

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ

ભાગ-૨

: પ્રણેતા :

શ્રી હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા

: સંપાદક :

આ. શ્રી વિજય મુનિયન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા.

: પ્રકાશક :

આ. શ્રી ઐકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર-સૂરત

॥ ચરમતીર્થકર શ્રી મહાવીરસ્વામીને નમઃ ॥
॥ શ્રી ભદ્ર-વિલાસઔંકાર-અરવિન્દ-ચશોધિજયસૂરિ-જિનચન્દ્રવિજયાદિ નમઃ ॥

આચાર્ય શ્રીઔંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલિ મોકિતક : ૨૮

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ ભાગ-૨

(ખંડ-૨)
લલિત સાહિત્ય

—: પ્રણેતા :—
હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા

—: સંપાદક :—
આચાર્ય શ્રી વિજય મુનિચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મ. સા.

—: પ્રકાશક :—
આચાર્ય શ્રી ઔંકારસૂરિજ્ઞાનમંદિર
ગોપીપુરા, સૂરત.

**JAIN SANSKRIT
SAHITYANO ITIHAS**

VOLUME II

**Author :
KAPADIA HIRALAL RASIKLAL**

**Editor :
Ac. Munichandrasuri M. S.**

—: પ્રકાશક :—

આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર
સુભાષચોક, ગોપીપુરા, સૂરત-૩૬૫૦૦૧
ફોન : ૨૪૨૬૫૩૧, ૨૪૦૧૪૬૮
E-Mail : omkarsuri@rediffmail.com

પ્રાપ્તિસ્થાન

ઔંકાર સાહિત્યનિધિ
વિજયભદ્રચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ
હાઈવે, મુ. ભીલડીયાજી (જિ. બનાસકાંઠા)
ફોન : (૦૨૭૪૪) ૨૩૩૧૨૮

આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર
સુભાષચોક, ગોપીપુરા, સૂરત-૩૬૫૦૦૧
ફોન : ૨૪૨૬૫૩૧, ૨૪૦૧૪૬૮
E-Mail : omkarsuri@rediffmail.com

સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર
હાથીખાના, રતનપોળ અમદાવાદ-૧
ફોન : ૨૫૩૫૬૬૮૨

સાન્તાકુઝ જૈન તપગચ્છ સંઘ
જૈન દેરાસર માર્ગ, સાન્તાકુઝ (વેસ્ટ)
મુંબઈ-૪૦૦૦૫૪. ફોન : ૨૬૪૮૪૨૩૪

કિંમત

રૂ. ૩૦૦-૦૦

પ્રકાશન વર્ષ

વીર સંવત-૨૫૩૦

વિક્રમ સંવત ૨૦૬૦

ઈસ્વીસન ૨૦૦૪

: કમ્પોઝ-પ્રિન્ટીંગ-બાઈન્ડીંગ :

ભરત ગ્રાફીક્સ

ન્યુ માર્કેટ, પાંજરાપોળ,
રિલીફ રોડ, અમદાવાદ-૧,

ફોન : ૨૨૧૩૪૧૭૬, ૨૨૧૨૪૭૨૩

સ્વ. પ્રો. હિરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા

(૧૮૯૪-૧૯૭૯)

A HISTORY OF THE JAINA SANSKRIT LITERATURE

VOLUME II

Secular

Hiralal Rasikdas Kapadia [M. A.]

Formely Lecturer in Mathematics and subsequently Professor of
Ardhamagadhi and University Teacher For Ph. D. in Ardhamagadhi

Editor :

Ac. Vijay Munichandrasuri

Published by :

Acharya Omkarsuri Gyan Mandir - Surat.

પ્રકાશકીય

“જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ” ભાગ- ૧,૨,૩ ડૉ. હીરાલાલ કાપડિયાએ તૈયાર કર્યા હતા.

આ ત્રણ ભાગોનું પ્રકાશન પૂ. આ. ભ. શ્રી વિજયપ્રતાપસૂરીશ્વરજી મ. સા., પૂ. આ. ભ. શ્રી વિજયધર્મસૂરીશ્વરજી મ. સા., મુનિપ્રવરશ્રી યશોવિજયજી મ. સા. (હાલ પૂ. આ. ભ. શ્રી યશોદેવસૂરિ મ. સા.) ની પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન પ્રમાણે “શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહનમાલા” વડોદરા દ્વારા ઇ. સ. ૧૯૫૬, ઇ. સ. ૧૯૬૭ અને ઇ. સ. ૧૯૭૦માં થયું હતું.

ઘણાં વર્ષોથી દુર્લભ બનેલા આ ગ્રંથોનું પુનઃપ્રકાશન કરતાં અમને ઘણો હર્ષ થાય છે.

પૂ. આ. ભ. શ્રી અરવિન્દસૂરિ મ. સા., પૂ. આ. ભ. શ્રી યશોવિજયસૂરિ મ. સા. આદિના માર્ગદર્શન મુજબ અમારી ગ્રંથમાલામાં વિવિધ ગ્રંથો પ્રગટ થતાં રહે છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથનું સંપાદન પૂ. આ. ભ. શ્રી વિજયમુનિચન્દ્રસૂરિ મ. સા. એ કર્યું છે. તેઓશ્રીએ શ્રી કાપડિયાના લખાણને એ જ પ્રમાણે રહેવા દીધું છે. જ્યાં નવી વિગતો, હકીકતફેર કે સુધારો જરૂરી જણાયો ત્યાં તેઓશ્રીએ ચોરસ કૌંસ [] માં સુધારા, ઉમેરા વગેરે મુક્યા છે.

આ પ્રકાશનથી જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ જાણવામાં ઘણી સહાય થશે. અભ્યાસીઓ આ ગ્રંથનો વધુને વધુ ઉપયોગ કરે એ જ અભિલાષા...

આ. ઝંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલિ
આ. ઝંકારસૂરિ આરાધના ભવન
સુભાષચોક, ગોપીપુરા, સૂરત.

લી.
ટ્રસ્ટીગણ

શ્રી કુન્થુનાથસ્વામિને નમઃ

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ

ભાગ ૧,૨,૩ના

પ્રકાશનનો સંપૂર્ણ લાભ

શ્રી શાન્તાકુમ્ભ જૈન તપગચ્છ સંઘ

જૈન દહેરાસર માર્ગ, શાન્તાકુમ્ભ (વેસ્ટ),

મુંબઈ-૪૦૦ ૦૫૪. ફોન : ૨૬૪૯૪૨૩૪

(જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી) લીધો છે.

ધન્યવાદ !

લી. પ્રકાશક.

णमोस्तु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स
श्री सिद्धि-विनय-ભદ્ર-જનક-વિલાસ-ૐકાર-હ્રીકાર-અરવિંદ-યશોવિજય-જિનચન્દ્રવિજયેભ્યો નમઃ

સંપાદકીય નિવેદન

‘જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ’ ભાગ-૨નું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે. તે ઘણા હર્ષનો વિષય છે.

પ્રસ્તુત વિભાગમાં પ્રકરણ ૧૮ થી ૩૫ દ્વારા લલિત-સાહિત્યનો પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. આમાં તીર્થંકરચરિત્રો (પ્ર.૧૮-૧૯), પુરાણો (પ્ર.૨૦), બૃહત્પદ્માત્મક ગ્રંથો (પ્ર.૨૧-૨૩), દ્વયાશ્રય, અનેકસંધાન અને ચંપૂકાવ્યો (પ્ર.૨૪) ગદ્યબૃહત્કાવ્યો (પ્ર.૨૫), ગદ્યલઘુકાવ્યો (પ્ર.૨૬), સ્તુતિ-સ્તોત્રો (પ્ર.૨૭-૩૦), પાદપૂર્તિરૂપકાવ્યો (પ્ર.૩૧), અનેકાર્થસાહિત્ય (પ્ર.૩૨), વિજ્ઞાપિત્રો (પ્ર.૩૩), નાટક આદિ રૂપકો (પ્ર.૩૪) અજૈન લલિતસાહિત્ય ઉપર જૈન વિવરણો (પ્ર.૩૫).

સંસ્કૃત જૈન સાહિત્યનો આ રીતે વિભાગવાર પરિચય આપવાવાળા શ્રી હીરાલાલ કાપડિયા પ્રથમ છે. આ પછી ‘જૈન સાહિત્ય કા બૃહદ્ ઇતિહાસ’ ના ૭ ભાગોમાં આ પ્રકારે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત વગેરે ગ્રંથોનો પરિચય અપાયો છે. (આ સાત ભાગ ગુજરાતીમાં ૧૦૮ સમવસરણ મંદિર તરફથી પ્રગટ થઈ રહ્યા છે.)

પૃષ્ઠાંકો વિષે :- પ્રથમ આવૃત્તિ નાના આકારમાં (કાઉન સોળ પેજ સાઈઝમાં) પ્રગટ થયેલી. પ્રસ્તુત આવૃત્તિ મોટા આકારમાં (કાઉન આઠ પેજ સાઈઝમાં) મોટા ટાઈપમાં પ્રગટ થઈ રહી છે, આથી પૃષ્ઠાંકો બદલાઈ જાય તે સ્વાભાવિક છે. અત્યાર સુધી જ્યાં જ્યાં આ ગ્રંથના પૃષ્ઠાંકોનો ઉલ્લેખ થયો છે તે પ્રથમ આવૃત્તિના હોય તે સ્વાભાવિક છે. એ પૃષ્ઠાંકોનું લખાણ આ આવૃત્તિમાં શોધવું સરળ બની રહે તે માટે દરેક પૃષ્ઠની જે પંક્તિથી જે પૃષ્ઠ (પેજ) શરૂ થતું હોય તેનો નંબર તે જ પંક્તિમાં સામે P લખીને આપ્યો છે. અને દરેક એકી નંબરના પૃષ્ઠમાં મથાળે પ્ર. આ. (= પ્રથમ-આદર્શ) (ક્રમાંક) નંબર આપ્યો છે.

દાખલા તરીકે પ્રસ્તુતસંસ્કરણના પૃષ્ઠ-૧માં જુના સંસ્કરણનું પેજ-૧ શરૂ થાય છે અને તે દશ પંક્તિ સુધી છે. ત્યાર પછી P ૨ લખ્યું છે ત્યાંથી જુના સંસ્કરણનું પૃષ્ઠ ૨ શરૂ થાય છે. આ લગભગ સમજવાનું છે. આમાં લીટી અડધી લીટીનો ફરક પડી શકે છે.

બન્ને સંસ્કરણના પૃષ્ઠાંકો વચ્ચે ગેરસમજ ટાળવા સર્વત્ર અંગ્રેજી ટાઈપના આંકડામાં 1, 2, 3 પ્રસ્તુત નવી આવૃત્તિના પૃષ્ઠાંકો આપ્યા છે. અને જુની આવૃત્તિના પૃષ્ઠાંકો માટે ગુજરાતી અંકના ૧, ૨, ૩, ૪ ટાઈપો વાપરવામાં આવ્યા છે.

પ્રસ્તુત વિભાગના પૃષ્ઠાંકો જોવા જ્યાં જ્યાં શ્રી કાપડિયાએ ભલામણ કરી છે ત્યાં પ્રાયઃ સર્વત્ર નવા સંસ્કરણના પૃષ્ઠાંકો અંગ્રેજી ટાઈપમાં આપ્યા છે. જ્યાં ભાગ-૧ના પૃષ્ઠાંકો આપી જોવાની ભલામણ કરી છે ત્યાં અમે પૃષ્ઠાંકો નવા સંસ્કરણના આપી શક્યા નથી. વાચકોને ઉપરોક્ત પદ્ધતિથી P પછી લખેલા પૃષ્ઠાંક વડે એ શોધી લેવા વિનંતી.

દાખલા તરીકે પૃ.39 ટિ. ૩ અહીં જુના સંસ્કરણના પૃ. સમજવા. પ્રસ્તુત વિભાગને લગતી પૂરવણી, ઉમેરા વગેરે ભા.૨ અને ૩ માંથી લઈને તે તે સ્થળે જોડી દેવામાં આવ્યા છે.

નવા નવા ગ્રન્થનું પ્રકાશન, પુનર્મુદ્રણ આદિ વિવિધ સંસ્થાઓ તરફથી થતું હોય છે. આમાંથી પ્રસ્તુત ગ્રન્થ-ઉપયોગી પ્રકાશનોની નોંધ કરી અને જે તે સ્થળે મુકવાની પદ્ધતિ અમે રાખી છે. મોડેથી મળેલી આવી વિગતો તે સ્થળે નોંધવાની અનુકૂળતા ન હોય ત્યારે પ્રકરણના છેડે કે તે ગ્રન્થમાં અનુકૂળ જગ્યાએ ગમે ત્યાં મુકવામાં આવી છે. તે ગ્રન્થમાં ન મુકી શકાઈ હોય તો (ત્રણ ભાગમાંથી કોઈપણ) અન્ય ગ્રંથમાં મુકાઈ છે.

શ્રી કાપડિયાએ ઘણા સ્થળે ટિપ્પણમાં-‘આ બાબતની અમુક વિગત અમે અમુક પૃષ્ઠમાં અમુક ટિપ્પણમાં આપી છે, ત્યાંથી જોઈ લેવી’- એવી મતલબનું લખાણ કર્યું હોય છે. અમે આવા સ્થળે નિર્દિષ્ટ વિગત આપી દઈને સૂચનાત્મક લખાણ દૂર કર્યું છે.

અહીં અમે જુદા જુદા ગ્રંથો ઉપર લખાયેલા નિબંધો, લેખો, ગ્રંથોની નોંધ આપી છે તે બધા અમે જોયા છે એવું નથી. જોયા છે ને બધા વાંચ્યા છે એવું પણ નથી એટલે તે તે લેખકોએ તે તે ગ્રંથ / ગ્રંથકારને કેવો ન્યાય આપ્યો છે તે ખ્યાલ નથી. (જિજ્ઞાસુઓને વિશેષ માહિતી મળે માટે અમે નોંધ આપી છે.)

સંપાદકીય ઉમેરણ :-

પ્રસ્તુત સંસ્કરણમાં અમે જે વિગતો જોડી છે તે બધી [] ચોરસ કૌસમાં મુકી છે. ટુંકમાં તે વિગતો આવી છે.

A જે ગ્રંથનો પરિચય ચાલતો હોય તે ગ્રંથની નકલ (પ્રેસકોપી) પ્રાકૃત ટેક્સ્ટ સોસાયટી વગેરેમાં હોય તેની વિગતઃ જુઓ પૃષ્ઠ 6,14,17,19,280 વગેરે.

- B તે ગ્રંથનું પ્રથમવાર પ્રકાશન થયું હોય તેની વિગત:
પૃષ્ઠ 13, પંક્તિ ૫, 22, 30. પં. ૧૭, 56, પં. ૧૪, 68, પં. ૨૩, 69, પં. ૧૧, 115, ટિપ્પણ ૧, 118 પં. ૧૨, 134, 134 ટિ. ૪, 137, 146 ટિ. ૩, 149, 172
- C તે ગ્રંથના પુનઃપ્રકાશન, પુનર્મુદ્રણની વિગત. 6 ટિ. ૧, 7 ટિ. ૫ - 6, 7, 9 ટિ. ૨. 10. ટિ. ૧-૨, 23 ટિ. ૨ વગેરે.
- D તે ગ્રંથના અનુવાદ અને વિવેચનની વિગત: 11, ટિ. ૧, 19 પં. ૧૬, ટિ. ૫, 22, પં. ૨૦, 29 ટિ. ૩, 33, 48 ટિ. ૮, 50 પં. ૧૩, વગેરે.
- E તે ગ્રંથ કે ગ્રંથકાર વિષે વિશેષ વિગત: પૃ. 6 પંક્તિ ૬, ૨૧, પૃ. 21 પં. ૨૩, 27, પં. ૧૧, 58, ટિ. ૭, 108 ટિ. ૪, 108, 183, 143, 135 ટિ. ૮, 121, 129 ટિ. ૬
- F તે ગ્રંથનું સંપાદન-સંશોધન કોઈ કરતું હોય તો તેની વિગત: 32, 125 ટિ. ૧
- G તે ગ્રંથ વિષે વિશેષ જાણવા માટે જુઓ: પૃ. 126.
- H તે ગ્રંથનો પરિચય આપતાં લેખ, નિબંધ, ગ્રંથ લખાયા હોય તેની વિગત: 4, ટિ. ૨ 6, પં. ૩ 13, ટિ. ૪, 44, 47, પં. ૨૩, 59, 72, ટિ. ૩, 73, ટિ. ૪, 82, ટિ. ૩ 87 પં. ૧૮, 103, ટિ. ૧, 122, ટિ. ૨, 183 પં. ૧, 315, ટિ. 7, 129, 131, 135, ટિ. ૧ વગેરે.
- I તે ગ્રંથના સમાનનામક અન્યગ્રંથો અને તેના કર્તા વિષે: 7, 11, પં. ૪, 34 પં. ૧૦, 50, પં. ૧૮, 21, 63, પં. ૨
- J નૂતન ગ્રંથ સર્જન વિષે: 5 ટિ. ૨, 88 ટિ. ૧
- K તે ગ્રંથ ઉપર નૂતન ટીકા રચનાવિષે: 88 ટિ. ૧, 107 ટિ. ૭, 204, વગેરે.
- L તે ગ્રંથના પુનર્મુદ્રણ, પુનઃપ્રકાશનની વિશેષતાઓ: 121 ટિ. ૧ આદિ.
- M ગ્રંથકારના જીવન વિષે નિબંધ, પુસ્તક આદિની વિગત: 56, ટિ. ૧.
- N તે ગ્રંથ વિષે વિશેષ વિગત જાણવા જુઓ: 73, ટિ. ૪, 126 આદિ.
- O તે ગ્રંથવિષે સંક્ષેપ, સારની રચના બાબત: 137
- P તે ગ્રંથના પ્રકાશન, પુનર્મુદ્રણની વિગત: 6 ટિ. ૧, 9 ટિ. ૨, 10 ટિ. ૧
- Q નૂતનગ્રંથરચના વિષે: 137, 165, 172, 193, 216, 238, 258, 267, 272 ટિ. ૫, 277, 285, 303.
- R વિશિષ્ટ ગ્રંથોના અને સામયિક આદિના પ્રકાશનની પુનઃપ્રકાશન વિગત: 227, ટિ. ૪, 238, 258, 277
- S શ્રીકાપડિયાની ભૂલનો સુધારો. 330

T પ્રસિદ્ધ થનારા ગ્રંથો વિષે 330 ટિ. ૪.

U અપ્રગટગ્રંથ વિષે, તેની હસ્તલિખિત પ્રતિઓ વિષે વિગત: 108, 143, 164, 165, 336, 333

V નૂતનગ્રંથસર્જન વિષે: 5 ટિ. ૨, 88 ટિ. ૧.

W અનુવાદ વિવેચન અપ્રગટ હોય તે વિગત 87 પં. ૧૦

લેખક શ્રી હીરાલાલ રસીકલાલ કાપડિયાનો પરિચય પ્રથમ ભાગમાં આપ્યો છે. જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી જોઈ લેવો.

પરિશિષ્ટો :- પ્રથમ ભાગની જેમ જ આ બીજા ભાગમાં પણ ત્રણ પરિશિષ્ટો આપવામાં આવ્યા છે.

પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં ગ્રંથકારોની અકારાદિસૂચી અપાઈ છે. પ્રથમ શ્વેતાંબર તથા યાપનીય, પછી દિગંબર અને પછી અજૈન ગ્રંથકારોની સૂચી છે. વાચકોની સરળતા માટે જરૂર જણાઈ ત્યાં ગ્રંથકારના ગચ્છ વગેરેની વિગત કૌંસમાં આપી છે. બીજા પરિશિષ્ટમાં એ જ રીતે ગ્રંથોની અકારાદિ સૂચી દ્વારા શ્વેતાંબર-યાપનીય, દિગંબર અને અજૈન ગ્રંથોની નોંધ છે.

ગ્રંથની ટીકા વગેરેના નામોની વિગત તે તે ગ્રંથના નામની સાથે જ અપાઈ છે. જરૂર પડી ત્યાં ટીકાકારના નામ ગ્રંથકારના નામ કૌંસ () માં અપાયા છે.

ત્રીજા પરિશિષ્ટમાં પ્રકાશકસંસ્થા વગેરે વિવિધ નામોની અકારાદિ સૂચી અપાઈ છે.

પ્રસ્તુત નવા સંસ્કરણમાં જે જે ગ્રંથ, ગ્રંથકાર, પ્રકાશક આદિ વિગતો જોડવામાં આવી છે તે તે નામોને અકારાદિ સૂચીમાં યોગ્ય સ્થળે ઉમેરી દેવામાં આવ્યા છે.

પ્રથમ સંસ્કરણમાં ‘પૂરવણી’માં આપેલી વિગતો અને ભાગ-૩ માં અપાયેલી ‘શુદ્ધિ-વૃદ્ધિપત્રક’ની વિગત તે તે સ્થળે જોડી દીધી છે.

બ્રહ્મ સ્વીકાર :-

- પરમકૃપાળુ પરમાત્મા અને યુગહમહર્ષિ પૂ. આ. ભ. શ્રી. ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ અને સંઘ એકતાશિલ્પી પૂ. આ. ભ. શ્રી ઝંઙકારસૂરીશ્વરજી મહારાજ આદિની અસીમ કૃપા અને પ્રશાન્તમૂર્તિ પૂ. આ. ભ. શ્રી અરવિંદસૂરિ મ. સા., વાત્સલ્યમૂર્તિ પૂ. આ. ભ. શ્રી યશોવિજયસૂરિ મ. સા. પૂજ્ય ગુરુદેવ મુનિરાજશ્રી જિનચન્દ્રવિજયજી મ. સા. આદિના મંગલ આશીષના પ્રતાપે જ આ સંપાદન કાર્ય શક્ય બન્યું છે. દેવ-ગુરુના ચરણે અનંત-અનંત વંદના.

- પ્રુફ જોવાના અને પરિશિષ્ટો તૈયાર કરવામાં પૃષ્ઠાંકો બદલવા વગેરે અનેકવિધ કાર્યમાં અમને અનેક મુનિરાજો, સાધ્વીજી ભગવતીઓ અને શ્રાવક-શ્રાવિકાઓએ શ્રુતભક્તિથી પ્રેરાઈને સહાય કરી છે તે સહુની શ્રુતભક્તિની અનુમોદના !
- સંપાદનકાર્ય નિમિત્તે જુદા જુદા અનેક જ્ઞાનભંડારોના અનેક ગ્રંથોનો અમે ઉપયોગ કર્યો છે તે તે જ્ઞાનભંડારના સંચાલકો વગેરેને ધન્યવાદ !
- પ્રસ્તુત-ગ્રંથમાં કોઈ ક્ષતિ જણાય તો ધ્યાન દોરવા વિદ્વાનોને વિનંતી.
- જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ લખાયું હોય તો મિચ્છામિદુક્કડં.
- પ્રસ્તુત ગ્રંથનો ઉપયોગ કરી જૈન સાહિત્યના અજામોલ વારસાને જાણી, પીછાણી, અવગાણી આત્મતૃપ્તિનો સહુ અનુભવ કરે એ જ મંગલ કામના.

લી.

માગસર વદ ૯-૧૦, વિ. સં. ૨૦૬૦,
શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવંત જન્મ કલ્યાણકદિન,
પાવાપુરી તીર્થધામ, કૃષ્ણગંજ, જિ-સિરોહી.

આ. ભ. શ્રીમદ્વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના
શિષ્યરત્ન મુનિરાજશ્રી જિનચન્દ્રવિજય મ. સા. ના
વિનેય આ. વિજય મુનિચન્દ્રસુરિ.

સંક્ષિપ્ત અનુક્રમણિકા

ખંડ ૨ : ધાર્મિક સાહિત્ય

ઉપખંડ ૧ : લલિત સાહિત્ય

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રકરણ ૧૮-૩૩ [અ] શ્રવ્ય કાવ્યો	૧	પ્રકરણ ૨૮ :	
પ્રકરણ ૧૮ :		(ઋ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો (ચાલુ)	૧૮૪-૨૧૬
(અ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો :		પ્રકરણ ૨૯ :	
જિનચરિત્રો	૧-૧૨	(ઋ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો (ચાલુ)	૨૧૭-૨૩૮
પ્રકરણ ૧૯ :		પ્રકરણ ૩૦ :	
(અ) બૃહત્ પદ્યાત્મક કાવ્યો :		(ઋ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો (ચાલુ)	૨૩૯-૨૫૯
જિનચરિત્રો (ચાલુ)	૧૩-૩૨	પ્રકરણ ૩૧ :	
પ્રકરણ ૨૦ :		(ઋ) જૈન તથા અજૈન	
(આ) બૃહત્ પદ્યાત્મક કાવ્યો : પુરાણો	૩૩-૪૭	કૃતિઓનાં પાદપૂર્તિકૃત કાવ્યો	૨૬૦-૨૭૭
પ્રકરણ ૨૧ :		પ્રકરણ ૩૨ :	
(ઈ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો :		(લૃ) અનેકાર્થી કૃતિઓ	૨૭૮-૨૮૫
પ્રકીર્ણક, ચરિત્રો, પ્રબન્ધો અને કથાઓ	૪૮-૭૯	પ્રકરણ ૩૩ :	
પ્રકરણ ૨૨ :		(એ) વિજ્ઞાપિતપત્રો	૨૮૬-૩૯૩
(ઈ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો :		પ્રકરણ ૩૪ : (આ) દૃશ્યકાવ્યો	
પ્રકીર્ણક ચરિત્રો, પ્રબન્ધો		કિંવા નાટકાદિ રૂપકો	૩૦૪-૩૧૮
અને કથાઓ (ચાલુ)	૮૦-૧૦૦	પ્રકરણ ૩૫ :	
પ્રકરણ ૨૩ :		(ઈ) અજૈન લલિત સાહિત્યનાં	
(ઈ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો :		જૈન સંસ્કૃત વિવરણો	૩૧૯-૩૪૦
પ્રકીર્ણક ચરિત્રો, પ્રબન્ધો		પરિશિષ્ટ ૧ : ગ્રન્થકારોની સૂચી	૧-૨૪
અને કથાઓ (ચાલુ)	૧૦૧-૧૧૯	(અ) શ્વેતામ્બર અને યાપનીય	૧-૧૫
પ્રકરણ ૨૪ :		(આ) દ્વિગંબર	૧૬-૨૦
(ઈ) દ્વયાશ્રય-કાવ્યો, અનેકસન્ધાન		(ઈ) અજૈન	૨૧-૨૪
કાવ્યો અને ચપૂઓ	૧૨૦-૧૩૨	પરિશિષ્ટ ૨ :	
પ્રકરણ ૨૫ :		ગ્રન્થો અને લેખોની સૂચી	૨૫-૮૬
(ઉ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો	૧૩૩-૧૪૯	(અ) શ્વેતામ્બર અને યાપનીય	૨૫-૭૧
પ્રકરણ ૨૬ :		(આ) દ્વિગંબર	૭૨-૮૧
(ઊ) લઘુ પદ્યાત્મક કૃતિઓ	૧૫૦-૧૭૨	(ઈ) અજૈન	૮૧-૮૬
પ્રકરણ ૨૭ :		પરિશિષ્ટ ૩ :	
(ઋ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો	૧૭૩-૧૮૩	પ્રકીર્ણક વિશેષનામો	૮૭-૧૩૧
		સંકેત સૂચિ	૧૩૧-૧૩૨

વિસ્તૃત વિષય પ્રદર્શન

વિષય	પૃષ્ઠાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
પ્રકાશકીય	4	જિનચરિત્રો	૭-૮
સંપાદકીય	6-10	‘ભરત’ ક્ષેત્રની આપણી વર્તમાન	
સંક્ષિપ્ત અનુક્રમણિકા	11	ચોવીસીને અંગેની વિવિધ બાબતો	૭-૮
વિષય પ્રદર્શન	12-38	ઋષભદેવાદિનાં ચરિત્રો, પુરાણો અને ચંપૂ	૮
ઉપોદ્ધાત	39-76	રામચન્દ્રાદિનાં જૈન તથા અજૈન ચરિત્રો	૮-૯
(અ) નિવેદન	1-4	કુમારપાલ સંબંધી સાહિત્ય	૯-૧૦
વિભાજન	૧	સોળ સ્વતંત્ર કૃતિઓ	૯
યોજના	૧-૪	દસ પ્રાસંગિક કૃતિઓ	૧૦
દ્વિતીય ખંડના ચાર ઉપખંડનું રેખાદર્શન	૨	‘ગેય’ કાવ્યો	૧૦-૧૧
શ્રવ્ય ડાવ્યના પાંચ વિભાગો	૨	જયદેવ એન એમનું ગીતગોવિન્દ	૧૦-૧૧
કાવ્યોના નિરૂપણ અંગે ચાર પ્રશ્નો અને તેનો ઉકેલ	૨-૩	જૈન ‘ગેય’ કાવ્યો	૧૧
દશ્ય કાવ્યોના વર્ગો નહિ પાડવાનું કારણ	૩	સ્તુતિ-સ્તોત્રોનું દિગ્દર્શન અને પ્રણેતાઓ	
વિજ્ઞાપિત્રોનું બાહ્ય સ્વરૂપ	૩-૪	પૂર્વકનું પરિશીલન	૧૧-૧૮
વિજ્ઞાપિત્રોનું આંતરિક સ્વરૂપ	૪-	અર્થ અને પર્યાય	૧૧-૧૨
(આ) મૂલ્યાંકન	૪-૩૬	ભાષા, વિષય, સંગીત અને પ્રણેતાઓ	૧૨-૧૩
પદ્યાત્મક કાવ્યના પ્રકારો અને ઉપપ્રકારો	૪-૭	‘સહસ્રનામ’ સ્તોત્રો	૧૩
હૈમ કાવ્યાનુશાસનમાં કાવ્યોનું વર્ગીકરણ	૪-૫	સરસ્વતી દેવીનાં સ્તુતિસ્તોત્રો	૧૪-૧૫
ગુજરાતી કવિતાઓના શ્રી રામનારાયણ પાઠકે સૂચવેલા પ્રકારો		ચિત્રબન્ધસ્તોત્ર	૧૫-૧૬
અને ઉપપ્રકારો અને એની સમજણ	૫-૬	સંપાદનો અને લેખો	૧૬
અંગ્રેજી સાહિત્યનાં વિશિષ્ટ સ્વરૂપો	૬	હાથપોથીઓ	૧૬
મહાકાવ્ય ઇત્યાદિનાં ઉદાહરણો	૬	છેતાળીસ પ્રકાશનો	૧૬-૧૭
સાહિત્યનાં સ્વરૂપોની પ્રા.કા.બ. વ્યાસે કરાવેલી ઝાંખી	૭	ત્રણ અપ્રકાશિત રચનાઓ	૧૭-૧૮
મધ્યાકીલન તથા વર્તમાન ગુજરાતી		જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા.૧-૨)	૧૮
પદ્યાત્મક સાહિત્યનાં સ્વરૂપો સંબંધી		સ્તોત્રકર્ત્રી મેરુલક્ષ્મી	૧૮
ડો.મં.ર. મજમુદારનું વિસ્તૃત વક્તવ્ય	૭	ત્રણ લેખિકાઓ	૧૮
		વિશેષતા	૧૮

પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો કિવા સમસ્યાકાવ્યો ૧૮-૨૮	પ્રાચીનતમ વિજ્ઞપ્તિપત્ર	૨૯
સમસ્યા એટલે શું ? ૧૮-૧૯	વિજ્ઞપ્તિપત્રો અંગે કોષ્ટક	૨૯-૩૧
ઉદ્ભવ ક્યાં અને શાથી ? ૧૯	વિજયસેનસૂરિ, વિજયદેવસૂરિ,	
પાદપૂર્તિરૂપ અલંકારનો પ્રારંભ ૧૯	વિજયસિંહસૂરિ, અને વિજયપ્રભસૂરિની	
ઉત્તમ રચનાનું સ્વરૂપ ૨૦	જીવનરેખા	૩૧-૩૨
પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યોની નોંધ ૨૦	અનુપલબ્ધ નાટકો	૩૨
અજૈન કૃતિઓની પાદપૂર્તિઓ ૨૦-૨૩	રામચન્દ્રકૃત રૂપકો	૩૨
પાંચ મહાકાવ્યોની પાદપૂર્તિ ૨૦-૨૧	ત્રણ જૈન શ્લોકોનાં ગૃહસ્થોની કૃતિઓ	૩૨
અજૈન સ્તોત્રોની પાદપૂર્તિ ૨૧-૨૨	અજૈન કૃતિઓનાં વિવરણો	૩૨-૩૪
મહિમ્ન:સ્તોત્રની પાદપૂર્તિ ૨૧-૨૨	રઘુવંશ વગેરે પાંચ મહાકાવ્યોનાં જૈન	
પ્રકીર્ણક સમસ્યાપૂર્તિ ૨૩	વિવરણોની સંખ્યા અને રચનાવર્ષ	૩૨-૩૩
પાદપૂર્તિના અન્ય પ્રકારો ૨૩	મેઘદૂત અને ઋતુસંહારનાં વિવરણો	૩૩
વ્યાકરણની પાદપૂર્તિ ૨૩	ભટ્ટિકાવ્ય ઉપરની જયમંગલા ટીકા	૩૪
કોશની પાદપૂર્તિ ૨૩	રાઘવપાંડવીયની બે ટીકા	૩૪
જૈન કૃતિઓની પાદપૂર્તિ ૨૪-૨૮	ગઉડવહ ઉપર હરિપાલકૃત ટીકા	૩૪
ઉવસગ્ગહરને કલ્લાણકંદની પાદપૂર્તિ ૨૪	નલચંપૂનાં ચાર વિવરણો	૩૪
કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રની ૧૩ પાદપૂર્તિ ૨૪-૨૫	વાસવદત્તા અને કાદંબરીની એકેક ટીકા	૩૪
ભક્તામરસ્તોત્રની ૨૩ પાદપૂર્તિ ૨૫-૨૬	ઘટકર્પરાદિ આઠ ખંડકાવ્યોની ટીકાઓ	૩૪
સંસારદાવા, સ્નાતસ્યા, સકલકુશલ- વલ્લી, રત્નાકરપંચવિંશતિકા, જ્ઞાન- પંચમીની સ્તુતિ અને વરકનકની	ભર્તૃહરિ, અમરુ અને મયૂરકૃત શતકોની	
પાદપૂર્તિઓ ૨૬-૨૭	ટીકા	૩૪
પ્રકીર્ણક પંક્તિઓની પાદપૂર્તિ ૨૭	મહિમ્નસ્તોત્ર વગેરે ચાર સ્તોત્રની ટીકા	૩૪
જૈન પાદપૂર્તિઓનો રચનાકાળ ૨૭-૨૮	ગાયત્રીનું ભારતીય દર્શનો અનુસાર	
અનેકાર્થી સાહિત્ય અને એના ચાર પ્રકારો ૨૮	વિવરણ	૩૪
જયસુન્દરની શતાર્થી ૨૮	વિવરણોનાં સામાન્ય અને વિશિષ્ટ	
માનસાગરીય શતાર્થીની રૂપરેખા ૨૮-૨૯	નામો અને દ્વિતીય પરિશિષ્ટ	૩૪-૩૫
૩૪ વિજ્ઞપ્તિપત્રો ૨૯-૩૧	જાતજાતની વિશિષ્ટતાઓની પૃષ્ઠાંકપૂર્વક	
તાડપત્ર અને કાગળો ઉપરનાં	નોંધ સાક્ષરોને વિજ્ઞપ્તિ ઇત્યાદિ	૩૫-૩૭
વિજ્ઞપ્તિપત્રો ૩૧	ઉપખંડ ૨-૪નાં ચૌદ પ્રકરણોનાં નામો	૩૬
	મુ. ૦ ક. ૦ જૈ. મો. માલાના સંચાલકોને	
	અભ્યર્થના	૩૭

પૃ. ૧-૩૪૦ સટિપ્પણ મૂલ

પૃ. ૧-૩૪૦ (અ) જૈન કાવ્યો અને એનાં વિવરણો

પૃ. ૧-૩૦૩ (૩) શ્રવ્ય કાવ્યો

પૃ. ૧-૧૨ પ્રકરણ ૧૮ : (અ) બૃહત્ પદાત્મક ગ્રન્થો :

વિષય	પૃષ્ઠાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
કાવ્યના પ્રકારો અને ઉપપ્રકારો	૧-૩	બે આદિનાથ-ચરિત્ર :	
લલિત સાહિત્યના એક અંગરૂપ કાવ્યનું લક્ષણ	૧	વિનયચન્દ્રકૃત અને અજ્ઞાત કર્તૃક	૫-૬
કાવ્યના બે વર્ગ : શ્રવ્ય અને દૃશ્ય	૧	ચાર આદિનાથ-પુરાણ અને એના	
શ્રવ્ય કાવ્યના પદાત્મકાદિ ત્રણ પેટાવર્ગ	૧	કર્તાઓ : ચન્દ્રકીર્તિ, શાન્તિદાસ,	
પદાત્મક શ્રવ્ય કાવ્યના બે પ્રકાર :		સકલકીર્તિ અને હસ્તિમલ્લ	૬
એકાશ્રય અને દ્વ્યાશ્રય	૧-૨	અરુણમણિનું અજિતનાથ-પુરાણ	૬
એકાશ્રય કાવ્યના બે પ્રકાર : એક-		ત્રણ સંભવનાથ-ચરિત્ર અને એના કર્તા :	
સન્ધાન-કાવ્ય અને અનેક-સન્ધાન-કાવ્ય	૧-૨	તેજપાલ, મેરુતુંગસૂરિ અને અજ્ઞાત	૬
શ્રવ્ય બૃહત્ પદાત્મક કાવ્યનું પરિમાણ		અજ્ઞાતકર્તૃક અભિનન્દન સ્વામિચરિત્ર	૬
અને એ કાવ્યોનો વિષય	૨	બે અજ્ઞાતકર્તૃક સુમતિનાથચરિત્ર	૬
એક-સન્ધાન લઘુ કાવ્યોમાં		દેવસૂરિકૃત પદ્યપ્રભચરિત્ર	૬-૭
ખંડકાવ્યાદિનો અન્તર્ભાવ	૨	બે અજ્ઞાતકર્તૃક સુપાર્શ્વનાથચરિત્ર	૭
દૃશ્ય કાવ્યો કિંવા રૂપકોની દ્વેભાષિકતા	૨	દસ ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર અને એના	
કાવ્યરૂપ વૃક્ષની શાખા ઇત્યાદિ		કર્તાઓ : દિ. અસગ, અન્ધસેન	
દર્શાવનારું કોષ્ટક	૩	વીરનન્દિ, દેવેન્દ્ર, સર્વાનંદસૂરિ, યશઃકીર્તિ,	
જૈન તીર્થંકરોનાં ચરિત્રોથી પ્રારંભ		શુભચન્દ્ર, દામોદર અને બે અજ્ઞાત	૭-૮
કરવાનું કારણ	૪	અગાસદેવકૃત ચન્દ્રપ્રભપુરાણ	૮
પુરાણો વિષે સ્વતંત્ર વિચારણા	૪	અજ્ઞાતકર્તૃક સુવિધિનાથચરિત્ર	૮
પદ્યાનન્દ-મહાકાવ્ય કિંવા જિનેન્દ્રચરિતની		અજ્ઞાતકર્તૃક શીતલનાથચરિત્ર	૮
રૂપરેખા તેમ જ એને અંગેનાં વૃત્તિ,		ત્રણ શ્રેયાંસનાથચરિત્ર અને એના	
ટિપ્પણ અને ગુજરાતી ભાષાંતર	૪-૫	કર્તાઓ : હરિભદ્રસૂરિ, માનતુંગસૂરિ	
વાગ્મટકૃત ઋષભદેવચરિત્ર	૫	અને અજ્ઞાત	૮-૧૦
		સુરેન્દ્રકીર્તિકૃત શ્રેયાંસપુરાણ	૧૦

વર્ધમાનસૂરિકૃત વાસુપૂજયચરિત	૧૦	અજ્ઞાતકર્તૃક અનન્તનાથચરિત	૧૧
વાસુપુજયચરિય	૧૦	વાસવસેનકૃત અનન્તનાથ-પુરાણ	૧૧
અજ્ઞાતકર્તૃક ચરિત	૧૦	બે ધર્મનાથચરિત અને એના કર્તાઓ :	
જ્ઞાનસાગરકૃત વિમલનાથચરિત	૧૦	હરિચન્દ્ર અને નેમિચન્દ્ર	૧૧-૧૨
બે પુરાણો અને એના કર્તાઓ :		ધર્મશર્માબ્યુદયનો મરાઠી ભાવાર્થ	૧૨
કૃષ્ણજિષ્ણુ અને રત્નનન્દિ	૧૧	સકલકીર્તિકૃત ધર્મનાથ પુરાણ	૧૨

પૃ. 13-32 પ્રકરણ ૧૯ : (અ) બૃહત્ પદ્માત્મક ગ્રન્થો :

જિનચરિત્રો (ચાલુ)

ચાર શાન્તિનાથચરિત્ર અને કર્તાઓ :		અજ્ઞાતકર્તૃક નમિનાથચરિત્ર	૧૭
માણિક્યચંદ્રસૂરિ, અજિતપ્રભસૂરિ,		બાર નેમિનાથચરિત્ર	૧૭-૧૯
મુનિદેવસૂરિ અને મુનિભદ્રસૂરિ	૧૩	કર્તાઓ : વાગભટ, રત્નપ્રભસૂરિ,	
આઠ શાન્તિનાથ-પુરાણ	૧૪	ઉદયપ્રભસૂરિ, કીર્તિરાજ, હરિષેણ,	
કર્તાઓ : અસગ, ગુણસેન, બ્રહ્મજયસાગર,		શ્રીવિજય, ગુણવિજયગણિ,	
બ્રહ્મદેવ, શાન્તિકીર્તિ, શ્રીભૂષણ, સકલકીર્તિ		ભોજસાગર, તિલકાચાર્ય, નરસિંહ વ.	
બે કુન્થુનાથચરિત્ર કર્તાઓ :		બે 'અજ્ઞાત	૧૭-૧૯
વિબુધપ્રભસૂરિ અને અજ્ઞાત	૧૪	બે નેમિનાથપુરાણ કર્તાઓ :	
બે અરનાથચરિત્ર : શ્રીવલ્લભકૃત વ.	૧૪	બ્રહ્મ-નેમિદત્ત અને મંગલદાસ	૧૯
મલ્લિનાથ સ્ત્રી હતાં એ બાબત મતભેદ	૧૪	અગિયાર પાર્શ્વનાથચરિત્ર	૧૯-૨૨
ત્રણ મલ્લિનાથચરિત્ર કર્તાઓ :		કર્તાઓ : પદ્મસેનસૂરિ,	
વિનયચન્દ્ર, વિજયસૂરિ અને શુભવર્ધન	૧૫	વાદિરાજસૂરિ, સર્વાનન્દનસૂરિ,	
ચાર મલ્લિનાથપુરાણ કર્તાઓ :		માણિક્યચન્દ્રસૂરિ, સર્વાનન્દસૂરિ,	
પંપ, પ્રભાચન્દ્ર, સકલકીર્તિ અને નાગચન્દ્ર		ભાવદેવસૂરિ, વિનયચન્દ્ર, અજ્ઞાત,	
પાંચ મલ્લિનાહચરિય	૧૫	પદ્મસુન્દર, હેમવિજય અને ઉદયવીરગણિ	૧૯-૨૨
ત્રણ મુનિસુવ્રતચરિત્ર કર્તાઓ :		વાદિરાજસૂરિની કૃતિઓ	૧૯-૨૦
મુનિરત્નસૂરિ, વિનયચન્દ્ર અને પદ્મપ્રભ ૧૬-૧૭		પાંચ પાર્શ્વનાથપુરાણ	૨૨
છ મુનિસુવ્રતપુરાણો		કર્તાઓ : ચન્દ્રકીર્તિ, પદ્મસુન્દર,	
કર્તાઓ : અર્હદાસ, કૃષ્ણદાસ, કેશવસેન,		પદ્મસેનસૂરિ, વાદિચન્દ્ર અને સકલકીર્તિ	૨૨
જિનસેન, સુરેન્દ્રકીર્તિ અને હરિષેણ	૧૭	પદ્માનન્દિકૃત વર્ધમાનચરિત્ર	૨૨

૧. આ પૈકી એકની કૃતિ તે વિવાહવલ્લભ મહાકાવ્યો અંશ હોય એમ લાગે છે.

૨. એમની કૃતિને 'પાર્શ્વનાથપુરાણ' પણ કહે છે. [વિશેષ માટે જુઓ પાર્શ્વનાથ ચ. કા સમીક્ષાત્મક અધ્યયન ડો.

જયકુમાર જૈન પ્ર.સન્મતિ પ્રકાશન]

ચાર મહાવીરપુરાણ	૨૨	મહાવીરસ્વામીના જીવનવૃત્તાંતની	
કર્તાઓ : અસગ, કેશવ, વાણીવલ્લભ		ભાગવતગત બનાવો સાથે તુલના	૨૭-૨૮
અને સકલકીર્તિ	૨૨	ત્રિષષ્ટિ૦નો રચનાસમય,	
ચતુર્વિંશતિજિનેન્દ્રસંક્ષિપ્ત ચરિત્ર		પૌર્વાપર્ય, ઉપયોગિતાને મહત્તા	૨૮-૨૯
અને એનું ભાષાન્તર	૨૨-૨૩	ઉપયોગ અને હેમચન્દ્રવચનામૃત	૨૯
ચતુર્વિંશતિજિનચરિત્ર	૨૩	ગુજરાતી ભાષાંતર અને અંગ્રેજી અનુવાદ	૨૯
બે ચતુર્વિંશતિતીર્થંકર પુરાણ અને એના		સુયોગ અને સહયોગ	૩૦
કર્તાઓ : મલ્લિષેણ અને શ્રીભૂષણ	૨૩	ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (પર્વ ૭,	
ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર : પ્રારંભ,		ગદ્યાત્મક)	૩૦
વિષય, વિસંવાદી કથન અને		ત્રિષષ્ટિસાર	૩૦
રચનાસમય	૨૩-૨૬	લઘુત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર	૩૦-૩૧
ત્રિષષ્ટિ૦નું પરિમાણ	૨૩	ભાષાન્તર	૩૧
ત્રિષષ્ટિ૦ (પર્વ ૮)ની રામવિજયગણિકૃત		અમમસ્વામિચરિત્ર	૩૧-૩૨
ટીકા, ચતુર્વિંશતિજિનદેશના સંગ્રહ	૨૬	વિમલસૂરિકૃત લઘુત્રિષષ્ટિ	૩૨

પૃ. ૩૩-૪૭ પ્રકરણ ૨૦ : (આ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો : પુરાણો

પદ્મપુરાણ યાને પદ્મચરિત્ર	૩૩-૩૪	આદિપુરાણ અને ઉત્તરપુરાણ	૩૮-૪૨
પ્રશંસા અને ટિપ્પન	૩૪	સોળ વિદ્વાનો અને એ પૈકી ત્રણના	
સમાનનામક છ પુરાણો	૩૪	ગ્રન્થોની રૂપરેખા	૩૮-૪૧
વાગર્થસંગ્રહપુરાણ	૩૪	વિષયોનું દિગ્દર્શન	૪૦-૪૧
વર્ધમાનપુરાણ	૩૪	આદિપુરાણનું મૂળ	૪૨
જિનસેનકૃત હરિવંશ-પુરાણ : ઉલ્લેખો,		ઉત્તરપુરાણનું સંક્ષિપ્ત પરિચય	૪૨
ભાગવત સાથે સન્તુલન, વિષય અને		રચનાસમય ટિપ્પન ઇત્યાદિ	૪૨
સમકાલીન નૃપતિઓ સમાનનામક		અન્ય સમાનનામક બે કૃતિઓ	૪૨
કૃતિઓ	૩૫-૩૭	પુરાણસાર અને એનો અનુવાદ	૪૩
કાણભિક્ષુની કૃતિ	૩૭	સમાનનામક કૃતિઓ	૪૩
શાન્તિનાથ-પુરાણ કિંવા લઘુ-શાન્તિનાથ-		પાર્શ્વનાથ-પુરાણ અને એની પંજિકા	૪૩
પુરાણ સમાનનામક છ કૃતિઓ	૩૭	સમાનનામક પુરાણો	૪૩-૪૪
મહાવીરપુરાણ	૩૭-૩૮	મલ્લિષેણસૂરિકૃત મહાપુરાણ	૪૪
ઉલ્લેખ અને મરાઠી અનુવાદ	૩૮	મલ્લિષેણસૂરિની કૃતિઓ	૪૪
સકલકીર્તિકૃત મહાવીરપુરાણ	૩૮	એમનાં બિરુદો	૪૪

માણિક્યસૂરિકૃત નલાયન યાને		બે શ્રેણિક-પુરાણ	૪૭
કુબેરપુરાણ કિંવા શુકપાઠ	૪૫	જયકુમારપુરાણ અને જયકુમારચરિત્ર	૪૭
રચનાસમય	૪૫	પાંડવ-પુરાણ	૪૭
વિષયોની રૂપરેખા	૪૫-૪૬	સમાનનામક કૃતિઓ	૪૭
દ્વયક્ષર અને પદ્મ-બન્ધનું એકેક ઉદાહરણ	૪૬	કર્ણમૃત-પુરાણ	૪૭
નલાયનોદ્ધાર	૪૬	અગડદત્ત-પુરાણ	૪૭
પદ્મનાભ-પુરાણ નામની ત્રણ કૃતિઓ	૪૬-૪૭		

પૃ. 48-79 પ્રકરણ ૨૧ : (ઈ) બૃહત્ પાઘાત્મક ગ્રન્થો :

પ્રકીર્ણક ચરિત્રો, પ્રબન્ધો અને કથાઓ

શત્રુંજયમાહાત્મ્ય (પ્રાગ્ઐતિહાસિક પુંડરીકકૃત)	૪૮	દિ.જટાસિંહનન્દિકૃત વરાંગચરિત્ર :	
સુધર્મસ્વામીકૃત શત્રુંજય માહાત્મ્ય	૪૮	કર્તા, પરિમાણ, વિષય અને સન્તુલન	૫૨-૫૪
ધનેશ્વરસૂરિકૃત શત્રુંજય માહાત્મ્ય		સૌન્દર્યનન્દનો પરિચય	૫૪-૫૫
અને એનો રચનાસમય	૪૮-૪૯	દિ૦ વર્ધમાનકૃત વરાંગચરિત્ર	૫૫
વિષયોની ઝાંખી	૪૯	કન્નડ અને હિન્દીમાં એકેક વરાંગચરિત્ર	૫૫
સમસ્યા	૪૯	જ્ઞાનભૂષણકૃત વરાંગનૃપચરિત્ર	૫૫
વ્યાખ્યા અને બાલાવબોધ	૪૯	શાન્તકાવ્ય	૫૫
સમાનનામક બે કૃતિઓ	૪૯	ભદ્રકીર્તિકૃત તારાગણ	૫૬
શત્રુંજયમાહાત્મ્યોલ્લેખ	૪૯	બખ્ખભટ્ટિસૂરિકૃત બાવન પ્રબન્ધો	૫૬
શત્રુંજયમાહાત્મ્યોદ્ધાર	૪૯	બખ્ખભટ્ટિસૂરિનાં જીવન અને કવન	
શત્રુંજયમહાતીર્થોદ્ધારપ્રબન્ધ	૪૯	સંબંધી નોંધ	૫૬
શત્રુંજયમાહાત્મ્ય	૪૯	દિ૦ હરિષેણકૃત બૃહત્ કથાકોશ	૫૬-૫૭
શત્રુંજયોદ્ધાર નામની બે કૃતિઓ	૪૯	ભદ્રબાહુસ્વામિના સ્વર્ગવાસનું સ્થળ	૫૭
નાભિનન્દનોદ્ધારપ્રબન્ધ	૪૯-૫૦	દિ. ગુણભદ્રકૃત જિનદત્ત ચરિત્ર કિંવા	
વજ્રભૂતીય કાવ્યો	૫૦	જિનદત્ત કથાસમુચ્ચય	૫૮
પદ્માવતી સંક્ષીપ્ત વજ્રભૂતિસૂરિને		સમાનનામક અન્ય ત્રણ કૃતિઓ	૫૮
આપેલું ભેટણું	૫૦	જંબુકૃત મુનિપતિચરિત્ર કિંવા	
મલ્લવાદીકૃત પદ્યચરિત્ર	૫૦-૫૧	મણિપતિચરિત્ર	૫૮
		ધર્મવિજયકૃત ગદ્યાત્મક મુનિપતિચરિત્ર	૫૮

હરિભદ્રસૂરિકૃત મુણિવર્ણચરિય	૫૮	પાંડવચરિત્ર	૭૦-૭૧
બુદ્ધિસાગરીય કાવ્ય	૫૮	અજ્ઞાતકર્તૃક લઘુપાંડવચરિત્ર	૭૧
દિ. મહાસેનકૃત પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર યાને		જયાનન્દકૃત પાંડવચરિત્રોદ્ધાર	૭૧
ઉપેન્દ્રસૂનુચરિત : પરિમાણ, સર્ગદીઠ		અમરચન્દ્રકૃત બાલભારત	૭૧-૭૨
પદ્યોની સંખ્યા અને વિષયનું સર્ગદીઠ		વિનયચન્દ્રસૂરિકૃત વિંશતિપ્રબન્ધ	૭૨
સૂચન	૫૯-૬૦	અભયદેવકૃત જયન્તાવિજય કિવા	
સોમકીર્તિએ, સમયસુન્દરગણિએ અને		જયન્તાકાવ્ય	૭૨-૭૩
રવિસાગરે રચેલું એકેક પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર	૬૦-૬૧	વસ્તુપાલકૃત નરનારાયણાનન્દ	૭૩
રત્નચન્દ્રકૃત પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર	૬૧	વસ્તુપાલનાં જીવન અને કવન અંગેનું	
સર્ગદીઠ વિષયોનો નિર્દેશ	૬૧-૬૨	મારું લખાણ અવતરણ	૭૩-૭૪
સમાનનામક અન્ય નવ કૃતિઓ	૬૨-૬૩	ઉદયપ્રભસૂરિરચિત ધર્માભ્યુદય	
દિ. ઓડયદેવકૃત ક્ષત્રયૂડામણિ		કિવા સંઘપતિચરિત	૭૪
અને એની અજ્ઞાતકર્તૃક પંજિકા	૬૩	સમાનનામક નાટક	૭૪
દિ. વર્ધદેવકૃત યૂડામણિકાવ્ય	૬૩	અજ્ઞાતકર્તૃક પંચદંડાત્મક વિક્રમચરિત્ર	૭૪-૭૫
પરિશિષ્ટપર્વનો સર્ગદીઠ પરિચય	૬૩-૬૬	દેવમૂર્તિકૃત વિક્રમચરિત્ર અને એનો	
યોગશાસ્ત્રની વિવૃતિ સાથે સંતુલન	૬૬	વિષયાનુક્રમ	૭૫
મુનિરત્નસૂરિકૃત અંબડકથા	૬૬	સુવર્ણકલશ અને સુવર્ણપુરુષ	૭૫
અમરસુન્દરકૃત અંબડચરિત્ર	૬૬	શુભશીલકૃત વિક્રમાદિત્યચરિત્ર	૭૬
સમાનનામક કૃતિઓ	૬૬	શુભશીલની અન્ય કૃતિઓ	૭૬
ભરતેશ્વરાભ્યુદય અને એના કર્તા		ગુજરાતી અનુવાદ	૭૭
આશાધરનો પરિચય	૬૭-૬૮	રામચન્દ્રસૂરિરચિત વિક્રમચરિત્ર	
ન્યાયાચાર્યકૃત આર્ષભીય કાવ્ય	૬૮	અને પંચદંડાતપત્રછત્રપ્રબન્ધ	૭૭
અજિતનાથચરિત્રની સ્વતંત્ર કૃતિ કઈ ?	૬૮	ષૂર્ણચન્દ્રકૃત પંચદંડછત્રપ્રબન્ધ	૭૭
માણિક્યચન્દ્રકૃત કાવ્ય	૬૮	ક્ષેમંકરસૂરિકૃત સિંહાસનદ્વાત્રિશિકા	૭૭
જિનરત્નસૂરિકૃત લીલાવતીસાર	૬૮	સમાનનામક કૃતિઓ	૭૭
દેવપ્રભસૂરિકૃત પાંડવચરિત્રનું પરિમાણ,		બાલચન્દ્રસૂરિકૃત વસન્તવિલાસ:વિષય,	
પ્રસ્તુત કૃતિનો વિષયાનુક્રમ, પાંડવોની		રચનાસમય અને મૂલ્યાંકન	૭૮-૭૯
કથાઓ અંગે નોંધ અને ટીકા	૬૯-૭૦	નરચન્દ્રસૂરિકૃત કથારત્નસાગર	૭૯
દેવવિજયગણિએ, વિજયગણિએ		લક્ષ્મીતિલકકૃત પ્રત્યેક બુદ્ધચરિત્ર અને	
અને શુભવર્ધનગણિએ રચેલું એકેક		સમાનનામક અન્ય કૃતિઓ	૭૯

પૃ. 80-100 પ્રકરણ ૨૨ : (ઈ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો :

પ્રકીર્ણક ચરિત્રો, પ્રબન્ધો અને કથાઓ (ચાલુ)

ચન્દ્રતિલકકૃત અભયકુમારચરિત્ર	૮૦	ઈન્દ્રજાળના પ્રયોગો	૯૦
ગ્રંથકારના વિદ્યાગુરુઓ અને એમનો		ચારિત્રસુન્દરગણિકૃત	
અભ્યાસ	૮૦-૮૧	કુમારપાલચરિત્ર	૯૦-૯૧
ભાષાન્તર	૮૧	અમાવાસ્યાનું પૂર્ણિમામાં રૂપાન્તર :	
વિવેકસમુદ્રગણિકૃત નરવર્મચરિત્ર	૮૧	બે પ્રકારો	૯૦-૯૨
કિંવા સમ્યક્ત્વાલંકાર	૮૧	અન્ય ત્રણ કુમારપાલચરિત્રો	૯૨
વિનયપ્રભે રચેલું નરવર્મચરિત્ર	૮૧	સોમતિલકસૂરિચિત્ર કૃતિનો	
પ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત સમરાદિત્યચરિત્ર		એક અંશ કુમારપાલદેવચરિત્ર	૯૨
યાને સમરાદિત્યસંક્ષેપ	૮૨	સોમતિલકસૂરિનો કૃતિકલાપ	૯૨-૯૩
આ સંક્ષેપનું 'પુષ્પરથ' તરીકે વર્ણન	૮૨-૮૩	અજ્ઞાતકર્તૃક કુમારપાલપ્રબન્ધ	૯૩-૯૪
ગુણસેનના નવ ભવ ઇત્યાદિ સંબંધી		જિનમંડનગણિકૃત કુમારપાલપ્રબન્ધ	૯૪
કોષ્ટક	૮૩	જયશેખરસૂરિકૃત પ્રબોધચિન્તામણિ :	
માણિક્યસૂરિકૃત સમરભાનુચરિત્ર	૮૩	પરિમાણ, વિષય અને ભાષાન્તર	૯૪-૯૫
સુમતિવર્ધનકૃત સમરાદિત્યચરિત્ર		માણિક્યસુન્દરસૂરિએ રચેલું શ્રીધરચિત્ર :	
પ્રભાચન્દ્રસૂરિકૃત પ્રભાવકચરિત્ર કિંવા		પરિમાણ, વિસ્તૃત વિષયરેખા અને	
પૂર્વર્ષિચરિત્ર	૮૩-૮૬	વિશેષતા	૯૫-૯૬
૨૨ પ્રભાવકોનાં નામ	૮૫	જયતિલકસૂરિએ અને શાન્તિસૂરિએ	
ભાષાન્તર	૮૬	રચેલું એકેક મલયસુન્દરી ચરિત્ર	૯૬
પ્રબન્ધકોશ કિંવા ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધ	૮૬-૮૭	બે મલયસુન્દરીકથા	૯૬
૨૪ વ્યકિઓનાં નામ	૮૭	સમ્યક્ત્વકૌમુદી નામની ૧૧ કૃતિઓ	૯૬-૯૮
ચરિત્ર અને પ્રબન્ધમાં તફાવત	૮૭	જયસાગરકૃત પર્વરત્નાવલી યાને પંચ	
ધર્મકુમારકૃત શાલિભદ્રચરિત્ર: વિષય	૮૮	પર્વી	૯૮
અજ્ઞાતકર્તૃક અવચૂરિ	૮૮	મુનિસુન્દરસૂરિકૃત જયાનન્દરાજર્ષિ-	
સમાનનામક અન્ય કૃતિઓ	૮૮	કેવલિચરિત્ર	૯૮-૧૦૦
જિનકીર્તિકૃત ધન્યશાલિચરિત્ર	૮૮	મુનિસુન્દરસૂરિનો કૃતિકલાપ	૯૮-૯૯
અજ્ઞાતકર્તૃક કુમારપાલદેવચરિત્ર	૮૯	કિયાવાદી વગેરેને અંગે ખોટું નિરૂપણ	૧૦૦
જયસિંહસૂરિએ રચેલું કુમારપાલચરિત્ર	૮૯-૯૦	સમાનવિષયક અન્ય કૃતિઓ	૧૦૦

પૃ. 101-119 પ્રકરણ ૨૩ : (ઈ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રંથો :

પ્રકીર્ણક ચરિત્રો, પ્રબન્ધો અને કથાઓ (ચાલુ)

જયશેખરસૂરિકૃત જૈનકુમારસંભવ :	વિષય અને ભાષાન્તર	૧૦૭-૧૦૮
પરિમાણ, વિષય અને વિવરણો ૧૦૧-૧૦૨	સુમતિસાધુએ રચેલું સોમસૌભાગ્ય	૧૦૮
જયશેખરસૂરિનો કૃતિકલાપ અને ભાષાન્તર ૧૦૧-૧૦૨	લાવણ્યવિજય (?)	
મુનિસુન્દરસૂરિકૃત મિત્રચતુષ્કથા યાને	કૃત વિમલમન્ત્રિચરિત્ર	૧૦૮
કથાચતુષ્ટય : પરિમાણ, વિષય અને	અન્ય બે વિમલચરિત્ર	૧૦૮
સંશોધક ૧૦૨-૧૦૩	દિ. શુભચન્દ્રકૃત સિદ્ધચક્રકથા,	
સમાનનામક કૃતિ ૧૦૩	નન્દીશ્વરાષ્ટાક્ષિકકથા કિવા	
અજ્ઞાતકર્તૃક મિત્ર કથા અને	નન્દીશ્વરકથા	૧૦૮
મિત્રચયકથા ૧૦૩	સિદ્ધચક્રપૂજા નામની ત્રણ કૃતિઓ	
નયચન્દ્રસૂરિએ રચેલું હમ્મીર-	અને સિદ્ધચક્રપૂજાજયમાલા	૧૦૮
મહાકાવ્ય યાને હમ્મીરમદમર્દનકાવ્ય:	દિ. બ્રહ્મઅજિતકૃત સમીરણસુતચરિત્ર	
પરિમાણ, વિષય અને ટીકા ૧૦૩-૧૦૪	કિવા શૈલરાજચરિત્ર	૧૦૮
પાંચ દ્વયર્થક પદ્યો દ્વારા જૈન અને	હનૂમચરિત્ર નામની ચાર કૃતિઓ	૧૦૮
અજૈન દેવોનું ગુણોત્કીર્તન ૧૦૪	દેવવિમલગણિકૃત હીરસૌભાગ્ય:	
હમ્મીરના ૩૭ પૂર્વજોનાં નામો ૧૦૪	નામકરણ, વિભાગ, પાઠાન્તર, ભાષા,	
પૃથ્વીરાજ, જયચન્દ્ર અને સંયુક્તાને	છન્દ, શૈલી, વિષય, રચના સમયને	
લગતી અમુક બાબતોનો અનુલ્લેખ ૧૦૫	સ્વોપજાવૃત્તિ	૧૦૮-૧૧૫
ઉદયધર્મકૃત ધર્મકલ્પદ્રુમ ૧૦૫	‘યવન’ શબ્દો અને એનું સંસ્કૃતીકરણ	૧૧૦
સમાનનામક કૃતિઓ ૧૦૫	હીરવિજયસૂરિનો અભ્યાસ	૧૧૧-૧૧૨
મંડનકૃત કાવ્યમંડન ૧૦૬	વિવિધ વિષયના ગ્રંથોનાં નામ	૧૧૨-૧૧૪
જયસાગરકૃત પૃથ્વીધરચરિત્ર ૧૦૬	દેવવિમલગણિકૃત હીરસુન્દરકાવ્ય	૧૧૫
જયસાગરનો કૃતિકલાપ ૧૦૬-૦૦	સુખાવબોધાની રૂપરેખા : ગુજરાતી	
સત્પરાજગણિ, માણિક્યસુન્દર અને	અવતરણ, હીરવિજયસૂરિરાસ	૧૧૫-૧૧૬
લબ્ધિસાગરની પૃથ્વીધરચરિત્ર નામની	દેવવિજયગણિકૃત	
એકેક કૃતિ ૧૦૬	રામચરિત્ર	૧૧૬
રત્નમંડનગણિકૃત સુકૃતસાગર ૧૦૭	દ્વિકર્તૃક વિજયપ્રશસ્તિકાવ્ય	
પ્રતિષ્ઠાસોમકૃત સોમસૌભાગ્ય: પરિમાણ,	ટીકા અને વિવરણ	૧૧૬

શ્રી વલ્લભકૃત વિજયદેવ માહાત્મ્ય ૧૧૭-૧૧૮	દ્વિવિજયમહાકાવ્ય:પરિમાણ અને વિષય૧૧૮-૧૧૯
ન્યાયચાર્યકૃત આર્પભીયચરિત ૧૧૮	વિવિધ શબ્દાલંકારોનાં નામો ૧૧૯
મેઘવિજયગણિરચિત	મેઘવિજયગણિરચિત ભવિષ્યદત્તચરિત ૧૧૯

પૃ. 120-132 પ્રકરણ ૨૪ : (ઈ) દ્વયાશ્રયકાવ્યો

અનેક સંધાનકાવ્યો અને ચંપૂઓ

(અ) ચાર દ્વયાશ્રય કાવ્યો ૧૨૦-૧૨૫	હેમચન્દ્રસૂરિકૃત નાભેયનેમિ-કાવ્ય ૧૨૭-૧૨૮
મૂલકૃત પ્રતિજ્ઞાગંગેય ૧૨૦	સંશોધક પ્રજ્ઞાયશુ શ્રીપાલ ૧૨૮
વિષય: કાતન્ત્રનાં ઉદાહરણો ને ભીષ્મનું ચરિત્ર ૧૨૦	સ્વપોજ્ઞ ટીકા
હેમ દ્વયાશ્રય કાવ્ય: પરિમાણ, સર્ગદીઠ	રત્નશેખરસૂરિકૃત
વિષય, રચનાસમય તથા ટીકા ૧૨૦-૧૨૫	ત્રિસન્ધાન-સ્તોત્ર ૧૨૮
જિનપ્રભસૂરિરચિત	વિષય: ઋષભદેવ, નેમિનાથ અને
શ્રેણિક-દ્વયાશ્રય-કાવ્ય ૧૨૫	પાર્શ્વનાથનું ગુણોત્કર્તન ૧૨૮
વિષય: કાતન્ત્રની દુર્ગસિંહકૃત વૃત્તિનાં	રત્નશેખરસૂરિની કૃતિઓ ૧૨૮
ઉદાહરણોને શ્રેણિકની જીવનરેખા ૧૨૫	ચતુ:સન્ધાન-કાવ્યો ૧૨૯
જિનપ્રભસૂરિની કૃતિઓ ૧૨૫	અજૈન અનેકસન્ધાન-કાવ્યો ૧૨૮-૧૨૯
અજ્ઞાતકર્તૃકઅવચૂરિ ૧૨૫	દંડી(? કૃત દ્વિસન્ધાન કાવ્યો) ૧૨૮
પાણિનીય દ્વયાશ્રયકાવ્ય ૧૨૬	નલ-હરિશ્ચન્દ્રીય દ્વિસન્ધાનકાવ્ય ૧૨૮
(આ) નવ અનેક સન્ધાનકાવ્યો ૧૨૬-૧૩૦	ધનશ્યામકૃત આબોધાકર નામનું
દિ. ધનંજયકૃત દ્વિ. સન્ધાનકાવ્ય કિંવા	ત્રિસન્ધાન કાવ્ય ૧૨૯
રાઘવ-પાંડવીય-કાવ્ય ૧૨૬	અનન્તાચાર્યનું યાદવ-રાઘવ-પાંડવીય ૧૨૯
વિષય : સીતાપતિ રામ અને પાંડવોનાં	ચિદંબરકૃત રાઘવ-યાદવ-પાંડવીય ૧૨૯
ચરિત્ર ૧૨૬	ચિદંબરકૃત પંચકલ્યાણચંપૂ ૧૨૯
ત્રણ વિવરણો ૧૨૬	હેમ સપ્તસન્ધાનકાવ્ય ૧૨૯
સૂરાચાર્યકૃત ઋષભનેમિ-કાવ્ય	મેઘવિજયકૃત સપ્તસન્ધાનકાવ્ય ૧૨૯
કિંવા નેમિનાભેયદ્વિસન્ધાન-કાવ્ય ૧૨૭	વિષય: પાંચ લોકપ્રિય તીર્થંકરો, રામ
સૂરાચાર્યનો સંક્ષિપ્ત પરિચય ૧૨૭	અને કૃષ્ણનાં ચરિત્રો ૧૨૯
વિષય: બે તીર્થંકરોનાં ચરિત્ર ૧૨૭	બે ટીકા ૧૨૯-૧૩૦
ટિપ્પણક ૧૨૭	દિ૦ જગન્નાથકૃત સપ્તસન્ધાનકાવ્ય
	અને એની ટીકા ૧૩૦

દિ૦જગન્નાથકૃત ચતુર્વિંશતિસન્ધ્યાનકાવ્ય	૧૩૦	દિ૦ સોમદેવકૃત યશસ્નિલક	૧૩૦-૧૩૧
સોમતિલકસૂરિરચિત પંચવિંશતિસન્ધ્યાન		બે ટીકાઓ	૧૩૧
કાવ્ય અને એની અજ્ઞાતકર્તૃક		અંગ્રેજી નિબન્ધ	૧૩૧
અવચૂરિ	૧૩૦	રત્નપ્રભસૂરિકૃત કુવલયમાલા	૧૩૧-૧૩૨
(ઈ) છ ચંપૂઓ	૧૩૦-૧૩૨	હરિચન્દ્રકૃત જીવન્ધર ચંપૂ	૧૩૨
દિ. પરમેશ્વરકૃત વાગર્થસંગ્રહપુરાણ	૧૩૦	અર્હદ્દાસકૃત પુરુદેવ ચંપૂ	૧૩૨
પાંચ અજૈન ચંપૂઓ	૧૩૦	મંડનકૃત ચંપૂમંડન	૧૩૨

પૃ. 133-149 પ્રકરણ ૨૫ : (ઉ) બૃહત્ ગદ્યાત્મક ગ્રન્થો

જિનસેનકૃત પુરુચરિત	૧૩૩	તિલકમંજરીપ્રબન્ધ	૧૩૭
બન્ધુમતી	૧૩૩	તિલકમંજરી વિષે કંસારાનું વિવેચન	૧૩૭-૧૩૮
દુર્વિનીતકૃત બૃહત્કથા (ગુણાદ્યકૃત		ગદ્યચિન્તામણિ	૧૩૮
વડ્ઠકહાનું રૂપાંતર)	૧૩૩	પૂર્ણભદ્રસૂરિકૃત પંચતંત્ર યાને પંચાખ્યાન	૧૩૮
સિદ્ધર્ષિકૃત ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા	૧૩૩-૧૩૪	કર્તા વિષે વિચારણા	૧૩૮
વિષય અને ત્રણ ભાષામાં અનુવાદ	૧૩૪	પંચાખ્યાનસારોદ્ધાર યાને બૃહત્ પંચાખ્યાન	૧૩૮
વર્ધમાનસૂરિકૃત ઉપમિતિભવપ્રપંચાનામ-		પંચાખ્યાન યાને પંચાખ્યાનોદ્ધાર	૧૩૮
સમુચ્ચય	૧૩૪	અજ્ઞાતકર્તૃક પંચાખ્યાન	૧૩૮
ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથાસારોદ્ધારનામક બે		પ્રબન્ધચિન્તામણિ	૧૪૦
કૃતિઓ	૧૩૪	વિષય	૧૪૦-૧૪૧
દેવસૂરિકૃત ઉપમિતિભવપ્રપંચોદ્ધાર	૧૩૪	દાનત તેવી બરકત	૧૪૧
તિલકમંજરી	૧૩૫-૧૩૮	સહાયક, પ્રથમાદર્શ અને ભાષાન્તરો	૧૪૧
કેટલાક ગ્રંથકારો અને ગ્રન્થોની પ્રશંસા	૧૩૫	ગુણચન્દ્રસૂરિકૃત પ્રબન્ધચિન્તામણિ	૧૪૧
ઉત્પત્તિ	૧૩૬	મેરુતુંગસૂરિકૃત વિચારગ્રેણિ કિવા	
વિષય, સંશોધક અને અવતરણ	૧૩૬	સ્થવિરાવલી	૧૪૨
શાન્ત્યાચાર્યકૃત ટિપ્પણ અને પદ્મસાગરકૃત		અંગ્રેજી સારાંશ	૧૪૨
વ્યાખ્યા	૧૩૬	પુરાતન-પ્રબન્ધ-સંગ્રહ	૧૪૨
પદ્મસાગરની કૃતિઓ	૧૩૬	રત્નમન્દિરગણિરચિતદ્વાસપ્તિપ્રબન્ધ	
પરાગ	૧૩૭	અને ચતુરશીતિપ્રબન્ધ	૧૪૨
તિલકમંજરીકથાસાર નામની બે કૃતિઓ	૧૩૭	રાજશેખરસૂરિકૃત અન્તરકથાસંગ્રહ	
તિલકમંજરીસારોદ્ધાર	૧૩૭	યાને કથાકોશ	૧૪૨

વિનોદકથાસંગ્રહ	૧૪૨	જિનસૂરે રચેલી પ્રિયંકરનૃપકથા	
ચતુરશીતિધર્મકથા	૧૪૩	અને એનાં ભાષાંતરો	૧૪૭
સમયસુંદરગણિત બે કથાકોશ	૧૪૩-૧૪૪	સિદ્ધાન્તસારકૃત દર્શનરત્નરત્નાકર	
આ ગણિનો સંક્ષિપ્ત પરિચય	૧૪૩	અને એના આધારભૂત ગ્રન્થો	૧૪૮
ભરટકદ્વાત્રિંશિકા	૧૪૫	દિ. નાગદેવકૃત મદનપરાજય	૧૪૮
રત્નમંદિરગણિત ભોજપ્રબન્ધ યાને		મદનપરાજયમાં નિર્દેશાયેલા જૈન	
પ્રબન્ધરાજ	૧૪૫	અને અજૈન ગ્રન્થો	૧૪૮-૧૪૯
ચાર અન્ય ભોજ પ્રબન્ધો	૧૪૬	હેમવિજયકૃત કથારત્નાકર અને	
શુભશીલગણિત પ્રબન્ધપંચશતી		એનો જર્મન અનુવાદ	૧૪૯
કિંવા પંચશતીપ્રભો(બં)ધ સંબંધ	૧૪૬-૧૪૭	સમાનનામક બે કૃતિ	૧૪૯
શુભશીલગણિનો કૃતિકલાપ	૧૪૬	કેટલાંક નવા પ્રકાશનો	૧૪૯

પૃ. 150-172 પ્રકરણ ૨૬ : (૩) લઘુ પદ્યાત્મક કૃતિઓ

દિ. મલ્લિખેણસૂરિકૃત નાગકુમારકાવ્ય		પ્રાસાદ-પ્રશસ્તિ	૧૫૩
યાને શ્રુતપંચમી	૧૫૦	સોમકુંજરકૃત સંભવનાથજિ. પ્રશસ્તિ	૧૫૩
સમાનનામક સાત કૃતિઓ	૧૫૦	દેવપ્રભસૂરિકૃત મૃગાવતીચરિત્ર યાને	
પદ્માનન્દકૃત વૈરાગ્યશતક કિંવા		ધર્મસારશાસ્ત્ર	૧૫૪
પદ્માનન્દશતક અને એનું ભાષાન્તર	૧૫૦-૧૫૧	હીરવિજયસૂરિચિત્ર મૃગાવત્યાખ્યાન	૧૫૪
સમાનનામક કૃતિ	૧૫૧	મૃગાવતીકથા	૧૫૪
'શ્રીપાલકૃત વૈરાગ્યનપરાજય	૧૫૧	અરિસિંહકૃત સુકૃતસંકીર્તન	૧૫૪
શ્રીપાલનો પરિચય અને એમની કૃતિઓ	૧૫૧-૧૫૨	દિ. આશાધરકૃત રાજમતી-વિપ્રલંભ	
રામચન્દ્રગણિચિત્ર કુમાર-વિહાર-શતક	૧૫૨-૧૫૩	અને એની સ્વોપજ વૃત્તિ	૧૫૪
અવયૂર્ણિ અને ટીકા	૧૫૩	સર્વાનન્દસૂરિકૃત જગદુચરિત્ર	૧૫૫
વર્ધમાનગણિએ રચેલી કુમાર-વિહાર-પ્રશસ્તિ	૧૫૩	જગદુશાહપ્રબન્ધ	૧૫૫
કીર્તિરાજકૃત લક્ષ્મણવિહાર-પ્રશસ્તિ	૧૫૩	કાલકાચાર્યકથા	૧૫૫-૧૫૬
જયસાગરગણિચિત્ર શાન્તિનાથ-જિનાલંચ		કાલિકાચાર્ય કથાસંગ્રહ	૧૫૫-૧૫૬
પ્રશસ્તિ	૧૫૩	મેરુતુંગસૂરિકૃત જૈન મેઘદૂત યાને મેઘદૂત	૧૫૬
ચારિત્રરત્નગણિકૃત ચિત્રદુર્ગ-મહાવીર-		વિવરણાત્મક સાહિત્ય	૧૫૬-૧૫૭

૧. એમણે “ધૂમારોદ્ધરણો” થી શરૂ થતું અને સો અર્ધલાળું એક પદ્ય રચ્યું છે. એ પદ્ય તેમ જ એ કથા કથા સો અર્ધ દર્શાવે છે તે માટે જુઓ “દેવાનન્દ સુવર્ણાંક”માંનો દર્શનવિજયજીનો લેખ નામે “કવિચકવર્તી શ્રીપાલ.”

જયતિલકસૂરિકૃત સુલસાયરિત્ર	૧૫૭	જ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત અને જયકીર્તિસૂરિકૃત	
જ્ઞાનસાગરકૃત રત્નચૂડકથા	૧૫૭-૧૫૮	એકેક શ્રીપાલ ચરિત્ર (ગદ્યાત્મક)	૧૬૩-૧૬૪
સમાનનામક કૃતિઓ	૧૬૦	અન્ય ૧૪ શ્રીપાલ ચરિત્રો	૧૬૪
જયતિલકસૂરિરચિત કથાકોશ યાને કલ્પ		શુભશીલકૃત સ્નાત્રપંચાશિકા	૧૬૪
મંજરી	૧૬૦	અવચૂરિ અને બાલાવબોધ	૧૬૪
અજ્ઞાતકર્તૃક કથાકોશ	૧૬૦	સ્નાત્રપંચાશિકાનામક અન્ય ત્રણ કૃતિઓ	૧૬૪
અંગ્રેજી અનુવાદ	૧૬૦	સમ્યક્ત્વદીપિકા (નામાંતર)	૧૬૪
સમાનનામક અન્ય છ કૃતિઓ	૧૬૦	સોમચારિત્રગણિકૃત ગુરુગુણરત્નાકરકાવ્ય	૧૬૪
વર્ધમાનકૃત કથાકોશ યાને શકુનરત્નાવલી	૧૬૦	સર્વવિજયગણિકૃત ગુરુગુણરત્નાકરકાવ્ય	૧૬૪
દયાવર્ધનગણિકૃત રત્નશેખર-		સર્વવિજયગણિકૃત આનન્દસુન્દર-કાવ્ય	
રત્નાવલી-કથા, પર્વતિથિવિચાર, પર્વ-		કિવા દશશ્રાવકચરિત્ર	૧૬૪-૧૬૫
વિચાર કિવા પ્રતકથા	૧૬૦	દસ મહાશ્રાવકોનાં નામ	૧૬૫
દેવમૂર્તિકૃત રૌહિણેયકથા	૧૬૧	પુણ્યસાગરકૃત અંજનાસુન્દરી-કથાનક	૧૬૫
અંગ્રેજી અનુવાદ	૧૬૧	હનુમચ્ચરિત્ર નામની ચાર દિગંબરીય	
ચારુકીર્તિકૃત ગીતવીતરાગ કિવા		કૃતિઓ	૧૬૫
જિનાષ્ટપદી (સટીક)	૧૬૧	પદ્મસાગરગણિકૃત શીલપ્રકાશ	૧૬૫-૧૬૬
ધનદકૃત વૈરાગ્યધનદ કિવા વૈરાગ્યશતક	૧૬૧-૧૬૨	પદ્મસાગણિકૃત જગદ્ગુરુકાવ્ય	
મંડનકૃત વૈરાગ્યધનદ કિવા વૈરાગ્યશતક	૧૬૨	દિ.વાદિયન્દ્રકૃત પવનદૂત	૧૬૬
મંડનકૃત કાદંબરી મંડન	૧૬૨	હેમવિજયગણિરચિત ઋષભશતક,	
મંડનકૃત ચન્દ્રવિજય		સદ્ભાવ શતક તથા અન્યોક્તિ	
અને શૃંગારમંડન	૧૬૨	મુક્તામહોદધિ	૧૬૬
સત્યરાજગણિકૃત શ્રીપાલચરિત્ર	૧૬૨	દર્શનવિજયગણિકૃત અન્યોક્તિશતક	૧૬૭
શ્રીપાલને લગતી આશરે ૪૬ કૃતિઓ	૧૬૩-૧૬૪	હંસવિજયકૃત અન્યોક્તિમુક્તાવલી	૧૬૭
રત્નશેખરસૂરિકૃત સિરિવાલકહા	૧૬૩	અજ્ઞાતકર્તૃક મૂર્ખશતક તથા	
લબ્ધિસાગરકૃત શ્રીપાલચરિત્ર કિવા		મૂર્ખશતકપટ્ટશિકા	૧૬૭
શ્રીપાલકથા	૧૬૩	કનકકુશલ ગણિકૃત દાનપ્રકાશ	૧૬૭
અજ્ઞાતકર્તૃક શ્રીપાલચરિત્ર	૧૬૩	કનકકુશલગણિનો કૃતિકલાપ	૧૬૭-૧૬૮
ધર્મવીરે રચેલું શ્રીપાલચરિત્ર	૧૬૩	સાધારણજિનસ્તવનો	૧૬૮
બ્રહ્મનેમિદત્તકૃત શ્રીપાલચરિત્ર	૧૬૩	કનકકુશલગણિકૃત સુરપ્રિયમુનિકથા	૧૬૮

ભાષાંતર	૧૬૯	યાને ધર્મોપદેશલેશ	૧૭૦-૧૭૧
સિદ્ધિચન્દ્રગણિકૃત ભાનુચન્દ્રગણિચરિત	૧૬૯	અનુવાદ	૧૭૧
શાન્તિચન્દ્રકૃત કૃપારસકોશ અને		ત્રણ દાષ્ટાન્તશતક ને એકનો અનુવાદ	૧૭૧
રત્નચન્દ્રગણિકૃત એની વૃત્તિ	૧૬૯-૧૭૦	દિ.ધર્મચન્દ્રકૃત અને યશઃકીર્તિકૃત	
વિનયવિજયગણિકૃત ઈન્દુદૂતની નોંધ	૧૭૦	એકેક ગૌતમચરિત્ર	૧૭૧
માનવવિજયગણિકૃત		રામવિજયકૃત ગૌતમીયકાવ્ય	૧૭૧-૧૭૨
હરિશ્ચન્દ્ર-નૃપતિ-કથાનક	૧૭૦	ક્ષમાકલ્યાણકૃત ટીકા નામે	
હરિશ્ચન્દ્ર-તારાલાયની-ચરિત્ર	૧૭૦	ગૌતમીયપ્રકાશ	૧૭૨
ધનવિજયગણિકૃત આભાણશતક		કેટલાંક નવા પ્રકાશનો	૧૭૨

પૃ. 173-193 પ્રકરણ ૨૭ - (ઋ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો

સ્તુતિ-સ્તોત્રોનાં વર્ગીકરણો અને કોષ્ટક ૧૭૩-૧૭૭		સોળ સંસ્કૃત વિવરણો	૧૮૫-૧૮૬
સિદ્ધસેનીય દ્વાત્રિંશદ્વાત્રિંશિકા : પરિચય	૧૭૮	બે બાલાવબોધ	૧૮૬
સિદ્ધસેનીય કૃતિકલાપ	૧૭૯	ગુજરાતી, હિન્દી, 'પ્રજ', અંગ્રેજી અને	
ન્યાયાવતારાદિને લગતાં પ્રકાશનો	૧૭૯	જર્મન અનુવાદો	૧૮૬
એકવીસ દ્વાત્રિંશિકાઓ :		રત્નમુનિકૃત કલ્યાણમન્દિરચળાયાસ્તોત્ર	૧૮૬
રચનાક્રમ અને નામોલ્લેખ	૧૭૯-૧૮૦	પ્રતિકૃતિ: હોળીનું દશ્ય	૧૮૭
વિષય	૧૮૦-૧૮૧	પાદપૂર્તિરૂપ સ્તોત્રોનું સૂચન	૧૮૭
સન્તુલન	૧૮૧-૧૮૨	પૂજા અને પ્રતોદ્યાપન	૧૮૭
દ્વાત્રિંશિકા ૧-૪, ૬, ૮, ૯ અને		સિદ્ધસેન દિવાકરકૃત શકસ્તવ કિંવા સિદ્ધિ	
૧૧ વિષે પં. સુખલક્ષણું કથન	૧૮૧-૧૮૨	શ્રેયઃસમુદય કિંવા જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર	૧૮૭
ઉદયસાગરની ટીકા	૧૮૩	પ્રદ્યુમ્નસૂરિની વૃત્તિ	૧૮૭
એકવીસમી દ્વાત્રિંશિકાનું કર્તૃત્વ અને		સમન્તભદ્રકૃત સ્વયંભૂસ્તોત્ર યાને	
એના છંદો	૧૮૩-૧૮૪	સમન્તભદ્રસ્તોત્ર	૧૮૮-૧૮૯
અજૈન સંબંધનાં	૧૮૪	સમન્તભદ્રનો કૃતિકલાપ	૧૮૯
સન્તુલન	૧૮૪	સ્વયંભૂસ્તોત્રની રૂપરેખા	૧૮૯
વૃત્તિ, વિવૃત્તિ અને અનુવાદ	૧૮૪	'દિપલ્હર' થી શરૂ થતા પદ્યનું કર્તૃત્વ	૧૮૯
કુમુદચન્દ્ર ઉર્ફે સિદ્ધસેન દિવાકરનું		સન્તુલન, ટીકા અને પર્યાય	૧૮૯
કલ્યાણ મન્દિરસ્તોત્ર	૧૮૪-૧૮૫	હિન્દી અનુવાદ	૧૮૯

૧. ભાષામાંના અનુવાદનું નામ પરમજ્યોતિ:સ્તોત્ર છે.

સમન્તભદ્રકૃત જિનશતક યાને		વિવરણાત્મક સાહિત્ય	૧૯૧-૧૯૨
સ્તુતિવિદ્યા અને એની વસુનન્દિકૃત વૃત્તિ	૧૮૯	દિ.વિદ્યાનન્દકૃત આપ્ત પરીક્ષા	૧૯૨
સમન્તભદ્રકૃત યુક્ત્યનુશાસન યાને		વિદ્યાનન્દની કૃતિઓ	૧૯૨
વીરજિનસ્તોત્ર	૧૮૯-૧૯૦	વિદ્યાનન્દનો સમય	૧૯૨
ટીકા અને હિન્દી અનુવાદ	૧૯૦	આપ્તપરીક્ષાનો વિષય	૧૯૨
સમન્તભદ્રકૃત આપ્તમીમાંસા કિંવા		અલંકૃતિ અને ભાષાનુવાદ	૧૯૩
દેવાગમસ્તોત્ર	૧૯૦-૧૯૧	અજ્ઞાતકર્તૃક આપ્તસ્વરૂપ	૧૯૩
સન્તુલન	૧૯૧	કેટલાંક નવા પ્રકાશનો	૧૯૩

પૃ: 194-216 પ્રકરણ ૨૮ : (ઋ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો (ચાલુ)

દિ. દેવનન્દિકૃત સિદ્ધિપ્રિયસ્તોત્ર		પાંચ પાદપૂર્તિઓનો નિર્દેશ	૧૯૯
કિંવા ષડરચકસ્તોત્ર	૧૯૪	બખ્ખભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકા	૧૯૯-૨૦૦
ટિપ્પણ	૧૯૪	સ્વોપજ્ઞ ટીકા	૨૦૦
ઋષિ રામકૃત ભાષાટીકા	૧૯૪	અન્ય વિવરણો	૨૦૦
માનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામરસ્તોત્ર	૧૯૪-૧૯૫	બખ્ખભટ્ટિસૂરિકૃત શારદાસ્તોત્ર	
એકવીસ વિવરણો	૧૯૫-૧૯૬	કિંવા અનુભૂતસિદ્ધસારસ્વતસ્તવ	૨૦૧
વાર્તાબોધ ને બાલાવબોધ	૧૯૬	ગુજરાતી અનુવાદ	૨૦૧
બે ભક્તામરસ્તોત્રચ્છાયાસ્તવન	૧૯૬	ગુણાકરનો વૃત્તિકાર તરીકે બ્રાન્ત ઉલ્લેખ	૨૦૦
ભક્તામરસ્તોત્રના ગુજરાતી, હિન્દી,		જંબૂકૃત જિનશતક	૨૦૧
અંગ્રેજી અને જર્મન અનુવાદો	૧૯૭	ચાર વિવરણો	૨૦૧
૪૮ યંત્રો	૧૯૭	શિવનાગરચિત પાર્શ્વનાથમહાસ્તવ,	
કથાઓનું સન્તુલન	૧૯૭	ધરણોરગેન્દ્રસ્તવ કિંવા મન્ત્રસ્તવ	૨૦૧-૨૦૨
દિ.પાત્રકેસરિકૃત જિનેન્દ્રગુણસ્તુતિ		અજ્ઞાતકર્તૃક વૃત્તિ ને ૧૯ યંત્રો	૨૦૨
કિંવા પાત્રકેસરિસ્તુતિ	૧૯૮	શોભનકૃત સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા કિંવા	
અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા	૧૯૮	શોભનસ્તુતિ	૨૦૨-૨૦૩
હરિભદ્રસૂરિકૃત સંસારદાવાનલસ્તુતિ	૧૯૮	છ વૃત્તિઓ અને બે અવયૂરિઓ	૨૦૩-૨૦૪
વિશિષ્ટતા, વિષય, પ્રધોષ અને પ્રથા	૧૯૮-૧૯૯	જર્મન, અંગ્રેજી અને ગુજરાતી અનુવાદો	૨૦૫
ઉપયોગ	૧૯૯	અનુકરણરૂપ ઐન્દ્રસ્તુતિ	
ત્રણ સંસ્કૃત ટીકા અને ગુજરાતી વ્યાખ્યા	૧૯૯	યશોવિજયગણિકૃત ઐન્દ્રસ્તુતિ	૨૦૬
પદ્યાત્મક અનુવાદો	૧૯૯	સ્વોપજ્ઞવિવરણ અને બે અજ્ઞાતકર્તૃક	

અવચૂરિઓ	૨૦૬	અન્યયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા અને	
અન્વય અને ભાષાંતરો	૨૦૬	એના છંદો	૨૧૦
અજ્ઞાતકર્તૃક કે શોભનકૃત		અર્થ અને વિષય	૨૧૦-૨૧૧
સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા	૨૦૬	સ્યાદ્વાદમંજરી ઈત્યાદિ ચાર ટીકાઓ	
વિનયહંસગણિરચિત જિનસ્તોત્રકોશ :		અને અનુવાદો	૨૧૧-૨૧૨
૫૮ સ્તુતિસ્તોત્રો	૨૦૬-૨૦૭	હેમચન્દ્રસૂરિકૃત અયોગવ્યવચ્છેદ-દ્વાત્રિંશિકા	૨૧૨
સ્થલાદિપૂર્વક તીર્થંકરાદિનાં નામો	૨૦૭	સન્તુલન, કીર્તિકલા અને ભાષાંતર	૨૧૨
ત્રણ પાદપૂર્તિ	૨૦૭	હેમચન્દ્રસૂરિકૃત વીતરાગસ્તોત્ર કિંવા	
વિરલ છંદો	૨૦૮	વિંશતિપ્રકાશ	૨૧૩
દિ૦ ધનંજયકૃત વિષાપહારસ્તોત્ર	૨૦૮	વિષય	૨૧૩
પ્રધોષ, બે ટીકા અને એક અવચૂરિ		પાંચ ટીકાઓ અને ચાર અવચૂરિઓ	૨૧૩-૨૧૪
જિનવલ્લભસૂરિરચિત 'ભવારિવારણ'		આઠમા પ્રકાશની સ્યાદ્વાદરહસ્યની	
સ્તોત્ર કિંવા મહાવીરસ્તોત્ર	૨૦૮	નામની ત્રણ ટીકા	૨૧૪
જિનવલ્લભસૂરિની અન્ય કૃતિઓ	૨૦૮-૨૦૯	હેમચન્દ્રસૂરિકૃત સકલાઈત્ કિંવા	
ત્રણ વૃત્તિઓ અને એક પાદપૂર્તિ	૨૦૯	બૃહચ્ચૈત્યવન્દન	૨૧૪-૨૧૫
દિ૦ ભૂપાલકૃત ભૂપાલચતુર્વિંશતિકા		સન્તુલન	૨૧૫
ભૂપાલ સ્તોત્ર, જિનચતુર્વિંશતિકા		ઉપયોગ અને ત્રણ વૃત્તિઓ	૨૧૫
તેમ જ ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવન	૨૦૯	પદ્યાત્મક અનુવાદ	૨૧૫
દિ૦આશાધરની તેમ જ બીજી બે ટીકાઓ	૨૦૯	હેમ મહાદેવસ્તોત્ર	૨૧૬
શ્રીપાલે રચેલી ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ	૨૦૯	અનુવાદો	૨૧૬
હેમચન્દ્રસૂરિકૃત પાંચ સ્તુતિ-સ્તોત્રો	૨૧૦	કેટલાંક નવા પ્રકાશનો	૨૧૬

પૃ. 217-238 પ્રકરણ ૨૯ : (ઋ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો (ચાલુ)

દિ. જિનસેનાચાર્યકૃત જિનસહસ્ર- નામસ્તોત્ર	૨૧૭	દિ. સકલકીર્તિકૃત જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર	૨૧૭
'કલિ૦' હેમચન્દ્રસૂરિએ કે અન્યે રચેલ અર્હન્નામસહસ્રસમુચ્ચય		દેવવિજયગણિકૃત જિનસહસ્ર- નામસ્તોત્ર, અર્હન્નામસ્તોત્ર, અર્હન્નામ (સહસ્ર)-સમુચ્ચયકિંવા અર્હત્	
યાને જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર	૨૧૭	સહસ્રનામ તથા સ્વોપજાટીકા	૨૧૭-૨૧૮
દિ.આશાધરે તેમજ દિ.સકલકીર્તિએ		વિનયવિજયગણિકૃત જિનસહસ્ર- નામસ્તોત્ર યાને અર્હન્નમસ્કારસ્તોત્ર	૨૧૮
રચેલું જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર	૨૧૭	અજ્ઞાતકર્તૃક જિન સહસ્રનામસ્તોત્ર અને	
સ્વોપજા વૃત્તિ અને બે ટીકાઓ	૨૧૭		

એની ચાર ટીકાઓ	૨૧૮	ધર્મધોષસૂરિની અન્ય ત્રણ કૃતિઓ	૨૨૫
કલ્યાણસાગરસૂરિકૃત પાર્શ્વનાથસહસ્રનામ	૨૧૮-૨૧૯	ધર્મધોષસૂરિકૃત અર્ધસંસ્કૃત જિનસ્તવન	૨૨૫
અજ્ઞાતકર્તૃક (?) પદ્માવતીસહસ્રનામ-સ્તોત્ર	૨૧૯	બે અજ્ઞાતકર્તૃક અવયૂરિઓ	૨૨૫
પદ્માવતી સ્તોત્રો	૨૧૯-૨૨૦	જિનપ્રભસૂરિકૃત છંદોનામગર્ભિત	
ભાનુચન્દ્રગણિએ રચેલું સૂર્યસહસ્રનામ-		વીરસ્તવ	૨૨૫-૨૨૬
સ્તોત્રને એની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ	૨૨૦	સન્તુલન	૨૨૬
કુમારપાલકૃત સાધારણજિનસ્તવન		જિનપ્રભસૂરિકૃત પાર્શ્વજિનસ્તવન	
કિંવા આત્મનિન્દાદ્વાત્રિંશિકા	૨૨૦	તથા પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર	૨૨૬
ગુજરાતીમાં પદ્યાત્મક અનુવાદ	૨૨૦	જિનપ્રભસૂરિકૃત સિદ્ધાન્તાગમસ્તવ	૨૨૭
અંબિકાસ્તોત્ર આદિ	૨૨૧	અજ્ઞાતકર્તૃક અવયૂરિ	૨૨૭
રત્નાકરસૂરિએ રચેલ રત્નાકરપંચવિંશતિકા		જિનપ્રભસૂરિકૃત	૨૨૭
કિંવા વીતરાગસ્તોત્ર	૨૨૧	ચિત્રસ્તવ યાને વીરજિનસ્તવન	૨૨૭
ચાર ટીકાઓ અને બે ટબ્બા	૨૨૧-૨૨૨	અજ્ઞાતકર્તૃક અવયૂરિ	૨૨૭
ગુજરાતી, હિન્દી અને અંગ્રેજી અનુવાદો	૨૨૨	જિનપ્રભસૂરિકૃત દશદિક્	
પાદપૂર્તિ	૨૨૨	પાલગર્ભિત ઋષભજિનસ્તવન	૨૨૭
જિનપતિસૂરિરચિત		અજ્ઞાતકર્તૃક અવયૂરિ	૨૨૭
વિરોધગર્ભિત ઋષભજિનસ્તુતિ	૨૨૨	જિનપ્રભીય ૨૬ અન્ય સ્તોત્રો	૨૨૭-૨૨૮
અજ્ઞાતકર્તૃક અવયૂર્ણિ	૨૨૨	જિનપ્રભસૂરિકૃત આઠ ભાષાનું ઋષભદેવ	
નવ દ્વાત્રિંશિકાઓ	૨૨૨-૨૨૩	સ્તવન	૨૨૮
રામચન્દ્રકૃત ઉપમાદ્વાત્રિંશિકા	૨૨૨	જિનપ્રભસૂરિકૃત ૬ ભાષાનું ચન્દ્રપ્રભસ્તવન	૨૨૮
આ રામચન્દ્ર તે કોણ ?	૨૨૨	ઋષિમંડલસ્તોત્ર	૨૨૮-૨૩૦
રામચન્દ્રકૃત દષ્ટાન્તદ્વાત્રિંશિકા,	૨૨૨	વાચના, કર્તા, ચિત્રપટ અને ભાષાંતર	૨૩૦
અર્થાન્તરન્યાસ-દ્વાત્રિંશિકા, વ્યતિરેક-		સમાનનામક છ કૃતિઓ	૨૩૦
દ્વાત્રિંશિકા, અપહ્નુતિદ્વાત્રિંશિકા, યુગાદિદેવ-		સિંહતિલકસૂરિકૃત ઋષિમંડલસ્તવયન્ત્રા	
દ્વાત્રિંશિકા તથા શાન્તિ-દ્વાત્રિંશિકા	૨૨૨-૨૨૩	લેખન	૨૩૧
રામચન્દ્રકૃત ભક્ત્યતિશય-દ્વાત્રિંશિકા તથા		અજ્ઞાતકર્તૃક ઋષિમંડલયન્ત્રલેખનવિધિ	૨૩૧
પ્રસાદ-દ્વાત્રિંશિકા	૨૨૩	મેરુતુંગસૂરિકૃત ઋષિમંડલસ્તવન	૨૩૧
રામચન્દ્રકૃત પોડશષોડશિકા	૨૨૩	મેરુતુંગનામક મુનિવરો	૨૩૧
આસડકૃત જિનસ્તોત્રો	૨૨૩	ઋષિપાલિ(?) કૃત ઋષિમંડલસ્તવન	૨૩૧
આહ્લાદકૃત પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર	૨૨૩-૨૨૪	અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા	૨૩૧
પદ્યકૃત પદ્યસ્તવાવલી	૨૨૪	કુલમંડનસૂરિકૃત ટીકા	૨૩૧
ધર્મધોષસૂરિકૃત 'જય વૃષભ' સ્તુતિ	૨૨૪	કુલમંડનસૂરિકૃત વીરસ્તવન તથા	

પંચજિન હારબંધસ્તવ	૨૩૧-૨૩૨	તથા એની અવયૂરિ	૨૩૬
જયતિલકસૂરિએ રચેલ ચતુર્હારાવલી		વૈદ્યકશાસ્ત્રને લગતી કોઈકની જિનપતિસ્તુતિ	૨૩૬
ચિત્રસ્તવન	૨૩૨	પૂર્ણકલશગણિરચિત 'સ્તંભન'	
વીસ વિહરમાણ તથા ચાર શાશ્વત-		પાર્શ્વજિનસ્તવન, સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ અને વાર્તિક	૨૩૬
તીર્થંકરોનાં નામ	૨૩૨-૨૩૩	ઔષધ, યંત્ર અને તન્ત્રાદિની	
ટીકા અને અનુવાદ	૨૩૩	માહિતીપૂર્વકનું 'દેલવાડામંડન'	
આશ્ચર્યજનક સાત કૃતિઓ	૨૩૩	આદિનાથસ્તવન	૨૩૭
જયકીર્તિસૂરિરચિત પાર્શ્વદેવસ્તવન	૨૩૩	મુનિસુન્દરસૂરિરચિત	
અજ્ઞાતકર્તૃક વ્યાખ્યા	૨૩૩	જિનસ્તોત્રરત્નકોશ	૨૩૭
સાધુરાજગણિરચિત ભોજ્યાદિ-		નામાંતરો	૨૩૭
નામગર્ભિત સાધારણજિનસ્તુતિ	૨૩૩	મુનિસુન્દરસૂરિરચિતસૂરિમન્ત્રસ્તોત્ર	૨૩૭
શાકાદિ ખાદ્ય પદાર્થોની સૂચી	૨૩૪	માનદેવસૂરિનું પાઈયમાં સૂરિમંત્રસ્તોત્ર	૨૩૭
સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ	૨૩૪	સોમસુન્દરસૂરિરચિત યુષ્મદસ્મદ-	
માનતુંગકૃત ભોજ્યાદિનામગર્ભિત		દષ્ટાદશસ્તવી	૨૩૭
મહાવીર-જિન-સ્તવન	૨૩૪-૨૩૫	સોમસુન્દરસૂરિનો કૃતિકલાપ	૨૩૭-૨૩૮
ભોજ્યાદિને અંગેના શબ્દોની સૂચી	૨૩૫	સોમદેવગણિની અવયૂર્ણિ	૨૩૮
અજ્ઞાતકર્તૃક ભોજ્યનામગર્ભિત જિનસ્તુતિ		કોટલાંક નવા પ્રકાશનો	૨૩૮

પૃ. 239-259 પ્રકરણ ૩૦ : (ઋ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો (ચાલુ)

રત્નશેખરસૂરિકૃત નવખંડપાર્શ્વનાથસ્તવ	૨૩૯	હરિભદ્રકૃત સપ્તતિશતજિનપતિસંસ્તવન	૨૪૦
અજ્ઞાતકર્તૃક અવયૂરિ	૨૩૯	'સર્વતોભદ્ર' યન્ત્ર	૨૪૧
રત્નશેખરસૂરિકૃત નવગ્રહસ્તવગર્ભ-		ભાષાન્તર	૨૪૧
પાર્શ્વસ્તવ અને અજ્ઞાતકર્તૃક અવયૂરિ	૨૩૯	શિવનિધાન (?) કૃત પંચષષ્ટિયન્ત્ર-	
રત્નશેખરસૂરિરચિત મહિમ્ન:સ્તોત્ર		ગર્ભિત ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર	૨૪૧
યાને ઋષભમહિમ્ન:સ્તોત્ર	૨૩૯	'મહાસર્વતોભદ્ર' યન્ત્ર	૨૪૧
સત્યશેખર(?) કૃત મહિમ્ન:સ્તોત્ર		ધર્મસિંહકૃત પાંસડિયા યંત્રવાળું ગુજરાતી	
તથા સ્વોપજ્ઞ અવયૂરિ અને		સ્તોત્ર	૨૪૧
રઘુનાથકૃત મહિમ્ન:સ્તોત્ર કિંવા		અજ્ઞાતકર્તૃક પંચષષ્ટિયન્ત્ર-	
પાર્શ્વમહિમ્ન:સ્તોત્ર	૨૩૯	ગર્ભિત ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર	૨૪૧
સિદ્ધસેનસૂરિકૃત નમસ્કારમાહાત્મ્ય	૨૩૯-૨૪૦	શીલસિંહ(?)કૃત પંચષષ્ટિયન્ત્ર-	
ભાષાન્તર	૨૪૦	ગર્ભિત ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર	૨૪૨
માયાવી ચોરસોથી અલંકૃત છ સ્તોત્રો	૨૪૦-૨૪૩	'સર્વતોભદ્ર' યન્ત્ર	૨૪૨

વિજયલક્ષ્મીસૂરિએ રચેલ ચતુર્યન્ત્ર- ગર્ભિત પંચષષ્ટિસ્તોત્ર	૨૪૩	અને એની અવયૂરિ	૨૫૩
ને(?) જૈ)ત્રસિંહકૃત પંચષષ્ટિયન્ત્ર- ગર્ભિત ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર	૨૪૩	કમલવિજયગણિરચિત વિહરમાણ- વિંશતિસ્તવન	૨૫૩
સિદ્ધાન્તરુચિરચિત પાર્શ્વજિનસ્તવ	૨૪૩	વિહરમાણવિંશતિસ્તવન	
ઉદયમાણિક્યગણિકૃત ચન્દ્રપ્રભ- સ્વામિસ્તવન (અષ્ટમંગલચિત્રસ્તવ)	૨૪૪	વિહરમાણ જિનેશ્વરોનાં નામોમાં ફેર	૨૫૩
અજ્ઞાતકર્તૃક (?) જિનસ્તવન	૨૪૪	અજ્ઞાતકર્તૃક વિહરમાણજિનસ્તોત્ર	૨૫૩
ચૌદ સ્વખોનાં નામ	૨૪૪	અજ્ઞાતકર્તૃક સાવયૂરિક એકાક્ષર-વિચિત્રકાવ્ય	૨૫૩
લક્ષ્મીકલ્લોલકૃત માતૃકાક્ષર-કાવ્ય		દ્વિવ્યંજનમય નેમિ જિનસ્તવ અને એની	
અને અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા	૨૪૪-૨૪૫	અવયૂરિ	૨૫૩
મનરૂપવિજયે (?) રચેલી માતૃકાક્ષરપદ્ય		દ્વિસ્વર-ત્રિવ્યંજન-યુક્ત-ષટ્શ્લોકી	૨૫૪
રૂપ જિનસ્તુતિ	૨૪૫	અવયૂરિ	૨૫૪
અન્ય સમાન કૃતિ	૨૪૫	જિનસ્તુતિ અને એની અવયૂરિ	૨૫૪
હેમવિજયગણિકૃત જિનસ્તવન-		સૂરચન્દ્રકૃત 'ફલવર્ધિ'-પાર્શ્વનાથસ્તવ	
ચતુર્વિંશતિકા કિંવા ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ	૨૪૫	અને એની વ્યાખ્યા	૨૫૪
શાન્તિચન્દ્રગણિરચિત		સૂરચન્દ્રકૃત વર્ધમાનજિનસ્તવ	૨૫૪
અજિત-શાન્તિ-સ્તવ	૨૪૫-૨૪૬	અજ્ઞાતકર્તૃક અવયૂરિ	૨૫૪
સમાનનામક બે કૃતિ	૨૪૬	શિવસુન્દર(?)કૃત પાર્શ્વ નાથસ્તવ	
શાન્તિચન્દ્રગણિરચિત ઋષભ-વીર-સ્તવ	૨૪૬	અને એની અવયૂરિ	૨૫૪
રત્નચન્દ્રકૃત વૃત્તિ	૨૪૬	શિવસુન્દરકૃત પાર્શ્વનાથલઘુસ્તવન	૨૫૪
સમયસુન્દરગણિનાં ૩૫ સ્તોત્રોનાં નામ		ક્ષમાકલ્યાણ(?)કૃત પાર્શ્વલઘુસ્તવ	
અને એ પૈકી ઘણાંખરાંની રૂપરેખા	૨૪૬-૨૫૧	અને એની અવયૂરિ	૨૫૪
મેરુવિજયગણિરચિત ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દ		'સ્તંભન' પાર્શ્વજિનસ્તવન	૨૫૫
સ્તુતિ, સ્વોપજી વિવરણ અને અવયૂરિ	૨૫૧	ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિકૃત આઠ	
શ્રીવલ્લભગણિએ રચેલો અરનાથજિનસ્તવ		સ્તુતિસ્તોત્રો	૨૫૫-૨૫૮
અને એની સ્વોપજી વૃત્તિ	૨૫૨	ઐન્દ્રસ્તુતિની આગમોદ્ધારકે રચેલી અવયૂરિ	૨૫૫
મેઘવિજયકૃત રાવણપાર્શ્વનાથસ્તોત્ર		ન્યાયાચાર્યકૃત ન્યાયખંડખાદ્ય કિંવા	
કિંવા રાવણપાર્શ્વનાથાષ્ટક	૨૫૨-૨૫૩	મહાવીરસ્તવ	૨૫૫-૨૫૬
વીસાચંત્રને અંગેનાં બે પ્રકાશનો	૨૫૩	સ્વોપજી ટીકા	૨૫૬
અજ્ઞાતકર્તૃક અનુવાદ	૨૫૩	વિજયનેમિસૂરિરચિત ન્યાયપ્રભા અને	
અજ્ઞાતકર્તૃક વિહરમાણવિંશતિજિનસ્તવન		વિજય દર્શનસૂરિકૃત કલ્પલતિકા	૨૫૬
		શ્લોકાર્થ અને ભાવાર્થ	૨૫૬
		ન્યાયાચાર્યકૃત વિજયપ્રભસૂરિસ્વાધ્યાય	૨૫૬

ન્યાયાચાર્યકૃત 'શંખેશ્વર' પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર	૨૫૭	ન્યાયાચાર્યકૃત આદિજિનસ્તવન અને	
ન્યાયાચાર્યકૃત બે 'શંખેશ્વર' પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર	૨૫૭	એનો અનુવાદ	૨૫૮
ન્યાયાચાર્યકૃત 'ગોડીપાર્શ્વસ્તવન'	૨૫૭	પુણ્યશીલકૃત ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ	૨૫૮
વિવરણ તથા અનુવાદ	૨૫૭	કેટલાંક નવાં પ્રકાશનો	૨૫૮
ન્યાયાચાર્યકૃત પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર	૨૫૮	ક્ષમાકલ્યાણકૃત ચોવીસી	૨૫૮
ન્યાયાચાર્યકૃત 'શમીન' પાર્શ્વસ્તોત્ર	૨૫૮	વિદ્વત્પ્રબોધ	૨૫૮

પૃ. 260-277 પ્રકરણ ૩૧ : (ઋ) પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો

પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યનું અનેકાર્થી કૃતિ સાથે સામ્ય	૨૬૦	કોઈકની ટીકા	૨૬૩-૨૬૪
(૬) જૈન કૃતિઓની ૪૭ પાદપૂર્તિ	૨૬૦-૨૬૮	૨. રાજસુન્દરકૃત 'દાદા' પાર્શ્વભક્તામર	૨૬૪
(૧) કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો [૧૨]	૨૬૦-૨૬૨	૩. વિનયલાભગણિએ રચેલું પાર્શ્વ-ભક્તામર	૨૬૪
(૧) લક્ષ્મીસેનકૃત કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિ	૨૬૦	૪. રત્નસિંહકૃત નેમિભક્તામર કિંવા પ્રાણપ્રિયકાવ્ય	૨૬૪
(૨) અજ્ઞાતકર્તૃક (?) વિજયક્ષમાસૂરિલેખ	૨૬૦	૫. ધર્મવર્ધનગણિકૃતવીરભક્તામર અને એની સ્વોપજ્ઞ ટીકા	૨૬૪
(૩) ભાવપ્રભસૂરિકૃત જૈનધર્મવરસ્તોત્ર	૨૬૧	૬. જ્ઞાનવિમલસૂરિ કૃત ઋષભ-ચૈત્યવન્દન	૨૬૫-૦૦
સ્વોપજ્ઞવૃત્તિની રૂપરેખા	૨૬૦-૨૬૨	૭. ભાવપ્રભસૂરિરચિત નેમિ-ભક્તામર અને એની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ	૨૬૫-૦૦
(૪) અજ્ઞાતકર્તૃક પાર્શ્વજિનસ્તવન	૨૬૨	૮. ધર્મસિંહસૂરિએ રચેલું સરસ્વતી ભક્તામર અને એની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ	૨૬૫
(૫) અજ્ઞાતકર્તૃક પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર	૨૬૨	૯. લક્ષ્મીવિમલકૃત શાન્તિ-ભક્તામર	૨૬૫
(૬-૭) કાન્તિવિજયગણિકૃત અને પ્રેમજીકૃત એકેક કલ્યાણમન્દિરપાદપૂર્તિસ્તવન	૨૬૨	૧૦. અજ્ઞાતકર્તૃક જિનભક્તામર	૨૬૬
(૮) અજ્ઞાતકર્તૃક વીરસ્તુતિ	૨૬૨	૧૧. અજ્ઞાતકર્તૃક ઋષભજિનસ્તુતિ	૨૬૬
(૯) અજ્ઞાતકર્તૃક વીરજિનસ્તુતિ	૨૬૨	૧૨. અજ્ઞાતકર્તૃક 'નવકલ્લોલ' પાર્શ્વભક્તામર	૨૬૬-
(૧૦) વિજયાનન્દસૂરીશ્વરસ્તવન	૨૬૨	૧૩. જયસાગરસૂરિએ રચેલું ચન્દ્રામલક ભક્તામર	૨૬૬
(૧૧) (સ્થા) ધાસીલાલજીકૃત પૂજ્યગુણ-દર્શકાવ્ય	૨૬૨	૧૪. વિવેકચન્દ્રકૃત પાદપૂર્ત્યાત્મકસ્તોત્ર	૨૬૬
કલ્યાણમન્દિરપાદપૂર્ત્યાત્મકસ્તોત્ર	૨૬૨	૧૫. હીરાલાલ હંસરાજે રચેલું આત્મભક્તામર	૨૬૬
(૧૨) ગ્રન્થાંશરૂપ પાદપૂર્તિ	૨૬૩		
(૨) ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો [૨૨]	૨૬૩-૨૬૭		
૧. સમયસુન્દરગણિકૃત ઋષભભક્તામર અને			

૧૬. ચતુરવિજયજીકૃતસૂરીન્દ્ર-ભક્તામર	૨૬૬	સમયસુન્દરગણિકૃત જિનસિંહસૂરિ-	
વિચક્ષણવિજયકૃત વલ્લભભક્તામર	૨૬૬	પદોત્સવકાવ્ય	૨૭૦
૧૮-૧૯. કાનમલ્લસ્વામીએ અને		મેઘદૂતની પાદપૂર્તિરૂપ કૃતિઓ (૭)	૨૭૦-૨૭૪
સોહનલાલસ્વામીએ રચેલ એકેક		દિ. જિનસેનકૃત પાર્શ્વભ્યુદયકાવ્ય	૨૭૦-૨૭૧
કાલુભક્તામરસ્તોત્ર	૨૬૬-૨૬૭	ટીકા અને વૃત્તિ	૨૭૧
૨૦. કવીન્દ્રસાગરજી કૃત હરિભક્તામર	૨૬૭	વિહારનું વર્ણન	૨૭૧
૨૧. લાલારામશાસ્ત્રીકૃત હરિભક્તામર-		વિક્રમકૃત નેમિચરિત	૨૭૧
શતદ્વયી ભક્તામરપાદપૂર્ત્યાત્મક સ્તોત્ર	૨૬૭	વિવરણો અને અભિપ્રાય	૨૭૨
૨૨. વિજ્ઞપ્તિકાગત પાદપૂર્તિ	૨૬૭	ચારિત્રસુન્દરગણિકૃત શીલદૂત	૨૭૨-૨૭૩
(૩) સંસારદાવાનલની પાદપૂર્તિરૂપ		પ. વિમલકીર્તિગણિકૃત ચન્દ્રદૂત	૨૭૩-૨૭૪
કાવ્યો [૫]	૨૬૭-૨૬૮	અજ્ઞાતકર્તૃક ટિપ્પણ	૨૭૪
૧. સિદ્ધાન્તરુચિકૃત પ્રમદપાર્શ્વજિનસ્તવન	૨૬૭-૨૬૮	૬-૭ મેઘવિજયગણિકૃત મેઘદૂત-	
૨. સુમતિકલ્લોલકૃત પ્રમથમજિનસ્તવન	૨૬૮	સમસ્યાલેખ અને	૨૭૪
૩. લક્ષ્મીવલ્લભે રચેલું પાર્શ્વસ્તવન	૨૬૮	ચેતોદૂત	૨૭૪
૪. જ્ઞાનસાગરરચિત સંસારદાવાપાદપૂર્તિ	૨૬૮	૮ હંસપાદાંક (? દૂત)	૨૭૪
૫. અજ્ઞાતકર્તૃક જિનસ્તુતિ	૨૬૮	૯ મેઘવિજયગણિકૃતકિરાતસમસ્યાપૂર્તિ	૨૭૪
(૪) પાદપૂર્તિરૂપ પ્રકીર્ણક કૃતિઓ [૮]	૨૬૮-૨૭૦	૧૦. મેઘવિજયગણિકૃત દેવાનન્દ-	
૧. જિનવલ્લભસૂરિકૃત ભાવારિવારણ		મહાકાવ્ય દિવ્યપ્રભા યાને દેવાનન્દાભ્યુદય	
પાદપૂર્તિ અને એની સ્વોપજવૃત્તિ	૨૬૮-૨૬૯	(શિશુપાલવધની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય)	
૨. વિજયધર્મધુરંધરસૂરિકૃત રત્નાકરપંચ-		સ્વોપજ ટિપ્પણો	૨૭૪-૨૭૫
વિંશતિકાની પાદપૂર્તિ	૨૬૯	૧૧. મેઘવિજયગણિકૃત શાન્તિનાથ-	
અનુવાદ અને ભાવાર્થ	૨૬૯	ચરિત્રકિંવા નૈષધીયસમસ્યા	
૩. અજ્ઞાતકર્તૃક પાર્શ્વજિનસ્તુતિ	૨૬૯	[નૈષધીયચરિત (સ.૧)ની પાદપૂર્તિરૂપકૃતિ]	૨૭૫-
૪. અજ્ઞાતકર્તૃક શાન્તિજિનસ્તુતિ	૨૬૯	૨૭૬	
૫. અજ્ઞાતકર્તૃક વીરજિનસ્તુતિ	૨૬૯	(૨) સ્તોત્રોની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો (૨)	૨૭૬-
૬. વિજ્ઞપ્તિકાગત પાદપૂર્તિ	૨૬૯	૨૭૭	
૭. અજ્ઞાતકર્તૃક જ્ઞાનપંચમીસ્તુતિપાદ		૧. ઋષિવર્ધનસૂરિકૃત સમસ્યામહિમ્ન:-	
પૂર્તિ	૨૬૯	સ્તોત્ર અને એનું સ્વોપજ વિવરણ	૨૭૬-૨૭૭
૮. વિજ્ઞપ્તિકાગત પાદપૂર્તિ	૨૬૯	વિશાલરાજકૃત ઋષભમહિમ્ન:સ્તોત્ર	૨૭૭
(૬૫) અજૈન કૃતિઓની પાદપૂર્તિ	૨૭૦-૨૭૭	(૩) પ્રકીર્ણ સમસ્યાપૂર્તિ (૪)	૨૭૭-૨૭૮
(૧) મહાકાવ્યોની પાદપૂર્તિ (૧૧)	૨૭૦-૨૭૬	૧. અજ્ઞાતકર્તૃક સમસ્યામય પાર્શ્વજિનસ્તવ	
રઘુવંશ (સ.૩)ની પાદપૂર્તિ (૧)	૨૭૦	અને એની ટીકા	૨૭૮

૨-૩. સમયસુન્દર ગણિકૃત	સમસ્યામય નવખંડપાર્શ્વજિનસ્તવન	૨૭૮
પાર્શ્વનાથ સમસ્યાસ્તવને સમસ્યામયસ્તવ	કેટલાંક નવાં પ્રકાશનો	૨૭૮

પૃ. 279-285 પ્રકરણ ૩૨ : (લ) અનેકાર્થી કૃતિઓ

(૧) 'તત્તી સીઅલી' ગાથાની બપ્પભટ્ટિ- સૂરિકૃત અષ્ટોત્તરશતાર્થી	લાભવિજયગણિકૃત પંચશતાર્થી તેમ જ વિજયસેનસૂરિકૃત સપ્તશતાર્થી	૨૮૨
(૨) વર્ધમાનગણિકૃત કુમારવિહાર- પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૦૮૭ના ૧૧૬ અર્થ અને એની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ)	(૧૩) ષડ્દર્શનસમુચ્ચય (શ્લો. ૧)ના ગુણરત્નસૂરિકૃત વિવિધ અર્થો	૨૮૩
(૩) સોમપ્રભસૂરિકૃત શતાર્થવૃત્તિ અને એની સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ	(૧૪) દિ. જગન્નાથકૃત પદ્ય (ચતુર્વિંશતિસમ્યાનકાવ્ય) અને સ્વોપજ્ઞ ટીકા	૨૮૩
(૪-૫) ધર્મદાસગણિકૃત 'દોસસય' ગાથાની સોમપ્રભસૂરિકૃત તથા ઉદયધર્મ- ગણિકૃત એકેક શતાર્થી	(૧૫) અજ્ઞાતકર્તૃક પંચવટી અને એની વ્યાખ્યા	૨૮૩
(૬) રત્નાકરાવતારિકાધપદ્યની જિનમાણિક્યસૂરિકૃતશતાર્થી	સમયસુન્દરગણિરચિત અર્થરત્નાવલી કિંથા અષ્ટલક્ષાર્થી	૨૮૩-૨૮૪
(૭) હર્ષકુલીય શતાર્થી (૮) યોગશાસ્ત્ર (૨, શ્લો. ૧૧૦)ની માનસાગરકૃત શતાર્થી (૯) જયસુન્દરસૂરિ	વિવેકસાગરકૃત વીતરાગસ્તવ (હરિના ૩૦ અર્થ)	૨૮૪
(?) કૃત યોગશાસ્ત્ર (પ્ર. ૨, શ્લો. ૮૫)ની શતાર્થી	અજ્ઞાતકર્તૃક અને 'સારંગ'ના બાર અર્થથી યુક્ત ઋષભજિનસ્તુતિ અને એની અવચૂરિ	૨૮૫
(૧૦) અજ્ઞાતકર્તૃક શતાર્થી	ગુણવિજયકૃત મહાવીરજિનસ્તવન (સારંગના ૬૦ અર્થો)	૨૮૫
(૧૧-૧૨) યોગશાસ્ત્રના આઘ પદ્યની	લક્ષ્મીકલ્લોલગણિકૃત સાધારણજિનસ્તવ કેટલાંક નવાં પ્રકાશનો	૨૮૫

પૃ. 286-303 પ્રકરણ ૩૩ : (એ) વિજ્ઞપ્તિપત્રો [૩૪]

(૧) પ્રભાચન્દ્રગણિકૃત તાડપત્રીય વિજ્ઞપ્તિપત્ર	આપેલો ઉત્તર)	૨૮૬-૨૮૭
(૨) લોકહિતસૂરિએ લંબેલ વિજ્ઞપ્તિલેખ	(૪) મુનિસુન્દરસૂરિકૃત ત્રિદશ- તરંગિણી (સ્તવંચવિંશતિકા, ગુર્વાવલી ઇત્યાદિ)	૨૮૭-૨૮૮
(૩) વિજ્ઞપ્તિમહાલેખ (લોકહિત- સૂરિના વિજ્ઞપ્તિલેખનો જિનોદયસૂરિએ	પ્રથમ સોતના છ તરંગો	૨૮૮

૧. આ ૧૨મો શ્લોક છે એમ કેટલાકનું માનવું છે.

૨. આનો પ્રથમ સોતના બાર તરંગરૂપ અંશ "આગમોદ્ધારક ગ્રન્થમાલા"ના ૨૧મા રત્ન તરીકે વિ.સં. ૨૦૨૧માં પ્રકાશિત જૈનસ્તોત્રસંચય (વિભાગ ૩, પૃ. ૧-૨૮)માં અપાયો છે.

વર્ધમાનજિનસ્તવ નામનો છઠ્ઠો તરંગ	૨૮૮	(૧૬) રવિવર્ધનગણિકૃત વિજ્ઞપ્તિકા	૨૮૭
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવાશીર્વાદ નામનો દ્વદ્વ		(૧૭) વિનયવર્ધનગણિની વિજ્ઞપ્તિકા	૨૮૭
અને એના ત્રણ તરંગો	૨૮૮	(૧૮) મેઘવિજયગણિકૃત વિજ્ઞપ્તિકા	૨૮૮
અન્ય ત્રણ તરંગો	૨૮૮	(૧૯) નયવિજયગણિકૃત વિજ્ઞપ્તિકા	૨૮૮
ગુર્વાવલી	૨૮૦	(૨૦) ઉદયવિજયકૃત વિજ્ઞપ્તિપત્રિકા	૨૮૮
(૫) જયસાગરકૃત વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણી	૨૮૦	(૨૧-૨૨) ઉદયવિજયગણિની બે	
ત્રણ વેણિનાં નામ	૨૮૧	વિજ્ઞપ્તિકા	૨૮૮
વિવિધ સ્થળોનાં નામ	૨૮૧-૨૮૨	(૨૩) વિનયવિજયગણિકૃત	
નગરકોટ્ટની રૂપરેખા	૨૮૨	ઈન્દુદૂત કિંવા વિજ્ઞપ્તિપત્ર	૨૮૮-૨૮૯
કુન્થુનાથની વક્રોક્તિ	૨૮૨	(૨૪) વિનયવિજયગણિએ રચેલી	
કેટલાક શબ્દાલંકારો		વિનયવિજ્ઞપ્તિપત્ર	૨૮૯
(૬) કીર્તિવિજયની વિજ્ઞપ્તિપત્રિકા	૨૮૩	(૨૫) રાજવિજયગણિકૃત વિજ્ઞપ્તિકા	૩૦૦
(૭) વિનયવિજયગણિકૃત આનન્દલેખ		(૨૬) મેઘવિજયગણિકૃત મેઘદૂત-	
અને એના પાંચ અધિકારો	૨૮૪	સમસ્યાલેખ	૩૦૦
સન્તુલન	૨૮૫	(૨૭) મેરુવિજયે કરેલી વિજ્ઞપ્તિ	૩૦૧
(૮) વિજયસિંહસૂરિ કૃત વિજ્ઞપ્તિકા	૨૮૫	(૨૮) મેરુવિજયની વિજ્ઞપ્તિપત્રી	૩૦૧
આકરચિત્રોનાં નામો	૨૮૫-૨૮૬	(૨૯) લાભવિજયકૃત વિજ્ઞપ્તિકા અને	
(૯) વિજયસિંહના શિષ્ય ઉદય-		તદ્ગત પાદપૂર્તિઓ	૩૦૧
વિજયકૃત વિજ્ઞપ્તિપત્ર અને તદ્ગત		(૩૦) આગમસુન્દરગણિકૃત વિજ્ઞપ્તિકા	૩૦૧
બ્રન્ધો	૨૮૬	(૩૧) લાવણ્યવિજયગણિકૃત વિજ્ઞપ્તિકા	૩૦૧-૩૦૨
(૧૦-૧૧) વિનયવર્ધનગણિકૃત બે		(૩૨) દયાસિંહકૃત વિજ્ઞપ્તિકા	૩૦૨
વિજ્ઞપ્તિકા	૨૮૬-૨૮૭	ભાષાનું વૈવિધ્ય	૩૦૨
(૧૨) ધનવિજયગણિકૃત વિજ્ઞપ્તિકા	૨૮૭	(૩૩) વિજયવર્ધનગણિકૃત વિજ્ઞપ્તિપત્ર	૩૦૨
(૧૩) અમરચન્દ્રગણિની વિજ્ઞપ્તિકા	૨૮૭	(૩૪) અજ્ઞાતકર્તૃક ચેતોદૂત	૩૦૨
(૧૪) કમલવિજયગણિરચિત વિજ્ઞપ્તિકા	૨૮૭	વિજ્ઞપ્તિપત્રોના મુનિઓ ઉપરાંતના લેખકો	૩૦૨
(૧૫) લાવણ્યવિજયગણિરચિત		દશ્યો	૩૦૩
વિજ્ઞપ્તિકા	૨૮૭	કેટલાંક નવાં પ્રકાશનો	૩૦૩

પૃ. ૩૦૪-૩૧૯ પ્રકરણ ૩૪ : (આ) દંશ્ય કાવ્યો કિંવા નાટકાદિ રૂપકો

[૧] શ્વેતાંબરીય રૂપકો	૩૦૪-૩૧૬	મહુયરીગીય, સોયામણી અને	
કેટલાંક લુપ્ત નાટકો: સૂર્યાભદ્રેવે તેમ જ 'ચન્દ્ર'		વૃષભધ્વજચરિત્ર	૩૦૪
નામના ઇન્દ્ર વગેરેએ ભજવેલાં નાટકો, રક્ષવાલ,		શીલાંકસૂરિકૃત વિબુધાનન્દ (એકાંકી અને	

દુઃખાન્ત)	૩૦૪	(પંચાકી)ની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા, વિલક્ષણ	
અંગ્રેજી સારાંશ	૩૦૫	ઉલ્લેખ અને ભજવણી	૩૧૪-૩૧૫
બુદ્ધિસાગરીય નાટક	૩૦૫	મેઘપ્રભસૂરિચિત ધર્માભ્યુદય (છાયા-	
રામચન્દ્રસૂરિકૃત અગિયાર રૂપકો	૩૦૫-૩૧૧	નાટ્ય-પ્રબન્ધ)	૩૧૫
યાદવાભ્યુદય	૩૦૫	જર્મનઅનુવાદ	૩૧૫
રાઘવાભ્યુદય	૩૦૫	માણિક્યદેવસૂરિકૃત પંચનાટક	૩૧૫
નલવિલાસ (સપ્તાંકી) : વિષય, ઉપયોગ,		મેઘનાટક તે શું ?	૩૧૫
સન્તુલન, ઉલ્લેખ અને અવતરણ	૩૦૫-૩૦૬	નયચન્દ્રસૂરિકૃત રંભામંજરી (નાટિકા)	૩૧૫
૪. કૌમુદીમિત્રાણંદપ્રકરણ (દશાંકી) ૩૦૬-૩૦૭		અજ્ઞાતકર્તૃક ટિપ્પણ	
૫. રઘુવિલાસ (અષ્ટાંકી) : વિષય,		ધર્મસેનકૃત પ્રબોધચન્દ્રોદય	૩૧૫
સારાંશ, સમીક્ષા અને અવતરણો	૩૦૭	રત્નશેખરકૃત પ્રબોધચન્દ્રોદય	
૬. સત્યહરિશ્ચન્દ્ર (૫૩ંકી) : વિષય, બે		અને એની સ્વોપજીવૃત્તિ	૩૧૫-૩૧૬
અદ્ભુત ઘટના, સન્તુલન અને પૌર્વાપર્ય ૩૦૭-૩૦૮		ધર્મસુન્દરસૂરિકૃત ઉર્ફે સિદ્ધસૂરિકૃત શ્રીપાલનાટક	
૭. નિર્ભયભીમ-વ્યાયોગ (એકાંકી) :		રસવતીવર્ણન	૩૧૬
પરિચય અને ઉલ્લેખ	૩૦૮	અજ્ઞાતકર્તૃક છાયા નાટક	૩૧૬
અજૈન વ્યાયોગો	૩૦૮	રત્નસિંહકૃતશમામૃત (છાયાનાટક)	૩૧૬
મલ્લિકા-મકરન્દ-પ્રકરણ (૫૩ંકી)		[૨] દિગંબરીય રૂપકો	૩૧૬-૩૧૭
અને એનો સારાંશ	૨૦૮-૩૧૦	હરિચન્દ્રકૃત જીવન્ધરચરિત	૩૧૬-૩૧૭
૮. યદુવિલાસ	૩૧૦	હસ્તિમલ્લની જીવનરેખા : માતાપિતાદિ,	
૧૦. રોહિણી-મૃગાંક-પ્રકરણ	૩૧૧	બિરુદો અને સમય	૩૧૭
૧૧. વનમાલા	૩૧૧	હસ્તિમલ્લનાં નાટકો : અંજનાપવનંજય,	
દેવચન્દ્રગણિકૃત ચન્દ્રલેખા-વિજય		મૈથિલીકલ્યાણ, વિકાન્તકૌરવ કિવા	
અને માનમુદ્રાભંજન	૩૧૧	સુલોચના, સુભદ્રાહરણ,	૩૧૭
યશશ્ચન્દ્રકૃત મુદ્રિત-કુમુદચન્દ્ર-પ્રકરણ		અર્જુનરાજ, ઉદયરાજ, ભરતરાજ અને	
(પંચાંકી)	૩૧૧-૩૧૨	મેઘેશ્વર તેમ જ જ્ઞાન સૂર્યોદય	૩૧૭-૩૧૮
યશપાલકૃત રૂપકાત્મક મોહરાજ		સીતારામ-નાટક અને મહાભારતનાટક	૩૧૭
પરાજય (પંચાંકી)	૩૧૨	પદ્મસુન્દરકૃત જ્ઞાનચન્દ્રોદય	૩૧૮
રામભદ્રકૃત પ્રબુદ્ધરૌહિણેય (૫૩ંકી) ૩૧૨-૩૧૩		દિ. વાદિચન્દ્રસૂરિકૃત જ્ઞાનસૂર્યોદય	૩૧૮
વિજયપાલકૃતદ્વૌપદી સ્વયંવર (દ્વયંકી)	૩૧૩	કૃષ્ણમિશ્રકૃત પ્રબોધચન્દ્રોદયમાં જૈનોનું	
બાલચન્દ્રસૂરિચિત કરુણાવજ્રાયુષ (પંચાંકી)	૩૧૩	અઘટિત આલેખન	૩૧૮
નરેન્દ્રપ્રભસૂરિચિત કાકુત્સ્થકેલિનાટક	૩૧૩	કેશવસેને રચેલું ઋષભદેવનિર્વાણાનન્દનાટક	૩૧૮
જયસિંહસૂરિચિત હમ્મીરમદમર્દન		કેટલાંકનવાં પ્રકાશનો	૩૧૮

પૃ. ૩૧૯-૩૪૦ પ્રકરણ ૩૫ : (૬) અજૈન લલિત

સાહિત્યનાં જૈન સંસ્કૃત વિવરણો

૩૧૯-૩૩૮ [a] સંસ્કૃત શ્રવ્ય કાવ્યો (૨૧)

(૧) મહાકવિઓનાં કાવ્યો [૮] ૩૧૯-૩૨૮	કલ્યાણહંસગણિકૃતપર્યાય, દિ.ધર્મકીર્તિકૃત
અજૈન લલિત સાહિત્યના ૮ (૬+૨)	વૃત્તિ, અજ્ઞાતકર્તૃક અવચૂરિ, જિનસમુદ્ર-
વર્ગો ૩૧૯	સૂરિરચિત ટીકા, ૩૨૨
૧. રઘુવંશ : વિષય અને રચનાસમય ૩૧૯	મતિરત્ને રચેલી અવચૂરિ, શ્રી
રઘુ, દિલીપ વગેરે ૨૮ નૃપતિઓનાં નામ ૩૧૯	વિજયગણિકૃત સુખોષિકા અને
રઘુવંશનાં ૧૬ વિવરણો ૩૨૦-૩૨૧	ચારિત્રવર્ધનકૃત કુમારતાત્પર્યટીકા ૩૨૨
ચારિત્રવર્ધનકૃત શિશુહિતૈષિણી ૩૨૦	નિષ્કર્ષ : ચાર બાબતો ૩૨૩
ગુણવિનયકૃત વિશેષાર્થોષિકા ૩૨૦	મેઘદૂતની રૂપરેખા ૩૨૩
અમરકીર્તિએ રચેલી વૃત્તિ ૩૨૦	મેઘદૂતનાં સોળ વિવરણો ૩૨૩-૩૨૫
ગુણરત્નગણિકૃત સુખોષિની ૩૨૦	શ્રાવક આસડે રચેલી વૃત્તિ, લક્ષ્મી-
રત્નચન્દ્રગણિની વૃત્તિ, શ્રીવિજયગણિની	નિવાસકૃત શિષ્યહિતૈષિણી, ચારિત્રવર્ધને
સુખોષિકા, સમયસુન્દરગણિકૃત	રચેલી ટીકા, ક્ષેમહંસગણિકૃત
અર્થાલાપનિકા તથા ૩૨૦	દીપિકા કનકકીર્તિકૃત અવચૂરિ,
સુમતિવિજયકૃત સુગમાન્વયપ્રબોધિકા	મહિમસિંહગણિએ રચેલી ટીકા,
મુનિપ્રભ, ધર્મમેરુ, ક્ષેમહંસ,	વિનયચન્દ્રરચિત અવચૂરિ,
ભાગ્ય હંસ, સમુદ્રસૂરિ તથા હેમસૂરિની એકેક	સુમતિવિજયે રચેલી સુગમાન્વયા,
વૃત્તિ ૩૨૧	સમયસુન્દરગણિકૃત વૃત્તિ,
મલયસુન્દરસૂરિરચિત ટીકા ૩૨૧	શ્રીવિજયગણિએ રચેલી સુખોષિકા,
અજ્ઞાતકર્તૃક પંજિકા ૩૨૧	વિજયસૂરિકૃત ટીકા, મેઘરાજગણિએ
કુમારસંભવના સર્ગોની ખરી સંખ્યા	રચેલી સુખોષિકા, જિનહંસ સૂરિકૃત
કેટલી ? ૩૨૧	ટીકા, મહીમેરુકૃત વૃત્તિ, અજ્ઞાતકર્તૃક
કુમારસંભવની તેર ટીકાઓ ૩૨૨	મેઘલતા અને મોટજિત્ (જી) રચિત
જિનપ્રભસૂરિએ રચેલી ટીકા, જિનભદ્ર-	સુખોષિકા ૩૨૩-૩૨૫
સૂરિરચિત બાલાવબોધિની, લક્ષ્મીવલ્લભકૃત	૪. ઋતુસંહાર ૩૨૫
ટીકા, જિનચન્દ્રસૂરિએ	એની એક ટીકા ૩૨૫
તેમ જ કલ્યાણસાગરે રચેલી એકેક વૃત્તિ,	૫. ભારવિકૃત કિરાતાર્જુનીય ૩૨૫-૩૨૬
કુમારસેનકૃત ટીકા, ૩૨૨	કિરાતાર્જુનીયની ત્રણ ટીકાઓ ૩૨૬

વિનયસુન્દર ઉર્કે વિનયરામકૃત ટીકા, ધર્મવિજયકૃત પ્રદીપિકા ને મેઘકુમારકૃત ટીકા	૩૨૬	મંડનકૃત કાદમ્બરી મંડન (૪) ખંડ-કાવ્યો [૮]	૩૩૨ ૩૩૨-૩૩૪
૬. ભટ્ટિકાવ્ય	૩૨૬	૧. હનુમાનકૃત ખણ્ડપ્રશસ્તિ	૩૩૨
જયમંગલસૂરિકૃત જયમંગલા	૩૨૬	પાંચ ટીકાઓ	૩૩૨
માધકૃત શિશુપાલવધની રૂપરેખા	૩૨૭	ધર્મશેખરસૂરિરચિત વૃત્તિ, ગુણવિનયગણિ-કૃત સુબોધિકા, પ્રબોધમાણિક્યે અને શ્રીવિજયે રચેલી	
શિશુપાલવધની બે ટીકાઓ	૩૨૭	એકેક ટીકા અને અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા	૩૩૨
ચારિત્રવર્ધને તેમ જ સમયસુન્દરગણિએ રચેલી એકેક ટીકા	૩૨૭	૨. ઘટકર્પર	૩૩૨-૩૩૪
૮. શ્રીહર્ષકૃત નૈષધીયચરિતનું દિગ્દર્શન	૩૨૮	ત્રણ ટીકાઓ	૩૩૩
નૈષધીયચરિતની ચાર ટીકાઓ	૩૨૮-૩૨૯	શાન્તિસૂરિ, લક્ષ્મીનિવાસ અને પૂર્ણચન્દ્રની એકેક ટીકા	૩૩૩
મુનિચન્દ્રસૂરિરચિત તેમ જ ચારિત્રવર્ધન કૃત એકેક ટીકા, જિનરાજસૂરિરચિત		૩. મેઘાભ્યુદય	૩૩૩
સુખાવબોધ અને રત્નચન્દ્રે રચેલી ટીકા	૩૨૮-૩૨૯	બે ટીકા	૩૩૩
નૈષધીયચરિતની ત્રણ વિશેષતાઓ	૩૨૯	શાન્તિસૂરિની વૃત્તિ અને લક્ષ્મીનિવાસનો મુઘાવબોધ	૩૩૩
કવિરાજકૃત રાઘવપાંડવીય	૩૨૯	રાક્ષસકાવ્ય	૩૩૪
રાઘવપાંડવીયની બે ટીકાઓ	૩૨૯	બે વિવરણો	૩૩૪
ચારિત્રવર્ધનરચિત તેમજ પદ્મનન્દિકૃત એકેક ટીકા	૩૨૯	શાન્તિસૂરિકૃત ટીકા અને જિનમતની વૃત્તિ	૩૩૪
(૨) ચંપૂ [૧]	૩૨૯-૩૩૦	માનાંકકૃત વૃન્દાવનકાવ્ય	૩૩૪
ત્રિવિક્રમકૃત નલચંપૂકિવાદમયન્તીકથા	૩૨૯-૩૩૦	ત્રણ વિવરણો	૩૩૪
એનાં ચાર વિવરણો	૩૩૦	શાન્તિસૂરિએ રચેલી વૃત્તિ અને લક્ષ્મીનિવાસનો મુઘાવબોધ તથા રામર્ષિનો વૃત્તિ	૩૩૪
ચંડપાલકૃત વિપમપદપ્રકાશ, પ્રબોધમાણિક્યકૃત ટીકા, ગુણવિનયે રચેલી વૃત્તિ અને અજ્ઞાતકર્તૃક ટિપ્પણ	૩૩૦	૬-૭. 'શિવભદ્ર' નામનાં બે કાવ્યો	૩૩૪
(૩) બૃહત્ ગદ્યાત્મક કાવ્યો [૨]	૩૩૦-૩૩૧	શાન્તિસૂરિની વૃત્તિ	૩૩૪
૧. સુબન્ધુકૃત વાસવદત્તાનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ	૩૩૦-૩૩૧	અજ્ઞાતકર્તૃક વિષમકાવ્ય	૩૩૪
સિદ્ધિચન્દ્રગણિરચિત ટીકા	૩૩૧	જિનપ્રભસૂરિકૃત વૃત્તિ	૩૩૪
૨. બાણકૃત કાદમ્બરી	૩૩૧-૩૩૨	(૫) શતકો [૫]	૩૩૪-૩૩૫
ભાનુચન્દ્રગણિએ શરૂ કરેલી અને એમના શિષ્ય સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ પૂર્ણ કરેલી ટીકા	૩૩૨	૧-૩. ભર્તૃહરિકૃત શતકત્રય બે વિવરણો	૩૩૪-૩૩૫ ૩૩૫

ધનસારકૃત ટીકા અને		લક્ષ્મીચન્દ્રે રચેલી વૃત્તિ અને	
જિનસમુદ્રસૂરિરચિત સ્વાર્થસિદ્ધિમણિમાલા	૩૩૫	લબ્ધિસુન્દરની રચેલી ટીકા તથા	
મયૂરકૃત સૂર્યશતક કિંવા મયૂરશતક	૩૩૫	અજ્ઞાતકર્તૃકઅવચૂરિ	૩૩૯
અજ્ઞાતકર્તૃક અવચૂરિ	૩૩૫	(૩) પૃથ્વીરાજકૃત પૃથ્વીરાજવેલિ	૩૩૯
અમરકૃત અમરશતક કિંવા શૃંગારશતક	૩૩૫	ચાર વિવરણો	૩૩૯
રૂપચન્દ્રકૃત ટીકા	૩૩૬	સારંગકૃત વૃત્તિ તેમ જ જયકીર્તિનો	
(૬) સ્તોત્રો [૪]	૩૩૬-૩૩૮	તથા કુશલધીરનો એકેક બાલાવબોધ તથા	
૧. ગાયત્રી	૩૩૬	શ્રીસારની ટીકા	૩૩૯-૩૪૦
શુભતિલકે રચેલું વિવરણ	૩૩૬	જંબૂસ્વામિચરિત્ર	૩૪૦
જૈન ગાયત્રી અને જિનપ્રભસૂરિ-		ચારિત્રમનોરથમાલા	૩૪૦
રચિત એની વૃત્તિ	૩૩૬	(૭) પદ્મખર્જ [૨]	૩૪૦
ક્ષત્રિયગાયત્રી	૩૩૬	(૧) મુરારિકૃત અનર્ધરાઘવ	૩૪૦
૨. મહિમ્નસ્તોત્ર અને એનાં નામાંતરો	૩૩૬-૩૩૭	ત્રણ ટિપ્પણો	૩૪૦
હર્ષકીર્તિસૂરિરચિત ટીકા	૩૩૭	દેવપ્રભસૂરિરચિત રહસ્યાદર્શ તેમ જ	
અનુકરણરૂપ બે કાવ્યો	૩૩૭	નરચન્દ્રસૂરિકૃત અને જિનહર્ષગણિકૃત	
૩. લઘુસ્તવ, લઘુસ્તોત્ર કિંવા		એકેક ટિપ્પણ	૩૪૦
ત્રિપુરાસ્તોત્ર	૩૩૭	(૨) રાજશેખરકૃત કપ્પૂરમંજરી	૩૪૦
ન્યાસ તથા સોમતિલકસૂરિકૃત		ધર્મચન્દ્રકૃત ટીકા	૩૪૦
જ્ઞાનદીપિકા અને અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા	૩૩૭-૩૩૮	પરિશિષ્ટ - ૧	૧-૨૪
૪. ગંગાષ્ટક	૩૩૮	ગ્રન્થકારોની સૂચી	૧-૨૪
અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા	૩૩૮	(અ) શ્વેતામ્બર અને યાપનીય ગ્રન્થકારો	૧-૧૫
(૭) ખષકદ ઋક્ષપર્ગદ [૩]	૩૩૮-૩૩૯	(આ) દિગમ્બર ગ્રન્થકારો	૧૬-૨૦
(૧) હાલકૃત ગાહાસત્તસર્ઈ કિંવા ગાહાકોસ	૩૩૮	(ઈ) અજૈન ગ્રન્થકારો	૨૧-૨૪
આસડ, જલ્હણદેવને ભુવનપાલની		પરિશિષ્ટ - ૨	૨૫-૮૬
એકેક ટીકા	૩૩૮	ગ્રન્થો અને લેખોની સૂચી	૨૫-૮૬
જલ્હણદેવની ટીકા ઉપર એક જૈન ટીકા	૩૩૮	(અ) શ્વેતામ્બર અને યાપનીય ગ્રન્થો	૨૫-૭૧
ત્રણ અનુકરણો	૩૩૮	(આ) દિગમ્બર ગ્રન્થો	૭૨-૮૧
(૨) અદ્દહમાણકૃત સંનેહયરાસય		(ઈ) અજૈન ગ્રન્થો	૮૧-૮૬
કિંવા સન્દેશરાસકની રૂપરેખા	૩૩૮-૩૩૯	પરિશિષ્ટ - ૩	૮૭-૧૩૧
લક્ષ્મીચન્દ્રનો પરિચય	૩૩૯	પ્રકીર્ણક વિશેષનામો	૮૭-૧૩૧
સંનેહયરાસયનાં ત્રણ વિવરણો	૩૩૯	સંકેત સૂચી	૧૩૧-૧૩૨

ઉપોદ્ધાત

“યો યોગે યોગયોગે યુગયુગયુગને યોગને યોગયોગે
 ચો ચોચે ચોચચોચે ચુચચુચચુચને ચોચને ચોચચોચે ।
 ભા ભાવે ભાવભાવે ભવભવભવને ભાવને ભાવભાવે
 તં વન્દે પાર્શ્વનાથં પદુપદુપદુતઃ પાતુ યઃ શ્રીજિનેન્દ્રઃ ॥”

P. ૧૭

[વિભાજન, યોજના, દ્વિતીય ખંડના ચાર ઉપખંડોનું રેખાદર્શન, શ્રવ્ય કાવ્યોના ચાર વિભાગો, કાવ્યોના નિરૂપણ અંગે ચાર પ્રશ્નો અને એનો ઉકેલ, દૃશ્ય કાવ્યોના વર્ગો નહિ પાડવાનું કારણ, વિજ્ઞાપ્તિપત્રોનું સ્થાન અને એનું સ્વરૂપ પદ્ધાત્મક કાવ્યોના પ્રકારો અને ઉપપ્રકાર, જિનચરિત્રો, પુરાણો અને ચંપૂ, કુમારપાલ સંબંધી સાહિત્ય, ‘ગેય’ કાવ્યો, સ્તુતિ-સ્તોત્રોનું દિગ્દર્શનપૂર્વકનું પરિશીલન, પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો, અનેકાર્થી સાહિત્ય, વિજ્ઞાપ્તિપત્રો, દૃશ્ય કાવ્યો (રૂપકો) અને અજૈન ‘લલિત’ સાહિત્યનાં જૈન વિવરણો.]

વિભાજન— જૈન સાહિત્યના મુખ્ય બે પ્રકારો છે : (૧) સાર્વજનીન અને (૨) સાંપ્રદાયિક. સાર્વજનીન એટલે સાર્વજનિક ઉપરાંત સર્વોપયોગી અને વિશેષતઃ સૌને હિતકારી સાંપ્રદાયિક સાહિત્ય જૈન ધર્મના રંગે રંગાયેલું છે. પછી ભલેને એમાં આ રંગની માત્રામાં વધઘટ હોય. આને માટે ‘ધાર્મિક સાહિત્ય’ એવી સંજ્ઞા મેં યોજી છે. આ ઉભય પ્રકારનું સાહિત્ય અને ખાસ કરીને ધાર્મિક સાહિત્ય અનેકવિધ ભાષાઓમાં રચાયેલું છે. એ પૈકી અત્ર સંસ્કૃત ભાષા અભિપ્રેત છે. જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સાર્વજનીન સાહિત્યનું પરિમાણ ધાર્મિક સાહિત્યને મુકાબલે ઓછું છે. આથી એનું સળંગ પ્રકાશન કરાયું છે. જ્યારે અવશિષ્ટ સાહિત્ય બે કટકે પ્રકાશિત કરવાનું નક્કી કરાયું છે. આમ હોઈ જૈન સંસ્કૃત P. ૧૮ સાહિત્યના ઇતિહાસના ત્રણ વિભાગ પડે છે જો કે સાહિત્યના પ્રકારની દૃષ્ટિએ તો બે જ ખંડ છે. પ્રથમ વિભાગ પ્રથમ ખંડરૂપે અખંડિત સ્વરૂપે ઈ. સ. ૧૮૫૬માં છપાવાયો છે. બાકીના બે વિભાગરૂપ દ્વિતીય ખંડને તદ્દગત વિષયને લક્ષીને ચાર ઉપખંડોમાં વિભક્ત કરાયો છે. એમાંનો પ્રથમ ઉપખંડ અત્ર ઉપસ્થિત કરાયો છે.

યોજના— પ્રથમ ખંડના ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૧૩)માં મેં ઉપોદ્ધાતના “નિવેદન” અને “મૂલ્યાંકન” એ બે અંશોનો વિચાર કર્યો છે. તેમ કરતીવેળામાં આ પુસ્તકનું કાર્ય કઈ પરિસ્થિતિમાં મેં સ્વીકાર્યું એ વિષે પૃ. ૧૫-૧૬માં અને આ પુસ્તકના ત્રણ વિભાગને અંગેના ઋણસ્વીકાર પરત્વે મેં પૃ. ૭૨-૭૩માં ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે અહીં તો હું “નિવેદન”ને અંગે આ વિભાગમાં નિરૂપાયેલાં કાવ્યોની યોજના વિષે થોડુંક કહીશ અને ત્યાર બાદ “મૂલ્યાંકન”નો વિષય હાથ ધરીશ.

ચાર ઉપખંડ— પ્રથમ ખંડના ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૧૯)માં સૂચવાયા મુજબ મેં દ્વિતીય ખંડના નીચે મુજબ ચાર ઉપખંડ પાડ્યા છે :—

(૧) લલિત સાહિત્ય, (૨) દાર્શનિક સાહિત્ય, (૩) અનુષ્ઠાનાત્મક સાહિત્ય અને (૪) અવશિષ્ટ સાહિત્ય.

આ પૈકી પ્રથમ ઉપખંડને આ દ્વિતીય વિભાગમાં અને બાકીનાને 'તૃતીય વિભાગમાં' મેં સ્થાન આપ્યું છે. પ્રથમ ઉપખંડ રસપ્રધાન ગ્રન્થોને લગતો છે; દ્વિતીય ઉપખંડ વિચારપ્રધાન-તત્ત્વજ્ઞાનને P. ૧૯ અંગેનો છે. તૃતીય ઉપખંડનો વિષય ક્રિયાકાંડ છે, અને ચતુર્થ ઉપખંડમાં પ્રથમ ત્રણ ખંડની પેઠે કેવળ ગ્રન્થસ્થ અવશિષ્ટ સાહિત્યનો જ નહિ પણ ઉત્કીર્ણ કૃતિઓનો પણ વિચાર કરાયો છે.

પ્રથમ ઉપખંડમાંના ગ્રન્થોના મેં મુખ્ય બે વર્ગ પાડ્યા છે.

(૧) જૈન કાવ્યો અને એનાં વિવરણો તથા (૨) અજૈન લલિત સાહિત્યનાં જૈન વિવરણો. તેમાં જૈન કાવ્યોના (૧) શ્રવ્ય કાવ્યો અને (૨) દૃશ્ય કાવ્યો કિંવા મુખ્યત્વે નાટકો એમ બે પેટાવર્ગ પાડી એ વિષે માહિતી આપી છે. શ્રવ્ય કાવ્યોની પ્રચુરતાને લઈને મેં એને નીચે મુજબના પાંચ વિભાગમાં વિભક્ત કર્યા છે :—

(૧) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો : જિનચરિત્રો

(૨) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો : પુરાણો

(૩) અવશિષ્ટ પદ્યાત્મક બૃહત્કાવ્યો. અહીં મેં સામાન્ય રીતે ઓછામાં ઓછા લગભગ હજાર જેટલા ગ્રંથાકવાળાં કાવ્યોને સ્થાન આપ્યું છે જ્યારે એથી ઓછા પરિણામવાળાં કાવ્યોને “લઘુકાવ્યો” ગણી તેની પૃથક્ રજૂઆત કરી છે. આ વિભાગમાં અંતમાં મેં દ્વ્યાશ્રય-કાવ્યો, અનેક-સન્ધાન-કાવ્યો અને ચંપૂઓને સ્થાન આપ્યું છે.

(૪) બૃહત્ ગદ્યાત્મક ગ્રન્થો. આ ગ્રન્થોનું પરિમાણ ત્રીજા ઉપવર્ગમાં સૂચવાયા મુજબ છે.

(૫) લઘુપદ્યાત્મક કૃતિઓ. એમાં મેં પ્રથમ લઘુચરિત્રો, ત્યારબાદ સ્તુતિ-સ્તોત્રોનો અને છેવટે પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો, અનેકાર્થી પદ્યો અને વિશ્વપ્રિપત્રોનો વિચાર કર્યો છે.

કાવ્યોના નિરૂપણ અંગે ચાર પ્રશ્નો અને એનો ઉકેલ

કાવ્યોની યોજના— કાવ્યોના નિરૂપણને પ્રસંગે નીચે મુજબના ચાર પ્રશ્ન મને સ્ફુર્તા હતા :—

P. ૨૦ (૧) જે કાવ્યોનો વિષય એક જ હોય (દા. ત. એક જ વ્યક્તિના ચરિત્રનું આલેખન હોય) તેની ગદ્યાત્મક અને પદ્યાત્મક એવા સામાન્ય પ્રસંગે પડાતા બે ભેદોને અનુસરીને વહેંચણી કરવી કે કેમ ?

(૨) ઉપર્યુક્ત સ્વરૂપનાં કાવ્યોનો કાલાનુક્રમ ઇતર કાવ્યોની દૃષ્ટિએ વિચારતાં જે જણાય તેને લક્ષીને તે તે ભિન્ન ભિન્ન શતાબ્દી જેવામાં એને સ્થાન આપવું કે એ બધાં કાવ્યોને એકસામટાં—એકજ સ્થળે રજૂ કરવાં ?

૧. એમાં જે પ્રકરણોને સ્થાન અપાયું છે તેના ક્રમાંક તેમ જ તે પ્રકરણોનાં નામ આ ઉપોદ્ધાતના અંતમાં મેં દર્શાવ્યાં છે.

(૩) જૈનોનાં જે રૂપકો-નાટકો અત્યાર સુધીમાં મળ્યાં છે તે બધાં દ્વૈભાષિક જ છે તો એને આ પુસ્તકમાં સ્થાન આપવું કે કેમ ?

(૪) કાવ્યોના ‘શ્રવ્ય’ અને ‘દશ્ય’ એવા બે પ્રકારો પડાય છે તેમાં કયા પ્રકારને પ્રથમ સ્થાન આપવું અને એના ઉપપ્રકારો કયા ક્રમે રજૂ કરવા ?

પહેલા બે પ્રશ્નનો તોડ મેં એવો કાઢ્યો છે કે જ્યારે ઇતિહાસ રચવાનો એક મુખ્ય ઉદ્દેશ વિષયના વિકાસ ઉપર પાડવાનો છે તો એના એ આંતરિક સ્વરૂપને પ્રાધાન્ય આપવું એટલે કે એક જ વિષયનાં કાવ્યોને એકસામટાં (અને તે પણ તે તે કાવ્યોનાં કાલાનુક્રમે) રજૂ કરવાં અને તેમ કરતી વેળા ગદ્યાત્મક અને પદ્યાત્મક રચનાઓને લઈને ઊભા થતા ભેદને જતો કરવો.

ત્રીજા પ્રશ્નનો તોડ કાઢતી વેળા બે બાબત મેં ધ્યાનમાં લીધી છે. કેટલા યે વિદ્વાનોએ “સંસ્કૃત નાટકો” એવો પ્રયોગ કર્યો છે અને એમ કરવું ઉચિત ન હોવા છતાં હજી યે કેટલાક તેમ જ કરે છે. આવા જનો તો આ પુસ્તકમાં નાટકોની આશા રાખે જ ને ? આને લઈને તેમ જ પાઈય (પ્રાકૃત) P. ૨૧ ભાષા અને સાહિત્ય નામના મારા પુસ્તકમાં મેં દ્વૈભાષિક નાટકોની વાત જતી કરી છે અને અહીં પણ તેમ જ કરું તો હવે પછી મને ગુજરાતી સાહિત્યને અંગે કોઈ પુસ્તક રચી એ સંબંધમાં વિચાર કરવાનો સુયોગ સાંપડે તો પણ તેમાં અનુવાદિત તેમ જ અનનુવાદિત એમ બંને પ્રકારના અર્થાત્ સમસ્ત નાટકોની રૂપરેખા આલેખવાનું બને નહિ એટલે પણ મેં એને અહીં સ્થાન આપ્યું છે.

ચોથા પ્રશ્નનો તોડ મેં ‘શ્રવ્ય’ કાવ્યોથી શરૂઆત કરીને કાઢ્યો છે. આનાં મુખ્ય કારણો એ છે કે એક પણ જૈન ‘દશ્ય’ કાવ્ય સર્વથા સંસ્કૃતમાં મળતું હોય એમ જણાતું નથી. જે દશ્ય કાવ્યો મળે છે તેમાં સંસ્કૃતનો હિસ્સો પાઈય ભાષાને હિસાબે બહુ થોડો છે અને આ પુસ્તક તો સંસ્કૃત સાહિત્ય અંગેનું છે વળી ‘દશ્ય’ કાવ્યની સંખ્યા ‘શ્રવ્ય’ કાવ્યની અપેક્ષાએ ઘણી અલ્પ છે અને ઉપલબ્ધ ‘દશ્ય કાવ્યો’ ‘શ્રવ્ય’ કાવ્યોનું ક્ષેત્ર ખેડાયા બાદ રચાયાં લાગે છે.

‘શ્રવ્ય’ કાવ્યના ઉપપ્રકારો માટે પદ્યાત્મક બૃહત્-કાવ્યથી મેં શરૂઆત કરી છે કેમકે એ કાવ્યો વિસ્તૃત છે. દશ્ય કાવ્યો માટે અમુક જ ક્રમ રાખવાની જરૂર જણાઈ નથી કારણકે એની સંખ્યા ઘણી અલ્પ છે એટલે એને અંગે તો ઉપપ્રકારોને લક્ષીને વર્ગો પાડવા જેવું રહેતું નથી.

વિજ્ઞપ્તિપત્રોનું સ્થાન— આ પુસ્તકની યોજના વિચારતી વેળા વિજ્ઞપ્તિપત્રોને કયાં સ્થાન આપવું જોઈએ એ પ્રશ્ન પણ મારી સામે ઉપસ્થિત થયો હતો. એનો મેં જે તોડ કાઢ્યો છે તેની પશ્ચાદ્ભૂમિકા હું અહીં રજૂ કરું છું કે જેથી એને અહીં અપાયેલું સ્થાન કેવી રીતે સંગત છે તેનો ખ્યાલ વાચકવૃંદને સહેલાઈથી આવી શકે.

જે વિજ્ઞપ્તિપત્રો મારા જોવા-જાણવામાં આવ્યાં છે તેમાં તાડપત્ર ઉપર લખાયેલાં વિજ્ઞપ્તિપત્રનો જે એક અંશ છે તે ગદ્યમાં લખાયેલા છે.^૧ ઈન્દુદૂત વગેરે વિજ્ઞપ્તિ-પત્રો કેવળ પદ્યમાં છે જ્યારે P. ૨૨ ‘વિજ્ઞપ્તિ-ત્રિવેણી’ નામનું વિજ્ઞપ્તિપત્ર ઉભયાત્મક છે. ગદ્યાત્મક લખાણવાળું વિજ્ઞપ્તિપત્ર પ્રાચીનતમ

છે. એ બહુ મોટું નહિ હોય એમ માનીએ તો એનું સ્થાન સ્વાભાવિક રીતે “લઘુ ગદ્યાત્મક શ્રવ્ય કાવ્ય”માં હોય. આ જાતના વિભાગ માટે અહીં અવકાશ નહિ હોવાથી એને તેમ જ એ વિષયના અન્ય વિજ્ઞાપિત્રોને “લઘુ પદ્યાત્મક શ્રવ્ય કાવ્ય”ના અંતમાં સ્થાન અપાવું રહ્યું.

વિવિધ ચિત્રોથી-દશ્યોથી શણગારાયેલાં વિજ્ઞાપિત્રો પણ જોવાય છે. એમાંના કોઈ કોઈ ચિત્રો તો કેવળ સુંશોભનાર્થે જ યોજાયાં નથી પરંતુ મુખ્ય વિષયનો તાદૃશ ચિતાર ખડો કરવા માટે એ હાથ ધરાયા છે. આમ આમાં એક પ્રકારના દશ્યોને સ્થાન છે એટલે એ દૃષ્ટિએ શ્રવ્ય કાવ્યોને અને દશ્ય કાવ્યોને જોડનારી સાંકળ તરીકે એનો નિર્દેશ થઈ શકે અને એ હિસાબે અને ‘શ્રવ્ય’ કાવ્યના અંતમાં સ્થાન અપાવું ઘટે અને અહીં તેમ જ કરાયું છે. કેટલાંક વિજ્ઞાપિત્રો ‘આકાર-ચિત્ર’થી અલંકૃત હોઈ વિવિધ બંધોનાં ઉદાહરણો પૂરાં પાડે છે અને એને અંગેનાં ચિત્રો પણ રજૂ કરે છે. ઉદાહરણાર્થે હું ઉપાધ્યાય જયસાગરે વિ.સં. ૧૪૮૪માં રચેલ ‘વિજ્ઞાપિત્રવેણી’નો અને ઉદયવિજયે વિ. સં. ૧૬૯૯માં રચેલા ‘વિજ્ઞાપિત્ર’નો હું ઉલ્લેખ કરું છું.

P. ૨૩

આ તો વિજ્ઞાપિત્રોના બાહ્ય સ્વરૂપની વાત થઈ. હવે એના આંતરિક સ્વરૂપને લક્ષીને હું થોડુંક કહીશ. વિજ્ઞાપિત્રનો મુખ્ય વિષય ગુરુ કે એના સમાન પૂજ્ય વ્યક્તિ કે ગચ્છાધિપતિ પ્રત્યેની ભક્તિનું પ્રદર્શન છે. આમ આ ભક્તિપ્રધાન રચના છે એટલે એક રીતે એની ગણના “સ્તુતિ-સ્તોત્ર”માં કરાય. જિનેશ્વરો એ વિશ્વોપકારક હોઈ એમનાં સ્તુતિ-સ્તોત્રોને આદ્ય સ્થાન આપી એમના પછી એમનાથી જ્ઞાનાદિની અપેક્ષાએ ઊતરતી કક્ષાના મુનિવરોને સ્થાન અપાય એ કંમ સમુચિત જણાય છે. આ દૃષ્ટિએ ત્રીસમું પ્રકરણ પૂર્ણ થતાં વિજ્ઞાપિત્રોને સ્થાન આપવું જોઈતું હતું પરંતુ પ્રારંભિક પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યનો વિષય જિનેશ્વરોના ગુણોત્કીર્તનનો હોવાથી એના પછી વિજ્ઞાપિત્રોને સ્થાન આપવું ઉચિત લેખાય. તેમ પણ અહીં કરાયું નથી અને અનેકાર્થી સાહિત્યને એ સ્થાન અપાયું છે પણ એ યોજના અર્થના અનુસંધાનની દૃષ્ટિએ અનેકાર્થી સાહિત્યનો પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો સાથે જે સંબંધ છે તેને આભારી છે.

પદ્યાત્મક કાવ્યના પ્રકારો અને ઉપપ્રકારો

જૈન કવિઓએ જાતજાતની પદ્યાત્મક કૃતિઓ રચી છે એમ આપણે જે જૈન સાહિત્ય સંસ્કૃત, પાઈય, ગુજરાતી વગેરે ભાષામાં ગુંથાયેલું આજે મળે છે એ ઉપરથી કહી શકીએ. આ પદ્યાત્મક કૃતિઓનો-કાવ્યોનો વિચાર વિષય, રસ, ભાવ, રજૂઆત ઇત્યાદિ વિવિધ દૃષ્ટિકોણ અનુસાર થઈ શકે. તેમ થતાં એ કૃતિઓ કઈ કઈ બાબતમાં કેટલી અને કેવી સમૃદ્ધ છે તેનો ક્યાસ કાઢી શકાય. આવો પ્રયાસ વ્યવસ્થિત અને વ્યાપક સ્વરૂપે થાય તે માટે હું અહીં સંસ્કૃત, ગુજરાતી અને અંગ્રેજી પદ્યાત્મક કૃતિઓના જે પ્રકારો અને ઉપપ્રકારો યોજાયા છે તેની સંક્ષિપ્ત નોંધ લઉં છું.

P. ૨૪

સંસ્કૃત કાવ્યશાસ્ત્રોમાં ગદ્યાત્મક, પદ્યાત્મક તેમ જ ઉભયાત્મક એમ કાવ્યના ત્રણ પ્રકારો દર્શાવાયા છે. દા. ત. હૈમ કાવ્યાનુશાસન (અ.૮)માં કાવ્યના ‘પ્રેક્ષ્ય’ અને ‘શ્રવ્ય’ એવા બે મુખ્ય

૧-૨. જુઓ મારો લેખ નામે “Illustrations of Letter-diagrams”નો બીજો હપ્તો. આ મુંબઈ વિદ્યાપીઠના સામયિક (Arts No. 30)માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે.

પ્રકાર પાડી 'પ્રેક્ષ્ય'ના 'પાઠ્ય' અને 'ગેય' એમ બે ઉપપ્રકારો અપાયા છે. પાઠ્યના નાટક, પ્રકરણ ઇત્યાદિ બાર ભેદો દર્શાવાયા છે. એવી રીતે 'ગેય' કાવ્યના ડોમ્બિકા, ભાણ વગેરે ભેદો દર્શાવાયા છે. 'શ્રવ્ય' કાવ્યના (૧) મહાકાવ્ય, (૨) આખ્યાયિકા, (૩) કથા, (૪) ચંપૂ અને (૫) અનિબદ્ધ એમ પાંચ ભેદો દર્શાવાયા છે. અનિબદ્ધના મુક્તક વગેરે ઉપભેદો ગણાવાયા છે. કથાના આખ્યાન, નિદર્શન, પ્રવલ્લિકા, મન્થલિકા મણિકુલ્યા, પરિકથા, સકલકથા, ખંડકથા અને બૃહત્કથા એમ વિવિધ પ્રકારો નોંધાયા છે.

ગુજરાતી પદ્યાત્મક કૃતિને 'કવિતા' કહે છે. આ કવિતાઓના-કાવ્યોના પ્રકાર અને ઉપપ્રકારની ચર્ચા શ્રી. રામનારાયણ પાઠકે અર્વાચીન કવિતા સાહિત્યનાં વહેણોમાં— ખાસ કરીને એના પાંચમાં (અંતિમ) વ્યાખ્યાનમાં કરી છે. અહીં એમણે 'મહાકાવ્ય, આખ્યાન-કાવ્ય અને ખંડકાવ્યના સ્વરૂપ આલેખ્યા છે. મહાકાવ્ય એ કદમાં ઘણું મોટું હોય છે અને એમાં માનવજાતિના વિવિધ જીવન પ્રસંગોને સ્થાન અપાયેલું હોય છે. આખ્યાન-કાવ્ય એ મહાકાવ્યનાં લક્ષણોથી લક્ષિત હોય છે ખરું પરંતુ એ એના કરતાં કદમાં નાનું અને એ રીતે ઊતરતું કિન્તુ સુશ્લિષ્ટતાની બાબતમાં ચડિયાતું હોય છે. ખંડ-કાવ્ય સમસ્ત જીવન ઉપર પ્રકાશ પાડતું નથી પરંતુ એ તો એના કોઈ એક વિશિષ્ટ પ્રસંગનું સુરેખ, સમરેખ અને સચોટ નિરૂપણ પૂરું પાડે છે. એ આખ્યાન-કાવ્ય કરતાં યે નાનું હોય છે કિન્તુ અધિક પ્રમાણમાં સુશ્લિષ્ટ હોય છે.

P. ૨૫

ઊર્મિ-કાવ્યોના વર્ણનાત્મક અને નાટ્યાત્મક એમ બે વર્ગો ઉપર્યુક્ત પુસ્તકમાં સૂચવાયા છે. એમાં છંદની દૃષ્ટિએ સંસ્કૃત વૃત્તમાં રચાયેલાં ઊર્મિ-કાવ્યો, સૉનેટ (sonnet), ગરબી, ભજન, ગઝલ અને સંગીતપ્રધાન પદ એમ ઉપપ્રકારોનો અહીં ઉલ્લેખ છે.

મુક્તક એ એક સુંદર મનોભાવને અખંડ અશેષ વ્યક્ત કરનારો આખો પ્રસંગ એક જ પદ્યમાં રજૂ કરે છે. સુભાષિતો, અન્યોક્તિઓ વગેરે મુક્તકો ગણાય.

ચોથા વ્યાખ્યાનમાં ભક્તિ-કાવ્ય, પ્રકૃતિ-કાવ્ય, ચિન્તન-કાવ્ય, દાંપત્ય-સ્નેહનાં કાવ્ય, વાત્સલ્યનાં ગીત, બાલ-કાવ્ય અને દેશભક્તિના કાવ્યનો વિચાર કરાયો છે. આગળ જતાં હાસ્ય-કાવ્યના એક પ્રકારરૂપે 'પ્રતિકાવ્ય' (parody)નો વિચાર કરાયો છે. હું ભૂલતો ન હોઉં તો પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં તો આ પ્રકાર જોવાતો નથી. જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યમાં તો એ નથી અને એનું કારણ ઉપહાસ અને પ્રતિકારથી P. ૨૬ અલિપ્ત રહેવાની શ્રમણવૃત્તિ કારણરૂપ હશે. વળી એની ખૂબી મૂળ કૃતિમાં થોડામાં થોડો ફેરફાર કરી વધારેમાં વધારે ભિન્ન અર્થ નિષ્પન્ન કરવામાં રહેલી છે એટલે એ પ્રકારનું કૌશલ પણ જોઈએ.

૧. ગુજરાતીમાં એકે મહાકાવ્ય આ વૈજ્ઞાનિક યુગમાં તો હજી સુધી રચાયું નથી.

૨. પારસી કવિ ખબરદારકૃત પ્રભાતનો તપસ્વી એ કવિ ન્હાનાલાલના ગુજરાતનો તપસ્વીનું પ્રતિકાવ્ય છે. એમનું બીજું પ્રતિકાવ્ય તે કુક્કુટદીક્ષા છે. એ ન્હાનાલાલકૃત બ્રહ્મદીક્ષાને ઉદ્દેશીને રચાયેલું છે.

૩. ગુજરાતી સાહિત્યની રૂપરેખાની પ્રથમ આવૃત્તિ (પૃ. ૨૮૦)માં આ માટે 'વિડંબન કાવ્ય' એવો પ્રયોગ પણ કરાયો છે.

૪. આ સાહિત્યમાં વક્રોક્તિનાં ઉદાહરણો મળે છે. એ એક રીતે પ્રતિકાવ્યની પ્રાથમિક ભૂમિ ગણાય.

ઑલ્ફ્રેડ એચ. અપહામ (Upham) કૃત “The Typical Forms of English Literature” માં કાવ્યના નીચે મુજબના પ્રકારો વિચારાયા છે :-

Popular ballad, lyric, epic, personal essay, novel, short Story and drama.

આમ પ્રાચીન તેમ જ અર્વાચીન દષ્ટિ અનુસાર કાવ્યના જે વિવિધ પ્રકારો અને ઉપપ્રકારો પડે છે તેનાં નામો એમાંના કેટલાકના સંક્ષિપ્ત પરિચયપૂર્વક મેં અહીં નોંધ્યા છે. એનાં બે કારણ છે :-

(૧) આજકાલ ઘણા-ખરા જૈનોને આ જાતની માહિતી નથી એમ જણાય છે તો તેમને આ વિષયનો કંઈક ખ્યાલ આવી મળે.

(૨) જૈન કાવ્યોનું એના પ્રકારો અને ઉપપ્રકારોને લક્ષીને વિશિષ્ટ અને વ્યાપક સ્વરૂપે વર્ગીકરણ કરાયેલું જોવાતું નથી તો એ દિશામાં સબળ પ્રયાસ કરવાને કોઈક કુશલ કાવ્યરસિક તૈયાર થાય તો આ ક્ષેત્ર વધુ વખત અણખેડાયેલું ન રહે.

આ પુસ્તકનો સંબંધ સંસ્કૃત પૂરતો જ છે તેમ છતાં મેં સમસ્ત સંસ્કૃત કાવ્યોનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો નથી કે જેથી એના વર્ગીકરણ જેવા ગહન વિષયને હું યોગ્ય ન્યાય આપી શકું આવી પરિસ્થિતિમાં હું આનું અલ્પ-સ્વલ્પ-જેવું તેવું દિગ્દર્શન કરાવું તો તે ક્ષતવ્ય ગણાશે.

મહાકાવ્ય— ઉપલબ્ધ જૈન સાહિત્ય જોતાં પઉમચરિય એ સૌથી પહેલું મહાકાવ્ય છે. P. ૨૭ અને એના ભાવાનુવાદરૂપ પદ્યપુરાણ એ સંસ્કૃત સાહિત્ય પૂરતું તો પ્રાયઃ પ્રથમ મહાકાવ્ય છે. રંગુરુ-શિષ્યે રચેલું મહાપુરાણ, હૈમ ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર, નલાયન પદ્માનન્દ-મહાકાવ્ય, શાન્તિનાથ-ચરિત્ર, હીરસૌભાગ્ય વગેરે જૈનોનાં મહાકાવ્ય છે. બૃહત્-કાવ્યો ઘણાં છે પણ એ બધાં કંઈ મહાકાવ્ય નથી.

આખ્યાન— મૃગાવત્યાખ્યાન.

ઐતિહાસિક કાવ્ય— સુકૃતસંકીર્તન, જગદુચરિત, હમ્મીરમદમર્દન ઇત્યાદિ.

ખંડ-કાવ્ય— શીલદૂત, ઈન્દુદૂત, રાજમતીવિપ્રલંભ ઇત્યાદિ.

ઊર્મિ-કાવ્ય— ભક્તિ-રસથી ઓતપ્રોત સ્તુતિ-સ્તોત્રો એ ધાર્મિક ઊર્મિ-કાવ્યો (religious lyrical poetry) ના નમૂનારૂપ છે. એના ઉદાહરણ મેં પ્રકરણ ૨૭-૩૦માં વિચાર્યા છે.

પ્રબન્ધ— ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધ ઇત્યાદિ.

રૂપક— ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા ઇત્યાદિ

૧. અંગ્રેજી સાહિત્યનાં વિશિષ્ટ સ્વરૂપો.

૨. દિ. જિનસેન પહેલા અને એમના શિષ્ય ગુણભદ્ર.

જૈન કથાત્મક સાહિત્યની વિપુલતા, વિવિધતા અને વરેણ્યતાથી વિદ્વાનો સુપરિચિત છે એટલે અહીં તો આ સાહિત્ય વિષે તરંગલોલાને લગતા મારા વક્તવ્ય (પૃ. ૮-૧૨)નો તેમ જ D C G C M (Vol. XIX, 'sec. 2, pt. 1)ની મારી અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૪-૯)નો જ ઉલ્લેખ કરું છું.

પ્રા. કાન્તિલાલ બળદેવરામ વ્યાસે ^૩ભાષા, વૃત્ત અને કાવ્યાલંકાર નામના પોતાના પુસ્તકમાં P. ૨૮ અન્તમાં સાહિત્યનાં સ્વરૂપો વિચાર્યા છે. વળી શ્રી ઈશ્વરલાલ દવેએ પણ આ વિષય ઈ. સ. ૧૯૫૨માં પ્રકાશિત “ગુજરાતી સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ” નામના પોતાના પુસ્તકમાં ચર્ચ્યા છે. આ છેલ્લાં બે પુસ્તકો કરતાં આ સંબંધમાં વિસ્તારથી ઉદાહરણો પૂર્વકની ગુજરાતી પદ્યાત્મક સાહિત્ય પૂરતી છણાવટ તો ડો. મંજુલાલ ર. મજમુદારે ^૩ગુજરાતી સાહિત્યનાં સ્વરૂપો (મધ્યકાલીન તથા વર્તમાન પદ્યવિભાગ)માં કરી છે. એમણે પ્રથમ ખંડમાં મધ્યકાલીન પદ્યસ્વરૂપો તરીકે નિમ્નલખિત સ્વરૂપોને સ્થાન આપ્યું છે :-

મુક્તક, સુભાષિત, ઉખાણાં, સમસ્યા-પ્રહેલિકા, રાસ-રાસો, પ્રબન્ધ, છંદ, પવાડો-શલોકા, આખ્યાન, પદ્યાત્મક લોકવાર્તા, ફાગુ, ષડ્ઋતુ, બારમાસી, સન્દેશ-કાવ્ય, ભડલી-વાક્ય, વિવાહલુ-વેલિ, રૂપકકાવ્યો, કક્કો-હિતશિક્ષા, ભજન-સંતવાણી અને રાસ-ગરબો-ગરબી.

દ્વિતીય ખંડમાંના સ્વરૂપો નીચે પ્રમાણે છે :-

મહાકાવ્ય, ખંડકાવ્ય, ઊર્મિકાવ્ય, સૉનેટ, ગઝલ, કરુણ-પ્રશસ્તિ, દેશભક્તિકાવ્ય, પ્રતિકાવ્ય અને બાલકાવ્ય.

જિન-ચરિત્રો—ઋષભદેવાદિ ચોવીસ જિનેશ્વરો વિષે કેટલીક માહિતી સમવાય વગેરે આગમોમાં મળે છે. એવી રીતે દિગંબરોની દૃષ્ટિએ આ જાતનું પ્રાચીનતમ સાધન તે તિલોયપણ્ણતિ છે. એના ચોથા મહાધિકારમાં તીર્થંકરોનાં ચવનથી માંડીને તે નિર્વાણ સુધીની બાબતો આલેખાઈ છે. જેમકે P. ૨૯ તીર્થંકરનાં ચવન-સ્થાન અને જન્મ-સ્થળ, એમનાં માતાપિતાનાં નામ, એમનાં જન્મ-તિથિ, નક્ષત્ર અને વંશ, તીર્થંકરોનો અંતરકાલ, એમની કૌમારાવસ્થા, તીર્થંકરના શરીરની ઊંચાઈ અને એનો વર્ણ, રાજ્યકાલ, વૈરાગ્યનું નિમિત્ત, લાંછન, દીક્ષાનાં તિથિ ને નક્ષત્ર, દીક્ષાવૃક્ષ, તપશ્ચર્યા, પારણક (પારણું), દાન, પાંચ આશ્ચર્ય, છદ્મસ્થ-કાલ, કેવલજ્ઞાનનાં તિથિ, નક્ષત્ર ને સ્થાન, સમવસરણ, યજ્ઞ, યજ્ઞિણી,

૧. આમાં જૈનોના બંને ફિરકાઓની કથાઓ, ચરિત્રો, પ્રબન્ધો ઇત્યાદિને સ્થાન અપાયું છે. એકંદરે આના ત્રણ વિભાગો પડ્યા છે. પહેલા બેમાં શ્વેતાંબરીય કૃતિઓની અને ત્રીજામાં દિગંબરીય કૃતિઓ હાથપોથીઓનો પરિચય અપાયો છે.

૨. આ પુસ્તકની પ્રથમ આવૃત્તિ ઈ. સ. ૧૯૪૫માં એન. એમ. ત્રિપાઠી લિમિટેડ તરફથી પ્રકાશિત થઈ હતી.

૩. આ પુસ્તક જયંતીલાલ સી. શાહે ઈ. સ. ૧૯૫૪માં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

ગણધરાદિની સંખ્યા, નિર્વાણનાં તિથિ, નક્ષત્ર અને સ્થાન તેમ જ કેવલજ્ઞાનને અંગેનો અને નિર્વાણને લગતો અંતરકાલ.^૧

ઋષભદેવાદિનાં ચરિત્રો— આપણા આ દેશમાં ચાલુ ‘હુંડા’ અવસર્પિણીમાં કૌશલિક ઋષભદેવથી માંડીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામી સુધીના જે ચોવીસ તીર્થંકરો થઈ ગયા છે એમનાં ચરિત્રો સ્વતંત્ર કૃતિરૂપે તેમ જ અન્ય સ્વરૂપે રચાયેલા મળે છે. આપણે અહીં જે સ્વતંત્ર ચરિત્રો સંસ્કૃતમાં તેમ જ પાઈયમાં રચાયાં છે. તેનો વિચાર કરીશું.

P. ૩૦

ઋષભદેવનું ચરિત્ર પુરુચરિતના નામથી દિ. જિનસેન પહેલાએ રચ્યાનો ઉલ્લેખ ગુણભદ્રકૃત ઉત્તરપુરાણની પ્રશસ્તિમાં છે પણ એ અદ્યાપિ મળી આવ્યું નથી. આ પુરુચરિત વિ. સં. ૮૦૦ જેટલું તો પ્રાચીન છે. એ સંસ્કૃતમાં હશે. જો એમ જ હોય તો એ ઋષભદેવનું સૌથી પ્રથમ સંસ્કૃત ચરિત્ર છે. વર્ધમાનસૂરિએ વિ.સં. ૧૧૬૦માં જ. મ.માં રચેલું આદિનાહચરિય પાઈય કૃતિઓની અપેક્ષાએ આદ્ય સ્થાન ભોગવે છે. [જુગાઈ જિણિંદ ચ. નામે લાદ. દ. વિ. માંથી પ્રકાશિત]

શ્વેતાંબરીય સંસ્કૃત કૃતિઓમાં પદ્માનન્દ મહાકાવ્ય કરતાં પ્રાચીન કોઈ ઋષભદેવ-ચરિત્ર રચાયેલાં જણાતું નથી.

આ પ્રમાણે બાકીનાં તીર્થંકરો વિષે વિચાર તો થઈ શકે તેમ છે પણ સ્થલસંકોચને લીધે આ વાત હું જતી કરું છું.

પુરાણો— ઋષભદેવના ચરિત્ર તરીકે ચાર પુરાણો રચાયાં છે. એવી રીતે અજિતનાથ, ચન્દ્રપ્રભસ્વામી, શ્રેયાંસનાથ, અનન્તનાથ અને ધર્મનાથને અંગે એકેક, વિમલનાથ અને નેમિનાથને અંગે બબ્બે, શાન્તિનાથને અંગે આઠ, મલ્લિનાથને અંગે ચાર, મુનિસુવ્રતસ્વામી તથા પાર્શ્વનાથને અંગે છ છ અને મહાવીરસ્વામી (વર્ધમાનસ્વામીને) અંગે પાંચ પુરાણો રચાયાં છે.

આ તમામ પુરાણોમાં જિનસેન બીજાએ હરિવંશપુરાણમાં નિર્દેશેલું અજાતકર્તૃક વર્ધમાનપુરાણ સૌથી પ્રથમ છે. ચતુર્વિંશતિતીર્થંકરપુરાણ નામની ત્રણ કૃતિ છે.

ચંપૂ— દિ. અર્હદ્દાસકૃત પુરુ-ચંપૂ ચંપૂઓમાં પ્રથમ છે.

P. ૩૧

તીર્થંકરો ઉપરાંતના કેટલાક મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો મેં આ પુસ્તકમાં રજૂ કર્યાં છે. એ પૈકી સીતાપતિ રામચન્દ્ર, હનુમાન, પાંચ પાંડવો, હરિશ્ચન્દ્ર અને સનતકુમાર જેવા તો વૈદિક હિન્દુઓમાં

૧. ‘બરતર’ ગચ્છના જિનભદ્રસૂરિએ ઋષભદેવાદિ તીર્થંકરોને લગતી સિતેર બાબતો જિણસત્તરિપયરણ ૨૨૦ ગાથામાં રચી પૂરી પાડી છે.

‘પંજાબકેસરી’ શ્રીવિજયનન્દસૂરિએ (આત્મારામજીએ) તત્વાદર્શ નામનો હિંદીમાં ગ્રંથ રચ્યો છે. એના “શ્રી આત્માનંદ જૈન મહાસત્મા પંજાબ” તરફથી ઈ. સ. ૧૮૩૬માં પ્રકાશિત થયેલા ત્રીજા સંસ્કરણના પૂર્વાર્ધમાંના પ્રથમ પરિચ્છેદ (પૃ. ૩૬-૩૭)માં તીર્થંકરોને અંગે જણાવા જેવી બાવન બાબતોની “બાવન બોલ” એ નામની સૂચી અપાઈ છે અને પૃ. ૩૮-૩૯માં ઋષભદેવથી માંડીને મહાવીરસ્વામી સુધીના પ્રત્યેક તીર્થંકરને ઉદેશીને બાવન બાવન બોલ અપાયા છે.

પણ મહત્વનું સ્થાન ભોગવે છે. આમ હોઈ આ વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રો જૈન તેમ જ અજૈન દષ્ટિએ એમ ઉભય પ્રકારે આલેખાયાં છે.

કુમારપાલ સંબંધી સાહિત્ય— પરમાર્હત ચૌલુક્ય નરેશ કુમારપાલે જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કરેલો હોવાથી જૈન ગ્રંથકારો એમનો જીવનવૃત્તાન્ત આલેખવા ઇચ્છે એ સ્વભાવિક છે. એનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે કુમારપાલને અંગે સ્વતંત્ર કૃતિઓ બિન્ન બિન્ન ભાષામાં રચાઈ છે.^૧ અને અન્યત્ર પણ પ્રસંગવશાત્ એમને અંગે લખાણ કરાયું છે. સ્વતંત્ર કૃતિઓ નીચે મુજબ છે :-

[અ] સ્વતંત્ર

નામ	કર્તા	પદ્યસંખ્યા	ભાષા	રચનાવર્ષ (વૈક્રમીય)
૧. જિણધમ્મપરિબોહ (કુમારપાલપ્રતિબોધ)	સોમપ્રભસૂરિ	ગ્રં. ૮૦૦૦	પ્રાકૃત	૧૨૪૧
૨. કુમારપાલદેવચરિત્ર	અજ્ઞાત	૨૨૧ પદ્યો	સંસ્કૃત	૧૩૮૫
૩. કુમારપાલચરિત્ર	જયસિંહસૂરિ	૬૩૦૭ પદ્યો	સંસ્કૃત	૧૪૨૨
૪. કુમારપાલપ્રબોધપ્રબન્ધ	અજ્ઞાત	ગદ્ય+પદ્ય	સંસ્કૃત	ઉ. ૧૪૬૪ P. ૩૨
૫. કુમારપાલપ્રબન્ધ	અજ્ઞાત	૨૪૫૬	સંસ્કૃત	ઉ. ૧૪૬૪
૬. કુમારપાલચરિત્ર	ચારિત્રસુન્દર	૬૨ સર્ગ	સંસ્કૃત	૧૪૮૭
૭. કુમારપાલપ્રબન્ધ	જિનમંડનગણિ	ગદ્ય+પદ્ય ગ્રં. ૨૪૫૬	સંસ્કૃત	૧૪૮૨
૮. કુમારપાલચરિત્ર	ધનરત્ન	ગદ્ય+પદ્ય	સંસ્કૃત	૧૫૩૭
૯. કુમારપાલચરિત્ર	સોમવિમલ			
૧૦. કુમારપાલચરિત્ર	સોમચન્દ્ર	ગ્રં. ૬૩૦૦	સંસ્કૃત	
૧૧. કુમારપાલચરિત્ર	અજ્ઞાત			
૧૨. કુમારવાલચરિય	હરિશ્ચન્દ્ર	ગ્રં. ૮૫૦	પ્રાકૃત	
૧૩. કુમારપાલરાસ	હીરકુશલ		ગુજરાતી	૧૬૪૦
૧૪. કુમારપાલરાસ	ઋષભદાસ		ગુજરાતી	૧૬૭૦
૧૫. કુમારપાલરાસ	ઋષભદાસ		ગુજરાતી	૧૬૭૦
૧૬. કુમારપાલરાસ	જિનહર્ષ		ગુજરાતી	૧૭૪૨

૧. આ સંબંધમાં વિશેષ માહિતી માટે જુઓ D C G CM (Vol. XIX, sec, 2, pt. 1, pp. 157-195) તેમ જ “જૈન ધર્મ પ્રકાશ” (પૃ. ૭૫, અં. ૧)માં પ્રકાશિત મારો લેખ નામે “કુમારપાલના જીવનવૃત્તાન્ત સંબંધી સાહિત્ય.”

૨. કેટલીકનો પરિચય પૃ. ૧૪૨-૧૫૧, ૧૮૬, ૧૮૭, ૨૪૦-૨૪૨ અને ૫૧૧મા અપાયો છે.

[આ] પ્રાસંગિક					
નામ	કર્તા	પદ્યસંખ્યા	ભાષા	રચનાવર્ષ (વૈક્રમીય)	
૧. મોહરાજપરાજય	યશ:પાલ		સં.+પ્રા.	૧૧૭૩થી ૧૧૭૬નો ગાળો	
૨. ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર	હેમચન્દ્રસૂરિ		સંસ્કૃત	ઉ. ૧૨૦૦	
P. ૩૩ ૩. કુમારવાલચરિય (દ્વયાશ્રય)	હેમચન્દ્રસૂરિ	આઠ સર્ગ	પ્રાકૃત	ઉ. ૧૨૧૦	
૪. પ્રભાવકચરિત	પ્રભાચન્દ્રસૂરિ	ગ્રં. ૫૭૭૪	સંસ્કૃત	૧૩૩૪	
૫. પ્રબન્ધચિન્તામણિ	મેરુતુંગસૂરિ		સંસ્કૃત	૧૩૬૧	
૬. કલ્પપ્રદીપ (વિવિધતીર્થકલ્પ)	જિનપ્રભસૂરિ	ગ્રં. ૩૫૬૦	સંસ્કૃત તથા લ. પ્રાકૃત	૧૩૬૫	
૭. 'અજ્ઞાતનામધેય	સોમતિલકસૂરિ	૭૪૦ પદ્યો	સંસ્કૃત	લ. ૧૩૮૫	
૮. ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધ (પ્રબન્ધકોશ)	રાજશેખરસૂરિ	ગ્રં. ૪૦૦૦	સંસ્કૃત	૧૪૦૫	
૯. ઉપદેશતરંગિણી	રત્નમન્દિરગણિ	ગ્રં. ૩૩૦૦	સંસ્કૃત	ઉ. ૧૫૧૮	
૧૦. ઉપદેશપ્રાસાદ	લક્ષ્મીવિજયસૂરિ		સંસ્કૃત	૧૮૪૩	

P. ૩૪ 'ગેય' છે. પ્રચલિત દેશીઓમાં-ચાલોમાં રચાયેલાં કાવ્યો ગણ્યાં-ગાંઠાં છે. 'જયદેવે ગીતગોવિન્દ' રચી 'ગેય' કાવ્યોનો ઉત્તમ નમૂનો પૂરો પાડ્યો તે પહેલાં એવાં ગેય કાવ્યો સંસ્કૃતમાં રચાયાં હોય

૧. આને જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૮૩)માં કુમારપાલપ્રતિબોધ ચરિત્ર કહી એની રચના વિ. સં. ૧૪૨૪માં થયાનો ઉલ્લેખ કરાયો છે.
૨. એમનાં પિતા, માતા અને પત્નીનાં નામો અનુક્રમે ભોજદેવ, રામાદેવી અને પદ્માવતી છે. એઓ નૃપતિ લક્ષ્મણસેન (ઈ.સ. ૧૧૭૫-ઈ.સ. ૧૨૦૦)ના દરબારનાં પાંચ રત્નો પૈકી એક ગણાય છે. એમણે ઈ. સ. ૧૧૮૦ની આસપાસમાં ગીતગોવિન્દ રચ્યું છે.
૩. આના ઉપર ત્રીસેક વૃત્તિઓ છે. આ કાવ્યનાં વિવિધ અનુકરણો થયાં છે તેમ જ એના ગુજરાતી, મરાઠી, હિન્દી અને બંગાળી એ ચાર ભારતીય ભાષાઓમાં અનુવાદો થયા છે. જુઓ નિમ્નલિખિત પુસ્તકનો ડૉ. વામનશર્મા મહાદેવ કુલકર્ણીએ અંગ્રેજીમાં લખેલો ઉપોદ્ઘાત :-

"Jayadeva's Gitagovinda with King Mananka's Commentary"

૪. આની આદ્ય 'ગુજરાતી પદ્યાત્મક પ્રતિબિમ્બરૂપ કૃતિ તે આનો કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવે કરેલો છાયારૂપ અનુવાદ છે. એમણે આ ગીતગોવિન્દના નામથી છપાવ્યો છે. એની ચોથી આવૃત્તિ ઈ. સ. ૧૯૧૮માં એમણે પ્રસિદ્ધ કરી છે.'

તો તે મળતાં નથી. 'ઉપલબ્ધ જૈન સંસ્કૃત સાહિત્ય જોતાં તો એમ લાગે છે કે છેક વિક્રમની પંદરમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં એક 'ગેય' કાવ્ય રચાયું છે અને એ નામ વગેરેની દૃષ્ટિએ જયદેવકૃત ગીતગોવિન્દના અનુકરણરૂપ છે. એનું નામ 'ગીતવીતરાગ' છે અને એના કર્તા દિ. અભિનવ ચારુકીર્તિ છે. બીજું P. ૩૫ નોંધપાત્ર ગેય કાવ્ય તે વૈયાકરણ 'વિનયવિજયગણિની વિ. સં. ૧૭૨૭ની રચના નામે 'શાન્તસુધારસ' છે. એ ગુજરાતની દેશીઓના રાગમાં છે. એના પછી લગભગ સવાસો વર્ષે વિ. સં. ૧૮૫૯માં 'ખરતર' ગચ્છના પુણ્યશીલે 'ચતુર્વિંશતિ-જિનસ્તુતિ' હિન્દી દેશીઓના રાગમાં રચી છે. આમ આ ત્રણે ગેય કાવ્યો ઉપરાંત એવા બીજા કોઈ સંસ્કૃત કાવ્ય પ્રાચીન કે અર્વાચીન ઉપલબ્ધ હોય તો તેની તપાસ કરવી બાકી રહે છે.

‘સ્તુતિ-સ્તોત્રોનું દિગ્દર્શનપૂર્વકનું પરિશીલન

અર્થ અને પર્યાય— સંસ્કૃત ભાષામાં 'સ્તુ' ધાતુ છે. એના ત્રણ અર્થ કરાય છે : (૧) પ્રશંસા કરવી, (૨) ગુણકીર્તન કરવું અને (૩) ગુણગાન દ્વારા પૂજન કરવું. આ ધાતુ ઉપરથી 'સ્તુતિ', 'સ્તોત્ર' અને 'સ્તવ' તેમ જ સ્તવન અને સંસ્તવ શબ્દો પણ ઉદ્ભવ્યા છે અને જૈન P. ૩૬ સાહિત્યમાં ખાસ કરીને પ્રથમ ત્રણેનો ઉપયોગ સંસ્કૃત કૃતિઓ માટે કરાયો છે. 'સ્તુતિ' એટલે વખાણ યાને તારીફ. આ જો અસત્ય કે અતિશયોક્તિથી રંગાયેલી હોય તો એનું મૂલ્ય ઘટે છે અને એ 'ભાટવેડા' ગણાય છે. રાજામહારાજઓના ગુણગાન કરનારને 'ભાટ' કહે છે. ભાટચારણ માટેનો માનવાચક શબ્દ 'બારોટ' છે. સંસ્કૃતમાં 'સ્તુતિ-પાઠક' શબ્દ છે. પ્રસ્તુતમાં મુખ્યત્વે પરમાત્માના— ઈષ્ટ દેવના અસાધારણ ગુણોનું કથન એ અર્થમાં 'સ્તુતિ' શબ્દ હું વાપરું છું. અભિધાનચિન્તામણિ (કાણ્ડ ૨)માં 'સ્તુતિ' શબ્દના પર્યાયો નીચે મુજબના પદ્યમાં નજરે પડે છે :—

“उच्चैर्घृष्टं वर्णनेडा स्तवः स्तोत्रं स्तुतिर्नुतिः ॥૧૮૩॥”

શ્રુત્વા પ્રશંસાઽર્થવાદઃ”

૧. ભરૂચના નિવાસી અને મોડામાં મોડા વિક્રમની બીજી સદીમાં થઈ ગયેલા વજ્રભૂતિસૂરિએ ગેય કાવ્યો રચ્યાં હતાં (જુઓ પૃ. ૮૨) પણ એ હજી સુધી તો મળી આવ્યાં નથી. પઉમચરિય (ઉદેસગ ૨૮)નાં ૪૭માંથી ૫૦મા સુધીના પદો ગેય છે.
૨. જુઓ પૃ. ૨૫૭-૨૫૮.
૩. આ વિનયવિજયગણિએ તેમ જ યશોવિજયગણિએ જે વૃષભજિનસ્તવન અને પુણ્ડરીકગિરિસ્થ-શ્રીઆદિજિનસ્તવન નામની એકેક કૃતિ રચી છે તે પણ 'ગેય' કાવ્ય ગણાય. આ બંને કૃતિ મારા ગુજરાતી અનુવાદ સહિત ચતુર્વિંશતિકાના મારા સ્પષ્ટીકરણ (પૃ. ૮૨-૮૩)માં છપાયેલી છે.
૪. જુઓ વિનયસૌરભ (પૃ. ૪૦)
૫. જુઓ પૃ. ૪૨૫-૪૨૬.
૬. આ પદ્યાત્મક સાહિત્યનું એક સ્વરૂપ (form) છે. એની રૂપરેખા મેં D C G C M (Vol. XIX, sec. 1. pt.1)ની મારી અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૬-૧૯)માં આલેખી છે. આ સંબંધમાં હું એ ઉમેરીશ કે સ્તુતિતરંગિણી (ભા. ૧, પૃ. ૪૭૨)માં ચાર પદ્યની પેસાચી (પૈશાચી) ભાષામાં રચાયેલી સુપાર્શ્વજિનસ્તુતિ છે.

અહીં જે ‘સ્તુતિ’ના પર્યાય તરીકે ‘સ્તવ’ શબ્દ છે એ પણ જૈન સાહિત્યમાં વપરાયો છે. પાઈય ભાષામાં એને લક્ષીને ‘થય’ અને ‘થવ’ શબ્દ યોજાયા છે. જ્યારે સ્તુતિ માટે ‘થુઈ’ શબ્દ છે. સંસ્કૃતમાં ‘સ્તુતિ’એ અર્થમાં ‘સ્તોમ’ શબ્દ છે પરંતુ એનો પ્રયોગ પરમાત્માના ગુણગાનરૂપ પદ્યમાં રચાયેલી કૃતિ માટે એના કોઈ જૈન પ્રણેતાએ કર્યો હોય એમ જૈન સાહિત્ય જોતાં જણાતું નથી. એ ‘યજ્ઞ-બલિદાનવાચક છે. એને લઈને એનો પ્રયોગ નહિ થયો હશે. અંગ્રેજીમાં સ્તુતિને ‘હિમ’ (hymn) કહે P. ૩૭ છે અને એના સમૂહને ‘હિમ્નોલોજી (hymnology) કહે છે. વળી ભજન-કીર્તનના પુસ્તકને માટે ‘હિમ્નેલ’ (hymnal) શબ્દ વપરાય છે. એનો અન્ય અર્થ ‘સ્તુતિઓનો સમૂહ’ થાય છે.

ભાષા— જૈનોમાં પ્રાચીન સ્તુતિ-સ્તોત્રોની ભાષા ઉત્તર ભારતને આશ્રીને વિચારતાં સંસ્કૃત અને પાઈય છે. દક્ષિણ ભારતને લક્ષીને તો એ ‘દ્રાવિડ’ છે. આ ઉપરાંત ફારસી ભાષામાં કોઈ કોઈ સ્તોત્ર જૈનોએ રચ્યાં છે. દા.ત. જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૨૪૭-૨૫૧)માં છપાયેલું, “અલ્લા લ્લાહિ” થી શરૂ થતું અને જિનપ્રભસૂરિએ રચેલું ઋષભજિનસ્તવન.

ગુજરાતી ભાષામાં જે ભક્તિનાં ગીત યાને ભજન જૈન સાહિત્યમાં જોવાય છે તેને ‘સ્તવન’ કહે છે. કોઈ કોઈ સ્તવનો હિંદીમાં પણ છે.

પાઈયના વિવિધ પ્રકારો છે. એને ઉદેશીને અનેક ભાષામાં પણ સ્તુતિ-સ્તોત્રો રચાયાં છે.

‘ભાષા-શ્લેષ’ એ સુપ્રસિદ્ધ અલંકાર છે. એના નમૂનારૂપે ‘સમ-સંસ્કૃત’ સ્તુતિઓનો નિર્દેશ થઈ શકે. ભટ્ટિ-કાવ્ય (સર્ગ ૧૩)માં “ભાષા-સમ”ના નિરૂપણરૂપે પચાસ પદ્યો છે. જૈન જગતમાં સંસારદાવાનલ-સ્તુતિ એ આ જાતનું એક સુપ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે. કેટલાંક સ્તોત્રો ‘અર્ધ-સંસ્કૃત’માં રચાયાં છે અર્થાત્ પૂર્વાર્ધ સંસ્કૃતમાં તો ઉત્તરાર્ધ પાઈયમાં અથવા એથી વિપરીતરૂપની રચનાઓ પણ જોવાય છે. આ ઉપરાંત છ, સાત અને આઠ ભાષાઓને એક જ સ્તોત્રમાં સ્થાન અપાયું હોય એવાં પણ સ્તોત્રો છે.

વિષય— પરમાત્માનું ગુણોત્કીર્તન એ સ્તુતિ-સ્તોત્રોનો વિષય છે. અહીં આ ‘હુંડા’ અવસર્પિણીમાં થઈ ગયેલા ચોવીસે તીર્થંકરોની અથવા એ પૈકી ગમે તે એકની, શાશ્વત જિનોની અને સીમન્ધરસ્વામી P. ૩૮ વગેરે વીસ વિહરમાણ જિનોની તેમ જ સાધારણ જિનની સ્તુતિરૂપે કાવ્યો યોજાયાં છે. વળી શાસન-દેવીઓ તેમ જ સરસ્વતી દેવીને અંગે પણ સ્તોત્રો છે. આમ દેવ-દેવીને લક્ષીને ભક્તિ-ગીતો રચાયાં છે. વળી આત્મનિન્દારૂપે પણ સ્તોત્રોની રચના કરાઈ છે. આ ઉપરાંત ‘શત્રુંજય’ વગેરે તીર્થોને ઉદેશીને પણ સ્તોત્રો રચાયાં છે. કોઈ કોઈ સ્તોત્ર જ્ઞાનને અંગે પણ છે. સૂર્યને લક્ષીને ભાનુચન્દ્રગણિએ સૂર્યસહસ્રનામસ્તોત્ર રચ્યું છે.

૧. આની ઉત્પત્તિ અભિ.ચિ. (કાંડ ૩, શ્લો. ૪૮૪)ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ. ૩૨૮)માં સ્તુ તેમ જ ‘સ્તોમ્’ એ બે ધાતુઓ ઉપરથી એટલે કે બે રીતે દર્શાવાઈ છે.

૨. અભિ.ચિ. (કાંડ ૩, શ્લો. ૪૮૪)માં ‘સ્તોમ’ શબ્દ યજ્ઞના પર્યાય તરીકે અપાયો છે.

સંગીત— સ્તુતિ-સ્તોત્રોની છન્દોબદ્ધ રચના એ ગાવા માટેની અનુકૂળતા કરી આપે છે. એમાં ગેય તત્ત્વ રહેલું છે. એનો એક પુરાવો તે વિમલસૂરિકૃત પઉમચરિય (ઉદ્દેસગ ૨૮) ગત પદ્ય ૪૦-૫૦ છે.

પ્રણેતાઓ— ઈશ્વરને ‘સૃષ્ટિના સર્જક’ માનનારા ધર્મોમાં એને ઉદ્દેશીને સ્તુતિઓ રચાઈ છે જ્યારે ઈશ્વરને આ સ્વરૂપે નહિ પરંતુ નિરંજન, નિરાકાર ‘પરમાત્મા’ તરીકે સ્વીકારનારા ધર્મોમાં પરમાત્માના ગુણગાનરૂપે સ્તુતિઓ યોજાઈ છે. જૈન સાહિત્યમાં જે સ્તુતિ-સ્તોત્રો છે તેમાં શ્વેતાંબરોનો તેમ જ દિગંબરોનો ફાળો છે અને એ ફાળો જેવો તેવો નથી. કેટલાંક સ્તોત્રો તો તત્ત્વજ્ઞાનની અમૂલ્ય વાનગીઓ પીરસે છે. દા. ત. વીતરાગ-સ્તોત્ર.

સ્તુતિ-સ્તોત્ર રચનારામાં ‘જિનપ્રભસૂરિનું’ નામ એમણે અનેક ભાષામાં વિવિધ જાતની તરકીબોપૂર્વક રચેલાં સ્તોત્રોને લઈને આગળ તરી આવે છે. એમણે ‘સાત સો સ્તોત્રો રચ્યાં છે એમનો સંપૂર્ણ કૃતિકલાપ સમુચિત રીતે સંપાદિત થઈ પ્રકાશિત થવો ઘટે.

શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં-બલ્કે સમગ્ર જૈન જગતમાં સ્તુતિકાર તરીકે સિદ્ધસેન દિવાકર એમની P. ૩૯ દ્વાત્રિંશિકાઓને લઈને આઘ સ્થાન ભોગવે છે.

જે સંસ્કૃત સ્તુતિ-સ્તોત્રો શ્વેતાંબર તેમ જ દિગંબર ગ્રંથકારોએ રચ્યાં છે તેમાં શ્વેતાંબરોનો ફાળો વિશેષ જોવાય છે. એમ પણ ભાસે છે કે સંસ્કૃત સ્તોત્રો પાઈય સ્તોત્રો કરતાં સંખ્યા અને મહત્ત્વ એમ બંને બાબતમાં ચડિયાતાં છે.

‘સહસ્રનામ’ સ્તોત્રો

સૂર્યને હજાર કિરણવાળો અને ઈન્દ્રને હજાર નેત્રવાળો કલ્પવામાં આવેલ છે. વળી હજાર પાંખડીવાળું કમળ, હજાર ભુજાવાળો બાણ નામનો દાનવ, હજાર દંડ્રાવાળી એક જાતની માછલી તથા હજાર ફેણવાળો અને હજાર મુખવાળો શેષ નાગ એમ ‘હજાર’નો સંબંધ વિવિધ રીતે જોવાય છે. જૈન તીર્થંકરનો દેહ ૧૦૦૮ લક્ષણોથી લક્ષિત મનાય છે. આ કે આવી કોઈ બાબત ઉપરથી જિનની લગભગ હજાર નામ વડે સ્તુતિ કરવાની વૃત્તિ થતાં એ જાતનાં સ્તોત્રો રચાયાં હશે. કદાચ એમ પણ બન્યું હોય કે કોઈ એક સંપ્રદાયમાં આ પ્રકારનું સ્તોત્ર રચાતાં અન્ય સંપ્રદાયમાંના કોઈકને પોતાના ઈષ્ટ દેવ માટે એવું સ્તોત્ર રચવાની ભાવના જાગી હોય અને એથી એ જાતનાં સ્તોત્રો ઉદ્ભવ્યાં હોય. ગમે તેમ પણ જૈનોના શ્વેતાંબર અને દિગંબર એમ બંને સંપ્રદાયમાં જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર જેવી કૃતિઓ જોવાય છે. આ જાતનાં સ્તોત્રોના પ્રણેતાઓમાં દિગંબર આચાર્ય જિનસેન પહેલા દિગંબરોમાં પ્રથમ સ્થાન ભોગવે જ છે. સિદ્ધસેનીય મનાતું શકસ્તવ એમના કરતાં પ્રાચીન જ ઠરે તો સમસ્ત જૈન જગતમાં એ સિદ્ધસેન આઘ ગણાય.

૧. એમનો પરિચય મેં “સ્તોત્રકાર જિનપ્રભસૂરિનાં જીવન અને કવન સંબંધી સાહિત્ય” નામના મારા લેખમાં આપ્યો છે. આ લેખ “આત્માનંદ પ્રકાશ” (પુ. ૬૪, અં. ૫-૬)માં એક જ હપ્તે છપાયો છે.
૨. આ સંબંધમાં જુઓ મારો લેખ “જિનપ્રભસૂરિકૃત સાત સો સ્તોત્રો” આ લેખ “જૈન ધર્મ પ્રકાશ” (પુ. ૮૩, અં. ૬)માં છપાયો છે.

P. ૪૦

સરસ્વતી દેવીનાં સ્તુતિ-સ્તોત્રો

સરસ્વતી, શારદા, સારદા, ભારતી, શ્રુતદેવી, વાગ્દેવી ઇત્યાદિ નામો એક જ દેવીને ઉદ્દેશીને યોજાયેલાં છે. એ દેવીને અંગ્રેજીમાં **Goddess of Learning** કહે છે.^૧ આ દેવીને અંગે બે પ્રકારનાં સ્તુતિ-સ્તોત્રો યોજાયેલાં જોવાય છે : (૧) સ્વતંત્ર અને (૨) આનુષંગિક. કેટલાય ગ્રંથકારોએ પોતાની કૃતિના પ્રારંભમાં સરસ્વતી દેવીની સ્તુતિ કરેલી જોવાય છે. આ સ્તુતિરૂપ રચના તેમ જ કેટલાંક સ્તુતિ-કદંબકોમાં પણ આ દેવીની સ્તુતિરૂપ જે પદ્ય નજરે પડે છે તે આનુષંગિક રચનાઓ હોઈ એ અત્ર અભિપ્રેત નથી. આ સિવાયની કૃતિઓ સ્વતંત્ર છે. એ પૈકી પાઈય કૃતિઓ માટે અહીં સ્થાન નહિ હોવાથી તેની વાત જતી કરાય છે.

જૈનોને હાથે એક પદ્યથી માંડીને સામાન્ય રીતે દસેક પદ્ય અને કોઈ કોઈ વાર ત્રીસેક પદ્ય જેવડી સ્તુતિ શ્રુતદેવતા યાને સરસ્વતી પરત્વે રચાયેલી મળે છે. તેમાં એક પદ્યની સુપ્રસિદ્ધ સ્તુતિ નીચે મુજબ છે :—

“કમલદલવિપુલનયના કમલમુખી કમલગર્ભસમગૌરી ।

કમલે સ્થિતા ભગવતી દદાતુ શ્રુતદેવતા સિદ્ધિમ્ ॥”

આ સ્તુતિ પ્રતિક્રમણ-ક્રિયામાં છ આવશ્યક પૂર્ણ થતાં અંતિમ મંગળ તરીકે સ્ત્રી-વર્ગ-સાધ્વીઓ અને શ્રાવિકાઓ બોલે છે. મહાતાર્કિક મલ્લવાદીના દ્વાદશારનયચક્ર ઉપર સમાશ્રમણ સિંહસૂરિગણિએ જે મનનીય ટીકા રચી છે તેમાં ત્રીજા અર (આરા)ની ટીકાના પ્રારંભમાં મંગલાચરણ તરીકે આ સ્તુતિ જોવાય છે ખરી પરંતુ એ આ ટીકાકારની જ રચના છે કે કેમ તેનો અંતિમ નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે.

P. ૪૧

મંત્ર તેમ જ પ્રાચીનતાની દૃષ્ટિએ બાપ્પલહિસૂરિકૃત શારદા-સ્તોત્ર નોંધપાત્ર ગણાય છે. એવી રીતે યમકમય સ્તુતિ તરીકે જિનપ્રભસૂરિએ ૧૩ પદ્યમાં રચેલું અને “વાગ્દેવતે”થી શરૂ થતું શારદા-સ્તવન ગણાવી શકાય. પાદપૂર્તિરૂપ સ્તોત્રોમાં ધર્મસિંહસૂરિકૃત સરસ્વતી-ભક્તામર સરસ્વતી દેવીની સ્તુતિરૂપ છે. આવી બીજી કોઈ કૃતિ છે ખરી ? ભ. સ્તો. પા. કા. સં. (ભા. ૨)માં પરિશિષ્ટરૂપે મેં નીચે મુજબની કૃતિઓ મારા ગુજરાતી અનુવાદ સહિત રજૂ કરી છે :—

- (૧) “સદ્ભાવભાસુર”થી શરૂ થતી ભારતીચ્છન્દસ્ નામની ૩૩ પદ્યની કૃતિ.
- (૨) “ૐ હ્રીં શ્રીં”થી શરૂ થતું આઠ પદ્યનું શારદાષ્ટક.
- (૩) “રાજતે શ્રીમતી”થી શરૂ થતું નવ પદ્યનું ભારતી-સ્તોત્ર.
- (૪) “સમ્પૂર્ણશીત”થી શરૂ થતું અને દાનવિજયે નવ પદ્યમાં રચેલું સરસ્વતી-સ્તોત્ર.
- (૫) “જનનમૃત્યુ”થી શરૂ થતું અને વિજયકીર્તિના શિષ્ય મલયકીર્તિએ દસ પદ્યનું રચેલું શારદા-સ્તોત્ર.
- (૬) “સકલમજ્જલ”થી શરૂ થતો અગિયાર પદ્યનો સરસ્વતી-સ્તવ.
- (૭) “ૐ હ્રીં અર્હન્”થી શરૂ થતી બાર પદ્યની શારદા-સ્તુતિ.

૧. રોમનોની મિનર્વા (Minerva) નામની દેવીને “Goddess of Wisdom” કહે છે.

ભ. સ્તો. પા. કા. સં. (ભા. ૨)ની મારી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૧)માં મેં નવ નવ પદ્યવાણાં ત્રણ સરસ્વતી-સ્તોત્રનાં આદ્ય પદ્યો નોંધ્યાં છે. વળી પૃ. ૩૧-૩૨માં ૧૧ પદ્યના એક સ્તોત્ર માટે પણ તેમ કર્યું છે. પંદર પદ્યવાણું અજ્ઞાતકર્તૃક મહામંત્રગર્ભિત શારદા-સ્તોત્ર પૃ. ૩૫-૩૬ મેં ઉદ્ધૃત કર્યું છે. એવી રીતે આઠ પદ્યનું એક સરસ્વતી-સ્તોત્ર પૃ. ૩૪-૩૫માં તેમ જ મૂળ લખાણનાં પૃ. ૩૧-૩૨માં સાત પ. ૪૨ પદ્યનું સરસ્વતીનાં ૧૬ નામો રજૂ કરતું શારદાસ્તોત્ર મેં આપ્યું છે. પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૩-૩૪)માં મુનિસુન્દરસૂરિકૃત ત્રિદશતરંગિણી (ઓતસ્ ૧) ગત નવ પદ્યના શારદાસ્તવાષ્ટકને મેં સ્થાન આપ્યું છે. સારસ્વત-દીપક એ જૈન કૃતિ જ છે કે કેમ તે જાણવું બાકી રહે છે. એનું આદ્ય પદ્ય ઉપર્યુક્ત પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૨)માં મેં નોંધ્યું છે. આ કૃતિ ઉપર કોઈકની વૃત્તિ છે અને તેમાં જિનપ્રભસૂરિનો ઉલ્લેખ છે. વિશેષમાં આ કૃતિમાં સાત સારસ્વત-મંત્રોનો ગુપ્ત રીતે સમાવેશ કરાયો છે. દિ. જ્ઞાનભૂષણે ૧૧ પદ્યનું સરસ્વતી-સ્તવન રચ્યું છે.

આ ઉપરાંત જિ. ૨. કો. (વિ. ૧)માં કેટલાંક સ્તુતિ-સ્તોત્રોની નોંધ છે. જેમકે અજ્ઞાતકર્તૃક ભારતી-સ્તવન, શારદા-સ્તોત્ર અને સરસ્વતી-સ્તવન, પાર્શ્વચન્દ્રકૃત શારદાષ્ટક, આશાધરે રચેલું સરસ્વતી-સ્તોત્ર અને વિદ્યાવિલાસે રચેલું 'સરસ્વત્યષ્ટક'.

[મુનિ કુલચન્દ્રવિજયજીએ સરસ્વતી દેવીના સ્તુતિ-સ્તોત્રોના સંગ્રહરૂપ “સરસ્વતીપ્રસાદ” વ. પુસ્તકો સંપાદિત કર્યા છે. સરસ્વતીદેવીના અનેક પ્રાચીન-અર્વાચીન ચિત્રો (ફોટોઓ) અહીં અપાયા છે. મુનિશ્રી ધુરન્ધરવિ.નો સરસ્વતીદેવી વિષેનો લેખ મનનીય છે.] મેં જાતજાતનાં આકાર-ચિત્રથી અલંકૃત કેટલાંક સ્તોત્રોની નોંધ લીધી છે^૧ તેમાં નિમ્નલિખિત સ્તોત્ર હું ઉમેરું છું :-

^૧ચિત્રબન્ધસ્તોત્ર— આ ગુણભદ્ર નામના કોઈ દિગંબર મુનિ (?)ની ૩૧ (૨૭+૪) પદ્યોની રચના છે. પ્રથમ પદ્ય દ્વારા વૃષભદેવાદિ ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે. ^૨૨૭મું પ. ૪૩ પદ્ય ઉપસંહારરૂપ છે. પછી ચાર પદ્યો છે. પદ્યો ૧ અને ૨૭ સિવાયનાં ૨૯ પદ્યો જાતજાતના બંધોથી વિભૂષિત છે. એનાં નામ હું એને લગતા પદ્યાંકનો કૌંસ દ્વારા નિર્દેશ કરવા પૂર્વક દર્શાવું છું :-

કમલ (૧૬, ૧૭, ૨૨), કલશ (૨૦, ૩૧), ખડ્ગ (૨૪-૨૫), ચક્ર (૫), ચામર (૩, ૨૯, ૩૦), છત્ર (૨, ૨૮), ત્રિશૂલ (૧૩), ધનુષ્ય (૮), નાલિકેર (૧૨), બીજપૂર (૪) ભલ્લ (૧૮), મુરજ (૨૬), મુસલ (૧૦), રથ (૨૧), વજ્ર (૧૬), શક્તિ (૧૭), શંખ (૨૩), શર (૧૯), શ્રીકરી (૧૪), શ્રીવૃક્ષ (૧૧), સ્વસ્તિક (૮) અને હલ (૧૫).

૧. નન્દિરત્નના શિષ્યે સારસ્વતોદ્ધારસ્તોત્ર રચ્યું છે તે શું સરસ્વતીની સ્તુતિરૂપ છે ? અકબરના મિત્ર અને વારાણસીના એક વિપ્રને જીતનારનું નામ પદ્મસુન્દર છે. વળી બીજા પણ આ નામવાળા છે (જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. નાં ૫૪૫-૫૪૬). એ પૈકી કોઈએ ભારતીસ્તવ રચ્યો છે. જુઓ પૃ. ૧૮૬.

૨. જુઓ પૃ. ૩૧૨, ૩૬૭, ૩૭૬ અને ૩૮૯.

૩. આ સ્તોત્ર સિદ્ધાન્તસારાદિસંગ્રહમાં પૃ. ૧૫૧-૧૫૫માં છપાયાં છે.

૪. આમાં ‘મેઘાવિન્’ શબ્દ છે તે પ્રસ્તુત સ્તોત્રના સંશોધકનું નામ હોય તો ના નહિ.

૫. સોળ પાંખડીનું.

૬. આઠ પાંખડીનું.

૭. ચાર આરા.

૧૪૦ શ્વેતાંબર સ્તોત્રકારોનાં નામપૂર્વક એમની કૃતિઓની શતાબ્દી દીઠ સૂચી મેં “ભક્તામર-કલ્યાણમન્દિર-નમિગિણ-સ્તોત્રત્રય”ની મારી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૬-૮)માં આપી છે. D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 1)ની મારી અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૭)માં મેં આગમિક અને કેટલીક દાર્શનિક સ્તુતિ-સ્તોત્રોની સૂચી આપી છે.

સંપાદનો— સ્તુતિ-સ્તોત્રોના પરિશીલનનું કાર્ય મેં નિમ્નલિખિત કૃતિઓનું સંપાદન કરતી વેળા કર્યું છે :—

P. ૪૪	નામ	ઈસવી વર્ષ
	સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (સટીક)	૧૯૨૬
	ચતુર્વિંશતિકા (સટીક)	”
	ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ (સટીક) ભા. ૧	”
	ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ (સટીક) ભા. ૨	૧૯૨૭
	ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ (સટીક)	”
	શોભન-સ્તુતિ (સટીક)	૧૯૩૦
	ભક્તામર-કલ્યાણમન્દિર-નમિગિણ-સ્તોત્રત્રય (સટીક)	૧૯૩૨
	જૈનધર્મવરસ્તોત્ર (સટીક)	૧૯૩૩
	ઋષભપંચાશિકા (ઉસભપંચાસિયા) અને વીરસ્તુતિ યુગલરૂપ કૃતિઓ	૧૯૪૪
	D C G C M (Vol. XIX, sec 1, pts. 1-2)	૧૯૫૭ અને ૧૯૬૨

લેખો— ભક્તિસાહિત્યને અંગે મારા ૧૮ લેખો છપાયા છે. તેમાં એક અંગ્રેજીમાં છે જ્યારે એ સિવાયના તમામ ગુજરાતીમાં છે.

વિનય-સૌરભ, શ્રી હરિભદ્રસૂરિ અને યશોદોહન નામની મારી કૃતિઓમાં અનુક્રમે વૈયાકરણ વિનયવિજયગણિએ, સમભાવભાવી હરિભદ્રસૂરિએ અને ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિએ રચેલાં સ્તુતિ-સ્તોત્રો વિષે મેં માહિતી આપી છે.

P. ૪૫ હાથપોથીઓ— મુંબઈ સરકારની માલિકીની અનાગમિક સ્તુતિ-સ્તોત્રો (શ્વેતામ્બરીય તેમ જ દિગંબરીય)ની જે હાથપોથીઓ ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યાસંશોધનમંદિરમાં છે તેનું વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર મેં તૈયાર કર્યું છે અને એ D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pts. 1-2)તરીકે મારા સંપાદનપૂર્વક છપાવાયું છે.

પ્રકાશનો— પ્રાચીન સમયમાં જૈનોએ સ્તુતિસ્તોત્રો મોટે ભાગે સંસ્કૃતમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં રચ્યાં છે એ બધાં આજે ઉપલબ્ધ નથી એટલું જ નહિ પણ જે ઉપલબ્ધ છે તે પણ પૂરાં પ્રકાશિત થયાં

૧. આનાં નામો ઇત્યાદિ માટે જુઓ હીરક-સાહિત્ય-વિહાર (પૃ. ૨૨)

નથી. વળી સ્તુતિ-સ્તોત્રો કોઈ એક જ પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ થયાં નથી જો કે તેમ કરવાનો સમય હવે પાકી ગયો છે. સ્તુતિ-સ્તોત્રોને અંગે કેટલાંક સ્વતંત્ર પુસ્તકો છપાવાયાં છે તો કોઈ કોઈ પુસ્તકમાં એક અંશરૂપે પણ કેટલાંક સ્તુતિ-સ્તોત્રો રચાયાં છે. પ્રથમ પ્રકારના પ્રકાશનો નીચે મુજબ છે :-

૧. ઐન્દ્રસ્તુતિ (સટીક)
૨. ચતુર્વિંશતિકા
૩. ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ (શિલ-
રત્નસૂરિકૃત)
૪. ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ
૫. ચમત્કારિક-સાવચૂરિ-
સ્તોત્રસંગ્રહ
૬. જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર
૭. જૈનધર્મવરસ્તોત્ર
૮. જૈનસ્તોત્રસંચય ^૧(ભા. ૧)
૯. જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય
- ૧૦-૧૧. જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧-૨)
૧૨. દ્વાત્રિંશિકાત્રયી
૧૩. પાર્શ્વનાથમહિમ્નસ્તોત્ર
૧૪. પ્રાચીન જૈન સ્તોત્રસંગ્રહ

૧૫. ભક્તામર-કલ્યાણમન્દિર-
નભિગિણ-સ્તોત્રત્રય P. ૪૬
- ૧૬-૧૭. ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ
કાવ્યસંગ્રહ (ભા. ૧-૨)
૧૮. યોનિસ્તવ (જોષિથય)
૧૯. વીતરાગસ્તવ
૨૦. શાન્તિજિનમહિમ્ન:સ્તોત્ર (સટીક)
૨૧. શોભનસ્તુતિ (સટીક) (ઐન્દ્ર-
સ્તુતિ સહિત)
૨૨. સમવસરણસ્તવ (સમોસરણથય)
૨૩. સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા (સટીક)
- ૨૪-૨૫. સ્તુતિતરંગિણી ^૨ (ભા. ૧-૨)
૨૬. સ્તુતિસંગ્રહ
- ૨૭-૨૮. સ્તોત્રરત્નાકર (ભા. ૧-૨)
- ૨૯-૩૦. સ્તોત્રસંગ્રહ (ભા. ૧-૨)

દ્વિતીય પ્રકારને લગતાં પ્રકાશનો નીચે મુજબ છે :-

૧. આત્મકાન્તિપ્રકાશ
- ૨-૩. કાવ્યમાલા (ગુચ્છક ૭ ને ^૩૧૪)
૪. જિનેન્દ્રનમસ્કારાદિસંગ્રહ
૫. જૈન શ્લોકાંબર કૉન્ફરન્સ હેરલ્ડ
૬. નિત્યસ્મરણજૈન
સ્તોત્રાદિસંગ્રહ

૭. પંચપ્રતિકમણસૂત્રો
- ૮-૧૧. પ્રકરણરત્નાકર (ભા. ૧-૪)
- ૧૨-૧૩. રત્નસાર (ભા. ૧-૨)
૧૪. શોભનસ્તુત્યાદિ
૧૫. સમયસુન્દરકૃતિકુસુમાંજલિ
૧૬. સિદ્ધાન્તસારાદિસંગ્રહ

ત્રણ અપ્રકાશિત રચનાઓ- આ રચનાઓ નીચે મુજબ છે :-

P. ૪૭

(૧) 'તપા' ગચ્છના રત્નશેખરસૂરિના શિષ્ય હેમહંસગણિએ વિ. સં. ૧૫૦૫માં રચેલો

જૈનસ્તોત્રસન્દોહ.

૧. આ "આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાલા"માં છપાયો છે. ભા. ૨-૩ હવે પછી.
૨. [સ્તુતિતરંગિણી ભા.૩ "લબ્ધિભુવન જૈન સાહિત્ય સદન" છાણીથી પ્રગટ થયો છે. સંપાદન આ.
ભદ્રકરસૂરિ મ.એ કર્યું છે.]
૩. આ ગુચ્છકમાં સાતમા ગુચ્છકની જેમ મોટે ભાગે સ્તોત્રો છે કે સર્વાંશે એ તો આ ગુચ્છક જોવા મળ્યે કહી
શકાય તેમ હોઈ આ કામચલાઉ ઉલ્લેખ છે.

(૨) 'તપા' ગચ્છના વિજયદાનસૂરિના શિષ્ય જગમાલે વિ. સં. ૧૬૩૧ કે વિ. સં. ૧૬૬૧માં રચેલો સ્તોત્રકોશ.

(૩) જયકેસરિસૂરિકૃત સ્તોત્રાવલી.

આ ત્રણે રચનાઓની નોંધ જિ. ર. કો. (વિ. ૧)માં અનુક્રમે પૃ. ૧૪૫, ૪૫૩ અને ૪૫૪માં લેવાઈ છે.

જૈ. સં. સા. ઇ. (ખંડ ૨, ઉપખંડ ૧)ના પ્રકરણ ૨૮-૩૦માં વિવિધ સ્તુતિસ્તોત્રોનો મેં પરિચય આપ્યો છે અને ૩૧મા તથા ૩૨મા પ્રકરણોમાં અનુક્રમે પાદપૂર્તિરૂપ અને અનેકાર્થી સ્તુતિઓ વિષે નોંધ કરી છે.

જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧)માં ૧૨૫ સ્તોત્રો છે અને ૧૪૨ સ્તોત્રકારોનો સંસ્કૃતમાં પરિચય છે જ્યારે ભા. ૨માં ૬૨ સ્તોત્રો છે અને ૩૩૮ સ્તોત્રકારોનો ગુજરાતીમાં પરિચય છે. બંને પરિચયના લેખક શ્રીચતુરવિજયજી છે.

સ્તોત્રકર્ત્રી— જૈન કૃતિઓ રચનારા મોટે ભાગે પુરુષો અને તે પણ શ્રમણો છે એમ ઉપલબ્ધ જૈન સાહિત્ય જોતાં જણાય છે. આથી સાત પદ્યનું આદિનાથસ્તોત્ર અને પાંચ પદ્યોનું અજિત P. ૪૮ નાથસ્તોત્ર જે પ્રવર્તિની મેરુલક્ષ્મીએ રચ્યાં છે તે અપવાદરૂપ ગણાય. આ બંને સ્તોત્રો “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૧૯, અં. ૮)માં છપાયાં છે.

વિશેષતા— સ્તુતિ-સ્તોત્રોની રચના એવી છે કે એમાં વિવિધ શબ્દાલંકારોને સ્થાન આપી શકાય. આનો યથેષ્ટ લાભ જૈન સ્તોત્રકારો એ લીધો છે. અનુપ્રાસ, યમક, ચિત્ર, શ્લેષ, વક્રોક્તિ અને પુનરુક્તાભાસ એમ છ જાતના શબ્દાલંકારો છે. એ પૈકી ખડ્ગાદિ બંધરૂપ ‘ચિત્ર’થી અલંકૃત રચના જિનપ્રભસૂરિનાં ઉપલબ્ધ સ્તુતિ-સ્તોત્રરૂપ સાહિત્યમાં દષ્ટિગોચર થાય છે પરંતુ ભોજ્યાદિનામગર્ભિત કે માયાવી ચોરસોથી અંકિત એવું એક પણ સ્તોત્ર જિનપ્રભસૂરિએ રચ્યાનું જણાતું નથી એથી આશ્ચર્ય થાય છે. મારું તો ચોક્કસ માનવું છે કે એમણે રચેલાં અનુપલબ્ધ સ્તોત્રોમાં આ જાતની રચનાઓ હશે જ. અદ્યાપિ જૈન ભંડારો પૂરેપૂરા તપાસાયા નથી તો આ મહત્ત્વનું કાર્ય સવેળા થવું ઘટે કે જેથી આપણને ઘણું નવું જાણવાનું મળે,

પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો કિંવા સમસ્યા-કાવ્યો

એશિયા, યુરોપ વગેરે ખંડોમાં જે જાત-જાતનું સાહિત્ય રચાયું છે તેમાંનો એક પ્રકાર તે પાદપૂર્તિરૂપ સાહિત્ય છે. એ રચના તે સામાન્ય રીતે અન્યકર્તૃક પાદની-ચાર ચરણના પદના એક

૧. આ ભાગમાં ઇ. સ. ૧૯૩૨માં છપાયેલાં સ્તુતિ સ્તોત્રોનાં પ્રતીકો એના નામાદિપૂર્વક અપાયાં છે.

૨-૩. ૧૪૦ સ્તોત્રકારોનાં નામ વિષે મેં પૃ. ૪૩માં નિર્દેશ કર્યો છે.

૪. અંજણાસુન્દરીચરિય (પૃ. ૨૬૫), રેંટિયાની સજ્જાય અને કનકવતી—આખ્યાન એ અનુક્રમે મહત્તરા ગુણસમૃદ્ધિ, શ્રાવિકા રતનભાઈ અને સાધ્વી હેમશ્રીની રચના છે. વિશેષ માટે જુઓ મારા લેખ નામે “રતનભાઈનો રેંટિયો” તથા “સાધ્વીઓ અને સાહિત્ય” આ લેખો અનુક્રમે “ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણ”ના તા. ૧૨-૫-૧૪૬ના અંકમાં અને “આ. પ્ર.” (પુ. ૬૧, અં. ૧૨)માં છપાયા છે.

ચરણની અન્ય ત્રણ ચરણો રચી એ જ છંદમાં કરાયેલી પૂર્તિરૂપ છે.^૧ એમાં જે ચરણની પૂર્તિ કરાઈ પ. ૪૯ હોય તેના ભાવને અનુરૂપ અર્થ રહેલો હોવો જોઈએ એ દેખીતી વાત છે. આમ હોવાથી એ ‘સમસ્યાના ઉકેલની ગરજ સારે છે અને એથી એને ‘સમસ્યા-કાવ્ય’ પણ કહે છે.

અમરકોશ (કાંડ ૧, વર્ગ ૬, શ્લો ૭)માં ‘સમસ્યા’ શબ્દ છે અને એના પર્યાય તરીકે અહીં ‘સમાસાર્થ’ શબ્દ છે. આની એક ટીકામાં કહ્યું છે કે— “યા સમાસાર્થ પૂરણીયાર્થ કવિશક્તિ-પરીક્ષણાર્થમપૂર્ણતયૈવ પઠ્યમાનાર્થ વા સા સમસ્યા.”^૨ શબ્દકલ્પદ્રુમકોશમાં આ સંબંધમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે :-

“ભિન્નાભિપ્રાયસ્ય શ્લોકાદેસ્તદીયત્વેન પ્રત્યભિજ્ઞાયમાનાનાં ભાગાનાં સ્વકૃતેન પરકૃતેન વા ભાગાન્તરેણ સમસન-સન્ધાનં સમસ્યા”^૩

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેનો અર્થ પૂરણીય એટલે કે પૂરો કરવાનો છે તેને ‘સમસ્યા’ કહે છે અથવા કવિની શક્તિની પરીક્ષા માટે અપૂર્ણપણે જ જે અર્થ કહેવાયો હોય તેને ‘સમસ્યા’ કહે છે અથવા ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયવાળા અપૂર્ણ શ્લોક વગેરેના તે (મૂળ કૃતિના) રૂપે જણાતા ભાગોને પોતે કે અપર જને કરેલા અન્ય ભાગ વડે જોડવું તે ‘સમસ્યા’ છે. આ જાતનું સાહિત્ય યુરોપમાં રચાયું પ. ૫૦ હોય એમ લાગતું નથી, બાકી એશિયાઈ પ્રજાઓની વાત જુદી છે. ભારતવર્ષે આ દિશામાં પુષ્કળ ફાળો આપ્યો છે એમ એનું સંસ્કૃત સાહિત્ય જોતાં જણાય છે. આ જાતના સાહિત્યનો ઉદ્ભવ રાજદરબારમાં ‘શીઘ્ર કવિ’ તરીકે નામના મેળવવાની વૃત્તિને આભારી હશે. ગમે તેમ પણ આ ક્ષેત્રમાં જૈન ગ્રંથકારોએ મહત્વનું કાર્ય કર્યું છે એમ એમણે પોતાના તેમ જ અન્ય સંપ્રદાયનાં કાવ્યોની પૂર્તિરૂપે કરેલી રચનાઓ જોતાં જણાય છે. મેઘદૂત જેવાનાં પ્રત્યેક પદ્યનાં ચારે ચરણની પાદપૂર્તિરૂપકાવ્ય જેવી રચના મૂળ કૃતિના સંરક્ષણનું કાર્ય પણ સંપૂર્ણપણે કરે છે.

પ્રારંભ— કાવ્યશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા અલંકારો પૈકી પાદપૂર્તિ પણ એક અલંકાર છે. આથી કરીને આવા અલંકારનો પ્રથમ કોણે પ્રારંભ કર્યો એ કહેવું મુશ્કેલ છે કેમકે એક તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન અલંકારશાસ્ત્ર કયું છે અને તે કોણે રચ્યું છે તે જાણવું જોઈએ. વળી આ ઉપરાંત પહેલવહેલું પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય કોણે રચ્યું એનો પણ નિર્ણય કરવા તેના કર્તાનો સમય નિર્ણય હોવો જોઈએ.^૪ એથી કરીને આ પ્રશ્નોનો અન્તિમ નિર્ણય તો હું કરી શકું તેમ નથી છતાં એ દિશામાં કંઈક પ્રકાશ પાડવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે.

૧. અન્ય પ્રકારો માટે જુઓ પૃ. ૨૩.

૨. ‘સમસ્યા’ નામના લેખમાં શ્રી. જનક દવેએ સમસ્યાના પર્યાયો, પ્રકારો ઇત્યાદિ વિષે માહિતી આપી છે.

આ લેખ “કાર્બસ ગુજરાતી સભા ત્રૈમાસિક” (પુ. ૩૨, અ. ૧-૨)માં છપાયો છે.

૩-૪. આ બંને અવતરણો “સિ. જૈ. ગ્રં.”માં પ્રકાશિત દેવાનન્દ-મહાકાવ્યના “સંક્ષિપ્ત સારાર્થ” (પૃ. ૧૦)માં અપાયાં છે.

૫. મેઘદૂતની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવાના કાર્યની શરૂઆત જૈનોએ કરી છે એવો “જૈન આત્માનંદ ગ્રંથરત્નમાલા” તરફથી બહાર પડેલા જૈનમેઘદૂતની પ્રસ્તાવનામાં ઉલ્લેખ છે.

ઉત્તમ રચના— પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવું એ બાળકનો ખેલ નથી. મૂળ કાવ્યમાં જે જે વિશિષ્ટ ગુણોનો સદ્ભાવ હોય તે તે ગુણોથી વિભૂષિત કાવ્ય રચવું એ પ્રતિભાશાળી જ મનુષ્ય કરી શકે એમ P. ૫૧ કહેવું ખોટું નહિ ગણાય, કેમકે ‘લાકડે માંકડું’ વળગાડ્યાનો દોષ પોતાને શિરે ન આવે એટલા માટે પાદપૂર્તિ તરીકે લીધેલા પાદમાંથી નીકળતા અર્થનું અનુસન્ધાન કરવા તરફ પણ લક્ષ્ય આપવાની આવશ્યકતા રહે છે એ ભૂલવા જેવું નથી વળી તેમાં પણ કોઈ મહાવ્યક્તિનું ચરિત્ર સાંગોપાંગ આલેખવું એ તો પ્રતિભાની પરાકાષ્ઠા સૂચવે છે. આમાં પણ ખરી ખૂબી તો ત્યારે જ ગણાય કે જ્યારે પાઠકને તે કાવ્ય અન્ય કોઈ કાવ્યની પાદપૂર્તિરૂપ છે એમ ન ભાસે પરંતુ તે અભિન્ન કાવ્ય છે એમ જ લાગે. આને માટે શબ્દરચના ઉપર પણ ધ્યાન આપવાની જરૂર રહે છે.

નોંધ—ભક્તામર-સ્તોત્ર પૂરતી પાંચ પાદપૂર્તિઓની નોંધ મેં “શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ” (ભા. ૧, પૃ. ૨૭)માં ઈ. સ. ૧૯૨૬માં લીધી હતી. ત્યાર બાદ ઈ. સ. ૧૯૩૩માં પ્રકાશિત “જૈનધર્મવરસ્તોત્રાદિકૃતિત્રિતય” ઉપરની મારી સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧-૨)માં આ પાંચ પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો ઉપરાંતનાં અન્ય એ જાતનાં વીસેક કાવ્યોની મેં નોંધ લીધી છે અને ઉપર્યુક્ત પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩)માં જૈનધર્મવરસ્તોત્ર જેવાં ત્રણ કાવ્યોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ તેર કાવ્યોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય મેં ઈ. સ. ૧૯૩૨માં પ્રકાશિત ભક્તાસ્તોત્રત્રયની મારી ભૂમિકા (પૃ. ૧૩-૧૫)માં આપ્યો છે.^૧ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની મારી ભૂમિકા (પૃ. ૨૮)માં મેં પાદપૂર્તિરૂપ બે કાવ્યોની નોંધ લીધી છે.

P. ૫૨ આ ઉપરથી હું જૈનોને હાથે રચાયેલાં પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યોની એક સૂચી મૂળ કૃતિના પ્રણેતાના સંપ્રદાય અનુસાર એને બે વર્ગમાં વિભક્ત કરી નીચે મુજબ રજૂ કરું છું :—

(૧) અજૈન કૃતિઓની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો.

(૨) જૈન કૃતિઓની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો.

[૧]

પ્રથમ વર્ગમાં (૧) મહાકાવ્યો, (૨) સ્તોત્ર, (૩) પ્રકીર્ણક પંક્તિઓ, (૪) વ્યાકરણ અને (૫) કોશ એમ પાંચને અંગેનાં પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યોનો સમાવેશ થાય છે. એ અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :—

(અ) મહાકાવ્યોની પાદપૂર્તિ (૧૧)

નામ	પ્રણેતા	પૃષ્ઠાંક
૧. રઘુવંશ (સ.૩)ની પાદપૂર્તિ (૧)		
૧. જિનસિંહસૂરિપદોત્સવકાવ્ય	સમયસુન્દરગણિ	૪૪૬

૧. મુખ્યત્વે આને સામે રાખી શ્રી. અગરચંદ નાહટાએ પાદપૂર્તિરૂપ સાહિત્યને અંગે ઈ. સ. ૧૯૪૨માં “જૈન પાદપૂર્તિ-સાહિત્ય” નામનો લેખ લખ્યો હતો. એ “જૈ. સિ. ભા.” (ભા. ૩, કિ. ૨-૩)માં છપાયો હતો. આ ઉપરાંતનાં પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યોની નોંધ એમણે “ભાવારિવારણ-પાદ-પૂર્ત્યાદિ-સ્તોત્રસંગ્રહ”ની હિન્દી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧-૨)માં વિ. સં. ૨૦૦૪માં લીધી છે.

નામ	પ્રણેતા	પૃષ્ઠાંક
૨. મેઘદૂતની પાદપૂર્તિ (૭)		
૧. ચન્દ્રદૂત	વિમલકીર્તિગણિ	૪૫૧-૪૫૩
૨. ચેતોદૂત	?	૫૦૫
૩. નેમિદૂત (નેમિચરિત)	વિક્રમ	૪૪૮-૪૫૦
૪. પાર્શ્વોબ્યુદય-કાવ્ય	દિ. જિનસેનસૂરિ પહેલા	૪૪૭
૫. મેઘદૂત-સમસ્યા-લેખ	મેઘવિજયગણિ	૫૦૧-૫૦૨
૬. શીલદૂત	ચારિત્રસુન્દરગણિ	૪૫૧
૭. 'હંસપાદાંકદૂત (?)	?	૪૫૩ P. ૫૩
૩. કિરાતાર્જુનીયની પાદપૂર્તિ (૧)		
૧. કિરાત-સમસ્યા-પૂર્તિ	મેઘવિજયગણિ	૪૫૩
૪. શિશુપાલવધની પાદપૂર્તિ (૧)		
૧. દેવાનન્દામહાકાવ્ય (દિવ્યપ્રભા)	મેઘવિજયગણિ	૪૫૪-૪૫૫
૫. નૈષધીયચરિત (સ. ૧)ની પાદપૂર્તિ (૧)		
૧. શાન્તિનાથચરિત (નૈષધીયમસ્યા)	મેઘવિજયગણિ	૪૫૬-૪૫૮
(આ) સ્તોત્રની પાદપૂર્તિ (૪)		
૧. મહિમ્ન-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિ (૪)		
૧. ઋષભમહિમ્ન:સ્તોત્ર (સમસ્યામહિમ્ન:સ્તોત્ર) ઋષિવર્ધનસૂરિ		૪૫૮
૨. ઋષભમહિમ્ન:સ્તોત્ર (સમસ્યામહિમ્ન:સ્તોત્ર) વિશાલરાજ		૪૫૮
૩. ઋષભમહિમ્ન:સ્તોત્ર (મહિમ્ન:સ્તોત્ર) રત્નશેખરસૂરિ		૩૯૧

૧. વિદ્વદ્-રત્ન-માલા (પૃ. ૪૯)માં આનો ઉલ્લેખ છે પરંતુ આ કાવ્ય હોવા વિશે શંકા રહે છે.

૨. રઘુનાથે વિ. સં. ૧૮૫૭માં જે પાર્શ્વમહિમ્નસ્તોત્ર રચ્યું છે તે મહિમ્નસ્તોત્રના અનુકરણરૂપ છે પરંતુ પાદપૂર્તિરૂપ નથી.

૩. આ પ્રકાશિત કૃતિનાં નામાંતર માટે જુઓ પૃ. ૫૪, દિ. ૧. = ૨૨ દિ. ૧.

૪. આ નામની કૃતિ સત્યશેખરગણિએ રચ્યાનો ઉલ્લેખ વિચારણીય છે.

P. ૫૪ ઝ. 'શાન્તિજિનમહિમ્નઃસ્તોત્ર' સિદ્ધાન્તસાર

આ મહિમ્નઃસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદની ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ સ્તોત્રમાં ૩૫ પદો છે. એ P. ૫૫ શાન્તિનાથના ગુણોત્કર્તનરૂપ છે. એના આદ્ય અને અંતિમ પદો અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :-

“મહિમ્નસ્તે ભાવી સુરવરનરાધીશવિહિત—
સ્તુતીનાં ચેતસ્સુ પ્રથિતકુતુકાનામપિ સતામ્ ।
સમારમ્ભઃ જ્ઞાન્તે ! જિનવર ! મનોભૂક્ષયવિધૌ
મમામ્યે(? પ્યે)ષ સ્તોત્રે હર ! નિરપવાદઃ પરિકરઃ ॥૧૧ ॥”

“ઇત્થં કિચ્છિદપિ સ્તુતઃ પ્રમદતસ્તીર્થેશ ! સલ્લોચના—
નન્દે સોમ ! જયશ્રિયં વિતર મે ભાવદ્વિષાં સંહતેઃ ।
સદ્બોધિદ્રુમવર્ધને જલધરઃ શ્રીન્દ્રનન્દિપ્રદઃ
પાદામ્બોજનિષેવણે રતિજુષાં સર્વાઙ્ગભાજાં ભુવિ ॥૩૫ ॥”

૨૬મું પદ્ય અને એની વિવૃત્તિ નોંધપાત્ર છે કેમકે એમાં ‘અજૈન દેવો અને ‘ઋષિઓ તો નામમાત્રથી તે તે ગુણવાળા છે જ્યારે હે શાન્તિનાથ ! તમે તો ખરેખર તેવા છે એમ અત્ર કહ્યું છે.

૧. આ સ્તોત્ર શ્રીવિજયકસ્તૂરસૂરિજીના પ્રશિષ્ય અને પં. શ્રીચશોભદ્રવિજયજી ગણિ (હાલ સૂરિ)ના શિષ્ય પં. શ્રીશુભંકરવિજયગણિકૃત ભદ્રંકરોદયા નામની સંસ્કૃત વ્યાખ્યા અને હિન્દી પદાર્થ તથા ભાવાર્થ સહિત શ્રી. કોઠારી લક્ષ્મીચંદ હજારીમલજીએ બેંગ્લોરથી વિ. સં. ૨૦૧૭માં “શ્રીચશોભદ્રશ્રેણિ”ના ગ્રન્થાંક ૧૩ તરીકે પ્રકાશિત કરી છે. આના સંપાદક વ્યાખ્યાકારના શિષ્ય સૂર્યોદયવિજયજી છે. પ્રાકૃકથનમાં આદિજિનમહિમ્નઃસ્તોત્રની એક હાથપોથી પોતાના પ્રગુરુના ગુરુ શ્રીવિજયકસ્તૂરસૂરિજી પાસે હોવાનું અને એના ઉપર આ સૂરિએ વિવૃત્તિ રચ્યાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. એ હાથપોથી વ્યાખ્યાકાર તરફથી જોવા મળતાં નિમ્નલિખિત બાબતો જાણી શકાઈ છે :-

આ સ્તોત્રનું નામ યુગાદીશ્વરમહિમ્નઃસ્તોત્ર છે એના કર્તા રત્નશેખર છે. એમાં ૪૧ પદો છે. એની વ્યાખ્યાતા(ટીકા)નું નામ સુબોધિકા છે. આ સ્તોત્રના અન્વય અને અનુવાદ આપેલા છે. એનું આદ્ય પદ્ય એ છે કે

“મહિમ્નઃ પારં તે પરમલભમાના અપિ વિભો !

ભવન્તિ સ્તોતારઃ સમવસૃતિભૂમૌ સમુદિતાઃ ।

યદીન્દ્રાદ્યાસ્ત્વાં તજ્જિનવૃષભ ! ભક્ત્યા સ્તવયતો

મમાપ્યેષ સ્તોત્રે હર ! નિરપવાદઃ પરિકરઃ ॥૧૧ ॥”

પાર્શ્વજિનમહિમ્નઃસ્તોત્રની એક હાથપોથી ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધનમંદિરમાં હોવાનો ઉપયુક્ત પ્રાકૃકથનમાં ઉલ્લેખ છે તે શું સમુચિત છે ?

૨. એઓ સોમવિજયના શિષ્ય ઇન્દ્રનન્દિના શિષ્ય થાય છે. આ સિદ્ધાન્તસારે વિ. સં. ૧૫૭૦માં દર્શનરત્નરત્નાકર રચ્યો છે. એમણે પ્રસ્તુત સ્તોત્રના અંતિમ પદ્યમાં પોતાના ગુરુ અને પ્રગુરુનાં નામ આડકતરી રીતે દર્શાવ્યાં છે.

૩. જિન (વિષ્ણુ), ભૂતસ્વામી (શિવ), ગુરુ (બૃહસ્પતિ), જગચ્ચક્ષુ (સૂર્ય), પરમેષ્ઠી (બ્રહ્મા) અને મહાતેજસ્ (કાર્તિકેય).

૪. કાવ્ય (શુક), પરમર્ષિ (કપિલ) અને કમનજિત્ (બુદ્ધ).

(ઈ) પ્રકીર્ણક સમસ્યાપૂર્તિ (૬)

આ છ પૂર્તિઓ પૈકી ૧-૫ વિષે પૃ. ૩૩૭, ૪૦૬, ૪૦૭, ૪૫૮ અને ૪૬૦માં મેં નોંધ લીધી છે. એથી અહીં તો આ પૈકી પાંચમી કૃતિના નામાંતર તરીકે 'પાર્શ્વનાથસમસ્યાસ્તોત્રનો ઉલ્લેખ કરું છું. એનાં પદ્ય ૧૦ અને ૧૧ નિમ્નલિખિત એક જ પંક્તિની પૂર્તિરૂપ છે :-

P. ૫૬

“ધનુઃકોટૌ ભૃક્ષસ્તદુપરિ ગિરિસ્તત્ર જલધિઃ”

પદ્યો ૧-૧૦ ભિન્ન ભિન્ન પંક્તિઓની પૂર્તિરૂપ છે. છઠ્ઠા પદ્યનું ચતુર્થ ચરણ નીચે મુજબ છે :-

“ઠઠં ઠઠં ઠઠં ઠઠં ઠઠં ઠઠં ઠઠં”

પાદપૂર્તિરૂપ પંક્તિના ભિન્ન ભિન્ન અર્થો પણ કેટલીક વાર કરાયા છે. જુઓ પૃ. ૪૫૭ અને ૫૭૬. અજૈન કૃતિઓમાંની છ કૃતિઓ પૈકીના પ્રત્યેકના આદ્ય પદ્યનું અન્ય અર્થમાં ઘટન કરી પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરાઈ છે. જુઓ પૃ. ૪૧૦

‘સુભાષિતરત્નભાંડાગાર (પ્રકરણ ૪)માં એક, બે અને ત્રણ ચરણની એમ ત્રણ જાતની સમસ્યાઓ તેમ જ વાક્યસમસ્યાઓ અપાયેલી છે. એ આ પ્રકીર્ણક સમસ્યાઓના તુલનાત્મક તેમ જ વિશેષ અભ્યાસ માટે ઉપયોગી છે.

(ઈ) વ્યાકરણની પાદપૂર્તિ (૧)

‘કલાપ’ વ્યાકરણનાં સન્ધિસૂત્રોની પાદપૂર્તિ

નામ	કર્તા	પ્રકાશન
૧. ઋષભદેવસ્તુતિ ?	જૈ. સં. સા. ઇ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૭૩)	

(ઉ) કોશની પાદપૂર્તિ (૧)

P. ૫૭

અમરકોશ (શ્લો. ૧)ની પાદપૂર્તિ

નામ	કર્તા	પ્રકાશન
૧. ‘શંખેશ્વર’ પાર્શ્વનાથસ્તુતિ	ક્ષમાકલ્યાણ	સૂક્તરત્નાવલી

[૨]

દ્વિતીય વર્ગમાં સ્તોત્ર અને સ્તુતિ તેમ જ પ્રકીર્ણક પંક્તિઓ એમ ત્રણને અંગે રચાયેલાં પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યોનો અંતર્ભાવ થાય છે.

૧. આ વિ. સં. ૧૮૭૮માં પ્રકાશિત સિદ્ધાન્તસારાદિસંગ્રહ માં પૃ. ૧૪૮-૧૫૦માં છપાવાયું છે. આ પુસ્તકમાં આ ઉપરાંત કેટલાંક સ્તોત્રો છે.
૨. આ નામની જે કૃતિ શ્રી.વિષ્ણુદેવ સાંકલેશ્વર પંડિતના ગુજરાતી અનુવાદ સહિત “સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય” તરફથી વિ. સં. ૨૦૧૩માં છપાવાઈ છે તેમાં સમસ્યાઓનો અનુવાદ છે.

(અ) સ્તોત્રોની પાદપૂર્તિ

[૨]

૧. 'ઉવસગગહર'થોત્તની પાદપૂર્તિ (૩)

૧. ?	જિનપ્રભસૂરિ	
૨. મઈસુરસૂરિથોત્ત	તેજ:સાગર પ્રિયંકરનૃપકથા	(ધ-પરિશિષ્ટ)
૩. ?	લક્ષ્મીકલ્લોલ	

૨. 'કલ્યાણકન્દ'ની પાદપૂર્તિ (૨)

૧. 'પાસનાહથુઈ (ગા. ૪)	ચતુરવિજયજી	આત્મકાન્તિપ્રકાશ
૨. 'વીરજિણથુઈ (ગા. ૪)	ચતુરવિજયજી	આત્મકાન્તિપ્રકાશ

P. ૫૮

૩ કલ્યાણમંદિર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિ (૧૩)

નામ	પ્રણેતા	પૃષ્ઠાંક
૧. કલ્યાણમંદિરપાદપૂર્તિસ્તવન	કાન્તિવિજયગણિ	૪૩૧
૨. કલ્યાણમંદિરપાદપૂર્તિસ્તવન	પ્રેમજી (મુનિ)	૪૩૧
૩. કલ્યાણમંદિરપાદપૂર્ત્યાત્મક સ્તોત્ર	ગિરધરશર્મા	૪૩૨
૪. કલ્યાણમંદિરસ્તોત્ર પાદપૂર્તિ	લક્ષ્મીસેન	૪૨૮
૫. જૈનધર્મવરસ્તોત્ર	ભાવપ્રભસૂરિ	૪૨૯-૪૩૦
૬. પાર્શ્વજિનસ્તવન	?	૪૩૧
૭. પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર	?	૪૩૧

૧. આ ત્રીજા ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ સ્તુતિ "આત્મ-કાન્તિ પ્રકાશ" (પૃ. ૧૧૦-૧૧૧)માં ઇ.સ. ૧૯૧૮માં છપાઈ છે.

૨. એઓ પ્રવર્તક કાન્તિવિજયજીના શિષ્ય થાય છે.

૩. આ ચોથા ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ સ્તુતિ ટિ. ૧માં નિર્દેશલ આ. ક. પ્ર. (પૃ. ૧૪૧)માં છપાઈ છે.

૪. જુઓ ટિ. ૨.

નામ	પ્રણેતા	પૃષ્ઠાંક
૮. પૂજ્યગુણાદર્શકાવ્ય	સ્થા. ધાસીલાલ	૪૩૨
૯. વિજયક્ષમાસૂરિલેખ	?	૪૨૮
૧૦. વિજયાનન્દ-સૂરીશ્વર-સ્તવન	ચતુરવિજયજી	૪૩૨
૧૧. વિજ્ઞાપ્તિકાગત પાદપૂર્તિ (શ્લો. ૯૯)	લાભવિજય	૪૩૩
૧૨. વીરજિનસ્તુતિ	?	૪૩૨
૧૩. વીરસ્તુતિ	?	૪૩૧

૪. ભક્તમર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિ (૨૩)

૧. આત્મ-ભક્તામર	હીરાલાલ હંસરાજ	૪૩૯
૨. ઋષભ-ચૈત્યવન્દન	જ્ઞાનવિમલસૂરિ	૪૩૬
૩. ઋષભજિનસ્તુતિ	?	૪૩૮
૪. ઋષભ-ભક્તામર	સમયસુન્દરગણિ	૪૩૪
૫. કાલુ-ભક્તામર	તેરા.કાનમલ્લસ્વામી	૪૪૦ P. ૫૯
૬. કાલુ-ભક્તામર	તેરા.સોહનલાલસ્વામી	૪૪૦
૭. 'ચન્દ્રામલકભક્તામર	'જયસાગરસૂરિ	૪૩૮
૮. જિન-ભક્તામર	?	૪૩૮
૯. દાદા-પાર્શ્વ-ભક્તામર	રાજસુન્દર	૪૩૫
૧૦. નવકલ્લોલ-પાર્શ્વ-ભક્તામર	?	૪૩૮
૧૧. નેમિભક્તામર	ભાવપ્રભસૂરિ	૪૩૭
૧૨. નેમિભક્તામર (પ્રાણપ્રિયકાવ્ય)	રત્નસિંહસૂરિ	૪૩૫-૪૩૬
૧૩. પાર્શ્વ-ભક્તામર	વિનયલાભગણિ	૪૩૫
૧૪. પાદપૂર્ત્યાત્મક-સ્તોત્ર	વિવેકચન્દ્ર	૪૩૯

૧-૨. આ કૃતિ તેમ જ એના કર્તા વિષે મને શંકા છે. આગમોદ્ધારકના શિષ્ય જયસાગરજીએ વિ.સં. ૧૯૯૦માં ૭૭ પદોમાં જે ચન્દ્રામલસ્તોત્રમ્ (મહાવીરસ્તોત્રમ્) રચ્યું છે અને જે અમૃતલાલ મોહનલાલ સંઘવીએ વિ. સં. ૧૯૯૨માં છપાવ્યું છે તે તો આ નથી ? જો એમ જ હોય તો એ કંઈ પાદપૂર્તિરૂપ નથી.

નામ	પ્રણેતા	પૃષ્ઠાંક
૧૫. ભક્તામર-પાદપૂર્ત્યાત્મક સ્તોત્ર	ગિરધરશર્મા	૪૪૦
૧૬. ભક્તામર-શતદ્વયી	લાલારામ શાસ્ત્રી	૪૪૦
૧૭. વલ્લભ-ભક્તામર	વિચક્ષણવિજયજી	૪૩૯
૧૮. વિજ્ઞપ્તિકાગત પાદપૂર્તિ (શ્લો. ૧૦૦)	લાભવિજય	૪૪૧
૧૯. વીર-ભક્તામર	ધર્મવર્ધનગણિ	૪૩૬
૨૦. શાન્તિ-ભક્તામર	લક્ષ્મીવિમલ	૪૩૮
૨૧. સરસ્વતી-ભક્તામર	ધર્મસિંહ	૪૩૭
P. ૬૦ ૨૨. સૂરીન્દ્ર-ભક્તામર	ચતુરવિજયજી	૪૩૯
૨૩. 'હરિ'-ભક્તામર	કવીન્દ્રસાગરજી	૪૪૦

૫ ભાવારિવારણ-સ્તોત્રની-પાદપૂર્તિ (૧)

૧. જિન-સમસ્યા-સ્તોત્ર	પન્નરાજગણિ	૪૪૩
-----------------------	------------	-----

(આ) સ્તુતિઓનીપાદપૂર્તિ (૧૨)

૧ સંસારદાવાની પાદપૂર્તિ (૫)

૧. જિન-સ્તુતિ	?	૪૪૨
૨. પાર્શ્વસ્તવન	લક્ષ્મીવલ્લભ	૪૪૨
૩. પ્રથમ-જિન-સ્તવન	સુમતિકલ્લોલ	૪૪૨
૪. પ્રમદ-પાર્શ્વ-જિન-સ્તવન	સિદ્ધાન્તરુચિ	૪૪૧-૪૪૨
૫. 'સંસારદાવા' પાદપૂર્તિ	જ્ઞાનસાગર	૪૪૨

૨ સ્નાતસ્યાની પાદપૂર્તિ (૩)

૧. જિનસ્તોત્રકોશાન્તર્ગત પાદપૂર્તિ	વિનયહંસગણિ	૩૩૬
૨. વિજ્ઞપ્તિકાગત પાદપૂર્તિ (શ્લો. ૯૭)	લાભવિજય	૪૪૫
૩. વીર-જિન-સ્તુતિ	?	૪૪૫

૧. આ નામ મેં આ સ્તોત્ર જિનહરિસાગરસૂરિજીના ગુણોના વર્ણનરૂપ હોવાથી યોજ્યું છે.

નામ	પ્રણેતા	પૃષ્ઠાંક
૩ 'સકલકુશલવલ્લી'ની પાદપૂર્તિ (૧)		
૧. શાન્તિ-જિન-સ્તુતિ	?	૪૪૫
૪ રત્નાકરપંચવિંશતિકાની પાદપૂર્તિ (૨)		
૧. આત્મબોધપંચવિંશતિકા	વિજયધર્મધુરંધરસૂરિજી	૪૪૪
૨. પાર્શ્વ-જિન-સ્તુતિ	?	૪૪૪
૫ જ્ઞાનપંચમીસ્તુતિની પાદપૂર્તિ		P. ૬૧
૧. જ્ઞાનપંચમી-સ્તુતિ-પાદપૂર્તિ		૪૪૫
૨. વિજ્ઞપ્તિકાગત પાદપૂર્તિ (શ્લો. ૮૮) લાભવિજય		૪૪૫
૬ વરકનકની પાદપૂર્તિ (૧)		
૧. 'પાર્શ્વજિનસ્તુતિ	જિનસૂરિ	
(૬) પ્રકીર્ણક પંક્તિઓની પાદપૂર્તિ		
પ્ર. ચ.ના અગિયારમાં શૃંગનો શ્લો. ૪૫૬ એ વ્યાકરણના સૂત્રરૂપ ચાર અક્ષરવાળી ચાર સમસ્યાની પાદપૂર્તિરૂપ છે. એ સમસ્યાની પૂર્તિ કરનાર તરીકે બખ્ખલદ્વસૂરિનો ઉલ્લેખ છે. આ શૃંગમાં અન્ય સમસ્યાઓ અને એની પૂર્તિ અપાઈ છે. જુઓ પ્ર. ચ. (પૃ. ૮૬).		
પ્રબન્ધચિન્તામણિમાં ભૂપતિ ભોજ અને ભીમને લગતા પ્રબન્ધમાં ભોજ એક વિદ્વત્કુટુંબની વ્યક્તિઓને વારાફરતી સમસ્યાઓ પૂછે છે અને એ વ્યક્તિઓ પાદપૂર્તિ કરે છે.		
ચ. પ્ર.માંના અમરચન્દ્રસૂરિપ્રબન્ધ (પૃ. ૧૨૮)માં વિવિધ કવિઓ દ્વારા પુછાયેલી ૧૦૮ સમસ્યાઓ અમરચન્દ્રસૂરિએ પૂર્યાનો ઉલ્લેખ છે. ચ. પ્ર.ના પૃ. ૧૨૭-૧૨૮માં એ પૈકી ચાર સમસ્યાઓને અંગેની પાદપૂર્તિરૂપે ચાર પદ્યો છે.		
શ્રીપાલ નરેશ્વરનાં ચરિત્રોમાં પણ સમસ્યાપૂર્તિઓ નજરે પડે છે.		
આ ઉપરથી એ હકીકત ફલિત થાય છે કે જૈન ગ્રંથકારોમાં દિ. જિનસેન પહેલાએ પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવાની પહેલ કરી લાગે છે. બખ્ખલદ્વસૂરિ પછી આ જાતની રચના થોડોક વખત થંભી ગઈ P. ૬૨ હોય અને પછી વિક્રમની પંદરમી સદીમાં શરૂ થઈ હોય એમ લાગે છે. ગમે તેમ પણ વિક્રમની ૧૭મી-૧૮મી સદીમાં તો એ ખૂબ વેગવંતી બનેલી જોવાય છે. આજે પણ આ જાતની રચનાઓ ઓછે-વત્તે		
૧. આ મારા સંપાદન નામે પ્રિયંકરનૃપકથા પૃ. ૫૮માં છપાઈ છે.		

અંશે કરાતી જોવાય છે. આમ જૈન જગત્ પૂરતું તો આ પ્રકારના સાહિત્યનું ક્ષેત્ર બારેક સૈકા થયા તો ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં ખેડાતું રહ્યું છે.

ભક્તામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો સૌથી વધુ પ્રમાણમાં રચાયાં છે.

અનેકાર્થક સાહિત્ય

જૈન સાહિત્યના બે વર્ગ પાડી શકાય : (૧) એકાર્થક અને (૨) અનેકાર્થક જૈન આગમો પાઈયમાં રચાયેલાં છે. એનાં સૂત્રો અનેકાર્થક છે. એ ચારે અનુયોગોના સૂચક ગણાય છે. આનું એક ઉદાહરણ જિનપ્રભસૂરિએ આવસ્સયની નિજજુસિની ઉત્તમી ગાથાના નિરૂપણ દ્વારા પૂરું પાડ્યું છે. અનાગમિક સાહિત્યગત કેટલીક કૃતિઓ અનેકાર્થક છે અહીં હું ‘અનેકાર્થક’ શબ્દ વ્યાપક અર્થમાં વાપરું છું અને એથી તો નીચે મુજબની રચનાઓને અનેકાર્થક ગુણું છું :-

(૧) દ્વયાશ્રયકાવ્યો. (૨) અનેકસન્ધાનકાવ્યો. (૩) પાદપૂર્તિરૂપકાવ્યો. (૪) અનેકાર્થી કૃતિઓ.

દ્વયાશ્રય કાવ્યો બે ભિન્ન ભિન્ન વિષયને એકસાથે રજૂ કરે છે. અનેકસન્ધાન-કાવ્યો પ્રાયઃ ચરિત્રાત્મક છે. એ એક કરતાં વધારે વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રો પૂરાં પાડે છે. પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો પૈકી કેટલાં P. ૬૩ થે એવાં છે કે જેમાં જે ચરણની એ પૂર્તિરૂપ હોય તે ચરણનો ચાલુ અર્થમાં ઉપયોગ ન કરતાં અન્ય અર્થનો ઘોતક બનાવાયો હોય છે અનેકાર્થી કૃતિઓ એક જ પદ્ય જેવાના જાતજાતના અર્થોથી અલંકૃત હોય છે.

જયસુન્દરે કોઈક પદ્યની શતાર્થી રચી છે અને એ પદ્યમાં નિમ્નલિખિત અંશો હશે એમ અર્થરત્નાવલી (પૃ. ૭, ૮ અને ૧૧)માંના ઉલ્લેખો જોતાં જણાય છે :-

જયવૃષભાવઃ, નમતાંસદાલી અને તરાંતસ્ય ।

આ પુસ્તકમાં માનસાગરીય શતાર્થી વિષે સંક્ષિપ્ત માહિતી છપાઈ ગયા બાદ “આગમોદ્ધારક ગ્રન્થમાલા”માં ૨૧મા રત્ન તરીકે વિ. સં. ૨૦૧૯માં “શતાર્થવિવરણમ્”ના નામથી પ્રકાશિત થયેલી આ શતાર્થી મારા જોવામાં આવી છે એટલે કેટલીક બાબતો એમાં ઉમેરું છું. આનાં આદ્ય ૧૦૬ પદ્યો યોગશાસ્ત્ર (પ્ર. ૨, શ્લો. ૧૦)ના ૧૦૬ અર્થો પૂરાં પાડે છે. એનો વિષય વિગેરે નીચે મુજબ છે :-

વિષય	અર્થસંખ્યા	વિષય	અર્થસંખ્યા
ઋષભદેવાદિ ૨૪ તીર્થંકરો	૧૩૪	જિનવાણી	૧
સર્વ જિન	૧	શાસનદેવી	૧

૧. ૨ + ૩ + ૨ + ૧ + ૨ + ૧ + ૨ + ૧ + ૧ + ૨ + ૨ + ૧ + ૧ + ૧ + ૧ + ૨ + ૧ + ૧ + ૧ + ૧ + ૧ + ૨ અર્થાત્ બીજા તીર્થંકર અંગે ૩ તથા ૧, ૩, ૫, ૭, ૧૦, ૧૧, ૧૫ અને ૨૪ એ ક્રમાંકવાળા તીર્થંકર પરત્વે બબ્બે અને બાકીના પંદર માટે એકેક અર્થ કરાયો છે.

વિષય	અર્થસંખ્યા	વિષય	અર્થસંખ્યા	P. ૬૪
પંચરમેષ્ઠી	૧૮	અકબર	૧	
બ્રહ્મા	૧	સાધારણ નૃપ	૨	
વિષ્ણુ	૨	પ્રવર્ધમાન પુરુષ	૨	
મહેશ્વર	૨	ગ્રહ	૧	
પાર્વતી	૧	સૂર્યાદિ નવ ગ્રહ	૨૧૪	
લક્ષ્મી	૧	મુખ્ય અર્થ	૧	
સરસ્વતી	૧	સુર	૧	
જ્ઞાન	૧	આઠ દિક્પાલ	૧૮	
કામ	૩	રામ	૧	
હીરવિજયસૂરિ	૧	ચૌદ સ્વપ્નો	૧૪	
વિજયસેનસૂરિ	૧	બુદ્ધિસાગર	૧	

વિજ્ઞપ્તિપત્રો (૩૪)

જૈન વિજ્ઞપ્તિપત્રો તાડપત્ર તેમ જ કાગળ ઉપર લખાયેલાં મળે છે. સૌથી પ્રાચીન વિજ્ઞપ્તિપત્ર વિ. સં. ૧૨૫૦ના અરસાનું છે અને એ તાડપત્ર ઉપર લખાયેલું છે. એનું એક જ પત્ર મળે છે. એના પ્રણેતા પ્રભાચન્દ્રગણિ છે. ત્યાર પછી લગભગ ૨૦૦ વર્ષે લખાયેલું વિજ્ઞપ્તિપત્ર મળે છે.

કોણે કોના ઉપર વિજ્ઞપ્તિપત્ર મોકલ્યું—કોણે એ રચ્યું એ બાબત નીચે મુજબ હું દર્શાવું છું:— P. ૬૫

નામ	પ્રેષક=પ્રણેતા	ગ્રાહક	વૈક્રમીય રચનાવર્ષ
વિજ્ઞપ્તિપત્ર	પ્રભાચન્દ્રગણિ	ભાનુપ્રભગણિ	લ. ૧૨૫૦
વિજ્ઞપ્તિલેખ	લોકહિતસૂરિ	જિનોદયસૂરિ	લ. ૧૪૩૦
વિજ્ઞપ્તિમહાલેખ	જિનોદયસૂરિ	લોકહિતસૂરિ	૧૪૩૧
ત્રિદશતરંગિણી	મુનિસુન્દરસૂરિ	દેવસુન્દરસૂરિ	ઉ. ૧૪૬૬

૧. ૧ + ૨ + ૧ + ૧ + ૩ અર્થાત્ સિદ્ધ માટે બે અને સાધુ માટે ત્રણ જ્યારે બાકીના મટે એકેક અર્થ કરાયેલ છે.

૨. સૂર્ય અને રાહુ માટે બબ્બે, ચન્દ્ર માટે ચાર અને બાકીના છ ગ્રહો માટે એકેક અર્થ કરાયેલ છે.

૩. ઈન્દ્ર માટે બે તથા અગ્નિ, યમ, નૈઋત, વરુણ, વાયુ, વૈશ્રમણ અને ઈશાન માટે એકેક અર્થ કરાયેલ છે.

નામ	પ્રેષક=પ્રણેતા	ગ્રાહક	વૈક્રમીય રચનાવર્ષ
વિજ્ઞાપ્તિત્રિવેણી	જયસાગર	જિનભદ્રસૂરિ	૧૪૮૪
વિજ્ઞાપ્તિપત્રિકા	કીર્તિવિજય	વિજયસેનસૂરિ	ઉ. ૧૬૭૨
આનન્દલેખ	વિનયવિજયગણિ	વિજયાનન્દસૂરિ	૧૬૮૪
વિજ્ઞાપ્તિકા	વિજયસિંહસૂરિ	વિજયાનન્દસૂરિ	૧૬૮૮
વિજ્ઞાપ્તિપત્ર	ઉદયવિજય	?	૧૬૮૮
વિજ્ઞાપ્તિકા	વિનયવર્ધનગણિ	વિજયસિંહસૂરિ	૧૭૦૩
વિજ્ઞાપ્તિકા	વિનયવર્ધનગણિ	વિજયસિંહસૂરિ	૧૭૦૪
વિજ્ઞાપ્તિકા	ધનવિજયગણિ	વિજયદેવસૂરિ	૧૭૦૪
વિજ્ઞાપ્તિકા	ધનવિજયગણિ	વિજયદેવસૂરિ	૧૭૦૪
વિજ્ઞાપ્તિકા	અમરચન્દ્રગણિ	વિજયસિંહસૂરિ	ઉ. ૧૭૦૮
વિજ્ઞાપ્તિકા	કમલવિજયગણિ	વિજયસિંહસૂરિ	ઉ. ૧૭૦૮
વિજ્ઞાપ્તિકા	લાવણ્યવિજયગણિ	વિજયસિંહસૂરિ	ઉ. ૧૭૦૮
વિજ્ઞાપ્તિકા	રવિવર્ધનગણિ	વિજયદેવસૂરિ	ઉ. ૧૭૧૩
વિજ્ઞાપ્તિકા	વિનયવર્ધનગણિ	વિજયદેવસૂરિ	ઉ. ૧૭૧૩
વિજ્ઞાપ્તિકા	મેઘવિજયગણિ	વિજયદેવસૂરિ	ઉ. ૧૭૧૩
વિજ્ઞાપ્તિકા	નયવિજયગણિ	વિજયપ્રભસૂરિ	૧૭૧૭
P. ૬૬ વિજ્ઞાપ્તિપત્રિકા	ઉદયવિજયગણિ	વિજયપ્રભસૂરિ	૧૭૧૮
વિજ્ઞાપ્તિકા	ઉદયવિજયગણિ	વિજયપ્રભસૂરિ	?
વિજ્ઞાપ્તિકા	ઉદયવિજયગણિ	વિજયપ્રભસૂરિ	?
ઈન્દુદૂત	વિનયવિજયગણિ	વિજયપ્રભસૂરિ	લ. ૧૭૧૮
વિનયવિજ્ઞાપ્તિ	વિનયવિજયગણિ	વિજયદેવસૂરિ	ઉ. ૧૭૨૩
વિજ્ઞાપ્તિકા	રાજવિજયગણિ	જિનચન્દ્રસૂરિ	૧૭૨૭
મેઘદૂતસમસ્યાલેખ	મેઘવિજયગણિ	વિજયપ્રભસૂરિ	લ. ૧૭૩૦
વિજ્ઞાપ્તિ	મેરુવિજય	?	ઉ. ૧૭૪૧

વિજ્ઞપ્તિકા	લાભવિજય	વિજયપ્રભસૂરિ	ઉ. ૧૭૪૩
વિજ્ઞપ્તિકા	આગમસુન્દરગણિ	વિજયપ્રભસૂરિ	ઉ. ૧૭૪૭
વિજ્ઞપ્તિકા	લાવણ્યવિજયગણિ	વિજયપ્રભસૂરિ	ઉ. ૧૭૭૧
વિજ્ઞપ્તિકા	દયાસિંહ	જિનસુખસૂરિ	લ. ૧૭૭૧
વિજ્ઞપ્તિપત્ર	વિજયવર્ધનગણિ	જિનસુખસૂરિ	લ. ૧૭૭૧
વિજ્ઞપ્તિપત્રી	મેરુવિજય	?	?
ચેતોદૂત	?	?	?

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે વિજયસેનસૂરિ ઉપર મહોપાધ્યાય કીર્તિવિજયગણિએ એક વિજ્ઞપ્તિપત્ર લખ્યો હતો. એવી રીતે વિજયદેવસૂરિ ઉપર વિજયસિંહસૂરિએ, ધનવિજયગણિએ, રવિવર્ધનગણિએ, વિનયવર્ધનગણિએ, મેઘવિજયગણિએ તથા વિનયવિજયગણિએ, વિજયસિંહસૂરિ ઉપર વિનયવર્ધનગણિએ (બે વાર), અમરચન્દ્રગણિએ, કમલવિજયગણિએ તથા લાવણ્યવિજયગણિએ તેમ જ વિજયપ્રભસૂરિ ઉપર નયવિજયગણિએ, ઉદયવિજયે (ત્રણ વાર), વિનયવિજયગણિએ, મેઘવિજયગણિએ, લાભવિજયે, આગમસુન્દરગણિએ તથા લાવણ્યવિજયગણિએ વિજ્ઞપ્તિપત્ર લખેલ. P. ૬૭ આમ અહીં ચાર સૂરિઓનો ઉલ્લેખ છે.

પટ્ટાવલીસમુચ્ચય (ભા. ૧) ગત પટ્ટાવલીસારોદ્ધાર (પૃ. ૧૬૦-૧૬૨)માં વિજયસેનસૂરિ, વિજયસિંહસૂરિ, વિજયદેવસૂરિ અને વિજયપ્રભસૂરિ એ ચારે વિષે નીચે મુજબની સંક્ષિપ્ત માહિતી અપાઈ છે :-

વિજયસેનસૂરિનો જન્મ વિ. સં. ૧૬૦૪માં નારદપુરીમાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ કમા અને માતાનું નામ કોડેમદે હતું. આ સૂરિએ વિ. સં. ૧૬૧૩માં દીક્ષા લીધી હતી. એઓ વિ. સં. ૧૬૨૮માં ‘પંડિત’ પદથી અને એ જ વર્ષમાં ‘ઉપાધ્યાય’ પદવી પછી ‘સૂરિ’ પદવીથી વિભૂષિત બન્યા હતા. વિ. સં. ૧૬૩૨માં એમણે સુરતમાં શ્રીભૂષણ નામના દિગંબરાચાર્યને પરાજિત કર્યા હતા. વિ. સં. ૧૬૭૧માં એ સૂરિનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો.

વિજયદેવસૂરિનો જન્મ વિ. સં. ૧૬૩૪માં થયો હતો એમનાં માતાપિતાના નામ અનુક્રમે રૂપા અને શિરા હતાં. વિ. સં. ૧૬૪૩માં દીક્ષા લઈ વિ. સં. ૧૬૫૫માં ‘પંન્યાસ’ પદ અને વિ. સં. ૧૬૫૬માં સૂરિ બનનાર વિજયદેવસૂરિ વિ. સં. ૧૭૧૩માં સ્વર્ગે થયા.

આ સૂરિ વિષે મેં “વિ. સં. ૧૬૩૪માં જન્મેલા અને વિ. સં. ૧૭૧૩માં સ્વર્ગે સંચરેલા શ્રીવિજયદેવસૂરિનું રેખાચિત્ર” નામના ‘લેખમાં કેટલીક વિશેષ માહિતી આપી છે.

૧. આ લેખ “શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ સાર્ધ શતાબ્દી સ્મારક ગ્રન્થ”માં વિ. સં. ૨૦૧૮માં છપાયો છે.

વિજયસિંહસૂરિનો જન્મ સાહ નથમલ્લની પત્ની નાયકદેને પેટે વિ. સં. ૧૬૪૪માં થયો હતો. P. ૬૮ વિ. સં. ૧૬૫૪માં એમણે દીક્ષા લીધી હતી. એમને વિ. સં. ૧૬૭૩માં 'વાચક' પદ અને વિ. સં. ૧૬૮૨માં 'સૂરિ' પદ પ્રાપ્ત થયાં હતાં. એઓ વિ. સં. ૧૭૦૮માં સ્વર્ગે સંચર્યા હતા.

વિજયપ્રભસૂરિને શિવગણની પત્ની ભાણબાઈએ વિ.સં. ૧૬૭૭માં જન્મ આપ્યો હતો. વિ. સં. ૧૬૮૬માં દીક્ષા લઈ વિ. સં. ૧૭૦૧માં 'પંચાસ' પદ અને વિ. સં. ૧૭૧૦માં 'સૂરિ' પદ પ્રાપ્ત કરનારા એઓ વિ. સં. ૧૭૪૩માં સ્વર્ગે સંચર્યા.

દેશ્ય કાવ્યો કિંવા નાટકાદિ રૂપકો

મહાવીરસ્વામી સામે સૂર્યાભદ્રેવે નાટક યોજ્યું હતું તે તેમ જ ચન્દ્ર નામના ઇન્દ્ર વગેરેનાં પણ નાટકો અનુપલબ્ધ છે એટલું જ નહિ પણ વિક્રમની દસમી શતાબ્દી સુધીમાં જે કોઈ અન્ય નાટક-રૂપક સ્વતંત્ર સ્વરૂપે રચાયું હશે તે પણ મળતું નથી. વિ. સં. ૮૨૫માં શીલાંકસૂરિએ ચઉપન્નમહાપુરિસચરિયમાં પ્રસંગોપાત્ત વિબુધાનન્દ નામનું નાટક રચ્યું તે જૈન ઉપલબ્ધ નાટકોમાં પ્રથમ છે.

'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિના વિદ્વાન વિનેય રામચન્દ્રસૂરિએ રચેલાં જાતજાતનાં આઠેક રૂપકો એ શ્વેતાંબરીય 'ઉપલબ્ધ સ્વતંત્ર રૂપકોમાં અગ્ર સ્થાન ભોગવે છે. એમણે રચેલાં યાદવાભ્યુદય અને રાઘવાભ્યુદય અદ્યાપિ અપ્રાપ્ય છે. રામ, નળ, હરિશ્ચન્દ્ર અને ભીમ અજૈન વ્યક્તિએ ગણાય છે. તેમ છતાં એમને લક્ષીને પણ રૂપક આ રામચન્દ્રસૂરિએ રચ્યાં છે.

'મુદ્રિતકુમુદચન્દ્રપ્રકરણ, મોહરાજપરાજય અને દ્રૌપદીસ્વયંવર એ ત્રણે જૈન શ્વેતાંબર ગૃહસ્થોની કૃતિઓ છે. કોઈ દિ. ગૃહસ્થે કોઈ જાતનું રૂપક રચ્યું હોય તો તે જોવા-જાણવામાં નથી.

P. ૬૯

અજૈન લલિત સાહિત્યનાં જૈન સંસ્કૃત વિવરણો

અજૈન લલિત સાહિત્યમાંની જે નોંધપાત્ર કૃતિઓ તરફ જૈન ગ્રન્થકારોનું સવિશેષ લક્ષ્ય ગયું તેનાં વિવરણો તેમણે રચ્યાં છે. આવી કૃતિઓને મેં છ વિભાગમાં વિભક્ત કરી છે. તેમાં મહાકવિઓનાં કાવ્યો અગ્ર સ્થાન ભોગવે છે.

કાલિદાસની રઘુવંશ અને કુમારસંભવ એ બે કૃતિઓ તેમ જ ભારવિ, માઘ અને શ્રીહર્ષની એકેક રચના નામે અનુક્રમે કિરાતાર્જુનીય, શિશુપાલવધ અને નૈષધીયચરિત એમ એકંદરે જે પાંચ કૃતિઓ છે તેને અજૈનોનાં પાંચ મહાકાવ્ય તરીકે ઓળખાવાય છે. આજે અજૈન પંડિતો દ્વારા જૈન શ્રમણો અને ક્વચિત્ શ્રમણીઓ આ મહાકાવ્યોનો અભ્યાસ કરે છે. તેવી પરિસ્થિતિ કેટલાક સૈકાઓ પૂર્વે પણ હતી એમ મુનિભદ્રસૂરિકૃત શાન્તિનાથચરિત જોતાં લાગે છે. આ મહાકાવ્યોનો અભ્યાસ કરાય

૧. બધાં ઉપલબ્ધ રૂપકો છપાવાયાં છે ખરાં ?

૨. આમાં દિગંબર વિદ્વાન કુમુદચન્દ્ર સાથેના વાદની હકીકત છે.

તેમાં વાંધો નથી પરંતુ એમ ક્યાં બાદ જૈન મહાકાવ્યોનો તુલનાત્મક દષ્ટિએ અભ્યાસ કરવા તરફ જેવી જોઈએ તેવી તમન્ના રખાતી જણાતી નથી તે જૈન જગત્ માટે ઠીક ન ગણાય.

રઘુવંશના ઉપર ૧૬ કુમારસંભવ ઉપર ૧૩, કિરાતાર્જુનીય ઉપર ૩, શિશુપાલવધ ઉપર ૨ અને નૈષધીયચરિત ઉપર ૪ જૈન વિવરણો રચાયાં છે. આમ પાંચે મહાકાવ્યો જૈન વિવરણોથી વિભૂષિત છે તેમ છતાં આ વિવરણોમાંથી ભાગ્યે એકાદ છપાયું હશે. જો એમ જ હોય તો આ શોચનીય સ્થિતિનો સત્વર અંત લાવવો જોઈએ.

રઘુવંશના વિવિધ વિવરણો જે જૈન મુનિઓએ રચ્યાં છે એ સૌ માં વિ. સં. ૧૫૧૦માં વિદ્યમાન ‘ખરતર’ ગચ્છીય ચારિત્રવર્ધનગણિ પ્રથમ છે જ્યારે સૌથી મોટું વિવરણ (૧૩૦૦૦ શ્લોક, P. ૭૦ જેવડું) રચનાર ‘ખરતર’ ગચ્છના સુમતિવિજય છે.

કુમારસંભવનાં વિવરણો પણ ‘જૈન મુનિઓનાં જ છે, નહિ કે કોઈ શ્રાવક કે શ્રાવિકાનાં. તેમાંનું એક તો દિગંબરનું છે. સૌથી પ્રથમ વિવરણ જિનપ્રભસૂરિનું વૈક્રમીય ચૌદમી શતાબ્દીનું છે. કોઈ પણ વિવરણ પહેલાં છ સર્ગ કરતાં ઓછાનું નથી.

કિરાતાર્જુનીય ઉપર વિ. સં. ૧૬૧૩ની જે ટીકા છે તે જ પ્રથમ હોય એમ લાગે છે.

શિશુપાલવધ ઉપર સૌથી ઓછી— બે જ ટીકા રચાઈ છે. એમાં રઘુવંશના ટીકાકાર ચારિત્રવર્ધન પ્રથમ છે.

નૈષધીયચરિત ઉપર વિ. સં. ૧૧૭૦ની આસપાસમાં એક ટીકા રચાઈ છે તે સૌથી પ્રથમ છે જ્યારે ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનરાજસૂરિની ટીકા સૌથી મોટી— ૩૬૦૦૦ શ્લોક જેવડી છે. આ સંખ્યા ખરી હોય તો પાંચ મહાકાવ્યોની વિવિધ જૈન ટીકાઓમાં આ સૌથી મોટી ગણાય.

અત્યાર સુધીમાં તો કોઈ જૈને (મુનિવરે કે ગૃહસ્થે) પાંચે મહાકાવ્યો ઉપર એકેક ટીકા પણ રચી નથી જોકે નૈષધીયચરિત ઉપર વિ. સં. ૧૧૭૦ના અરસામાં ટીકા રચાતાં પાંચ મહાકાવ્યોની ટીકાના શ્રીગણેશ મંડાયા હતા.

કાલિદાસે મહાકાવ્યની જેમ બે લઘુ-કાવ્યો પણ રચ્યાં છે. તેમાં મેઘદૂતતો એમની કૃતિ છે જ જ્યારે ઋતુસંહાર માટે મતભેદ છે. ગમે તેમ પણ આ બંને જૈન વિવરણોથી વિભૂષિત છે. મેઘદૂત P. ૭૧ ઉપર ૧૬ વિવરણો છે. એ પૈકી ૧૧ની જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૧૪)માં નોંધ છે જ્યારે ક્રમાંક ૨, ૭, ૮, ૧૪ અને ૧૬ વાળી ટીકાનો એમાં ઉલ્લેખ નથી. ઋતુસંહાર ઉપર એક જ ટીકા છે.

કાલિદાસનાં પાંચે શ્રવ્ય કાવ્યો ઉપર ન્યૂનાધિક સંખ્યામાં જૈન ટીકાઓ છે પરંતુ એમના એક પણ દૃશ્ય કાવ્ય માટે એક પણ જૈન ટીકા નથી. ભારવિ અને માઘની ભટ્ટિની જેમ એકેક જ કૃતિ

૧. આમાં તથા, ખરતર અને ઉપક્રેશ એમ ત્રણ ત્રણ ગચ્છના મુનિઓનો સમાવેશ થાય છે.

૨. અભિજ્ઞાનશાકુન્તલ, માલવિકાગ્નિમિત્ર અને વિક્રમોર્વશીય

છે અને એ બંને જૈન ટીકાઓથી અલંકૃત છે. ભટ્ટિકૃત ભટ્ટિકાવ્ય ઉપર જૈન જયમંગલસૂરિની ટીકા હોવાનું જે કહેવાય છે તે વિચારણીય છે.

કવિરાજે રાઘવખંડવીય રચ્યું છે. એના ઉપર બે જૈન ટીકા છે એવો ઉલ્લેખ જોવાય છે. પરંતુ જિ. ર. કો. (વિ. ૧)માં એકે ટીકાનો નિર્દેશ નથી તો તેનું શું કારણ ? વાક્યપતિરાજે 'ગઉડવહ રચ્યો છે. એના ઉપર જ 'હરિપાલે ટીકા રચી છે. તેઓ જૈન છે કે કેમ તેનો નિર્ણય થયો નહિ હોવાથી મેં આ પુસ્તકમાં એની નોંધ લીધી નથી.

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ચંપૂઓની સંખ્યા ઇતર કાવ્યાદિની અપેક્ષાએ ગણીગાંઠી છે. ત્રિવિક્રમભટ્ટે નલચંપૂ કિવા દમયન્તીકથા રચી છે. એ ચાર જૈન વિવરણોથી મંડિત છે. એમાં એકના કર્તા તો જૈન ગૃહસ્થ ચંડપાલ છે અને એમની રચના પ્રકાશિત પણ છે તે આનંદનો વિષય ગણાય. સુભન્ધુની P. ૭૨ વાસવદત્તા ઉપર સિદ્ધિચન્દ્રગણિની અને દ્વિકર્તુક કાદંબરી ઉપર પણ એમના ગુરુએ શરૂ કરેલી એકેક ટીકા છે.

'ખંડકાવ્યો' તરીકે ઓળખાવાયેલા વિભાગમાં એકંદર આઠ કૃતિઓ છે. એ પૈકી નિમ્નલિખિત પાંચની ટીકા તો એક જ વ્યક્તિએ નામે શાન્તિસૂરિએ રચી છે :-

ઘટકર્પર, મેઘાભ્યુદય, રાક્ષસકાવ્ય, વૃન્દાવન અને શિવભદ્ર.

સૌથી પ્રથમ વૃન્દાવનની ટીકા રચાઈ છે. આ તેમ જ ઉપર્યુક્ત ચાર કૃતિઓ ચમકોને લઈને દુર્ગમ છે.

'શતકો' તરીકે ભર્તૃહરિકૃત શતકત્રય, અમરુકૃત અમરુશતક અને મયૂરકૃત સૂર્યશતકના નિર્દેશપૂર્વક એ બધાંની ટીકાઓનો ઉલ્લેખ મેં કર્યો છે. ધનસારની શતકત્રય ઉપરની ટીકા એને અંગેની અન્ય ટીકાઓમાં રચનાવર્ષની અપેક્ષાએ આદ્ય સ્થાન ભોગવે છે. એ વિ. સં. ૧૫૩૫ની રચના છે.

'સ્તોત્રો' તરીકે મહિમ્નસ્તોત્ર, ત્રિપુરાસ્તોત્ર, ગંગાષ્ટક અને ગાયત્રી વિષે થોડુંક કહી એ પ્રત્યેકની એકે ટીકાનો મેં નિર્દેશ કર્યો છે. એમાં ગાયત્રીનું વિવિધ ભારતીય દર્શનો અનુસારનું વિવરણ નોંધપાત્ર છે.

આમ વિવરણો વિષે અંગુલીનિર્દેશનું કાર્ય પૂરું થાય છે ત્યારે આ ઉપખંડમાં જે જૈન તેમ જ અજૈન વિવરણોનો મેં ઉલ્લેખ કર્યો છે તે, વિવરણોનાં સામાન્ય તેમ જ વિશેષ નામોના અભ્યાસની P. ૭૩ એક જાતની સામગ્રી પૂરી પાડે તેમ છે એટલું હું અત્ર સૂચવું છું. આ અભ્યાસ કરવામાં દ્વિતીય પરિશિષ્ટનો ઉપયોગ લાભદાયક થઈ પડશે.

વિશેષતાઓ— આ ઉપખંડગત કૃતિઓ વિષે માહિતી આપતી વેળા મેં કેટલીક વિશેષતાઓનું સૂચન કર્યું છે. એ બાબત હું પૃષ્ઠાંક સહિત રજૂ કરું છું.

૧-૨. જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૬, ૧૧, ૧૬, ૪૬, ૪૭, ૧૨૪, ૧૩૧, ૧૩૩-૧૩૫, ૧૩૮, ૧૪૭, ૧૪૮ અને ૨૨૬)

ભાષાવિજ્ઞાન— બનાવટી સંસ્કૃત (૧૨૩૧), સંસ્કૃતનો સ્વાંગ (૧૩૮, ૧૭૮), 'ભરજો'ના પર્યાયો (૨૩૦) અને બે અસંસ્કૃત શબ્દોનો સંસ્કૃત તરીકે પ્રયોગ (૪૦૫).

છંદો— વિવિધ છંદો (૨૮, ૩૨૮, ૪૭૩), વિરલ છંદો (૬૫, ૭૪, ૪૦૫, ૪૪૩, ૪૬૪, ૪૮૨, ૫૦૧) અને શ્લોષાત્મક ઉપયોગ (૧૮૦).

દેશ્યો— હોળી (૧૬૨) અને કુંભકલશ ઇત્યાદિ (૫૦૬).

અક્ષરોની માપબંધી (Letter-rationing)— ત્રિવર્ગપરિહાર (૮), પંચવર્ગપરિહાર (૮, ૪૧૭, ૪૭૮, ૪૮૮), નિરૌષ્ઠ્ય (૮, ૬૫, ૪૭૮, ૪૮૫), એકાક્ષરી (૪૧૬, ૪૮૦), એકવ્યંજન (૪૮૩), દ્વિવ્યંજન (૪૧૬, ૪૭૮, ૪૮૦, ૪૮૭-૪૮૮, ૪૮૩), દ્વિત્વર-ત્રિવ્યંજન (૪૧૬) અને સંયુક્તાક્ષરનો અભાવ (૩૨૦).

શબ્દાલંકારો— ગતપ્રત્યાગત (૪૧૮), ગૂઢાદિ ચિત્ર (૧૫૪, ૩૮૮, ૪૮૮), ગોમૂત્રિકા (૧૩૭, ૪૮૨), યમક (૨૧, ૧૬૫, ૩૧૨, ૩૨૩, ૪૦૮, ૪૧૮, ૪૨૫) ભંગશ્લેષ (૪૦૬), પ્રશ્નોત્તર (૪૮૭, ૪૮૮) પ્રહેલિકા (૪૮૮, ૪૮૩-૪૮૬), ચિત્રાલંકાર (૩૦૨), જાતિ (૪૮૫), P. ૭૪ આકારચિત્રો કિંવા બંધો (૧૭, ૭૪, ૨૧૦, ૨૧૧, ૨૩૪, ૨૪૦, ૩૦૨-૩૦૩, ૩૧૨, ૩૨૭, ૩૮૮, ૪૦૧, ૪૦૬, ૪૦૮, ૪૧૪, ૪૭૮, ૪૮૮) અને અર્પણમ (૪૮૨).

અર્થાલંકારો— ઉપમા ઇત્યાદિ (૧૦૨, ૩૫૮, ૩૫૯, ૪૨૩) અને વક્રોક્તિ (૪૮૭).

જ્યોતિષ— પૃ. ૨૬ અને જન્મપત્રિકા (૨૬૩)

વિદ્યાભ્યાસ— પ્રાચીન (૧૨૮-૧૩૧) અને શ્રાવક અધ્યાપક (૧૦૦).

બ્રહ્માદિ અજૈન દેવોની સ્તુતિ— પૃ. ૧૬૭, ૪૧૬, ૪૬૨, ૪૬૪ અને ૪૬૮.

કવિઓ— નામો (૨૧, ૫૦, ૬૧-૬૨) અને પ્રશંસા (૧૮, ૬૧, ૧૧૬).

ગ્રંથકારો— નામો (૨૧૨, ૨૧૮).

ગ્રંથો— પૃ. ૧૮૧-૧૮૪

કાવ્યો— ધેનુસ્વરૂપ (૪૬૪) અને એકમાંથી અન્ય (૪૦૬).

વર્ણનો— કુંજભૂમિ (૧૮૦), નર્તકી (૧૬૮), પુષ્પરથ (૧૩૩), વિશ્વ (૭૮, ૮૭) અને શાસનદેવતા (૧૮૦)

સુભાષિતો— પૃ. ૨૫, ૧૧૮-૧૧૯, ૧૨૩, ૧૭૦ અને ૨૨૪.

અજૈન મંતવ્યો— આલોચના (૩૦૫, ૩૧૮) અને ઉલ્લેખો (૩૪૨, ૩૪૩).

૧. આ પૃષ્ઠાંક છે.

P. ૭૫ સાક્ષરોની ક્ષતિઓ— પૃ. ૧૪૯, ૧૫૬, ૧૬૧, ૧૮૧, ૧૯૯, ૨૦૫, ૨૧૦, ૨૨૩, ૩૨૪, ૩૩૦, ૩૩૨, ૩૪૮, ૪૪૧, ૪૪૩, ૪૫૬, ૪૬૪, ૪૮૪, ૫૦૫, ૫૧૩, ૫૨૩, ૫૩૭ અને ૫૫૩માં ક્ષતિઓ વિષે મેં અંગુલીનિર્દેશ કર્યો છે. એમાં મારી કોઈ ગેરસમજ થતી હોય તો તે બદલ હું ક્ષમા યાચું છું.

નામાવલિ— આગમો (૧૭૭), પાર્શ્વનાથ (૩૩૬, તૃતીય પરિશિષ્ટ); છન્દ:શાસ્ત્રો (૧૫૩, ૧૫૪) અને વિહરમાણ જિનો (૩૩૭, ૪૧૫).

પ્રકીર્ણક— દિવ્ય ધ્વનિ (૬૫), ગારુડ મંત્ર (૧૫૪, મંત્રાક્ષરો (૩૨૬), કાયસ્થ શિષ્ય (૧૭૭), શિલ્પ (૨૬), નગરરચના (૬૫), યષ્ટિના અને હારના પ્રકારો (૬૫), વાદ્યો (૧૭૮), યંત્રો (૩૧૮, ૩૨૫, ૩૨૬), શૃંગારની પ્રચુરતા (૨૮, ૫૩, ૧૩૭), સિંહ (૪૬૪), ઔષધિઓ (૧૬૧), વૈદ્યક (૨૬), નીતિકથાઓ (૧૦૫), મંદિરની મસ્જીદ (૫૨૮), વાદીઓનો પરાજય (૧૩૦, ૨૭૪, ૩૯૮), વ્યાખ્યાનકળા (૧૭૪), સિદ્ધપુરુષ (૧૫૩), જાદુઈ પટ (૧૦૬), રાજસભામાં જૈન મુનિઓનો પ્રભાવ (૨૧), સ્મરણશક્તિ (૭૧), સુવર્ણ (૪૬૨, ૪૬૪), પાશચન્દ્રનો મત (૪૩૦), વરદાન (૧૬૭, ૩૯૮, ૫૨૭) અને તપ (૯૮) છે.

આ ઉપોદ્ઘાત તો એક દિશાસૂચનરૂપ છે. આ ઉપખંડ પણ લગભગ તેવો જ છે, કેમકે એ તૈયાર કરવા માટે તેમ જ ચકાસણી કરવા માટે પણ જોઈતાં—આવશ્યક પુસ્તકો વગેરે સામગ્રી પૂરતા પ્રમાણમાં અને સુગમતાથી મળી શકી નથી. આથી આ પુસ્તકમાં જે કોઈ મહત્વની ન્યૂનતા કે ક્ષતિ સદૃઢ્ય સાક્ષરોને માલૂમ પડે તે જણાવવા મારી તેમને સાદર અને સાથોસાથ સાગ્રહ વિજ્ઞાપ્તિ છે.

P. ૭૬ ઉપરાંત પરિશિષ્ટો, વિસ્તૃત વિષયસૂચી ઇત્યાદિ તૈયાર કર્યા હતાં તેમ આ ઉપખંડ માટે જ નહિ પરંતુ બાકીના ત્રણ ઉપખંડો માટે પણ મેં આ જાતની સામગ્રી તૈયાર કરી છે.

૧. આ દ્વિતીય ખંડના ઉપખંડ ૨-૪ની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા નીચે મુજબ છે :

ઉપખંડ ૨ : દાર્શનિક સાહિત્ય			ઉપખંડ ૪ : અવશિષ્ટ સાહિત્ય		
પ્રકરણ	૩૬-૩૭	દર્શનમીમાંસા	પ્રકરણ	૪૬	પ્રકીર્ણક ગ્રન્થો
પ્રકરણ	૩૮-૩૯	ન્યાય	પ્રકરણ	૪૭	જૈન પાઈય (પ્રાકૃત) કૃતિઓનાં સંસ્કૃત વિવરણો
પ્રકરણ	૪૦-૪૧	યોગ	પ્રકરણ	૪૮	અજૈન દાર્શનિક સાહિત્યનાં જૈન સંસ્કૃત વિવરણો
ઉપખંડ ૩ : અનુષ્ઠાનાત્મક સાહિત્ય			પ્રકરણ	૪૯	ઉત્કીર્ણ લેખો ઇત્યાદિ ત્રણ પરિશિષ્ટો
પ્રકરણ	૪૨	ચરણકરણાનુયોગ	પરિશિષ્ટ	૧	ગ્રન્થકારોની સૂચી
પ્રકરણ	૪૩	મન્ત્રશાસ્ત્ર અને કલ્પ	પરિશિષ્ટ	૨	ગ્રન્થો અને લેખોની સૂચી
પ્રકરણ	૪૪	અનુષ્ઠાનવિધિ	પરિશિષ્ટ	૩	પ્રકીર્ણક વિશેષનામો
પ્રકરણ	૪૫	સ્વમતસમર્થક કિંવા ખંડનમંડનાત્મક ગ્રન્થો			

અભ્યર્થના— પ્રથમ ખંડ ઇ. સ. ૧૯૫૬માં છપાયો અને દ્વિતીય ખંડના આ આઠ ઉપખંડનું P. ૭૭ મુદ્રણ જે ઇ. સ. ૧૯૬૪ના નવેમ્બરમાં શરૂ કરાયું હતું તે આ વર્ષે પુરું થનાર છે એટલે બાકીના ત્રણે ઉપખંડોને લગતું લખાણ સવેળા પૂરેપૂરું પ્રકાશિત થાય તેવો યોગ્ય પ્રબન્ધ કરવા મારી આ સંસ્થાના સંચાલકોને અને વિશેષતઃ આ કાર્યમાં રસ લેનારા મુનિશ્રી યશોવિજયજીને અભ્યર્થના છે. જો એ વેળાસર સ્વીકારશે તો આ ઉમરે પણ આ ઉપખંડના મુદ્રણપત્રો મેં જેમ એક આંખે તપાસી આપ્યા છે તેમ બાકીનાં માટે પણ બનતું કરવાની મારી પૂરેપૂરી ઉમેદ છે.

સાંકડી શેરી, ગોપીધરં,

સુરત-૨.

તા. ૫-૮-'૫૮

હીરાલાલ ર. કાપડિયા

તા. ૬. આજે છેલ્લાં નવ વર્ષોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકાદિ પૈકી કોઈ કોઈની નોંધ પૂરતો કાલવ્યતિક્રમ છે.

કાયસ્થ મહોલો, ગોપીધરં,

સુરત-૨.

તા. ૧-૬-'૬૭

હીરાલાલ ર. કાપડિયા

**આચાર્ય શ્રી વિજયમુનિચન્દ્રસૂરિ સંપાદિત-સંકલિત
પ્રકાશિત ગ્રંથો**

હીરસૌભાગ્ય (સટીક)

પ્રવચન સારોદ્ધાર વિષમપદ વ્યાખ્યા

દસસાવગચરિયં

ધર્મરત્નકરંડક

કથારત્નાકર

પ્રભાવકચરિત્ર (ગુજરાતી ભાષાંતર)

ઉપમિતિ કથોદ્ધાર કર્તા : પં. શ્રી હંસરત્નગણી

વીરનિર્વાણ સંવત ઔર જૈન કાલગણના : લે. પં. કલ્યાણવિજય ગણી

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર : પં. કલ્યાણવિજય ગણી

જીવાજીવાભિગમ આ. હરિભદ્રસૂરિટીકા (મુદ્રણાલયમાં)

જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ લે. મોહનલાલ દેસાઈ

દસવૈકાલિકસૂત્ર : પૂ. આ. ભ. શ્રી ભદ્રંકરસૂરિ મ. સા. ના વિવેચન સાથે
કર્મગ્રંથ ૧ થી ૫ : રમ્યરેણુ, શાંતિનાથ ચરિત્ર-સાનુવાદ : રમ્યરેણુ,
દાનોપદેશમાલા-સવિવેચન : રમ્યરેણુ

પૂ. આ. ભ. શ્રી યશોવિજયસૂરિ મ. સા.ની વાચનાઓ

દરિસણ તરસિએ ભા. ૧

દરિસણ તરસિએ ભા. ૨

આપ હિ આપ બુઝાય

ઋષભ જિનેશ્વર પ્રિતમ માહરો

આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે

આત્માનુભૂતિ

બિહુરત જાયે પ્રાણ

સો હિ ભાવ નિર્ગ્રંથ

મેરે અવગુણ ચિત્ત ન ધરો

પ્રભુનો પ્યારો સ્પર્શ

અસ્તિત્વનું પરોઢ

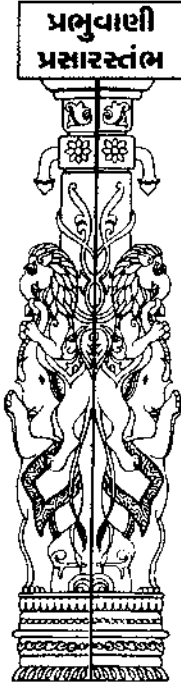
અનુભૂતિનું આકાશ

—: પ્રાપ્તિસ્થાન :—

આ. શ્રી ઝંકારસૂરિ આરાધના ભવન

સુભાષચોક, ગોપીપુરા, સૂરત-૩૯૫૦૦૧. ફોન : ૨૪૨૬૫૩૧

● આચાર્ય શ્રી ઝંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર - ગ્રંથવાલી

- શ્રી સમસ્ત વાવપથક જૈન સ્થ. મૂ. પૂ. સંઘ-ગુરુસ્મૃતિ પ્રતિષ્ઠા સ્મૃતિ
- શેઠ શ્રી ચંદુલાલ કકલચંદ પરિવાર (વાવ) (બનાસકાંઠા)
- શેઠ શ્રી ધુડાલાલ પુનમચંદ હેક્કડ પરિવાર
- પાલીતાણા ચાતુર્માસ સમિતિ (જુનાડીસા) જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી
- શ્રી ધર્મોત્તેજક પાઠશાળા - શ્રી ઝીંજુવાડા જૈન સંઘ
- સૂઈગામ જૈન સંઘ - સૂઈગામ (બનાસકાંઠા)
- શ્રી વાંકડિયા વડગામ જૈન સંઘ - વાંકડિયા વડગામ (રાજસ્થાન)
- શ્રી ગરાંબડી જૈન સંઘ - ગરાંબડી (બનાસકાંઠા)
- શ્રી રાંદેર રોડ જૈન સંઘ - સુરત.

પ્રભુવાણી પ્રસાર અનુમોદક

- શ્રી મોરવાડા જૈન સંઘ-મોરવાડા (બ.કાં.)
- શ્રી ઉમરા જૈન સંઘ-સુરત
- શ્રી શત્રુંજય ટાવર જૈન સંઘ-સુરત

પ્રભુવાણી પ્રસાર ભક્ત

શ્રી દેશલપુર (કંઠી) શ્રી પાર્શ્વચન્દ્રગચ્છ (મુનિભવનચન્દ્રજીની પ્રેરણાથી)
શ્રી ધ્રાગંધ્રા શ્રી પાર્શ્વચન્દ્રસૂરીશ્વરગચ્છ (મુનિભવનચન્દ્રજીની પ્રેરણાથી)

પત્રવ્યવહાર : સેવંતીલાલ એ. મહેતા

આચાર્ય શ્રી ઝંકારસૂરિ આરાધના ભવન, સુભાષચોક, ગોપીપુરા, સુરત-૩૯૫૦૦૧

ફોન : ૦૨૬૧-૨૪૨૬૫૩૧, ૨૪૩૯૦૨૪

E-mail : omkarsuri@rediffmail.com

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ (ભાગ-૨)

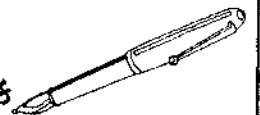
આ ભાગમાં ૧૮ થી ૩૫ પ્રકરણોમાં લલિત સાહિત્યનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

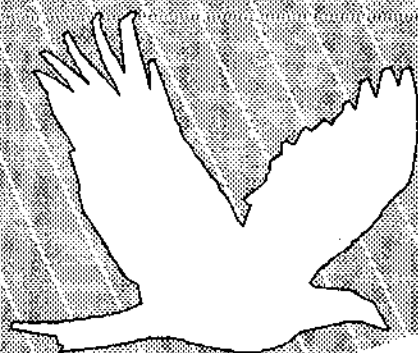
આ દરેક સ્થળે અમને જે જે વિશેષ વિગતો ઉમેરવા જેવી લાગી તે [] ચોરસ કૌંસમાં આપી છે.

જિનચરિત્રો, પુરાણો, પ્રકીર્ણક ચરિત્રો, પ્રબંધો, કથાઓ, દ્વયાશ્રય કાવ્યો, અનેકસંધાન કાવ્યો, ચંપૂઓ, સ્તુતિ-સ્તોત્રો, પાદપૂર્તિકાવ્યો, અનેકાર્થી કૃતિઓ, વિજ્ઞપ્તિપત્રો, નાટકો, રૂપકો વગેરેનો સુંદર પરિચય શ્રી કાપડિયાએ આપ્યો છે.

ઉપરોક્ત વિષય સિવાયના પણ નવા-નવા પ્રકાશનોની નોંધ આપી છે.

સંપાદક

જૈન
સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ
ભાગ-૨

શ્રીવીતરાગાય નમઃ

જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ

ખંડ ૨ : ધાર્મિક સાહિત્ય

P. ૧

ઉપખંડ ૧ : લલિત સાહિત્ય

પ્રકરણ ૧૮ : શ્રવ્ય કાવ્યો

(અ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો : જિનચરિત્રો

કાવ્યના પ્રકારો અને ઉપપ્રકારો—સાહિત્યનો ‘વાસ્તવ્ય’ જેવો વ્યાપક અર્થ કરીને. (નહિ કે એના મર્યાદિત સ્વરૂપને લક્ષીને) એના બે વિભાગ કેટલીક વાર પડાય છે : (૧) લલિત અને (૨) લલિતેતર. તેમાં આ ‘લલિત’ સાહિત્યનું એક મહત્ત્વનું અંગ તે ‘કાવ્ય’ છે. ‘કાવ્ય’ એટલે ‘રસાત્મક શાબ્દિક રચના. અહીં ‘રસ’ થી ખાનપાન વગેરેને અંગેના રસ નહિ પણ શૃંગાર વગેરે રસ અભિપ્રેત છે. આ પ્રકારના રસથી રંગાયેલી મનોરંજક કૃતિરૂપ કાવ્યના (૧) શ્રવ્ય અને (૨) દૃશ્ય એમ બે મુખ્ય વર્ગો પડાય છે. તેમાં શ્રવ્ય કાવ્યના (૧) પદ્યાત્મક યાને છન્દોબદ્ધ, (૨) ગદ્યાત્મક અને (૩) ઉભયાત્મક એમ ત્રણ પેટાવર્ગ ગણાવાય છે. તેમાં પદ્યાત્મક કાવ્યો પૈકી ઘણાંખરાં સાહિત્યના એક જ અંગને—એક જ વિષયને રજૂ કરે છે. એને આપણે ‘એકાશ્રય કાવ્ય’ કહી શકીએ કેમકે સાહિત્યના ભિન્ન ભિન્ન અંગરૂપ આશ્રયવાળાં કાવ્યને માટે ‘દ્વ્યાશ્રય’ જેવો શબ્દ યોજાયેલો મળે છે. આ ઉપરથી આપણે પદ્યાત્મક કાવ્યોના ‘એકાશ્રય’ અને અનેકાશ્રય એમ બે પ્રકારો પાડી શકીએ. કોઈ પણ કાવ્યનો વિષય એક સાથે બેથી વધારે આશ્રયને સરખે અંશે અનુરૂપ હોય એવું કાવ્ય જોવા-જાણવામાં નથી. તેમ છતાં શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ ‘અનેકાશ્રય’ એવું નામકરણ યોજવું સમુચિત જણાય છે. ‘એકાશ્રય’ કાવ્યોમાં કેટલાંકની રચના એવી છે કે એના પ્રત્યેક પદ્યના એક કરતાં વધારે અર્થ થાય છે એટલે કે એ અનેકસંધાન કાવ્ય હોય છે. આ દૃષ્ટિએ એકસંધાન કાવ્ય અને ‘અનેકસંધાન’ કાવ્ય એમ એના બે વર્ગ પાડી શકાય. આ બંને વર્ગના કાવ્યોના એના પદ્યોની સંખ્યાને આધારે ‘બૃહત્’ અને ‘લઘુ’ એમ બે બે પેટાવર્ગો દર્શાવાય.

P. ૨

‘બૃહત્ કાવ્ય’ એટલે હજારેક શ્લોકથી વધારે પરિમાણવાળું કાવ્ય અને ‘લઘુ કાવ્ય’ એટલે એથી ઓછા પરિમાણવાળું કાવ્ય. આ એક કામચલાઉ વ્યવસ્થા છે. આવી વ્યવસ્થા પરીક્ષાની ઉત્તીર્ણતાને અંગે નિયત કરેલા ટકાની બાબતમાં પણ જોવાય છે. પ્રથમ ઉપપ્રકાર માટે ‘બૃહત્ કાવ્ય’ અને દ્વિતીય માટે ‘લઘુ કાવ્ય’ એવી સંજ્ઞા મેં યોજી છે.

બૃહત્ કાવ્યો સામાન્ય રીતે ‘મહાકાવ્ય’ તરીકે ઓળખાવાતી કૃતિનાં લંકણોથી અંકિત હોય એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ લઘુ કાવ્યોમાં ઋતુ વગેરેનાં વિસ્તૃત વર્ણનો ઇત્યાદિ માટે પ્રાયઃ સ્થાન હોય નહિ. બૃહત્ કાવ્યોનો વિષય મહાપુરુષોનાં ચરિત્રો રજૂ કરવાનો હોય એ દૃષ્ટિએ એ ‘ચરિત્રાત્મક’ કાવ્ય ગણાય. આ મહાપુરુષો પૈકી જેઓ પ્રાગ્-‘ઐતિહાસિક (pre-historic)’ યુગમાં થયેલા હોય તેમને માટે ‘પૌરાણિક’ શબ્દ યોજી શકાય અને એમને અંગેના કાવ્યોનો તો ‘પુરાણ’ તરીકે નિર્દેશ થઈ શકે અને કેટલાક જૈન ગ્રંથકારોએ તેમ કર્યું પણ છે.

‘એકસંધાન લઘુ’ કાવ્યોમાં ખંડ-કાવ્યો, શતકો, પ્રકૃતિ-કાવ્યો. સમસ્યા-કાવ્યો, સંદેશ-કાવ્યો, સ્તુતિ-સ્તોત્રો અને વિજ્ઞપ્તિ-પત્રોનો સમાવેશ થાય છે.

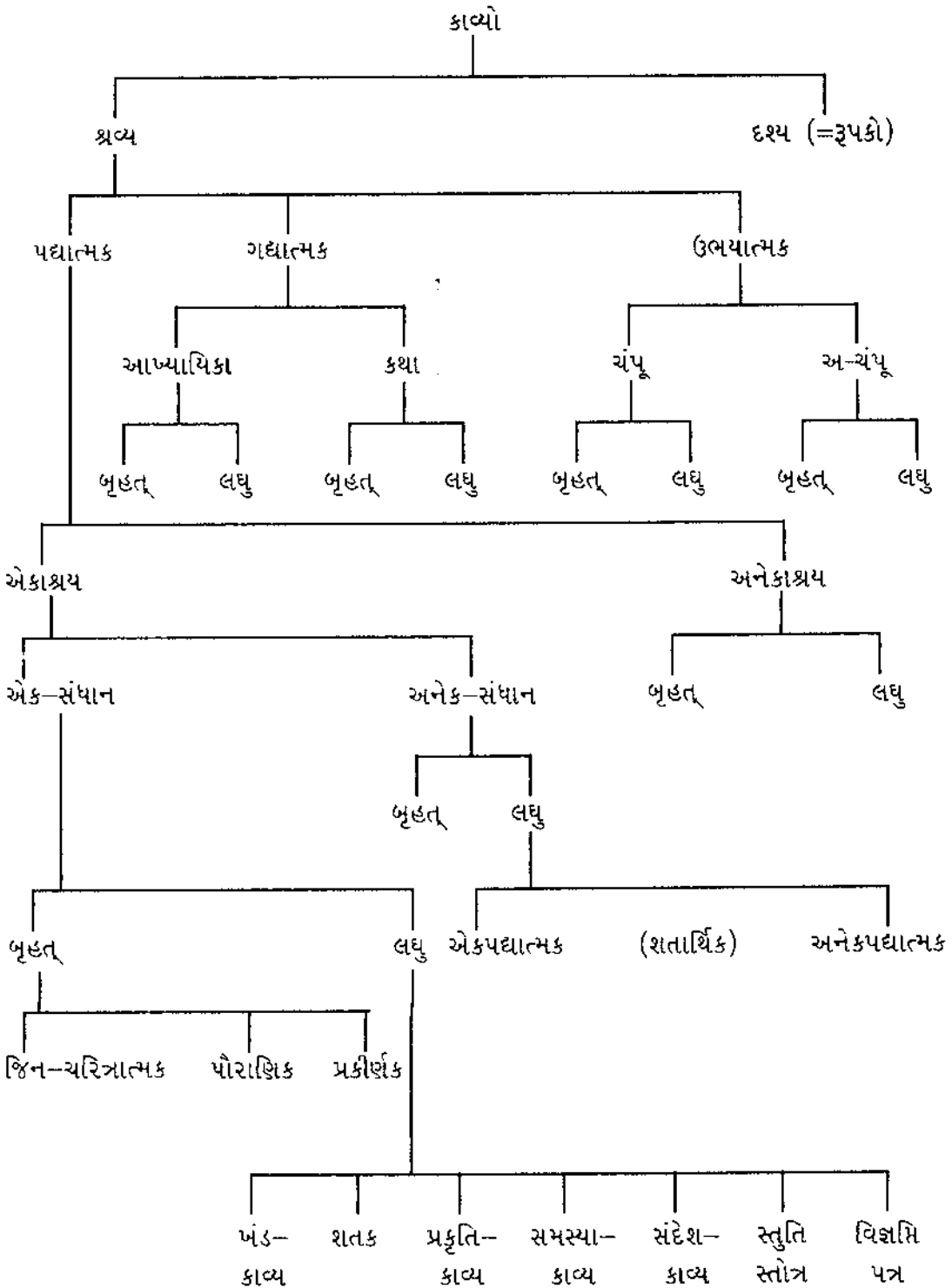
અહીં એ વાત ઉમેરીશ કે કોઈ કાવ્ય એક જ પદ્યરૂપ હોય અને તેના અનેક અર્થો થતા હોય તો તે ‘અનેકાર્થી’ કાવ્ય ગણાય. સાથે સાથે એ ‘લઘુ ‘અનેકસંધાન કાવ્ય’ પણ ગણાય. આવાં અનેક પદ્યોવાળું સળંગ કાવ્ય હોય તો એ પણ ‘અનેકસંધાન કાવ્ય’ ગણાય. એ પણ બૃહત્ કે લઘુ હોય.

ગદ્યાત્મક કાવ્યોમાં ગદ્યમાં રચાયેલી કૃતિઓની—ખાસ કરીને આખ્યાયિકાઓ, કથાઓ ઇત્યાદિની ગણના કરાય છે. ‘ચંપૂ’ એ તો મુખ્યત્વે ગદ્યમાં રચાયેલી એક વિશિષ્ટ પ્રકારની રચના છે.

દૃશ્ય કાવ્ય—‘દૃશ્ય’ કાવ્ય એટલે ‘રૂપક’. સામાન્ય રીતે એનો ‘નાટક’ શબ્દથી વ્યવહાર થઈ શકે. સદૃક જેવા રૂપકને બાદ કરતાં ઉત્તર ભારતના પ્રાચીન સમયનાં રૂપકોમાં સંસ્કૃત ઉપરાંત જાતજાતની પાઈય (પ્રાકૃત) ભાષામાં ગુંથાયેલું લખાણ નજરે પડે છે. આને લક્ષ્યમાં રાખી હું આ રૂપકોને—નાટકોને ‘દ્વિભાષિક’ (bilingual) કહું છું. જૈન રૂપકોની સંખ્યા નાની છે એટલે એના પેટાવર્ગ પ્રમાણે વહેંચણી કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

આમ મેં કાવ્યરૂપ વૃક્ષની શાખા, પ્રશાખા ઇત્યાદિનો જે નિર્દેશ કર્યો છે તેનો એકસામટો બોધ થાય તે માટે એની હું નીચે મુજબ સ્થાપના રજૂ કરું છું :—

૧. ઐતિહાસિક યુગના આરંભકાળને ‘આદ્ય-ઐતિહાસિક’ (proto-historic) કહે છે. હડપ્પા-સંસ્કૃતિ, વેદ-સંસ્કૃતિ તેમ જ અજૈન રામાયણ, મહાભારત અને પુરાણોના મુખ્ય પ્રસંગો આ આદ્ય-ઐતિહાસિક યુગના છે એમ “ગુજરાત વિદ્યાસભા” તરફથી વિ.સં. ૨૦૦૮માં પ્રકાશિત હડપ્પા ને મોહેજો-દડો (પૃ.૫)માં ઉલ્લેખ છે. આ પુસ્તક અધ્યાપક ડૉ. હરિપ્રસાદ ગં. શાસ્ત્રીએ રચ્યું છે.
૨. શ્લેષાત્મક પદ્યોવાળું કાવ્ય એક રીતે ‘અનેક-સંધાન’ ગણાય પરંતુ એ સર્વાંશે એવું ભાગ્યે જ હોય એટલે એનો મેં અહીં ઉલ્લેખ કર્યો નથી.

જૈન સાહિત્યનો ઉદ્ભવ એ કંઈ સાહિત્યની જ રચનાની આકાંક્ષાને આભારી નથી પરંતુ મોટે ભાગે તો જૈન ધર્મના સ્વરૂપને સમજાવવાની ભાવનાને આભારી છે. આમ હોવાથી એ સ્વરૂપને યથાર્થ રીતે રજૂ કરનારા જૈન તીર્થંકરોનાં ચરિત્રોથી કાવ્યના શ્રીગણેશ માંડવા હું લલચાઉં છું.

આપણા આ દેશમાં—‘ભારત’વર્ષમાં ચાલુ ‘હુંડા’ અવસર્પિણી કાળમાં ‘કૌશલિક’ ઋષભદેવથી માંડીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામી સુધીના ચોવીસ તીર્થંકરો ઘઈ ગયા છે. એ પ્રત્યેકનાં છૂટાં છૂટાં એટલે કે સ્વતંત્ર તેમ જ એકસામટાં પરંતુ ‘ક્રમશઃ ચોવીસેનાં એમ બે રીતે ચરિત્રો મળે છે. આ ઉપરાંત ચોવીસેનું કે અમુક અમુક તીર્થંકરનું ચરિત્ર અન્ય મહાપુરુષોના ચરિત્ર સાથે સંકલિત કરાયેલું પણ મળે છે. તેમાં દરેક તીર્થંકરના સ્વતંત્ર ચરિત્રથી હું શરૂઆત કરીશ. તેમ કરતી વેળા ‘પુરાણ’ તરીકે નિર્દેશાયેલાં ચરિત્રોની પણ સાથે સાથે સંક્ષિપ્ત નોંધ લઈશ.

ભ. મહાવીરસ્વામી અને એમના પુરોગામી ‘પુરુષાદાનીય’ પાર્શ્વનાથ સિવાયના તીર્થંકરો તેમ જ રામચન્દ્ર, હનુમાન, વાસુદેવ કૃષ્ણ, પાંડવો, પુણ્યશ્લોક નળ વગેરે મહાપુરુષો પ્રાગ્-ઐતિહાસિક યુગમાં થયેલા છે એટલે એ પૌરાણિક મહાપુરુષો ગણાય. એમના ચરિત્રને અંગે ‘પુરાણ’ શબ્દ પણ વપરાય છે. આ પુરાણો કોને કોને અંગે કેટલાં કેટલાં રચાયાં છે અને એ કંઈ કંઈ ભાષામાં રચાયાં છે, અજૈન પુરાણો સાથે એનું શું સામ્ય છે ઇત્યાદિ બાબતોનો એકસામટો ખ્યાલ આવે તે માટે હું ‘પુરાણો’ એવા શીર્ષકપૂર્વક એ કૃતિઓનો એક જુદો વર્ગ પાડીને પણ વિચાર કરીશ.

‘પદ્માનન્દ-મહાકાવ્ય’ યાને જિનેન્દ્રચરિત (લ. વિ. સં. ૧૨૯૫)—આના કર્તા ‘વેણીકૃપાણ’ શીઘ્ર કવિ ‘અમરચન્દ્રસૂરિ’ છે. એઓ ‘વાયડ’ ગચ્છના અને વિવેકવિલાસના પ્રણેતા જિનદત્તસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એ કવિએ ‘વીર’ અંકથી અંકિત આ મહાકાવ્ય ૧૯ સર્ગમાં ૪૭૬૫ પદ્યોમાં રચ્યું

૧. આ શબ્દથી હું ‘અનેકસંધાન’ કાવ્યોનો વર્ગ પૃથક્ છે એ વાત સૂચવું છું કેમકે નાભેય-નેમિ જેવા દ્વિસંધાન-કાવ્યમાં ઋષભદેવ અને નેમિનાથ એ બેના અને સપ્તસંધાન જેવા કાવ્યમાં એ બે ઉપરાંત શાન્તિનાથ, પાર્શ્વનાથ ને મહાવીરસ્વામી એ ત્રણેના એમ એકંદર ધ્યાય તીર્થંકરોનાં તેમ જ કૃષ્ણ અને રામચન્દ્રનાં ચરિત્રો રજૂ કરાયેલાં છે તેનો અત્રે સમાવેશ થતો નથી.

૨. આ મહાકાવ્ય એને અંગેનાં મારાં અંગ્રેજી સારાંશ (digest), સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી ભૂમિકા તથા પદ્યાનુક્રમશિકા ઇત્યાદિ સહિત તેમ જ આ કવિકૃત ચતુર્-વિંશતિજિનેન્દ્ર સંક્ષિપ્તચરિત્રપૂર્વક “ગા. પૌ. ગ્રં.”માં ઈ. સ. ૧૯૩૨માં છપાવાયું છે અને એ મેં સંપાદિત કર્યું છે. આની વિ. સં. ૧૨૯૭માં લખાયેલી એક હાથપોથી ખંભાતના એક ભંડારમાં છે આ મહાકાવ્યનું ગુજરાતી ભાષાંતર “જૈ. આ. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૯૯૯માં “શ્રીઆદિનાથપ્રભુચરિત” ના નામથી પ્રકાશિત કરાયું છે. એની પ્રસ્તાવનામાં તમામ સર્ગોનો સારાંશ ગુજરાતીમાં અપાયો છે. [સુરેન્દ્રસૂરિ ત. પાઠશાળા અમદાવાદી આ આ. જગન્નાથસૂરિના સંપાદન પૂર્વક ૨૦૫૨માં છપાયો છે. વિશેષ માટે જુઓ ‘તેરહવી ચૌદહવી શતાબ્દી કે જૈન સંસ્કૃત કાવ્ય’ ડો. શ્યામશંકર દીક્ષિત.]

૩. એમનો પરિચય મેં જૈ. સં. સા. ઈ (ખંડ ૧, પૃ. ૯૮ અને ૩૨૪)માં આપ્યો છે.

૪. આ પૈકી ૧૯મો સર્ગ ‘પ્રશસ્તિ-સર્ગ’ છે.

૫. ૧૩૩, ૩૨૭, ૨૪૧, ૨૪૭, ૧૪૨, ૨૬૨, ૬૯૫, ૧૭૪, ૧૨૫, ૧૨૯, ૮૯, ૧૬૭, ૪૭૧, ૩૧૩, ૨૭૨, ૨૮૩, ૪૦૯, ૩૨૩ અને ૬૩ એમ ૧૯ સર્ગમાં પદ્યોની અનુક્રમે સંખ્યા છે.

છે. એ મહાકાવ્ય તીર્થકરોની સ્તુતિઓ રચનારા કવિ પદ્મ મંત્રીની અભ્યર્ચનાથી યોજાયેલું હોવાથી એના નામમાં ‘પદ્મ’ શબ્દ ગૂંથી લેવાયો છે. આની ‘પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૪૯)માં વિ. સં. ૧૨૮૪માં ગાદીએ આવનારા વીસલદેવ (વિશ્વલદેવ)નું નામ છે એટલે આ મહાકાવ્ય વિ. સં. ૧૨૮૪ થી ૧૨૮૭ના ગાળામાં રચાયું છે. આનો પ્રારંભ જોતાં એમ જણાય છે કે કર્તાની અભિલાષા ‘કૌશલિક’ ઋષભદેવ વગેરે ચોવીસે તીર્થકરોનું વિસ્તૃત ચરિત્ર રચવાની હતી. એ ફળીભૂત થઈ હોય તો પણ આજે તો આપણને ઋષભદેવનું જ ચરિત્ર મળે છે. તેમ છતાં એ આનંદનો વિષય છે કે એમણે ચોવીસે જિનેશ્વરોનું સંક્ષેપમાં રચેલું ચરિત્ર તો મળે જ છે.^૧ એ પદ્માનન્દ-મહાકાવ્યને હિસાબે લગભગ ત્રીજે ભાગે છે કેમકે એમાં ૧૮૦૨ પદ્યો છે. આ સંક્ષિપ્ત ચરિત્રમાં વિસ્તૃત ચરિત્ર રચવાની અભિલાષા દર્શાવાઈ છે.

P. ૭

પદ્માનન્દ-મહાકાવ્ય એ હૈમ ત્રિષષ્ટિ. (પદ્માત્મક)ને સામે રાખીને યોજાયું છે. એમાં જાતજાતના છન્દ અને અલંકારોનો ઉપયોગ કરાયો છે. સ. ૧૪માં શ્લો. ૭૫-૮૨ ત્રિવર્ગ-પરિહારનાં ઉદાહરણરૂપ છે. એમાં ક-વર્ગ, ચ-વર્ગ અને ટ-વર્ગના અક્ષરોનો ઉપયોગ કરાયો નથી. એવી રીતે આ સર્ગના શ્લો. ૧૦૫-૧૮૫ ‘ક’ થી ‘મ્’ સુધીના પચ્ચીસ અક્ષરોથી રહિત છે અને આમ એ પંચવર્ગ પરિહારના ઉદાહરણરૂપ છે. નિરૌપ્પચ અર્થાત્ ઔષ્પચ અક્ષર વિનાની પ્રાચીન કૃતિ તે દંડીએ રચેલા દશકુમારચરિત્રનો સાતમો ઉચ્છ્વાસ છે. મરાઠી કવિ મોરોપંતે નિરોષ્ટ-રામાયણ રચ્યું છે.

P. ૮

વૃત્તિ-આ મહાકાવ્ય ઉપર કોઈકની ૬૨૮૧ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ છે.

ટિપ્પણ-આ જિનવર્ધમાન (? જિનવર્ધન)ના શિષ્ય હર્ષવર્ધનની રચના છે.

ભાષાંતર-પ્રસ્તુત મહાકાવ્યનું ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર થયેલું છે. એ ભાષાન્તરકારનું નામ અપાયા વિના છપાવાયું છે.

[૧] ઋષભદેવ-ચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૧૩૨૫)-આ ચરિત્ર નેમિકુમારના પુત્ર વાગ્ભટે રચ્યું છે અને એનો ઉલ્લેખ એમણે પોતે પોતાની કૃતિ નામે કાવ્યાનુશાસનમાં કર્યો છે પણ એની એકે હાથપોથી મળતી હોય એમ જણાતું નથી. આનો વિષય જૈનોના આદ્ય તીર્થકર ઋષભદેવનો જીવનવૃત્તાંત છે.

ભાગવત (સ્કંધ ૫, અ. ૨-૬)માં ઋષભદેવનું જીવનચરિત્ર વૈદિક હિન્દુઓની માન્યતા મુજબ અપાયું છે.

આદિનાથ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૪૭૪)-આ વિનયચન્દ્રે વિ. સં. ૧૪૭૪માં રચ્યું છે.

૧. આમાં પદ્મ મંત્રીનો એમના પૂર્વજ મંત્રી વાસુપૂજ્યથી માંડીને પરિચય અપાયો છે.

૨. આનું નામ “ચતુર્વિંશતિ-જિનેન્દ્ર-સંક્ષિપ્ત-ચરિત્ર” છે અને એ “ગા. પૌ. ગ્રં.” માં ઇ.સ. ૧૮૩૨માં પ્રકાશિત છે. જુઓ પૃ. ૪. ટિ. ૧. આનો ગુજરાતી અનુવાદ “જે. આ. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૯૮૩માં છપાવાયો છે. [આ. સુશીલસૂરિકૃત તીર્થકરચરિત્ર “લા.જ્ઞાન મં.” બોટાદથી સં. ૨૦૩૦માં છપાયું છે.]

૩. જુઓ પદ્માનન્દ-મહાકાવ્યની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા (પૃ ૮-૧૦)

૪. અભયદેવસૂરિના શિષ્ય વર્ધમાનસૂરિએ જ. મ. માં વિ. સં. ૧૧૬૦ માં આદિનાથચરિત્ર રચ્યું છે.

P. ૯

આદિનાથ-ચરિત્ર-આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ છે.

આદિનાથ-પુરાણ-ચન્દ્રકીર્તિ, [ધર્મકીર્તિ] શાન્તિદાસ, 'સકલકીર્તિ અને હસ્તિમલ્લ એ ચારેનું એકેક પુરાણ મળે છે.' [શ્રીદેવેન્દ્રમુનિ શાસ્ત્રીના ભ. ઋષભદેવ એક અનુશીલ નં માં અનેક ચરિત્રોનો ઉપયોગ થયો છે.]

- [૨] અજિતનાથ-ચરિત્ર-આ વિષયની સ્વતંત્ર કૃતિ તરીકે તો કોઈ અજ્ઞાતકર્તૃક રચના હોય તો હોય; બાકી અરુણમણિનું વિ. સં. ૧૭૧૬માં [જહાનાબાદ, બિહારમાં] રચાયેલું અજિતનાથ-પુરાણ છે. એમાં જૈનોના દ્વિતીય તીર્થંકર અજિતનાથનો જીવનવૃત્તાન્ત આલેખાયો છે. [દિવાનન્દસૂરિકૃત અજિતનાથચરિત્રની નકલ પ્રાકૃતટેક્ટ સો. અમદાવાદમાં છે.]

- [૩] સંભવનાથ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૩૦૦)- આના કર્તા તેજપાલ છે. શું એઓ વસ્તુપાલના ભાઈ થાય છે ? આ તેજપાલે આ દ્વારા જૈનોના ત્રીજા તીર્થંકર સંભવનાથનું ચરિત્ર આલેખ્યું છે. આ કૃતિની એક હાથપોથી ભાં. પ્રા. સં. મં. મા છે.

સંભવનાથ-ચરિત્ર (વિ.સં. ૧૪૧૩) આ મેરુતુંગસૂરિની રચના છે.

સંભવનાથ-ચરિત્ર-આ અજ્ઞાતકર્તૃક ચરિત્રની એક તાડપત્રીય પ્રતિ જેસલમેરના ભંડારમાં છે. આ ચરિત્રની નોંધ બૃ. ટિ. માં છે.

- [૪] અભિનન્દનસ્વામિ-ચરિત્ર-બૃ. ટિ.માં આ નામનું એક સંસ્કૃત ચરિત્ર છે. એમાં જૈનોના ચોથા તીર્થંકર અભિનન્દનસ્વામીનું ચરિત્ર આલેખાયું છે.^૧

P. ૧૦

- [૫] સુમતિનાથ-ચરિત્ર-બૃ. ટિ.માં આ નામની એક કૃતિ નોંધાયેલી છે. વળી જેસલમેરના ભંડારમાં આ નામની એક અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિની તાડપત્રીય પ્રતિ છે. આ બંનેમાં જૈનોના પાંચમા તીર્થંકર સુમતિનાથનું ચરિત્ર આલેખાયું છે.

- [૬] પદ્મપ્રભ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૨૫૪) - આના કર્તા 'જાલિહર' ગચ્છના દેવસૂરિ છે. એઓ ધર્મધોષસૂરિના શિષ્ય અને સર્વાનન્દસૂરિના પ્રશિષ્ય થાય છે. આ દેવસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૫૪માં રચેલા ચરિત્રમાં છઠ્ઠા તીર્થંકર પદ્મપ્રભનાથનો વૃત્તાન્ત રજૂ કર્યો છે. વિશેષમાં એમણે અહીં ત્રણ વાત કહી છે :-

(૧) 'જાલિહર' અને 'કાસદ્રહ' એ બે ગચ્છો 'કોટિકં' ગણની 'વિદ્યાધર' શાખામાંથી એકસાથે નીકળ્યા છે. [પઉમપ્પહસામિય. (જાલીહરગચ્છીય)ની નકલ પ્રા.ટે.સો. અમદાવાદમાં છે.]

(૨) ગ્રંથકારના પ્રગુરુ સર્વાનન્દસૂરિએ પાર્શ્વનાથચરિત્ર રચ્યું છે.

૧. એમણે રચેલા પુરાણને પુરુદેવ-પુરાણ પણ કહે છે કેમકે 'પુરુદેવ'નો અર્થ 'ઋષભદેવ' થાય છે. [જિનવાણી પ્ર. કાર્યાલય કલકત્તાથી ૧૯૩૭માં આ પ્રકાશિત થયેલ છે.]

૨. જુઓ મહાપુરાણ (ભા. ૧)ની હિન્દી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૦)

૩. કોઈકે પાઈયમાં પણ આ તીર્થંકરનું ચરિત્ર રચ્યું છે. એનું નામ અભિનન્દણસામિચરિય છે.

૪. વિ. સં. ૧૨૪૧માં કુમારવાલચરિય રચનારા સોમપ્રભસૂરિએ જ. મ.-માં સુમઈનાહ-ચરિય રચ્યું છે.

જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૧૧૮). [સંપા.રમણીક શાહ પ્ર. પ્રાકૃતગ્રંથ પરિષદ]

(૩) ગ્રંથકાર દેવેન્દ્ર પાસે ન્યાય અને હરિભદ્રસૂરિ પાસે આગમ ભણ્યા હતા.

[પ્રવચનસારોદ્ધાર ટીકામાં સિદ્ધમેનસૂરિએ સ્વરચિત 'પદ્મપ્રભચરિત્ર'નો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જ્ઞાનભૂષણ, વિદ્યાભૂષણ, શુભચન્દ્ર, સકલકીર્તિ, સોમદત્ત વિ.એ પણ પદ્મપ્રભચ. રચ્યા છે. પઉમપ્પહસામિ ચ.- સિરિચંદસૂરિ, સંપા. રૂપેન્દ્રકુમાર પગારિયા, પ્ર. લા. દ. વિદ્યામંદિર]

[૭] 'સુપાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર-૮૦૦૦ શ્લોક જેવડી આ નામની એક અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ છે. આ ઉપરાંત બૃ. ટિ.માં પણ આવી એક કૃતિની નોંધ છે. એમાં જૈનોના સાતમા તીર્થંકર સુપાર્શ્વનાથનો જીવન વૃત્તાંત આલેખાયો છે. બૌદ્ધોના ગ્રંથ નામે મહાવગ્ગ (૧, ૨૨, ૧૩)માં મહર્ષિ બુદ્ધના સમયમાં રાજગૃહમાં આ સુપાર્શ્વનાથનું મંદિર હતું એમ કહ્યું છે.^૧ આ જ ગ્રંથમાં 'આજીવક' સંપ્રદાયનો તપસ્વી નામે ઉપક અનન્તનાથનો ઉપાસક હતો એવો ઉલ્લેખ છે.^૨

P. ૧૧

[૮] ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૯૧૦) - આના કર્તા દિ. અસગ છે. એમણે આ કૃતિમાં જૈનોના આઠમા તીર્થંકર ચન્દ્રપ્રભસ્વામીનો જીવનવૃત્તાંત રજૂ કર્યો છે.

ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૧૦૫૦) - આના કર્તા અન્ધસેન છે એવો ઉલ્લેખ ઈ. સ.ની દસમી-અગિયારમી સદીમાં થઈ ગયેલા ધવલે હરિવંસપુરાણમાં કર્યો છે.^૩ શું આ ચરિત્ર સંસ્કૃતમાં છે ?

'ચન્દ્રપ્રભસ્વામિ-ચરિત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૦૮૨) - આની રચના દિ. વીરનન્દિએ કરી છે. એઓ 'દેશી' ગણના ગુણનન્દિના શિષ્ય અભયનન્દિના શિષ્ય થાય છે. આ ૧૮ સર્ગના ચરિત્રનો ઉલ્લેખ વાદિરાજે શકસંવત ૯૭૪માં રચેલા પાર્શ્વનાથ-ચરિત્રમાં કર્યો છે. એ હિસાબે આ ચરિત્ર વિ. સં. ૧૦૮૨ કરતાં તો પ્રાચીન ગણાય.

પંજિકા-આ ઉપર્યુક્ત ચરિત્ર ઉપર દિ. ગુણનન્દિની પંજિકા છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૯૭માં લખાયેલી છે.

વિદ્વદ્-મનોવલ્લભ-આ કોઈકની આ ચરિત્ર ઉપરની ટીકાનું નામ છે.

'ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૨૬૪) - આના કર્તા દેવેન્દ્ર 'નાગેન્દ્ર' ગચ્છના વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય થાય છે. આ ૫૩૨૫ શ્લોક જેવડું ચરિત્ર વિ. સં. ૧૨૬૪માં રચાયું છે.

ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૩૦૨) - આ ચરિત્રના કર્તા સર્વાનન્દસૂરિ છે. એમણે વિ. સં. ૧૨૯૧માં પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર રચ્યું છે. એઓ શીલભદ્રના પ્રશિષ્ય અને ગુણભદ્રના શિષ્ય થાય છે. આ ચરિત્ર ૬૧૪૧ શ્લોક જેવડું મોટું છે.

P. ૧૨

૧. 'હર્ષપુરીય' ગચ્છના લક્ષ્મણગણિએ વિ. સં. ૧૧૯૯માં સુપાસનાહચરિય રચ્યું છે. જુઓ પા. ભા. સા. (પ્ર. ૧૧૫),

૨-૩. જુઓ જૈન આગમસાહિત્યમાં ગુજરાતની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૧).

૪. જુઓ "Allahabad University Studies" (I, p. 167).

૫. આ "કાવ્યમાલા"માં ઈ. સ. ૧૯૧૨માં છપાયું છે. એની ચોથી આવૃત્તિ ઈ. સ. ૧૯૨૬માં પ્રકાશિત થઈ છે. ["જીવરાજ ગ્રં." સોલાપુરથી ૧૯૭૦માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

૬. આ "આત્મવલ્લભ ગ્રંથમાલા" માં ઈ. સ. ૧૯૩૦માં છપાવાયું છે. ["હર્ષપુષ્પા."માં પ્રગટ થયું છે.]

ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર-આ જિનેશ્વરસૂરિની કૃતિ છે. એના ઉપર જિનપતિના શિષ્ય જિનેશ્વરે વિષમપદવૃત્તિ રચી છે.

ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર-આના કર્તા યશઃ કીર્તિ છે.

ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર (સ. વિ. સં. ૧૬૦૮) - આ ચરિત્ર શુભચન્દ્રે રચ્યું છે અને એનો ઉલ્લેખ એમણે વિ. સં. ૧૬૦૮માં રચેલા પાણ્ડવપુરાણમાં ચન્દ્રનાથ-ચરિત્ર તરીકે કર્યો છે.

ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર - 'અંચલ' ગચ્છના કોઈક સૂરિની આ રચના છે.

ચન્દ્રપ્રભ-ચરિત્ર - આ ધર્મચન્દ્રના શિષ્ય દામોદર કવિની રચના છે.

આ ઉપરાંત પાઈયમાં તેમ જ અપભ્રંશમાં આ તીર્થંકરને અંગે ચન્દ્રપ્પહચરિય નામનાં ચરિત્રો રચાયાં છે. જેમકે વિ. સં. ૧૧૩૮માં વીરસૂરિએ, વિ. સં. ૧૧૭૮માં યશોદેવે ઉર્ફે ધનદેવે, 'પરમાર્હત' કુમારપાલના રાજ્યમાં 'હરિભદ્રસૂરિએ અને 'જિનેશ્વરસૂરિએ તેમ જ 'દેવસૂરિએ પાઈયમાં અને કોઈકે 'અપભ્રંશમાં એકેક ચરિત્ર રચ્યું છે.' [ચં.ચ.ની નકલ પ્રા.ટે.માં છે.]

ચન્દ્રપ્રભ-પુરાણ-આના કર્તા દિ. અગાસદેવ છે.^૬

[૮] સુવિધિનાથ-ચરિત્ર-બૃ. ટિ.માં આ નામની બે અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિઓની નોંધ છે. તેમાં એક સંસ્કૃતમાં તો બીજી પાઈયમાં છે. એમાં જૈનોના નવમા તીર્થંકર સુવિધિનાથ યાને 'પુષ્પદન્તના જીવન ઉપર પ્રકાશ પડાયો છે.

P. ૧૩

સુવિધિનાથને અંગે કોઈ પુરાણ રચાયું હોય એમ જણાતું નથી.

[૧૦] શીતલનાથ-ચરિત્ર - જૈનોના દસમા તીર્થંકર શીતલનાથના જીવનવૃત્તાંતને અંગે બે ચરિત્ર રચાયાનો બૃ. ટિ. માં ઉલ્લેખ છે. તેમાં એક સંસ્કૃતમાં અને 'બીજું' જ. મ.માં છે.

શીતલનાથને અંગે કોઈ પુરાણ રચાયું હોય એમ જાણવામાં નથી.

[૧૧] શ્રેયાંસ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૧૭૨)- આ ૬૫૮૪ શ્લોક જેવડા ચરિત્રના કર્તા 'બૃહદ્' ગચ્છના હરિભદ્રસૂરિ છે. એઓ માનદેવસૂરિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય જિનદેવના શિષ્ય થાય છે. એમણે

૧. જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૧૧૭).

૨. એમની કૃતિ ઉપર 'ખરતર' ગચ્છના સાધુસોમગણિની ૧૩૧૫ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ છે.

૩. જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૧૧૮).

૪. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧. પૃ. ૧૨૦).

૫. દિ. શ્રુતકીર્તિના શિષ્ય અગ્ગલદેવે કન્નડ (કાનડી)માં તેમ જ દોડચ્યે પણ ચન્દ્રપ્રભસ્વામીનું એકેક ચરિત્ર રચ્યું છે.

૬. જુઓ મહાપુરાણ (ભા. ૧)ની હિંદી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૦).

૭. આ કૃતિનું નામ સુવિધિનાથચરિય એવું હું યોજું છું.

૮. કોઈકે જ. મ. માં પુષ્પદન્ત-ચરિય રચ્યું છે. એમાંનાં બે પદ્યો નન્દિતાદ્યના ગાહાલક્ષ્મણમાં ઉદ્ધૃત કરાયાં છે એમ ગાહાલક્ષ્મણના ટીકાકાર રત્નચન્દ્રે કહ્યું છે.

૯. આનું નામ હું સીયલનાથચરિય યોજું છું.

વિ. સં. ૧૧૭૨માં બન્ધસામિત્ત, છાસીઈ વગેરે ક્રમગ્રંથો ઉપર વૃત્તિ તેમ જ મુણિવઈચરિય રચ્યાં છે. વળી એમણે વિ. સં. ૧૧૮૫માં પ્રશમરતિની વૃત્તિ રચી છે. આ ઉપરાંત એમણે ખેત્તસમાસ ઉપર પણ વૃત્તિ રચી છે. એમણે આ શ્રેયાંસચરિત વિ. સં. ૧૧૭૨માં રચ્યું છે. એ એમની સંસ્કૃત કૃતિ હશે. જો એમ હોય તો પણ એ હજારેક જેટલાં પદ્યમાં છે કે કેમ એ જાણવું બાકી રહે છે. તેમ છતાં જૈનોના અગિયારમા તીર્થંકર 'શ્રેયાંસનાથનું ચરિત્ર પૂરું પાડનારી સ્વતંત્ર કૃતિઓમાં આનું અગ્ર સ્થાન હોવાથી મેં એની અહીં નોંધ લીધી છે.

'શ્રેયાંસચરિત' (વિ. સં. ૧૩૩૨) — આ ૫૧૨૪ શ્લોક જેવડા ચરિતના કર્તા 'રાજ' ગચ્છના યાને 'ચન્દ્ર' ગચ્છના માનતુંગસૂરિ છે. એમણે 'ત્રૈપુરાગમમાંથી ઉદ્ભૂત કરી કોઈ ગ્રંથ સૂત્રરૂપે રચી તેની વૃત્તિ પણ રચી છે એમ આ ૧૩ સર્ગના કાવ્યને અંતે અપાયેલી પ્રશસ્તિ જોતાં જણાય છે. આ પ્રશસ્તિમાં ગ્રંથકારે પોતાની ગુરુપરંપરાની શરૂઆત શીલભદ્રસૂરિથી કરી છે. એ વિચારતાં પ્રસ્તુત ગ્રંથકાર જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય રત્નપ્રભસૂરિના શિષ્ય થાય છે. આ કાવ્ય રચવામાં હું દેવભદ્રસૂરિની કૃતિનો અર્થાત્ ૧૧૦૦૦ શ્લોક જેવડા અને જ. મ. માં રચાયેલા સિજજંસચરિતનો ઉપયોગ કરું છું એવું એમણે પ્રશસ્તિમાં કહ્યું છે. વળી એમણે પોતાની આ કૃતિનું સંશોધન દેવાનન્દસૂરિના શિષ્ય કનકપ્રભના શિષ્યે કર્યાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

P. ૧૪

પ્રત્યેક સર્ગની રચના 'અનુષ્ટુભ્'માં છે; ફક્ત દરેક સર્ગનો છેવટનો ભાગ અન્ય છંદમાં રચાયો છે.

આ શ્રેયાંસચરિતમાં શ્રેયાંસનાથનું એમના પૂર્વ ભવોના વર્ણનપૂર્વકનું ચરિત્ર મનોરમ રીતે આલેખાયું છે. સર્ગ ૬ના પ્રારંભમાં રાધાવેધનું વર્ણન છે. સ. ૮, શ્લો. ૬૧માં લગ્નનાં ગીતને પ્રસંગે સ્ત્રીઓ દ્વારા કરાતા શબ્દોચ્ચાર સૂચવનાર 'ઉલુલુ' શબ્દ વપરાયો છે. સ. ૧, શ્લો. ૧૫માં શ્રેયાંસનાથના ચ્યવન-સ્થળ તરીકે શુક અર્થાત્ મહાશુકનો અને સ. ૫, શ્લો. ૨૧૪માં અચ્યુતનો ઉલ્લેખ છે. પ્રથમ મત હૈમ ત્રિપષ્ટિ. (પ. ૪, સ. ૧) સાથે મળે છે જ્યારે બીજો મત સત્તરિસપદાણ (ગા. ૫૫)ને અનુરૂપ છે. પ્રશસ્તિના શ્લો. ૫માં કહ્યું છે કે 'ભાલીજમાં મહાવીરસ્વામીના ચૈત્યમાં વ્યાખ્યાનના પ્રસંગે સર્વદેવ ગુરુની ભુજાઓનું રક્ષણ આર્યા દેવીના વજ્રે કર્યું.^૬

P. ૧૫

૧. 'શ્રેયાંસ'ને બદલે શ્રેયન્' એવો પ્રયોગ પણ જોવાય છે. જુઓ અ. ભિ. ચિં. (કાંડ ૧, શ્લો. ૨૮)

૨. આ ચરિતનું સંપાદન મુનિશ્રીવિક્રમવિજયજીએ અને ભાસ્કરવિજયજીએ મળીને કર્યું છે. એ ચરિત "લ. જૈ. ગ્રં."માં ઈ. સ. ૧૯૪૮માં છપાવાયું છે. એમાં કોઈ કોઈ સ્થળે પાઠ ખંડિત છે. (દા. ત. જુઓ પત્ર ૧૧૫ અ). કેટલીક વાર સંપાદકો તરફથી ટિપ્પણરૂપે અર્થ અપાયા છે. પ્રારંભમાં ગુજરાતીમાં પ્રસ્તાવના છે. [આ. જૈ. સ. માં પ્રકા.]

૩. આ નામ કર્તાએ શ્લો. ૧૦માં ૨જૂ કર્યું છે.

૪. શું આ કોઈ વૈદ્યકનો ગ્રંથ છે ? ત્રિપુરારહસ્ય નામની જે કૃતિ મળે છે તેની સાથે આને કોઈ સંબંધ છે ખરો ?

૫. આ 'ભાલીજ' તે ગુજરાતનું 'ભાલજ' છે કે કેમ ?

૬. આવો ઉલ્લેખ અન્યત્ર મળે છે ખરો ?

શ્રેયાંસચરિત - આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ છે.

શ્રેયાંસ-પુરાણ - આના કર્તા દિ. સુરેન્દ્રકીર્તિ છે.

- [૧૨] 'વાસુપૂજ્ય-ચરિત (વિ. સં. ૧૨૯૯) - આ ચરિતના કર્તા 'નાગેન્દ્ર' ગચ્છના વર્ધમાનસૂરિ છે. એઓ વિજયસિંહસૂરિના દ્વિતીય શિષ્ય થાય છે જ્યારે પ્રથમ શિષ્ય તો દેવેન્દ્રસૂરિ છે કે જેમણે ચન્દ્રપ્રભચરિત રચ્યું છે. આ વર્ધમાનસૂરિએ અંબડ મંત્રીના ભાઈ દંડનાયક આદ્યાદનની અભ્યર્થનાથી આ ચરિત અણહિલપુરમાં વિ. સં. ૧૨૯૯માં ચાર સર્ગમાં રચી એને 'આદ્યાદન' અંકથી અંકિત કર્યું છે. એ સર્ગોમાં અનુક્રમે ૬૮૧, ૨૨૮૨, ૧૧૧૫ અને ૧૩૬૯ પદો છે. આમ આ બૃહત્ કાવ્યમાં ૫૪૪૭ પદો છે. જૈનોના બારમાં તીર્થંકર વાસુપૂજ્યસ્વામીને અંગેના આ ચરિતના નિર્નામક જણાતા પ્રથમ સર્ગમાં વાસુપૂજ્યનો, રાજા પશ્ચોત્તર તરીકેનો પૂર્વ ભવ વર્ણવાયો છે.

'તીર્થંકર-કારણ-લબ્ધિ-વર્ણન' નામના બીજા સર્ગમાં આ રાજાએ દીક્ષા લીધી એ બાબત આલેખાઈ છે.

P. ૧૬

'ચતુઃકલ્યાણ-લબ્ધિ-વર્ણન' નામના ત્રીજા સર્ગમાં ભ. વાસુપૂજ્યનું તીર્થંકર તરીકેનું જીવન રજૂ કરાયું છે.

મહોદય-લબ્ધિ-વર્ણન' નામના ચોથા સર્ગમાં સમ્યક્ત્વ તેમ જ શ્રાવકનાં બાર વ્રતોને અંગે કથાનકો અપાયાં છે. સાથે સાથે અશોક અને રોહિણીના પૂર્વ ભવ વર્ણવાયા છે. અંતમાં ગ્રંથકારે રચેલી પ્રશસ્તિ છે.

પ્રત્યેક સર્ગ અનુષ્ટુભમાં છે; ફક્ત દરેક સર્ગનાં અંતિમ બે પદો વસન્તતિલકામાં છે.

અન્ય કૃતિઓ - ચન્દ્રપ્રભે ૮૦૦૦ શ્લોક જેવડું જ. મ. માં વાસુપૂજ્યચરિય રચ્યું છે. એ ઉપરાંત એક અજ્ઞાતકર્તૃક વાસુપૂજ્યચરિત્ર પણ છે.

આ તીર્થંકરને અંગે કોઈ પુરાણ રચાયું જણાતું નથી.

- [૧૩] 'વિમલનાથ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૫૧૭) - આના કર્તા જ્ઞાનસાગર છે. એઓ 'બૃહત્ તપા' ગચ્છના રત્નસિંહસૂરિના શિષ્ય થાય છે, એમણે આ ચરિત્ર પાંચ સર્ગમાં ખંભાતમાં વિ. સં. ૧૫૧૭માં રચ્યું છે. એ ૫૬૫૦ શ્લોક જેવડા ચરિત્રમાં જૈનોના તેરમા તીર્થંકર વિમલનાથનું ચરિત્ર આલેખાયું છે.

૧. આ ચરિત્ર કથાઓના અનુક્રમ સહિત "જૈ. ધ. પ્ર. સ." તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૬માં છપાવાયું હતું. એ પૂર્વે એ સભા તરફથી આ જ ચરિત્ર વિ. સં. ૧૯૬૬માં પ્રસિદ્ધ કરાયું હતું. એનું ડૉ. એમ્બ્રોજિયો બેલિની (Ballini) એ સંપાદન કર્યું હતું, એની આ બીજી આવૃત્તિ છે. [હીરાલાલ હંસરાજ પ્યારા ૧૯૨૮-૩૦માં અને જિ. આ. દ્ર. ૨૦ પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

૨. આ ચરિત્ર હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૦માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. [જિ. આ. દ્ર. ૪૬માં વિ. ચ. અને ગુજ.અનુવાદ જૈ.આ.સં. દ્વારા ૧૯૮૫માં પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

વિમલનાથ-પુરાણ-આ નામની બે કૃતિ છે : (૧) (દિ. ?) કૃષ્ણજિષ્ણુએ રચેલી અને (૨) રત્નનન્દિકૃત. કૃષ્ણજિષ્ણુ એ હર્ષના શિષ્ય થાય છે. એમની કૃતિ દસ સર્ગમાં લગભગ ૨૩૦૦ શ્લોકમાં રચાયેલી છે.

[ઈન્દ્રહંસગણિએ સં. ૧૫૭૮માં રચેલી અને અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ મળે છે.]

[૧૪] અનન્તનાથ-ચરિત્ર-આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ દ્વારા જૈનોના ચૌદમા તીર્થંકર અનન્તનાથનું ચરિત્ર આલેખાયું છે 'અનન્તનાથને બદલે 'અનન્તજિત્' એવો પણ વ્યવહાર કરાય છે.

અનન્તનાથપુરાણ-આના કર્તા દિ. : વાસવસેન છે.

P. ૧૭

[૧૫] 'ધર્મશર્માભ્યુદય યાને ધર્મજિનપતિચરિત (ઉ. વિ. સં. ૧૨૮૭) - આના કર્તા 'કાયસ્થ દિ. ગૃહસ્થ 'હરિચન્દ્ર' છે. એમના પિતા, માતા અને ભાઈનાં નામ અનુક્રમે 'આર્દ્રદેવ, રથ્યા અને લક્ષ્મણ છે. એમણે આ ૨૧ સર્ગના કાવ્યમાં જૈનોના પંદરમા તીર્થંકર ધર્મનાથનો જીવનવૃત્તાંત આલેખ્યો છે. આ કાવ્ય શિશુપાલવધના 'અનુકરણરૂપે રચાયું છે. એમાં ગઉડવહનો ઉલ્લેખ છે.' આ કાવ્યના ૧૮મા સર્ગના શ્લો. ૯૦, ૯૪, ૯૮-૯૯, ૧૦૧-૧૦૨ અને ૧૦૪ અનુક્રમે મુરજ, મુરજ, 'ષોડશદલ-કલમ, 'અષ્ટાર-ચક્ર અને ષડર-ચક્ર બંધથી વિભૂષિત છે. ષોડશદલ-કમલને લગતા શ્લો. ૯૮ અને ૯૯ "હરિચન્દ્રકૃતધર્મજિનપતિચરિતમિતિ" પંક્તિ ઉપસ્થિત કરી એ દ્વાર આ કાવ્યના કર્તાનું અને આ કાવ્યનું નામ રજૂ કરે છે. અષ્ટાર-ચક્રના આઠ આરાના આદિમ અક્ષરને ત્રીજા છઠ્ઠા અને આઠમા વલયના અક્ષરો સાથે મેળવતાં ઉદ્ભવવતું નિમ્નલિખિત પદ્ય આ કાવ્યના કર્તા, તેમના પિતા અને આ કાવ્યનાં નામ પૂરાં પાડે છે :-

P. ૧૮

"આર્દ્રદેવસુતેનેદં કાવ્યં ધર્મજિનોદયમ્ । રચિતં હરિચન્દ્રેણ પરમં રસમન્દિરમ્ ॥"

એવી રીતે ષડર-ચક્રના ત્રીજા વલયના અક્ષરો આ કાવ્યનું નામ રજૂ કરે છે જ્યારે છઠ્ઠા વલયના અક્ષરો કર્તાનું નામ દર્શાવે છે.

૧. આ કાવ્ય "કાવ્યમાલા" (ગ્રન્થાંક ૮) માં ઈ. સ. ૧૮૮૮માં પ્રકાશિત કરાયું હતું. એની ત્રીજી આવૃત્તિ ઈ. સ. ૧૯૩૩માં છપાવાઈ છે. એમાં સંસ્કૃતમાં વિષયાનુક્રમ છે. [પં. પન્નાલાલનો હિન્દી અનુ. ભારતીયજ્ઞાનપીઠ દ્વારા પ્રગટ થયો છે.]

૨. કાયસ્થ જૈન ધર્મના ઉપાસક હોય એવાં ઉદાહરણો ભાગ્યે જ જોવાય છે.

૩. જીવંધરચંપૂ અને જીવંધરચરિત (નાટક)ના કર્તા તરીકે એમને કેટલાક ઓળખાવે છે.

૪. પં. નાથૂરામ પ્રેમીનો 'મહાકવિ હરિચન્દ્ર' નામનો લેખ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૪૭૨-૪૭૬)માં છપાયો છે. આ પ્રથમ આવૃત્તિના પૃષ્ઠાંક છે.

૫. એઓ 'નોમક' વંશના અને 'કાયસ્થ' કુળના છે.

૬-૭. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૮૩).

૮-૯. આ બંનેનાં ચિત્ર । L D નામના મારા લેખના બીજા હપ્તામાં પૃ. ૧૩૫માં અપાયાં છે.

સંતુલન—જીવંધર—ચંપૂ એ આ ધર્મશર્માભ્યુદયની સાથે ભાવ અને શબ્દોની દૃષ્ટિએ ઘણી સમાનતા ધરાવે છે. વાગ્ભટકૃત નેમિનિર્વાણનું આઠ પદ્ય અને એના બીજા સર્ગનો પ્રારંભિક ભાગ આ ધર્મશર્માભ્યુદયના પ્રથમ પદ્યનું તેમ જ એના પાંચમા સર્ગની શરૂઆતના અંશનું સ્મરણ કરાવે છે.

વિષય—પ્રારંભમાં મહાકવિઓની પ્રશંસા, પોતાની લઘુતા, ઉત્તમ કાવ્યમાં સમજણ તથા સજ્જન અને દુર્જન વિષે કથન એમ વિવિધ બાબતો રજૂ કરી ‘જંબૂ’ દ્વીપ, ‘સુમેરુ’ પર્વત, ‘ભરત’ ક્ષેત્ર વગેરેનું વર્ણન કરાયું છે. આગળ ઉપર કેટલાંક પ્રાકૃતિક દૃશ્યો વર્ણવાયાં છે.

રચના—સમય—ધર્મશર્માભ્યુદયની વિ. સં. ૧૨૮૭માં લખાયેલી હાથપોથી પાટણના એક ભંડારમાં છે અને એ રત્નાકરસૂરિના આદેશથી કીર્તિચન્દ્રગણિએ લખી છે. આ હિસાબે આ કાવ્ય એટલું તો પ્રાચીન ગણાય. જો ઉપર્યુક્ત નેમિનિર્વાણ એ આ ધર્મશર્માભ્યુદયના જ પરિશીલનનું ફળ હોય તો આ કાવ્ય વિક્રમની ૧૧મી સદીનું ગણાય. વળી કપ્પૂરમંજરીમાં પ્રથમ જવનિકા પછી વિદૂષક દ્વારા કવિ હરિચન્દ્રનો ઉલ્લેખ છે. જો આ હરિચન્દ્ર અત્ર પ્રસ્તુત હોય તો આ કાવ્ય વિ. સં. ૮૬૦થી પણ પહેલાનું ગણાય. આ અનુમાનો સત્ય ન ઠરે ત્યાં સુધી તો આ કાવ્ય વિક્રમની તેરમી સદીનું મનાય.

સન્દેહધ્વાન્તદીપિકા — આ ધર્મશર્માભ્યુદય ઉપરનું લલિતકીર્તિના શિષ્ય યશઃકીર્તિએ રચેલું દિપ્તન છે. એ બહુ ઉપયોગી જણાતું નથી એટલે વિસ્તૃત ટીકા રચાવી જોઈએ ?

મરાઠી ‘અન્યવાર્થ અને ‘ભાવાર્થ—ધર્મશર્માભ્યુદય (સ. ૨)ના મરાઠીમાં અન્યવાર્થ અને ભાવાર્થ શ્રી. કૃષ્ણજી નારાયણ જોશીએ કર્યા છે.

હિન્દી ટીકા — આ શ્રીપત્રાલાલ જૈને રચી છે. એની હિન્દી પ્રસ્તાવનામાં કાવ્ય સંબંધી કેટલીક બાબતો વિચારાઈ છે.

ધર્મનાથ—ચરિત્ર યાને ધર્મ—ચરિત્ર—આના કર્તા નેમિચન્દ્ર છે.

કોઈકે પાઈયમાં ધમ્મનાહચરિય રચ્યું છે.

ધર્મનાથ—પુરાણ — આ દિ. સકલકીર્તિની રચના છે.

[કેલાસશ્રુતસાગર ગ્રન્થસૂચી-(ખંડ-૧) પ્ર. મહાવીર આરાધના કેન્દ્ર કોબાતીર્થ. વિ.સં. ૨૦૫૯. હસ્તપ્રતોનું વિવરણાત્મક સૂચીપત્ર.

પૌષધિકપ્રાયશ્ચિત્ત સામાયારી, (સ્વોપજટીકાસહ)

શ્રાદ્ધલઘુજિતકલ્પ (સ્વોપજટીકાસહ) બન્નેના કર્તા તિલકાચાર્ય (ચન્દ્રગચ્છીય) કેલાસ.જ્ઞાન.કોબા ક્રમાંક ૬૦૩૭૫]

૧-૨. આ બંને મૂળ કૃતિ અને એના પદ્યશ્લોક તથા સમાસ સહિત શ્રીબાલચંદ કસ્તૂરચંદ ધારાશીવકરે છપાવ્યા છે. એમણે પ્રકાશનવર્ષ આપ્યું નથી.

૩. આ ‘ધર્મશર્માભ્યુદય’ના નામથી “ભારતીય જ્ઞાનપીઠ, કાશી” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૫૪માં છપાવાઈ છે.

પ્રકરણ ૧૯ : (અ) બૃહત્ પદ્યાત્મક કાવ્યો : જિનચરિત્રો (ચાલુ)

P. ૨૦

[૧૬] શાન્તિનાથ-ચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૧૨૫૦) - આના કર્તા 'રાજ' ગચ્છના માણિકચન્દ્રસૂરિ છે. એમણે કાવ્યપ્રકાશ ઉપર 'સંકેત' નામની ટીકા રચી છે તેમ જ વિ. સં. ૧૨૭૬માં પાર્શ્વનાથચરિત્ર રચ્યું છે, એમણે પ્રસ્તુત કૃતિમાં જૈનોના સોળમા તીર્થંકર અને એ જ ભવમાં (૨પાંચમા) ચક્રવર્તી થયેલા મહાપુરુષ શાન્તિનાથનું જીવનચરિત્ર આલેખ્યું છે. [અદ્યાવધિ અપ્રગટ આ ગ્રંથનું અનેક હસ્તલિખિત પ્રતિઓના આધારે સંશોધન, સંપાદન સા.શ્રીહેમગુણશ્રી, સા.દિવ્યગુણશ્રીએ કર્યું છે. આનું પ્રકાશન "આ.ઊંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલી સૂરત દ્વારા વિ.સં.૨૦૫૮માં આ વિજયભદ્રસૂરીશ્વરજી દીક્ષાશતાબ્દી પ્રસંગે થયું છે.]

શાન્તિનાથ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૩૦૭)-આના કર્તા અજિતપ્રભસૂરિ છે. એઓ પૌર્ણમિક ગચ્છના વીરપ્રભસૂરિના શિષ્ય થાય છે. આ ચરિત્ર છ સર્ગમાં વિ. સં. ૧૩૦૭માં લગભગ ૫૦૦૦ શ્લોકમાં રચાયું છે.

શાન્તિનાથ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૩૨૨) - આ મદનચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય મુનિદેવસૂરિની રચના છે. એમણે આ ચરિત્ર 'પૂર્ણતલ્લ' ગચ્છના દેવચન્દ્રસૂરિની કૃતિ નામે 'સન્તિનાહચરિયને આધારે પદ્યમાં વિ. સં. ૧૩૨૨માં રચ્યું છે. એનું સંશોધન પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ કર્યું છે.

"શાન્તિનાથ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૪૧૦) - આના કર્તા 'બૃહદ્' ગચ્છના ગુણભદ્રસૂરિના શિષ્ય મુનિભદ્રસૂરિ છે. એમણે ૧૯ સર્ગમાં લગભગ ૬૨૭૨ શ્લોક જેવડું શાન્તિનાથનું આ ચરિત્ર વિ. સં. ૧૪૧૦માં રચ્યું છે. એનો ૧૨મો સર્ગ યમકથી અલંકૃત છે. આ 'મહાકાવ્યરૂપ ચરિત્રની પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૯) ઉપરથી જાણી શકાય છે કે આ મુનિભદ્રસૂરિનું પેરોજ રાજાની સભામાં વજન પડતું હતું. પ્રશસ્તિના શ્લો. ૧૩માં એમણે કાલિદાસ, ભારવિ, માઘ અને શ્રીહર્ષનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને શ્લો. ૧૪માં કહ્યું છે કે અજૈન પાંચ કાવ્ય શિખવાય છે તેની જેમ આ શાન્તિનાથ-ચરિત્ર પણ શિખવાડવું ઘટે.

૧. આનો સંક્ષિપ્ત પરિચય મેં જૈ. સં. સાઈ. (ખંડ ૧, પૃ ૨૮૭-૨૮૮)માં આપ્યો છે.
૨. એમની પૂર્વે ચાર ચક્રવર્તી થયા છે : (૧) ભરત, (૨) સગર, (૩) મધવા અને (૪) સનત્કુમાર.
૩. આ "જૈ. ધ. પ્ર. સ." તરફથી વિ. સં. ૧૯૭૩માં છપાવાયું છે. શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિ દ્વારા ત્યારબાદ સંપાદિત કરાયેલું આ ચરિત્ર બિબ્લિઓથેકા ઈન્ડિકામાં છપાવાયું છે.
૪. આમાં દક્ષિણચિહ્નસૂરિએ ઉર્ફે ઉદ્દ્યોતનસૂરિએ રચેલી કુવલયમાલાનો ઉલ્લેખ છે. [[વિશેષ માટે જુઓ ડૉ. દીક્ષિતનું 'તેરહવી ચૌદહવી શતાબ્દી કે મહાકાવ્ય']
૫. આ "ય. જૈ. ગ્રં." વીરસંવત્ ૨૪૭૭માં પ્રકાશિત કરાયું છે. એની સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના એના સંપાદકો પં. હરગોવિંદદાસ ત્રિ. શેઠે અને પં. બેચરદાસ જી. દોશીએ લખી છે. એમાં પરિશિષ્ટપર્વની પ્રસ્તાવનામાં ડૉ. યાકોબીએ 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિને અંગે વ્યાકરણાદિ પરત્વે જે આક્ષેપો કર્યા છે તેના રદિયા અપાયા છે.
૬. કર્તાએ પ્રત્યેક સર્ગના અંતમાં પ્રસ્તુત ચરિત્રનો 'મહાકાવ્ય' તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

શાન્તિનાથ—પુરાણ—આ નામનું એકેક પુરાણ નિમ્નલિખિત સાત દિ. વ્યક્તિઓએ રચ્યું છે :—

(૧) અસગ, (૨) ગુણસેન, (૩) બ્રહ્મ-જયસાગર, (૪) બ્રહ્મદેવ, (૫) શાન્તિકીર્તિ, (૬) શ્રીભૂષણ અને (૭) સકલકીર્તિ.

આ સાતનાં પુરાણો ઉપરાંત એક અજ્ઞાતકર્તૃક પુરાણ પણ છે.^૧

- [૧૭] કુન્થુનાથ—ચરિત્ર—આ ૫૫૫૫ શ્લોક જેવડા ચરિત્રની નોંધ બૃ. ટિ.માં છે. એના કર્તા વિબુધપ્રભસૂરિ છે. [આની અપૂર્ણ નકલ પ્રાકૃત ટેક્સ્ટ સો.માં છે.] એમણે તથા કોઈ કે સંસ્કૃતમાં તો કોઈ કે પાઈયમાં કુન્થુનાથનું—જૈનોના સત્તરમા તીર્થંકરનું અને એ જ ભવમાં (છઠ્ઠા) ચક્રવર્તી તરીકે જીવન જીવનારનું ચરિત્ર રચ્યું છે. પાઈય કૃતિ માટે હું કુન્થુનાથચરિય એવું નામ યોજું છું.

- [૧૮] અરનાથ—સ્તવ (લ. વિ. સં. ૧૬૭૫) — આના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના ઉપાધ્યાય જ્ઞાનવિમલના શિષ્ય પાઠક શ્રીવલ્લભ છે. એમણે અભિ. ચિં. ઉપર ^૨દુર્ગપદપ્રબોધ નામની ટીકા, શેષનામમાલાની ^૩ટીકા તેમ જ નિઘણ્ટુ—શેષ ઉપર ^૪ટીકા રચી છે. એમણે જિનમાણિક્યસૂરિના પટ્ટધર જિનચન્દ્રસૂરિના રાજ્યમાં આ ચરિત્ર રચી એને સ્વોપજા વૃત્તિથી વિભૂષિત કર્યું છે. આ અરનાથનું—જૈનોના અઢારમા તીર્થંકરનું ચરિત્ર છે. આ તીર્થંકર પણ એમના પૂર્વના બે તીર્થંકરોની પેઠે એ જ ભવમાં (સાતમા) ચક્રવર્તી પણ હતા. [શુભશીલકૃત અરનાથ ચ. પ્રા.ટે.માં છે.]

કોઈકે સંસ્કૃતમાં અરનાથચરિત્ર રચ્યું છે અને કોઈકે પાઈયમાં તેમ કર્યું છે. એ પાઈય કૃતિ માટે હું અરનાથચરિય એવું નામ યોજું છું.

- [૧૯] મલ્લિનાથચરિત્ર—મલ્લિનાથ એ જૈનોના ૧૯મા તીર્થંકર છે. એઓ સ્ત્રી હતા કે પુરુષ એ બાબતમાં જૈનોમાં મતભેદ છે. શ્વેતાંબરો તો એઓ સ્ત્રી જ હતા એમ બેધડક માને છે અને એ માટે નાયાધમ્મકહા (સુય. ૧, અ. ૮) વગેરેનો પુરાવા તરીકે નિર્દેશ પણ કરે છે. મુક્તિ મેળવવામાં સ્ત્રીનો દેહ આડે આવતો નથી—સ્ત્રી પણ પુરુષની જેમ મુક્તિની અધિકારી છે એમ શ્વેતાંબરોની સાથે સાથે યાપનીયો પણ માને છે. વળી સર્વ દિગંબરોને માન્ય એવા કેટલાક પ્રાચીન ગ્રંથકારો પણ સ્ત્રીની મુક્તિ સ્વીકારે છે એટલે એમના ‘ગ્રંથોને પ્રમાણભૂત માનનારા દિગંબરોને પણ મલ્લિનાથ જો ‘સ્ત્રી’ જ તરીકે મુક્તિએ ગયા હોય તો એ માનવામાં વાંધો રહેતો નથી, બાકી “ચુસ્ત દિગંબર” તરીકે પોતાની જાતને ઓળખાવવામાં રાચનારા દિગંબરોને તો મલ્લિનાથને ‘સ્ત્રી’ માનવાનું તો પરવડે જ નહિ એટલે એઓ તો મલ્લિનાથ સ્ત્રી હોય તો પણ એમને પુરુષ જ માને. ગમે તેમ પણ સમસ્ત જૈનો એમને ‘તીર્થંકર’ તો માને છે જ.

૧. “શ્રીભક્તામર—સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ”ના દ્વિતીય વિભાગની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૪૩-૪૪)માં મેં શાન્તિનાથને અંગેનાં બાર ચરિત્રોની સંક્ષેપમાં નોંધ લીધી છે.

૨. જુઓ જૈ સં. સા. ઈ (ખંડ ૧)નું પૃ. ૮૫. ૩. એજન, પૃ. ૧૧૭. ૪. એજન, પૃ. ૧૨૬.

૫. જુઓ છખંડાગમ (સૂ. ૯૯)ની ટીકા નામે ધવલા (ભા. ૧) માં વપરાયેલો ‘સંજદ’ શબ્દ તેમ જ ગોમ્મટસાર.

“મલ્લિનાથ—ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૨૮૬)—આના કર્તા ‘ચન્દ્ર’ ગચ્છના વિનયચન્દ્ર છે. એઓ રવિપ્રભના કે પછી રત્નસિંહસૂરિના શિષ્ય થાય છે.” એમણે મુનિસુવ્રતસ્વામિચરિત્ર તેમજ પાર્શ્વનાથચરિત્ર રચ્યાં છે. કેટલાકને મતે વિ. સં. ૧૨૫૮ના અરસામાં વીસ પ્રબંધો રચનારા અને ‘કવિશિક્ષાના પ્રણેતા તે જ આ જ વિનયચન્દ્ર છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૦૩)માં તો આ વિનયચન્દ્રને દેવાનન્દના શિષ્ય રત્નપ્રભના શિષ્ય પ્રદ્યુમ્નસૂરિના શિષ્ય કહ્યા છે. વિશેષમાં અહીં કહ્યું છે કે આ વિનયચન્દ્ર તે પાર્શ્વનાથચરિત્ર અને મુનિસુવ્રતચરિત્ર તેમ જ વિ. સં. ૧૪૭૪માં આદિનાથચરિત્ર રચનારા વિનયચન્દ્ર હોવાનો ઘણો સંભવ છે. પ્રસ્તુત વિનયચન્દ્રે નિમ્નલિખિત કૃતિઓ રચી છે :-

કલ્પનિરુક્ત, કાલકાર્યાર્યકથા, દીપાલિકાકલ્પ તેમ જ ‘નેમનાથચતુષ્પદિકા અને ‘ઉપદેશમાલાકથાનકછપ્પય.”

વિનયચન્દ્રે આ કાવ્ય નાયાધમ્મકહાને આધારે યોજ્યાનું કહ્યું છે. આ ‘વિનય’ અંકથી અંકિત અને પ્રદ્યુમ્નસૂરિ દ્વારા સંશોધિત કાવ્યમાં આઠ સર્ગ છે. એમાં અનુક્રમે શ્લોકોની સંખ્યા નીચે મુજબ છે :-

૫૭૬, ૬૭૦, ૨૫૬, ૨૦૭, ૩૩૨, ૫૬૧, ૧૧૫૮ અને ૫૮૩.

આ કૃતિમાં દવદન્તીનું અર્થાત્ નળ રાજાની પત્ની દમયન્તીનું જીવનચરિત્ર આલેખાયું છે. સમાનનામક કૃતિઓ — મલ્લિનાથચરિત્ર નામની કૃતિ નિમ્નલિખિત વ્યક્તિઓએ પણ રચી છે :-

કવિ પંપ, દિ. ભટ્ટારક પ્રભાચન્દ્ર, વિજયસૂરિ, ‘શુભવર્ધન અને દિ. ‘સકલકીર્તિ.

આ પૈકી પંપ, પ્રભાચન્દ્ર અને સકલકીર્તિની કૃતિઓને મલ્લિનાથ—પુરાણ પણ કહે છે. નાગચન્દ્રે પણ મલ્લિનાથ—પુરાણ રચ્યું છે.

૧. આ ચરિત્ર “પ. જૈ. ગ્રં.”માં વીરસંવત્ ૨૪૩૮માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. આ ચરિત્રની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૪૯૧માં લખાયેલી મળે છે. [જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ ક. ૧૮માં પ્રસિદ્ધ.]

૨. કર્તાએ આપેલી પ્રશસ્તિમાં તો રચના—વર્ષ અપાયેલું નથી પરંતુ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૩૯૪)માં આ પ્રમણેના ઉલ્લેખ છે.

૩. જુઓ પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૧૦).

૪. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧. પૃ. ૧૫૪-૧૫૫, ૧૭૨ અને ૩૦૪).

૫-૬. આ બન્ને ગુજરાતી કૃતિઓ છે.

૭. જુઓ મુનિસુવ્રતસ્વામિચરિત્રનું પ્રાસ્તાવિક (પત્ર ૪ આ).

૮. એમની કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૦માં છપાવાઈ છે.

૯. એમની કૃતિ કલકત્તાથી વિ. સં. ૧૯૭૯માં [જિનવાણી પ્રચારક કાર્યાલય દ્વારા] પ્રકાશિત થઈ છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૧૫માં લખાયેલી મળે છે.

આ ઉપરાંત પાઈયમાં પણ ચાર અને અપભ્રંશમાં એક એમ પાંચ કૃતિઓ છે.^૧ એ તમામ માટે હું મલ્લિનાહચરિય એવું નામ યોજું છે.

P. ૨૫ [૨૦] ^૨મુનિસુવ્રત-ચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૧૨૪૦) – આના કર્તા ^૩મુનિરત્નસૂરિ છે. એઓ વિ. સં. ૧૧૪૮માં ‘પૌર્ણમિક’ ગચ્છ સ્થાપનારા ચન્દ્રપ્રભસૂરિના પટ્ટધર ધર્મધોષસૂરિના શિષ્ય સમુદ્રધોષસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમણે અમમસ્વામિચરિત્ર તેમજ અંબડચરિત્ર રચ્યું છે. એમણે આ ચરિત્ર ૨૩ સર્ગમાં ૬૮૦૬ શ્લોક જેવડું રચી એ દ્વારા જૈનોના વીસમાં તીર્થંકર મુનિસુવ્રતસ્વામીના જીવન ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો છે.

‘મુનિસુવ્રત’ને બદલે ‘સુવ્રત’ એવો પણ પ્રયોગ જોવાય છે.

^૪મુનિસુવ્રત-ચરિત્ર-આ ચરિત્રના કર્તા વિનયચન્દ્ર છે. આ ‘વિનય’થી અંકિત અને સુભાષિતોથી મંડિત ‘મહાકાવ્ય આઠ સર્ગમાં વિભક્ત છે. એમાં પદ્યની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :-

P. ૨૬

૫૩૭, ૧૧૦૬, ૪૦૮, ૬૮૫, ૨૬૩, ૬૮૩, ૪૫૫ અને ૩૮૪.

આમ એકંદર ૪૫૩૧ શ્લોક છે. એનો મોટો ભાગ ‘અનુષ્ટુભ્’માં છે કેમકે લગભગ પ્રત્યેક સર્ગના અંતમાં જ છંદ બદલાયો છે. પ્રથમ સર્ગમાં મુનિસુવ્રતસ્વામીના ચાર ભવ અને દ્વિતીય સર્ગમાં બીજા ચાર ભવ અને બાકીના સર્ગોમાં એમના નવમા ભવનું વર્ણન છે. તેમાં ત્રીજા સર્ગમાં મુનિસુવ્રતસ્વામીના જન્મ, દીક્ષા અને કેવલજ્ઞાન વિષે, ચોથામાં દેશના, પાંચમામાં સમવસરણ, છઠ્ઠામાં ઉપદેશ (?) સાતમામાં ‘અશ્વાવબોધ’ તીર્થની ઉત્પત્તિ અને આઠમામાં નિર્વાણ વિષે નિરૂપણ છે.

બીજા સર્ગમાં અગડદત્ત, યુગબાહુ અને આરામશોભાની કથા, ત્રીજામાં હરિવંશની ઉત્પત્તિ, ચોથામાં મંગલ, સુભદ્રા, અગટ ભૂપતિ અને ઈલાપુત્રનાં ચરિત્ર, પાંચમામાં વંકચૂલની કથા, છઠ્ઠામાં ચંપકમાલા, ધનપાલ, જિતશત્રુ નૃપ, ધર્મદેવ, ઋષિદત્તા અને તિલક મંત્રીની કથા, સાતમામાં પદ્મોત્તર નૃપ, વિષ્ણુકુમાર મહર્ષિ, મહાપદ્મ ચકવર્તી, સુનન્દ અને દામન્તકની કથા

૧. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૦૨-૩૦૩).

૨. ‘મલધારી હર્ષપુરીય’ ગચ્છના હેમચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રીચન્દ્રસૂરિએ વિ. સં. ૧૧૮૩માં ૧૦૮૮૪ ગાથામાં મુણિસુવ્યયચરિય રચ્યું છે.

૩. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૧૧) પ્રમાણે આ સૂરિને અમમસ્વામિચરિત્રના પ્રણેતાથી અભિન્ન હશે.

૪. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૨૮૧). આ અંબડ-ચરિત્ર દ્વારા આ અંબડ ક્ષત્રિયની તેમ જ એની બત્રીસ પુત્રીઓની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ તે દર્શાવાયું છે. [અંબડચ. હર્ષપુષ્પામૃતગ્રં. માં સં. ૨૦૩૮માં પ્રસિદ્ધ.]

૫. આ ચરિત્ર “લ. જૈ. ગ્રં.”માં ઈ. સ. ૧૮૫૭માં છપાવાયું છે. એના સંપાદન અને સંશોધનનું કાર્ય પં. વિક્રમવિજયગણિ અને મુનિશ્રી ભાસ્કરવિજયજીએ કર્યું છે.

૬. આના પ્રથમ સર્ગના સાતમા પદ્યમાં કહ્યું છે કે સ્વામી મલ્લિનું ચરિત્ર આલેખી સુવ્રતનું ક્રમપ્રાપ્ત ચરિત્ર આલેખ્યું છે. આથી એમ લાગે છે કે ઋષભદેવથી માંડીને ક્રમશઃ મહાવીરસ્વામી સુધીના તમામ તીર્થંકરોનાં અને તેમ નહિ તો મુનિસુવ્રતસ્વામી સુધીનાં ચરિત્રો વિનયચન્દ્રે રચ્યાં છે.

અને આઠમામાં કાર્તિક શ્રેષ્ઠી, સ્કન્દકાર્ય, સુકોશલ, કીર્તિધર અને અચ્ચંકારિત — ભટ્ટિકાની કથા છે.

પ્રસ્તુત મહાકાવ્યમાં પ્રસંગોપાત્ત શિલ્પ (મૂર્તિવિધાન), વૈદ્યક અને જ્યોતિષ સંબંધી કેટલીક માહિતી અપાઈ છે.

મુનિસુવ્રત-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૨૮૪) — આના રચનાર ‘ચાન્દ્ર’ કુલના વિબુધપ્રભના શિષ્ય પદ્મપ્રભ છે. કેટલાકને મતે એમણે કુન્થનાથ-ચરિત્ર પણ રચ્યું છે. એમનું આ મુનિસુવ્રત-ચરિત્ર વિ. સં. ૧૨૮૪ની રચના છે અને એનું પરિમાણ ૫૫૫૫ શ્લોક જેવડું છે. [આ. સોમચન્દ્રસૂરિજી આનું સંપાદન કરે છે.]

મુનિસુવ્રત-પુરાણ — આ નામનું પુરાણ રચનારી છ વ્યક્તિ છે :

(૧) દિ. ‘અર્હદ્દાસ, (૨) કૃષ્ણદાસ, (૩) કેશવસેન, (૪) જિનસેન, (૫) સુરેન્દ્રકીર્તિ અને (૬) હરિષેણ. [મુણિસુવ્યયજિણિંદ ચ.— સિરિયંદસૂરિ, પ્ર. લા. દ. વિદ્યામંદિર]

આ પૈકી અર્હદ્દાસ એ પં. આશાપ્ર (? આશાધર)ના ભક્ત થાય છે. એમણે દસ સર્ગમાં આ પુરાણ રચ્યું છે. એને કાવ્યરત્ન પણ કહે છે. આના ઉપર કોઈકની ટીકા છે.

ઉપર્યુક્ત કૃષ્ણદાસ એ હર્ષના પુત્ર અને મંગલના ભાઈ થાય છે. એમણે આ પુરાણ ૨૩ સર્ગમાં વિ. સં. ૧૬૮૧માં રચ્યું છે.

[૨૧] **નમિનાથ-ચરિત્ર**—એક સંસ્કૃતમાં અને બીજું પાઈયમાં છે. એમાં જૈનોના એકવીસમા તીર્થંકર નમિનાથનો જીવનવૃત્તાંત આલેખાયો છે. પાઈય કૃતિ માટે નમિનાહચરિય એવું નામ હું યોજું છું.

[૨૨] **‘નેમિ-નિર્વાણ-કાવ્ય** (ઉ. વિ. સં. ૧૧૮૦) — આ ‘વાગ્ભટાલંકારના કર્તા વાગ્ભટની રચના છે. જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર ‘નેમિનાથનો જીવનવૃત્તાંત રજૂ કરતું આ મહાકાવ્ય પંદર સર્ગમાં રચાયેલું છે. વાગ્ભટકૃત આ કાવ્યની સર્ગદીઠ પદ્યસંખ્યા નીચે મુજબ છે :—

૮૩, ૬૦, ૪૭, ૬૨, ૭૨, ૫૧, ૫૫, ૮૦, ૫૭, ૪૬, ૫૮, ૭૦, ૮૪, ૪૮ અને ૮૫.

આમ એકંદરે ૮૫૮ પદ્યો છે.

P. ૨૮

પંદરમા સર્ગ સિવાયના સર્ગના અંતે પુષ્પિકા છે. એમાં સર્ગનું નામ જોવાય છે. એને લક્ષ્યમાં રાખી હું આ સર્ગોના વિષય નીચે મુજબ સૂચવું છું :—

૧. એમણે રચેલું પુરાણ ટીકા સહિત “જૈન સિદ્ધાન્ત ભવન” તરફથી આરાથી ઈ. સ. ૧૯૨૮માં છપાવાયું છે.

૨. આની બીજી આવૃત્તિ “કાવ્યમાલા” પદ્મમાં ઈ.સ. ૧૯૩૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. એમાં અંતમાં પદ્યોની સૂચી છે.

૩. આ સિદ્ધરાજ જયસિંહના રાજ્યમાં રચાયું છે. આ કૃતિના પરિચય માટે જુઓ. જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૫૫-૧૫૭, ૧૭૫ અને ૧૮૮).

૪. એમનું બીજું નામ અરિષ્ટનેમિ છે.

પુત્રની ચિન્તા, ગર્ભનું શોધન, સ્વપ્નોનું દર્શન, દેવોનું આગમન, નેમિનાથનો જન્માભિષેક, વસન્તનું વર્ણન, પર્વતનું વર્ણન, જલકીડા, ચન્દ્રોદય, મદિરાપાન અને સંભોગનું વર્ણન, રાજમતીની નેમિનાથ માટે કૃષ્ણની માગણી, નેમિનાથનું લગ્નાર્થે આગમન, પૂર્વ ભવનું વર્ણન, નેમિનાથને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને એમનું કેવલિજીવન અને નિર્વાણ.

સાતમા સર્ગની વિશેષતા એ છે કે એમાં જાતજાતના છંદોનાં નામ શ્લોક દ્વારા ગૂંથી લેવાયાં છે.

અવતરણો—પ્રસ્તુત કાવ્યમાંથી સાત 'અવતરણો વાગ્મટાલંકારમાં અપાયાં છે. આ કાવ્ય અંગે નીચે મુજબનું વિવરણાત્મક સાહિત્ય છે :

ટીકા—આ ઉપેન્દ્રે રચી છે.

ટીકા—આ 'અભિનવ' લક્ષ્મીસેનની કૃતિ છે.

ટિપ્પણી—આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

અરિષ્ટનેમિ—ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૨૩૩) — આ ૧૩૦૦ શ્લોક જેવડું ચરિત્ર રત્નપ્રભસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૩૩માં રચ્યું છે.

નેમિનાથ—ચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૧૨૮૫) — 'નાગેન્દ્ર' ગચ્છના વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય ઉદયપ્રભસૂરિએ આ ચરિત્ર ૨૧૦૦ શ્લોક જેવડું રચ્યું છે. એમણે ઉવએસમાલા ઉપર વિ. સં. ૧૨૯૯માં વૃત્તિ રચી છે.

નેમિનાથ—ચરિત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૪૯૫)—આ ચરિત્ર 'ખરતર' ગચ્છના ઉપાધ્યાય કીર્તિરાજે બાર સર્ગમાં વિ. સં. ૧૪૯૫માં રચ્યું છે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧૭)માં ઉલ્લેખ છે પરંતુ એ ભ્રાન્ત જણાય છે કેમકે પ્રકાશિત આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાં સુચવાયા મુજબ આની એક જ હાથપોથી મળી છે અને એના અંતમાં બાજુએ આ સાલ નોંધાયેલી છે.^૧

વિવાહવલ્લભ—મહાકાવ્ય (ઉ. વિક્રમની ૧૫મી સદી) — આના ૧૭મા સર્ગનું નામ "શ્રીનેમિનાથોપાલમ્નેકાત્મજ્ઞાનોલ્લાસ" છે. એ ઉપરથી આ મહાકાવ્યમાં નેમિનાથનું ચરિત્ર આલેખાયું હશે એમ અનુમાનાય છે. આ મહાકાવ્યના ૧૭મા સર્ગના ૩૩ શ્લોકો મળે છે. એ પૈકી ત્રણ છપાયા છે.^૨

૧. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૫૭).

૨. આ 'ય. જૈ. ગ્રં.'માં વીરસંવત્ ૨૪૪૦માં પ્રકાશિત કરાયું છે. હરિભદ્રસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૧૬માં નેમિનાહચરિય રચ્યું છે. ભવભાવણની સ્થોપણ વૃત્તિમાં નેમિનાહચરિય છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૨૧૫માં લખાયેલી મળે છે.

૩. "સંવત્ ૧૪૯૫ વર્ષે શ્રીયોગિનિપુરે લિખિતમિદમ્". જિ. ૨ કો.માં એકે હાથપોથી નોંધાયેલી નથી. ફક્ત પ્રકાશિત આવૃત્તિનો જ ઉલ્લેખ છે.

૪. જુઓ "જૈ. સ. પ્ર." (વર્ષ ૧૬, અં. ૮), અહીં પૃ. ૨૦૦માં સુચવાયા મુજબ વિવાહવલ્લભ-મહાકાવ્યની હાથપોથી વિક્રમની ૧૫મી સદીમાં લખાઈ હશે એમ શ્રી. અગરચંદ નાહટાએ એમના લેખમાં કહ્યું છે.

નેમિનાથ-ચરિત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૫૫૦) – આ વજ્રસેનના શિષ્ય હરિ ઉર્ફે હરિવેણની રચના છે. 'કર્પૂરપ્રકર (શ્લો. ૧૮૦)માં એમણે આ ચરિત્રનો ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ એની એક હાથપોથી મળતી હોય એમ જણાતું નથી.

અરિષ્ટનેમિ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૬૬૮) – આ ચરિત્ર 'તપ' ગચ્છના શ્રીવિજયગણિએ ૧૩ P. ૩૦ વિભાગમાં વિ. સં. ૧૬૬૮માં રચ્યું છે.

નેમિનાથચરિત્ર (વિ. સં. ૧૬૮૮) – આ ગદ્યાત્મક કૃતિના પ્રણેતા કનકવિજયના શિષ્ય ગુણવિજયગણિ છે. એમાં તેર પરિચ્છેદ છે. એનું પરિમાણ ૫૨૮૫ શ્લોક જેવું છે. અંતમાં ૨૧ પદ્યની પ્રશસ્તિ છે. પ્રથમ પરિચ્છેદમાં નેમિનાથ અને રાજમતીના આઠ આઠ પૂર્વ ભવોનું વર્ણન છે. પ્રત્યેક પરિચ્છેદના અંતમાં વિષયસૂચક પુષ્પિકા છે.

નેમિનાથ-ચરિત્ર-આના કર્તા ભોજસાગર છે

નેમિનાથ-ચરિત્ર-આ ૩૫૦૦ શ્લોક જેવડા ચરિત્રના કર્તા તિલકાચાર્ય છે.

નેમિનાથ-ચરિત્ર-આના કર્તા નરસિંહ છે.

નેમિનાથ-ચરિત્ર-આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ છે.

નેમિનાથ-પુરાણ-આ નામની બે કૃતિ છે : (૧) બ્રહ્મ નેમિદત્તની અને (૨) મંગલદાસની. બ્રહ્મ નેમિદત્ત એ મલ્લિભૂષણના શિષ્ય થાય છે. એમનું પુરાણ સોળ વિભાગમાં વિભક્ત છે. એની રચના વિ. સં. ૧૫૭૫ની આસપાસમાં થયેલી છે.^૧ [હિન્દીઅનુ. દિ.જૈ. પુસ્તકાલય સૂરતથી સં. ૨૦૧૧માં પ્રસિદ્ધ. કમલપ્રભકૃત નેમિનાથ ચ.ની નકલ પ્રા.ટે.અમદા.માં છે.]

[૨૩] પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૧૦૫૦) – આના કર્તા પદ્મસેનસૂરિ છે. આ ચરિત્રનો ઉલ્લેખ ધવલે હરિવંસપુરાણમાં કર્યો છે. શું આ ચરિત્ર સંસ્કૃતમાં છે ? એમાં જૈનોના ત્રેવીસમાં P. ૩૧ તીર્થંકરનું – 'પુરુષાદાનીય' પાર્શ્વનાથનું ચરિત્ર આલેખાયું હોવું જોઈએ.

“પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર” યાને પાર્શ્વનાથ-કાકુત્સ્થ-ચરિત્ર (શકસંવત્ ૮૪૭ = વિ. સં. ૧૦૮૨)

– આના કર્તા દિ. ‘વાદિરાજસૂરિ છે. એઓ મતિસાગરના શિષ્ય, ‘દયાપાલના ગુરુભાઈ

૧. આ કૃતિના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૫૨).

૨. આ સુરતથી શ્રીમાનચંદ વેલચંદે સંસ્કૃત વિષયાનુક્રમ સહિત ઈ.સ. ૧૯૨૦માં છપાવ્યું છે. હાંસિયાઓમાં વિષયોનું સૂચન છે.

૩. આમ હોવા છતાં આ કૃતિનો પરિચય અહીં મેં આપ્યો છે તે અપવાદરૂપ સમજવાનો છે.

૪. કોઈકે નેમિશતક રચ્યું છે.

૫. આ કાવ્ય “મા.દિ.ગ્રં.”માં ગ્રંથાંક ૪૮રીકે વિ.સં. ૧૯૭૩માં છપાવાયું છે. [હિન્દી કલકત્તાથી ૧૯૨૨માં પ્રસિદ્ધ.]

૬. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૪૬)માં આને પાર્શ્વનાથ-પુરાણ કહ્યું છે.

૭. આ પાર્શ્વનાથના વંશનું નામ છે.

૮. આ નામનો પં. નાથૂરામ પ્રેમીનો લેખ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૩૯૬-૪૦૫)–માં છપાયો છે.

૯. એઓ રૂપસિદ્ધિના યાને શાકટાયન-વ્યાકરણની ટીકાના કર્તા છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૯).

(સતીર્થ) અને ‘શ્રીપાલદેવ’ના પ્રશિષ્ય થાય છે. એઓ ‘દ્રાવિડ’ કે ‘દ્રમિલ’ સંઘની ‘નંદિ’ સંઘની ‘અરુંગલ’ શાખાના આચાર્ય હતા. એઓ પ્રખર વૈયાકરણ અને પ્રબળ તાર્કિક તેમ જ ભવ્ય-સહાયક મનાય છે.^૧ એમણે નીચે મુજબની અન્ય કૃતિઓ રચી છે :-

(૧) ‘એકીભાવસ્તોત્ર’ – આનો પ્રારંભ “એકીભાવ ગત” થી થતો હોવાથી આનું આ નામ પડ્યું છે. એમાં ૨૬ પદો છે. ૨૬મું પદ આત્મપ્રશંસારૂપ છે એટલે એ કર્તાનું હોઈ શકે નહિ.

(૨) ન્યાયવિનિશ્ચયવિવરણ – આ અકલંકકૃત ન્યાયવિનિશ્ચય ઉપરનું ૨૦૦૦૦ શ્લોક જેવડું વિવરણ છે.^૨

(૩) પ્રમાણનિર્ણય – આ પ્રમાણ, પ્રત્યક્ષ, પરોક્ષ અને આગમ એ નામના ચાર અધ્યાયમાં વિભક્ત છે.

(૪) ‘યશોધર-ચરિત’-આ ચાર સર્ગનું ૨૮૬ પદનું ખંડકાવ્ય છે. એમાં પાર્શ્વનાથ-ચરિતનો ઉલ્લેખ છે.^૩

ઉપર્યુક્ત પાર્શ્વનાથ-ચરિત બાર સર્ગમાં વિભક્ત છે અને એ શકસંવત્ ૮૪૭માં રચાયું છે.^૪ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૪૬)માં સુચવાયું છે કે વાદિરાજે ઉપર્યુક્ત પાર્શ્વનાથ-પુરાણના પ્રારંભમાં અનન્તકીર્તિની જીવસિદ્ધિ, લઘુસર્વજ્ઞસિદ્ધિ, બૃહત્-સર્વજ્ઞસિદ્ધિ, ધનંજયનું દ્વિસંધાનકાવ્ય, અનન્તવીર્યની પ્રમેયરત્નમાલા, વિદ્યાનન્દનું શ્લોકવાર્તિક અને વીરનન્દિનું ચંદ્રપ્રભચરિત્ર એમ વિવિધ કૃતિઓનો તેમ જ પાલ્યકીર્તિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

પંજિકા – આ પ્રસ્તુત પાર્શ્વનાથ-ચરિત ઉપરની દિ. શુભચન્દ્રે રચેલી કૃતિ છે.

૧. જુઓ એકીભાવસ્તોત્ર (શ્લો. ૨૬).

૨. આ “કાવ્યમાલા” (ગુ. ૭)માં ઈ. સ. ૧૮૨૬માં (ચોથી આવૃત્તિ) છપાયું છે. એનું છેલ્લું પદ પ્રક્ષિપ્ત છે એટલે એનાં ૨૫ પદો ગણાય. આ સ્તોત્ર ભૂધરદાસના તેમ જ ગિરિધરશર્માના એકેક હિન્દી પદ્યાનુવાદ તેમ જ પં. પત્રાલાલ શાસ્ત્રીના હિન્દી અન્વયાર્થ અને ભાવાર્થ સહિત “સન્મતિ કુટીર પ્રકાશન” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૫૪માં છપાવાયું છે.

૩. આની તેમ જ પાર્શ્વનાથ-ચરિતની પ્રશસ્તિ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૪૦૫)માં તેમ જ પૃ. ૪૦૪-૪૦૫માં અનુક્રમે છપાવાઈ છે.

૪. આ “મા. દિ. ગ્રં.માં ગ્રંથાંક ૧૦ તરીકે વિ. સં. ૧૯૭૪માં પ્રકાશિત છે.

૫. આ “સરસ્વતી-વિલાસ ગ્રન્થમાલા”માં ગ્રંથાંક પાંચ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૧૨માં છપાવાયું છે.

૬. આઠ પદોનું અધ્યાત્માષ્ટક અને કરણાનુયોગને લગતી ત્રૈલોક્યદીપિકા પણ વાદિરાજસૂરિની રચના છે એમ કેટલાક માને છે.

૭. ભ. સ્તો. પા. કા. સં. ના દ્વિતીય વિભાગની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૪૮-૪૯)માં મેં પાર્શ્વનાથની નવ ચરિત્રાત્મક કૃતિઓની નોંધ લીધી છે.

પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર (લ.વિ. સં. ૧૨૦૦)–આના કર્તા સર્વાનન્દસૂરિ છે. એઓ ‘જાલિહર’ ગચ્છના ગુણભદ્રસૂરિના શિષ્ય થાય છે. સર્વાનન્દસૂરિના શિષ્ય ધર્મઘોષસૂરિના શિષ્ય દેવસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૫૪માં જે અદ્વાપ્રભચરિત્ર રચ્યું છે તેમાં આ પાર્શ્વનાથ-ચરિત્રનો ઉલ્લેખ છે. પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૨૭૬)–આ ‘રાજ’ ગચ્છના સાગરચન્દ્રના શિષ્ય અને કાવ્યપ્રકાશ ઉપર સંકેત રચનારા તેમ જ ‘શાન્તિનાથ-ચરિત્ર’ના પ્રણેતા માણિક્યચન્દ્રસૂરિની કૃતિ છે. એમણે આ કૃતિ દસ સર્ગમાં વિ. સં. ૧૨૭૬માં રચી છે.

પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૨૮૧)–આના કર્તા સર્વાનન્દ સૂરિ છે. એઓ શીલભદ્રના શિષ્ય અને પદ્ધર ગુણરત્નસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમણે વિ. સં. ૧૩૦૨માં ‘ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર’ રચ્યું છે. એ પૂર્વે વિ. સં. ૧૨૮૧માં એમણે આ પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર પાંચ સર્ગમાં રચ્યું છે.

‘પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર’ (વિ. સં. ૧૪૧૨) – આ ૬૪૦૦ શ્લોક જેવડા ચરિત્રના કર્તા ‘ખંડિલ્લ’ ગચ્છના ભાવદેવસૂરિ છે. એઓ કાલકાચાર્યના સન્તાનીય જિનદેવસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમની આ કૃતિ આઠ સર્ગમાં વિભક્ત છે. એમાં અનુક્રમે ૮૮૫, ૧૦૬૫, ૧૧૦૮, ૧૬૧, ૨૫૪, ૧૩૬૦, ૮૩૬ અને ૪૨૩ (૩૮૩+૩૦) પદો છે. કુલે ૬૦૮૨ પદો છે.

પ્રથમ સર્ગમાં પાર્શ્વનાથના દસ ભવ પૈકી પહેલા ત્રણનું વર્ણન છે. બીજા, ત્રીજા અને ચોથા સર્ગમાં ત્યાર પછીના બબે ભવો વિષે નિરૂપણ છે. પાંચમા સર્ગમાં દસમા ભવની-તીર્થંકર તરીકેના ભવની શરૂઆત કરી એમનાં અવન, જન્મ, જન્માભિષેક, કૌમાર અને વિજયયાત્રા વર્ણવાયાં છે. છઠ્ઠા સર્ગમાં એમના લગ્ન, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન, સમવસરણ અને દેશનાનો અધિકાર છે. સાતમા સર્ગમાં પાર્શ્વનાથના પ્રથમ ગણધર આર્યદત્તની દેશના વિસ્તારથી અપાર્થ છે અને ત્યારબાદ શાસનદેવતાનું વર્ણન છે. આઠમા સર્ગમાં પાર્શ્વનાથના વિહાર અને મોક્ષ એ બે બાબતો રજૂ કરાઈ છે. અંતમાં પ્રશસ્તિ છે.

પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૪૬૦) – આના કર્તા ‘ચન્દ્ર’ ગચ્છના રવિપ્રભસૂરિના શિષ્ય ‘વિનયચન્દ્ર’ છે. એમણે ૪૭૦૮ જ્ઞલોક જેવડું આ ચરિત્ર વિ. સં. ૧૪૬૦માં રચ્યું છે. [કર્તાનો કવિત્વકાલ સં. ૧૨૮૬-૧૩૪૫ છે. જૈ. સા. બૃ. ઈ. ભા. ૬. પૃ. ૧૨૩]

૧. વિ. સં. ૧૧૬૮માં ૮૦૦૦ શ્લોક જેવડું પાસનાહચરિય ઉપાધ્યાય સુમતિના શિષ્ય દેવભદ્રસૂરિએ રચ્યું છે.

૨. આ ગચ્છ ‘કાસદ્રહ’ ગચ્છની સાથે જ સ્થપાયેલો છે.

૩. જુઓ પૃ. ૬.

૪. જુઓ પૃ. ૧૩.

૫. જુઓ પૃ. ૭.

૬. આ ‘‘ય. જૈ. ગ્રં.’’માં ઈ. સ. ૧૮૧૨માં છપાવાયું છે. આનો બ્લૂમફીલ્ડે અંગ્રેજીમાં તૈયાર કરેલો સારાંશ

‘‘The Life and Stories of the Jain Saviour Pars’vanatha’’ ના નામથી બાલ્ટિમોરથી

ઈ. સ. ૧૮૧૮માં છપાવાયો છે. મૂળ કૃતિનો બાલાવબોધ ભાનુવિજયના શિષ્ય લક્ષ્મીવિજયે વિ. સં.

૧૮૦૦માં રચ્યો છે.

૭. આ પૈકી છેલ્લાં ત્રીસ પદો પ્રશસ્તિનાં છે.

૮. જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૪૫)માં આ જ મુનિવર કવિશિક્ષાના પ્રણેતા હોવાની સંભાવના કરાઈ છે.

પાર્શ્વનાથ—ચરિત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૫૮૩) — આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૮૩માં લખાયેલી છે.

પાર્શ્વનાથ—કાવ્ય (લ. વિ. સં. ૧૬૧૫)—આના કર્તા આનન્દમેરુના શિષ્ય પદ્મમેરુના શિષ્ય પદ્મસુન્દર છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૪૪)માં એઓ દિગંબર હોવાની અને વિ. સં. ૧૬૧૫માં રાયમલ્લોદય રચનારથી અભિન્ન હોવાથી સંભાવના કરાઈ છે. [એલ. ડી. સીરીઝ ૧૦૦માં છપાયું છે.]

P. ૩૫

પાર્શ્વનાથ—ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૬૩૨)—આના કર્તા ‘તપ’ ગચ્છના કમલવિજયના શિષ્ય હેમવિજય છે. એમણે વિ. સં. ૧૬૫૭માં ‘કથારત્નાકર’ રચ્યો છે. એમણે આ ચરિત્ર વિ. સં. ૧૬૩૨માં રચ્યું છે. એનું પરિમાણ ૩૧૬૦ શ્લોક જેવું છે. [યુનીલાલ ગ્રં મુબઈથી પ્રસિદ્ધ. જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ દ્વારા વિ.સં. ૨૦૪૫માં પુનર્મુદ્રણ થયું છે.]

પાર્શ્વનાથ—ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૬૫૪) — આ ગદ્યાત્મક ચરિત્ર ઉદયવીરગણિએ વિ. સં. ૧૬૫૪માં આઠ અધિકારમાં ૫૫૦૦ શ્લોક જેવું રચ્યું છે. એઓ હેમસોમના શિષ્ય સંઘવીરના શિષ્ય થાય છે. એમણે આ ચરિત્રમાં પાર્શ્વનાથના દસ ભવો વર્ણવ્યા છે.

પાર્શ્વનાથ—પુરાણ—પાર્શ્વનાથને અંગે નિમ્નલિખિત છ દિ. વ્યક્તિઓએ એકેક પુરાણ રચ્યું છે :-

(૧) ચન્દ્રકીર્તિ, (૨) પદ્મસુન્દર, (૩) પદ્મસેનસૂરિ, (૪) વાદિયન્દ્ર, (૫) વાદિરાજ અને (૬) સકલકીર્તિ. [મુનિસુખસાગરકૃત પાર્શ્વનાથ ચ. ગદ્ય પ્ર.રંજનવિ. લાયબ્રેરી, માલવાડા]

[૨૪] વર્ધમાન—ચરિત્ર—આના કર્તા પદ્મનન્દિ છે. એમાં એમણે જૈનોના ચોવીસમા—આસત્રોપકારી તીર્થંકર મહાવીરસ્વામીનું યાને વર્ધમાનસ્વામીનું ચરિત્ર આલેખ્યું છે.

મહાવીર—પુરાણ કિંવા વર્ધમાન—પુરાણ—આ નામની ચાર દિ. કૃતિ છે : (૧) અસગની, (૨) કેશવની, (૩) વાણીવલ્લભની અને (૪) સકલકીર્તિની. [સકલકીર્તિની રચનાનો હિન્દીઅનુ. “જિ. પ્ર. કા.” કલકત્તાથી પ્રસિદ્ધ.]

P. ૩૬

ચતુર્વિંશતિ—જિનેન્દ્ર—સંક્ષિપ્ત—ચરિત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૨૯૫)—આના કર્તા પદ્માનન્દ—મહાકાવ્ય વગેરે રચનારા અમરચન્દ્રસૂરિ છે. એમણે ઋષભદેવથી માંડીને મહાવીરસ્વામી સુધીના ચોવીસે તીર્થંકરોનાં ચરિત્ર સંક્ષેપમાં આલેખ્યાં છે.

૧. આ તેમ જ એમની અન્ય કૃતિઓની નોંધ મેં જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૫૪)માં લીધી છે.

૨. સા ‘જૈ. ધ. સં.’ તરફથી વિ. સં. ૧૯૭૦માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. [હર્ષપુષ્પામૃતમાં પણ છપાયું છે.]

૩. એમની કૃતિની નોંધ પૃ. ૩૧માં પાર્શ્વનાથ—ચરિત્ર રૂપે લેવાઈ છે.

૪. ગુણચન્દ્રગણિએ વિ. સં. ૧૧૩૯માં મહાવીર—ચરિત્ર રચ્યું છે.

૫. ગા.પૌ.ગ્રં.માં ઈ.સ. ૧૯૩૨માં આ પ્રકાશિત છે.

ભાષાન્તર—આ કૃતિનું ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર થયેલું છે^૧ પરંતુ ભાષાન્તરકારનું નામ અપાયું નથી.

ચતુર્વિંશતિ—જિન—ચરિત્ર—આ ૭૦૦ શ્લોક જેવડી અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિની નોંધ જૈ. ગ્રં. (પૃ. ૨૪૬)માં લેવાઈ છે. એનું પરિમાણ જોતાં એ ‘લઘુ કાવ્ય’ ગણાય. એમ છતાં વિષયની અખંડતા જાળવવા માટે મેં એનો અહીં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

ચતુર્વિંશતિ—તીર્થંકર—પુરાણ—આ નામની બે કૃતિ છે. એકના કર્તા દિ. મલ્લિષેણ છે તો બીજીના દિ. શ્રીભૂષણ છે. આ પુરાણો બૃહત્કાવ્યરૂપ છે કે કેમ તે જાણવું બાકી રહે છે. તેમ છતાં ઉપર્યુક્ત કારણથી મેં એનો અહીં નિર્દેશ કર્યો છે.

ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (લ. વિ. ૧૨૨૦) —આના કર્તા ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિ છે. એમણે આ ઓછાવત્તા સર્ગવાળાં દસ પર્વમાં વિભક્ત ‘બૃહત્—કાવ્ય’ દ્વારા આ ‘હુંડા’ અવસર્પિણીમાં

P. ૩૭

૧. આ ભાષાન્તર “જૈ. આ. સ.” તરફથી ભાવનગરથી વિ. સં. ૧૯૮૩માં છપાવાયુ છે. વિ. સં. ૨૦૦૮માં આ જ ભાષાન્તર આ જ સભા તરફથી પૃ. ૧-૧૦૦માં અપાયું છે. આ ઉપરાંત આ પુસ્તકમાં ઋષભદેવાદિ ચોવીસે તીર્થંકરોનું એકેક ચિત્ર, ગત અને આવતી ચોવીસીના તીર્થંકરોની નામાવલી (પૃ. ૧૦૦), ડાબી બાજુના હાંસિયામાં યશોવિજયગણિકૃત પરમજયોતિઃપં ચવિંશતિકા (ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત) પૃ. ૭-૧૪ પરમાત્મપંચવિંશતિકા (ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત પૃ. ૧૫-૨૨), વીતરાગસ્તોત્ર (ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત) (પૃ. ૨૩-૮૨) તેમ જ સિદ્ધસેન દિવાકરકૃત વર્ધમાનદ્વાત્રિંશિકા (ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત પૃ. ૧૦૧-૧૦૬)માં અપાયાં છે. આ તમામ સામગ્રી એક જ પુસ્તકરૂપે ‘શ્રીતીર્થંકરચરિત્ર’ના નામથી પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.
૨. આ સમગ્ર ગ્રંથ “જૈ. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી કટકે કટકે છ ભાગમાં અનુક્રમે વિ. સં. ૧૯૬૧, ૧૯૬૨, ૧૯૬૩, ૧૯૬૪ અને ૧૯૬૫માં છપાયો છે. એમાં અનુક્રમે પર્વ ૧, પર્વ ૨, પર્વ ૩-૬, પર્વ ૭, પર્વ ૮-૯ અને પર્વ ૧૦ છે.

પ્રથમ પર્વ ફરીથી “શ્રીજૈન આત્માનન્દ શતાબ્દિ ગ્રન્થમાલા”માં ગ્રન્થાંક ૭ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૩૬માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. એનું પાંચ હસ્તલિખિત પ્રતિના આધારે સંપાદન સંસ્કૃતમાં વિષયાનુક્રમ અને પ્રાસ્તાવિક વિજ્ઞાપન સહિત સ્વ. મુનિશ્રી ચરણવિજયજીએ કર્યું છે. એઓ શ્રીવિજયોમંગસૂરિના શિષ્ય થાય છે. આ પ્રકાશનમાં કામમાં લેવાયેલી વિ. સં. ૧૨૪૦માં લખાયેલી તાડપત્રીય પ્રતિનાં આદ્ય અને અંતિમ પત્રની તેમ જ એક અન્ય હાથપોથીના આવાં પત્રની પ્રતિકૃતિ અપાઈ છે. આ પ્રકાશનનું અંગ્રેજીમાં અગ્રવચન ડૉ. હીરાનન્દ શાસ્ત્રીએ લખ્યું છે.

સાતમું પર્વ ‘શ્રી સિદ્ધચક્ર સાહિત્ય પ્રચારક સમિતિ’ દ્વારા “શ્રીઘાટકોપર જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક તપાગચ્છ સંઘ” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૬૧માં પ્રકાશિત કરાયું છે. એનું સંપાદન શ્રીચન્દ્રસાગરસૂરિના શિષ્ય મુનિશ્રી અભ્યુદયસાગરજીએ કર્યું છે અને “ચિત્રભાનુ”એ “કંઈક” દ્વારા વાલ્મિકિકૃત રામાયણથી આ પર્વગત રામાયણની કેટલીક વિશિષ્ટતા નોંધી છે. આ પ્રકાશમાં સંસ્કૃતમાં સંક્ષિપ્ત વિષયાનુક્રમણિકા છે. [આ ઉપરાંત ત્રિ.શ.પુ.ના વિવિધ પ્રકાશનો થયા છે. આ શીલચન્દ્રસૂરિ સંપાદિત (૧-૪ પર્વ), આ. ચન્દ્રગુપ્તસૂરિ સંપાદિત (અનેકાંત પ્રકાશન અમદાવાદથી) પં. યોગતિલકવિ. સંપાદિત (ભાભરથી કેટલાક પર્વો પ્રગટ થયા છે, થનાર છે. “જિનશાસન આ ટ્રસ્ટ” તરફથી પણ પ્રકાશિત થનાર છે.)]

૩. આ શબ્દ શ્લો. ૨૮માં વપરાયો છે અને ‘શલાકા—પુરુષ’ એવો પ્રયોગ આ ગ્રંથ અંગેની પ્રશસ્તિમાં શ્લો. ૩૦માં કરાયો છે.
૪. જિનમંડનગણિએ કુમારપાલચરિતમાં આને ૩૬૦૦૦ શ્લોક જેવડો કહ્યો છે પણ ડૉ. યાકોબીએ એને ૩૭૦૦૦ શ્લોક જેવડો અને પુણ્યવિજયજીએ ૩૨૦૦૦ શ્લોક જેવડો કહ્યો છે.

P. ૩૮ આપણા આ 'ભારત'—વર્ષમાં થઈ ગયેલા નીચે મુજબના '૬૩ ઉત્તમ પુરુષોનું ચરિત્ર પદ્યમાં આલેખ્યું છે :-

૨૪ તીર્થંકરો ૧૨ ચકવર્તીઓ યાને ચક્રીઓ ૯ વાસુદેવો યાને અર્ધચક્રીઓ, ૯ પ્રતિવાસુદેવો અને ૯ બલરામો.

પ્રારંભ—સ્વયંભૂત પઉમપુરાણમાં તેમ જ પુષ્પદન્તકૃત તિસદ્ધિમહાપુરિસગુણાલંકાર નામના મહાપુરાણમાં પ્રારંભમાં જેમ ઋષભદેવથી માંડીને મહાવીરસ્વામી સુધીના ૨૪ તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપે મંગલ—શ્લોકો છે તેમ આ ત્રિષષ્ટિમાં પણ પ્રારંભમાં બે પદ્યો દ્વારા તીર્થંકરત્વને અને સમગ્ર તીર્થંકરોને વંદન કરી એ પછીનાં ૨૪ પદ્યો દ્વારા ચોવીસ તીર્થંકરની એકેક પદ્ય દ્વારા સ્તુતિ કરાઈ છે.

વિષય—ધર્મોપદેશરૂપ મુખ્ય ફળવાળા અને 'પરમાર્હત કુમારપાલની અભ્યર્થનાથી યોજાયેલા આ મહાકાવ્ય ગ્રંથના પ્રથમ પર્વમાં છ સર્ગ છે. એમાં આદિમ તીર્થંકર ઋષભદેવ અને એમના પુત્ર પ્રથમ ચકવર્તી 'ભરતનાં એમ બે ચરિત્ર આલેખાયાં છે. આ પર્વને 'આદીશ્વર-ચરિત્ર' કહે છે.

P. ૩૯ બીજા પર્વમાં પણ છ સર્ગ છે. એ દ્વારા જિતશત્રુ રાજા અને વિજયા રાણીના પુત્ર દ્વિતીય તીર્થંકર અજિતનાથ અને એમનાં—અજિતનાથનાં કાકા સુમિત્ર અને કાકી વૈજયન્તી યાને યશોમતીના પુત્ર સગર ચકવર્તીના જીવનવૃત્તાંત આલેખાયાં છે. આ પર્વને 'અજિતનાથ—ચરિત્ર' કહે છે.

ત્રીજા પર્વમાં આઠ સર્ગ છે. એમાં સંભવનાથથી માંડીને શીતલનાથ સુધીના આઠ તીર્થંકરોનાં જીવન—ચરિત્ર છે.

ચોથા પર્વમાં સાત સર્ગ છે. આમાં નીચે મુજબના ૨૨ મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર ગુંથાયાં છે :-

શ્રેયાંસનાથથી ધર્મનાથ સુધીના પાંચ તીર્થંકરો, પાંચ વાસુદેવ, પાંચ પ્રતિવાસુદેવ, પાંચ બલરામ તેમ જ મઘવા અને સનત્કુમાર એ બે ચકવર્તી.

વિસંવાદી કથન—વાસુપૂજ્યસ્વામીના ચરિત્રમાં શ્લો. ૧૦૩માં પાર્શ્વનાથ લગ્ન અને રાજ્ય કર્યા વિના દીક્ષા લેશે એમ કહ્યું છે જ્યારે પર્વ ૯, સ. ૩, શ્લો. ૨૧૦માં પાર્શ્વનાથે પ્રભાવતી સાથે લગ્ન કર્યાનું કહ્યું છે. આમ આ વિસંવાદી કથન છે.

૧. આ સંખ્યા પદની દૃષ્ટિએ સમજવાની છે, નહિ કે વ્યક્તિની, કેમકે ૨૪ તીર્થંકરો પૈકી શાન્તિનાથ, કુન્થુનાથ અને અરનાથ એ ત્રણ તો ચકવર્તી પણ હતા.

૨. એમનાં નામો નીચે મુજબ છે :

ભરત, સગર, મઘવા, સનત્કુમાર, શાન્તિનાથ, કુન્થુનાથ, અરનાથ, સુભૂમ, મહાપદ્મ, હરિષેણ, જય અને બ્રહ્મદત્ત.

૩. પ્રથમ વાસુદેવનું નામ ત્રિપૃષ્ઠ છે. એ મહાવીરસ્વામીનો ૨૭ ભવો પૈકી ૧૯મો ભવ છે.

૪. જુઓ પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૧૬).

૫. એજન, શ્લો. ૩૦.

૬. દિ. આશાધરે ભરતેશ્વરાભ્યુદય કાવ્યમાં અને ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણેએ આર્ષભીય—કાવ્યમાં પ્રથમ ચકવર્તીનું ચરિત્ર આલેખ્યું છે.

પાંચમા પર્વમાં પાંચ સર્ગ છે. આ દ્વારા શાન્તિનાથનું-પાંચમા ચક્રવર્તી તરીકેનું તેમ જ સોળમા તીર્થંકર તરીકેનું એમ એમના એક જ ભવમાંના બે પ્રકારનું જીવન આલેખાયું છે.

છઠ્ઠા પર્વમાં આઠ સર્ગ છે. આમાં કુન્થુનાથથી માંડીને મુનિસુત્રતસ્વામી સુધીના એમ ચાર તીર્થંકરનાં, કુન્થુનાથ અને અરનાથ એ જ ભવમાં ચક્રવર્તી પણ હતા એટલે એ બે ચક્રવર્તીઓનું તેમજ બીજા બે ચક્રવર્તીઓનું-કુલ્લે ચારનું તેમ જ બબ્બે વાસુદેવ, બબ્બે પ્રતિવાસુદેવ અને બબ્બે બલરામ એમ ચૌદ મહાપુરુષનાં ચરિત્રો અપાયાં છે.

સાતમાં પર્વમાં તેર સર્ગ છે. આ દ્વારા નમિનાથ નામના ૨૧મા તીર્થંકરનું, હરિષેષ અને જય નામના દસમા અને અગિયારમા ચક્રવર્તીનું તેમ જ રામચન્દ્ર, લક્ષ્મણ અને રાવણ એ અનુક્રમે આઠમા વાસુદેવ, આઠમા બલરામ અને આઠમા પ્રતિવાસુદેવનું એમ છ મહાપુરુષનાં ચરિત્ર આલેખાયાં છે.

P. ૪૦

આ પર્વનો મોટો ભાગ રામચન્દ્રના ચરિત્રને અંગેનો હોવાથી એને જૈન 'રામાયણ અથવા પદ્મચરિત્ર પણ કહે છે. આમાં ચરમ શરીરી હનુમાનનો જીવનવૃત્તાન્ત છે. સ. ૩, શ્લો. ૨૦૫-૨૦૮માં આ હનુમાનની જન્મકુંડલીની સામગ્રી-વિગતો રજૂ કરાઈ છે. પઉમચરિય (પત્ર ૮૧અ) માં પણ આ વિગતો છે પણ કોઈ કોઈ ભિન્ન છે. આ બાબત મેં મારા એક અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી લેખમાં વિચારી છે.

દિ. રવિષેષે પણ જન્મકુંડલીની સામગ્રી પૂરી પાડી છે. જુઓ પદ્મપુરાણ (પર્વ ૧૭, શ્લો. ૩૬૪-૩૭૬). સતી સીતાનો રામે ત્યાગ કરવા માટેના કારણ તરીકે શોક્યોના કહેવાથી સીતાએ રાવણનાં ચરણો ચીતરી બતાવ્યાં એમ અહીં કહેવાયું છે. આ પૂર્વ ભદ્રેશ્વરસૂરિએ કહાવલીમાં આ કારણ દર્શાવ્યું છે.^૧ આ ઉપરાંતનાં કારણો વગેરે બાબતો મેં "સતી સીતાનો ત્યાગ" નામના મારા લેખમાં વિચારી છે.

P. ૪૧

૧. જૈન દષ્ટિએ રામચન્દ્રનું જીવનવૃત્તાન્ત વિવિધ ગ્રંથકારોએ યોજ્યું છે. આ સંબંધમાં મારો લેખ નામે "The Ramayana and the Jaina Writers" વડોદરાના "Journal of the Oriental Institute (Vol. I, No. 2) માં છપાવાયો છે.

૨. પદ્મનો તેમ જ એને માટેનો પાઈય શબ્દ 'પઉમ'નો એક અર્થ 'રામ' છે. આમ હોઈ પદ્મચરિત્ર એટલે રામનું ચરિત્ર.

પવયણસારુદ્ધારની તત્ત્વપ્રકાશિની (તત્ત્વજ્ઞાનવિકાશિની) વૃત્તિ (પત્ર ૪૪૦આ)માં વૃત્તિકાર સિદ્ધસેનસૂરિએ પોતે જ. મ.માં રચેલા પઉમચરિયનો એક અવતરણપૂર્વક ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૩. આ અંગ્રેજી લેખનું નામ "Horoscopic Data in the Jaina Literature" છે. આ લેખ joi (Vol. II No.1) માં છપાયો છે.

૪. આનું નામ "હનુમાનની જન્મકુંડલી" છે અને એ "અખંડ આનંદ" (વ. ૩, અં. ૧)માં છપાયો છે.

૫. જુઓ JOI (Vol II, No. 4) માંનો ડો. વી. એમ. કુલકર્ણીનો લેખ "The Ramayana of Bhadresvara as found in his Kahavali."

૬. આ લેખ "અખંડ આનંદ" (વ. ૬, અં. ૮, પૃ. ૫૧-૫૮)માં છપાયો છે.

આઠમા પર્વમાં બાર સર્ગ છે. આમાં નેમિનાથનું તેમ જ એમના કાકાના પુત્ર 'કૃષ્ણ' નામના નવમા વાસુદેવનું, એમના ભાઈ બલભદ્ર નામના બલરામનું અને પ્રતિવાસુદેવ જરાસંધનું એમ ચારનું ચરિત્ર છે.

કૃષ્ણ એ નેમિનાથથી મોટા છે. એમના પરાક્રમો પાંચમા સર્ગમાં વર્ણવાયા છે. એમાં શ્લો. ૧૬૭માં કૃષ્ણ મધુર સ્વરે વેણુ એટલે કે વાંસળી વગાડતા હતા એમ કહ્યું છે.^૧

જૈન દૃષ્ટિએ પાંડવો નેમિનાથના સમયમાં થયેલા હોવાથી એમનું ચરિત્ર પણ અહીં આલેખાયું છે.

P. ૪૨

રચના—સમય અને ટીકા—આ આઠમા પર્વને જૈન—હરિવંશપુરાણ તરીકે ઓળખાવાય છે. જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧૭)માં આ પર્વનો રચના—સમય વિ. સં. ૧૧૭૦ દર્શાવાયો છે તે વિચારણીય છે. આ પર્વ ઉપર રામવિજયગણિની ટીકા છે.

નવમા પર્વમાં ચાર સર્ગ છે. આ પર્વ અજૈન વિદ્વાનોને મતે પણ વાસ્તવિક, નહિ કે કાલ્પનિક ગણાતા મહાપુરુષ પાર્શ્વનાથનું તેમ જ બારમા ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તનું ચરિત્ર પૂરું પાડે છે.

દસમા પર્વમાં તેર સર્ગ છે અને અંતમાં પ્રશસ્તિ છે. આમાં મહાવીરસ્વામીનો વિસ્તૃત જીવનવૃત્તાંત છે. બધાં પર્વમાં આ સૌથી મોટું છે.

ચતુર્વિંશતિજિનદેશનાસંગ્રહ — દ્વયાશ્રયકાવ્ય કરતાં અનેક પ્રકારનું વૈવિધ્ય પૂરું પાડનારા આ ગ્રંથમાંના અવાંતર વિષયો પૈકી ખાસ કરીને પ્રત્યેક તીર્થંકરના મુખે જે દેશના રજૂ કરાઈ છે તે મનનીય છે. આ દેશનાઓ 'જૈનદેશનાસંગ્રહ'ના નામથી પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

ઈન્દ્રના મુખે જિનેશ્વરોની કરાયેલી સ્તુતિઓ પણ રોચક અને પ્રેરક છે.

પર્વ ૮ (સર્ગ ૮)માં રથનેમિને અને રાજમતીને અંગે કેટલુંક લખાણ છે. એના શ્લો. ૨૫૮માં રથનેમિને નેમિનાથના 'અનુજ' કહ્યા છે જ્યારે હરિભદ્રસૂરિએ તો દસવેયાલિયની ટીકા

૧. એમના જીવન—ચરિત્રને અંગે બે અંગ્રેજી લેખ છપાયા છે : (૧) એન. દેશપાંડેનો "The Jaina Antiquary" (Vol X, No. 1) માં ઈ.સ. ૧૯૪૪માં છપાયેલો "Krsna Legend in the Jaina Canonical Literature" અને (૨) શ્રીમહેન્દ્રકુમાર વૈશંભિયાનો "Bharatiya Vidya" (Vol. VII, No. 9-10)માં "Krsna in the Jaina Canon".

"વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ અને જૈન સાહિત્ય" નામના મારા લેખમાં જૈન મતે આગામી ચોવીસીમાં તીર્થંકર થનારા આ વાસુદેવ વિષે વિસ્તારથી મેં વિચાર કર્યો છે. આ લેખ અહીંના (સુરતના) "હિંદુ મિલન મંદિર" નામના માસિક (વ. ૬, અં. ૧-૧૧)માં ૧૧ કટકે છપાયો છે.

૨. આ સંબંધમાં જુઓ મારો લેખ નામે "A Query about Krsna as Flute-player". આ લેખ JOI (Vol I, No. 1) માં છપાયો છે.

૩. આ કૃતિ અમદાવાદની ફતાસાની પોળની "જૈન પાઠશાળા" તરફથી હીરાચંદ કલભાઈ શાહે ઈ.સ. ૧૯૧૮માં પ્રકાશિત કરી છે. આ દેશનાસંગ્રહ ફરીથી છપાવાયો છે. અને આનાં ગુજરાતી તેમજ હિન્દી ભાષાંતર થયાં છે અને એ પ્રસિદ્ધ કરાયાં છે એમ સાંભળવા મળ્યું છે.

(પત્ર ૮૬અ)માં રથનેમિને નેમિનાથના મોટા ભાઈ કહ્યા છે એટલે કે આથી વિપરીત હકીકત રજૂ કરી છે.^૨

ચાલુ અવસર્પિણીના પાંચમા અને છઠ્ઠા આરામાં અને હવે પછીના ઉત્સર્પિણી કાળમાં બનનારા બનાવો વિષે દસમા પર્વમાં વિસ્તૃત વર્ણન છે. P. ૪૩

ઋષભદેવના સુનંદા અને સુમંગલા સાથેનાં લગ્નની વિધિ પ. ૧, સ.૨, શ્લો. ૮૩૨-૮૭૯માં વર્ણવાઈ છે. શ્લો. ૮૫૫-૮૬૨માં લગ્નનું ગીત અપાયું છે.

ત્રિષષ્ટિ.ને ગ્રંથકારે પોતે ‘મહાકાવ્ય’ કહેલું છે. એ પરિમાણને લઈને અને પર્વ એવા વિભાગ સૂચક નામ વડે મહાભારતનું સ્મરણ કરાવે છે.

ત્રિષષ્ટિ.ના દસમા પર્વમાં મહાવીરસ્વામીનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર આલેખાયું છે. એમાંની કેટલીયે ઘટના આવસયનાં નિજજુત્તિ, ભાસ અને ચુણિમાં જોવાય છે. કેટલીક ઘટનાઓ ભાગવતના દસમા સ્કંધમાં વાસુદેવ કૃષ્ણને અંગે અપાયેલી બાબતોનું સ્મરણ કરાવે છે. આ હકીકત હું નીચે મુજબ દર્શાવું છું:-

ઘટના	ત્રિષષ્ટિ, પર્વ ૧૦	ઘટના	ભાગવત
૧. ગર્ભસંક્રમણ	સર્ગ ૨, પૃ. ૧૬-૧૯	૧. વિષ્ણુના આદેશથી યોગમાયા શક્તિ દ્વારા દેવકીના ગર્ભ બલદેવનું રોહિણીના ગર્ભમાં સંહરણ	અ. ૨, શ્લો. ૧-૧૩
૨. ‘મેરુ’પર્વતનું કંપન	સર્ગ ૨, પૃ. ૧૯	દેવકીના ગર્ભનું સંકર્ષણ કરી રોહિણીના ગર્ભમાં પ્રવેશ	અ. ૨, શ્લો. ૬-૨૩ અ. ૩, શ્લો. ૪૬-૫૦ પૃ. ૭૯૯
૩. બાલ-કીડા, સર્પ	સર્ગ ૨, પૃ. ૨૧-૨૨	૨. ‘ગોવર્ધન પર્વતનું ઉત્તોલન	અ. ૪૩, શ્લો. ૨૬-૨૭
૪. બાલ-કીડા, આમલકી કીડા	સર્ગ ૨, પૃ. ૨૧-૨૨	૩. અથ અસુરે ધારણ કરેલું સર્પનું રૂપ	અ. ૧૨, શ્લો. ૧૨-૩૫ પૃ. ૮૩૮
૫. શૂલપાણિએ ધારણ કરેલાં હાથી અને સર્પનાં રૂપ	સર્ગ-૩, પૃ. ૩૨-૩૩	૪. ઘોડાની રમત. બલભદ્રનો ઘોડો બની ઉપાડનાર પલંબ	અ. ૨૦, શ્લો. ૧૮-૩૦ પૃ. ૮૬૬
૬. ચંડકૌશિક સર્પને પ્રતિબોધ	સર્ગ ૩, પૃ. ૩૮-૪૦	૫. કાલેય નાગનું દમન	અ. ૧૬, શ્લો. ૩-૩૦ પૃ. ૮૫૮-૮૫૯
૭. સુદંષ્ટનો ઉપદ્રવ	સર્ગ ૩, પૃ. ૪૧-૪૨	૬. નંદના પગનું અજગર દ્વારા ગ્રહણ	અ. ૩૪, શ્લો. ૫-૧૫ પૃ. ૯૧૭-૯૧૮
		૭. તૃષ્ણાસુરનો વધ	અ. ૧૧, શ્લો. ૨૪-૩૦

P. ૪૪

૨. આને અંગેની ચર્ચા મેં “નેમિનાથ મોટા કે રથનેમિ” એ નામના મારા લેખમાં કરી છે. એ લેખ “આ. પ્ર.” (પૃ. ૫૧, અં. ૪ ને ૫)માં બે કટકે છપાયો છે.

ઘટના	ત્રિષ્ટિ, પર્વ ૧૦	ઘટના	ભાગવત
૮. વનમાં દાવાનલ	સર્ગ ૩, પૃ. ૫૩	૮. વ્રજમાં આગ અને કૃષ્ણાનું અગ્નિપાન	પૃ. ૮૬૬-૮૬૭
૯. 'કુટપૂતનાનાં ઉપદ્રવ	સર્ગ ૩, પૃ. ૫૮	૯. પૂતનાનો વધ	અ. ૬, શ્લો. ૧-૯ પૃ. ૮૧૪
૧૦. સંગમે ધારણ કરેલું હાથીનું રૂપ	સર્ગ ૪, પૃ. ૬૭	૧૦. 'કુવલયાપીડ' હાથીનો નાશ	અ. ૪૩, શ્લો. ૧-૨૫ પૃ. ૮૪૭-૮૪૮
૧૧. સંગમે રચેલી સુન્દરીઓનું પ્રલોભન	સર્ગ ૪, પૃ. ૭૨	૧૧. રાસ-કીડા	અ. ૩૦, શ્લો. ૧-૪૦ પૃ. ૮૦૪-૮૦૭

પ. ૪૫

આમ જે ત્રિષ્ટિ. અને ભાગવતમાં ઘટનાઓ રજૂ કરાઈ છે તેના સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ વિષે તેમ જ એ ઘટનાઓ પાછળના દૃષ્ટિબિન્દુઓ સંસ્કૃતિમાં ભેદ તેમ જ આ ઘટનાઓની પરીક્ષા વિષે 'ચાર તીર્થંકર (પૃ. ૫૭-૮૬)માં વિચાર કરાયો છે.

રચનાસમય-ત્રિષ્ટિની રચના 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિએ કુમારપાલની અભ્યર્થનાથી કરી છે એટલે આ ગ્રંથ એમણે ઉત્તરાવસ્થામાં રચ્યો હોવો જોઈએ. એના સમય તરીકે ડૉ. બીહ્લરે (Buhler) વિ. સં. ૧૨૧૬થી ૧૨૨૮નો ગણો સૂચવ્યો છે.

પૌર્વાર્થ-ત્રિષ્ટિની પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૧૮)માં કુમારપાલના મુખે નીચે મુજબની વાત રજૂ કરાઈ છે :-

પૂર્વે આપે મારા પૂર્વ જ સિદ્ધરાજ નૃપતિની ભક્તિભરી વિજયિથી સુંદર વૃત્તિથી સુગમ એવું સાંગોપાંગ વ્યાકરણ સિ.હે. રચ્યું અને મારે માટે નિર્મળ યોગશાસ્ત્ર રચ્યું તેમ જ લોકોને માટે દ્વ્યાશ્રય (કાવ્ય), છન્દ (છન્દોડનુશાસન), અલંકૃતિ (કાવ્યાનુશાસન) અને નામસંગ્રહ વગેરે રચ્યાં. (હે નાથ !) તમે જાતે જ લોકો ઉપર ઉપકાર કરવાને માટે સજ્જ છો તો પણ મારી એ અભ્યર્થના છે કે મારા જેવાના બોધને માટે ત્રેસઠ શલાકાપુરુષનું વૃત્ત (ચરિત્ર) પ્રકાશો.લ વ

સોમપ્રભસૂરિએ 'શતાર્થ-કાવ્યની સ્વોપજા વૃત્તિ (પૃ. ૧૨૪)માં નીચે મુજબનું જે પદ રજૂ કર્યું છે એ દ્વારા જો એમણે 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિના કૃતિકલાપનો ક્રમસર ઉલ્લેખ કર્યો હોય તો તે પણ આ દિશામાં પ્રકાશ પાડે છે અને એક પ્રકારે એમના સાહિત્યની સમીક્ષાની ગરજ સારે છે :-

૧. જિનસેન બીજાએ રચેલા હરિવંશપુરાણ (સર્ગ ૩૫, શ્લો. ૪૨, પૃ. ૩૬૭)માં 'કુપૂતના' નામ છે.
૨. આ પુસ્તક "જૈન સંસ્કૃતિ સંશોધન મંડલ" તરફથી બનારસથી ઈ.સ. ૧૯૫૩માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.
૩. આ કાવ્ય સ્વોપજા વૃત્તિ સહિત "પ્રાચીન સાહિત્યોદ્ધાર ગ્રંથાવલિ"ના ગ્રં. ૨ માં પ્રસિદ્ધ થયું છે. એનું સંપાદન અમરવિજયજીના શિષ્ય ચતુરવિજયજીએ કર્યું છે.

“કલ્પતં વ્યાકરણં નવં વિરચિતં છન્દો નવં દ્વયાશ્રયા- લઙ્કારૌ પ્રથિતૌ નવૌ પ્રકટિતં શ્રીયોગશાસ્ત્રં નવમ્ ।
તર્કઃ સજ્જનિતો નવો જિનવરાદીનાં ચરિત્રં નવં બદ્ધં યેન ન કેન કેન વિધિના મોહઃ કૃતો દૂરતઃ ?”

યોગશાસ્ત્રની સ્વોપજ વિવૃત્તિમાં ત્રિષષ્ટિ.માંના કેટલાંક પદ્યો જોવાય છે. આથી આ બંને કૃતિઓ સાથે સાથે રચાતી જતી હશે એમ અનુમાનાય છે. પરિશિષ્ટપર્વની પણ સમયની દૃષ્ટિએ આ બે સાથે સમાનતા હોય એમ જણાય છે.

ઉપયોગિતા અને મહત્તા — ત્રિષષ્ટિ.નું રોજના પચાસેક શ્લોક જેટલું એકધારું બે વર્ષ સુધી પરિશીલન કરનાર જોતજોતામાં પી.એચ.ડી (Ph.D.) માટે મહાનિબંધ યોજી આ ગ્રંથની અનેકવિધ મહત્તા ઉપર વેધક પ્રકાશ પાડી શકે એવી બહુમૂલ્ય સામગ્રી આ ગ્રંથમાં ભારોભાર ભરેલી છે. વ્યાકરણ, કોશ, છંદ, અલંકાર, તત્ત્વજ્ઞાન, યોગ, ઇતિહાસ, પુરાણ, સમાજશાસ્ત્ર, અને લોકસાહિત્ય એમ વિવિધ વિષયોનો એકસાથે વિશદ અને સચોટ બોધ કરાવે એવા આવા અન્ય ગ્રંથો જૈન તેમ જ અજૈન સાહિત્યમાં પણ બહુ જ ઓછા છે.

ઉપયોગ — આ ત્રિષષ્ટિ.ને સામે રાખીને અમરચન્દ્રસૂરિએ ‘પદ્માનન્દ-મહાકાવ્ય રચ્યું છે જ્યારે એના સંક્ષેપરૂપે મેઘવિજયગણિએ લઘુ-ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર દસ પર્વમાં રચ્યું છે.

‘હેમચન્દ્ર-વચનામૃત-સમગ્ર ત્રિષષ્ટિમાંના સાતમા પર્વ સિવાયનાં નવ પર્વમાંથી પર્વદીઠ સુભાષિતો-નીતિવચનો મુનિશ્રી જયન્તવિજયજીએ અને સાતમા પર્વમાંથી ન્યાય-સાહિત્ય-તીર્થ મુનિશ્રી હિમાંશુવિજયજીએ તારવી પોતપોતાનાં તારણોનો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો છે. એના સંગ્રહનું નામ હેમચન્દ્ર-વચનામૃત રખાયું છે. એમાં ૮૧૫ વચનામૃતો છે. એની પર્વદીઠ તથા સર્ગદીઠ સંખ્યા તેમ જ ૧૪૬ વિષયોના નામોલ્લેખપૂર્વકની દેવાદિ કાંડ દીઠ સંખ્યા આમાં દર્શાવાઈ છે.

[ત્રિશષ્ઠીય દેશનાસંગ્રહ : આ ઋષભદેવ કેશરીમલ તરફથી પ્રસિદ્ધ છે.

ત્રિશષ્ઠીય જિનેન્દ્ર સ્તવન સંગ્રહ- આ. કનકન્દ્રસૂરિ સંપાદિત “વિશ્વમંગળ પ્ર.” પાટણથી પ્રકાશિત આ ગ્રંથમાં ત્રિશષ્ટિ. ગત સ્તવનાદિ છે.]

ગુજરાતી ભાષાન્તર-ત્રિષષ્ટિ.નાં દસે પર્વનું ગુજરાતીમાં કોઈ કે ભાષાન્તર કર્યું છે અને એ ચાર ભાગમાં છપાવાયું છે. પ્રત્યેક ભાગ એક કરતાં વધારે વાર પ્રસિદ્ધ કરાયો છે.

અંગ્રેજી અનુવાદ-આ ત્રિષષ્ટિ.નો ડૉ. હેલન એમ. જોન્સને અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો છે

૧. જુઓ પૃ. ૭.

૨. આ પુસ્તક “શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાલા”માં એના મંત્રી દીપચંદ બાંઠિયાએ વિ. સં. ૧૯૮૩માં પ્રકાશિત કર્યું છે. આમાં વ્યાવહારિક વિધાનો-વચનામૃતો સુભાષિતો અપાયાં છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૪૫ અને ૨૪૬).

૩. પ્રથમ ભાગમાં પર્વ ૧-૨નું, દ્વિતીયમાં પર્વ ૩-૬નું, તૃતીયમાં પર્વ ૭-૮નું અને ચતુર્થમાં પર્વ ૧૦નું ભાષાન્તર રજૂ કરાયું છે. આ ચાર ભાગો “જૈ. ૫. પ્ર. સ.” તરફથી અનુક્રમે વિ. સં. ૧૯૭૮ (ત્રીજી આવૃત્તિ), વિ. સં. ૧૯૮૩ (બીજી આવૃત્તિ), વિ. સં. ૧૯૮૪ (બીજી આવૃત્તિ) અને વિ. સં. ૧૯૮૦ (પહેલી આવૃત્તિ) માં છપાવાયા છે. [આ ઉપરાંત “જૈનપ્રકાશન મંદિર” વ. ધ્વારા પણ ત્રિ.ભાષાન્તર પ્રગટ થયા છે.]

એટલું જ નહિ પરંતુ અંગ્રેજીમાં ટિપ્પણો આપીને અને પરિશિષ્ટાદિ રચીને એને ઘણો ઉપયોગી અને મહત્વપૂર્ણ બનાવ્યો છે. એમનું સમસ્ત લખાણ 'છ વિભાગમાં' ઈ. સ. ૧૯૩૧થી ઈ. સ. ૧૯૬૨ના ગાળામાં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. પ્રથમ 'વિભાગ સચિત્ર' છે. છ એ વિભાગમાં નામો અને વિષયોની સૂચી, સંસ્કૃત ભાષાના વિરલ શબ્દો ઇત્યાદિ સામગ્રી પિરસાઈ છે.

P. ૪૮

સુયોગ અને સહયોગ — સમર્થ નૃપતિનો આશ્રય મળે એટલે સમુચિત સાધનો મળી રહે અને તેમ થતાં તો પ્રતિભાશાળી કવિ સબળ રચના કરી શકે તો પછી બબ્બે નરપતિ જેમને પૂજ્ય ગણી જેમના જાણે આશ્રિત બને અને જેમના પ્રતિભાસંપન્ન શિષ્યો જેમને સહાય કરવા સદા ઉત્સુક રહે અને તેમ કરે તેમ જ પ્રબળ પુરોગામીઓ તરફથી મહામૂલ્યશાળી વારસો મેળવવાનું જેમને સદ્ભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તેવા પુણ્યપ્રતાપી ગુણગ્રાહી સૂરિવર્યને હાથે લોકના કલ્યાણાર્થે સાહિત્યનું ક્ષેત્ર ચારે બાજુથી બરાબર ઊંડું ખેડાય તો તેમાં શી નવાઈ ?^૧

ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (પર્વ ૭) — આ ગદ્યાત્મક કૃતિના કર્તા પણ 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિ છે.

ત્રિષષ્ટિસાર (લ. વિ. સં. ૧૪૫૦) — આ વજ્રસેને રચેલો પ્રબંધ છે એમ એમના શિષ્ય હરિષેષકૃત કર્પૂરપ્રકરના અંતિમ પદ્ય ઉપરથી જાણી શકાય છે. આની એકે હાથપોથી મળતી હોય એમ જણાતું નથી. આ પરિસ્થિતિમાં પ્રસ્તુત પ્રબંધ હૈમ ત્રિષષ્ટિના સારરૂપ છે કે કેમ, એ સંસ્કૃતમાં છે કે પાઈયમાં અને એ બૃહત્ કૃતિ છે કે નહિ એ પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવવા બાકી રહે છે.

લઘુ-ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૧૭૨૫) — આ ૫૦૦૦ શ્લોક જેવડા કાવ્યના કર્તા 'મેઘવિજયગણિ' છે. એઓ કૃપાવિજયના શિષ્ય થાય છે. [આ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ સંપાદિત આ ગ્રંથનું પ્રકાશન "શ્રુતજ્ઞાન પ્ર. સભાએ" સં. ૨૦૪૯માં કર્યું છે. આમાં કેટલીક ઘટનાઓ ત્રિ.શ.પુ.થી વધારે છે.] એમણે વ્યાકરણને અંગે પ્રક્રિયા-ગ્રન્થો તરીકે 'હૈમકૌમુદી' યાને ચન્દ્રપ્રભા, હૈમશબ્દચન્દ્રિકા અને હૈમશબ્દપ્રક્રિયા એ ત્રણ કૃતિઓ રચી છે. જ્યોતિષના ગ્રંથો તરીકે 'ઉદયદીપિકા', 'પ્રશ્નસુન્દરી,

૧. આ વિભાગોમાં અનુક્રમે પર્વ ૧, ૨-૩, ૪-૫, ૬-૭, ૮-૯ અને ૧૦નો અનુવાદ અપાયો છે. આ છ એ વિભાગો "ગા. પૌ. ગ્રં."ના ગ્રંથાંક ૫૧, ૭૭, ૧૦૮, ૧૨૫, ૧૩૯ અને ૧૪૦ તરીકે અનુક્રમે ઈ. સ. ૧૯૩૧, ૧૯૩૭, ૧૯૪૯, ૧૯૫૪, ૧૯૬૨ અને ૧૯૬૨માં પ્રકાશિત કરાયા છે.

૨. આમાં ઋષભદેવની પ્રતિકૃતિ, મનુષ્યલોકનું અઢી દ્વીપનું આલેખન તેમ જ ૨૪ તીર્થંકરોનાં લાંછનો, તીર્થંકરોની માતાઓને આવતાં ૧૪ સ્વપ્નો અને ૮ મંગળનાં ચિત્રો છે. આમ આમાં એકંદરે પાંચ 'પ્લેટ' (plate) છે.

૩. 'કવિ' હેમચન્દ્રસૂરિના સભા-સ્થાનનું જે રોમાંચક વર્ણન પ્ર. ચ. (શૃંગ ૨૨, શ્લો. ૨૯૨-૨૯૪)માં અપાયું છે તે અહીં વિચારી લેવું.

૪. આ "ક્ષાન્તિસૂરિ જૈન ગ્રન્થમાલા"માં વિ. સ. ૧૯૯૬માં પ્રકાશિત છે. [આ. શુભંકરસૂરિએ સંકલન કર્યું જણાય છે.]

૫. એમની અન્ય કૃતિઓ માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૮૩, ૨૦૧, ૨૧૪, ૨૧૬, ૨૧૯, ૨૨૩ અને ૨૩૪)

૬. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૮૩-૮૪)

‘મેઘમહોદય, ‘રમલશાસ્ત્ર, વીસાયન્ત્રવિધિ અને સવિવરણ ‘હસ્તસંજ્ઞવન રચ્યાં છે. એમણે ‘કાવ્ય તરીકે દિગ્વિજયમહાકાવ્ય, દેવાનન્દમહાકાવ્ય, કિરાત-સમસ્યાપૂર્તિ, સપ્તસન્ધાનમહાકાવ્ય, શાન્તિનાથચરિત્ર, પંચાખ્યાન, ભવિષ્યદત્તકથા અને મેઘદૂત-સમસ્યાલેખ રચ્યાં છે. વળી એમણે વિજયદેવમાહાત્મ્ય ઉપર વિવરણ રચ્યું છે. વિશેષમાં એમણે ‘ન્યાયગ્રન્થો તરીકે ધર્મમંજૂષા અને યુક્તિપ્રબોધનાટક તથા ‘અધ્યાત્મના ગ્રંથ તરીકે અર્હદ્ગીતા, બ્રહ્મબોધ અને માતૃકાપ્રસાદ રચ્યાં છે. આ ઉપરાંત પંચતીર્થસ્તુતિ સટીક તેમ જ ભક્તામરસ્તોત્રની ટીકા રચી છે.”

P. ૪૯

“ભાષાન્તર—આનો પં. મફતલાલ ઝવેરચંદ ગાંધીએ અનુવાદ કર્યો છે અને એ છપાવાયો છે. જુઓ આ જ પૃષ્ઠ.

“અમમસ્વામિ—ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૨૫૨) — આના કર્તા મુનિરત્નસૂરિ છે. એઓ ‘પૌર્ણમિક’ ગચ્છના સમુદ્રધોષસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમણે “મુનિસુવ્રતસ્વામિચરિત્ર રચ્યું છે. એમણે યશોધવલના પુત્ર ‘બાલ—કવિ’ મંત્રી જગદેવની અભ્યર્થનાથી પ્રસ્તુત કૃતિ પત્તનમાં રચી છે. એ દ્વારા એમણે નવમા (અંતિમ) વાસુદેવ કૃષ્ણનો—હવે પછી આવતી ચોવીસીમાં બારમા તીર્થંકર નામે અમમ તરીકે જેમનો જન્મ થવાનો છે તેમને ઉદ્દેશીને છ ભવ પૂરતું જીવનચરિત્ર ૯૬૬૨ શ્લોકમાં વીસ સર્ગમાં આલેખ્યું છે. સર્ગદીઠ પદ્યોની સંખ્યા નીચે મુજબ છે :—

P. ૫૦

૫૦૯, ૫૪૯, ૮૮૨, ૩૯૬, ૯૯૮, ૧૬૧૮, ૭૯૬, ૨૬૦, ૭૦૩, ૪૩૫, ૨૨૫, ૪૨૫, ૨૦૫, ૧૮૮, ૧૩૧, ૨૧૪, ૨૬૫, ૫૭૮, ૧૧૨ અને ૧૭૩,

પહેલા ભવમાં કુલપુત્રક તરીકે બે ભાઈ ચન્દ્ર અને શૂર, બીજામાં વણિકના બે પુત્ર રાજલલિત અને ગંગદત્ત તરીકે, ત્રીજામાં બે દેવ તરીકે, ચોથામાં રામ અને કૃષ્ણ તરીકે, પાંચમા ભવમાં દેવ અને નારક (ત્રીજી નરકમાં) તરીકે અને છઠ્ઠા ભવમાં એ નારકનો જીવ રાજકુળમાં જન્મી અમમ તીર્થંકર તરીકે ઉત્પન્ન થશે.

૧-૪. આની રૂપરેખા મેં. જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧)નાં પૃ. ૨૨૩, ૨૨૩, ૨૨૪-૨૨૬ અને ૨૧૯-૨૨૦માં અનુક્રમે આલેખી છે.

૫. આનો પરિચય મેં જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૧૪-૨૧૬)માં આપ્યો છે.

૬-૮. આનો પરિચય આગળ અપાયો છે.

૯. એમણે ગુજરાતીમાં પણ કેટલીક કૃતિઓ રચી છે. દા.ત. આહાર ગવેષણા, કૃપાવિજયનિર્વાણરાસ, ચોવીસી, જૈનધર્મદીપક, જૈનશાસનદીપક, પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર તેમજ વિજયદેવસૂરિનિર્વાણ રાસ.

૧૦. આ ભાષાન્તર છોટાલાલ મોહનલાલ શાહે વિ. સં. ૨૦૦૫માં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

૧૧. આ ચરિત્ર “પં. મણિવિજયજી ગણિવર ગ્રંથમાલા”માં બે ભાગમાં ગ્રંથાંક ૮ અને ૯ તરીકે અનુક્રમે વિ. સં. ૧૯૯૮ અને ૧૯૯૯માં છપાયું છે અને એ માટે ખંભાતની એક તાડપત્રીય પ્રતિનો ઉપયોગ કરાયો છે. પ્રથમ ભાગમાં સર્ગ ૧-૬ છે અને બીજામાં સર્ગ ૭-૨૦ છે.

૧૨. જુઓ પૃ. ૨૫

પ્રારંભમાં એમણે ક્ષમાશ્રમણ જિનભદ્રગણિ, વાયક ઉમાસ્વાતિ, સિદ્ધસેન દિવાકર, મહત્તરા યાકિનીના ધર્મપુત્ર હરિભદ્રસૂરિ, ઉપમિતિ.ના કર્તા સિદ્ધર્ષિ, પાલિત (પાદલિપ્ત)સૂરિ, માનતુંગસૂરિ, દેવભદ્રસૂરિ, 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિ, દર્શનશુદ્ધિના કર્તા ચન્દ્રપ્રભ અને શોભન મુનિના બંધુ ધનપાલ એમ જૈન શાસનના કેટલાક અગ્રગણ્ય ગ્રન્થકારોનો નિર્દેશ કર્યો છે. અંતમાં એમણે પોતાની ગુરુપરંપરા વગેરે ઉપર પ્રકાશ પાડનારી પ્રશસ્તિ રચી છે.

આ કાવ્યમાં 'હરિ' વંશની ઉત્પત્તિ, મુનિસુવ્રતસ્વામીનો પૂર્વભવ, વસુદેવ, નેમિનાથ અને નળનાં ચરિત્ર, નારદ તેમ જ 'અથર્વવેદના કર્તા પિપ્પલાદની ઉત્પત્તિ, અમમસ્વામીના સમકાલીન સુન્દરબાહુ નામના વાસુદેવનું અને વજ્રજંઘ નામના પ્રતિવાસુદેવનું ચરિત્ર, અમમસ્વામીનો શિષ્યાદિરૂપ પરિવાર ઇત્યાદિ વિષયો તેમ જ વિવિધ કથાઓનું નિરૂપણ છે.

અહીં જે કૃષ્ણાનું ચરિત્ર આલેખાયું છે તેઓ જૈન પરંપરા પ્રમાણે નેમિનાથના કાકા વસુદેવના પુત્ર થાય છે. આમ કૃષ્ણ એમના કાકાના દીકરા થાય છે તેમ છતાં પુરાણોમાં નેમિનાથનો વૃત્તાંત તો શું પણ એમનો નામોલ્લેખ પણ નથી.^૧ આનું શું કારણ હશે ? આનો ઉત્તર ડૉ. સાંડેસરાએ નીચે મુજબ આપ્યો છે :-

‘પુરાણકારોએ શ્રીકૃષ્ણના ચરિત્રની આસપાસ યાદવકુળનો ઇતિહાસ ગૂંથવા માટે નેમિનાથના જીવનવૃત્તાન્તને જાણીજોઈને પડતો મૂક્યો હશે એવી કલ્પના થાય છે.’^૨

[આ. વિમલસૂરિકૃત લઘુત્રિષ્ટિશલાકા પુ. ચ. ગદ્ય આનું સંપાદન આ. સોમચન્દ્રસૂરિના માર્ગદર્શનમાં મુનિ જિનેશચન્દ્રવિજય કરી રહ્યા છે.]

[જિનરત્નકોશમાં કેટલીક કૃતિઓના નામ આ પ્રમાણે મળે છે. લઘુમહાપુરાણ કર્તા ચન્દ્રમુનિ, ત્રિશષ્ટિ શ.પુ.ચ. કર્તા વિમલસૂરિ, ત્રિશષ્ટિ શ. પંચાશિકા, ત્રિ.શ.પુ.વિચાર. વિશેષ માટે જુઓ જૈ.સા.બૃ. ૬/૭૯]

[ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત- કર્તા આ. ગુણસાગરસૂરિ (અંચલ.) સંપા. મુનિ ઉદયરત્નસાગર. પ્રકા. કલ્યાણસાગરસૂરિગ્રંથ પ્રકાશન કેન્દ્ર-મુંબઈ]

વિવિધમચ્છીયપટ્ટાવલીસંગ્રહ, સંપા-મુનિ જિનવિજય સિંધી જૈન ગ્રન્થમાલા, ભારતીય વિદ્યા ભવન, મુંબઈ ૧૯૩૧ ઈ.વ.

શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ, સંપા-અમૃતલાલ મગનલાલ શાહ, પ્રકા-શ્રી દેશવિરતિધર્મોરાજકસમાજ અહમદાબાદ વિ. સં. ૧૯૯૩

૧. જુઓ. અમમસ્વામિચરિત્ર (ભા. ૧, પત્ર ૧૮૭).

૨. જુઓ જૈન આગમસાહિત્યમાં ગુજરાતનું પ્રાસ્તાવિક (પૃ. ૩૦).

૩. એજન (પૃ. ૩૧).

પ્રકરણ ૨૦ : શ્રવ્ય કાવ્યો (આ) બૃહત્ પદ્યાત્મક કાવ્યો : પુરાણો

P. ૫૨

વૈદિક હિંદુઓના સાહિત્યમાં ૧૮ 'પુરાણો અને કેટલાંક 'ઉપપુરાણો ગણાવાય છે. જૈનોએ— ખાસ કરીને દિગંબરોએ પણ મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રને લક્ષીને કેટલાંક પુરાણ રચ્યાં છે. આનો હવે આપણે ક્રમશઃ વિચાર કરીશું.

‘પદ્મપુરાણ યાને **પદ્મચરિત્ર** (વિ. સં. ૭૩૪)— ‘પદ્મ’ એ ‘રામચન્દ્રનું એક નામ છે. એમનું ચરિત્ર આ પુરાણમાં સાત અધિકારમાં ૧૨૩ પર્વોમાં લગભગ ૧૮૦૦૦ શ્લોકોમાં દિ. રવિષેણે વીરસંવત્ ૧૨૦૪માં અર્થાત્ વિ. સં. ૭૩૪માં આલેખ્યું છે. આ રવિષેણ લક્ષ્મણસેનના શિષ્ય અને ‘અર્હન્મુનિના પ્રશિષ્ય થાય છે. આ પુરાણ માટે એમણે વીરસંવત્ ૫૩૦ માં વિમલસૂરિએ જ. મ. માં રચેલા **પઉમચરિયનો** પુષ્કળ ઉપયોગ કર્યો છે. કેટલાંય યે સ્થળોમાં તો કેવળ છાયાનુવાદ જણાય છે. કોઈ કોઈ સ્થળે એમણે વર્ણનો—પ્રસંગો પલ્લવિત કર્યાં છે.^૬ રવિષેણે તો એમ કહ્યું છે કે ઈન્દ્રભૂતિના શિષ્ય કીર્તિના શિષ્ય અનુત્તરવાગ્મિનૂ દ્વારા રચાયેલા આ જાતના ગ્રંથની ‘હાથપોથી ઉપરથી આ પુરાણ મેં રચ્યું છે. ગમે તેમ પણ જેમ **પઉમચરિય** એ ઉપલબ્ધ જૈન પાઈય કથાસાહિત્યનો જ. મ. માં રચાયેલો આદ્ય ગ્રંથ છે તેમ જૈનોના ઉપલબ્ધ સંસ્કૃત કથાસાહિત્યનો આદ્યગ્રંથ તે આ ‘રવિષેણનું ‘**પદ્મપુરાણ** છે. **હરિવંશપુરાણ** (શ્લો. ૪૧)માં નિર્દેશાયેલું **વર્ધમાન—પુરાણ** સંસ્કૃતમાં હોય તો પણ

P. ૫૩

૧-૨. આનાં નામ પં. ફૂલચંદ્ર શાસ્ત્રીએ “જૈન પુરાણ સાહિત્ય” નામના હિંદી લેખમાં આપ્યાં છે. આ લેખ “શ્રમણ” (સાહિત્ય—અંક, પ્રથમ ભાગ, મે-જૂન, ઈ. સ. ૧૯૫૩)માં છપાયો છે.

૩. આ “મા. દિ. ગ્રં.”માં ગ્રંથાંક ૨૯-૩૧ તરીકે વિ. સં. ૧૯૮૫માં એક જ વર્ષમાં છપાયુ છે. આમ આ પુરાણ ત્રણ ખંડમાં વિભક્ત કરાયું છે પહેલામાં ૧-૨૫ પર્વ, બીજામાં ૨૬-૬૫ અને ત્રીજામાં ૬૬-૧૨૩ છે. આ પુરાણનો હિંદીમાં અનુવાદ છપાયેલો છે. આ પુરાણને અંગે પં. નાથૂરામ પ્રેમીનો “પદ્મચરિત્ર और पउमचरिय” નામનો લેખ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૨૭૨-૨૮૨)માં છપાયો છે. [હિન્દી અનુવાદ સાથે “ભારતીયજ્ઞાનપીઠ” વારાણસીથી સ. ૧૯૫૮-૯માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

૪. એમના ચરિત્રને અંગે વિવિધ સામગ્રી સુરેખ રીતે રજૂ કરનારું પુસ્તક તે રેવરંડ ફાદર કામિલ બુલ્કે દ્વારા હિંદીમાં રચાયેલી અને “હિંદી પરિષદ વિશ્વવિદ્યાલય” તરફથી પ્રયાગથી ઈ. સ. ૧૯૫૦માં પ્રકાશિત થયેલી “રામકથા (उत्पत्ति और विकास)” છે.

૫. એમના ગુરુનું નામ દિવાકરમતિ છે અને પ્રગરુનું નામ ઈન્દ્ર છે.

૬. અંજના અને પવનજયના સમાગમના પ્રસંગને પલ્લવિત કરવા જતાં એઓ અશ્લીલતાને કિનારે પહોંચી ગયા છે.

૭. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૩૩).

૮. “જૈ. સિ. ભા.” (ભા. ૧૯, કિ. ૨) માં એવો ઉલ્લેખ છે કે રવિષેણે શુકલ લેશ્યાને નિમ્નલિખિત પંક્તિમાં ‘ત્રિશૂલ’ કહી છે :- “શુક્તલેશ્યાત્રિશૂલેન મોહનીયરિપુર્હતઃ”

૯. આના ૧૭મા પર્વ (શ્લો. ૩૬૪-૩૭૬)માં હનુમાનની જન્મકુંડળીને અંગેની સામગ્રી છે.

એ આ પદ્મપુરાણથી પ્રાચીન જ છે એમ કહેવા માટે કોઈ આધાર જણાતો નથી. જટાસિંહનંદિકૃત વરાંગ-ચરિત વિ. સં. ૭૫૦ની આસપાસમાં રચાયું હોય એમ લાગે છે. તેમ છતાં જો એ વિ. સં. ૭૩૪ની પહેલાનું ઠરે તો એ પ્રથમ ગણાય.

પ્રશંસા – દાક્ષિણ્યચિહ્નસૂરિએ ઉર્ફે ઉદ્ધોતનસૂરિએ વિ. સં. ૮૩૫માં જ. મ. માં રચેલી કુવલયમાલામાં અને ‘પુત્રાટ’ સંઘના દિ. જિનસેનસૂરિએ વિ. સં. ૮૪૦માં રચેલા હરિવંશપુરાણમાં આ પુરાણની પ્રશંસા કરી છે.

P. ૫૪

ટિપ્પન—આ ટિપ્પન શ્રીચન્દ્રસૂરિએ વિ. સં. ૧૦૮૭માં રચ્યું છે.^૧

સમાનનામક પુરાણો—પદ્મપુરાણ એ નામની બીજી પણ કૃતિઓ છે. એના કર્તાનાં નામ નીચે મુજબ છે :—

ચન્દ્રકીર્તિ, ચન્દ્રસાગર, જિનદાસ, ધર્મકીર્તિ, શ્રીચન્દ્ર અને સોમસેન. [પદ્મનાભ, પ્રભાચન્દ્ર, અથવા શ્રીચન્દ્ર, શુભવર્ધન. શુભવર્ધનકૃત પદ્મમહાકાવ્ય હીરાલાલ હંસરાજ દ્વારા ઇ.સ. ૧૯૧૭માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

આ પૈકી જિનદાસ એ સકલકીર્તિના શિષ્ય થાય છે. એમના આ પુરાણને રામદેવપુરાણ પણ કહે છે અને એઓ રવિવેણને અનુસરે છે. મહાપુરાણ (ભા. ૧)ની હિંદી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૦-૨૧)માં પુરાણોની જે સૂચી છે તેમાં બ્રહ્મ જિનદાસને પદ્મપુરાણના કર્તા કહ્યા છે અને એમનો સમય વિક્રમની પંદરમી-સોળમી સદી હોવાનો ઉલ્લેખ છે. ધર્મકીર્તિકૃત પદ્મપુરાણ વિ. સં. ૧૬૫૬માં રચાયેલું અહીં કહ્યું છે. ચન્દ્રકીર્તિનો સમય સત્તરમી સદી દર્શાવાયો છે.

વાગર્થસંગ્રહ—પુરાણ (લ. વિ. સં. ૭૭૦)— આના કર્તા કવિ પરમેશ્વર ઉર્ફે પરમેષ્ઠી છે. જિનસેન પહેલાએ આદિપુરાણ (શ્લો. ૬૦)માં એમને વિષે તેમ જ એમના આ પુરાણ વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે આ પુરાણ વિક્રમની નવમી સદીની પૂર્વેનું ગણાય. આ પુરાણ ગદ્ય-પદ્યમાં છે. કેટલાક એને ‘ચંપૂ’ તરીકે ઓળખાવે છે.

વર્ધમાન—પુરાણ (લ. વિ. સં. ૭૭૫)— જિનસેન બીજાએ રચેલા હરિવંશપુરાણના શ્લો., ૪૧માં કોઈકે રચેલા વર્ધમાન-પુરાણનો ઉલ્લેખ છે. શું આ પુરાણ સંસ્કૃતમાં છે અને એ પદ્મપુરાણ કરતાં પહેલું રચાયું છે ? વળી આ વર્ધમાન-પુરાણની કોઈ હાથપોથી મળે છે ખરી ?

P. ૫૫

૧. આ કર્ણાટકનું પ્રાચીન નામ છે એમ મનાય છે.

૨. જુઓ “અનેકાંત (વ. ૨, પૃ. ૫૮).

૩. આ નામનો પ્રારંભિક અંશ રઘુવંશ (સ. ૧)ના નિમ્નલિખિત પદ્યનું સ્મરણ કરાવે છે :—

“વાગર્થાવિવ સમ્પૃક્તૌ વાગર્થપ્રતિપત્તયે । જગત્ પિતરૌ વન્દે પાર્વતી-પરમેશ્વરૌ ॥૧૭॥”

‘પાર્વતી-પરમેશ્વરૌ’ તેમજ ‘પાર્વતીપ-રમેશ્વરૌ’ એમ બે રીતે અર્થ કરાય છે.

૪. મહાવીરપુરાણ નામની કૃતિઓ આગળ ઉપર નોંધાઈ છે. જુઓ પૃ. ૬૦.

‘હરિવંશ-પુરાણ (વિ. સં. ૮૪૦) – આ ‘પુત્રાટ’ સંઘના જિનસેન બીજાની શકસંવત્ ૧૭૦૫ની અર્થાત્ વિ. સં. ૮૪૦ની ૬૬ સર્ગમાં ૧૨૦૦૦ શ્લોકમાં અને મુખ્યત્વે ‘અનુષ્ટુભ્’ છંદમાં રચાયેલી કૃતિ છે. પ્રસ્તુત જિનસેન તે ‘કીર્તિસેનના શિષ્ય અને જિનસેનના પ્રશિષ્ય થાય છે.

ઉલ્લેખો—આ વર્ધમાનપુર (વઢવાણ)માં રચાયેલા પુરાણ (સર્ગ ૧, શ્લો. ૪૦)માં પાર્શ્વભ્યુદય અને એના કર્તા જિનસેનનો ઉલ્લેખ છે. વળી રવિષેણકૃત **‘પદ્મપુરાણ** (શ્લો. ૩૪), જટાસિંહનંદિકૃતવરાંગચરિત (શ્લો. ૩૫) તેમ જ મહાસેનકૃત **સુલોચના-કથા** (શ્લો. ૩૩) ‘વગેરેનો પણ આ કૃતિમાં ઉલ્લેખ છે.

સન્તુલન—જેમ કૃષ્ણના જીવનના અનેક પ્રસંગો વૈદિક પુરાણો પૈકી મુખ્યત્વે હરિવંશ-પુરાણ, વિષ્ણુ-પુરાણ, પદ્મ-પુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્ત-પુરાણ અને ભાગવતમાં વર્ણવાયા છે તેમ કૃષ્ણને લગતી કેટલીક ઘટનાઓ આ જિનસેનકૃત હરિવંશપુરાણમાં પણ છે પરંતુ એ ભાગવત વગેરેથી નિમ્નલિખિત ‘આઠ બાબતમાં જુદી પડે છે.

P. ૫૬

(૧) ભાગવત (સ્કંધ ૧૦, અ. ૨, શ્લો. ૬-૨૩, પૃ. ૭૯૯)માં બલભદ્રના સંહરણની વાત છે તો આ જિનસેનકૃત હરિવંશપુરાણમાં નથી.

(૨) ભાગવત (સ્કંધ ૧૦, અ. ૨, શ્લો. ૫)માં બલભદ્ર કરતાં પહેલાં જન્મેલા દેવકીનાં છ સજીવ બાળકોને કંસ મારી નાંખે છે એમ કહ્યું છે^૧ જ્યારે આ હરિવંશપુરાણ (સર્ગ ૩૫, શ્લો. ૧-૩૫, પૃ. ૩૬૩-૩૬૪) પ્રમાણે તેમ જ હેમ ત્રિષષ્ટિ. (પર્વ ૮, સર્ગ ૫, શ્લો. ૮૧-૮૭) પ્રમાણે પણ દેવકીના એ છ પુત્રોને એક દેવ અન્ય શહેરના એક કુટુંબમાં મૂકી આવે છે અને એ કુટુંબની એક સ્ત્રીના મરેલાં જન્મેલાં છ બાળકોને દેવકીની પાસે મૂકી જાય છે. પછી કંસ એ મૃત બાળકોને મારી નાંખે છે. જ્યારે પેલા છ પુત્રો તો આગળ ઉપર નેમિનાથ પાસે દીક્ષા લે છે.

(૩) યશોદાની તત્કાલ જન્મેલી પુત્રીને દેવકીની પાસે લવાતાં કંસ એનું નાક ચપટું કરી એને છોડી મુકે છે^૨ જ્યારે ભાગવત (સ્કંધ ૧૦, અ. ૪, શ્લો. ૨-૧૦, પૃ. ૮૦૯) પ્રમાણે કંસ એને પટકે છે પરંતુ એ યોગમાયા હોવાથી છટકી જાય છે અને કાલી-દુર્ગા ઇત્યાદિ શક્તિરૂપે પુજાય છે. જિનસેન

૧. આ ‘‘મા. દિ. ગ્રં’’માં ગ્રંથાંક ૨-૩૩ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૩૦માં [અને ‘‘ભારતીયજ્ઞાનપીઠથી’’ ૧૯૬૨માં] છપાયું છે. શ્રીનાથૂરામ પ્રેમીનો ‘‘આચાર્ય જિનસેન ઔર ઉનકા હરિવંશ’’ નામનો લેખ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૪૨૦-૪૩૩)માં પ્રસિદ્ધ થયો છે.

૨. જિનસેનનું આદિપુરાણ આ પછી રચાયું છે.

૩. એમના ભાઈ અમિતસેન સો વર્ષ જીવ્યા હતા.

૪. જુઓ પૃ. ૫૨-૫૩.

૫. શ્લો ૪૧માં કોઈકે રચેલા વર્ધમાનપુરાણનો ઉલ્લેખ છે. શું એ સંસ્કૃતમાં છે ? એની કોઈ હાથપોથી મળે છે ?

૬. આ આઠ બાબતો ચાર તીર્થંકર (પૃ. ૮૦-૮૪)માં અપાઈ છે. એના આધારે હું એ હકીકત અહીં રજૂ કરું છું.

૭. વસુદેવહિણ્ડી (પ્રથમ અંશ, પૃ. ૩૬૮-૩૬૯)માં પણ કહ્યું છે કે દેવકીનાં છ પુત્રોને કંસ મારી નાંખે છે.

૮. વસુદેવહિણ્ડી (પ્રથમ અંશ, પૃ. ૩૬૯) પ્રમાણે નાક કાપી લઈ છોડી દેવાય છે.

P. ૫૭

હરિવંશપુરાણ (સર્ગ ૩૯, શ્લો. ૧-૫૧, પૃ. ૪૫૮-૪૬૧)માં એમ કહે છે કે આગળ ઉપર યશોદાની એ પુત્રી જૈન સાધ્વી બને છે અને સદ્ગતિ પામે છે પરંતુ એની આંગળીના લોહીથી ભરેલા ત્રણ કટકાને લઈને એ ત્રિશૂલ ધારણ કરનારી કાલી તરીકે 'વિન્ધ્યાચલ'માં પ્રતિષ્ઠા પામે છે. એની સમક્ષ જે ભેંસોનો વધ કરાય છે તેને અંગે જિનસેને કડક પ્રહાર કર્યા છે.

(૪) કૃષ્ણને મારવા માટે મોકલેલા અસુરોને મોટે ભાગે કૃષ્ણ અને કોઈકને બલભદ્ર મારી નાંખે છે એમ ભાગવત (સ્કંધ ૧૦, અં. ૫-૮, પૃ. ૮૧૪)માં ઉલ્લેખ છે જ્યારે જિનસેનના આ હરિવંશપુરાણ (સર્ગ ૩૫, શ્લો. ૩૫-૫૦, પૃ. ૩૬૬-૩૬૭) પ્રમાણે એ અસુરો તે કંસે પૂર્વ જન્મમાં સાધેલી દેવીઓ છે અને એને કૃષ્ણ મારી ન નાંખતાં એનો પરાજય કરી એને નસાડી મૂકે છે.^૧

(૫) ભાગવત (સ્કંધ ૧, અ. ૩, શ્લો. ૧-૨૪, પૃ. ૧૦-૧૧) પ્રમાણે નૃસિંહ એ વિષ્ણુનો એક અવતાર છે. કૃષ્ણ અને બલદેવ એ બંને વિષ્ણુના અંશ છે અને એથી તો એ બંને સદા મુક્ત છે અને વિષ્ણુના ધામ-સ્વર્ગમાં વિદ્યમાન છે. આ હરિવંશપુરાણ (સર્ગ ૩૫, શ્લો. ૧-૫૫, પૃ. ૬૧૮-૬૨૫) પ્રમાણે બલભદ્ર એ નૃસિંહ છે અને કૃષ્ણ આગળ ઉપર તીર્થંકર થનાર છે પરંતુ યુદ્ધ કર્યું હોવાથી એના ફળરૂપે અત્યારે તો એઓ નરકમાં છે. જ્યારે બલભદ્રે જૈન દીક્ષા લીધી હોવાથી એઓ સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયા છે.

વિશેષમાં આ પુરાણમાં કૃષ્ણ અને બલભદ્રની સાર્વત્રિક પૂજા કેમ થઈ એ બાબત વર્ણવાઈ છે. એની અંગેની યુક્તિ કૃષ્ણે નરકમાં રહેતાં રહેતાં બલભદ્રને બતાવી હતી એમ અહીં કહ્યું છે.

P. ૫૮

(૬) હરિવંશપુરાણ (સર્ગ ૫૪, શ્લો. ૧૨-૨૫) પ્રમાણે દ્રૌપદીને એક જ પતિ હતો અને તે અર્જુન. નાયાધમ્મકહા (અ. ૧૬) પ્રમાણે તો દ્રૌપદીને પાંચે પાંડવો એના પતિ હતા. મહાભારત પ્રમાણે પણ દ્રૌપદીને પાંચ પતિ હતા.

(૭) હરિવંશપુરાણ (સર્ગ ૩૫, શ્લો. ૬૫-૬૬, પૃ. ૩૬૮) પ્રમાણે કૃષ્ણ રાસ રમે છે અને ગોપીઓ સાથે ક્રીડા કરે છે પરંતુ એ તેમના હાવભાવમાં મુગ્ધ ન બનતાં અલિપ્ત બ્રહ્મચારી રહે છે જ્યારે પદ્મપુરાણ (અ. ૨૪૫, શ્લો. ૧૭૫-૧૭૬, પૃ. ૮૮૮-૮૮૦) મુજબ તો કૃષ્ણ ગોપીઓને ભોગવે છે.

(૮) હરિવંશપુરાણ (સર્ગ ૩૫, શ્લો. ૪૮-૫૦, પૃ. ૩૬૭) પ્રમાણે કૃષ્ણે કંસે મોકલેલી દેવીએ કરેલા ઉપદ્રવને દૂર કરવા 'ગોવર્ધન' પર્વત ઊંચક્યો હતો, નહિ કે ઈન્દ્રે કરેલા ઉપદ્રવને શાન્ત કરવા.

નેમિનાથનો જન્મ 'હરિ' વંશમાં થયો છે. એથી એમનું તેમ જ આ વંશમાં થયેલા અન્ય મહાપુરુષોનું ચરિત્ર આ હરિવંશપુરાણમાં આલેખાયું છે અને તેમ કરવામાં કવિ પરમેશ્વર ઉર્ફે પરમેષ્ઠીનું વાગ્ધર્મસંગ્રહ નામનું પુરાણ કામમાં લેવાયું હશે એમ અનુમાનાય છે. સાથે સાથે ગૌણ રૂપે બાકીના

૧. હૈમ ત્રિષષ્ટિ. (પર્વ ૮, સર્ગ ૫, શ્લો. ૧૧૩-૧૨૪) પ્રમાણે આ અસુરો તો કંસે પાળેલાં ઉન્મત્ત પ્રાણીઓ છે અને કૃષ્ણ એને કોમળ હાથે હરાવી નસાડી મૂકે છે.

શલાકા-પુરુષો વિષે તેમ જ અવાંતર નૃપતિઓ અને વિદ્યાધરો વિષે પણ અહીં માહિતી અપાઈ છે. સર્ગ ૪-૭માં ઊર્ધ્વાદિ ત્રણ લોકનું અને અજીવાદિ પદાર્થોનું નિરૂપણ છે. સ. ૨૩, શ્લો. ૫૮-૧૦૭માં પુરુષનાં લક્ષણો વિચારાયાં છે. તેમાં શ્લો. ૮૫-૯૭ કરલક્ષણ અને એની સાર્થકતાને અંગે છે.

૬૬માં સર્ગમાં મહાવીરસ્વામીથી માંડીને આ ગ્રંથકાર સુધીની ગુરુપરંપરાનો અહીં ઉલ્લેખ છે.

સમકાલીન નૃપતિઓ - આ અંતિમ સર્ગમાં શ્લો. ૫૨માં કહ્યું છે કે શકસંવત્ ૭૦૫માં ઉત્તર દિશાનું રક્ષણ ઇન્દ્રાયુધ, દક્ષિણનું કૃષ્ણાનો પુત્ર શ્રીવલ્લભ, પૂર્વનું અવન્તીનો રાજા વત્સરાજ અને પશ્ચિમના સૌરોના અધિમંડલનું (સૌરાષ્ટ્રનું) વીર જયવરાહ^૧ કરતા હતા તે સમયે આ ગ્રંથ રચાયો છે.

P. ૫૯

સમાનનામક કૃતિઓ - હરિવંશપુરાણ નામની કેટલીક કૃતિઓ અપભ્રંશમાં તો કેટલીક સંસ્કૃતમાં છે. એ પૈકી સંસ્કૃત કૃતિઓના કર્તાનાં નામ નીચે મુજબ છે :-

જયસાગર, જિનદાસ, ધર્મકીર્તિ, મંગરાસા (? જ), રવિવેણ, રામચન્દ્ર, શ્રીભૂષણ, શ્રુતકીર્તિ અને સકલકીર્તિ. [સકલકીર્તિએ ૧૪ અને એમના શિષ્ય જિનદાસે ૨૬સર્ગ રચ્યા છે. જૈ. સા. બૃ. ઈ. ૬/૫૧]

રામચન્દ્રકૃત પુરાણ માટે ઉપર્યુક્ત હિંદી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૧)માં એ વિ. સં. ૧૫૬૦ પહેલાનું હોવાનો ઉલ્લેખ છે. ધર્મકીર્તિકૃત પુરાણનો રચનાસમય વિ. સં. ૧૬૭૧ દર્શાવાયો છે.

કાણભિક્ષુની કૃતિ (લ. વિ. સં. ૮૫૦) - દિ. જિનસેન પહેલાએ આદિપુરાણ (શ્લો. ૫૧)માં જે કથાલંકારાત્મક ગ્રંથનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે શું સંસ્કૃતમાં રચાયો છે અને શું એ પુરાણ છે ?

શાન્તિનાથ-પુરાણ યાને લઘુ-શાન્તિનાથ-પુરાણ (વિ. સં. ૮૧૦)-આના કર્તા દિ. કવિ અસગ છે. એમણે આ પુરાણ વિ. સં. ૮૧૦માં સોળ સર્ગમાં આશરે ૨૫૦૦ શ્લોકમાં રચ્યું છે. આને કેટલાક લઘુ-શાન્તિનાથ-પુરાણ પણ કહે છે. આ અસગે આ પુરાણમાં સમ્મતિચરિત્ર એ નામથી પોતાની કૃતિ નામે મહાવીર-પુરાણનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ મહાવીર-પુરાણની એક હાથપોથીની પ્રશસ્તિમાં આ અસગે વિ. સં. ૮૧૦માં રચેલી આઠ કૃતિઓની નોંધ છે.

સમાનનામક કૃતિઓ-શાન્તિનાથ-પુરાણ નિમ્નલિખિત દિ. વ્યક્તિઓએ પણ રચ્યું છે :-

ગુણસેન, બ્રહ્મ-જયસાગર, બ્રહ્મદેવ, શાન્તિકીર્તિ, શ્રીભૂષણ અને સકલકીર્તિ.

આ પૈકી શ્રીભૂષણે વિ. સં. ૧૬૫૮માં શાન્તિનાથ-પુરાણ રચ્યું છે.

મહાવીર-પુરાણ યાને વર્ધમાન-પુરાણ (વિ. સં. ૮૧૦) - આ પુરાણને મહાવીર-ચરિત્ર, વર્ધમાન-ચરિત્ર, સન્મતિ-ચરિત્ર અને સમ્મતિ-ચરિત્ર પણ કહે છે. એના કર્તા ઉપર્યુક્ત

P. ૬૦

૧. આ ચાર રાજાઓનો પરિચય જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૪૨૫-૪૨૮)માં અપાયો છે.

૨. દા. ત. હરિવંશપુરાણ.

૩. આ પુરાણ મરાઠી અનુવાદ સહિત સોલાપુરથી ઈ. સ. ૧૯૩૧માં છપાવાયું છે.

૪. અસગે એમના શાન્તિનાથ-પુરાણમાં આ મહાવીર-પુરાણનો સમ્મતિ-ચરિત્રના નામે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

જુઓ ઉપરનું લખાણ.

દિ. કવિ અસંગ છે. આ મહાવીર-પુરાણ ૧૮ સર્ગમાં રચાયેલું છે. એની એક હાથપોથીની પ્રશસ્તિમાં આ અસંગે વિ. સં. ૯૧૦માં રચેલી આઠ કૃતિઓનાં નામ છે.

ઉલ્લેખ-ધવલે રચેલા હરિવંસ-પુરાણમાં આ અસંગકૃત મહાવીરપુરાણ વિષે ઉલ્લેખ છે.^૧

મરાઠી અનુવાદ-આ મહાવીરપુરાણનો મરાઠી અનુવાદ કરાયો છે અને એ [સોલાપુરથી ઇ.સ. ૧૯૩૧માં] છપાવાયો છે, જુઓ આ જ પૃષ્ઠ.

વિક્રમની પંદરમી સદીમાં સકલકીર્તિએ મહાવીર-પુરાણ રચ્યું છે.

આદિપુરાણ (વિ. સં. ૮૦૦) અને ઉત્તરપુરાણ (વિ. સં. ૮૫૫) – આદિપુરાણનો પ્રારંભ દિ. જિનસેન “પહેલાએ મહાપુરાણના પ્રારંભિક ભાગ તરીકે કર્યો છે. એઓ ‘સેન’ સંઘના વીરસેનના શિષ્ય અને આર્યનન્દિના પ્રશિષ્ય થાય છે. એમણે પોતાના ગુરુ વીરસેને શરૂ કરેલી જયધવલા નામની ટીકા શકસંવત્ ૭૫૯ માં પૂર્ણ કરી હતી. વળી એમણે પાર્શ્વભ્યુદયકાવ્ય પણ રચ્યું છે.^૨ જયધવલા પૂર્ણ કર્યા પછી મહાપુરાણની શરૂઆત કરાઈ હશે. એમનો સ્વર્ગવાસ શકસંવત્ ૭૬૫ના અરસામાં લગભગ ૯૦ વર્ષની ઉંમરે થયો હશે.^૩ આ જિનસેને આદિપુરાણનાં ૪૨ પર્વ અને ૪૩માનાં ત્રણ ‘પદ્યો રચ્યાં ત્યાર બાદ એની ચૂલિકા તરીકે પર્વ ૪૩-૪૭ એમના શિષ્ય દિ. આચાર્ય ગુણભદ્રે રચ્યાં છે. આ ગુણભદ્રે પોતાનો નિર્દેશ દશરથ તેમ જ જિનસેનના શિષ્ય તરીકે કર્યો છે.

આ પુરાણનો પ્રારંભ મંગલાચરણથી કરાયો છે. ત્યાર બાદ ગ્રન્થકારે પોતાની લઘુતા દર્શાવી પુરોગામી કવિઓનું ગુણોત્કીર્તન કરી કવિ, કવિતા અને મહાકાવ્યનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે.

ઉલ્લેખ-આ આદિપુરાણ (શ્લો. ૩૧-૬૦)માં સોળ વિદ્વાનો અને એ પૈકી ત્રણ ગ્રંથો વિષે ઉલ્લેખ છે :-

૧. જુઓ “Allahabad University Studies” (Vol. I, pp. 167-168) તેમ જ “જૈન હિતૈષી” (વ. ૧૫. પૃ. ૩૩૬ ઈ.)

૨-૩. આ બંને પુરાણો “સ્યાદ્વાદ-ગ્રંથ-માલા”માં ઈન્દોરથી વિ. સં. ૧૯૭૨-૧૯૭૫માં છપાયાં છે. પ્રો. યાકોબીને અંગેના Festgabeમાં ગ્લાસેનપે આ મહાપુરાણની analysis (વિષયસૂચી) આપી છે. “ભારતીય જ્ઞાનપીઠ” તરફથી આદિપુરાણ અને ઉત્તરપુરાણરૂપ આ મહાપુરાણ બે ભાગમાં હિંદી ભાષાનુવાદ. શ્લોકોની અકારાદિ સૂચી તેમ જ પ્રસ્તાવના સહિત એક જ વર્ષમાં ઇ. સ. ૧૯૫૧માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. એમાં પાકાંતરો અપાયાં છે. પ્રથમ ભાગમાં ૨૫ પર્વ છે અને હિંદીમાં એની વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમણિકા છે. બીજા ભાગમાં પર્વ ૨૬-૪૭ છે.

૪. આ બંને પુરાણોને અને કેટલાકને મતે કેવળ ઉત્તરપુરાણને ‘ત્રિપષ્ટિલક્ષણ-મહાપુરાણસંગ્રહ કહે છે.’

૫. હરિવંશપુરાણના કર્તા જિનસેનની અપેક્ષાએ એમનો ‘જિનસેન પહેલા’ તરીકે નિર્દેશ કરાય છે.

૬. કેટલાક વર્ધમાનપુરાણને પણ ગણાવે છે પણ એ તો ઉત્તરપુરાણનો ભાગ છે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧. પૃ. ૩૪૩)માં કહ્યું છે.

૭. જુઓ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૫૧૨)

૮. એમણે બધાં મળીને ૧૦૩૮૦ પદ્યો રચ્યાં છે.

કવિવર સિદ્ધસેન (શ્લો. ૩૯ ને ૪૨), કવિ અને વાદી સમન્તભદ્ર (શ્લો. ૪૩ને ૪૪), તપસ્વી અને વાદી શ્રીદત્ત (શ્લો. ૪૫), બહુશ્રુત યશોભદ્ર (શ્લો. ૪૬), કવિ પ્રભાચન્દ્ર (શ્લો. ૪૭) અને એમની ચન્દ્રોદય નામની કૃતિ (શ્લો. ૪૭ અને ૪૮), મુનીશ્વર શિવકોટિ (શ્લો. ૪૯), કવિ જટાચાર્ય (શ્લો. ૫૦), કાણભિક્ષુ (શ્લો. ૫૧) અને એમનો કથાગ્રન્થ (શ્લો. ૫૧), કવિ દેવ (દેવનન્દિ) (શ્લો. ૫૨), ભટ્ટ અકલંક (શ્લો. ૫૩), શ્રીપાલ શ્લો. (૫૩), પાત્રકેશરી શ્લો. (૫૩), કવિ અને ગમક (ટીકાકાર) વાદિસિંહ (શ્લો. ૫૪), કવિ વીરસેન (શ્લો. ૫૫) અને એમણે રચેલ ધવલ (શ્લો. ૫૬), વિબુધ જયસેન (શ્લો. ૫૯) તેમ જ પરમેશ્વર (શ્લો. ૬૦) અને એમણે રચેલો વાગર્થસંગ્રહ (શ્લો. ૬૦).

P. ૬૨

આ આદિપુરાણમાં નિર્દેશાયેલા ઉપર્યુક્ત મહાનુભાવોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય હું આપું છું :-

સિદ્ધસેન — એમને કેટલાક ‘દિગંબર’ ગણે છે અને સમ્મર્ષપયરણ તેમ જ એમની કેટલીક દ્વાત્રિંશિકાઓને પણ દિગંબરીય કૃતિ તરીકે ઓળખાવે છે.^૧

સમન્તભદ્ર — આ સુપ્રસિદ્ધ દિ. સ્તુતિકાર છે. આપ્તમીમાંસા વગરે કૃતિઓ એમણે રચી છે.^૨

શ્રીદત્ત—વિદ્યાનંદે ત. સૂ. (અ. ૧, સૂ. ૩૩) ઉપરના તત્વાર્થશ્લોકવાર્તિક (શ્લો. ૪૫, પૃ. ૨૮૦)માં એમનો તેમ જ એમની કૃતિ જલ્પનિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરતી વેળા શ્રીદત્તને ત્રેસઠ વાદીઓને જીતનારા કહ્યા છે. જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણના નિમ્નલિખિત સૂત્રમાં શ્રીદત્તનો ઉલ્લેખ છે :-

“ગુણે શ્રીદત્તસ્ય સ્ત્રિયામ્” (૧-૪-૩૪)

આ પ્રમાણે શ્રીદત્ત વિષે જે ભિન્ન ભિન્ન ઉલ્લેખો મળે છે તે શું એક જ વ્યક્તિને અંગેના છે અને તે વ્યક્તિ તે પ્રસ્તુત શ્રીદત્ત છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે. P. ૬૩

યશોભદ્ર—જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણના નિમ્નલિખિત સૂત્રમાં જે યશોભદ્રનો ઉલ્લેખ છે તેઓ જ શું પ્રસ્તુત યશોભદ્ર છે કે કેમ તે જાણવું બાકી રહે છે :-

“ક્વ વૃષિ મૃજાં યશોભદ્રસ્ય” (૨-૧-૧૧)

પ્રભાચન્દ્ર—જયધવલા ()માં નયનો નિર્દેશ કરતી વેળા પ્રભાચન્દ્રનો ઉલ્લેખ છે. શું એમણે જ ચન્દ્રોદય રચ્યું છે ? હરિવંશપુરાણ (શ્લો. ૩૮)માં કુમારસેનના શિષ્ય તરીકે પ્રભાચન્દ્રનો ઉલ્લેખ છે. આ જ ચન્દ્રોદયના કર્તા હોય તો ના નહિ કેમકે “પ્રભાચન્દ્રોદયો જ્જવલમ્” એવો આ શ્લોકમાં જે પાઠ છે તે ચન્દ્રોદયનો પણ આડકતરી રીતે નિર્દેશ કરતો હશે એમ લાગે છે.

ચન્દ્રોદય — આ કૃતિ કયા વિષયની છે તે જાણવામાં નથી.

શિવકોટિ — એમને વિષે અહીં કહ્યું છે કે એમનાં વચન દ્વારા પ્રકટ થયેલી ચાર આરાધનારૂપ મોક્ષમાર્ગની આરાધનાથી જગત્ શાંતિ પામ્યું. આથી કરીને ભગવર્ધ—આરાહણાના

૧. “અનેકાંત” (વર્ષ ૯, કિ. ૧૧-૧૨)માં પં. જુગલકિશોર મુખ્તારનો “સન્નતિ—સૂત્ર ઔર સિદ્ધસેન”

નામનો લેખ છપાયો છે. એમાં એમણે સમ્મર્ષપયરણને દિ. કૃતિ કહી છે.

૨. વિશેષ માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૨, ઉપખંડ).

૩. આનો પરિચય જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૫-૨૦)માં અપાયો છે.

પ્રણેતા શિવાય તે જ આ હશે એમ મનાય છે, કેટલાક એમને સમન્તભદ્રના શિષ્ય ગણે છે પણ એ વિચારણીય જણાય છે.^૧

P. ૬૪ જટાર્ય - એમનો અહીં એવો પરિચય અપાયો છે કે એમની જટારૂપ પ્રબળ વૃત્તિઓ કાવ્યના અનુચિન્તનમાં એવી શોભે છે કે જાણે એ કાવ્યનો અર્થ દર્શાવે છે. એઓ 'વરાંગચરિતના' કર્તા હશે.

કાણભિક્ષુનો ગ્રન્થ-આ કાણભિક્ષુનો કથાલંકારાત્મક ગ્રન્થના કર્તા તરીકે અહીં ઉલ્લેખ છે. સાથે સાથે અહીં એમ પણ કહ્યું છે કે ધર્મસૂત્રનું અનુકરણ કરનારી એમની વાણીરૂપ નિર્દોષ અને મનોહર મણિઓ વડે પુરાણસંઘ સુશોભિત બન્યો છે. આ ઉપરથી એમણે કોઈ કથાનો ગ્રન્થ રચ્યો હોવો જોઈએ. એ કદાચ 'પુરાણ' પણ હોય.

દેવ-દેવથી જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણ વગેરે રચનારા દેવનન્દિ સમજવાના છે.

અકલંક - એઓ લઘીયસ્ત્રય વગેરેના પ્રણેતા છે.^૩

પાત્રકેસરી - એઓ ત્રિલક્ષણ-કદર્થન વગેરેના પ્રણેતા છે.^૪

શ્રીપાલ - એઓ વીરસેનના શિષ્ય હશે. જયધવલાનું સંપાદન કરનાર એઓ હોવાનું મનાય છે.

વાદિસિંહ - પુષ્પસેનના શિષ્ય વાદીભસિંહ તે જ શું આ છે ? જો એમ જ હોય તો સ્યાદ્વાદસિદ્ધિના પ્રણેતા તેમ જ એક ગદ્યાત્મક અને એક પદ્યાત્મક કાવ્યના રચનારા એઓ ગણાય.

વીરસેન - એઓ આ આદિપુરાણ રચનારા જિનસેનના ગુરુ થાય છે. એમણે "છખંડાગમના પાંચ ખંડ ઉપર" ધવલા નામની ટીકા રચી છે. એનો અહીં 'ધવલ' તરીકે ઉલ્લેખ છે.

P. ૬૫ જયસેન- હરિવંશપુરાણ ()માં સો વર્ષ જીવનારા યમિતસેનના ગુરુ જયસેનનો ઉલ્લેખ છે એટલું જ નહિ પણ એમને કર્મપ્રકૃતિરૂપ આગમના ધારક અને સુપ્રસિદ્ધ વૈયાકરણ કહ્યા છે. એમણે કોઈ કર્મસિદ્ધાન્તના નિરૂપણરૂપે ગ્રન્થ રચ્યો હોય તો ના નહિ. શું આ જયસેન અત્ર પ્રસ્તુત છે ?

કવિ પરમેશ્વર- એઓ વાગર્થસંગ્રહના પ્રણેતા છે.

પ્રથમ પર્વના શ્લો. ૧૧૫માં ગુણાદ્ય અને એમની બૃહત્કથાનો ઉલ્લેખ છે.

૧. જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૨૬)માં કહ્યું છે કે આ હકીકત બરાબર નથી કેમકે સમન્તભદ્રની પછી એમની સ્તુતિ ન કરતાં વચમાં શ્રીદત્ત, યશોભદ્ર અને પ્રભાચન્દ્રની સ્તુતિ કરાઈ છે.

૨. આનો પરિચય આગળ ઉપર અપાયો છે.

૩. એમનો વિશેષ પરિચય આગળ ઉપર અપાયો છે.

૪. વિશેષ માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૨, ઉપખંડ ૨)

૫-૬. આ બંનેનો પરિચય મેં "છખંડાગમ અને કસાયપાહુડ તેમ જ એ પ્રત્યેકનું વિવરણાત્મક સાહિત્ય" નામના મારા લેખમાં આપ્યો છે. આ લેખ "દિગમ્બર જૈન" (વ. ૪૪, અં. ૮ ને ૯)માં બે કટકે પ્રસિદ્ધ કરાયો છે. વિશેષ માટે જુઓ મારું પુસ્તક નામે કર્મસિદ્ધાન્ત સંબંધી સાહિત્ય (પૃ. ૧૨૯-૧૩૯ અને પૃ. ૧૪૧-૧૫૨).

પાંચમાં પર્વના શ્લો. ૪૨-૪૫ હરિભદ્રસૂરિકૃત ષડ્દર્શનસમુચ્ચયમાંના બૌદ્ધ દર્શનને અંગેના 'વિજ્ઞાન' થી શરૂ થતા ચાર શ્લોકો સાથે લગભગ મળતા આવે છે.

બારમા પર્વના શ્લો. ૨૧૯-૨૫૪ પ્રહેલિકા (અંતર્લાપિકા), એકાલાપક, ક્રિયાગોપિત, ગૂઢક્રિયા, સ્પષ્ટાન્યક, સમાનોપમા (શ્લેષોપમા), ગૂઢયતુર્થક, નિરૌષ્ઠ્ય, બિન્દુમત્ તેમ જ બિન્દુચ્યુત, માત્રાચ્યુત, વ્યંજનચ્યુત, અક્ષરચ્યુત, દ્વ્યક્ષરચ્યુત ઇત્યાદિ, વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નોત્તરો, ગોમૂત્રિકા અને અર્ધભ્રમનાં ઉદાહરણો પૂરાં પાડે છે.^૧

સોળમાં પર્વના શ્લો. ૪૭-૬૬માં યષ્ટિના પાંચ પ્રકારો અને હારના ૧૧ પ્રકારો તેમજ એ બંનેના કેટલાક ઉપપ્રકારો સમજાવાયા છે. એ નગરરચનાને અંગેની પુસ્તિકાની ગરજ સારે છે.

પર્વ ૨૩, શ્લો. ૬૯માં દિવ્ય ધ્વનિ ઋષભદેવના મુખમાંથી નીકળ્યાનો ઉલ્લેખ છે. શ્લો. ૭૩માં કહ્યું છે કે એ ધ્વનિ દેવકૃત નથી પરંતુ અક્ષરાત્મક જ છે.

પર્વ ૨૫ના શ્લો. ૧૦૦-૨૧૭માં દસ શતમાં વિભક્ત 'જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર' છે. એનો પ્રારંભ "શ્રીમાન્ સ્વયમ્ભૂર્વૃષભ:" થી થાય છે અને એની પૂર્ણાહૂતિ "ધર્મસામ્રાજ્યનાયકૈ:" થી કરાઈ છે. એના પછીનાં નવ પદ્યો આ સ્તોત્રના મહિમા વગેરેને અંગેનાં છે. P. ૬૬

પર્વ ૨૮ના શ્લો. ૬૮-૧૦૨માં તેમ જ શ્લો. ૧૬૯-૨૦૨માં પણ 'સમુદ્રનું વર્ણન' છે.

પર્વ ૨૯ના શ્લો. ૧૫-૬૪માં 'કેલાસ' પર્વતનું વર્ણન છે.

પર્વ ૪૦માં સોળ સંસ્કારની સમજણ અપાઈ છે અને હવનને યોગ્ય 'મંત્રોનો ઉલ્લેખ' છે.

આદિપુરાણમાં કહ્યું છે કે ધનની બાબતમાં પુત્રીનો પુત્રના જેટલો જ અધિકાર છે.

મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી સંસ્કાર-જન્મ લીધો હોવાથી હું 'દેવ-દ્વિજ' છું એવો ઉલ્લેખ આ પુરાણમાં કરાયો છે.

ભ. પાર્શ્વનાથે દીક્ષા લીધી પછી પ્રતિમા-યોગ ધારણ કર્યો. એ સમયે પૂર્વ ભવના વૈરી કમઠના જીવ શંબર નામના દેવે એમને કષ્ટ પહોંચાડ્યું હતું એમ અહીં કહ્યું છે.

૧. આ સંબંધમાં જુઓ ઉદ્ધોતનસૂરિકૃત કુવલયમાલા (કંડિકા ૨૮૦.)

૨. આ સ્તોત્ર આશાધરકૃત જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર તેમ જ પં. બનારસીદાસે રચેલા ભાષાસહસ્રનામસ્તોત્ર સહિત 'જૈન ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય' તરફથી ઇ. સ. ૧૯૨૯માં અને શ્રી મૂલચંદ કિસનદાસ કાપડીઆ તરફથી ઇ.સ. ૧૯૫૨માં સુરતથી પ્રકાશિત થયેલું છે.

૩. આ શ્લોકો વિવિધ વૃત્તમાં રચાયા છે.

૪. શ્રીહર્ષે અર્ણવવર્ણન રચ્યાનું કેટલાક કહે છે. રાવણાવહ ધાને સેઉબન્ધમાં તથા ઉદ્ધોતનસૂરિકૃત કુવલયમાલા (કંડિકા ૨૭૮)માં તેમજ લૉડ બાયરનકૃત Childe Harold's Pilgrimage માંની 'The Ocean' નામની કવિતામાં સમુદ્રનાં વર્ણન છે. Sea-sonnets નામનો સોનેટોનો સંગ્રહ પણ આ સંબંધમાં જોવો ઘટે.

૫. મુદ્રિત પુસ્તકમાં આ મંત્રો 'ચૂર્ણિ' એવા ઉલ્લેખપૂર્વક અપાયા છે.

P. ૬૭

આદિપુરાણ (સ. ૨, શ્લો. ૮૬-૧૫૪)માં 'પુરાણ' શબ્દની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા કરી એનો વ્યાપક અર્થ દર્શાવાયો છે. વૈદિક હિન્દુઓનાં પુરાણોમાં સર્ગ, પ્રતિસર્ગ, વંશ, મન્વન્તર અને વંશાનુચરિત પ્રતિપાદ્ય વિષય તરીકે જોવાય છે તો દિગંબર પુરાણોમાં ત્રૈલોક્યની રચના (ક્ષેત્રે), ત્રણે કાળ, રત્નત્રિતયરૂપ તીર્થ, સત્પુરુષ અને એની પુણ્ય પ્રવૃત્તિને સ્થાન અપાયું છે.

ઋષભદેવના ચરિત્રરૂપ આ આદિપુરાણની રચના કવિ પરમેશ્વરે કહ્યેલી ગદ્યકથાને આધારે કરાઈ છે. ઉપર્યુક્ત દિ.ગુણભદ્રસૂરિના મતે આદિપુરાણ એ તમામ છંદો અને અલંકારોને લક્ષ્યમાં રાખીને રચાયું છે અને એ સુભાષિતોનો ભંડાર છે.

જિનસેન વિગેરેના શિષ્ય ગુણભદ્રે અ. ૪૮-૭૭ રૂપે ઉત્તરપુરાણ રચી ઉપર્યુક્ત મહાપુરાણની- એમના ગુરુની કૃતિની-જૈન આચાર, સંસ્કાર અને તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર પ્રકાશ પાડનારી કૃતિની પૂર્ણાહુતિ કરી છે અને એ દ્વારા બાકીના ૬૨ શલાકાપુરુષોનું જીવન સંક્ષેપમાં આલેખ્યું છે. ૬૮માં પર્વમાં રામચન્દ્રની કથા છે. એ વિમલસૂરિકૃત પઉમચરિયથી અને રવિષેણકૃત પદ્મપુરાણથી સીતાની ઉત્પત્તિની બાબતમાં જુદી પડે છે, જો કે પુષ્પદન્તકૃત મહાપુરાણ અને ચામુંડરાયપુરાણ સાથે એ મળતી આવે છે. આ ઉત્તરપુરાણમાં નારદે સીતાના અનુપમ સૌન્દર્યની પ્રશંસા કરી તે ઉપરથી રાવણને એનું હરણ કર્યાની વાત છે. આમ એ વિમલસૂરિકૃત પઉમચરિયથી જુદો મત દર્શાવે છે કેમકે ત્યાં તો લક્ષ્મણે ચન્દ્રનખાના પુત્ર શંબૂકના કરેલા વધને કારણરૂપ ગણ્યું છે.^૧

આ ઉત્તરપુરાણમાં જીવન્ધરનું ચરિત્ર આલેખાયું છે.

રચનાસમય- ઉત્તરપુરાણની પ્રશસ્તિ ગુણભદ્ર અને એમના શિષ્ય લોકસેને રચેલી બે પ્રશસ્તિના જોડાણરૂપ છે. એ હિસાબે શક-સંવત્ ૮૨૦ એ કંઈ ઉત્તરપુરાણની પૂર્ણાહુતિનો સમય નથી પરંતુ એ તો એના પૂજામહોત્સવનું વર્ષ છે. એ ઉત્તરપુરાણ શકસંવત્ ૭૭૦ની આસપાસમાં પૂર્ણ થયું હશે.^૨

ટિપ્પન-આના કર્તા પ્રભાચન્દ્ર છે. હરિષેણે પણ ટિપ્પન રચ્યું છે. વળી અનન્ત બ્રહ્મચારીએ ટિપ્પન અને કોઈકે ટીકા રચી છે.

ટીકા-ભટ્ટારક લલિતકીર્તિએ ઇ.સ. ૧૮૨૭માં ટીકા રચી છે.

મંગલ-ટીકા-મંગળ-શ્લોકના ઉપરની આ ટીકા માણિક્ય વર્ણાએ રચી છે.

આદિપુરાણ-સકલકીર્તિએ તેમજ ચન્દ્રકીર્તિએ પણ એકેક આદિપુરાણ રચ્યું છે.

ઉત્તરપુરાણ-આ સકલકીર્તિની રચના છે. એમણે આદિપુરાણ પણ રચ્યું છે.

૧. વાલ્મીકિએ શૂર્યજનાખાના વિરૂપણને અને અન્યત્ર સીતાના સ્વયંવરના સમયથી રાવણની એના તરફની આસક્તિને કારણરૂપ ગણ્યું છે.

૨. જુઓ જૈ. સા. ઈ. (પૃ ૫૧૪). ગુણભદ્રનો સ્વર્ગવાસ થતાં આ પૂજામહોત્સવ થયો હશે એવો અહીં ઉલ્લેખ છે.

‘પુરાણસાર’—આને પુરાણસંગ્રહ અને પુરાણસારસંગ્રહ પણ કહે છે. આના કર્તા દિ. આચાર્ય દામનન્દિ છે. એઓ વિનયનન્દિસૂરિના શિષ્ય થાય છે^૧ અને એમણે ચતુર્વિંશતિતીર્થકરપુરાણ પણ રચ્યું છે. પ્રસ્તુત કૃતિમાં નિમ્નલિખિત છ તીર્થકરોનાં ચરિતને સ્થાન અપાયું છે:—

P. ૬૯

આદિનાથ, ચન્દ્રપ્રભસ્વામી, શાન્તિનાથ, નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામી.

પ્રથમ ચરિત પાંચ સર્ગમાં વિભક્ત છે. એમાં ૩૫૦ પદો છે. એ સર્ગોમાં યુગન્યરસ્વામીનું નિર્વાણ, વજ્રનાભનું સર્વાર્થ સિદ્ધિમાં ગમન, આદિનાથને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, ભરત ચક્રવર્તીનો દિગ્વિજય અને આદિનાથનું નિર્વાણ અનુક્રમે અગ્ર સ્થાન ભોગવે છે.

ચન્દ્રપ્રભચરિતમાં ૮૪ પદો છે.

શાન્તિનાથચરિતમાં છ સર્ગ છે. એમાં ‘આર્યા’માં ૫૧૧ પદો છે.

આર્યામાં રચાયેલું નેમિનાથચરિત પણ મોટું છે જ્યારે બાકીનાં નાનાં છે.

નેમિનાથચરિતની રચના જિનસેનકૃત હરિવંશપુરાણ ઉપરથી અને બાકીનાની રચના જિનસેનકૃત આદિપુરાણ અને ગુણભદ્રકૃત ઉત્તરપુરાણ ઉપરથી થયાનું અનુમાય છે.

આદિનાથચરિત (સ. ૧)ના દ્વિતીય પદમાં ઇતિહાસ અને પુરાણને એકાર્થક ગણ્યા છે.

^૨અનુવાદ—આ હિન્દી અનુવાદ પં. ગુલાબચન્દ્ર જૈને કર્યો છે.

સમાનનામક કૃતિઓ—દિ. શ્રીનન્દિના શિષ્ય શ્રીચન્દ્રે ૨૧૦૦ શ્લોક જેવડી વિ. સં ૧૦૭૦માં અને સકલકીર્તિએ પંદરમી સદીમાં એકેક કૃતિ રચી છે. એક અજ્ઞાતકર્તૃક પણ છે.

^૩પાર્શ્વનાથ-પુરાણ (શકસંવત્ ૮૪૭=વિ. સં. ૧૦૮૨)—આ પુરાણ દિ. વાદિરાજે શકસંવત્ ૮૪૭માં રચ્યું છે. એમાં એમણે પોતાને ‘ચૌલુક્ય’ વંશના જયસિંહદેવ બીજા (ઈ.સ. ૧૦૧૫-૧૦૪૫)ના ગુરુ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. આ પુરાણ પાર્શ્વનાથનું જીવનચરિત રજૂ કરે છે.

P. ૭૦

પંજિકા—આના કર્તા દિ. વિજયકીર્તિના શિષ્ય દિ. શુભચન્દ્ર છે. આની નોંધ આ શુભચન્દ્રે પોતાના પાંડવપુરાણમાં લીધી છે.

સમાનનામક પુરાણો—આ નામનાં પુરાણોના કર્તાનાં નામ નીચે મુજબ છે :—

(૧) ચન્દ્રકીર્તિ, (૨) પદ્મસુન્દર, (૩) પદ્મસેનસૂરિ, (૪) વાદિચન્દ્ર અને (૫) સકલકીર્તિ.

૧. આ કૃતિ પુરાણસાગરસંગ્રહના નામથી પં. ગુલાબચન્દ્ર જૈનના હિન્દી અનુવાદ સહિત બે ભાગમાં “ભારતીય જ્ઞાનપીઠ; કાશી” તરફથી અનુક્રમે ઇ.સ. ૧૯૫૪ અને ઇ.સ. ૧૯૫૫માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. પ્રથમ ભાગમાં આદિનાથ, ચન્દ્રપ્રભસ્વામી અને નેમિનાથનાં ચરિત છે જ્યારે બીજા ભાગમાં બાકીના ત્રણ તીર્થકરનાં છે.

૨. જુઓ આદિનાથચરિત (સ. ૫, શ્લો, ૫૦.)

૩. આ “ભારતીયજ્ઞાનપીઠ” કાશીથી પ્રકાશિત છે. જુઓ પૃ (૬૮)

૪. આ પુરાણ “મા. દિ. ગ્રં”માં ગ્રંથાંક ૪ તરીકે વિ. સં ૧૯૭૩માં છપાયું છે. એનો વિચાર આપણે પાર્શ્વનાથ-ચરિત તરીકે પૃ ૩૧ માં કરી ગયા છીએ.

પવલે હરિવંસપુરાણમાં પદ્મસેનસૂરિના પુરાણ વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ પુરાણની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૬૮માં લખાયેલી મળે છે.

પદ્મસુન્દર એ પદ્મમેરુના શિષ્ય અને આનન્દમેરુના પ્રશિષ્ય થાય છે. એઓ વિ. સં. ૧૬૧૫માં રાયમલ્લાભ્યુદય રચનારા પદ્મસુન્દર હોવાનો અને દિ. હોવાનો સંભવ છે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૪૪)માં ઉલ્લેખ છે.

વાદિયન્દ્રે પાર્શ્વનાથ-પુરાણ વિ. સં. ૧૬૪૦માં અને શ્રીભૂષણના શિષ્ય ચન્દ્રકીર્તિએ એ નામનું પુરાણ વિ. સં. ૧૬૫૪માં રચ્યું છે.

P. ૭૧ મહાપુરાણ (શકસંવત્ ૮૬૮=વિ. સં. ૧૧૦૩)—આના કર્તા દિ. મલ્લિપેણસૂરિ છે. એઓ ‘સેન’ ગણના કનકસેનગણિના શિષ્ય અને ‘અજિતસેનગણિના પ્રશિષ્ય થાય છે. આ મલ્લિપેણસૂરિએ કામચાંડાલિની-કલ્પ, જ્વાલિની-કલ્પ, ભૈરવ-પદ્માવતી-કલ્પ અને સરસ્વતી-કલ્પ એમ ચાર કલ્પ તેમજ નાગકુમાર-ચરિત રચ્યાં છે. કેટલાકને મતે વિદ્યાનુશાસન પણ એમની કૃતિ છે. વળી કોઈક તો બાલગ્રહ-ચિકિત્સા અને વજ્રપંજરવિધાનને પણ એમની કૃતિ ગણે છે. કામચાંડાલી-કલ્પનાં આદ્ય બે પદ્યો જોતાં જણાય છે. કે મલ્લિપેણસૂરિ સંસ્કૃત અને પાઈય એ ઉભય ભાષાનાં કવિ હતા. એઓ જે કંઈ કૃતિ રચતા તે મનમાં પૂર્ણ રચાઈ જાય પછી જ એને ભૂમિ કે પથ્થર ઉપર લિપિબદ્ધ કરતા. આ એમની સ્મરણ-શક્તિની સતેજતાનું દ્યોતન કરે છે. ઉપર્યુક્ત નાગકુમાર-કાવ્યની અને જ્વાલિની-કલ્પની પ્રશસ્તિમાં એઓ પોતાને જિનસેનસૂરિના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવે છે જ્યારે મહાપુરાણની અને ભારતી-કલ્પની પ્રશસ્તિમાં એઓ પોતાને જિનસેનના પુત્ર તરીકે ઓળખાવે છે. ગુરુને પિતા ગણવાની ભારતીય પ્રથા છે એટલે કેએ અર્થ અત્ર પ્રસ્તુત છે કે કેમ તે જાણવું બાકી રહે છે.

P. ૭૨ બિરુદો— મલ્લિપેણસૂરિની વિવિધ કૃતિઓ ઉપરથી એમનાં બિરુદો નીચે મુજબ હોવાનું જણાય છે :— ઉભયભાષાકવિચક્રવર્તી, ઉભયભાષાકવિશેખર, ગારુડમંત્રવાદવેદી, યોગીશ્વર, સકલાગમલક્ષણ-તર્કવેદી અને સરસ્વતીલબ્ધવરપ્રસાદ. [“જૈન મહાપુરાણ કલા પર एक अध्ययन” લે. ડો. કુમુદગિરિ પ્રગટ થયું છે.]

૧. ઉપર્યુક્ત હિંદી પ્રસ્તાવનામાં ૧૧૦૪નો ઉલ્લેખ છે.

૨. એઓ ‘ગંગ’ વંશના રાજા રાયમલ્લા અને એના મંત્રી ચામુંડરાયના ગુરુ થાય છે.

૩. આ કલ્પ “શ્રીભૈરવ-પદ્માવતી-કલ્પ”ના નામથી શ્રી. સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૭માં પ્રકાશિત થયો છે. એમાં આનું બંધુષેણે રચેલ વિવરણ, ૪૪ યંત્રો, ૩૧ પરિશિષ્ટો અને મૂળનું ગુજરાતી ભાષાંતર અપાયું છે. ઈ. સ. ૧૯૪૪માં પ્રકાશિત આવૃત્તિમાં સ્વ. મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરીનો વિસ્તૃત અંગ્રેજી ઉપોદ્ધાત અપાયો છે. વિશેષમાં ભૈરવ-પદ્માવતી-કલ્પ પં. ચન્દ્રશેખરજી શાસ્ત્રીની હિન્દી ભાષા-ટીકા, ૪૬ યંત્રો તેમજ પદ્માવતી દેવીને લગતી કેટલીક રચનાઓ સહિત શ્રી. મૂલચંદ કિશનદાસ કાપડીઆએ વીરસંવત્ ૨૪૭૯ અર્થાત્ ઈ. સ. ૧૯૫૨માં છપાવી છે.

૪. આને ભારતી-કલ્પ કહે છે. આ સરસ્વતીમંત્રકલ્પના નામથી શ્રી સારાભાઈ મણિલાલ નવાબે ઈ. સ. ૧૯૩૭માં જે ભૈરવ-પદ્માવતી-કલ્પ પ્રકાશિત કર્યો છે તેમાં ૧૧માં પરિશિષ્ટ તરીકે પૃ. ૬૧-૬૮માં છપાવાયો છે.

આ મહાપુરાણમાં ૬૩ શલાકાપુરુષોની રૂપરેખા ૨૦૦૦ શ્લોકમાં આલેખાઈ છે. એની પૂર્ણાહુતિ શકસંવત્ ૯૬૮ના જેઠ સુદ પાંચમે કરાઈ છે.

‘નલાયન’ પાને કુબેરપુરાણ કિંવા ‘શુકપાઠ’ (લ. વિ. ૧૩૨૫)–આના કર્તા ‘વડ’ ગચ્છના માણિક્યદેવસૂરિ છે. એમને માણિક્યન્દ્ર પણ કહે છે. એમણે આ નલાયનની સ્કંધતાને આપેલી-પોતે રચેલી પ્રશસ્તિમાં કહ્યું છે તેમ એઓ મુનિ (ચરિત ?), મનોહર(ચરિત ?), ‘યશોધરચરિત, અનુભવસારવિધિ અને ‘પંચનાટકના કર્તા છે.

નલાયન એ મહાકાવ્ય છે. એ ૬૨ સ્કન્ધોમાં વિભક્ત છે. એમાં અનુક્રમે ૧૫, ૧૬, ૮, ૧૩, ૨૧, ૭, ૬, ૪, ૪ અને ૪ એમ એકંદર ૯૮ સર્ગ છે અને ૪૦૬૫ શ્લોકો છે. પાંચમો સ્કન્ધ સૌથી મોટો અને છેલ્લો સૌથી નાનો છે.

રચનાસમય—આ નલાયનની રચના વિ. સં. ૧૪૬૪ પૂર્વે થયેલી છે કેમકે આ સાલની હાથપોથી મળે છે. ઉપર્યુક્ત યશોધરચરિતમાં પ્રારંભમાં મંગલાર્થે ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિકૃત સકલાહત્નો અગિયારમો શ્લોક જોવાય છે. એ ઉપરથી માણિક્યદેવ એમના પછી થયાનું અનુમાનાય છે. ‘વડ’ ગચ્છના જે માણિક્યસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૨૭માં મહાવીરસ્વામીની પ્રતિમાની અને સં. ૧૩૭૫માં પાર્શ્વનાથ ભ. ની પ્રતિષ્ઠા કરી છે તેઓ આ જ હશે.

P. ૭૩

પ્રસ્તુત કાવ્યનો વિષય રાજર્ષિ નળ અને એમની પત્ની સતી દમયન્તીનું ચરિત્ર છે. આ જાતનું ચરિત્ર માણિક્યદેવસૂરિની પૂર્વે તેમ જ પછી પણ જૈન તેમજ અજૈન લેખકોએ એક યા બીજા સ્વરૂપે—કાવ્ય, નાટક, ચંપૂ, કથા, રાસ, આખ્યાન, ચરિત્ર ઇત્યાદિ રૂપે સંસ્કૃત, પાઈય, ગુજરાતી, મરાઠી વગેરે ભાષામાં ગૂંથ્યું છે. અજૈન કૃતિઓ પૈકી મહાભારતના ‘વન’પર્વમાં અને જૈન કૃતિઓ પૈકી વસુદેવહિંડીના

૧. આ “ય. જૈ. ગ્ર.”માં ગ્રંથાક ૧૪૧ તરીકે ઈ. સ. ૧૮૭૭માં છપાયું છે, એમાં સંસ્કૃતમાં વિષયાનુક્રમણિકા છે. વળી એની પ્રસ્તાવનામાં પુણ્યશ્લોક નળને અંગેની કેટલીક કૃતિઓની નોંધ છે તેમજ ઇતર જૈન ગ્રંથો સાથે પ્રસ્તુત નલાયનનું સંતુલન કરી કેટલીક ભિન્નતાનો ઉલ્લેખ કરાયો છે પરંતુ આ બંને બાબત તો આ પૂર્વે નલવિલાસની પ્રસ્તાવનામાં વિસ્તારથી અપાયેલી છે. [આનું પુનર્મુદ્રણ “જિનશાસન આ. ટ્રસ્ટે” સં. ૨૦૫૭માં કર્યું છે.]

૨. જુઓ નલાયનનું પત્ર ૧૮૮આ.

૩. આ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૮૧૦માં છપાવાયું છે. એમાં અને આ નલાયનમાં કેટલાંક પદ્યોનું સામ્ય છે. જુઓ નલાયનની પ્રસ્તાવના (પત્ર ૩અ-૩આ).

૪. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૦૫)માં માણિક્યદેવસૂરિની કૃતિ તરીકે મેઘનાટકની નોંધ છે, નહિ કે પંચનાટકની.

૫. ‘સ્કન્ધ’ શબ્દ ભાગવતનું સ્મરણ કરાવે છે.

૬. જિ. ૨. કો.- (વિ. ૧, પૃ ૨૦૫)માં ૯૮ને બદલે સો સર્ગનો ઉલ્લેખ છે તે બ્રાંત છે.

૭. દા. ત. જુઓ મહીરાજે વિ. સં. ૧૬૧૨માં રચેલો નલ-દવદંતી-રાસ અને વિ. સં. ૧૫૩૬ પહેલાં કોઈકે રચેલું નલદવદંતીચરિત્ર. આ બંને કૃતિ ‘પ્રાચીન ગુર્જર ગ્રન્થમાલા’માં “મહારાજા સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય” તરફથી વડોદરાથી ઈ. સ. ૧૮૫૪માં છપાવાઈ છે.

મધ્યમ ખંડમાં નિષેધના પુત્ર પુણ્યશ્લોક નળનું ચરિત્ર પ્રસંગોપાત્ત વર્ણવાયું છે. સ્વતંત્ર જૈન સંસ્કૃત 'કાવ્ય' તરીકે આ નલાયન લગભગ પ્રથમ હોય એમ લાગે છે કેમકે જૈ. ગ્રં. (પૃ. ૨૨૪)માં ગદ્યાત્મક દમયંતીપ્રબન્ધ તેમ જ પદ્યાત્મક દમયંતીપ્રબન્ધની નોંધ છે. એને તેમ જ પાઈયમાં રચાયેલા દવદન્તીચરિયને બાજુ ઉપર રાખીએ તો નળને અંગેની પ્રાચીન કૃતિઓ કોઈ ને કોઈ ગ્રંથમાં એક ભાગરૂપે જોવાય છે. દા. ત. હૈમ ત્રિષષ્ટિ. (પર્વ ૮, સ. ૩)માંનું નળનું ચરિત્ર. [દવદન્તીચરિય વિનયચન્દ્રસૂરિકૃત હર્ષપુષ્પા. ૨૦૪૦માં પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

પ. ૭૪ આ મહાકાવ્યમાં પ્રથમ સ્કંધ (સ. ૬, શ્લો. ૧)માં કહ્યું છે કે શારદા અન્ય દેવીઓની સાથે નવરાત્રના ઉત્સવ માટે 'મેરુ' ગિરિએ ગઈ.

આ મહાકાવ્યમાં અવાંતર કથા તરીકે પાંચમાં સ્કંધમાં 'શકુન્તલાનું આખ્યાનક અને 'કલાવતીની કથા અને છઠ્ઠા સ્કંધમાં 'તિલકમંજરીની કથા અપાયાં છે.

આ મહાકાવ્યમાં નળના પિતાના નામ તરીકે વીરસેનનો, એના ભાઈના નામ તરીકે પુષ્કર અને કુબરનો અને એમના દેશનાં નામ તરીકે 'કોશલ' અને 'નિષેધ'નો ઉલ્લેખ છે. વળી દમયંતીની માતાનું નામ પુષ્પદન્તી અને એનાં બે સંતાનનાં નામ ઈન્દ્રસેન અને ઈન્દ્રસેના અપાયાં છે. નળ અને દમયંતી વચ્ચે અનુરાગ ઉત્પન્ન કરનાર હંસ પક્ષી છે અને કલિ એ દમયંતીનો કામુક છે એમ અહીં કહ્યું છે.

આ મહાકાવ્ય વિવિધ અલંકારોથી વિભૂષિત છે. તેમાં શબ્દાલંકારના નમૂના તરીકે પ્રથમ સ્કંધના ૧૪મા સર્ગનું નીચે મુજબનું પદ હું અહીં ઉદ્ધૃત કરું છું :-

“લોલાનિલેનાનનુનુનુના નાના લિલીલોલ્લલં લુલુના ।

નૂનેન નૂનં નલિનાનેન નલેન લીના લલને ! લલાન ॥ ૪૧ ॥”

પ્રથમ સ્કંધના દ્વિતીય સર્ગનું નિમ્નલિખિત પદ 'પટ્ટ-બંધમાં' છે:

“સહસારિકૃતત્રાસઃ સત્રાત ત્વં કલારસઃ ।

સરલાશતાભાસઃ સભાતારોરુસાહસઃ ॥ ૪૮ ॥”

૨. ૭૫ નલાયનોદ્ધાર—આ નયસુન્દરની કૃતિ ઉપર્યુક્ત નલાયનના સારરૂપે હશે.

‘પદ્મનાભ-પુરાણ—આના કર્તા દિ. સકલકીર્તિ છે.

૧. અહીં નલવિલાસ જેવા નાટકની વાત જતી કરું છું.

૨. જુઓ સ. ૮, શ્લો. ૧૭—સ. ૧૩.

૩. જુઓ સ. ૧૩, શ્લો. ૮—સ. ૧૮.

૪. આનો પ્રારંભ સ. ૩, શ્લો. ૧૩થી થાય છે અને એની પૂર્ણાહુતિ આ સર્ગના અંતિમ શ્લોકથી થાય છે.

૫. આના અન્ય ઉદાહરણ માટે જુઓ અલંકારચિન્તામણિ તેમ જ I. D. નો ત્રીજો હમો (પૃ. ૮૬)

૬. જુઓ I. D. નો ત્રીજો હમો (પૃ. ૧૦૧)

૭. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૩૩)માં આ નામ પછી કોંસમાં 'ભવિષ્યત્' એવો ઉલ્લેખ છે.

પદ્મનાભ-પુરાણ (લ. વિ. સં. ૧૬૦૦)—આના કર્તા દિ. જ્ઞાનભૂષણના શિષ્ય શુભચન્દ્ર છે. એમણે પોતાના પાંડવપુરાણની પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૭૨)માં આ પદ્મનાભપુરાણનો પદ્મનાભચરિત તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ પાંડવ-પુરાણનું પરિમાણ ૨૫૦૫ શ્લોક જેવું છે.

પદ્મનાભ-પુરાણ—આ સોમદત્તે રચ્યું છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૬૬૦માં લખાયેલી મળે છે. એવી રીતે દિ. વિદ્યાભૂષણે રચેલા પદ્મનાભ-પુરાણની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૬૮૦માં લખાયેલી મળે છે.

શ્રેણિક-પુરાણ—આ નામનું એકેક પુરાણ દિ. શુભચન્દ્રે અને બાહુબલિએ રચ્યું છે. એમાં ‘મગધ’ દેશના નૃપતિ ‘શ્રેણિકનો વૃત્તાંત અપાયો છે.

જયકુમાર-પુરાણ (વિ. સં. ૧૫૫૫)—આના કર્તા દિ. બ્રહ્મ કામરાજ છે. એમને આ ૧૩ સર્ગની રચનામાં જિનરાજે સહાય કરી હતી. પ્રભુરાજે જયકુમાર-ચરિત રચ્યું છે. આ બંને કૃતિઓમાં જયકુમારનો જીવનવૃત્તાંત આલેખાયો હશે એમ આ નામો જોતાં ભાસે છે.

P. ૭૬

પાંડવ-પુરાણ (વિ. સં. ૧૬૦૮)—આના કર્તા દિ. શુભચન્દ્ર છે. એમાં યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, નકુલ, અને સહદેવ એ પાંચ પાંડવોનો અધિકાર છે. આ ૨૫ સર્ગના પુરાણની રચનામાં કર્તાના શિષ્ય શ્રીપાલ વર્ણીએ સહાયતા કરી હતી. આ પુરાણની પ્રશસ્તિમાં કર્તાએ પોતાની ચન્દ્રપ્રભચરિત ઇત્યાદિ વિવિધ કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

સમાનનામક કૃતિઓ—દિ. શ્રીભૂષણે વિ. સં. ૧૬૫૭માં અને દિ. વાદિચન્દ્રે વિ. સં. ૧૬૫૮માં એકેક પાંડવ-પુરાણ રચ્યું છે.

કર્ણમૃત-પુરાણ (વિ. સં. ૧૬૮૮)—આના કર્તા દિ. કેશવસેન છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૬૮)માં એમના નામની પાછળ કૌસમાં કૃષ્ણ જિષ્ણુ લખેલું છે. વળી અહીં પ્રભાચન્દ્રકૃત કર્ણમૃત-પુરાણનો પણ ઉલ્લેખ છે. આ પુરાણનો વિષય જાણવામાં નથી.

અગડદત્ત-પુરાણ—આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિની જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧)માં બે હાથપોથી નોંધાયેલી છે. એમાં શુ શ્વેતાંબરીય કૃતિઓમાં જે જાતની અગડદત્તની કથા છે તેવી કથા છે ?

[વિશેષ માટે જુઓ—‘એ ન્યૂ વર્સન ઓફ અગડદત્ત સ્ટોરિ’ ન્યૂ ઇન્ડિઅન એન્ટીક્વરી ભા. ૧. ઇ.સ. ૧૯૩૮-૯]

[પૃથ્વીચન્દ્રચરિત— કર્તા જયસાગર (પૃ. ૧૮૩) અને પદ્મસુન્દર (પૃ. ૮૬) બન્નેની નકલ પ્રાકૃતદેશ સો. અમદાવાદમાં છે.]

૧. અંતગડદસા (વર્ગ ૭ ને ૮)માં શ્રેણિકની પત્નીઓ વિષે અને અણુતરોવવાઈયદસા (વર્ગ ૧ ને ૨માં એમના પુત્રો વિષે ઉલ્લેખ છે.)

૨. બ્રહ્મદેવસેને તેમ જ ૨૪૫૦ પછી પદ્મનાભ-ચરિત રચ્યું છે. એ બંને કૃતિ અપભ્રંશમાં હશે.

૩. આના શ્લો. ૭૨-૮૦ અને ૮૬ જે. સા. ઈ. (પૃ. ૫૩૨-૫૩૩)માં અપાયા છે.

૪. ઉત્તરજગ્યાણની ચૂણિ (પત્ર ૧૧૬), વસુદેવહિણી (પૃ. ૩૭-૩૮), ઉત્તરજગ્યાણની ‘વાદિવેતાલ’ શાન્તિસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર ૨૧૩-૨૧૬) અને એ આગમ ઉપરની નેમિચન્દ્રસૂરિકૃત ટીકા (પત્ર ૮૪-૮૪).

પ્રકરણ ૨૧ : શ્રવ્ય કાવ્યો (ચાલુ)

(ઈ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો : પ્રકીર્ણક ચરિત્રો, પ્રબન્ધો અને કથાઓ

આપણે ૧૮મા અને ૧૯મા પ્રકરણમાં જિનેશ્વરો વિષે અને ૨૦મામાં મુખ્યત્વે પુરાણો દ્વારા રામચન્દ્ર, પાંડવો અને પુણ્યશ્લોક નળ વિષે પણ વિચાર કરી ગયા. આથી હવે અહીં મોટે ભાગે તો એ સિવાયની વ્યક્તિઓને અંગે જે બૃહત્ પદ્યાત્મક શ્રવ્ય કાવ્યો અર્થાત્ વિવિધ ચરિત્રો, પ્રબન્ધો અને કથાઓ રચાયાં છે તેની કાલક્રમે નોંધ લઈશું.

શત્રુંજય-માહાત્મ્ય (પ્રાગ્-ઐતિહાસિક યુગ)—આ કૃતિ પાઈચમાં છે કે સંસ્કૃતમાં એનો ઉત્તર આપવા માટે કોઈ સાધન જણાતું નથી એટલે એ સંસ્કૃતમાં હશે એમ માની એની હું અહીં આછી રૂપરેખા આલેખું છું. આ કૃતિનું પરિમાણ સવા લાખ શ્લોક જેવું છે અને એ પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવના આદેશથી એમના ગણધર પુંડરીકસ્વામીએ રચી હતી એમ ધનેશ્વરસૂરિએ શત્રુંજયમાહાત્મ્યના નિમ્નલિખિત શ્લો ૮-૯માં કહ્યું છે :-

“શ્રીયુગાદિજિનાદેશાત્ પુણ્ડરીકો ગણાધિપઃ ।

સપાદલક્ષપ્રમિત્તં નાનાશ્ચર્યકરાન્વિતમ્ ॥ ૮ ॥

શ્રીશત્રુજયમાહાત્મ્યં સર્વતત્ત્વસમન્વિતમ્ ।

ચકાર પૂર્વં વિશ્વૈકહિતાય મહિતં સૂરૈઃ ॥ ૯ ॥”

શત્રુંજય-માહાત્મ્ય (ઉ. વિ. સં. પૂર્વે ૫૨૭)— આ મહાવીરસ્વામીના પાંચમાં ગણધર સુધર્મસ્વામીએ એમના આદેશથી રચેલી કૃતિ છે. એ ઉપર્યુક્ત કૃતિના સંક્ષેપરૂપ છે અને એનું પરિમાણ ૨૪૦૦૦ શ્લોક જેવું છે એમ ધનેશ્વરસૂરિકૃત શત્રુંજય-માહાત્મ્યના નીચે મુજબના શ્લો ૧૦-૧૧ જોતાં જણાય છે :-

“વર્ધમાનનિયોગેન સુધર્મા ગણભૃત્ તતઃ ।

હસ્વાયુષ્કાન્ નરાન્ જાનન્ તસ્માત્ સર્લક્ષિય તદ્ વ્યધાત્ ॥ ૧૦ ॥

ચતુર્વિંશતિસાહસ્રાત્ તસ્માદાલોક્ય સારતઃ ।”

‘શત્રુંજય-માહાત્મ્ય (ઉ. વિ. સં. ૧૩૭૧)—એના કર્તા ‘રાજ’ ગચ્છના ધનેશ્વરસૂરિ છે. એમણે સુરાષ્ટ્રના રાજા શિલાદિત્યની ઈચ્છાને માન આપી સુધર્મસ્વામીના રચેલા ૨૪૦૦૦ શ્લોક જેવડા શત્રુંજયમાહાત્મ્યનો સાર ગ્રહણ કરી વલભી (આધુનિક વળાં)માં ૧૫ સર્ગમાં આ કાવ્ય રચ્યું છે. એમાં કેટલાક પ્રસંગોની સાલ અપાઈ છે પણ એમાં વાંધો ઉઠાવાય છે. વળી એની રચના વિ.

૧. આ કાવ્ય હીરાલાલ હંસરાજ તરકથી જામનગરથી ઈ. સ. ૧૯૦૮માં પ્રકાશિત થયું હતું પરંતુ એ દુષ્પ્રાપ્ય બનવાથી અને અનેક અશુદ્ધિઓથી ભરપૂર હોવાથી શ્રી, પોપટલાલ પ્રભુદાસે વિ. સં. ૧૯૯૫માં સંક્ષિપ્ત સંસ્કૃત વિષાયાનુક્રમ, ગુજરાતી ઉપોદ્ધાત અને પાઠાંતર સહિત છપાવ્યું છે. એનું સંપાદન શ્રી હીરાલાલ દેવચંદે કર્યું છે. [આનું ભાષાંતર આ. કનકચન્દ્રસૂરિ મ.સા.એ કર્યું છે. તેની બે આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ છે.]

સં '૪૭૭માં થવા વિષે શંકા દર્શાવાય છે કેમકે એના પંદરમાં સર્ગના શ્લો. ૧૮૮માં વિ. સં. ૧૧૯૯થી ૧૨૩૦ સુધી રાજ્ય કરનારા કુમારપાલ, બાહડ, વસ્તુપાલ અને 'સમર વિષે ઉલ્લેખ છે. એમાં ગિરિરાજ શત્રુંજયનો —જૈનોના અગ્રગણ્ય તીર્થનો મહિમા વર્ણવાયો છે. વિશ્વના સ્વરૂપના આલેખનપૂર્વક આનો પ્રારંભ કરી મહીપાલ નરેશ્વરનાં પરાક્રમોનું વર્ણન કરાયું છે. ત્યાર બાદ ઋષભદેવનું ચરિત્ર, ભરત અને બાહુબલિ વચ્ચેનું 'યુદ્ધ, ભરતે કરેલી યાત્રાઓ અને એમણે 'શત્રુંજય' ઉપર બંધાવેલા P. ૭૯ મંદિરો એમ વિવિધ બાબતો રજૂ કરાઈ છે.

નવમા સર્ગમાં રામચન્દ્રનું ચરિત્ર અપાયું છે.

સર્ગ ૧૦-૧૩માં પાંડવોની, કૃષ્ણની તેમ જ અરિષ્ટનેમિની કથા અપાઈ છે.

સર્ગ ૧૦માં ભીમ નામના ચોરની હકીકત છે.

સર્ગ ૧૪માં પાર્શ્વનાથનો વૃત્તાંત છે.

સર્ગ ૧૫માં જાવડનું ચરિત્ર આલેખાયું છે તેમ જ પાંચમાં અને છઠ્ઠા આરાના ભાવિ ભાવનું વર્ણન છે.

પાંચમાં સર્ગનું 'આદ્યપદ સમસ્યારૂપ છે અને એનો ઉત્તર 'કુવલય' છે.

આ કાવ્યની રચના વૈદિક હિંદુઓનાં પુરાણોમાં આવતાં માહાત્મ્યોને મળતી આવે છે.

વ્યાખ્યા અને બાલાવબોધ—ઉપર્યુક્ત કાવ્ય ઉપર કોઈકે વ્યાખ્યા રચી છે અને રવિકુશલના P. ૮૦ શિષ્ય દેવકુશલે વિ. સં. ૧૬૬૭માં બાલાવબોધ રચ્યો છે.

૧. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૧૩૪)

૨. "તતઃકુમારપાલસ્તુ બાહડો વસ્તુપાલકઃ ।

સમરાઘા ધવિષ્યન્તિ શાસનેઽસ્મિન્ પ્રભાવકાઃ ॥ ૮૮ ॥"

૩. સમરસિંહે વિ. સં. ૧૩૭૧માં જિનનું નવીન બિંબ કરાવી સિદ્ધસેનસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી.

૪. આ સંબંધમાં જુઓ મારો લેખ નામે "બે બાન્ધવો વચ્ચેનું દારુણ યુદ્ધ" આ લેખ "જૈ. ધ. પ્ર." (પૃ. ૮૦, અં. ૧૦-૧૧)માં એક જ હપ્તે છપાયો છે.

૫. કિં તદ્ વર્ણચતુષ્ટયેન વનજં વર્ણેસ્ત્રિભિર્ભૂષણં—

માદૈકેન મહીદ્વયેન વિહગો મધ્યદ્વયે પ્રાણદઃ ।

વ્યસ્તે ગોત્રતુરંગ્ગચારિમખિલં પ્રાન્તે ચ સમ્પ્રેષણં

યે જાનન્તિ વિચક્ષણાઃ ક્ષિતિતલે તેષામહં કિઙ્કરઃ ॥

પત્રાકારે મુદ્રિત પુસ્તક (પત્ર ૭૯આ)માં "મખિલં" ને બદલે "કુસુમં" અને "સમ્પ્રેષણં" ને બદલે "સમ્પ્રેક્ષણં" એમ પાઠાન્તરો અપાયાં છે.

ઉપર્યુક્ત પદ્ય કંઈક પાઠભેદપૂર્વક શિવનાગકૃત પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર- (શ્લો. ૨૦)ની વૃત્તિમાં જોવાય છે. આ મૂળ સ્તોત્ર વૃત્તિ સહિત જૈનસ્તોત્ર-સન્દોહ (ભા. ૨ પૃ. ૭૦-૮૭)માં છપાયુ છે. વિશેષમાં DCGCM (Vol. XVIII, pt. 1, p. 442) માં આ પદ્ય મેં નોંધ્યું છે. વિશેષ માટે જુઓ 'પાંચ સો વર્ષ ઉપરની સમસ્યા અને એનો ઉકેલ' નામનો મારો લેખ. આ લેખ "જૈ. સ. પ્ર." (વ. ૧૯. અં. ૨-૩)માં છપાયો છે.

સમાનનામક કૃતિઓ—કવિ જિનહર્ષએ પણ શત્રુંજય-માહાત્મ્ય નામનો રાસ રચ્યો છે. આને કેટલાક શત્રુંજય-મહાતીર્થ-માહાત્મ્ય કહે છે. અન્ય કોઈકની પણ આ નામની ગદ્યાત્મક કૃતિ છે.

‘શત્રુંજયમાહાત્મ્યોલ્લેખ (વિ. સં. ૧૭૮૨)— આ કૃતિ પંડિત હંસરત્ને વિ. સં. ૧૭૮૨માં રાજદ્રંગમાં એટલે કે રાજનગરમાં અર્થાત્ અમદાવાદમાં સુગમ સંસ્કૃતમાં મુખ્યત્વે ગદ્યમાં રચી છે. એમણે અહીં કહ્યું છે કે ધનેશ્વરસૂરિકૃત દસ હજાર શ્લોક જેવડા શત્રુંજયમાહાત્મ્યના ઉદ્ધારરૂપે મેં આ રચના કરી છે. આ કૃતિ પંદર અધિકારમાં વિભક્ત છે અને એનું પરિમાણ ૮૫૫ શ્લોક જેવડું છે. પ્રસ્તુત હંસરત્ન એ ‘નાગપુરીય તપા’ ગચ્છના ન્યાયરત્નના શિષ્ય થાય છે.

શત્રુંજયમાહાત્મ્યોદ્ધાર—આ ધનેશ્વરસૂરિકૃત શત્રુંજયમાહાત્મ્યના સંક્ષેપરૂપ છે અને એનો ઉલ્લેખ પ્રો. વેબરે પોતાની કૃતિ નામે “બર્લિનની હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર” (ભા. ૨, ક્રમાંક ૧૮૮૩)માં કર્યો છે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ ૩૭૨)માં ઉલ્લેખ છે. આ જ ઉપર્યુક્ત કૃતિ છે ?

શત્રુંજયમહાતીર્થોદ્ધારપ્રબન્ધ (વિ. સં. ૧૩૮૨)—આના કર્તા કક્કસૂરિ છે. શું આ કૃતિ પદ્યમાં છે ? [ગુજ. અનુવાદ સાથે જિનશાસન આ. ટ્રસ્ટ. સં. ૨૦૫૮માં પ્રસિદ્ધ.]

શત્રુંજયમાહાત્મ્ય—આ ગદ્યાત્મક અપૂર્ણ કૃતિની એક હાથપોથી લીબડીના ભંડારમાં છે. એના કર્તા વગેરેનું નામ જાણવામાં નથી.

‘શત્રુંજયોદ્ધાર (વિ. સં. ૧૫૮૭)—આને ઇષ્ટાર્થસાધક પણ કહે છે. આ કૃતિ વિનયમંડનના શિષ્ય વિવેકધીરગણિએ વિ. સં. ૧૫૮૭માં રચી છે. આ ધનેશ્વરસૂરિકૃત શત્રુંજયમાહાત્મ્યના ઉદ્ધારરૂપ છે.

[શત્રુંજયકથાકોષ નામની શત્રુંજયકલ્પલતા ઉપરની ટીકા શુભશીલગણિએ સં. ૧૫૧૮માં રચી છે.]

શત્રુંજયોદ્ધાર (વિ. સં. ૧૬૬૭)—આ ખંભાતના મહીરાજના પુત્ર ઋષભદાસે ધનેશ્વરસૂરિકૃત શત્રુંજયમાહાત્મ્યના સંક્ષેપરૂપે રચેલી કૃતિ છે.

[જિનહર્ષકૃત શત્રુંજયમાહાત્મ્ય અને નયસુન્દરકૃત શત્રુંજયોદ્ધાર (રચના સં. ૧૬૩૮)નો જિ.૨.કો. પૃ. ૩૭૨માં ઉલ્લેખ છે.]

‘નાભિનન્દનોદ્ધારપ્રબન્ધ’ (વિ. સં. ૧૩૮૩)—આ સિદ્ધસૂરિના શિષ્ય કક્કસૂરિની કૃતિ છે. એમાં અલાવદીને (અલા-ઉદ્-દિન) ક્યાં ક્યાં હિંદુ રાજ્યોનો નાશ કર્યો તેની હકીકત

૧. આ કૃતિ “શત્રુંજયમાહાત્મ્ય”ના નામથી શ્રી. પુરુષોત્તમદાસ ગીળાભાઈએ વિ. સં. ૧૯૭૧માં છપાવી છે. [આનું પુનઃ પ્રકાશન “દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ” તરફથી અને મુનિ જ્યાનન્દ વિ.ના સંપાદન પૂર્વક ભીનમાલથી થયું છે.]

૨. આ કૃતિ “જૈ. આ. સ.” તરફથી મુનિ જિનવિજયજીની પ્રસ્તાવના સહિત વિ. સં. ૧૯૭૩માં છપાવાઈ છે.

૩. આ સમગ્ર પ્રબંધ “હેમચંદ્ર ગ્રંથમાલા”માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે. જિ. ૨ કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧૦)માં કહ્યું છે કે આ કૃતિ તે કદાચ શત્રુંજયમહાતીર્થપ્રબન્ધ જ હશે.

૪. આને લગતાં પદ્યો ગુજરાતી અનુવાદ સહિત “ઉલગખાન અને અલપખાન” નામના જિનવિજયજીના લેખ (પૃ. ૨૭૨-૨૭૪)માં જોવાય છે. આ લેખ “પુરાતત્ત્વ” (પુ. ૪, અં, ૩-૪)માં છપાયો છે.

છે.' એમાં અલપખાનનો પણ વૃત્તાન્ત છે. એની સાથે સાહા દેસલના પુત્ર સમરસિંહને મિત્રતા હતી તે વાત અહીં અપાઈ છે. એ સમરસિંહ 'શત્રુંજય તીર્થના ઉદ્ધાર માટે એની પાસેથી ફરમાન મેળવવા ગયો અને ઉદ્ધારના કાર્યમાં એને કેવી સરસ' અનુકૂળતા મળી એ 'બાબત અહીં આલેખાઈ P. ૮૨ છે. આ નાભિનન્દનોદ્ધારપ્રબન્ધમાં ગુજરાતનું તેમ જ પાલણપુરનું ભવ્ય વર્ણન છે.'

વજ્રભૂતીય 'કાવ્યો (ઉ. વિક્રમની બીજી સદી): આ ભરુ-કચ્છ(ભરૂચ)ના નિવાસી વજ્રભૂતિસૂરિની રચના છે. એઓ શરીરે અત્યંત કૃશ-સૂકલકડી હતા અને 'રૂપહીન હતા. એમને કોઈ શિષ્યાદિરૂપ પરિવાર પણ ન હતો. એમના સમયમાં એ ભરૂચમાં નભોવાહન નામનો સમૃદ્ધ કોશવાળો રાજા હતો. એ રાજા તે પશ્ચિમ ભારતનો 'ઘહરોત' વંશનો શક ક્ષત્રપ નહપાન સંભવે છે. એનો સમય ઇ. સ.ની બીજી સદીનો પૂર્વાર્ધ મનાય છે. એ રાજાના અંત:પુરમાં આ વજ્રભૂતિસૂરિનાં કાવ્યો ગવાતાં હતાં. એ સાંભળીને એ રાજાની રાણી પદ્માવતીને એના પ્રણેતાને-વજ્રભૂતિસૂરિને જોવાનું મન થયું. એથી એક દિવસ એ રાણી પોતાના પતિની રજા લઈ અને યોગ્ય ભેટણું લઈને દાસીઓ સાથે વજ્રભૂતિસૂરિની વસતિમાં આવી. ત્યાં બારણામાં રાણીને આવેલી જોઈ વજ્રભૂતિસૂરિ જાતે જ હાથમાં આસન લઈ બહાર નીકળ્યા. એમને જોઈ પદ્માવતીએ પૂછ્યું કે આચાર્ય વજ્રભૂતિ ક્યાં છે ? વજ્રભૂતિસૂરિએ જવાબ આપ્યો કે એઓ તો બહાર ગયા છે. એક દાસીએ ઇશારતથી રાણીને સમજાવ્યું કે આ જ વજ્રભૂતિસૂરિ છે. એ જાણી પદ્માવતી વિરાગ પામી અને બોલી કે હે 'કસેરુમતી નદી ! મેં તને જોઈ અને તારું પાણી પીધું. તારું નામ તો સારું છે પણ દર્શન સારું નથી. 'પછી વજ્રભૂતિસૂરિને એ રાણીએ પોતે લાવેલું ભેટણું સોંપ્યું અને જાણે પોતે એમને ઓળખી ન લીધા હોય તેમ વર્તી એ બોલી કે આ ભેટણું વજ્રભૂતિસૂરિને આપજો. આમ કહી એ ચાલી ગઈ."

પદ્મચરિત્ર (ઉ. વિક્રમની છઠ્ઠી સદી)—આના કર્તા સમર્થ આચાર્ય મલ્લવાદી છે એમ મનાય છે. એઓ સિદ્ધસેન દિવાકર કરતાં પછી અને સમભાવભાવી હરિભદ્રસૂરિ કરતાં પહેલાં થયા છે.

૧. આ પ્રસંગને અંગેના પદ્યો ગુજરાતી અનુવાદ સહિત ઉપર્યુક્ત લેખ (પૃ. ૨૭૪-૨૭૮)માં જોવાય છે.
૨. જુઓ પં. લાલચંદ્ર ભ. ગાંધીનો લેખ "શ્રી શત્રુંજય તીર્થનો ઉદ્ધારક નામે સમરસિંહ (તિલિંગ દેશનો સ્વામી)." આ લેખ "જૈન યુગ" (વ. ૧, પૃ. ૧૦૨, ૧૮૩, ૨૫૫ અને ૪૦૩)માં છપાયો છે.
૩. આ સંબંધમાં જુઓ જિનવિજયજીનો લેખ નામે "ગૂર્જર ભૂમિની ભવ્યતાનું એક ઉલ્લેખ્ય વર્ણન". આ લેખ "પુરાતત્ત્વ" (પુ. ૫, અં. ૧)માં છપાયો છે.
૪. આ નામ મેં યોજ્યું છે.
૫. આ સંસ્કૃતમાં હશે અને એ વિપુલ સંખ્યામાં હશે એમ માની મેં આની અહીં નોંધ લીધી છે. આ કાવ્યો આજે મળે છે ખરાં ?
૬. આ ઉપરથી કોઈને 'કલાપી' (કાઠિયાવાડના લાઠીના ઠાકોર સુરસિંહજી ત. ગોહેલ), 'કાન્ત' (મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ) વગેરે યાદ આવે તો નવાઈ નહિ.
૭. આને મલયગિરિસૂરિએ 'કસેરુ' કહી છે. વિશેષમાં આ નદીની પ્રસિદ્ધિ તો ઘણી છે પણ તે પ્રમાણે એનું પાણી નથી એમ કહ્યું છે. આ નદી લાટમાં કે એના આસપાસના પ્રદેશમાં હશે એમ ડૉ. સાંડેસરાએ જૈન આગમસાહિત્યમાં ગુજરાત (પૃ. ૩૪)માં કહ્યું છે તો એ નદી ક્યાં આવી તેની તપાસ થવી ઘટે.
- ૮-૯ જુઓ વવહાર ઉપરનું ભાસ (ગા. ૫૮-૫૯) અને એ ઉપરની મલયગિરિસૂરિકૃત વૃત્તિ.

એમનો સમય મોડામાં મોડો વિક્રમનો છઠ્ઠો સૈકો ગણાય છે. એમણે સમ્મઈપચરણ ઉપર ટીકા રચી છે^૧ પણ એ હજી સુધી તો મળી આવી નથી. એમની સુપ્રસિદ્ધ કૃતિ 'નયચક્ર' કિંવા દ્વાદશારનયચક્રના નામે જાણખાવાય છે. પ્ર. ચ. (શૃંગ ૧૦)માં આ જ મલ્લવાદીનો જીવનવૃત્તાંત આલેખાયો હોય એમ લાગે છે. એ હિસાબે એમણે પ્રસ્તુત પદ્યચરિત્ર ૨૪૦૦૦ શ્લોક જેવડું રચ્યું હતું પણ એ અપ્રાપ્ય છે. એનું નામ વિચારતાં એમાં રામચન્દ્ર અને સતી સીતાનો વૃત્તાંત અપાયો હોવો જોઈએ. જો એ સંસ્કૃતમાં હોય તો પદ્મચરિય એ જેમ જૈન પાઠ્ય સાહિત્યમાં પ્રાચીનતમ રામકથા છે તેમ સંસ્કૃતમાં આ કૃતિને ગણી શકાય એમાં રાવણનું ચિત્ર પગના અંગૂઠા પૂરતું યે સીતાએ ચિતરી આપ્યાની હકીકત આવતી હોય તો એ દૃષ્ટિએ પણ એ પ્રથમ ગણાય.

^૨વરાંગ-ચરિત (લ. વિ. સં. ૭૫૦)—આના કર્તા જટાસિંહનન્દિ છે. એમને સિંહનન્દિ, જટિલ, જટાચાર્ય અને જડિય પણ કહે છે. એઓ કર્ણાટકના વતની હશે. આ ચરિત જે બે હાથપોથીઓ ઉપરથી પ્રસિદ્ધ કરાયું છે તેમાં એકેમાં કર્તાનું નામ નથી પરંતુ ચામુંડરાયે કન્નડમાં જે ચામુંડરાયપુરાણ યાને ત્રિષષ્ટિ. રચ્યું છે તેમાંની એક કંડિકા એ હાથપોથીગત લખાણના અનુવાદરૂપે જોવાય છે તેમ જ એ પછી જે એક પદ્ય^૩ ઉદ્ધૃત કરાયું છે તે વરાંગચરિત (સ.૧)ના ૧૫મા પદ્યરૂપે જોવાય છે. આ ઉપરથી આ જ ચરિતના કર્તા જટાસિંહનન્દિ છે એમ મનાય છે. વરાંગચરિત અને એના કર્તા એ

૧. જુઓ અનેકાન્તજયપતાકાની સ્વોપજવૃત્તિ (ખંડ ૧, પૃ. ૫૮ને ૧૧૬).

૨. આ કૃતિના પહેલાનાં ચાર આરા પૂરતો પ્રથમ ખંડ એને અંગેની સિંહસૂરિકૃતટીકા સહિત “ગા.પૌ.ગ્રં.”માં ઇ.સ. ૧૯૫૨માં પ્રસિદ્ધ થયો છે. એમાં ટીકાગત વિશેષ નામોની સૂચી અપાઈ છે. આ જ કૃતિ સિંહસૂરિગણિ શ્રમણકૃત ન્યાયાગમાનુસારિણી ટીકા સહિત ચાર ભાગમાં અનુક્રમે વિ. સં. ૨૦૦૪, ૨૦૦૭, ૨૦૧૩ અને ૨૦૧૬માં “લ. જ. ગ્રં.”માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. પ્રથમ ભાગમાં પહેલા બે આરા પૂરતું, દ્વિતીય ભાગમાં એ પછીના ચાર આરાને અંગેનું તૃતીય ભાગમાં બીજા બે આરાને લગતું અને ચતુર્થ ભાગમાં બાકીના ચારે આરા અંગેનું લખાણ છે. ચોથા-અંતિમ ભાગમાં પં. વિક્રમવિજયજીગણિએ ગુજરાતીમાં વિસ્તૃત ‘પ્રાક્-કથન’ લખ્યું છે. એનો મુનિશ્રી ભાસ્કરવિજયજીની સૂચના થતાં મેં અંગ્રેજીમાં અનુવાદ વિકટ પરિસ્થિતિ હોવા છતાં એક પખવાડિયામાં તૈયાર કરી આપ્યો હતો. એ “Foreword”ના નામની સાથે સાથે છપાવાયો છે પરંતુ એનાં મુદ્રણપત્રો મને ન મોકલતાં નામનું અંગ્રેજી જાણનાર પાસે તપાસાવાયાં હોવાથી એમાં જાતજાતના મુદ્રણદોષો ઉદ્ભવ્યા છે. એમ જાણવા મળતાં આ વાત મેં શ્રી વિજયલક્ષ્મિસૂરિજીને કહેતાં એમણે મારું અંગ્રેજી લખાણ પ્રાક્-કથનના હિન્દી ભાષાંતર સહિત ફરીથી છપાવવા પં. વિક્રમવિજયજીને સૂચવ્યું હતું પરંતુ અત્યાર સુધી તો એનો અમલ થયો નથી.

[મુનિશ્રી જંબૂવિજય મ.સા.એ સંપાદિત દ્વા. નયચક્રના ભાગો આત્માનંદસભાએ પ્રગટ કર્યા છે. આમાં મુનિશ્રીએ ટીકાના આધારે મૂળનું અનુસંધાન કરવા ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો છે.]

૩. આ ચરિત “મા. દિ. જૈ. ગ્રં.” માં ૪૦માં ગ્રંથ તરીકે ઇ. સ. ૧૯૩૮માં છપાવાયું છે. એમાં એના સંપાદક ડૉ. એ. એન. ઉપાધ્યેએ અંગ્રેજીમાં લખેલી પ્રસ્તાવના અને એના હિંદી અનુવાદરૂપે કેલાશચન્દ્ર શાસ્ત્રીએ લખેલો સાર અપાયા છે. વળી, સંસ્કૃતમાં વિષયાનુક્રમ છે. કેટલેક સ્થળે પાઠ ત્રુટક છે. દા.ત. જુઓ પૃ. ૧૭૨, ૨૮૧ અને ૨૪૨.

૪. પાંચમાં સર્ગનો શ્લો. ૧૦૩ યશસ્તિલક (આ. ૭, પૃ. ૩૩૨)માં ઉદ્ધૃત કરાયો છે.

બંનેના નામ તો સૌથી પ્રથમ દાક્ષિણ્યચિહ્નસૂરિએ વિ. સં. ૮૩૫માં રચેલી કુવલયમાલામાં જોવાય છે. આ ઉપરથી એ ફલિત થાય છે કે આ વરાંગચરિત વિ. સં. ૭૫૦ની આસપાસમાં રચાયું હશે. રવિષેણના પદ્યપુરાણ કરતાં પહેલાં એ રચાયું છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે,

આ જટાસિંહનન્દિની બીજી પણ કોઈ કૃતિ હશે અને એ જૈન સિદ્ધાન્તના નિરૂપણરૂપે હશે એમ યોગીન્દ્રકૃત મનાતી અમૃતાશીતિમાંના એક અવતરણનો આ વરાંગચરિતમાં અભાવ જોઈ અનુમનાય છે.

પરિમાણ—વ્યાકરણવિષયક વિવિધ વિક્લક્ષણતાઓથી અંકિત અને કેટલાક અપ્રચલિત શબ્દોથી સમૃદ્ધ આ ચરિતમાં એકત્રીસ સર્ગ (જો કે સામાન્ય રીતે ત્રીસથી અધિક ન જોઈએ) છે. એનાં પદ્યોની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

૭૦, ૮૫, ૬૩, ૧૧૪, ૧૧૦, ૫૫, ૬૭, ૬૮, ૬૨, ૬૪, ૮૭, ૮૮, ૮૮, ૮૮, ૧૪૬, ૧૧૧, ૮૬, ૧૩૦, ૮૧, ૮૧, ૮૦, ૭૮, ૧૦૭, ૭૭, ૮૮, ૧૦૭, ૮૪, ૧૦૮, ૮૮, ૭૫, અને ૧૧૫.

આમ આમાં એકંદર ૨૮૧૫ પદ્યો છે.

વિષય—વરાંગચરિતમાં વરાંગનો જીવનવૃત્તાંત આલેખાયો છે. વરાંગ એ ‘ઉત્તમપુર’ના રાજા ધર્મસેન અને એની પત્ની ગુણવતીના પુત્ર થાય છે. એમનાં લગ્ન દસ કન્યા સાથે કરાયાં હતાં. અરિષ્ટનેમિના મુખ્ય શિષ્ય વરદત્તની પાસે આ વરાંગે અણુવ્રતો ગ્રહણ કર્યાં હતાં. ધર્મસેને આ વરાંગને યુવરાજ બનાવ્યા તેથી એમની અપર માતા મૃગસેના અને એનો પુત્ર સુષેણ ઈર્ષ્યા કરવા P. ૮૬ લાગ્યાં. સુબુદ્ધિ મંત્રી આ બેનો અંદરથી પક્ષપાતી બન્યો, જો કે બહારથી તો એ સ્વામિભક્ત રહ્યો. એક વેળા એણે બે ઘોડા કેળવ્યા અને આગળ ઉપર વિપરીત શિક્ષણ અપાયેલા ઘોડા ઉપર વરાંગને બેસવાનો પ્રસંગ ઊભો કર્યો. એ ઘોડો વરાંગને ગાઢ જંગલમાં લઈ ગયો. ત્યાં એમને વિવિધ સંકટોનો સામનો કરવો પડ્યો. ત્યાંથી એઓ એક સાર્થવાહની સાથે ‘લલિતપુર’ ગયા અને ‘કશ્ચિદ્ભટ’ એવું પોતાનું નામ જાહેર કરી ત્યાં રહ્યાં. તેવામાં ‘મથુરા’ના રાજાએ એ ‘લલિતપુર’ના રાજા ઉપર ચઢાઈ કરી. વરાંગે એ રાજાને મારી હઠાવ્યો. એથી રાજા થઈ ‘લલિતપુર’ના રાજાએ એમને પોતાની કન્યા પરણાવી અને એમને અડધું રાજ્ય આપ્યું.

વરાંગના પિતા ધર્મસેનનું રાજ્ય લઈ લેવા માટે બકુલેશ્વરે ચઢાઈ કરી ત્યારે ધર્મસેને લલિતપુરના રાજાની મદદ માંગી. એ સમયનો વરાંગે લાભ લઈ એ રાજાને હરાવ્યો. પછી એ ધર્મસેનને મળ્યા. એથી એ તેમ જ વરાંગની માતા તેમ જ એમની પત્નીઓ આનંદિત થઈ.

ધર્મસેનની અનુજ્ઞા લઈ વરાંગે નવું સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું અને આનર્તપુરને રાજધાની બનાવી. એક વેળા આકાશમાંથી એક તારાને પડતો જોઈ એમને વૈરાગ્ય ઉદ્ભવ્યો. પોતાના પુત્ર સુગાત્રને ગાદી સોંપી એમણે વરદત્ત મુનિવર પાસે દીક્ષા લીધી અને અંતમાં એઓ મોક્ષે ગયા.

ધર્મ-કથા—વરાંગચરિતના પ્રત્યેક સર્ગની પુષ્પિકામાં એને ‘ધર્મ-કથા’ કહી છે. એ ધર્મ વગેરે ચારે પુરુષાર્થના નિરૂપણરૂપ છે. નગર, ઋતુઓ, પ્રણયોત્સવ, લગ્ન, ક્રીડા, યુદ્ધ ઇત્યાદિનાં વર્ણનો આ ચરિતમાં જોવાય છે. એ હિસાબે એ ‘મહાકાવ્ય’ ગણાય.

P. ૮૭ દિવાલો ઉપર આલેખાયેલાં અને એમાં કોતરાયેલાં ચિત્રોથી વિભૂષિત ભવ્ય જૈન મંદિરો અને એની આકર્ષક પ્રતિમાનું વર્ણન આ ચરિતમાં સ. ૨૨, શ્લો. ૫૭-૭૭માં અપાયું છે. સાથે સાથે વિવિધ પ્રકારની પૂજા વિષે પણ માહિતી અપાઈ છે.

આ કાવ્યમાં સ્વભાવ, કાળ વગેરે કારણો ગણાવાયાં છે તેમ જ વિશ્વની નિત્યતા અને અનિત્યતા વિષેના એકતરફી વિચારોની ઝાટકણી કઢાઈ છે. અહીં શૂન્યવાદ, ક્ષણિકવાદ અને પ્રતીત્યસિદ્ધિ એ બૌદ્ધ મંતવ્યોનું ખંડન કરાયું છે. જન્મને પ્રાધાન્ય ન આપતાં ગુણને પ્રાધાન્ય આપી વર્ણની શ્રેષ્ઠતા નક્કી કરવી ઘટે એવું અહીં પ્રતિપાદન કરાયું છે.

સ. ૨૫, શ્લો ૭૪-૮૮માં રુદ્ર, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ એ અજૈન દેવોનાં દૂષણો દર્શાવી એ 'દેવાધિદેવ' પદને લાયક નથી એમ કહેવાયું છે. આ સર્ગમાં કેટલાંક વૈદિક અનુષ્ઠાનો ઉપર પણ પ્રહાર કરાયા છે.

સ. ૨, શ્લો. ૫૩-૫૬માં શિબિકા (પાંલખી)નું વર્ણન છે.

સ. ૪, માં કર્મના સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ છે. સ. ૫ માં વિશ્વનું વર્ણન છે અને એના શ્લો. ૧૦૩માં કહ્યું છે કે 'સ્વયંભૂ(રમણ)' સમુદ્રમાંનો ભુદ્ર મત્સ્ય જે મહામત્સ્યના કાનમાં રહે છે તે સ્મૃતિદોષથી અધોગતિને પામે છે. સ. ૬ તિર્યચોના પ્રકારો અને એનાં દુઃખો વિષે, સ. ૭ ભોગભૂમિના મનુષ્યો અને સ. ૮ કર્મભૂમિના મનુષ્યો વિષે અને સ. ૯ દેવો અને 'સ્વર્ગ' વિષે માહિતી પૂરી પાડે છે. સ. ૧૦માં મુક્તિનો, સ. ૧૧માં જીવાદિ છ દ્રવ્યોનો અને સ. ૨૭માં કાળ અને ૬૩ કારણ-પુરુષોનો એટલે કે શલાકા-પુરુષોનો અધિકાર છે. આ પ્રમાણેના આ નવ સર્ગોને કથાના મુખ્ય વહેણ સાથે કંઈ લેવા-દેવા નથી.

સંતુલન-અશ્વઘોષે બૌદ્ધ દર્શનનાં તત્ત્વો રજૂ કરવાના ઈરાદે 'સૌન્દરનન્દ' અને બુદ્ધચરિત રચ્યાં છે તેમ જટાસિંહનન્દિએ જૈન ધર્મના સિદ્ધાન્તોના નિરૂપણાર્થે કાવ્યને વાહન બનાવ્યું છે. જટાસિંહનન્દિ ઉપર અશ્વઘોષનો ખૂબ પ્રભાવ પડ્યો હોય એમ લાગે છે. બંનેને ઉપજાતિ 'છંદ

P. ૮૮ વિશેષતઃ પ્રિય છે. છેલ્લા બે સર્ગો જૈન શ્રમણોની જીવનચર્યા રજૂ કરે છે. એ રીતે એ સૌન્દરનન્દમાંના

૧. "સૌધર્મ" વગેરે કલ્પ બાર, નહિ કે સોળ ગણાવાયા છે. જુઓ શ્લો. ૭-૯.

૨. નન્દ એ મહર્ષિ બુદ્ધનો ઓરમાન ભાઈ થાય છે. એ પોતાની પત્ની સુંદરીમાં અતિશય આસક્ત રહેતો હતો. તેમ છતાં એમને પરાણે બુદ્ધે દીક્ષા આપી હતી અને વિવિધ દૃષ્ટાંતો દ્વારા વૈરાગ્યમાં સ્થિર કર્યા હતા. આ હકીકત આ સૌન્દરનન્દ કાવ્યમાં વર્ણવાઈ છે. આવસ્સયની યુણિણ (પૂર્વ ભાગ, પૃ. ૫૬૬) અને આ આગમ ઉપરની મલયગિરિસૂરિકૃત વૃત્તિ (ભા. ૩, પત્ર ૫૩૩અ)માં જે સુંદરીમાં આસક્ત રહેનારા નાસિક્ય નંદ વણિકની કથા અપાઈ છે તે આ કાવ્યનું સ્મરણ કરાવે છે. ડૉ. સાંડેસરાએ જૈ. આ. ગુ.માં આની નોંધ લીધી છે પરંતુ એમણે સૌન્દરનન્દને બદલે સૌન્દરાનન્દ એવું નામ પૃ.૯૫, ૨૦૨ અને ૨૬૧માં નોંધ્યું છે. પ્રકાશિત પુસ્તક જોતાં તો ખરું નામ સૌન્દરનન્દ છે એટલે એ હિસાબે આ ભૂલ ગણાય.

૩. ૧૮૭૯ પદ્યો ઉપજાતિમાં છે જ્યારે બાકીનાં પદ્યો માટે અનુષ્ટુભ, દ્રુતવિલાંબિત, પુષ્પિતાગ્રા, પ્રહર્ષિણી, ભુજંગપ્રયાત, માલભારિણી, માલિની, વસંતતિલકા અને વંશસ્થ એ છંદો વપરાયા છે.

બૌદ્ધ સાધુઓની દિનચર્યા રજૂ કરતા ચૌદમાં સર્ગનું સ્મરણ કરાવે છે. વરાંગચરિતના સ. ૪ના શ્લો. ૨-૯, ૧૧, ૧૫-૨૩, ૨૪-૩૮, ૩૯-૪૧, ૪૨, ૪૩-૪૪, ૪૯-૫૬, ૫૭-૫૮, ૬૨-૬૫ અને ૯૧-૧૦૩ એ ત. સૂ. નાં અ. ૮, સૂ. ૩-૬, અ. ૧, સૂ. ૧૫, અ. ૧, સૂ. ૨૧-૨૩, અ. ૧, સૂ. ૨૯, અ. ૮ સૂ. ૭-૧૩, અ. ૮ સૂ. ૧૪-૨૦, અ. ૮ સૂ. ૧ અ. ૧, અ. ૬, સૂ. ૧૦, અ. ૮, સૂ. ૭ અ. ૬, સૂ. ૧૧-૧૨, અ. ૬, સૂ. ૧૩-૧૪ અને અ. ૬, સૂ. ૧૫-૨૭ સાથે ઘણું સામ્ય ધરાવે છે.^૧

૨૬મા સર્ગના શ્લો. ૫૨, ૫૩, ૫૪-૫૫, ૫૭-૫૮, ૬૦, ૬૧-૬૩, ૬૪-૬૫, ૬૯, ૭૦-૭૧ અને ૭૨ એ સમ્મર્ષપયરણના પ્રથમ કાંડની ગાથા ૬, ૮, ૧૧-૧૨, ૧૭-૧૮, ૨૧-૨૨-૨૫ અને ૫૧-૫૨ સાથે અને ત્રીજા કાંડની ગાથા ૪૭, ૫૪-૫૫ અને ૫૩ સાથે સામ્ય ધરાવે છે.^૨ આ ઉપરથી જટાસિંહનન્દિએ સિદ્ધસેન દિવાકરના સમ્મર્ષપયરણનો લાભ લીધો હશે એમ જણાય છે.

સ. ૨૬ના શ્લો. ૮૨-૮૩ સ્વયંભૂસ્તોત્ર (શ્લો. ૧૦૨-૧૦૩)ને મળતા આવે છે.^૩ આ સર્ગનો શ્લો. ૯૯ આવસ્સયની નિજજુત્તિની ગા. ૨૨નું સ્મરણ કરાવે છે.^૪

વરાંગ-ચરિત (લ. વિ. સ. ૧૩૬૦)—આના કર્તા ‘મૂલ’ સંઘ, ‘બલાત્કાર’ ગણ અને ‘ભારતી’ ગચ્છના ભટ્ટારક દિ. વર્ધમાન છે. ‘પર-વાદિ-દન્તિ-પંચાનન’ એવું એમનું બિરુદ હતું. ન્યાયદીપિકાના કર્તા ધર્મભૂષણના આ ગુરુ થતા હશે અને એમ હોય તો એ વિક્રમની ચૌદમી સદીના અંતમાં થયેલા ગણાય. જો એ ‘હુંચ’ શિલાલેખના કર્તા હોય તો એઓ વિ. સં. ૧૫૮૬ની આસપાસના ગણાય. આવી ૧૯૦ પરિસ્થિતિમાં એમની ઉપર્યુક્ત કૃતિ. ઇ.સ. ૧૩મી સદીની પૂર્વેની સંભવે નહિ.

આ તેર સર્ગનું વરાંગ-ચરિત તે જટાસિંહનન્દિના વરાંગ-ચરિત સાથે શબ્દરચના તેમ જ કથાગત બનાવોના ક્રમની બાબતમાં મળતું આવે છે. આથી એમ અનુમનાય છે કે વર્ધમાને આના સારરૂપે પોતાની આ કૃતિ રચી હશે. [મરાઠી અનુવાદ સાથે આ સોલાપુરથી ૧૯૨૭માં પ્રસિદ્ધ છે.]

વિ. સં. ૧૭૦૦ની આસપાસમાં થયેલાં પં. ધરણિએ કન્નડમાં એક વરાંગ-ચરિત રચ્યું છે તે આ વર્ધમાનકૃત વરાંગ-ચરિતને આધારે યોજાયું હોય એમ લાગે છે.

લાલચન્દે જે વરાંગચરિત ૧૩ સર્ગમાં હિંદીમાં વિ. સં. ૧૮૧૮માં રચ્યું છે એ ઉપર્યુક્ત વર્ધમાનકૃત વરાંગ-ચરિતનું હિંદી પદ્યાત્મક રૂપાંતર હોવાનું મનાય છે.

વરાંગનૃપચરિત્ર—આના કર્તા જ્ઞાનભૂષણ છે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૪૨)માં ઉલ્લેખ છે.

‘શાન્ત-કાવ્ય (ઉ. વિ. સં ૭૫૦)—જિનસેન બીજાએ વિ. સં. ૮૪૦માં રચેલા હરિવંશપુરાણ (શ્લો. ૩૬)માં શાન્ત નામના કોઈક જૈન ગ્રંથકારની ‘ઉત્પ્રેક્ષા’ અલંકારથી યુક્ત વકોક્તિઓની પ્રશંસા કરી છે તો એ વકોક્તિથી પરિપૂર્ણ કોઈ કાવ્ય આ શાન્તનું હોવું જોઈએ. ‘શાન્ત’થી શાન્તિષેષા અભિપ્રેત હશે.

૧. જુઓ ઉપર્યુક્ત અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૧).

૨. એજન, પૃ. ૨૧

૩. એજન, પૃ. ૨૦

૪. એજન, પૃ. ૨૦

૫. આ નામ મેં યોજ્યું છે.

તારાગ(ય)ણ (ઉ. વિ. સં. ૮૮૫)—આ નામના કાવ્યનો અને એના કર્તા તરીકે શ્વેતાંબરશિરોમણિ ભદ્રકીર્તિનો ઉલ્લેખ તિલકમંજરી (શ્લો. ૩૨)માં છે. આ ભદ્રકીર્તિ તે બપ્પભટ્ટિસૂરિ છે એમ આ તિલકમંજરીના ટિપ્પનમાં શાન્તિસૂરિએ કહ્યું છે. પ્ર. ચ. (શૃંગ ૧૧, શ્લો. ૬૬૦) પ્રમાણે બપ્પભટ્ટિસૂરિએ બાવન પ્રબંધો રચ્યા છે. તેમાંનો એક તે તારાગણ છે. આ 'બપ્પભટ્ટિસૂરિનો જન્મ વિ. સં. ૮૦૦માં થયો હતો અને એઓ વિ. સં. ૮૮૫માં સ્વર્ગે સંયંચ્યા હતા. એ હિસાબે એમનું આ કાવ્ય વિ. સં. ૮૨૫થી વિ. સં. ૮૮૫ના ગાળામાં રચાયેલું ગણાય. આ કાવ્ય હજી સુધી તો મળી આવ્યું નથી. બાકી એમણે રચેલી 'ચતુર્વિંશતિકા તો મળે છે. ઉપરાંત અનુભૂતસિદ્ધ-સારસ્વત-સ્તોત્ર યાને 'શારદાસ્તોત્ર', 'શાન્તો વૈષ્ણવ'થી શરૂ થતું વીરસ્તવન પણ મળે છે. પ્ર. ચ. (શૃંગ ૧૧, શ્લો. ૬૧૮)માં "જયતિ જગદ્રક્ષાકર"થી શરૂ થતી શાન્તિ દેવતાની પ્રશંસારૂપ સ્તુતિના કર્તા તરીકે આ બપ્પભટ્ટિસૂરિનો ઉલ્લેખ છે. કાવ્યશિક્ષા કે એવી કોઈ કૃતિ આ બપ્પભટ્ટિસૂરિએ રચી હશે એમ લાગે છે."

તારાગણને 'પ્રબંધ' કહ્યો છે એટલે એ કથાત્મક કૃતિ હશે. ગમે તેમ પણ એ પદ્યાત્મક બૃહત્કાવ્ય હશે અને એ તીર્થંકર સિવાયની વ્યક્તિને અંગે હશે એમ માની લઈ મેં એની અહીં નોંધ લીધી છે. [આ થોડા સમય પૂર્વે 'તારાયણો' નામે પ્રાકૃતગ્રંથ પરિષદ્ અમદાવાદ દ્વારા ઇ.સ. ૧૯૮૭માં પ્રગટ થયું છે. શ્રીહરિવલ્લભ ભાયાણીએ આનું સંપાદન કર્યું છે.]

P. ૮૨ 'બૃહત્-કથા-કોશ (વિ. સં. ૮૮૮)'—આના કર્તા દિ. હરિષેણ છે. એઓ 'પુન્નાટ' સંઘના મૌનિભટ્ટારકના શિષ્ય શ્રીહરિષેણના પ્રશિષ્ય થાય છે અને કવિ ભરતસેનના શિષ્ય થાય છે. એમણે આ ૧૨૫૦૦ શ્લોક જેવડો કથાઓનો કોશ 'ખર' નામના ચોવીસમાં વર્ષમાં વિ. સં.

૧. એમનું જીવચરિત્ર મેં આ સૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકાના મારા ગુજરાતી ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૪-૪૪)માં આલેખ્યું છે. એ ઉપોદ્ધાત ચતુર્વિંશતિકા, એના ઉપરની અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા, આ સૂરિએ રચેલા શારદા-સ્તોત્ર અને મારા એના ગુજરાતી અનુવાદ, બપ્પભટ્ટિસૂરિ-ચરિત (સંસ્કૃત) ઇત્યાદિ સહિત "આ. સ." તરફથી ઇ. સ. ૧૯૨૬માં છપાયો છે. [આ. ભદ્રગુપ્તસૂરિ મ.નું 'મને તારી યાદ સતાવે'માં કથારૂપે જીવન છે.]

૨. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ દિ. ૧.

૩. આ પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. જુઓ દિ. ૧.

૪. આ વીર-સ્તવન, ચતુર્વિંશતિપ્રબંધની "ફાર્બસ ગુજરાતી સભા" તરફથી મારી સંપાદિત કરેલી જે આવૃત્તિ ઇ. સ. ૧૯૩૨માં છપાવાઈ છે તેના પાંચમા પરિશિષ્ટ તરીકે અપાયું છે. આ સ્તવનનો મારો સમશ્લોકી ગુજરાતી અનુવાદ "ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણ"ના તા. ૨૮-૪-૪૬ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે.

૫. જુઓ જૈ. સં. સા. ઇ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૫૪, ૧૫૫ અને ૧૭૧)

૬. આ કોશ 'ભારતીય વિદ્યાભવન' તરફથી મુંબઈથી વિ. સં. ૧૯૮૮માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે. એનું સંપાદન વિસ્તૃત અને મહત્વપૂર્ણ અંગ્રેજી ઉપોદ્ધાત ઇત્યાદિ સહિત ડૉ. એ. એન. ઉપાધ્યેએ કર્યું છે.

૭. તા. ૧૫-૧૦-૮૩૧ અને તા. ૧૩-૩-૮૩૨ના ગાળામાં આ કોશ પૂરો કરાયો હશે એમ ઉપર્યુક્ત ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૧૨૧)માં ઉલ્લેખ છે.

૯૮૯માં યાને શકસંવત્ ૮૫૩માં 'વિનયાદિકપાલના રાજ્યમાં' ^૧વર્ધમાનપુરની પાસેના સ્થળમાં પૂર્ણ કર્યો હતો.

પ્રસ્તુત કોશમાં મોટે ભાગે અનુષ્ટુભમાં રચાયેલી ^૨નાનીમોટી ^૩૧૬૫ કથાઓ છે અને અંતમાં સોળ પદ્યોની પ્રશસ્તિ છે. આ કથાઓ નૈતિક, ધાર્મિક, ઐતિહાસિક અને સામાજિક સામગ્રી પૂરી પાડે છે. એના સંતુલન માટે વીરચન્દ્રના શિષ્ય શ્રીચન્દ્રે મૂળરાજ (ઈ.સ. ૯૪૧-૯૯૬)ના રાજ્ય દરમ્યાન ૫૩ સંધિમાં અપભ્રંશમાં રચેલો કહાકોસ જોવો ઘટે.

પ્રભાચન્દ્રકૃત કથાકોશમાં બૃહત્કથાકોશનો ઉપયોગ કરાયો હશે એમ બૃહત્કથાકોશના સંપાદકે કામચલાઉ વિધાન કર્યું છે. P. ૯૩

૮૪મી તેમ જ ૮૯મી કથા અનુક્રમે રાવણના વધ અને સીતાની શુદ્ધિને લગતી છે. એ વાલ્મીકિકૃત રામાયણનું સ્મરણ કરાવે છે. આ રામાયણ ઈ. સ. ની પૂર્વેની ત્રીજી સદીમાં રચાયું સંભવે છે એમ પ્રો. વિન્તર્નિત્સનું માનવું છે.

૧૩૧મી કથાનું શીર્ષક “શ્રીભદ્રબાહુ કથાનક” છે. એમાં બાર વર્ષનો દુકાળ પડશે એવું જણાતાં ભદ્રબાહુએ સાધુઓને કહ્યું કે મારું આયુષ્ય ક્ષીણ થવા આવ્યું છે એટલે હું તો અહીં જ રહીશ પણ તમે ‘લવણ’ સમુદ્રની સમીપ જાઓ. એ સાંભળી નરેશ્વર ચન્દ્રગુપ્ત તો ભદ્રબાહુની જ પાસે રહ્યા. દસ પૂર્વના જાણકારમાં પ્રથમ એવા મુનિ ચન્દ્રગુપ્તિ વિસધાચાર્ય (? વિશાખાચાર્ય)ના નામે સંઘના અધિપતિ બન્યા. એમની સાથે સકળ સંઘ દક્ષિણના ‘પુન્નાટ’ દેશમાં ગયો. જ્યારે રામિલ્લ, “સ્થૂલવૃદ્ધ અને ભદ્રાચાર્ય પોતપોતાના સમુદાય સાથે ‘સિન્ધુ’ વગેરે પ્રદેશમાં ગયા. ભદ્રબાહુ ઉજ્જયિનીના ‘ભાદ્રપદ’માં ગયા અને અનેક દિવસનું અનશન કરી ત્યાં કાળધર્મ પામ્યા.

આ ઉપરથી જણાશે કે કેટલાએક દિગંબરો શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુ અંતે દક્ષિણ દેશમાં ગયા હતા એમ જે કહે છે તે વાત આ હરિષેણના મત સાથે તો મળતી આવતી નથી. આનાથી કોઈ પ્રાચીન અને ગ્રંથસ્થ દિ. કૃતિમાં આ સંબંધમાં કોઈ હકીકત હોય એમ જાણવામાં નથી.

૧. આથી ‘ગુર્જર-પ્રતિહાર’ વંશનો અને ‘કનોજ’ નામની રાજધાનીરૂપ રાજ્યનો નૃપતિ વિનાયકપાલ સમજવો એમ સંપાદકે સૂચવ્યું છે.

૨. આથી સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલું ‘વઢવાણ’ સમજવું એમ સંપાદકનું તેમજ પં. નાથૂરામ પ્રેમીનું કહેવું છે પરંતુ પ્રો. હીરાલાલ જૈને એ બાબતની વિરુદ્ધનો સૂર “The Chief Political Divisions of India during the 8th Century” નામના લેખમાં કાઢ્યો છે. આ લેખ “Indian Culture” (Vol. XI, NO. 41)માં છપાયો છે.

૩. નાનામાં નાની કથા ૧૨૫મી છે અને એમાં ચાર જ પદ્યો છે જ્યારે મોટામાં મોટી કથા ૫૭મી છે અને એમાં ૮૫૮ પદ્યો છે.

૪. ૧૦૧મી કથા પછી ૧૦૨ના અંકપૂર્વક ૧ થી ૯ નો નિર્દેશ છે. એ નવ કથાઓને એક ગણતાં ૧૫૭ કથા છે.

૫. શ્લો. ૬૨ તેમજ ૬૫માં ‘સ્થૂલભદ્ર’ એવું નામ છે.

P. ૯૪

‘જિનદત્ત-ચરિત્ર’ (લ. વિ. સં. ૮૮૦)–આના કર્તા દિ. ગુણભદ્ર છે. શું ઉત્તરપુરાણના પ્રણેતા દિ. આચાર્ય ગુણભદ્ર તે જ આ છે? આ ચરિત્રરૂપ ‘ખંડ-કાવ્ય’ નવ સર્ગમાં રચાયું છે. જિ.૨.કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૩૫)માં આ ચરિત્રનો જિનદત્તકથાસમુચ્ચય તરીકે પણ ઉલ્લેખ કરાયો છે.

સમાનનામક કૃતિઓ–“પૌર્ણમિક” ગચ્છના ગુણસાગરસૂરિના શિષ્ય ગુણસમુદ્રસૂરિએ ગદ્યમાં ૧૬૩૭ શ્લોક જેવડી જિનદત્ત-કથા વિ. સં. ૧૪૭૪માં રચી છે. વળી સુમતિસૂરિએ તેમ જ અન્ય કોઈએ પણ આ નામની એકેક કૃતિ રચી છે.

‘મણિપતિચરિત્ર’ (વિ. સં. ૧૦૦૫)–આના કર્તા ‘ચન્દ્ર’ ગચ્છના જંબૂ કિંવા જંબૂનાગ છે. એમણે વિદ્વાનોની સભામાં ગૌરવ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. એમણે ‘જિનશતક તેમજ ‘ચન્દ્રદૂત’ એ બે કાવ્યો રચ્યાં છે. એમણે આ મુનિપતિચરિત્ર વિ. સં. ૧૦૦૫માં રચ્યું છે. અને કેટલાક મણિપતિચરિત્ર પણ કહે છે.

સમાનનામક કૃતિઓ–ધર્મવિજયે ગદ્યમાં મુનિપતિચરિત્ર રચ્યું છે જ્યારે હરિભદ્રસૂરિએ જ. મ.માં વિ. સં. ૧૧૭૨માં મુણિવર્ણચરિય રચ્યું છે.

P. ૯૫

‘બુદ્ધિસાગરીય કાવ્ય’ (વિ. સં. ૧૦૬૫)–‘બુદ્ધિસાગરસૂરિએ કોઈ કાવ્ય રચ્યું હતું એમ વર્ધમાનસૂરિએ વિ. સં. ૧૧૪૦માં રચેલા મનોરમા-ચરિયની પ્રશસ્તિ જોતાં જણાય છે. એ સંસ્કૃતમાં હશે એમ માની મેં એની અહીં નોંધ લીધી છે. ગમે તેમ પણ આજે તો એમનું આ કાવ્ય હજી સુધી તો મળી આવ્યું નથી.

૧. આ, મા. દિ. જૈ. ગ્રં.માં ગ્રંથાંક ૭ તરીકે વિ. સં. ૧૮૭૩માં છપાવાયું છે. [આનો હિન્દી અનુ. કલકત્તાથી પ્રસિદ્ધ.]

૨. આ કૃતિ પ્રસ્તાવના સહિત “હેમચન્દ્ર ગ્રન્થમાલા”માં અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૮૧૨). [આનુ ગુજ. ભાષાંતર હર્ષપુષ્પામૃત ગ્રં. ૭૩માં પ્રસિદ્ધ છે.]

૩. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧ના પૃ. ૩૦૦)–માં આનો મણિપતિચરિત્ર તરીકે અને પૃ. ૩૧૧માં મુનિપતિચરિત્ર તરીકે ઉલ્લેખ છે. [જિ. ૨. કો.માં કર્તાનું નામ નયનન્દિસૂરિ અને ગ્રં. ૬૨૫ હોવાનું પણ જણાવ્યું છે.]

૪. આ “કાવ્યમાલા”, (ગુ.૭)માં છપાયું છે. એની ચોથી આવૃત્તિ ઈ.સ. ૧૯૨૬માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

૫. જેસલ. સૂચી (પૃ. ૮૦)માં આની નોંધ છે. કેટલાક આ ૨૩ પદ્યના કાવ્યને ઈન્દુદૂત પણ કહે છે કે જે નામનું કાવ્ય વિનયવિજયગણિએ રચ્યું છે.

૬. આના ઉપર કોઈકની અવચૂરિ છે.

૭. આ નામ મેં યોજ્યું છે.

૮. આ પદ્યાત્મક હશે એમ માની મેં એની અહીં નોંધ લીધી છે.

૯. એમના સંક્ષિપ્ત પરિચય તેમ જ એમના કૃતિકલાપની માહિતી માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૩૦-૩૪, ૧૧૧-૧૧૫ અને ૧૪૩)

‘પ્રદ્યુમ્નચરિત યાને ઉપેન્દ્રસૂનુ-ચરિત (લ. વિ. સં. ૧૦૭૦)—આના કર્તા દિ. આચાર્ય મહાસેન છે, એઓ ગુણાકરસેનના શિષ્ય અને જયસેનના પ્રશિષ્ય થાય છે.’ એઓ ‘સિન્ધુલ’ નરેશના મહામહાત્મ (મહાસચીવ) પર્યટના ગુરુ થાય છે. ભોજદેવનો પૂર્વવર્તી મુંજ રાજા આ મહાસેનનું સન્માન કરતો હતો. આ મહાસેને ચૌદ સર્ગમાં પ્રસ્તુત કૃતિ રચી છે, એ સર્ગોમાંની પદ્યોની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે—

૫૧. ૭૫, ૭૭, ૬૫, ૧૫૦, ૮૨, ૧૧૩, ૧૮૭, ૩૪૮, ૮૬, ૧૦૩, ૬૪, ૪૪, અને ૬૬.

આ નાના કાવ્યમાં ૧૫૩૨ પદ્યો છે:

પ્રથમ સર્ગનો પ્રારંભ નેમિનાથ, મહાવીરસ્વામી અને ભારતીને નમસ્કારપૂર્વક કરાયો છે. ત્રીજા પદ્ય ઉપરથી પ્રસ્તુત કૃતિનું નામ ઉપેન્દ્રસૂનુ-ચરિત યોજી શકાય તેમ છે. તેમ છતાં પ્રત્યેક સર્ગની પુષ્પિકામાં ‘પ્રદ્યુમ્ન-ચરિત’ નામ હોવાથી અને મોટા પ્રમાણમાં એ પ્રચારમાં આવ્યાથી મેં એ રાખ્યું છે. પ્રથમ સર્ગમાં સુરાષ્ટ્ર, (સૌરાષ્ટ્ર) દેશનું અને એના નગરજનો વગેરેનું તેમ જ ત્યાંના ભૂપતિ ઉપેન્દ્ર યાને કૃષ્ણ વાસુદેવનું વર્ણન છે. બીજા સર્ગમાં નીચેની બાબતો વર્ણવાઈ છે:—

P. ૮૬

નારદનું કૃષ્ણને ત્યાં આગમન, સત્યભામાદ્વારા થયેલી એમની ઉપેક્ષાથી એમનામાં પ્રકટેલો પ્રકોપ, ‘કુડિન’ નગરે નારદનું ગમન, રુકિમણીનો પટ, નારદનું કૃષ્ણ પાસે આવવું, કૃષ્ણનું મોહિત થવું, રુકિમણીનાં અંગોપાંગનું કૃષ્ણે કરેલું વર્ણન અને એના હરણ માટે કૃષ્ણનું પ્રસ્થાન.

ત્રીજા સર્ગના મુખ્ય વિષયો તે રુકિમણીનું હરણ અને એ પ્રસંગે યુદ્ધ થતાં કૃષ્ણે દાખવેલું શૌર્ય, કૃષ્ણના રુકિમણી સાથે લગ્ન તેમજ નવદંપતીના દર્શન માટેની જનતાની ઉત્સુકતા છે.

ચોથા સર્ગમાં રુકિમણીની ગર્ભવતી તરીકેની દશા અને પુત્રનો જન્મ તેમ જ એ બાળકનું હરણ ઇત્યાદિ બાબતો આલેખાઈ છે.

પાંચમા સર્ગમાં પુત્રના હરણથી રુકિમણીએ અને કૃષ્ણે કરેલ વિલાપ વર્ણવાયો છે. આ ઉપરાંત નારદનું આગમન અને એમણે રુકિમણીને આપેલું આશ્વાસન, સીમન્ધરસ્વામી પાસે નારદનું ગમન, ચક્રવર્તીએ કરેલી પૂછ-પરછ અને પ્રદ્યુમ્ન સાથેના વેરનું કારણ એમ વિવિધ વિગતો રજૂ કરાઈ છે.

છઠ્ઠા સર્ગમાં ‘કોશલા’ દેશનું વર્ણન છે. વળી એમાં બન્ય અને મોક્ષનાં કારણોનું નિરૂપણ છે. વિશેષમાં એમાં પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્રનો વૃત્તાન્ત રજૂ કરાયો છે.

સાતમાં સર્ગમાં નારદ પ્રદ્યુમ્નનો સીમન્ધરસ્વામી પાસેથી પત્તો મેળવી એના અપહરણનું કારણ જાણી રુકિમણીને આશ્વાસન આપવા જાય છે એ બાબત દર્શાવાઈ છે.

૧. આ કૃતિ “મા. દિ. જૈ. ગ્રં.”માં ગ્રંથાંક ૮તરીકે ઇ.સ. ૧૮૧૭માં બે હાથપોથીના આધારે સંશોધિત કરાવી પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. એમાંની એક હાથપોથી વિ. સ. ૧૬૭૮માં લખાયેલી છે. એમાં સંસ્કૃતમાં ટિપ્પણ પણ છે. [વિશેષ માટે જુઓ ‘સંસ્કૃત કાવ્યકે વિકાસમેં જૈન કવિયોંકા યોગદાન’ ડૉ. નેમિચન્દ્ર, પૃ. ૧૦૮-૧૩૮.]

૨. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૬૪)માં પ્રસ્તુત મહાસેનને ચારુકીર્તિના શિષ્ય કહ્યા છે.

P. ૯૭ આઠમા સર્ગના પ્રારંભમાં કાલસંબર ખગેન્દ્રના ગૃહમાં પ્રધુમ્ન ઉછરે છે અને યૌવન પામે છે એ હકીકત અપાઈ છે.

નવમા સર્ગમાં કહ્યું છે કે નારદના કહેવાથી પ્રધુમ્ન પોતાની માતા રુકિમણીને મળવા જાય છે. એ વખતે એ પ્રધુમ્ન જે વિમાન બનાવે છે તેનું વર્ણન અહીં કરાયું છે. આ સર્ગમાં નિમ્નલિખિત પ્રસંગનું પણ વર્ણન છે:—

પ્રધુમ્ન સાધુવેષમાં પોતાની માતા રુકિમણીને મળે છે અને ભાનુનું લગ્ન પહેલું થશે એટલે સત્યા સાથેની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે રુકિમણીને માથાના વાળ આપવા પડશે એ વાત જાણે છે. પ્રધુમ્ન અસલ રૂપ ધારણ કરી પોતાની માતાને નમે છે. પછી એ બાળક, બ્રાહ્મણ અને સિંહના રૂપ વિકુર્વે છે. ત્યાર બાદ એ યાદવોને ઉદેશીને કહે છે કે હું આ રુકિમણીને હરી જાઉં છું.

દસમા સર્ગમાં પ્રધુમ્ન અને એમના પિતા કૃષ્ણ વચ્ચેનું દારુણ યુદ્ધ વર્ણવાયું છે. નારદ વચ્ચે પડતાં બંને એકબીજાને સ્નેહપૂર્વક મળે છે એ બાબત રજૂ કરાઈ છે.

અગિયારમા સર્ગમાં કૃષ્ણ અને જંબૂવતીના પુત્ર શંવ (શાલ)નો પૂર્વભવ-પૂર્વકનો વૃત્તાંત અપાયો છે.

બારમા સર્ગમાં નેમિનાથનું ‘ઊર્જયન્ત’ યાને ‘ગિરનાર’ ગિરિ ઉપર આગમન, કૃષ્ણનું સપરિવાર વંદનાર્થે પ્રયાણ, સમવસરણનું વર્ણન, નેમિનાથની યાદવોએ કરેલી સ્તુતિ, નેમિનાથે આપેલી તાત્વિક ‘દેશના, દ્વારવતીનો નાશ અને કૃષ્ણનું મૃત્યુ કોનાથી થશે એ પ્રશ્નના ઉત્તર તથા કૃષ્ણે સ્વજનોને દીક્ષા લેવા માટે આપેલી અનુજ્ઞા એમ વિવિધ બાબતો વર્ણવાઈ છે.

તેરમા સર્ગમાં પ્રધુમ્ન પોતાના માતાપિતા અને પત્નીઓની દીક્ષા માટે અનુજ્ઞા મેળવી નેમિનાથ પાસે દીક્ષા લે છે એ હકીકત વર્ણવાઈ છે.

P. ૯૮ ચૌદમા-અંતિમ સર્ગમાં જૈન મુનિ બનેલા પ્રધુમ્ને જે જાત-જાતની બાહ્ય તેમ જ આભ્યંતર તપશ્ચર્યા કરી અને ક્યા ક્યા ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું તે બાબત દર્શાવાઈ છે. આ ઉપરાંત મદિરાના પાનથી ભાન ભૂલેલા યાદવોએ દ્વીપાયનની વિડંબના કરી એનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. અંતમાં પ્રધુમ્ન મોક્ષે ગયા એ વાત રજૂ કરાઈ છે.

પ્રધુમ્નચરિત્ર (વિ. સં. ૧૫૩૦)—આ કાવ્ય દિ. ભીમસેનના શિષ્ય સોમકીર્તિએ રચ્યું છે. એની બે વાચના મળે છે. એકમાં ચૌદ સર્ગ છે અને એનું પરિમાણ ૪૮૫૦ શ્લોક જેવું છે જ્યારે બીજીમાં સોળ સર્ગ છે અને એનું પરિમાણ લગભગ ૬૦૦૦ શ્લોકનું છે. આમાં પ્રધુમ્નનું વિસ્તૃત ચરિત્ર આલેખાયું છે.

પ્રધુમ્નચરિત્ર (વિ. સં. ૧૬૩૦)—આ ‘ખરતર’ ગચ્છના સમયસુન્દરગણિની વિ. સં. ૧૬૩૦ની રચના છે.

૧. સ. ૧૨, શ્લો. ૩૦માં કહ્યું છે કે નેમિનાથના મુખકમળમાંથી ભાષા નીકળી, નહિ કે એમના મસ્તકમાંથી.

^૧પ્રદ્યુમ્ન-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૬૪૫)—આના કર્તા રાજસાગરના શિષ્ય રવિસાગર છે. એમણે વિ. સં. ૧૬૩૬માં રૂપસેનચરિત્ર રચ્યું છે. વળી એમણે વિ. સં. ૧૬૪૫માં ઉન્નતનગર (ઊના)માં મૌનેકાદશીકથા રચી છે. અને એ જ વર્ષમાં માંડલમાં ખેંગારના રાજ્યમાં ૭૨૦૦ શ્લોક જેવડું પ્રસ્તુત પ્રદ્યુમ્ન-ચરિત્ર રચ્યું છે.

^૨પ્રદ્યુમ્ન-ચરિત (વિ. સં. ^૩૧૬૭૪)—આ રત્નચન્દ્રની વિ. સં. ૧૬૭૪-૮૮ની અહીં-સુરતમાં કરાયેલી રચના છે. એઓ કૃપારસકોશના કર્તા શાન્તિચન્દ્રના શિષ્ય છે. એમણે વિ. સં. ૧૬૭૮માં ઉપાધ્યાય ધર્મસાગરના મતના ખંડનરૂપે કુમતિવિષાદિજાંગુલી નામની કૃતિ રચી છે. આ ઉપરાંત એમણે નિમ્નલિખિત કૃતિઓ ઉપર વિ. સં. ૧૬૭૬ પહેલાં એકેક વૃત્તિ રચી છે:—

(૧) ^૪અધ્યાત્મ-કલ્પ-દ્રુમ, (૨) ઋષભ-વીર-સ્તવ, (૩) કલ્યાણ-મન્દિર-સ્તોત્ર, (૪) કૃપારસકોશ, (૫) 'દેવા: પ્રભો'સ્તવ, (૬) નૈષધ-ચરિત (૭) ભક્તામરસ્તોત્ર, (૮) રઘુવંશ અને (૯) શ્રીમદ્ધર્મસ્તવ.^૫

આ પ્રસ્તુત પ્રદ્યુમ્ન-ચરિતમાં ૧૭ સર્ગ છે. એની પદ્યસંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :—

૧૧૦, ૧૨૭, ૧૧૧, ૧૮૫, ૨૬૩, ૭૧, ૪૪૪, ૩૩૭, ૨૮૭, ૩૧૦, ૭૫, ૩૦૩, ૧૪૩, ૨૧૪, ૩૬, ૧૮૪, અને ૧૮૪ (૧૭૮+૧૫). આમ એકંદર ૩૪૧૪ પદ્યો છે.

વિષય—સ. ૧માં કૃષ્ણ દ્વારા દ્વારકાનું સ્થાપન અને એમને થયેલી રાજ્યની પ્રાપ્તિ તેમ જ નારદનું આગમન એ વિષયો વર્ણવાયા છે.

સ. ૨માં રુકિમણીના મહેલમાં નારદનું આગમન અને એ સ્ત્રીના પતિ તરીકે કૃષ્ણની પ્રાપ્તિ એ બાબતો રજૂ કરાઈ છે.

સ. ૩માં કૃષ્ણે રુકિમણીનું કરેલું દર્શન અને 'કુંડિન' ઉદ્યાનમાં એ બેનું મિલન એ બે હકીકતો અપાઈ છે.

સ. ૪માં રુકિમણીનાં કૃષ્ણ સાથેનાં લગ્નનું વર્ણન કરાયું છે.

સ. ૫માં કૃષ્ણ અને રુકિમણીના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નનું હરણ, નારદનું આગમન અને પ્રદ્યુમ્નના પૂર્વ ભવનું વર્ણન એ બાબતો નિરૂપાઈ છે.

સ. ૬માં રુકિમણીના પૂર્વ ભવને અંગે પ્રશ્ન, સીમન્ધરસ્વામી પાસેથી નારદનું આગમન અને એ તીર્થકરે પ્રદ્યુમ્ન વિષે કહેલા વૃત્તાંતનું નારદે કરેલું કથન અને એથી કૃષ્ણ વગેરેને થયેલો આનંદ એ બીનાઓ રજૂ કરાઈ છે.

૧. આ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી પ્રકાશિત થયેલું છે.

૨. આ ચરિત્ર “બી. બી. એન્ડ કંપની” તરફથી વિ. સં. ૧૯૭૪માં છપાવાયું હતું પરંતુ એ દુર્લભ બનતાં હીરાલાલ દેવચંદ દ્વારા એનું સંશોધન કરાવી શ્રી ઉમેદભાઈ ભૂરાલાલ તરફથી એ ઈ. સ. ૧૯૪૨માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

૩. “યુગ મુનિ-રસ-શશિ-વર્ષે”.

૪. આની વૃત્તિ વિ. સં. ૧૬૭૪માં રચાઈ છે.

૫. આ ઉપરાંત સમ્યક્ત્વ-સમતિકા ઉપર એમણે વિ.સં. ૧૬૭૬માં ગુજરાતીમાં બાલાવબોધ રચ્યો છે. અને એમાં આ વૃત્તિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

P. ૯૮

P. ૧૦૦

સ. ૭માં પ્રધુમ્નની યુવાવસ્થા, સોબ લાભની પ્રાપ્તિ, માતાપિતા સાથે પ્રધુમ્નનો કલહ અને નારદનું આગમન એ બાબતો હાથ ધરાઈ છે.

સ. ૮માં પ્રધુમ્નનું દ્વારકામાં આગમન અને એનો પોતાનાં માતાપિતા સાથેનો સમાગમ એ બે બાબતો વર્ણવાઈ છે.

સ. ૯માં શાંબનો જન્મ, પ્રધુમ્નનાં વૈદર્ભી સાથેનાં લગ્ન અને શાંબનાં ૯૯ કન્યા સાથેનાં લગ્ન એ બાબતો વર્ણવાઈ છે.

સ. ૧૦માં કૃષ્ણે કરેલો જરાસંઘનો વધ અને એમને થયેલી રાજ્યની પ્રાપ્તિ એ બે હકીકત અપાઈ છે.

સ. ૧૧માં સાગરચન્દ્રનાં કમલામેલા સાથેના લગ્ન, ઉષાનું હરણ અને બાણનો વધ એ બે બાબતોનું વર્ણન છે.

સ. ૧૨માં નેમિનાથનાં લગ્નનો પ્રસંગ, એમણે લીધેલી દીક્ષા, એમને થયેલું કેવલજ્ઞાન અને એમણે કરેલી તીર્થની સ્થાપના એમ વિવિધ હકીકતો આલેખાઈ છે.

સ. ૧૩માં દ્રૌપદીનું હરણ, કૃષ્ણ અને પાંડવોનું અમરકંકામાં ગમન અને દ્રૌપદીને પાછી મેળવવી, પાંડવોનું દેશાટન અને એમનું દ્વારકામાં આગમન એ બાબતો અપાઈ છે.

સ. ૧૪માં દેવકીના છ પુત્રો, ગજસુકુમાલ અને સાગરચન્દ્રના વૃત્તાંત અપાયા છે. ત્યાર બાદ દેવે કરેલી કૃષ્ણની પરીક્ષા અને એ દેવ દ્વારા એમને ભેરીની થયેલી પ્રાપ્તિ એ બાબતો રજૂ કરાઈ છે. ત્યાર પછી ધન્વન્તરિ અને વૈતરણિ એ બે વૈદ્યોનો અને ઢંઢણકુમારનો અધિકાર વર્ણવાયો છે.

સ. ૧૫માં રથનેમિ અને રાજમતીનો પ્રસંગ રજૂ કરાયો છે અને શાંબની અને કૃષ્ણના એક અભવ્ય પુત્ર નામે પાલકની હકીકત અપાઈ છે.

સ. ૧૬માં દ્વારિકાના નાશ વિષે અને સ્વકીય મૃત્યુ વિષે કૃષ્ણે નેમિનાથને કરેલા પ્રશ્ન અને એમને મળેલા ઉત્તર, પ્રધુમ્ન, શાંબ વગેરેની દીક્ષા, દ્વારિકાનો દાહ અને કૃષ્ણનું અવસાન એમ વિવિધ બાબતો અપાઈ છે.

સ. ૧૭માં બલદેવની દીક્ષા, તપશ્ચર્યા અને પાંચમાં સ્વર્ગની એમને થયેલી પ્રાપ્તિ તેમ જ પ્રધુમ્ન, શાંબ વગેરેને થયેલું કેવલજ્ઞાન અને એમની મુક્તિ વર્ણવાયાં છે. અંતમાં ૧૫ શ્લોકની પ્રશસ્તિ અપાઈ છે અને એ દ્વારા આનન્દવિમલસૂરિથી માંડીને કર્તાના ગુરુ શાન્તિચન્દ્ર સુધીની પરંપરાનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. એ ઉપરથી આનન્દવિમલસૂરિના શિષ્ય તે સહજકુશલગણિ અને એ ગણિના શિષ્ય તે ઉપાધ્યાય સકલચન્દ્ર છે અને એ સકલચન્દ્રના શિષ્ય વાયક શાન્તિચન્દ્ર તે પ્રસ્તુત ચરિતના કર્તાના ગુરુ થાય છે એ વાત જાણી શકાય છે.

સમાનનામક અન્ય કૃતિઓ—દિ.પં. રઈધૂએ અપભ્રંશમાં અને કવિ સિદ્ધિએ તેમ જ કવિ રલ્હણે પાઈયમાં પજજીણચરિય નામની એકેક કૃતિ રચી છે. ભોગકીર્તિએ, વાદિચન્દ્રે અને સકલકીર્તિએ

સંસ્કૃતમાં એકેક પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર રચ્યું છે. આ ઉપરાંત મલ્લિભૂષણ, શુભચન્દ્ર અને સોમસેન દ્વારા પણ એકેક પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર રચાયું છે. એ ત્રણે પણ સંસ્કૃતમાં જ હશે. [જિનેશ્વર અને યશોધરે પણ પ્ર. ચ. રચ્યું છે.]

^૧ક્ષત્રચૂડામણિ (લ. વિ. ૧૧૨૫)– આના કર્તા ‘વાદીભસિંહ’ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ દિ. ઓડયદેવ છે. એમણે ^૨ગદ્ય-ચિન્તામણિની રચના કરી છે. એમાં સૂચવાયા મુજબ એઓ પુષ્પસેનના શિષ્ય થાય છે. એમનો સમય વિક્રમની બારમી સદીનું પ્રથમ ચરણ હોવાનું મનાય છે.^૩

P. ૧૦૨

ક્ષત્ર યાને ક્ષત્રિયોમાં ચૂડામણિરૂપ જીવન્ધરનું ચરિત્ર આ ^૪પદ્યાત્મક કૃતિ નામે ક્ષત્ર-ચૂડામણિ દ્વારા આલેખાયું છે. તેમ કરતી વેળા પદ્યના પૂર્વાર્ધમાં કથા અને એના ઉત્તરાર્ધમાં અર્થાન્તરન્યાસ દ્વારા કોઈ નીતિ કે ઉપદેશનું સુંદર સૂક્ત રજૂ કરાયું છે. આના સંપાદકે, તિરુત્તકદેવે તામિલમાં રચેલા જીવકચિન્તામણિ નામના પદ્યાત્મક કાવ્ય સાથે આની તુલના કરી એમ કહ્યું છે કે આ ^૫જીવક-ચિન્તામણિ તે વાદીભસિંહની ઉપર્યુક્ત તેમ જ ગદ્યચિન્તામણિ એમ બે કૃતિની છાયારૂપે યોજાયેલું કાવ્ય છે. [આ ઉપરાંત હરિચન્દ્ર, ભાસ્કર, સુચન્દ્રાચાર્ય, બ્રહ્મચ્ય, અને શુભચન્દ્રની પણ રચના છે. જુઓ જૈ. સા. બૃ. ઈ. ભા. ૬ પૃ. ૧૫૦-૧]

પંજિકા–આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

ચૂડામણિકાવ્ય (લ. વિ.સં. ૧૧૩૦)–આના કર્તા દિ. વર્ધદેવ છે. આ કાવ્યનો ઉલ્લેખ શકસંવત્ ૧૦૫૦ની મલ્લિષેણ-પ્રશસ્તિમાં છે.

^૬પરિશિષ્ટ-પર્વ યાને ^૭સ્થવિરાવલી-ચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૧૨૨૫)–આ બે નામ પૈકી પ્રથમ નામ આ કૃતિના સ.૧ના શ્લો. પમાં જોવાય છે એટલું જ નહિ, પણ આ કૃતિ હૈમ ત્રિપષ્ટિ. પછી રચાઈ છે એમ એના કર્તા ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિ કહે છે એ વાત પણ જાણવા મળે છે. બીજું નામ

P. ૧૦૩

૧. આનું સંપાદન ટી. પી. કુપ્પૂસ્વામી શાસ્ત્રીએ ઈ. સ. ૧૯૦૩માં કર્યું છે અને એ તાંજોરથી છપાવાયું છે.

[આનો હિન્દી અનુવાદ દિ. જૈનપુસ્તકાલય સૂરતથી પ્રસિદ્ધ છે.]

૨. આનું સંપાદન પણ ઉપર્યુક્ત શાસ્ત્રીએ ઈ.સ. ૧૯૦૨માં કર્યું છે. [ભારતીય જ્ઞાનપીઠથી પણ પ્રકાશિત છે.]

૩. જુઓ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૪૮૨).

૪. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૮૭). માં તો ૧૧ લંબકમાં ગદ્યમાં રચાયાનો ઉલ્લેખ છે.

૫. ચોલ નરેશ કુલોત્તુંગ (રાજ્યકાલ વિ. સં. ૧૧૩૭-૧૧૭૫)ની અભ્યર્થનાથી તામિલમાં રચાયેલા પેરિય-પુરાણમાં આનો ઉલ્લેખ છે.

૬. આનું ડૉ. હર્મણ યાકોબીએ પ્રસ્તાવનાપૂર્વક કરેલું સંપાદન “બિબ્લિઓથેકા ઇન્ડિકા”માં કલકત્તાથી ઈ.સ. ૧૮૯૧માં પ્રકાશિત થયું હતું. એમાં પ્રો. લોયમેને અને ટોનિએ કેટલાક ઉમેરા કરી એની બીજી આવૃત્તિ ઈ. સ. ૧૯૩૨માં છપાવી હતી. “જૈ. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી આ પરિશિષ્ટ-પર્વ વિ. સં. ૧૯૬૮માં પં. હરગોવિંદદાસ ત્રિકમચંદ શેઠની સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના સહિત બહાર પડાયું હતું. [અનેકાંત પ્ર. ધ્વારા પુનર્મુદ્રણ થયું છે.]

આ પરિશિષ્ટ-પર્વના કેટલાક અંશોનો પ્રો. હર્ટલે જર્મન અનુવાદ કર્યો છે. [ગુજ. અનુવાદ પ્રગટ થયેલ છે.]

૭. મેરુતુંગસૂરિકૃત વિચારશ્રેણિનું બીજું નામ ‘સ્થવિરાવલી’ છે.

‘મહાકાવ્ય’ એવા ઉલ્લેખપૂર્વક પ્રત્યેક સર્ગના અંતની પુષ્પિકામાં નજરે પડે છે. વળી એ સ. ૧, શ્લો. ૬ ઉપરથી તારવી શકાય તેમ પણ છે.

આ મહાકાવ્ય તેર સર્ગમાં વિભક્ત છે. એનાં પદોની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :-

૪૭૪, ૭૪૫, ૨૯૨, ૬૧, ૧૦૭, ૨૫૨, ૧૩૮, ૪૬૯, ૧૧૩, ૪૦, ૧૭૮, ૩૦૮ અને ૨૦૩.

આમ આ મહાકાવ્યમાં ૩૩૪૦ પદો છે.

વિષય—આ કૃતિ સુધર્મસ્વામીના શિષ્ય અને અંતિમ કેવલી જંબૂસ્વામીથી માંડીને વજ્રસ્વામી સુધીના મુનિવરોની જીવનઝરમર રજૂ કરાઈ છે. એમાં પ્રસંગોપાત્ત જે કથાનકો વગેરે અપાયાં છે તે પૈકી ઘણાંખરાંનાં મૂળ પ્રો. યાકોબીએ એમની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૮ ઈ.)માં કોષ્ટક દ્વારા દર્શાવ્યાં છે. **વસુદેવહિંદી** તેમ જ **આવસ્સયની નિજજુતિથી** માંડીને એના ઉપરની હારિભદ્રીય ટીકા સુધીમાં જે આ જાતનું સાહિત્ય રચાયું હતું તેનો ઉપયોગ ‘કલિ.હેમચન્દ્રસૂરિ’એ કર્યો છે અને એને પોતાની પ્રતિભા વડે કાવ્યમય મધુરુ સ્વરૂપ આપ્યું છે.’

પ્રથમ સર્ગનો પ્રારંભ ચાર મંગલ-શ્લોકોથી કરાયો છે. એમાંના પહેલા બે સકલાર્હત્તમાં જોવાય છે. પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ અને વલ્કલચીરિની કથા અને જંબૂસ્વામીનો પૂર્વ ભવ અહીં આલેખાયાં છે. આ પૈકી વલ્કલચીરિની કથા તો રામાયણના ઋષભશૃંગ સાથે આબેહૂબ મળતી આવે છે.

બીજા સર્ગમાં ‘જંબૂસ્વામીના જન્મની અને આઠ કન્યા સાથેનાં એમનાં લગ્નની તથા લગ્નવિધિની વાત છે. વિશેષમાં લગ્ન થયા પછી તરત જ પ્રભવ ચોર ચોરી કરવા આવતાં એને ઉદેશીને જંબૂસ્વામીએ કહેલાં (૧) ‘મધુબિન્દુના દષ્ટાન્તને, (૨) “અઢાર નાતરાં” તરીકે સુપ્રસિદ્ધ કુબેરદત્ત અને કુબેરદત્તાની કથાને અને (૩) મહેશ્વરદત્તાની કથાને અહીં સ્થાન અપાયું છે. એ ઉપરાંત જંબૂસ્વામીની ચાર પત્નીઓ એકેક કથા કહે છે અને એના પ્રત્યુત્તરરૂપે જંબૂસ્વામી પણ એકેક કથા કહે છે. એમ નીચે મુજબની આઠ કથાઓ અહીં આલેખાઈ છે :-

(૧) કાચો પાક કાપનાર ખેડૂત, (૨) મરેલો હાથી અને કાગડો, (૩) વાંદરો અને વાંદરી, (૪) અંગારકારક (કોલસાવાળો), (૫) નૂપુરપંડિતા (ઝાંઝરવાળી સ્ત્રી) અને ઘરડું શિયાળ, (૬) કામાતુર વિઘ્નમાલી, (૭) શંખ ફૂંકનાર તેમ જ (૮) શિલાજીત અને વાંદરો.

૧. એમનું જે ચરિત્ર અહીં પરિશિષ્ટ-પર્વમાં અપાયું છે તેના છાયાનુવાદની ગરજ સારે એવી એક કૃતિ ‘ન્યાયાચાર્ય’ યશોવિજયગણિએ ગુજરાતીમાં રચી છે. એનું નામ જંબૂસ્વામીનો રાસ છે. આ રાસનો પરિચય મેં યશોદોહન (પૃ. ૧૦૭-૧૧૨)માં આપ્યો છે. [જયશંખરસૂરિકૃત જંબૂચ અને ભાષાંતર “આર્ય-જય કલ્યાણકેન્દ્ર” મુંબઈથી પ્રસિદ્ધ થયા છે.]

૨. આ દષ્ટાન્તરૂપ કથા એક યા બીજા સ્વરૂપે દેશવિદેશની ભાષામાં ઊતરી છે અને આમ એને દુનિયાભરના સાહિત્યમાં સ્થાન મળ્યું છે. આ સંબંધમાં જુઓ “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૧૩, અં. ૫)માં પ્રસિદ્ધ થયેલો મારો લેખ નામે “મધુબિન્દુના દષ્ટાન્તનું પર્યાલોચન”.

૩. આને અંગેનો મારો લેખ નામે “અઢાર નાતરાંનો અધિકાર યાને કુબેરદત્ત અને કુબેરદત્તાની કથની” “આ. પ્ર.” (પુ. ૫૧ અં. ૨ અને ૩) માં છપાયો છે.

૪. બેકી અંકવાળીકથાઓ જંબૂસ્વામીએ કહી છે.

ત્રીજા સર્ગમાં બાકીની ચાર પત્નીઓની કહેલી એકેક કથા અને એના રદિયારૂપે જંબૂસ્વામીએ કહેલી એકેક કથા એમ 'આઠ કથાઓ અપાઈ છે. એ નીતિ-કથાઓ તરીકે મહત્વની છે.

જંબૂસ્વામિ પોતાની પત્નીઓ તેમ જ પ્રભવસ્વામી સાથે સુધર્મસ્વામી પાસે દીક્ષા લે છે એ વાત કહી આ સર્ગ પૂર્ણ કરાયો છે.

ચોથા સર્ગમાં સુધર્મસ્વામી તેમ જ જંબૂસ્વામીનાં નિર્વાણ અને એમની પાટે પ્રભવસ્વામીનું સ્થાપન એ બે બાબતો અપાઈ છે.

પાંચમા સર્ગમાં પ્રભવસ્વામીના પટ્ટધર શય્યંભવસૂરિનો વૃત્તાંત છે. એમણે પોતાના પુત્ર મનક માટે દસવેયાલિય રચ્યુ હતું એ બાબત અહીં નિર્દેશાઈ છે. કુણિકનું રાજગૃહમાં રાજ્ય હતું એ હકીકતનો પણ અહીં ઉલ્લેખ છે.

છઠ્ઠા સર્ગમાં ભદ્રબાહુસ્વામીના ચાર શિષ્યોની અને અર્ણિકાપુત્રની આખ્યાયિકા છે. ઉદાયીનો વધ થયો તેમ જ એક હજામ અને ગણિકાનો પુત્ર નન્દ વીરસંવત્ ૬૦માં 'પાટલીપુત્ર'નો સ્વામી બન્યો એ બે બાબત અહીં રજૂ કરાઈ છે.

સાતમા સર્ગમાં આ નન્દ અને એના અમાત્ય કલ્પકનો વૃત્તાન્ત છે.

P. ૧૦૬

આઠમા સર્ગમાં બીજા સાત નન્દના અને કલ્પકના કુળના સાત અમાત્યોના નિર્દેશપૂર્વક નવમા નન્દની અને એના મુખ્ય પ્રધાન શકટાલની અને એ પ્રધાનના પુત્ર સંયમમૂર્તિ 'સ્થૂલભદ્ર'ની હકીકત અપાઈ છે.

નવમા સર્ગમાં નવમા નન્દનો નાશ, ચાણક્યનું કથાનક, ચન્દ્રગુપ્તનો રાજ્યાભિષેક અને એમણે કરેલો જૈન ધર્મનો સ્વીકાર અને કુણાલે પોતાના પિતા અશોકને મળી સંપ્રતિ માટે રાજપાટ મેળવ્યું એ એમ વિવિધ બાબતો અહીં આલેખાઈ છે. આ ઉપરાંત સંપ્રતિના સમયમાં પડેલો ભયંકર દુકાળ અને આગમોના પઠનપાઠનમાં વિચ્છેદ, ચૌદ પુવ્વ (પૂર્વ) રૂપ મહત્વપૂર્ણ અને વિશાળ વિભાગથી વિભૂષિત દિટ્ટિવાયનો ભદ્રબાહુસ્વામી પાસે સ્થૂલભદ્રે કરેલો અભ્યાસ એ બાબતો વર્ણવાઈ છે.

દસમા સર્ગમાં સ્થૂલભદ્રની જીવનકથાના અવશિષ્ટ અંશોની હકીકત અપાઈ છે.

અગિયારમાં સર્ગમાં 'જિનકલ્પી' તરીકે આર્ય મહાગિરિનું જીવન આલેખાયું છે. વળી અહીં 'અવન્તીસુકુમાલનું વૃત્તાન્ત અપાયું છે.

૧. આમાંની એક કથા 'મા-સાહસ' પક્ષીની કથા છે, આને અંગેનો મારો લેખ નામે "મા-સાહસ પક્ષી" "ભારતી"ના વિ.સં. ૨૦૦૫ના વાર્ષિકમાં છપાયો છે. આ પક્ષીને લગતી કેટલીક હકીકત મેં ઉપદેશરત્નાકરની મારી "ભૂમિકા" (પૃ. ૨૫-૨૭)માં આપી છે. વિશેષમાં "The Jaina Records about Birds" નામના મારા અંગ્રેજી લેખ (પૃ. ૮૩)માં મેં આ પક્ષી વિષે નોંધ લીધી છે. આ લેખ "ABORI" (Vols. XLIII & XLV)માં બે કટકે છપાયો છે.

૨. એઓ ચતુર્દશપૂર્વધર કેવી રીતે બન્યા એ હકીકત મેં "મુનિરત્ન શ્રી-સ્થૂલભદ્રના જીવનનો એક પ્રસંગ" એ નામના મારા લેખમાં આલેખી છે. આ લેખ "જૈ. ધ. પ્ર." (પુ. ૫૫, અં. ૪)માં છપાયો છે. એમાં એ સ્થૂલભદ્રનો જીવનવૃત્તાન્ત રજૂ કરનારી સાત કૃતિઓની નોંધ લીધી છે. એમાં કુમારવાલપરિબોહ (પ્રસ્તાવના) ઉમેરવી ઘટે.

૩. એમનાં હાડકાં ઉપર "મહાકાલ"નું મંદિર રચાયાની જૈન પરંપરા છે.

P. ૧૦૭ સર્ગમાં વજ્રસ્વામીની જીવનરેખા આલેખાઈ છે, દુકાળ પડતાં એઓ જાદુઈપટ ઉપર સકળ સંઘને બેસાડી ‘પુરી’ જાય છે અને ત્યાં ‘પર્યુષણ’ પર્વ ઉજવે છે એ વાત અહીં કહેવાઈ છે.

તેરમાં સર્ગમાં આર્યરક્ષિતનો જીવનવૃત્તાન્ત અપાયો છે. વજ્રસ્વામી પછી વજ્રસેન પટ્ટધર બને છે એ વાત અહીં કહેવાઈ છે. વળી જૈન શ્રમણોના સમસ્ત વંશોની ઉત્પત્તિ વજ્રસ્વામીથી છે એવો પણ અહીં ઉલ્લેખ છે.

‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિએ ત્રિષષ્ટિ.માં તેમ જ આ પરિશિષ્ટપર્વમાં કથાનકો વગેરે અનુષ્ટુભમાં રચી અને પ્રવાહિતાનાં જવલંત ઉદાહરણો પૂરાં પાડ્યાં છે.

આ બંને બૃહત્-કાવ્યમાંની કથા એ કહાવલીની જેમ કેવળ સંગ્રહરૂપ નથી પરંતુ એમાં એકસૂત્રતા, સુશ્લિષ્ટતા, પ્રવાહિતા અને પ્રસાદ છે તેમ જ સાહિત્યિક સૌષ્ઠ્ય છે.^૧

સમકાલીનતા—લોક-સાહિત્યની, કથાનકોની તેમ જ જૈન પટ્ટાવલીની દૃષ્ટિએ પણ મહત્વની કૃતિરૂપ આ પરિશિષ્ટ-પર્વની રચના યોગશાસ્ત્રની વિવૃત્તિની સાથેસાથે થઈ હોય એમ લાગે છે કેમકે યોગશાસ્ત્ર (પ્ર.૩, શ્લો. ૧૩૧)ની વિવૃત્તિ (પત્ર ૨૫૮આ-૨૬૫આ) માં જે સ્થૂલભદ્રની કથા છે તે પરિશિષ્ટ-પર્વના સર્ગ ૮ના શ્લો. ૨-૧૮૩માં અને સર્ગ ૮ના શ્લો. ૫૫-૧૧૧માં લગભગ એ જ શબ્દોમાં નજરે પડે છે.

P. ૧૦૮ અંબડ-કથા (લ. વિ. સં. ૧૨૬૦)—આ ૧૨૬૦ શ્લોક જેવડી કથાના રચનારા મુનિરત્નસૂરિ છે. એમણે વિ.સં. ૧૨૫૫માં ‘અમમચરિત્ર રચ્યું છે. પ્રસ્તુત અંબડ-કથામાં અંબડ ક્ષત્રિયનું અને સાથે સાથે એની બત્રીસ પુત્રીઓની ઉત્પત્તિનું વર્ણન અપાયું છે.

‘અંબડ-ચરિત્ર ()—આ ગદ્યાત્મક ચરિત્રના કર્તા પં. અમરસુન્દર છે.

સમાનનામક કૃતિઓ—વિ.સં. ૧૫૭૧ ‘પહેલાં જયમેરુએ અને વિ.સં. ૧૫૮૮માં વાયક હર્ષસમુદ્રે તેમ જ અન્ય કોઈકે અંબડ-ચરિત્ર નામની એકેક કૃતિ રચી છે.

૧. આને ‘જગન્નાથપુરી’ તરીકે કેટલાક ઓળખાવે છે દા.ત. કલ્યાણવિજયજીએ પ્ર.ચ.ના ‘પ્રબન્ધ-પર્યાલોચન’ (પૃ. ૧૬)માં એમ કહ્યું છે.

૨. જુઓ હેમસમીક્ષા (પૃ. ૩૦૬).

૩. આ કથા અમદાવાદથી ઇ.સ. ૧૮૨૩માં છપાવાઈ છે. આ કૃતિને આધારે ‘બલ્લાણ’ ગચ્છના ઉપાધ્યાય ભાવે અંબડરાસ રચ્યો છે. વળી ઉપર્યુક્ત સંસ્કૃત કથાના ભાવાર્થ ઉપરથી વિનયસમુદ્રે વિ. સં. ૧૫૮૮માં અંબડ-ચોપાઈ અને મંગલમાણેકે વિ.સ. ૧૬૩૮માં અંબડ-કથાત્મક-ચોપાઈ રચી છે.

૪. આનો પરિચય મેં પૃ. ૩૧-૩૨માં આપ્યો છે.

૫. આ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઇ.સ. ૧૮૧૦માં છપાવાયું છે. આનો ડૉ. શાર્લટ ક્રાઉઝેએ કરેલો અંગ્રેજી અનુવાદ ‘Indische Novellen’માં લાઈપ્સિગથી ઇ.સ. ૧૮૨૨માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે.

૬. આમ કહેવાનું કારણ એ છે કે આ વર્ષમાં આ ચરિત્રની એક હાથપોથી લખાયેલી છે.

ભરતેશ્વરાભ્યુદય (લ. વિ. સં. ૧૨૬૦)-આના કર્તા પંડિત દિ. ગૃહસ્થ 'આશાધર' છે. એમનો જન્મ વિ.સં. ૧૨૩૫ની આસપાસમાં થયો હશે.^૨ એમણે અનગાર-ધર્મામૃતની વિ.સં. ૧૩૦૦માં જે ટીકા રચી છે તેની 'પ્રશસ્તિ' એમનાં જીવન અને કવન ઉપર મહત્વનો પ્રકાશ પાડે છે. એઓ જાતિથી 'વ્યાધેરવાલ' યાને 'બધેરવાલ' હતા. એમનાં પિતા, માતા, પત્ની અને પુત્રનાં નામ અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:-

સલ્લક્ષણ, શ્રીરત્ની, સરસ્વતી, અને છાહડ.

P. ૧૦૮

વિ. સં. ૧૨૪૮ની આસપાસમાં-પંદરેક વર્ષની વયે આ પં. આશાધર 'માંડલગઢ' છોડીને 'ધારા'માં આવ્યા હશે. અહીં એમણે વ્યાકરણનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આગળ જૈન ધર્મના ઉદ્યાર્થે એમણે પોતાનું જીવન 'નલકચ્છપુરા' (નાલછા)માં વ્યતીત કર્યું હતું. અહીં એઓ લગભગ ૩૫ વર્ષ રહ્યા હતા.

'નય-વિશ્વ-ચક્ષુ 'કલિ-કાલિદાસ' અને 'પ્રજ્ઞા-પુંજ' તરીકે અભિનંદિત આ આશાધરે 'માળવા'ના રાજા અર્જુનવર્માના ગુરુ 'બાલ-સરસ્વતી' મદનને કાવ્યશાસ્ત્રનો, વાદીન્દ્ર વિશાલકીર્તિને ન્યાય-શાસ્ત્રનો અને ભટ્ટારક વિનયચન્દ્રને ધર્મશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો.

એમણે સંસ્કૃતમાં કૃતિઓ રચી કેટલીકને સ્વોપજ વૃત્તિથી વિભૂષિત કરી છે. દા. ત. ભરતેશ્વરાભ્યુદય. વળી એમણે અન્યકર્તૃક ગ્રંથો ઉપર પણ ટીકાઓ રચી છે. આની અહીં હવે આપણે નોંધ લઈશું :-

સ્વરચિત કૃતિઓ-

(૧) અધ્યાત્મ-રહસ્ય

(૨-૫) 'અનગાર-ધર્મામૃત' અને 'સાગાર-ધર્મામૃત' તેમ જ આ બંનેની 'ભવ્યકુમુદચન્દ્રિકા' નામની સ્વોપજ ટીકા તથા જ્ઞાનદીપિકા નામની સ્વોપજ પંજિકા.

(૬) ક્રિયાકલાપ.

(૭-૮) જિનયજ્ઞકલ્પ (વિ. સં. ૧૨૮૫) યાને પ્રતિષ્ઠાસારોદ્ધાર અને એની સ્વોપજ ટીકા.

૧. એમને અંગેનો પં. નાથૂરામ પ્રેમીનો વિસ્તૃત લેખ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૧૨૯-૧૪૯)માં છપાયો છે. એમની કૃતિઓની નોંધ મેં જૈ. સં સા ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૬, ૪૪-૪૬, ૧૦૯, ૨૨૯, ૨૮૦, ૨૮૬, ૨૯૬ અને ૩૦૦)માં લીધી છે.

૨. જુઓ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૧૩૩)

૩. આ ૩૧ પદ્યની પ્રશસ્તિ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૧૪૩-૧૪૯)માં છપાઈ છે.

૪. આ ૨૪પૂતાનાની એક વૈશ્ય-જાતિ છે એમ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૧૩૧)માં કહ્યું છે.

૫-૭. સાગારધર્મામૃત તેમ જ અનગાર-ધર્મામૃત એ બંને કૃતિ ભવ્યકુમુદચન્દ્રિકા સહિત "મા. દિ. જૈ. ગ્રં."માં વિ. સં. ૧૯૭૨ અને ૧૯૭૪માં અનુક્રમે પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. ["રા. જૈ. શાસ્ત્રમાલા," "ભારતીય જ્ઞાનપીઠ"

વ. દ્વારા પણ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

(૯-૧૦) ^૧જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર અને એની સ્વોપજ ટીકા.

(૧૧-૧૨) ત્રિષષ્ટિ-સ્મૃતિ-શાસ્ત્ર અને એની સ્વોપજ ટીકા.

(૧૩) નિત્ય-મહોદધોત

(૧૪) પ્રમેય-રત્નાકર

(૧૫) રત્ન-ત્રય-વિધાન.

(૧૬-૧૭) રાજમતી-વિપ્રલંભ અને એની સ્વોપજ ટીકા.

અન્યકર્તૃક ગ્રંથોની ટીકા—આ આશાધરે અન્યે રચેલા નિમ્નાલિખિત ગ્રંથો ઉપર ટીકા રચી છે:—

(૧) ^૩અમરકોશ.

(૪) ^૪આરાહણાસાર.

(૨) ^૫અષ્ટાંગહૃદય.

(૫) ^૬ઈષ્ટોપદેશ.

(૩) શિવાયે પાઈયમાં

(૬) ^૭કાવ્યાલંકાર.

રચેલી આરાહણા.

(૭) ^૮ભૂપાલ-ચતુર્વિંશતિકા.

આ પૈકી ^૯દસ કૃતિઓ વિ. સં. ૧૨૮૫ પહેલાં, જિનયજ્ઞકલ્પ ૧૨૮૫માં, સાગાર-ધર્મામૃતની ટીકા ૧૨૮૬માં અને અનગાર-ધર્મામૃતની ટીકા ૧૩૦૦માં રચાઈ છે.^{૧૦}

પં. આશાધર પછી એમના જેવી બહુશ્રુત અને વિવિધ વિષયોને અંગે કૃતિઓ રચનારી વ્યક્તિ દિગંબર સમાજમાં કોઈ થઈ જણાતી નથી.^{૧૧}

વિષય—ઋષભદેવના સૌથી મોટા પુત્ર અને આ અવસર્પિણીની અપેક્ષાએ ‘ભારત’ વર્ષમાં પ્રથમ ચક્રવર્તી ભરત નરેશ્વરનો અભ્યુદય આ કાવ્યમાં વર્ણવાયો હશે એમ એનું શીર્ષક જોતાં જણાય છે. એ તો ઠીક, પણ ‘સિદ્ધ’ અંકથી અંકિત આ કાવ્ય ‘બૃહત્કાવ્ય’ છે કે નહિ અને તે પણ સંસ્કૃતમાં છે કે નહિ એ જાણવું બાકી રહે છે. તેમ છતાં એને સંસ્કૃત બૃહત્કાવ્ય માની લઈ મેં એની અહીં નોંધ લીધી છે. જિનયજ્ઞકલ્પમાં આશાધરે આ કાવ્યનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આર્ષભીય-કાવ્ય (ઉ. વિ. સં. ૧૭૪૫)—આ ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચર્ય યશોવિજયગણિએ ઋષભદેવના પુત્ર ભરતને અંગે રચેલું પદ્યાત્મક કાવ્ય છે. એ અદ્યાપિ પૂરેપૂરું મળી આવ્યું નથી. આનો પરિચય મેં યશોદોહન (ખંડ ૨, ઉપખંડ ૨, પ્રકરણ ૨, પૃ. ૯૯-૧૦૧)માં આપ્યો છે. [“યશોભારતી પ્ર.” મુંબઈથી આ પ્રગટ થયું છે.]

૧. આ કૃતિ સ્વોપજ ટીકા તેમજ શ્રુતસાગરની ટીકા સહિત ‘ભારતીય જ્ઞાનપીઠ, કાશી’ તરફથી ઈ.સ. ૧૯૫૪માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૨. આ છપાયેલી છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

૩-૮. આની ટીકા મળતી નથી.

૯. આનાં નામ જિનયજ્ઞકલ્પની પ્રશસ્તિમાં અપાયાં છે.

૧૦. આશાધરની કૃતિઓની નોંધ મેં D C G C M (Vol. XIX, pt. 2, P. 236)માં લીધી છે.

૧૧. જુઓ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૧૨૯)

અજિતનાથ-ચરિત્ર—સ્વતંત્ર કૃતિ તરીકે કોઈ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ હોય તો હોય; બાકી અરુણમણિનું વિ.સં. ૧૭૧૬માં રચાયેલું ‘અજિતનાથ-પુરાણ’ છે. એનો વિષય જૈનોના બીજા તીર્થંકર અજિતનાથની જીવનરેખા છે.

‘માણિક્યકાવ્ય (ઉ. વિ. સં. ૧૨૬૬)—આના કર્તા ‘રાજ’ ગચ્છના સાગરચન્દ્રના ભક્ત માણિક્યચન્દ્ર છે કે જેમણે કાવ્યપ્રકાશ ઉપર ‘સંકેત’ નામની ટીકા રચી છે. એમાં એમણે પોતે રચેલા કોઈ કાવ્યમાંથી ઉદાહરણો આપ્યાં છે. એ સંસ્કૃતમાં રચાયેલું બૃહત્ પદ્યાત્મક કાવ્ય હશે એમ માની નાની અહીં નોંધ લીધી છે. શું આ કાવ્ય તે શાન્તિનાથચરિત્ર કે પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર છે કે અન્ય કોઈ કાવ્ય છે ?

P. ૧૧૨

લીલાવતીસાર (લ. વિ. સં. ૧૨૭૦)—આ ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનપતિસૂરિના પ્રશિષ્ય અને જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય ‘જિનરત્નસૂરિ’એ ૨૧ ‘ઉત્સાહ’માં રચેલું કાવ્ય છે. એ જિનેશ્વરસૂરિએ વિ. ૧૦૮૨માં જ.મ.માં રચેલી ‘નિવ્યાણ-લીલાવર્ણનું’ સંસ્કૃત રૂપાંતર છે. [હરિવલ્લભ ભાયાણીએ જેસલમેરની એક જ પ્રતિના ફોટાના આધારે આનું સંપાદન કર્યું છે. આનું પ્રકાશન લા. દ. ભા. વિ. દ્વારા ઇ.સ. ૧૯૮૩માં થયું છે. આ ગ્રંથની રચના જાબાલીપુર (જાલોર)માં વિ.સં. ૧૩૪૦માં થઈ છે. આનું ગ્રંથાગ્ર પૃષ્ઠ ૫૩૫૦ છે. આ ગ્રંથ ક્યાંક ક્યાંક ત્રુટક છે.]

‘પાંડવચરિત (લ. વિ. સં. ૧૨૭૦)—આના કર્તા ‘મલધારી’ ગચ્છના મુનિચન્દ્રસૂરિના પદ્ધર દેવપ્રભસૂરિ છે. એઓ નરચન્દ્રસૂરિના ગુરુ થાય છે. એમણે નાયાધમ્મકહા નામનું છઠ્ઠું અંગ અને ત્રિષષ્ટિ.ને જોઈને કુતૂહલથી પાંડવોના ચરિત્રરૂપે ૮૦૦૦ શ્લોક જેવડું આ કાવ્ય ૧૮ સર્ગમાં વિ.સં. ૧૨૭૦ના અરસામાં રચ્યું છે. એનું સંશોધન યશોભદ્રસૂરિએ અને નરચન્દ્રસૂરિએ કર્યું હતું. આ પાંડવચરિત (સર્ગ ૬)માં નળની કથા છે.

પરિમાણ—આ મહાકાવ્યના ૧૮ સર્ગની પદ્યસંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

૫૯૧, ૪૮૫, ૪૮૪, ૪૭૧, ૫૩૫, ૧૦૨૨, ૭૦૫, ૫૬૨, ૩૮૦, ૪૮૦, ૩૯૨, ૫૦૩, ૧૧૧૧, ૩૩૧, ૧૨૯, ૩૫૧, ૩૬૭, અને ૨૯૩ (૨૮૧+૧૨).

૧. જુઓ પૃ. ૯

૨. આ નામ મેં યોજ્યું છે.

૩. આના રચનાવર્ષ તરીકે વિ.સં. ૧૨૧૬, ૧૨૪૬ અને ૧૨૬૬ એમ ત્રણ ભિન્ન ભિન્ન ઉલ્લેખ જોવાય છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઇ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૮૭).

૪. એઓ વિ. ૧૩૦૭માં વિદ્યામાન હતા.

૫. આ કૃતિ અનુપલબ્ધ છે. એનો ઉલ્લેખ ધનેશ્વરે વિ. સં. ૧૦૯૫માં રચેલા સુરસુન્દરિચરિય (કહા)માં કર્યો છે.

૬. આ “કાવ્યમાલા” (૯૩)માં ઇ. સ. ૧૯૧૧માં છપાયું છે. આ મહાકાવ્ય “મેસર્સ એ. એમ. ઍન્ડ કંપની” તરફથી બે ભાગમાં (આઠ અને દસ સર્ગ પૂરતા) એક જ વર્ષમાં ઇ. સ. ૧૯૩૬માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

આનું ગુજરાતી ભાષાંતર ભીમસિંહ માણેક તરફથી ઇ.સ. ૧૯૭૮માં છપાવાયું છે.

૭. આ પ્રશસ્તિનાં પદ્યોની સંખ્યા છે.

P. ૧૧૩

આમ એકંદર ૮૮૦૨ પદો છે.

વિષયો—આ ૧૮ સર્ગના વિષય સર્ગદીઠ અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે:

પાંડવોના પૂર્વજોનું વર્ણન, કૃષ્ણ, નેમિનાથ અને યુધિષ્ઠિરનો જન્મ અને દ્વારકાનું સ્થાપન, ભીમ, દુર્યોધન વગેરેનો જન્મ, પાંડવો અને કૌરવોનો કળાનો અભ્યાસ અને એની પરીક્ષા, દ્રૌપદીના સ્વયંવરનું વર્ણન, અર્જુનની તીર્થયાત્રા અને યુધિષ્ઠિરનો રાજ્યાભિષેક, નળનું ઉપાખ્યાન અને ઘૂતનું વર્ણન, લાક્ષાગૃહ અને હિડંબ તથા બકનો વધ, કિરાત અને અર્જુનનું યુદ્ધ, તલતાલનો વધ અને કમળાનું હરણ, દુર્યોધનની અર્જુન દ્વારા મુક્તિ (એનું મોચન) અને કૃત્યાના ઉપદ્રવનું નિવારણ, ‘વિરાટ’ નગરમાં અવસ્થાન અને ગાયનું ગ્રહણ, કૃષ્ણનું હસ્તિનાપુરમાં દૂતને મોકલવું, ધૃતરાષ્ટ્રે અને સંજયે આપેલો ઉપદેશ તથા કૃષ્ણનું દૂત તરીકેનું કાર્ય, કૃષ્ણ અને પાંડવોનાં સૈન્યની રવાનગી તેમ જ પાંડવો અને કૌરવોની સેનાની સજ્જતા, પાંડવો અને કૌરવોના યુદ્ધનું વર્ણન, જરાસંઘનો વધ, ભીષ્મનું સ્વર્ગગમન, નેમિનાથનાં લગ્નની તૈયારી, એમની દીક્ષા અને સર્વજ્ઞતા, દ્રૌપદીનું હરણ અને કૃષ્ણ દ્વારા પ્રત્યાનયન, દ્વારકાનો દાહ અને કૃષ્ણનું અવસાન, અને બલદેવનું સ્વર્ગમન તથા નેમિનાથ અને પાંડવોનું નિર્વાણ.

નોંધ—અહીં એ વાત નોંધીશ કે મહાભારતમાં પાંડવોનું જે ચરિત્ર મળે છે તેનાથી કેટલીક બાબતમાં ભિન્ન સ્વરૂપનું ચરિત્ર જૈન ગ્રંથોમાં જોવાય છે તો એનું શું કારણ ? એનો ઉત્તર પ્ર. ચ. (શૃંગ ૨૨, શ્લો. ૧૫૮-૧૬૨)માં હેમચન્દ્રસૂરિના પ્રબંધમાં એમ અપાયો છે કે ભીષ્મે એમ કહ્યું હતું કે મારું મૃત્યુ થતાં મારો એવી ભૂમિમાં અગ્નિ સંસ્કાર કરજો કે જ્યાં કોઈને બાળવામાં ન આવ્યા હોય. એ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં નીચે મુજબની દેવવાણી થઈ :—

“અત્ર ભીષ્મશતં દર્શ્યં પાણ્ડવાનાં શતત્રયમ્ ।

દ્રોણાચાર્યસહસ્રં તુ કર્ણસંખ્યા ન વિદ્યતે ॥”^૨

P. ૧૧૪

આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે ત્રણસો પાંડવોમાંથી કોઈકનું ચરિત્ર જૈન ગ્રંથોમાં આલેખાયા મુજબનું હોઈ શકે.

ટીકા—આ પાંડવચરિત ઉપર મુનીશ્વરે ટીકા રચી છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૪૩માં લખાયેલી મળે છે.

^૩પાંડવચરિત્ર (વિ. સં. ૧૬૬૦)—આના કર્તા દેવવિજયગણિ છે. એઓ વિજયરાજસૂરિના શિષ્ય વિજયરાજસૂરિ (રાજવિજયસૂરિ)ના શિષ્ય થાય છે. દેવેન્દ્રસૂરિકૃત દાનાદિ ચાર કુલકો ઉપર

૧. આ પદ્ય મહાભારતના ભીષ્મ-પર્વમાં છે.

૨. આ ઉપરથી ભગવદ્-ગીતા (અ.૪)નું નિમ્નાલિખિત પાંચમું પદ્ય કોઈકને સ્ફુરે તો નવાઈ નહિ:—

“बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ! ।

तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परन्तप ! ॥૫॥”

૩. આ ચરિત્ર “પ. જૈ. ગ્રં.”માં વીરસંવત્ ૨૪૩૮માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

એમણે વિ.સં. ૧૬૬૬માં ધર્મરત્નમંજૂષા રચી છે. વળી એમણે રામચરિત રચ્યું છે અને સત્તરિસયઠાણ ઉપર 'વૃત્તિ રચી છે.' એમણે પ્રસ્તુત પાંડવ-ચરિત્ર ગદ્યમાં વિ. સં. ૧૬૬૦માં રચ્યું છે. એ ૧૮ વિભાગમાં વિભક્ત છે અને એનું સંશોધન શાન્તિચન્દ્રના શિષ્ય રત્નચન્દ્રે કર્યું છે.

પાંડવચરિત્ર ()—આ વિજયગણિએ ૧૪ સર્ગમાં રચ્યું છે એમ જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૪૨)માં નોંધ છે.

પાંડવચરિત્ર ()—આના કર્તા 'શુભવર્ધનગણિ છે. આ ૧૧૧ સર્ગમાં વિભક્ત છે. આમાં અનુક્રમે પાંડવોની ઉત્પત્તિ, પાંડવો અને કૌરવોનો વિદ્યાભ્યાસ અને એમનાં બળની પરીક્ષા, દ્રૌપદીનો સ્વયંવર અને અર્જુન સાથે એનાં લગ્ન, પાંડવની દ્યૂતકીડા અને એમનો વનવાસ, હિડંબાનાં લગ્ન અને અર્જુનની વિદ્યાસાધના, કૌરવાદિનો ક્ષય, 'શત્રુંજય'ની યાત્રાદિરૂપ પુણ્ય કાર્ય, દ્રૌપદીનું હરણ ઇત્યાદિ અને પાંડવોનું મુક્તિગમન એમ વિવિધ બાબતોને સ્થાન અપાયું છે.

P. ૧૧૫

લઘુ-પાંડવ-ચરિત્ર ()—આ ૨૫૦૦ શ્લોક જેવડી અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ છે. [આ ઉપરાંત શુભચન્દ્રે સં. ૧૬૦૮માં, વાદિયન્દ્રે સં. ૧૬૫૪માં અને શ્રુતભૂષણે સં. ૧૬૫૭માં પાંડવપુરાણની રચના કરી છે. જુઓ જૈ. સા. બૃ. ઈ. ભા. ૬ પૃ. ૫૩-૫૫.]

પાંડવચરિત્રોદ્ધાર ()—આના પ્રણેતા જયાનન્દ છે. એમણે ક્યા પાંડવચરિત્રના સંક્ષેપરૂપે આ રચના કરી છે તે જાણવા માટે એની હાથપોથી તપાસવી ઘટે.

બાલભારત (લ. વિ. સં. ૧૨૭૫)—આ 'વેણીકૃપાણ' અમરચન્દ્રે બ્રાહ્મણોની પ્રેરણાથી રચેલું કાવ્ય છે. એ એ 'વીર' અંકથી અંકિત છે. એ ૧૮ પર્વમાં વિભક્ત છે. એમાં એકંદરે ૪૪ સર્ગ છે. પહેલા ૪૩ સર્ગ એ વ્યાસે રચેલા મનાતા મહાભારતના સંક્ષેપરૂપ છે. એમાં કર્તાએ પોતાના જૈન મંતવ્યોથી આ કૃતિને રંગી નથી કે તદનુસાર ફેરવી નથી પરંતુ મૂળ કૃતિ પ્રમાણે જ હકીકત રજૂ કરી છે. આથી આ કાવ્ય અજૈનોને પણ પ્રિય અને ગ્રાહ્ય બન્યું છે. ૪૪મો સર્ગ પ્રશસ્તિરૂપ છે. એ સિવાયના પ્રત્યેક સર્ગના પ્રારંભમાં વ્યાસની સ્તુતિરૂપ એકેક પદ્ય છે. પ્રો. વિન્તર્નિત્સે આ કાવ્ય વિષે એમના જર્મન પુસ્તક Geschichte der Indischen Litteratur (III, p, 74)-માં નોંધ લીધી છે. આ કાવ્યના આદિપર્વના સ. ૧૧માં પ્રભાતના વર્ણનને પ્રસંગે નિમ્નાલિખિત છઠ્ઠા પદ્યમાં આ અમરચન્દ્રસૂરિએ

P. ૧૧૬

૧. આની રચનામાં કર્તાના શિષ્ય જયવિજયે સહાય કરી હતી.

૨. પજ્જોસવણાકાવ્ય ઉપર સંઘવિજયગણિએ જે દીપિકા રચી છે એનું સંશોધન વિ. સં. ૧૬૮૧માં ધનવિજયગણિએ કર્યું હતું અને એનો પ્રથમાદર્શ પ્રસ્તુત દેવવિજયગણિએ લખ્યો હતો.

૩. આ "સત્યવિજય ગ્રંથમાલા"માં અમદાવાદથી ઇ.સ. ૧૯૨૨માં છપાવાયું છે. [હર્ષપુષ્પા. ૯૬માં પ્રસિદ્ધ.]

૪. એઓ સાધુવિજયગણિના શિષ્યાશુ ધાય છે.

૫. એની પદ્યસંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

૧૪૩, ૫૮, ૧૨૧, ૧૯૨, ૧૯૦, ૧૨૦, ૪૮, ૧૦૨ અને ૩૫. આમ એકંદરે ૧૦૦૯ પદ્યો છે.

૬. આ કાવ્યમાલા ૪૫માં પ્રકાશિત છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૯૮).

‘વેણી’ને કૃપાણની ઉપમા આપી છે. એ ઉપરથી એમનું ‘વેણીકૃપાણ’ અમર એવું નામ પડ્યું છે અને એનો એ રીતે ઉલ્લેખ હમ્મીરમહાકાવ્ય (સ. ૧૪, શ્લો. ૩૧)માં કરાયો છે:—

“દધિમથનવિલોલલ્લોલદૃગ્વેણિદમ્ભા-
દયમદયમનઙ્ગો વિશ્વવિશ્વૈકજેતા ।
ભવપરિભવકોપત્યક્તબાણઃ કૃપાણ—
શ્રમમિવ દિવસાદૌ વ્યક્તશક્તિર્વ્યનક્તિ ॥૬॥”

સંક્ષિપ્ત પરિચય—પ્રસ્તુત કાવ્યનો સંક્ષિપ્ત પરિચય ‘L C V’ (પૃ. ૧૦૮-૧૧૦)માં અપાયો છે.

વિંશતિપ્રબન્ધ (લ. વિ. સં. ૧૨૭૫)—આ વિનયચન્દ્રસૂરિની રચના છે. એમણે પોતે રચેલી ‘કાવ્યશિક્ષાના પ્રત્યેક પરિચ્છેદના અંતમાં પોતાનો “વિંશતિપ્રબન્ધકર્તૃ” તરીકે નિર્દેશ કર્યો છે. આ વીસ પ્રબન્ધો સંસ્કૃતમાં હશે. એ બધાનાં નામ જાણવાં બાકી રહે છે.

P. ૧૧૭ ^૩જયન્તવિજય યાને જયન્તકાવ્ય (વિ.સં. ૧૨૭૮)—આ અભયદેવની વિ.સં. ૧૨૭૮ની રચના છે. એઓ જિનવલ્લભસૂરિના શિષ્ય જિનશેખરના શિષ્ય પદ્મેન્દુના શિષ્ય થાય છે. આમ એઓ ‘ખરતર’ ગચ્છના ગણાય. તેમ છતાં આ કાવ્યની પ્રશસ્તિમાં ‘ખરતર’ એવો ઉલ્લેખ નથી. આ કાવ્યમાં ૧૮ સર્ગ છે. એનું પરિમાણ ૨૨૦૦ શ્લોક જેવું છે. સર્ગદીઠ પદ્યની સંખ્યા નીચે મુજબ છે :—

૭૨, ૫૨, ૧૦૨, ૬૮, ૭૩, ૧૦૨, ૭૮, ૭૫, ૭૩, ૭૫, ૮૨, ૫૮, ૧૧૩, ૧૧૧, ૭૭, ૮૬, ૬૫, ૬૮ અને ૮૬ (૮૬+૧૦). આમ એકંદર ૧૫૪૮ પદ્યો છે.

‘શ્રી’ અંકથી અંકિત આ કાવ્યમાં જયન્ત નામના નૃપતિનું ચરિત્ર આલેખાયું છે. પ્રથમ સર્ગ પ્રસ્તાવનારૂપ છે. બીજા સર્ગમાં પુત્રાદિની ચિંતાનું નિરૂપણ છે. સ. ૩માં ‘નવકાર’ મંત્રનો પ્રભાવ વર્ણવાયો છે. સ. ૪માં સુર અને યોગીન્દ્ર ઉપર વિજય, સ. ૫માં યોગીન્દ્રનું સ્વરૂપ, સ. ૬માં પુત્રના જન્મનો ઉત્સવ, સ. ૭માં વસંતનું વર્ણન, સ. ૮માં દોલાવિલાસ, પુષ્પાવયય, જલકીડા, સૂર્યાસ્ત, ચન્દ્રોદય ઇત્યાદિનું વર્ણન, સ. ૯માં દૂતનાં વચનો, સ. ૧૦માં હરિરાજનો પરાજય, સ. ૧૧માં દિગ્વિજય, સ. ૧૨માં કુમારધર્મનો સ્વીકાર, સ. ૧૩માં લગ્નનો ઉત્સવ, સ. ૧૪માં આયુધોનું વર્ણન, સ. ૧૫માં નરેન્દ્રને સમ્પત્તિની પ્રાપ્તિ, સ. ૧૬માં સ્વયંવરનું વર્ણન, સ. ૧૭માં

૧. Literary Circle of Mahamatya Vastupala and its contribution to Sanskrit Literature.

આ પુસ્તક “સિ. જૈ. ગ્રં. માં” ઇ.સ. ૧૯૫૩માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૨. આ કાવ્યશિક્ષા (પૃ. ૧)જોતાં બપ્પભટ્ટિસરિએ આના જેવી કોઈ કૃતિ રચ્યાનું અને પૃ. ૪૯વિચારતાં કોઈ કાવ્ય રચ્યાનું અનુમાય છે. [કાવ્યશિક્ષા લા. દ. વિદ્યામંદિર અમદા. દ્વારા પ્રસિદ્ધ થઈ છે.]

૩. આ કાવ્ય “કાવ્યમાલા” (૭૫)માં “નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય”તરફથી ઇ.સ. ૧૯૦૨માં [અને જૈ. ધ. પ્ર. દ્વારા ભાવનગરથી] પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. આમાં કોઈ કોઈ પદ્ય ખંડિત છે. [વિશેષ માટે જુઓ. ‘સંસ્કૃત કાવ્યો’ કે વિકાસમેં જૈન કવિયોંકા યોગદાન લે. ડો. નેમિચન્દ્રશાસ્ત્રી પૃ. ૩૦૮ “જૈન મહાકાવ્ય પરમ્પરા ઔર અભયદેવકૃત જયન્તવિજય” લે. રામપ્રસાદ, પ્ર. “સાહિત્યનિકેતન” કાનપુર ઇ. ૧૯૮૪]

નરેન્દ્રના પૂર્વ ભવનું વર્ણન, સ. ૧૮માં ગ્રીષ્મ, વર્ષા અને શરદ્ એ ત્રણ ઋતુઓનું વર્ણન, સ.૧૮માં નરેન્દ્રની રાજ્યસ્થિતિનું વર્ણન અને અંતમાં દસ શ્લોકની પ્રશસ્તિ એમ વિવિધ બાબતોનું નિરૂપણ છે.

^૧નર-નારાયણાનંદ (લ. વિ. સં. ૧૨૮૦)—આ ૧૬૦૦ શ્લોક જેવડા મહાકાવ્યના કર્તા P. ૧૧૮
^૨વસ્તુપાલ છે. એઓ વિ. સં. ૧૨૭૬માં ધોળકાના રાણા વીરધવલના મંત્રી હતા અને અનેક કવિઓના આશ્રયદાતા હતા. એમણે આ મહાકાવ્ય સોળ ^૩સર્ગમાં ૭૯૪ પદ્યમાં વિ.સં. ૧૨૭૭થી ૧૨૮૭ના ગાળામાં રચ્યું છે. એનો આરંભ કોઈ પણ દેવતાના મંગલાચરણ વિના કરાયો છે કે જે હકીકત કુમારસંભવ, કિરાતાર્જુનીય, શિશુપાલવધ, નૈષધચરિત્ર વગેરેમાં જોવાય છે. આ મહાકાવ્યમાં નર અર્થાત્ અર્જુન અને નારાયણ અર્થાત્ વાસુદેવ કૃષ્ણ, વચ્ચેની મૈત્રીનું, એ બેના 'રૈવતક' ઉદ્યાનમાં વિહારનું તેમ જ અર્જુન દ્વારા સુભદ્રાના હરણનું વર્ણન છે. આ વસ્તુનું નિરૂપણ કરતાં કવિઓને ઊચિત એવાં નગર, જનતા, નૃપ ઇત્યાદિનાં વર્ણનો આ કાવ્યનો વધારે ભાગ રોકે છે. આ કાવ્યના કર્તા તરીકે વસન્ત-પાલનું નામ છે. કર્તાનું આ નામ કવિ હરિહરે અને સોમશર્માએ પાડ્યું છે એમ આ નરનારાયણાનંદ (સ. ૧૬, શ્લો. ૩૮) ઉપરથી જાણી શકાય છે અને બાલચન્દ્રસૂરિએ વસન્તપાલ-ચરિત્ર રચી એ નામને અમર કર્યું છે. જુઓ પૃ. ૧૨૬

વસ્તુપાલનું રચેલું પ્રસ્તુત ^૪કાવ્ય શિશુપાલવધનું સ્મરણ કરાવે છે—એની હરોળમાં ઊભું રહે તેવું છે. એમાં 'લઘુભોજરાજ' તરીકે ઓળખાવાતા આ વસ્તુપાલે સોળમા સર્ગમા પોતાનો આત્મવૃત્તાંત

૧. આ મહાકાવ્ય “ગા. પૌ. ગ્રં.”માં ગ્રંથાંક ૨ તરીકે ઈ. સ. ૧૮૧૬માં છપાવાયું છે. એના પરિશિષ્ટરૂપે (૧) વસ્તુપાલકૃત આદીશ્વરમનોરથમયસ્તોત્ર (શ્લો. ૧-૧૨), (૨) વસ્તુપાલકૃત સૂક્તિઓ અને (૩) વસ્તુપાલકૃત કીર્તિદાન-ગ્રંથઓ (ઉપદેશતરંગિણી, પ્ર. ચ., જિનહર્ષકૃત વસ્તુપાલચરિત્ર અને ચ. પ્ર.માંથી)અપાયાં છે. વિશેષમાં પ્રારંભમાં આબુ ઉપરના તેજપાલના મંદિર-માંની વસ્તુપાલની સપ્તનીક પ્રતિકૃતિ છે. [પ્રવચન પ્રકાશનપુનાથી તાજેતરમાં આનું પુનર્મુદ્રણ થયું છે..]

૨. એમનાં જીવન અને કવનને ઉદ્દેશીને એક સાક્ષર પાંત્રીસેક વર્ષ ઉપર ‘ઠક્કર વસનજી વ્યાખ્યાનમાળા’માં વ્યાખ્યાન આપનાર હતા. તે સમયે એમણે આ કાર્યમાં સહાયક થઈ પડે તેવી હકીકત તૈયાર કરવાનું કાર્ય મને સોંપ્યું હતું. એ કાર્ય લગભગ મેં પૂરું કર્યું એવામાં એ સાક્ષરે ઉપર્યુક્ત વ્યાખ્યાનમાળા માટે અન્ય વિષય પંસદ કર્યો. એથી મેં તૈયાર કરેલી સામગ્રી અપ્રકાશિત રહી.

વસ્તુપાલ અને એના વિદ્યામંડળને અંગે ડૉ. ભોગીલાલ સાંડેસરાએ બે પુસ્તકો રચ્યાં છે અને એ બંને પ્રકાશિત કરાયાં છે. એમાંનું એક L C V છે.

૩. સર્ગદીઠ પદ્યની સંખ્યા નીચે મુજબ છે :-

૪૩, ૪૦, ૪૫, ૫૩, ૪૯, ૫૮, ૩૭, ૫૭, ૪૦, ૬૧, ૪૭, ૮૧, ૬૪, ૪૦, ૩૮ અને ૪૧.

આ ઉપરાંત ૧૧માં અને ૧૬મા સર્ગ સિવાયના સર્ગને અંતે એકેક પદ્ય તેમજ ૧૧માં તથા ૧૬મા સર્ગને અંતે બબ્બે પદ્યો છે. આમ ૧૮ પદ્યો છે.

૪. આના અંગ્રેજીમાં લખાયેલા સંક્ષિપ્ત પરિચય માટે જુઓ L C V (પૃ. ૧૦૭-૧૦૮). [વિશેષ માટે જુઓ- ‘તેરહવી ચૌદહવી શતાબ્દી કે જૈન કાવ્ય’ લે. ડો. શ્યામશંકર દીક્ષિત પૃ. ૯૭-૧૨૦]

મનોમોહક રીતે આલેખ્યો છે. એમણે 'આદીશ્વર-મનોરથમય-સ્તોત્ર, નેમિનાથસ્તોત્ર, અંબિકા-સ્તવન વગેરે આરાધના તેમ જ વિવિધ સૂક્તિઓ રચ્યાં છે. વસ્તુપાલ કેવળ કવિ ન હતા પણ કલા-પ્રેમી અને ધર્મપ્રેમી પણ હતા.

અવતરણ-સ. ૧, શ્લો. ૭ જલ્હણકૃત સૂક્તમુક્તાવલીમાં અને સ. ૧૪, શ્લો. ૧૬ એ અમરચન્દ્રસૂરિની કવિકલ્પલતા (શ્લેષ-સિદ્ધિ-પ્રતાન)માં અવતરણરૂપે અપાયાં છે.

ઉપર્યુક્ત સૂક્તમુક્તાવલીમાં વસ્તુપાલનાં નામે બીજી બે સૂક્તિ છે પણ તેનાં મૂળ જાણવામાં નથી.

૧૨૦ P. ૧૨૦ ધર્માભ્યુદય યાને સંઘપતિચરિત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૨૮૦)-આના કર્તા 'આરંભસિદ્ધિ વગેરેના પ્રણેતા 'ઉદયપ્રભસૂરિ છે. આ ધર્માભ્યુદયમાં '૧૫ સર્ગ છે. આમાં વસ્તુપાલે સંઘપતિ થઈ ખૂબ ધામધૂમપૂર્વક 'શત્રુંજય' અને 'ગિરનાર'ની જે યાત્રાઓ કરી હતી તેનું માહાત્મ્ય કવિને છાજે એવી રીતે વર્ણવાયું છે.

પ્રથમ અને અંતિમ સર્ગો વસ્તુપાલ અને વિજયસેનસૂરિ સંબંધી માહિતી પૂરી પાડે છે જ્યારે બાકીના સર્ગોમાં ઋષભદેવ, નેમિનાથ, જંબૂસ્વામી વગેરેનાં ચરિત્રો આલેખાયાં છે.

આ કિરાતાર્જુનીયની જેમ 'લક્ષ્મી' અંકથી અંકિત સમગ્ર કાવ્યનું પરિમાણ ૫૦૪૧ શ્લોક જેટલું છે.

પરિચય-પ્રસ્તુત કાવ્યનો સંક્ષિપ્ત પરિચય અંગ્રેજીમાં ડૉ. ભો. જ. સાહેસરાએ L C V (પૃ. ૧૦૨-૧૦૩)માં આપ્યો છે.

સમાનનામક કૃતિ-મેઘપ્રભસૂરિએ દશાર્ણભદ્રના જીવનવૃત્તાંતને રજૂ કરતી જે કૃતિ રચી છે તેને 'ધર્માભ્યુદય તેમ જ છાયાનાટ્ય-પ્રબંધ કહે છે. આ નાટક હોઈ એ સંબંધમાં આગળ ઉપર વિચાર કરાશે.

'પંચદંડાત્મક' વિક્રમચરિત્ર (વિ.સં. ૧૨૮૦ કે ૧૨૮૪)- આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ વિ. સં. ૧૨૮૦ કે ૧૨૮૪માં રચાયેલી છે. એમાં લોકકથા-સાહિત્યમાં પ્રધાન પદ ભોગવનારા વિક્રમાદિત્યનો

૧. આ નરનારાયણાનંદ ગા. પૌ. ગ્રં. આવૃત્તિમાં પરિશિષ્ટરૂપે પૃ. ૬૩-૬૪માં છપાવાયું છે.

૨. વસ્તુપાલને હાથે વિ.સં. ૧૨૮૦માં લખાયેલી આની હાથપોથી ખંભાતના ભંડારમાં છે. [આનું સંપાદન મુનિશ્રીચતુરવિજય અને મુનિશ્રી પુણ્યવિ. એ કર્યું છે. સિંધી ગ્રં. ૪માં પ્રસિદ્ધ છે. આનું પુનર્મુદ્રણ પ્રાચ્ય સાહિત્ય પુનઃ પ્રકાશન ગ્રં. માં. ૨૦૪૮માં થયું છે.]

૩. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૦૬-૨૦૭).

૪. એમના સંક્ષિપ્ત પરિચય તેમજ એમની કૃતિના નામનિર્દેશ માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૦૬).

૫. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૮૫)માં ૧૪ સર્ગનો ઉલ્લેખ છે તે ભ્રાન્ત છે.

૬. આ "જૈ. આ. સ." તરફથી ઈ.સ. ૧૮૧૮માં છપાયું છે અને એનો "Indische Shattentheater" (p. 48 ff.) માં જર્મન અનુવાદ થયેલો છે.

૭. જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૧૧૧) પ્રમાણે આ ચરિત્ર હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી છપાવાયું છે. શ્રીવિક્રમચરિત્ર એ નામથી હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ.સ. ૧૮૧૨માં પ્રસિદ્ધ કરાયેલી કૃતિ તે જ આ હશે. એમાં તો રચનાવર્ષ નથી.

૮. એક અજ્ઞાતકર્તૃક પંચદંડકથા છે અને પાઈયમાં કોઈકનું પંચદંડ-પુરાણ છે.

વૃતાન્ત રજૂ કરાયો છે અને ખાસ કરીને એના છત્રના 'પાંચ દંડની વાત છે. સાથે સાથે વિવિધ લોકકથાઓ એમાં ગુંથાયેલી છે. શામળભટ્ટે વિ.સં. ૧૭૭૭થી ૧૭૮૫ના ગાળામાં રચેલી સિંહાસનબત્રીસીમાંની પાંચમી પંચદંડની કથા આ કૃતિ ઉપરથી યોજાઈ છે.^૧ P. ૧૨૧

હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઉપર્યુક્ત નામની જે કૃતિ છપાવાઈ છે તેનો પ્રારંભ “પ્રણમ્ય જગદાનન્દ”થી જાય છે. એમાં પાંચ પ્રસ્તાવ છે. એમાં ચાલુ પદ્યાંક માટે કોઈ એકસરખું ધોરણ રખાયું નથી. પ્રથમ પ્રસ્તાવ (પત્ર ૧-૧૯)માં ૨૧૪ પદ્યો, દ્વિતીય (પત્ર ૧૯-૫૭)માં ૪૫૧, તૃતીય (પત્ર ૫૭-૧૦૮)માં ૬૬૪ (૮૮+૪૯૫+૬૧), ચતુર્થ (પત્ર ૧૦૮-૧૪૨)માં ૪૭૯ અને પંચમ (પત્ર ૧૪૨-૧૫૬)માં ૧૪૭ પદ્યો છે. પ્રથમ પ્રસ્તાવનાના અંતમાં નિમ્નલિખિત પદ્ય છે :-

“શ્રીવિક્રમાર્કસ્ય નરેશ્વરસ્ય શ્રીપદ્મદળાતપછત્રબન્ધે ।

પદ્યે મહાશ્ચર્યકરે યથોક્તે પ્રસ્તાવ ઇષ પ્રથમો બભૂવ ॥”

બાકીના પ્રસ્તાવોના અંતમાં પ્રાયઃ ઉપર્યુક્ત ત્રણ ચરણોવાળું એકેક પદ્ય છે.

‘વિક્રમચરિત્ર’ (લ. વિ. સં. ૧૪૭૧)—આના કર્તા ‘કાસદ્રહ’ ગચ્છના દેવચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય દેવમૂર્તિ છે. આમાં ચૌદ સર્ગ છે. એમાં નીચે મુજબના વિષયો અનુક્રમે આલેખાયાં છે :-

(૧) વિક્રમાદિત્યની ઉત્પત્તિ, (૨) વિક્રમાદિત્યને રાજ્યની પ્રાપ્તિ, (૩) ‘સુવર્ણ-પુરુષ’નો લાભ, (૪) પાંચ દંડવાળા છત્રની પ્રાપ્તિ, (૫) ‘દ્વાદશાવર્ત’ વંદનાના ફળને સૂચવનાર કૌતુક નયવીક્ષિ, (૬) દેવપૂજાના ફળને દર્શાવનાર સ્ત્રી-રાજ્ય-ગમન, (૭) વિક્રમાદિત્યને પ્રતિબોધ, (૮) જૈન ધર્મનો પ્રભાવ સૂચવનારું હંસાવલીનું લગ્ન (૯) વિનયનો પ્રભાવ, (૧૦) નમસ્કારમંત્રનો પ્રભાવ, (૧૧) સત્વાધિક કથાકોશ, (૧૨) દાનધર્મનો, પ્રભાવ, (૧૩) વિક્રમાદિત્યનું સ્વર્ગારોહણ અને (૧૪) સિંહાસન-દ્વાત્રિંશિકા યાને બત્રીસ પૂતળીની વાર્તા. P. ૧૨૨

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે વિક્રમાદિત્યના ચરિત્રને લગતું આ વિસ્તૃત કાવ્ય છે.

૧. આ સંબંધમાં જુઓ શુભશીલકૃત વિક્રમાદિત્યચરિત્ર કે જેનો પરિચય પૃ. ૧૨૨-૧૨૪માં અપાયો છે.
૨. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૬૧૧)
૩. આની વિ. સં. ૧૪૮૨માં, ૧૪૮૨માં, ૧૪૮૫માં તેમ જ ૧૪૮૬માં લખાયેલી એકેક હાથપોથી મળે છે.
૪. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૪૯) પ્રમાણે આનો ગ્રંથાગ્ર ૫૩૦૦ શ્લોક જેવડો છે અને આ કૃતિને સિંહાસન-દ્વાત્રિંશિકા પણ કહે છે.
૫. નારાયણભટ્ટે ઈ.સ. ૮૦૦ની આસપાસમાં રચેલા હિતોપદેશના ‘ગ્રહ’ નામના ત્રીજા વિભાગની નવમી કથા નામે ‘યૂગમણિલક્ષ્મી અને લોભિયો હજામ’માં ભિક્ષુકનું સુવર્ણકલશરૂપે પરિણમન થયાની વાત છે. સુવર્ણપુરુષને અંગેની માહિતીમેં મારા લેખ નામે “સુવર્ણપુરુષ અને જૈન સાહિત્ય”માં આપી છે. આ લેખ “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૧૯, અં. ૪-૫)માં છપાયો છે.

P. ૧૨૩

‘વિક્રમાદિત્ય-ચરિત્ર’ (વિ. સં. ૧૪૮૦)– આના કર્તા ‘સહસ્રાવધાની’ મુનિસુન્દરસૂરિના શિષ્ય શુભશીલ છે. એમણે આ ચરિત્ર વિ. સં. ૧૪૮૦માં અને પ્રત્યન્તર પ્રમાણે ૧૪૮૯માં રચ્યું છે. આ તો પદ્યાત્મક કૃતિ છે પણ શું નિમ્નલિખિત કૃતિઓ પણ પદ્યાત્મક છે ?

- (૧) ૬૦૦૦ શ્લોક જેવડું પં. સોમસૂરિએ રચેલું વિક્રમચરિત્ર.
- (૨) શ્રુતસાગરકૃત વિક્રમપ્રબન્ધકથા.
- (૩) વિદ્યાપતિકૃત વિક્રમાદિત્યપ્રબન્ધ.
- (૪-૬) અજ્ઞાતકૃત વિક્રમનૃપકથા, વિક્રમપ્રબન્ધ અને વિક્રમાદિત્યકથા.
- (૭) ‘કવિ’ ગુણાર્ણવે ૫૫૦૦ શ્લોક જેવડો રચેલો વિક્રમાર્કવિજય.

આ બાર સર્ગના પ્રસ્તુત કાવ્યમાં ગન્ધર્વસેનના કે મતાંતર પ્રમાણે ગર્દભિલ્લના પુત્ર વિક્રમાદિત્યનાં સાહસ, દાન, પરોપકાર વગેરે ગુણોના નિરૂપણરૂપે અદ્ભુત કથાઓ અપાઈ છે. સાથે સાથે એના પુત્ર દેવકુમાર યાને વિક્રમચરિત્રનો જીવનવૃત્તાન્ત પણ આલેખાયો છે. વિશેષમાં પ્રસંગોપાત્ત સુભાષિતો પણ અપાયાં છે. નવમા સર્ગમાં વિક્રમાદિત્યનાં નાગદમની નામની ધાંચણની પુત્રી દેવદમની સાથેનાં લગ્નની વાત છે. નાગદમની પાંચ દંડનું છત્ર બનાવી આપવા માટે એ રાજાને પાંચ આદેશ કરે છે : પ્રથમ આદેશ પ્રમાણે એ તામ્રલિપ્તીના રાજાના મહેલમાંથી રત્નની પેટી લાવે છે. બીજા આદેશ મુજબ એ ‘સોપારક’ નગરના સોમશર્માની પત્ની ઉમાદેવીનું ચરિત્ર જાણે છે અને એની પાસેથી ‘સર્વરસ’ દંડ અને ‘વજ્ર’ દંડ એમ બે દંડ મેળવે છે. ત્રીજા આદેશ અનુસાર એ મતિસાર મંત્રીને દેશમાંથી કાઢી મૂકે છે અને ચોથા આદેશ પ્રમાણે એને પાછો લાવે છે. પાંચમા આદેશ મુજબ એ ‘વિષાપહાર’ દંડ, ‘ભૂસ્ફોટ’ દંડ અને ‘મણિ’ દંડ એ ત્રણ દંડ મેળવે છે.

P. ૧૨૪

આ નવમા સર્ગમાં અન્યાયી રાજા અને પાષાણ મંત્રીની કથા છે. એમાં કહ્યું છે કે એક ડોસીનો દીકરો એક શેઠને ત્યાં ચોરી કરવા માટે જાય છે. એના ઘરમાં ખાતર પાડતાં ભીંત તૂટી પડે છે અને એ મરણ પામે છે. એની ફરિયાદ એ ડોસી રાજાને કરે છે ત્યારે રાજા આ શેઠને શૂળીએ ચડાવવા

૧. આ કાવ્ય “હેમચન્દ્ર ગ્રન્થમાલા”માં છપાવાયું હતું. ત્યારબાદ એ “શ્રીવિક્રમચરિત્રમ્” એ નામથી પં. ભગવાનદાસ હરખચન્દ્ર તરફથી વિ.સં. ૧૯૮૬માં પ્રકાશિત થયું છે. એનું સંપાદન એમણે જ કર્યું છે. એમને પાંચ હાથપોથીઓ મળી હતી. એના પાઠભેદ, રચના-ભેદ અને અર્થ-સંદર્ભને લક્ષ્યમાં રાખી એમણે બે વર્ગ પાડ્યા છે અને પ્રથમ વર્ગમાંની હાથપોથીઓ પ્રમાણે પાઠ આપ્યા છે. પ્રથમ વર્ગની હાથપોથીઓમાં રચનાવર્ષ તરીકે ૧૪૮૯નો ઉલ્લેખ છે જ્યારે દ્વિતીય વર્ગની હાથપોથીઓમાં ૧૪૮૦નો છે. પ્રથમ વર્ગની હાથપોથીઓમાં પંચદંડછત્રની કથા ૬૩૩ પદ્યમાં છે જ્યારે દ્વિતીય વર્ગની હાથપોથીમાં એ ૧૯૮૬ પદ્યમાં અને તે પણ જુદી જ રીતે અપાઈ છે. આથી આના સંપાદક એમ માનવા પ્રેરાયા છે કે એ વિસ્તૃત કથાના કર્તા પ્રસ્તુત શુભશીલ નહિ હશે અને કોઈકે એ કથા મૂળ ગ્રંથ સાથે જોડી દીધી હશે. આ સંપાદકે સંસ્કૃતમાં સર્ગદીઠ વિષયાનુક્રમ આપ્યો છે.

૨. આ નામથી એક કૃતિ સાધુરત્નના શિષ્ય રાજમેરુએ ગદ્યમાં રચી છે અને એની એક હાથપોથી વિ.સં. ૧૫૮૯માં લખાયેલી છે.

ફરમાવે છે. શેઠ કડિયાનો, કડિયો ગણિકાનો અને ગણિકા નગ્ન દિગંબરનો વાંક કાઢે છે. એ દિગંબર કરતાં શૂળી લાંબી પડવાથી આખરે રાજાના શાલાક (? શાળા)ને શૂળીએ ચડાવાય છે.

આમ આ કથા “પુરી એક અંધેરી ને ગંડુ રાજા”થી શરૂ થતી અર્વાચીન કવિતાનું સ્મરણ કરાવે છે.^૧

અનુવાદ— આ કૃતિનો શ્રી. મણીલાલ ન્યાલચંદ શાહ દ્વારા નવલકથારૂપે ગુજરાતીમાં ^૨અનુવાદ કરાયો છે.

‘વિક્રમચરિત્ર’ (વિ.સં. ૧૪૮૦)— આ ‘પૂર્ણિમા’ ગચ્છના અભયચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય રામચન્દ્રસૂરિએ વિ.સં. ૧૪૮૦માં ડભોઇમાં રચેલું ચરિત્ર છે. એમની બીજી કૃતિ તે આ જ વર્ષમાં રચાયેલો પંચદંડાતપત્રછત્રપ્રબન્ધ છે. એમનું આ વિક્રમચરિત્ર એ ૩૨ કથારૂપ છે. એની રચના ક્ષેમંકરગણિએ ગદ્યમાં રચેલી સિંહાસનદ્વાત્રિંશિકાને આધારે કરાયાનું ગ્રંથકાર જાતે કહે છે. આમાં પણ બત્રીસ પૂતળીની વાર્તા છે.

‘પંચદંડાતપત્રછત્રપ્રબન્ધ’ (વિ.સં. ૧૪૮૦)— આ વિ.સં. ૧૪૮૦માં વિક્રમચરિત્ર રચનારા P રામચન્દ્રે વિ. સં. ૧૪૮૦માં ^૩૨૨૫૦ શ્લોક જેવડો ગદ્યપદ્યમાં ખંભાતમાં રચેલો પ્રબન્ધ છે.

‘પંચદંડછત્રપ્રબન્ધ’— આના કર્તા પૂર્ણચન્દ્ર (કેટલાકને મતે પુણ્યચન્દ્ર) છે. આ ૪૦૦ શ્લોક જેવડી કૃતિ છે.

સિંહાસનદ્વાત્રિંશિકા (લ. વિ. સં. ૧૪૫૦)—આના કર્તા દેવસુન્દસૂરિના શિષ્ય ક્ષેમંકર છે. એમણે જ. મ. માં રચાયેલી સિંહાસણબતીસિયા ઉપરથી આ ગદ્યપદ્યાત્મક કૃતિ વિ. સં. ૧૪૫૦ની આસપાસમાં રચી છે. એ “સિંહાસનબત્રીસી” ગત ઘણીખરી વાર્તાઓનાં મૂળ પૂરાં પાડે છે.

સમાનનામક કૃતિઓ— આ નામની એક કૃતિ ગદ્યમાં સમયસુન્દરે રચી છે અને એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૭૨૪માં લખાયેલી છે. વળી આ નામની એક અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ પણ છે.

૧. આ સંબંધમાં જુઓ મારો લેખ નામે ‘એક આધુનિક કવિતાનું મૂળ’ આ લેખ ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ (વ. ૧૦૧, અં. ૧)માં છપાયો છે.
૨. આ સારાંશરૂપ અનુવાદની બીજી આવૃત્તિ “શાસનસમ્રાટ વિજય-નેમિસૂરિ-જીત-વિદ્યાનંદ પુષ્પાંક છ” તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે પણ એમાં પ્રકાશન વર્ષની નોંધ નથી.
૩. આનું ગુજરાતી ભાષાંતર મણિલાલ નભુભાઈએ કર્યું હતું અને એ “વડોદરા દેશી કેળવણી ખાતું” તરફથી વિ. સં. ૧૯૫૧માં છપાવાયું હતું.
૪. આ પ્રબન્ધ માટે જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૨૪)માં કહ્યું છે કે આમાં ૫૫૦ શ્લોક છે અને એ પ્રો. વેબરના ટિપ્પણ સહિત બર્લિનથી ઇ.સ. ૧૮૭૭માં અને હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૨માં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે અને એમાં એની પ્રશસ્તિ નથી પણ એ B B R A S ના સૂચીપત્ર (ક્રમાંક ૧૭૪૬)માં છે.
૫. આને કેટલાક વિક્રમાદિત્યચરિત્ર તેમ જ વિક્રમપંચદંડચરિત્ર પણ કહે છે.
૬. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૪૬૯)
૭. આને કેટલાક વિક્રમપંચદંડપ્રબન્ધ તેમ જ વિક્રમાદિત્ય-પંચદંડ-છત્રપ્રબન્ધ પણ કહે છે.

P. ૧૨૬

‘વસન્તવિલાસ (લ. વિ. સં. ૧૩૦૦)– આના કર્તા ‘ચન્દ્ર’ ગચ્છના હરિભદ્રસૂરિના શિષ્ય બાલચન્દ્રસૂરિ છે. સોમેશ્વર, હરિહર વગેરે કવિઓએ એમના સમકાલીન મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલને ‘વસન્તપાલ’ કહ્યા હતા. એ ઉપરથી આ મહાકાવ્યનું નામ વસન્તવિલાસ રખાયું હોય એમ લાગે છે. આ મહાકાવ્ય (સ. ૧)માં કર્તાએ પોતાની આત્મકથા આલેખી છે. એમાં કહ્યા મુજબ બાલચન્દ્રસૂરિ પૂર્વાવસ્થામાં સંસારીપણામાં મોઢેરાના ‘મોઢ’ બ્રાહ્મણ હતા અને એમનું નામ મુંજાલ હતું. એમના પિતા ધરાદેવ જૈન શાસ્ત્રના જાણકાર હતા અને એમની માતાનું નામ વિદ્યુત્ (વીજળી) હતું. હરિભદ્રસૂરિનો ઉપદેશ સાંભળી એ મુંજાલે એમની પાસે દીક્ષા લીધી હતી. એ સમયે એમનું નામ ‘બાલચન્દ્ર’ પડાયું હતું. એઓ રત્નશ્રી નામની ગણિનીના ધર્મપુત્ર હતા. એમણે ચૌલુક્ય રાજગુરુ પદ્માદિત્ય પાસે અભ્યાસ કર્યો હતો. ‘વાદી’ દેવસૂરિના ગચ્છના ઉદયસૂરિએ એમને ‘સારસ્વત’ મંત્ર આપ્યો હતો. એક વાર એઓ યોગનિદ્રામાં હતા તેવામાં શારદા દેવી એમની પાસે આવી અને બોલી કે હે વત્સ ! તં બાલ્યાવસ્થાથી સારસ્વત ધ્યાન કર્યું છે. એથી હું પ્રસન્ન થઈ છું અને જે પૂર્વે કાલિદાસ વગેરે મારી ભક્તિ કરવાથી મહાકવિ થયા છે તેમ તું પણ થઈશ.’ એ દેવીની કૃપાથી રચાયેલા આ મહાકાવ્યમાં બાલચન્દ્રસૂરિએ પોતાને ‘વાગ્દેવી-પ્રતિપન્ન-સૂનુ’ તરીકે એટલે કે સરસ્વતી દેવીના પુત્ર તરીકે ઓળખાવ્યા છે. આ સૂરિએ વિ. સં. ૧૨૭૭ની આસપાસમાં કરુણાવજ્રાયુધ નામનું નાટક રચ્યું છે. વળી એમણે આસડ કવિકૃત ઉવએસકંઠલી ઉપર તેમ જ વિદેગમંજરી ઉપર સંસ્કૃતમાં એકેક વૃત્તિ રચી છે. પહેલી વૃત્તિમાં એમણે પોતાની ગુરુપરંપરા આપી છે.

P. ૧૨૭

વિષય– પ્રસ્તુત કાવ્યમાં વસ્તુપાલનો જીવનવૃત્તાંત આલેખાયો છે. એમાં ચૌદ સર્ગ છે. એની રચના વસ્તુપાલના પુત્ર જૈત્રસિંહના વિનોદાર્થે કરાઈ છે. એમાં કવિએ પ્રથમ સર્ગમાં ઉપર મુજબની આત્મકથા વર્ણવી છે. ત્યાર બાદ એમણે અણહિલવાડનું વર્ણન કર્યું છે. આ મહાકાવ્યમાં એમણે મૂલરાજથી માંડીને ભીમદેવ અને વીરધવલ સુધીના નૃપતિઓનો ઐતિહાસિક વૃત્તાન્ત રજૂ કર્યો છે. પછી એમણે વસ્તુપાલ અને એમના ભાઈ તેજપાલની મંત્રી તરીકેની નિમણુંક, ભરૂચના શંખ સાથે વસ્તુપાલનું યુદ્ધ અને એમાં વસ્તુપાલનો વિજય એ બાબતો આલેખી છે. ત્યાર બાદ ઋતુઓ, કેલિ, સૂર્યોદય અને ચન્દ્રોદયનાં રૂઢ વર્ણનો કરી વસ્તુપાલની યાત્રાઓ વિષે એમણે ઉલ્લેખ કર્યો છે. અંતમાં આ વસ્તુપાલનાં વિવિધ સત્કૃત્યોનું ગુણોત્કર્તન કરી એમના વિ. સં. ૧૨૮૬માં સદ્ગતિ સાથે થયેલા પાણિગ્રહણની અર્થાત્ એમના અવસાનની નોંધ લીધી છે.^૩

રચનાસમય– વિ. સં. ૧૨૮૬ સુધીની હકીકત આ મહાકાવ્યમાં અપાઈ છે. એ હિસાબે વિક્રમની તેરમી સદીના અંત ભાગની કે ચૌદમીના પ્રારંભિક ભાગની કૃતિ ગણાય.

૧. આ મહાકાવ્ય “ગા. પૌ. ગ્રં.” માં ઇ.સ. ૧૯૧૭માં છપાયું છે એમાં રાજશેખરસૂરિએ રચેલો “વસ્તુપાલ-પ્રબંધ” પરિશિષ્ટરૂપે અપાયો છે.

૨. સર્ગ ૧ના શ્લો. ૫૮-૭૦ મારા ગુજરાતી અનુવાદ સહિત ભ. સ્તો. પા. કા. સં. (ભા. ૨)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૬-૩૮)માં છપાયા છે.

૩. આ કાવ્યનો સંક્ષિપ્ત પરિચય L C V (પૃ. ૯૮-૧૦૧)માં અપાયો છે.

મૂલ્યાંકન— આ મહાકાવ્ય કીર્તિકૌમુદી અને નરનારાયણાનન્દ સાથે સ્પર્ધા કરી શકે તેવું છે. એ સબળ વૈદર્ભી રીતિમાં રચાયું હોવાથી એમાં માધુર્ય અને પ્રસાદ જોવાય છે. એમાં કવિનું છંદ, ભાષા અને અલંકાર ઉપરનું પ્રભુત્વ તરી આવે છે. આ કવિની આ કૃતિ મધ્યકાલીન કવિઓના ભાષાંબરથી મોટે ભાગે મુક્ત છે. આ કૃતિ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પણ મહત્વની છે.

કથારત્નસાગર (લ. વિ. સં. ૧૩૦૦)—આના કર્તા ‘મલધારી’ ગચ્છના દેવપ્રભસૂરિના શિષ્ય નરચન્દ્રસૂરિ છે. એમણે મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલની વિજ્ઞાપ્તિ અનુસાર આ કૃતિ રચી છે. એમાં પંદર તરંગ છે. આ કૃતિનું પરિમાણ ૨૦૯૧ શ્લોક જેવડું છે. આ કૃતિમાં શીલ, તપ, દાન તથા વિવિધ સદ્ગુણોનું મહત્વ કથાઓ દ્વારા દર્શાવાયું છે, આ કૃતિની વિ. સં. ૧૩૧૮માં લખાયેલી સચિત્ર તાડપત્રીય પ્રતિ મળે છે. ચિત્રો માટે આ પ્રતિનાં પત્ર ૧૬૩-૧૬૪ જોવા ઘટે. [આની સામગ્રી અને પ્રતિલિપિ આ. મુનિચન્દ્રસૂરિએ તૈયાર કરાવી છે.]

પરિચય— આ કૃતિનો અંગ્રેજીમાં સંક્ષિપ્ત પરિચય L C V (પૃ. ૧૪૯)માં અપાયો છે.

પ્રત્યેકબુદ્ધ-ચરિત્ર (વિ.સં. ૧૩૧૧)—આના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનપતિસૂરિના પદ્ધર જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય લક્ષ્મીતિલક છે. અભયતિલક, ચન્દ્રતિલક, જિનપ્રબોધસૂરિ, જિનરત્નસૂરિ, ઉપાધ્યાય દેવમૂર્તિ, પૂર્ણકલશ, વિવેકસમુદ્રગણિ અને સર્વરાજગણિ એ બધા ગ્રન્થકારો ઉપર્યુક્ત લક્ષ્મીતિલકના ગુરુભાઈ થાય છે. વિશેષમાં જિનરત્નસૂરિ એમના વિદ્યાગુરુ થાય છે જ્યારે એઓ પોતે અભયતિલકના વિદ્યાગુરુ થાય છે. પ્રસ્તુત લક્ષ્મીતિલકે વિ.સં. ૧૩૧૧માં ‘જિનલક્ષ્મી’ અંકથી અંકિત અને ‘કાન્તોદારાનતિશયાન’ થી શરૂ થતું પ્રત્યેકબુદ્ધ-ચરિત્ર ૧૭ સર્ગમાં રચ્યું છે. એમાં એમણે કરકંડુ, દ્વિમુખ, નમિ અને નગ્ગતિ એ ચાર પ્રત્યેકબુદ્ધ રાજર્ષિઓનાં ચરિત્ર આલેખ્યાં છે.

સમાનનામક કૃતિઓ— જિનવર્ધનસૂરિએ તેમ જ સમયસુન્દરગણિએ પણ એકેક પ્રત્યેકબુદ્ધચરિત્ર રચ્યું છે. વળી આને અંગે પાઈયમાં તેમ જ અપભ્રંશમાં પણ કૃતિઓ છે.

[જૈનકથાસંગ્રહ : ભા. ૧ થી ૬ “જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ” દ્વારા પ્રગટ થયા છે. આમાં અનેક પ્રાચીન કથાઓ છે.]

[યદુસુન્દરમહાકાવ્ય— આ. પદ્મસુન્દરસૂરિ. તેઓ નાગપુરીય તપાગચ્છ શાખાના આનન્દમેરૂના શિષ્ય હતા. ૧૬મા સૈકામાં અકબર દ્વારા સમ્માનિત. એલ.ડી.સીરિઝ ૧૦૫માં પ્રકાશિત ડી.પી. રાવલ દ્વારા સંપાદિત ગ્રંથકારની પ્રકાશિત રચનાઓ—

(૧) અકબરશાહી શૃંગારદર્પણ (૨) કુશલોપદેશ (૩) પ્રમાણસુન્દર (૪) જ્ઞાનચન્દ્રોદયનાટક (૫) પાર્શ્વનાથચરિત્ર મહાકાવ્ય.

અપ્રગટ રચનાઓ :— (૧) પરમતત્ત્વવચ્છેદ સ્યાદ્વાદસુન્દરદ્વાનિશિકા (અનૂપ સંસ્કૃત લાયબ્રેરી, બીકાનેર.) (૨) રાજપ્રમ્નીય નાટ્યપદભંજિકા (અનૂપ સં.લા.) (૩) ષડ્ભાષાગર્ભિત નેમિસ્તવ (અગરચંદ નાહટા સંગ્રહ, બિકાનેર.) (૪) વરમંગલિકા સ્તોત્ર ભારતીસ્તોત્ર (અ.ના.બિકાનેર) (૬) સારસ્વતરૂપમાલા (એલ.ડી.) (૭) હાપનસુન્દર (એલ.ડી.) (૮) સુન્દરપ્રકાશ શબ્દાર્ણવ (એલ.ડી.) (૯) રાયમલ્લાભ્યુદય મહાકાવ્ય (ખંભાત) આની અપૂર્ણ નકલ પ્રાકૃતટેક્સ્ટ સો. માં છે. (૧૦) જંબૂચરિત્ર (એલ.ડી.) (૧૧) પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર અવચૂરિ (એલ.ડી.)]

૩. કવિ અપરાજિતે બાલચન્દ્રસૂરિને અંગેની એક પ્રશંસોક્તિમાં એમની વૈદર્ભી રીતિની પ્રશંસા કરી છે તે યથાર્થ કરે છે.

પ્રકરણ ૨૨ : શ્રવ્ય કાવ્યો

(ઈ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો : પ્રકીર્ણક ચરિત્રો,

પ્રબન્ધો અને કથાઓ (ચાલુ)

‘અભયકુમાર-ચરિત્ર (વિ.સં. ૧૩૧૨)—આના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય ‘ચન્દ્રતિલક છે. એમણે આ ૯૦૩૬ શ્લોક જેવડું ચરિત્ર ૧૨ સર્ગમાં રચ્યું છે. એનો પ્રારંભ એમણે ‘વાગ્ભટ્ટમેરુ’ (બાહડમેરુ)માં કર્યો હતો અને એની પૂર્ણાહૂતિ વીસલદેવના રાજ્યમાં વિ. સં. ૧૩૧૨માં દીપોત્સવીને દિવસે ‘ખંભાત’માં કરી હતી. આ ચરિત્રનું સંશોધન એમના બે ગુરુભાઈઓએ-અભયતિલકે અને લક્ષ્મીતિલકે કર્યું હતું.

વિદ્યાભ્યાસ— ચન્દ્રતિલકે આ ચરિત્રના અંતમાં પ્રશસ્તિ દ્વારા પોતાના વિદ્યાગુરુઓનો પરિચય આપતાં કહ્યું છે કે નેમિચન્દ્રગણિએ મને સામાયિક શ્રુતાદિ ભણાવી પાળ્યો, સિદ્ધસેન મુનિએ ‘પ્રભાણિ’? શિખવ્યાં, જિનચન્દ્રસૂરિના મોટા શિષ્ય અને વાચનાચાર્ય ગુણભદ્રસૂરિએ ‘પંચિકા’ ભણાવી, ‘સૂરપ્રભે’ ‘વિદ્યાનન્દ (વ્યાકરણ) ભણાવ્યું, ત્રૈવિદ્ય જેવા વિજયદેવસૂરિએ પ્રમાણ-સાહિત્ય શિખવ્યું અને ઉપાધ્યાય જિનપાલે નન્દી વગેરે આગમોની વાચના આપી.’

આ પ્રમાણે બહુશ્રુત બનેલા ચન્દ્રતિલકે પ્રસ્તુત ચરિત્ર દ્વારા નરેશ્વર શ્રેણિક અને નન્દાના પુત્ર અને આગળ જતાં એ શ્રેણિકના મંત્રીશ્વર બનેલા અને અંતમાં મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષા લીધેલા બુદ્ધિનિધાન ‘અભયકુમારનું ચરિત્ર રચ્યું છે. એ ઉપરથી આપણને અભયકુમારના બુદ્ધિવૈભવનાં

૧. આ ચરિત્ર હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ગ્રંથકારની તેમ જ કવિ કુમારે ગ્રંથલેખન પરત્વે રચેલી પ્રશસ્તિ સહિત ઇ.સ. ૧૯૧૦માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. વળી “જૈ.આ.સ.” તરફથી પણ આ ચરિત્ર બે ભાગમાં ઇ. સ. ૧૯૧૭માં પ્રકાશિત થયું છે. જેસલમેરના ભંડારમાં આ ચરિત્રની તાડપત્રીય પ્રતો છે. આ ચરિત્રનું મોતીલાલ ઓધવજીએ કરેલું ગુજરાતી ભાષાંતર “નગીનભાઈ મંછુભાઈ જૈન સાહિત્યોદ્ધાર ફંડ” તરફથી ત્રણ ભાગમાં અનુક્રમે ઇ. સ. ૧૯૨૬, ૧૯૨૭ અને ૧૯૩૦માં પ્રકાશિત કરાયું છે. પ્રત્યેક ભાગમાં સર્ગદીઠ વિષયોની અનુક્રમણિકા અપાઈ છે. એથી આ કાવ્યમાં કઈ કઈ ભાબત આવે છે તે સહેલાઈથી જાણી શકાય છે. ઉપર્યુક્ત બે પ્રશસ્તિમાંથી એકેનું ભાષાંતર અહીં અપાયું નથી. [હર્ષપુષ્પામૃતગ્રં. ૧૦૬માં પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

૨. એમના ગુરુભાઈઓનાં નામ માટે જુઓ આ જ પૃષ્ઠ.

૩. હીરાલાલ હંસરાજની આવૃત્તિમાં “વૃદ્ધિમસ્મિ પ્રખાવિતઃ” એવો પાઠ છે. જુઓ શ્લો. ૨૮.

૪. એઓ જિનપતિસૂરિના શિષ્ય થાય છે, એમણે સ્તંભતીર્થમાં દિ. વાદી યમદંડને હરાવ્યા હતા. વિશેષમાં એ સૂરપ્રભે બ્રહ્મકલ્પ કવિતામાં રચ્યો હતો. જુઓ ઉપર્યુક્ત પ્રશસ્તિ.

૫. જુઓ જૈ.સં.સા.ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૪૧-૪૨)

૬. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૪૧૧)

૭. પ્રત્યેક નૂતન વર્ષે કેટલાયે વેપારીઓ પોતાના ચોપડામાં ‘અભયકુમાર મંત્રીશ્વરની બુદ્ધિ હોજો’ એમ લખે છે.

અને પ્રશંસાપાત્ર રાજનીતિજ્ઞતાનાં ઉત્તમ ઉદાહરણો જોવા મળે છે. કાવ્યરસિકોને આનંદ આપે એવાં વર્ણનો તેમ જ ધર્મી જનોને ધર્મનો બોધ કરાવે એવી બાબતો અહીં આપી આ ચરિત્રને નમૂનેદાર બનાવાયું છે. [સમાનનામકકૃતિઓ— સકલકીર્તિ અને અજ્ઞાતકર્તૃક અભય.ચરિત્ર.નો જિ.૨.કો. પૃ. ૧૩માં ઉલ્લેખ છે.]

ભાષાંતર— આ ચરિત્રનું ગુજરાતી ભાષાંતર થયેલું છે અને એ છપાવાયું છે. જુઓ નીચે ટિ, ૧

‘નરવર્મચરિત્ર યાને સમ્યક્ત્વાલંકાર (વિ. સં. ૧૩૨૩)— આના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના વાયનાયાર્ય વિવેકસમુદ્રગણિ છે. એઓ જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય થાય છે અને બાહડના પુત્ર બોહિત્થના પુત્ર થાય છે. એમણે વિ. સં. ૧૩૦૪માં જિનેશ્વરસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી. એઓ વિ. સં. ૧૩૨૩માં વાયનાયાર્ય અને વિ. સં. ૧૩૪૨માં ઉપાધ્યાય બન્યા હતા. એમણે જિનરત્નસૂરિના બે શિષ્ય—
ઉપાધ્યાય લક્ષ્મીતિલક અને ઉપાધ્યાય અભતિલગગણિની પાસે બે વ્યાકરણો, અનેકાન્તજયપતાકા, ન્યાયકન્દલી, ન્યાયામ્બુધિખંડન વગેરેનો અભ્યાસ કર્યો હતો.^૨ એઓ જિનકુશલસૂરિના વિદ્યાગુરુ થાય છે. એઓ વિ. સં. ૧૩૭૯માં સ્વર્ગે સિધાવ્યા. એ ગણિએ ^૩પુણ્યસારકથાનક રચ્યું છે.

P. ૧૩૧

પ્રસ્તુત કૃતિ ૫૪૨૪ શ્લોક જેવડી છે અને એ પાંચ સર્ગમાં વિભક્ત છે. એ વિવેકસમુદ્રગણિએ પોતાના પિતાની અભ્યર્થનાથી રચી વિ. સં. ૧૩૨૩માં દીપોત્સવીના દિવસે ખંભાતમાં પૂર્ણ કરી હતી. આ કૃતિમાં નરવર્મા નૃપતિનું ચરિત્ર આલેખાયું છે. એમાં શ્રાવકનાં બાર વ્રતોની કથા અપાઈ છે. આ કૃતિના પ્રારંભમાં છ પદ્યો તેમ જ પ્રશસ્તિનાં ૨૨ પદ્યો શ્રી ભંવરલાલજી નાહટાએ “ઉપાધ્યાય વિવેકસમુદ્રવિરચિત નર-વર્મચરિત્ર” નામના ^૪હિંદી લેખમાં આપ્યાં છે.

‘નરવર્મચરિત્ર (વિ. સં. ૧૪૧૨)— આ વિનયપ્રભ ઉપાધ્યાયની ૮૦૦ શ્લોક જેવડી રચના છે. એમણે આ કૃતિ વિ. સં. ૧૪૧૨માં રચી છે.

[સમાનનામકૃતિઓ— મુનિસુંદર કૃત ૫૦૦ ગ્રંથાગ્રની અને વિદ્યાકીર્તિએ સં. ૧૬૦૯માં રચના કરી છે. જુઓ જૈ.સા.બૃ.ઈ. ભા. ૬/પૃ. ૩૦૨]

૧. આ કૃતિ અપ્રકાશિત છે. એની એકેક હાથપોથી આગ્રામાં તેમ જ જેસલમેરમાં છે. [આની રચના સં. ૧૩૨૫માં ખંભાતમાં થઈ છે. જુઓ ભા. જૈ.સા.બૃ.ઈ. પૃ. ૬/૩૦૨]

૨. જુઓ પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૧૨-૧૩). અહીં બે વ્યાકરણ ક્યાં તેનો ઉલ્લેખ નથી.

૩. આ કથાનક સુરતના “શ્રીજિનદત્તસૂરિ જ્ઞાનભંડાર” તરફથી વિ. સં. ૨૦૦૧માં છપાવાયું છે. એમાં ૩૪૨ પદ્યો છે અને એ કૃતિ વિ. સં. ૧૩૩૪માં જેસલમેરમાં રચાઈ છે. [ભાવચન્દ્રકૃત પુણ્યસાર કથાનક હીરાલાલ હં. એ ઈ. સ. ૧૯૨૫માં છપાવ્યું છે.]

૪. આ લેખ “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૧૮, અં. ૧૨)માં છપાયો છે (અને એને આધારે મેં નરવર્મચરિત્રનો પરિચય આપ્યો છે.) એમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે પ્રસ્તુત કૃતિને ઉપાધ્યાય વિનયપ્રભની કૃતિ હોવાનું જે અનુમાન જિ. ૨. કો. (વિ ૧, પૃ. ૨૦૪)માં કરાયું છે તે ખોટું છે કેમકે એ કૃતિ તો ૮૦૦ શ્લોક જેવડી નાની છે.

૫. આ કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૦૯માં છપાવાઈ છે.

P. ૧૩૨

‘સમરાદિત્ય-ચરિત્ર’ યાને સમરાદિત્ય-સંક્ષેપ (વિ. સં. ૧૩૨૪)– આના કર્તા ‘ચન્દ્ર’ ગચ્છના દેવાનન્દસૂરિના પ્રશિષ્ય અને કનકપ્રભના શિષ્ય પ્રદ્યુમ્નસૂરિ છે. આ સૂરિના મોટા ગુરુભાઈ તે જયસિંહ અને નાના ગુરુભાઈ તે બાલચન્દ્ર છે. આ સૂરિએ ૪૮૭૪ શ્લોક જેવડું આ ચરિત્ર વિ. સં. ૧૩૨૪માં રચ્યું છે. એ સમભાવભાવી હરિભદ્રસૂરિની ‘પ્રશમ’ રસથી નીતરતી અને ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિ દ્વારા ‘સકલકથા’ તરીકે નિર્દેશાયેલી ‘સમરાઈચ્યકહા’ નામની રંગદર્શી કથાના સંક્ષેપરૂપ છે. આ સંક્ષેપનો નિર્દેશ ગ્રંથકારે જાતે વિ. સં. ૧૩૩૮માં રચેલા પવ્યજજાવિહાણની વૃત્તિની પ્રશસ્તિમાં કર્યો છે. એમણે ઉદયપ્રભ, દેવેન્દ્ર, ધર્મકુમાર, પ્રભાચન્દ્ર, બાલચન્દ્ર, માનતુંગ, મુનિદેવ, રત્નપ્રભ, વિનયચન્દ્ર વગેરેની કૃતિઓનું સંશોધન કર્યું છે.

પ્રસ્તુત સમરાદિત્ય-સંક્ષેપ એ નવ ‘ભવ’ તરીકે નિર્દેશાયેલા નવ વિભાગમાં વિભક્ત છે. એમાં પદોની સંખ્યા નીચે મુજબ છે :-

૩૪૪, ૪૬૮, ૩૩૭, ૬૭૬, ૫૮૯, ૫૧૦, ૫૮૨, ૫૫૭ અને ૭૭૧ (૭૬૪+૭).

P. ૧૩૩

આમ અહીં કુલે ૪૮૪૪ પદો છે અને તેમાંનાં છેલ્લાં સાત પદો પ્રશસ્તિરૂપ છે. અંતિમ ‘બે’ પદોમાં આ સંક્ષેપને ‘પુષ્પરથ’ કહ્યો છે. એમાં ચક્રો તરીકે ત્રણ

૧. આ ડૉ. યાકોબી દ્વારા સંપાદિત કૃતિ મુંબઈના “જૈન જ્ઞાનપ્રચારક મંડળ” તરફથી ત્રણ ભવ પૂરતી ઇ.સ. ૧૯૦૫માં પ્રકાશિત થયેલી છે. એમ લાગે છે કે બાકીના ભવ પૂરતી કૃતિ એ મંડળ તરફથી ઇ.સ. ૧૯૦૬માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. એમાં અશુદ્ધતા છે એમ માની પં. ઉમંગવિજયે (હવે સૂરિએ) એનું ટિપ્પણ સહિત સંપાદન કર્યું તે અંબાલાથી ‘આત્માનંદ જૈન સભા’ના મંત્રીએ ઇ. સ. ૧૯૨૮માં વિસ્તૃત ઉપોદ્ધાત અને વિષયાનુક્રમ સહિત પ્રકાશિત કર્યું છે. [યાકોબી સંસ્કરણનું પુનઃપ્રકાશન “પ્રવચન પ્રકાશન” પુનાથી ઇ. સ. ૨૦૦૨માં અને જિ.આ.ટૂ.૧૦માં થયું છે.] ૨. પં. પદ્મવિજયે સમરાદિત્યરાસ રચ્યો છે.
૩. H I L (Vol. II, P. 522)માં ઇ. સ. ૧૨૧૪નો ઉલ્લેખ છે. પણ “વારિધિ-પક્ષ-યક્ષ” એ શબ્દાંક જોતા એ ભ્રાંત કરે છે. [વિશેષ માટે જુઓ— ‘લેંગ્વેજ ઓફ સમરાદિત્યસંક્ષેપ ઓફ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ’ ડો.ઈ.ડી.કુલકર્ણી, ઓલ ઇન્ડિઆ ઓરિ. કા. ૨૦ વર્ષ ભા. ૨. પૃ. ૨૪૧માં પ્રસિદ્ધ.]
૪. એમણે સિદ્ધસારસ્વત નામનું વ્યાકરણ રચ્યું છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૮૮)
૫. આના પરિચય માટે જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૯૬-૯૮) તેમ જ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ (પૃ. ૧૬૭-૧૭૪)
૬. આના ઉપર ક્ષમાકલ્યાણે અને સુમતિવર્ધને વિ. સં. ૧૮૭૪માં જે સંસ્કૃતમાં ટિપ્પણી રચી છે તે આ મૂળ કૃતિનું લગભગ સંસ્કૃત ગદ્યાત્મક રૂપાંતર છે.

૭.

“યાવદ્ ગ્રન્થરથાશ્ચતુર્દશશતી શ્રીહારિભદ્રા ઇમે
વર્તન્તે કિલ પારિયાનિકતયા સિદ્ધચધ્વયાનેઽજ્ઞિનામ્ ।
તાવત્ પુષ્પરથઃ સ ઇષ સમરાદિત્યસ્ય મન્નિર્મિતઃ
સઙ્ક્ષેપસ્તદનુપ્લવઃ પ્રચરતુ ક્રીડાકૃતે ધીમતામ્ ॥૬॥
યસ્મિંશ્ચક્રાણિ રત્નત્રિતયમૃષિગૃહિશ્રેયસી ચોદ્ધિયુગ્મં
કારુણ્યં સ્થાલમુચ્ચૈરિતરયમચતુઃકાષ્ઠિકાગાઢબદ્ધમ્ ।
સંવેગ-સ્વચ્છમાવૌ શિખર-કલશકૌ શુદ્ધબુદ્ધિઃ પતાકા
સાધુ-બ્રાહ્મૈ ચ ધુર્યૌ જયતુ શમયુગઃ સ્યન્દનઃ સૈષ શાસ્ત્રમ્ ॥૭॥”

‘રત્નોનો’, ‘ઉદ્ધિની જોડ તરીકે શ્રમણ અને ગૃહસ્થનાં ‘શ્રેયસ’નો, ‘સ્થાલ તરીકે કારુણ્યનો એટલે અહિંસાનો, ચાર કાષ્ઠિકા તરીકે ઇતર યમનો (અર્થાત્ અવશિષ્ટ ચાર મહાવ્રતોનો) શિખર અને કળશ તરીકે અનુક્રમે સંવેગ અને શુદ્ધ ભાવનો, પતાકા તરીકે શુદ્ધ બુદ્ધિનો, બે બળદ તરીકે સાધુ અને શ્રાવકનો અને ધૂંસરી તરીકે શમનો નિર્દેશ છે.

વિષય— ગુણસેન અને અગ્નિશર્માના વૃત્તાંતથી આ ચરિત્રનો પ્રારંભ થાય છે. ગુણસેન એ સમરાદિત્ય તરીકેના ભવમાં મોક્ષે સિધાવે છે. અગ્નિશર્માના તપનું પારણું કરાવવાનું વચન ગુણસેન ફરી ફરીને આપે છે પણ એ પાળી ન શકાયાથી વેદની શરૂઆત થાય છે અને પછી તો પ્રત્યેક ભવમાં એ અગ્નિશર્માનો જીવ ગુણસેનના જીવને એક યા બીજી રીતે હેરાન કરે છે અને એ રીતે વેરના વિપાકનાં ઉદાહરણ પૂરાં પાડે છે. આ બંનેના ભવો વગેરે ઉપર પ્રકાશ પાડનારો કોઠો હું નીચે મુજબ રજૂ કરું છું:- [જુઓ પૃ. ૮૪]

સમરભાનુચરિત્ર ()— આ ૩૨૦૦ શ્લોક જેવડું સમરાદિત્યનું ચરિત્ર માણિક્યસૂરિએ રચ્યું છે. P. ૧૩૫

‘સમરાદિત્યચરિત્ર (સં. ૧૮૭૪)— આ સુમતિવર્ધનની કૃતિ છે.

‘પ્રભાવક-ચરિત્ર યાને **પૂર્વર્ધિચરિત્રિ (વિ.સં. ૧૩૩૪)—** આ પદ્માત્મક કૃતિના—કાવ્યના કર્તા પ્રભાચન્દ્રસૂરિ છે. એઓ ‘રાજ’ ગચ્છના ધનેશ્વરસૂરિના સંતાનીય, પૂર્ણભદ્રના પ્રશિષ્ય અને ચન્દ્રપ્રભસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમણે આ ૫૭૭૪ શ્લોક જેવડી કૃતિ રચવામાં પ્રાચીન ગ્રંથો તેમ જ બહુશ્રુત મુનિવરો પાસેથી સાંભળેલી હકીકતો કામમાં લીધી છે (જુઓ શ્લો. ૧૫). આનું સંશોધન કનકપ્રભસૂરિના શિષ્ય પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ કર્યું છે. આ કૃતિ એ એક રીતે પરિશિષ્ટપર્વના અનુસંધાનરૂપ છે, કેમ કે વજ્રસ્વામીનો જે વૃત્તાંત પરિશિષ્ટ-પર્વમાં અપાયો છે તેનાથી આ કૃતિનો પ્રારંભ કરાયો છે અને ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિના ચરિત્ર સુધી એ લંબાવાયો છે. આમ આ કૃતિ વિક્રમની પ્રથમ શતાબ્દીથી માંડીને તેરમીના પ્રારંભ સુધીમાં થઈ ગયેલ ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓનાં—મહાપ્રભાવક, સંરક્ષક અને શાસ્ત્રકાર મુનિવર્યોનાં કાર્યકલાપ અને ગુણગૌરવ ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકાશ પાડે છે. આને

૧. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર.

૨. આને ગુજરાતીમાં ‘ઝિપ’ કહે છે. એનો અર્થ “ગાડાનો ધોરિયો” એટલે કે “બે બળદની વચ્ચે રહેતું ગાડાનું લાકડું” એમ કરાય છે.

૩. થાળું.

૪. આનો કોઠો “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૧૮, અં. ૮)માં છપાવાયો છે અને એ પં. ધુરંધરવિજયજીએ તૈયાર કર્યો છે.

૫. આ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૫માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૬. આ કૃતિ “નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૦૯માં પ્રકાશિત થઈ હતી. ત્યાર બાદ ઈ. સ. ૧૯૪૦માં “સિં જૈ. ગ્રં.”માં છપાવાઈ છે. એમાં અંતમાં અવતરણરૂપ પદ્યોની તેમ જ વિશેષતામોની સૂચીરૂપ બે પરિશિષ્ટો અપાયાં છે. [સિં. જૈ. પ્રકાશિત સંસ્કરણનું પુનર્મુદ્રણ પ્રાચ્ય સાહિત્ય પુનઃ પ્રકાશન શ્રેણિમાં આ. મુક્તિપ્રભસૂરિજીના પ્રયાસથી થયું છે.]

P. ૧૩૪

માનવ ભવનો ક્રમ	ગુણસેનનાં નામ	અગ્નિશર્માનાં નામ	ગુણસેન અને અગ્નિશર્માનો સંબંધ	ગુણસેનનાં પિતા, માતા અને જન્મભૂમિનાં નામ	અગ્નિશર્માનાં પિતા-માતા અને આયુષ્ય	ગુણસેનનાં અનન્તર ભવો અને આયુષ્ય	અગ્નિશર્માનાં અનન્તર ભવો
૧	ગુણસેન	અગ્નિશર્મા	રાજપુત્ર પુરોહિતપુત્ર	પૂર્ણચંદ્ર રાજા, કુમુદિની ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત (રાણી)	યજ્ઞદત્ત, સોમદેવા	સૌધર્મ ૧ સાગરોપમ	વિદ્યતકુમાર ૧૫૫ પલ્યોપમ
૨	સિંહ	આનંદ	પિતા, પુત્ર	પુરુષદત્ત રાજા, શ્રીકાંતા જયપુર (રાણી)	સિંહ, કુસુમાવલી	સન્તકુમાર ૫ સાગરોપમ	રત્નપ્રભા ૧ સાગરોપમ
૩	શિખી- (કુમાર)	જાલિની	પુત્ર, માતા	બ્રહ્મદત્ત વિષ્ણુ, જાલિની 'કોશપુર	ઇન્દ્રશર્મા, શુભંકરા	બ્રહ્મ ૯ સાગરોપમ	શર્કરાપ્રભા ૭ સાગરોપમ
૪	ધન	ધનશ્રી	પતિ, પત્ની	વૈશ્રવણ શેઠ, શ્રીદેવી સુશર્મનગર	પૂર્ણભદ્ર, ગોમતી	શુક ૧૫ સાગરોપમ	વાલુકાપ્રભા ૭ સાગરોપમ
૫	જય- (કુમાર)	વિજય	મોટા ભાઈ, નાના ભાઈ	સૂરતેજરાજા, લીલાવતી કાંકઢી નગરી (રાણી)	સૂરતેજ, લીલાવતી	આનન્ત ૧૮ સાગરોપમ	પંકજપ્રભા ૧૦ સાગરોપમ
૬	ધરણ	લક્ષ્મી	પતિ, પત્ની	બંધુદત્ત શેઠ, હરિપ્રભા માંકઢી નગરી	કાર્તિક શેઠ, જયા	આરણ ૨૧ સાગરોપમ	ધૂમપ્રભા ૧૭ સાગરોપમ
૭	સેન (કુમાર)	વિષેશ	કાકા-કાકાના ભાઈઓ	અમરસેન રાજા, જયસુંદરી ચંપા નગરી (રાણી)	હરિષેશ, તારપ્રભા	નવમું ગ્રૈવેયક ૩૦ સાગરોપમ	તમઃ પ્રભા ૨૨ સાગરોપમ
૮	ગુણચંદ્ર	વાનમંતર	રાજપુત્ર, વિદ્યાધર	મૈત્રીબલ રાજા, પદ્માવતી અયોધ્યાપુરી (રાણી)	પિતા-માતા બંને વિદ્યાધર	સર્વાર્થસિદ્ધ ૩૩ સાગરોપમ	મહાતમા ૩૩ સાગરોપમ
૯	સમરાદિત્ય	ગિરિસેન	રાજપુત્ર, હરિદ્રપુત્ર	પુરુષસિંહ રાજા, સુન્દરી ઉજ્જયિની (રાણી)	ગ્રન્થિક, યજ્ઞદેવા	શિવપદ અક્ષયસ્થિતિ	મહાતમા ૩૩ સાગરોપમ

૧. પં. ધુરંધરવિજયે કાસંભનગરનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

લઈને આ કૃતિ જૈન ઇતિહાસની રચના માટે મહત્વની છે. એની સાથે સાથે વિષયની દૃષ્ટિએ સમાનતા ધરાવનારી—એની ભગિની જેવી ત્રણ કૃતિઓ—પ્રબન્ધચિન્તામણિ, પ્રબન્ધકોશ અને વિવિધતીર્થકલ્પ બરાબર વિચારાય તો જૈન ઇતિહાસનો મોટો ભાગ તૈયાર થઈ જાય. આ ચાર કૃતિઓ એકબીજાની પૂરક છે અને એ સૌમાં પ્રસ્તુત કૃતિ રચનાસમય અને વિષયવિસ્તારની દૃષ્ટિએ પ્રથમ છે. આમાં જૈનોના નિમ્નલિખિત મુખ્યત્વે ૨૨ પ્રભાવક મહાપુરુષોના પ્રબંધો અપાયા છે :—

P. ૧૩૬

(૧) વજ્રસ્વામી, (૨) આર્ય રક્ષિતસૂરિ, (૩) આર્ય નંદિલ, (૪) કાલકસૂરિ, (૫) પાદલિપ્તસૂરિ, (૬) વિજયસિંહસૂરિ, (૭) જીવદેવસૂરિ, (૮) આચાર્ય વૃદ્ધવાદી, (૯) આચાર્ય મલ્લવાદી, (૧૦) હરિભદ્રસૂરિ, (૧૧) બખ્ખભટ્ટિસૂરિ, (૧૨) માનતુંગસૂરિ, (૧૩) માનદેવસૂરિ, (૧૪) મહાકવિ સિદ્ધર્ષિ, (૧૫) વીરગણિ, (૧૬) ‘વાદિવેતાલ’ શાન્તિસૂરિ, (૧૭) મહેન્દ્રસૂરિ, (૧૮) સૂરાચાર્ય, (૧૯) અભયદેવસૂરિ, (૨૦) વીરાચાર્ય, (૨૧) વાદી દેવસૂરિ અને (૨૨) હેમચન્દ્રસૂરિ.

પાદલિપ્તસૂરિના પ્રબંધમાં ‘વિદ્યાબલી’ અર્થાત્ વિદ્યાસિદ્ધ આર્ય ખપુટાચાર્યનો વૃત્તાંત છે. આવસ્સયની યુદ્ધિણ (પૂર્વ ભાગ, પત્ર ૫૪૨-૫૪૩)માં તેમ જ એ આવસ્સય ઉપરની મલયગિરિસૂરિકૃત વૃત્તિ (ભા. ૩, પત્ર ૫૧૪અ-૫૧૪આ)માં આ આચાર્યની જીવનરેખા આ લેખાઈ છે.”

શૃંગ ૮, શ્લો. ૧૫૮-૧૫૯માં કહ્યું છે કે વૃદ્ધવાદીસૂરિએ ભમી ભમીને (ગોળ ગોળ ફરીને) અને તાલના મેળપૂર્વક તાળીઓ પાડીને ગીત-હુંબડકો વડે એક રાસક રચી ત્યાં જે ગામના ગોવ્રજના રક્ષકો એકત્ર થયા હતા તેમને નિમ્નલિખિત હિતશિક્ષાનાં વચન કહ્યાં :—

“નવિમારિઅહ, ન વિ ચોરિઅહ, પરદારહ અત્થુ નિવારિઅહ ।

થોવાહ વિ થોવં દાહઅહ, તહ સગિ દુગુદ્ધુગુ જાહયહ ॥૧૬૦ ॥”

પ્ર. ચ. (શૃંગ ૧૧) પ્રમાણે આમ નૃપતિએ ‘ગોમૂત્રિકા’ બંધમાં એક પદ્ય રચ્યું હતું તે અહીં શ્લો. ૨૩૫ તરીકે અપાયું છે. P. ૧૩૭

ચૌદમાં શૃંગગત સિદ્ધર્ષિના પ્રબન્ધ (શ્લો. ૮૮)માં નિમ્નલિખિત બાબતોનો ઉલ્લેખ છે :—

(૧) કુવલયમાલા શૃંગારથી નિર્ભર છે.” (૨) આ કથા દાક્ષિણ્યચન્દ્રસૂરિએ રચી છે. (૩) આ સૂરિ ઉવએસમાલાના વૃત્તિકાર સિદ્ધર્ષિના ગુરુભાઈ થાય છે.

આ પૈકી પહેલી બાબત સર્વથા સાચી છે. બીજી બાબતમાં ‘દક્ષિણ્યચન્દ્ર’ નામ છે તે વિચારણીય છે કેમ કે અન્યત્ર તો ‘દાક્ષિણ્યચિલ્ન’ નામ જોવાય છે. ત્રીજી બાબત બ્રાન્ત છે કેમકે સિદ્ધર્ષિએ વિ. સં.

૧. કાવ્યદૃષ્ટિએ પણ આ કૃતિ મહત્વની છે.

૨. આ પ્રત્યેકના જીવનચરિત્ર પૂરતા લખાણનો ‘શૃંગ’ તરીકે નિર્દેશ છે. એ હિસાબે અહીં ૨૨ શૃંગો છે અને અંતમાં ગ્રંથકારની પ્રશસ્તિ છે.

૩. એમના જીવનવૃત્તાંતની સાથે કવિવર ધનપાલનું ચરિત્ર પણ આપ્યું છે.

૪. એમના ચરિત્રની સાથે સાથે જિનેશ્વરસૂરિનો જીવનવૃત્તાંત ગૂંથી લેવાયો છે.

૫. આનો ગુજરાતી સારાંશ જૈ. આ. ગુ. (પૃ. ૫૯-૬૦) માં અપાયો છે.

૬. વસુદેવહિણીમાં પણ શૃંગારની પ્રચુરતા છે એમ કુવલયમાલા (કંડિકા ૪૨૮)માં નિર્દેશાયું છે.

૮૬૨માં ઉપમતિભવપ્રપંચાકથા રચી છે જ્યારે કુવલયમાલા તો વિ. સં. ૮૩૫માં રચાઈ છે.

હેમચન્દ્રસૂરિના આસ્થાનનું અર્થાત્ વિદ્યાસભાનું હૃદયંગમ વર્ણન શૃંગ ૨૨માં શ્લો. ૨૮૨-૨૮૪માં કરાયું છે.

P. ૧૩૮ ભાષાન્તર— આ પ્ર. ચ.નું ભાષાન્તર “જૈ. આ. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૯૮૭માં છપાવાયું છે. એમાં મુનિ કલ્યાણવિજયજીએ લખેલ “પ્રબન્ધપર્યાલોચન” નોંધપાત્ર છે. [આનું પુનઃપ્રકાશન ‘આ ઝંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથમાલા’માં થયું છે. એના સંપાદક આ. મુનિચન્દ્રસૂરિએ અનેક નવી વિગતો ટિપ્પણમાં ઉમેરી છે.]

‘પ્રબન્ધકોશ યાને ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધ’ (વિ. સં. ૧૪૦૫)— આના કર્તા રાજશેખરસૂરિ છે. એઓ “પ્રશ્નવાહન” કુળના, ‘કોટિક’ ગણના ‘હર્ષપુરીય’ ગચ્છના શ્રીતિલકસૂરિના શિષ્ય અને અભયદેવસૂરિના સંતાનીય થાય છે. એમણે ‘ષડ્દર્શનસમુચ્ચય’, ‘અંતર-કથાસંગ્રહ’, ‘સંઘમહોત્સવ-

૧. આનું સંપાદન મેં કર્યું છે અને મેં નવ પરિશિષ્ટો આપ્યાં છે. એ “ફ. ગુ. સ.” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૩૨માં છપાવાયો છે. આનો મારો ગુજરાતી અનુવાદ પણ આ સભા તરફથી ઇ. સ. ૧૯૩૪માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે. મૂળ કૃતિ “સિં. જૈ. ગ્રં.” માં ઇ. સ. ૧૯૩૫માં છપાવી છે. એમાં આ કૃતિની સમાન-વિષયક અન્ય કૃતિઓ સાથે તુલના કરાઈ છે અને આની રચનાશૈલી સંસ્કૃતના સામાન્ય અભ્યાસીને પણ સમજાય તેવી છે એમ કહ્યું છે. [આનું પુનર્મુદ્રણ પ્રાચ્યસાહિત્ય પ્ર. શ્રેણિમાં આ. મુક્તિપ્રભસૂરિજીના પ્રયાસથી થયું છે.]
૨. આનો પ્રબન્ધામૃતદીર્ઘિકા તરીકે જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૬૫)માં ઉલ્લેખ છે.
૩. આ ૧૮૦ પદની નાનકડી કૃતિ “ચ. જૈ. ગ્રં.”માં વીરસંવત્ ૨૪૩૬માં પ્રકાશિત થયેલી છે. વળી હારિભદ્રીય ષડ્દર્શનસમુચ્ચય સહિત આ કૃતિ “આ. સ.” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૮માં છપાવાઈ છે. વિશેષમાં “ઋ. કે. શ્વે. સં.” તરફથી જે “સંસ્કૃત-પ્રકરણાદિ-સમુચ્ચય” ઇ. સ. ૧૯૩૭માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે તેમાં આ કૃતિ તેમ જ ત. સૂ., તત્ત્વાર્થપરિશિષ્ટ, ન્યાયાવતાર, હારિભદ્રીય અષ્ટકપ્રકરણ, જ્ઞાનસારાષ્ટક, હારિભદ્રીય ષડ્દર્શનસમુચ્ચય અને પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકાર છપાયાં છે.
૪. આ સંગ્રહાત્મક કૃતિ મુંબઈથી ઇ. સ. ૧૯૧૮માં છપાવાઈ છે. આને જ કેટલાક ‘ચતુરશીતિ કથા કહે છે. જૈ. સા. સં. ઇ. (પૃ. ૪૩૭)માં આ કૃતિને ‘કૌતુકકથા’ કહી છે.
૫. “પ્રત્યાખ્યાનસ્વરૂપમ્, સારસ્વતવિભ્રમઃ, દાનષ્ટટ્રિશિકા, વિશેષણવતી, વિંશતિકા ચ” એ નામથી જે કૃતિકલાપ “ઋ. કે. શ્વે. સં.” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૨૭માં પ્રકાશિત કરાયો છે તેમાં આ કૃતિ ત્રીજી છે અને એ અવયૂર્જિ સહિત અપાઈ છે. એના કર્તા રાજશેખરસૂરિ છે અને એઓ “હર્ષપુરીય” ગચ્છના શ્રીતિલકસૂરિનાં વંશજ છે એમ આ કૃતિના ઉપમાં પદમાં ઉલ્લેખ છે. એથી હું એમને પ્રસ્તુત રાજશેખરસૂરિ માનું છું. વિશેષમાં આ પદમાં આ કૃતિનો સંઘમહોત્સવ-પ્રકરણ તરીકે ઉલ્લેખ છે. આનું આદ્ય પદ નીચે મુજબ છે :-

“દાતુર્વારિધરસ્ય મૂર્દ્ધનિ તદ્વિદ્ ગાંઙ્ગેયશૃંગ્ગારણા

વૃક્ષેભ્યઃ ફલપુષ્પદાયિનિ મધૌ મતાલિબિન્દુશ્રુતિઃ।

ભીતત્રાતરિ વૃત્તિદાતરિ ગિરૌ પૂજા ફરૈશ્ચામૈઃ

સત્કારોડયમચેતનેષ્વપિ વિધેઃ કિં દાતૃષુ જ્ઞાતૃષુ ? ॥૧॥”

આ કૃતિમાં ૩૬ પદો છે અને એ દાનને અંગેનાં છે, એથી એની પુષ્પિકામાં એને જે દાનષ્ટટ્રિશિકા કહી છે તે નામ સાર્થક ઠરે છે. [હર્ષ પુષ્પામૃતગ્રં. ૧૨૮માં દાનષ્ટટ્રિ. પ્રગટ થયેલ છે.]

પ્રકરણ યાને દાનષટ્ટત્રિંશિકા, ^૧સ્યાદ્વાદકલિકા તેમ જ ^૨રત્નાકરાવતારિકાની અને ^૩ન્યાયકંદલીની પંજિકા એમ વિવિધ કૃતિઓ રચી છે. પ્રસ્તુત કૃતિ એમણે સરળ અને સુગમ સંસ્કૃતમાં દિલ્હીમાં વિ. સં. ૧૪૦૫માં રચી છે. આમાં ૨૪ પ્રબંધો છે. તેમાં સાતમા સિવાયના બાકીના ગદ્યમાં છે. કેટલીક વાર ગુજરાતી શબ્દોને સંસ્કૃત સ્વાંગ સજાવાયેલો જોવાય છે. આ કૃતિની રચનામાં પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિનો ઉપયોગ કરાયો છે એટલું જ નહિ, પણ સાતવાહન, વંકચૂલ અને નાગાર્જુનના પ્રબંધો માટે વિવિધતીર્થકલ્પ કામમાં લેવાયેલ છે. વળી પ્ર. ચ. ગત સાતેક પ્રબન્ધો અહીં રજૂ કરાયા છે.^૪ એ રીતે વિચારતાં ચાર પ્રબન્ધો પૂરતું લખાણ નવીન ગણાય.

શ્રોતૃવર્ગની ધાર્મિક ભાવના સતેજ કરવાના આશયથી રચાયેલી આ પ્રસ્તુત કૃતિમાં નીચે મુજબની ૨૪ વ્યક્તિઓને અંગે એકેક પ્રબન્ધ છે અને એને લઈને તો એનું ‘ચતુર્વિંશતિ-પ્રબન્ધ’ એવું નામ પડ્યું છે. [ડૉ. પ્રવેશ ભારદ્વાજે કરેલ હિન્દી અનુવાદ અપ્રગટ છે.]

(૧) ભદ્રબાહુ અને વરાહમિહિર, (૨) આર્ય નન્દિલ, (૩) જીવદેવસૂરિ, (૪) આર્ય ખપટસૂરિ, (૫) પાદલિખસૂરિ, (૬) વૃદ્ધવાદી અને સિદ્ધસેનસૂરિ, (૭) મલ્લવાદી, (૮) હરિભદ્રસૂરિ, (૯) બખ્ષભટ્ટિસૂરિ, (૧૦) હેમચન્દ્રસૂરિ, (૧૧) શ્રીહર્ષ વિદ્યાધર અને જયચન્દ્ર, (૧૨) હરિહર, (૧૩) અમરચન્દ્રસૂરિ, (૧૪) મદનકીર્તિ, (૧૫) સાતવાહન, (૧૬) વંકચૂલ, (૧૭) વિક્રમાદિત્ય, (૧૮) નાગાર્જુન, (૧૯) વત્સરાજ અને ઉદયન, (૨૦) લક્ષણસેન, (૨૧) મદનવર્મા, (૨૨) ‘રત્ન’, (૨૩) આભડ અને (૨૪) વસ્તુપાલ.

આમ આમાં દસ જૈન પ્રભાવશાળી આચાર્યો, ચાર સંસ્કૃત કવિઓ-પંડિતો, સાત પ્રાચીન અથવા મધ્યકાલીન નૃપતિઓ અને ત્રણ રાજમાન્ય જૈન ગૃહસ્થોનો સમાવેશ કરાયો છે. [વિશેષ માટે જુઓ- ‘પ્રબંધકોશકા પર્યાલોચન’ ડૉ. પ્રવેશભારદ્વાજ, પ્ર. “પ્રાકૃતભારતી.”]

ચરિત્ર અને પ્રબન્ધમાં તફાવત- પ્રથમ પ્રબન્ધ (પૃ. ૨)માં આના કર્તાએ કહ્યું છે કે ઋષભ(દેવ)થી માંડીને વર્ધમાન(સ્વામી) સુધીના તીર્થંકરોનાં, ચક્રવર્તી વગેરે નૃપતિઓનાં અને આર્ય રક્ષિત સુધીના ઋષિઓનાં વૃત્તાન્તો ‘ચરિત્ર’ કહેવાય છે જ્યારે ત્યાર પછી થયેલા મનુષ્યોના વૃત્તાન્તો ‘પ્રબન્ધ’ કહેવાય છે.

૧. આને જૈ. સા. સં. ઇ. (પૃ. ૪૩૭)માં સ્યાદ્વાદદીપિકા કહી છે. આ સ્યાદ્વાદકલિકામાં ૪૧ પદ્યો છે. એ યુક્તિપ્રકાશ અને અષ્ટક સહિત હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી છપાવાઈ છે. જૈ. ગ્રં. (પૃ. ૮૩)માં આ સ્યાદ્વાદકલિકા વિ. સં. ૧૨૧૪માં રચાયોનો ઉલ્લેખ છે તે શું સમુચિત છે ?

૨. પ્રમાણનયતત્વાલોકના બે પરિચ્છેદ એ પૂરતી રત્નાકરાવતારિકા અને એને અંગેની આ રાજશેખરસૂરિકૃત પંજિકા તથા જ્ઞાનચન્દ્રના ટિપ્પણ સહિત “ય. જૈ. ગ્રં.”માં વીરસંવત્ ૨૪૩૧માં પ્રકાશિત થયેલાં છે. આ પંજિકા પૂરેપૂરી કોઈ સ્થળેથી છપાઈ છે ખરી ? બાકી એની એક સંપૂર્ણ હાથપેથી ભાં. પ્રા. સં. મં. માં છે અને એનો પરિચય મેં D C G C M (Vol XVIII, pt. I, pp. 70-73)માં આપ્યો છે.

૩. આના કર્તા શ્રીધર છે અને એના ઉપર નરચન્દ્રસૂરિનું ટિપ્પણ છે.

૪. પુરાતનપ્રબન્ધસંગ્રહ જેવું સાધન પણ કામમાં લેવાયું હોય એમ લાગે છે.

૫. એમના જીવનચારિત્રને અંગે અન્ય કોઈ વિશેષ સામગ્રી મળે છે ખરી ?

^૧શાલિભદ્ર-ચરિત્ર (વિ.સં. ૧૩૩૪)– આ ચરિત્ર વિબુધ-પ્રભના શિષ્ય ધર્મકુમારે વિ.સં. ૧૩૩૪માં સાત સર્ગમાં રચ્યું છે. જૈ. ગ્રં. (પૃ. ૨૩૩)માં આનું પરિમાણ ૧૨૨૪ શ્લોકનું કહ્યું છે. આ બૃહત્કાવ્યમાં અપાયેલી શાલિભદ્રની કથાને ગ્રંથકારે દાન-ધર્મ-કથા તેમ જ ‘દાનાવદાન નામે ઓળખાવી છે. એની રચનામાં પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સહાયતા કરી છે. [પુણ્યકુશલકૃત ‘દાનધર્મ’ પ્ર. હર્ષપુષ્પામૃત. સં. ૨૦૪૦]

વિષય– શાલિભદ્ર એ પૂર્વ ભવમાં એક ગરીબ ગોવાળણના સંગમ નામના પુત્ર હતા. એઓ ઢોર ચારતા અને શુભ વિચારોમાં મગ્ન રહેતા. એક વેળા તહેવારને દિવસે આસપાસનાં ઘરોમાં ખીર તૈયાર થતી જોઈ એમને એ ખાવાનું મન થયું. એમની માતા બિચારી શું કરે ? પાડોશીઓ સારા હતા. એમણે એ વાતની ખબર પડતાં એ માટેની સામગ્રી ગોવાળણને પૂરી પાડી. સંગમ માટે ખીર બનાવી એ ગોવાળણ પીરસીને બહાર ગઈ. એવામાં એક મુનિવર પારણાર્થે એમને ત્યાં આવ્યા. સંગમે થાળીમાં પોતાને માટે કાઢેલી ખીર વહોરાવી દીધી. એમના ગયા પછી એઓ થાળી ચાટતા હતા.

સંગમે સુપાત્રે દાન દીધું તેના પ્રભાવથી એઓ રાજગૃહમાં ગોભદ્રની પત્ની ભદ્રાને પેટે પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયા. એમનું શાલિભદ્ર એવું નામ પડાયું. આગળ જતાં શાલિભદ્રનાં બત્રીસ કન્યા સાથે લગ્ન કરાયાં એવામાં સાધુ થયેલા ગોભદ્ર કાળ કરીને દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા હતા. તેઓ પોતાના પુત્ર તરફના હેતને લઈને શાલિભદ્રને રોજ ૯૯ પેટીઓ મોકલતા હતા. આને લઈને શાલિભદ્ર મહાધનાઢ્ય બન્યા.^૩ શાલિભદ્રની અઢળક સંપત્તિની વાતજાણી રાજગૃહના રાજા શ્રેણિક એમને પ્રાસાદે પધાર્યા. શાલિભદ્રને પોતાને માથે સ્વામી છે એમ જાણ થતાં એમણે એક પછી એક પત્નીનો ત્યાગ કરવા માંડ્યો. આ સમાચાર એમની બેનને મળતાં એ રડવા લાગી. એ સમયે એનાં આસું એના પતિના-શાલિભદ્રના બનેલી ધન્યના-વાંસા પર પડ્યાં. એ ઉપરથી ધન્યે આઠે પત્નીનો સમકાલે ત્યાગ કર્યો અને પછી એઓ શાલિભદ્રને ત્યાં આવ્યા. પછી એ બંને જણે દીક્ષા લીધી.

અવચૂરિ– આ ચરિત્ર ઉપર કોઈકની અવચૂરિ છે.

P. ૧૪૨

સમાનનામક કૃતિઓ– શાલિભદ્ર-ચરિત્ર વિ.સં. ૧૬૨૩માં વિનયસાગરગણિએ રચ્યું છે. વળી પ્રભાચન્દ્રે અને પૂર્ણભદ્રે પણ આ નામનું એકેક ચરિત્ર રચ્યું છે.

^૪ધન્ય-શાલિ-ચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૧૪૯૦)– આના કર્તા સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય જિનકીર્તિ છે. આમાં ધન્ય અને શાલિભદ્ર એ બેનાં ચરિત્ર વર્ણવાયાં છે.

૧. આ ચરિત્ર “પ. જૈ. ગ્રં.”માં ઇ.સ. ૧૯૧૦માં છપાવાયું છે. આના સંસ્કૃત સારાશં માટે જુઓ J A O S (Vol.

43, p. 257) [મુનિચન્દ્ર વિ.ની સરળ ટીકા અને ગુ. અનુવાદ સાથે મનફરા સંઘથી પ્રકાશિત થયું છે.]

૨. અહીં જે ‘અવદાન’ શબ્દ વપરાયો છે તે બૌદ્ધોના એ પારિભાષિક શબ્દનું સ્મરણ કરાવે છે.

૩. આને લઈને તો અંગ્રેજીમાં “as rich as Croesus” જેમ કહેવાય છે તેમ શાલિભદ્રની ઋદ્ધિ કહેતીરૂપ બની છે.

૪. આ ચરિત્ર “દે. લા. જૈ. પુ. સં. તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૯માં છપાવાયું છે.”

^૧કુમારપાલદેવચરિત (ઉ. વિ.સં. ૧૩૮૫)– આ ‘પરમાર્હત’ કુમારપાલ ભૂપાલનું સંક્ષિપ્ત, વ્યવસ્થિત અને અતિશયોક્તિવિનાનું ચરિત્ર ૨૨૧ પદ્યમાં કોઈકે રચ્યું છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૩૮૫માં લખાયેલી મળે છે. પ્રસ્તુત કૃતિની રચના વિચારતાં જિનવિજયજીએ એવું અનુમાન દોર્યું છે કે આ કૃતિ કુમારપાલના અવસાન બાદ ઘણા થોડા વખતમાં રચાઈ હશે.^૨

આ કૃતિ કુમારપાલને રાજ્ય મળ્યું તે પહેલાંની વિગતો જેટલા વિસ્તારથી રજૂ કરે છે તેટલા વિસ્તારથી રાજ્યપ્રાપ્તિ પછીની બીનાઓ પૂરી પાડતી નથી. છેલ્લા પાંચ જ પદ્યમાં સૂત્રરૂપે નીચેની વિગતો આ લેખાઈ છે :-

- (૧) કુમારપાલનું ઉપકારી જનોને બોલાવવું અને તેમનું સન્માન કરવું.
- (૨) આત્ર વૃક્ષ ઉપરનો કર લેવાનું માંડી વાળવું-માફ કરવું.
- (૩) નિઃસંતાન મૃત્યુ પામનાર કુટુંબની મિલ્કત જમ ન કરવી.
- (૪) સાતે દેશમાં સાતે વ્યસનોના સેવનનો નિષેધ કરવો.

- (૫) બાર વર્ષ સુધી જીવહિંસાનો ત્યાગ કરાવવો.
- (૬) ઉત્તરમાં તુરુષ્ક, પૂર્વમાં ગંગા નદી, દક્ષિણમાં વિન્ધ્યાચળ, અને પશ્ચિમમાં સમુદ્ર પર્યન્તની પૃથ્વી ઉપર શાસન કરવું અને એને જિનમંદિરોથી વિભૂષિત કરવી.
- (૭) કુમારપાલનું મૃત્યુ થતાં એની ‘મહેન્દ્ર’ સ્વર્ગમાં ઉત્પત્તિ થવી.

P. ૧૪૩

^૨કુમારપાલ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૪૨૨)–આ ‘કૃષ્ણાર્ષિ’ ગચ્છના ^૩મહેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય ^૪જયસિંહસૂરિની ૬૩૦૭ શ્લોક જેવડી રચના છે. એમાં ૬૬ સર્ગ છે. એનાં પદ્યોની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:-

૬૧૧, ૬૮૮, ૫૭૮, ૫૩૧, ૭૮૫, ૫૫૦, ૭૩૦, ૭૫૭, ૫૪૭ અને ૨૮૬ (૨૭૬+^૫૧૦).
આમ આમાં એકંદર ૬૦૬૩ પદ્યો છે.

પ્રસ્તુત કૃતિમાં કુમારપાલનું ચરિત્ર આલેખાયું છે. આ બાબત હું વિસ્તારથી રજૂ કરું છું :

આ મહાકાવ્યના પ્રથમ સર્ગમાં કુમારપાલના પૂર્વજો અને ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિના જન્મ વિષે માહિતી અપાઈ છે. બીજા સર્ગમાં કુમારપાલના જન્મનું વર્ણન છે. ત્રીજા સર્ગમાં કુમારપાલનું પરિભ્રમણ

૧. આ પદ્યાત્મક કૃતિ કુમારપાલચરિત્રસંગ્રહ કે જે “સિં. જૈ. ગ્રં.” માં ઇ. સ. ૧૮૫૬માં પ્રકાશિત કરાયો છે તેમાં પ્રારંભમાં પૃ. ૧-૭માં છપાવાઈ છે.

૨. જુઓ કુમારપાલકચરિત્રસંગ્રહનું “કિંચિત્ પ્રાસ્તાવિક” (પૃ. ૨).

૨. આ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૫માં અને મુંબઈમાં “ગોડીજીના જૈન ઉપાશ્રય” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૨૬માં અજ્ઞાતકર્તૃક ટિપ્પણ સહિત પ્રકાશિત કરાયું છે. ઇ. સ. ૧૯૨૬ની આવૃત્તિના અંતમાં ટિપ્પણકારની પ્રશસ્તિ છે.

૩. એમની નિર્ભયતાથી પ્રસન્ન થઈ મહમ્મદશાહે એમની ‘મહાત્મા’ તરીકે તારીફ કરી હતી.

૪. એમણે નૂતનવ્યાકરણ રચ્યું છે. એમની કૃતિઓ ઇત્યાદિ માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઇ. (ખંડ ૧, પૃ. ૬૦).

૫. આ પ્રશસ્તિનાં પદ્યોની સંખ્યા છે.

P. ૧૪૪

અને એને થયેલી રાજ્યની પ્રાપ્તિ એ બાબત રજૂ કરાઈ છે. ચોથો સર્ગ કુમારપાલના દિગ્વિજયને લગતો છે. પાંચમા સર્ગમાં પુણ્યના ફળનો ઉપદેશ વર્ણવાયો છે. છઠ્ઠા સર્ગમાં દયાનો ઉપદેશ અપાયો છે. સાતમો સર્ગ શ્રાવકોના ધર્મના સ્થાપનને અંગેનો છે. આઠમાં સર્ગમાં કૃપા-સુન્દરીનાં લગ્ન, દાનાદિનો ઉપદેશ, ચૈત્યોનું નિર્માણ ઇત્યાદિ બાબતો રજૂ કરાઈ છે. નવમા સર્ગમાં દેવાધિદેવની પ્રતિમા લાવવી તે તેમ જ તીર્થયાત્રા વિષે વર્ણન છે. દસમા સર્ગમાં કુમારપાલના સ્વર્ગવાસને લગતી હકીકત છે.

ઈન્દ્રજાળના પ્રયોગો— પાંચમાં સર્ગમાં શ્લો. ૧૪૫-૨૪૮માં નીચે પ્રમાણે હકીકત વર્ણવાઈ છે :-

દેવબોધિ કુમારપાલને જૈન ધર્મ છોડી દઈ એનાથી ચડિયાતા શ્રૌત ધર્મ અંગીકાર કરવાનું કહે છે. વિશેષમાં બ્રહ્મા વગેરે દેવોને તેમ જ તમારા પૂર્વજોને પુછી જુઓ એમ દેવબોધિએ એ રાજાને કહી મંત્રબળ વડે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવને તેમ જ મૂલરાજ વગેરે કુમારપાલના સાત પૂર્વજોને પ્રત્યક્ષ બતાવ્યા અને એમને મુખે શ્રૌત ધર્મ સ્વીકારવાનો ઉપદેશ અપાવ્યો.

વાગ્ભટ મંત્રીએ ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિને દેવબોધિની આ વાત કહી. રાજાએ વાગ્ભટને પૂછ્યું કે દેવબોધિની બરાબરી કરી શકે એવું બળ હેમચન્દ્રસૂરિમાં છે ખરું ? વાગ્ભટે કહ્યું કે કાલે સવારે એમના વ્યાખ્યાનમાં આવશો તો ખબર પડશે. આ તરફ હેમચન્દ્રસૂરિએ પોતાના શિષ્યને કહી રાખ્યું કે આવતી કાલે મારું વ્યાખ્યાન ચાલુ હોય તેવામાં હું જે આસન ઉપર બેસી વ્યાખ્યાન આપતો હોઉં તે ખેંચી લેવું. શિષ્યે તેમ કર્યું અને હેમચન્દ્રસૂરિએ અદ્ધર રહીને વ્યાખ્યાન આપ્યું. દેવબોધિથી આમ થઈ શકે તેમ નહોતું. અને તો રંભા યાને કેળના બનાવેલા સુખાસનનો આશ્રય લેવો પડતો હતો અને મૌન સેવવું પડતું હતું.

૨. ૧૪૫

વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરી હેમચન્દ્રસૂરિ કુમારપાલને એક ઓરડામાં લઈ ગયા. એ સૂરિએ મંત્રદ્વારા ઋષભદેવાદિ ચોવીસ તીર્થંકરોને તેમ જ કુમારપાલના પૂર્વજોને સાક્ષાત્ હાજર કરી તેમના મુખે ઉપદેશ અપાવ્યો. એથી કુમારપાલ વિસ્મય પામ્યો અને દેવબોધિની વાત સાચી કે તમારી એમ હેમચન્દ્રસૂરિને પુછ્યું. સૂરિએ જવાબ આપ્યો કે આ તો ઈન્દ્રજાળ છે. દેવબોધિ એની એક કળા જાણે છે તો હું સાત જાણું છું. એને લઈને અમે બંનેએ આ દશ્યો યોજ્યાં છે. તમે કહો તો વિશ્વ દેખાડું પણ એ બધું કંઈ નથી કેમકે એ કૂટ નાટકની ચતુરાઈ છે.

^૧કુમારપાલચરિત્ર (વિ. સં. ૧૪૮૭)— આ રત્નસિંહસૂરિના શિષ્ય ચારિત્રસુન્દરગણિએ ^૨વિ. સં. ૧૪૮૭માં દસ સર્ગમાં રચ્યું છે. આના પાંચમા સર્ગ (પત્ર ૩૨આ —૩૩અ)માં નીચે મુજબ “અમાવાસ્યાનું પૂર્ણિમામાં રૂપાન્તર” રૂપ ^૩ઘટના વર્ણવાઈ છે :-

૧. આ “જૈ. આ. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૯૭૩માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

૨. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૮૨).

૩. આ તેમ જ પ્રકારાન્તરે વર્ણવાયેલી ઘટના માટે જુઓ મારો લેખ નામે “આઠ સો વર્ષ પર છોડાયેલો કુત્રિમ ચન્દ્ર અને અમાસનું પૂનમમાં થયેલું રૂપાન્તર”. આ લેખ “ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણ” ના. તા. ૧-૧૧-૧૭ના દૈનિકમાં છપાયો છે.

એક વેળા કાશીનિવાસી યોગી દેવબોધ કુમારપાલની રાજધાની પાટણમાં કલિ. હેમચન્દ્રસૂરિ સાથે વાદવિવાદ કરવા આવ્યો. બંને વચ્ચે છ મહિના ચર્ચા ચાલી. અંતે રાજાએ વિવાદ જલદી પૂરો કરવા સૂરિજીને વિજ્ઞાપિ કરી. એ ઉપરથી હેમચન્દ્રસૂરિએ દેવબોધને કહ્યું: જેનું પ્રથમ જ વચન ખોટું ઠરે તેનો પરાજય થયેલો જાણવો. સભ્યોએ કહ્યું કે જેનો પરાજય થાય તેમણે આ ગુજરાત છોડી અન્યત્ર ચાલ્યા જવું. આ શરત પાદ રાખી પેલો યોગી-સંન્યાસી સભા સમક્ષ હસતો હસતો હેમચન્દ્રસૂરિને ઉદેશીને બોલ્યો : આજના દિવસને હું ‘અમાવાસ્યા’ કહું છું. તમારી તાકાત હોય તો એનો વિપર્યય કરી બતાવો, નહિ તો શરત પ્રમાણે દેશપાર જાઓ.

P. ૧૪૬

સભા વિચારમાં પડી ગઈ કે અમાસ મટીને પૂનમ કેમ થાય ? યોગી તાડુક્યો : હે સૂરિ ? આજે અમાવાસ્યા ન હોય તો હું મારી જીભ કાપી નાખું. મારી વાત સાચી છે કે નહિ તે તો હવે થોડી વારમાં જાણાઈ આવશે. આજે અમાસ હોઈ ચન્દ્ર નહિ ઊગે એટલે મારી વાત સાચી ઠરશે.

સાંજ પડવા આવી હતી એટલે બધાં સૌ સૌને ઘેર ગયા. આ તરફ હેમચન્દ્રસૂરિએ પદ્મા દેવીની ઉપાસના શરૂ કરી. થોડી જ વારમાં એ દેવી સર્પરૂપ વાહન ઉપર આરૂઢ થઈ સૂરિજી સમક્ષ હાજર થઈ અને બોલી : કહો, શું કામ છે ? સૂરિજીએ વસ્તુસ્થિતિ કહી સંભળાવી. એ ઉપરથી એ દેવીએ સૂરિજીની સૂચના અનુસાર, ઊગતા પૂર્ણ ચન્દ્રના મંડળ જેવું અને અતિશય પ્રભાવાળું પોતાનું કુંડળ સાયંકાળે આકાશમાં લટકાવ્યું: જોતજોતામાં ચારે બાજુ દિવ્ય પ્રકાશ પ્રસરી ગયો. પર્વત ‘કૈલાસ’ જેવા થઈ ગયા, નદી ‘સુરનદી’ જેવી શોભવા લાગી, કાગડા હંસ જેવા અને શ્યામ હાથી ‘ઐરાવત’ જેવા શ્વેત જણાવા લાગ્યા અને સમુદ્ર ‘ક્ષીર સમુદ્ર’ બની ગયા. વિશેષ શું કહેવું ? ગુંજા (ચણોઠી) પણ જાણે મુક્તાફળ બની ગઈ.

આજે ઘોર અંધકારવાળી અમાસની રાત્રિને બદલે આ અત્યંત પ્રકાશિત ચન્દ્રનો ઉદય કેમ ? રાજા વિચારમાં પડી ગયો. એને થયું કે મારા નેત્રને ભ્રમ તો નથી થયો ? એ રાજાએ અતિચતુર અને વેગવાળા ચરોને (જાસુસોને) ચારે દિશામાં તપાસ કરવા મોકલ્યા. બાર બાર યોજન સુધી તેઓ ફરી આવ્યા પણ અંધારાનું નામ ન મળે. બધે પ્રકાશ પ્રકાશ જ જણાયો, એ ચરોએ રાજાને વાત કરી. એ દરમ્યાનમાં પેલો યોગી તો ક્યારનો પલાયન કરી ગયો હતો.

જિનમંડનગણિએ વિ. સં. ૧૪૮૨માં રચેલા કુમારપાલપ્રબન્ધ (પત્ર ૧૧૧આ-૧૧૨અ)માં વૃત્તાન્ત અન્ય પ્રકારે આલેખ્યો છે. એમાં એમણે કહ્યું છે કે એક વેળા ધર્મદેશના સાંભળી રાજાએ (કુમારપાલે) ગુરુને (હેમચન્દ્રસૂરિને) નમન કરીને પૂછ્યું: આજે કઈ તિથિ છે ? ગુરુ એ દિવસે અમાવાસ્યા હોવા છતાં ‘પૂર્ણિમા છે’ એવું એકાએક બોલી ઊઠ્યા. એ વખતે અહારથી મિત્ર જેવા અને અંદરથી શત્રુ જેવા દેવબોધિએ મશ્કરીમાં કહ્યું: અહો, કલિકાસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂરિ આજે પૂર્ણિમા કહે છે તો લોકોના ભાગ્યને લીધે આજે પૂર્ણિમા જ થશે. એ સાંભળી ગુરુએ કહ્યું: તમારું આ વચન સાચું ઠરો. દેવબોધિએ કહ્યું: એની શી પ્રતીતિ ? ગુરુએ કહ્યું: અહો તમારી શી ચતુરાઈ છે ? ચન્દ્રનો ઉદય એ જ પ્રતીતિ છે. એ સાંભળી સર્વે જનો વિસ્મય પામ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે શું આમ પણ બનશે ? એ ઉપરથી રાજા દેવબોધિ તેમ જ ૭૨ સામંતો સહિત રાજસભામાં આવ્યો અને ચન્દ્રનો ઉદય ક્યાં

P. ૧૪૭

યશો એ જાણવા માટે એણે એક ઘડીમાં એક યોજન જનારી સાંઢણીઓ ઉપર પોતાના પુરુષોને આરૂઢ કરાવી એમને પૂર્વ દિશામાં મોકલ્યા. ત્યારબાદ “સિદ્ધયક”ને અંગેના જે દેવે હેમચન્દ્રસૂરિને પહેલાં વરદાન આપ્યું હતું તે દેવે પૂર્વ દિશામાં સન્ધ્યાસમયે પહેલાંની જેમ ચન્દ્ર ઉગાડ્યો, રાત્રિને ચાંદરણીવાળી બનાવી અને ચાર પ્રહર સુધી ગગનમાં એ ચન્દ્રને રાખી સવારના સર્વ લોકની સમક્ષ પશ્ચિમ દિશામાં એ ચન્દ્રને અસ્ત થતો બતાવ્યો પેલા મોકલેલા પુરુષો સવારે આવ્યા અને એમણે ઉપર મુજબ કહ્યું: બધાને વિસ્મય થયો.

સમાનનામક કૃતિઓ—ધનરત્ને ગદ્યપદ્યરૂપે વિ. સં. ૧૫૩૭માં કુમારપાલચરિત્ર રચ્યું છે. વળી સોમવિમલે તેમ જ સોમચન્દ્રગણિએ પણ આ નામની એકેક કૃતિ રચી છે. એ પૈકી સોમચન્દ્રગણિની રચના પદ્યાત્મક છે અને એનું પરિમાણ ૬૩૦૦ શ્લોક જેવું છે.

P. ૧૪૮

‘કુમારપાલદેવચરિત’ (? વિ. સં. ૧૪૨૪)—આ ‘રુદ્ર-પલ્લીય’ ગચ્છના સંઘતિલકસૂરિના શિષ્ય સોમતિલકસૂરિની કોઈ કૃતિનો એક અંશ છે એમ એની પ્રારંભની નિમ્નલિખિત પંક્તિ જોતાં જણાય છે:—

“અત્ર શ્રીકુમારપાલદેવચરિત્રં વ્યાક્રિયતે”.

પ્રસ્તુત કૃતિમાં ૭૪૦ પદ્યો છે. પહેલાં ૨૦૦ પદ્યો કુમારપાલને રાજ્ય મળ્યું તે પહેલાંની બીનાઓ રજૂ કરે છે, અને એ લખાણ અજ્ઞાતકર્તૃક પ્રાચીન સંક્ષિપ્ત ‘કુમારપાલદેવચરિત’ સાથે શબ્દદષ્ટિએ પણ પ્રાયઃ મળતું આવે છે. ત્યાર પછીનાં ૫૦૦ પદ્યો રાજ્યપ્રાપ્તિ પછીની ઘટનાઓ જે પ્રબન્ધચિન્તામણિ વગેરેમાં જોવાય છે તે વર્ણવાઈ છે. એવી પણ કોઈ કોઈ બાબતો છે કે જે કુમારપાલ અંગેના અન્ય પ્રબન્ધોમાં નથી. દા.ત. નિમ્નલિખિત બાબતો :—

(૧) નાગપુર (નાગોર)ના મહામાંડલિક કુમાર સાથે કુમારપાલનું યુદ્ધ (શ્લો ૬૧૨-૬૩૩)^૧

(૨) ‘રાકા’ પક્ષના સુમતિસૂરિ સાથે ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિનો સંબંધ (શ્લો ૬૭૪-૬૮૪)^૨.

આ સંક્ષિપ્ત કૃતિ વ્યવસ્થિત અને પ્રામાણિક છે. એ કુમારપાલપ્રબોધપ્રબન્ધને આધારે રચાયેલું જિનવિજયજીએ કહ્યું છે અને એનું કારણ એ દર્શાવ્યું છે કે અન્તિમ પદ્યમાં વિશેષાર્થોએ કુમારપાલપ્રતિબોધ જોવાની ભલામણ કરાઈ છે અને એ ઉપર્યુક્ત ગ્રંથ છે.”

P. ૧૪૮

ઉપર્યુક્ત સોમતિલકસૂરિએ ઉર્ફે વિદ્યાતિલકે નીચે મુજબની કૃતિઓ પણ રચી છે:—

૧. આ કૃતિ કુમારપાલચરિત્રસંગ્રહ (પૃ. ૯-૩૩)માં છપાવાઈ છે.

૨. જુઓ (પૃ. ૧૪૨)

૩. જુઓ કુમારપાલચરિત્રસંગ્રહનું “કિચિત્ પ્રસ્તાવિક” (પૃ. ૩).

૪. એજન, પૃ. ૩ અહીં એ ઉમેરાયું છે કે આનું થોડુંક સૂચન ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધમાં જોવાય છે પરંતુ મને તો એમાં એ જણાતું નથી.

૫. એજન, પૃ. ૩.

‘ત્રિપુરાભારતી-લઘુસ્ત’વની ટીકા	વિ. સં. ૧૩૯૭
‘વીરકલ્પ	વિ. સં. ૧૩૯૮
શીલતરંગિણી	વિ. સં. ૧૩૯૨
‘ષડ્દર્શનસમુચ્ચયની લઘુવૃત્તિ	વિ. સં. ૧૩૮ ^૧

આ સોમતિલકસૂરિ સંઘ તિલકસૂરિના પટ્ટધર દેવેન્દ્રસૂરિના જયેષ્ઠ ગુરુબન્ધુ થાય છે.

જૈ. સા. સં. ઇ. (પૃ. ૪૩૨)માં કુમારપાલપ્રબન્ધનો રચના-વર્ષ પ્રશ્નપૂર્વક વિ. સં. ૧૪૨૪નો અને પૃ. ૪૪૦માં પ્રશ્ન વિના એ વર્ષનો ઉલ્લેખ છે જ્યારે જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૯૩)માં કુમારપાલપ્રતિબોધચરિત વિ. સં. ૧૪૨૪માં રચાયોનો ઉલ્લેખ છે. આમ આ બે કૃતિ તેમ જ કુમારપાલપ્રબોધપ્રબન્ધ નામની કૃતિ એ ત્રણ ભિન્ન નહિ પણ એક જ હોય એમ જણાય છે.

‘કુમારપાલપ્રબોધપ્રબન્ધ (ઉ. વિ. સં. ૧૪૬૪)—આ અજ્ઞાતકર્તૃક પ્રબન્ધનો કેટલોક ભાગ P. ૧૫૦ ગદ્યમાં તો કેટલોક પદ્યમાં છે. એમાં ૫૫૧ પદ્યો છે તે મોટે ભાગે પુરોગામીઓની ‘કૃતિઓમાંથી ઉદ્ભૂત કરાયેલાં છે. ગદ્યાત્મક લખાણમાં સંગ્રહકારનો થોડોક હિસ્સો હશે એમ લાગે છે. જિનમંડનગણિએ આ પ્રબન્ધના આધારે કુમારપાલપ્રબન્ધ રચ્યાનું જિનવિજયજીએ સૂચવ્યું છે.’

પ્રસ્તુત કૃતિના ત્રીજા પદ્યમાં કહ્યું છે કે મનમાં પરા, હૃદયમાં પશ્યન્તી, કંઠમાં મધ્યમા અને મુખમાં વૈષ્ણવી એમ જે કહ્યું છે તે ભારતીની અમે ઉપાસના કરીએ છીએ. આ પછીનું પદ્ય “અજ્ઞાનતિમિરાન્ધાનાં”થી શરૂ થતું અને સુપ્રસિદ્ધ-પ્રચલિત પદ્ય છે. આ કૃતિનો પ્રારંભ આદિદેવના નામોલ્લેખાદિથી કરાયો છે. ત્યાર બાદ એમાં ‘ચાપોત્કટ’ (ચાવડા) વંશનું વર્ણન છે. પૃ. ૭૭-૮૫માં જીવાદિ નવ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ મુખ્યત્વે જ.મ.માં આલેખાયું છે.

૧. આ “રાજસ્થાન પુરાતન ગ્રંથમાલા”માં છપાવાયો છે. આ નામ જિન-વિજયજીએ આપ્યું છે.
૨. જૈ. સા. સં. ઇ. (પૃ. ૪૩૨)માં તેમજ જિ. ૨. કો. (વિ., પૃ. ૩૬૦)માં આને લઘુસ્તવ કહેલ છે. વિશેષમાં જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૩૬)માં આની ટીકાનું નામ ‘જ્ઞાનદીપિકા’ અપાયું છે. [આનું સંપાદન મુનિ વૈરાગ્યરતિએ કર્યું છે. હિન્દી અનુવાદ અને પંજિકા સાથે “પ્રવચન પ્રકાશન” પુનાથી પ્રસિદ્ધ થયું છે.]
૩. જુઓ જૈ. સા. સં. ઇ. (પૃ. ૪૩૨). [શીલતરંગિણી પ્રકા. તપગચ્છ સમાજ, વિ.સં. ૨૦૪૮]
૪. આને જૈ. સા. સં. ઇ. (પૃ. ૪૩૨)માં ષડ્દર્શનસૂત્ર કહેલ છે.
૫. કુમારપાલચરિત્રસંગ્રહના કિચિત્ પ્રાસ્તાવિક (પૃ. ૩)માં જિનવિજયજીએ પ્રસ્તુત સોમતિલકસૂરિની કૃતિ તરીકે સમ્યક્ત્વસમતિકાવૃત્તિનો જે ઉલ્લેખ કર્યો છે તે વિચારણીય જણાય છે. સંઘતિલકસૂરિને બદલે આ નામ સૂચવાયું હોય એમ લાગે છે.
૬. આ કૃતિ કુમારપાલચરિત્રસંગ્રહ (પૃ. ૩૫-૧૧૧)માં છાવાયેલી છે. પૃ. ૮૯, ૯૧, ૯૩ અને ૯૫માં “શ્રીસોમતિલકસૂરિવિરચિત્” શીર્ષક છપાયું છે તે ભૂલ છે.
૭. આવી એક કૃતિ તે અજ્ઞાતકર્તૃક પ્રાચીન સંક્ષિપ્ત કુમારપાલદેવચરિત (જુઓ પૃ. ૧૪૨) છે.
૮. જુઓ કુમારપાલચરિત્રસંગ્રહનું “કિચિત્ પ્રાસ્તાવિક” (પૃ. ૫).

પ્રસ્તુત કૃતિની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૪૬૪માં લખાયેલી મળે છે. આ કૃતિમાં ઉપદેશાત્મક અને પ્રચારાત્મક અવતરણો પુષ્કળ પ્રમાણમાં સંગ્રહાયેલા છે. એને લઈને એનું નામ સાન્વર્થ ઠરે છે. કુમારપાલના જીવનવૃત્તાંતની નાનીમોટી અનેક બાબતો આ કૃતિમાં રજૂ કરાઈ છે.

P. ૧૫૧ કુમારપાલપ્રબંધ (ઉ. વિ. સં. ૧૪૬૪)—આ કોઈકની રજપદ શ્લોક જેવડી રચના છે. એની વિ. સં. ૧૪૬૪માં લખાયેલી એક હાથપોથી મળે છે. આ પ્રબંધની નોંધ પંતન.સૂચિ (ભા. ૧. પૃ. ૧૫-૧૭)માં લેવાઈ છે.

કુમારપાલપ્રબંધ (વિ. સં. ૧૪૮૨)—આ પ્રબંધ સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય જિનમંડનગણિએ વિ. સં. ૧૪૮૨માં રચ્યો છે. એ ગદ્યપદ્યરૂપે છે. એનું પરિમાણ રજપદ શ્લોક જેવડું છે. પાંચમ પદ્યોરૂપ અવતરણોથી અલંકૃત આ કૃતિ ગુજરાતના ઇતિહાસ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. એમાં વિ. સં. ૮૦૨ કે જે વર્ષમાં અણહિલપુર-પાટણની સ્થાપના થઈ ત્યારથી માંડીને વિ. સં. ૧૨૩૦ સુધીની ઘટનાઓ સંક્ષેપમાં રજૂ કરાઈ છે. એમાં સિદ્ધરાજ જયસિંહનો બંગાળના મહોબકપુર (મહોત્સવપુર)ના રાજા મદનવર્મા સાથેનો સમાગમ વર્ણવાયો છે. આ બાબત જનરલ કનિંગહામે The Ancient Geography of India જે નોંધી છે તેને આથી પુષ્ટિ મળે છે.^૧

પ્રબોધચિન્તામણિ (વિ. સં. ૧૪૬૨)—આ જૈનકુમારસંભવના કર્તા જયશેખરસૂરિની રૂપકાત્મક રચના છે. એ સાત અધિકારમાં વિભક્ત છે.

P. ૧૫૨ પ્રસ્તુત કૃતિ સ્તંભનકના નરપતિની રાજધાનીમાં વિ. સં. ૧૪૬૨-માં રચાઈ છે. એના સાત અધિકારોની પદ્યસંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :—

૫૧, ૧૧૭, ૨૫૪, ૪૧૧, ૩૮૬, ૨૭૧ અને ૪૮૧.

આમ આ કૃતિમાં એકંદર ૧૮૮૧ પદ્યો છે.

વિષય—પ્રથમ અધિકારમાં પરમાત્માનું સ્વરૂપ વર્ણવાયું છે. વિશેષમાં પ્રસ્તુત કૃતિનો આધાર ભગવાન પદ્મનાભના શિષ્ય ધર્મરુચિ દ્વારા નિરૂપાયેલું આત્મસ્વરૂપ છે એમ કહી કહ્યું છે. બીજા અધિકારમાં ઉપર્યુક્ત પદ્મનાભ અને ધર્મરુચિનું ચરિત્ર આલેખાયું છે. ત્રીજા અધિકારમાં મોહ અને વિવેક એ નામનાં બે પાત્રની ઉત્પત્તિ અને મોહની રાજ્યપ્રાપ્તિની હકીકત અપાઈ છે. ચોથા અધિકારમાં મોહનું રાજ્ય, વિવેકના સંયમ સાથે લગ્ન અને એને પ્રાપ્ત થયેલું રાજ્ય એ બાબતો રજૂ કરાઈ છે. પાંચમા અધિકારમાં કામના દિગ્વિજયની વાત નિરૂપાઈ છે. છઠ્ઠા અધિકારમાં વિવેકની વિજયાર્થે યાત્રા

૧. આ “જે. આ. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૮૭૧માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે. એનું ગુજરાતી ભાષાંતર શ્રી. મગનલાલ ચૂનીલાલ વૈદ્યે કર્યું છે અને એ ગાયકવાડ સરકાર તરફથી છપાવાયું છે. મૂળ કૃતિ ઉપરથી સ્વ. મુનિશ્રી લલિતવિજયજીએ કુમારપાલચરિત્ર હિન્દીમાં તૈયાર કર્યું હતું અને એ છપાવાયું છે. [કુમારપાલ પ્રબંધ નામે હર્ષપુષ્પા દ્વલમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

૨. જુઓ કુમારપાલચરિત્રસંગ્રહનું હિન્દી પ્રસ્તાવનાદિ વક્તવ્ય (પૃ. ૮-૯).

૩. આ કૃતિ “જે. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૮૬૫માં [અને “આર્યરસિત” પુસ્તકોદ્ધાર સંસ્થા જામનગરથી વિ.સં. ૧૮૮૬માં] પ્રકાશિત કરાઈ છે.

વર્ણવાઈ છે. સાથે સાથે ‘કલિ’ કાળનો પ્રભાવ વર્ણવાયો છે. સાતમા અધિકારમાં મોહ અને વિવેક’ વચ્ચેનું યુદ્ધ, મોહનો પરાજય અને પરમાત્માનું હૃદયંગમ સ્વરૂપ એ બાબતો હાથ ધરાઈ છે.

આ કૃતિમાં અજૈન દર્શનોનું સ્વરૂપ રજૂ કરાયું છે. વળી એ ઉપદેશોથી પણ અલંકૃત છે.

^૧ભાષાંતર— આ પ્રસ્તુત કૃતિનું ગુજરાતીમાં કરાયેલું ભાષાંતર છે.

^૨શ્રીધરચરિત (વિ. સં. ૧૪૬૩)— આ મહાકાવ્ય ‘અંચલ’ ગચ્છના માણિક્યસુન્દરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૬૩માં રચ્યું છે. મેરુતુંગસૂરિ એમના દીક્ષાગુરુ થાય છે જ્યારે જયશેખરસૂરિ એમના વિદ્યાગુરુ થાય છે. એમણે નિમ્નલિખિત કૃતિઓ પણ રચી છે:—

અજાપુત્રકથાનક, ^૩ગુણવર્મચરિત્ર, ચતુષ્પર્વી, ધર્મદત્તકથા, પૃથ્વી-ચન્દ્રચરિત્ર અને ^૪શુકરાજકથા. P. ૧૫૩

[એક શ્રીધરચરિત્રની નકલ પ્રા.ટે.સો. માં છે. કર્તાનું નામ જાણવાનું બાકી છે.]

‘માણિક્ય’થી અંકિત પ્રસ્તુત કૃતિ નવ સર્ગમાં વિભક્ત છે. એની પદ્યસંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :— ૩૧, ૩૧, ૩૩, ૧૧૧, ૬૦, ૧૨૪, ૮૧, ૫૮૩, અને ૨૫૫ (૨૪૮+૬^૫).

આમ અહીં ૧૩૧૮ પદો છે જ્યારે એનો ગ્રંથાગ્ર ૧૬૮૮ શ્લોકનો છે.

વિષય— પ્રથમ સર્ગમાં ઋષભદેવાદિ તીર્થંકરો વગેરેની સ્તુતિ કરાઈ છે અને કર્તાએ પોતાની ગુરુપરંપરા વર્ણવી છે. અંતમાં કહ્યું છે કે પ્રથમ ભવમાં શ્રીધર નૃપતિ અને તૃતીય ભવમાં વિજયચન્દ્ર નૃપ થનારનું ચરિત્ર અપાય છે વિશેષમાં આ સર્ગમાં છન્દ:શાસ્ત્રને લગતી કેટલીક બાબતો રજૂ કરાઈ છે.

દ્વિતીય સર્ગનો પ્રારંભ આર્યા વગેરે છંદોનાં ગદ્યાત્મક લક્ષણોથી કરાયો છે. પછી એ છંદોમાં વિજયચન્દ્રનાં માતાપિતા વિષે તેમ જ સિદ્ધપુરુષના આગમન વિષે ઉલ્લેખ છે.

તૃતીય સર્ગમાં સિદ્ધપુરુષ પોતાનો પરિચય કરાવી વિજયચન્દ્રના પિતાને એક ગુટિકા આપે છે એ બીના વર્ણવાઈ છે.

ચતુર્થ સર્ગની શરૂઆત કેટલાક છંદોના ગદ્યાત્મક નિરૂપણથી કરાઈ છે. ત્યાર બાદ વિજયચન્દ્રનો જન્મ, કાલાંતરે એમનું વનમાં ગમન અને એક મુનિના મુખથી અહિંસાના ફળનું શ્રવણ તથા આગળ P. ૧૫૪

૧. આ ગુજરાતી ભાષાંતર “જે. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી [વિ. સં. ૧૯૬૫માં “આર્યરક્ષિત પુ. સંસ્થા” તરફથી (સં. ૧૯૮૬) અને “મુક્તિચન્દ્ર આ. ટ્રસ્ટ” દ્વારા] છપાવાયું છે.

૨. આ કૃતિ દુર્ગપદવ્યાખ્યાન સહિત “ચારિત્રસ્મારક ગ્રંથમાલા”માં ઈ. સ. ૧૯૫૧માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. એમાં સંસ્કૃતમાં નવે સર્ગનો સારાંશ અપાયો છે.

૩. આ અમદાવાદથી ઈ.સ. ૧૯૦૧માં છપાવાયું છે. એ વિ. સં. ૧૪૮૪માં રચાયું છે. એની પ્રશસ્તિમાં ચતુ:પર્વી, પૃથ્વીચન્દ્રચરિત્ર અને શુકરાજકથાનો ઉલ્લેખ છે.

૪. આ “હંસવિજયજી ફી લાઈબ્રેરી” તરફથી વિ. સં. ૧૯૮૦માં છપાવાયું છે. એમાં ૫૦૦ પદો છે.

૫. આ પ્રશસ્તિનાં પદો છે.

ઉપર વિજયચન્દ્ર પાર્શ્વનાથ તરીકે થશે એ કથન તેમ જ અશ્વપરીક્ષા, ગજભ્રમ નૃપ સાથેનો સમાગમ, યોગી પાસેથી કન્યાને છોડાવવી, ચેટક દ્વારા 'ગારુડ' મંત્રની પ્રાપ્તિ તથા રત્નાવલી અને કનકમાલા સાથે લગ્ન એમ વિવિધ વાનગી પિરસાઈ છે.

પાંચમા સર્ગમાં ચેટક દ્વારા ચોરનું ગ્રહણ તેમ જ વિજયચન્દ્રનું માતાપિતા સાથેનું મિલન વર્ણવાયું છે.

છઠ્ઠા સર્ગના પ્રારંભમાં જાતજાતનાં વર્ણવૃત્તોની સમજણ અપાઈ છે. એમાં સુલોચના અને 'અષ્ટાપદ' પર્વતનું વર્ણન છે. શ્લો. ૬૯-૭૬માં 'ચિત્રકાવ્ય દ્વારા પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરાઈ છે.

'સાતમા સર્ગમાં સ્વયંવરનું વર્ણન છે.

આઠમા સર્ગમાં પ્રસ્તારનું નિરૂપણ શરૂઆતમાં છે. સુલોચનાનું હરણ અને એનું પ્રત્યાનયન એ આ સર્ગના મુખ્ય વિષયો છે. આ સર્ગમાં યુદ્ધનું વિસ્તૃત વર્ણન છે.

નવમા સર્ગમાં વિજયચન્દ્રનું મોક્ષગમન વર્ણવાયું છે. અંતમાં પ્રશસ્તિ છે.

વિશેષતા— છન્દઃશાસ્ત્રનો બોધ કરાવવામાં આ કૃતિ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે.

P. ૧૫૫

^૩મલયસુન્દરીચરિત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૪૭૮)—આના કર્તા 'આગમ' ગચ્છના જયતિલકસૂરિ છે. એમણે કોઈકે પૂર્વ પાઈયમાં રચેલા મલયસુન્દરીચરિયને જોઈને આ ચરિત્ર સંસ્કૃતમાં રચ્યું છે. એમાં અનુક્રમે ૩૯૯, ૭૩૨, ૪૬૯ અને ૮૨૪ પદવાળા ચાર પ્રસ્તાવ છે.

પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં મલયસુન્દરીના જન્મનું વર્ણન છે. પ્રસંગોપાત્ત અમુક જાતના રસ વડે લોખંડનું સુવર્ણ બન્યાની બીના રજૂ કરાઈ છે. બીજા પ્રસ્તાવ (ઉદ્દેશ)માં પાણિગ્રહણનો અધિકાર છે. ત્રીજામાં સસરાના કુળનો સમાગમ વર્ણવાયો છે. ચોથામાં પૂર્વભવ ઉપર પ્રકાશ પડાયો છે.

^૪મલયસુન્દરીકથા કેવા મલયસુન્દરીકથોદ્ધાર ()— આના કર્તા 'પિપ્પલ' ગચ્છના ધર્મદેવગણિના શિષ્ય ધર્મચન્દ્ર છે.

^૫મલયસુન્દરીકથા ()— આ ગદ્યાત્મક કથાના કર્તા 'અંચલ' ગચ્છના માણિક્યસુન્દરસૂરિ છે. એમાં મલયસુન્દરીનો વૃત્તાંત રજૂ કરાયો છે.

P. ૧૫૬

સમ્યક્ત્વકૌમુદી (વિ. સં. ૧૪૫૭)ક—આ ૯૯૫ શ્લોક જેવડી કૃતિ જયશેખરે વિ.સં. ૧૪૫૭માં રચી છે. એમાં સમ્યક્ત્વને અંગે કેટલીક બાબતો વિચારાઈ છે.

૧. ગૂઢ-ચિત્ર, નામ-ચિત્ર, વિભ્રમ-ચિત્ર અને અપભ્રંશભાષા-ચિત્ર.

૨. આ સર્ગમાં જાતજાતના અને પ્રાયઃ અપ્રચલિત છંદોમાં પદો રચાયાં છે.

૩. આ 'દૈ. લા. જૈ. પુ.' તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૬માં [અને દાનસૂરિ ગ્રં. વરતેજ ૨૦૦૯માં] છપાવાયું છે. એ પૂર્વે હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૦માં આ છપાવાયું હતું. આની વિ. સં. ૧૪૭૮માં લખાયેલી હાથપોથી મળે છે.

૪. આનો પ્રો. હર્ટલે કરેલો જર્મન "Indische Marchen" અનુવાદ (પૃ. ૧૮૫-૨૬૮)માં ઇ. સ. ૧૯૧૯માં છપાયો છે.

૫. આ મુંબઈમાં ઇ.સ. ૧૯૧૮માં છપાવાઈ છે.

સમ્યક્ત્વકૌમુદી (વિ.સં. ૧૪૮૭)—આના કર્તા જયચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય જિનહર્ષગણિ છે. એમણે ૨૮૨૫ શ્લોક જેવડી આ પદ્યાત્મક કૃતિ. વિ. સં. ૧૪૮૭માં રચી છે. વિશેષમાં એમણે રત્નશેખરી કથા, વિંશતિસ્થાનકચરિત્ર વગેરે રચ્યાં છે.

પરિભાષા— પ્રસ્તુત કૃતિ સાત પ્રસ્તાવમાં વિભક્ત છે. એની પદ્યસંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

૧૮૯, ૫૧૨, ૪૪૬, ૫૯૭ (૨૮૯+૧૯૭+૧૦૧^૧), ૪૦૪, ૨૨૩ અને ૧૮૮ (૧૭૬+૧૨^૩).

આમ પદ્યોની એકંદર સંખ્યા ૨૫૫૮ની છે. ઘણાંખરાં અવતરણોને લગતાં પદ્યો એમાં ગણી લેવાયાં નથી.

વિષય— પ્રસ્તુત કૃતિમાં સમ્યક્ત્વ, મિથ્યાત્વ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, વિંશતિસ્થાનક, અગિયાર પ્રતિમા, આઠ દષ્ટિ ઇત્યાદિ બાબતો આલેખાઈ છે. વિશેષમાં અહીં શ્રેષ્ઠી અર્હદ્દાસની તેમ જ સુબોધન નૃપની કથા અપાઈ છે.

આ કૃતિ વિવિધ અવતરણોથી અલંકૃત છે.

વૃત્તિ— આ સમ્યક્ત્વકૌમુદી ઉપરની વૃત્તિ ગ્રંથકારના શિષ્ય જયચન્દ્રગણિએ વિ. સં. ૧૪૮૭માં રચી છે એમ જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૪૨૪)માં કહ્યું છે તે વિચારણીય જણાય છે. P. ૧૫૭

સમ્યક્ત્વ-કૌમુદી (વિ. સં. ૧૫૦૪)— આ ‘ચૈત્ર’ ગચ્છના ગુણાકરની ૧૪૮૮ પદ્યોમાં વિ. સં. ૧૫૦૪માં રચાયેલી કૃતિ છે.^૨

સમ્યક્ત્વ-કૌમુદી (વિ. સં. ૧૫૭૩)— આ પદ્યાત્મક કૃતિના કર્તા ‘આગમ’ ગચ્છના સિંહદત્તસૂરિના શિષ્ય સોમદેવસૂરિ છે. એમણે આ ૩૩૫૨ શ્લોક જેવડી કૃતિ વિ. સં. ૧૫૭૩માં રચી છે.

સમાનનામક અન્ય કૃતિઓ—સમ્યક્ત્વકૌમુદી નામની અન્ય કૃતિઓ રચનારાનાં નામ નીચે મુજબ છે:—

ધર્મકીર્તિ, મંગરાસ, મલ્લિભૂષણ, યશઃકીર્તિ, યશઃસેન, વત્સરાજ (ઋષિ) અને વાદિભૂષણ. આ બધા જ દિ. હોય તો ના નહિ.

૧. આ કૃતિ “જૈ. આ. સ.” તરફથી વિ. સં ૧૮૭૦માં છપાવાઈ છે. જિ. ર.કો (વિ. ૧, પૃ. ૪૨૪)માં આ વૃત્તિ સહિત છપાયાનો ઉલ્લેખ છે તે ભ્રાંત જણાય છે.

૨. મુદ્રિત આવૃત્તિમાં ચતુર્થ પ્રસ્તાવ માટે સર્વાંશે ચાલુ ક્રમાંક ન આપતાં ત્રણ કટકે એ અપાયો છે એ એની વિલક્ષણતા ગણાય.

૩. આ પ્રશસ્તિનાં પદ્યોની સંખ્યા છે.

૪. જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૪૨૪)માં શ્રુતસાગરના શિષ્યે રચેલી કૃતિ તે આ જ હોવા સંભવ છે એમ કહ્યું છે.

આ ઉપરાંત ત્રણ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિઓ છે. એ પૈકી એકના કર્તા કોઈ દિ. છે. એમણે લગભગ ૩૦૦૦ શ્લોકમાં આ રચી એમાં આઠ કથા આપી છે. [૧૪મી શતાબ્દીના પૂર્વાર્ધમાં થયેલા મદનપરાજયના કર્તા નાગદેવે ૩૦૦૦ શ્લો. પ્રમાણ સમ્યક્ત્વકૌમુદીની રચના કરી છે. ૧૪૮૮માં લખાયેલી આની પ્રત મળે છે. આનું પ્રકાશન જૈનગ્રંથકાર્યાલય હીરાબાગ મુંબઈથી થયું છે. વિશેષ માટે જુઓ— ‘સમ્યક્ત્વકૌમુદી કે કર્તા’ લે. શ્રીરાજકુમારજૈન, વર્ણી અભિનંદન ગ્રંથ પૃ. ૩૭૫-૯.

સમ્યક્ત્વકૌમુદી— મહો. કુલમંડનગણિની આ કૃતિ હષ્પુષ્પામૃતગ્રં ૨૦૪૦માં પ્રગટ થાય છે.']

પર્વરત્નાવલી યાને પંચપર્વી (વિ. સં. ૧૪૭૮)—આના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના જયસાગર છે. એઓ જિનરાજસૂરિના શિષ્ય અને જિનભદ્રસૂરિના ગુરુભાઈ થાય છે. એમણે જિનવર્ધનસૂરિ પાસે વિદ્યાભ્યાસ કર્યો હતો. એમણે વિ. સં. ૧૪૮૦માં ‘વિજ્ઞાપિત્રિવેણી અને વિ. સ. ૧૫૦૩માં પૃથ્વીચન્દ્રચરિત્ર એમ બે સંસ્કૃત કૃતિઓ અને વિ. સ. ૧૫૦૩માં પૃથ્વીધરચરિત્ર એમ બે સંસ્કૃત કૃતિઓ રચી છે. આ ઉપરાંત એમણે ઉવસગ્ગહરથોત્ત, સંદેહદોલાવલી અને સુગુરુ-પારતન્તથોત્ત [ભાવારિવારણથોત્ત, રઘુવંશસર્ગાધિકાર, નેમિજિનસ્તુતિ] ઉપર એકેક વૃત્તિ રચી છે. વળી ગુજરાતીમાં પણ એમણે કેટલીક કૃતિઓ રચી છે. એમણે પ્રસ્તુત કૃતિ ૬૨૧ પદોમાં વિ. સં. ૧૪૭૮માં રચી છે. એમાં પાંચ પર્વને અંગે કથા છે. આ કૃતિની વિ. સં. ૧૫૪૬માં લખાયેલી એક હાથપોથી ભાં. પ્ર. સં. મં. માં છે.

જયાનન્દરાજર્ષિ-કેવલિ-ચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૧૪૮૦)— આના કર્તા ‘સહસ્રાવધાની’, ‘વાદિ-ગોકુલ-સંડક ‘કાલી-સરસ્વતી’ એમ વિવિધ બિરુદોના ધારક અને પ્રખર માંત્રિક મુનિ-સુન્દરસૂરિ છે. એમનો જન્મ વિ. સ. ૧૪૩૬માં થયો હતો. એમણે વિ. સં. ૧૪૪૩માં સાત વર્ષની વયે દીક્ષા લીધી હતી. એ વેળા એમનું મોહનનન્દન નામ પડાયું હતું. દેવસુન્દરસૂરિ એમના દીક્ષાગુરુ હોય એમ લાગે છે. જ્ઞાનસુન્દરસૂરિ એમના વિદ્યાગુરુ થાય છે. વિ. સં. ૧૪૬૬માં આ મુનિસુન્દરસૂરિને વાયકપદ મળ્યું હતું. અને વિ. સં. ૧૪૭૮માં એઓ સૂરિ બન્યા હતા. વિ. સં. ૧૪૮૮માં એઓ ભટ્ટારક થયા હતા. એક વેળા સહસ્રમલ્લ રાજાની વિજ્ઞાપિત્ર સ્વીકારી એમણે એના દેશને તીડના ઉપદ્રવથી મુક્ત કર્યો હતો. વળી એમણે સન્નિથય રચી મારિનું નિવારણ કર્યું હતું. લક્ષ્મીસાગર, શુભશીલગણિ, ચન્દ્રસેનગણિ વગેરે આ મુનિસુન્દરસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એઓ વિ. સં. ૧૫૦૩માં કોરટામાં સ્વર્ગ સંચર્યા.^૧ એમણે નિમ્નલિખિત કૃતિઓ રચી છે :—

૧. આ કૃતિ “જૈ. આ. સ.” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.
૨. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૩૪) પ્રમાણે આ કૃતિનો ગ્રંથાગ્ર ૬૭૫ શ્લોકનો છે અને એ કૃતિ હીરાલાલના હંસરાજ તરફથી વિ. સં. ૧૯૬૮માં પ્રકાશિત થઈ છે. અન્યત્ર ગ્રંથાગ્ર ૭૫૦૦ શ્લોકનો દર્શાવાયો છે. [આ હર્ષપુષ્પામૃતગ્રંથમાળા જામનગરથી પણ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]
૩. જુઓ ‘જૈન પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થા’ તરફથી વિ. સં. ૨૦૦૫માં પ્રકાશિત ઉપદેશરત્નાકરની મારી ગુજરાતી ભૂમિકા (પૃ. ૬૨)
૪. વિશેષ માટે જુઓ ઉપર્યુક્ત ભૂમિકા (પૃ. ૫૯-૬૭)

(૧) ^૧અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ
(૨-૩) ^૨ઉપદેશરત્નાકર^૩
(૪) ^૪કથાચતુષ્ટય યાને
મિત્ર-ચતુષ્કથા^૫
(૫) જયાનન્દ-રાજર્ષિ-કેવલિ-ચરિત્ર
ઉવએસ-રયણાયર) અને
એનું સ્વોપજ વિવરણ

(૬) ^૬જિનસ્તોત્રકોશ
(૭) ત્રિદશતરંગિણી
(૮) ^૭ત્રૈવિધગોષ્ઠી
(૯) ^૮પંચસુતની ^૯અવચૂરિ
(૧૦) ^{૧૦}સંતિકરથોત
(૧૧) ^{૧૧}સ્તવ
(૧૨-૨૧) ^{૧૨}સ્તોત્રદશક^{૧૩}

P. ૧૫૯

P. ૧૬૦

૧. આ કૃતિ ધનવિજયગણિકૃત અધિરોહિણી નામની ટીકા તેમ જ રત્નચન્દ્રગણિકૃત અધ્યાત્મકલ્પલતા નામની વૃત્તિ સહિત “દે. લા. જૈ. પુ.” તરફથી ઇ.સ. ૧૯૪૦માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.
૨. આ સંપૂર્ણ કૃતિ ગુજરાતી અનુવાદ, પદ્યોની અકારાદિ ક્રમે સૂચી ઇત્યાદિ સહિત “જૈ. પુ. પ્ર. સં.” તરફથી સુરતથી વિ.સં. ૨૦૦૫માં છપાવાઈ છે જ્યારે અપરતટ સિવાયનું મૂળ સંસ્કૃત સ્વોપજ વિવરણ સહિત “દે. લા. જૈ. પુ.” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૨૨માં છપાવાયું હતું. [ઉ. ર. સટીકનું અપરતટ સાથે ગુજરાતી ભાષાંતર મુનિશ્રી કલ્પયશવિ.એ કર્યું છે તે ટુંકસમયમાં બેંગલોરથી પ્રગટ થશે.]
૩. આ નામની એક કૃતિ ‘કાષ્ઠા’ સંઘના દિ. ભટ્ટારક વિશ્વસેનના શિષ્ય વિદ્યાભૂષણે ૪૩૭૫ પદ્યોમાં સંસ્કૃતમાં રચી છે.
૪. આ કૃતિ “જૈ. આ. સ.” તરફથી પ્રકાશિત કરાઈ છે. વિશેષમાં આ સભા તરફથી આનો ગુજરાતી અનુવાદ વિ. સં. ૧૯૭૯માં પ્રકાશિત કરાયો છે.
૫. આ નામની એક કૃતિ સંયમરત્નસૂરિએ ૧૬૩૧ શ્લોક જેવડી રચી છે.
૬. આનો પ્રથમ પ્રસ્તાવ પૂરતો ભાગ જૈન-સ્તોત્ર-સંગ્રહ (ભા. ૨, પૃ. ૪૩-૧૨૭)માં “ય. જૈ. ગ્રં.”માં ઇ.સ. ૧૯૦૬માં છપાવાયો છે. [જિનશાસન આ. ટ્રસ્ટે આનું પુનર્મુદ્રણ કર્યું છે.]
૭. આ દેવકરણ મૂલજીએ મુંબઈથી વિ. સં. ૧૯૬૬માં પ્રકાશિત કરી છે. આ કૃતિનો થોડોક પરિચય મેં જૈ. સં. સા. ઇ. (ખંડ ૧, પૃ. ૩૦૧, ૩૦૪ અને ૩૦૫)માં તેમ જ એના મારા ઉપોદ્ઘાતમાં પૃ. ૨૬, ૪૮ ને ૪૯માં આપ્યો છે.
૮. આના પરિચય માટે જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૧૫૧-૧૫૨)
૯. આની નોંધ જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૩૦)માં લેવાઈ છે. એ હિસાબે અવચૂરિની એક હાથપોથી છાણીના ભંડારમાં છે.
૧૦. આ પાઈય સ્તોત્રના પ્રરિચય માટે જુઓ ઉપદેશરત્નાકરની મારી ભૂમિકા (પૃ. ૮૬-૮૮)
૧૧. આ સ્તવ પાઈય ભાષામાં રચાયેલાં સ્તોત્રોની એક હાથપોથીમાં જોવાય છે. અપભ્રંશમાં વીરત્થય (વીરસ્તવ) છે. જુઓ ઉપર્યુક્ત ભૂમિકા (પૃ. ૮૮)
૧૨. આ પૈકી આઠ સ્તોત્ર સંસ્કૃતમાં છે અને બે જ. મ.માં છે. એના પરિચય માટે જુઓ ઉપર્યુક્ત ભૂમિકા (પૃ. ૮૯-૯૦).
૧૩. આ તેમ જ એની ઉપર નોંધેલો સ્તવ એ જિનસ્તોત્રકોશ કે ત્રિદશતરંગિણીના એક ભાગરૂપ તો નથી એવો પ્રશ્ન મને સ્ફુરે છે.

આ પૈકી જયાનન્દ-રાજર્ષિ-કેવલિ-ચરિત્ર અત્ર પ્રસ્તુત છે. આમા જયાનન્દ કેવલીનો અધિકાર સંસ્કૃતમાં ૧૪ સર્ગમાં પદ્ય દ્વારા અપાયો છે અને એ દ્વારા શ્રાવકનાં વ્રત પાળવાનું ફળ વર્ણવાયું છે.

આ કૃતિનો ગ્રન્થાગ્ર ૭૫૦૦ શ્લોક જેવડો છે. આનું સંશોધન કર્તાના શિષ્ય ચન્દ્રરત્નગણિએ કર્યું છે. એમણે આ ચરિત્રના અંતમાં બાર શ્લોકની પ્રશસ્તિ રચી છે. એમણે મુનિસુન્દરસૂરિને ‘સૂરિચક્રશક’ કહ્યા છે. બાકી શાન્તિસ્તવ દ્વારા ‘મારી’ દૂર કરનાર તરીકે ઓળખાવતી વેળા એમને ભદ્રબાહુ સાથે સરખાવ્યા છે અને ‘મરુ’ વગેરે દેશમાં અમારી પ્રવર્તનાર તરીકેનો ઉલ્લેખ કરતી વેળા ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિનું સ્મરણ કરાવનારા તરીકે નિર્દેશ્યા છે.

આ ચરિત્રના સ. ૧ના શ્લો. ૨૬ પછી દસાસુયકૂખન્યની યુષ્ણિમાંથી ઉપાસકની પ્રતિમાના અધિકારને લગતું અવતરણ અપાયું છે. અહીં જે ક્રિયાવાદી અને અક્રિયાવાદીની હકીકત છે તેને આયાર, સૂચક અને ઉત્તરજઝગણની નિજજુતિમાં નિરૂપાયેલા ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, વિનયવાદી અને અજ્ઞાનવાદીના સ્વરૂપ સાથે નામસામ્યને લઈને ખોટી રીતે ભેળવી દેવાયું છે.^૧

સ. ૮, શ્લો. ૧૧૦માં પાંચ ઔષધિઓનો નિર્દેશ છે અને એના સ્વરૂપનું વર્ણન શ્લો. ૧૧૧-૧૧૮માં છે પણ એનાં નામ નથી, જો કે માપ છે.

સત્યવિજયગણિના સન્તાનીય પદ્મવિજયે જયાનન્દ-ચરિત્રરૂપ ‘કૃતિને સંસ્કૃતમાં ગદ્યરૂપે વિ. સં. ૧૮૫૮માં ગૂંથી છે. વિશેષમાં આ કૃતિની લોકપ્રિયતાને લઈને વિજયાનન્દસૂરિના શિષ્ય કવિ વાનાએ વિ. સં. ૧૬૮૬માં ગુજરાતીમાં આ કૃતિ રાસરૂપે ‘જયાનન્દચરિત્ર’ના નામથી રચી છે^૨ અને એમાં મુનિસુન્દરસૂરિનો ‘તપા’ ગચ્છના એકાવનમા પટ્ટધર તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે.^૩ ઉપર્યુક્ત પદ્મવિજયે પણ વિ.સં. ૧૮૫૮માં ‘જયાનન્દકેવલિ-રાસ ગુજરાતીમાં રચ્યો છે. એમણે જયાનન્દ-ચરિત્રનો “નાના રસસંયુક્ત બહુ-વૈરાગ્ય-પવિત્ર” તરીકે નિર્દેશ કર્યો છે. આમ મુનિસુન્દરસૂરિ પછી જયાનન્દ કેવલીનાં ચરિત્રો રચાયેલાં મળે છે પણ એમની પૂર્વે કોઈએ જયાનન્દનું કોઈ ચરિત્ર રચેલું જણાતું નથી. જો એ ન જ હોય તો એ જયાનન્દ એ શું કાલ્પનિક વ્યક્તિ હશે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે પરંતુ નરેશ્વર શ્રીપાલ માટે પણ વિ. સં. ૧૪૨૮ કરતાં ઘણી વહેલી રચાયેલી કોઈ કૃતિ ક્યાં મળે છે એ વિચારવું ઘટે.

[સ્થંભનપાર્શ્વનાથકલ્પપ્રબંધ— આની નકલ પ્રાકૃત ટેક્ટ સો. માં છે.]

૧. જુઓ આગમોદ્ધારકકૃત તાત્ત્વિક-પ્રશ્નોત્તર.

૨. આ કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજે જામનગરથી વિ. સં. ૧૮૬૮માં અને પં. મફતલાલ ઝવેરચંદ ગાંધીએ અમદાવાદથી વિ. સં. ૧૮૮૩માં પ્રસિદ્ધ કરી છે. આનો ગુજરાતી અનુવાદ “જૈ. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી વિ.સં. ૧૯૮૩માં છપાયો છે.

૩. આ ગદ્યાત્મક કૃતિ પં. અમૃતલાલ અમરચંદ દ્વારા સંશોધિત કરાવી “એ. એમ. એન્ડ કંપની” તરફથી વિ. સં. ૧૯૭૭માં છપાવાઈ છે.

૪. જુઓ આનન્દ-કાવ્ય-મહોદધિ (મૌક્તિક ૩)માંના “ગ્રંથકારો” (પૃ. ૫-૭).

૫. અહીં જયાનન્દ-ચરિત્રનો ગ્રંથાગ્ર ૮૦૦૦ શ્લોકનો કહ્યો છે.

૬. આ રાસ “નડિયાદનું જ્ઞાનખાતું” તરફથી વિ. સં. ૧૯૪૫માં છપાવાયો છે.

(ઈ) બૃહત્ પદ્યાત્મક ગ્રન્થો: પ્રકીર્ણક ચરિત્રો, પ્રબન્ધો અને કથાઓ (ચાલુ)

^૧જૈનકુમારસંભવ (ઉ. વિ. સં. ૧૪૮૩)– આના કર્તા ‘અંચલ’ ગચ્છના મહેન્દ્રપ્રભસૂરિના શિષ્ય જયશેખરસૂરિ છે. એમણે સંસ્કૃત, પાઈય તેમ જ ગુજરાતીમાં વિવિધ કૃતિઓ રચી છે. એ પૈકી એમની સંસ્કૃત કૃતિઓ છે:–

અજિત-શાન્તિ-સ્તવ (શ્લો. ૧૭), ^૨ઉપદેશ-ચિન્તામણિ (વિ.સં. ૧૪૩૬), ઉપ.ચિ.ની ^૩સ્વોપજ્ઞ અવચૂરિ, ઉપ.ચિ.ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (વિ. સં. ૧૪૩૬, ગ્રંથાગ્ર ૧૨૦૬૪), (ધર્મદાસગણિકૃત) ઉવએસમાલાની અવચૂરિ યાને એનો પર્યાય, હેમચન્દ્રસૂરિકૃત ઉવએસમાલા (પુષ્કમાલા)ની અવચૂરિ, ^૪ક્રિયાગુપ્તસ્તોત્ર (શ્લો. ૫૦), ^૫ગિરનાર-દ્વાત્રિંશિકા, ^૬છન્દ:શેખર, ^૭ધમ્મિલ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૪૬૨), ^૮ધર્મ-સર્વસ્વ, ^૯નવતત્ત્વકુલક, ^{૧૦}પ્રબોધ-ચિન્તામણિ (વિ. સં. ૧૪૬૨), ^{૧૧}મહાવીરદ્વાત્રિંશિકા, ^{૧૨}શત્રુંજય-દ્વાત્રિંશિકા અને ^{૧૩}સમ્બોધસમતિકા.

૧. [આર્ય જયક્યાણકેન્દ્ર મુબંઈથી પ્રસિદ્ધ ‘મહાકવિ જયશેખરસૂરિ’ ભા-૧-૨માં સા. મોક્ષગુણાશ્રીએ કવિના જીવન અને કૃતિઓ વિષે વિસ્તારથી લખ્યું છે.] આ કાવ્ય ભીમસી માણેકે હીરાલાલ હંસરાજે કરેલા ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત ઇ.સ. ૧૯૦૦માં છપાવ્યું છે. [આર્યરક્ષિત પુસ્તકોદ્ધાર સંસ્થા જામનગરથી અને જૈન પુ. સંસ્થા સૂરતથી અને જિ.આ.દ્ર.આર.સી.જૈનના હિંદી સાથે પ્રા.ભા.માં થી પણ પ્રસિદ્ધ.]
૨. આ કૃતિ સ્વોપજ્ઞ અવચૂરિ સહિત હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઇ.સ. ૧૯૧૮માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. [આને ગુજ. અનુવાદ સોમચંદ ધારશીએ કર્યો છે.]
૩. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.
૪. આની હાથપોથી જેસલમેરના ભંડારમાં હોવાનો ઉલ્લેખ સાચો છે ?
૫. આ ‘જૈ. આ. સ.’ તરફથી કુમારપાલચરિત્ર (હિન્દી) તેમ જ મહાવીર-દ્વાત્રિંશિકા અને શત્રુંજય-દ્વાત્રિંશિકા સહિત છપાવાઈ છે.
૬. આ કૃતિ વિષે શંકા રહે છે. એની નોંધ મેં જૈ. સં. સા. ઇ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૫૨)માં લીધી છે.
૭. આ ચરિત્ર વીઠલજી હીરાલાલ લાલને પોતાના ભાઈ મનસુખલાલે કરેલા ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત ઇ.સ. ૧૯૩૦માં છપાવ્યું છે. [હીરાલાલ હંસરાજ દ્વારા જામનગરથી પ્રસિદ્ધ જૈ. સા. બૃ. ઇ. ભા.૬ પૃ. ૫૧૮]
૮. આમાં ૨૦૦ પદ્યો છે. આ કૃતિ ભીમસી માણેક તરફથી ઇ.સ. ૧૯૦૮માં છપાવાઈ છે.
૯. શું આ સંસ્કૃતમાં છે ?
૧૦. આ કૃતિમાં લગભગ ૨૦૦૦ પદ્યો છે. એ “જૈ. ધ. પ્ર. સ” તરફથી વિ. સં. ૧૯૬૫માં છપાવાઈ છે.
- ૧૧-૧૨. આ બંને ગિરનાર-દ્વાત્રિંશિકા સહિત “દ્વાત્રિંશિકાત્રયી”ના નામથી “આત્મવલ્લભગ્રંથ સિરીજ નં. ૫” તરીકે ઇ. સ. ૧૯૨૫માં છપાવાઈ છે.
૧૩. આ કૃતિ ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે “જૈ. આ. સ.” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૨૨માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. આ કૃતિ ઉપર ‘ખરતર’ ગચ્છના ગુણવિનયે વિ. સં. ૧૬૫૧માં વૃત્તિ રચી છે. એ પણ સાથે સાથે છપાવાઈ છે. [જિ. આ. દ્ર. ૩૨માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

આ ઉપરાંત જયશેખરસૂરિએ નીચે મુજબની કૃતિઓ રચ્યાનું કેટલાક કહે છે:—

નલ-દમયન્તી-ચંપૂ, ન્યાયમંજરી અને પજજોસવણાકથા ઉપર સુખાવબોધ નામનું વિવરણ.

પરિમાણ— પ્રસ્તુત કાવ્યામાં ૧૧ સર્ગ છે. એની પદ્યસંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

૭૭, ૭૩, ૮૧, ૮૦, ૮૬, ૭૪, ૭૭, ૬૮, ૮૦, ૮૪ અને ૭૧.

આમ કુલ પદ્યો ૮૫૧ છે પણ ગ્રંથાગ્ર હજાર શ્લોક જેવડો જણાય છે.

વિષય— પ્રસ્તુત કાવ્ય કવિવર કાલિદાસકૃત કુમારસંભવના અનુકરણરૂપે રચાયું છે. જેમ કુમારસંભવમાં કાર્તિકેયના જન્મનું વર્ણન છે તેમ આમાં ઋષભદેવના પુત્ર ભરત ચક્રવર્તીના જન્મનું વર્ણન છે. પ્રાસંગિક વર્ણન તરીકે ઋષભદેવનાં જન્મ, શૈશવ, સુનન્દા અને સુમંગલા સાથેનું એમનું પાણિગ્રહણ સુમંગલાને આવેલા ચૌદ સ્વપ્નો અને ઋષભદેવે એનું વર્ણવેલું ફળ એ બાબતો અપાઈ છે.

દસમા સર્ગના શ્લો. ૬૧-૬૬માં એક પછી એક શ્લોકમાં જૈન, સાંખ્ય, બૌદ્ધ, નૈયોયિક, મીમાંસક અને ચાર્વાક મત પ્રમાણેનું કથન રજૂ કરાયું છે. આમાં ઋતુઓ, પ્રાતઃકાલ વગેરેનાં પણ વર્ણન છે.

વિવૃત્તિ— આ કાવ્ય ઉપર કર્તાના શિષ્ય 'ધર્મશેખરગણિ'એ વિ. સ. ૧૪૮૩માં વિવૃત્તિ રચી છે અને એનું સંશોધન માણિક્યસુન્દરે કર્યું છે. સ. ૧ના શ્લો. ૧-૨ની વિવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે સરસ્વતી દેવીએ આ બંનેના આદ્ય ચરણ આપી ગ્રંથકારને કાવ્ય રચવા પ્રેર્યા છે.

અવચૂરિ— આ અજ્ઞાતકર્તૃક છે.

ભાષાન્તર— પ્રસ્તુત કાવ્યનું ગુજરાતીમાં હીરાલાલ વિ. હંસરાજે ભાષાન્તર કર્યું છે. અને એ પ્રકાશિત છે.^૧

^૧મિત્રચતુષ્કથા યાને કથાયતુષ્ટય (લ. વિ. સં. ૧૪૮૪)—આના કર્તા 'સહસ્રાવધાની' મુનસુન્દસૂરિ છે. એમાં એકંદર ચાર કથાઓ છે અને એ ચારે 'જયશ્રી'થી અંકિત છે.

પરિમાણ— પહેલી કથામાં ૨૧૭, બીજીમાં ૪૨૬, ત્રીજીમાં ૧૩૭ અને ચોથીમાં ૫૦૫ પદ્યો છે. આમ કુલે અહીં ૧૨૮૫ પદ્યો છે. આ ચારે કથાનું એકંદર ગ્રંથાગ્ર ૧૪૫૦ શ્લોક જેટલું છે.

૧. ઉસભપંચાસિયા ઉપર સંસ્કૃતમાં તેમ જ સાથે સાથે કટકે કટકે 'પ્રકૃત' (ગુજરાતી)માં અવચૂરિ રચનારનું પણ આ નામ છે. વળી સંપુટ નામના યમકથી અલંકૃત ૨૪ પદ્યો અને ઉપસંહાર ૨૫મું પદ્ય એમ ૨૫ પદ્યનો જે ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ કોઈકની અવચૂરિ સહિત જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૧૨૧-૧૩૮)માં છપાવાયો છે તેના કર્તાનું નામ પણ ધર્મશેખર છે. શું એ બંને કે એ બે માંથી ગમે તે એક પણ જૈનકુમાર-સંભવની વિવૃત્તિ રચનારા છે ખરા ?

૨. ભીમશી માણેકે ઇ. સ. ૧૮૦૦માં છપાવ્યું છે. જુઓ પૃ. ૧૧૩ ટિ. ૧

૩. આ કૃતિ તથા એનો ગુજરાતી અનુવાદ જૈ. આ. સ. માં પ્રકાશિત છે. [હર્ષપુષ્પામૃત ગ્રં. માં વિ. સં. ૨૦૪૧માં આ પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

વિષય— પહેલી કથા ચન્દ્રવીર શુભાને અંગે છે. એમાં શ્રાવક-ધર્મનો પ્રભાવ વર્ણવાયો છે. બીજી કથા ધર્મધનની છે, એમાં દાનાદિના પુણ્યરૂપ ફળનું નિરૂપણ છે. ત્રીજી કથાનો નાયક સિદ્ધદત્ત કપિલ છે. એમાં શ્રાવકધર્મની આરાધના અને વિરાધનાનો વિચાર કરાયો છે. ચોથી કથા સુમુખ નૃપ વગેરેને ઉદ્દેશીને છે. એમાં ચાર નિયમના પાલનનો અધિકાર છે.

P. ૧૬૬

પહેલી કથાના અંતમાં એ ‘દેવકુલપાટક’માં વિ. સં. ૧૪૮૪માં આશ્વિન માસમાં રચાયાનો ઉલ્લેખ છે. એવી રીતે ત્રીજી કથાના અંતમાં એ કથા ‘દેવકુલપાટક’માં વિ. સં. ૧૪૮૪ના માગસર મહિનામાં રચાયાનો નિર્દેશ છે.

ઉપર્યુક્ત ચારે કથાઓનું સંશોધન લક્ષ્મીભદ્ર મુનિએ ગુરુભક્તિને લઈને કર્યું હતું એમ છેવટની કથાના પ્રસંગના ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે.

સમાનનામક કૃતિ—સંયમરત્નસૂરિએ ૧૬૩૧ શ્લોક જેવડી મિત્રચતુષ્કથા રચી છે. શું એનો વિષય ઉપર મુજબનો જ છે ?

મિત્રકથા અને મિત્રત્રયકથા— આ નામની એકેક અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ લીંબડીના ભંડારમાં છે. શું એનો વિષય મુનિસુન્દરસૂરિકૃત ઉપર્યુક્ત કૃતિને મળતો આવે છે ?

‘હમ્મીર-મહાકાવ્ય યાને હમ્મીર-મદ-મર્દન-કાવ્ય (લ. વિ. સં. ૧૪૮૦)— આના કર્તા નયચન્દ્રસૂરિ છે. એઓ ‘કૃષ્ણાર્ષિ’ ગચ્છના ‘જયસિંહસૂરિના શિષ્ય પ્રસન્નચન્દ્રના શિષ્ય થાય છે. એમણે ‘રંભામંજરી નામની નાટિકા રચી છે. એઓ ‘તોમર (તંવર) વંશના રાજા વીરમના દરબારના લબ્ધપ્રતિષ્ઠ કવિ હતા. એમને શારદા દેવી તરફથી વરદાન મળ્યું હતું. એના પ્રભાવે એઓ છ ભાષામાં કુશળ બન્યા હતા.

P. ૧૬૭

પરિમાણ— પરંજયોતિના કીર્તનથી શરૂ કરાયેલું આ પ્રસ્તુત ઐતિહાસિક મહાકાવ્ય ‘વીર’ અંકથી અંકિત છે અને એમાં ૧૪ સર્ગ છે. એમાં પદ્યની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

૧. આ મુંબઈથી ઈ. સ. ૧૮૭૯માં પ્રકાશિત કરાયું છે. એમાં ચોથા સર્ગનું ૧૪૩મું અને અંતિમનું ૨૮મું પદ્ય ખંડિત છે. આનું સંપાદન નીલકંઠ જનાર્દન કીર્તને કર્યું છે. એમાં ૪૭ પૃષ્ઠનું અંગ્રેજીમાં લખાણ છે. એમાં આ મહાકાવ્યનું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મૂલ્યાંકન કરાયું છે. કોઈ કોઈ પદ્યનું અંગ્રેજીમાં ભાષાન્તર પણ કરાયું છે પ્રસ્તુત મહાકાવ્યના આધારે ચૌહાણ રાજાઓની હમ્મીરના પૂર્વજોનાં નામો આપી ટોડ પ્રમાણેનું એનું સંતુલન કરાયું છે. કૃષ્ણમાચારિયરે H C S L (પૃ. ૨૦૬-૨૦૭)માં આ મહાકાવ્યનો પરિચય આપ્યો છે. “Indian Antiquary” (Vol. VIII pp. 55-73)માં પ્રસ્તુત મહાકાવ્યમાંથી ઉતારા અપાયા છે. [જિનવિજય સંપાદિત આ મહાકાવ્ય “રાજસ્થાન પ્રાચ્યવિદ્યા પ્રતિષ્ઠાન” જોધપુરથી ઈ.સ. ૧૯૬૮માં પ્રસિદ્ધ છે. આની ભૂમિકા ડો. દશરથશર્માએ લખી છે. વિશેષ માટે જુઓ ‘તેરહવી ચૌદવી શતાબ્દી કે જૈન સંસ્કૃત મહાકાવ્ય’ ‘ડૉ. શ્યામશંકર દીક્ષિત’ પૃ. ૧૬૬-૧૮૨]

૨. એમણે વિ. સં. ૧૪૪૦ની આસપાસમાં કુમારપાલચરિત્ર રચ્યું છે.

૩. આ નાટિકા રામચન્દ્ર શાસ્ત્રી અને ભગવાનદાસ કેવલદાસ વ્યાસ દ્વારા મુંબઈથી ઈ. સ. ૧૮૮૯માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૧૦૨, ૮૦, ૮૨, ૧૬૦, ૭૬, ૬૫, ૧૨૮, ૧૩૧, ૧૮૮, ૮૮, ૧૦૩, ૮૮, ૨૨૫ અને ૫૨ (૪૬+૬)

આમ એકંદર ૧૫૭૯ પદો છે.

વિષય— પ્રથમ સર્ગમાં પાંચ દ્વયર્થક પદો છે કે જે જૈન તીર્થંકરો અને અજૈન દેવો એમ બંને પક્ષમાં ઘટે છે. વિસ્તારથી કહું તો દ્વિતીય પદમાં નાભિભૂ એટલે કે બ્રહ્મા અને ઋષભદેવની, તૃતીય પદમાં પુરુષોત્તમ અર્થાત્ વિષ્ણુ અને પાર્શ્વનાથની, ચતુર્થ પદમાં શંકર અને મહાવીરસ્વામીની, પાંચમાં પદમાં ભાસ્વત્ યાને સૂર્ય અને શાન્તિનાથની તેમ જ છઠ્ઠા પદમાં સમુદ્રજન્મ અર્થાત્ ચન્દ્ર અને નેમિનાથની સ્તુતિ કરાઈ છે.

પહેલા બાર સર્ગમાં હમ્મીરના નિમ્નલિખિત પૂર્વજોનું—પૂર્વવર્તી નૃપતિઓનું વર્ણન છે:—

P. ૧૬૮

૧. ચાહમાન	૧૦. વપ્રરાજ	૧૯. દુર્લભરાજ	૨૮. ગંગપાલ
૨. વાસુદેવ	૧૧. હરિરાજ	૨૦. દુશલ	૨૯. સોમેશ્વર
૩. નરદેવ	૧૨. સિંહરાજ	૨૧. વિશ્વલ	૩૦. પૃથ્વીરાજ બીજો
૪. ચન્દ્રરાજ	૧૩. ભીમ	૨૨. પૃથ્વીરાજ પહેલો	૩૧. હરિરાજ
૫. જયપાલ	૧૪. વિગ્રહરાજ	૨૩. અલ્હણ	૩૨. ગોવિન્દ
૬. જયરાજ	૧૫. ગંગદેવ	૨૪. અનલ	૩૩. બાલ્હણ
૭. સામન્તસિંહ	૧૬. વલ્લભરાજ	૨૫. જગદેવ	૩૪. પ્રહ્લાદ
૮. ગુપક	૧૭. રામ	૨૬. વિસલ	૩૫. વીરનારાયણ
૯. નન્દન	૧૮. ચામુંડરાજ	૨૭. જયપાલ	૩૬. વાગ્બટ
			૩૭. જૈત્રસિંહ

સર્ગ ૩માં પૃથ્વીરાજના યુદ્ધનું, સ. ૫-૭માં વસન્તાદિ ઋતુઓ અને જલકીડાનું^૧ તથા સ. ૮માં પ્રભાતનું વર્ણન છે. સ. ૯માં હમ્મીરના દિગ્-વિજયનો વૃત્તાન્ત છે. સ. ૧૦માં ભોજદેવ સાથેનો સંવાદ અને સ. ૧૧માં અલાઉદ્દીનનો પ્રકોપ અને યવનવીરનું વર્ણન એ બાબતો રજૂ કરાઈ છે. સ. ૧૩માં નર્તકીનું અને વર્ષાકાળનું વર્ણન, રતિપાલનો અધિકાર, હમ્મીરને એની પુત્રી દેવલદેવીએ કરાવેલું માર્ગદર્શન તેમ જ હમ્મીરનું અવસાન એમ વિવિધ બીનાઓને સ્થાન અપાયું છે. સ. ૧૪ના ઉત્તરાર્ધમાં કર્તાએ પોતાની ગુરુપરંપરાનો અને આ કાવ્ય રચવાના પ્રયોજનનો નિર્દેશ કર્યો છે.

P. ૧૬૯

આ મહાકાવ્યનો નાયક રણથંભોરનો હમ્મીર ચૌહાણ છે. એના પિતાનું નામ જૈત્રસિંહ છે. અલ્લાઉદ્દીન પોતે ગાદીએ આવ્યાને ત્રીજું વર્ષ થતાં એક અમીરનું અપમાન કર્યું. એ અમીર આ હમ્મીરને શરણે ગયો. અને પાછો સોંપવા અલ્લાઉદ્દીને હમ્મીરને કહ્યું પણ એણે ના પાડી. આથી અલ્લાઉદ્દીને એની સામે લડાઈ કરી. યુદ્ધમાં હમ્મીર મરાતાં એના કુટુંબની સ્ત્રીઓ એની પાછળ સતી થઈ.^૨

૧. પૃ. ૫૭ ઇત્યાદિમાં શૃંગારવર્ણન છે.

૨. આનો કિલ્લો ભારતના મજબૂત કિલ્લાઓમાંનો એક ગણાતો હતો.

૩. આ વીરતાભરી રાજસ્થાનની બિરુદાવલી નીલકંઠ જનાર્દન કીર્તન ઇ. સ. ૧૮૭૯માં છપાવી છે.

પૃથ્વીરાજનું વિસ્તૃત વર્ણન આ કાવ્યમાં છે. તેમ છતાં આમાં તેમ જ રંભામંજરીમાં પણ પૃથ્વીરાજ અને જયચન્દ્ર વચ્ચેની લડાઈ, જયચન્દ્રનો ‘રાજસૂય’ યજ્ઞ કે સંયોગના (સંયુક્ત)ના સ્વયંવરનો ઉલ્લેખ નથી. એથી આ સમય સુધી તો આ કથાઓ ઘડાઈ ન હતી અને એથી પૃથ્વીરાજરાસામાં પૃથ્વીરાજે ‘કનોજ’ જઈ જયચન્દ્ર સાથે ભીષણ યુદ્ધ કર્યાની જે વાત છે તે વાત માનવા યોગ્ય નથી એમ શ્રી ગૌરીશંકર ઓઝા જણાવે છે.^૧

ટીકા— આ મહાકાવ્ય ઉપર કોઈની સંસ્કૃતમાં ટીકા છે.

^૧ધર્મ-કલ્પદ્રુમ (લ. વિ. સં. ૧૫૦૦)— આ ૪૮૧૪ શ્લોક જેવડા ગ્રંથાગ્રવાળી પદ્યાત્મક કૃતિના કર્તા ^૨ઉદયધર્મ છે. એઓ ઉપાધ્યાય મુનિસાગરના શિષ્ય થાય છે. એમણે આ કૃતિ ‘આગમ’ ગચ્છના આનન્દપ્રભસૂરિના પટ્ટધર આનન્દનસૂરિના રાજ્યમાં રચી છે. આ ^૩આઠ પલ્લવમાં વિભક્ત છે. એમાં પદ્યોની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

P. ૧૭૦

૩૪૦, ૫૨૫, ૬૪૪, ૪૫૭, ૮૬૭, ૬૨૮, ૪૮૦ અને ૩૮૭.

આમ આમાં ૪૩૨૮ પદ્યો છે.

વિષય— આ સમગ્ર કૃતિ દાન, શીલ તપ અને ભાવ એ નામની ચાર શાખામાં વિભક્ત કરાઈ છે. પલ્લવ ૧-૩, ૪-૫, ૬ અને ૭-૮નો એ ચાર શાખા સાથે અનુક્રમે સંબંધ છે. પ્રારંભમાં ધર્મના માહાત્મ્યનું અને મિથ્યાત્વની અનુપાદેયતાનું નિરૂપણ છે. ત્યાર બાદ દાનાદિ ચતુર્વિધ ધર્મનું સ્વરૂપ કથાઓ દ્વારા સમજાવાયું છે. એમાં સ્વપરસમયનાં અનેક સુભાષિતો અવતરણરૂપે અપાયાં છે. એ પૈકી ઘણાંખરાં સંસ્કૃતમાં છે, કેટલાંક પાઈયમાં છે અને “કોઈ કોઈ ગુજરાતીમાં છે.

સમાનનામક કૃતિઓ— ‘પૂર્ણિમા’ ગચ્છના ધર્મદેવ ધર્મ-કલ્પદ્રુમ નામની કૃતિ વિ. સં. ૧૬૬૭માં રચી છે. આ ઉપરાંત આ નામની કૃતિ વિ. સં. ૧૬૬૭માં રચી છે. આ ઉપરાંત આ નામની બે અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિઓ પણ છે.

૧. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૪૪૬).

૨. આ કૃતિ “દે. લા. જૈ. પુ. સં.” તરફથી વિ. સં. ૧૮૭૩માં છપાવાઈ હતી પરંતુ એમાં પુષ્કળ અશુદ્ધિઓ જણાતાં “જૈ. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી સંસ્કૃત વિષયાનુક્રમ સહિત એની બીજી આવૃત્તિ વિ. સં. ૧૯૮૪માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. એના આધારે પદ્યોની સંખ્યા વગેરે મેં અહીં આપેલ છે. વિશેષ માટે જુઓ Z D M G ભા. ૬૫ પૃ. ૪૨૮.

૩. વિ. સં. ૧૫૦૭માં વાક્યપ્રકાશ રચનારનું નામ પણ ઉદયધર્મ છે. એઓ ‘તપા’ ગચ્છના રત્નસિંહસૂરિના શિષ્ય થાય છે. વાક્યપ્રકાશ વગેરેને લગતી માહિતી મેં જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૫૦-૫૧)માં આપી છે.

૪. જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૮૮)માં નવ પલ્લવનો ઉલ્લેખ છે પણ “જૈ. ધ. પ્ર. સ.” દ્વારા મુદ્રિત કૃતિમાં તો આઠ જ પલ્લવ છે. શું જિ. ર. કો. નો ઉલ્લેખ ભ્રાંત છે ?

૫. જુઓ પત્ર ૨૭આ.

P. ૧૭૧ ^૧કાવ્ય-મંડન (ઉ. વિ. સં. ૧૫૦૪)– આના કર્તા જૈન ગૃહસ્થ મંત્રી ^૨મંડને જાતે આ કૃતિને તેમ જ ચંપૂ-મંડન નામની અન્ય કૃતિને ^૩સારસ્વત-મંડનના અનુજ તરીક ઓળખાવી છે એટલે એના પછીની આ રચના છે એમ કલિત થાય છે. આ કાવ્ય-મંડનમાં ૧૨ સર્ગમાં ૧૨૫૦ શ્લોકોમાં કૌરવો અને પાંડવોની કથા આલેખાઈ છે.

^૪પૃથ્વીધરચરિત્ર (વિ. સં. ૧૫૦૩)– આના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છનાં જિનરાજસૂરિના શિષ્ય ઉપાધ્યાય જયસાગર છે. એમણે વિ. સં. ૧૪૭૮માં પર્વરત્નાવલી તેમ જ વિ. સં. ૧૪૮૪માં ^૫વિજમિત્રિવેણી એ બે કૃતિઓ સંસ્કૃતમાં રચી છે. વળી એમણે શાન્તિજિનાલયપ્રશસ્તિ તેમ જ સન્દેહદોલાવલી ઉપર વૃત્તિ સંસ્કૃતમાં રચી છે. એમણે પૃથ્વીધર યાને પેથડકુમારનું આ પ્રસ્તુત ચરિત્ર પોતાના શિષ્ય સત્યરુચિની પ્રાર્થનાથી પાલણપુરમાં વિ. સં. ૧૫૦૩માં રચ્યું છે. એ ૧૧ વિભાગમાં વિભક્ત છે અને એનું પરિમાણ ૨૬૫૪ શ્લોક જેવડું છે. આ પૂર્વે વીરસંવત્ ૧૬૩૧માં અર્થાત્ વિ. સં. ૧૧૬૧માં ‘બૃહદ્’ ગચ્છના સર્વદેવસૂરિના શિષ્ય નેમિચન્દ્રના શિષ્ય શાન્તિસૂરિએ ^૬પુહવીચન્દચરિય રચ્યું છે તો આ પ્રસ્તુત કૃતિ એને આધારે યોજાઈ છે કે કેમ તે જાણવું બાકી રહે છે.

^૭પૃથ્વીધરચરિત્ર (વિ. સં. ૧૫૩૪)– આ સત્યરાજગણિની વિ. સં. ૧૫૩૪ની રચના છે. એમાં ગદ્યાત્મક તેમ જ પદ્યાત્મક લખાણ છે.

પૃથ્વીધરચરિત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૫૫૬)– આ ૮૫૮ શ્લોક જેવડું ચરિત્ર ‘અંચલ’ ગચ્છના મેરુતુંગસૂરિના શિષ્ય માણિક્યસુન્દરે રચ્યું છે. એની વિ. સં. ૧૫૫૬માં લખાયેલી હાથપોથી મળે છે.

^૮પૃથ્વીધરચરિત્ર (વિ. સં. ૧૫૫૮)– આ ઉદયસાગરના પદ્મધર અને વિ. સં. ૧૫૫૭માં શ્રીપાલકથા રચનારા લબ્ધિસાગરની કૃતિ છે.

૧. આ કૃતિ પાટણની “હેમચન્દ્રાચાર્ય સભા” તરફથી વિ. સં. ૧૯૭૬માં છપાવાઈ છે. એની હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૦૪માં લખેલી મળે છે.

૨. એમને વિષે તેમ જ એમની આઠ કૃતિઓ વિષે મેં. જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૫૨-૫૩)માં નોંધ લીધી છે.

૩. આને અંગેની માહિતી મેં જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૭૮)માં આપી છે.

૪. આની પ્રશસ્તિના શ્લો ૩-૮ વિજમિત્રિવેણીની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૭૨-૭૩)માં અપાયા છે.

૫. આ સમયે ઉપાધ્યાય જયસાગર જિનભદ્રસૂરિના પક્ષમાં હતા અને જિનવર્ધનસૂરિનો સમુદાય એમને પ્રતિપક્ષી ગણતો હતો. છતાં અહીં એમણે જિનવર્ધનસૂરિના ગુણ ગાયા છે અને એ રીતે પોતાના વિદ્યાગુરુ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતા દર્શાવી છે.

૬. આનું સંપાદન મુનિ જિનવિજયજીએ વિસ્તૃત અને મનનીય હિન્દી પ્રસ્તાવના સહિત કર્યું છે.

૭. આના ઉપર કનકચન્દ્રે વિ. સં. ૧૨૨૬માં ૧૧૦૦ શ્લોક જેવડું સંસ્કૃતમાં ટિપ્પન રચ્યું છે અને રત્નપ્રભસૂરિએ ૫૦૦ શ્લોક જેવડી ચારિત્રસંકેત નામની વૃત્તિ રચી છે.

૮. આ “ય. જૈ. ગ્રં.” માં વિ. સં. ૧૯૭૬માં છપાવાયું છે.

૯. આ કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૮માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

^૧સુકૃતસાગર (લ. વિ. સં. ૧૫૧૦)— આ સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય રત્નશેખરસૂરિનાં શિષ્ય નન્દિરત્નના શિષ્ય રત્નમંડનગણિની રચના છે. એમણે વિ. સં. ૧૫૧૭માં ^૨ભોજનપ્રબન્ધ રચ્યો છે. ^૩ઉપદેશ-તરંગિણી પણ એમની કૃતિ છે. ^૪સારસ્વતોલ્લાસકાવ્ય— આ રત્નમંડનગણિની ૧૫૩ પદ્યોની કૃતિ છે. આ નામથી તો કોઈ કૃતિ જિ.૨.કો. માં નોંધાયેલી નથી. વળી આ સુકૃતસાગરના સંક્ષેપરૂપે એમણે પૃથ્વીધરપ્રબન્ધ રચ્યો હોય એમ લાગે છે.^૫

P. ૧૭૩

આ સુકૃતસાગર આઠ સર્ગમાં વિભક્ત છે. એમાં ૧૩૭૨ પદ્યો છે. એ દ્વાર કવિએ પેથડકુમાર (પૃથ્વીધર)ના અને એના જેવા દાની અને ધર્મરાગી એના પુત્ર ^૬ઝાંઝાનો જીવનવૃત્તાંત આલેખ્યો છે. આમ આ ઐતિહાસિક કાવ્ય છે.

^૭સોમસૌભાગ્ય—(વિ.સં. ૧૫૨૪)—આ ઐતિહાસિક કાવ્ય પ્રતિષ્ઠાસોમે વિ. સં. ૧૫૨૪માં રચ્યું છે. એઓ સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય થાય છે.

પરિમાણ—અંતર્યમકથી અલંકૃત અને વસન્તતિલકા, અનુષ્ટુભ, ઉપજાતિ, આર્યા ઇત્યાદિ વિવિધ છંદોમાં રચાયેલું આ કાવ્ય દસ સર્ગમાં વિભક્ત છે. એમાં અનુક્રમે ૬૩, ૭૨, ૫૯, ૬૩, ૬૧, ૫૯, ૯૪, ૯૨, ૧૦૦ અને ૭૪ એટલે કે કુલ ૭૪૭ પદ્યો છે.

વિષય—આ કાવ્યમાં ^૮સોમસુન્દરસૂરિનો જીવનવૃત્તાંત આલેખાયો છે. પ્રથમ સર્ગમાં એમની જન્મભૂમિનું વર્ણન છે. દ્વિતીય સર્ગ એમના જન્મમહોત્સવ વગેરે ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. તૃતીય સર્ગમાં એમની પટ્ટપરંપરા અપાઈ છે. આ કાવ્યમાંથી આપણને અનેક ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ અને સ્થળો વિષે

P. ૧૭૪

૧. આ ‘જૈ. આ. સ.’ તરફથી વિ. સં. ૧૯૭૧માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે. [આ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ સંપાદિત સુકૃતસાગર પ્રસિદ્ધ થયું છે. એમણે કરેલું ભાષાંતર પણ પ્રગટ થયું છે. આ પૂર્ણચન્દ્રસૂરિએ ‘સુકૃતસાગર’નામે સરસ કથા લખી છે. તેની બે આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ છે.]

૨. આ પ્રબન્ધ અમદાવાદથી ઇ. સં. ૧૯૨૨માં છપાવાયો છે.

૩. આ ૩૩૦૦ શ્લોક જેવડી કૃતિ “ય. જૈ. ગ્ર.”માં વીરસંવત્ ૨૪૩૭માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. આની વિ. સં. ૧૫૧૯માં લખાયેલી એક હાથપોથી મળે છે

૪. એમણે અલંકારશાસ્ત્રને અંગે મુગ્ધમેધાલંકાર અને જલ્પકલ્પલતા એ બે કૃતિઓ સંસ્કૃતમાં તેમ જ નેમિનાથનવરસફાગ અને નારીનિરાસફાગ એ બે કૃતિઓ ગુજરાતીમાં રચી છે. નારીનિરાસફાગમાં આંતરયમકવાળા દૂહાની વચ્ચે સંસ્કૃત પદ્ય છે. આ ફાગ પ્રાચીનફાગુસંગ્રહ (પૃ. ૬૮-૭૫)માં છપાવાયો છે.

૫. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૪૪૩).

૬. એમણે વિ. સં. ૧૩૪૦માં તીર્થયાત્રા શરૂ કરી હતી. એની માહિતી માટે જુઓ જૈ સા. ઇ. (પૃ. ૪૦૬-૪૦૭).

૭. આ કાવ્ય ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત ‘જૈન જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ’ તરફથી મુંબઈથી ઇ. સન્. ૧૯૦૫માં પ્રકાશિત કરાયું છે. એનો વિસ્તૃત પરિચય મેં “સોમસૌભાગ્યનું વિહંગાવલોકન” નામના મારા લેખમાં આપ્યો છે. આ લેખ “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૧૮, અં. ૧૧)માં છપાયો છે. [મુનિ રત્નજયોતવિ. કૃત ટીકા અને હિન્દી અનુવાદ સાથે સોમસૌભાગ્યનું પ્રકાશન રંજનવિ. લાયબ્રેરી માલવાડાથી સં. ૨૦૫૬માં થયું છે.]

૮. આ નામની એક અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ આગ્રાના ભંડારમાં છે. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૪૫૩).

૯. સોમસુન્દર-સૌભાગ્યગુણવર્ણન નામની કૃતિ કોઈકે રચી છે. એમાં સોમસુન્દરસૂરિના ગુણોનું વર્ણન હશે એમ એનું નામ જોતાં લાગે છે.

માહિતી મળે છે. પ્રથમ પદ્ય શ્લેષાત્મક છે. એ ઋષભદેવ તેમજ બ્રહ્મા એ બંને પક્ષમાં ઘટે છે. ઉપાન્ત્ય પદ્યમાં કર્તાનાં નામ પ્રતિષ્ઠાસોમ અને રચનાવર્ષ વિષે ઉલ્લેખ છે. અન્ત્ય પદ્યમાં આ નવીન કાવ્ય સુમતિસાધુએ શોધ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

ભાષાન્તર—આ કાવ્યનું ગુજરાતી ભાષાન્તર થયેલું છે અને એ છપાવાયું છે.^૧ સ. ૨, શ્લો. ૬૪માં સોમસુન્દરસૂરિએ ^૧કલાપાક વ્યાકરણનો અભ્યાસ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે. સ. ૩, શ્લો. ૨૮માં દેવેન્દ્રસૂરિની અને સ. ૧૦, શ્લો. ૪૫માં ‘બુરંગક’ નામના વાદ્યનો અને સ. ૮, શ્લો. ૩૧માં ‘નફેરી’ વાદ્યનો ઉલ્લેખ છે. સ. ૭, શ્લો. ૪૬માં ગોવિન્દને અંબિકા દેવી તરફથી વરદાન મળ્યાની વાત છે. સ. ૧૦, શ્લો. ૬માં કહ્યું છે કે જયચન્દ્રસૂરિએ ^૩કાવ્યપ્રકાશ, સમ્મતિપ્રકરણ ઇત્યાદિ ગ્રન્થો અનેક શિષ્યોને ભણાવ્યા હતા.

સોમસૌભાગ્ય—આ કૃતિ લક્ષ્મીસાગરસૂરિના શિષ્ય સુમતિસાધુએ રચી છે અને એનો વિષય પણ ઉપર મુજબ છે. [એક અજ્ઞાતકર્તૃક ત્રીજા સોમસૌભાગ્યનો ઉલ્લેખ જિ. ૨. કો.માં છે.]

[સુમતિસમ્ભવ—સુમતિસાધુના જીવન અને માંડવગઢના જાવડના ઐતિહાસિક પ્રસંગો યુક્ત આ કૃતિની એક માત્ર પ્રત એસિયાટિક સો. ઓફ બેંગાલ કલકત્તામાં છે. જૈ. સા. બૃ. ઈ. ભા. ૬ પૃ. ૨૬૧.]

વિમલમન્ત્રિચરિત્ર (લ. વિ. સં. ૧૫૮૦)—આ ^૨લાવણ્યસમયે વિ. સં. ૧૫૬૮માં ગજરાતીમાં રચેલા ^૩વિમલપ્રબંધ ઉપરથી એમણે (?) કે લાવણ્યવિજયગણિએ રચ્યું છે. લાવણ્યસમયનો જન્મ અમદાવાદમાં વિ. સં. ૧૫૨૧માં થયો હતો. એમણે પાટણમાં વિ. સં. ૧૫૨૮માં લક્ષ્મીસાગરસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી. વિ. સં. ૧૫૩૭માં સરસ્વતી દેવીએ એમના ઉપર કૃપા કરવાથી એમને વાણી ઉદ્ભવી કે જેને લઈને એમણે છંદ, ચોપાઈ, રાસ, ગીત અને સંવાદ રચ્યા. વિ.સં. ૧૫૫૫માં એમને ‘પંડિત’ પદવી મળી હતી.

વિમલચરિત્ર (વિ.સં. ૧૫૭૮)—આના કર્તાનું નામ ઈન્દ્રહંસગણિ છે. સૌભાગ્યનન્દિએ આ વર્ષમાં વિમલચરિત્ર રચ્યું છે.^૪

સિદ્ધચક્રકથા, નન્દીશ્વરાષ્ટાક્ષિકથા કિંવા નન્દીશ્વરકથા (ઉ.વિ.સં. ૧૬૦૮)—આના કર્તા પાંડવપુરાણ વગેરેના પ્રણેતા દિ. શુભચન્દ્ર છે. એમણે આ કથા દ્વારા સિદ્ધચક્રનો મહિમા વર્ણવ્યો છે.

૧. જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ [રંજનલિ. લાયબ્રેરી દ્વારા].

૨. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૬૯-૨૭૩).

૩. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૩૯, ૧૬૫, ૧૬૭, ૧૬૮, ૧૭૫, ૧૮૬, અને ૨૮૬-૨૮૮.)

૪. આને કેટલાક સૌભાગ્યકાવ્ય કહે છે.

૫. આ ચરિત્ર હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી છપાવાયું છે. પણ મારા જોવામાં આવ્યું નથી.

૬. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૫૮)માં “લાવણ્યવિજય(સમય)ગણિ” એવો ઉલ્લેખ છે.

૭. આ પ્રબંધ મણિલાલ બકોરભાઈ વ્યાસે સંપાદિત કરી વિ. સં. ૧૯૭૦માં છપાવ્યો છે.

૮. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પ. ૩૬૦).

પ્રસ્તુત 'શુભચન્દ્રે, પ્રભાચન્દ્રે તેમજ આશાધરે પણ સિદ્ધચક્રપૂજા રચી છે. કોઈકે સિદ્ધચક્ર-પૂજાજયમાલા રચી છે.

સમીરણસુતચરિત્ર કિંવા શૈલરાજચરિત્ર (લ. વિ. સ. ૧૫૭૫)–દિ. બ્રહ્મ અજિતે પોતાની આ 'કૃતિને સમીરણસુતચરિત્ર તેમજ શૈલરાજચરિત્ર તરીકે પ્રશસ્તિમાં ઓલખાવી છે. એમણે વિદ્યાનન્દની આજ્ઞાથી આ કૃતિ ભરૂચમાં નેમિનાથના મંદિરમાં ૧૧ સર્ગમાં ૨૦૦૦ શ્લોક જેવડી રચી છે. એઓ દિ. દેવેન્દ્રકીર્તિના શિષ્ય થાય છે. એમના પિતાનું નામ વીરસિંહ, એમની માતાનું નામ વીધા અને એમના ગોત્રનું નામ ગોલશુંગાર છે. એમની આ કૃતિ વિક્રમની સોળમી સદીમાં રચાઈ છે એમ પં. જુગલકિશોરનું માનવું છે.^૧ આ કૃતિનાં પ્રારંભિક ૨૩ પદો, મધ્યભાગમાંથી ૫ તેમજ પ્રશસ્તિમાં ૭ એમ કુલ ૩૫ પદો "જૈ. સિ. ભા." (ભા. ૨, કિ. ૧)માં છપાયાં છે. આ કાવ્યમાં અંજના અને પવનંજયના પુત્ર ચરમશરીરી હનુમાનનું ચરિત્ર આલેખાયું છે. આ પૂર્વે હેમ ત્રિષષ્ટિ.માં પણ એનો વિસ્તારથી વિચાર કરાયો છે.

P. ૧૭૬

હનૂમચરિત્ર– આ નામની ચાર દિ. કૃતિઓ છે. એ પૈકી એક તો આપણે ઉપર જોઈ ગયા. બાકીની ત્રણના કર્તાનાં નામ નીચે મુજબ છે :-

બ્રહ્મ 'જિનદાસ, (૨) બ્રહ્મ દયાલ અને (૩) રવિશેષ.

'હીરસૌભાગ્ય' (લ. વિ. સં. ૧૫૪૦-૧૬૫૬)–આ મહાકાવ્યના પ્રણેતા દેવવિમલગણિ છે.^૧

P. ૧૭૭

૧. એમણે રચેલી સિદ્ધચક્રપૂજાની વિ. સં. ૧૫૫૪માં લખાયેલી હાથપોથી મળે છે.
૨. આને અંજના-ચરિત્ર પણ કહે છે.
૩. જુઓ "જૈ. સિ. ભા." (ભા. ૨, કિ. ૧, પૃ. ૮).
૪. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૪)માં બ્રહ્મ જિનને નામે અંજના ચરિત્ર નોંધી હનૂમચરિત્ર જોવાનો ઉલ્લેખ કરાયો છે પરંતુ હનૂમચરિત્રમાં તો આ નામ નથી. શું જિનથી જિનદાસ અભિપ્રેત છે ? [આ કૃતિ ગુજરાતીમાં છે. જૈ. સા. બૃ. ઈ. ભા. ૬/ પૃ. ૧૩૮]
૫. આ મહાકાવ્ય સ્વોપજ વૃત્તિ સહિત "નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૦૦માં પ્રકાશિત કરાયું છે. એમાં કેટલોક સ્થળે પાઠો ત્રુટિત છે અને આગમોનાં નામ વગેરેને અંગે અશુદ્ધિઓ છે. એથી આ ફરી પ્રસિદ્ધ થવું ઘટે. [આનું પુનર્મુદ્રણ આ. ઔંકારસૂરિ મ.ની પ્રેરણાથી કાલીન્દ્રી જૈનસંઘે કર્યું છે. આમાં ત્રુટિશ્લોકોની પૂર્તિ અને શુદ્ધિપત્રક અપાયા છે. G.V.Tagare ની પ્રસ્તાવના પણ અપાઈ છે. પ્રાપ્તિસ્થાન ઔંકારસૂરિ આ.ભવન સૂરત. સા. શ્રી સુલોચનાશ્રીના ગુજ. અનુવાદ સાથે ઉભાગમાં પ્રગટ થયું છે.]
૬. આનો પરિચય મેં "હીરસૌભાગ્યનું રેખાદર્શન" એ નામના મારા લેખમાં આપ્યો છે. એ લેખ "જૈ. સ. પ્ર." (વિ. ૧૭, અં. ૭ને ૮-૯)માં બે કટકે છપાયો છે.
૭. પટ્ટાવલી-સમુચ્ચય (ભા. ૧, પૃ. ૧૩૭ દિ.)માં મહાકાવ્ય વિ. સં. ૧૬૩૯માં શરૂ કરી વિ. સ. ૧૬૭૧માં રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે અને એના આધાર તરીકે હીરસૌભાગ્યની પ્રશસ્તિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ પ્રશસ્તિમાં આવો નિર્દેશ ક્યાં છે ?

એઓ 'જગર્ષિના શિષ્ય' સિંહવિમલગણિના શિષ્ય થાય છે. આ મહાકાવ્યના પ્રત્યેક સર્ગના અંતના પદ્યમાં પોતાના પિતાનું નામ શિવાસાધુ અર્થાત્ શિવાસાહ અને માતાનું નામ સૌભાગ્યદેવી હોવાનું જણાવ્યું છે.

નામ—સોમસૌભાગ્ય જેવા નામ ઉપરથી દેવવિમલગણિએ પોતાની આ કૃતિનું નામ યોજ્યું હશે એમ લાગે છે. વિશેષમાં 'સૌભાગ્ય' શબ્દ યોજવામાં એમની અભિલાષા એમની માતાના નામને અમર કરવાની હશે.

P. ૧૭૮ **વિભાગ—** આ હીરસૌભાગ્ય કાવ્યને સત્તર વિભાગોમાં વિભક્ત કરાયું છે અને રઘુવંશાદિની પેઠે એ પ્રત્યેક વિભાગને 'સર્ગ' કહ્યો છે. સત્તર સર્ગોમાં અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે પદ્યસંખ્યા છે. :-

૧૩૮, ૧૪૨, ૧૩૫, ૧૪૮, ૨૧૮, ૧૮૫, ૧૭૧, ૧૫૬, ૧૩૧, ૧૫૮, ૧૩૦, ૨૨૭, ૩૦૬, ૮૨, ૧૪૨ અને ૨૧૪.

આમ ૨૭૮૮ પદ્યવાળા આ કાવ્યમાં ઓછાવત્તાં પદ્યોવાળા સર્ગો છે. તેમાં ચૌદમો સર્ગ સૌથી મોટો છે અને પંદરમો સૌથી નાનો છે.

પાઠાન્તર— છઠ્ઠા સર્ગ નું ૨૬મું પદ્ય ૨૫માં પદ્યના પાઠાંતરરૂપે રજૂ કરાયું છે.

ભાષા— મૂળ તેમ જ સ્વોપજ વૃત્તિ એ બંનેની ભાષા સંસ્કૃત છે. એમાં કટેલાક શબ્દોને સંસ્કૃતનો સ્વાંગ સજાવાયો છે તો કોઈ કોઈને સંસ્કૃત ભાષાના શબ્દ ગણી લીધા છે. જેમકે મોગલ માટે 'મુદ્ગલ', મોગલોમાં મહત્વ જણાવનાર યવન જાતિના નામ તરીકે 'ગાજી' (સ. ૧૪, શ્લો. ૮૨), મીયાંખાન નામના શાહના સામંત માટે 'ખાનખાન' (સ. ૧૪, શ્લો. ૮૪), પાદશાહ માટે 'પાતિસાહિ' (સ. ૧૪, શ્લો. ૮૪ની વૃત્તિ), મહમ્મદ માટે 'મહમુદ' (સ. ૧, શ્લો. ૧૨૮), શેખ માટે 'શેષ' (સ. ૧૭, શ્લો. ૧૮૧), લ્યારી (એક જાતનું નાણું) એ માટે 'લ્યારી' અને 'લ્યારિકા' (સ. ૧૭, શ્લો. ૧૭૧ ને ૧૭૨ અનુક્રમે), કથીપો અર્થાત્ એક જાતના વસ્ત્ર માટે 'કથીપક' (સ. ૧૭, શ્લો. ૧૭૧), ફરમાન માટે 'સ્પુરન્માન' (સ. ૧૧, શ્લો. ૧૮), પયગંબર માટે 'પેગંબર' (સ. ૧૩, શ્લો. ૧૩૭), કુરુ-આન માટે 'કુરાન' (સ. ૧૩, શ્લો. ૧૪૩) અને ખુદા માટે 'ખુદા' (સ. ૧૩, શ્લો. ૧૩૮).

૧. જે. ગ્રં. (પૃ. ૩૩૩) પ્રમાણે હીરસૌભાગ્ય નામની ઍક કૃતિ પદ્મસાગર ગણિએ રચી છે. શું આ સાચી હકીકત છે ? એની હાથપોથી મળે છે ખરી ?

૨. એઓ શ્રીપતિના આઠ શિષ્યો પૈકી એક છે. એઓ છ વિકૃતિના ત્યાગી હતા અને ગૌતમસ્વામીની પેઠે એઓ છઠ્ઠ વડે પારણું કરતા હતાં. લુંપાકો વડે સૌરાષ્ટ્રના જે લોકોનું સમ્યક્ત્વરૂપ ધન લુંટાયું હતું એ લોકોને એમણે પ્રતિબોધ પમાડ્યો હતો એમણે વાયક પાશચન્દ્રને વાદમાં પરાસ્ત કર્યા. તેથી એઓ વાયક માલદેવ રાજાનું શરણું લઈ જોધપુરમાં ઘણો સમય રહ્યા હતા.

૩. એમણે સભા સમક્ષ જેમ વાદી દેવસૂરિએ દિ. કુમુદચન્દ્રને પરાજિત કર્યા હતા તેમ ગૌતમ નામના વાદીન્દ્રને હરાવ્યા હતા. એમણે નારાયણ, દુર્ગ વગેરે રાજાઓને રંજિત કર્યા હતા. એમણે માંડલિક જેવા ચન્દ્રભાણ નામના કાયસ્થને પોતાનો ભક્ત શિષ્ય કર્યો હતો અને અજૈન સ્થાનસિંહને જૈન બનાવ્યો હતો. એમણે વૃષભ જિનના સમવસરણની રચના કરાવી હતી.

છંદ— આ કાવ્યમાં જાતજાતના છન્દોનો ઉપયોગ કરાયો છે. દા. ત. પ્રથમ સર્ગ મુખ્યતથા ઉપજાતિ છન્દમાં અને છેલ્લાં ત્રણ પદ્યો શાર્દૂલવિકીરિતમાં બીજો સર્ગ પ્રાયઃ વંશસ્થમાં, એનું ૧૩૮મું પદ્ય મન્દાકાન્તામાં, ૧૪૦મું હરિણીમાં અને ૧૪૧મું તથા ૧૫૨મું શાર્દૂલમાં ત્રીજો સર્ગ મોટે ભાગે વસન્તતિલકામાં છે અને એનું ૧૩૪મું પદ્ય શિખરિણીમાં છે.

P. ૧૭૮

શૈલી— શૈલી સુગમ અને રોચક છે. એમાં વધુ પડતા સમાસો નથી. રસપ્રવાહ એકસરખો વહે છે.

વિષય— આ કાવ્યનો મુખ્ય વિષય ‘જગદ્ગુરુ’ હીરવિજયસૂરિની જીવનરેખા-એમનું ધર્મપ્રવર્તન આલેખવાનો છે. પાર્શ્વનાથને, વાગ્દેવીને અને પોતાના ગુરુને પ્રણામ કરી તેમ જ સંતોને પોતાને અનુકૂળ રહેવા વિનવી દેવવિમલગણિએ કાવ્યનો પ્રારંભ કર્યો છે. હીરવિજયસૂરિના સંસારી પક્ષે પિતા કુંડા અને માતા નાથીનું વર્ણન અપાયું છે. સ. ૩, શ્લો. ૨૬-૨૮માં લગ્ન-સમયના ગ્રહો અને એ દિવસનો ઉલ્લેખ છે. વૃત્તિમાં વિ. સં. ૧૫૮૩નાં માસ, તિથિ ઇત્યાદિનો જન્મ આશ્રીને નિર્દેશ છે. હીરવિજયસૂરિની બાલકીડા અને એમનો વિદ્યાભ્યાસ, એમની દીક્ષા, દેવગિરિ (દોલતાબાદ)માં દ્વિજ પાસે પઠન, એમને અપાયેલી વાયક અને સૂરિની પદવી, એમણે કરેલું ‘સૂરિ’ મંત્રનું ધ્યાન, સમ્રાટ અકબર સાથેનો એમનો પરિચય, એમના વિવિધ સ્થળોમાં વિહાર અને ચાતુર્માસો, અકબર દ્વારા ‘અમારિ’નું પ્રવર્તન, સૂરિની સંલેખના અને અંતિમ આરાધના, એમણે આદરેલું અનશન એમનું વિ. સં. ૧૬૫૨માં નિર્વાણ, એમને અંગે રચાયેલી માંડવી, એમના મૃત દેહનો ચંદનાદિ વડે અગ્નિસંસ્કાર અને સ્તૂપની રચના એમ મુખ્ય મુખ્ય બાબતો મનોહર પદ્યો દ્વારા નિરૂપાઈ છે.

આ પ્રમાણેના મુખ્ય વિષયની સાથે સાથે આનુષંગિક વિષયો તરીકે કેટલાંક નગરોનાં વર્ણન છે. ચોથા સર્ગમાં મહાવીરસ્વામીથી માંડીને વિજયદાનસૂરિ સુધીની પટ્ટપરંપરા વર્ણવાઈ છે. વિવિધ ઋતુઓ, ‘સૂર્યોદય, સૂર્યાસ્ત વગેરેનાં વર્ણનો છે. આઠમા સર્ગમાં શાસનદેવતાનાં સમસ્ત અંગોપાંગનું તાદૃશ વર્ણન કરાયું છે. હુમાયુ અને અકબરનો પરિચય દસમા સર્ગમાં કરાવાયો છે. આબુ, શત્રુંજય વગેરે ગિરિરાજ વિષે વિસ્તારથી કથન કરાયું છે. ચૌદમા સર્ગમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ નિરૂપાયું છે. વિશેષમાં એમાં છ વ્રતોની સમજણ અપાઈ છે. એક સ્થળે ‘ઝવાડા’ (ઝીઝુવાડા)ના સૂર્યદેવની પ્રતિમાનો ઉલ્લેખ આવે છે. સાબરમતી (સાબરમતી) અને એના કાંઠાની ભૂમિના ડુંગરો, ડાંગરના ક્યારાઓ અને એમાં શોભતાં ‘પશુપક્ષીઓ-ગાયો, સારસો વગેરેનાં બહુ સુંદર વર્ણનો છે. ‘ગુર્જર’ દેશનું ‘અહમદાવાદ’ તે મુખ અને ‘પાટણ’ તથા ‘ખંભાત’ (‘સ્તંભતીર્થ’)તે કુંડલ એમ ઉપમા કલ્પી છે. ‘રાજનગર’ (અમદાવાદ)થી ‘અણહિલપુર પાટણ’ જતાં રસ્તાની ‘કુંજભૂમિ’ વિવિધ છન્દોનાં

P. ૧૮૦

૧. જૈ. ગ્રં (પૃ. ૩૩૩)માં હીરવિલાસકાવ્યની નોંધ છે. શું એ હીરવિજયસૂરિના જીવનવૃત્તાન્તને લગતી કૃતિ છે ? અમદાવાદના ભંડારમાં એની હાથપોથી હોવાનું કહેવાય છે તો એ ત્યાં હોય તો એની તપાસ થવી ઘટે.

૨. શિશુપાલવધ (સ. ૧૧)માં ‘માલિની’ છંદમાં પ્રભાતનું ભવ્ય વર્ણન છે.

૩. એના વર્ણન માટે જુઓ સ. ૧૪ના શ્લો. ૨૧૪-૨૪૩.

નામ દ્વારા સ. ૧૨, શ્લો. ૨-૩માં વર્ણવાઈ છે.^૧ રસ્તાનાં વૃક્ષ ઉપર ઊડતાં પોપટનાં ટોળાંઓ પણ કવિના લક્ષ બહાર ગયા નથી.

P. ૧૮૧ પ્રાચીન તક્ષશિલા તે પેશાવરની પાસે આવેલી નગરી છે. એને દેવવિમલગણિએ 'મક્કા' કહી છે તે વાત યથાર્થ નથી.

આ હીરસૌભાગ્ય લગભગ ૩૫૦ વર્ષો જેટલું પ્રાચીન છે એટલે એ સમયની સામાજિક તેમ જ સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતિ જાણવા માટેનું એ એક મહત્ત્વનું સાધન થઈ પડે એવી એમાં સામગ્રી પિરસાઈ છે. ઐતિહાસિક અન્વેષણના રસિકોને અહીં વર્ણવાયેલાં નગરો, પર્વતો વગેરે વિચારવા જેવાં છે. ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ આ કાવ્યનું મહત્ત્વ છે કેમકે એમાં વિવિધ વ્રતો, સાધુઓના આચાર-વિચાર, દેવાદિનું સ્વરૂપ વગેરેનું સંક્ષિપ્ત પરંતુ સચોટ નિરૂપણ છે. દેવવિમલગણિને મતે જે જે ગ્રંથોનો અભ્યાસ આવશ્યક ગણાય તેનો અહીં નિર્દેશ છે. અલબત્ત એમણે તો હીરવિજયસૂરિએ શેનો શેનો અભ્યાસ કર્યો એ દૃષ્ટિએ આ બાબત સ. ૬, શ્લો. ૫૬, ૬૨ ને ૬૪ની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં નીચે મુજબ નિર્દેશી છે:-

પ્રમાણશાસ્ત્ર-તર્કપરિભાષા, મિતભાષિણી, શશધર, મણિકંઠ, વરદારજી, પ્રશસ્ત-૫(પા)દભાષ્ય, વર્ધમાન, વર્ધમાનેન્દુ અને કિરણાવલી^૨

લક્ષણ યાને શબ્દશાસ્ત્ર-આઠ વ્યાકરણો નામે ^૩ઐન્દ્ર, ^૪ચાન્દ્ર, કાશકૃત્સ્ન, ^૫આપિશલ, ^૬શાકટાયન, ^૭પાણિનીય, અમરચન્દ્રને ^૮જૈનેન્દ્ર અથવા બ્રાહ્મ, ઇશાન, ઐન્દ્ર, પ્રજાપત્ય, બૃહસ્પતિ,

૧.

“કુત્રચિદ્ વાણિની સ્ત્રિવણી શાલિની
યત્ર લોકપૂજા ક્વાપિ વાતોમિકા ।
હંસમાલા ક્વચિત્ ક્વાપિ કન્યા મૃગી
કુત્રચિન્માલતી પુષ્પિતાગ્રા પુનઃ ॥૨॥
ક્વાપિ શાર્દૂલવિક્રીડિતં દૃશ્યતે
ક્વાપિ દૃપ્યદ્ ભુજન્ગપ્રયાતં પુનઃ ।
સૂરિશીતદ્યુતેઃ સર્પતઃ પદ્મતૌ
છન્દસાં જાતિવત્ કુઞ્જભૂમિઃ સ્મ ભૂત ॥૩॥”

૨. નૈયાયિક દ્વિજ પાસે હીરવર્ષ (હીરવિજયસૂરિએ) આ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરી એમને પારિતોષિક અપાવતાં એ દ્વિજે એમને શૈવશાસ્ત્ર નામે ચિન્તામણિ ગ્રંથ આપ્યો. શું આ ગંગેશે રચેલો નવ્ય ન્યાયને લગતો ગ્રંથ હશે ?

૩. આ નામનાં બે વ્યાકરણો છે તો એ પૈકી અહીં કયું સમજવું તે જાણવું બાકી રહે છે એટલે બંનેના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, નાં અનુક્રમે પૃ. ૧૦-૧૧ અને પૃ. ૧૨-૧૪)

૪. એજન, પૃ. ૩૩, ૫૭, ૫૮ અને. ૨૭૦

૫. એજન પૃ. ૨૬૮

૬. આ પાપનીય શાકટાયનની કૃતિ હોય તો એ માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૧, ૧૮, ૨૫, ૨૮, ૫૮, ૬૬, ૬૭ અને. ૩૧૪)

૭. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૬૭-૨૬૮ તેમ જ ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૪૬-૪૮, ૪૬-૪૮, ૫૦ અને ૫૧)

૮. આ જો દિ. પૂજ્યપાદની કૃતિ હોય તો એના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૫, ૧૭-૧૮, ૨૧-૨૨, ૨૮, ૩૩, ૪૦, ૧૩૪ અને ૨૨૮).

ત્વાષ્ટ્ર, આપિશલ અને પાણિનીય અથવા ઐન્દ્ર, પાણિનિ, જૈનેન્દ્ર, શાકટાયન, ^૧વામન, ચાન્દ્ર, ^૨સરસ્વતીકંઠાભરણ, ^૩બુદ્ધિસાગર, ^૪વિશ્રાન્તવિદ્યાભરણ, ^૫ભીમસેન, કલાપક, ^૬મુષ્ટિવ્યાકરણ, ^૭શૈવ, ^૮ગૌડ, ^૯નન્દિ, ^{૧૦}જયોત્પલ, ^{૧૧}સારસ્વત, ^{૧૨}સિદ્ધહેમ અને જયહેમ.^{૧૩}

કાવ્યો— (રઘુવંશ), કુમારસંભવ, મેઘદૂત, ^{૧૪}ચંપૂ, કાદંબરી, માઘ, પદ્માનન્દ અને નૈષધ. P. ૧૮૩

ગણિત—^{૧૫}ત્રિશતી અને ^{૧૬}લીલાવતી

૪૫ જિનાગમો— આનાં નામ સ્વોપજ વૃત્તિ (પૃ. ૨૬૮)માં અપાયાં છે.

સ. ૧૪, શ્લો. ૪ની વૃત્તિમાં અકબરશાહે હીરવિજયસૂરિને ભેટ આપવા માટે મંગાવેલા પુસ્તકોનાં નામ છે. એમાં ૪૫ આગમો ઉપરાંત અનાગમિક યાને આગમેતર સાહિત્ય તરીકે અલંકાર વગેરેના નિમ્નલિખિત ગ્રંથોનો નિર્દેશ છે:—

૧. આથી વિશ્રાન્તવિદ્યાધર અભિપ્રેત હોય તો જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૩૩, ૩૬ અને ૨૬૮)માં વામન વિષે નોંધ છે તે જોવી.
૨. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, ઉપોદ્ધાત પૃ. ૪૮).
૩. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૩૧-૩૩, ૪૦, ૪૧, ૪૧, ૬૨, ૧૧૧ અને ૧૪૩)
૪. આથી વિશ્રાન્તવિદ્યાધર અભિપ્રેત હોય તો જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૩, ૨૪ અને ૩૩)માં નોંધ છે.
૫. આની નોંધ ત્રૈવિદ્યગોષ્ઠીમાં છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, ઉપોદ્ધાતનું પૃ. ૪૮)
૬. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૩૬-૩૮)
૭. ત્રૈવિદ્યગોષ્ઠીમાં શૈવનો ઉલ્લેખ છે, જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧ ઉપોદ્ધાતનું પૃ. ૪૮)
- ૮-૧૦. આ ત્રણેનો ઉલ્લેખ ત્રૈવિદ્યગોષ્ઠીમાં છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, ઉપોદ્ધાતનું પૃ. ૪૮)
૧૧. આનો પરિચય જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૮૭, ૧૨૦, ૨૫૬, ૨૭૩-૨૭૫ અને ૨૭૭-૨૭૮)માં અપાયો છે.
૧૨. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧ પૃ. ૨૪-૨૫, ૩૪, ૩૮-૪૦, ૪૭, ૫૪, ૫૮, ૬૦-૬૧, ૬૩-૭૩, ૭૫, ૭૭-૭૮, ૮૨-૮૪, ૮૬, ૮૮-૯૫, ૯૯-૧૦૨, ૧૬૦, ૧૬૨ અને ૩૦૧.
૧૩. ત્રૈવિદ્યગોષ્ઠીમાં વીસ વ્યાકરણનો ઉલ્લેખ છે. એનાં નામ માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, ઉપોદ્ધાતનું પૃ. ૪૮)
૧૪. આથી શું સમજવું તે જાણવું બાકી રહે છે.
૧૫. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૨, પૃ. ૧૮૬ અને ૨૮૧)
૧૬. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૮૧ અને ૨૮૨)

P. ૧૮૪

અલંકાર—^૧વાગ્ભટાલંકાર, ^૨કાવ્યાનુશાસન, ^૩છંદોડનુશાસન અને ^૪વૃત્તરત્નાકર. ખરી રીતે છેલ્લા બે તો છંદના ગ્રંથ છે.

જ્યોતિઃશાસ્ત્ર,—^૧નારયન્દ્ર, ^૨આરંભસિદ્ધિ, ^૩વારાહી-સંહિતા, ^૪ખંડખાદ્ય અને ^૫કર્ણકુતૂહલ.

કાવ્ય—રઘુવંશ, મેઘદૂત, કુમારસંભવ, કિરાત, માધ, નૈષધ, ચંપૂ, કાદંબરી, પદ્માનંદ અને યદુસુન્દર.

નાટ્યશાસ્ત્ર—પિંગલ અને ભરત.

નાટક—હનૂમત્, દૂતાંગદ અને રઘુભીમ.

પ્રમાણશાસ્ત્ર—તર્કપરિભાષા, સમપદાર્થી, મિતભાષિણી, પ્રમાણમંજૂષા, શશધર, ચ(વ)રદરાજ, મણિકંઠ, વર્ધમાન, પ્રશસ્તપ(પા)દ-ભાષ્ય, વર્ધમાનેન્દુ, કિરણાવલી અને ^૧ચિન્તામણી.

લક્ષણશાસ્ત્ર—ઈન્દ્ર, ચન્દ્ર વગેરે જે આઠ વ્યાકરણો ઉપર ગણાવાયા છે તેનાં નામ જણાવી અન્ય વિકલ્પ તરીકે નીચે મુજબ ૧૯ વ્યાકરણોનાં નામ અપાયાં છે:—

ઐન્દ્ર, પાણિની, જિ(?જૈ)નેન્દ્ર, શાકટાયન, વાય(?મ)ન, ચાન્દ્ર, સરસ્વતીકંઠાભરણ, બુદ્ધિસાગર, વિશ્રાન્તવિદ્યાધર, ભીમસેન, કલાપક, મુષ્ટિ-વ્યાકરણ, શૈવ, ગૌડ, નન્દિ, જયોત્પલ, સારસ્વત, સિદ્ધહૈમ અને જયહૈમ.

P. ૧૮૫

રચનાસમય—ધર્મસાગરગણિએ ગુરુપરિવાડી પદ્યમાં રચી છે અને એને સંસ્કૃત વૃત્તિથી વિભૂષિત કરી છે. આ વૃત્તિ વિ. સં. ૧૬૪૮માં શોધાઈ હતી. એમાં પૃ. ૭૩માં હીરસૌભાગ્ય કાવ્યનો

૧. આનો પરિચય મેં જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૫૫, ૧૫૭, ૧૭૫, અને ૧૮૯માં આપ્યો છે.)
૨. જો આ વાગ્ભટની કૃતિ જ હોય તો એનો પરિચય જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૫૯, ૧૭૩ અને ૧૭૪)માં અપાયો છે પરંતુ જો આથી 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિની કૃતિ અભિપ્રેત હોય તો એનો પરિચય જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૩૪, ૧૪૪, ૧૫૯-૧૬૩, ૧૬૫-૧૬૮, ૧૮૫, ૧૮૬ અને ૩૧૪)માં અપાયો છે.
૩. આથી 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિની કૃતિ અભિપ્રેત હોય તો એનો પરિચય જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૩૪, ૧૩૬, ૧૩૮, ૧૪૧, ૧૪૪-૧૪૬, ૧૪૯-૧૫૦, ૧૬૨ અને ૧૬૩)માં અપાયો છે. પરંતુ જો આ વાગ્ભટની કૃતિ હોય તો એનો પરિચય જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૫૧)માં અપાયો છે.
૪. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૩૪, ૧૩૮, ૧૪૧, ૧૪૯, ૨૮૧ અને ૨૮૨)
૫. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૦૮ અને ૨૦૯).
૬. આનો પરિચય જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૯૯, ૨૦૬ અને ૨૦૭)માં અપાયો છે.
૭. આની નોંધ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૨૫)માં લેવાઈ છે.
૮. શું આથી શ્રીહર્ષકૃત ખંડન-ખંડખાદ્ય અભિપ્રેત છે ?
૯. આ નામ ભ્રાન્ત જણાય છે. જો ખરું નામ કરણકુતૂહલ હોય તો એની નોંધ મેં જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૯૩)માં લીધી છે.
૧૦. આથી ગંગેશની કૃતિ અભિપ્રેત હશે.

ઉલ્લેખ છે. એ જ આ પ્રસ્તુત કાવ્ય હોવું જોઈએ. એ હિસાબે આ મહાકાવ્યનો મોટો ભાગ એ પૂર્વે સ્થાયો હશે. કેટલાકને મતે એની શરૂઆત વિ. સં. ૧૬૩૮માં થઈ હતી. વિ. સં. ૧૬૫૬ સુધીની ઘટનાઓને આ કાવ્યમાં સ્થાન અપાયું હોય એમ લાગે છે. એથી આ એની ઉત્તર સીમા ગણાય.

‘હીરસુંદર-કાવ્ય’— આના પ્રણેતા પણ દેવવિમલગણિ છે. એના પ્રથમ સર્ગની ટિપ્પણથી અલંકૃત હાથપોથી ઈડરના ભંડારમાં છે. આ સર્ગમાં ૧૨૧ પદ્યો છે. શરૂઆતનાં ત્રણ પદ્યો હીરસૌભાગ્યના પ્રારંભિક પદ્યોથી જુદાં પડે છે પરંતુ અંતિમ પદ્યમાં સામ્ય છે.

મુનિશ્રી દર્શનવિજયજીએ તો “હીરસૌભાગ્યે મહાકાવ્યનો પૂર્વભવ” નામના એમના ‘લેખમાં એવું વિધાન કર્યું છે કે સૌથી “પ્રથમ હીરસુંદરકાવ્ય બનાવ્યું હતું અને પછી તેમાં ખૂબ જ પરાવર્તન કરી હીરસૌભાગ્યનું દેહધડતર કર્યું છે”. જ્યાં સુધી મને હીરસુંદરકાવ્યનો પ્રથમ સર્ગ પણ પૂરેપૂરો જોવા નહિ મળે ત્યાં સુધી તો મને એક બીજો વિકલ્પ સૂઝે છે કે પ્રથમ મોટી કૃતિ રચી એ જ વિષયની આગળ ઉપર નાની કૃતિ રચાઈ છે એમ મનાય તો કેમ ?

સુખાવબોધા (લ. વિ. સં. ૧૬૭૧)—આ સ્વોપજ વૃત્તિનું નામ છે. આ વૃત્તિમાં સમાસ અને છન્દ નિરૂપણ નથી. ‘અલંકાર વિષે ક્વચિત્ ઉલ્લેખ છે. મૂળ કૃતિનો અર્થ સમજાય એવી રીતે શબ્દાર્થ અને ભાવાર્થ રજૂ કરાયા છે. શબ્દોના અર્થ કરતી વેળા હૈમ કોશ વગેરેની સાક્ષી અપાઈ છે. આ તેમ જ ભાવાર્થ માટે રઘુવંશ, નૈષધચરિત વગેરેમાંથી અવતરણો અપાયાં છે. કોઈ કોઈ વાર વ્યાકરણવિષયક ચર્ચા પણ છે. ક્રિયાકલાપનો પણ ઉપયોગ કરાયો છે.

P. ૧૮૬

સ. ૧૪, શ્લો. ૭૩માંનો ચાચિલિ પ્રયોગ સિદ્ધ કરવા માટે પ્રક્રિયાકૌમુદીનો આશ્રય લેવાયો છે. કર્તાના સમયમાં પ્રચલિત કોઈ કોઈ ગુજરાતી શબ્દો પણ નજરે પડે છે. જેમકે “સૂરવાય” (સ. ૮, શ્લો. ૮૨), હિન્દુ (પૃ. ૬૧૮), કથીપો (પૃ. ૮૦૨), માંડવો (પૃ. ૮૦૨), ઘાંટ (પૃ. ૮૦૨), ગંગેરિઉ (‘ખંજન’ પક્ષી) (પૃ. ૨૬૮), અજ્ઞાવ્યું (પૃ. ૬૭૫) ઇત્યાદિ. પૃ. ૬૮૧માં નીચે મુજબનું ગુજરાતીમાં અવતરણ છે :—

**“જરા ચોનવસ્યું પ્રાણ ન હોઈ, જત્તં પ્રાણં પ્રાણ ન હોઈ,
પ્રાણનાયસ્યું પ્રાણ ન હોઈ, કીર્તિ પ્રીતિસ્યું પ્રાણ ન હોઈ.”**

સ. ૧૪, શ્લો. ૩૦૨ની વૃત્તિ (પૃ. ૭૪૭)માં પદ્યસુંદરકૃત ‘ભારતીસ્તવનો ઉલ્લેખ છે.

આ સુખાવબોધાની પૂર્ણાહુતિ વિજયદેવસૂરિના રાજ્યમાં જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૫૩૬) પ્રમાણે વિ. સં. ૧૬૭૧ કે ત્યાર બાદ કરાઈ છે.

[૧. આ. “જૈન ગ્રંથ પ્ર. સ.” ખંભાતથી છપાયું છે. સંપા. મુનિ રત્નકીર્તિવિજય.]

૨. જુઓ “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૧૫, અં. ૧).

૩. સ. ૧૪, શ્લો. ૬૮માં અર્થાન્તરન્યાસ’ અલંકારનું સૂચન છે.

૪. આનો અર્થ સમીરણ એટલે કે પવન છે.

૫. આમાંથી “વારં વારં તારતરસ્વરનિર્જિતાગજ્ઞાતરજ્ઞાઃ” એ પંક્તિ ઉદ્ધૃત કરાઈ છે.

‘હીરવિજયસૂરિનો રાસ— આ રાસ કવિ ઋષભદાસે વિ. સં. ૧૬૮૫માં પ્રસ્તુત હીરસૌભાગ્યને સામે રાખી એમાં કેટલીક હકીકત ઉમેરી રચ્યો છે.

P. ૧૮૭ અનુવાદ— ગુજરાતનું ગૌરવશાળી વર્ણન કરનારા આ ‘દેશાભિમાની’ દેવવિમલગણિના ‘હીરસૌભાગ્ય કાવ્યનો ગુજરાતીમાં કે અન્ય કોઈ ભાષામાં અનુવાદ થયો હોય એમ જાણવામાં નથી. જો એમ જ હોય તો આ કાર્ય સત્વર થવું ઘટે. [સા. સુલોચનાશ્રીના અનુવાદ સાથે ૩ ભાગમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે.]

રામચરિત (વિ. સં. ૧૬૫૨)— આના કર્તા પાંડવચરિત્રના પ્રણેતા દેવવિજયગણિ છે. એમણે હૈમ ત્રિષિષ્ટિના આધારે આ રામચરિત મોગલ સમ્રાટ અકબરના રાજ્યમાં વિ. સં. ૧૬૫૨માં મરુથલીના ‘શ્રીમાલપુર’ નગરમાં રચ્યું છે. એને પદ્યચરિત તેમ જ જૈન રામાયણ પણ કહે છે. એનું સંશોધન પદ્મસાગરે કર્યું છે.

‘વિજયપ્રશસ્તિ-કાવ્ય (વિ. સં. ૧૬૮૧)— આના કર્તા ‘સૂક્તરત્નાવલી વગેરેના પ્રણેતા ‘હેમવિજયગણિ છે. આ કાવ્યમાં ૨૧સર્ગ છે પરંતુ હેમવિજયગણિએ તો પહેલા સોળ જ રચ્યા છે કેમકે બાકીના પાંચ સર્ગ તો આ સમગ્ર કાવ્ય ઉપર ટીકા રચનાર ગુણવિજયની રચના છે. આમ આ દ્વિકર્તૃક રચના છે. એમાં ખાસ કરીને વિજયસેનસૂરિના અને પ્રસંગવંશાત્ હીરવિજયસૂરિના તથા વિજયદેવસૂરિના જીવનવૃત્તાંતો આલેખાયા છે. બીજી પણ કેટલીક ઐતિહાસિક બાબતો નોંધાયેલી છે. એની રચના વિ. સં. ૧૬૮૧માં થઈ છે. કેટલાક એમ કહે છે કે આ મહાકાવ્ય રઘુવંશની હરોળમાં ઊભું રહી શકે તેવું છે.

P. ૧૮૮ ‘વિજયદીપિકા— આ ઉપર્યુક્ત કાવ્યની દસ હજાર શ્લોક જેવડી ટીકા છે. એ કમલવિજયના શિષ્ય અને હેમવિજયગણિના ગુરુભાઈ ગુણવિજયે રચી છે અને એનું સંશોધન વાચક ચારિત્રવિજયે કર્યું છે. આ ટીકાનો પ્રારંભ ઈલાદુર્ગ (ઈડર)માં કરાયો હતો. ત્યારબાદ કેટલોક ભાગ યોધપુરદુર્ગ (જોધપુર) અને શ્રીમાલમાં રચાયો હતો અને પૂર્ણાહુતિ રોહિણી (શિરોહી)માં કરાઈ હતી.

૧. આ રાસ “આનંદ કાવ્ય મહોદધિ” (મૌક્તિક ૫)માં ઈ. સં. ૧૮૧૬માં છપાયો છે. [આનું પુનર્મુદ્રણ થયું છે.]

૨. આની મહત્વપૂર્ણ નોંધ આનંદશંકર બા. પ્રુવે ગુજરાતનું સંસ્કૃત સાહિત્ય એ નામના નિબંધમાં લીધી છે. એ નિબંધ ઈ. સ. ૧૯૦૯માં રાજકોટમાં મળેલી “ત્રીજી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો અહેવાલ અને નિબંધ સંગ્રહ”માં છપાયો છે.

૩. ય.વિ.જૈ.ગ્રં.માં આ વિજયદીપિકા સહિત પ્રકાશિત છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૫૪). [આનું પુનર્મુદ્રણ જિન શા. આ. ટ્રસ્ટે કર્યું છે.]

૪. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (ખંડ ૧ પૃ. ૨૫૩-૨૫૪).

૫. એમની જીવનરેખા તેમજ એમની કૃતિઓ માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૫૪).

૬. આ “ય.જૈ.ગ્રં.” [અને “જિનશાસન આ ટ્રસ્ટ”] દ્વારા છપાયેલી છે. જુઓ ઉપરની ટિ. ૩.

‘વિજયદેવમાહાત્મ્ય (વિ. સં. ૧૬૯૯ ?)- આના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના ઉપાધ્યાય શ્રીવલ્લભ છે. એઓ જિનરાજસૂરિના સન્તાનીય વાચનાચાર્ય જ્ઞાનવિમલગણિના શિષ્ય થાય છે. એમણે સહસ્રદલકમલગર્ભિત ‘અરનાથજિનસ્તવ રચ્યો છે. વળી એમણે શિલોંછ ઉપર ‘ટીકા વિ. સં. ૧૬૫૪માં, હૈમ લિંગાનુશાસનની’ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ ઉપર ‘દુર્ગપદપ્રબોધ નામની વૃત્તિ વિ. સં. ૧૬૬૧માં, હૈમ નિઘણ્ડુશેષ ઉપર ‘ટીકા વિ. સં. ૧૬૬૭ કરતાં પહેલાં તેમ જ અભિ. ચિ. ઉપર ‘સારોદ્ધાર નામની ટીકા વિ. સં. ૧૬૬૭માં રચી છે.

P. ૧૮૮

પ્રસ્તુત કાવ્ય ૧૮ સર્ગમાં રચાયું છે. આ દ્વારા ‘તપા’ ગચ્છના ‘મહાતપા’ વિજયદેવસૂરિનો એટલે કે ‘સવાઈહીરજી’ વિજયસેનસૂરિના પૃથ્વરનો વિસ્તૃત જીવનવૃત્તાંત એમના જન્મથી માંડીને અપાયો છે અને પ્રસંગવશાત્ વિજયસિંહસૂરિનું ચરિત્ર સંક્ષેપમાં આલેખી એ દ્વારા સત્તરમા સૈકાના જૈન શાસનનો ઇતિહાસ પૂરો પડાયો છે. વિજયદેવસૂરિના સમયમાં જૈન જગતમાં વિવિધ ઘટનાઓ બની છે અને અનેકવિધ ક્રાંતિઓ થઈ છે. આથી આ કાવ્ય ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પણ મહત્ત્વનું છે. સ. ૯, શ્લો. ૧માં વિજયદેવસૂરિને ચૌદ પૂર્વના જાણકાર કહ્યા છે તે બાબત કેવી રીતે સંગત ગણાય ?

ગ્રંથકાર ‘ખરતર’ હોઈ એમણે ‘તપા’ ગચ્છના આચાર્યનું ચરિત્ર કેમ રચ્યું એવો પ્રશ્ન ગ્રંથકારે- શ્રીવલ્લભે પોતે ઉઠાવી એનો એ ઉત્તર આપ્યો છે કે આત્માર્થની સિદ્ધિ કોને ઇષ્ટ નથી ? એ સિદ્ધિ તો મહાત્માઓની સ્તુતિ કરવાથી જ થાય. લોકમાં પણ કહેવત છે કે ગંગા કોઈના બાપની નથી. આમ હોઈ આ સટિપ્પણ કૃતિ ‘ખરતર’ અને ‘તપા’ વચ્ચેના વૈમનસ્યને વધારવાને બદલે એ ઘટાડવામાં-બંને વચ્ચે સદ્ભાવ વધારવામાં કારણરૂપ બને તેમ છે.

૧. આ કાવ્ય ટિપ્પણ તેમ જ એક તપાગચ્છીય પટ્ટાવલીના અંશરૂપ પરિશિષ્ટ સહિત “જૈન સાહિત્ય સંશોધક સમિતિ” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૮માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. આ ટિપ્પણના કર્તાનું નામ અપાયું નથી પણ એ મેઘવિજયગણિ હશે એમ લાગે છે. વિ. સં. ૧૭૦૯માં લખાયેલી હાથપોથીનો આ સંપાદન માટે ઉપયોગ કરાયો છે.

૨. આ કાવ્ય જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૫૯૨)માં વિ. સં. ૧૬૯૯માં પૂરું થયાનો ઉલ્લેખ છે પરંતુ મુદ્રિત કૃતિમાં તો રચનાસમયનો નિર્દેશ નથી.

૩. પ્રસ્તુત કાવ્ય (સ. ૩, શ્લો. ૧૨૩, પૃ. ૧૮)માં ‘શ્રીશ્રીવલ્લભ’ એવો ઉલ્લેખ છે એટલે ‘શ્રીવલ્લભ’ નામ ફલિત થાય છે.

૪. આની સવૃત્તિક એક હાથપોથી ભાં. પ્રા. સં. મં.માં છે. એના વર્ણન માટે જુઓ D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 1, pp. 11-13).

૫. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ. ૧, પૃ. ૧૧૭).

૬. એજન, પૃ. ૯૫

૭. એજન, પૃ. ૧૨૬

૮. એજન પૃ. ૧૧૬.

૯. આ બિરુદ મોગલ બાદશાહ જહાંગીરે આપ્યું હતું.

૧૦. આ બિરુદ મોગલ સમ્રાટ અકબરે આપ્યું હતું. એણે આ વિજયસેનસૂરિના ગુરુ હીરવિજયસૂરિને ‘જગદ્ગુરુ’નું બિરુદ આપ્યું હતું.

P. ૧૮૦

ટીકા— જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૫૮૨) પ્રમાણે આ સ્વોપજ ટીકા છે.

વિવરણ— આ કાવ્ય ઉપર મેઘવિજયગણિએ વિવરણ રચ્યું છે. અને એ દ્વારા કઠણ શબ્દોનો અર્થ પૂરો પાડ્યો છે.

આર્ષભીયચરિત (ઉ. વિ. સં. ૧૭૪૫)—આ ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિએ રચેલું મહાકાવ્ય છે. એ સંપૂર્ણ રચાયું હોય તો પણ અત્યારે તો ચોથા સર્ગના ૬૬મા પદ સુધીનો જ ભાગ સત્તર પત્રની અને વિદ્વદ્વલ્લભ મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીના મતે કર્તાએ જ લખેલી 'હાથપોથીમાં મળી આવ્યો છે. પ્રથમ સર્ગમાં ૧૩૫, દ્વિતીયમાં ૧૩૬, તૃતીયમાં ૧૨૧ અને ચતુર્થમાં ૬૬ પદો છે. ભરતનો દૂત બાહુબલિની રાજધાની 'તક્ષશિલા'માં જાય છે અને લોકો એને પૂછે છે કે તું કોણ છે. એ ઉત્તર આપે છે કે હું ભરતનો દૂત છું. એ ઉપરથી ભરત તે કોણ એમ લોકો પૂછે છે એટલે એનું વર્ણન કરાયું છે. આ પ્રમાણેની વિષયની આલેખના જોતાં એમ લાગે છે કે જો મહાકાવ્ય પૂરેપૂરું રચાયું હશે તો તે આઠેક સર્ગનું અને લગભગ એક હજાર પદનું થયું હશે.' આ મહાકાવ્ય ભરત ચક્રવર્તીનું જીવનચરિત્ર રજૂ કરે છે. [યશોભારતી પ્રકાશન મુંબઈ દ્વારા આનું પ્રકાશન થયું છે.]

P. ૧૮૧

દિગ્વિજયમહાકાવ્ય (લ. વિ. સં. ૧૭૫૦)— આનાકર્તા ચન્દ્રપ્રભા વગેરેના પ્રણેતા મેઘવિજયગણિ છે.

પરિમાણ— આ કાવ્ય ૧૩ સર્ગમાં વિભક્ત છે. સર્ગદીઠ પદોની સંખ્યા નીચે મુજબ છે:—

૮૧, ૫૬, ૬૨, ૭૫, ૫૭, ૧૪૨, ૧૫૧, ૧૫૧, ૧૩૪, ૧૧૩ અને ૧૦૨.

આમ આ મહાકાવ્યમાં ૧૨૭૪ પદો છે.

વિષય— પ્રથમ સર્ગમાં સંગહણી અનુસાર 'જંબૂ'દ્વીપનું વર્ણન કરાયું છે. એમાં રહેલ નદી, પર્વતો અને વનોનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. સ. ૨માં આ રીતે સંગહણી મુજબ 'ભરત' ક્ષેત્રનું વર્ણન કરાયું છે. સ. ૩માં કથાનાયકના વંશના મૂળ પુરુષ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીના અતિશયોનું અને એમણે સમવસરણમાં આપેલા ઉપદેશનું દિગ્વિજયનું વર્ણન છે. સ. ૪માં મહાવીરસ્વામીની પટ્ટપરંપરામાં થયેલા વિજયપ્રભસૂરિ સુધીના પટ્ટધરોની હકીકત અપાઈ છે. સ. ૫માં કથાનાયકનો ઉત્તર દિશાનો, સર્ગ

૧. જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૫૮૨)માં સવૃત્તિક અરનાથસ્તુતિના કર્તા પણ આ જ છે એમ કહ્યું છે.

૨. આના સંક્ષિપ્ત પરિચય માટે જુઓ યશોદોહન (પૃ. ૮૯)

૩. વિશેષ માહિતી માટે—આ મહાકાવ્યમાંથી ઉદ્ધૃત કરાયેલાં પદાદિ મો જુઓ યશોદોહન (પૃ. ૮૯-૧૦૧)

૪. આ મહાકાવ્યનું સંપાદન પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહે કર્યું છે. ગ્રંથકારે તેમ જ એમણે પણ સંસ્કૃતમાં કેટલાંક ટિપ્પણ રચ્યાં છે. આ બંનેના ટિપ્પણ સહિત આ કાવ્ય "સિં. જૈ. ગ્રં."માં ઈ. સ. ૧૮૪૫માં પ્રકાશિત કરાયું છે. પરિશિષ્ટરૂપે પ્રાચીન પટ્ટાવલીની ત્રણ પાઈય ગાથાને અંગે 'તપ' ગચ્છની પટ્ટાવલીનાં અનુસંધાન તરીકે પ્રસ્તુત મેઘવિજયગણિએ સંસ્કૃતમાં રચેલી વૃત્તિ અપાઈ છે. અંતમાં એ ગણિએ એક ગાથા જ. મ.માં રચી છે તેને સ્થાન અપાયું છે. આ પરિશિષ્ટનો ભાવાનુવાદ સંપાદકે એમની ગુજરાતી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૦-૧૨)માં આપ્યો છે. આ પ્રસ્તાવનામાં મેઘવિજયના કૃતિકલાપની વિષયદીઠ આછી રૂપરેખા અલેખાઈ છે અને દિગ્વિજયમહાકાવ્યનો સાર સંક્ષેપમાં રજૂ કરાયો છે. [પ્રાચ્ય સાહિત્ય પુ.પ્ર. શ્રેણિમાં છપાયું છે.]

દમાં ઈશાનનો અને સ. ૭માં પશ્ચિમનો દિગ્વિજય વર્ણવાયો છે. આઠમા સર્ગમાં શિવપુરી (સિરોહી)ના 'શંખેશ્વર' પાર્શ્વનાથની વિસ્તૃત સ્તુતિ કરાઈ છે. સ. ૯માં વિજયપ્રભસૂરિના પ્રસ્થાનનું સ. ૧૦માં આગ્રાનું, સ. ૧૧માં યમુના, ગંગા, અને સરસ્વતી એ ત્રિવેણીનું તથા કાશી વગેરેનું, સ. ૧૨મા પટણાનાં જિનમંદિરોનું અને સ. ૧૩માં 'સમ્મેદ-તીર્થ' ગિરિનું રોચક વર્ણન છે.

P. ૧૯૨

મેઘવિજયગણિએ 'ઉદયશ્રી'થી અંકિત આ કાવ્ય દ્વારા વિજયદેવસૂરિના પદ્ધતિ વિજયપ્રભસૂરિનાં કર્તવ્યો, વિહારો, ચાતુર્માસો વગેરેનું સવિસ્તાર વર્ણન કર્યું છે. સાથે સાથે એમના પુરોગામી સૂરિઓની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા આલેખી છે. આ કાવ્ય 'તપા' ગચ્છની પટ્ટાવલી પૂરી પાડે છે.

શબ્દાલંકારો—સ. ૭માં નિમ્નાલિખિત શબ્દાલંકારોથી વિભૂષિત પદ્યો રજૂ કરાયાં છે:—

એકાલાપક (૪૧), સમસ્ત એકાલાપક (૪૩), ક્રિયાગુપ્ત (૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭), સ્પષ્ટાન્વક (૪૮), સન્ધાનોપમા (૪૯), ગૂઢચતુર્થ (૫૦), નિરૌષ્ઠ્ય (૫૧, ૫૨), બિન્દુમત્ (૫૩), બિન્દુચ્યુતક (૫૪, ૫૫, ૫૬, ૬૩, ૬૬) માત્રાચ્યુતક અને બિન્દુચ્યુતક (૫૭), માત્રાચ્યુતક (૫૮, ૫૯), વર્ણચ્યુતક (૬૧), યકારચ્યુતક (૬૨), શકારચ્યુતક (૬૪), લકારચ્યુતક (૬૫), રકારચ્યુતક (૬૭, ૬૮), વકારચ્યુતક અને રકારચ્યુતક (૬૯), મુક્તાહારવિભૂષિત બહિરેકાલાપક પ્રશ્નોત્તર (૭૦) તેમ જ ક્રિયાગુપ્ત, બિન્દુચ્યુતક, સર્વતોભદ્ર, વ્યસ્ત એકાલાપક તથા સમસ્ત એકાલાપક (૭૧),

રચના-સમય— આ કાવ્યમાં વિજયપ્રભસૂરિનો જીવનવૃત્તાંત છે એટલે એ વિ.સં. ૧૭૧૦ પછીની રચના છે કેમકે વીરવિજય મુનિ વિ. સં. ૧૭૧૦માં વિજયપ્રભસૂરિ તરીકે પ્રસિદ્ધ પામ્યા.

'ભવિષ્યદત્તચરિત્ર (વિ. સં. ૧૭૩૨થી ૧૭૬૦નો ગાળો) આ વિ. સં. ૧૭૩૨થી વિ. સં. ૧૭૬૦ના ગાળામાં રચાયેલા બૃહત્કાવ્યના પ્રણેતા 'ચન્દ્રપ્રભા ઇત્યાદિના કર્તા મેઘવિજયગણિ છે. આના પ્રારંભમાં ઓમ્ હૈં શ્રી અર્હં નમઃ" એમ છપાવાયું છે. આ બૃહત્કાવ્યમાં ૨૧ અધિકાર છે. આની પદ્યસંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

P. ૧૯૩

૫૭, ૭૫, ૧૨૪, ૬૧, ૧૧૭, ૧૫૬, ૧૦૭, ૧૦૬, ૧૨૧, ૧૦૭, ૮૫, ૧૨૮, ૧૦૩, ૧૫૩, ૮૨, ૫૩, ૮૬, ૭૬, ૮૨, ૭૨ અને ૭૯.

આમ આમાં એકંદર ૨૦૪૧ પદ્યો છે.

આ કૃતિ દ્વારા શ્રુતપંચમીનું—કાર્તિક શુકલ પંચમીનું માહાત્મ્ય વર્ણવાયું છે. એમાં ભવિષ્યદત્ત નામના રાજાનું ચરિત્ર આલેખાયું છે.

[વીરસ્તવ-ધનપાલ. આદિદેવસ્તવ-રામચન્દ્રસૂરિ. (જૈનસ્તોત્રસંદોહ પૃ.૯૧)]

જિનસ્તવન-ધર્મધોષસૂરિ. (જૈનસ્તોત્રસંદોહ (ભા.૧ પૃ.૧૩) પૂર્વાર્ધ સંસ્કૃતમાં, ઉત્તરાર્ધ પ્રાકૃતમાં.)]

૧. આના સંશોધક પં. મફતલાલ ઝવેરચંદ ગાંધીએ આ કાવ્ય ઈ. સ. ૧૯૩૬માં પ્રકાશિત કર્યું છે. એમાં "પ્રાસ્તાવિકમ્"માં મેઘવિજયગણિની શિષ્ય પરંપરા દર્શાવાઈ છે તેમ જ આ ગણિની કૃતિઓનો નિર્દેશ કરાયો છે.

૨. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૮૩)

પ્રકરણ ૨૪ : શ્રવ્ય કાવ્યો (ચાલુ)

(દ્વયાશ્રય કાવ્યો, અનેકસંધાન કાવ્યો અને ચંપૂઓ)

P. ૧૮૪

આપણે આ દ્વિતીય ખંડનો પ્રારંભ “બૃહત્ પદ્યાત્મક શ્રવ્ય કાવ્યો”થી કર્યો છે અને અત્યાર સુધીમાં એને અંગે પાંચ પ્રકરણો દ્વારા વિચાર કર્યો છે. એમાં પ્રાગ્-ઐતિહાસિક, પૌરાણિક અને ઐતિહાસિક નરવરાદિની ચરિત્રાત્મક કથારૂપ એક જ વિષયને લગતાં અને ‘મુખ્યત્વે’ એક જ અર્થનું બોધ કરાવનારાં પદ્યોની ગૂંથણીરૂપ બૃહત્ કાવ્યોને સ્થાન આપ્યું છે. પારિભાષિક શબ્દો યોજી એ શબ્દોમાં કહું તો ‘એકાશ્રય’ અને ‘એકસંધાન’ બૃહત્ પદ્યાત્મક શ્રવ્ય કાવ્યો પૂરતાં આ પાંચ પ્રકરણો છે. આથી બૃહત્ પદ્યાત્મક શ્રવ્ય કાવ્યો પૈકી દ્વયાશ્રય કાવ્યોની અને અનેકસંધાન કાવ્યોની રૂપરેખા આલેખવી બાકી રહે છે એટલે હવે એ દિશામાં પ્રયાણ કરાય છે. તેમ કરવા પૂર્વે બે વાત નોંધી લઈશું :—

(૧) જે દ્વયાશ્રય કાવ્યો ઉપલબ્ધ છે તે તો બૃહત્ જ છે જ્યારે અનેકસંધાન કાવ્યો પૈકી કેટલાંક લઘુ પણ છે. તેમ છતાં વિષયની અખંડતા જાળવવા માટે એનો સાથે સાથે વિચાર કરવાનો ઈરાદો રખાય છે.

(૨) બૃહત્ પદ્યાત્મક કાવ્યો પૂરતો વિભાગ પૂર્ણ થતાં બૃહત્ ગદ્યાત્મક કાવ્યો હાથ ધરવાં જોઈએ પરંતુ ‘ચંપૂ’ તરીકે ઓળખાવાતાં કાવ્યોનું લખાણ અમુક અંશે પદ્યાત્મક અને મોટે ભાગે તો ગદ્યાત્મક હોવાથી એને આ બંને પ્રકારના કાવ્યોને જોડનારી સાંકળરૂપ ગાંઠી એને સ્થાન આપવું ઉચિત જણાય છે એટલે અહીં તેમ કરાયું છે.

P. ૧૮૫

(અ) દ્વયાશ્રય-કાવ્યો

પ્રતિજ્ઞા-ગાંગેય ()—આ દ્વયાશ્રય કાવ્ય છે કેમકે એ કાતન્ત્ર વ્યાકરણના નિયમોનાં ઉદાહરણો જેમ એક બાજુથી પૂરાં પાડે છે તેમ બીજી બાજુથી ગાંગેયનું અર્થાત્ ભીષ્મનું ચરિત્ર રજૂ કરે છે. આના પ્રણેતાનું નામ મૂલ છે. એ મૂલ તે કોણ એ જાણવું બાકી રહે છે. એમની આ કૃતિની એક હાથપોથી પાટણના ભંડારમાં છે અને એની નોંધ પત્તન. સૂચી (ભા. ૧, પૃ. ૫૧)માં અને એ આધારે જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૬૦)માં છે.

૧. શ્લેષોથી વિભૂષિત પદ્યોની વાત ન્યારી છે. ભા. ૨માં છંદ:સૂચી અને વિશેષનામોની સૂચી છે.

૨. એઓ જૈન હશે અને ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિ પહેલાં થયા હશે એવી કલ્પના સ્ફુરે છે. એ ઉપરથી મેં એમની આ કૃતિને આદ્ય સ્થાન આપ્યું છે.

‘દ્વયાશ્રય-કાવ્ય (લ. વિ. સં. ૧૨૦૦)–આના પ્રણેતા ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિ છે. ભટ્ટિએ પાણિનિકૃત અષ્ટાના સૂત્રોનાં ઉદાહરણો પૂરાં પાડવા માટે અને સાથે સાથે રામચન્દ્રનું ચરિત્ર રજૂ કરવા માટે ‘ભટ્ટિ-કાવ્ય’ તરીકે ઓળખાવાતું દ્વયાશ્રય-કાવ્ય ધરસેન ચોથાના સમયમાં ઈ.સ. ૬૪૦થી ઈ.સ. ૬૪૯ના ગાળામાં વલભીપુરમાં રચ્યું છે.^૧ આ ભટ્ટિનું દ્વયાશ્રય-કાવ્ય એ ગુજરાતની-બલ્કે સમગ્ર ભારતવર્ષની સંસ્કૃત રચનાઓમાં પ્રથમ છે. એને જોઈને હેમચન્દ્રસૂરિને દ્વયાશ્રય-કાવ્ય રચવાનું મન થયું હશે. ગમે તેમ પણ એમની આ રચના ભટ્ટિ-કાવ્ય કરતાં પછીની પરંતુ ચડિયાતી છે કેમકે એમાં એક તો સિ. હે.નાં સૂત્રોનાં ઉદાહરણો ક્રમપૂર્વક અપાયાં છે જ્યારે ભટ્ટિ-કાવ્યમાં તેમ નથી, અને બીજું એમણે પૌરાણિક પાત્રને કાવ્યનો વિષય ન બનાવતાં ઐતિહાસિક અને તે પણ ગુજરાતના પનોતા પુત્રને છાજે એવું ધર્માધતાથી સર્વથા રહિત અને વિદેશમાં પણ ગુજરાતની ગૌરવગાથા ગવાય એવું ‘દ્વયાશ્રય-કાવ્ય રચ્યું છે. આમાં જેમ સિ. હે.નાં સૂત્રોનાં ઉદાહરણો અપાયાં છે તેમ ‘ચૌલુક્ય’ વંશનું ‘કીર્તન’ પણ છે. આમ આ કાવ્ય બે ‘બાબતોના આશ્રયરૂપ હોવાથી એને ‘દ્વયાશ્રય’ કહે છે.’^૨ અભયતિલકગણિ વગેરેના મતે વ્યાકરણ અને મહાકાવ્ય એ બંનેના લક્ષણોનો અહીં સુયોગ સધાયો છે. એથી આ કાવ્ય ‘દ્વયાશ્રય’ કહેવાયો છે.

P. ૧૮૬

જેમ આ દ્વારા સિ. હે.ના આઠ સાત અધ્યાયોને લગતાં ઉદાહરણો ઉપસ્થિત કરાયાં છે તેમ કુમારવાલચરિય તરીકે ઓળખાવાતા અને જ.મ.માં રચાયેલા અન્ય દ્વયાશ્રય-મહાકાવ્યમાં આઠમા અધ્યાયનાં સૂત્રોનાં ઉદાહરણોને અને કુમારપાલના જીવનવૃત્તાંતને-એમના રાજ્યકાર-ભારને સ્થાન અપાયું છે. આ બંને કાવ્યનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરાય તો ગુજરાતના અને

P. ૧૮૭

૧. આ મહાકાવ્ય અભયતિલકગણિકૃત ટીકા સહિત “બૌદ્ધ સંસ્કૃત ઍન્ડ પ્રાકૃત સિરીઝ”માં ઈ.સ. ૧૮૧૫ અને ઈ.સ. ૧૮૨૧માં એમ બે કટકે દસ દસ સર્ગ પૂરતું બે ભાગમાં પ્રકાશિત કરાયું છે. બીજા ભાગમાં પાણિનિકૃત અષ્ટાથી સિ. હે.ની ભિન્નતાઓની નોંધ છે અને વીસે સર્ગનો સંસ્કૃતમાં સંક્ષિપ્ત વિષયાનુક્રમ અપાયો છે. [આ બંને ભાગનું પુનર્મુદ્રણ, ભૌગોલિક નામોની સૂચિ અને શ્રી એસ. પી. નારંગની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના જોડવા પૂર્વક મુનિ મુનિચન્દ્ર વિ. (હવે આચાર્ય)ના પ્રયાસથી થયું છે.] સ્વ. મણિલાલ નલુભાઈ દિવેદીએ આ કાવ્યનું જે ગુજરાતી ભાષાન્તર કર્યું હતું તે ઈ.સ. ૧૮૯૩માં “ગાયકવાડ સરકાર” તરફથી છપાવાયું હતું, એમાં કોઈ કોઈ સ્થળે અશુદ્ધિઓ અને ગેરસમજૂતીઓ જોવાય છે. આ કાવ્યની રૂપરેખા પ્રો. કામદારે આલેખી છે અને એ આત્માનંદ-જન્મશતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથમાં છપાઈ છે. [મુનિ મુનિચન્દ્ર વિ. (આ. કલાપૂર્ણસૂરિ મ.સા.)ના અનુવાદ સાથે દ્વયાશ્રય ભા-૧ પ્રગટ થયો છે. અભ્યાસ કરનાર માટે ઘણો ઉપયોગી છે.]

૨. ભીમ નામના એક કાશ્મીરી કવિએ પણ ભટ્ટિની પેઠે વ્યાકરણ રચ્યું છે.

૩. ક્ષેમેન્દ્રને મતે આ ‘કાવ્ય-શાસ્ત્ર’ ગણાય.

૪. આથી આમાં શુદ્ધ ઇતિહાસ પરિસીમિત બને છે.

૫. આ કીર્તનને લઈને આ કાવ્યને ચૌલુક્યવંશોત્કીર્તન પણ કહે છે.

૬. આને લઈને એમાં કેટલીક વાર કાવ્યતત્ત્વ જેવું જોઈએ તેવું ખીલ્યું નથી.

૭. જુઓ હૈમ દ્વયાશ્રય-કાવ્ય (સ. ૧, શ્લો. ૨).

સૌરાષ્ટ્રના 'ઇતિહાસનું' એક પાસું તૈયાર થાય— એની 'સામાજિક પરિસ્થિતિનો' પણ ખ્યાલ આવે.

પરિમાણ— સંસ્કૃત દ્વ્યાશ્રય-કાવ્યમાં વીસ સર્ગો છે. એમાં પદ્યોની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:—

૨૦૧, ૧૧૦, ૧૬૦, ૮૪, ૧૪૨, ૧૦૭, ૧૪૭, ૧૨૫, ૧૭૨, ૮૦, ૧૧૮, ૮૧, ૧૧૦, ૭૪, ૧૨૪, ૮૭, ૧૩૮, ૧૦૬, ૧૩૭ અને ૧૦૨.

આમ કુલે ૨૪૫૫ પદ્યો છે.

વિષય— પ્રથમ સર્ગનો પ્રારંભ જિનેશ્વરની સ્તુતિ દ્વારા નીચે મુજબ કરાયો છે:—

“અર્હમિત્યક્ષરં બ્રહ્મ વાચકં પરમેષ્ઠિનઃ । સિદ્ધચક્રસ્ય સદ્બીજં સર્વતઃ પ્રણિદધ્મહે ॥૧॥”

P. ૧૮૮ ત્યાર પછી 'ચૌલુક્ય' યાને 'સોલંકી' વંશની પ્રશંસા કરાઈ છે. 'અણહિલપુર' પાટણના વર્ણન માટે ૧૩૦ શ્લોકો છે અને મૂલરાજ (વિ. સં. ૮૯૮-વિ. સં. ૧૦૫૩)ના ઉદાત્ત અને ગૌરવભર્યા આલેખન માટે ૬૭ શ્લોકો છે.

બીજા સર્ગમાં મૂલરાજને શંકરે સ્વપ્નમાં દર્શન આપ્યાની અને સોરઠના રાજા ગ્રાહરિપુ ઉપર ચડાઈ કરવાની એમણે આજ્ઞા કર્યાની વાત અને એ ઉપરથી એ રાજાએ પોતાના મંત્રીઓ નામે જેહુલ અને જંબક સાથે કરેલી મંત્રણાની હકીકત અપાઈ છે. સાથે સાથે પ્રભાતનું મનોરમ વર્ણન કરાયું છે.

ત્રીજા સર્ગમાં 'શરદ્' ઋતુનું તેમ જ મૂલરાજની રાજસભાનું અને એ રાજાના યુદ્ધ માટેના પ્રયાણનું વર્ણન છે. વિશેષમાં 'સોલંકી' સેનાની 'જંબૂમાલી' નદીના કાંઠા ઉપરની છાવણીનો ચિતાર હૃદયંગમ રીતે અહીં અપાયો છે.

ચોથા સર્ગમાં ગ્રાહરિપુનો દૂત દુણસ મૂલરાજને મળે છે પણ એ રાજા સંધિની વાત માનતો નથી એ બાબતનું તેમ જ ગ્રાહરિપુએ 'ભાદર' નદીને કાંઠે કરેલા પડાવનું વર્ણન છે. કચ્છના રાજા લક્ષરાજ અને સિંધુરાજ ગ્રાહરિપુને સહાય કરે છે એ વાત અહીં કહેવાઈ છે.

૧. રુદ્રદે મહાકાવ્યનાં જે લક્ષણો રજૂ કર્યા છે તેને આ ચંરિતાર્થ કરે છે. આથી 'ચૌલુક્ય' વંશના કેટલાક રાજવીઓની જે નબળી બાજુઓ છે તેને અહીં સ્થાન અપાયું નથી. દા. ત. સિદ્ધરાજની કુમારપાલ પ્રત્યેની અવકૃપાનો સામાન્ય ઉલ્લેખ કે એને લઈને કુમારપાલને ભટકવું પડેલું એ બાબતનો નિર્દેશ નથી. વળી મહમદ ગઝનીની સોમનાથ ઉપરની ચડાઈ વિષે આમાં ઉલ્લેખ નથી.

૨. આ સંબંધમાં મણિલાલ ન. દિવેદીએ એમના ગુજરાતી ભાષાંતરને અંગેની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૧-૩૧)માં પ્રકાશ પાડ્યો છે. રામલાલ યુ. મોદીએ “સંસ્કૃત 'દ્વ્યાશ્રય' કાવ્યમાં મધ્યકાલીન ગુજરાતની સામાજિક સ્થિતિ” દ્વારા આ વિષય છણ્યો છે. એમની આ પુસ્તિકા “ગુજરાતી વર્નાક્યુલર સોસાયટી” (હવે ગુજરાત વિદ્યાસભા) તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૨માં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. [S.P.NARANOG ની 'Dvyasray kavya of Achary Hemachandra' માં પણ સામાજિક વ. બાબતોની ચર્ચા છે.]

પાંચમા સર્ગમાં યુદ્ધનું વર્ણન છે. વળી મૂલરાજને હાથે લક્ષ્મીરાજનું મરણ અને ગ્રાહરિપુનો પરાજય અને એનું કેદ પકડાવું, એની પત્નીઓની વિજયિની એની મુક્તિ, મૂલરાજે કરેલી 'પ્રભાસ' તીર્થની યાત્રા અને સોમનાથનું કરેલું સ્તવન એ બીનાઓ અહીં રજૂ કરાઈ છે. સાથે સાથે વિજય મેળવી અણહિલપુરમાં મૂલરાજે કરેલા પ્રવેશની હકીકત પણ અપાઈ છે.^૧

છઠ્ઠા સર્ગમાં ચામુંડરાજનો જન્મ, સોલંકીઓનો 'લાટ' દેશ ઉપરનો વિજય, ચામુંડરાજનો રાજ્યાભિષેક તેમ જ મૂલરાજનું 'દ્વિહિણ-તનયા' (સરસ્વતી)ને કાંઠે અવસાન એ બાબતો વર્ણવાઈ છે. P. ૧૯૯

સાતમા સર્ગમાં ચામુંડરાજ (વિ. સં. ૧૦૫૩-વિ.સં. ૧૦૬૬)નું અને એના પુત્રો વલ્લભરાજ, દુર્લભરાજ અને નાગકુમારનાં વર્ણન છે. વલ્લભરાજ (વિ. સં. ૧૦૬૬)ની 'માળવા' ઉપર ચઢાઈ અને અસાધ્ય વ્યાધિથી એનું મરણ, ચામુંડરાજનું શુક્લતીર્થમાં ગમન, તપઃસેવન અને મરણ, નાગરાજ અને દુર્લભરાજ (વિ. સં. ૧૦૭૮-વિ. સં. ૧૧૨૦)નાં મારવાડના મહેન્દ્ર નૃપની 'બેનો' સાથે લગ્ન અને વિરોધ કરનારા રાજાઓ ઉપર વિજય મેળવી એમનું અણહિલપુરમાં આગમન એ હકીકતો અપાઈ છે.

^૨આઠમા સર્ગમાં નાગરાજને ત્યાં ભીમનો જન્મ, ભીમ (વિ. સં. ૧૦૭૮-વિ. સં. ૧૧૨૦)નો રાજ્યકારભાર, 'સિન્ધુ' દેશના રાજા હમ્મુક ઉપર એની ચઢાઈ, 'પંચનદ' ઉપર પૂલ બંધાવી અને રાજાનો એણે કરેલો પરાજય અને ચેદિદેશનું અહીં વર્ણન છે.

^૩નવમા સર્ગમાં 'કલચૂરી' વંશના ચેદિરાજ અને ભીમ વચ્ચે થયેલું સમાધાન ભીમને થયેલા ક્ષેમરાજ અને કર્ણ નામના બે પુત્રો, આત્મસાધન માટે ભીમે કરેલો રાજ્યનો ત્યાગ, ક્ષેમરાજે રાજ્યની ના પાડતાં કર્ણ (વિ.સં. ૧૧૨૦-વિ.સં. ૧૧૫૦)નું ગાદીએ આવવું અને એનું મયણલ્લા સાથે 'પ્રીતિલગ્ન' એમ વિવિધ બાબતો રજૂ કરાઈ છે.

દસમા સર્ગમાં કર્ણ પુત્રાર્થે કરેલું લક્ષ્મીનું આરાધન અને એ દેવી પ્રસન્ન થતાં પુત્ર માટે મળેલું વરદાન એ હકીકતો અપાઈ છે. સાથે સાથે 'વર્ષા' ઋતુનું વર્ણન રજૂ કરાયું છે. P. ૨૦૦

અગિયારમા સર્ગમાં મયણલ્લાને રહેલો ગર્ભ, સિદ્ધરાજનો જન્મ, એનું નામકરણ, એનો વિદ્યાભ્યાસ અને એનો અભિષેક, કર્ણની વિરક્ત દશા અને એનું મૃત્યુ અને દેવપ્રસાદનો અગ્નિપ્રવેશ અને એણે પોતાના પુત્ર ત્રિભુવનપાલની સિદ્ધરાજને કરેલી સોંપણી એ બાબતો વર્ણવાઈ છે.

૧. આ પાંચ સર્ગો રુદ્રે દર્શાવેલાં મહાકાવ્યનાં લક્ષણોની સાથે કેવી રીતે સંગત છે તે હેમસમીક્ષા (પૃ. ૯૫-૯૬)માં દર્શાવાયું છે.

૨. પ્રો. કામદારે 'કન્યાઓ' લખી છે તે ભૂલ છે.

૩. દુર્લભદેવીનાં લગ્ન દુર્લભરાજ સાથે થાય છે અને લક્ષ્મીના નાગરાજ સાથે થાય છે.

૪-૫. આ બે સર્ગ ભૂગોળની દૃષ્ટિએ પણ મહત્વના છે.

૬. મયણલ્લા અને કર્ણના સંબંધને અંગે બીજા પ્રબંધોમાં જે વાતો જોવાય છે તે અહીં અપાઈ નથી. કાં તો એ બની નહિ હોય કે કાં તો નાયકના ગૌરવને હાનિ પહોંચે તેમ હોવાથી એ છોડી દેવાઈ છે.

બારમા સર્ગમાં સિદ્ધરાજે (વિ. સં. ૧૧૫૦-વિ. સં. ૧૧૮૮) રાક્ષસોના- રજનીચરોના સ્વામી બર્બરકનો કરેલો પરાજય અને એને પોતાના લશ્કરમાં આપેલી નોકરી એ બીના વર્ણવાઈ છે.

તેરમા સર્ગમાં સિદ્ધરાજનો તંત્રવિદ્યાનો અનુરાગ અને નાગકુમાર કનકચૂડનું એણે કરેલું રક્ષણ એ વાત આવે છે.

ચૌદમા સર્ગમાં સિદ્ધરાજ અવંતીશ્વર યશોવર્માને હરાવી કેદ કરે છે એ વાત તેમ જ સિદ્ધરાજનો યોગિનીઓ સાથે સમાગમ થાય છે અને એ રાજા એમને શિક્ષા કરે છે એ બાબતો આલેખાઈ છે.

પંદરમા સર્ગમાં સિદ્ધરાજનું રાજધાનીમાં પુનરાગમન, 'સિદ્ધપુર'માં 'રુદ્રાલય' મહાલયની પૂર્ણાહુતિ, સોમનાથની યાત્રા, સોમનાથ દ્વારા સુવર્ણસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ, સોમનાથે કુમારપાલ રાજા થશે એવી ઉચ્ચારેલી ભવિષ્યવાણી, સિદ્ધરાજે 'ગિરનાર' ઉપર નેમિનાથની અને 'શત્રુંજય' ઉપર ઋષભદેવની કરેલી પૂજા, એણે સિંહપુર (સિહોર)ની કરેલી સ્થાપના, સહસ્રલિંગ' સરોવરનું ૧૦૮ શિવનાં અને શક્તિનાં મંદિરો સાથે નિર્માપણ અને સિદ્ધરાજનો સ્વર્ગવાસ એ બાબતોને સ્થાન અપાયું છે.

P. ૨૦૧

સોળમા સર્ગમાં પ્રારંભમાં કુમારપાલ (વિ. સં. ૧૧૮૮-વિ. સં. ૧૨૨૮)નો રાજ્યાભિષેક અને એના અમલનું વર્ણન છે. વળી એ રાજાએ 'સંપાદલક્ષ'ના રાજા આન્નના કરેલા પરાજયનું વર્ણન પણ છે. આ ઉપરાંત આબુનું તેમ જ છ ઋતુઓનાં પણ આ સર્ગમાં વર્ણનો છે.

સત્તરમા સર્ગમાં કોઈ ઐતિહાસિક હકીકત અપાઈ નથી પરંતુ સંધ્યા, રાત્રિ અને સૂર્યોદયનાં તેમ જ સેનાના વનવિહાર અને જલવિહારનાં વર્ણનો છે.

અઢારમા સર્ગમાં કુમારપાલને હાથે આન્નનો પરાજય વર્ણવાયો છે.

ઓગણીસમા સર્ગમાં આન્ન રાજા સાથે કુમારપાલની મૈત્રી, એની પુત્રી જલ્હણાદેવી સાથે કુમારપાલનાં લગ્ન તેમ જ 'માળવા'ના રાજા બલ્લાલ ઉપર કુમારપાલના સેનાપતિ કાકે મેળવેલો વિજય એ બાબતો રજૂ કરાઈ છે.

વીસમા સર્ગમાં કુમારપાલે કરેલી અમારિ-ધોષણા અને દારુની બંધી, એણે નિર્વંશ જનારના ધન નહિ લેવાની કરેલ ઉદ્ધોષણા અને એનું પાલન, કાશીના કેદારનાથના મંદિરનો અને સોમનાથનો એણે કરેલો ઉદ્ધાર, દેવપત્તનમાં પાર્શ્વનાથના ચૈત્યનું અને પાટણમાં પાર્શ્વનાથના મંદિરનું અને કુમારપાલેશ્વર મહાદેવના પ્રાસાદનું નિર્માપણ અને કુમારપાલને સર્વ દેવોએ આપેલો આશીર્વાદ એમ વિવિધ બાબતો અપાઈ છે.

રચના-સમય- હૈમ ત્રિષષ્ટિ. કરતાં પહેલાં અને તે પણ લોકાર્થે આ દ્વયાશ્રય-કાવ્ય રચાયું છે એમ એ ત્રિષષ્ટિની પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૧૮) જોતાં જણાય છે. સિ. હે. રચાયા બાદ અને કદાચ ત્યાર પછી તરત જ અને તે પણ સિદ્ધરાજની પ્રેરણાથી આ કાવ્યનો પ્રારંભ કરાયો હોય તો ના નહિ. એના ચૌદ સર્ગ પૂરતો ભાગ વિ. સં. ૧૧૮૮માં પૂરો થયો હશે. કુમારપાલ ગાદી ઉપર આવે છે એ બનાવ

૧. આ બાબત અભિ. ચિં. (કાંડ ૩, શ્લો. ૩૭૭)માં પણ છે.

વર્ણવી આ કાવ્ય પૂર્ણ કરાયું છે. અંતમાં કુમારપાલને ‘જૈન’ કહ્યા છે. એ ઉપરથી એ ‘જૈન’ બન્યા તે સમયની આસપાસમાં આ કાવ્યની પૂર્ણાહુતિ કરાઈ હશે એમ લાગે છે.

ટીકા— ગુજરાતના સુવર્ણયુગની ગૌરવગાથાને આલેખતા આ કાવ્યની ટીકાના કર્તા અભયતિલકગણિ છે. એમણે આ ૧૭૫૪૨ શ્લોક જેવડી ટીકા પાલણપુરમાં વિ. સં. ૧૩૧૦ની દીપોત્સવીને દિને પૂર્ણ કરી છે. એઓ ‘ચાન્દ્ર’ ગચ્છના જિનેશ્વર અને જિનદત્તની પરંપરામાં થયા છે.

કાતન્ત્ર-દ્વયાશ્રયકાવ્ય— આની એક હાથપોથી જેસલમેરમાં છે એ વિ.સં ૧૩૪૩માં લખાયેલી છે. એના ઉપરની અવચૂરિની હાથપોથી પણ આ સંલની જેસલમેરમાં છે. આ બંનેની નોંધ જિ. ૨. કો. પૃ. ૮૩માં છે. એટલે મૂળ કૃતિ પણ જૈને રચેલી હશે એમ લાગે છે.

‘શ્રેણિક-દ્વયાશ્રય-કાવ્ય કિંવા દુર્ગવૃત્તિ-દ્વયાશ્રય કાવ્ય (વિ. સં. ૧૩૫૬)— આના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનપ્રભસૂરિ છે. એઓ ‘લઘુ ખરતર’ ગચ્છના પ્રવર્તક જિનસિંહસૂરિના શિષ્ય થાય છે. અને સંઘતિલકસૂરિના વિદ્યાગુરુ થાય છે. એમણે ‘ઘણા ગ્રન્થો રચ્યા છે. યમક, શ્લેષ અને ચિત્રથી અલંકૃત સાત સો સ્તોત્રો રચી એમણે એ સોમતિલકસૂરિને ભેટ કર્યા હતાં એમ સિદ્ધાન્તાગમસ્તવની અવચૂરિમાં વિશાલરાજના શિષ્ય કહે છે એમ મનાય છે. એમણે નીચે મુજબની કૃતિઓ રચી છે કે જેમાંની કોઈક પાઈયમાં હશે:—

તપોટમતકુટ્ટન, ધર્માધર્મકુલક, પરમસુખદ્વાત્રિંશિકા, પૂજાવિધિ, વિધિપ્રમા (વિ. સં. ૧૩૬૪) અને વિવિધતીર્થકલ્પ (વિ.સં. ૧૩૨૭- વિ. સં. ૧૩૮૮).

આ ઉપરાંત એમણે નિમ્નલિખિત કૃતિઓ ઉપર એકેક વૃત્તિ રચી છે:—

P. ૨૦૩

અજિયસંતિથય, ઉવસગ્ગહરથોત્ત, નમિગિણથોત્ત, પજજોસવણાકપ્પ, પવ્વજજાવિહાણ, વીરજિણથુઈ, સંઝાવસ્સય અને સાહુપડિક્કમણસુત્ત.

આ પૈકી એમનાં કેટલાંક સ્તોત્રો વગેરે અત્યાર સુધીમાં છપાયાં છે. એમાંની કેટલીક કૃતિઓની નોંધ આગળ ઉપર લેવાશે.

એમણે પ્રસ્તુત કાવ્ય દ્વારા બે વસ્તુ રજૂ કરી છે : (૧) કાતન્ત્ર વ્યાકરણની દુર્ગસિંહકૃત વૃત્તિને લગતાં ઉદાહરણો અને (૨) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીના અનન્ય ઉપાસક શ્રેણિક નરેશ્વરનું જીવન-ચરિત્ર. આ વિ. સં. ૧૩૫૬માં રચાયેલા કાવ્યમાં ૧૮ સર્ગો છે.

અવચૂરિ— કોઈકે શ્રેણિક-દ્વયાશ્રય-કાવ્ય ઉપર એક અવચૂરિ રચી છે.

૧. આ કાવ્ય [૧-૭ સર્ગો] “જૈન ધર્મ વિદ્યા પ્રસારક વર્ગ” તરફથી પાલીતાણાથી ઇ. સ. ૧૯૦૫માં પ્રકાશિત કરાયું છે. [આનું સંપાદન વિવિધ હ. લિ. પ્રતિઓના આધારે સા. હેમગુણાશ્રી અને સા. દિવ્યગુણાશ્રી કરવા ધારે છે. વિશેષ માટે જુઓ “તેરહવી ચૌદહવી શતાબ્દી કે મહાકાવ્ય” લે. ડો. દીક્ષિત પૃ. ૧૨૦-૧૪૩.]

૨. આ પૈકી કેટલાકનો ઉલ્લેખ મેં D C G C M (Vol. XVII, PT 4, PP. 10-14; Vol. XVII, PT. 5, P. 4 & Vol. XIX, sec. 1, pt. 2, p. 311) કર્યો છે.

પાણિનીય-દ્વયાશ્રય-કાવ્ય— આ વિજયરત્નના શિષ્યની કૃતિ છે.^૧

(આ) અનેકસન્ધાન કાવ્યો

P. ૨૦૪

‘દ્વિસન્ધાનકાવ્ય કિંવા રાઘવપાંડવીય-કાવ્ય (ઉ. વિક્રમની ૧૧મી સદી)— આના કર્તા દિ. ધનંજય છે. એમણે ‘અનેકાર્થ- નામમાલા વગેરેની રચના કરી છે પરંતુ આ કાવ્યને લઈને એમની જેટલી પ્રસિદ્ધિ થઈ છે એટલી એમની અન્ય કૃતિથી થઈ નથી. અમરકીર્તિએ તો એમને ‘દ્વિસન્ધાનકવિ’ કહ્યા છે. પ્રસ્તુત કાવ્યનો ઉલ્લેખ પ્રભાચન્દ્રે પરીક્ષામુખસૂત્ર (પરિ. ૩, સૂ. ૯૯)ની વૃત્તિ નામે ‘પ્રમેયકમલમાર્તણ્ડ (પૃ. ૪૦૨)માં કર્યો છે. આમ આ કાવ્યનું મહત્વ ટૂંક સમયમાં સ્થપાયું.

વળી ગ. ર. મ. માં આ કાવ્યનો ઉલ્લેખ છે. આ કાવ્યમાં ૧૮ સર્ગ છે. એનું પ્રત્યેક પદ રામચન્દ્ર તેમ જ પાંડવોના ચરિત્રનો બોધ કરાવે છે, આમ દરેક પદના બબ્બે અર્થ થાય છે. એને લઈને આ કાવ્ય રામાયણ તેમ જ મહાભારત એ બેની ગરજ સારે છે.

સમગ્ર ઉપલબ્ધ જૈન સાહિત્યમાં ‘દ્વિસન્ધાન કાવ્ય’ તરીકે આ પ્રથમ ગણાય છે.^૨ એની બીજી વિશિષ્ટતા એ છે કે એ સાંપ્રદાયિકતાથી સર્વથા રહિત છે કેમકે એમાં જૈન ધર્મના કોઈ પણ સિદ્ધાન્તનું નિરૂપણ નથી તેમ જ એમાં કોઈની મુક્તિ જૈન દષ્ટિએ વર્ણવાઈ નથી. આમ આ શુદ્ધ સાહિત્યિક કૃતિ છે. [વિશેષ માટે જુઓ— ‘સંસ્કૃત કાવ્યમે જૈન કવિયોંકા યોગદાન’ પૃ. ૩૬૬-૩૮૭]

વિવરણો— આ કાવ્ય ઉપર ત્રણ વિવરણો રચાયાં છે:—

- (૧) પદકૌમુદી— આના કર્તા દિ. પદ્મચન્દ્રના શિષ્ય નેમિચન્દ્ર છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧ પૃ. ૧૮૫) પ્રમાણે તો આ નેમિચન્દ્ર દેવનન્દિના શિષ્ય થાય છે અને આ ટીકાનું પરિમાણ ૮૦૦૦ શ્લોકનું છે.
- (૨) ટીકા— આના કર્તા પુષ્પસેનના શિષ્ય છે.
- (૩) વૃત્તિ— આના કર્તા દિ. ‘રામચન્દ્રના પુત્ર કવિ દેવર છે. એમણે આ વૃત્તિ અરલુ શ્રેષ્ઠીને માટે રચી છે. એમણે પ્રારંભમાં અમરકીર્તિ, ધર્મભૂષણ, શ્રીવર્ધદેવ અને સિંહનન્દિને તેમ જ કોઈ ભટ્ટારક મુનિને નમન કર્યું છે.

P. ૨૦૫

૧. જુઓ જૈ. ગ્રં. (પૃ. ૩૩૨) તેમ જ પ્રો. પિટર્સનનો પ્રથમ હેવાલ (ક્રમાંક ૨૯૯).

૨. આ મૂળ કૃતિ પં. બદ્રીનાથકૃત સંક્ષિપ્ત ટીકા સહિત “નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય” તરફથી ઈ. સ. ૧૮૯૫માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. [નેમિચન્દ્રટીકા સાથે “ભારતીય જ્ઞાનપીઠથી” પ્રકાશિત છે.]

૩. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૨૬)

૪. આ વૃત્તિનું મૂળ સહિતું દ્વિતીય સંસ્કરણ “નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૧માં પ્રકાશિત કરાયું છે. એનું સંપાદન પં. મહેન્દ્રકુમાર શાસ્ત્રીએ કર્યું છે અને એમણે હિંદીમાં વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના લખી છે. આમાં વિષયાનુક્રમ અપાયો છે. અંતમાં મૂળ પણ અપાયું છે.

૫. વિ. સં. ૧૦૯૦માં સૂરાચાર્ય ‘દ્વિસન્ધાન-કાવ્ય’ રચ્યું છે. (જુઓ પૃ. ૨૦૫-૨૦૬) પણ એ અનુપલબ્ધ છે.

૬. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૮૫)માં રામભટ્ટ એવું નામ છે.

રાઘવપાંડવીય- આ કોઈકે રચ્યું છે અને એના ઉપર મરાલશ્રેણિકૃત પ્રકાશ, પદ્મનન્દિએ ૭૫૦૦ શ્લોક જેવડી રચેલી વ્યાખ્યા અને પુષ્પદન્તકૃત ૩૦૦૦ શ્લોકજેવડી વ્યાખ્યા છે. (જિ. ૨. કો. પૃ. ૩૨૯-૩૦) આ ત્રણ વ્યાખ્યાના કર્તા દિગંબર હોય એમ લાગે છે.

ઋષભ-નેમિ-કાવ્ય (વિ. સં. ૧૦૮૦)- આના કર્તા સૂરાચાર્ય છે. એઓ ઓહનિજજીતિ ઉપર ટીકા રચનારા તથા અભયદેવસૂરિની આગમિક વૃત્તિઓનું સંશોધન કરનારા અને રાજા ભીમદેવના સંસારી પક્ષે મામા દ્રોણાચાર્યના સંસાર પક્ષે ભત્રીજા અને સાધુપક્ષે શિષ્ય થાય છે. એમનો જીવનવૃત્તાંત પ્ર૦ ચ૦ (શૃંગ ૧૪)માં અપાયો છે.^૧ એ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે એમના પિતાનું નામ ‘સંગ્રામસિંહ’ છે અને એમનું પૂર્વાસ્થાનું નામ ‘મહીપાલ’ છે. દ્રોણાચાર્ય પાસે અભ્યાસ કરી એઓ શબ્દશાસ્ત્ર, પ્રમાણશાસ્ત્ર, સાહિત્યશાસ્ત્ર ઇત્યાદિમાં નિષ્ણાત બન્યા હતા. શિષ્યોને પ્રવીણ બનાવવાનું એમને ખૂબ મન હતું. ભણાવતી વેળા શિષ્યોને શિક્ષા કરતાં રજોહરણની લાકડાની દાંડી દરરોજ તૂટતી એથી એમણે શુશ્રૂષા કરનારા એક જણને લોખંડની લાવવા કહ્યું: એ સાંભળી શિષ્યો ગભરાયા અને આચાર્યને વાત કરી. આચાર્ય એમને શાન્ત પાડ્યા અને સૂરાચાર્યને ભોજ રાજાની સભા જીતવા સૂચવ્યું અને એ સૂચના સૂરાચાર્ય વધાવી લીધી. એક વેળા ભોજ રાજા તરફથી રાજા ભીમદેવ ઉપર મોકલાયેલી સમસ્યા એમણે સારી રીતે પૂરી હતી. ભોજ રાજાની સભાના પંડિતોને એમણે પરાસ્ત કર્યા ત્યારે ભોજથી એ સહન ન થયું અને એમને દેહકષ્ટ આપવા એ નૃપતિએ વિચાર કર્યો. એ સમયે કવિ ધનપાલની પ્રેરણાથી એઓ છાનામાના ‘ધારા’ નગરીથી નીકળી ‘પાટણ’ આવી પહોંચ્યા. પ્ર. ચ. (શૃંગ, ૧૪, શ્લો. ૨૫૪)માં સુચવાયા મુજબ એમણે ઋષભદેવ અને નેમિનાથ એ બન્ને તીર્થંકરોના ચરિત્રરૂપ ‘દ્વિસન્ધાન-કાવ્ય’ રચ્યું છે. ‘જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૨૧૭) પ્રમાણે તો આ જ કાવ્ય તે “નેમિચરિત્ર-મહાકાવ્ય” છે અને એની રચના વિ.સં. ૧૦૮૦માં થઈ છે.

P. ૨૦૬

ટિપ્પણક- આ કોઈ કે ૧૪૦૦ શ્લોક જેટલું રચ્યું છે. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧૭)

નાભેય-નેમિ-કાવ્ય- (વિ.)- આ પણ ‘દ્વિસન્ધાન-કાવ્ય’ છે. એમાં ય ઋષભદેવ અને નેમિનાથના જીવનવૃત્તાન્ત આલેખાયા છે. એના કર્તા હેમચન્દ્રસૂરિ છે. એઓ મુનિચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય

૧. આને કેટલાક ‘નેમિ-નાભેય-દ્વિસન્ધાન-કાવ્ય’ કહે છે.

૨. જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૮૮૦)માં પ્રસ્તુત સૂરાચાર્યનો દેલ્લ મહત્તરના ગુરુ સૂરાચાર્યરૂપે જે અભિન્ન ઉલ્લેખ કરાયો છે તે બ્રાંત છે.

૩. પ્રારંભમાં ‘સૂરાચાર્ય’ના નામ કરતાં ‘સૂરાચાર્ય’ એ નામમાં માત્રાની અધિકતા છે એટલે એ મુનિવરની પ્રજાથી સૂરાચાર્ય જિતાયા છે એમ કહ્યું છે.

૪. આ ઉલ્લેખ શાના આધારે કરાયો છે તે જાણવું બાકી રહે છે, જો કે આને પ્રામાણિક માની જિ. ૨. કો.

(વિ. ૧, પૃ. ૪૪૪-૨૬૮)માં પણ એવો નિર્દેશ કરાયો છે. આ ઉલ્લેખ સાચો જ હોય તો “જૈ. સા. પ્ર.”

(વ. ૧૫, અ. ૧૨, પૃ. ૧૮૫ અને ૨૧૬)માં “અનેક-સન્ધાન કાવ્યો” એ નામથી છપાવેલા મારા લેખમાં મેં જે આ બે કાવ્યોને ભિન્ન ગણ્યાં છે તે અભિન્ન ગણવાં ઘટે.

અજિતદેવસૂરિના શિષ્ય થાય છે એમ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૨૩૫)માં તેમજ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧૦)માં કહ્યું છે, જ્યારે જિનવિજયજીના લેખ પ્રમાણે તો એઓ દેવસૂરિના ગુરુભાઈ વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય થાય છે.

સંશોધન— આ દ્વિસંધાન કાવ્યનું સંશોધન પ્રજ્ઞાયક્ષુ કવિવર શ્રીપાલે કર્યું હતું.

P. ૨૦૭

સ્વોપજ ટીકા— આ કાવ્ય ઉપર કર્તાએ જાતે ટીકા રચી છે.^૧ એ પણ જ્યારે મળે છે તો પછી મૂળ સહિત એ સમુચિત રીતે પ્રસિદ્ધ થવી ઘટે.

^૧ત્રિસંધાન-સ્તોત્ર (વ. વિ. સં. ૧૪૭૫)— આ પાંચ પદ્યના સ્તોત્રના કર્તા સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય રત્નશેખરસૂરિ છે. અંતિમ પદ્ય અને એની ^૨અવચૂરિ અંગેની ^૩નોંધ જોતાં એમ જણાય છે. આ સ્તોત્રમાં આબુ અને જીરાપલ્લી એ બે તીર્થમાંના ત્રણ તીર્થકરો નામે ઋષભદેવ, નેમિનાથ અને પાર્શ્વનાથના પક્ષમાં ઘટે એવાં પાંચ પદ્યો છે. આમ આ ત્રિસંધાન-સ્તોત્ર છે.

આ રત્નશેખરસૂરિએ ^૪નવખંડપાર્શ્વસ્તવ, ^૫નવગ્રહસ્તવગર્ભિત પાર્શ્વસ્તવ તેમ જ ભાષાત્રયસમ ‘યતુર્વિંશતિજિનસ્તવ રચ્યા છે. વળી વિ. સં. ૧૫૧૬માં એમણે ૪૦૬૫ શ્લોક જેવડો ‘આચારપ્રદીપ રચ્યો છે. આ ઉપરાંત એમણે સદ્ગુણિકમણસુત્ર યાને વંદિતુસુત્ર ઉપર વિ. સં. ૧૪૮૬માં ^૬અર્થદીપિકા નામની વૃત્તિ, સદ્ગુણિહિ ઉપર વિ.સં. ૧૫૦૬માં ^૭વિધિકૌમુદ્રી નામની સ્વોપજ વૃત્તિ તેમ જ સડાવસ્સય ઉપર કોઈક સમયે વૃત્તિ રચી છે.

P. ૨૦૮

પંચ-સંધાન અને ષ્ટ-સંધાન કાવ્યો— જેમ જૈન શ્વેતાંબર કૃતિઓ તરીકે ^{૧૨}દ્વિસંધાન-કાવ્યો

૧. આ લેખનું નામ “મહાકવિ વિજયપાલ અને તેના પિતામહ મહાકવિ શ્રીપાલ” છે. આ લેખ “પુરાતત્ત્વ” (વિ. ૧, અં. ૧ પૃ. ૧૦૩-૧૨૧)માં છપાયો છે.

૨. જુઓ પત્તન.સૂચી (ભા. ૧)ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫૦)

૩. “પાર્શ્વજિનસ્તવ” એ નામથી આ સ્તોત્ર જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૭૩)માં અવચૂરિ સહિત છપાયું છે.

૪. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

૫. આ નોંધ પ્રમાણે આ સ્તોત્રના કર્તા રત્નશેખરગણિ છે. આ નોંધ યતુરવિજયજીએ લખી છે.

૬. આ જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૬૯-૭૦)માં છપાયો છે.

૭. આ પ્રકાશિત છે. એજન, પૃ. ૭૧-૭૨

૮. આ પ્રકાશિત છે. એજન, પૃ. ૧૦૭-૧૧૩

૯. આ “દે. લા. જૈ. પુ. સં.” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૭માં છપાયો છે.

૧૦. આ વૃત્તિ મૂળ સહિત “દે. લા. જૈ. પુ. સં.” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૮માં પ્રકાશિત થયેલી છે.

૧૧. આ વૃત્તિ મૂળ સહિત “જૈ. આ. સં.” તરફથી વિ.સં. ૧૯૭૪માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

૧૨. એમ મનાય છે કે ભોજકૃત શૃંગારપ્રકાશમાં દંડીના દ્વિસંધાન-કાવ્ય વિષે ઉલ્લેખ છે. જો એ વાત સાચી હોય તો એઓ આ જાતનાં કાવ્યો રચનાર તરીકે પ્રથમ ગણાય. કોઈકે નલ-હરિશ્ચન્દ્રીય નામનું ‘દ્વિસંધાન-કાવ્ય’ રચ્યું છે. આ કાવ્યનાં પદ્યો પૂર્વાનુપૂર્વીએ વાંચતાં નળની કથા અને પશ્ચાનુપૂર્વીએ-ઉલટા કમે વાંચતા હરિશ્ચન્દ્રની કથા પૂરી પાડે છે. આમ આ વિલક્ષણ કાવ્ય છે આ તેમ જ અન્ય અજૈન દ્વિસંધાન-કાવ્યો વિષે મેં “અનેક સંધાનકાવ્યો” નામના મારા લેખમાં વિચાર કર્યો છે. એ લેખ “જૈ. સ. પ્ર. (વ. ૧૫, અં. ૧૩, પૃ. ૨૬૪-૨૬૯)માં છપાયો છે. એમાં જૈન શતાર્થીઓ વગેરેને પણ સ્થાન અપાયું છે.”

અને સમસંધાન-કાવ્યો રચાયાં છે તેમ ^૧(પાંચ પદ્ય કરતાં મોટું) ^૨ત્રિસંધાન, ^૩પંચ-સંધાન કે ^૪ષ્ટસંધાન કાવ્ય રચાયું હોય એમ જણાતું નથી. બાકી ત્રિસંધાન-સ્તોત્ર તો રચાયું છે. જુઓ પૃ. ૧૨૮

ચતુઃસંધાન કાવ્ય— “દિગંબર જૈન ગ્રંથકર્તા ઔર ઉનકે ગ્રંથ”માં મનોહરે તેમ જ શોભને આ નામનું એકેક કાવ્ય રચ્યાનો ઉલ્લેખ શ્રી અગરચંદ નાહટાએ એમના “લેખમાં કર્યો છે પણ એની નોંધ જિ. ૨. કો. માં નથી. વળી આ કાવ્ય દ્વારા કયા ચાર ચાર અર્થો વિવક્ષિત છે તે જાણવું બાકી રહે છે.

P. ૨૦૯

સમસન્ધાન-કાવ્ય (લ. વિ. સં. ૧૨૦૦)— આ નામનું કાવ્ય ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિએ રચ્યું હતું એમ મેઘવિજયગણિના સમસંધાન નામના કાવ્યના પ્રશસ્તિગત ઉલ્લેખ ઉપરથી જણાય છે. વિશેષમાં અહીં કહેવાયું છે તેમ આ ગણિના સમયમાં એ ઉપલબ્ધ ન હતું. આમ આપણે એક વિશિષ્ટ કૃતિ ગુમાવી છે.

‘સમસન્ધાન-કાવ્ય (વિ.સં. ૧૭૬૦)— સિદ્ધિવિજયના પ્રશિષ્ય અને કૃપાવિજયના શિષ્ય, ચન્દ્રપ્રભા વગેરેના પ્રણેતા, શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથના મહાત્મકત અને ‘ઐ’ મંત્રના અનુરાગી મેઘવિજયગણિએ આ અપૂર્વ કૃતિ વિ. સં. ૧૭૬૦માં નવ સર્ગમાં રચી છે. એનું પરિમાણ ૪૪૨ શ્લોક જેવડું છે. એમાં સાત મહાપુરુષોનું—ઋષભદેવ, શાન્તિનાથ, નેમિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામી એ પાંચ વિશેષતઃ લોકપ્રિય તીર્થંકરોનું તેમ જ સીતાપતિ રામચન્દ્રનું અને વાસુદેવ કૃષ્ણનું ચરિત્ર ગૂંથવામાં આવ્યું છે. પ્રત્યેક પદ્યનાં સાત સાત અર્થો થાય છે. એ હકીકત નવમા સર્ગના ૩૧મા પદ્યમાં “સપ્તાર્થ સન્ધાનજકાવ્યમેતત્” એ પંક્તિ દ્વારા ગ્રંથકારે પોતે કહી છે.

ટીકા— આ ચમત્કારી કાવ્ય ઉપર ગ્રંથકારે ટીકા રચ્યાનું કહેવાય છે.

P. ૨૧૦

૧. ધનશ્યામે કૃષ્ણ, નલ અને હરિચન્દ્ર એ ત્રણની કથા પૂરી પાડનારું આબોધાકર નામનું ‘ત્રિસંધાન-કાવ્ય’ રચ્યું છે. એવી રીતે અનંતાચાર્યે યાદવ-રાઘવ-પાંડવીય રચી કૃષ્ણ, રામ અને પાંડવની કથા રજૂ કરી છે. વળી ચિદંબરે રાઘવ-યાદવ-પાંડવીય નામનું કાવ્ય રચી રામાયણ, મહાભારત અને ભાગવતની કથા રજૂ કરી છે.’
૨. કોઈ અજેને ‘ચતુઃસંધાન’ કાવ્ય રચ્યું હોય તો તે જાણવામાં નથી. આ વાત ‘ષ્ટ-સંધાન-કાવ્ય’ને પણ લાગુ પડે છે.
૩. ઉપર્યુક્ત ચિદંબરે રામ, કૃષ્ણ, વિષ્ણુ, શિવ અને સુબ્રહ્મણ્ય એ પાંચના ચરિત્ર રજૂ કરનારું પંચકલ્યાણચંપૂ રચેલ છે. જુઓ ટિ ૨.
૪. આ લેખનું નામ “અનેકાર્થ સાહિત્ય” છે અને એ “જે સિં. ભા.” (ભા. ૮, કિ. ૧)માં છપાયો છે.
૫. આ કાવ્ય “અભયદેવસૂરિ ગ્રંથમાલા”માં બિકાનેરથી તેમ જ “વિવિધ સાહિત્ય શાસ્ત્રમાલા” માં બનારસથી ઇ.સ. ૧૯૧૭માં છપાયું છે. વળી શ્રીવિજયામૃતસૂરિકૃત સરણી નામની ટીકા સહિત આ કાવ્ય “જૈન સાહિત્યવર્ધક સભા” (સુરત) તરફથી વિ. સં. ૨૦૦૦માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. એમાં ગુજરાતી પ્રાસ્તાવિકમાં આ કાવ્યની અનુપમતા દર્શાવાઈ છે અને એનો પરિચય પણ અપાયો છે. [વિશેષ માટે જુઓ “સપ્તસન્ધાન એક સમીક્ષાત્મક અધ્યયન” લે. ડો. શ્રેયાંસકુમાર જૈન.]

^૧સરણી— તીર્થોદ્ધારક શ્રીવિજયનેમિસૂરીના શિષ્ય વિજયામૃતસૂરિજીએ આ સમસન્ધાન કાવ્ય ઉપર સંસ્કૃતમાં રચેલી ટીકાનું નામ છે.

સમસન્ધાન કાવ્ય ()— દિ. જગન્નાથે આ સમસન્ધાન-કાવ્ય રચ્યાનું અને એના ઉપર પુષ્પસેનની ટીકા હોવાનું શ્રી અગરચંદ નાહટાએ એમના “દિગંબર જૈન ગ્રંથકર્તા ઔર ઉનકે ગ્રંથ” નામના લેખમાં કહ્યું છે પરંતુ એ વાત સાચી છે કે કેમ તે તપાસવું બાકી રહે છે.

ચતુર્વિંશતિસન્ધાન-કાવ્ય ()— આ દિ. નરેન્દ્રકીર્તિના શિષ્ય જગન્નાથ પંડિતની રચના છે. એમાં પ્રત્યેક પદના ચોવીસ અર્થ થાય છે એમ શ્રી. અગરચંદ નાહટાએ એમના ઉપર્યુક્ત લેખમાં કહ્યું છે પણ એ વાત બ્રાંત લાગે છે.^૩

^૪પંચવિંશતિસન્ધાન-કાવ્ય— ()— સોમતિલકસૂરિએ “શ્રીસિદ્ધાર્થનેન્દ્ર” થી શરૂ થતું ૧૨ પદનું વીરજિનસ્તવન રચ્યું છે. એના પ્રથમ અને અંતિમ પદો સિવાયના પ્રત્યેક પદના પચ્ચીસ અર્થો થાય છે. ચોવીસ અર્થો ઋષભદેવ વગેરે ચોવીસ તીર્થંકરોની અને પચ્ચીસમો અર્થ કર્તાના ગુરુની સ્તુતિરૂપ છે એમ આદ્ય પદ વિચારતાં જણાય છે. આનું અંતિમ પદ ‘ષટ્ચક’ (ષડચક) બંધ તેમ જ ‘અષ્ટ-દલકમલ’ બંધથી વિભૂષિત છે. વિશેષમાં એમાં કર્તાનું નામ પણ ગૂંથાયેલું છે.^૫

અવચૂરિ— આ કાવ્ય ઉપર કોઈકની અવચૂરિ છે. એ પ્રકાશિત છે.^૬

(ઈ) ચંપૂઓ

^૭વાગર્થસંગ્રહ-પુરાણ (લ. વિ. સં. ૧૭૦)— આ દિ. પરમેશ્વરની રચનાને કેટલાક ‘ચંપૂ’ કહે છે.

‘યશસ્તિલક (શકસંવત્ ૮૮૧ = વિ. સ. ૧૦૧૬)— સમગ્ર સંસ્કૃત સાહિત્યમાં ‘ચંપૂ’ તરીકે ઓળખાવાય એવી “કૃતિઓ કાવ્યો અને નાટકોના પગરણ મંડાયા પછી અને એને મુકાબલે ઓછી

૨. આ જૈન સાહિત્યવર્ષકસભા સૂરતથી વિ.સં. ૨૦૦૦માં પ્રકાશિત છે.

૩. મારી સમજ પ્રમાણે તો આ એક જ પદની કૃતિ છે ને એના ચોવીસ અર્થ થાય છે. આથી આની નોંધ મેં આગળ ઉપર ‘અનેકાર્થો’ પદમાં લીધી છે.

૪. આ બાર પદોનું કાવ્ય વીરસ્તોત્ર એ નામથી અજ્ઞાતકર્તુ અવચૂરિ સહિત જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૭૬-૮૧)માં છપાયું છે.

૫. જુઓ અવચૂરિ (પૃ. ૮૧) તેમ જ મારો લેખ નામે “Gujarati Illustrations of Letter-diagrams” (પૃ. ૪૮-૫૦), આ લેખ “Bulletin of the Chunilal Gandhi Vidyabhavan” (No.4) માં છપાયો છે.

૬. આ “જૈન સ્તોત્ર સમુચ્ચય (પૃ. ૭૬-૮૧)માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.”

૭. આના પરિચય માટે જુઓ પૃ. ૫૪, ૫૮, ૬૨ અને ૬૫.

૮. આ કૃતિની દ્વિતીય આવૃત્તિ દિ. શ્રુતસાગરકૃત ચન્દ્રિકા નામની અપૂર્ણ ટીકા સહિત ત્રણ આશ્વાસ પૂરતી ‘પૂર્વખંડ’ના નામે “કાવ્યમાલા” (૭૦)માં ઈ. સ. ૧૯૧૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. [સંસ્કૃત અને હિંદી વ્યાખ્યા સાથે યશસ્તિલક “મહાવીરજૈન ગ્રંથમાળા” વારાણસીથી સં. ૧૯૬૦ અને ૧૯૭૧માં પ્રસિદ્ધ છે.]

૯. ત્રિવિક્રમ (ઈ. સ. ૯૧૫) કૃત નલ-ચંપૂ, ભોજ (ઈ. સ. ૧૦૧૮-૧૦૬૩). કૃત રામાયણ-ચંપૂ, અનન્તભટ્ટકૃત ભારત-ચંપૂ, ‘અભિનવ’ કાલિદાસકૃત ભાગવત-ચંપૂ અને નીલકંઠ દીક્ષિતકૃત નીલકંઠવિજય-ચંપૂ એમ કેટલાંક ‘ચંપૂ’ છે.

સંખ્યામાં રચાઈ છે. એમાંની એક તે આ યશસ્તિલક છે. એના કર્તા 'ગૌડ' સંઘના યશોદેવના શિષ્ય નેમિદેવના શિષ્ય દિ. સોમદેવ છે. આ દિ. ગ્રંથકારે 'નીતિવાક્યામૃત' પણ રચ્યું છે અને એમાં પોતાની આ કૃતિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ ચંપૂની રચના 'રાષ્ટ્રકૂટ' વંશના નૃપતિ કૃષ્ણદેવ ત્રીજાના રાજ્ય દરમ્યાન શકસંવત્ ૮૮૧માં થઈ છે. આ ચંપૂ સાતઆશ્વાસમાં વિભક્ત છે. એમાં ઉજ્જૈનના પૌરાણિક (legendary) રાજા યશોદેવનો વૃત્તાન્ત આલેખાયો છે. સાથે સાથે જૈન દર્શનના સિદ્ધાન્તોનું પ્રસંગોપાત્ત નિરૂપણ છે. વળી આ ચંપૂમાં કેટલાક ગ્રંથકારોનાં નામ છે.

P. ૨૧૨

ટીકાઓ—યશસ્તિલક ઉપર નીચે મુજબની બે ટીકાઓ છે.

(૧) પંજિકા— આના કર્તા શ્રીદેવ છે.

(૨) ચન્દ્રિકા— આ ટીકાના કર્તા દિ. શ્રુતસાગર છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૬૦૨માં લખાયેલી મળે છે. આ ઉપલબ્ધ ટીકા પાંચમા આશ્વાસના અંશ સુધી જોવાય છે એટલે શ્રુતસાગરને જ હાથે એ કદાચ અપૂર્ણ રહી હશે.

અંગ્રેજી [અને હિન્દી] નિબંધ— યશસ્તિલકને અંગે પ્રા. હુંડિકુઈએ અભ્યાસપૂર્ણ અને વિસ્તૃત નિબંધ નામે ^૩“Yas'astilaka & Indian Culture” લખ્યો છે. એમાં યશસ્તિલકને અંગે સામાજિક વગેરે જાતજાતની બાબતો વિષે માહિતી અપાઈ છે. [ડૉ. ગોકુલચન્દ્ર જૈનનું 'યશસ્તિલકકા સાંસ્કૃતિક અધ્યયન' પાર્શ્વનાથ વિદ્યાપીઠ વારાણસીથી પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

^૪કુવલયમાલા (લ. વિ. સં. ૧૩૦૦)— આના કર્તા રત્નપ્રભસૂરિ છે. એઓ 'ચન્દ્ર' ગચ્છના પરમાનન્દસૂરિના શિષ્ય અને ^૫દેવાનન્દશબ્દાનુશાસનના કર્તા દેવાનન્દના પ્રશિષ્ય થાય છે. એમણે આ કૃતિ 'દક્ષિણચિહ્ન'સૂરિ ઉર્ફે ઉદયોતનસૂરિ દ્વારા જ. મ. માં રચાયેલી કુવલયમાલાના આધારે યોજી છે. એમની આ કૃતિની રચનામાં એમના શિષ્ય કનકપ્રભના શિષ્ય પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ લ. વિ. સં. ૧૩૦૦માં મહાય કરી હતી. આ ૩૮૮૪ શ્લોક જેવડી કૃતિ પાંચ પ્રસ્તાવમાં વિભક્ત છે.

P. ૨૧૩

આમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને મોહ ઉપરથી અનુક્રમે યોજાયેલાં નામથી ઓળખાવાયેલા ચંડસોમ, માનભટ, માયાદિત્ય, લોભદેવ અને મોહદત્ત એ પાંચ જીવોના પાંચ પાંચ ભવોની કર્મલીલા રોમાંચક રીતે રજૂ કરાઈ છે. વિશેષમાં એમાં મોહદત્તની વિષયવાસનાની પરાકાષ્ઠા વર્ણવાઈ છે. અંતિમ ભવમાં એ કામગજેન્દ્ર તરીકે જીવન જીવે છે અને એ મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષા લઈ મોક્ષે

૧. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૬૧-૨૬૩)

૨. આ કાવ્યમાલા ૭૦માં ઈ.સ. ૧૮૧૬માં છપાયેલી છે. જુઓ દિ. ૩

૩. આ “જીવરાજ જૈન ગ્રંથમાલા”માં ‘ગ્રંથાંક ૨’ તરીકે “જૈન સંસ્કૃતિ સંરક્ષક સંઘ” તરફથી સોલાપુરથી ઈ. સ. ૧૯૪૮માં છપાયો છે.

૪. આ કૃતિ “જૈ. આ. સ.” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૬માં પ્રકાશિત કરાયેલી છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૪૩૮માં લખાયેલી મળે છે. [‘કુવલયમાલા કથા સંક્ષેપ’ નામે આ સિંધી જૈ. ગ્રં. ૪૫માં અને એનું પુનર્મુદ્રણ “પ્રાચીન સાહિત્ય પુનઃ પ્રકાશન શ્રેણી” દ્વમાં થયું છે.]

૫. એમને ત્રણ શિષ્યો હતા. કનકપ્રભ, પરમાનન્દ અને રત્નપ્રભ.

૬. આને જ સિદ્ધસારસ્વત કહેતા હોય એમ લાગે છે, જો એમ જ હોય તો જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૮૮) જોવું.

જાય છે એ બાબત વર્ણવાઈ છે. કડવામતિ તેજપાલ શાહે વિ. સં. ૧૬૮૨માં જે 'સીમંધર-શોભાતરંગ' નામની પદ્યાત્મક ગેય કૃતિ ગુજરાતીમાં રચી છે. એના મધ્ય ઉલ્લાસમાં અને ચરમ ઉલ્લાસની ઢાલ ૪૦-૪૨ સિવાયના ભાગમાં અપાયેલી બીનાઓ આ કુવલયમાલામાં જોવાય છે. વિશેષમાં અહીં કામગજેન્દ્રની (મુખ્યત્વે ત્રણ જ ભવ પૂરતી કથા આ જ કુવલયમાલાને આધારે આપી હોય એમ જણાય છે પરંતુ એમાં કેટલીક બાબતોમાં ફેર છે.

કુવલયમાલા (પ્ર. ૩, પત્ર. ૧૨૨-૧૩૩)માં ધર્મનાથના સમવસરણમાંના વૃષલોચન (ઉંદર)નો અધિકાર વિસ્તારથી અપાયો છે જ્યારે આ ગુજરાતી કૃતિમાં એનું સામાન્ય સૂચન છે.

P. ૨૧૪ **કુવલયમાલા** (પ્ર. ૫, પત્ર. ૨૨૫)માં બિન્દુમતીની શારીરિક સંપત્તિનું જે વર્ણન છે તે આ ગુજરાતી કૃતિમાં જોવાય છે. વિશેષમાં આ ગુજરાતી કૃતિમાં કેટલીક બાબતો ચિન્ત્ય જણાય છે. તેનું સમાધાન પણ આ પ્રસ્તુ કુવલયમાલા વિચારવાથી થાય તેમ છે.

કામગજેન્દ્રની કથા ગુજરાતીમાં સૌથી પ્રથમ સીમંધર-શોભા-તરંગમાં જ અપાઈ હોય એમ લાગે છે. એવી રીતે સંસ્કૃત કૃતિઓમાં પ્રસ્તુત કુવલયમાલા સૌથી પ્રાચીન હોય એમ ભાસે છે.

જીવન્ધર-ચંપૂ (ઉ. વિક્રમની ૧૩મી સદી) - કેટલાકને મતે આના કર્તા હરિચન્દ્ર તે ધર્મશર્માભ્યુદયના પ્રણેતા છે. જો એમ જ હોય તો આ કૃતિ મોડામાં મોડી વિક્રમની તેરમી સદીની ગણાય.

[જીવન્ધરચંપૂ - આ ટી.એસ.કપ્પૂસ્વામિ ધ્વારા સંપાદિત થઈ શ્રીરંગમૂથી ઇ.સ. ૧૯૦૫માં પ્રસિદ્ધ છે. કૌમુદી ટીકા અને પનાલાલના હિન્દી અનુવાદ સાથે "ભારતીય જ્ઞાનપીઠ" દ્વારા સં. ૨૦૧૫માં પ્રસિદ્ધ થઈ છે.]

પુરુષેવ-ચંપૂ (લ. વિ. સં.) - આ દિ. આશાધરના શિષ્ય અર્હદાસકૃત ચંપૂ છે. એમાં આદિનાથનું ચરિત્ર દસ વિભાગમાં આલેખાયું છે આ "મા. દિ. ગ્રં"માં વિ. સં. ૧૯૮૫માં છપાયેલ છે.

[“ભારતીય જ્ઞાનપીઠ” દ્વારા ઇ.સ. ૧૯૭૨માં પનાલાલના હિન્દી અનુ. સાથે પ્રસિદ્ધ છે.]

ચંપૂ-મંડન (લ. વિક્રમની ૧૫મી સદીનો પ્રારંભ)^૩ - કાવ્ય-મંડનની જેમ આનો પણ આના કર્તા મંડને સારસ્વત-મંડનના અનુજ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે. એ હિસાબે એ એના પછીની કૃતિ ગણાય. આ ગદ્યપદ્યમય કૃતિમાં સાત પટલમાં નેમિનાથનું ચરિત્ર આલેખાયું છે. પ્રસંગવશાત્ પાંડવો અને દ્રૌપદીની કથા અપાઈ છે.

[શ્રાવકધર્મવિધિપ્રકરણ - જિનેશ્વરસૂરિ. ટીકા-લક્ષ્મીતિલક. રચના વિ.સં. ૧૩૧૩ પાટણ ભંડાર ક્રમાંક ૧૫૧૫, ૩૩૨ પત્રના આ ગ્રંથની નકલ આ. મુનિચન્દ્રસૂરિના માર્ગદર્શન મુજબ સાધ્વી ધૃતિગુણાશ્રી કરી રહ્યા છે.]

૧. આનું સંપાદન વિશિષ્ટ ટિપ્પણો ઇત્યાદિ સહિત મુનિશ્રી અભયસાગરજીએ કર્યું છે અને એનો વિસ્તૃત “પરિચય” મેં ગુજરાતીમાં લખ્યો છે. એ કૃતિ ઇન્દોરના “જૈન ચેતાંબર સંઘની પેઢી” તરફથી વિ. સં. ૨૦૦૭માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૨. આ કૃતિ “હેમચન્દ્રસભા” તરફથી ગ્રંથાંક ૯ તરીકે ઇ. સ. ૧૯૧૮માં છપાવાઈ છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૦૪માં લખાયેલી મળે છે. ૩. જુઓ જૈ. સા. સં. ઇ. (પૃ. ૪૭૭)

૪. એમના પરિચયપૂર્વક એમની કૃતિઓનો નામનિર્દેશ મેં જૈ. સં. સા. ઇ. (ખંડ ૧, પૃ. ૫૨-૫૩)માં કર્યો છે.

૫. આનો સંક્ષિપ્ત પરિચય મેં જૈ. સં. સા. ઇ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૭૮)માં આપ્યો છે.

પ્રકરણ ૨૫ : શ્રવ્ય કાવ્યો

P. ૨૧૫

(૬) બૃહત્ ગદ્યાત્મક ગ્રન્થો

આપણે શ્રવ્યકાવ્યના પદ્યાત્મક અને ગદ્યાત્મક એવા બે પ્રકાર પાડી એ બંનેના પરિમાણની દૃષ્ટિએ ‘બૃહત્’ અને ‘લઘુ’ એવા બે ઉપપ્રકાર પાડ્યા છે. આ પૈકી ‘બૃહત્’ પદ્યાત્મક શ્રવ્ય કાવ્યની વિચારણા પૂર્ણ થઈ હોવાથી હેવ બૃહત્ ગદ્યાત્મક શ્રવ્ય કાવ્ય’નો વિષય હું હાથ ધરું છું.

‘પુરુ-ચરિત’— દિ. આચાર્ય ગુણભદ્રે ઉત્તરેપુરાણની પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૩૮૧)માં આ ગદ્યાત્મક ચરિતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. એના કર્તા દિ. જિનસેન છે. એમણે આ દ્વારા પુરુનું એટલે કે ઋષભદેવનું ચરિત્ર આલેખ્યું છે. આ ચરિત્ર સંસ્કૃતમાં અને તે પણ એક હજાર શ્લોક કરતાં મોટું હશે એમ માની મેં એની અહીં નોંધ લીધી છે.

બન્ધુમતી— આ આખ્યાયિકાનો ઉલ્લેખ ત. સૂ. (અ. ૫, સૂ. ૨૮)ની સિદ્ધસેનગણિએ રચેલી ટીકા (ભા. ૧, પૃ. ૩૮૦)માં છે પણ આની એકે હાથપોથી હજી સુધી તો મળી આવી નથી.

બૃહત્કથા— આ ગુણાદ્યની વડ્ઢકહાનું સંસ્કૃત રૂપાંતર છે અને તેમ કરનાર ‘ગંગ’ વંશના રાજા દુર્વિનીત છે. એમણે આ રૂપાંતર ઇ. સ.ની પાંચમી સદીના અંતમાં કર્યું છે.^૧ આની કોઈ હાથપોથી મળે છે ખરી ?

‘ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા’ (વિ.સ. ૮૬૨)— આના કર્તા ‘સિદ્ધર્ષિ’ છે. આ કથા એમણે ‘વિ. સં. ૮૬૨માં સુગમ સંસ્કૃત ભાષામાં રચી છે. એમાં એમણે હરિભદ્રસૂરિને ‘ગુરુ’ કહ્યા છે કેમકે એમણે રચેલી લલિતવિસ્તરા વાંચીને એમને યથાર્થ બોધ થયો હતો. આ કથા આઠ પ્રસ્તાવોમાં વિભક્ત છે. એ કથા રૂપકોની પરંપરાથી વિભૂષિત છે. એમાં કોષ વગેરેનું સજ્જવારોપણ કરાયું છે.^૨ ભારતીય સાહિત્ય બલકે વિશ્વ— સાહિત્યમાં આ ‘રૂપકાત્મક કથા અદ્વિતીય સ્થાન ભોગવે છે. આ કથાનો મોટો

P. ૨૧૬

૧. આ નામના એક કૃતિ દિ. હસ્તિમલ્લે રચી છે. ૨. જુઓ Mediaval Jainism (પૃ. ૧૮-૨૩)

૩. આનું સંપાદન પ્રો. પિટર્સન અને ડૉ. યાકોબીએ કર્યું છે અને એને “બિબ્લિઓથેકા ઇન્ડિકા”માં ઇ.સ.

૧૮૯૯-૧૯૧૪માં સ્થાન અપાયું છે. “દે. લા. જૈ. પુ. સં.” તરફથી આ કૃતિ બે ભાગમાં અનુક્રમે ઇ.સ.

૧૯૧૮ને ૧૯૨૦માં છપાવાઈ છે. [આ ઉપરાંત કમલપ્રકાશન, ભારતીય પ્રા. પીડવાડા, હર્ષપુષ્પામૃત, જિનશાસન આ. ટ્રસ્ટ, પ્રાકૃત ભારતી જયપુર વ. દ્વારા પ્રકાશિત થઈ છે.]

૪. એમના સંબંધી એક વિસ્તૃત નિબંધ નામે શ્રીસિદ્ધર્ષિ મોતીચંદ ગિ. કાપડીઆએ લખ્યો છે અને એ “જૈ. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૩૮માં છપાવાયો છે.

૫. મૂળમાં વિક્રમ કે એવો કોઈ ઉલ્લેખ નથી.

૬. લોભને ‘સમુદ્ર’ અને માયાને ‘બહુલિકા’ કહી છે. પરિશિષ્ટ-પર્વ (સ. ૨, શ્લો. ૩૧૫ ઈ.)માં આવી હકીકત જોવાય છે.

૭. ‘ન્યાયાચાર્ય’ યશોવિજયગણિકૃત વૈરાગ્યકલ્પલતા પણ રૂપકાત્મક રચના છે. [વૈ.ક. ગુ. અનુવાદ સાથે “હર્ષપુષ્પામૃત” થી પ્રસિદ્ધ થઈ છે.]

ભાગ ગદ્યમાં છે. વચ્ચે વચ્ચે પદ્યો જોવાય છે. એમાંનાં કેટલાંક તો લાંબાં વૃત્તોમાં ગુંથાયેલાં છે. પ્રશસ્તિમાં ‘નિવૃત્તિ’ કુળના સૂરાચાર્ય, દેલ્લ મહત્તર અને દુર્ગસ્વામીનો ઉલ્લેખ છે. આ કથાનો પ્રથમાદર્શ સરસ્વતીના અવતારરૂપે કર્તાએ નિર્દેશેલી ગણા નામની સાધ્વીએ તૈયાર કર્યો હતો.

P. ૨૧૭

વિષય— પ્રથમ પ્રસ્તાવ આધુનિક પદ્ધતિએ રચાતા ઉપોદ્ઘાતનું સ્મરણ કરાવે છે. બીજો પ્રસ્તાવ કર્મપરિણામનું નાટક પુરું પાડે છે. ત્રીજો પ્રસ્તાવ મનોવિકાર અને સ્પર્શનેન્દ્રિયની ખાસિયતો ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. ચોથો પ્રસ્તાવ ભવચક્રનું, પાંચમો સૌજન્ય અને દુર્જનતાનું, છઠ્ઠો છ પ્રકારના પુરુષોનું અને સાતમો છ મુનિવરોના વૈરાગ્યના પ્રસંગોનું નિરૂપણ રજૂ કરે છે. આઠમો પ્રસ્તાવ આ ગ્રંથને સમજાવવા માટે સાધેલા સુયોગ અને એની ચરિતાર્થતાની હકીકતનો નિર્દેશ કરે છે.

અનુવાદ— આ કૃતિના ત્રણ પ્રસ્તાવ જેટલા ભાગનો જર્મન અનુવાદ ડબલ્યુ કિર્ફલે ત્રણ ભાગમાં કર્યો છે.^૧ એનો ઇટાલિયન અનુવાદ એ. બેલિનિએ કર્યો છે. આ ગ્રંથનો ગુજરાતી છાયાનુવાદ મોતીચંદ ગિ. કાપડીઆએ ત્રણ વિભાગમાં કર્યો છે.^૨

ઉપમિતિભવ પ્રપંચનામસમુચ્ચય (લ. વિ. સં. ૧૦૮૮)— આના કર્તા વર્ધમાનસૂરિ છે. એઓ જિનેશ્વરસૂરિ અને બુદ્ધિસાગરસૂરિના ગુરુ થાય છે. એમની આ કૃતિનું પરિમાણ ૧૪૬૦ શ્લોક જેવડું છે. [આ કૃતિ ‘ઉપમિતિસારસમુચ્ચય’ નામે ઝાલાવાડ જૈન સંઘ સુરેન્દ્રનગરથી ૨૦૪૦માં પ્રસિદ્ધ છે.]

ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથાસારોદ્ધાર (વિ. સં. ૧૨૯૮)— આના કર્તા ‘ચન્દ્ર’ કુળના ચન્દ્રર્ષિના શિષ્ય દેવેન્દ્ર છે. ૫૭૩૦ શ્લોક જેવડી અને આઠ પ્રસ્તાવમાં વિભક્ત એવી આ કૃતિ એમણે વિ. સં. ૧૨૯૮માં રચી છે. [આ ગ્રંથ પાટણ કેશરબાઈ જ્ઞાન મં. દ્વારા પ્રાયઃ પ્રગટ છે. અનુવાદ પણ પ્રગટ છે.]

ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથાસારોદ્ધાર— આના કર્તા હંસરત્ન છે.

[આનું અનેક હસ્તલિખિત પ્રતિઓના ઉપયોગ પૂર્વક સંશોધન સંપાદન આ. વિજય મુચિન્દ્રસૂરિએ કર્યું છે. આ ઝંકારસૂરિજ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલી સૂરત ધ્વારા વિ.સં. ૨૦૫૮માં એનું પ્રકાશન થયું છે.]

ઉપમિતિ- ભવપ્રપંચોદ્ધાર— આ ગદ્યાત્મક કૃતિ દેવસૂરિએ વિમલચન્દ્રગણિની અભ્યર્થનાથી ૨૩૨૮ શ્લોક જેવડી રચી છે.

[પરિણામમાલા— આનું મહોલ્લાલે સં. ૧૯૭૫માં પ્રકાશન કર્યું છે. આમાં ઉપમિતિ ભ.માંથી ઉપદેશાત્મકભાગ લીધો છે.]

[મદનપરાજય— નાગદેવની આ રૂપકકથામાં જિનરાજદ્વારા મદનના પરાજયનું વર્ણન છે. આ અને અપભ્રંસ મયણપરાજય “ભારતીયજ્ઞાનપીઠથી” પ્રકાશિત થયું છે.]

૧. આ ત્રણ ભાગ પૂરતું લખાણ લાઈપ્સિગથી ઈ. સ. ૧૯૨૪માં “Indische Erzaler, X” માં છપાવાયું છે.

૨. એ અનુવાદ G S A I (Vols. 17-19 & 21-24)માં છપાયો છે.

૩. પ્રસ્તાવ ૧-૩ પૂરતા પ્રથમ વિભાગની દ્વિતીય આવૃત્તિ ઈ.સ. ૧૯૨૫માં, પ્રસ્તાવ ૪-૫ પૂરતા બીજા વિભાગની પ્રથમ આવૃત્તિ ઈ. સ. ૧૯૨૪માં અને પ્રસ્તાવ ૬-૮ પૂરતા ત્રીજા વિભાગની પ્રથમ આવૃત્તિ ઈ.સ. ૧૯૨૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. [આનું પુનર્મુદ્રણ હર્ષપુષ્પામૃત ગ્રં. જામનગરથી થયું છે.]

^૧તિલકમંજરી (લ. વિ. સં. ૧૦૩૦)— આના કર્તા પરમાર્હત કવિવર ^૨ધનપાલ છે. એમણે આ સ્કુટ અને અદ્ભુત રસવાળી કથા પોતાની તરફ સ્નેહ ધરાવનાર ‘ધારા’ નગરીના નરેશ ભોજના વિનોદાર્થે રચી છે.

P. ૨૧૮

પ્રારંભમાં ૫૩ (શાન્તિસૂરિના મતે ૫૭) પદ્યો છે. ઋષભદેવને, અન્ય જિનોને, ભારતીને તેમ જ મહાવીરસ્વામીને નમસ્કાર કરી ધનપાલે કવિ, કાવ્ય અને કથા સંબંધી પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા છે. ત્યાર બાદ શ્લો. ૧૮માં (વિનયમૂર્તિ) ઈન્દ્રભૂતિને પ્રણામ કરી શ્લો ૨૦-૩૬માં એમણે નિમ્નલિખિત કવિઓની અને કૃતિઓની સ્તુતિ કરી છે:—

વાલ્મિકી, કાનીન (વ્યાસ). ^૩બૃહત્કથા, પ્રવરસેન અને એમનો સેતુબન્ધ, ^૪તરંગવતી, જીવદેવ (પાઈય પ્રબન્ધોના કર્તા), કાલિદાસ, બાણ અને એમની કાદંબરી તથા હર્ષાખ્યાયિકા (હર્ષચરિત), માધ, ભારવિ, ^૫સમરાદિત્યચરિત્ર, ભવભૂતિ, વાક્પતિરાજ અને એમનો ગૌડવધ (પા. ગઉડવહ), ભદ્રકીર્તિ (બપ્પભટ્ટિ) અને એમનું તારાગ(ય)ણ (કાવ્ય), યાયાવર (રાજશેખર), મહેન્દ્રસૂરિ, રુદ્ર અને એમની ત્રૈલોક્યસુન્દરી કથાની તેમ જ એ રુદ્રના પુત્ર કદંબરાજની સૂક્તિ.

P. ૨૧૯

ત્યાર બાદ શ્લો. ૩૯-૫૦ દ્વારા પરમાર ભૂપની અને એમના વંશજ વૈરિસિંહની, એના પુત્ર શ્રીસીયક, સિન્ધુરાજ, અને એના મોટા ભાઈ વાક્પતિરાજ અને ^૬ભોજની સ્તુતિ છે. શ્લો. ૫૧-૫૩માં ધનપાલે પોતાનો પરિચય આપ્યો છે.

૧. કાવ્યમાલા (૮૫)માં આ પ્રકાશિત છે. (જુઓ ખંડ ૧, પૃ. ૧૧૦), આ કથાનો અમુક અંશ પૂરતો પ્રથમ ભાગ મુનિ (હવે સૂરિ) લાવણ્યવિજયજીકૃત પરાગ નામની વ્યાખ્યા સહિત શેઠ માણેકલાલ મનસુખભાઈ તરફથી વિ. સં. ૧૯૮૧માં છપાવાયો હતો. ત્યારબાદ “જે. ગ્રં. પ્ર. સ.” તરફથી ‘પૂર્ણતલ્લ’ ગચ્છના શાન્તિસૂરિકૃત ટિપ્પણ અને પદ્મસાગરકૃત વ્યાખ્યા અને શ્રીવિજયલાવણ્યસૂરિકૃત પરાગ નામની વિવૃત્તિ સહિત આ તિલકમંજરીનો પ્રથમ ભાગ વિ.સં. ૧૯૯૭માં છપાવાયો હતો. વિ. સં. ૨૦૦૮માં ઉપર્યુક્ત ટિપ્પણ તેમ જ પરાગ નામની વિવૃત્તિ સહિત તિલકમંજરીનો અમુક અંશ પ્રથમ ભાગ તરીકે ‘શ્રીવિજયલાવણ્યસૂરીચર જ્ઞાનમંદિર’ તરફથી બોટાદથી પ્રસિદ્ધ કરાયો છે. વળી પરાગની રચનાનું સ્વરૂપ પણ દરેક વખતે ફરતું રહ્યું છે. ત્રણે પ્રકાશનમાં મૂળ કથાનું વાક્ય અપૂર્ણ રખાયું છે. આ જ રીતે બીજો ભાગ વિ. સં. ૨૦૧૦માં અને ત્રીજો વિ.સં. ૨૦૧૪માં પ્રસિદ્ધ કરાયેલ છે. [મહાકવિ ધનપાલ ઔર ઉનકી તિલકમંજરી’ ‘હરીન્દ્રભૂષણ જૈન, ‘ગુરુગોપાલદાસ બરૈયા સ્મૃતિગ્રંથ’ પૃ. ૪૮૪-૪૮૯]

તિલકમંજરીની વિ. સં. ૧૧૩૦માં તાડપત્ર ઉપર લખાયેલી એક હાથપોથી જેસલમેરના ભંડારમાં છે. આ કથાને લગતો જિનવિજયજીનો લેખ ઈ.સ. ૧૯૧૫માં “જૈન શ્રે. કોન્ફરન્સ હેરેલ્ડ જૈન ઇતિહાસ-સાહિત્ય-વિશેષાંક” (પૃ. ૧૧ અંક ૭ થી ૧૦)માં તેમ જ “આ. પ્ર.” (પૃ. ૧૩ અંક ૭)માં વીરસંવત્ ૨૪૪૨માં છપાયો છે. [‘તિલકમંજરી એક સમીક્ષાત્મક અધ્યયન’ હરિનારાયણ દીક્ષિત, પ્ર. ભારતીયવિદ્યા પ્ર. દીલ્હી ૧૯૮૨]

૨. એમના પરિચય અને કૃતિકલાપ માટે જુઓ જે. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૦૮-૧૧૧, ૧૧૫, ૧૨૮, ૧૯૯ અને ૨૭૦)

૩. આના કર્તા ગુણાદ્ય છે. ૪. આ પાદલિપ્તસૂરિની રચના છે. ૫. આ સમભાવભાવી હરિભદ્રસૂરિની કૃતિ છે.

૬. એને અંગે શ્લો. ૪૩-૫૦ એમ આઠ (શાન્તિસૂરિના મતે બાર) પદ્યો છે.

ઉત્પત્તિ—પ્ર. ચિં. (પ્રકાશ ૨) પ્રમાણે તિલકમંજરીની પહેલી લખેલી પ્રત લઈને એના કર્તા ધનપાલે ભોજ રાજા પાસે આવી વાંચવા માંડી ત્યારે એનો રસ નીચે ન ચુઈ જાય તે માટે એની નીચે કયોળાવાળો સુવર્ણનો થાળ મુકાવી રાજા એ સાંભળા લાગ્યો. વાંચન પુરું થતાં રાજાએ નાયકના નામ, વિનીતા અને શકાવતારને બદલે પોતાનું, અવન્તીનું અને મહાકાળનું નામ રાખવા કહ્યું. ધનપાલે ના પાડતાં રાજાએ એ પ્રતને ભડભડ બળતા અગ્નિમાં નાંખી દીધી. ધનપાલ નિરાશ થયા પરંતુ અડધું લખાણ એમની પુત્રીને યાદ હતું તે તેણે લખાવ્યું અને બાકીનું ધનપાલે નવેસરથી રચ્યું.

P. ૨૨૦

વિષય—‘સઘન શ્લેષોથી અને દુર્બોધ પદાર્થ, લાંબા લાંબા સમાસવાળા દંડકોથી તેમ જ સતત ગદ્ય અને પ્રચુર પદ્યોથી અને શબ્દાલુતાથી મુક્ત અને સરળ, સુબોધ અને પ્રાસાદિક પદ્યોથી વિભૂષિત એવી આ કથા દ્વારા તિલકમંજરીનો સમરકેતુ સાંચેનો પ્રેમપ્રસંગ અને સમાગમ વર્ણવાયો છે. આ કૃતિ કાદંબરીની પ્રતિકૃતિરૂપ છે કેમકે જે જે સ્થળોમાં કાદંબરીમાં પ્રસંગોચિત વર્ણનો છે તેવાં તેવાં સ્થળે તે તે જાતનાં વર્ણનો આમાં પણ જોવાય છે.

સંશોધન—પ્ર. ચ. (મુંગ ૧૭, શ્લો. ૨૦૨) પ્રમાણે આ તિલકમંજરીમાં કોઈ ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણ રહેવા ન પામે એ ઈરાદે વિ. સં. ૧૦૮૬માં સ્વર્ગે સંચરેલ ‘વાત્સલેતાલ’ શાન્તિસૂરિએ એનું સંશોધન કર્યું હતું.

અવતરણ—કાવ્યાલંકાર (૧૬૩) ઉપરની ટીકામાં નમિ સાધુએ અને અન્યત્ર શુભશીલે તિલકમંજરીનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. કાવ્યાનુશાસન (અ. ૫, સૂ. ૫)ને અંગેની અ. ચૂ. (પૃ. ૩૨૮)માં શ્લેષના ઉદાહરણ તરીકે અને છન્દોડનુશાસન (અ. ૫, સૂ. ૧૬)ની સ્વોપજ વૃત્તિ (પત્ર ૩૬અ)માં ‘માત્રા’ છંદના ઉદાહરણ તરીકે તિલકમંજરીમાંથી અનુક્રમે દ્વિતીય પદ્ય તેમ જ અવતરણ (પૃ. ૧૭૭)નું “શુષ્કશિખરિણી”થી શરૂ થતું પદ્ય ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિએ આપ્યાં છે.

ટિપ્પણ—તિલકમંજરી ઉપર ‘પૂર્ણતલ્લ’ ગચ્છના વર્ધમાન-સૂરિના શિષ્ય ‘શાન્તાચાર્ય ૧૦૫૦ શ્લોક જેવડું ટિપ્પણ રચ્યું છે.

P. ૨૨૧

વ્યાખ્યા—ઉપાધ્યાય ધર્મસાગરગણિના શિષ્ય ‘પદ્મસાગરે તિલક-મંજરી ઉપર વ્યાખ્યા ક્રિવા વૃત્તિ રચી છે.

૧. સુભન્ધુની વાસવદત્તામાં દુર્ગમ શ્લેષોની રેલમછેલ છે.
૨. બાણની કાદંબરીમાં ગદ્યનું પ્રાધાન્ય વધારે પડતું છે એમ કેટલાક માને છે.
૩. ત્રિવિક્રમભટ્ટની નલકથામાં પદ્યોની પ્રચુરતા છે.
૪. “વિ. લાવણ્યસૂરિ જ્ઞાનમંદિર” બોટાદથી આ અંશતઃ પ્રકાશિત છે [આ ટિપ્પણ અને જ્ઞાનકળશકૃત ટિપ્પણ સાથે લા. દ. વિદ્યામંદિરથી પ્રસિદ્ધ છે.]
૫. એમણે જૈનતર્કવાર્તિક ઉપર તેમ જ વૃન્દાવનાદિકાવ્યપંચક ઉપર એકેક વૃત્તિ રચી છે.
૬. “જૈ. ગ્રં. પ્ર. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૮૮૭માં આનો થોડોક ભાગ છપાયો છે.
૭. એમણે વિ. સં. ૧૬૩૩માં સ્વોપજ ટીકા સહિત નયપ્રકાશાષ્ટક, વિ.સં. ૧૬૩૪માં શીલપ્રકાશ, વિ.સં. ૧૬૩૪માં ધર્મપરીક્ષા અને ૧૬૬૪માં જગદ્-ગુરુકાવ્ય રચ્યાં છે. વળી એમણે વિ. સં. ૧૬૫૭માં પાઈયટીકામાંની પાઈય કથાઓનું સંસ્કૃતીકરણ કર્યું છે. આ ઉપરાંત એમણે યુક્તિપ્રકાશ અને એની ટીકા, સ્વોપજ ટીકા સહિત પ્રમાણપ્રકાશ, યશોધરચરિત ઇત્યાદિ રચ્યાં છે. [ધર્મપરીક્ષા “હર્ષપુષ્પા. ગ્રં.” ૭૭માં પ્રસિદ્ધ થઈ છે.]

^૧પરાગ- આના કર્તા તીર્થોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીવિજયનેમિસૂરિના શિષ્ય વિજયલાવણ્યસૂરિજી છે.

તિલકમંજરીકથાસાર (વિ.સં. ૧૨૬૧)- આ ^૨અનન્તપાલનાભાઈ ધનપાલની વિ. સં. ૧૨૬૧ની રચના છે. [પ્રો. નારાયણ કંસારા સંપાદિત આ કૃતિ લા.દ.વિદ્યામંદિર દ્વારા ઇ.સ. ૧૯૭૦ પ્રસિદ્ધ છે.]

[‘તિલકમંજરીકાસાર’ આ નામે આ. સુશીલસૂરિકૃત સંસ્કૃતસાર અને હિન્દી અનુવાદ સુશીલ સા. પ્ર. જોધપુર થી ૨૦૫૦માં પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

^૩તિલકમંજરીકથાસાર (વિ. સં. ૧૨૮૧)- ઉપર્યુક્ત તિલકમંજરીના સારરૂપે આ કૃતિ લક્ષ્મીધરે વિ. સં. ૧૨૮૧માં રચી છે.

^૪તિલકમંજરીસારોદ્ધાર- આ તિલકમંજરીની નાનકડી આવૃત્તિરૂપ છે. એના કર્તા લઘુ ધનપાલ છે.

તિલકમંજરીપ્રબન્ધ (વિ.સં. ૧૬૩૫) પદ્મસાગરે વિ. સં. ૧૬૩૫માં આ પ્રબન્ધ રચ્યો છે. શું એનો વિષય ઉપર્યુક્ત તિલક-મંજરીના જેવો જ છે ?

ધનપાલકૃત ‘તિલકમંજરીકથાસાર’થી માંડીને તે પદ્મસાગરકૃત તિલકમંજરીપ્રબન્ધ સુધીની કૃતિઓ અંગે જે કેટલીક બાબતો મેં રજૂ કરી છે તેની ચકાસણી વગેરે માટે પ્રો. નારાયણ મણિલાલ કન્સારાનું ‘પલ્લીપાલ’ ધનપાલકૃત તિલકમંજરીસારનું સંપાદન અને એમણે લખેલી અંગ્રેજી ‘પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧-૪૦) ઉપયોગી હોઈ એના આધારે એમાંથી ખપપૂરતી વિગતો હું અત્ર સાભાર રજૂ કરું છું :-

‘કૂર્યાલસરસ્વતી’ કવિવર ધનપાલકૃત તિલકમંજરીના યથાર્થ સારરૂપે ‘પલ્લીપાલ’ ધનપાલે તિલકમંજરીસાર રચ્યો છે. એમાં એમણે આ કૃતિનો આ ઉપરાંત ‘કથાસંગ્રહ’ અને ‘કથાસાર’ તરીકે પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે. પ્રસ્તુત કૃતિ સંસ્કૃતમાં હ્રદયંગમ ૧૨૦૩+૭=૧૨૧૦ પદોમાં ‘મુખ્યત્વે ‘અનુષ્ટુભ્’ છંદમાં રચાઈ છે. એ ‘નવ વિશ્રામ (પ્રયાણક)માં વિભક્ત કરાઈ છે. એનાં નામો નીચે મુજબ છે :-

૧. “વિજયલાવણ્યસૂરિ જ્ઞાનમંદિર” બોટાદ દ્વારા આનો કેટલોક ભાગ પ્રસિદ્ધ થયો છે.

૨. જિનવિજયજીના મતે એઓ દિગંબર છે. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ.૧૯૯)

૩. આ કૃતિ “હેમચન્દ્ર સભા” તરફથી ગ્રંથાક ૧૨ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૧૯માં છપાવાઈ છે.

૪. આ કૃતિ “હેમચન્દ્ર સભા” તરફથી પ્રકાશિત કરાઈ છે. [પ્રો. નારાયણ કંસારા સંપાદિત ‘તિલકમંજરીકથોદ્ધાર’ પ્રાચ્યવિદ્યાભવન વડોદરાથી ઈ.સ. ૧૯૮૪માં પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

૫. આ કૃતિ ‘પલ્લીપાલ’ ધનપાલકૃત તિલકમંજરીસારના નામથી “લા. દ. વિદ્યામંદિર” તરફથી હાલ (૧૯૬૯માં) પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. [તિલકમંજરીકાસાર- આ. સુશીલસૂરિ કૃત સંસ્કૃતસાર અને હિન્દી અનુ. “સુશીલસા.પ્ર.” જોધપુરથી છપાયું છે.]

૬. પૃ. ૬માં પતન.સૂચી અને જિ. ૨. કો.માંના તિલકમંજરીસાર સંબંધી ઉલ્લેખો બ્રાન્ત હોવાનું સૂચવ્યું છે.

૭. અવશિષ્ટ છંદોના નામ નીચે પ્રમાણે છે :-

પૃથ્વી, મંજુભાષિણી, મન્દાકાન્તા, માલતી, માલિની, શાર્દૂલવિક્રીડિત, શિખરિણી, સ્વર્ગધરા અને હરિણી. આ પૈકી મંજુભાષિણી અને માલતી નોંધપાત્ર છે.

૮. આની પદ્યસંખ્યા નીચે મુજબ છે : ૧૦૬, ૧૨૨, ૧૩૯, ૧૨૯, ૧૬૮, ૧૪૧, ૧૬૨, ૧૪૫ અને ૯૧.

લક્ષ્મીપ્રસાદન, મિત્રસમાગમ, ચિત્રપટદર્શન, પુરપ્રવેશ, નૌવર્ણન, મલયસુન્દરીવૃતાન્ત, ગન્ધર્વકશાપાપગમ, પ્રાગ્ભવપરિજ્ઞાન અને રાજ્યદ્વયલાભ.

અંતમાં ગ્રન્થકારે સાત પદ્યોમાં પોતાનો સંક્ષિપ્ત પરિચય આપ્યો છે અને પ્રસ્તુત કૃતિનું રચનાવર્ષ વિ. સં. ૧૨૬૧ હોવાનું દર્શાવ્યું છે. એ ઉપરથી આપણે નિમ્નલિખિત બાબતો જાણી શકીએ છીએ :-

અણહિલ્લપુર (પાટણ)માં સુવિખ્યાત ‘પલ્લીપાલ’ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા આમન એમના પિતા છે. એઓ અનેક શાસ્ત્રના જાણકાર અને સુકવિ હતા. એમણે નેમિચરિત નામનું મહાકાવ્ય રચ્યું છે. આમનને ચાર પુત્રો હતા : અનંતપાલ, ધનપાલ, રત્નપાલ અને ગુણપાલ. આ પૈકી અનંતપાલે “સ્પષ્ટા ગણિતપાટિકા” રચી છે.

લક્ષ્મીધરે તિલકમંજરીકથાસાર અણહિલવાડમાં જ અને ‘પલ્લીપાલ’ ધનપાલની રચના બાદ વીસ વર્ષે રચ્યો છે છતાં આ ધનપાલની કૃતિની એમાં નોંધ નથી તે નવાઈ જેવું લાગે. આ બંનેની કૃતિઓની તુલના ઉપર્યુક્ત પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૭-૩૧)માં કરાઈ છે.

તિલકમંજરીસારનું જે એક જ હાથપોથીના આધારે સંપાદન કરાયું છે તેમાં સારોદ્ધાર અને લઘુ ધનપાલ પૈકી એકેનો ઉલ્લેખ નથી. આ ઉપરથી તો એમ ભાસે છે કે તિલકમંજરીસારોદ્ધાર અને એના કર્તા લઘુ ધનપાલ હોવાનું જે મેં કહ્યું છે તે ખોટું છે અને એને અંગેનું છઠ્ઠું ટિપ્પણ અનાવશ્યક છે.

તિલકમંજરીપ્રબન્ધના કર્તા પદ્મસાગર છે કે ચન્દ્રપ્રભસૂરિ કે અન્ય કોઈ તે જાણવું બાકી રહે છે. આ પદ્મસાગરના શિષ્ય હોઈ નહિ શકે એમ આ કૃતિની તાડપત્રીય પ્રતિ અને તેની પ્રાચીનતા જોતાં અનુમનાય છે. આ કૃતિ તિલકમંજરીના સારરૂપે નહિ પરંતુ એના આધારે સ્વતંત્ર રચના તરીકે ઉપસ્થિત કરવાનો પ્રયાસ થયેલો જોવાય છે. આથી આ કૃતિનું વાસ્તવિક નામ ‘તિલકમંજરીકથોદ્ધાર’ હોવાનું સૂચવાયું છે. આ અપ્રકાશિત કૃતિને અંગેની કેટલીક વિગતો ઉપર્યુક્ત પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૩-૩૮)માં અપાઈ છે.

૨. ૨૨૨

^૩ગદ્ય-ચિન્તામણિ (લ. સં. ૧૧૨૫)– આના કર્તા વાદીભસિંહ તરીકે ઓળખાવાતા દિ. ઓડયદેવ છે. એમણે ક્ષત્ર-ચૂડામણિ નામનું કાવ્ય રચ્યું છે. એમાં તેમ જ આ ગદ્યાત્મક કૃતિમાં એમણે જીવન્યરની કથા આલેખી છે. અહીં અપાયેલી આ કથા ગુણભદ્રે રચેલા ઉત્તરપુરાણમાંથી લેવાઈ હોય

૧. એઓ નવ્યાકાવ્યશિક્ષાપરાયણ હતા અને પોતાના પિતા પાસે એમણે કરેલા અભ્યાસને પરિણામે તિલકમંજરીસાર રચ્યો છે.

૨. આની નોંધ મેં ‘પાટીગણિતના’ નામથી ઉપર્યુક્ત નેમિચરિતના ઉલ્લેખપૂર્વક જૈ. સં. સા. ઈ (ખંડ ૧, પૃ. ૧૮૮)માં લીધી છે. પરંતુ આ બે કૃતિમાંથી એકે ઉપલબ્ધ હોય તો તે અદ્યાપિ મારા જોવામાં આવી નથી.

૩. ઈ.સ. ૧૯૦૨માં ટી.પી. કુપ્પુસ્વામિ સંપાદિત આ કૃતિ છપાયેલી છે, [પનાલાલના હિન્દી અનુવાદ અને સંસ્કૃત ટીકા સાથે ભારતીયજ્ઞાનપીઠથી સં. ૨૦૧૫માં પ્રકાશિત]

એમ જણાય છે.^૧ આ કથા ભોજ રાજાના સ્વર્ગવાસ પછી, પરંતુ તિરુત્તકદેવે રચેલ જીવકચિન્તામણિ નામની કૃતિની પૂર્વે એટલે કે વિક્રમની બારમી સદીના પ્રથમ ચરણમાં રચાઈ હશે એમ મનાય છે.^૨ આ કથા બાણકૃત કાદંબરી અને ધનપાલની તિલકમંજરીના અનુકરણરૂપે રચાઈ હોય એમ લાગે છે.

[‘ગદ્યચિન્તામણિ પરિશીલન’ પં. પનાલાલ, “ગોપાલદાસ બરૈયા સ્મૃતિગ્રંથ” પૃ. ૪૭૪-૪૮૩]

પંચતંત્ર યાને પંચાખ્યાન (વિ. સં. ૧૨૫૫)– આ સુપ્રસિદ્ધ પંચતંત્રનું રૂપાંતર છે. એના કર્તા પૂર્ણભદ્રસૂરિ છે અને એમણે વિ. સં. ૧૨૫૫માં સોમ મંત્રીની અભ્યર્થનાથી આ કૃતિ નવરંગપુરમાં યોજી છે. આ પૂર્ણભદ્રસૂરિને જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૩૪૦)માં, જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૨૪)માં, માં અને ડૉ. સંડેસરાના પંચતંત્રના ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૩૪)માં ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનપતિ(સૂરિ)ના શિષ્ય કહ્યા છે પરંતુ “યુગપ્રધાનાચાર્ય ગુર્વાવલી” પ્રમાણે તો ‘ખરતર’ ગચ્છના પૂર્ણભદ્રની દીક્ષા વિ. સં. ૧૨૬૦માં થઈ છે એટલે આ કથન વિચારણીય ઠરે છે અને શ્રી. અગરચંદ નાહટાએ તો આને ભૂલ જ ગણી છે.^૩

P. ૨૨૩

પંચાખ્યાનસારોદ્ધાર યાને બૃહત્પંચાખ્યાન– આ પણ પંચતંત્રનું એક પ્રકારનું રૂપાંતર છે. એને પણ પંચાખ્યાન કહે છે. એના કર્તા ધનરત્નગણિ છે.

પંચાખ્યાન યાને પંચાખ્યાનોદ્ધાર (વિ.સં. ૧૭૧૬)– આના કર્તા ચન્દ્રપ્રભા વગેરેના રચનારા ઉપાધ્યાય મેઘવિજય છે. એમણે ઉપર્યુક્ત પૂર્ણભદ્રકૃત પંચાખ્યાનને ગદ્યમાં રજૂ કરતી આ કૃતિ વિ. સં. ૧૭૧૬માં રચી છે.

પંચાખ્યાન– આ અજ્ઞાતકર્તુક કૃતિ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૩૦)માં નોંધાયેલ છે.

૧. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૪૮૧)

૨. આમ માનવાનું કારણ એ છે કે આમાં નીચે મુજબની પંક્તિ છે:–

“અદ્યધારા નિરાધારા ધરા નિરાલમ્બા સરસ્વતી”

આ નિમ્નલિખિત પદ્યની છાયારૂપ છે:–

“અદ્ય ધારા નિરાધારા નિરાલમ્બા સરસ્વતી ।

પણિહતાઃ સ્ખણિહતાઃ સર્વે ભોજરાજે દિવં ગતે ॥”

૩. જુઓ પૃ. ૧૦૨ અને જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૪૮૨)

૪. આ નામની ગુજરાતી કૃતિ ‘વડ’ ગચ્છના રત્નચન્દ્રના શિષ્ય વત્સરાજ-ગણિએ વિ. સં. ૧૬૪૮માં રચી છે.

૫. જુઓ “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૧૬, અં. ૨)માંનો લેખ “પંચતંત્ર કે ઉદ્ધારક પૂર્ણભદ્ર જિનપતિસૂરિશિષ્ય થે?”. આ લેખમાં પૂર્ણભદ્રની કૃતિને ૪૬૦૦ શ્લોક જેવડી કહી છે. [પૂર્ણભદ્રસૂરિપ્રતિષ્ઠિત પંચતંત્ર હાર્વર્ડ ઓરિએન્ટલસિરિઝમાં સં. ૧૯૦૮માં પ્રસિદ્ધ થયેલ આનું પુનર્મુદ્રણ આ. શીલચન્દ્રસૂરિ મ.ના પ્રયાસથી વિશ્વનન્દી સંઘે સં. ૨૦૪૪માં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. આ ગ્રંથ આ. શ્રીઝંકારસૂરિમ. ને અર્પણ કરાયો છે.]

P. ૨૨૪ એઓ 'નાગેન્દ્ર' ગચ્છના ચન્દ્રપ્રભના શિષ્ય અને ગુણચન્દ્રના ગુરુ થાય છે.

એમણે 'વિચારશ્રેણિ' તેમ જ 'મહાપુરુષચરિત' લોકરંજનાર્થે-મુખ્યત્વે જૈન સમાજના રંજનાર્થે રચ્યાં છે. વળી વઢવાણમાં એમણે આ પ્રબન્ધચિન્તામણિ નામની કૃતિ મુખ્યત્વે ગદ્યમાં રચી છે. એની શૈલી ચ. પ્ર. જેવી સુગમ નથી વળી એ કંઈ સૂર્યોદય, ઋતુ વગેરેનાં પદ્યાત્મક વર્ણનોથી વિભૂષિત કાવ્ય નથી કિન્તુ સુભાષિતો દ્વારા અલંકૃત સંક્ષિપ્ત કથાઓના સંગ્રહરૂપ છે. આ કૃતિ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઘણી મહત્વની છે કેમકે એમાં વિ.સં. ૮૦૨માં થયેલી પાટણની સ્થાપનાથી માંડીને મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે 'શત્રુંજય' તીર્થની વિ. સં. ૧૨૭૭માં કરેલી યાત્રા સુધીના બનાવોની સાલ અપાઈ છે.^૧

પ્રસ્તુત કૃતિ પાંચ પ્રકાશમાં વિભક્ત છે. 'પ્રથમ પ્રકાશમાં વિક્રમાદિત્ય, કાલિદાસ, સિદ્ધસેન દિવાકર, શાલિવાહન. 'ચાપોત્કટ' ('ચાવડા) વંશના વનરાજ વગેરે રાજાઓ અને સોલંકી મૂલરાજ તેમ જ મુંજરાજ અંગેના પ્રબંધો છે.

P. ૨૨૫ બીજા પ્રકાશમાં ખાસ કરીને ભોજ અને ભીમના પ્રબંધો છે. મયૂર, માધ, ધનપાલ, બાણ અને માનતુંગનાં ચરિત્રો પ્રસંગવશાત્ આલેખાયાં છે.

ત્રીજા પ્રકાશમાં મુખ્યત્વે સિદ્ધરાજનો અને ગૌણરૂપે દેવસૂરિ, આભડ, ઉદયન અને સાન્તુ મંત્રીના પ્રબંધો છે.

૧. આ કૃતિ રામચન્દ્ર દીનાનાથ શાસ્ત્રીએ વિ. સં. ૧૯૪૪માં મુંબઈથી પ્રસિદ્ધ કરી હતી. ત્યાર બાદ એમણે એનો ગુજરાતી અનુવાદ કરી તે પણ છપાવ્યો હતો. કાલાંતરે આ 'ફાર્બસ ગુજરાતી સભા' તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૨માં અને એનો શ્રી. દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રીએ કરેલો ગુજરાતી અનુવાદ પરિશિષ્ટ સહિત ઈ. સ. ૧૯૩૪માં પ્રસિદ્ધ કરાયેલો છે. મૂળ કૃતિ "સિં. જૈ. ગ્રં."માં ઈ. સ. ૧૯૩૩માં પ્રકાશિત થઈ છે. [આનું પુનર્મુદ્રણ "પ્રાચ્ય સા. શ્રેણિ"માં થયું છે.] આ કૃતિનો સી. આર. ટૉનિએ કરેલો અંગ્રેજી અનુવાદ "બિબ્લિઓથેકા ઇન્ડિકા સિરીઝ"માં ઈ.સ. ૧૯૯૯-૧૯૦૧માં છપાયો છે. આ મૂળ કૃતિનું પં. હજારીપ્રસાદજી દ્વિવેદીએ હિન્દીમાં કરેલું ભાષાન્તર "સિં. જૈ. ગ્રં."માં ઈ.સ. ૧૯૪૦માં છપાવાયું છે. એને અંગે જિનવિજયજીએ લખેલું "પ્રાસ્તાવિક વક્તવ્ય" મહત્વનું. એમાં પ્રસ્તુત કૃતિનો ઉત્તરોત્તર કોણે કોણે ક્યા ક્યા ગ્રંથમાં ઉપયોગ કર્યો છે તેની નોંધ છે.

પ્રબન્ધચિન્તામણિગત વિશેષનામોની સૂચિ પુરાતન-પ્રબન્ધસંગ્રહના અંતમાં છપાવાઈ છે.

૨. આ 'જૈન સાહિત્ય સંશોધક' (ખંડ ૨, અં. ૩-૪)માં ઈ. સ. ૧૯૨૫માં છપાવાઈ છે.

૩. આનું બીજું નામ ધર્મોપદેશશતક છે. એ ૨૩૩૬ શ્લોક જેવડું છે. એમાં લોકપ્રિય ઋષભદેવાદિ પાંચ તીર્થંકર વિષે કેટલીક માહિતી અપાઈ છે.

૪. શ્રી. દુર્ગાશંકરકૃત ઉપર્યુક્ત અનુવાદની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૭)માં કહ્યું છે કે "પ્ર. ચિ. પહેલાનાં કોઈ ગ્રંથમાં કાલાનુક્રમ નથી. મૂળરાજ વગેરે રાજાઓનો વંશાનુક્રમ દ્વાપ્ત્રય વગેરેમાં છે, પણ કાલાનુક્રમ નથી."

૫. સુવર્ણપુરુષની સિદ્ધિ અને પરકાયપ્રવેશવિદ્યા વિષે અહીં ઉલ્લેખ છે.

૬. આ વંશની વંશાવલી ઉપર્યુક્ત ગુજરાતી અનુવાદવાળી આવૃત્તિમાં પૃ. ૩૮-૪૨માં પરિશિષ્ટરૂપે અપાઈ છે.

ચોથા પ્રકાશનો મુખ્ય વિષય કુમારપાલનો પ્રબંધ છે. પ્રસંગવશાત્ અહીં અજયદેવ (અજયપાલ), ‘બાલ’ મૂલરાજ, ભીમ બીજો, લવણ-પ્રસાદ અને વીરધવલ એ ભૂપતિઓ વિષે તેમ જ વસ્તુપાલ મંત્રીશ્વર વિષે કેટલીક હકીકતો અપાઈ છે.

પાંચમાં પ્રકાશમાં વિક્રમાર્ક, નન્દ, મલ્લવાદી, શિલાદિત્ય, જયચન્દ્ર, વરાહમિહિર, નાગાર્જુન, ભર્તુહરિ અને વૈદ્ય વાગ્ભટ એમ વિવિધ વ્યક્તિઓના નાનામોટા પ્રકીર્ણક પ્રબંધો છે.

દાનત તેવી બરકત— આ કહેવતને ચરિતાર્થ કરનારી અને ‘શેરડીનો રસ’ તરીકે ઓળખાવાતી એક કથા આ પ્રબન્ધચિન્તામણિ (પ્રકાશ ૨, ‘ઈશ્વરસ’ પ્રબન્ધ, પૃ. ૪૮)માં નીચે મુજબ અપાઈ છે:—

એક વેળા ભોજ રાજા રાત્રિના સમયે પોતાના મિત્ર સાથે શહેરમાં ફરવા નીકળ્યો. એ ખૂબ તરસ્યો થતાં એક વારાંગનાને આંગણે ગયો અને પોતાના મિત્ર દ્વારા એણે પાણી માંગ્યું. શંભલી નામની દાસી પૂર્ણ વાત્સલ્યપૂર્વક પાણીને બદલે શેરડીનો રસ આપવા અંદર ગઈ પરંતુ શેરડીના રસથી પાત્ર ભરતાં એને વાર લાગી એથી એને ખેદ થયો. એ દાસીનો ઉલ્લાસ જતો રહેલો જોઈ રાજાના એ મિત્રે એને ખિન્નતાનું કારણ પૂછ્યું. દાસી બોલી કે રોજ તો શેરડીના સાંઠા ઉપર કાપો મૂકતાં વેંત રસની શેડ ઊડતી અને પાત્ર જોતજોતામાં છલકાઈ જતું પરંતુ આજે માંડમાંડ આવડું જ પાત્ર ભરી શકાયું. આપણા રાજાનું મન પ્રજાની વિરુદ્ધ થયું છે એટલે આમ થયું. આ સાંભળી રાજાએ વિચાર્યું કે મેં શિવમંદિરમાં મોટું નાટક કરાવનારા એક વણિકને લૂંટવાનો વિચાર કર્યો હતો. એ મારી બદદાનતનું આ ફળ છે. બીજી રાત્રે બીજા વેષે રાજા એ જ સ્થળે આવ્યો અને પાણી માંગ્યું એ વેળા દાસી શેરડીના રસથી છલકાતો પ્યાલો આપી શકી અને બોલી કે આજે રાજાજીની દાનત સુધરી ગઈ લાગે છે. રાજાને એ સાંભળતાં યાદ આવ્યું કે પોતે આજે પ્રજાનું ભલું કરવાનો ઉપાય વિચારતો નીકળ્યો હતો.^૧

P. ૨૨૬

આ કથા સ્વલ્પ પરિવર્તનપૂર્વક “શેરડીનો રસ” નામની ^૨કવિતારૂપ મેં રજૂ કરી છે.

સહાયક— પ્રસ્તુત કૃતિને અંગેની ઐતિહ્ય સામગ્રી મોટા પ્રમાણમાં ધર્મદેવ કે જેઓ કર્તાના મોટા ગુરુભાઈ થતા હશે કે અન્યગચ્છીય હશે તેમની પાસેથી કર્તાને મળી હતી.

પ્રથમાદર્શ— પ્રસ્તુત કૃતિનો પ્રથમાદર્શ કર્તાના શિષ્ય ગુણચન્દ્રે નૈયાર કર્યો હતો.

ભાષાન્તરો— પ્રસ્તુત કૃતિના ગુજરાતી, હિન્દી અને અંગ્રેજીમાં ભાષાન્તર થયેલાં છે અને એ છપાવાયાં છે.^૩

સમાનનામક કૃતિ— ગુણચન્દ્રસૂરિએ પ્રબન્ધચિન્તામણિ નામની કૃતિ રચી છે અને એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૦૨માં લખાયેલી છે.^૪

૧. આ કલાપીના ‘ગ્રામ્યમાતા’ નામના ખંડકાવ્યનું સ્મરણ કરાવે છે.

૨. આ મારી કવિતા “ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણ”ના તા. ૧૯-૬-૬૫ના અંકમાં છપાઈ છે.

૩. “ફાર્બસ ગુજરાતી સભા” અને “સિંધી જૈન ગ્રંથમાળા”માં છપાયા છે.

૪. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૬૫)

P. ૨૨૭

‘વિચારશ્રેણિ યાને’ સ્થવિરાવલી— આના કર્તા તે પ્ર. ચિં. વગેરે રચનારા મેરુતુંગસૂરિ છે. એમની આ પ્રસ્તુત કૃતિ પણ પ્ર. ચિં.ની પેઠે ઐતિહાસિક વિગતો પૂરી પાડે છે. એમાં ‘ચાવડા’ વંશની ‘વંશાવલી’ છે. વળી એમાં કાલકસૂરિ, હરિભદ્રસૂરિ અને જિનભદ્રગણિના વૃત્તાંતો છે. આ ઉપરાંત મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણસમય અને વિક્રમસંવત્ વચ્ચે ૪૭૦ વર્ષના અંતરનો અહીં નિર્દેશ છે.

“જં રયણિ” થી શરૂ થતી ગાથા તેમ જ બીજાં પણ કેટલાંક પાઈય પદ્યો અહીં અપાયાં છે અને એનું સ્પષ્ટીકરણ કરાયું છે. આથી તો કેટલાક આ કૃતિને ‘વૃત્તિ’ માનવા પ્રેરાય છે.

સારાંશ— પ્રસ્તુત કૃતિનો અંગ્રેજીમાં કરાયેલો ‘સારાંશ’ છપાયેલો છે.

‘પુરાતન-પ્રબન્ધ-સંગ્રહ’— આ સંગ્રહ પ્ર. ચિં. સાથે સંબંધ ધરાવે છે એને એક રીતે એની પૂર્તિની ગરજ સારે છે. આની સંકલનામાં ‘પાંચ પ્રબન્ધ-સંગ્રહ’ કામમાં લેવાયા છે અને તેમ કરી આમાં સાઠેક પ્રબન્ધોને સ્થાન અપાયું છે. પ્રબન્ધકોશની રચનામાં આ કૃતિ ઉપયોગી નીવડી હોય એમ લાગે છે.

દ્વાસમિતિ-પ્રબન્ધ અને ચતુરશીતિ-પ્રબન્ધ— વિ. સં. ૧૫૧૭માં ભોજપ્રબન્ધ રચનારા રત્નમન્દિરગણિએ ‘ઉપદેશ તરંગિણીમાં’ વસ્તુપાલના કીર્તિદાનના પ્રબન્ધો વિચારતી વેળા આ બે કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

P. ૨૨૮

‘અન્તરકથાસંગ્રહ’ યાને કથાકોશ (લ. વિ. સ. ૧૪૦૫)— આના કર્તા પ્રબન્ધકોશ વગેરેના

૧. જૈ. સા. સં. (ખં. ૨ અંક ૩-૪)માં આ પ્રકાશિત છે.

૨. આ નામ પરિશિષ્ટપર્વનું પણ છે.

૩. આમાં સાત રાજાનો (નહિ કે આઠનો) ઉલ્લેખ છે. વળી અહીં. વનરાજના રાજ્યકાળના આરંભ તરીકે વિ. સં. ૮૨૧ની સાલ અપાઈ છે અને છેલ્લા રાજાના રાજ્યકાળની સમાપ્તિ માટે વિ. સં. ૧૦૧૭નો ઉલ્લેખ છે. આમ એ પ્ર. ચિં. થી ભિન્નતા ધરાવે છે.

૪. આ સારાંશ J B B R A S (Vol. IX, p, 147)માં અપાયો છે.

૫. આ કૃતિ “સિં જૈ.” ગ્રં. માં ઈ. સ. ૧૮૩૬માં છપાવાઈ છે. [આનું પુનર્મુદ્રણ પણ થયું છે.]

૬. આનો પરિચય ઉપર્યુક્ત આવૃત્તિમાં અપાયો છે.

૭. આની વિ. સં. ૧૫૧૮માં લખાયેલી એક હાથપોથી ભાં. પ્રા. સં. મં. માં છે. એના વર્ણન માટે જુઓ D C G C M (Vol. XVIII, Pt. pp. 322-323) [“હર્ષપુષ્પામૃત” દ્વભમાં ઉપદેશત પ્રસિદ્ધ થઈ છે.]

૮. આ કૃતિ “ઋ. કે. શ્વે. સંસ્થા” તરફથી રતલામથી ઈ. સ. ૧૮૩૭માં છપાવાઈ છે. એમાં પ્રત્યેક કથાને મથાળે જે પદ્ય છે એની અનુક્રમશિકા અપાઈ છે. વળી આ કૃતિમાં આવતાં નગરનાં નામ તેમ જ અન્ય વિશેષનામોની સૂચી અપાઈ છે. વિશેષમાં ૮૬ કથાનાં નામો પણ રજૂ કરાયાં છે. અંતમાં વિનોદકથાસંગ્રહમાંથી વધારાની અન્ય પંદર કથાઓ અપાઈ છે. આ ઉપરાંત આ ૧૫ કથાને મથાળે પણ જે એકેક પદ્ય છે તેની નોંધ, એ કથાઓમાં આવતાં નગરનાં નામોની સૂચી, પંદર કથાનાં નામ તેમ જ કથાકોશમાંના પ્રાસ્તાવિક શ્લોકની સૂચી અપાયાં છે. [વિનોદકથાસં. હર્ષપુષ્પા ૮૦માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

૯. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૧)માં આ નામની રાજશેખરસૂરિની કૃતિમાં ૮૧ કથાઓ હોવાનો ઉલ્લેખ છે. વિશેષમાં અહીં આ જ કૃતિને વિનોદ કથાસંગ્રહ કહી છે. આ ઉપરાંત આ કૃતિ ઈ. સ. ૧૮૧૮માં મુંબઈથી પ્રકાશિત થયાનો અને એનો ગુજરાતી અનુવાદ “જૈ. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૮૭૮માં પ્રસિદ્ધ થયાનો ઉલ્લેખ છે. આ કૃતિની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૪૦માં લખાયેલી છે.

પ્રણેતા ‘મલધારી’ ગચ્છના ‘રાજશેખરસૂરિ છે. જિનેશ્વરસૂરિ વગેરેએ કથાકોશ રચ્યા છે પરંતુ એ તો ધર્મસાધનને અંગેનો ઉપદેશ પૂરો પાડે છે જ્યારે આ કથાકોશ તે કર્તાએ કહ્યું છે તેમ રસપ્રિય પરિષદને રસ ઉપજાવવા માટે યોજાયો છે. એમાં ૮૬ કથાઓ ગદ્યમાં છે. એ પ્રત્યેકના પ્રારંભમાં એ કથાના નિષ્કર્ષરૂપ એકેક પદ્ય જોવાય છે. ‘મોદકી’ કથાથી આ કૃતિની શરૂઆત કરાઈ છે અને ‘અભયદાનમહિમા’ નામની કથા વડે એની પૂર્ણાહુતિ કરાઈ છે. આ કૃતિમાં મૂર્ખ સંબંધી બે કથા છે.^૧

ચતુરશીતિધર્મકથા— આની એક હાથપોથી જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ.....)માં નોંધાયેલી છે. શું આ ઉપર્યુક્ત કૃતિ છે ?

કથાકોશ (ઉ. વિ. સં. ૧૭૦૨)— આ નામની બે કૃતિ છે. એ બંનેના કર્તાનું નામ સમયસુન્દર છે. એઓ ‘પ્રાગ્વાટ’ જ્ઞાતિના રૂપસિંહ અને એમની પત્ની લીલાદેવીના પુત્ર થયા છે. એમનો જન્મ વિ. સં. ૧૬૧૫ના અરસામાં થયો હતો. ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનચન્દ્રસૂરિએ એમને વિ. સં. ૧૬૩૦ની આસપાસમાં દીક્ષા આપી હતી. સકલચન્દ્ર એમના ગુરુ થાય છે અને મહિમરાજ વાચક (જિનસિંહસૂરિ) તથા ઉપાધ્યાય સમયરાજ એમના વિદ્યુગુરુ થાય છે. લ. વિ. સં. ૧૬૪૦માં ગણિ, લ. વિ. સં. ૧૬૪૯માં વાચનાચાર્ય અને વિ. સં. ૧૬૭૨માં કે એકાદ વર્ષ પહેલાં ઉપાધ્યાય બનનારા આ સમયસુન્દરનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૭૦૨માં થયો હતો. એમણે સંસ્કૃત, પાઈય, ગુજરાતી, રાજસ્થાન, હિન્દી અને સિન્ધીમાં કૃતિઓ રચી છે. એમણે વિ. સં. ૧૬૪૧માં કાવ્યશાસ્ત્રને લગતું ૧૦૧ પદ્યનું ભાવશતક સંસ્કૃતમાં રચ્યું છે તે એમની આદ્ય કૃતિ ગણાય છે. આ ભાવશતકનું દ્વિતીય પદ્ય નીચે મુજબ છે:—

“કાવ્યપ્રકાશે શાસ્ત્રે ધ્વનિરિતિ સંજ્ઞા નિવેદિતા યેષામ્ ।

વાચ્યાતિશાયિવ્યઙ્ગ્યાન્ કવિત્વભેદાનહં વચ્મિ ॥૨॥”

આ ^૧ભાવશતક સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિથી વિભૂષિત છે.^૨

ભાવશતક— આ નામની બીજી ત્રણ કૃતિઓ છે:—

- (૧) નાગરાજે સંસ્કૃતમાં ૧૦૩ પદ્યોમાં રચી છે.
- (૨) કમલવિજયગણિના શિષ્ય હેમવિજયે વિ. સં. ૧૬૩૪માં રચી છે. એના ઉપર સ્વોપજ્ઞ અવયૂરિ છે. [રચના સં. ૧૬૩૪ (કોબા) કેલાસ સા. જ્ઞાન. ક. ૩૨૪૬માં હસ્તપ્રત છે.]
- (૩) આ અજ્ઞાતકર્તૃક છે.

આ કૃતિમાં ધ્વનિને આશ્રિત કરીને વાચ્યાતિશાયી વ્યંગ્ય કવિત્વભેદો કે જેને કાવ્યપ્રકાશમાં ‘ધ્વનિ’ સંજ્ઞા અપાઈ છે તે ભેદો અહીં વર્ણવાયા છે (જુઓ શ્લો. ૨) વિશેષમાં આ સમગ્ર કૃતિ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિથી વિભૂષિત છે. એમણે સંસ્કૃતમાં આ ઉપરાંત વીસેક કૃતિ રચી છે. પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં એમની

૧. એમણે રચેલી કૌતુકકથા તે જ આ અન્તરકથાસંગ્રહ હશે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૫૬)માં ઉલ્લેખ છે.

૨. જુઓ કથા ૫ અને ૫૩.

૩-૪. આની નોંધ મેં જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, ઉપખંડ ૧, પૃ. ૨૨૯)માં લીધી છે.

રચાયેલી નાની નાની કૃતિઓ કેટલીક લઘુ સંસ્કૃત અને પાઈય કૃતિઓ સહિત 'સમયસુન્દરકૃતિકુસુમાંજલિ' તરીકે છપાવાઈ છે.

કથાકોશ નામની બે કૃતિ પૈકી એક કૃતિ પુરોગામીઓએ રચેલી કથાઓમાંથી કેટલીક કથાઓ ઉદ્ધૃત કરીને એના સંગ્રહરૂપે રચાયેલી છે. આમ આ સંકલનાત્મક રચના છે જ્યારે બીજી કૃતિ એ સમયસુન્દરગણિએ પોતે રચેલી કથાના સંગ્રહરૂપ છે અને એમાં ૧૬૭ કથા છે. જો કે અંતમાં પ્રશસ્તિ નથી. સમયસુન્દરગણિએ કથાકોશની જે એક હાથપોથી વિ.સં. ૧૬૮૫માં લખી છે તેમાં ૧૧૪ કથાઓ છે અને એનું પરિમાણ આશરે ૬૦૦૦ શ્લોક જેવું છે.

આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ “સમયસુન્દરકૃતિકુસુમાંજલિ”ના વક્તવ્ય (પૃ. ૨૭)માં છે. એ ઉપરથી નીચે મુજબના પ્રશ્નો સ્ફુરે છે:—

પ્રથમ પ્રકારના કથાકોશમાં કેટલી કથા છે અને એમાંની કેટલી સંસ્કૃતમાં છે ?

જે સંસ્કૃત કથાઓ છે તેમાં પદ્યાત્મક કથાઓનું પરિમાણ શું છે ?

બીજા પ્રકારના કથાકોશ માટે પણ આ પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે. વિશેષમાં જે ૧૧૪ કથાનો ઉલ્લેખ છે એ બે કથાકોશ પૈકી કયા કથાકોશની સંખ્યા દર્શાવે છે ?

નાભાકનૃપકથા (વિ. સં. ૧૪૬૪)— આ ૨૮૪ શ્લોક જેવડી કથામાં નાભાક નૃપનું ચરિત્ર છે. એ દ્વારા દેવદ્રવ્યના નાશ કે દુર્વ્યયથી મનુષ્યને થતાં દુઃખોનું વર્ણન કરાયું છે. આ કથા અચલ ગચ્છીય ‘મેરુતુંગસૂરિ’એ રચી છે. આ ઉપરાંત એમણે નિમ્નલિખિત કથાત્મક કૃતિઓ રચી છે :— [નાભાકનૃપકથા હીરાલાલ હં. ઇ.સ.૧૯૦૮માં અને હર્ષપુષ્પા ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

કામદેવચરિત્ર (વિ. સં. ૧૪૩૮), નાભિવંશકાવ્ય, યદુવંશસંભવકાવ્ય, સંભવનાથચરિત્ર અને સ્તંભનક-પાર્શ્વનાથ-પ્રબન્ધ.

આ કથાત્મક કૃતિઓ ઉપરાંત મેરુતુંગસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૫૩માં ૧૫૭૦ શ્લોક જેવડી લઘુશતપદી રચી. એમાં ધર્મધોષસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૩૬માં રચેલી ‘સયવઈ (શતપદી)માંના ૪૫ વિચારોમાં સાત ઉમેર્યા છે. એમણે વિ.સં. ૧૪૫૬માં શતપદીસારોદ્ધાર કેવા શતપદીસમુદ્ધાર રચ્યો છે. આ ઉપરાંત એમણે રસાલયની ટીકા રચી છે. જુઓ પૃ. ૧૮.

૧. આના સંગ્રાહક અને સંપાદક શ્રીઅગરચંદ નાહટા અને શ્રીભંવરલાલ નાહટા છે. એનું પ્રકાશન “નાહટા બ્રદર્સ” તરફથી કલકત્તાથી વિ. સં. ૨૦૧૩માં કરાયું છે.

૨. એમને વિષે તેમ જ અન્ય અચલગચ્છીય ગ્રંથકારો (કેટલાકનો મેં જૈ. સં. સા. ઈ. માં. નિર્દેશ કર્યો છે.) વિષે પાર્શ્વપ્રયોજિત “અચલ ગચ્છ દિગ્દર્શન”માં માહિતી અપાઈ છે. આ પુસ્તક “શ્રી મુલુંડ અચલ ગચ્છ જૈન સમાજ” તરફથી અને ૧૯૬૮માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

૩. આ ૭૪૮ શ્લોક જેવડી કૃતિ “હેમચન્દ્રાચાર્ય સભા” તરફથી પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. એમાં રચનાવર્ષ વિ.સં. ૧૪૦૮ છપાયો છે તે બ્રાંત છે.

૪. જૈ.સા.સં.ઈ. (પૃ. ૩૪૧)માં આને “શતપદી-પ્રશ્નોત્તર-પદ્ધતિ” કહી છે આ કૃતિમાં ધર્મધોષસૂરિના શિષ્યનામે મહેન્દ્રસૂરિએ કેટલાક પ્રશ્નો ઉમેરી “શતપદીપ્રશ્નોત્તરપદ્ધતિસમુદ્ધાર” વિ.સં. ૧૨૮૪માં રચી એમાં ૧૧૭ વિચારો રજૂ કર્યા છે. આનું ભાષાંતર પ્રો. રવજી દેવરાજે વિ.સં. ૧૯૫૧માં છપાવ્યું છે.

^૧ભરટક-દ્વાત્રિંશિકા (લ. વિ. સં. ૧૪૭૫)– આમાં ભરટક એટલે કે ભરડા વિષે બત્રીસ કથાઓ છે. પ્રો. હર્ટલના મતે આ “શૈવ” સંપ્રદાયના સાધુઓને અંગેના કટાક્ષ (satires) રજૂ કરે છે પરંતુ પ્રો. વિન્તર્નિસ જુદો મત ધરાવે છે એમ એમની કૃતિ નામે HIL (ભા.૨, પૃ. ૩૫૦ અને ૬૫૯) જોતાં જાણાય છે.^૨ આ પુસ્તકના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી પણ એઓ સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય હોય એમ લાગે છે. એ શિષ્યે આ કથાઓ સાધુરાજ પાસેથી સાંભળીને કૌતુકને લઈને લખી છે. એમને સંસ્કૃત ભાષાનો બોધ હોવા વિષે શંકા રહેતી નથી, જોકે કેટલાક પ્રયોગો કેટલાકને ચિન્ત્ય જણાય તેવા છે. બુદ્ધિબળમાં અને નીતિના નિયમો પાળવામાં શિથિલ જણાતા ભરડાઓને અનુલક્ષીને તેમને સુધારવાના ઈરાદે આ કૃતિ યોજી હોય એમ લાગે છે. આ કૃતિની પ્રત્યેક કથાનો પ્રારંભ એ કથાના બીજને સૂચવનારા પદ્યથી કરાયો છે. પૃ. ૨૭માં પાઈય લખાણથી મિશ્રિત બનાવટી સંસ્કૃતમાં નિમ્નલિખિત પદ્ય છે:–

P. ૨૩૧

“ભરટક ! તવ ચટ્ટા લમ્બપુટ્ટા: સમુદ્ધા
ન પઠતિ ન ગુણન્તે નૈવ કવ્વં કુણન્તે ।
વયમપિ ચ પઠામો કિન્તુ કવ્વં કુણામો
તદપિ ભુજ મરામો કર્મણાં કોઽત્ર દોષ: ? ॥”

^૩ભોજપ્રબન્ધ યાને પ્રબન્ધ-રાજ (વિ. સં. ૧૫૧૭)– આ ગદ્યાત્મક કૃતિના કર્તા રત્નમન્દિરગણિ છે. એઓ રત્નશેખરસૂરિના શિષ્ય નન્દિરત્નગણિના શિષ્ય ધાય છે. એમના ગુરુભાઈનું નામ રત્નમંડનગણિ છે. આ રત્નમન્દિરગણિએ ઉપદેશતરંગિણી અને ઝાંઝણપ્રબન્ધ રચ્યાં છે. એમણે આ ભોજ પ્રબન્ધ યાને પ્રબન્ધરાજ વિ.સં. ૧૫૧૭માં રચ્યો છે. એમાં નરેશ્વર ભોજને અંગેનો અધિકાર છે. એમાં દાનને અંગેના વિવિધ પ્રસંગો વર્ણવાયા છે. એકંદરે સાત અધિકાર છે. આ કૃતિમાં ઐતિહાસિક કાલક્રમે જતો કરી કાલિદાસ, ભવભૂતિ વગેરેને સમકાલીન ગણ્યા છે. આ કૃતિની ભાષા જેવી જોઈએ તેવી પ્રૌઢ નથી,^૪ પરંતુ કથાનો રસ અખંડિત રાખવા પ્રયાસ કરાયો છે. કોઈ કોઈ સ્થળે ગુજરાતીમા લખાણ છે. દા. ત. પત્ર ૯૩માં નીચે મુજબનું પદ્ય છે:–

“રૂપવંતી નઈ આશાલૂધી ચૂલ્હીપાશિ ન બઈસઈ સૂધા, આંગણિ લોડઈ ઘડી ઘડી તેણિ કારણિએ કાચીવડી.”

P. ૨૩૨

૧. આ નાનકડી કૃતિનું અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના અને ટિપ્પણો તેમ જ શબ્દકોષ સહિત સંપાદન પ્રો. જોહાન્નિસ હર્ટલે (Johannes Hertel) કર્યું છે અને એ કૃતિ લાઈપ્સિગથી ઇ.સ. ૧૯૨૨માં પ્રકાશિત કરાયેલી છે. પ્રસ્તાવનામાં “ભરડો” અને એના પર્યાયરૂપ ગણાતા શબ્દો વિષે ચર્ચા છે. [સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય કૃત ભ.દ્વા. “હર્ષપુષ્પા.” માં. સં. ૨૦૪૦માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

પાક્ષિકાદિ અતિચારમાં સમ્યક્ત્વને અંગેના ‘આકાંક્ષા’ અતિચાર વર્ણવતાં ‘ભરડા’નો ઉલ્લેખ કરાયો છે.

૨. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૯૨).

૩. આ પ્રબન્ધ પં. ભગવાનદાસ હર્ષચન્દ્ર તરફથી ઇ. સ. ૧૯૨૨માં પ્રકાશિત કરાયો છે.

૪. પત્ર ૯૨માં ‘एतावत् कर्णपार्श्वेऽपि चटति’ એવો પ્રયોગ છે.

સમાનનામક કૃતિઓ— ભોજપ્રબન્ધ નામની અન્ય કૃતિઓ પણ છે:—

- (૧) શુભશીલગણિકૃત. આ ૩૭૦૦ શ્લોક જેવડી છે. (૨) 'રાજવલ્લભ પાઠકકૃત.
(૩) સત્યરાજગણિકૃત. (૪) અજ્ઞાતકર્તૃક.^૧

^૩પ્રબન્ધપંચશતી યાને પંચશતીપ્રબો (?બં) ધસંબધ (વિ. સ. ૧૫૨૧)— આના કર્તા ^૪શુભશીલગણિક છે. એઓ લક્ષ્મીસાગર સૂરિના કે પછી રત્નમન્દિરગણિકના શિષ્ય છે.^૫ એમણે નિમ્નલિખિત કૃતિઓ પણ રચી છે:—

^૬ઉણાદિનામમાલા પંચવર્ગસંગ્રહનામમાલા

પુણ્યધનનૃપકથા (૧૦૦૦ પદ્યો) [હર્ષપુષ્પા ૧૨૬માં પ્રસિદ્ધ.] વિ. સં. ૧૪૮૬

^૭પ્રભાવકકથા વિ. સં. ૧૫૦૪

ભક્તામરસ્તોત્રમાહાત્મ્ય, 'ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-વૃત્તિ' વિ. સં. ૧૫૦૮,

'ભોજપ્રબન્ધ', ^{૧૦}'વિક્રમાદિત્યચરિત્ર' વિ. સં. ૧૪૮૦ (? ૧૪૮૮),

શત્રુંજયકલ્પવૃત્તિ [આગમોદ્ધારક ગ્રં. ૪૧માં પ્રસિદ્ધ] વિ. સં. ૧૫૧૮,

શાલિવાહનચરિત્ર વિ. સં. ૧૫૪૦

શીલવતીકથા (?)

સ્નાત્રપંચાશિકા લ. વિ. સં. ૧૫૩૦

અષ્ટકર્મવિપાક કિંવા કર્મવિપાક

પ્રસ્તુત કૃતિ ચાર અધિકારમાં વિભક્ત છે. એમાં અનુક્રમે ૨૦૩, ૨૨૩, ૫૦ અને ૧૪૮ કથાઓ છે. આમાં એકંદરે ૬૨૪ કથાઓ છે. આ સંસ્કૃત કથાકોશમાં ૫૦૦ પ્રબન્ધો છે. ૧૮૬માં

૧. એઓ 'ધર્મધોષ' ગચ્છના મહિયન્દ્રસૂરિના શિષ્ય થાય છે.

૨. પ્રબન્ધચિન્તામણિના બીજા પ્રકાશમાં પણ ભોજપ્રબન્ધ છે.

૩. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૭૪ના ફાગણ વદ ત્રીજને રવિવારે લખાયેલી છે અને એ મને મળી છે એમ મુનિશ્રી અભયસાગરજીએ મને તા. ૬-૮-'૫૨ના કાગળમાં લખી જણાવ્યું હતું અને એના કર્તા શુભશીલગણિક તે કોણ એમ પુછાવ્યું હતું. હવે આ કૃતિ મુનિશ્રી મૃગેન્દ્રમુનિ દ્વારા સંપાદિત થઈ ટુંક સમયમાં પ્રસિદ્ધ થનાર છે. ["સુવાસિત સાહિત્ય પ્ર." સૂરતથી આ પ્રકાશિત છે. આનું 'આમુખ' હરિવલ્લભ ભાયાણીએ લખ્યું છે. ઈટાલીયન વિદ્વાન પવોલિનીએ થોડીક કથા અને બલ્લીનીએ ૫૦ કથા મૂળ અને અનુવાદ સાથે પ્રગટ કરી છે. "હિસ્ટ્રી ઓફ ઈન્ડીઅન લિટરેચર," વિંટરનિસ]

૪. આ નામના એક મુનિએ પૂજાપંચાશિકા રચી છે.

૫. કેટલાક એમને મુનિસુન્દરસૂરિના શિષ્ય ગણે છે.

૬. આ અભિધાનચિન્તામણિને અનુસરીને રચાઈ છે.

૭. આમાં એમણે પોતાના ગુરુભાઈઓનાં નામ આપ્યાં છે. ઉદયનન્દિ, ચારિત્રરત્ન, રત્નશેખર, લક્ષ્મીસાગર, વિશાલરાજ અને સોમદેવ.

૮. આનું અપર નામ કથાકોશ છે. [આ હર્ષપુષ્પા. ગ્રં. શ્રુતજ્ઞાન પ્ર.સભા અને ભદ્રંકર પ્રકાશનમાં પ્રસિદ્ધ.]

૯. જુઓ પૃ. ૨૩૨=૧૪૫

૧૦. જુઓ પૃ. ૧૨૨-૧૨૩

પ્રબન્ધનું નામ “પટ્ટકૂલિકાનયન-ચાહડમત્રિસંબંધ” છે. એમાં કહ્યું છે કે કુમારપાલ રાજાનો મંત્રી ચાહડ સાળવીઓનાં કુટુંબોને મારવાડના બંબેરાપુરથી પાટણ લાવ્યો અને રાજાએ એ કુટુંબોને યોગ્ય આશ્રય આપી વસાવ્યા.^૧ આ ઉપરથી એમ અનુમાન્ય છે કે પટોળાં વણનારા સાળવીઓ મારવાડમાંથી પાટણ આવી ત્યાંથી ખંભાત અને સુરત થઈ દક્ષિણ અને મધ્ય પ્રદેશમાં ગયા હોવાની અનુશ્રુતિનું સમર્થન થાય છે.^૨

^૩પ્રિયંકરનૃપકથા (લ. વિ. સં. ૧૫૫૦)— આ ૧૦૦૦ શ્લોક જેવડી અને મુખ્યત્વે ગદ્યમાં રચાયેલી કથાના કર્તા જિનસૂર છે. એઓ વિશાલરાજસૂરિના શિષ્ય સુધાભૂષણના શિષ્ય થાય છે. એમણે મન્મથ નરેન્દ્રના પુત્ર કથાનકરૂપ ^૪રૂપસેનચરિત્ર રચ્યું છે. આ પ્રિયંકરનૃપકથા ઉવસગ્ગહરથોત્તનો પ્રભાવ દર્શાવે છે અને નૃપતિ પ્રિયંકરને પ્રાપ્તના થયેલી સંપત્તિનો નિર્દેશ કરે છે. આ કથા (પૃ. ૨૮-૨૯)માં ભોજન સમારંભનું વર્ણન છે અને એ પ્રસંગે એમાં વિવિધ વાનીઓનાં નામ ગણાવાયાં છે. આ રસિક કથા સંસ્કૃત, પાર્શ્વ અને ગુજરાતી અવતરણોથી અલંકૃત છે. ૨૭૩મું પદ્ય સ્વસ્તિક બંધથી અને ૨૭૪મું પદ્ય આઠ પાંખડીના કમળરૂપ બંધથી વિભૂષિત છે.^૫ ૨૫૬માં અને ૨૫૭મા પદ્યો “વરકનક”ની પાદપૂર્તિરૂપ છે.

ભાષાંતર— આ પ્રિયંકરનૃપકથાનાં ગુજરાતીમાં બે ભાષાંતર થયેલાં છે અને એ બંને છપાવાયાં છે.^૬

૧. કેટલાકનું માનવું એ છે કે દક્ષિણમાંથી પાટણમાં સાળવીઓ આવ્યા હતા.
૨. જુઓ ડૉ. ભોગીલાલ સંડેસરાનો “ગુ. સા. પ. સં.” (અ. ૧૮) માટેનો “નિબંધસંક્ષેપ” નામે “પટોળાં વણનાર સાળવીઓના ઇતિહાસ ઉપર કેટલોક પ્રકાશ.”
૩. આ કથા મારી સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના સહિત “દે. લા. જૈ. પુ. સં.” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૨માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. એમાં ઉવસગ્ગહરથોત્ત ‘દ્વિજ’ પાર્શ્વદેવગણિકૃત એની સંસ્કૃત વૃત્તિ સહિત અપાયું છે. પ્રથમ પરિશિષ્ટ તરીકે પાંચ અંતરકથા અપાઈ છે. વળી ઉવ.થોત્તની વીસ ગાથા અને એની પાદપૂર્તિરૂપ પાસજિણથોત્ત અપાયાં છે. સંસ્કૃત પ્રસ્તાવનામાં મેં રૂપસેનચરિત્ર સાથે સંતુલન કર્યું છે અને કેટલાક વિશિષ્ટ શબ્દો અને પ્રયોગો ગુજરાતી અર્થ સહિત આપ્યા છે. વિશેષમાં ઉવ.થોત્તની વિવિધ વૃત્તિની નોંધ લીધી છે.
૪. આ કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી વિ. સં. ૧૯૬૮માં છપાવાઈ છે.
૫. આ બંને પદ્યો 1 L D (2nd instalment)માં ઉદ્ધૃત કરાયાં છે.
૬. પહેલું ભાષાંતર “જૈ. ધ. પ્ર. સં.” તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. એમાં ઘણી અશુદ્ધિ છે એવા નિર્દેશપૂર્વકનું અને શ્રી. રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ પાસે નવેસરથી તૈયાર કરાયેલું ભાષાંતર મહાપ્રભાવિક નવસ્મરણ નામની જે કૃતિ ગુજરાતી ભાષાંતર, વિવેચન, પાંચ પરિશિષ્ટો અને ૪૧૦ ચિત્રો સહિત શ્રી. સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ તરફથી અમદાવાદ વિ. સં. ૧૯૮૫માં “શ્રીજૈન પ્રાચીન સાહિત્યોદ્ધાર ગ્રંથાવલિ”ના છઠ્ઠા પુષ્પ તરીકે પ્રકાશિત થયેલી છે તેમાં પૃ. ૧૫૦-૨૨૮માં છપાવાયું છે.

P. ૨૩૫

‘દર્શનરત્નરત્નાકર (વિ. સં. ૧૫૭૦)– આના કર્તા સિદ્ધાન્તસાર છે. એઓ ‘તપા’ ગચ્છના જયાનન્દસૂરિના શિષ્ય સોમજયસૂરિના શિષ્ય ઇન્દ્રનન્દિના શિષ્ય થાય છે. એમણે ૧૮૮૬૪ શ્લોક જેવડી આ કૃતિ વિ. સં. ૧૫૭૦માં રચી છે. એ દ્વારા એમણે ઋષભદેવનું જીવન-ચરિત્ર આલેખ્યું છે. એમાં વિશેષતા એ છે કે એમના જીવનમાં બનેલી વિવિધ ઘટનાઓના સમર્થનાર્થે એમણે અવતરણો આપ્યાં છે.

આધાર (ઉપજીવન)– કર્તાએ પ્રશસ્તિનાં અંતિમ બે પદ્યો દ્વારા પોતે કયા કયા ગ્રંથનો ઉપયોગ કરી પ્રસ્તુત કૃતિ રચી એ દર્શાવ્યું છે. એ ગ્રંથોનાં નામ નીચે મુજબ છે:–

અંગો, ઉપાંગો, છેદસૂત્રો, ઉત્તરાધ્યયન, પિણ્ડનિર્યુક્તિ, આવશ્યકનિર્યુક્તિ અને હેમ ‘આદિનાથચરિત્ર.

મદનપરાજય (ઉ. વિ. સં. ૧૫૭૩)– આ દિ. મલ્લુગિત્તના પુત્ર નાગદેવની રચના છે. એમાં જૈન તીર્થંકરને હાથે મદનનો અર્થાત્ કામદેવનો પરાજય સરસ રૂપક તરીકે આલેખાયો છે. આને લઈને આ કૃતિ મહર્ષિ બુદ્ધના માર ઉપર મેળવેલા વિજયનું સ્મરણ કરાવે છે. પ્રસ્તુત કૃતિ હરિદેવે “અપભ્રંશ”માં રચેલા મયણપરાજયચરિયના આધારે યોજાઈ છે અને એ પાંચ પરિચ્છેદોમાં વિભક્ત કરાઈ છે. એ મુખ્યત્વે ગદ્યમાં રચાઈ છે. પ્રત્યેક પરિચ્છેદના અંતમાં આ કૃતિનું નામ સ્મર-પરાજય છે એવો ઉલ્લેખ પણ જોવાય છે. આ મદન પરાજયમાં અન્તરકથાઓ છે: (૧) કકુદ્ધુમ રાજાની, (૨) હેમસેન મુનિની, જિનદત્ત શેઠની, સિંહ બનાવનારાઓની, ‘યદ્ભવિષ્ય’ની તેમ જ બ્રહ્મા અને ઇન્દ્રના સંવાદને લગતી.

મદન-પરાજયમાં નિમ્નલિખિત અજૈન ગ્રંથોનો ઉપયોગ કરાયો છે:–

(૧) મૃચ્છકટિક, (૨) પંચતન્ત્ર, (૩) સુભાષિતત્રિશતી, (૪) પ્રબોધચન્દ્રોદય, અને (૫) હિતોપદેશ.

જૈન ગ્રંથો પૈકી નીચે મુજબનાનો અહીં ઉપયોગ કરાયો છે:–

૧. આ કૃતિનો આદ્ય બે લહરી પૂરતો પ્રથમ વિભાગ “જૈન સાહિત્યવર્ધક સભા” તરફથી અમદાવાદથી વિ. સં. ૨૦૧૦માં અને ત્રીજી લહરીના ચાર તરંગરૂપ દ્વિતીય વિભાગ તેમ જ ત્રીજી લહરીના પાંચમાં તરંગથી માંડીને ચોથી લહરીના અંતિમ તરંગ પૂરતો તૃતીય વિભાગ પણ આ જ સભા તરફથી અનુક્રમે વિ. સં. ૨૦૧૩માં અને વિ. સં. ૨૦૧૫માં પ્રકાશિત કરાયેલ છે. આ ત્રણે વિભાગોના સંપાદકો શ્રી. ભક્તિમુનિજી અને શ્રીનિપુણમુનિજી (હવે પંન્યાસ) છે. એમણે પત્રોના હાંસિયાઓમાં વિષયોનું સૂચન કર્યું છે. [આ દ.ર.નું ભાષાંતર મુનિશ્રી અમિતયશ વિ.મ.એ કર્યું છે અને તે બેંગ્લોરથી ૩ ભાગમાં પ્રગટ થયું છે.
૨. ત્રિષ્ટિનું પ્રથમ પર્વ.
૩. આ કૃતિ હિન્દી સાર અને વિસ્તૃત (પૃ. ૧-૮૪ જેવડી) હિન્દી પ્રસ્તાવના સહિત “ભારતીય જ્ઞાનપીઠ કાશી” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૪૮માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. આ પ્રસ્તાવનામાં આખ્યાન-સાહિત્યના ધર્મ-કથા, નીતિ-કથા, લોક-કથા અને રૂપક-કથા એમ ચાર વિભાગો પાડી એનો વૈદિક, બૌદ્ધ અને જૈન એમ ત્રણ દષ્ટિએ વિચાર કરી રૂપકાત્મક સાહિત્ય વિષે પુષ્કળ માહિતી અપાઈ છે.

(૧)^૧યશસ્તિલક-ચંપૂ, (૨) વાગ્ભટાલંકાર, (૩) જ્ઞાનાર્ણવ, (૪) યોગશાસ્ત્ર, (૫) સાગારધર્મામૃત અને (૬) સૂક્ત-મુક્તાવલી.^૨

આથી એમ કહી શકાય કે વિ. સં. ૧૩૦૦ કરતાં તો નાગદેવ પહેલાં થયા નથી. મદન-પરાજયની વિ. સં. ૧૫૭૩માં લખાયેલી હાથપોથી મળે છે એટલે નાગદેવની આ કૃતિ એટલી તો પ્રાચીન ગણાય જ.

^૩કથારત્નાકર (વિ. સં. ૧૬૫૭)– આના પ્રણેતા હેમવિજય છે. એમણે વિ.સં. ૧૬૩૨માં ^૪પાર્શ્વનાથચરિત્ર રચ્યું છે. એમણે પ્રસ્તુત કૃતિ પ્રૌઢ ગદ્યમાં ૬૪૩૫ શ્લોક જેવડી વિ. સં. ૧૬૫૭માં રચી છે. એ દસ તરંગમાં વિભક્ત કરાઈ છે અને એમાં ૨૫૮ કથાઓ છે.

P. ૨૩૭

^૫જર્મન અનુવાદ– આ કૃતિનો પ્રો. હર્ટલે જર્મનમાં અનુવાદ કર્યો છે.

સમાનનામક કૃતિઓ– ઉત્તમર્ષિએ બે પ્રકરણમાં ૫૫૦૦ શ્લોક જેવડો કથારત્નાકર રચ્યો છે. એને કથારત્નાકરોદ્ધાર પણ કહે છે. પ્રો. પિટર્સને એમના ચોથા હેવાલ (પૃ. ૮૦)માં આમાંથી અવતરણ આપ્યું છે. વળી અન્ય કોઈએ કથારત્નાકર નામની એક કૃતિ રચી છે.

[મદનરેખા આખ્યાયિકા– આના કર્તા જિનભદ્રસૂરિ છે. અજ્ઞાત કર્તૃકટિષ્પણ સાથે પં. બેચરદાસ દોશીના સંપાદન પૂર્વક લા. દ. વિદ્યામંદિર દ્વારા ઈ.સ. ૧૯૭૩માં પ્રથમવાર જ પ્રગટ થઈ છે.

વિજયોલ્લાસમહાકાવ્ય– મહો. યશોવિ.ગણી.પ્ર. “યશોભારતી પ્ર.” મુંબઈ. ડૉ. શિવપ્રસાદે ‘તપગચ્છ કા ઈતિહાસ, ખરતરગચ્છ કા ઈતિહાસ, અંચલગચ્છ કા ઈતિહાસ’ (પ્ર. પાર્શ્વનાથ શોધપીઠ વારાણસી) અને અન્ય અનેક ગચ્છોના ઈતિહાસ લખ્યા છે. જે જુદા જુદા સામયિકોમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે.]

‘તેરહવીં चौदहवीं शताब्दि के जैन संस्कृत महाकाव्य’ શ્યામશંકર દીક્ષિત, પ્રકા. મલિક એન્ડ કંપની જયપુર. ઈ.સ. ૧૯૬૯.

‘આ. હેમચન્દ્ર: काव्यानुशासनम् च समीक्षात्मकमनुशीलनम्’ ડૉ. છગનલાલ શાસ્ત્રી, પ્રકા. પ્રાકૃત ભારતી અકાદમી. જયપુર.

રઘુવંશરીત્યાઋષભદેવવર્ણનમ્, કુમારસમ્પવરીત્યા ગિરનારવર્ણનમ્, જિનશતકમહાકાવ્ય, નેમિનાથસ્તવન-વિમલકીર્તિ (નાના છંદોમય) ૪ જિનસ્તુતિ-પુરન્ધરવિ. અનુસન્ધાન ૨૩.

૧. આના પરિચય માટે જુઓ પૃ. ૨૧૧-૨૧૨ ૨. જુઓ ઉપર્યુક્ત હિન્દી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૯૩-૯૪)

૩. આ કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ.સ. ૧૯૧૧માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. [આ. મુનિયન્દ્રસૂરિ દ્વારા વિવિધ હસ્તલિખિત પ્રતિઓનો ઉપયોગ કરવાપૂર્વક સંશોધિત-સંપાદિત આ કથારત્નાકરનું પ્રકાશન આ. ઝંકારસૂરિજ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલી સૂરત દ્વારા પુસ્તકાકારે થયું છે. પ્રો. હરિવલ્લભ ભાયાણીની અંગ્રેજીમાં પ્રસ્તાવના પણ આમાં છે.]

૪. જુઓ પૃ. ૨૨

૫. આ અનુવાદ ઈ. સ. ૧૯૨૦માં Meisterwerke orientlicher Literatur (485)માં Münchenથી છપાયો છે.

પ્રકરણ ૨૬: શ્રવ્ય કાવ્યો

(૩) લઘુ પદ્યાત્મક કૃતિઓ

પદ્યાત્મક શ્રવ્ય કાવ્યના બે પ્રકાર છે: (૧) બૃહત્ અને (૨) લઘુ. તેમાં પ્રથમ પ્રકારનો આપણે પ્ર. ૧૮-૨૪માં વિચાર કરી ગયા. હવે બીજો પ્રકાર હાથ ધરીશું તો જણાશે કે એમાં એક હજાર શ્લોક કરતાં ઓછા પરિમાણવાળા કાવ્યોનો સમાવેશ થાય છે. આ કાવ્યોને હું નીચે મુજબના પાંચ વિભાગમાં વિભક્ત કરું છું :-

(૧) સ્તુતિ-સ્તોત્રો, (૨) પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો (૩) અનેકાર્થી પદ્યો, (૪) વિજ્ઞાપિત્રો અને (૫) અવશિષ્ટ કાવ્યો.

સામાન્ય રીતે સ્તુતિસ્તોત્રનાં પદ્યની સરેરાશ સંખ્યા વીસેકની ગણાય. પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો માટે પણ લગભગ આવું વિધાન થઈ શકે. અનેકાર્થી પદ્ય તો એક જ પદ્યરૂપ છે. વિજ્ઞાપિત્રોનાં પદ્યોની સંખ્યા પણ એક રીતે ઓછી જ ગણાય. આને લઈને આ ચારે વિભાગગત કાવ્યો કરતાં પરિમાણની દૃષ્ટિએ ચડિયાતાં કાવ્યો તે અવશિષ્ટ કાવ્યો હોવાથી એનો નિર્દેશ આ પ્રકરણ દ્વારા સૌથી પ્રથમ કરું છું :-

(૫) બૃહત્ પરિમાણવાળાં કાવ્યો

નાગકુમાર-કાવ્ય યાને શ્રુતપંચમી-કથા (લ. વિ. સં. ૧૧૦૫)- આના કર્તા 'મહાપુરાણ વગેરેના પ્રણેતા દિ. મલ્લિષેણસૂરિ છે. એમણે આ કાવ્ય ૫૦૭ શ્લોકમાં પાંચ સર્ગમાં વિ. સં. ૧૧૦૫ના અરસામાં રચ્યું છે. એ દ્વારા એમણે શ્રુતપંચમીને લગતા વ્રતનો મહિમા વર્ણવ્યો છે.

P. ૨૩૯

સમાનનામક કૃતિઓ- 'રત્નયોગીન્દ્રે પાંચ સર્ગમાં નાગકુમારચરિત્ર રચ્યું છે. એનો પ્રારંભ "શ્રીમન્ વ્યવહિતારોપિ" થી થાય છે. આ નામની એકેક કૃતિ શિખામણિએ, ધર્મધરે (? ધર્મધીરે), દામનન્દિએ, વીરસેનના શિષ્ય 'શ્રીધરસેને અને વાદિરાજે તેમ જ અન્ય કોઈએ રચી છે.' આ બધી દિ. રચનાઓ હોય એમ લાગે છે.

'વૈરાગ્ય-શતક યાને પદ્માનન્દ-શતક (લ. વિ. સં. ૧૧૬૦)- આ ૧૦૩ પદ્યમાં મુખ્યત્વે

૧. આની રચના શકસંવત્ ૮૬૮માં કરાઈ છે.
૨. શું એઓ જ રત્નાકર છે ?
૩. એમણે આ કૃતિ આઠ સર્ગમાં ગોનાદમાં રચી છે.
૪. કેશવના પુત્ર પુષ્પદન્તે અપભ્રંશમાં નાયકુમારચરિય રચ્યું છે અને બાહુબલિ રાજહંસે કન્નડમાં રચ્યું છે. જિનમુનિએ અને બ્રહ્મચન્દ્રસાગરે મળીને નાગકુમારચરિત્ર રચી છે. એનો થોડોક ભાગ સંસ્કૃતમાં તો થોડોક કન્નડમાં છે.
૫. આ શતક "કાવ્યમાલા"ના સાતમા ગુચ્છક (પૃ. ૭૧-૮૫)માં છપાવાયું છે. એમાં કોઈ કોઈ પંક્તિ અપૂર્ણ છે. સદીકવૈરાગ્યશતકાદિગ્રન્થપંચકમ્ના નામે જે કૃતિ "દે. લા. જૈ. પુ. સં." તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૧માં છપાયેલ છે તેમાં ત્રીજા ગ્રન્થ તરીકે આ 'શતક' છપાવાયું છે. પં. લાલચંદ્ર ગાંધીનો "કવિ પદ્માનન્દ" નામનો લેખ "જૈન"માં ઈ. સ. ૧૯૨૭માં છપાયો છે.

‘શાર્દૂલવિકીરિત’ છંદમાં રચાયેલી કૃતિના કર્તા જૈન ગૃહસ્થ પદ્માનન્દ છે. એઓ નાગપુર (નાગોર)ના નેમિનાથનું ચૈત્ય કરાવનાર ધનદેવના પુત્ર થાય છે. ૧૦૨મા પદ્યમાં જિનવલ્લભસૂરિનો સુગુરુ તરીકે આ પદ્માનન્દે ઉલ્લેખ કર્યો છે. એ હિસાબે એમનો સમય વિક્રમની બારમી સદીનો ઉત્તરાર્ધ ગણાય. એમની આ કૃતિમાં વૈરાગ્યની ભાવના ભારોભાર ભરેલી છે.

^૧ભાષાન્તર- આ વૈરાગ્યશતકનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર થયેલું છે.

સમાનનામક કૃતિ- કોઈકે “સંસારમ્મિ અસારે”થી શરૂ થતું વેરગ્ગસયગ જ. મ.માં રચ્યું છે. P. ૨૪૦ એને સંસ્કૃતમાં ‘વૈરાગ્યશતક’ તરીકે ઓળખાવાય છે. એના ઉપર ‘ખરતર’ ગચ્છના ઉપાધ્યાય જયસોમના શિષ્ય ગુણવિનયે સંસ્કૃતમાં ^૨વ્યાખ્યા રચી છે અને એ પણ પ્રકાશિત છે.

વૈરોચન-પરાજય (લ. વિ. સં. ૧૧૮૦)- આ ^૩મહાપ્રબન્ધના કર્તા પ્રજ્ઞાયક્ષુ જૈન ગૃહસ્થ શ્રીપાલ છે. ^૪ એઓ ‘પોરવાડ’ વૈશ્ય સિદ્ધરાજ જયસિંહની પ્રતિભાશાળી પરિષદના પ્રમુખ સભ્ય હતા. એમને એ રાજા ‘ભાઈ’ (ભાતા) તરીકે સંબોધતા હતા એમ સોમપ્રભસૂરિકૃત કુમારવાલપડિબોહ અને સુમર્દિનાહચરિય (સુમતિનાથચરિત)ની પ્રશસ્તિ જોતાં જણાય છે. એ શ્રીપાલ ‘વાદી’ દેવસૂરિના પક્ષના સમર્થક હતા. એક દિવસમાં પ્રબન્ધ રચનાર તરીકે પ્ર. ચ- (શૃંગ ૨૨, શ્લો. ૨૦૪)માં એમનો નિર્દેશ છે. એ શ્રીપાલે દેવસૂરિના ગુરુભાઈ વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય હેમચન્દ્રે રચેલા ^૫‘નાભેય-નેમિ-દ્વિસન્ધાન’ નામના કાવ્યનું સંશોધન કર્યું હતું.

આ શ્રીપાલે ^૬‘દુર્લભ’ સરોવર યાને ‘સહજલિંગ’ સરોવરની, ^૭‘રુદ્રમાલની તેમ જ આનન્દપુર (વડનગર)ના ^૮વપ્રની એમ ત્રણ પ્રશસ્તિઓ તેમ જ યમકમય ^૯‘ચતુર્વિંશતિ-જિન-સ્તુતિ’ રચી છે. P. ૨૪૧

૧. આ ભાષાન્તર મૂળ સહિત “દેવસૌભાગ્ય શ્રાવિકા શાળા” (ખંભાત) તરફથી વિ. સં. ૧૯૯૭માં પ્રકાશિત “વૈરાગ્યશતકસ્તુતિદ્વાત્રિંશિકાદિ” નામના પુસ્તકમાં છપાવાયું છે.

૨. આ ઉપર્યુક્ત “સટીકવૈરાગ્યશતકાદિગ્રન્થપંચકમ્”ના સંગ્રહમાંનો પ્રથમ ગ્રન્થ છે જ્યારે બીજો ગ્રન્થ લક્ષ્મીલાભગણિનું વેરગ્ગરસાયણપયરણ છે, ચોથો ગ્રન્થ તે ‘ખરતર’ ગચ્છના ધર્મતિલકની ટીકા સહિત છપાયેલ જિનવલ્લભસૂરિકૃત ઉલ્લાસિકકમથોત છે અને પાંચમો ગ્રન્થ જિનવલ્લભસૂરિનું બે ચક્રબન્ધથી વિભૂષિત ધર્મશિક્ષા પ્રકરણ છે. [વૈરાગ્યશતક ઉપર ઈન્દ્રનન્દિસૂરીટીકાની નકલ પ્રા.ટે.માં છે.]

૩. ઉપર્યુક્ત સંગ્રહમાં એ છપાઈ છે.

૪. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૬૭)માં આની એકે હાથપોથી નોંધાઈ નથી પરંતુ એનો પરિચય આપતાં આને (પદ્યાત્મક) કાવ્ય ગણ્યું છે. એ નાટક તો નહિ હશે ?

૫. જુઓ પ્ર. ચ. (શૃંગ ૨૨, શ્લો. ૨૦૬).

૬. જુઓ પૃ. ૨૦૬

૭-૮. એજન (શૃંગ ૨૨, શ્લો. ૨૦૫)

૯. જુઓ “નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય” તરફથી પ્રકાશિત “પ્રાચીન લેખમાલા” પ્રથમ ભાગ (કાવ્યમાલા, ગુ. ૩૪)ગત ૪૫મો લેખ.

૧૦. આ વપ્ર અર્થાત્ કિલ્લો કુમારપાલે વિ. સં. ૧૨૦૮માં બંધાવ્યો હતો.

૧૧. આ ૨૯ પદ્યની સ્તુતિ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧, પૃ. ૧૨૧-૧૨૩)માં છપાવાઈ છે.

એમનાં કેટલાંક પદો પ્ર. ચ. (શૃંગ ૨૨)માં છે. જલ્લજ્જકૃત સૂક્તમુક્તાવલીમાં પણ બે પદો છે. એમના પુત્ર 'સિદ્ધપાલ કવિ ગણાય છે પણ એમની કોઈ કૃતિ હજી સુધી તો મળી આવી નથી, જો કે એમણે રચેલું કોઈ કોઈ પદ કુમારવાલપડિબોહમાં મળે છે. આ શ્રીપાલના પૌત્ર વિજયપાલે રચેલું 'દ્રૌપદી-સ્વયંવર નાટક તો મળે છે.

P. ૨૪૨

શ્રીપાલના પિતાનું નામ લક્ષ્મણ છે. એઓ વિમલશાહના વંશજ હશે અને દેલવાડમાં વિમલશાહના જિનમંદિરમાં જે સંગેમરમરની પુરુષ-પ્રતિમા છે તે આ શ્રીપાલની હશે એમ મુનિ જિનવિજયે “મહાકવિ વિજયપાલ અને તેના પિતામહ મહાકવિ શ્રીપાલ” નામના લેખમાં કહ્યું છે. વિશેષમાં આ લેખમાં એમણે શ્રીપાલ, સિદ્ધપાલ અને વિજયપાલનો પરિચય આપ્યો છે. આ ઉપરાંત એમાં એમણે શ્રીપાલના પિતા લક્ષ્મણથી માંડીને વિજયપાલની વિદ્યમાનતાના સમયનું નીચે મુજબ અનુમાન થઈ શકે છે એમ કહ્યું છે :-

૧. લક્ષ્મણ વિ. સં. ૧૧૦૦-૧૧૫૦. ૨. શ્રીપાલ વિ. સં. ૧૧૫૧-૧૨૧૦.
૩. સિદ્ધપાલ વિ. સં. ૧૨૧૧-૧૨૫૦. ૪. વિજયપાલ વિ. સં. ૧૨૫૧-૧૩૦૦.

P. ૨૪૩

‘કુમાર-વિહાર-શતક (લ. વિ. સં. ૧૨૩૦)-આ “નાટ્ય-દર્પણ ઇત્યાદિના પ્રણેતા રામચન્દ્રગણિએ ૧૧૬ પદમાં વિવિધ છંદમાં રચેલું ખંડકાવ્ય છે. પ્રારંભમાં પાટણમાંના “કુમારવિહાર” નામના જિનપ્રાસાદમાં -ચૈત્યમાં રહેલી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાનું આઠ પદ દ્વારા વર્ણન છે. એમ કરીને કર્તાએ એ પ્રભુનાં ગુણગાન ગાયાં છે. ત્યાર બાદ ‘કુમારપાલે બંધાવેલા ઉપર્યુક્ત ચૈત્યનું કવિઓને છાજે તેવી રીતે મનમોહક વર્ણન કરાયું છે. આ ચૈત્યની સમૃદ્ધિ અને સાધનસામગ્રી પુષ્કળ છે એ બાબત અહીં દર્શાવાઈ છે. શ્લો. ૩૭માં ચૈત્યને આકાશ સાથે અને શ્લો.

૧. સુમર્ધનાહચરિય અને કુમારવાલપડિબોહ એ બંનેની પ્રશસ્તિમાં સિદ્ધપાલને ‘કવિચક્રમસ્તકમણિ’ કહ્યા છે.
૨. આ નાટક જિનવિજયજીની પ્રસ્તાવના સહિત “જૈ. આ. સ.” તરફથી ઇ.સ. ૧૯૧૮માં છપાવાયું છે.
૩. આ લેખ “પુરાતત્ત્વ” (વર્ષ ૧, અંક ૧. પૃ. ૧૧૩-૧૨૧)માં છપાવાયો છે. એમાં સિદ્ધપાલે રચેલાં પદો અપાયાં છે.
૪. આ ખંડકાવ્ય સુધાભૂષણકૃત અવચૂર્ણિ, ગુજરાતી ભાવાર્થ અને વિશેષાર્થ સહિત “જૈ. આ. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૯૬૬માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે. એની ગુજરાતી પ્રસ્તાવનામાં કહ્યું છે કે અવચૂર્ણિકાર સુધાભૂષણે અવચૂર્ણિના પ્રારંભમાં એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે ઉપર્યુક્ત પ્રાસાદમાં ૭૨ દેવકુલિકાઓ હતી, મુખ્ય પ્રાસાદમાં ‘ચન્દ્રકાન્ત’ મણિની ૧૨૫ આંગળની પ્રતિમા હતી, સર્વત્ર કળશો અને સ્તંભો સુવર્ણના હતા અને ૯૬ કોટિ દ્રવ્ય ખર્ચી કુમારપાલે આ પ્રાસાદ બંધાવ્યો હતો પરંતુ મુદ્રિત પ્રતિમાં જે આ અવચૂર્ણિ છપાઈ છે તેમાં તો આવો પ્રારંભિક ભાગ જ નથી તેનું શું ?
૫. એના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૮૦-૧૮૬)
૬. આનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન સોમપ્રભસૂરિએ કુમારવાલપડિબોહમાં કર્યું છે. એમાં આ મંદિરને ૨૪ જિનાલયથી રમણીય અને ‘ચન્દ્રકાન્ત’ મણિની પાર્શ્વનાથની મૂળ પ્રતિમાવાળું હોવાનું કહ્યું છે.
૭. જુઓ શ્લો. ૯.

૩૮માં 'હિમાલય સાથે સરખાવવામાં કવિએ કમાલ કરી છે. શ્લો. ૩૮માં વહાણની તુલના કરાઈ છે. શ્લો. ૮૪માં 'ઉલ્લૂલ' શબ્દ વપરાયો છે. એનો અર્થ મુદ્રિત અવયૂર્ણિ (પત્ર ૮૮અ)માં 'મંગલ-ધ્વનિ' કરાયો છે.

અવયૂર્ણિ— આ ખંડકાવ્ય ઉપર સુધાભૂષણે અવયૂર્ણિ રચી છે. એઓ વિશાલરાજના શિષ્ય પં. વિવેકસાગરગણિના શિષ્ય થાય છે. યૂર્ણિને કેટલાક 'વૃત્તિ' કહે છે. એમાં શબ્દાર્થ પૂરતું સ્પષ્ટીકરણ છે.

ટીકા— આના કર્તા વિબુધરાજ છે.

કુમાર-વિહાર-પ્રશસ્તિ (લ. વિ. સં. ૧૨૩૦)— આના કર્તા 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય વર્ધમાનગણિ છે. એમણે આ કાવ્ય ૮૭ પદ્યોમાં રચ્યું છે. એમાં 'કુમારવિહાર' નામના ચૈત્યનું પ્રશંસાત્મક વર્ણન હશે એમ એનું નામ જોતાં જણાય છે.

લક્ષ્મણ-વિહાર-પ્રશસ્તિ (વિ. સં. ૧૪૭૩)— આ પ્રશસ્તિ 'ખરતર' ગચ્છના કીર્તિરાજે વિ. સં. ૧૪૭૩માં રચી છે અને એનું સંશોધન જયસાગરગણિએ કર્યું છે.^૧ જે 'લક્ષ્મણવિહાર' અંગે આ પ્રશસ્તિ છે એ વિહાર—જિનાલય જિનરાજસૂરિના ઉપદેશથી વિ. સં. ૧૪૫૮માં બંધાવવો શરૂ કરાયો હતો.

શાન્તિનાથ-જિનાલય-પ્રશસ્તિ (વિ. સં. ૧૪૭૩)— આના કર્તા 'ખરતર' ગચ્છના જયસાગરગણિ છે. એમણે આ પ્રશસ્તિ વિ. સં. ૧૪૭૩માં રચી છે. આ દ્વારા એમણે શાન્તિનાથના જિનમંદિરની પ્રશંસા કરી છે.

P. ૨૪૪

ચિત્રદુર્ગ-મહાવીર પ્રાસાદ-પ્રશસ્તિ^૨ (વિ. સં.^૩ ૧૪૮૫)— આ નામ કહી આપે છે તેમ આ ચિત્રદુર્ગના અર્ધાત્મ ચિત્તોડના મહાવીરસ્વામીના જિનાલયને અંગેની ૧૦૪ શ્લોકની પ્રશસ્તિ છે.^૪ એ વિ. સં. ૧૪૮૫માં ચારિત્રરત્નગણિએ રચી છે. એમાં સોમસુન્દરસૂરિ વિષે ઉલ્લેખ છે.

સંભવ-જિનાલય-પ્રશસ્તિ (વિ. સં. ૧૪૮૭)—આની રચના 'ખરતર' ગચ્છના જયસાગરસૂરિના શિષ્ય સોમકુંજરે વિ.સં. ૧૪૮૭માં કરી છે. આ પ્રશસ્તિ સંભવનાથના જિનાલયને અંગેની છે. જુઓ જેસલ.સૂચી (પૃ. ૬૮-૬૯).

૧. શ્લો. ૭૬માં હિમાલયને 'તુહિનગિરિ' કહ્યો છે. અહીં કુબેરાદ્રિ અને હેમાચલનો એટલે કે અવયૂર્ણિ પ્રમાણે કેલાસ અને મેરુનો ઉલ્લેખ છે.

૨. જૈ. આ. સ. તરકથી વિ. સં. ૧૮૬૬માં આ પ્રકાશિત છે.

૩. જુઓ પ્રો. પિટર્સનનો ત્રીજો હેવાલ (પૃ. ૩૧૬) ૪. જુઓ પત્તન.સૂચી (ભા. ૧, પૃ. ૬૩-૬૪).

૫. આ પ્રશસ્તિ "રૉયલ એશિયાટિક જર્નલ" (પૃ. ૩૩, ૫. ૪૨-૬૦)માં ઈ. સ. ૧૮૦૮માં છપાવાઈ છે.

૬-૭. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૨૩)માં આનું નામ 'ચિત્રદુર્ગ-મહાવીર-વિહાર પ્રશસ્તિ' અપાયું છે અને એ વિ. સં. ૧૫૦૮ની રચના હોવાનું કહ્યું છે. આ અંગે મુંબઈ સરકારની માલિકીની ભાં. પ્રા. સં. મં. માં જે હાથપોથી છે તે તપાસાવી ઘટે.

૮. આ પ્રશસ્તિનો કેટલોક સારાંશ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૪૫૪-૪૫૫)માં અપાયો છે.

P. ૨૪૫

‘મૃગાવતી-ચરિત્ર’ યાને ‘ધર્મસારશાસ્ત્ર’ (લ. વિ. સં. ૧૨૭૦)– આના કર્તા ‘મલધારી’ ગચ્છના દેવપ્રભસૂરિ છે. એમણે ૧૮ સર્ગનું ‘પાંડવચરિત્ર’ રચ્યું છે. એમનું આ મૃગાવતી-ચરિત્ર પાંચ વિશ્રામમાં વિભક્ત છે. એમાં અનુક્રમે ૨૬૪, ૨૮૮, ૨૫૪, ૩૬૬ અને ૬૬૬ પદ્યો છે. આમ ૧૮૪૮ એકંદર પદ્યો છે. પ્રથમ વિશ્રામનું નામ “મૃગાવતી-સમાગમ” છે. બાકીના માટે નામ અપાયાં નથી. પાંચમા વિશ્રામમાં પદ્ય ૫૬૯-૫૯૧માં મધુભિન્દુનું દૃષ્ટાંત વર્ણવાયું છે.

મૃગાવત્યાખ્યાન (ઉ. વિ. સં. ૧૬૫૨)– આ ૮૦૦ શ્લોક જેવું આખ્યાન હીરવિજયસૂરિએ રચ્યું છે.

મૃગાવતી-કથા– આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

P. ૨૪૬

‘સુકૃતસંકીર્તન’ (લ. વિ. સં. ૧૨૮૦)– આ ઐતિહાસિક કાવ્યના રચનાર ઠક્કુર અરિસિંહ છે. એઓ લવણસિંહના પુત્ર, ‘વાયડ’ ગચ્છના જીવદેવસૂરિના ભક્ત અને અમરચન્દ્રસૂરિના કલાગુરુ થાય છે. આ અરિસિંહને હાથે કાવ્યદીક્ષા લેનારા આ અમરચન્દ્રસૂરિએ રાણા વીરધવલ સાથે એમનો પરિચય કરાવ્યો તે પ્રસંગને તેમ જ મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ સાથેના પ્રાસ્તાવિક વિનોદને લક્ષીને શીઘ્ર કાવ્યો આ અરિસિંહે રચેલાં મળે છે. એમની મુખ્ય કૃતિ તો આ સુકૃતસંકીર્તન છે. એ ૧૧ સર્ગમાં વિભક્ત છે. એમાં ‘૫૫૫ પદ્યો છે. આ કાવ્યમાં વનરાજથી માંડીને સામંતસિંહ સુધીના, મૂલરાજથી માંડીને ભીમદેવ સુધીના તેમ જ અર્જોરાજથી માંડીને વીરધવલ સુધીના નૃપતિઓનો સંક્ષિપ્ત પરિચય અપાયો છે જ્યારે વિસ્તારથી તો વસ્તુપાલનું ચરિત્ર આલેખાયું છે અને તેમ કરતી વેળા એ મંત્રીશ્વર કરેલી યાત્રાનું વર્ણન કરાયું છે. આ કાવ્યના પ્રત્યેક સર્ગના અંતનાં પાંચ પાંચ પદ્યો અમરચન્દ્રસૂરિએ રચ્યાં છે. એ પૈકી પહેલાં ત્રણ વસ્તુપાલની પ્રશંસારૂપ છે અને ચોથું પદ્ય આ અરિસિંહના અને એના કાવ્યચાતુર્યના કીર્તનરૂપ છે, જ્યારે પાંચમું પદ્ય આ પદ્યો રચનાર અમર પંડિતનું નામ પૂરું પાડે છે.

રાજમતી-વિપ્રલંભ (લ. વિ. સં. ૧૨૮૫)– આ ખંડ કાવ્યના અને એની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિના કર્તા દિ. પં. આશાધર છે. એમણે આ કાવ્યનો ધર્મામૃતની પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૧૨)માં ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ કાવ્ય કે એની ઉપર્યુક્ત વૃત્તિ હજી સુધી તો અનુપલબ્ધ છે. પરંતુ એનો વિષય રાજમતીનો નેમિનાથથી વિયોગ થયો તે હોવો જોઈએ એમ એનું નામ વિચારતાં જણાય છે.

૧. આ ચરિત્ર હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઇ. સ. ૧૮૦૮માં પત્રાકારે પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.
૨. પાંચમાં વિશ્રામની પુષ્પિકામાં પ્રસ્તુત કૃતિ માટે ‘ધર્મસારચૂડામણિ’ એવું વિશેષણ વપરાયું છે. એ ઉપરથી આ નામ યોજાયું હશે.
૩. જુઓ પૃ. ૧૧૨
૪. આનાં પરિમાણ નીચે મુજબ છે :-
પત્ર ૧-૨૫, ૨૬-૫૩, ૫૩-૭૭, ૭૭-૧૧૫ અને ૧૧૬-૧૭૨.
૫. આ કાવ્ય “જૈ. આ. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૮૭૪માં પ્રકાશિત કરાયું છે. [આનો અંગ્રેજી અનુવાદ ઈંડીયન એટીક્વરી ભા. ૩૧માં મૂળ અને બુદ્ધરનો જર્મન અનુવાદ સિત્સુંગસ્વેરિખ્તે (ભા. ૧૧૯, સ. ૧૮૯૯)માં બન્ને જર્મન અને અંગ્રેજી સાથે સિંધી ગ્રં. ૩૨માં પ્રકાશિત છે.]
૬. L C V (પૃ. ૯૪)માં ૫૫૩નો ઉલ્લેખ છે પરંતુ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૪૪૩)માં તો ૫૫૫નો છે.

સ્વોપજ વૃત્તિ— આ અત્યારે તો અનુપલબ્ધ છે.

‘જગદૂચરિત’ (લ. વિ. સં. ૧૩૭૫)—આ ધનપ્રભસૂરિના શિષ્ય સર્વાનન્દસૂરિએ સાત સર્ગમાં ૩૮૮ પદ્યમાં રચેલું ઐતિહાસિક કાવ્ય છે. સ. ૬, શ્લો. ૬૮માં ગુજરાતમાં વિ. સં. ૧૩૧૨-૧૫માં પડેલા દુકાળનું વર્ણન છે. એ સમયે કચ્છમાંના ભદ્રેશ્વરના શ્રીમાળી જૈન ‘જગદુશાહે કેવી રાહત આપી તે અહીં વર્ણવાયું છે. સ. ૬, શ્લો. ૨૫માં રાજા વીસલદેવનો ઉલ્લેખ છે. કંથકોટ, ભદ્રેશ્વર વગેરેનાં વર્ણનો, લોકોની રીતભાત, સિંધ, કચ્છ વગેરેના રાજાઓને લગતી હકીકત ઇત્યાદિ વિવિધ બાબતો આ કૃતિમાં આલેખાઈ છે.

જગદુશાહપ્રબંધ— આની એક હાથપોથી લીંબડીના ભંડારમાં છે.

P. ૨૪૭

‘કાલકાચાર્યકથા’ (લ. વિ. સં. ૧૪૦૦)— આનો પ્રારંભ ‘શ્રીવીરવાચ્યાનુ’થી થાય છે. એમાં ૬૫ પદ્યો છે. પાંચમની સંવત્સરીને બદલે ચોથની કરનાર કાલકસૂરિની કથા આમાં કોઈકે આલેખી છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૩૨માં લખાયેલી છે. આની તાડપત્રીય પ્રતિ પણ મળે છે. અને એ ઈ. સ.ની ૧૪મી સદીની આસપાસની હોવાનું મનાય છે.

કાલકાચાર્યની કથાની વિવિધ વાચનાઓ (recensions)ની ચકાસણી કરી તેનું પૃથ્થકરણનું કાર્ય પ્રો. નોર્મન ડબલ્યુ બ્રાઉને ‘The Story of Kalaka’માં કર્યું છે.

કાલિકાચાર્યકથાસંગ્રહ— આનો પ્રારંભ આગમિક પ્રાચીન સાહિત્યમાંના છ સંદર્ભથી કરાયો છે. ત્યાર બાદ અનાગમિક સાહિત્યમાંથી કાલકસૂરિને અંગેની ૩૦ કથાઓ આપઈ છે. એનું સંપાદન પં. અંબાલાલ પ્રેમચંદ શાહે કર્યું છે. એમણે વિસ્તૃત ઉપોદ્ઘાત દ્વારા કથાકારોનો તેમ જ ‘કાલક’ નામના ત્રણ સૂરિનો અને એમને લગતી આઠ ઘટનાનો પરિચય આપ્યો છે. આ સંગ્રહમાં ઉપર્યુક્ત કથા ઉપરાંત નીચે મુજબની સ્વતંત્ર ૧૧ સંસ્કૃત કથાઓ છે :—

P. ૨૪૮

૧. આ મગનલાલ દલપતરામ ખખ્ખરે ગુજરાતી ભાષાંતરે સહિત મુંબઈથી ઈ. સ. ૧૮૯૬માં પ્રકાશિત કર્યું છે. [“હર્ષપુષ્પા.” ગ્રં. માં સં. ૨૦૩૯માં પ્રતાકાર અને પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

૨. કેસરકુશલે વિ. સં. ૧૭૧૬માં જગદુપ્રબંધરાસ રચ્યો છે. ભાવપ્રભસૂરિએ જૈનધર્મવરસ્તોત્રની સ્વોપજ વૃત્તિ (પૃ. ૪૦-૪૩)માં સંક્ષેપમાં “જગદૂક-પ્રબંધ” રજૂ કર્યો છે.

૩. એણે જિનેશ્વરોનાં, શિવનાં અને વિષ્ણુનાં મંદિરોનો જીણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો અને મુસ્લિમો માટે મસીદ બંધાવી હતી.

૪. આ કથા “દે. લા. જૈ. પુ. સંસ્થા” તરફથી જે “કલ્પસૂત્ર” ઈ. સ. ૧૯૧૪માં છપાયું છે તેના અંતમાં અપાઈ છે. વિશેષમાં આ જ કથા આ પ્રકાશન તેમ જ ૧૧ હાથપોથીઓના આધારે The Story of Kalakaમાં પૃ. ૯૮-૧૦૧માં છપાવાઈ છે. એનું સંપાદન આ કાલકસૂરિને અંગેની બીજી પાઈય કથાઓ અને એના અંગ્રેજી અનુવાદો વગેરે સહિત પ્રો. ડબલ્યુ નોર્મન બ્રાઉને કર્યું છે અને એ ચિત્રો સહિત વૉશિંગ્ટનના “સ્મિથસોનિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૩માં વૉશિંગ્ટનથી પ્રકાશિત કરાયું છે. આ ઉપરાંત આ કથા કાલકને બદલે ‘કાલિક’ એવા અશુદ્ધ પ્રયોગપૂર્વક જે “શ્રી કાલિકાચાર્યકથાસંગ્રહ” શ્રી સારાભાઈ મ. નવાબે ૩૭ પ્લેટ (plate)ગત ૮૮ ચિત્રો સહિત ઈ. સ. ૧૯૪૯માં છપાવ્યો છે તેમાં પણ છે.

૫. આ પુસ્તક વૉશિંગ્ટનથી ઈ. સ. ૧૯૩૩માં છપાવાયું છે.

૧. દેવેન્દ્રસૂરિકૃત કથા. આમાં ૮૩ પદો છે. એના પ્રણેતા જગચ્ચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય હોય તો આ કથા મોડામાં મોડી વિ. સં. ૧૩૨૭ની ગણાય.
૨. રામભદ્રકૃત કથા. આમાં ૧૨૫ પદો છે. એના રચનાર 'વાદી' દેવસૂરિના શિષ્ય જયપ્રભસૂરિના શિષ્ય થાય છે.
૩. વિનયચન્દ્રપ્રણીત કથા. આમાં ૮૯ પદો છે અને આના પ્રણેતા રત્નસિંહસૂરિના અંતેવાસી થાય છે. એમણે પજ્જોસવણાકપ્પ ઉપર વિ. સં. ૧૩૨૫માં નિરુક્ત રચ્યું છે.
૪. મહેશ્વરસૂરિરચિત કથા. આ પર પદની કૃતિની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૩૬૫માં લખાયેલી છે. આ કૃતિના 'પલ્લીવાલ' ગચ્છના છે.
૫. અજ્ઞાતકર્તૃક કથા. આમાં ૬૫ પદો છે. એને અંગે કોઈ કે બાલાવબોધ રચ્યો છે.
૬. જિનદેવકૃત કથા. આ ૯૭ પદોની કથા છે. આ મુનીશ્વર જિનપ્રભસૂરિના પ્રિય શિષ્ય થાય છે.
૭. માણિક્યસૂરિકૃત કથા. આમાં ૧૦૨ પદો છે અને એનો પ્રારંભ "વન્દા રુહરિવન્દારુ"થી થાય છે.
૮. દેવકલ્લોલકૃત કથા. આ વિ. સં. ૧૫૬૬ની રચના છે. એમાં ૧૦૪ પદો છે અને એના પ્રણેતા પાઠક કર્મસાગરના શિષ્ય થાય છે.
૯. અજ્ઞાતકર્તૃક કથા. આ ૬૭ પદોની કથાની શરૂઆત "શ્રીવર્ધમાનપદપદ્મા"થી કરાઈ છે. અંતિમ પદના અન્ત્ય ચરણમાં કર્તાએ પોતાનું 'વિબુધતિલક' નામ ગોપવ્યું હોય તો ના નહિ.
૧૦. અજ્ઞાતકર્તૃક કથા. 'જીયાત્ સ કાલકાચાર્યઃ'થી શરૂ થતી આ કથામાં ૧૯ પદો છે.
૧૧. સમયસુન્દરગણિકૃત કથા. "પ્રણમ્ય શ્રીગુરુ"થી શરૂ થતી આ કથા ગદ્યમાં વિ. સં. ૧૬૬૬માં રચાઈ છે. વચ્ચે વચ્ચે ૩૭ પદો છે. કોઈકે એના ઉપર બાલાવબોધ રચ્યો છે.

આ ઉપરાંત પ્ર. ચ. પુષ્કમાલાની વૃત્તિ, શુભશીલગણિકૃત ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-વૃત્તિ તેમ જ ઉવએસમાલાની સિદ્ધર્ષિકૃત વૃત્તિમાં કાલકાચાર્યનો વૃત્તાન્ત છે. નિસીહની જિનદાસગણિકૃત વિસેહચુણિમાં કાલકસૂરિની કથા છે તે આ સૂરિને અંગેની સ્વતંત્ર તેમ જ આનુષંગિક કથાઓમાં સૌથી પ્રાચીન હોય એમ લાગે છે.

^૧જૈન મેઘદૂત યાને મેઘદૂત (ઉ. વિ. સં. ૧૪૪૯)– આના કર્તા 'અંચલ' ગચ્છના મહેન્દ્રસૂરિના પટ્ટધર મેરુતુંગસૂરિ છે. એમણે સત્તરિભાસ ઉપર વિ.સં. ૧૪૪૯માં ટીકા રચી છે. એમાં એમણે પોતાની નીચે મુજબની કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે :–

(૧) મેઘદૂત (પ્રસ્તુત કૃતિ), (૨) એની વૃત્તિ, (૩) ષડ્દર્શન સમુચ્ચય (ષડ્-દર્શન-નિર્ણય), (૪) કાતંત્ર ઉપર ^૩બાલાવબોધ, (૫) ધાતુપારાયણ ઇત્યાદિ.

૧. આ કથા "જિનદત્તસૂરિ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ" તરફથી જે પજ્જોસવણાકપ્પ કલ્પલતા સહિત ઇ.સ. ૧૯૩૯માં છપાવાયેલ છે તેના અંતમાં પણ અપાયેલી છે.

૨. આ કાવ્ય શીલરત્નની ટીકા સહિત "જૈ. આ. સ." તરફથી ઇ. સ. ૧૯૨૪માં પ્રકાશિત થયેલું છે.

૩. આની નોંધ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧)માં લેવાની રહી ગઈ છે. [આ આવૃત્તિમાં લીધી છે.]

આ ઉપરથી આ પ્રસ્તુત મેઘદૂત વિ. સં. ૧૪૪૯ કરતાં તો પછી રચાયું નથી એમ ફલિત થાય છે.

P. ૨૫૦

આ કાવ્ય ચાર સર્ગમાં 'મન્દાકાંતા'માં ૧૯૬ પદ્યમાં રચાયેલું છે.

વિષય— નેમિનાથ રાજમતી સાથે લગ્ન કર્યા વિના ચાલ્યા ગયા એથી એ સતી મૂર્ચ્છિત બની. ભાનમાં આવતાં એ મેઘને જુએ છે અને એનો સત્કાર કરે છે અને એના દ્વારા નેમિનાથને સંદેશો મોકલવા તૈયાર થાય છે. આમ કહી કવિ એમનો પરિચય કરાવે છે. પ્રથમ સર્ગમાં નેમિનાથની બાલકીડા અને પરાકમલીલા અને બીજામાં વસંતના વર્ણનની સાથે સાથે એ પ્રભુની વસંતકીડા આલેખાઈ છે. ત્રીજામાં વિવાહ મહોત્સવ અને નેમિનાથનો ગૃહત્યાગ વર્ણવાયા છે. ચોથામાં વિરહિણી રાજમતી મેઘને પોતાની દશાથી પરિચિત કરે છે અને અંતે નેમિનાથને સંદેશો મોકલે છે એ વાત રજૂ કરાઈ છે.

આ કાવ્ય ઉપર નીચે મુજબનું વિવરણાત્મક સાહિત્ય છે :—

- (૧) વૃત્તિ— આના કર્તા મેરુતુંગસૂરિ જાતે છે.
- (૨) ટીકા— આના કર્તા 'અંચલ' ગચ્છના જયકીર્તિસૂરિના શિષ્ય શીલરત્ન છે. એમણે આ ટીકા માણિક્યસુન્દરની સહાયતાથી વિ. સં. ૧૪૯૧માં રચી છે. એમાં એમણે સિ. હે., કાવ્યાલંકાર વગેરેમાંથી અવતરણો આપ્યાં છે.
- (૩) ટીકા— જયકીર્તિસૂરિના શિષ્ય મહીમેરુગણિએ ૧૪૪૪ શ્લોક જેવડી આ ટીકા વિ. સં. ૧૫૪૬માં રચી છે.
- (૪) ટિપ્પન— કોઈકે ૪૫૦ શ્લોક જેવડું આ ટિપ્પન રચ્યું છે.

^૧સુલસાયરિત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૪૫૩)— આના કર્તા મલયસુન્દરીચરિત્રના પ્રણેતા 'આગમ' ગચ્છના જયતિલકસૂરિ છે. એમણે લગભગ ૫૪૦ શ્લોકમાં આઠ સર્ગમાં આ ચરિત્ર રચ્યું છે. એમાં સતી સુલસાનું જીવનવૃત્ત આલેખાયું છે

P. ૨૫૧

^૨રત્નચૂડ-કથા (લ. વિ. સં. ૧૪૬૦)— આ ૫૪૮ પદ્યમાં રચાયેલી કથાના કર્તા રત્નસિંહસૂરિના શિષ્ય જ્ઞાનસાગર છે. એમણે આ દ્વારા દાનધર્મની વિશેષતા નિર્દેશી છે. અહીં અપાયેલી રત્નચૂડની કથા નીચે મુજબ છે :—

જૈન શ્રેષ્ઠી રત્નાકરની પત્ની સરસ્વતી સ્વપ્નમાં રત્નની રાશિ જુએ છે અને બીજે દિવસે સવારે એ બાબત એ એનાં પતિને કહે છે. શ્રેષ્ઠી સ્વપ્નપાઠકને મળે છે અને એ સ્વપ્નની ઉત્પત્તિના

૧. જૈ.આ.સ. તરફથી ઈ.સ. ૧૯૨૪માં આ પ્રકાશિત છે.

૨. આની વિ. સં. ૧૪૫૩માં લખાયેલી એક હાથપોથી અહીંના જૈનાનંદ પુસ્તકાલયમાં છે.

૩. આ "પ. જૈ. ગ્રં."માં વિ. સં. ૧૯૭૪માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. એનો પ્રો. હર્ટલે જર્મનમાં અનુવાદ

"Indische Marchenromane"માં "લાઈપ્સિગ"થી ઈ. સ. ૧૯૨૨માં છપાયો છે.

નવ પ્રકારો અને ક્યું સ્વપ્ન ક્યારે કેવી રીતે ફળે ઇત્યાદિ હકીકત વિસ્તારથી કહે છે.^૧ આગળ જતાં સરસ્વતી પુત્રને જન્મ આપે છે અને એનું નામ 'રત્નચૂડ' પડાય છે. એ મોટો થતાં એને લેખશાળામાં મોકલાય છે. ત્યાં ભણીગણી તૈયાર થતાં એ પોતાના પિતાની દુકાને બેસે છે. ધનાઢય હોવાથી એ ગર્વિષ્ઠ રહે છે. એ ઉપરથી એક વેળા સૌભાગ્ય મંજરી નામની વેશ્યા એને કહે છે કે બાપની પૂંજી ઉપર આ અભિમાન શા કામનું ? એ ઉપરથી એ પરદેશ જવા તૈયાર થાય છે. એ સમયે એના પિતા એને ઉપદેશ આપે છે. પ્રવાસમાં કેમ વર્તવું વગેરે સામાન્ય શિખામણ આપી ધૂર્ત લોકોના ધામરૂપ 'ચિત્રકૂટ' દ્વીપમાં આવેલા 'અનીતિપુર'માં નહિ જવું અને કદાચ જવું પડે તો ઝટ ત્યાંથી નીકળી જવાનું કહે છે.

P. ૨૫૨

રત્નચૂડ વહાણમાં કિંમતી વસ્તુઓ ભરી પરદેશ જાય છે અને કર્મસંયોગે એ જ 'અનીતિપુર'માં આવી પહોંચે છે. એ વેળા ચાર વણિક એને મળે છે અને એઓ એને સગા છે એવી ખોટી છાપ એના ઉપર પાડે છે અને વહાણમાં ભરેલો માલ અમે વેચી આપીશું અને તમે કહ્યો તે ઇષ્ટ વસ્તુથી ભરી આપીશું એમ કહી એની સંમતિ મેળવી એ માલ એમાંથી ખાલી કરે છે.

બીજે દિવસે રત્નચૂડ રાજાને મળવા ઊપડે છે. ત્યાં કોઈ પાદુકા બનાવનાર એને પાદુકા ભેટ આપે છે. મૂલ્ય પૂછતાં એ કહે છે કે મને રાજી કરજો એટલે થયું. એની હા પાડી રત્નચૂડ આગળ વધે છે ત્યાં તો એક કાણિયો આવી એને કહે છે કે હું જુગારમાં હારી ગયો એટલે તમારા પિતા પાસે મેં મારી એક આંખ ગીરો મૂકી લાખ દીનાર લીધા હતા. એ રકમ આજે તમને હું પાછી આપું છું વાસ્તે તમે મને મારી આંખ પાછી આપો. રત્નચૂડ આ સાંભળી આભો બની જાય છે. છતાં દ્રવ્ય તો એ લઈ લે છે.

રત્નચૂડ થોડોક ચાલ્યો એટલે એને ચાર ધૂતારા મળ્યા. એ માંહોમાંહે વાદ કરતા હતા કે સમુદ્રનું માપ નીકળે કે નહિ ? ચોથો ધૂતારો રત્નચૂડને પાનો ચડાવી એનું માપ કાઢી આપવાનું એની પાસે કબૂલ કરાવે છે અને કહે છે કે જો તમે આ કાર્ય કરી શકશો તો અમે ચારે જણ અમારું ધન તમને આપી દઈશું, નહિ તો તમારું બધું લઈ લઈશું, રત્નચૂડ શરત કબૂલ રાખે છે.

૨. ૨૫૩

આ બધા ધૂર્ત જનોને કેમ પહોંચી વળવું એ વિચાર આવતાં રત્નચૂડ રણઘંટા વેશ્યાને ત્યાં જાય છે અને એને હજાર દીનાર આપી રાજી કરે છે. એ વેશ્યા એને સ્ત્રીનો વેષ પહેરાવી પોતાની માતા યમઘંટા પાસે લઈ જાય છે. તે પૂર્વે એ કહે છે કે આ ધૂતારાઓનું નગર છે. રાજા, મંત્રી, શેઠ, આરક્ષક (કોટવાલ), પુરોહિત અને મારી મા વિદેશીને છેતરી એનું ધન સરખે ભાગે વહેંચી લે છે.

યમઘંટા રણઘંટાને પૂછે છે કે આ કોણ છે ? એનો એ બનાવટી ઉત્તર આપે છે. એવામાં પેલા ચાર વણિકો યમઘંટા પાસે આવી પોતે એક મુસાફરને કેવો ફસાવ્યો છે તે કહે છે. એ ઉપરથી એ કહે છે કે જો એ મચ્છરોનાં હાડકાંથી વહાણ ભરી આપવાનું કહ્યું તો તમે બની જશો. ત્યારે પેલા

૧. શ્લો. ૪૪માં કહ્યું છે કે જે શુભ આશયવાળો પુરુષ સ્વપ્નમાં મરઘી ઘોડી કે કૌંચી જુએ તેને ત્યાં કન્યાનો જન્મ થાય અથવા તો તેને પત્ની મળે.

ચાર કહે છે કે એ બાળકમાં એવી બુદ્ધિ ક્યાંથી હોય ? એ સાંભળી યમઘંટા 'રોહકની કથા વિસ્તારથી કહે છે.' એ સાંભળી એ ચાર જાય છે.

થોડી વારે પેલો પાદુકાવાળો આવે છે અને રત્નચૂડ બધું આપે તો રાજી થયો એમ પોતે કહેનાર છે એમ કહે છે. યમઘંટા કહે છે કે એમાં તું ફાવીશ નહિ. એમ કહી સોમશર્માના પિતાની- 'શેખચલ્લી જેવા વિચાર કરનારની કથા કહે છે અને ઉમેરે છે કે તારી પાદુકા હવે તને પાછી નહિ મળે, કેમકે એ તને પૂછશે કે રાજાને ત્યાં પુત્ર આવ્યો છે એથી તું રાજી થયો છે કે નહિ ત્યારે તારે 'રાજી થયો છું' એમ જ કહેવું પડશે ને ?

એ ગયો એટલે પેલો કાણિયો આવ્યો. એને સુબુદ્ધિની 'કથા કહી. પછી એણે કહ્યું કે એ કહેશે કે મારે ત્યાં ઘણા જનો આંખ ગીરો મૂકી ગયા છે તો તારી કંઈ છે એ હું તોલીને કહી શકું : વાસ્તે બીજી આંખ કાઢી આપ એ સાંભળી કાણિયો ચાલતો થયો.

P. ૨૫૪

થોડી વારે પેલા ચાર વણિક આવ્યા અને એમણે કહ્યું કે સમુદ્રનું માપ કઢાવવાની અમે શરત કરી આવ્યા છીએ. હવે એ પરદેશીનું ધન અમને મળી જશે. યમઘંટાએ કહ્યું કે તમે જ ફસાયા છો, કેમકે એ તો કહેશે કે મેં સમુદ્રનું માપ કાઢવાનું કહ્યું છે, નહિ કે એમાં જે નદીનું પાણી આવે છે તેનું. માટે તમે નદીના જળને દૂર કરો એટલે હું સમુદ્રના જળનું માપ કાઢી આપું. બોલો, તમે નદીના જળને કેવી રીતે રોકશો ? પેલાઓએ કહ્યું કે આવી બુદ્ધિ એનામાં ક્યાંથી હોય ? એ સાંભળી યમઘંટાએ શેકની વહુ વઢકણી સોઢીની વાર્તા કહી સંભળાવી. હતાશ થયેલા પેલા વણિકો ચાલ્યા ગયા.

રણઘંટા રત્નચૂડને લઈને પાછી ફરી. રત્નચૂડે એનું સન્માન કર્યું અને એની રાજા લઈ એપોતાને આવાસે આવ્યો.

બીજે દિવસે પેલા બધા ધૂતારાઓ આવ્યા. રત્નચૂડે એમને સમજાવવા માંડ્યા પણ આથી તેમણે માન્યું નહિ. ત્યારે એ એમને લઈને રાજા પાસે ગયો. ત્યાં એણે એ બધાને યમઘંટાપાસે સાંભળેલા ઉત્તર આપી પરાસ્ત કર્યા. રાજા રાજી થયો અને બોલ્યો કે માંગ, માંગ જે માંગે તે આપું. રત્નચૂડે કહ્યું કે તમે અનીતિ છોડી દો. રાજાએ હા પાડી અને કહ્યું કે આ તો તેં મારા હિતની વાત કરી. હવે તારું કંઈ હિત કરી શકું તેવું કહે. એ ઉપરથી રત્નચૂડે રણઘંટાની માંગણી કરી. રાજાએ હા પાડી અને રણઘંટા રત્નચૂડની પત્ની બની. પછી રત્નચૂડ થોડે દિવસે પોતાને નગરે પાછો ફર્યો. થોડે દિવસે એના પિતાએ એક મુનિને રત્નચૂડ વિષે વાત પૂછી ત્યારે મુનિએ એણે પૂર્વ ભવમાં શ્રમણને દીધેલા દાનની હકીકત કહી સંભળાવી. વિશેષમાં એમણે રત્નચૂડ એટલે સંસારી જીવ, પાદુકા બનાવનાર તે રાગ ઇત્યાદિ બાબતો રૂપક તરીકે ઘટાવી.

P. ૨૫૫

૧. મહા-ઉમ્મગ્ગ-જાતકમાં આવતી મહોસધની કથાનું આ સ્મરણ કરાવે છે. જુઓ H I L (Vol II, pp. 138-139).

૨. જુઓ શ્લો. ૨૧૮-૩૧૦.

૩. જુઓ શ્લો. ૩૧૬-૩૨૮.

૪. જુઓ શ્લો. ૩૩૮-૩૮૬.

સમાનનામક કૃતિઓ— દેવેન્દ્રગણિએ (નેમિચન્દ્રસૂરિએ) જે રત્નચૂડકથા રચી છે તે પ્રસ્તુત કથાથી ભિન્ન છે. એને ‘તિલકસુન્દરી-રત્નચૂડકથા’નક પણ કહે છે અને અકુખાણમણિકોસ (આખ્યાન-મણિકોશ)ના ટીકાકાર આમ્રદેવે એનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. [આ.મ. પં. અમૃતલાલ ભોજક સંપાદિત થઈ “પ્રાકૃત ગ્રં. પ.” દ્વારા ઇ.સ. ૧૯૬૨માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

‘ખરતર’ ગચ્છના જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય જિનવલ્લભસૂરિએ રત્નચૂડકથા રચી છે અને એની એક તાડપત્રીય પ્રતિ જેસલમેરના ભંડારમાં છે. આના ઉપર કોઈકનું ટિપ્પણ છે. શું આ પ્રસ્તુત વિષયની કૃતિ છે? આવો પ્રશ્ન નેમપ્રભની કૃતિ માટે પણ વિચારવો ઘટે.

પ્રદ્યુમ્નસૂરિના પ્રશિષ્ય યશોદેવગણિએ જ. મ.માં જે કૃતિ રચી છે તે તો નામ પૂરતી સામ્ય ધરાવે છે કે વિષયની દૃષ્ટિએ પણ અભિન્ન છે તે જાણવું બાકી રહે છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૨૨૧માં લખાયેલી છે.

કથાકોશ યાને કલ્પમંજરી ()— આ ‘આગમ’ ગચ્છના જયતિલકસૂરિની રચના છે. એનું પરિમાણ ૨૮૦ શ્લોક જેવું છે.

કથાકોશ— આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિમાં સંસ્કૃતમાં ૨૭ કથાઓ છે. એનો પ્રારંભ ‘ધનદ-કથા’થી કરાયો છે. શું આ પદ્યાત્મક કૃતિ છે ?

‘અંગ્રેજી અનુવાદ— આનો સી. એચ ટૉનીએ અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો છે.

સમાનનામક અન્ય કૃતિઓ— કથાકોશ નામની એકેક કૃતિ નિમ્નલિખિત દિગંબર ગ્રંથકારોએ રચી છે. ચન્દ્રકીર્તિ, પદ્મનન્દિ, બ્રહ્મ નેમિદત્ત, શ્રુતસાગર, સકલકીર્તિ અને સિંહસૂરિ.

કથાકોશ યાને શકુનરત્નાવલી— આના કર્તા વર્ધમાન છે.

[રત્નપાલકથા : સોમમંડન. પ્ર. આ. સભા. રત્નપાલચરિત્ર : મુનિ નથમલ. પ્રકાશિત છે.]

રત્નશેખર-રત્નવતી-કથા, ‘પર્વતિથિવિચાર’, ‘પર્વવિચાર કિવા ‘વ્રતકથા (વિ. સં. ૧૪૬૩)— આના કર્તા જયતિલકસૂરિના કે પછી જયચન્દ્રના શિષ્ય દયાવર્ધનગણિ છે. એમણે ૩૮૦ શ્લોક જેવડી આ કૃતિ વિ. સં. ૧૪૬૩માં રચી છે.

૧. આ કથા પાઈયમાં હોય એમ લાગે છે. જો તેમ જ હોય તો એ તો પાટણની વિ. સં. ૧૨૨૧ની તાડપત્રીય પ્રતિ ઉપરથી “મણિવિજય ગણિવર ગ્રંથમાલા”માં ઇ. સ. ૧૯૪૨માં છપાવાઈ છે.

૨. આ પ્રશ્ન ૨૩૦૦ શ્લોક જેવડા અને રાજ્યવર્ધને રચેલા રત્નચૂડચરિત્રને અંગે પણ વિચારવાનો રહે છે.

૩. આ અનુવાદ “ઓરિયેન્ટલ ટ્રાન્સલેશન ફંડ” તરફથી લંડનથી ઇ. સ. ૧૯૮૫માં પ્રસિદ્ધ કરાયો છે.

૪. એમની કૃતિને આરાધના-કથાકોશ પણ કહે છે.

૫. એમની કૃતિને વ્રતકથાકોશ તરીકે પણ ઓળખાવાય છે.

૬-૭. આ નામાંતરો જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૨૮)માં અપાયાં છે.

૮. એજન, પૃ. ૩૬૮ અહીં નામાંતર તરીકે રત્નશેખર-રત્નાવલી-કથા એવો ઉલ્લેખ છે, જો કે કર્તાનું નામ તો દયાવર્ધન અપાયું છે.

૧૨૦. રૌહિણેયકથા (લ. વિ. સં. ૧૪૭૦)— આ રૌહિણેય ચોરની કથા ‘કાસદ્રહ’ ગચ્છના દેવચન્દ્રના શિષ્ય દેવમૂર્તિએ રચી છે. એમણે વિ. સં. ૧૪૭૦ની આસપાસમાં **૧૨૧. વિક્રમચરિત્ર** રચ્યું છે.

આ કથાનું મુખ્ય પાત્ર રૌહિણેય નામનો ચોર છે. એ કેમે કર્યો પકડાતો ન હતો. તેને શ્રેણિક નરેશ્વરના પુત્ર અને એમના મહામંત્રી અભયકુમાર એક વેળા પકડી પાડે છે અને ચોરી કબૂલ કરાવવા માટે એક યુક્તિ રચે છે. જે ઓરડામાં એ ચોરને રાખ્યો હતો તે જાણે ઇન્દ્રભવન ન હોય તેમ તેને તેઓ શણગારે છે અને અપ્સરાઓની જગ્યાએ વારાંગનાઓ રાખે છે. નિદ્રાધીન બનેલો ચોર જાગતાં આ સ્વર્ગ તમને કેમ મળ્યું? એમ એને પેલી વારાંગનાઓ પૂછે છે. રૌહિણેયે મહાવીરસ્વામીનું વચન પગમાં કાંટો વાગતાં એ કાઢતી વેળા કમને સાંભળ્યું હતું કે દેવ-દેવીની આંખ મિચાતી નથી તેમ જ તેમના પગ જમીનને અડકતા નથી. આ વાત યાદ આવતાં એ સમજી ગયો કે આ સ્ત્રીઓ અપ્સરાઓ નથી પણ આ તો બનાવટ છે. આ ઉપરથી પ્રતિબોધ પામી એણે દીક્ષા લઈ આત્મકલ્યાણ કર્યું.

P. ૨૫૭

અંગ્રેજી અનુવાદ— આ કથાનો અંગ્રેજીમાં ^૩અનુવાદ એચ. જોન્સને કર્યો છે.

ગીતવીતરાગ કિંવા **જિનાષ્ટપદી** (લ. વિ. સં. ૧૪૭૫)— આના કર્તા દિ. ‘અભિનવ’ ચારુકીર્તિ છે. એમનો સમય વિક્રમની પંદરમી સદીનો ઉત્તરાર્ધ હોવાનું મનાય છે. એમણે આ કૃતિ ‘દ્રવિડ’ દેશના સિંહપુરમાં ‘ગાંગેય’ વંશના રાજપુત્ર દેવરાજના આગ્રહથી રચી છે. એ ગીતગોવિંદના અનુકરણરૂપ છે. જેમ જ્યદેવે ગીતગોવિંદમાં કૃષ્ણ અને રાધાના પ્રણયનું વર્ણન કરી શૃંગારપ્રધાન ભક્તિકાવ્ય રચ્યું છે તેમ પ્રસ્તુત કૃતિમાં વીતરાગનાં-જૈનોના તીર્થંકરનાં ગુણગાન છે. આ કૃતિ અનુકરણની દૃષ્ટિએ કેટલી સફળ બની છે એ જાણી શકાય તે માટે એ પ્રકાશિત થવી ઘટે. [આ ગીતવીતરાગ પ્રબન્ધ નામે “ભારતીય જ્ઞાનપીઠ વારાણસી”થી સં. ૨૦૨૮માં છપાઈ છે.]

P. ૨૫૮

ટીકા— આ ગીતવીતરાગ ઉપર અન્ય ચારુકીર્તિએ ટીકા રચી છે. એ પણ અપ્રસિદ્ધ છે.

૧૨૨. શૃંગાર-ધનદ (લ. વિ. સં. ૧૪૮૦)— આના કર્તા **૧૨૩. નીતિધનદ**ના રચનારા **૧૨૪. ધનદ** છે. આ કૃતિને શૃંગાર-શતક તરીકે પણ ઓળખાવાય છે. એમાં ૧૦૩ પદ્યો છે. એ દ્વારા સ્ત્રીનાં અંગોપાંગ અને વિષયસેવનનું વર્ણન કરાયું છે. એ માટે ‘શાર્દૂલ-વિકીરિત’ છંદ પસંદ કરાયો છે. ચોથા પદ્યમાં આ કૃતિ પ્રથમ આપવાનું -ભાકીની બે નીતિ-ધનદ અને વૈરાગ્ય-ધનદ નામની

૧. આ “જૈ. આ. સ.” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૬માં પ્રકાશિત થયેલી છે.

૨. જુઓ પૃ. ૧૨૧-૧૨૨

૩. આ અનુવાદ Studies in honour of M. Bloomfield નામના પુસ્તક (પૃ. ૧૫૮ ઈ.)માં ઈ. સ. ૧૯૩૦માં છપાયો છે.

૪. આ કૃતિ “કાવ્યમાલા” (ગુ. ૧૩)માં ઈ. સ. ૧૯૧૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૫. આની નોંધ મેં જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૪૨-૨૪૩)માં લીધી છે.

૬. એમના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૪૨-૨૪૩)

કૃતિઓ પછીથી રચવાનું કારણ દર્શાવતાં કહ્યું છે કે બાળકોને કડવું ઔષધ આપતાં પહેલાં ગોળ આપવો જોઈએ.

^૧વૈરાગ્ય-ધનદ (લ વિ. સં. ૧૪૯૦)— આ ઉપર્યુક્ત ધનદની કૃતિ છે. એનો વૈરાગ્ય-શતક તરીકે નિર્દેશ કરાય છે. એમાં સ્તંભરમાં ૧૦૮ પદો છે. એમાં વૈરાગ્ય, પ્રાણાયામ, ધ્યાન ઇત્યાદિ બાબતો ઉપર પ્રકાશ પડાયો છે.

P. ૨૫૯ ^૨કાદંબરી-મંડન (ઉ. વિ. સં. ૧૫૦૪)— માળવાના બાદશાહને બાણે રચેલી કાદંબરી સાંભળવાની ઇચ્છા થવાથી એણે મંડનને કહ્યું કે ટૂંકમાં મને એ સંભળાવો. આ ઉપરથી મંડને ‘અનુષ્ટુભ’માં ચાર પરિચ્છેદ પૂરતી કાદંબરી રચી અને એનું નામ કાદંબરી-મંડન રાખ્યું.

^૩ચન્દ્રવિજય (ઉ. વિ. સં. ૧૫૦૪)— આના કર્તા પણ મંડન છે. એમણે બે પટલમાં ૧૪૧ પદોમાં આ લલિત કાવ્ય રચ્યો એ દ્વારા ચન્દ્રની ઉત્પત્તિ, એની સૂર્ય સાથે શત્રુતા, એ બે વચ્ચેનું યુદ્ધ, ચન્દ્રનો વિજય અને એનો તારા સાથેનો વિહાર એ બાબતો અહીં રજૂ કરી છે.

^૪શૃંગાર-મંડન (ઉ. વિ. સં. ૧૫૦૪)— આ પણ મંડનની કૃતિ છે. એમણે આમાં ‘શૃંગાર’ રસને પલ્લવિત કરનારાં ૧૦૮ પ્રકીર્ણ પદો રચ્યાં છે.

P. ૨૬૦ ^૫શ્રીપાલચરિત્ર (વિ. સં. ૧૫૧૪)— આના કર્તા પૌર્ણમીય ગચ્છના ગુણસમુદ્રસૂરિના શિષ્ય સત્યરાજગણિ છે. એમણે આ ચરિત્ર વિ. સં. ૧૫૧૪માં ૧૪૯૮ પદોમાં રચ્યું છે અને એ દ્વારા એમણે નવપદની-સિદ્ધચક્રની આરાધનાનો મહિમા દર્શાવનારી શ્રીપાલ નરેશ્વરની કથા પૂરી પાડી છે. આ રાજાની રાણી મયણાસુંદરી ‘આપકર્મી’ છે જ્યારે એ રાણીની બેન સુરસુંદરી “બાપકર્મી” છે. આપકર્મીનો વિજય અને બાપકર્મીની અપમાનજનક પરિસ્થિતિ એ ‘બે બાબત આ ચરિત્રમાં તરી આવે છે.

૧. આ કૃતિ “કાવ્યમાલા” (ગુ. ૧૩)માં ઇ. સ. ૧૮૧૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૨. આ કાવ્ય પાટણની “હેમચન્દ્ર-સભા” તરફથી ગ્રંથાંક ૮ તરીકે પ્રકાશિત કરાયું છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૦૪માં લખાયેલી મળે છે.

૩. આ “હેમચન્દ્ર સભા” તરફથી ગ્રંથાંક ૧૦ તરીકે પ્રકાશિત થયેલ છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૦૪માં લખાયેલી મળે છે.

૪. આ “હેમચન્દ્ર સભા” તરફતી કાવ્યમંડનની સાથે સાથે વિ. સં. ૧૮૭૬માં પ્રકાશિત કરાયું છે. આની પણ એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૦૪માં લખાયેલી મળે છે.

૫. આ કૃતિ “વિજયાદાનસૂરીશ્વર ગ્રંથમાલા”માં વિ. સં. ૧૮૮૫માં છપાઈ છે.

૬. કોઈ કોઈ પદ જ. મ. માં છે. એક તો ગુજરાતીમાં છે.

૭. આથી અરિહંત (તીર્થંકર), સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપ એ નવ પદ સમજવાનાં છે.

૮. સ્વ. ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી ઝવેરીએ “શ્રીપાલ રાજાનો રાસ”ને કે પછી એવી કોઈ કૃતિને આધારે આ બે બાબતને અંગે “વીણાવેલી” નામનું ગુજરાતીમાં નાટક રચ્યું હતું.

શ્રીપાલને અંગે જે 'વિવિધ ચરિત્રો રચાયેલાં મળે છે તેમાં 'રત્નશેખરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૨૮માં જ. મ. માં ૧૩૪૧ પદ્યોમાં રચેલી અને સિદ્ધચક્ર-મન્ત્રોદ્ધારની વિધિથી વિભૂષિત 'સિરિવાલકહા સૌથી પ્રાચીન છે. સંસ્કૃત ચરિત્રોમાં ઉપર્યુક્ત કૃતિ પ્રાચીનતમ હોય એમ લાગે છે.'

P. ૨૬૧

શ્રીપાલચરિત્ર યાને શ્રીપાલકથા (વિ. સં. ૧૫૫૭)– આના કર્તા 'વૃદ્ધ તપા' ગચ્છના ઉદયસાગરના શિષ્ય લઘ્વિસાગર છે. એમણે આ ચરિત્ર વિ. સં. ૧૫૫૭માં રચ્યું છે.

શ્રીપાલચરિત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૫૭૨)– આ અજ્ઞાતકર્તૃક ચરિત્રની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૭૨માં લખાયેલી મળે છે.

શ્રીપાલચરિત્ર (વિ. સં. ૧૫૭૩)– 'વૃદ્ધ તપા' ગચ્છના વિજયરત્નસૂરિના શિષ્ય ધર્મધીરની રચના છે. આની વિ. સં. ૧૫૭૩માં લખાયેલી એક હાથપોથી મળે છે.

શ્રીપાલચરિત્ર (વિ. સં. ૧૫૮૫)– આ દિ. કૃતિ 'સરસ્વતી' ગચ્છના સિંહનન્દિ અને મલ્લિભૂષણના શિષ્ય બ્રહ્મ નેમિદત્તની નવ વિભાગમાં વિભક્ત કરાયેલી વિ. સં. ૧૫૮૫ની રચના છે.

શ્રીપાલચરિત્ર (વિ. સં. ૧૭૪૫)– આ ગદ્યાત્મક કૃતિના કર્તા જ્ઞાનવિમલસૂરિ છે. એઓ ધીરવિમલના શિષ્ય થાય છે. એ સૂરિનું દીક્ષાસમયનું નામ નયવિમલ હતું. એમણે વિજયપ્રભસૂરિના રાજ્યમાં વિ. સં. ૧૭૧૦-૧૭૪૭ના ગાળામાં પણ્ડાવાગરણ ઉપર ટીકા રચી છે. વળી એમણે વિ. સં. ૧૭૫૫માં તીર્થમાલા રચી છે. આ ઉપરાંત એમણે 'કેટલીક કૃતિઓ ઉપર ગુજરાતીમાં બાલાવબોધ રચ્યા છે. પ્રસ્તુત શ્રીપાલચરિત્ર નામની કૃતિ વિ. સં. ૧૭૪૫માં રચાઈ છે. એની પ્રશસ્તિના શ્લો. ૫-૬માં આના કર્તાએ કહ્યું છે કે આ ચરિત્ર પહેલાના પ્રાકૃત ગાથાબદ્ધ 'ચરિત્ર અને વાચક (ઉપા.) વિનયવિજયકૃત (શ્રીપાલ રાજાનો) રાસને આધારે મેં યોજ્યું છે.

P. ૨૬૨

૧. પાઈયમાં ત્રણ, અપભ્રંશમાં બે, સંસ્કૃતમાં પચ્ચીસેક અને ગુજરાતીમાં સોળેક કૃતિઓ રચાઈ છે. જુઓ 'આ. પ્ર.' (પૃ. ૪૭, અં. ૪)માં છપાયેલો મારો લેખ નામે "શ્રીપાલચરિત્રો"શ્રી અગરચંદ નાહટાનો "શ્રીપાલચરિત્ર-સાહિત્ય" નામનો હિંદીમાં લખાયેલો લેખ "અનેકાંત" (વ. ૨, કિ. ૨, પૃ. ૧૫૫-૧૬૪)માં વીરસંવત્ ૨૪૬૫માં છપાયો છે.

૨. એમનો તેમ જ એમના કૃતિકલાપનો સંક્ષિપ્ત પરિચય મેં નવપદ-માહાત્મ્યની મારી ગુજરાતી "પ્રવેશિકા" (પૃ. ૮-૧૧)માં આપ્યો છે.

૩. આના પરિચય માટે જુઓ ઉપર્યુક્ત પ્રવેશિકા (પૃ. ૬-૭) તેમ જ પા. ભા. સા. (પૃ. ૧૨૦-૧૨૧)

૪. ગુજરાતી કૃતિઓમાં માંડણ શ્રાવકે વિ. સં. ૧૪૮૮માં રચેલો શ્રીપાલરાસ યાને સિદ્ધચક્રરાસ સૌથી પ્રાચીન જણાય છે.

૫. આનાં નામ માટે જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૬૬૨)

૬. આ સિરિવાલકહા જ હશે એમ લાગે છે.

^૧શ્રીપાલચરિત્ર (વિ. સં. ૧૮૬૮)– આ ૧૧૦૦ શ્લોક જેવડા ગદ્યાત્મક ચરિત્રના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના જયકીર્તિસૂરિ છે. એના ઉપર કોઈકની ટીકા છે.

આ ઉપરાંત નિમ્નલિખિત વ્યક્તિઓએ પણ શ્રીપાલ-ચરિત્ર નામની એકેક કૃતિ સંસ્કૃતમાં રચી છે :-

ઈન્દ્રદેવરસ ^૨ક્ષેમલક કવિ, જગન્નાથ પંડિત, જીવરાજગણિ, નરદેવ, દિ. મલ્લિભૂષણ, વિજયસિંહસૂરિ, વિદ્યાનન્દિ, વીરભદ્રસૂરિ, (દિ.) સકલકીર્તિ, સોમકીર્તિદેવ, ^૩સોમચન્દ્રગણિ, સૌભાગ્યસૂરિ અને હર્ષસૂરિ.^૪ [રત્નશેખરસૂરિના શિષ્ય હેમચન્દ્રસૂરિકૃત શ્રીપાલકથા “નેમિવિજ્ઞાન ગ્રં.”માં પ્રસિદ્ધ થઈ છે.] તપા. કમલચારિત્ર શિષ્ય ચારિત્ર વિ. કે વિજયચારિત્રકૃત શ્રીપાલન.ચ. કોબા કે.જ્ઞાન.માં છે.]

P. ૨૬૩

^૫સ્નાત્ર-પંચાશિકા (લ. વિ. સં. ૧૫૩૦)– આ ‘સહસ્રાવધાની’ મુનિસુન્દરસૂરિના શિષ્ય શુભશીલની ૮૦૦ શ્લોક જેવડી કૃતિ છે. એમાં એમણે જિનપૂજાને અંગે પચાસ કથાઓ આપી છે.

અવચૂરિ– આ સોમગણિએ વિ. સં. ૧૫૩૨માં રચી છે.

બાલાવબોધ– આ ગુજરાતી રચના જિનહર્ષગણિની છે.

સમાનનામક કૃતિઓ– ‘સ્નાત્ર-પંચાશિકા’ નામની ત્રણ કૃતિ છે. એ પૈકી એક અજ્ઞાતકર્તૃક છે. બીજી કૃતિ ‘વિધિ’ પક્ષના વિદ્યાસાગરસૂરિના શિષ્ય ઉદયસાગરે વિ. સં. ૧૮૦૪માં રચી છે. એને સમ્યક્ત્વદીપિકા પણ કહે છે. એ ૧૩૦૦ શ્લોક જેવડી કૃતિ પણ કથાઓ પૂરી પાડે છે. એના ઉપર સ્વોપજ વૃત્તિ છે. ત્રીજી કૃતિ પદ્યાત્મક છે અને એ ધર્મવિમલસૂરિએ રચી છે. એ પણ શું કથાત્મક કૃતિ છે ?

^૬ગુરુગુણરત્નાકર-કાવ્ય (વિ. સં. ૧૫૪૧)– આ ઐતિહાસિક લઘુકાવ્ય સોમચારિત્રગણિએ લક્ષ્મીસાગરસૂરિના રાજ્યમાં વિ. સં. ૧૫૪૧માં વિવિધ છંદમાં ચાર સર્ગમાં રચ્યું છે. એ ગણિ સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય સોમદેવસૂરિના શિષ્ય ચારિત્રહંસગણિના શિષ્ય થાય છે. એમણે પ્રસ્તુત કાવ્યમાં રત્નશેખરસૂરિના પટ્ટધર લક્ષ્મીસાગરસૂરિનો જીવનવૃત્તાંત આલેખ્યો છે.

P. ૨૬૪

^૭આનનન્દસુન્દર-કાવ્ય કિંવા દશશ્રાવકચરિત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૫૫૧)– આના કર્તા સર્વવિજયગણિ છે. એમણે માળવાના ગ્યાસુદીન ખીલજીના દરબારના એક અમલદાર નામે જાવડની

૧. આ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઇ.સ. ૧૯૦૮માં છપાવાયું છે.

૨. ક્ષેમલકગણિએ સિદ્ધચક્રમાહાત્મ્ય રચ્યું છે. શું આ જ શ્રીપાલચરિત્ર છે ?

૩. એમની કૃતિ ગદ્યમાં છે.

૪. ‘ખરતર’ ગચ્છના રાજમુનિના શિષ્ય લબ્ધિમુનિએ દસ સર્ગમાં આસરે ૧૦૪૦ પદ્યોમાં વિ. સં. ૧૯૯૦માં શ્રીપાલચરિત્ર રચ્યું છે. અને એ મુંબઈના “જિનદત્તસૂરિભંડાર”તરફથી વિ. સં. ૧૯૯૧માં છપાવાયું છે.

૫. આની શિલાછાપ આવૃત્તિ અમદાવાદની જૈન વિદ્યાશાળાએ વિ. સં. ૧૯૩૦માં પ્રસિદ્ધ કરી હતી.

૬. આ કાવ્ય વિષયોના નિર્દેશપૂર્વક “ય. જૈ. ગ્રં.”માં વીરસંવત્ ૨૪૩૭માં પ્રકાશિત કરાયું છે. એમાં સોમસુન્દરસૂરિ વિષે હકીકત છે. પૃ. ૧૪માં લક્ષ્મીસાગરસૂરિની જન્મપત્રિકા અપાઈ છે.

૭. એમાં અનુક્રમે ૧૧૪, ૧૦૨, ૧૧૧ અને ૧૪૭ (૧૪૧+૬) પદ્યો છે. એકંદર પદ્યો ૪૭૪ છે.

૮. આની વિ.સં. ૧૫૫૧માં લખાયેલી હાથપોથી મળે છે. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૫૧૭)

અભ્યર્થનાથી આ કાવ્ય લક્ષ્મીસાગરસૂરિના પદ્ધત સુમતિસાધુના રાજ્યમાં રચ્યું છે. આમાં એમણે નિમ્નલિખિત મહાશ્રાવકોનાં—મહાવીરસ્વામીના અગ્રગણ્ય જૈન ઉપાસકોનાં ચરિત્ર ઉવાસગદસાને આધારે યોજ્યાં છે :-

(૧) આનન્દ, (૨) કામદેવ, (૩) ચુલણીપિતૃ, (૪) સુરાદેવ, (૫) ક્ષુલ્લક-શતક, (૬) કુંડકોલિક, (૭) સદાલપુત્ર, (૮) મહાશતક, (૯) નન્દિનીપિતૃ અને (૧૦) સાલિહિપિતૃ.^૧

અંજના-સુન્દરી-કથાનક (લ. વિ. સં. ૧૬૨૦)— આ ૩૦૩ પદ્યોમાં રચાયેલા કથાનકના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનહંસના શિષ્ય પુણ્યસાગર છે, એઓ જિનેશ્વરસૂરિકૃત ‘રચિત’-દંડક-સ્તુતિ ઉપર વિ. સં. ૧૬૨૪માં વૃત્તિ રચનાર પદ્મરાજના ગુરુ થાય છે. એમણે આ કથાનક દ્વારા હનુમાનની માતા ‘અંજનાસુન્દરી’નું ચરિત્ર આલેખ્યું છે. આ સતીના પતિનું નામ પવનંજય છે. એના પુત્ર હનુમાન ચરમશરીરી હોઈ એ જ ભાવમાં મુક્તિએ ગયા છે. [ખરતરગચ્છીય રત્નમૂર્તિના શિષ્ય મેરુસુન્દર ઉપાધ્યાયે ૧૬મી સદીમાં અંજનાસુન્દરીય. રચ્યું છે. જિ. ૨. કો. પૃ. ૪ શ્રીમુક્તિવિમલગણિનું અંજનાસું. ચ. પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

હનુમચ્ચરિત્ર—^૨ હનુમાનના ચરિત્ર તરીકે ચાર દિ. કૃતિઓ રચાઈ છે. એના કર્તાનાં નામ અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :-

(૧) વીરસિંહના પુત્ર બ્રહ્મ અજિત, (૨) બ્રહ્મ જિનદાસ, (૩) બ્રહ્મ દયાળ અને (૪) રવિવેણ.

‘શીલપ્રકાશ (વિ. સં. ૧૬૩૪)— આ સાત સર્ગનું કાવ્ય પદ્મસાગરગણિએ રચ્યું છે. એઓ ઉપાધ્યાય ધર્મસાગરગણિના શિષ્ય વિમલસાગરગણિના શિષ્ય થાય છે. એમણે ‘ઉત્તરાધ્યયનકથાસંગ્રહ (વિ. સં. ૧૬૫૭), ‘જગદ્ગુરુકાવ્ય, ‘નયપ્રકાશાષ્ટક (વિ. સં. ૧૬૩૩)

૧. આ નામો મેં ઉવાસગદસાને આધારે આપ્યાં છે કેમકે આ કાવ્ય છપાયેલું નથી તેમ જ એની કોઈ હાથપોથી મારી સામે નથી. આ દસ શ્રાવકો વિષે સંક્ષિપ્ત નોંધ મેં આ. દિ. (પૃ. ૧૦૩-૧૦૫)માં લીધી છે.

૨. એને લગતી એક કથા કેઈકે “અપબ્રંશ”માં રચી છે એમ પત્તન.સૂચી (ભાગ ૧, પૃ. ૧૮૪) જોતાં જણાય છે. વળી ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનચન્દ્રસૂરિની શિષ્યા ગુણસમૃદ્ધિ મહત્તરાએ ૫૦૩ પદ્યોમાં જ. મ. માં અંજણાસુન્દરીચરિય રચ્યું છે. આ ઉપરાંત દિ૦ અર્હદાસે તેમ જ દિ. હસ્તિમલ્લે અંજના-પવનંજય-નાટક નામની એકેક કૃતિ રચી છે.

૩. એમને અંગે હૈમ ત્રિષષ્ટિ.માં વિસ્તારથી વિચાર કરાયો છે.

૪. આ કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૧માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૫. આનંદ પરિચય માટે જુઓ D C G C M (Vol. XVII, pt. 3, No. 684).

૬. આ “ય. જૈ. ગ્રં.”માં છપાવાયું છે પરંતુ એમાં પ્રકાશનવર્ષનો ઉલ્લેખ નથી. આની વિ. સં. ૧૬૪૬માં લખાયેલી એક હાથપોથી મળે છે.

૭. આ બંને કૃતિઓ એક જ પુસ્તકરૂપે પાટણની “હેમચન્દ્રસભા” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૮માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

P. ૨૬૬

અને એની 'વ્યાખ્યા', 'પ્રમાણ-પ્રકાશ' અને એની વ્યાખ્યા તેમ જ 'યુક્તિપ્રકાશ' અને એની વ્યાખ્યા રચ્યાં છે.

'જગદ્ગુરુ-કાવ્ય' (ઉ. વિ. સં. ૧૬૪૬)– આ ઐતિહાસિક કાવ્યના કર્તા પંડિત વિમલસાગરના શિષ્ય પદ્મસાગરગણિ છે. એમણે આ કાવ્ય સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા મંગલપુર (માંગરોલ)માં ૨૩૩ પદ્યમાં વિ. સં. ૧૬૬૪માં કે તે પૂર્વે રચ્યું છે. 'જગદ્ગુરુ' હીરવિજયસૂરિ મોગલ સમ્રાટ અકબરના દરબારમાં જઈ ત્યાંથી પાછા ફરી ગુજરાત તરફ આવે છે એ સમાચાર સાંભળી આ કાવ્ય રચવા એઓ પ્રેરાયા હતાં.^૧ એમાં એમણે છ મહિનાના ઉપવાસ કરનારી એક 'શ્રાવિકા પાલખીમાં બેસીને વાજતેગાજતે જાય છે એ દૃશ્ય–સરઘસ અકબર જુએ છે એ વાત રજૂ કરી છે. આ કાવ્યનો મુખ્ય વિષય 'જગદ્ગુરુ' તરીકે ઓળખાવાતા હીરવિજયસૂરિનો જીવનવૃત્તાંત છે.

P. ૨૬૭

'પવનદૂત' (લ. વિ. સં. ૧૬૫૦)– આના કર્તા દિ. વાદિયન્દ્ર છે. વિ. સં. ૧૬૪૮માં જ્ઞાનસૂર્યોદય નામનું નાટક રચનારા તે આ જ હશે. જો એમ હોય તો એઓ દિ. પ્રભાચન્દ્રના શિષ્ય અને ભટ્ટારક દિ. જ્ઞાનભૂષણના પ્રશિષ્ય થાય છે. વળી ઉપર્યુક્ત નાટકમાં જે કમલસાગરની અને કીર્તિસાગરની આજ્ઞાથી સૂત્રધાર આ નાટક ભજવે છે તે બંનેના આ નાટકકાર ગુરુ હશે.

આ ૧૦૧ પદ્યના પવનદૂતમાં કાલિદાસના મેઘદૂતની છાયા છે પરંતુ એ એની પાદપૂર્તિરૂપ નથી, બાકી આ સંદેશ-કાવ્ય તો છે જ કેમકે ઉજ્જૈનનો રાજા વિજય, વિદ્યાધર અશનિવેગે હરણ કરેલી પોતાની પત્ની તારાની પાસે પવનને દૂત બનાવી વિરહ-સંદેશ મોકલે છે. પદ્ય ૧૦૦માં 'પ્રભાચન્દ્ર' એવો જે પ્રયોગ છે તે દ્વારા કર્તાએ પોતાના ગુરુના નામનો નિર્દેશ કર્યો હોય એમ અનુમનાય છે.

ઋષભ-શતક (વિ. સં. ૧૬૫૬)– આના કર્તા વિજય-પ્રશસ્તિકાવ્ય વગેરે રચનારા હેમવિજયગણિ છે. એમણે આ શતક ખંભાતમાં વિ. સં. ૧૬૫૬માં રચ્યું છે. અને એનું સંશોધન લાભવિજયગણિએ કર્યું છે.

સદ્ભાવ-શતક– આના કર્તા ઉપર્યુક્ત હેમવિજયગણિ છે.

અન્યોક્તિ-મુક્તામહોદધિ (લ. વિ. સં. ૧૬૫૬)– આ પણ ઉપર્યુક્ત હેમવિજયગણિની રચના છે. આનું નામ વિચારતાં એમ લાગે છે કે એ વિવિધ અન્યોક્તિરૂપ મૌક્તિકોનો સાગર હશે.

૧. આ બંને કૃતિઓ એક જ પુસ્તકરૂપે પાટણની "હેમચન્દ્રસભા" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૮માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

૨. આ કૃતિ છપાઈ છે ખરી ?

૩. આ કૃતિ રાજશેખરસૂરિકૃત સ્યાદ્વાદકલિકા સહિત હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી છપાવાઈ છે.

૪. જિ. ૨. કો. (ખંડ, પૃ. ૩૨૦)માં આના જ નામાંતર તરીકે નયપ્રકાશ અને જૈનમંડનનો ઉલ્લેખ છે.

૫. "ય. જૈ. ગ્રં." માં આ પ્રકાશિત છે.

૬. આની વિ. સં. ૧૬૪૬માં લખાયેલી એક હાથપોથી મળે છે.

૭. જુઓ શ્લો. ૨૦૦.

૮. જુઓ શ્લો. ૧૨૩. અહીં નામ છપાયું નથી પણ અન્ય કૃતિ પ્રમાણે એ થાનસિંહની માતા ચંપાબાઈ છે.

૯. આ "કાવ્યમાલા" (ગુ. ૧૩)માં ઈ. સ. ૧૯૧૬માં છપાયું છે. આ કાવ્ય હિંદી અનુવાદ સહિત "જૈન સાહિત્ય પ્રસારક કાર્યાલય" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૪માં છપાયું છે.

^૧અન્યોક્તિ-શતક— આના કર્તા દર્શનવિજયગણિ છે. એમાં એમણે જાતજાતની સો અન્યોક્તિને સ્થાન આપ્યું છે.

P. ૨૬૮

અન્યોક્તિ-મુક્તાવલી (વિ. સં. ૧૭૩૬)— આ ૬૪૦ પદ્યોમાં અન્યોક્તિરૂપ મોતીની માળા વિજયનન્દસૂરિના શિષ્ય હંસવિજયે વિ. સં. ૧૭૩૬માં રચી છે.^૨

મૂર્ખશતક— આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિની વિવિધ હાથપોથીઓ મળે છે. આના અંગે મેં “મૂર્ખશતકનો પરિચય” નામનો ^૩લેખ લખ્યો હતો.

^૪મૂર્ખશતક-ષટ્ત્રિંશિકા— આ કૃતિ કોઈકે રચી છે.^૫

^૬દાનપ્રકાશ (વિ. સં. ૧૬૫૬)— આ ૮૪૦ શ્લોક જેવડી કૃતિના રચનાર ^૭કનકકુશલગણિ છે. એઓ હીરવિજયસૂરિના શિષ્ય વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય સોમકુશલગણિના શિષ્ય થાય છે. આથી ભક્તામરસ્તોત્રની વૃત્તિમાં હીરવિજયસૂરિનાં ‘શિષ્યાણુ’ તરીકે અને રોહિણીકથામાં પણ વિજયસેનસૂરિના ‘શિષ્યાણુ’ તરીકે એમણે પોતાને વિષે નિર્દેશ કર્યો છે. વાચક શાન્તિચન્દ્ર અને વિબુધ કમલવિજય એ આ કનકકુશલગણિના વિદ્યાગુરુ થાય છે. આ ગણિએ નિમ્નલિખિત સંસ્કૃત કૃતિઓ રચી છે :—

P. ૨૬૯

(૧) જિનસ્તુતિ— આ કૃતિ વિ. સં. ૧૬૪૧માં રચાઈ છે.

(૨) ‘જ્ઞાનપંચમીકથા, સૌભાગ્યપંચમીકથા કિંવા વરદત્તગુણમંજરી-કથા. આમાં વરદત્ત અને ગુણમંજરીનો અધિકાર છે.

(૩) “રોહિણીકથા યાને રૌહિણેય-કથા— આ વિ. સં. ૧૬૫૭ની રચના છે. [પ્ર.જૈ.આ.સ.]

૧. આ લઘુ કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૩માં છપાવાઈ છે. [“હર્ષપુષ્પા.” પ્રસિદ્ધ.]

૨. સુભાષિતરત્નાભાંડાગારમાંના પાંચમા ‘અન્યોક્તિ’ પ્રકરણમાં જાતજાતની પુષ્કળ અન્યોક્તિઓ અપાયેલી છે.

૩. આ “ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણ” ના તા. ૧૦-૧૨’ પરના અંકમાં છપાયો છે.

૪. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ ૧, પૃ. ૩૧૨)

૫. મૂર્ખને લગતા મારા અન્ય લેખોનાં નામ અને એજ સામયિકોમાં છપાયાં છે તેનાં નામ નીચે મુજબ છે. :—

મૂર્ખાસનનો ચોથો પાયો : “ગુજરાતી” (તા. ૧૦-૪-’૪૯).

‘મૂર્ખ’ સંબંધી સાહિત્ય : “ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણ” (તા. ૩-૧૨-’૫૧).

મૂર્ખાઓનું પ્રદર્શન (લેખાંક ૧-૯) (૪૭ વાર્તા) : “ગુ. મિત્ર તથા ગુ દર્પણ” (તા. ૧૭-૧૨-’૫૧થી તા. ૭-૪-’૫૨ સુધીના ગાળામાંના નવ અંકો).

૬. આ કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૧માં છપાવાઈ છે.

૭. એમના કૃતિકલાપનો સંક્ષિપ્ત પરિચય મેં “કનકકુશલગણિ અને એમની કૃતિઓ” નામના મારા લેખમાં આપ્યો છે. આ લેખ “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૧૩, અં. ૧૨)માં છપાયો છે.

૮. આ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૫-૨૬માં છપાઈ છે. વળી જે પર્વકથાસંગ્રહ “ય. જૈ. ગ્રં.”માં વીરસવંત્ ૨૪૩૬માં પ્રકાશિત થયો છે તેમાં પણ આ કથા છે.

૯. [આ. “જૈ. આ. સ.” ૩૬માં અને હીરાલાલ હં. દ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

P. ૨૭૦

(૪) 'સુરપ્રિયમુનિકથા- આ ઉપરાંત એમણે સંસ્કૃતમાં નીચે મુજબની કૃતિઓની વૃત્તિઓ રચી છે :-

(૧) 'ઋષભનમ્રસ્તોત્ર, (૨) 'કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્ર, (૩) 'ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર (જિનપ્રભીય), (૪) જિનસ્તુતિ, (૫) 'દેવાઃપ્રભોસ્તોત્ર, (૬) 'ભક્તામરસ્તોત્ર, (૭) 'પંચમી-પર્વસ્તુતિ, (૮) રત્નાકરપંચવિંશતિકા, (૯) વિશાલલોચનસ્તોત્ર, (૧૦) શોભનસ્તુતિ, (૧૧) 'સકલાર્હત્-સ્તોત્ર, (૧૨) 'સાધારણજિનસ્તવ અને (૧૩) સ્નાતસ્થાસ્તુતિ.

P. ૨૭૧

કેટલાક વીતરાગસ્તોત્ર પણ ગણાવે છે. એમણે આ સંસ્કૃત કૃતિઓ ઉપરાંત અન્ય ભાષામાં પણ કૃતિઓ રચી છે.^{૧૦}

પ્રસ્તુત કૃતિ આઠ ભાગમાં વિભક્ત છે. દરેક ભાગને 'પ્રકાશ' કહ્યો છે. આ આઠ પ્રકાશનાં પદોની સંખ્યા પ્રકાશદીઠ નીચે મુજબ છે :-

૧૭૯, ૫૨, ૧૧૫, ૧૧૫, ૫૬, ૩૯, ૧૮૧, ૪૩, (૩૯ + ૪).

૧. આનો પરિચય પૃ. ૨૭૨માં અપાયો છે.

૨. આ જિનપ્રભસૂરિએ ૨૬ પદમાં રચ્યું છે. એ "જૈનસ્તોત્ર-સમુચ્ચય" (પૃ. ૧૪૯-૧૫૧)માં છપાયું છે.

૩. આની વૃત્તિ ભક્તા.સ્તોત્રત્રયની મારી આવૃત્તિમાં છપાઈ છે.

૪. શું આ ઉપર ગણાવાયેલી ઋષભનમ્રસ્તોત્ર નામની પહેલી કૃતિથી ભિન્ન છે ?

૫. આ જયાનન્દસૂરિએ નવ પદમાં રચેલું સ્તોત્ર છે. એ "સાધારણ જિનસ્તવ"ના નામથી અવચૂરિ સહિત "જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ" (ભા. ૧, પૃ. ૪૫-૪૬)માં છપાવાયું છે.

૬. આની વૃત્તિ ભક્તા.સ્તોત્રત્રયની મારી આવૃત્તિ (પૃ. ૧૨૬-૧૫૧)માં છપાઈ છે.

૭. "શ્રીનેમિઃ પચ્છરૂપ" થી શરૂ થતી આ સ્તુતિમાં ચાર પદો છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૨૭) પ્રમાણે તો આ નામની કૃતિ ૧૩૨ પદની છે અને એના ઉપર કનકકુશલગણિની વૃત્તિ છે.

૮. આની વૃત્તિ મૂળ સ્તોત્ર સહિત "જૈ. આ. સ." તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૨માં પ્રકાશિત થયેલી છે.

૯. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૪૨૯)માં છ સાધારણજિનસ્તવનની નોંધ છે. જેમકે (૧) કુમારપાલે ૩૩ પદોમાં રચેલું સંસ્કૃત સ્તવન, (૨) સોમપ્રભકૃત (૩) જયાનન્દસૂરિકૃત, (૪) કલિ. હેમચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય રામચન્દ્રે રચેલ કે જેને 'ષોડશિકા' કહે છે તે, (૫) રત્નાકરકૃત અને (૬) અજાતકર્તૃક. સોમતિલકસૂરિએ સાધારણસ્તુતિ રચી છે અને એ "આ. સમિતિ" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૭માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. વળી સૂરચન્દ્રે એક સાધારણસ્તવન રચ્યું છે. એના ઉપર કોઈકની ટીકા છે. આમ વિવિધ સ્તવનાદિમાંથી શેના ઉપર કનકકુશલગણિએ વૃત્તિ રચી છે એનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે. બાકી જયાનન્દસૂરિકૃત 'દેવાઃપ્રભો'થી શરૂ થતા સ્તોત્રની વૃત્તિ તો એમણે રચી જ છે. એ જ જો અહીં અભિપ્રેત હોય તો આના પૃથક ઉલ્લેખની જરૂર નથી.

૧૦. દીવાલી-કપ્પ એ એમની પાઈય કૃતિ છે. વરદત્ત ગુણમંજરી બાવની કદાચ હિન્દીમાં હશે. જ્ઞાનપંચમીકથાનો બાલાવબોધ એ એમની ગુજરાતી કૃતિ છે. હરિશ્ચન્દ્રરાજાનો રાસ એ એમની ગુજરાતી કૃતિ નથી પરંતુ કનકસુન્દરની છે એમ "જૈ. સ. પ્ર." (વ. ૧૪, અં. ૧)માં ઉલ્લેખ છે. ગુજરાતીમાં રચાયેલ ગોડી પાર્શ્વનાથ છંદ શાન્તિકુશલે કે કનકકુશલગણિએ રચ્યો છે તેની તપાસ કરવી બાકી રહે છે.

આમ બધાં મળીને ૭૮૦ પદ્યો છે. આ કૃતિ સરળ અને મનોરંજક સંસ્કૃતમાં રચાઈ છે. આ પદ્યાત્મક કૃતિમાં દાન વિષે અધિકાર છે. આના આઠ પ્રકાશમાં અનુક્રમે મુનિવરને વસતિ (નિવાસ-સ્થાન), શય્યા, આસન, શુદ્ધ અન્ન, પ્રાસુક જળ, ઔષધ, વસ્ત્ર અને પાત્રનું દાન દેવાથી થયેલા લાભની વાત છે. આ આઠ પ્રકાશમાં અનુક્રમે કુરુચન્દ્ર, પદ્માકર, કરિરાજ, કનકરથ, ધન અને પુણ્યક, 'રેવતી, ધ્વજભુજંગ અને ધનપતિની કથા અપાઈ છે.

P. ૨૭૨

^૨સુરપ્રિયમુનિકથા (વિ. સં. ૧૬૫૬)— આ હાલીવાટક ગામમાં વિ. સં. ૧૬૫૬માં કનકકુશલગણિએ રચી છે. આ ૧૨૫ પદ્યની કૃતિમાં સુરપ્રિય મુનિનો અધિકાર છે. પૂર્વ જન્મના વેરને લઈને એમનો જ પિતા જે 'બાજ' પક્ષી થયો હતો તે રાણીનો હાર ઉઠાવી આ મુનિ કાયોત્સર્ગ કરતા હતા તે વેળા એમના ગળામાં નાંખી ગયો અને એથી રાજાએ અંતે એ મુનિને શૂળીએ ચડાવ્યા. ત્યાં એમને કેવલજ્ઞાન થયું અને શૂળીનું સિંહાસન ધયું. બાજ પક્ષી પણ આત્મનિન્દા કરી 'સૌધર્મ' દેવલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયું.

ભાષાંતર— આ કથાનું પ્રતાપવિજયજી (હાલ સૂરિ)એ ગુજરાતીમાં ^૩ભાષાન્તર કર્યું છે.

^૪ભાનુચન્દ્રગણિચરિત (લ. વિ. સં. ૧૬૭૦)— આના કર્તા 'શતાવધાની' ^૫સિદ્ધિચન્દ્રગણિ છે. એમણે આ કૃતિ દ્વારા પોતાના ગુરુ ભાનુચન્દ્રગણિનો જીવનવૃત્તાંત આલેખ્યો છે. આ કૃતિ ચાર વિભાગમાં વિભક્ત છે. એની પદ્યસંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :—

P. ૨૭૩

૧૨૮, ૧૮૭, ૭૬ અને ૩૫૮.

આમ આ કૃતિમાં ૭૪૮ પદ્યો છે.

^૬કૃપારસકોશ (ઉ. વિ. સં. ૧૬૭૦)— આ ઉપાધ્યાય સકલચન્દ્રના શિષ્ય અને રત્નચન્દ્રગણિના ગુરુ 'અષ્ટોત્તરશતાવધાની' શાન્તિચન્દ્રની રચના છે. એમણે હીરવિજયસૂરિના રાજ્યમાં ^૭કવિમદપરિહાર

૧. મહાવીરસ્વામી ઉપર ગંડાલકે તેજોલેશ્યા મૂકી તેથી ઉદ્ભવેલા વ્યાધિને મટાડવા સિંહ નામના મુનિ રેવતી શ્રાવિકાને ત્યાં ઔષધ લેવા જાય છે એ સમગ્ર પ્રસંગ અહીં વર્ણવાયો છે.

૨. આની એક હાથપોથી અહીંના મોહનલાલજીના ભંડારમાં છે. આ કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૭માં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે.

૩. આ "મુ. ક. જૈ. મો. મા."માં વિ. સં. ૧૮૭૬માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

૪. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૫૪) એનું સંપાદન સ્વ. મોહનલાલ દ. દેશાઈએ કર્યું છે અને એમ કરતી વેળા એમણે વિદ્વત્તાપૂર્ણ પ્રસ્તાવના લખી છે.

૫. એમના કૃતિકલાપ ઇત્યાંદિ માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૫૪, ૧૧૯, ૧૨૯, ૨૫૪, ૨૫૫, ૨૮૮ અને ૨૮૯ એમણે રચેલું કાવ્ય-પ્રકાશખંડન "સિં. જૈ. ગ્રં."માં ગ્રંથાંક ૪૦ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૩૫માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

૬. આ કૃતિ "કાંતિવિજય ઇતિહાસમાલા"માં ભાવનગરથી વિ. સં. ૧૯૭૩માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. [આત્માનંદ જૈ. પુ. ભંડારથી સં. ૨૦૧૬માં અને એ પછી આ. શીલચન્દ્રસૂરિજીના પ્રયાસથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

૭. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૧૭૭)

P. ૨૭૪

નામની કૃતિ રચી અને સ્વોપજ વૃત્તિથી વિભૂષિત કરી છે. વળી એમણે જંબુદીવપણ્ણત્તિ ઉપર વિ. સં. ૧૬૫૧માં પ્રમેયરત્નમંજૂષા નામની વૃત્તિ રચી છે અને એ જ વર્ષમાં 'અજિત-શાન્તિ-સ્તવ રચ્યો છે. વિશેષમાં એમણે 'ઋષભવીરસ્તવ પણ રચ્યો છે. આ મુનિવરે 'ઈડર' ગઢના રાજા નારાયણ બીજાની સભામાં (સંવત્ ૧૬૩૩ પછી) દિ. ભટ્ટારક વાદિભૂષણને અને વાગડ દેશના 'ઘટશિલ' નગરમાં ત્યાંના અધિપતિ સહસ્રમલ્લની સંમુખ દિ. ગુણચન્દ્રને પરાસ્ત કર્યા હતા.

આ કૃપારસકોશ એ ઐતિહાસિક કાવ્ય છે. એમાં ૧૨૮ પદ્યો છે. એની રમણીય રચના મોગલ સમ્રાટ અકબરને પ્રતિબોધ પમાડવા માટે-એના જીવનમાં દયારૂપ સુધાનું સમુચિત સિંચન કરવાના ઈરાદે કરાઈ છે. એની શરૂઆતમાં 'ખુરાસાન' દેશના મુખ્ય નગર કાબુલનું વર્ણન છે. ત્યાં બાબર રાજા થયાનું કહ્યું છે. એ મોગલ રાજાને હુમાયુ નામે પુત્ર હતો. તેનું વર્ણન કરી એની પત્ની ચોલી બેગમે અકબરને જન્મ આપ્યો ત્યારે હુમાયુએ કરેલા ઉત્સવનો ચિતાર અહીં ખડો કરાયો છે. ત્યાર બાદ અકબરની શૂરવીરતા વગેરેનું વર્ણન છે. આમ આ કાવ્ય અકબરના ગુણગ્રામની પ્રશસ્તિરૂપ છે. આ કાવ્ય કર્તા જાતે અકબરને સંભળાવતા હતા.

વૃત્તિ- કૃપારસકોશના ઉપર કર્તાના શિષ્ય રત્નચન્દ્રગણિએ વૃત્તિ રચી છે અને એનો ઉલ્લેખ એ ગણિએ પ્રદ્યુમ્નચરિત્રમાં, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ઉપરની વૃત્તિમાં અને સમ્મતસત્તરિયા (સમ્યક્ત્વસમ્પતિકા) ઉપરના વિ. સં. ૧૬૭૬ના બાલવબોધમાં કર્યો છે. એ હિસાબે એ વૃત્તિ લ. વિ. સં. ૧૬૭૦ની કૃતિ ગણાય.

P. ૨૭૫

ઈન્દુદૂત- આ હૈમપ્રક્રિયા વગેરેના પ્રણેતા વિનયવિજયગણિની રચના છે. એ વિજયપ્તિરૂપ હોવાથી એને આગળ ઉપર વિજયપ્તિપત્રોમાં સ્થાન અપાયું છે.

હરિશ્ચન્દ્ર-તારાલોચની-ચરિત્ર- આના કર્તા માનવિજયગણિ છે. એમણે સત્યવક્તા તરીકે સુપ્રસિદ્ધ અને તારામતીના પતિ હરિશ્ચન્દ્રનું જીવનવૃત્તાન્ત આલેખ્યું છે.

હરિશ્ચન્દ્ર-તારાલોચની-ચરિત્ર- આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ હરિશ્ચન્દ્રની અને એની પત્ની તારાલોચનીનો અધિકાર રજૂ કરે છે.

આભાણ-શતક યાને ધર્મોપદેશલેશ (વિ. સં. ૧૬૮૮)- આના કર્તા ઉપાધ્યાય કલ્યાણવિજયગણિના શિષ્ય ધનવિજયગણિ છે. આ કૃતિને 'ધર્મોપદેશલેશ પણ કહે છે. એમાં ૧૦૮

૧. આ નન્દિપેણે રચેલા અજિય-સન્તિ-થયના વિષય તેમ જ છંદની દૃષ્ટિએ અનુકરણરૂપે રચાયેલો સ્તવ કોઈ સ્થળેથી પ્રકાશિત થયો જણાતો નથી. જો એમ જ હોય તો એમ સત્વર થવું ઘટે.

૨. આ અજિય-સન્તિ-થયના છંદની દૃષ્ટિએ અનુકરણરૂપે રચાયેલો સ્તવ પ્રકરણરત્નાકર (ભા. ૩, પૃ. ૮૩૫-૮૩૭)માં ઈ. સ. ૧૮૭૮માં છપાયો છે.

૩. આ કથાનક "સત્યવિજય જૈ. ગ્રં."માં અમદાવાદથી ઈ. સ. ૧૯૨૪માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૪. એમને અંગે 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિના શિષ્યરત્ન રામચન્દ્રે સત્યહરિશ્ચન્દ્ર નામનું નાટક રચ્યું છે.

૫. આ શતક "આ. સમિતિ" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૭માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૦)માં ઉલ્લેખ છે.

૬. જુઓ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૬૦૨) મુદ્રિત પ્રતિના અંતમાં પણ આ નામ છે.

પદ્યો છે અને પ્રત્યેક પદ્ય એકેક લોકોક્તિ યાને કહેવત પૂરી પાડે છે. દા. ત. શ્લો. ૧૨માં “**‘દુગ્ધે પૂરકકર્ષણમ્’**” એમ છે આ કૃતિ વિ. સં. ૧૬૯૯માં વિજયદેવસૂરિના રાજ્યમાં રાજનગરની સમીપમાંના ઉખાપુર (ઉસમાનપુર)માં રચાઈ છે.

^૨અનુવાદ— પ્રસ્તુત કૃતિનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ થયેલો છે.

P. ૨૭૬

દૃષ્ટાન્ત-શતક— આ નામની ત્રણ કૃતિઓ છે. એકના કર્તા નરેન્દ્રસૂરિ છે અને એના ઉપર કોઈકની અવચૂરિ છે બીજાના કર્તા ‘લુંકા’ ગચ્છના કેશવ ઋષિના શિષ્ય ^૩તેજસિંહ છે. એમની આ કૃતિમાં ૧૦૨ પદ્યો છે, એ કૃતિનો છોટાલાલ નરભેરામ ભટ્ટે ગુજરાતીમાં “અનુવાદ કર્યો છે. ત્રીજી કૃતિના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

^૪ગૌતમ-ચરિત્ર (વિ. સં. ૧૭૨૬)— આના કર્તા દિ. મંડલાચાર્ય ધર્મચન્દ્ર છે. એઓ દિ. ભાનુકીર્તિના શિષ્ય શ્રીભૂષણના શિષ્ય થાય છે. એમણે આ ચરિત્ર પાંચ અધિકારમાં વિભક્ત કરી વિ. સં. ૧૭૨૬માં રચ્યું છે. આ દ્વારા મહાવીરસ્વામીના આઠ ગણધર ઈન્દ્રભૂતિ ઉર્ફે ગૌતમસ્વામીનું ચરિત્ર આલેખાયું છે.

ગૌતમ-ચરિત્ર— આ દિ. ભટ્ટારક યશઃકીર્તિની રચના છે.

^૫ગૌતમીય-કાવ્ય (વિ. સં. ૧૮૦૭)— આના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના દયાસિંહના શિષ્ય રૂપચન્દ્ર ઉર્ફે ‘રામવિજય’ છે. એમણે ગુજરાતીમાં એક બાલાવબોધ રચ્યો છે અને રાજસ્થાનીમાં મુહૂર્તમણિમાલા નામની જ્યોતિષની કૃતિ રચી છે. વળી વીરાયુ-૭૨-વર્ષ-સ્પષ્ટી-કરણ, વિજયમદ્ધાત્રિશિકા ઇત્યાદિ એમની કૃતિઓ છે. એમણે આ કાવ્ય ૧૧ સર્ગમાં વિ. સં. ૧૮૦૭માં રચ્યું છે. એમાં પદ્યોની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :-

P. ૨૭૭

૪૧, ૩૯, ૪૧, ૩૯, ૪૧, ૩૯, ૮૧, ૪૭, ૫૧, ૫૧, અને ૪૫.

આમ કુલે ૫૧૪ પદ્યો છે.

૧. આનો અર્થ ‘દૂધમાંથી પોરા કાઢવા’ થાય છે.

૨. આ અનુવાદ મૂળ સહિત પ્રકાશિત થયેલો છે.

૩. શું વિદ્વચ્છતકના કર્તા તેજસિંહ તે આ જ છે ?

૪. આ કૃતિ: છો. ન. ભટ્ટના ગુજરાતી અનુવાદ સહિત મોહનલાલ મનસુખરામ શાહ તરફથી વડોદરાથી ઈ. સ. ૧૯૧૦માં છપાવાઈ છે.

૫. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

૬. આની પં. લાલારામજી શાસ્ત્રીએ કરેલી હિન્દી ભાષાટીકા મૂ. કિ. કાપડિયાએ ઈ. સં. ૧૯૨૭માં પ્રસિદ્ધ કરી છે.

૭. આ “ચન્દ્રસિંહસૂરિ જૈન ગ્રંથમાલા”માં છપાવાયું હતું. ત્યાર બાદ “દે. લા. જૈ. પુ. સં.” તરફથી ક્ષમાકલ્યાણગણિકૃત વ્યાખ્યા નામે ગૌતમીયપ્રકાશ સહિત ઈ. સ. ૧૯૪૦માં પ્રકાશિત કરાયું છે અને એમાં અંતમાં પદ્યોની અકારાદિ ક્રમે સૂચી છે. [ક્ષમાકલ્યાણકૃત ટીકા સાથે હર્ષપુષ્પા સં. ૨૦૪૯માં પ્રકાશિત.]

૮. જુઓ “ચતુર્વિંશતિ-જિનેન્દ્ર-સ્તવનાનિ”ની શ્રી અગરચંદ નાહટાએ લખેલી હિંદી ભૂમિકા (પૃ. ૪-૫)

પ્રથમ સર્ગમાં ‘મહસેન’ વનનું, બીજામાં સમવસરણનું, ત્રીજામાં મહાવીરસ્વામીનું અને ચોથામાં યજ્ઞનું વર્ણન છે. પાંચમાં, છઠ્ઠા અને સાતમા સર્ગમાં ગૌતમસ્વામીના વિષાદ અને ઉત્સાહ, એમનો અદ્ભુત આવેશ અને એમને ઉદ્ભવેલા સંશયના નિરાકરણપૂર્વકની એમની દીક્ષા એ બાબતો અનુક્રમે આલેખાઈ છે. આઠમા સર્ગમાં ગૌતમસ્વામીના બે લઘુ બંધુની દીક્ષા, નવમામાં વ્યક્ત, સુધર્મસ્વામી, મંડિત અને મૌર્યપુત્રની, દસમામાં અકંપિત અને અચલબ્રાતાની અને અગિયારમાં મેતાર્ય અને પ્રભાસની દીક્ષા વર્ણવાઈ છે. અંતમાં ચાર શ્લોકની પ્રશસ્તિ છે.

‘ગૌતમીયપ્રકાશ’- આ ‘ખરતર’ ગચ્છના અમૃતધર્મગણિના શિષ્ય ક્ષમાકલ્યાણે વિ. સં. ૧૮૫૨માં રચેલી ટીકાનું નામ છે.

[ભરતેશ્વર બાહુબલી મહાકાવ્ય- પુણ્યકુશલગણિની આ રચના સા. શ્રી સુલોચનાશ્રીના ભાવાનુવાદ સાથે પ્રસિદ્ધ થયું છે. પ્રા. પાર્શ્વપ્રકાશન અમદાવાદ.

દાનાદિપ્રકરણ- સુરાચાર્યની આ રચના ત્રુટક મળે છે. પં. અમૃતભાઈ ભોજક અને ડો. નગીન જે. શાહ સંપાદિત આ પ્રાકૃતભાષામય પ્રકરણ ‘સંબોધિ’ ૮માં અને ‘લા.દ.વિદ્યા-મંદિર દ્વારા પ્રસિદ્ધ થયું છે.

સૌભાગ્યશિષ્ય મુક્તિવિમલ દ્વારા રચિત સંસ્કૃત પદ્ય ગ્રંથો- અંજનાસુંદરીય. જ્ઞાનવિમલસૂરિ-ચરિત્ર, નલદમયન્તીય., મેરૂત્રયોદશીમહાત્મ્યકથાનકમ્, રોહિણીપર્વકથા, તત્ત્વબોધતરંગિણી, અને પ્રશ્નોત્તરરત્નાકર. (પ્રાયઃગદ્ય) પ્રકાશક: “દયાવિમલગ્રંથમાલા” અમદાવાદ.

અજ્ઞાનકર્તૃક દૃષ્ટાન્તશતકો માટે જુઓ ‘અનુસંધાન’ અંક ૧૪ અને ૧૫, ‘સારસ્વતોલ્લાસકાવ્ય’ અને એના કર્તા વિષે ‘અનુસંધાન’ ૧૬ અને ૧૮ જુઓ.]

[કર્પૂરમંજરી : રાજશેખર. સંસ્કૃત છાયા, અન્વય, મનોરમા સંસ્કૃત-હિન્દી વ્યાખ્યા અને ટિપ્પણ સાથે ડો. સુદર્શનલાલ જૈન. પ્ર. ભારતીય વિદ્યા પ્રકાશન-દિલ્હી.

વિષાપહારસ્તોત્ર- ધનંજય. પ્ર. કુંદનલાલ મુંબઈ. વી.સં. ૨૪૮૨

શ્રીપાલમયણામૃતકાવ્ય- નયચન્દ્રસાગર. પ્ર. આગમોદ્ધારપ્રતિષ્ઠાન સૂરત સં. ૨૦૫૪.

ષટ્પુરુષચરિત્ર- ક્ષેમંકરગણી. આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા સં. ૨૦૫૪.

કથાકલ્પવલ્લી (સ્થૂલભદ્રમુનિકથા) રાજરત્નવિ. પ્ર. નમિનાથ જિનાલય ટ્રસ્ટ મુંબઈ સં. ૨૦૫૫. રામચન્દ્રસૂરિગુણસ્તુતિમાલા-મોક્ષરતિવિજય. સં. ૨૦૫૬.

સૂત્રવ્યાખ્યાનવિધિશતક સ્વોપજ્ઞટીકા સાથે - ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય. પ્ર. કપડવંજ પેઢી સં. ૨૦૧૮ પ્રાયશ્ચિત્તજ્ઞાનમંજરી તથા પ્રાયશ્ચિત્તમુક્તાવલી- આ. સુશીલસૂરિ. સુશીલ સા. પ્ર. જોધપુર.

સમ્યક્ત્વપ્રકરણટીકા-આ. તિલકસૂરિ. સંપા. પુણ્યકીર્તિ વિ., પ્ર. સન્માર્ગ પ્ર. અમદા. સં. ૨૦૫૦ સન્દેહસમુચ્ચય : જ્ઞાનકલશસૂરિ. સંવેગદુમકન્દલી - વિમલાચાર્ય. જૈન શ્રે.મહાસભા હસ્તિનાપુર.]

૧. દે. લા. જૈ. પુ. સં. તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૦માં આ પ્રકાશિત છે.

(ઋ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો

સ્તુતિ, સ્તોત્ર, સ્તવ, સંસ્તવ અને સ્તવન એ સંસ્કૃત શબ્દો એકબીજાના પર્યાયરૂપ છે. આથી તો કોઈ કૃતિને એના રચનાર ‘સ્તુતિ’ કહે છે તો કોઈ એને એના પર્યાયવાચક નામે ઓળખાવે છે. આ જાતનું જે જૈન સાહિત્ય છે તેનો ભિન્ન ભિન્ન દષ્ટિએ વિચાર કરતાં એનાં સ્તુતિ-સ્તોત્રોના વિવિધ વર્ગો પાડી શકાય તેમ છે. એ પૈકી કેટલાક હું નીચે મુજબ દર્શાવું છું અને સાથે સાથે એની આછી રૂપરેખા પણ આલેખું છું :-

(૧) પદ્યાત્મક, ગદ્યાત્મક અને ઉભયાત્મક

જૈન સ્તુતિ-સ્તોત્રો તો સામાન્ય રીતે પદ્યાત્મક જોવાય છે. સર્વથા ગદ્યાત્મક સ્તોત્ર તરીકે તો રાયપ્પસેણઈજજ (સુત. ૫)માંના “નમત્પુણં” જેવાનો ઉલ્લેખ થઈ શકે. શકસ્તવ જેવી કૃતિઓ ઉભયાત્મક છે કેમકે એનો અંતિમ ભાગ પદ્યાત્મક છે.

(૨) સંસ્કૃત, પાર્શ્વ, દ્રાવિડ અને ફારસી

અહીં પાર્શ્વથી મરહટ્ટીથી માંડીને અવહટ્ટ સુધીના એના મુખ્ય પ્રકારો તેમ જ અવહટ્ટની પુત્રીઓ-ગુજરાતી, હિંદી ઇત્યાદિ પ્રાદેશિક ભાષાઓ અભિપ્રેત છે. એવી રીતે દ્રાવિડથી કન્નડ, તામિલ વગેરે સમજવાની છે.

શ્વેતામ્બરો પૈકી જિનપ્રભસૂરિ જેવાએ દ્રાવિડ ભાષામાં ‘ભવ્યકુટુંબચરિત રચ્યું છે એમ પત્તન. સૂચિ (ભા. ૧, પૃ. ૨૬૬)માં ઉલ્લેખ છે^૧ એને બાદ કરીએ તો કોઈ પણ જાતની દ્રાવિડ ભાષામાં શ્વેતામ્બરીય સ્તુતિ-સ્તોત્ર કે અન્ય પ્રકારની કોઈ કૃતિ હોય એમ જાણવામાં નથી જ્યારે દિગંબરોનું તો કન્નડ વગેરેમાં રચાયેલું આ જાતનું સાહિત્ય ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં મળે છે.

જિનપ્રભસૂરિ જેવી વ્યક્તિએ ફારસીમાં પણ સ્તોત્ર રચ્યાં છે. એક બાર પદ્યનું^૨ સ્તોત્ર આ જિનપ્રભસૂરિએ રચ્યું છે આવાં ફારસી સ્તોત્રોની સંખ્યા ગણીગાંઠી છે. આથી એમ કહી શકાય છે કે મોટે ભાગે તો સ્તોત્રો સંસ્કૃતમાં તેમ જ જ. મ. અને જઈણ સોરસેણીમાં રચાયેલાં છે.

(૩) સ્વાશ્રયી અને પરાશ્રયી

ભક્તામર-સ્તોત્ર વગેરે સ્વતંત્ર સ્તોત્રો છે એટલે કે એ સ્વાશ્રયી છે. પાદપૂર્તિરૂપ સ્તોત્રો પરાશ્રયી છે. એ સ્વકર્તૃક કે પરકર્તૃક કૃતિને અવલંબીને રચાયેલાં છે.

૧. આ નામનું “અપભ્રંશ”. માં ૩૭ પદ્યોમાં રચાયેલું એક ઔપદેશિક કાવ્ય છે અને એને જ સંસ્કૃતમાં ભવ્યકુટુંબકથાનક કદાચ રહ્યું હશે તેમ જ ભવ્યકુટુંબચરિત તે આ જ હોવાનો સંભવ છે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૮૪)માં કહ્યું છે.

૨. જો આ ઉલ્લેખ સાચો હોય તો આ કૃતિ સત્વર પ્રકાશિત થવી ઘટે.

૩. આનો પ્રારંભ “અહ્વા લ્લાહિ તુરાહ”થી થાય છે. એ કોઈકની સંસ્કૃત અવચૂરિ સહિત “ઋષભજિનસ્તવન”ના નામથી જૈ. સ્તો. સ. (પૃ. ૨૪૭-૨૫૧)માં છપાવાયું છે.

(૪) મૌલિક અને અનુકરણાત્મક

કોઈ કૃતિની મનોરમતા કે એની પ્રસિદ્ધિને લઈને એના અનુકરણરૂપે જે કૃતિ યોજાય તેને હું ‘અનુકરણાત્મક’ કહું છું. એ મૂળ કૃતિની નકલરૂપ છે.

P. ૨૮૦ (૫) વ્યાપક અને વ્યાપ્ય

કોઈ કૃતિ રચતી વેળા એના એક અંગરૂપે જે સ્તુતિ કે સ્તોત્રની રચના કરાઈ હોય તો તેને- એ અંતર્ગત રચનાને હું અહીં ‘વ્યાપ્ય’ કહું છું. અને ઈતર પ્રકારની રચના કે જે કોઈ અન્ય કૃતિના અંશરૂપ નથી તેને હું ‘વ્યાપક’ છું અને એનું અખંડ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. ઉદાહરણાર્થે સૂયગડના અધ્યયનરૂપ મહાવીરચુઈ એ ‘વ્યાપ્ય’ સ્તુતિ છે. અન્ય ઉદાહરણ તરીકે ગુજરાતી મહાવીરચુઈ એ ‘વ્યાપ્ય’ સ્તુતિ છે. અન્ય ઉદાહરણ તરીકે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો વિચાર કરીશું તો એને અંગે વિભાગી પ્રમુખો તેમ જ સમસ્ત પરિષદના પ્રમુખ એમ બે પ્રકારના પ્રમુખો નિમાય છે. વ્યાપ્ય સ્તુતિ-સ્તોત્રો એ વિભાગીય પ્રમુખને સ્થાને છે જ્યારે વ્યાપક સ્તુતિ-સ્તોત્રો તે સર્વાંશે પ્રમુખના સ્થાને છે. ‘વ્યાપ્ય’એ અર્થમાં ગૌણ, આનુષંગિક, આંશિક ઇત્યાદિ શબ્દો અને ‘વ્યાપક’ માટે મુખ્ય, પ્રધાન, અખંડ ઇત્યાદિ શબ્દો યોજી શકાય.

P. ૨૮૧

આમ જેમ લખાણની પદ્ધતિ, ભાષા ઇત્યાદિ દૃષ્ટિએ સ્તુતિ-સ્તોત્રના ‘વર્ગો’ પડે છે તેમ વિષયની દૃષ્ટિએ પણ એના વર્ગ અને ઉપવર્ગ અને તેના યે પેટાવર્ગ પાડી શકાય તેમ છે. એ વિચારણાને હું વિશેષ મહત્ત્વની ગણું છું. એથી એની રૂપરેખા કંઈક ઘેરી આલેખવા લલચાઉં છું.

સ્તુતિ-સ્તોત્રના રચનાનો મુખ્ય આશય ભક્તિભાવનો મનોરમ આવિર્ભાવ છે. એમાં દ્રવ્યાનુયોગના નિરૂપણને સ્થાન અપાય તો એ અધિક પ્રમાણમાં મૂલ્યશાળી બને છે પરંતુ તેમ કરવા માટે કેવળ કાવ્યકળા કામ ન લાગે. એ માટે તો તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં પણ સિદ્ધહસ્તતા હોવી જોઈએ. આ જાતનાં સ્તુતિ-સ્તોત્રોને આપણે ‘દાર્શનિક’ યાને ‘તત્ત્વપ્રધાન’ કહીશું.^૧ એ સિવાયના સ્તુતિ-સ્તોત્રોમાં ‘ભક્તિ’રસની રેલંછેલ જોવાય છે એટલે એને હું ‘ભક્તિ-પ્રધાન’ કહું છું. જો કે ‘દાર્શનિકેતર’ જેવો શબ્દ એ માટે યોજી શકાય. આ ભક્તિપ્રધાન સ્તુતિ-સ્તોત્રોની રચનામાં કવિને કલ્પનારૂપ કનકવા ચગાવવા માટે ક્ષેત્રનો સંકોચ અનુભવવો પડતો નથી. એ હિસાબે આ ક્ષેત્રમાંનો વિહાર દાર્શનિક સ્તુતિ-સ્તોત્રોની અપેક્ષાએ વધારે વ્યાપક અને સુગમ ગણાય.

ભારતીય સ્તુતિ-સ્તોત્રોનો વિચાર કરતાં એમ ભાસે છે કે જૈનોને તેમ જ અજૈનોને હાથે જેટલા પ્રમાણમાં ‘ભક્તિપ્રધાન’ સ્તોત્રો રચાયાં છે તેનાથી ઘણા અલ્પ પ્રમાણમાં ‘દાર્શનિક’ સ્તોત્રો

૧. જૈ. ગ્રં. માં. “લીસ્ટ નંબર ૪ : જૈન ફિલોસોફી” એવા શીર્ષકપૂર્વક કેટલાક ગ્રંથો નોંધાયા છે. એના પ્રારંભમાં વર્ગ ૧ તરીકે પ્રક્રિયા-ગ્રંથો છે અને વર્ગ ૮ તરીકે પૃ. ૧૪૫-૪૬માં પ્રક્રિયાને લગતાં સ્તવ-સ્તોત્ર છે. તેમાં સ્તવ તરીકે કાયસ્થિતિ-સ્તવથી શરૂઆત કરી ૧૧ સ્તવ નોંધી ત્રણ સ્તોત્રોનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. આગળ ઉપર “લીસ્ટ નંબર ૭ : જૈન માહાત્મ્ય” એ શીર્ષકપૂર્વક કેટલાક ગ્રંથ નોંધાયા છે. તેમાં બીજા વર્ગ તરીકે ૨૧૨ સ્તુતિ-સ્તોત્રો પૃ. ૨૭૨-૨૮૫માં નોંધાયા છે. આમ અહીં સ્તુતિ-સ્તોત્રના પ્રક્રિયાને અંગેના અને ઈતર એમ બે વર્ગ પડ્યા છે.

૨. આગમિક સ્તુતિ-સ્તોત્રો એવો પણ એક વર્ગ સૂચવી શકાય. આવી કૃતિઓની એક સૂચી મેં D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 1)ની મારી અંગ્રેજી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૭)માં આપી છે.

રચાયાં છે. તેમ છતાં એ વાંચવા વિચારવામાં મારા જેવો તો ભક્તિપ્રધાન સ્તોત્રોની અપેક્ષાએ અધિક આનંદ અનુભવે છે.

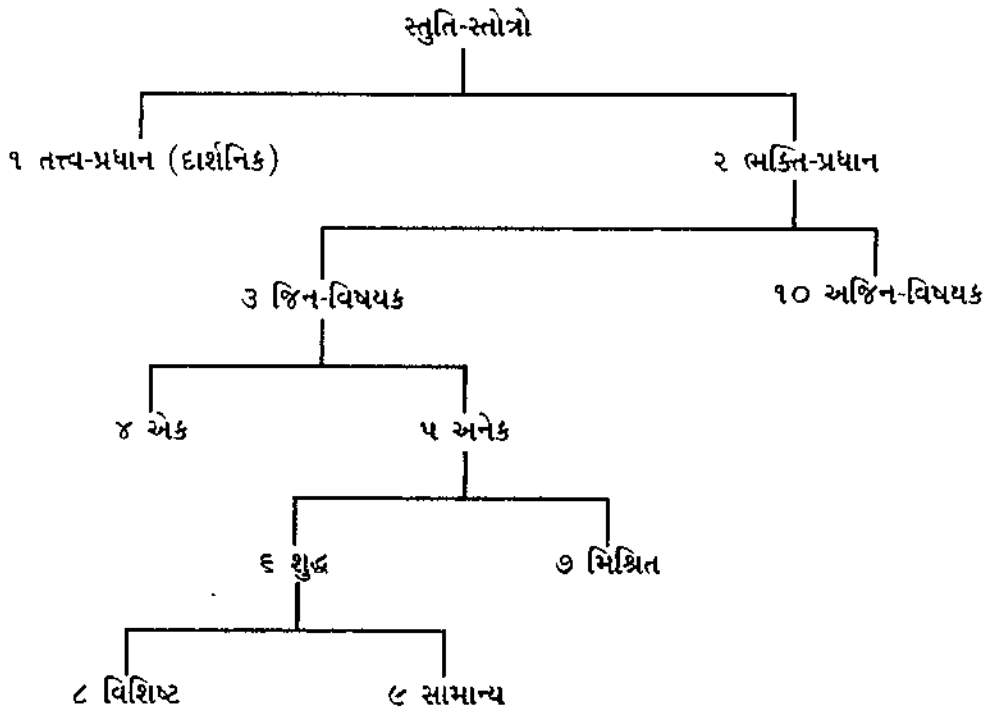
‘ભક્તિપ્રધાન’ સ્તોત્રોમાં તીર્થંકરોના ગુણોત્કીર્તનને જેમ સ્થાન છે તેમ અન્ય પ્રાભાવિક પુરુષોની અને દેવદેવીઓની તેમ જ આગમની સ્તુતિ માટે પણ અવકાશ છે. આને લઈને આપણે આ જાતનાં સ્તોત્રોનાં બે ઉપવર્ગ પાડી શકીએ : (૧) જિન-વિષયક અને (૨) અજિન-વિષયક. પ્રથમ પ્રકારનાં સ્તોત્રો કોઈ એક જ-અમુક જ તીર્થંકરને ઉદ્દેશીને હોય અથવા તો અનેકને-સમસ્ત જિનવરોને લક્ષીને હોય. આમ જે બે ઉપપ્રકારો પડે છે તે પૈકી બીજા ઉપપ્રકારના શુદ્ધ અને મિશ્રિત એમ બે ભેદ પાડી શકાય. ગચ્ચાર પદ્યોની સ્તુતિઓ (થોય), એ ‘મિશ્રિત’ના ઉદાહરણરૂપ છે કેમકે એમાં અમુક તીર્થંકર ઉપરાંત સમસ્ત તીર્થંકરો, આગમ અને યક્ષ કે દેવીની સ્તુતિને પણ સ્થાન અપાયેલું હોય છે.

P. ૨૮૨

‘શુદ્ધ’ સ્તોત્રોનો વિષય કેવળ જિનેશ્વરો જ છે. તેમ છતાં એના પણ બે પ્રકારો છે : (૧) વિશિષ્ટ અને (૨) સામાન્ય. ‘વિશિષ્ટ’ સ્તોત્રો મુખ્યત્વે ૨૪ તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ છે જ્યારે સામાન્ય સ્તોત્રો એ સમસ્ત જિનવરોને અંગે ઘટી શકે એવાં છે અને એથી તો એને ‘સાધારણ-જિન-સ્તોત્ર’ કહે છે.^૧

આમ જે મેં અહીં અંતિમ વર્ગીકરણની દૃષ્ટિએ વર્ગો, ઉપવર્ગો અને પેટવર્ગોનો-દસ પ્રકારોનો નિર્દેશ કર્યો છે તેનો એકસામટો ખ્યાલ આવે તે માટે એ હકીકત નીચે મુજબ હું હવે રજૂ કરું છું:

P. ૨૮૩

૧. આ સંબંધમાં કેટલીક વિશેષ માહિતી મેં D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 2) ના મારા તૃતીય પરિશિષ્ટ (પૃ. ૩૭૩-૩૭૭)માં આપી છે.

આમ જે સ્તુતિ-સ્તોત્રોનાં વિવિધ પ્રકારનાં વર્ગીકરણો મેં સૂચવ્યા છે એ પૈકી પ્રથમ પ્રકારના વર્ગીકરણને લક્ષીને સ્તોત્રો ગોઠવવાં પડે તેમ નથી. એ કાર્ય તો આપોઆપ સધાય છે કેમકે કેવળ ગદ્યાત્મક અને સાથે સાથે મહત્ત્વપૂર્ણ કોઈ સંસ્કૃત સ્તોત્ર હોય એમ જણાતું નથી શકસ્તવ ઉપરાંતનું કોઈ મહત્ત્વનું ઉભયાત્મક સ્તોત્ર હોય એમ અત્યારે તો મને સ્ફુરતું નથી.

દ્વિતીય પ્રકારનાં વર્ગીકરણ માટે અહીં અવકાશ નથી કેમકે આ સમગ્ર પુસ્તકની રચનામાં ભાષાદષ્ટિને સ્થાન અપાયું છે એટલે આ પ્રકરણ પૂરતાં તો અહીં સમસ્ત સ્તોત્રો સંસ્કૃત જ છે. અર્ધ-સંસ્કૃત સ્તોત્રો જે થોડાંક મળે છે તેનો તેમ જ અનેક ભાષાત્મક સ્તોત્રોનો પણ પૃથક્ પ્રકરણમાં વિચાર કરવો ઉચિત ભાસે છે.

૨. ૨૮૪

તૃતીય પ્રકારના વર્ગીકરણ માટે અત્ર અવકાશ છે એટલે એ પ્રમાણે હું સ્તોત્રોને ગોઠવું છું. સૌથી પ્રથમ સ્વાશ્રયી સ્તોત્રો આપી ત્યાર બાદ પાદપૂર્તિરૂપ અને એ અપેક્ષાએ ‘પરાશ્રયી’ સ્તોત્રો આપું છું.

ચતુર્થ પ્રકારના વર્ગીકરણ પ્રમાણે સ્તોત્રો ગોઠવવાં હોય તો ‘અનુકરણાત્મક’ સ્તોત્રો પૂરતાં પ્રમાણમાં જોઈએ પણ તેમ નથી એટલે એ વર્ગીકરણ પ્રમાણે કમ સાચવવાનો રહેતો નથી.

પંચમ પ્રકારના વર્ગીકરણ પ્રમાણે કમ રાખવાની વાત અત્ર અસ્થાને છે કેમકે વ્યાખ્ય-સ્તોત્રોને આ પુસ્તકમાં સ્થાન અપાય તેમ નહિ હોવાથી મેં એ જતાં કર્યા છે.

અંતિમ વર્ગીકરણ માટે પણ સ્તોત્રોની સંખ્યાની અલ્પતા, કેટલાક સ્તુતિકરોને અંગે પુનરુલ્લેખ વગેરે બાબતો વિચારતાં આ જ સ્થિતિ ઉદ્ભવે છે. તેમ છતાં એ મહત્ત્વનું વર્ગીકરણ હોવાથી સ્તુતિ-સ્તોત્રોને ક્રમાંક આપી એ દ્વારા આ વર્ગીકરણમાં નોંધાયેલા દસ પ્રકારોનું અનુક્રમે સૂચન હું “ઉપોદ્ધાત”માં કરવા પારું છું.

‘શાન્તિસ્તવ (લ. વિક્રમની ત્રીજી સદી)– આ સૂરિમન્તથોત (સૂરિમન્તસ્તોત્ર)ના પ્રણેતા મનાતા માનવદેવસૂરિએ ૧૯ પદ્યોમાં શાન્તિનાથની અને સાથે સાથે વિજયા અને જયા એ દેવીઓની સ્તુતિરૂપે રચેલી કૃતિ છે. એઓ વિરનિર્વાણની સાતમી શતાબ્દીમાં અને મહાવીરસ્વામીની ૧૯મી પાટે થયાનું મનાય છે. એમની આ કૃતિને સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ પોતાની ટીકામાં ‘લઘુશાન્તિસ્તોત્ર’ તેમજ ‘લઘુશાન્તિ’ કહી છે. સાથે સાથે એમ પણ કહ્યું છે કે આ રચાતાં મરકીનો ઉપદ્રવ મટી જઈ શાંતિ થઈ ત્યારથી પ્રાયઃ પ્રતિદિન પ્રતિક્રમણના અંતે એ બોલાય છે. વિશેષમાં

૧. આ સ્તવ “પ્રતિક્રમણસૂત્રો” નામના પુસ્તકમાં મોટે ભાગે ગુજરાતી અને કેટલીકવાર હિન્દી અનુવાદ સહિત કે તે વિના પણ છાપાયો છે. “શ્રી પ્રતિક્રમણ-સૂત્ર પ્રબોધ-ટીકા” (ભા.૨)માં ગુજરાતીમાં વિસ્તૃત વિવેચન છે. એમાં આ સ્તવના આઠ પદ્યો જે અનુવાદ અપાયો છે. તે સમુચિત જણાતો નથી.

૨. પહેલા ૧૭ પદ્યો આર્યામાં છે જ્યારે અંતિમ બે અનુષ્ટુભમાં છે અને એ બે પદ્યો તો બૃહસ્પતિસ્તવના અંતમાં પણ જોવાય છે.

જયા, વિજયા અને અપરાજિતા નામની ત્રણ દેવીઓ માનવદેવસૂરિના સાંનિધ્યમાં રહેતી હોવાનો પણ અહીં નિર્દેશ છે.

પ્ર. ચ. માં માનવદેવસૂરિનો પ્રબન્ધ છે. એમાં કહ્યું છે કે શાન્તિનાથના શાસનની દેવી નામે શાન્તિ પોતાની બે મૂર્તિઓ બનાવી અમારા (વિજય અને જયાના) મિષથી એમને વન્દન કરે છે.

આ શાન્તિસ્તવના તૃતીય પદમાં ‘અતિશય’ના અર્થમાં ‘અતિશેષક’ શબ્દ વપરાયો છે. એના ચૌદમાં પદમાં એક પ્રકારનો ‘ષોડશીમન્ત્ર’ છે અને સોળમાં આ કૃતિનું ‘શાન્તિસ્તવ’ નામ છે.

ટીકાઓ— આ કૃતિ ઉપર હર્ષકીર્તિસૂરિએ વિ. સં. ૧૬૨૮માં, ગુણવિજયે વિ. સં. ૧૬૫૮માં તેમજ સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ તથા ધર્મપ્રમોદગણિએ વિ. સં. ૧૬૮૦ના અરસામાં એકેક ટીકા રચી છે. આ ઉપરાંત ધર્મપ્રભગણિએ તેમ જ ભાવકુશલે પણ તેમ કહ્યું છે.

અવચૂરિ— કોઈક આ રચી છે.

અનુવાદો— આ ગુજરાતી તેમજ હિન્દીમાં છે.

બૃહસ્થાન્તિસ્તવ— આ સ્વતંત્ર કૃતિ છે કે કોઈકના અંશરૂપ એ બાબત જેમ વિવાદાસ્પદ ગણાય છે તેમ એના કર્તા અને રચનાસમય પરત્વે પણ મતભેદ છે. આનો અંતિમ નિર્ણય આ કૃતિની પ્રાચીન અને વિશ્વસનીય હાથપોથીઓ જોવા મળ્યે થઈ શકે. આથી અહીં તો તેના પ્રચલિત સ્વરૂપને લક્ષી કેટલીક બાબતો દર્શાવું છું.

આ કૃતિ કેવળ ગદ્યાત્મક કે પદ્યાત્મક નથી પરંતુ ઉભયાત્મક છે. એમાં ‘દસ પદ્યો છે. આ કૃતિનો પ્રારંભ એક પદ્યથી કરાયો છે તો અંતમાં ‘પાંચ પદ્યો છે. આ કૃતિ તીર્થંકરના જન્માભિષેકને અંગેની છે.

એમાં ઋષભાદેવાદિ ૨૪ તીર્થંકરોનાં, સોળ વિદ્યાદેવીઓનાં તેમ જ ૧૧૫ ગ્રહોનાં નામો છે. ત્યાર બાદ આઠ લોકપાલોનાં નીચે મુજબ નામો છે:—

સોમ, યમ, વરુણ, કુબેર, વાસવ (ઇન્દ્ર), આદિત્ય, સ્કન્દ (કાર્તિકેય) અને વિનાયક (ગણપતિ).

આ પૈકી પહેલાં ચાર નામ જૈન માન્યતા મુજબનાં છે તો બાકીનાં ચાર વૈદિક હિન્દુઓના મત અનુસાર છે.

આ કૃતિમાં શાન્તિનાથને અંગે બે પદ્યો છે. વિશેષમાં ગ્રામદેવતા, નગરદેવતા અને ક્ષેત્રદેવતાનો બાંધેભારે ઉલ્લેખ છે. આ શાન્તિપાઠ રજૂ કરનારી કૃતિમાં (૧) શ્રમણસંઘ, (૨) જનપદો, (૩)

૧. એક પદ્ય પાઈયમાં છે.

૨. કેટલીક પ્રાચીન હાથપોથીઓમાં “નૃત્યન્તિ” આ પૈકી એકનું નામ સવાંસ મહાજવાલા છે. શરૂ થતું એક જ પદ્ય જોવાય છે.

૩-૪. આમાં ચન્દ્રને પ્રથમ સ્થાન અપાયું છે.

રાજાધિપો, (૪) રાજસંનિવેશો, (૫) ગોષ્ઠિકો, (૩) પૌરપુખ્યો, (૭) પૌરજનો અને (૮) બ્રહ્મલોકને શાંતિ થાઓ એમ કહ્યું છે.^૧

P. ૨૮૫

દ્વાત્રિંશદ્-દ્વાત્રિંશિકા— ભદ્રેશ્વરકૃત કહાવલી પ્રમાણે સિદ્ધસેન દિવાકરે બત્રીસીઓ દ્વારા સ્તુતિ શરૂ કરી અને અનુક્રમે ૩૨મી બત્રીસી પૂર્ણ થતાં પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પ્રગટી. આમ આ તમામ બત્રીસીઓના પ્રણેતા તાર્કિકશિરોમણિ સિદ્ધસેન દિવાકર છે. પરંતુ આજે એ બત્રીસે દ્વાત્રિંશિકા (બત્રીસીઓ) મળતી નથી. ન્યાયાવતાર પણ પ્રસ્તુત દ્વાત્રિંશિકા છે એમ માનતાં બાવીસ દ્વાત્રિંશિકા ઉપલબ્ધ થઈ છે એમ કહેવાય. ન્યાયાવતાર એ કંઈ સ્તુતિ નથી એટલે ૨૧ દ્વાત્રિંશિકાનો જ અહીં વિચાર કરવાનો રહે છે.

પરિચય— સિદ્ધસેન દિવાકર વૃદ્ધવાદીના શિષ્ય થાય છે અને એઓ મહત્તર જિનદાસગણિ કરતાં દોઢેક સૈકા જેટલા તો પૂર્વે થયા છે. એમનો સમય જૈન પરંપરા પ્રમાણે વિક્રમની પ્રથમ શતાબ્દી છે જ્યારે કેટલાક આધુનિક વિદ્વાનોને મતે એ વિક્રમની છઠ્ઠી શતાબ્દી છે. પ્ર. ચ. (શૃંગ ૮, શ્લો. ૩૫-૩૭) પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત વૃદ્ધવાદી તે ‘માથુરી’ વાયનાના સંચાલક આર્ય સ્કન્દિલના શિષ્ય થાય છે. એ આર્ય સ્કન્દિલનો સમય વીરસંવત્ ૮૨૭ થી ૮૪૦ (વિ. સં. ૩૫૭ થી ૩૭૦)નો ગણાય છે.^૨ તો એ હિસાબે સિદ્ધસેન દિવાકરનો સમય વિક્રમની ચોથી સદીનો અન્તિમ ભાગ ગણાય. કોઈક કારણસર એઓ (સિદ્ધસેન) ‘પારચિક’ પ્રાયશ્ચિતના ભાગી બન્યા હતા. એમણે રચેલી મનાતી કૃતિઓની નોંધ હું નીચે મુજબ લઉં છું :—

૧. વિશેષ માટે જુઓ ખંડ ૨, ઉપખંડ ૧, પ્રકરણ ૪૫, પૃ. ૨૭૮ અને ૨૭૯.

૨. આ પૈકી ૨૧ દ્વાત્રિંશિકાઓ ન્યાયાવતાર તેમ જ સમ્મર્ષપયરણ સહિત “જે. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી “શ્રી સિદ્ધસેનદિવાકરકૃતગ્રંથમાલા”માં ઈ. સ. ૧૯૦૮માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. એને જ સામે રાખીને શ્રીવિજયલાવણ્યસૂરિએ પહેલી ચાર દ્વાત્રિંશિકાઓ અંગે કિરણાવલી નામની વિવૃત્તિ રચી છે. એ મૂળ તેમ જ મૂળના પં. સુશીલવિજયગણિએ કરેલા ગુજરાતી ભાવાર્થ સહિત “શ્રીવિજય લાવણ્યસૂરીશ્વર-જ્ઞાનમંદિર” તરફથી બોટાદથી અનુક્રમે વિ. સં. ૨૦૦૮, ૨૦૦૯, ૨૦૧૧, અને ૨૦૧૨માં પ્રકાશિત થઈ છે. બીજી દ્વાત્રિંશિકાના પ્રારંભમાં પહેલી બંને દ્વાત્રિંશિકાઓનાં પદોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા પૃથક્ પૃથક્ અપાઈ છે. ત્રીજી અને ચોથી દ્વાત્રિંશિકાના પદોની અનુક્રમણિકા તો તે તે દ્વાત્રિંશિકાના અંતમાં અપાઈ છે. [‘દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાત્રિંશિકા’ આ નામે આ. લાવણ્યસૂરિજીની કિરણાવલી ટીકા સાથે ૨૧ બત્રીસીઓ “લા. સૂ. જ્ઞાનમંદિર” બોટાદથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

૩. એમની જીવનરેખા પાંચ પ્રાચીન પ્રબંધોને આધારે સન્મતિ-પ્રકરણની ગુજરાતી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૪૪-૬૦)માં આલેખાઈ છે.

૪. આ ગણિએ નિસીહવિસેસયુણિમાં સિદ્ધસેનનો અને એમની કૃતિ નામે સમ્મર્ષપયરણનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૫. જુઓ પ્ર. ચ. ને અંગેનું “પ્રબન્ધપર્યાલોચન” (પૃ. ૪૮).

(૧) ^૧સમ્મઈપયરણ, (૨) ^૨ન્યાયાવતાર, (૩) દ્વાત્રિશદ્-દ્વાત્રિંશિકા, (૪) ^૩કલ્યાણ-મન્દિરસ્તોત્ર અને (૫) ^૪શકસ્તવ.

P. ૨૮૬

આ પ્રમાણેની વિવિધ કૃતિઓ રચનારા અને હરિભદ્રસૂરિ દ્વારા ‘શ્રુતકેવલી’ તરીકે સંબોધાયેલા આ સિદ્ધસેન દિવાકરને સિ. હે. (૨-૨-૩૯)ની સ્વોપજ વૃત્તિમાં ઉત્તમ કવિ તરીકે નિર્દેશ્યા છે અને એ હકીકત યથાર્થ છે એમ એમણે રચેલી ઉપલબ્ધ દ્વાત્રિંશિકાઓ જોતાં પણ જણાય છે.

P. ૨૮૭

(૧-૨૧) એકવીસ દ્વાત્રિંશિકાઓ

પદ્યોની સંખ્યા— ^૧એકવીસ બત્રીસીઓમાં એનાં નામ પ્રમાણે પ્રત્યેકમાં બત્રીસ બત્રીસ પદ્યોની આશા રખાય પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ એવી નથી. એકવીસમી બત્રીસીમાં એક પદ્ય અને દસમીમાં બે વધારે છે જ્યારે ૮, ૧૧, ૧૫ અને ૧૯ એ ક્રમાંકવાળી બત્રીસીઓમાં અનુક્રમે ૨૬, ૨૮, ૩૧ અને ૩૧ પદ્યો છે. આમ બેમાં વધારે પદ્ય અને ચારમાં ઓછાં પદ્ય છે તો તેનું શું કારણ ? શું આવી

૧. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૧૫૬-૧૫૭)

૨. આ કૃતિ “જૈ. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી “સિદ્ધસેનદિવાકરકૃતગ્રંથમાલા”માં ઈ. સ. ૧૯૦૯માં છપાઈ છે. સિદ્ધર્ષિકૃત વિવૃત્તિમાંથી ઉદ્ધૃત પાઠો, મૂળને અગે ડૉ. સતીશચંદ્ર વિદ્યાભૂષણનાં અંગ્રેજી અનુવાદ અને ટિપ્પણ તેમ જ પ્રસ્તાવના તથા સંસ્કૃત શબ્દોની સૂચિ સહિત આ કૃતિ ડૉ. સતીશચંદ્ર વિદ્યાભૂષણે કલકત્તાથી ઈ. સ. ૧૯૦૯માં છપાવી છે. વળી મૂળ કૃતિ સંપૂર્ણ વિવૃત્તિ સહિત આરાથી ઈ. સ. ૧૯૧૫માં બીજી વાર પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. વિશેષમાં આ મૂળ કૃતિ ઉપર્યુક્ત વિવૃત્તિ અને રાજશેખરસૂરિકૃત ટિપ્પન સહિત “હેમચન્દ્રાચાર્ય ગ્રંથાવલી”માં ગ્રંથાંક ૨ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૧૭માં છપાવાઈ છે. આ મૂળ કૃતિ એના પં. સુખલાલે કરેલા ગુજરાતી અનુવાદ અને વિવેચન સહિત મકનજી જૂઠા તરફથી છપાવાઈ છે. સિદ્ધર્ષિકૃત વિવૃત્તિ અને એના ઉપર દેવભદ્રકૃત ટિપ્પણ સહિત મૂળ કૃતિ “જૈન શ્વેતાંબર કૉન્ફરન્સ” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૮માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. મૂળ કૃતિ એના તેમ જ વિવૃત્તિના પં. વિજયમૂર્તિએ કરેલા હિંદી અનુવાદ સહિત “રા. જૈ. શા.”માં ઈ. સ. ૧૯૫૦માં પ્રકાશિત થયેલી છે.

૩. આ સ્તોત્ર “કાવ્યમાલા” (ગુ. ૭)માં છપાયું છે. વળી એ કનકકુશલગણિની વૃત્તિ અને માણિક્યચન્દ્રની વિવૃત્તિ સહિત “દે. લા. જૈ. પુ. સ.” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૨માં પ્રકાશિત ભક્તા.સ્તોત્રત્રયમાં છપાયેલું છે.

૪. આ કૃતિ ભક્તા.સ્તોત્રત્રયની મારી આવૃત્તિ (પૃ. ૨૪૨-૨૪૫)માં પાઠાંતરપૂર્વક છપાઈ છે. વિશેષમાં આ જ કૃતિ “સિદ્ધિશ્રેયઃસમુદય” એવા નામથી “અનેકાંત” (વ. ૧, કિરણ ૮-૧૦)માં વિ. સં. ૧૯૮૬માં પાઠાન્તર-પૂર્વક પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

૫. આ કૃતિઓ અને એના અભ્યાસ માટેનાં સાધનો વિષે મેં “સિદ્ધસેન દિવાકરની કૃતિઓ અને એના અભ્યાસ માટેનાં સાધનો” નામના મારા લેખમાં વિચાર કર્યો છે. આ લેખ “આ. પ્ર.” (પુ. ૪૯)ના અં. ૮ ૯-૧૦, ૧૧ અને ૧૨માં તેમ જ પુ. ૫૦ના અં. ૨, ૩ અને ૪માં એમ સાત કટકે છપાયો છે.

૬. મુદ્રિત ૨૧ બત્રીસીઓની ગુજરાતી પ્રસ્તાવનામાં કહ્યું છે કે “ઘણી પ્રતો તો વીશ બત્રીસીવાળી જ મળી છે. એક પ્રતમાં જ એકવીશમી મહાવીરદ્વાત્રિંશિકા હતી તે અહીં દાખલ કરી છે શા કારણથી તે બત્રીસી બીજી પ્રતોમાં નહિ હોય તે કહી શકાતું નથી.”

જ રચના પ્રથમથી હશે કે કોઈએ ૧૦મી અને ૨૧મી બત્રીસીમાં પદ્ય ઉમેરેલ હશે કે પ્રસ્તુત ચાર બત્રીસીઓ પૂર્ણ હોવા છતાં એનાં પદ્યો કાલાંતરે લુપ્ત થયા હશે ? સામાન્ય રીતે તો એમ જ મનાય કે દરેક બત્રીસીમાં બત્રીસ બત્રીસ પદ્યો હોવાં જ જોઈએ અને ઉપસંહારાત્મક બત્રીસીમાં એકાદ પદ્ય વધારે સંભવે.

૧. ૨૮૮

રચનાક્રમ— મુદ્રિત એકવીસ બત્રીસીઓ સમકાળે— સિદ્ધસેન દિવાકરે આચાર્ય બન્યા પછી જ અને તે પણ અહીં સૂચવાયેલા ક્રમે જ રચી છે કે કેમ એ પણ એક પ્રશ્ન છે. સંભવ છે કે કોઈ કોઈ બત્રીસી એઓ સૂરિ બન્યા તે પૂર્વેની રચના હોય અને કોઈક એમણે સંસારીપણામાં અર્થાત્ દીક્ષા લીધી તે પૂર્વે પણ રચી હોય. મુદ્રિત બત્રીસીઓમાં જે ક્રમ છે તે પાછળ કોઈ વિશિષ્ટ હેતુ જણાતો નથી. કોઈકે આ પ્રમાણે સંગ્રહ ગોઠવી તો નહિ દીધો હોય ?

નામોલ્લેખ— જે ૨૧ બત્રીસીઓ છપાયેલી છે તેમાં બારનાં નામ અપાયેલાં છે. એની ગુજરાતી પ્રસ્તાવના જોતાં એમ લાગે છે કે એટલાં જ નામો હાથપોથીમાં હતાં. મુદ્રિત પ્રતિમાં પહેલી છનાં નામ નથી. સાતમી બત્રીસીનું નામ 'વાદોપનિષદ્-દ્વાત્રિંશિકા' છે. આઠમીનું 'વાદદ્વાત્રિંશિકા' અને નવમીનું 'વેદવાદ-દ્વાત્રિંશિકા' છે. દસમીનું નામ નથી. એવી રીતે સત્તરમી અને અઠારમીનાં પણ નામ નથી. બાકીની અગિયારમી વગેરેનાં નામ દ્વાત્રિંશિકા જેટલો અંશ બાજુએ રાખતાં અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :—

૨. ૨૮૯

ગુણવચન, ન્યાય, સાંખ્યપ્રબોધ, વૈશેષિક, બૌદ્ધસંતાન, 'નિયતિ, નિશ્ચય, દષ્ટિપ્રબોધ અને મહાવીર.

પ્રથમ દ્વાત્રિંશિકાનો પ્રારંભ 'સ્વયમ્ભુવં'થી થાય છે. એથી એને 'સ્વયંભૂસ્તુતિ' કહી શકાય કેમકે સમન્તભદ્રકૃત જે સ્તોત્ર સ્વયમ્ભુવાથી શરૂ થાય છે તેને 'સ્વયંભૂસ્તોત્ર' કહે છે.

વિષય— ૨૧ બત્રીસીમાં પહેલી પાંચ, ૧૧મી અને ૨૧મી એમ સાતનો વિષય સ્તુતિ છે. વિવિધ છંદોમાં રચાયેલી અગિયારમી બત્રીસી કોઈ રાજાની સામે ઊભા રહીને સિદ્ધસેને એમની સ્તુતિ કરી હોય એવી જણાય છે એમ પં. સુખલાલે કહ્યું છે. કોઈ કોઈ મુનિ તીર્થંકરનું રાજા તરીકે આ વર્ણન

૧. "પુરાતત્ત્વ" (પુ. ૩, અં. ૩)માં પં. સુખલાલનો "કથાપદ્ધતિનું સ્વરૂપ અને તેના સાહિત્યનું દિગ્દર્શન" નામનો લેખ છપાયો છે. એના ચોથા પરિશિષ્ટ તરીકે વાદોપનિષદ્-દ્વાત્રિંશિકાના શ્લો. ૧, ૭, ૮, ૨૧, ૨૬, ૨૮ અને ૩૨ આપી એના ગુજરાતીમાં અર્થ કરાયા છે. ત્યાર બાદ વાદ-દ્વાત્રિંશિકાના શ્લો. ૧-૫, ૭-૧૩, ૧૫, ૧૭-૨૧ અને ૨૪-૨૬ આપી એના પણ ગુજરાતીમાં અર્થ અપાયા છે. એના પછી ન્યાય-દ્વાત્રિંશિકાના શ્લો. ૧, ૭, ૧૬, ૨૮, ૨૯ અને ૩૧ આપી એમ કરાયું છે. વિશેષમાં હારિભદ્રીય વાદાષ્ટક અને યમાષ્ટક ગુજરાતી અર્થ વિના પૂરા અપાયા છે.

૨. આના માટે જુઓ ઉપર્યુક્ત ટિપ્પણ.

૩. આ દ્વાત્રિંશિકા એના નામને અનુરૂપ કેવી રીતે ગણાય એ પ્રશ્ન છે. એમાં 'નિમિત્ત' જેવો શબ્દ પણ નથી. આ શબ્દ ત્રીજી દ્વાત્રિંશિકા (શ્લો. ૮)માં છે. [નિયતિદ્વાત્રિંશિકા મુનિશ્રીભુવનચન્દ્રજીના અનુવાદ સાથે જૈન સાહિત્યઅકાદમી ગાંધીનગરથી પ્રગટ થઈ છે.]

છે એમ કહે છે. બાકીનીમાં મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિ છે. પ્ર. ચ. (શૃંગ ૮, શ્લો. ૧૪૨)માં જે વીર-સ્તુતિની નોંધ છે તે આમાંની એક છે કે કેમ એ જાણવું બાકી રહે છે.

છઠ્ઠી અને આઠમી દ્વાત્રિંશિકા સમીક્ષાત્મક છે. બાકીની બધી દાર્શનિકા તેમ જ વસ્તુચર્યાત્મક છે. “અનેકાંત” (વ. ૨, પૃ. ૪૮૫)માં એવો ઉલ્લેખ છે કે સાત સ્તુત્યાત્મક છે, છઠ્ઠી અને સાતમી વાદને અંગેની છે અને બાકીની તેર દાર્શનિક છે.

આમાં જૈમિનીય દર્શનને અંગે એકે બત્રીસી જણાતી નથી તો એ લુપ્ત બત્રીસીમાંની એક હશે.

સિદ્ધસેને ‘પ્રમાણદ્વાત્રિંશિકા’ જેવા નામથી એક બત્રીસી રચી હશે એમ મને ત. સૂ. (અ. ૧, સૂ. ૧૦)ની સિદ્ધસેનગણિકૃત ટીકા (ભા. ૧, પૃ. ૭૧) ગત નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખ વિચારતાં ભાસે છે :-

“આચાર્ય સિદ્ધસેનોઽપ્યાહ—

‘અભિત્રિ માદૃશાં ભાજ્યમધ્યાત્મં તુ સ્વયંદૃશામ્ ।

एकं प्रमाणमर्थैक्यदैक्यं तल्लक्षणैक्यतः’ ॥”

P. ૨૮૦

આને લગતી કૃતિ અનુપલબ્ધ છે.

‘આલંકારિક પ્રતિભાસંપન્ન વિદ્વાન કવિને છાજે’ એવી પ્રૌઢ અને ગંભીર કક્ષાની સંસ્કૃત ભાષામાં, ‘વિવિધ છંદોમા સુશ્લિષ્ટ બંધવાળાં અને વૈદર્ભપ્રિય રીતિને અનુસરનારાં પદ્યોમાં રચાયેલી તેમ જ મહાન અર્થ વડે સઘન અને સમૃદ્ધ એવી આ બત્રીસીઓ એ જૈન સમાજને સિદ્ધસેન દિવાકર તરફથી મળેલો મહામૂલ્યશાળી વારસો છે.

“સન્મતિ-પ્રકરણ”ની ગુજરાતી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૦૩-૧૧૫)માં બત્રીસીઓના બાહ્ય કલેવર અને એના અભ્યંતર આત્મા વિષે વેધક અને પ્રેરક પ્રકાશ પડાયો છે.

સંતુલન— “ભારતીય વિદ્યા” (ભા. ૩)માં પં. સુખલાલનો “પ્રતિભામૂર્તિ સિદ્ધસેન દિવાકર” નામનો એક લેખ છપાયો છે. એમાં પ્રસંગવશાત્ એમણે પાંચમી દ્વાત્રિંશિકાનાં ૧૦-૧૨ પદ્યો આપી એના સંતુલનાર્થે અશ્વઘોષકૃત બુદ્ધચરિત (સ. ૮)ના શ્લો. ૨૦-૨૨ તેમ જ કાલિદાસકૃત કુમારસંભવ (સ. ૭)માંથી શ્લો. ૫૬, ૫૮ અને ૬૨ ઉદ્ધૃત કર્યા છે.

પ્રથમ દ્વાત્રિંશિકાનાં પહેલાં ત્રણ પદ્યો રજૂ કરી એમણે એમ કહ્યું છે કે સ્તુતિનો પ્રારંભ ઉપનિષદ્ની ભાષા અને પરિભાષામાં વિરોધાલંકારર્ભિત છે.

P. ૨૮૧

બીજી દ્વાત્રિંશિકાનું ત્રેવીસમું પદ્ય આપી એમણે એમ સૂચવ્યું છે કે આમાં સાંખ્ય પરિભાષા દ્વારા વિરોધાભાસગર્ભિત સ્તુતિ છે.

૧. અનુષ્ટુબ્, આર્યા, ઇન્દ્રવજ્રા, ઉપજાતિ, ઉપેન્દ્રવજ્રા, પુષ્પિતાગ્રા, પૃથ્વી, ભુંજગપ્રયાત, મન્દાકાંતા, વંશસ્થ, વસન્તતિલકા, વૈતાલીય, શાર્દૂલવિકીડત, શાલિની, શિખરિણી, સ્વર્ગરા અને હરિણી આમ વિવિધ છંદોનો અહીં ઉપયોગ કરાયો છે.

૨. આ “સ્વ. બાબુ શ્રી. બહાદૂરસિંહજી સિંધી સ્મૃતિગંધ” તરીકે ઈ. સ. ૧૯૪૫માં છપાયો છે.

ત્રીજી દ્વાત્રિંશિકાનું આઠમું પદ આપી એમાં શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્માંના ભિન્ન ભિન્ન કારણવાદોના સમન્વય દ્વારા વીરનું લોકોત્તરત્વ સૂચવાયું છે એમ એમણે કહ્યું છે.

ચોથી દ્વાત્રિંશિકાનું ત્રીજું પદ આપી એ ઇન્દ્ર અને સૂર્યથી વીરનું લોકોત્તરત્વ દર્શાવે છે એમ એમણે કહ્યું છે. વળી આનું સાતમું પદ આપી વ્યતિરેક દ્વારા સ્તુતિ કરાયાનો નમૂનો રજૂ કરાયો છે એવો એમણે ઉલ્લેખ કર્યો છે. એના પંદરમાં પદમાં સરિતા અને સમુદ્રની ઉપમા દ્વારા પ્રભુમાં સર્વ દૃષ્ટિઓના અસ્તિત્વનું કથન કરાયું છે તે અનેકાંતવાદની જડ છે એમ અહીં કહ્યું છે. ૨૬મું પદ આપી વિભાવના અને વિશેષોક્તિ દ્વારા આત્મા સંબંધી જૈન વક્તવ્ય રજૂ કરાયું છે એમ કહ્યું છે.

છઠી 'દ્વાત્રિંશિકાના શ્લો. ૩-૮ અને ૨૮ રજૂ કરી એનો ભાવાનુવાદ અપાયો છે.

આઠમી દ્વાત્રિંશિકાના શ્લો. ૧ અને ૭ ઉદ્ધૃત કરી એનો ભાવ સમજાવાયો છે.

P. ૨૯૨

'નવમી દ્વાત્રિંશિકા સંપૂર્ણતયા અપાઈ છે.' એ ગૂઢ અને ગંભીર અર્થથી પરિપૂર્ણ છે. એમાં મુખ્યતયા સાંખ્ય-યોગના તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી બ્રહ્મ યાને ઔપનિષદ પુરુષનું વર્ણન છે. આ દ્વાત્રિંશિકાની રચનામાં 'પાશુપત' સંપ્રદાયના અનુસરણરૂપ શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદનો તેમ જ પૌરાણિક ત્રિમૂર્તિવાદનો પણ પ્રભાવ જોવાય છે. પ્રથમ છપાયેલી આ દ્વાત્રિંશિકામાં અશુદ્ધ પાઠો છે. એમ માની પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર એને સુધારી અને મૂળ પાઠોને ટિપ્પણમાં સ્થાન આપી સમગ્ર દ્વાત્રિંશિકા 'હિંદી વિવેચન સહિત પં. સુખલાલે ઉપસ્થિત કરી છે.

અગિયારમી દ્વાત્રિંશિકા વિષે એમણે કહ્યું છે કે કોઈ પરાક્રમી અને વિજેતા નૃપતિના ગુણોની સમગ્ર સ્તુતિરૂપ આ દ્વાત્રિંશિકા લોકોત્તર કવિત્વપૂર્ણ છે. આમ કથન કરી એમણે ઉદાહરણાર્થે આનું ત્રીજું પદ ઉદ્ધૃત કર્યું છે.

P. ૨૯૩

ઉપર્યુક્ત લેખ દ્વારા પં. સુખલાલે સિદ્ધસેન દિવાકરનો આદ્ય જૈન તાર્કિક, આદ્ય જૈન કવિ અને આદ્ય જૈન સ્તુતિકાર, આદ્ય જૈન વાદી, આદ્ય જૈન દાર્શનિક અને આદ્ય સર્વદર્શનસંગ્રાહક તરીકે

૧. આ દ્વાત્રિંશિકા એ માલવિકાગ્નિમિત્રના નિમ્નલિખિત પદના ભાષ્યની ગરજ સારે છે :-

“પુરાણમિત્યેવ ન સાધુ સર્વે ન चापि काव्यं नवमित्यवद्यम् ।

सन्तः परीक्ष्यान्यतरद् भजन्ते मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥”

૨. આને અંગે પં. સુખલાલે કહ્યું છે કે આ જ બત્રીસીમાં પ્રાચીન સર્વે ઉપનિષદો અને ગીતાનો સાર વૈદિક અને ઔપનિષદ ભાષામાં જ શાબ્દિક અને આર્થિક અલંકારથી પુક્ત ચમત્કારકારિણી સરણીમાં રજૂ કરાયો છે. આવું કાર્ય કોઈ બીજા એકલાએ કર્યું હોય એમ જાણમાં નથી.

૩. આમાં જે પદો આપ્યા છે તે મુદ્રિત દ્વાત્રિંશિકાઓમાંથી લીધાં હોય એમ લાગે છે કેમકે અન્ય કોઈ આધાર તરીકે કોઈ હાથપોથીનો નિર્દેશ નથી.

૪. “પ્રેમી-અભિનંદન ગ્રંથ” (પૃ. ૩૮૪-૪૧૦)માં છપાયેલા આ વિવેચનમાં મુદ્રણદોષો જોવાય છે. દા. ત. જુઓ શ્લો. ૩, ૧૦ના વિવેચનમાં, પૃ. ૪૦૫માં મનને બદલે ‘મુખ’.

આ નવમી દ્વાત્રિંશિકા આ પૂર્વે પં. સુખલાલના ગુજરાતી અર્થ (શ્લોકાર્થ) અને ભાવાર્થ સહિત “ભારતીય વિદ્યાભવન” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૫માં પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

નિર્દેશ કર્યો છે એના સમર્થનાર્થે દ્વાત્રિંશિકાઓનો ઉપયોગ કર્યો છે. [‘સિદ્ધસેન દિવાકર વ્યક્તિત્વ એવં કૃતિત્વ’ ડો. પ્રકાશ પાંડેય, પ્ર. પાર્શ્વનાથ વિદ્યાપીઠ વારાણસીમાં પણ કેટલીક ચર્ચા કરવામાં આવી છે.]

ટીકા— સિદ્ધસેન દિવાકરની એકવીસ બત્રીસીઓ જેવી છપાઈ છે તેવી પણ જોઈ જતાં એમ ભાસે છે કે એ એમના સમ્મર્ધ-પથરણ કરતાં ચડિયાતી છે. આ વાતને તથા એ બત્રીસીઓમાંથી અપાયેલાં ‘અવતરણોને તેમ જ ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિ જેવાના એને અંગેના પ્રશંસાત્મક ‘ઉદ્ગારોને વિચારતાં એ મબાબત નવાઈ જેવી લાગે છે કે કોઈ પ્રાચીન પુરંધર મુનિવરે આની ટીકા રચેલી જણાતી નથી. હા, એ વાત ખરી છે કે ૨૧મી દ્વાત્રિંશિકા ઉપર સોળમી સદીના ‘અંચલ’ ગચ્છના ઉદયસાગરની ટીકા છે અને એ છપાયેલી છે.

એકવીસમી દ્વાત્રિંશિકાનું કર્તૃત્વ— એકવીસમી દ્વાત્રિંશિકા બીજી વીસ દ્વાત્રિંશિકાઓને મુકાબલે ભાષા, રચના અને વસ્તુની બાબતમાં ઉતરતી જણાય છે. આથી કેટલાક એને અન્ય કોઈ સિદ્ધસેનની કૃતિ માનવા અને કોઈક કારણસર એમની બીજી બત્રીસીઓની સાથે જોડાઈ ગઈ છે એમ કહેવા પ્રેરાયા છે. મને તો એમ લાગે છે કે કોઈ પણ ગ્રંથકારની બધી જ કૃતિઓ એકસરખી તેજસ્વી ભાગ્યે જ હોઈ શકે. એમાં વય, વિષય, અનુભવ, રુચિ, પરિસ્થિતિ ઇત્યાદિ અનેક કારણો રહેલાં છે. ડૉ. ટાગોર જેવાનાં પણ બધાં કાવ્યો કયાં એકસરખી કોટિનાં છે ! આથી એમ કેમ ન બન્યું હોય કે સિદ્ધસેન દિવાકર ઊગતા કવિ હશે ત્યારની એમની આ કૃતિ હોય ? આ તો સિદ્ધસેનની જ રચેલી આ બત્રીસી હોય તો તે એની બીજી કૃતિઓથી જુદી તરી આવતી હોવા છતાં એ ઘટના કેવી રીતે સુસંગત હોઈ શકે એને અંગેની મારી આ કલ્પના છે.

આ સંબંધમાં મને એક બીજો પણ વિચાર આવે છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૪૮)માં સિદ્ધસેન દિવાકરની કૃતિ તરીકે ‘વિશતિદ્વાત્રિંશિકાની નોંધ છે એટલું જ નહિ પણ એની એક હાથપોથી છાણીના ભંડારમાં અને બીજી અમદાવાદના હહેલાના ઉપાશ્રયના ભંડારમાં હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ વિચારતાં મને બે પ્રશ્ન સ્ફુરે છે. :-

(૧) શું આ ખરેખર સિદ્ધસેન દિવાકરની કૃતિ છે ?

(૨) જો એમ જ હોય તો એમાં કઈ કઈ દ્વાત્રિંશિકાને સ્થાન અપાયું છે ? એમાં ૨૧મી મહાવીર-દ્વાત્રિંશિકાનો સમાવેશ થાય છે ?

૧. અ કાર્ય અંશતઃ મેં કર્યું છે. જુઓ મારો લેખ નામે “સિદ્ધસેનીય દ્વાત્રિંશિકાઓમાંથી અવતરણો” આ લેખ બે કટકે ‘આ. પ્ર.’ (પૃ. ૫૦, અં. ૫ અને ૬)માં છપાયો છે. દ્વાદશારનપથકની સિંહસૂરિકૃત વૃત્તિ (પૃ. ૪ અને ૨૦૮ GOS)માં દ્વાત્રિંશિકામાંથી એકેક અવતરણ અપાયું છે.

૨. “ક્વ સિદ્ધસેનસ્તુતયો મહાર્થા ? । અશિક્ષિતાલાપકલા ક્વ ચૈવા ? ।

તથાપિ યૂથાધિપતેઃ પથિસ્થઃ સ્ખલદ્ગતિસ્તસ્ય શિશુર્ન શોચ્યઃ ॥૩ ॥ ”

—અયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા

૩. આ નામ કોણે યોજ્યું છે ?

છંદ— ૨૧મી દ્વાત્રિંશિકામાં ૩૩ પદો છે. એ પૈકી પહેલાં ૩૨ ભુજગપ્રયાત”માં છે અને એ દરેકનું અંતિમ ચરણ નીચે મુજબ છે :—

“સ एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः”

છેલ્લુ પદ શાર્દૂલવિકીરિતમાં છે.

અજૈન સંબોધનો— અજૈન દેવોને માટે બુદ્ધ, હૃષીકેશ, વિષ્ણુ, જગન્નાથ, જિષ્ણુ, મુકુન્દ, અચ્યુત, શ્રીપતિ, અનન્ત, મહેશ અષ્ટમૂર્તિ ઇત્યાદિ જે સંબોધનો વપરાય છે તે જૈન તીર્થંકરને અંગે-મહાવીરસ્વામી પરત્વે ઘટે છે, પરંતુ એથી કંઈ એઓ શૂળ, ધનુષ્ય કે ચક્ર જેવા આયુધ કે ગંગા કે ગૌરી જેવી સ્ત્રીને કે સિંહ જેવા વાહનને રાખે છે કે વિકારી છે એમ નથી એ વાત અહીં કહી છે.

સન્તુલન— આ દ્વાત્રિંશિકાના શ્લો. ૮-૨૫ યોગશાસ્ત્ર (પ્ર. ૪)ના શ્લો. ૯૩, ૯૮, ૯૬, ૯૭, ૯૯, ૧૦૨, ૯૪ અને ૧૦૧ સાથે સરખાવી શકાય તેમ છે.

વૃત્તિ— આ જિનેશ્વરના વિવિધ ગુણો ઉપર પ્રકાશ પાડનારી ૨૧મી દ્વાત્રિંશિકા ઉપર ઉદયસાગરની વૃત્તિ છે. પહેલી ચાર દ્વાત્રિંશિકાઓ ઉપર વિજયલાવણ્યસૂરિજીની વિવૃત્તિ છે.

અનુવાદ— આ દ્વાત્રિંશિકાનો તેમ જ એની આ વૃત્તિનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ થયેલો છે. પહેલી ચાર દ્વાત્રિંશિકાઓનો ગુજરાતી અનુવાદ પં. સુશીલવિજયગણિ (હાલ સૂરિ) એ કર્યો છે, જ્યારે કેવળ પહેલીનો ભાવાત્મક અનુવાદ પં. ધુરન્ધરવિજયગણિ (હાલસૂરિ) એ ગુજરાતીમાં કર્યો છે. [નિયતિદ્વાત્રિંશિકા, ગુજ. વિવેચન, મુનિભુવનચન્દ્ર વિ.પ્ર. જૈન સાહિત્યઅકાદમી ગાંધીનગર.]

કલ્યાણમન્દિર-સ્તોત્ર— આ સ્તોત્ર શ્વેતારોને તેમ જ દિગંબરો પણ માન્ય છે. એમાં ૪૪ પદો છે. એ સ્તોત્ર પાર્શ્વનાથને ઉદ્દેશીને રચાયું છે. એનાં પહેલાં ૪૩ પદો વસન્તતિલકામાં છે, જ્યારે ૪૪મું પદ આર્યામાં છે. એ અન્તિમ પદમાં ‘કુમુદચન્દ્ર’ એવો પ્રયોગ છે તે એના કર્તાના નામનો દ્યોતક છે એમ કેટલાક માને છે. તેઓ કહે છે કે સિદ્ધસેન દિવાકરને દીક્ષા અપાઈ તે સમયે આ નામ રખાયું હતું. આ કાવ્ય ભક્તામરસ્તોત્ર કરતાં ગહન તેમ જ વિશેષતઃ આલંકારિક (ornate) છે. એમાંના કેટલાક શબ્દો વગેરે દ્વાત્રિંશદ્-દ્વાત્રિંશિકામાં જોવાય છે. આ સ્તોત્રમાં કરાયેલા અમુત્ર, વિધ્યાપિતાઃ ઇત્યાદિ પ્રયોગો વિષે મેં ભક્તા.સ્તોત્રત્રયની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકામાં વિચાર કર્યો છે. આ સ્તોત્રના ભક્તામરસ્તોત્ર તેમ જ કેટલીક અજૈન કૃતિઓ સાથેના સન્તુલનને મેં ગુજરાતી પ્રસ્તાવનામાં સ્થાન આપ્યું છે. અત્ર એ ઉમેરીશ કે કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રના ૨૫મા પદમાં સુરદુન્દુભિ દ્વારા જે સૂચન કરાયું છે તે દિ. સર્વનન્દિ (ઈ. સ. ૪૮૫) પછી અને દિ. વીરસેન (ઈ. સ.

૧. આ વૃત્તિ ૨૧મી દ્વાત્રિંશિકા તેમ જ એ બંનેના ગુજરાતી અનુવાદ સહિત “વર્ધમાનદ્વાત્રિંશિકા” એ નામથી “જૈ.ધ.પ્ર.સ.” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૦૩માં છપાવાઈ છે.

૨-૩. વિજયલાવણ્યસૂરિજ્ઞાનમંદિર બોટાદથી આ છપાયેલી છે. [સિદ્ધસેનશતક— બત્રીસીમાંથી ચૂંટેલા ૧૦૦ શ્લોકો ગુજ. અનુ. મુનિ ભુવનચન્દ્ર વિ. પ્ર. જૈ. સા. અ. ગાંધીનગર]

૪. આ “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૧૮, અં. ૧)માં છપાયો છે.

૫. કાવ્યમાલા અને દે. લા. જૈ. પુ. સં. તરફથી આ પ્રકાશિત છે.

૮૧૬)ની પૂર્વ થઈ ગયેલા દિ- યતિવૃષભે તિલોયપણ્ણતિ (મહાધિયાર ૪)ના ૯૨૪મા પદમાં 'સુરદુન્દુહિ' વિષે કયું છે.

વિવરણો— કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્ર ઉપર અનેક મુનિવરોએ સંસ્કૃતમાં વિવરણો રચ્યાં છે. એમનાં નામ હું બને ત્યાં સુધી રચનાવર્ષ સહિત નોંધું છું :-

- (૧) ટીકા— આ દેવસુન્દરસૂરિના શિષ્ય ગુણરત્નસૂરિએ રચી છે. કેટલાક એમને બદલે 'જયાનન્દસૂરિનું' નામ ગણાવે છે.
- (૨) ટીકા— આ 'ખરતર' ગચ્છના કલ્યાણરાજના શિષ્ય ચારિત્રવર્ધનની રચના છે. એમણે વિ. સં. ૧૫૦૫માં સિન્દૂરપ્રકરની ટીકા રચી છે.
- (૩) અવચૂરિ— આ ગુણસેન (? રત્ન)ની કૃતિ છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૨૩માં લખાયેલી મળે છે. P. ૨૯૭
- (૪) સૌભાગ્યમંજરી— આ ૩૪૬ શ્લોક જેવડી અજ્ઞાતકર્તૃક વૃત્તિનો પ્રારંભ "ભાસ્વદ્રત્ન-ગભસ્તિભિઃ" થી કરાયો છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૬૨૭માં લખાયેલી મળે છે.
- (૫) ટીકા— આ કમલવિજયની રચના છે.
- (૬) ટીકા— આના પ્રણેતા હેમવિજય છે. શું એમણે વિ. સં. ૧૬૬૧માં કમલવિજયરાસ રચ્યો છે ?
- (૭) વ્યાખ્યાલેશ— આ 'નાગપુરીય તપા' ગચ્છના ચન્દ્રકીર્તિસૂરિના શિષ્ય હર્ષકીર્તિસૂરિની વિ. સં. ૧૬૩૩માં અરસાની રચના છે. એ લગભગ ૫૨૫ શ્લોક જેવડી છે.
- (૮) વૃત્તિ— આ ૬૨૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ 'કનકકુશાગણિ'એ વિજયસેનસૂરિના રાજ્યમાં વિ. સં. ૧૬૫૨માં રચી છે. અહીં એમણે કમલવિજયનો વિદ્યાગુરુ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે.
- (૯) વિવૃત્તિ— આ લગભગ ૭૦૦ શ્લોક જેવડી વિવૃત્તિ માણિક્યચન્દ્રે વાયક શાન્તિચન્દ્રના શિષ્ય રત્નચન્દ્રની કૃપાથી વિ. સં. ૧૬૬૮ની આસપાસમાં રચી છે.
- (૧૦) વૃત્તિ— આ રત્નચન્દ્રગણિની કૃતિ છે. એ ગણિએ વિ. સં. ૧૬૭૪માં પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર રચ્યું છે. P. ૨૯૮ એમાં એમણે આ વૃત્તિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.
- (૧૧) ટીકા— આ 'પુણ્યસાગરગણિ'એ રચી છે. આ 'ખરતર' ગચ્છના છે કે 'પિંપલ' ગચ્છના તે જાણવું બાકી રહે છે.

૧. શું વિ. સં. ૧૪૨૦-૧૪૪૧ સુધી આચાર્ય તરીકે વિદ્યમાન અને સ્થૂલભદ્રચરિત્રના કર્તા તે જ આ છે ?

૨. જૈ. ગ્રં. (પૃ. ૨૭૫)માં વિ. સં. ૧૬૬૮નો જ ઉલ્લેખ છે પણ ભાં. પ્રા. સં. મં. માં તો એની વિ. સં. ૧૬૩૫માં લખાયેલી હાથપોથી છે તેનું કેમ ?

૩. "દે. લા. જૈ. પુ. સં." દ્વારા આ પ્રકાશિત છે.

૪. એમના પરિચય માટે જુઓ પૃ. ૨૬૯-૨૭૧

૫. "દે. લા. જૈ. પુ. સં." દ્વારા આ છપાયેલી છે.

૬. આની એકે હાથપોથી પ્રો. વેલણકરને મળી નથી. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૮૧).

૭. જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૬૦૬)માં કોઈક પુણ્યસાગરને અંગે વિ. સં. ૧૬૦૪નો ઉલ્લેખ છે.

- (૧૨) 'વ્યાખ્યા— આ 'ખરતર' ગચ્છના સકલચન્દ્રના શિષ્ય સમયસુન્દરગણિની વિ. સં. ૧૬૯૫ (इषुषटनवजैवातृक)ની પાલણપુરમાં કરાયેલી રચના છે.
- (૧૩) ટીકા— આ દેવવિજયગણિના શિષ્ય જિનવજિયની વિ. સં. ૧૭૧૦ની રચના છે.
- (૧૪) ટીકા આ 'ઉપકેશ' ગચ્છના દેવતિલકે રચી છે.
- (૧૫) ટીકા— આ ૨૫૦ શ્લોક જેવડી ટીકા વાઢી દેવસૂરિના સંતાનીય અમરપ્રભના શિષ્ય સાગરચન્દ્રના શિષ્ય ગુણસાગરે રચી છે.
- (૧૬) વૃત્તિ— આ દિ. તપાચાર્યની રચના છે.

[૧૭ ટીકા—દિ. ચન્દ્રકીર્તિની આ રચના વિરેન્દ્રકુમાર જૈને મુંબઈથી સં. ૨૦૧૬માં પ્રસિદ્ધ કરી છે.]

બાલાવબોધ— મેરુતુંગે અને દિ. મનોહરદાસે આ સ્તોત્ર ઉપર એકેક બાલાવબોધ રચ્યો છે.

P. ૨૯૯ અનુવાદો— આ સ્તોત્રના ગુજરાતીમાં તેમ જ હિંદીમાં ગદ્યાત્મક અનુવાદો થયેલા છે.^૧ વળી શ્રી દુર્લભજી ગુલાબચંદ મહેતાએ ગુજરાતીમાં હરિગીતમાં ને માવજી દામજીએ મન્દાકાન્તામાં^૨ પદ્યાત્મક અનુવાદ કરેલ છે. એવી રીતે પં. બનારસીદાસ તરફથી હિંદીમાં પદ્યાત્મક^૩ અનુવાદ કરાયેલો છે.

પરમજયોતિઃસ્તોત્ર— આ નામથી આ સ્તોત્રનો જૂની 'વ્રજ' ભાષામાં^૪ અનુવાદ કરાયેલો છે.

'અંગ્રેજી અનુવાદ— આ સ્તોત્રનો મેં અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો છે.

જર્મન અનુવાદ— આ સ્તોત્રનો પ્રો. યાકોબીએ જર્મનમાં^૫ અનુવાદ કર્યો છે.

P. ૩૦૦ 'કલ્યાણમન્દિરચંદ્રાયાસ્તોત્ર— આ ૪૫ પદ્યના 'અનુષ્ટુભ'માં રચાયેલા સ્તોત્રના કર્તા રત્નમુનિ છે. એમણે કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રનો સારાંશ રજૂ કર્યો છે.

૧. આ વ્યાખ્યા મૂળ સ્તોત્ર તેમ જ સમયસુન્દરગણિકૃત હારબંધ અને શૃંખલા-યમકથી વિભૂષિત આઠ પદ્યના પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર વગેરે સહિત "જિન-દત્તસૂરિપુસ્તકોદ્ધાર ફંડ" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૨માં છપાવાઈ છે.
૨. એ "પંચપ્રતિક્રમણસૂત્ર"ને અંગેનાં વિવિધ પ્રકાશનોમાં જોવાય છે.
૩. આ બે અનુવાદ પૈકી પ્રથમ બાકીનાં આઠ સ્મરણોના અનુવાદ સહિત સ્વ. દેવચંદ દામજી કુંડલાકરે ઈ. સ. ૧૯૨૮માં "નવસ્મરણ સચિત્ર" નામના પુસ્તકમાં મૂળ સહિત છપાવ્યો છે જ્યારે બીજે એના અનુવાદકે જાતે ઈ. સ. ૧૯૪૧માં પ્રકાશિત કર્યો છે.
૪. આ પદ્યાત્મક અનુવાદ મૂળ સ્તોત્ર હિંદી શ્લોકાર્થ, યંત્ર, મંત્ર, વિધિ અને મારા અંગ્રેજી અનુવાદ સહિત કુન્થુસાગર સ્વાધ્યાયસદન (ખુરઈ) તરફથી 'કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્ર'ના નામથી વીરસંવત્ ૨૪૭૮માં છપાયેલા પુસ્તકમાં છે.
૫. એ ડૉ. એલ. પી. ટેસિટોરિએ Indian Antiquary (Vol. 42, p. 42 f.) માં ઈ. સ. ૧૯૧૩માં સંપાદિત કર્યો છે.
૬. આ મારી ભક્તા. સ્તોત્રત્રયની આવૃત્તિમાં તેમ જ એ ઉપરથી અન્યત્ર (જુઓ ટિ. ૪) છપાયો છે.
૭. આ અનુવાદ મૂળ સ્તોત્ર સહિત Indische Studien (Vol. XIV p. 376 ff.)માં છપાયો છે.
૮. આ ઉપર્યુક્ત આવૃત્તિ (પૃ. ૨૫૦-૨૫૩)માં છપાયું છે. મલ્લિષેણે પણ આવું છાયા-સ્તવન રચ્યું છે.

પ્રતિકૃતિ-મહા.નવ.માં શરૂઆતમાં કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રની દિલ્હીની એક હાથપોથીમાંના એક પત્રની પ્રતિકૃતિ અપાઈ છે. એમાં ચારે તરફના હાંસિયામાં સુશોભન તરીકે વાસુદેવ કૃષ્ણ અને ગોપીઓ વચ્ચે ખેલાતી હોળીનું દૃશ્ય અપાયું છે. એ ‘મોગલ’ કલમે ચિતરાયેલું છે.

પાદપૂર્તિરૂપ સ્તોત્રો- કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રના પાદપૂર્તિરૂપે કાવ્ય રચાયાં છે. એની નોંધ આગળ ઉપર અપાશે.

પૂજા- વિજયકીર્તિએ કલ્યાણમન્દિર પૂજા રચી છે. દેવેન્દ્રકીર્તિએ સંસ્કૃતમાં ‘પૂજા રચી છે.

વ્રતોદ્ધાપન- દેવેન્દ્રકીર્તિએ અને સુરેન્દ્રકીર્તિએ કલ્યાણમન્દિર વ્રતોદ્ધાપન નામની એકેક વૃત્તિ રચી છે.

‘શકસ્તવ કિવા સિદ્ધિશ્રેયઃસમુદય કિવા જિનસહસ્ર નામસ્તોત્ર- આ મુખ્યત્વે ગદ્યાત્મક કૃતિના પ્રણેતા સિદ્ધસેન દિવાકર હોવાનું મનાય છે. મેં સંપાદિત કરેલી કૃતિની બીજી પંક્તિમાં “ૐ નમો” થી શરૂ થતો ભાગ ભિન્ન ગણવો ઘટે. એ હિસાબે આ કૃતિમાં ૧૧ મંત્રો ગણાય અને વસ્તુસ્થિતિ પણ તેમ જ છે. ‘એ પૈકી ત્રીજો મંત્ર “નમુત્યુ હાં”નો સંસ્કૃત અનુવાદ જ ન હોય એવો છે. પહેલા મંત્રનાં તેમ જ બીજાના થોડાક પ્રારંભિક ભાગમાનાં કેટલાંક વિશેષણો આ જ ક્રમે વીતરાગ સ્તોત્રના પ્રથમ પ્રકાશમાં જોવાય છે. ત્રીજા અને ત્યાર પછીના મંત્રમાં તીર્થંકર માટે વપરાયેલા વિશેષણો યોગશાસ્ત્ર (પ્ર. ૧, શ્લો. ૨)ની સ્વોપજ વ્યાખ્યા (પત્ર ૨આ- ૩અ, શ્લો. ૧૯-૩૫)માં નજરે પડે છે. ૧૧મો મંત્ર યોગશાસ્ત્ર (પ્ર. ૮, શ્લો. ૪૬)ની સ્વોપજ વ્યાખ્યા (પત્ર ૩૭૨આ) સાથે લગભગ અક્ષરશઃ મળતો આવે છે. આથી શકસ્તવનો ઉપયોગ હેમચન્દ્રસૂરિએ વીતરાગસ્તોત્ર માટે અને ખાસ કરીને આ વ્યાખ્યા માટે કર્યો હશે એમ લાગે છે. જો શકસ્તવ એમના પછી જ કોઈએ રચ્યું છે એમ સિદ્ધ થાય તો વાત જુદી છે. કોઈ અન્ય જ કૃતિમાંથી આ બંનેમાં એટલો વિભાગ ઉદ્ભવ કરાયો હોય તો તેની પણ ના નહિં.

૧૧મા મંત્ર પછી પાંચ પદ્યો છે. એના પછી “વર્ધમાનજિન નામમંત્ર” તરીકે આ સ્તોત્રનો ઉલ્લેખ છે.

વૃત્તિ- જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૬૯) પ્રમાણે આ ગદ્યાત્મક સ્તોત્ર ઉપર પ્રદ્યુમ્નસૂરિની વૃત્તિ છે અને એની એક હાથપોથી સુરતના એક ભંડારમાં છે.

૧. આ પૂજા ‘કુન્થુનાથ સ્વાધ્યાયસદન’ તરફથી પ્રકાશિત ઉપર્યુક્ત પુસ્તક (પૃ. ૧૪૫-૧૭૬)માં છપાઈ છે.

૨. અનેકાંત (વર્ષ ૧ અંક ૮-૧૦)માં અને ભક્તા. સ્તોત્રત્રયમાં આ કૃતિ પ્રકાશિત છે.

૩. આ નામ મારી સંપાદિત કરેલી કૃતિના લગભગ અંતમાં છે.

૪. મેં સંપાદિત કરેલી આવૃત્તિના લગભગ અંતમાં “જિનસહસ્રનામ-ગદ્યસ્તોત્ર” એવો ઉલ્લેખ છે.

૫. જુઓ મારી આવૃત્તિનું પૃ. ૨૪૪.

૬. આમાં જૈન તીર્થંકરને અંગે વિવિધ વિશેષણો વપરાયાં છે. એ પૈકી ૧૯ તો અજૈન મતોના નિરસનનું સૂચન કરે છે.

P. ૩૦૨

‘સ્વયંભૂ-સ્તોત્ર યાને ‘સમન્તભદ્રસ્તોત્ર— આના કર્તા દિ. સ્તુતિકાર સમન્તભદ્ર છે. જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણમાં “ચતુષ્ટયં સમન્તભદ્રસ્ય” દ્વારા જે સમન્તભદ્રનો ઉલ્લેખ છે તે જ આ હશે. જો એમ જ હોય તો એઓ પૂજ્યપાદના પૂર્વગામી ગણાય. આ સમન્તભદ્રે ‘આત્મમીમાંસા યાને દેવાગમ-સ્તોત્ર,

P. ૩૦૩

જીવસિદ્ધિ, ‘જિનશતક યાને સ્તુતિવિદ્યા અને ‘યુક્ત્યનુશાસન યાને વીરજિનસ્તોત્ર રચ્યાં છે.’

પ્રસ્તુત દાર્શનિક સ્વયંભૂસ્તોત્રનો પ્રારંભ ‘સ્વયંભૂવા’થી થતો હોવાથી એનું આ નામ પડ્યું છે. એમાં ૧૪૩ પદો છે. આ સ્તોત્રમાં ‘ભરત’ક્ષેત્રના આ વર્તમાન ચોવીસીના ચોવીસ તીર્થંકરોની સ્તુતિ વિવિધ પ્રકારના ‘તેર છન્દોમાં કરાઈ છે. આને લઈને કેટલાક આને ‘ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ’ કહે છે. અરનાથની સ્તુતિ ૨૦ પદોમાં, મુનિસુવ્રતસ્વામીની ૧૦માં, મહાવીરસ્વામીની ૮માં, અને બાકીના એકવીસજિનની પાંચ પાંચ પદોમાં કરાઈ છે. વિમલનાથની સ્તુતિ તરીકે “નયાસ્તવ”થી શરૂ થતું પદ

૧. આ સ્તોત્ર “સનાતન જૈન ગ્રન્થમાલા” માં ઈ. સ. ૧૯૦૫માં અને “દિગંબર જૈન ગ્રન્થ ભંડાર” (પુ ૧)માં ઈ. સ. ૧૯૨૪માં છપાયું છે. વળી આ સ્તોત્ર શ્રી જુગલકિશોર મુખ્તારના હિંદી અનુવાદ અને પ્રસ્તાવના સહિત તેમ જ એની પદ્યાનુક્રમણિકા સાથે એમના “વીરસેવામંદિર” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૫૧માં છપાયું છે. એમાં શ્રી જુગલકિશોરે હિંદી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૦-૨૩)માં ‘અર્હત’નાં જે વિશેષણો આ સ્વયંભૂ-સ્તોત્રમાં વપરાયાં છે તે તીર્થંકરદીક આપ્યાં છે. વળી એમણે પરિશિષ્ટ તરીકે “અર્હત-સંબોધન-પદાવલી” આપી છે અને એમાં સ્વયંભૂ-સ્તોત્ર, દેવાગમ-સ્તોત્ર, યુક્ત્યનુ-શાસન અને સ્તુતિવિદ્યામાં અરિહંત માટે વપરાયેલાં સંબોધનો આ ચાર સ્તોત્રદીક આપ્યાં છે.

૨. સ્વયંભૂસ્તોત્રની અનેક હાથપોથીઓમાં આ નામ જોવાય છે. એથી મેં એનો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે કર્યો છે.
૩. આ કૃતિ અકલંકકૃત અષ્ટશતી અને વસુનન્દિની ટીકા સહિત “સ. જૈ. ગ્ર.”માં ગ્રંથાંક દસ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૧૪માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. વળી એ વિદ્યાનન્દિકૃત અષ્ટસહસ્રી સહિત નાતરંગ ગાંધી તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૫માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

૪. આ જિનશતક ‘ભવ્યોત્તમ’ નરસિંહ (વસુનન્દિ)કૃત વૃત્તિ સહિત “સ્યાદ્વાદગ્રન્થમાલા”માં ઈન્દોરથી ઈ. સ. ૧૯૧૨માં પં. લાલારામજીને હિંદી અનુવાદ તેમ જ ‘મુરજ’ બંધાદિનાં ચિત્રો સાથે છપાવાયું છે. વળી “સ્તુતિ-વિદ્યા”ના નામથી આ સ્તોત્ર ઉપર્યુક્ત વસુનન્દિની સંસ્કૃત ટીકા, પન્નાલાલ જૈનના હિંદી અનુવાદ અને મુખ્તારની પ્રસ્તાવના તેમ જ ચિત્રાલંકારો સહિત “વીરસેવામંદિર” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૫૦માં છપાવાયું છે.

૫. આ “સ. જૈ. ગ્ર.”માં ગ્રંથાંક ૧ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૦૫માં છપાવાયું છે. વળી વિદ્યાનન્દિકૃત ટીકા સહિત એ “મા. દિ. ગ્ર.”માં ગ્રંથાંક ૧૫ તરીકે વિ. સં. ૧૯૭૭માં છપાવાયું છે. વિશેષમાં “વીરસેવામંદિર” તરફથી આ સ્તોત્ર શ્રી. જુગલકિશોર મુખ્તારના હિન્દી અનુવાદ સહિત ઈ. સ. ૧૯૫૧માં છપાવાયું છે.
૬. રત્નકરંડશ્રાવકાચાર એ એમની કૃતિ નથી એમ કેટલાક હવે માને છે. તત્પ્રાનુશાસન અને ગન્ધહસ્તિમહાભાષ્ય નામની બે કૃતિઓના કર્તા તરીકે કેટલાક આ સમન્તભદ્રનો ઉલ્લેખ કરે છે પણ એ વિચારણીય છે.

૭. ૧૮મા તીર્થંકરની સ્તુતિના શ્લો. ૧-૧૮ ‘પથ્યાવક્ર’ અનુષ્ટુભમાં અને શ્લો. ૧૯-૨૦ ‘સુભદ્રિકા-માલતી-મિશ્ર-યમક’માં, ૧૯માની સ્તુતિના પાંચે શ્લોક ‘વાનવાસિકા’માં અને ૨૦માની સ્તુતિના પાંચે શ્લોક ‘વૈતાલીય’માં અને ૨૨માની સ્તુતિના દસે પદો ‘ઉદ્ગતા’માં છે.

સમ્મર્ષ-પયરણની વાદમહાર્ણવ નામની ટીકા (પૃ. ૭૬૧)માં અભયદેવસૂરિએ સિદ્ધસેનનું ગણ્યું છે જ્યારે અન્યયોગવ્યયદેવદ્વાત્રિશિકા (શ્લો. ૨)ની સ્યાદ્વાદમંજરી નામની ટીકા (પૃ. ૩૨૧ જૈનની આવૃત્તિ)માં મલ્લિષેણસૂરિએ એને સમન્તાભદ્રકૃત વિમલનાથસ્તવનું ગણ્યું છે.^૧

P. ૩૦૪

વૃષભદેવના કુળ તરીકે ‘ઈક્ષ્વાકુ’નો, અરિષ્ટનેમિ માટે ‘હરિવંશ’નો અને પાર્શ્વનાથ માટે ‘ઉગ્ર’ કુળનો ઉલ્લેખ કરાયો છે.

સન્તુલન—સિદ્ધસેન દિવાકરની પહેલી પાંચ દ્વાત્રિશિકાઓ તેમ જ એમણે રચેલાં ન્યાયાવતાર અને સમ્મર્ષપયરણ સાથે આ સ્વયંભૂ-સ્તોત્રનાં કેટલાંક પદો સન્તુલનાથે વિચારી શકાય. દા. ત. શ્લો. ૫૪ સમ્મર્ષપયરણના પ્રથમ કાંડની ગાથા ૫૬ સાથે, શ્લો. ૬૨ એની ગા. ૪-૫ સાથે, શ્લો. ૧૦૧ તૃતીય કાંડની ૨૭મી ગાથા સાથે, શ્લો. ૧૧૪ તૃતીય કાંડની ગાથા ૩ સાથે, શ્લો. ૫૨ ન્યાયાવતારના શ્લો. ૨૯ સાથે અને શ્લો. ૫૭ એ પ્રથમ દ્વાત્રિશિકાના શ્લો. ૪ સાથે સરખાવી શકાય.

ટીકા— આ સ્તોત્ર ઉપર દિ. પ્રભાચન્દ્રની તેમ જ દિ. પં. આશાધરની એકેક ટીકા છે. આ પ્રભાચન્દ્રે ‘સ્વયંભૂ’નો અર્થ એ કર્યો છે કે પોતાની મેળે—અન્યના ઉપદેશ વિના મોક્ષમાર્ગને જાણીને એનું અનુષ્ઠાન કરી અનન્ત-ચતુષ્ટયરૂપ આત્મવિકાસને જે પામે તેને ‘સ્વયંભૂ’ કહે છે.

પર્યાય— ગુણચન્દ્રે આ રચેલ છે.

હિન્દી અનુવાદ— શ્રી. જુગલકિશોરે આ તત્ત્વજ્ઞાનથી ઓતપ્રોત સ્તોત્રનો હિન્દીમાં ^૨અનુવાદ કર્યો છે એની ^૩પ્રસ્તાવનામાં ભક્તિ-યોગ, જ્ઞાન-યોગ અને કર્મ-યોગની ત્રિવેણી આ સ્તોત્રમાં વહે છે એ વાત વિસ્તારથી દર્શાવી છે.

P. ૩૦૫

^૪જિનશતક યાને સ્તુતિ-વિદ્યા— આના કર્તા તે સ્વયંભૂસ્તોત્ર ઇત્યાદિના પ્રણેતા દિ. સમન્તાભદ્ર છે. એમાં આ ‘ભરત’ક્ષેત્રના વર્તમાન ચોવીસીના ૨૪ તીર્થંકરોની સ્તુતિ ૧૧૬ પદોમાં કરાઈ છે. પ્રત્યેક પદ ચિત્રકાવ્યરૂપ છે. “કેટલાં પે પદો ‘મુરજ-બંધ’થી વિભૂષિત છે.

^૫વૃત્તિ— આ વસુનન્દિની રચના છે, નહિ કે ભવ્યોત્તમ નરસિંહકૃત^૬ એ વસુનન્દિ તે આત્મમીમાંસાના વૃત્તિકાર જ હશે.

^૭યુક્ત્યનુશાસન યાને વીરજિનસ્તોત્ર— આના કર્તા પણ દિ. સમન્તાભદ્ર છે. એમણે આ દ્વારા

૧. આ પદ કોણે રચ્યું છે એ બાબત મે “ન્યાસ્તવથી શરૂ થતા પદનું કર્તૃત્વ” નામના મારા લેખમાં વિચારી છે. આ લેખ “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૩, અં. ૬)માં છપાયો છે.

૨-૩. ‘વીરસેવામંદિર’ દ્વારા ઇ.સ. ૧૯૫૧માં આ બંને પ્રકાશિત છે.

૪. ‘સ્યાદ્વાદગ્રંથમાલા’ ઇન્દોરથી ઇ. સ. ૧૯૧૨માં આ પ્રકાશિત છે.

૫. એના ક્રમાંક માટે તેમ જ પદ ૧ અને ૮૮ તથા તેનાં મુરજરૂપ ચિત્રો માટે જુઓ I L D (1st instal.)નાં અનુક્રમે પૃ. ૬૮, ૬૯ અને ૭૭-૭૮

૬. “સ્યા. ગ્રં.” ઇન્દોરથી આ છપાયેલી છે.

૭. જુઓ જૈ. સા. ઇ. (પૃ. ૪૬૧)

૮. “સ. જૈ. ગ્રં.” અને “મા. દિ. ગ્રં.” તથા વીરસેવામંદિર દ્વારા આ પ્રકાશિત છે.

મુખ્યત્વા ઉપજાતિ છંદમાં રચાયેલાં ૬૪ પદોમાં મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિ કરી છે અને સાથે સાથે વૈશેષિક, બૌદ્ધ, ચાર્વાક વગેરે દર્શનાંતરીયોની માન્યતાઓની આલોચના કરી છે.

P. ૩૦૬ ‘વીરજિનસ્તોત્ર’ એ નામ પ્રથમ અને અંતિમ પદમાં સૂચવાયું છે. ૪૮માં પદમાં ‘યુક્ત્યનુશાસન’ શબ્દગુચ્છ છે. ‘૬૧માં પદમાં વીરના જ તીર્થને ‘સર્વોદય તીર્થ’ કહ્યું છે કેમકે એ અનેકાન્તમય છે.

‘ટીકા— આ વિધાનન્દે રચી છે. એમણે આ મૂળ કૃતિને યુક્ત્યનુશાસન કહી છે. હરિવંશપુરાણમાં પણ એવો જ ઉલ્લેખ છે.

અનુવાદ— આ હિન્દી અનુવાદ શ્રી. જુગલકિશોર મુખ્તારે કર્યો છે. ^૩ એમણે પોતાની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૭)માં કહ્યું છે કે આ યુક્ત્યનુશાસન આત્મમીમાંસા બાદ રચાયું છે.

‘આત્મમીમાંસા’ કિંવા દેવાગમસ્તોત્ર— આના કર્તા સ્વયંભૂસ્તોત્ર વગેરેના પ્રણેતા દિ. સમન્તભદ્ર છે. આ સ્તોત્રનો પ્રારંભ ‘દેવાગમ’થી થતો હોવાથી એને ‘દેવાગમસ્તોત્ર’ કહે છે. એમાં ૧૧૫ પદો છે. કેટલાકને મતે એ એમની કૃતિ નામે ગન્ધહસ્તિમહાભાષ્યનાં પ્રારંભિક પદો છે પણ એના સમર્થનાર્થે કોઈ સબળ પ્રમાણ જણાતું નથી. આ સ્તોત્ર દ્વારા આત્મ કોને કહેવાય એ વાત તાર્કિક દૃષ્ટિએ વિચારાઈ છે અને એ દ્વારા મહાવીરસ્વામીએ દર્શાવેલ સન્માર્ગ સાધવા માટેની યુક્તિઓનું અનુશાસન રામબાણ ઉપાય છે એ બાબત આ સ્તોત્રમાં વિસ્તારથી વિચારાઈ છે.

આ સ્તોત્રના ચોથા પદમાં મહાવીરસ્વામીની મહત્તા વર્ણવાઈ છે અને તેમ કરતી વેળા એમણે શુદ્ધિ, શક્તિ અને શાન્તિની પરાકાષ્ઠા પ્રાપ્ત કર્યાનો ઉલ્લેખ કરાવ્યો છે. એવી રીતે છઠ્ઠા પદમાં એમના શાસનનું મહત્ત્વ વર્ણવાયું છે. એ મહત્ત્વ દયા, દમ (સંયમ), ત્યાગ અને સમાધિની તત્પરતાને આભારી છે એમ કહ્યું છે. એ શાસન અનેકાન્તવાદને પૂરેપૂરું અપનાવે છે એટલે એકાન્તવાદીઓ એને બાધા પહોંચાડી શકતા નથી.

૧. આ રહ્યું એ પદ :-

“સર્વાન્તવત્ તદ્ગુણમુખ્યકલ્પં

સર્વાન્તશૂન્યં ચ મિથોઽનપેક્ષમ્ ।

સર્વાપદામન્તકરં નિરન્તં

સર્વોદયં તીર્થમિદં તવૈવ ॥૬૧॥”

૨-૩. “સ. જૈ. ગ્રં.” અને “મા. દિ. ગ્રં.” તથા “વીરસેવામંદિર”થી આ પ્રકાશિત છે.

૪. “સ. જૈ. ગ્રં.” અને નાથરંગગાંધી તરફથી આ પ્રકાશિત છે આની પંડિત જયચન્દ્ર ચાવડાએ વિ. સં. ૧૮૬૮માં હિન્દીમાં રચેલી ટીકા યાને વ(વા)ચનિકા મૂળ સહિત “અનન્તકીર્તિગ્રન્થમાલા”માં ચોથા પુષ્પ તરીકે છપાવાઈ છે પરંતુ અત્ર પ્રકાશન-વર્ષનો ઉલ્લેખ નથી. અહીં મૂળ કૃતિ દસ પરિચ્છેદમાં વિભક્ત કરાઈ છે.

૫. આને અંગે જુઓ યશોદોહન (પૃ. ૨૮/૩૨, ૫૫, ૬૦, ૮૦, ૧૩૩, ૧૬૬, ૧૮૨, ૧૮૪, ૧૮૬ અને ૩૭)

આ સ્તોત્રમાં ઉત્તરાર્ધમાં એવ અને સ્યાત્ શબ્દનું રહસ્ય દર્શાવાયું છે.

આ સ્તોત્ર અનેક ગદ્યાત્મક સૂત્ર જાણે પૂરાં ન પાડતું હોય તેવી એની રચના છે. સાતમાં પદ્યમાંથી એના ચાર નમૂના શ્રી જુગલકિશોરે પોતાની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૪)માં આપ્યા છે.

આ સ્તોત્રમાં જૈન તીર્થંકર ૪ ખરેખરા આત્મ છે એમ સિદ્ધ કરાયું છે. સાથે સાથે એકાન્તવાદનું નિરસન કરાયું છે.

સન્તુલન— આ સ્તોત્રનાં કેટલાંક પદ્યો સમ્મર્ષપયરણ સાથે સરખાવી શકાય તેમ છે. જેમ કે શ્લો. ૮ એ સમ્મર્ષ.ના પ્રથમ કાંડની ગા. ૩૬-૪૧ સાથે, શ્લો ૨૪-૨૭ તૃતીય કાંડની ગા. ૪૮ સાથે, શ્લો. ૬૧-૭૨ સમગ્ર તૃતીય કાંડ સાથે, શ્લો. ૭૫-૭૮ તૃતીય કાંડની ગા. ૪૫ સાથે, શ્લો ૮૮-૮૧ તૃતીય કાંડની ગા. ૫૩ સાથે અને શ્લો. ૧૦૮ એ પ્રથમ કાંડની ગા. ૧૩-૧૪ સાથે સન્તુલનાર્થે વિચારી શકાય.

P. ૩૦૮

આ મહત્ત્વની કૃતિ ઉપર નીચે મુજબનું વિવરણાત્મક સાહિત્ય છે :-

(૧) ‘અષ્ટશતી’— આ દિ. અકલંકની રચના છે. એ ૮૦૦ શ્લોક પૂરતું ભાષ્ય છે. આની નોંધ મેં યશોદોહન (પૃ. ૨૮, ૧૮૩, ૧૮૪)માં લીધી છે.

‘અષ્ટસહસ્રી’ યાને આપ્તમીમાંસાલંકૃતિ— આ અષ્ટશતીના ભાષ્યની ગરજ સારે છે. એથી એને અષ્ટશતીભાષ્ય પણ કહે છે. આના કર્તા દિ વિદ્યાનન્દિ છે.

ટીકા— અષ્ટસહસ્રીમાંનાં દુર્ગમ સ્થળોને સમજાવવા માટે ‘લઘુ’ સમન્તભદ્રે આના ઉપર એક ટીકા રચી છે અને એને અષ્ટ-સહસ્રીટીકા યાને વિષમપદતાત્પર્ય તરીકે ઓળખાવાય છે.

વિવરણ— અષ્ટસહસ્રીના મંગલશ્લોક પૂરતું આ વિવરણ કોઈકે રચ્યું છે.

‘અષ્ટસહસ્રી-વિવરણ’— આ દ્વારા ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિએ અષ્ટસહસ્રીનું સ્પષ્ટીકરણ પૂરું પાડ્યું છે. એ આઠ હજાર શ્લોક જેવું છે. એની એક ‘હાથપોથીનું વર્ણન મેં D C G C M (Vol. XVIII. pt. 1, pp. 204, 205)માં આપ્યું છે.

P. ૩૦૮

૧-૨. સ. જૈ. ગ્રં. માંઆ છપાયેલી છે.

૩. જુઓ યશોદોહન (પૃ. ૧૬૯ અને ૧૮૩, ૧૮૫)

૪. આ વિવરણ “જૈન ગ્રન્થ પ્રકાશક સભા” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૭માં અષ્ટસહસ્રીતાત્પર્યવિવરણના નામથી આપ્તમીમાંસા, અષ્ટશતી અને અષ્ટસહસ્રી સહિત પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૫. આ સંબંધમાં મેં યશોદોહન (પૃ. ૧૫૩૮, ૬૦, ૭૩, ૭૪, ૭૫, ૮૦, ૨૩, ૨૫, ૧૪૧, ૧૬૩, ૧૭૮, ૧૮૩-૧૮૭, ૨૦૮, ૨૧૬, ૨૩૬ અને ૨૪૮)માં વિચાર કર્યો છે.

૬. આ ન્યાયચાર્યે જાતે લખેલી છે એમ વિદ્વદ્વલ્લભ મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીએ “ન્યાયવિશારદ ન્યાયચાર્ય મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજય સ્મૃતિગ્રન્થ”ના આમુખ (પૃ. ૮)માં કહ્યું છે.

(૨) 'ટીકા- આના કર્તા દિ. વસુનન્દિ છે.

'આત્મપરીક્ષા (લ. વિ. સં. ૮૬૦)- આના કર્તા દિ. 'વિદ્યાનન્દ છે. એમને કેટલાક વિદ્યાનન્દિ તેમ જ વિદ્યાનન્દિસ્વામી પણ કહે છે. એઓ દક્ષિણ ભારતના વતની ગણાય છે. એમણે આત્મમીમાંસા ઉપરની અષ્ટશતીના વિવરણરૂપે અષ્ટસહસ્રી અને સમન્તભદ્રકૃત યુક્ત્યનુશાસન ઉપર ટીકા રચી છે. વળી એમણે ત. સૂ.ને અંગે તત્ત્વાર્થશ્લોકવાર્તિક રચી એને સ્વોપજ વિવરણથી વિભૂષિત કર્યું છે. આ ઉપરાંત એમણે પ્રમાણ-પરીક્ષા, પત્ર-પરીક્ષા તેમ જ સત્ય-શાસન-પરીક્ષા નામની કૃતિઓ રચી હોવાનું મનાય છે. વળી અષ્ટસહસ્રીમાં જે 'વિદ્યાનન્દ-મહોદય'નો ઉલ્લેખ છે તે પણ આ વિદ્યાનન્દની કૃતિ ગણાય છે. વિશેષમાં જૈ. ગ્રં. (પૃ. ૮૨) પ્રમાણે એમણે પ્રમાણનિર્ણય અને પ્રમાણમીમાંસા પણ રચ્યાં છે.

સમય- અષ્ટસહસ્રીમાં કુમારિલભટ્ટનાં મંતવ્યોનું ખંડન છે. વળી એમાં મંડનમિશ્રકૃત બૃહદ્દારણ્યકવાર્તિકમાંથી અવતરણ આપી એનું પણ ખંડન કરાયું છે. વિદ્યાનન્દ અકલંક પછી થયા છે. આ ઉપરથી વિદ્યાનન્દનો સમય મોડામાં મોડો વિક્રમની દસમી સદીનો ગણાય છે. કેટલાક વિદ્વાનો એમને ઈ. સ. ૮૦૦ની આસપાસમાં થયેલા માને છે.

આત્મપરીક્ષામાં ૧૨૪ પદ્યો છે. એની રચના આત્મમીમાંસાને આધારે કરાઈ છે. એ દ્વારા સાચા આત્મ કોણ છે તેનું સ્વરૂપ અહીં આલેખાયું છે અને એના લક્ષણ તરીકે વીતરાગતા અને સર્વજ્ઞતાનો નિર્દેશ કરી એ લક્ષણ વૈશેષિક, સાંખ્ય, બૌદ્ધ વગેરે દર્શનોને સંમત દેવોમાં ઘટતું નથી પણ જૈન તીર્થંકરોમાં જ ઘટે છે એમ અહીં કહેવાયું છે. આલંકારિક શબ્દોમાં કહ્યું તો વિવિધ દાર્શનિક માન્યતારૂપ આગગાડીઓમાંથી કઈ આગગાડીમાં બેસવાથી નિર્ભયપણે મુક્તિપુરી પહોંચાશે એ બાબત ઉપર પ્રકાશ પડાયો છે. આનું 'ત્રીજું પદ્ય આ કૃતિના અર્કરૂપ છે.

૧. નાથરંગ ગાંધી દ્વારા આ પ્રકાશિત છે.

૨. આ કૃતિ ટીકા સહિત 'સં. જૈ. ગ્રં.' માં કાશીથી ઈ. સ. ૧૯૧૩માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. વળી આ મૂળ કૃતિ ઉમરાવસિંહ જૈન તરફથી એમણે કરેલા હિંદી ભાવાનુવાદ સહિત વીરસંવત્ ૨૪૪૧માં છપાવાઈ છે. એમાં વૃદ્ધેશભવનવ્યાખ્યાનને વિદ્યાનન્દની કૃતિ કહી છે. વળી દિ. પાત્રકેસરીને જ વિદ્યાનન્દ ગણ્યા છે એ તો ભૂલ છે.

૩. એઓ પાત્રકેસરીથી ભિન્ન છે. જુઓ "અનેકાંત" (વ. ૧, કિ. ૨).

૪. જુઓ "અનેકાંત" (વ. ૧, પૃ. ૨૫૭)

૫. "મોક્ષમાર્ગસ્ય નેતારં મેતારં કર્મભૂષ્ટામ્ ॥

જ્ઞાતારં વિશ્વતત્ત્વાનાં વન્દે તદ્ગુણલબ્ધયે ॥૩ ॥"

આ પદ્યને વિદ્યાનન્દે અહીં ત. સૂ. નો મંગલ-શ્લોક ગણ્યો છે. અભયનન્દિએ અને શ્રુતસાગરે પણ તેમ જ કર્યું છે પરંતુ એ સર્વાર્થસિદ્ધિનો મંગલશ્લોક છે એમ કેટલાક આધુનિક વિદ્વાનો માને છે. દા. ત. મહેન્દ્રકુમાર જૈને શ્રુતસાગરીય તત્ત્વાર્થવૃત્તિની હિંદી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૮૫-૮૬)માં એ સર્વાર્થસિદ્ધિનો, નહિ કે ત. સૂ.નો મંગલશ્લોક છે એમ કહી એનાં કારણો રજૂ કર્યાં છે. સાથે સાથે "અનેકાંત" (વ. ૫)માં આ વિષયની ચર્ચા (અનુકૂળ તેમ જ પ્રતિકૂળ) ચાલે છે એમ કહી મારી તો આ જ માન્યતા છે એવો એમણે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

^૧અલંકૃતિ— આ આમપરીક્ષા ઉપરની ટીકા છે. એના કર્તા વિદ્યાનન્દિ જાતે છે. આમ આ સ્વોપજ ટીકા છે.

ભાષાનુવાદ— આ ઉમરાવસિંહકૃત હિન્દી અનુવાદ છે.^૨

^૩આમસ્વરૂપ— આમાં ૬૪ પદો છે.

[ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તવન— અર્હન્તમાદીશ્વરથી શરૂ થતી ચૈત્યવંદન ચોવીસી સા. સુલોચનાશ્રીના અન્વયાર્થ ભાવાર્થ સાથે પીપરડીની પોળ અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તુતિમાલા કર્તા યતીન્દ્રવિજય પ્ર. “રાજેન્દ્ર પ્રવચન કાર્યાલય.”

સ્તોત્રભાનુ— કર્તા આ. નન્દનસૂરિ મ. પ્ર. “જૈન ગ્રંથપ્રસારક સભા.”

લઘ્વિસૌરભમ્— સંપા. પં. અજિતયશ વિ. આમાં આ. લઘ્વિસૂરિ મ.સા. અંગે સંસ્કૃતમાં સ્તુતિ સ્તોત્રાદિ છે.

ધર્મવિયોગમાલા કર્તા મુનિ હિમાંશુવિજય. પ્ર. “એ.એમ.એન્ડ કું.” પાલીતાણા.

શ્રીરામચન્દ્રીય મહાકાવ્યમ્ કર્તા મુનિમોક્ષરતિ વિ. પ્ર. “પરમપદપ્રકાશન” મુંબઈ.

સાગરાનન્દસૂરિશતક કર્તા સુમન્તભદ્ર. પ્ર. “પ્રજ્ઞાપારમિતા પ્રકાશન”

સ્તુતિનન્દિની સંપા.મુનિ હિતવર્ધનવિજય. ૪૦૦ જેટલા ગ્રંથોના મંગલાચરણમાંથી દેવ, ગુરુ, મન્ત્રસ્વતીદેવી વગેરેની સ્તુતિ અ વિભાગવાર આપી છે. પ્ર. “કુસુમઅમૃતપ્ર.”

મન્ત્રકલ્પસંગ્રહ તથા ગણધર જયઘોષ સ્તોત્રાદિ પં. કલ્યાણવિજય.

પ્ર.માંડવલા જૈન સંઘ. આમાં પં. કલ્યાણવિ. રચિત ચૈન્ય. ચોવીસી, ગણધર જયઘોષસ્તોત્ર, આસિદ્ધિસૂરિ. કીર્તિચન્દ્રમુનિ, કેશરવિ.અંગે સ્તુતિસ્તોત્રો અને ઉપા.યશોવિ. અષ્ટક વ. છે.

સ્તોત્રસમુચ્ચય ‘જયવૃષભ’થી શરૂ થતી સ્તુતિઓ અવચૂરિ સાથે. પ્ર. નિર્ણયસાગર.

મંગલાચરણ કર્તા શાન્તિશેખર, સુમંગલાટીકા અને હિંદી અનુવાદના કર્તા. આ સુશીલસૂરિ મ. પ્ર. સુશીલસૂરિ જ્ઞાનમન્દિર સિરોહી. આ ચતુર્વિંશતિજિન નામ સ્તવન છે.

સ્મૃતિમન્દિર પ્રશસ્તિકાવ્ય કર્તા મુનિ પ્રશમરતિ વિજય. પ્ર. “સ્મૃતિમદિર પ્ર.” અમદાવાદ.

[હૃદયદીપચત્વિંશિકા— ટીકાકાર મુનિ ધર્મતિલક વિ. પ્ર.ખેતશીભાઈ રાધનપુર વિ.સં.૨૦૫૫.]

આપ્તમીમાંસા : તત્ત્વપ્રદીપિકા નામની પ્રો. ઉદયચન્દ્રકૃત હિન્દી વ્યાખ્યા, પ્રકા. ગણેશવર્ણી દિ. જૈન સંસ્થાન વારાણસી]

૧. આ “સ. જૈ. ગ્રં.” કાશીથી પ્રકાશિત છે.

૨. આ “સ. જૈ. ગ્રં.” કાશીથી છપાયેલો છે.

૩. આ કૃતિ “મા. દિ. જૈ. ગ્રં.”માં વિ. સં. ૧૮૭૯માં છપાવાઈ છે.

પ્રકરણ ૨૮ : શ્રવ્ય કાવ્યો

(ઋ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો (ચાલુ)

‘સિદ્ધિપ્રિયસ્તોત્ર’ કિંવા ‘ચંડરચક્રસ્તોત્ર’ (? વિક્રમની છઠી સદી)— આના કર્તા દેવનન્દિ છે. શું જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણ વગેરેના પ્રણેતા તે જ આ છે ? આ સ્તોત્રનો પ્રારંભ “સિદ્ધિપ્રિયૈઃ” થી થાય છે. એથી એનું ઉપર્યુક્ત નામ પડ્યું છે. એને કેટલાક ‘લઘુસ્વયંભૂસ્તોત્ર’ કહે છે. આમાં ૨૬ પદો છે. એ પૈકી વસન્તાતિલકામાં રચાયેલાં પહેલાં ૨૫ પદો ‘પાદાન્ત-ચમક’થી અલંકૃત છે. ૨૬મું (અંતિમ) પદ છ આરાના ચક્રબંધથી વિભૂષિત છે. એની ત્રીજા વલયમાં “દેવનન્દિકૃતિઃ” એવો શબ્દગુચ્છ નજરે પડે છે. આમ અહીં તેમ જ ૨૫મા પદમાં કર્તાએ પોતાનું નામ રજૂ કર્યું છે. આ સ્તોત્ર ઋષભદેવથી માંડીને મહાવીરસ્વામી સુધીના ૨૪ તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ છે.

ટિપ્પણ— આ અજ્ઞાતકર્તૃક છે. એની નોંધ મેં D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 2, p. 288) માં લીધી છે.

ભાષાટીકા— પ્રસ્તુત સ્તોત્ર ઉપર ઋષિ રામે મુખ્યત્વે કરીને હિન્દીમાં આ રચી છે. આનો કેટલોક અંશ ઉપર્યુક્ત D C G C M (પૃ. ૨૮૯-૨૯૦)માં મેં આપ્યો છે.

‘ભક્તામર-સ્તોત્ર’ (૩. વિક્રમની આઠમી સદી)— આ ૪૪ પદના સ્તોત્રના કર્તા માનતુંગસૂરિ છે. એમણે “નમિઊણથોત્ત” તેમ જ “ભત્તિભ્રમરથોત્ત” રચ્યાં છે. એમના સમય પરત્વે જાતજાતનો ઉલ્લેખ જોવાય છે. કેટલાકને મતે એઓ ઈ. સ.ની ત્રીજી સદીની શરૂઆતમાં થઈ ગયા છે તો કેટલાક એને બદલે પાંચમી સાતમી અને નવમી સદીનો પણ ઉલ્લેખ કરે છે. આ સ્તોત્ર શ્વેતાંબરોને તેમ જ

૧. આ સ્તોત્ર “કાવ્યમાલા” (ગુ. ૭)માં છપાવાયું છે. આને કેટલાક ‘સિદ્ધિપ્રિયસ્તોત્ર’ કહે છે તો શું શરૂઆતમાં સિદ્ધિને બદલે સિદ્ધ શબ્દ કોઈ કોઈ હાથપોથીમાં હશે ? રામ ઋષિએ પણ સિદ્ધિપ્રિયસ્તોત્ર રચ્યું છે. અને એની ટીકા પણ રચાયેલી છે. એમ જિ.૨.કો. પૃ. ૪૩૮માં છે પણ, તે ભ્રાન્ત છે.

૨. આ નામ એના ૨૬મા પદને આભારી છે.

૩. આ પદ તેમ જ એની ચક્રબંધ તરીકેની રચના વગેરે બ્રહ્મત મેં I L D (1st Instal, p. 71)માં આપેલાં છે.

૪. આ સ્તોત્ર ગુણાકરસૂરિ, મેઘવિજયગણિ અને કનકકુશલગણિ એ ત્રણેની એકેક ટીકા, આ સ્તોત્રના મારા અંગ્રેજી અનુવાદ તથા મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા (પૃ. ૧૩૮) અને મારી ગુજરાતી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧-૩૪) તેમ જ ડો. હર્મણ યાકોબીના અંગ્રેજી અગ્રવચન સહિત ભક્તા.સ્તોત્રત્રયની મારી સચિત્ર આવૃત્તિમાં ઈ. સ. ૧૯૩૨માં છપાવાયું છે.

૫. જુઓ પ્ર. ચ. (શૃંગ ૧૨, શ્લો. ૧૬૨) અહીં ‘ભયહર-સ્તોત્ર’ તરીકે આનો ઉલ્લેખ છે. એ “નવ સ્મરણો”ની વિવિધ આવૃત્તિઓમાં છપાવાયું છે.

૬. જુઓ ગુર્વાવલી (શ્લો. ૩૬.)

૭. આ “નમસ્કાર-સ્તોત્ર” મારી ભક્તા.સ્તોત્રત્રયની આવૃત્તિ (પૃ. ૨૩૭-૨૩૮)માં છપાવાયું છે.

દિગંબરોને પણ માન્ય છે. એથી એ ઘણુ પ્રાચીન હશે એમ પ્રો. વિન્તર્નિત્સનું માનવું છે.^૧ કાવ્યાનુશાસન (અ. ૨, સૂ. ૩)ની અલંકારચૂડામણિ નામની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (પૃ. ૧૦૭)માં આ સ્તોત્રનો બારમો શ્લોક જોવાય છે એથી આ સ્તોત્ર 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિના સમય કરતાં તો દોઢસો એક વર્ષ જેટલું તો પ્રાચીન હશે જ એમ મારું માનવું છે.

P. ૩૧૪

આ સ્તોત્રમાંના પહેલાં ૪૩ પદો વસન્તતિલકામાં અને ૪૪મું પદ આર્યામાં છે. આમ એ કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્ર સાથે છંદની બાબતમાં તો સમાનતા ધરાવે જ છે. આ બંને સ્તોત્રનું સંતુલન મેં મારી આવૃત્તિમાં કર્યું છે. ઋષભદેવના ગુણોત્કીર્તનરૂપ આ સ્તોત્રમાં તમે ખરેખર બુદ્ધ, શંકર, ધાતા અને પુરુષોત્તમ છો એમ એમની સ્તુતિ કરાઈ છે.^૨ સુપ્રસિદ્ધ અજૈન દેવોનાં નામ વડે સ્તુતિ કરવાની પહેલ પઉમચરિય (ઉ. ૨૮, પદ ૪૮)માં કરાઈ છે. એ પૂર્વે કોઈએ તેમ કર્યું હોય એમ જણાતું નથી.

આ સ્તોત્રમાં અશોક વૃક્ષ, સિંહાસન, ચામર અને છત્ર એ ચાર જ પ્રાતિહાર્યો વર્ણવાયાં છે. એથી કેટલાક દિગંબરો એને ત્રુટિ ગણે છે અને એવા કોઈકે ૩૧મા શ્લોક પછી બીજાં ચાર પદો ઉમેરી એ ત્રુટિને દૂર કરવા પ્રયાસ કર્યો છે,^૩ પરંતુ કેટલાયે વિદ્વાનો એને પ્રક્ષિપ્ત ગણે છે અને એ વાત સમુચિત જણાય છે.^૪

આઠ જાતનાં ભયનું નિવારણ આ સ્તોત્રના જાપથી થાય છે એવી માન્યતા જોવાય છે. બાણ અને મયૂરની પેઠે ચમત્કારથી લોકોને ચકિત કરવા આ રચાયાની પણ માન્યતા પ્રવર્તે છે. ગમે તેમ પણ આ સ્તોત્રને અંગે યંત્રો, મંત્રો, વિધિ વગેરે સામગ્રી નજરે પડે છે.

વિવરણો— આ સ્તોત્ર ઉપર વિવિધ વિવરણો રચાયાં છે. એ યથાસાધન કાલાનુક્રમે નીચે મુજબ દર્શાવું છું :—

P. ૩૧૫

(૧) 'વિવૃત્તિ'— આ 'રુદ્રપલ્લીય' ગચ્છના 'ગુણાકરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૨૬માં ૧૫૭૨ શ્લોક જેવડી રચી છે. પ્રારંભમાં એમણે આ સ્તોત્રની ચમત્કારી ઉત્પત્તિ વર્ણવી છે. વળી એમણે કેટલાંક પદને અંગે મંત્ર અને 'કથા રજૂ કર્યાં છે.

(૨) પર્યાય— આ રામચન્દ્રસૂરિની વિ. સં. ૧૪૭૧ની રચના છે.

(૩) સુખબોધિકા— આ વૃત્તિ વાચનાચાર્ય દેવસુન્દરની અભ્યર્થનાથી અમરપ્રભસૂરિએ રચી છે.

૧. જુઓ H I L (Vol. II, p. 549).

૨. આ ચાર પદો બે જાતનાં જોવાય છે. જુઓ ઉપર્યુક્ત મારી આવૃત્તિની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા (પૃ. ૨) તેમ જ મહા. નવ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૮)આ પ્રમાણેના ચચાર પદો કેટલાં પ્રાચીન છે તેની તપાસ થવી ઘટે.

૩. "અનેકાંત" (વ. ૨, પૃ. ૬૯) માં આને અંગે ચર્ચા કરાઈ છે.

૪. ભક્તા. સ્તોત્રત્રયની આવૃત્તિમાં આ પ્રકાશિત છે.

૫. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૮૭)માં જણાવ્યા મુજબ કોઈ કોઈ હાથપોથીમાં એમનો ગુણસુન્દર તરીકે ઉલ્લેખ છે.

૬. એકંદર ૨૮ કથા છે. આ અઢાવીસેનું ગુજરાતી ભાષાંતર મહા. નવ. (પૃ. ૩૧૬-૪૦૬)માં છપાવાયું છે.

- (૪) વૃત્તિ— આ ચૈત્ર ગચ્છના 'ગુણાકરસૂરિની દૃષ્ટાંતોપૂર્વકની ૧૮૫૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ છે. એ એમણે વિ. સં. ૧૫૨૪માં રચી છે.
- (૫) 'વૃત્તિ— આ 'કનકકુશલગણિએ 'વૈરાટ' નગરમાં વિ. સં. ૧૬૫૨માં 'બાળ જનોના હિતાર્થે રચી છે. આથી આને 'બાલહિતૈષિણી' તરીકે ઓળખાય છે.
- (૬) વૃત્તિ— આ 'ખાંડિલ' ગચ્છના શાન્તિસૂરિની ચાર હજાર શ્લોક જેવડી રચના છે.
- P. ૩૧૬ (૭) 'વૃત્તિ— આ એક હજાર શ્લોક જેવડી વૃત્તિ મૈઘવિજયગણિએ વિજયપ્રભસૂરિના કહેવાથી રચી છે.
- (૮) 'ટીકા— આના કર્તા સિદ્ધિચન્દ્રગણિ છે.
- (૯) ટીકા— આ બ્રહ્મરાયમલ્લે વિવિધ 'કથાઓ સહિત વિ. સં. ૧૬૬૭માં રચી છે.
- (૧૦) ટીકા— આ શાન્તિચન્દ્રના શિષ્ય રત્નચન્દ્રની રચના છે. એમણે આનો ઉલ્લેખ પ્રદ્યુમ્નચરિત્રમાં કર્યો છે. એ હિસાબે આ વિ. સં. ૧૬૭૧ની પહેલાંની રચના ગણાય.
- (૧૧) ટીકા— આ હર્ષકીર્તિસૂરિએ રચી છે.
- (૧૨) અવચૂરિ— આ સમયસુન્દરગણિની રચના છે.
- (૧૩) અવચૂરિ— આ ક્ષેમદેવે રચી છે.
- (૧૪) વૃત્તિ— આ દિ. રત્નચન્દ્રસૂરિની એક હજાર શ્લોક જેવડી શકસંવત્ ૧૬૬૭ની અર્થાત્ વિ. સં. ૧૮૦૨ની રચના છે.
- (૧૫) ચૂર્ણિ (અવચૂર્ણિ ?)— આ સુધાનન્દસૂરિના શિષ્ય ઈન્દ્રરત્નગણિએ રચી છે.
- આ ઉપરાંત નિમ્નલિખિત વ્યક્તિઓએ પણ એકેક ટીકા રચ્યાનું મનાય છે :—
- કીર્તિગણિ (?), ચન્દ્રકીર્તિસૂરિ, પદ્મવિજય, દિ. પ્રભાચન્દ્ર, દિ. શુભચન્દ્ર અને હરિતિલકગણિ.
- P. ૩૧૭ વાર્તાબોધ— આ મેરુસુન્દરે સર્વસુન્દરસૂરિના આદેશથી ગુજરાતીમાં રચ્યો છે.
- બાલાવબોધ— દિ. લક્ષ્મીકીર્તિએ તેમ જ દિ. શુભવર્ધને એકેક બાલાવબોધ રચ્યો છે.
- ભક્તામરસ્તોત્રચ્છાયાસ્તવન— આ નામથી એક કૃતિ ભલ્લિષેણે રચી છે અને 'બીજી કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રચ્છાયાસ્તવનના કર્તા રત્નમુનિએ રચી છે.

૧. એમણે સમ્યક્ત્વકૌમુદીકથા રચી છે.

૨. ભક્તા. સ્તોત્રત્રયમાં આ પ્રકાશિત છે.

૩. એમના પરિચય માટે જુઓ પૃ. ૨૬૯

૪. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૮૮)માં આનો 'બાલહિતૈષિણી તરીકે નિર્દેશ છે. આ શબ્દગુચ્છ આ વૃત્તિના પ્રારંભમાં જોવાય છે.'

૫. ભક્તા. સ્તોત્રત્રયમાં આ પ્રકાશિત છે.

૬. જિ. ૨. કો.માં આની નોંધ નથી તો શું આ ટીકા રચાઈ નથી ?

૭. આ ગુણાકરસૂરિકૃત વિવૃત્તિને આધારે થોડાંક નામ ફેરવીને અપાઈ છે. જુઓ પૃ. ૩૧૮

૮. આ સંસ્કૃત દિપ્પણ સહિત મારી ભક્તા.સ્તોત્રત્રયની આવૃત્તિ (પૃ. ૨૪૫-૨૪૯)માં છપાયેલી છે. ૨૪મા પદ્ય ઉપરનું દિપ્પણ દાર્શનિક બાબતો રજૂ કરે છે.

અનુવાદો— આ સ્તોત્રના ગુજરાતી અને હિંદીમાં ગદ્યાત્મક 'અનુવાદ થયેલા છે. વળી આનો દુર્લભજી ગુ. મહેતાએ ગુજરાતીમાં 'હરિગીત' છંદમાં અને કોઈકે ગુજરાતીમાં 'સમશ્લોકી અનુવાદ કરેલ છે.

આનો હિંદીમાં 'પદ્યાત્મક અનુવાદ પં. કમલકુમાર શાસ્ત્રીએ કર્યો છે. આ સ્તોત્રનો 'અંગ્રેજી અનુવાદ મેં કર્યો છે જ્યારે એનો 'જર્મન અનુવાદો ડૉ. હર્મણ યાકોબીએ કર્યો છે. P. ૩૧૮

યંત્રો— મહા. નવ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૦)માં કહ્યું છે કે ૪૮ યંત્રોને બદલે ૪૪ યંત્રવાળી હાથપોથીઓ શ્વેતાંબરોના ભંડારોમાં જોવાતી નથી એથી તેમજ ઋદ્ધિનાં પદ ૪૮ જ છે એથી ૪૮ પદો હોવાં જોઈએ.

કથાઓનું સંતુલન— મહા. નવ.ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૦-૧૧)માં ગુણાકરસૂરિએ આપેલી કથાઓને અંગે નીચે મુજબની હકીકત અપાઈ છે :-

ગુણાકરસૂરિએ આપેલી કથાઓનું અક્ષરે અક્ષર અનુકરણ કરીને ભક્તામરકથાસંગ્રહ રચાયો છે. કેટલાંક વિશેષનામોમાં ફેરબદલી કરવા સિવાય બ્રહ્મચારી રાયમલ્લે નવીન કૃતિ રચી જ નથી.

“હિન્દી જૈન સાહિત્ય પ્રસારક કાર્યાલય” તરફથી મુંબઈથી વિ. સં. ૧૯૧૪માં ભક્તામર-કથા અને શ્રી ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહે ગુજરાતીમાં વિ. સં. ૧૯૭૮માં શ્રીભક્તામર-મંત્ર-માહાત્મ્ય છપાવ્યાં છે. આ “બંને” પ્રકાશકોએ શ્રીયુત રાયમલ્લ બ્રહ્મચારીની કથાઓ છપાવી છે તો પણ પોતપોતાના સંપ્રદાયને પુષ્ટિ આપતાં નામની ફેરબદલી કરી નાંખી છે.” જો આ વિધાન સાચું હોય તો એ આ બંનેની કીર્તિને કલંકિત કરનારી અને શરમજનક હકીકત ગણાય. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તપાસતાં ઉપર્યુક્ત બે પ્રકાશનોમાં અપાયેલાં કેટલાંક નામો અસત્ય ઠરે છે એમ આ પ્રસ્તાવનામાં કહ્યું છે. P. ૩૧૯

૧. “પંચપ્રતિકમણસૂત્રો”ની વિવિધ આવૃત્તિઓમાં આ નજરે પડે છે.

૨. આ “નવસ્મરણ સચિત્ર” (પૃ. ૬૩-૯૯)માં છપાયો છે.

૩. આ “ગમ્મીરો” થી શરૂ થતાં ચાર અધિક પદ્યનું અર્થાત્ ૪૮નું ભાષાંતર મૂળ સ્તોત્ર, શ્લોકાર્થ ગુણાકરસૂરિકૃત વિવૃતિગત ૨૮ કથાઓના ગુજરાતી ભાષાંતર અને મંત્રામ્નાય સહિત મહા. નવ. (પૃ. ૩૧૫-૪૦૮)માં છપાવાયું છે. ત્યારબાદ વિધિયન્ત્ર અને હરિભદ્રસૂરિકૃત ૪૮ યન્ત્રની વિધિ અપાયાં છે. ગમ્મીરતારો સિવાયનાં જે પદો મેં મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા (પૃ. ૨)માં આપ્યાં છે તેમાં પ્રથમ પદ્ય નથી તેમ જ બીજાનું પ્રથમ ચરણ પણ નથી. એ ખૂટતું લખાણ મહા. નવ. (પૃ. ૯)માં જોવાય છે. વળી અહીં જે ત્રીજું પદ્ય અપાયું છે તે સર્વથા ભિન્ન છે અને એના પાઠાંતર તરીકે મેં આપેલું ત્રીજું પણ રજૂ કરાયું છે.

૪. “કુન્ધુસાગર સ્વાધ્યાય સદન” (બૂરઈ) તરફથી વીરસંવત્ ૨૪૭૭માં પ્રસિદ્ધ કરાયેલા ભક્તામરસ્તોત્રમાં આ છપાયો છે. આ પ્રકાશનમાં ઋદ્ધિ, મંત્ર, સાધનાવિધિ, ફળ તેમ જ દિ. સોમસેનકૃત પૂજા, ઉદાપન ઇત્યાદિને સ્થાન અપાયું છે.

૫. ભક્તા. સ્તોત્રત્રયમાં આ પ્રકાશિત છે.

૬. આ “Indische Studien” (Vol. XIV, p. 359 ff) માં છપાયો છે.

‘જિનેન્દ્રગુણસ્તુતિ કિંવા પાત્રકેસરિ-સ્તુતિ— આના કર્તા દિ. પાત્રકેસરી છે. એઓ જન્મે બ્રાહ્મણ હતા. એમણે ત્રિલક્ષણ-કદર્થન નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે. એઓ દેવનન્દિની પછી અને અક્લંકની પહેલાં થયા છે. આદિપુરાણ (પર્વ ૧, શ્લો. ૫૩)માં એમને વિષે ઉલ્લેખ છે. એમની ઉપર્યુક્ત સ્તુતિ પાત્રકેસરિ-સ્તુતિ પણ કહેવાય છે. એમાં પચાસ પદો છે. એમાં તાર્કિકને શોભે એવી રીતે તીર્થંકરની ‘સયોગી કેવલી’ તરીકેની અવસ્થાનું વર્ણન છે. એમાં પ્રસંગોપાત્ત ‘સાંખ્ય’ દર્શનનાં મંતવ્યોની આલોચના કરાઈ છે.

ટીકા— આ કોઈકે રચી છે.

‘સંસારદાવાનલ-સ્તુતિ— આ સ્તુતિનો પ્રારંભ “સંસાર-દાવાનલ”થી થતો હોવાથી આનું આ નામ યોજાયું છે. આનું પ્રચલિત નામ “સંસારદાવાની સ્તુતિ” છે. આના કર્તા તરીકે મહત્તરા યાકિનીના ધર્મપુત્ર હરિભદ્રસૂરિનો ઉલ્લેખ કરાય છે. પરંતુ એ માટે કોઈ સબળ— પ્રાચીન પુરાવો હજી સુધી તો મારા જોવામાં આવ્યો નથી. પં સુખલાલ સંઘવીએ “સમદર્શી આચાર્ય હરિભદ્ર” (પ. ૧૪૭)માં આ સ્તુતિની સુનિશ્ચિત હારિભદ્રીય તરીકે નોંધ લીધી છે પણ એ માટે કોઈ પ્રમાણ રજૂ કર્યું નથી તો તેમ કરવા તેમને હું વિનવું છું.

વિશિષ્ટતા— આ સ્તુતિનાં ચારે પદો ઉપજાતિ, વસન્તતિલકા, મન્દાકાન્તા અને સ્વર્ગરા એમ ભિન્ન ભિન્ન છંદમાં અનુક્રમે રચાયેલાં છે. વળી અનુનાસિકને ન ગણીએ તો આ સમગ્ર સ્તુતિ જોડાક્ષર વિનાની રચના પૂરી પાડે છે. આ સ્તુતિની ખાસ ખૂબી તો એ છે કે ‘સમસંસ્કૃત’ કૃતિ છે અર્થાત્ એ એક રીતે સંસ્કૃત રચના છે તો બીજી રીતે આ પાઈય છે

વિષય— આનું આઘ પદ મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિરૂપ છે જ્યારે બીજું પદ સમસ્ત જિનેશ્વરોની સ્તુતિરૂપ છે. ત્રીજું સાંગોપાંગ રૂપકના ઉદાહરણરૂપ છે. એમાં મહાવીરસ્વામીના આગમરૂપ સાગરની પ્રશંસા કરાઈ છે. ચોથું પદ વાણીમય દેહધારી દેવીની-શ્રુતદેવીની સ્તુતિરૂપ છે.

પ્રધોષ— એમ કહેવાય છે કે સમભાવભાવી હરિભદ્રસૂરિએ અંતસમયે આ સ્તુતિ રચવા માંડી હતી અને એઓ ચતુર્થ પદનું પ્રથમ ચરણ રચી રહ્યા ત્યાં તો એઓ બોલતા બંધ થઈ ગયા. આથી એમના હૃદયના ભાવને અનુલક્ષીને સંઘે બાકીના “ઝંકારારાવસારા” થી શરૂ થતાં ત્રણ ચરણો રચ્યાં.

પ્રથા— આજે પાશ્વિક, ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરતી વેળા ઉપર્યુક્ત ત્રણ ચરણો સમસ્ત જૈનો એક સાથે મોટેથી ઉચ્ચારે છે ઉપાધ્યાય વીરવિજયગણિના સમયમાં તો આવી પ્રથા હતી એમ એમની ‘પ્રશ્નોત્તરચિન્તામણિ નામની લ. વિ. સં. ૧૮૮૦માં રચાયેલી કૃતિ જોતાં

૧. આ સ્તુતિ અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા સહિત “મા. દિ. જૈ. ગ્રં.”માં ગ્રંથાંક ૧૩ તરીકે વિ. સં. ૧૯૭૫માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

૨. પ્રતિક્રમણસૂત્રોને અંગેનાં પુસ્તકોમાં આ અનેક સ્થળેથી પ્રકાશિત થયેલી છે. એના ગુજરાતી તેમ જ હિંદી અનુવાદો પણ છપાયા છે. આ સ્તુતિ જ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત ટીકા સહિત “દયાવિમલ ગ્રંથમાલા”માં ગ્રંથાંક ૮ તરીકે અમદાવાદથી ઈ. સ. ૧૯૧૭માં છપાવાઈ છે.

૩. આ કૃતિ હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી પ્રકાશિત કરાઈ છે.

જણાય છે.^૧ આ પ્રથા એમની પૂર્વ ક્યારથી કોણે અને કેમ પ્રચલિત કરી તે જાણવું બાકી રહે છે. વીરવિજયજી તો વસતિમાં દુષ્ટ વ્યંતર હોય તો તે આ મોટેથી બોલાતાં ચરણો સાંભળી નાસી જાય એવો હેતુ દર્શાવે છે.

ઉપયોગ— સ્ત્રીવર્ગ દૈવસિકાદિ પાંચે પ્રતિક્રમણમાં “નમોઽસ્તુ વર્ધમાનાય”થી શરૂ થતી સ્તુતિને બદલે તેમ જ “વિશાલલોચન”થી પ્રારંભિત સ્તુતિને સ્થાને આ સ્તુતિનાં આઠ ત્રણ પદ્યો બોલે છે. વળી પાશ્વિકાદિ ત્રણ પ્રતિક્રમણમાં સજ્જાયને બદલે પણ ઉવસગ્ગહરથોત્તપૂર્વક એ વર્ગ પુરુષોની પેઠે આ સ્તુતિનાં ચારે પદ્યો બોલે છે.

ટીકા— આ સંસારદાવાનલ-સ્તુતિ ઉપર નીચે મુજબની ત્રણ ટીકા છે :—

(૧) ^૧જ્ઞાનવિમલસૂરિની, (૨) પાર્શ્વચન્દ્રકૃત અને (૩) અજ્ઞાતકર્તૃક.

વ્યાખ્યા— આ ગુજરાતીમાં ગદ્યમાં છે. એ અજ્ઞાતકર્તૃક રચના છે. એના આઠ અને અંતિમ અંશ મેં D C G C M (Vol. XIX. Sec. 1, pt. 2. p. 237)માં આપ્યા છે.

પદ્યાત્મક અનુવાદો— આ સંસારદાવાનલ-સ્તુતિનો મેં ‘હરિગીત’ છંદમાં ગુજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો છે.^૨ વળી મેં આનો ‘સમશ્લોકી અનુવાદ પણ કર્યો છે.

પાદપૂર્તિ— આ સ્તુતિની એકંદર ‘પાંચ પાદપૂર્તિ જાણવામાં છે.’^૩

‘ચતુર્વિંશતિકા’ (લ. વિ. સ. ૮૭૫)— આ ‘નમ્રેન્દ્રમૌલિ’થી શરૂ થતી સ્તુતિ તારા(ય)ગણ વગેરેના પ્રણેતા અને વિ. સં. ૮૦૦માં જન્મી વિ. સં. ૮૯૫માં સ્વર્ગે સંચરેલા બખ્ખભટ્ટિસૂરિએ રચી

૧. મૂળ પાઠ અર્થ સહિત શ્રીવિજયદાનસૂરિકૃત વિવિધ પ્રશ્નોત્તર (પૃ. ૮૬)માં અપાયો છે.

૨. દયાવિમલ ગ્રંથમાલામાં આ પ્રકાશિત છે.

૩. આ “આ. પ્ર.” (પુ. ૫૦, અં. ૭)માં છપાવાયો છે. એ પૂર્વે એ “ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણ” (સાપ્તાહિક)ના તા. ૫-૧-૫૩ના અંકમાં તેમ જ “દિગંબર જૈન” (વ. ૪૬, અં. ૩, તા. ૨૦-૧-૫૩)માં છપાવાયો હતો.

૪. આ “આ. પ્ર.” (પુ. ૫૦ અં. ૮)માં પ્રકાશિત છે. એ પૂર્વે એ “ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણ”ના તા. ૯-૨-૫૩ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો.

૫. આની નોંધ ૩૧માં પ્રકરણમાં લેવાઈ છે.

૬. આ “સંસારદાવાનલ-સ્તુતિ”વિષે મેં “સંસારદાવાનલ-સ્તુતિ અને એની પાદપૂર્તિ” નામનો લેખ લખ્યો છે અને એ “આ. પ્ર.” (પુ. ૫૧, અં. ૬, ૭)માં છપાવાયો છે. વિશેષ માટે જુઓ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ (પૃ. ૧૬૪-૧૬૭)

૭. આ કૃતિ અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા તેમ જ મારાં અન્વય, સમાસવિગ્રહ તથા ગુજરાતી શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ ઇત્યાદિ સહિત સચિત્ર સ્વરૂપે “આ. સમિતિ” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. આ આવૃત્તિમાં પ્રસંગોપાત્ત ‘ન્યાયાચાર્ય’ યશોવિજયગણિએ સંસ્કૃતમાં રચેલું આદિજિનસ્તવન અને વિનયવિજયગણિકૃત સંસ્કૃત ઋષભજિનસ્તવન, બખ્ખભટ્ટિસૂરિકૃત સરસ્વતીસ્તોત્ર (શારદાસ્તોત્ર) અને એનો મેં કરેલો ગુજરાતી અનુવાદ એમ વિવિધ સામગ્રી રજૂ કરાઈ છે.

૮. આને જ ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ તેમ જ નમ્રેન્દ્રમૌલિસ્તુતિ તરીકે પણ ઓળખાવાય છે.

P. ૩૨૩

છે. આ કૃતિમાં ઋષભદેવથી માંડીને મહાવીરસ્વામી સુધીના ચોવીસ તીર્થંકરો પૈકી પ્રત્યેકને અંગે ચચ્ચાર પદ્યો આપ્યાં છે. આમ આમાં ચોવીસ સ્તુતિ—કદંબકો છે અને એ વિવિધ યમકો વડે વિભૂષિત છે. એ યમકોમાં બે ચરણોની સમાનતારૂપ યમકનું પ્રાધાન્ય છે. આ સ્તુતિમાં એકંદર બાર જાતના છંદનો ઉપયોગ કરાયો છે. આમાં 'સોળ વિદ્યાદેવીઓ પૈકી સર્વાશ્ચ મહાજવાલા સિવાયની પંદર વિદ્યાદેવીઓની સ્તુતિ છે. તેમાં કાલી અને મહાકાલી એ બે વિદ્યાદેવીની તો બબ્બે વાર સ્તુતિ છે. એ ઉપરાંત ધરણેન્દ્રની જે પદ્મહિષીની સ્તુતિ છે તેથી જો વૈરોટ્યા જ સમજવાની હોય તો એ નામની પણ વિદ્યાદેવીની બે સ્તુતિ ગણાય. વિશેષમાં અંબા દેવીની સ્તુતિ પણ બે વાર કરાઈ છે. યક્ષરાજની એક વાર સ્તુતિ છે. શ્રુત-દેવતાની તો ત્રણ વાર સ્તુતિ છે.

આલંકારિક શબ્દોમાં કહું તો આ ચતુર્વિંશતિકા જેવી કૃતિ એ સાહિત્યવાટિકાના સુંદર, રસિક અને મનોરંજક કાવ્ય કે કુંજની એક લતા છે. એ લતા ચોવીસ ગુચ્છકો વડે શોભે છે. એના પ્રત્યેક ગુચ્છકમાં ચચ્ચાર પદ્યરૂપ કલિકા હોય છે. પ્રથમ કલિકા દ્વારા અમુક તીર્થંકરની સ્તુતિ કરાય છે, બીજી કલિકા સમસ્ત તીર્થંકરોને સ્પર્શે છે, ત્રીજી કલિકા આગમને અંગે હોય છે. અને ચોથી કલિકા શ્રુતદેવી, વિદ્યાદેવી, શાસનદેવી કે કોઈ યક્ષ જેવા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. પ્રસ્તુત કૃતિ આ પ્રકારની રચનાઓનો એક મનોમોહક નમૂનો પૂરો પાડે છે.

ટીકા— જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૧૫)માં સૂચવાયું છે કે આ ચતુર્વિંશતિકા ઉપર સ્વોપજ ટીકા છે.

P. ૩૨૪

વૃત્તિ— આ પંડિત 'ગુણાકરની વૃત્તિ છે.

અવચૂરિ— આ કોઈકે રચી છે.

'વૃત્તિ— જૈ. ગ્રં. (પૃ. ૨૮૪) પ્રમાણે આ સહદેવે ૭૩૫ શ્લોક જેવડી રચી છે.

ટીકા— આ કોઈકે રચી છે અને તે મારી આવૃત્તિમાં છપાઈ છે. એ ઉપર્યુક્ત અવચૂરિ વગેરેથી ભિન્ન છે કે કેમ તેની તપાસ કરવી બાકી રહે છે.

૧. રોહિણી, પ્રજ્ઞાપ્તિ, વજ્રશૃંખલા, વજ્રાંકુશી, અપ્રતિયક્ષા, પુરુષદત્તા. કાલી, મહાકાલી, ગૌરી, ગાન્ધારી, સર્વાશ્ચ મહાજવાલા, માનવી, વૈરોટ્યા, અચ્ચુમા, માર્નસી અને મહામાનસી.

૨. ગુણાકરે આ ચતુર્વિંશતિકા ઉપર કોઈ વૃત્તિ રચી નથી. એમણે શોભનસ્તુતિ ઉપરની વૃત્તિ લખાવી છે અને એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૨૧૧માં જે લખાયેલી છે તે પાટણના ભંડારમાં છે એમ પત્તન.સૂચી (ભા. ૧, પૃ. ૧૮૬) જોતાં જણાય છે એટલે આ પ્રો. વેલણકરની ભૂલ ત્ર નાવી ભૂલ એમણે શોભનસ્તુતિને અંગે પણ કરી છે કેમકે એના ઉપર ગુણાકરની વૃત્તિ હોવાના એમણે બ્રાંત ઉલ્લખ કર્યો છે.

૩. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૦૨)માં આની નોંધ નગ્નેન્દ્રમૌલિ સ્તુતિની વૃત્તિ તરીકે લેવાયેલી છે. આ જિ. ૨. કો. જોતાં એમ લાગે છે કે પ્રો. વેલણકરે આ સ્તુતિને પૃ. ૧૧૫માં નોંધેલા બપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિ-જિનસ્તવથી ભિન્ન ગણી છે. જો એમ જ હોય તો એ એમની ભૂલ છે.

^૧શારદા-સ્તોત્ર કિંવા અનુભૂત-સિદ્ધ-સારસ્વત-સ્તવ (લ. વિ. સં. ૮૭૫)– આ પણ ઉપર્યુક્ત બખ્ખલક્રિસૂરિની રચના છે. આમાં ૧૩ પદ્યો છે. દસમા પદ્યમાં મંત્રાક્ષરોનો ઉલ્લેખ છે. આ કૃતિનું નામ જ કહી આપે છે તેમ આ કૃતિ શારદા દેવીની યાને સરસ્વતીની સ્તુતિરૂપ છે.

^૨અનુવાદ– આનો મેં ગુજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો છે.

^૩જિનશતક (ઉ. વિ. સં. ૧૦૨૫)– આના કર્તા જંબૂ છે. એમણે કે પછી સમાનનામક ‘ચન્દ્ર’ ગચ્છના જંબૂએ (જંબૂનાગે) વિ. સં. ૧૦૦૫માં મુનિપતિ-ચરિત રચ્યું છે. ચન્દ્રદૂતના કર્તાનું નામ પણ જંબૂ છે. શું એઓ આ બેથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન ?

P. ૩૨૫

આ જિનશતક એ ‘સગધરા’ છંદમાં સો પદ્યમાં રચાયેલી અને પચ્ચીસ પચ્ચીસ પદ્યના ચાર પરિચ્છેદોમાં વિભક્ત કરાયેલી કૃતિ છે. એ દ્વારા અનુક્રમે જિનેશ્વરનાં ચરણનું હસ્તનું, વદનનું અને વાણીનું શબ્દાલંકારાદિથી અલંકૃત વર્ણન કરાયું છે. છેલ્લા પરિચ્છેદના ૧૧મા પદ્યમાં જિનેશ્વરના મુખમાંથી નીકળેલી વાણી શ્રોતૃવર્ગને અંગે કેવી રીતે પરિણમે છે તે દર્શવાયું છે.

આ સ્તોત્ર ઉપર નીચે મુજબ વિવરણો છે :–

(૧) પંજિકા– આના કર્તા ‘નાગેન્દ્ર’ ગચ્છના સાંબ કવિ છે. એમણે આ ૧૫૫૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ મલ્હણના પુત્ર દુર્ગકની અભ્યર્થનાથી વિ. સં. ૧૦૨૫માં રચી છે.

(૨-૩) અવચૂરિઓ– વિમલહંસગણિએ વિ.સં. ૧૬૫૩માં ખંભાતમાં એક અવચૂરિ રચી છે. બીજાના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

(૪) પંજિકા– આ વત્સરાજે વિ. સં. ૧૮૭૪માં રચી છે.

^૪પાર્શ્વનાથમહાસ્તવ, ‘ધરણોરગેન્દ્ર’ સ્તવ કિંવા મંત્રસ્તવ, (ઉ. વિ. સં. ૧૦૨૫)– આના પ્રણેતા ભિન્નમાલ (શ્રીમાલ)ના વતની અને ત્યાંના રાજા દેવરાજના માનીતા શ્રાવક શિવનાગ છે. એઓ જાતે વણિક હતા અને ‘કોટિધ્વજ’ શ્રેષ્ઠી હતા. એમની પત્નીનું નામ પૂર્ણલતા હતું અને પુત્રનું નામ વીર હતું. પ્ર. ચ. (શૃંગ ૧૫, શ્લો. ૧૬૫-૧૬૬) પ્રમાણે એ વીરનો જન્મ વિ. સં. ૮૩૮માં થયો હતો. એમણે પોતાના પિતાના અવસાનથી વૈરાગ્ય પામી સો વર્ષની વયના વિમલગણિ પાસે વિ. સં. ૮૮૦માં દીક્ષા લીધી હતી અને આગળ ઉપર સૂરિબની એઓ વિ.સં. ૮૯૧માં સ્વર્ગે સંચર્યા હતા. આ હિસાબે શિવનાગનો સમય લ. વિ. સં. ૮૨૦થી વિ. સં. ૮૭૦ની આસપાસનો ગણાય પરંતુ પ્ર. ચ.ને અંગેના “પ્રબંધપર્યાલોચન” (પૃ. ૭૮) પ્રમાણે વીરસૂરિનો સમય વિક્રમની અગિયારમી સદીનો પૂર્વાર્ધ છે કેમકે પ્ર. ચ. (શૃંગ ૧૫, શ્લો. ૬)માં સૂચવાયા મુજબ શિવનાગના સમયમાં શ્રીમાલમાં ધૂમરાજના વંશના દેવરાજ અને શ્લો. ૧૦૫ પ્રમાણે અણહિલપુરમાં ચામુંડરાજ રાજા હતા.

P. ૩૨૬

૧-૨. “આ. સમિતિ” તરફથી આ પ્રકાશિત છે.

૩. આની ત્રીજી આવૃત્તિ “કાવ્યમાલા” (ગુ. ૭)માં ઈ. સ. ૧૯૦૭માં અને ચોથી ઈ. સ. ૧૯૨૬માં છપાઈ છે. [ગુજરાતી અનુવાદ સાથે હર્ષપુષ્પામૃત ગ્રંથમાલામાં સં. ૨૦૪૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

૪. આ મહાસ્તવ અજ્ઞાતકર્તૃક વૃત્તિ સહિત જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨, પૃ. ૭૦-૮૭)માં ૧૯ યંત્રો સહિત છપાવાયો છે.

શિવનાગે ધરણ ઈન્દ્રની આરાધના કરી હતી. એથી એ ઈન્દ્રે એમને આઠ કુળના નાગોનું વિષ, કૂંક અને હાથના સ્પર્શમાત્રથી દૂર કરી શકે એવો મંત્ર આપ્યો હતો. એ મંત્રની રચના અને પ્રભાવથી યુક્ત તેમ જ “ધરણોરોન્દ્ર”થી શરૂ થતો પાર્શ્વનાથનો આ મહાસ્તવ શિવનાગે રચ્યો છે. એમાં ૩૮ પદો છે. એમાં મંત્રાક્ષરો છે. ૩૭માં પદમાં કર્તાએ આડકતરી રીતે પોતાનું નામ રજૂ કર્યું છે.

P. ૩૨૭ વૃત્તિ— આ મહાસ્તવ ઉપર કોઈકની સંસ્કૃતમાં ‘વૃત્તિ’ છે અને એમાં ‘૧૯’ યન્ત્રો છે. આ વૃત્તિની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૨૩માં લખાયેલી મળે છે. એનો અહીં ઉપયોગ કરાયો છે. છઠ્ઠું યંત્ર આઠ પાંખડીના ‘કમળ’ બંધથી વિભૂષિત છે.

‘સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા કિંવા શોભન-સ્તુતિ’ (લ. વિ. સં. ૧૦૬૫)— આના કર્તા બાલબ્રહ્મચારી મુનિરાજ શોભન છે.^૧ એઓ સંસારપક્ષે દેવર્ષિના પૌત્ર, સર્વદેવનાં પુત્ર અને ધનપાલના તેમ જ સુન્દરીના ભાઈ થાય છે. મધ્યપ્રદેશમાં આવેલા ‘સંકાશ્ય’ નગરમાં એઓ કે એમના વડીલ વસતા હતા. એમના ગોત્રનું નામ ‘કાશ્યપ’ હતું એ મુનિવરે ‘કાતન્ત્ર’ અને ‘ચન્દ્ર’ એ બે વ્યાકરણોનો અભ્યાસ કર્યો હતો.

P. ૩૨૮ એમણે મહેન્દ્રસૂરિ પાસે દીક્ષા લઈ પોતાની વિપ્રતાને દિપાવી હતી. એમનો સ્વર્ગવાસ એમના વડીલ બંધુ ધનપાલની પહેલાં થયો હતો. એમણે આ ધનપાલને પ્રતિબોધ પમાડી જૈન બનાવ્યા હતા. એમ કહેવાય છે કે આ શોભન મુનિવર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા રચ્યા બાદ ટૂંક સમયમાં સ્વર્ગ સંચર્યા હતા. એમની બીજી કોઈ કૃતિ હોય તો તે જાણવામાં નથી. ગમે તેમ પણ એમની આ વિષયમકોથી વિભૂષિત એક જ કૃતિ પણ એઓ ઉત્તમ કવિ હતા એ વાત પુરવાર કરે તેમ છે. આ

૧. ‘જૈન સ્તોત્રસન્દોહ’માં આ પ્રકાશિત છે.

૨. ચોથા અને પંદરમાં સિવાયનાં યંત્રોની વિધિ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨, પૃ. ૨૮૬-૩૦૦)માં વૃત્તિને આધારે ગુજરાતીમાં અપાઈ છે.

૩. આ કૃતિ ધનપાલકૃત ટીકા, કોઈકની અવચૂરિ તેમ જ ઐન્દ્ર-સ્તુતિ (સાન્વયાંક) સહિત સચિત્ર સ્વરૂપે “આ. સમિતિ” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૬માં છપાવાઈ છે. એમાં આ કૃતિને અંગે મેં તૈયાર કરેલાં અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ તેમ જ ઉપોદ્ધાતને સ્થાન અપાયું છે. વળી આ જ કૃતિ મેં જમવિજયગણિ, સિદ્ધિચન્દ્રગણિ, સૌભાગ્યસાગરસૂરિ તથા દેવચન્દ્ર એ ચારની ટીકા તેમ જ પરિશિષ્ટ તરીકે ઐન્દ્ર-સ્તુતિ (સાવચૂરિ), રવિસાગરકૃત વીરસ્તુતિ(સાવચૂરિ) શીલશેખરકૃત પંચજિનસ્તુતિ (સવિવૃત્તિક) તથા મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા સહિત સંપાદિત કરી છે. એ સંપાદન “આ. સમિતિ” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૦માં પ્રકાશિત કરાયું છે, જો કે મોટો ભાગ ઈ. સ. ૧૯૨૬માં છપાઈ તૈયાર થયો હતો.

૪. આને લઈને કેટલાક આ કૃતિને “શોભન-સ્તુતિ” કહે છે.

૫. આને અંગે મેં જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧)નાં પૃ. ૩૩, ૪૧, ૪૨, ૫૮, ૬૫-૬૬, ૭૫-૮૭, ૨૬૯-૨૭૧, ૨૭૩, ૩૧૩, ૩૧૪ અને ૩૨૨માં કથન કર્યું છે.

૬. આના પરિચય માટે જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧)નાં પૃ. ૩૩, ૫૭, ૫૮ અને ૨૭૦

સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા બપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકાની પેઠે ૨૪ સ્તુતિ-કદંબકોમાં ૯૬ પદોમાં રચાયેલી છે અને પ્રત્યેક કદંબકનાં ત્રણ ત્રણ પદો પૂરતી તો એમાં વિષયની સમાનતા છે ચોથા ચોથા પદમાં અનુક્રમે શ્રુતદેવતા, ^૧માનસી, વજ્રશૃંખલા, રોહિણી, કાલી, ગાન્ધારી, મહામાનસી, વજ્રાંકુશી, જ્વલનાયુધા (સર્વાશ્રા મહાજવાલા), માનવી, મહાકાલી, શાન્તિ, રોહિણી, ^૨અચ્યુતા, પ્રજ્ઞાપ્તિ, બ્રહ્મશાન્તિ (યક્ષ), પુરુષદત્તા, ચક્રધરા (અપ્રતિયક્ષા), ^૩કપદી (યક્ષ), ગૌરી, કાલી અંબા, વૈરોટ્યા અને અંબિકા (અંબા)ની સ્તુતિ કરાઈ છે. આમ અહીં રોહિણી, કાલી અને અંબિકા એ ત્રણ દેવીની બબ્બે વાર સ્તુતિ કરાઈ છે. અહીં. વિદ્યાદેવીઓની જે ક્રમે સ્તુતિ કરાઈ છે તે ક્રમ પાછળ શો ઉદ્દેશ રહેલો છે તે જાણવું બાકી રહે છે.

P. ૩૨૯

આ શોભન-સ્તુતિના ૫૦મા પદમાનું આદ્ય તેમ જ તૃતીય ચરણ “સદાનવસુરાજિતા”થી શરૂ કરાયું છે. એના આ પદ પરત્વે બે અર્થ તો છે જ. સોમતિલકસૂરિએ જે દસ પદોનું “સર્વજ્ઞસ્તોત્ર” રચ્યું છે. તેનાં પહેલાં આઠે પદોનું ચોથું ચરણ પણ આ જ શબ્દગુચ્છનું બનેલું છે પરંતુ એ ભિન્ન ભિન્ન અર્થમાં વપરાયું છે. આમ એ અનેકાર્થી છે.

વૃત્તિઓ— ^૧અદ્વાર પ્રકારના છંદોમાં રચાયેલી આ શોભન-સ્તુતિ ઉપર નીચે મુજબની વૃત્તિઓ અને અવચૂરિઓ રચાઈ છે :—

(૧) ^૧વૃત્તિ— આના કર્તા શોભન મુનિવરના મોટા ભાઈ ધનપાલ છે. એમણે આ વૃત્તિ આ મુનિવરની વિજ્ઞાપ્તિ અનુસાર એમના સ્વર્ગવાસ બાદ રચી છે. એના અંતની પુષ્પિકામાં આ શોભન-સ્તુતિનો શોભન-ચતુર્વિંશતિકા તરીકે ઉલ્લેખ છે. આ પુષ્પિકા પછી શાન્તિ દેવીની સ્તુતિ છે તે અન્ય કોઈની રચેલી હશે, પ્રારંભમાં ધનપાલે પોતાનો પરિચય આપ્યો છે. એમાંનાં કેટલાંક પદો તિલકમંજરીમાં જોવાય છે.

(૨) અવચૂરિ— આ અવચૂરિ ધર્મચન્દ્રના શિષ્ય રાજમુનિએ વિ. સં. ૧૧૫૧માં રચી છે.

૧. આ પૈકી માનસીથી માંડીને મહાકાલી સુધીની દસ દેવીઓ તેમ જ પ્રજ્ઞાપ્તિ, પુરુષદત્તા, ચક્રધરા અને અજગરવાહિની વૈરોટ્યા એ વિદ્યાદેવી છે.
૨. શું આ વિદ્યાદેવી છે ? આ અચ્યુતા દેવીને અંગે અહીં અપાયેલું પદ આચારદિનકર (પત્ર ૧૫૦આ-૧૫૧અ)માં જોવાય છે.
૩. “આનન્દાનમ્રકમ્પ” થી શરૂ થતી અને ઋષભદેવને ઉદ્દેશીને રચાયેલી એક સ્તુતિ-કદંબકના એટલે કે ઋષભદેવ-સ્તુતિના ચોથા પદમાં આ યક્ષની સ્તુતિ છે. એ સંપૂર્ણ કદંબક મારા ગુજરાતી અનુવાદ સાથે સ્તુતિચતુર્વિંશતિકાની શબ્દાર્થ સહિતની આવૃત્તિ (પૃ. ૨૩૫-૨૩૬)માં છપાયો છે.
૪. આ સંપૂર્ણ સ્તોત્ર મારા ગુજરાતી અનુવાદ સહિત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૧૬૮-૧૬૯) માં છપાવાયું છે.
૫. આ પૈકી એક છંદ ‘અર્ણવ-દંડક’ છે. ભાસે અધિમારક નામના નાટકમાં ૨૭ અક્ષરનાં ‘ચંડવૃષ્ટિપ્રપાત’ નામના દંડકમાં અને ભવભૂતિએ માલતીમાધવ (અંક ૫) સંગ્રામ-દંડકમાં એકેક પદ રચ્યું છે.
૬. આ “આ. સમિતિ” તરફથી પ્રકાશિત છે.

P. ૩૩૦

(૩) 'વૃત્તિ— આ 'દેવાનન્દિત' ગચ્છના પંડિત ગુણાકારની રચના છે. અને એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૨૧૧માં લખાયેલી પાટણના ભંડારમાં છે. એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૮૭)માં ઉલ્લેખ છે. આ ભ્રાંત છે કેમકે પત્તન.સૂચી (ભા. ૧, પૃ. ૧૮૬)માં ગુણાકારે એ લખાવ્યાનો, નહિ કે રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે. આ વૃત્તિના રચનાર ધનપાલ છે કે અન્ય કોઈ એ જાણવા માટે હાથપોથી તપાસવી ઘટે.

(૪) 'વૃત્તિ— આ ૨૩૫૦ શ્લોક જેવડી સુખબોધા વૃત્તિ 'દેવવિજયના શિષ્ય જયવિજયગણિએ વિ. સં. ૧૬૭૧માં રચી છે. એમણે મૂળ કૃતિને 'શોભન-સ્તુતિ' કહી છે. સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ તેમ જ દેવચન્દ્રે પણ એમ જ કહ્યું છે.

(૫) 'વૃત્તિ— ૨૨૦૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિના કર્તા ભાનુચન્દ્રગણિના શિષ્ય સિદ્ધિચન્દ્રગણિ છે.

P. ૩૩૧

(૬) 'વૃત્તિ— આના કર્તા દેવચન્દ્રગણિ છે. એઓ પણ ઉપર્યુક્ત ભાનુચન્દ્રગણિના શિષ્ય થાય છે. અને આ રીતે એઓ સિદ્ધિચન્દ્રગણિના ગુરુભાઈ થાય છે. એમણે નવતત્ત્વચોપાઈ અને શત્રુંજયતીર્થપરિપાટી એ બે ગુજરાતી રચી છે. 'પૃથ્વી-ચન્દ્ર-સૌભાગ્યપંચમી-સ્તુતિ' એ સંસ્કૃતમાં છે તે પણ એમની કૃતિ ગણાય છે.

(૭) 'વૃત્તિ— આ સૌભાગ્યસાગરસૂરિની રચના છે અને એનું સંશોધન, જ્ઞાનવિમલસૂરિએ વિ. સં. ૧૭૭૮માં કર્યું છે. આ સૌભાગ્યસાગરસૂરિ આનન્દવિમલસૂરિના સંતાનીય જ્ઞાનવિમલસૂરિના પટ્ટધર થાય છે.

(૮) 'અવચૂરિ— આ કોઈકે રચી છે.

[[૯) રમ્યપદભંજિકા— સાધ્વી રમ્યરેણુએ રચેલી આ ટીકા 'પણિપીયૂષપયસ્વીની' નામે "ઝંકારસાહિત્ય નિધિ" ભીલડીયાજીથી પ્રસિદ્ધ છે. આમાં જ્ઞાનપંચમી વ. સ્તુતિઓ ઉપર પણ ટીકા છે.]

૧. આ બપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકાની ગુણાકારે રચેલી વૃત્તિ તો નથી એવો પ્રશ્ન જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૧૫)માંનો ઉલ્લેખ જોતાં ઉદ્ભવે પરંતુ પત્તન.સૂચી (ભા. ૧, પૃ. ૧૮૬) જોતાં એ પ્રકારનો જિ. ૨. કો. ગત ઉલ્લેખ ભ્રાંત છે એમ જાણી શકાય છે.

૨. 'આ. સમિતિ' તરફથી આ પ્રકાશિત છે.

૩. એઓ વિજયદાનસૂરિના શિષ્ય વિજયરાજસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમણે વિ. સં. ૧૬૬૬માં "કુલક"ની વ્યાખ્યા રચી છે અને એ એમના શિષ્ય જયવિજય વગેરેએ સુધારી છે. એમને વિષે વિશેષ માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા (પૃ. ૫૪-૬૩)

૪. 'આ. સમિતિ' તરફથી આ પ્રકાશિત છે.

૫. આ. સમિતિ તરફથી આ પ્રકાશિત છે.

૬. આ નામ વિચિત્ર લાગે છે. આ નામથી કોઈ કૃતિ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧)માં તો નોંધાયેલી નથી.

૭. 'આ. સમિતિ' તરફથી આ પ્રકાશિત છે.

૮. એક નવચૂરિ મારી આવૃત્તિમાં છપાયેલી છે. જુઓ પૃ. ૩૨૭ ટિ. ૧

અનુવાદ— શોભનસ્તુતિનો ડૉ. યાકોબીએ જર્મનમાં 'અનુવાદ કર્યો છે. મેં આ સ્તુતિનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો છે પણ તે હજી સુધી તો પ્રસિદ્ધ કરી શકાયો નથી જ્યારે એ જ સમયે શરૂ કરેલો મારો ગુજરાતી 'અનુવાદ છપાઈ ગયો છે.

અનુકરણ— ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિએ શોભન-સ્તુતિના આબેહુબ અનુકરણરૂપે 'ઐન્દ્ર-સ્તુતિ રચી છે.

'ઐન્દ્ર-સ્તુતિ' (લ. વિ. સં. ૧૭૨૫)– મૂળની પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૧) પ્રમાણે આ કૃતિનું નામ 'અર્હતસ્તુતિ' છે જ્યારે સ્વોપજ વિવરણની પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૧) પ્રમાણે 'જિનસ્તુતિ' છે.^૧ આના કર્તા ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિ છે. એમણે આ ૯૬ પંદ્રની કૃતિ શોભન-સ્તુતિને સામે રાખીને યોજી છે. આમ એ એના અનુકરણરૂપ છે ખરી પરંતુ એ સબળ અને મનોમોહક હોઈ એ સ્વતંત્ર અને વિદ્વદ્ભોગ્ય કૃતિની ગરજ સારે છે. એમાં વિષયની તેમ જ 'છંદોની પણ સમાનતા છે. ફક્ત ૭૬માં પદ્યમાં શોભન-સ્તુતિમાં કપર્દિયક્ષની સ્તુતિ છે જ્યારે અહીં સરસ્વતીની છે. આ જ એક વિષયના સામ્યમાં અપવાદરૂપ છે. બાકી ઐન્દ્ર-સ્તુતિ એ શોભન-સ્તુતિની તાદૃશ પ્રતિકૃતિ છે. એ બંનેનાં ચરણોમાં પણ કેટલીક સમાનતા છે.^૨ આમ હોવા છતાં મુદ્રિત સ્વોપજ વિવરણમાં શોભન મુનિનો કે એમણે રચેલી સ્તુતિયુત્તરવિંશતિકાનો જરા યે નિર્દેશ નથી તેથી આશ્ચર્ય થાય છે. ન્યાયાચાર્યની કીર્તિને કલંકિત કરવાના દુષ્ટ આશયથી એમના કોઈ દેખીએ વિવરણમાંથી યથાયોગ્ય નિર્દેશ પૂરતા ભાગનો નાશ કર્યો હશે ? આ માટે સ્વોપજ વિવરણની હાથપોથીઓ તપાસવી ઘટે.

P. ૩૩૨

P. ૩૩૩

૧. આ અનુવાદ મૂળ કૃતિ સહિત Z D M G (Vol. 32, p. 509 ff)માં છપાયો છે.

૨. જુઓ પૃ. ૩૨૭ ટિ. ૧.

૩. આના પરિચય માટે જુઓ પૃ. ૩૩૨-૩૩૪

૪. આ નામની એક એક અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિની એક હાથપોથી જૈનાનંદ પુસ્તાકલયમાં છે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૬૨)માં ઉલ્લેખ છે પણ એ ભ્રાન્ત છે, કેમ કે આ તો સ્વોપજ વૃત્તિ સહિતની મૂળ કૃતિ છે.

૫. આ કૃતિ સ્તુતિયુત્તરવિંશતિકાની મારી આવૃત્તિમાં પ્રથમ પરિશિષ્ટ તરીકે પૃ. ૧-૧૭માં છપાઈ છે. એના પછી એના ઉપર કોઈકે રચેલી અવચૂરિ પણ અપાઈ છે. આ મૂળ સ્તુતિ અવચૂરિ સહિત "જૈ. આ. સં." તરફથી પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. સ્વોપજ વિવરણના આધારે રચાયેલી મૂળ કૃતિ સ્વોપજ વિવરણ સહિત "જૈ. આ. સં." તરફથી વિ. સં. ૧૯૮૪માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. આ સભાના પ્રકાશનમાં ઐન્દ્ર-સ્તુતિગત નવીનભાવનૂતન વિચારો જણાઈ આવે તે માટે તે તે ભાગ સ્થૂળ અક્ષરમાં છપાવાયા છે. પ્રસ્તુત કૃતિ સ્વોપજ વિવરણ, અજ્ઞાતકર્તૃક અવચૂરિ, મૂળકૃતિ, મૂળ અને અન્વય તેમ જ મૂળના હિન્દી ભાષાન્તર, ચાર પરિશિષ્ટો, શિલ્પ શબ્દાદિની સૂચિ અને ન્યાયાચાર્યની કૃતિઓની યાદી સહિત યક્ષો અને યક્ષિણીઓ ચિત્રપૂર્વક "શ્રી યશોભારતી જૈન પ્રકાશન સમિતિ" તરફથી મુંબઈથી ઈ. સ. ૧૯૬૨માં છપાવાઈ છે.

૬. પ્રસ્તુત કૃતિની સ્વોપજ વિવરણવાળી એક હાથપોથીની પુસ્તિકામાં 'ઐન્દ્રસ્તુતિયુત્તરવિંશતિકા' નામ છે.

૭. આ છંદોના હૈમ છન્દોડનુશાસન મુજબનાં લક્ષણો મેં મારા સંપાદનમાં ટિપ્પણરૂપે આપ્યાં છે.

૮. આ સન્તુલનના સંબંધમાં તેમ જ એના સ્વોપજ વિવરણ વિષે યશોદોહન (પૃ. ૩૮-૪૦)માં મેં વિચાર કર્યો છે.

‘સ્વોપજ વિવરણ-ઐન્દ્ર-સ્તુતિ ઉપર ન્યાયાચાર્ય આ વિવરણ રચ્યું છે. એ સંક્ષિપ્ત હોવા છતાં અર્થ સમજવામાં પુરેપુરું સહાયક છે.

P. ૩૩૪

અવચૂરિ-ઐન્દ્ર-સ્તુતિ ઉપર અજ્ઞાતકર્તૃક ^૧બે અવચૂરિ છે. આ પૈકી એક અવચૂરિ મેં સંપાદિત કરી છે. એના અંતમાં જે એક પદ્ય હોવાનો ઉલ્લેખ મેં યશોદોહન (પૃ. ૪૦)માં કર્યો છે તે બે પૃષ્ઠ ભેગા વંચાઈ જવાથી થયેલી ભ્રાન્તિનું પરિણામ હતું.^૨ એથી મેં આ યશોદોહનને અંગેના મારા “અશુદ્ધિઓનું શોધન”માં સુધારો સૂચવ્યો છે.

અન્વય અને ભાષાન્તર- ઐન્દ્ર-સ્તુતિને લગતા અન્વયાંક મેં સ્તુતિયતુર્વિંશતિકાની મારી આવૃત્તિમાં આપ્યા છે, જ્યારે અન્વય અને સાથે સાથે શ્રી. ગંગાધરમિશ્રે કરેલું ‘હિન્દી ભાષાન્તર “ય. જૈ. પ્ર. સ.” તરફથી ઐન્દ્રસ્તુતિયતુર્વિંશતિકાની આવૃત્તિ (પૃ. ૭૯-૧૦૩)માં છે. પ્રશસ્તિનાં પદ્યોનું કેવળ ભાષાન્તર છે. સાથે સાથે સ્વોપજ વિવરણની પ્રશસ્તિનાં તેરે પદ્યોનું હિન્દી ભાષાન્તર અપાયું છે. આ પૂર્વે પદ્ય ૧-૩૬નું ગુજરાતી ‘ભાષાન્તર મુનિશ્રી હેમચન્દ્રવિજયજીએ કર્યું હતું.

‘સ્તુતિ-યતુર્વિંશતિકા- આમાં યમકથી અલંકૃત અને ‘ઉપજાતિ’ છંદમાં રચાયેલાં ૨૭ પદ્યો છે. આદ્ય પદ્ય નીચે મુજબ છે :-

P. ૩૩૫

“સીમન્ધરાધીશ ! મહાવિદેહ-

ક્ષોણીવતંસઃ સુમહા ! વિદેહ !

ભવાન્ ભવતા વિષ ! વૈ નતેઽય-

શ્રીદોઽસ્તુ મે રુગ્વિષવૈનતેય ! ॥૧॥”

આ કૃતિમાં મહાવિદેહમાં વિહરતા સીમન્ધરસ્વામી વગેરે વીસ તીર્થંકરોની તેમ જ ચાર શાશ્વત તીર્થંકરોની એમ કુલે ચોવીસની સ્તુતિ કરાઈ છે. ત્યાર બાદ સમસ્ત તીર્થંકરો, સિદ્ધાન્ત (આગમ) અને વાઙ્દેવતાને અંગે એકેક પદ્ય છે.

૧. ‘જૈ. આ. સ.’ દ્વારા આ પ્રકાશિત છે તેમ છતાં આની નોંધ જિ. ૨. કો.માં નથી.

૨. ‘જૈ. આ. સ.’ તથા ‘શ્રી યશોભારતી જૈ. પ્ર. સં.’ દ્વારા આ બંને છપાયેલી છે તેમ છતાં આની નોંધ જિ. ૨. કો.માં નથી.

૩. આ સંબંધમાં સામાન્ય સંપાદક (general editor) મહાશયે યશોદોહન (પૃ. ૪૦)માં નોંધ લીધી છે તે સારું કર્યું છે.

૪. “પ્રકાશકીય નિવેદન” (પૃ. ૧)માં કહ્યું છે કે પં. શ્રી ગંગાધરમિશ્રે ભાષાન્તરમાં સહાય કરી હતી. ચોથા પદ્યના આ ભાષાન્તરમાં ‘ગોષ્ઠ’નો અર્થ ‘ગોશાલા’ કરાયો છે. જ્યારે મુનિશ્રી યશોવિજયજીએ પોતાની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૫)માં ‘ગોધરા’ કર્યો છે.

૫. આ છંદોના નામપૂર્વક મૂળ સહિત “જૈ. ધ. પ્ર.” (પૃ. ૭૪ અં. ૧૧ થી પુ. ૭૬ અં ૩-૪) માં કટકે કટકે વિ. સં. ૨૦૧૪થી વિ. સં. ૨૦૧૬ સુધીમાં છપાયું છે.

૬. આની એક હાથપોથી જયપુરના ‘તપ’ ગચ્છના એક પ્રાચીન ભંડારમાં છે. આ કૃતિ સ્તુતિ-તરંગિણી (ભા. ૧, પૃ. ૪૬૦-૪૬૨)માં છપાવાઈ છે.

કર્તા— આ કૃતિની રચના જોઈ મુનિશ્રી અભયસાગરજી એના કર્તા શોભન મુનિ હશે એમ માનવા પ્રેરાયા છે એમ એમના તા. ૪-૩-૫૬ના જયપુરથી મારા ઉપર લખેલા પત્ર ઉપરથી જણાય છે.

‘જિનસ્તોત્રકોશ ()— આ પંડિત વિનયહંસગણિએ સંસ્કૃતમાં પદ્યમાં રચેલાં ૫૮ સ્તુતિસ્તોત્રના સમુદાયરૂપ છે અને અંતમાં ૧૮ પદ્યોની ગ્રન્થની પ્રશસ્તિ છે. કર્તાએ પોતાનો પરિચય આપ્યો નથી પરંતુ ઘણાંખરાં સ્તુતિસ્તોત્રોમાં હર્ષવિનયસૂરિ અને ધર્મહંસ એ બેનો ઉલ્લેખ જોવાય છે. આથી એમ લાગે છે કે હર્ષવિનયસૂરિ કર્તાના કોઈક પ્રકારના ગુરુ, પ્રગુરુ કે ગણનાયક હશે જ્યારે ધર્મહંસ એમના ગુરુ કે એમના મોટા ગુરુભાઈ હશે. પૃ. ૫૭માં ‘ચન્દ્ર’ ગણનો ઉલ્લેખ છે. એ ઉપરથી કર્તા ‘ચન્દ્ર’ ગણના હશે એમ અનુમાનાય. મુદ્રિત પુસ્તક કઈ હાથપોથીને આધારે તૈયાર કરાયું તેનો ઉલ્લેખ નથી તેમ જ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧)માં જિનસ્તોત્રકોશના નામથી કોઈ કૃતિની નોંધ નથી વળી હર્ષવિનયસૂરિની કે વિનયહંસગણિની કોઈ કૃતિ મારા જોવા જાણવામાં નથી કે જેમાંથી વિનયહંસગણિનો પરિચય કે એમનો સત્તાસમય મળી શકે.

P. ૩૩૬

પ્રસ્તુત કોશમાં ચચ્ચાર પદ્યની ચાર કૃતિ છે જ્યારે પાંચ પાંચની છઠ્વીસ કૃતિ છે. મોટામાં મોટી કૃતિ ઓગણચાળીસ પદ્યની છે. આ કોશમાં એકંદર ૬૭૬ પદ્યો છે.

આ કોશમાં મુખ્યત્વે કરીને ઋષભદેવ વગેરે તીર્થંકરોના ગુણોત્કર્તનને સ્થાન અપાયું છે. ‘મંડપાયલમંડન’- સુપાર્શ્વનાથ, ‘જીરાપલ્લી’- પાર્શ્વનાથ, ‘સ્તંભન’- પાર્શ્વનાથ, ‘ચિન્તામણિ’- પાર્શ્વનાથ, ‘નારંગ’- પાર્શ્વનાથ, ‘વરકાણા’- પાર્શ્વનાથ, ‘ગૌડિક’- પાર્શ્વનાથ તેમ જ ‘બંભણવાટક’- મહાવીરસ્વામી, સીમન્ધરસ્વામી તથા ગૌતમસ્વામી અને પુંડરીક ગણધરને અંગે સ્તોત્રો છે. આ ઉપરાંત શાશ્વતજિનનામસ્તોત્ર, પંચકલ્યાણકસ્તોત્ર અને શત્રુંજયસ્તોત્ર છે. વિશેષમાં ત્રણ સાધારણ-જિનસ્તોત્ર છે. ૨૬ પદ્યના એક સ્તોત્રમાં અજિતનાથ અને શાન્તિનાથની ભેગી સ્તુતિ છે.^૧ ઋષભદેવને અંગે ત્રણ સમસ્યા-સ્તોત્ર છે. તેમાં એક ‘સ્નાતસ્યા’ સ્તુતિની પાદપૂર્તિરૂપ છે જ્યારે બાકીનાં બે અનુક્રમે નિમ્નાલિખિત ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે :-

“તિલતુષતટકોળે કીટિકોષ્ઠં પ્રસૂતા”

P. ૩૩૭

“સૂચ્યગ્રે કૂપષટ્કં તદુપરિ નગરં તત્ર વાર્ધ્વિસ્તતોડ્દ્રિઃ”

પ્રસ્તુત કોશમાં જાતજાતના— પરિચિત તેમ જ વિરલ છંદો વપરાયા છે. એ પૈકી હું અહીં નીચે મુજબના છંદોને વિશેષ નોંધપાત્ર ગણું છું :-

૧. આ કૃતિ “તપાગચ્છમૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબર શ્રી જૈન સંઘ” તરફથી મુંબઈથી વિ. સં. ૨૦૧૪માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. એમાં શરૂઆતનાં લગભગ અડધાં પૃષ્ઠો પૈકી કેટલાંકનાં અંતમાં ટિપ્પણ છે. આ કૃતિના સંપાદકો શ્રી વિજયકસ્તૂરસૂરિજીના શિષ્યો નામે ચન્દ્રોદયવિજય અને સૂર્યોદયવિજય છે. આ કૃતિને અંગે પ્રસ્તાવના નથી. એ અપાઈ હોત તો આ કૃતિના મહત્વમાં વૃદ્ધિ થતે.

૨. આ જાતની આઘ કૃતિ તે નન્દિષેષે રચેલો અજિય-સન્તિ-થય (અજિત-શાન્તિ-સ્તવ) છે.

પ્રદર્શિણી, ભુજંગપ્રયાત, લીલાખેલ, શાલિની અને 'સ્રગ્વિણી.

'વિષાપહાર-સ્તોત્ર' (? વિક્રમની ૧૧મી સદી)— "સ્વાત્મસ્થિતા"થી શરૂ થતા આ ચાળીસ પદ્યના સ્તોત્રના કર્તા દિ. ધનંજય છે એમ એના અંતિમ પદ્યમાં શ્લેષ દ્વારા એમણે જે પોતાનું નામ ગૂંથ્યું છે તે જોતાં જણાય છે. મુખ્યત્વે ઉપજાતિમાં રચાયેલા આ સ્તોત્રનું વિષાપહાર-સ્તોત્ર એવું નામ એના ચૌદમાં પદ્યગત નિમ્નલિખિત પંક્તિ ઉપરથી યોજાયું હોય એમ લાગે છે :-

"વિષાપહારં મળિમૌષધાનિ"

આ પ્રમાણેનું એનું નામકરણ દિ. સમન્તભદ્રકૃત વીરસ્તોત્રના 'યુક્ત્યનુશાસન' નામનું સ્મરણ કરાવે છે. આ સ્તોત્ર પ્રૌઢ ભાષામાં રચાયું છે. એ ગૌરવશાળી ભાવ અને મનોરંજક ઉક્તિઓથી વિભૂષિત છે. પ્રસ્તુત દિ. ગૃહસ્થ ધનંજય તે દ્વિસન્ધાન-કાવ્યના કર્તા છે કે અન્ય કોઈ તે જાણવું બાકી રહે છે.

P. ૩૩૮

પ્રઘોષ— એમ કહેવાય છે કે ધનંજયે પોતાના પુત્રને સર્પ ડસ્યો ત્યારે એનું ઝેર ઉતારવા માટે આ સ્તોત્ર રચ્યું હતું.

ટીકા— આ નાગચન્દ્રની રચના છે.

ટીકા— આના કર્તા પાર્શ્વનાથ ગોમટ છે.

અવચૂરિ— આ કોઈકની રચના છે.

'ભાવારિવારણ'સ્તોત્ર કિંવા મહાવીરસ્તોત્ર— (ઉ. વિ. સં. ૧૧૬૭)— આના કર્તા 'ખરતર' ગચ્છના જિનવલ્લભસૂરિ છે. એઓ જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય, નવાંગીવૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિના પટ્ટધર અને જિનદત્તસૂરિના ગુરુ થાય છે. એમણે વિ. સં. ૧૧૨૫માં સંવેગરંગસાલાનું સંશોધન કર્યું હતું. એઓ વિ. સં. ૧૧૬૭માં સ્વર્ગ સંચર્યા. એમણે સંસ્કૃત તેમ જ જ. મ.માં વિવિધ કૃતિઓ રચી છે. એ પૈકી સંસ્કૃત કૃતિઓ તરીકે પ્રસ્તુત સ્તોત્રને બાજુએ રાખતાં હું નીચે મુજબની કૃતિઓની નોંધ લઉં છું :-

૧. પ્રશ્નશત યાને પ્રશ્નોત્તરૈકષષ્ટિશતક, ૨. સંઘપટ્ટક, ૩. ધર્મશિક્ષાપ્રકરણ, ૪. ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ,

૧. પુષ્પદન્તે મહાપુરાણની પ્રથમ સંધિનું દસમું કડવક આ છન્દમાં રચ્યું છે.

૨. આ સ્તોત્ર "કાવ્યમાલા" (ગુ. ૭)ના ઈ. સ. ૧૮૨૬માં પ્રકાશિત ચતુર્થ સંસ્કરણમાં છપાયું છે.

૩. આ સ્તોત્ર "કાવ્યમાલા" (ગુ. ૭)માં પ્રકાશિત થયેલું છે. વિશેષમાં આ સ્તોત્ર જયસાગરગણિએ રચેલી વૃત્તિ સહિત હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી છપાવાયું છે. આ જ સ્તોત્ર નરચન્દ્રગણિકૃત અવચૂરિ સાથે જિનદત્તસૂરિજ્ઞાનભંડાર સૂરતથી વિ. સં. ૨૦૦૮માં છપાયું છે.

૪ "શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા" તરફથી મહેસાણાથી ઈ. સ. ૧૯૧૪માં પ્રકાશિત સ્તોત્રરત્નાકર (ભા. ૨)માં કોઈકની અવચૂરિ સહિત આ કૃતિના ઉત્તરો "જાતિ-ચક્ર-સંગ્રહ" સહિત છપાવાયા છે.

૫. આ ૪૦ પદ્યની સંસ્કૃત કૃતિ અપભ્રંશ-કાવ્ય-ત્રયીના પરિશિષ્ટરૂપે "ગા. પ્રૌ. ગ્રં"માં ઈ. સ. ૧૯૨૭માં છપાવાઈ છે.

૬. આ કૃતિ બે ચક્ર-બંધનાચિત્ર સહિત "વૈરાગ્યશતકાદિગ્રન્થ-પંચક"માં "દે. લા. જૈ. પુ. સં." તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૧માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

‘સરસ્વતી-સ્તવ અને ‘પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર.

P. ૩૩૯

પ્રસ્તુત સ્તોત્ર મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિરૂપ છે. એ સંસારદાવાનલ-સ્તુતિની પેઠે ‘સમસંસ્કૃત’ રચના છે. એમાં ૩૦ પદો છે.

વૃત્તિઓ— આ સ્તોત્ર ઉપર વિ. સં. ૧૪૬૫માં ‘ખરતર’ ગચ્છ જયસાગરગણિએ વૃત્તિ રચી છે. મેરુસુન્દરગણિએ તેમજ અન્ય કોઈએ પણ એકેક વૃત્તિ સંસ્કૃતમાં રચી છે.

પાદપૂર્તિ— પ્રસ્તુત સ્તોત્રની ‘ખરતર’ ગચ્છના પદ્મરાજે પાદપૂર્તિરૂપે રચના કરી છે.

‘ભૂપાલ-ચતુર્વિંશતિકા, ભૂપાલ-સ્તોત્ર, જિન-ચતુર્વિંશતિકા કિંવા ચતુર્વિંશતિ-જિનસ્તવ ()— આના કર્તા દિ. ભૂપાલ છે. એમણે આ ૨૬પદો દ્વારા જિનેશ્વરની વિવિધ છંદોમાં સ્તુતિ કરી છે. એનો પ્રારંભ “શ્રીલીલાયતન” થી કરાયો છે. શ્લો. ૧૫ અને ૨૦માં ‘ભૂપાલ’ શબ્દ વપરાયો છે.

P. ૩૪૦

આ સ્તવ ઉપર ત્રણ ટીકા છે :—

(૧) દિ. પં. ‘આશાધરની, (૨) લલિતચન્દ્રના શિષ્ય વિનયચન્દ્રની અને (૩) અજ્ઞાતકર્તૃક.

‘ચતુર્વિંશતિ-જિન-સ્તુતિ (લ. વિ. સં. ૧૨૦૦)— પૃ. ૨૪૧માં સૂચવાયાં મુજબ આ સ્તુતિના કર્તા ‘પ્રજ્ઞાયશ્વ’ કવિરત્ન શ્રીપાલ છે. એમણે ઋષભદેવ વગેરે ૨૪ તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ આ કૃતિ ૨૯ પદોમાં યમકમય રચી છે. એનું આદ્ય પદ નીચે મુજબ છે :

“ભક્ત્યા સર્વજિનશ્રેણિરસંસારમહામયા ।

સ્તોતુમારમ્યતે બદ્ધરસં સારમહા મયા ॥૧॥”

આ સ્તુતિનું નિમ્નલિખિત અંતિમ પદ આશીર્વાદરૂપ છે :—

“ઇતિ સુમનસઃ શ્રીપાલકવિરચિતન (નુત) યઃ ।

સમસ્તજિનપતયઃ અવિનાશિજ્ઞાનદૃશો દિશન્તુ વઃ ॥”

૧. આનું આદ્ય પદ ભ. સ્તો. પા. કા. સં. (ભા. ૨)ની મારી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૨)માં મેં ઉદ્ઘૃત કર્યું છે.

એમાં એકંદર ૨૫ પદો છે. આ સ્તોત્ર અપ્રસિદ્ધ હોય એમ લાગે છે.

૨. આ નવ પદનું સ્તોત્ર મુખ્યતઃ સ્તંભરામાં રચાયેલું છે. એ જૈન-સ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧, પૃ. ૧૯૫-૧૯૭)માં છપાયું છે.

૩. આ કૃતિ “કાવ્યમાલા” (ગુ. ૭)માં છપાઈ છે. વળી એની “જૈન નિત્યપાઠસંગ્રહ”માં નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય તરફથી છઠ્ઠી આવૃત્તિ ઈ. સ. ૧૯૨૫માં છપાઈ છે.

૪. જૈ. સા. ઈ. પ્રમાણે આ ટીકા મળતી નથી પણ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૯૯) જોતાં એ ઉપલબ્ધ જણાય છે એટલું જ નહિ પણ એની એક ઉપલબ્ધ હાથપોથીનો પરિચય પણ મેં

D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 2. 262-263)માં આપ્યો છે.

૫. જૈન સ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧ પૃ. ૧૨૧-૧૨૩)આ પ્રકાશિત છે.

૬. પ્રસ્તુત શ્રીપાલકૃત વડનગરની પ્રશસ્તિમાં પણ ૨૯ પદો છે અને એની હાથપોથી મળે છે.

P. ૩૪૧

હેમ સ્તુતિ-સ્તોત્રો

P. ૩૪૨

‘અન્યયોગવ્યવચ્છેદ-દ્વાત્રિંશિકા’— આના તેમ જ ‘અયોગ-વ્યવચ્છેદ-દ્વાત્રિંશિકા’ના પણ કર્તા ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિ છે. સિદ્ધસેન દિવાકરની દ્વાત્રિંશિકાઓ જોઈ એમણે આ રચના કરી છે એમ જણાય છે. આ બે દ્વાત્રિંશિકાઓ સમભાવભાવી હરિભદ્રસૂરિકૃત લોકતત્ત્વનિર્ણયના “પક્ષપાતો ન મે”થી શરૂ થતા ૩૮માં પદના સુંદર ભાષ્યની ગરજ સારે છે. મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિરૂપ આ બંને દ્વાત્રિંશિકામાં બત્રીસ બત્રીસ પદો છે. પહેલીમાં આઠ ૩૧ પદો પૈકી ૨૦માં અને ૨૨માં સિવાયના ઉપજાતિમાં, ૨૦મું અને ૨૨મું ઉપેન્દ્રવજ્રમાં અને અંતિમ શિખરિણીમાં છે જ્યારે બીજીમાં શ્લો. ૧-૧૧, ૧૩-૨૭, ૨૯ અને ૩૦ ઉપજાતિમાં, શ્લો. ૩૧ રથોદ્ધતામાં, શ્લો. ૩૨ શિખરિણીમાં તેમ જ શ્લો. ૧૨નું આઠ ચરણ ઇન્દ્રવંશમાં અને બાકીનાં ત્રણ વંશસ્થમાં તથા શ્લો. ૨૮નાં પહેલાં બે ચરણમાં વંશસ્થમાં અને બાકીના બે ઉપેન્દ્રવજ્રમાં છે.

બંને દ્વાત્રિંશિકા દ્વારા વસ્તુ એક જ સિદ્ધ કરાઈ છે પરંતુ માર્ગ ભિન્ન ભિન્ન યોજાય છે.

અર્થ— ‘અન્યયોગ-વ્યવચ્છેદ’નો અર્થ (જૈન તીર્થંકર સિવાયના) અન્ય (દેવો)માં (આત્મત્વનો) યોગ હોવાનો વ્યવચ્છેદ યાને ખંડન છે, જ્યારે ‘અયોગ-વ્યવચ્છેદ’નો અર્થ (જૈન તીર્થંકરોમાં આત્મત્વના)

૧. આ દ્વાત્રિંશિકા અયોગવ્યવચ્છેદ-દ્વાત્રિંશિકા સહિત “કાવ્ય-માલા” (ગુ. ૭)માં છપાવાઈ છે. એનું ત્રીજનું સંસ્કરણ ઈ. સ. ૧૯૦૭માં બહાર પડ્યું છે. આ મૂળ કૃતિ સ્યાદ્વાદમંજરી સહિત “બોમ્બે સંસ્કૃત એન્ડ પ્રાકૃત સિરીઝ”માં ઈ. સ. ૧૯૩૩માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. એનું સંપાદન ડૉ. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવે કર્યું છે. વળી આ બંનેનું પ્રકાશન મોતીલાલ લાધાજીએ (હાલ મુનિ કેવલવિજયજીએ) વીરસંવત્ ૨૪૫૨માં કર્યું છે. આ ઉપરાંત આ મૂળ કૃતિની સ્યાદ્વાદમંજરી અને એના પ્રો. જગદીશચન્દ્ર જૈને કરેલા હિંદી અનુવાદ તેમ જ અયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા સહિતની બીજી આવૃત્તિ “રા. જૈ. શા.”માં ઈ. સ. ૧૯૩૫માં છપાવાઈ છે. વિશેષમાં આ મૂળ કૃતિ અયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા, એ બંનેની કીર્તિકલા નામની સંસ્કૃત વ્યાખ્યા, બંનેના કીર્તિકલા નામના હિન્દી ભાષાનુવાદ, મારી ગુજરાતી પ્રસ્તાવના ઈત્યાદિ સહિત “શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યવિરચિતદ્વાત્રિંશિકાદ્વયી”ના નામથી શ્રી. ભાઈલાલ અંબાલાલ પેટલાદવાળાએ વિ. સં. ૨૦૧૫માં છપાવી છે. સ્યાદ્વાદમંજરીનું ગુજરાતી ભાષાંતર હીરાલાલ હંસરાજ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૦માં છપાવાયું છે. [સાધ્વીશ્રીસુલોચનાશ્રીજી અને પં. અજિતશેખરવિજયજીના ગુજરાતી અનુવાદ સાથે સ્યાદ્વાદમંજરી અલગ અલગ પ્રકાશકો દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. પં. અજિતશેખર વિ.ના અનુવાદની બીજી આવૃત્તિ દિવ્યદર્શને પ્રસિદ્ધ કરી છે.]

૨. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

૩. સંપૂર્ણ પદ નીચે મુજબ છે :—

“પક્ષપાતો ન મે વીરે ન દ્વેષઃ કપિલાદિષુ । યુક્તિમદ્ વચનં યસ્ય તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ॥૩૮॥”

યોગનો અભાવ હોવાનું ખંડન છે. આમ બે રીતે જૈન તીર્થંકરોનું આત્મત્વ વિચારવા માટે બે જુદી જુદી દ્વાત્રિંશિકાઓ યોજાઈ છે.

વિષય— શ્લો. ૧ દ્વારા મહાવીરસ્વામીના ચાર અતિશયોનો નિર્દેશ છે. શ્લો. ૪-૨૮માં દાર્શનિક ચર્ચા છે. જેમકે શ્લોક ૪-૧૦માં નૈયાયિક-વૈશેષિકના નિમ્નલિખિત સિદ્ધાન્તો વિષે ઊદાપોહ છે :-

સામાન્ય-વિશેષ-વાદ, નિત્યાનિત્ય-વાદ, જગત્ કર્તૃત્વ, ધર્મ અને ધર્મીનો એકાન્તે ભેદ, સામાન્યની સ્વતન્ત્ર પદાર્થ તરીકે ગણના, આત્મા અને જ્ઞાનની ભિન્નતા તેમ જ મુક્તિમાં જ્ઞાનનો અભાવ.

શ્લો. ૧૧-૧૨માં જૈમિનીય દર્શનનું— મીમાંસકોની માન્યતાનું ખંડન છે.

P. ૩૪૩

શ્લો. ૧૩માં વેદાન્ત દર્શનનું—માયાવાદનું ખંડન છે.

શ્લો. ૧૪માં એકાન્ત-સામાન્ય અથવા એકાન્ત-વિશેષરૂપ ‘વાચ્ય-વાચક’ ભાવની આલોચના છે.

શ્લો. ૧૫માં સાંખ્યદર્શનનાં મન્તવ્યોની ચર્ચા છે.

શ્લો. ૧૬-૧૮માં બૌદ્ધોના કેટલાક સિદ્ધાન્તોનું— દા. ત. પ્રમાણ અને પ્રમાણિતો અભેદ, જ્ઞાનાદ્વૈતવાદ, શૂન્યવાદ અને ક્ષણભંગવાદનું ખંડન છે.

શ્લો. ૨૦માં ચાર્વાક દર્શનનો વિચાર કરાયો છે.

આમ વિવિધ અજૈન દર્શનોનાં મન્તવ્યોની આલોચના દ્વારા એમાં દૂષણો બતાવી એ સિદ્ધ કરાયું છે કે જૈનોના તીર્થંકરો સિવાય અન્ય દર્શનના દેવોમાં આત્મત્વ ઘટી શકતું નથી, કેમકે એમનામાં અનેકાન્ત દષ્ટિનો અભાવ છે.

શ્લો. ૨૧-૨૮માં જૈન દર્શનના પ્રાણરૂપ અનેકાન્તવાદનું અને એની સાથે સંલગ્ન, નયવાદ, સમ્પ્રભંગી, સકલાદેશ અને વિકલાદેશનું નિરૂપણ છે. સંક્ષેપમાં કહું તો સ્વાદ્વાદની સર્વોત્તમતાની અત્ર સિદ્ધિ કરાઈ છે.

અંતના ત્રણ શ્લોકો દ્વારા એવું પ્રતિપાદન કરાયું છે કે જૈન દર્શનનો આશ્રય લેવાથી અજ્ઞાનીઓના અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે અને તેમ થતાં તેમનું અધઃપતનથી રક્ષણ થાય છે.

આ દ્વાત્રિંશિકા ઉપર નીચે મુજબની ટીકાઓ છે :-

‘સ્વાદ્વાદમંજરી’— આ વિદ્વતાપૂર્ણ ટીકા ‘નાગેન્દ્ર’ ગચ્છના મલ્લિખેશે શકસંવત્ ૧૨૧૪માં અર્થાત્ વિ. સં. ૧૩૪૮માં રચી છે. એઓ ધર્માભ્યુદયના કર્તા ઉદયપ્રભસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમણે

P. ૩૪૪

૧. આ તેમ જ એનાં ભાષાન્તર પ્રકાશિત છે. જુઓ પૃ. ૩૪૧ ટિ. ૧.

અનેક અજૈન કૃતિઓનું અવલોકન કરી આ ટીકા રચી સ્યાદ્વાદનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજાવ્યું છે. આ કાર્યમાં એમને જિનપ્રભસૂરિનો સહયોગ મળ્યો હતો.

આ સ્યાદ્વાદમંજરી ઉપર ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિએ 'સ્યાદ્વાદમંજૂષા' રચી છે એમ મનાય છે પણ હજી સુધી તો એ મળી આવી નથી.

(૨) ટીકા— આના કર્તા 'તપા' ગચ્છના વાનર્ષિ છે.

(૩) આમસ્તુતિવૃત્તિ— આ આદ્ય અગિયાર પદો પૂરતી અને લગભગ ૨૦૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ આગમોદ્ધારકે વિ. સં. ૧૮૮૪ કરતાં પહેલાં રચી છે.

(૪) 'કીર્તિકલા— આ ૮૦૦ શ્લોક જેવડી વ્યાખ્યા શ્રી કીર્તિચન્દ્રવિજયગણિએ (હાલ પંન્યાસ) વિ. સં. ૨૦૧૫માં રચી છે.

અનુવાદો— મૂળ કૃતિનો ગુજરાતી અનુવાદ તેમ જ એના 'હિન્દી અનુવાદો થયેલા છે.

P. ૩૪૫

'અયોગવ્યવસ્થેદ-દ્વાત્રિંશિકા— આમાં એના નામ પ્રમાણે ૩૨ પદો છે. જેમ આની પહેલાની દ્વાત્રિંશિકામાં અજૈન મતોનું નિરસન પ્રધાન પદ ભોગવે છે તેમ આમાં જૈન દર્શનનું પ્રતિપાદન અગ્ર ભાગ ભજવે છે.

સન્તુલન—અયોગ.દ્વાદનાં ૬, ૧૪ અને ૨૮ એ ક્રમાંકવાળાં પદો સિદ્ધસેન દિવાકરકૃત પ્રથમ દ્વાત્રિંશિકાનાં ૭, ૨૩ અને ૪ પદ સાથે અને એનું ૨૬મું પદ પાંચમી દ્વાત્રિંશિકાના ૨૩માં પદ સાથે વિચારની સમાનતા ધરાવે છે. વળી ૧૬મા પદના એક અંશનું પાંચમી દ્વાત્રિંશિકાના ૨૬માં પદ સાથે સામ્ય જોવાય છે.

ચૌદમા પદનો "પર:સહસ્રા:શરદસ્તંપાસિ" થી શરૂ થતો પ્રારંભ ભવભૂતિના ઉત્તરરામચરિત (અં. ૧)ના શ્લો. ૧૬ના દ્વિતીય ચરણનું સ્મરણ કરાવે છે.

અન્ય.દ્વા. જેટલી આ અયોગ.દ્વા. ગહન નહિ હોવાથી કે અન્ય કોઈ કારણથી આના ઉપર પ્રાચીન સમયમાં કોઈ સંસ્કૃત ટીકા રચાયેલી જણાતી નથી.

'કીર્તિકલા— આ લગભગ ૬૦૦ શ્લોક જેવડી વ્યાખ્યા કીર્તિચન્દ્રવિજયગણિએ વિ. સં. ૨૦૧૫માં રચી છે.

ભાષાન્તર— મૂળનાં ગુજરાતી અને 'હિન્દીમાં ભાષાન્તર થયેલાં છે.

૧. આની નોંધ મેં યશોદોહન (પૃ. ૧૨, ૧૫, ૧૭, ૨૦૭)માં લીધી છે.

૨-૩. આ 'હેમચન્દ્રાચાર્યવિરચિત દ્વા.દ્વયી'ના નામે ભાઈલાલ પેટલાદવાળાએ વિ.સં. ૨૦૧૫માં છપાવી છે.

૪. આ પ્રકાશિત છે (જુઓ પૃ. ૩૪૧ ટિ. ૧) એ પં. (હાલ સૂરિ) ધુરંધરવિજયજી દ્વારા તૈયાર કરાયેલા પદાત્મક ગુજરાતી અનુવાદ અને ભાવાર્થ સહિત કટકે કટકે 'જૈ. ધ. પ્ર.'માં છપાવાઈ છે.

૫-૬. આ બંને પ્રકાશિત છે. જુઓ પૃ. ટિપ્પણ ૨-૩.

‘વીતરાગ-સ્તોત્ર કિવા વિંશતિપ્રકાશ (લ. વિ. સં. ૧૨૦૦)— આના કર્તા ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિ છે. આ ભક્તિભાવથી ભરપૂર અને દાર્શનિક ઝલકથી શોભતા સ્તોત્રમાં ૧૮૮પદો છે. એ ‘વીસ પ્રકાશમાં વિભક્ત છે. અજયપાલ રાજાના મંત્રી યશપાલે મોહપરાજય-નાટક (અં. ૫, પૃ. ૧ ૨૩) માં આને ‘વીસ દિવ્ય ગોળીઓ’ કહી છે.

P. ૩૪૬

આ સ્તોત્ર પરમાર્હત કુમારપાલને માટે એ ‘જૈન’ થયા બાદ રચાયું છે. એ ઉપરથી એના સમયનો ક્યાસ કાઢી શકાય.

વિષય— પ્ર. ૩-૫માં અતિશયોનું પ્ર. ૮માં ‘કલિ’ યુગના ગૌરવનું અને પ્ર. ૧૪માં યોગના માહાત્મ્યનું વર્ણન છે.

P. ૩૪૭

પ્ર. ૧૦, ૧૩, ૧૬ અને ૧૭ ભક્તિપ્રધાન છે.

પ્ર. ૭માં ઈશ્વરને જગત્કર્તા માનનારની દલીલોના રદિયા અપાયા છે.

પ્ર. ૮માં એકાન્તવાદના પરિહારપૂર્વક અનેકાન્તવાદનાં સ્થાપન અને નિરૂપણ કરાયાં છે.

આ ‘દ્વદયસ્પર્શી આર્ષ સર્જન’માં કોઈ કોઈ સ્થળે ઉપનિષદની અસર જોવાય છે. દા. ત.

પ્ર. ૧, શ્લો. ૧ ને ૪માં અને પ્ર. ૧૧, શ્લો. ૩-૪માં.

ટીકાઓ— આ સ્તોત્ર ઉપર નીચે મુજબની ટીકાઓ છે :—

(૧) ‘દુર્ગપદપ્રકાશ— આ ૨૧૨૫ શ્લોક જેવડી ટીકાના રચનાર ‘ખરતર’ ગચ્છના

૧. “આ સ્તોત્ર પ્રભાનન્દસૂરિ અને સોમોદયગણિની એકેક ટીકા તેમ જ પદ્યાનુક્રમણિકાદિ સહિત” દે. લા. જૈ. પુ. સં.” તરફથી વિ. સં. ૧૯૯૮માં છપાયું છે. આ સંસ્થા તરફથી એની દ્વિતીય આવૃત્તિ મુનિશ્રી ચન્દ્રપ્રભસાગરજીના ગુજરાતી અનુવાદ સહિત ઈ. સ. ૧૯૪૮માં છપાવાઈ છે. આ સ્તોત્ર કર્પૂરવિજયજીના ગુજરાતી અનુવાદ, શ્રી સાંકલચંદ પિતાંબરદાસ શાહના પદ્યોત્પક-મુખ્યતયા હરિગીતમાં કરાયેલા ગુજરાતી અનુવાદ, મહાદેવ-સ્તોત્ર, એ સ્તોત્રના કર્પૂરવિજયજીએ કરેલા ગુજરાતી અનુવાદ અને ઉપર્યુક્ત સાંકલચંદ પિ. શાહે હરિગીતમાં કરેલા પદ્યાત્મક અનુવાદ તેમ જ આ શાહે હરિગીતમાં ગુજરાતીમાં કરેલા પરમાર્હત કુમારપાલકૃત દ્વાત્રિંશિકાના અને રત્નાકરપંચવિંશતિકાના અનુવાદો સહિત સાં. પી. શાહ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૩માં છપાયેલું છે. આ સ્તોત્ર ગુજરાતી અનુવાદ સહિત “જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૮માં છપાયું છે. આગમોદ્ધારકે આ વીતરાગસ્તોત્રનો ગુજરાતી પદ્યાત્મક અનુવાદ છઠ્ઠા પ્રકાશના સાતમા પદ્ય સુધીનો જે કર્યો હતો તે આરાધના-માર્ગમા વિ. સં. ૨૦૦૬માં છપાયો છે.

૨. જુઓ પ્ર. ૧૦, ૧૩, ૧૬ અને ૧૭

૩. આ ઉપરથી એનું વિંશતિપ્રકાશ એવું બીજું નામ યોજાયું લાગે છે.

૪. જુઓ હેમસમીક્ષા (પૃ. ૨૪૪)

૫. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિ. ૧. [આ આ. પ્રભાનન્દસૂરિની ટીકા અને અવચૂરિ અને આ. રાજશેખરસૂરિજીના ગુજરાતી અનુવાદ સાથે અરિહંત પ્રકાશન ભીવંડીથી બહાર સં. ૨૦૫૭ માં પડેલી છે.]

^૧દેવભદ્રસૂરિના પદ્ધર પ્રભાનન્દસૂરિ છે. ઉસભપંચાસિયા ઉપર લલિતોક્તિ નામની વૃત્તિ રચનાર પ્રભાનન્દસૂરિ આ જ છે.

(૨) ^૨ટીકા— આના કર્તા વિશાલરાજના શિષ્ય સોમોદયગણિ છે. એમણે આ ટીકા વિ. સં. ૧૫૧૨માં રચી છે.

P. ૩૪૮

(૩) ટીકા— રાજસાગરે આ ટીકા ૬૨૫ શ્લોક જેવડી રચી છે.

(૪) ટીકા— આના કર્તા માણિક્યગણિ છે.

(૫) કઠિનબૃહદ્વૃત્તિ— આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

અવચૂરિઓ— આ નીચે મુજબ છે :—

(૧) અવચૂરિ— મહેન્દ્રના શિષ્ય મેઘરાજે આ અવચૂરિ વિ. સં. ૧૫૧૦માં રચી છે.

(૨) અવચૂરિ— આની રચના નયસાગરગણિએ કે જૈ. ગ્રં. પ્રમાણે નન્દિસાગરે વિ. સં. ૧૫૨૫માં કરી છે.

(૩-૪) અવચૂરિ— આ બંનેના કર્તાનાં નામ જાણવામાં નથી.

^૩સ્યાદ્વાદરહસ્ય— આ ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિએ આઠમા પ્રકાશ ઉપર રચેલી લઘુ, મધ્યમ અને બૃહત્ એ ત્રણે ટીકાઓનું નામ છે.

^૪સકલાર્હત્ કિંવા ^૫બૃહચ્યૈત્યવન્દન— આના કર્તા ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિ છે. આ લઘુ સ્તોત્ર

P. ૩૪૮

^૬ઉ૩ પદ્યમાં રચાયાનું મનાય છે. આ અર્થધન સ્તોત્રનો પ્રારંભ ‘સકલાર્હત્’થી થતો હોવાથી એનું આ

૧. એમના ગુરુ ‘રુદ્રપલ્લીય’ ગચ્છના અયદેવસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૭૮માં જયન્તવિજય નામનું કાવ્ય રચ્યું છે. વળી આ દેવભદ્રસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૦૨માં આદિનાથના બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.

૨. “દે. લા. જૈ. પુ. સં.” દ્વારા આ પ્રકાશિત છે.

૩. આનો પરિચય મેં યશોદોહન (પૃ. ૧૭, ૩૩, ૬૨, ૮૬, ૧૬૩-૧૭૧)માં આપ્યો છે. [આ ત્રણે ટીકાઓ મુનિ યશોવિજયજીના સંપાદનપૂર્વક દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ દ્વારા પ્રકાશિત છે. આ યશોદેવસૂરિદ્વારા સંપાદિત ત્રણેય ટીકાઓ યશોભારતી પ્ર. મુંબઈથી પ્રસિદ્ધ છે.]

૪. આ સ્તોત્ર “શ્રાદ્ધ પંચ-પ્રતિક્રમણ-સૂત્રો”નાં વિવિધ પ્રકાશનોમાં છપાયેલું છે. વળી એના ગુજરાતી અને હિંદી અનુવાદ પણ પ્રકાશિત થયેલાં છે. વિશેષમાં આ સ્તોત્ર કનકકુશલની ટીકા સહિત “જૈ. આ. સં.” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. હિમાંશુવિજયજીએ “સકલાર્હત્ની મહત્ત અને આલોચના” નામનો લેખ લખ્યો છે. એ “શ્રીવિજય ધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાલા” (પુ. ૪૬ પૃ. ૩૯૭-૪૧૦)માં છપાયો છે. આ પ્રમાણેની નોંધ હેમસમીક્ષા (પૃ. ૨૪૬)માં છે પણ આ લેખ મારા જોવામાં આવ્યો નથી.

૫. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૪૦૮)માં આ નામાંતર પણ છે. સાથે સાથે આમાં ૨૫ પદ્ય હોવાનો ઉલ્લેખ છે. હેમસમીક્ષા (પૃ. ૨૪૬)માં ઉપનો છે અને ચાર (નહિ કે બે) પદ્યો પરિશિષ્ટપર્વમાં પ્રારંભમાં હોવાનો વિલક્ષણ (ચિન્ત્ય) ઉલ્લેખ છે.

૬. કોઈ કોઈ હાથપોથીમાં ૨૭, ૨૮ તેમ જ ૩૬ પદ્યો જોવાય છે.

નામ પડ્યું છે. એના પ્રથમના બે પદો દ્વારા આર્હન્ય (તીર્થંકરત્વ) અને અર્હંતોને અનુક્રમે વંદન કરાયું છે. ત્યાર પછીનાં ૨૪ પદો ઋષભદેવથી માંડીને મહાવીરસ્વામી સુધીના ૨૪ જિનવરોની સ્તુતિ-રૂપે છે. જયતિઃ વીરઃ સર્વઃ, અવનિઃ દેવોઽનેકઃ અને ચ્ચાતોઽષ્ટાપદઃથી શરૂ થતાં પાંચ પદો અન્યકર્તૃક છે.

સન્તુલન— પ્રથમનાં ૨૫ પદો અને ૨૭મું પદ હૈમ ત્રિષષ્ટિ.માં મંગલાચરણરૂપે અને ૨૬મું તેમ જ ૩૧મું એ બે પદો પરિશિષ્ટ-પર્વના પ્રારંભમાં મંગલ-શ્લોકો તરીકે જોવાય છે. સુવિધિનાથની સ્તુતિરૂપ અગિયારમું પદ માણિક્યવિદેવસૂરિકૃત યશોધર-ચરિત્રમાં મંગલાચરણ તરીકે નજરે પડે છે. [આ ય. ચ. “હર્ષપુષ્પા.”માં છપાયું છે.] “જયતિ”થી શરૂ થતું ૨૮મું પદ દસવેયાલિયની હારિભદ્રીય ટીકા (પત્ર ૧ અ)માંના મંગલાચરણરૂપ પદનું અંશતઃ પરિવર્તન કરી યોજાયેલું હોય એમ જણાય છે. “ચ્ચાતોઽષ્ટાપદ”થી શરૂ થતું ૩૩મું પદ જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૧-૩)માં ધર્મસૂરિએ જે ૧૫ પદોનું ‘મંગલસ્તોત્ર’ રચ્યું છે તેના આઠમા પદ સાથે અક્ષરશઃ મળે છે.

પ્રથમ પદના તૃતીય ચરણમાં ‘ભૂર્ભુવસ્વસ્’ એવો જે શબ્દગુચ્છ છે તે ગાયત્રીમાં P. ૩૫૦ જોવાય છે.

ઉપયોગ— પાશ્વિક, ચાતુર્માસિક અને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણો કરતી વેળા ચૈત્યવન્દન તરીકે આ સ્તોત્રનો ઉપયોગ ‘તપા’ ગચ્છના તો તમામ જૈનો—શ્રમણો, શ્રમણીઓ, શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ કરે છે. વળી આડે દહાડે પણ કેટલાંક ચૈત્યવન્દન તરીકે આ બોલે છે. આને લઈને કે પછી કોઈ અન્ય કારણસર આ સ્તોત્રનું નામ બૃહચૈત્યવન્દન પડ્યું છે.

વૃત્તિઓ— આ સકલાર્હત્ ઉપર ત્રણ વૃત્તિઓ છે :—

- (૧) વૃત્તિ— વિજયસેનસૂરિના શિષ્યાણુ અને સોમકુશલના શિષ્ય કનકકુશલે ઈ. સ. ૧૬૫૪માં આ રચી છે.^૧
- (૨) ટીકા— આના કર્તા ગુણપ્રભસૂરિ છે.
- (૩) ટીકા— આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

પદાત્મક અનુવાદ— આ ‘સકલાર્હત્’ સ્તોત્રના ૩૩ પદોનો મેં સમશ્લોકી અનુવાદ ગુજરાતીમાં કર્યો છે.

૧. D C G C M (Vol. XVII, pt. 4, p. 156) પ્રમાણે પહેલાં ૨૫ પદો અને ૨૮મું પદ એમ ૨૬ પદો સમજવાં. એનો અંગ્રેજી અનુવાદ ડૉ. હેલેન એમ. જોન્સને કર્યો છે અને એ ત્રિષષ્ટિનો જે એમણે અંગ્રેજી અનુવાદ કર્યો છે અને જ G O S ઈ. સ. ૧૯૩૧માં છપાવાયો છે તેમાં પૃ. ૧૦૭માં જોવાય છે.

૨. આની વિ. સં. ૧૮૩૯માં લખાયેલી હાથપોથી મળે છે.

૩. “જૈ. આ. સ.” દ્વારા આ વૃત્તિ છપાયેલી છે. એમાં ૨૬ જ પદો પૂરતું સ્પષ્ટીકરણ છે.

૪. આ અનુવાદ “દિગંબર જૈન” (વ. ૪૬, અં. ૭)માં છપાયો છે.

P. ૩૫૧

‘મહાદેવ-સ્તોત્ર’ (ઉ. વિ. સં. ૧૨૨૯)– આના કર્તા પણ ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિ છે. એમણે આ સ્તોત્ર ૪૪ પદોમાં રચ્યું છે પહેલાં ૪૩ પદો ‘અનુષ્ટુભ’ માં છે અને ‘છેલ્લુ આર્યામાં’ છે. હરિભદ્રસૂરિકૃત મહાદેવાષ્ટક ઉપરથી આ રચના સ્ફુરી હશે. એ દ્વારા એમણે ‘મહાદેવ ખરી રીતે કોને કહેવાય ?’ એ વાત રજૂ કરી છે. આ સ્તોત્ર એમની બે દ્વાત્રિંશિકા તેમ જ વીતરાગ-સ્તોત્રના જેવું પ્રૌઢ નથી. એની રચના પાછળ પાશુપતોનું પ્રાબલ્ય અને રાજા તેમ જ પ્રજાનો સોમનાથના જ્યોતિર્લિંગ તરફનો સદ્ભાવ કારણરૂપ હશે.^૩

[યતુર્વિંશતિજિનસ્તવન– ભુવનહિતાચાર્ય. સં.વિનયસાગર.

‘અનુસન્ધાન’ ૨૫માં છપાયું છે. આમાં ક્રમશઃ ૮ થી ૩૧ અક્ષરના છંદમાં સ્તુતિઓ છે. દરેકમાં છંદનું નામ અને ભગવાનનું નામ છે.]

‘અનુવાદકો’– આ સ્તોત્રનો કર્પૂરવિજયજીએ ગદ્યમાં અને સાંકલચંદ પિ. શાહે પદ્યમાં અનુવાદ કર્યો છે. એ બંને ગુજરાતીમાં છે.

[સ્તુતિત્રયી આ.કુંદકુંદસૂરિ.ચંદુલાલ મ.અમદાવાદ ૨૦૩૭

આનન્દરત્નાકર– આગમોદ્ધારકે લખેલી સંસ્કૃત પ્રસ્તાવનાનો સંગ્રહ. પ્રકા. “આગમોદ્ધારક ગ્રંથમાળા” વિ.સં. ૨૦૨૮

ભદ્રંકરસાહિત્યસન્દોહ– પ્ર. “ભુવનભદ્રંકર સા. પ્ર.” મદ્રાસ. વિ.સં. ૨૦૪૩.

અર્હદ્ભક્તિભાવના (સ્તુતિ યતુર્વિંશિકા) સા. હંસાશ્રી પ્ર. જૈનસંઘ માલેગાંવ વિ.સં. ૨૦૪૦
વીતરાગભક્તિ પ્ર.અમૃતપુણ્યોદય જ્ઞાનમાળા પાલીતાણા વિ.સં. ૨૦૨૭

જિનસ્તોત્રકોશ સંપા.આ.ચન્દ્રોદયસૂરિ તપગચ્છ પ.પૂ.જૈન સંઘ મુંબઈ સં. ૨૦૧૪

સ્વાધ્યાયદોહન સં. આ કનકચન્દ્રસૂરિ પ્ર. “વિશ્વમંગલ પ્ર.” પાટણ વિ.સં. ૨૦૪૩.

ભુવનકાવ્યકેલી– આ ભુવનતિલકસૂરિ. પ્ર. લ. જૈ.સા. છાણી સં. ૨૦૨૯

ચૈત્યવંદનયતુર્વિંશતિકા કર્તા આ. શીલચન્દ્રસૂરિ. પ્ર. કાંતીલાલ મહેતા સાણંદ સં. ૨૦૨૦

સિન્દૂરપ્રકર મુનિ જયાનન્દવિ. “ગુરુરામચન્દ્ર પ્ર.સ.” ભીનમાલ સં. ૨૦૫૦

ચૈત્યવન્દનસંગ્રહ સંપા. મુનિ દીપરત્નસાગર પ્ર. અભિનવ શ્રુત પ્ર. જામનગર સં. ૨૦૪૫.

સ્તોત્રરાસસંહિતા સંશો. ચન્દ્રપ્રભસા. પ્ર. સિદ્ધરાજ જૈન કલકત્તા ઇ.સ. ૧૯૮૬.

સુલભકાવ્ય પ્રવેશિકા સંપા. પં. વજ્રસેનવિ. પ્ર. ભદ્રંકરપ્રકાશન સં. ૨૦૫૧ ?]

૧. આ સ્તોત્ર ગુજરાતી ભાષાંતર તેમ જ મૂળના પ્રત્યેક પદને અંગેના ગુજરાતી પદ્ય સહિત “શ્રીમાંગરોળ જૈન સભા” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૦૬માં છપાયું છે. આ પૂર્વે પણ એ છપાયું છે. જુઓ પૃ. ૨૧૩ ટિ. ૧.
૨. આ પદ્ય સોમનાથનાં દર્શનના પ્રસંગે કહેવાયું હતું એવો પ્ર. ચિ. (ભા. ૧, પ્ર. ૪ પૃ. ૫. ૮૫, સિંધી)માં ઉલ્લેખ છે.

૩. જુઓ હેમસમીક્ષા (પૃ. ૨૪૫)

૪. આ છપાયા છે. જુઓ પૃ. ૨૧૩ ટિ. ૧ તેમજ ઉપરનું ટિ. ૧.

(અ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો (ચાલુ)

હવે આપણે આ પ્રકરણનો પ્રારંભ તીર્થંકરાદિનાં એક હજાર નામો રજૂ કરતી કૃતિઓથી કરીશું.

‘જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર’- આ દિ. જિનસેનાચાર્યકૃત આદિપુરાણના એક અંશરૂપ છે અને એમાં દસ શત છે. આ વિષયની છ સ્વતંત્ર કૃતિઓ તો નીચે મુજબ છે :-

(૧) ‘અર્હન્નામસહસ્રમુચ્ચય’ યાને જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૨૨૯)- આ સ્તોત્ર ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિની રચના છે એમ કેટલાક માને છે. એના પ્રથમ-શત-પ્રકાશ, દ્વિતીય-શત-પ્રકાશ એમ દશમ-શત-પ્રકાશ એમ દસ પ્રકાશ પડાયા છે. પ્રથમ શતકના દ્વિતીય પદમાં તેમ જ દસમાં શતકના તેરમાં પદમાં અરિહંતના ૧૦૦૮ નામનો ઉલ્લેખ છે જ્યારે દસમા પ્રકાશના શ્લો. ૧૪માં ‘જિનનામસહસ્રક’ દ્વારા એક હજાર નામનો નિર્દેશ છે આથી ૧૦૦૮ નામ છે કે બરાબર એક હજાર જ નામ છે તે તપાસવાનું રહે છે.

P. ૩૫૩

દસમાં પ્રકાશના શ્લો. ૧૪-૧૯માં આ સ્તોત્રનાં શ્રવણ, પઠન અને જાપનાં ફળનો નિર્દેશ છે.

(૨) ‘જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર’ (વિ. સં. ૧૨૮૭)- દિ. સલ્લક્ષણના પુત્ર (કલિકાલિદાસ) આશાધરે વિ. સં. ૧૨૮૭માં આ સ્તોત્ર સંસ્કૃતમાં રચ્યું છે. એનો પ્રચાર બુદ્ધેલખંડમાં છે. આ સ્તોત્રના પણ ઉપર્યુક્ત જિનસેનાચાર્યકૃત આદિપુરાણ સ્તોત્રની પેઠે દસ શત છે.

સ્વોપજ વૃત્તિ- પ્રસ્તુત સ્તોત્ર ઉપર કર્તાએ જાતિ વૃત્તિ રચી છે. પણ એ હજી સુધી તો મળી આવી નથી.

ટીકાઓ- દિ. શ્રુતસાગરે તેમ જ અન્ય કોઈએ પણ આ સ્તોત્ર ઉપર એકેક ટીકા રચી છે.

(૩) જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (વિક્રમનો ૧૫મો સૈકો)- દિ. સકલકીર્તિએ આ સ્તોત્ર ૧૩૮ પદોમાં રચ્યું છે.

(૪) જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર, અર્હન્નામ (સહસ્ર)- સમુચ્ચય કિંવા અર્હત્સહસ્રનામ (વિ. સં. ૧૬૫૮)- કલ્યાણવિજયગણિના શિષ્ય દેવવિજયગણિએ વિ.સં. ૧૬૫૮માં આ સ્તોત્ર રચ્યું છે.

૧. આ જાતની કૃતિઓની માહિતી મેં “જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર નામની કૃતિઓ” નામના મારા લેખમાં આપી છે. આ લેખ “દિગંબર જૈન” (વ. ૪૪, અં. ૧૦-૧૧)માં છપાયો છે.

૨. ‘જૈન ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય’ દ્વારા આ પ્રકાશિત છે. જુઓ પૃ. ૬૬ ટિ. ૧.

૩. જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧, પૃ. ૧૩)માં ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિને નામે આ અર્હન્નામસહસ્રસમુચ્ચય છપાયો છે.

૪. આ જૈનગ્રંથરત્ન કાર્યાલય વ. તરફથી પ્રકાશિત છે. જુઓ પૃ. ૬૬ ટિ. ૧.

ટીકા— આ કર્તાએ જાતે વિ. સં. ૧૬૮૮માં રચી છે. આની તેમ જ મૂળની એકેક હાથપોથી છાણીના ભંડારમાં છે.

૫. ૩૫૪

(૫) ^૧જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર યાને અર્હતમસ્કારસ્તોત્ર (વિ. સં. ૧૭૩૧)— વાયક કીર્તિવિજયના શિષ્ય વિનયવિજયગણિએ ૧૪૯ પદોમાં આ સ્તોત્ર વિ. સં. ૧૭૩૧માં રચ્યું છે. ૧૪૬મા પદમાં અરિહંતોને એક હજાર “નમસ્કાર” કરવાનો ઉલ્લેખ છે. એ ઉપરથી આ સ્તોત્રનું કોઈકે અર્હનમસ્કારસ્તોત્ર એવું નામ યોજ્યું હશે એમ લાગે છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૬)માં આ નામથી તેમ જ પૃ. ૧૩૮માં જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર તરીકે પણ આનો ઉલ્લેખ છે પરંતુ આ બંને એક જ કૃતિ છે એવો નિર્દેશ નથી.

૧૪૫મું પદ એ નમસ્કારનો મહિમા સૂચવે છે. આ પદ “સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં”ની ત્રીજી ગાથા છે. “તથા ચાહુઃ” પૂર્વક રજૂ કરાઈ છે અને ૧૪૯ પદની કૃતિમાં એનો ૧૪૫મો ક્રમાંક અપાયો છે.

પહેલેથી ૧૪૪ સુધીના પદો ‘બુંજગી’ છંદમાં છે.

૧-૧૪૩ પદો પૈકી પ્રત્યેકનું ચોથું ચરણ સમાન છે અને એ નીચે મુજબ છે :-

“નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે”

૧-૧૪૩ પદોમાંના દરેક પદમાં સાત સાત વાર ‘નમસ્તે’નો પ્રયોગ છે. એ હિસાબે એક હજાર ને એક નમસ્કાર થાય છે.

૭. ૩૫૫

૨૧મા પદથી ૧૧૭માં સુધીના પદોમાં તીર્થંકરોને અંગે ગર્ભવાસથી માંડીને એમના નિર્વાણસમય સુધીમાં જે વિશિષ્ટ પ્રસંગો ગણાવવા જેવા કર્તાને લાગ્યા તેનું ક્રમસર વર્ણન છે. આમ આ કૃતિ એક રીતે સમસ્ત તીર્થંકરોની સમાન ભૂમિકાનું ચિત્ર ખડું કરે છે. આના પછી દસે સ્ત્રોતના ત્રણે કાળની ચોવીસીઓના તીર્થંકરોને તેમ જ વીસ વિહરમાન તીર્થંકરોને નમસ્કાર કરાવેલ છે.

(૬) જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર— આ કૃતિનો પ્રારંભ “સ્વયમ્ભુવે નમસ્કૃત્ય”થી કરાયો છે. એમાં ૧૬૦ પદો છે. આના કર્તા વિષે કશી ખબર નથી. આની કેટલીક હાથપોથીઓ ભાં. પ્રા. સં. મં.માં છે.

ટીકાઓ— દિ. અમરકીર્તિ, દિ. વિશ્વસેન અને દિ. શ્રુતસાગરસૂરિએ ત્રણની ટીકા ઉપરાંત કોઈકે એક ટીકા રચી છે. આમ આ સ્તોત્ર ઉપર ચાર ટીકાઓ છે.

પાર્શ્વનાથસહસ્રનામ— ‘અંચલ’ ગચ્છના કલ્યાણસાગરસૂરિએ આ કૃતિ રચી છે. આની એક હાથપોથી છાણીના ભંડારમાં છે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૪૭)માં ઉલ્લેખ છે. ‘અંચલ’ ગચ્છના ધર્મમૂર્તિના શિષ્ય કલ્યાણસાગરગણિએ પાર્શ્વનાથ-અષ્ટોત્તર-શતનામ એ નામની કૃતિ રચ્યાનો અહીં

૧. આ સ્તોત્ર અમદાવાદના “વીર સમાજ” તરફથી છપાવાયું હતું. ત્યાર બાદ “જૈ. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી આ મૂળ કૃતિ ગુજરાતી અનુવાદ તેમ જ વિનયવિલાસ (પદ ૮ અને ૧૨), “સંસ્કૃત” શકસ્તવ તથા “આત્મરક્ષાકર” નમસ્કારમંત્ર સહિત વિ. સં ૧૯૯૪માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

ઉલ્લેખ છે. આમ બે કૃતિની નોંધ છે પણ એ બંને એક જ છે એવો નિર્દેશ અહીં કરાયો નથી પરંતુ કર્તાનું નામ જોતાં એમ માનવા હું પ્રેરાઉં છું.

પદ્માવતી સહસ્રનામસ્તોત્ર— પદ્માવતી દેવીના— પાર્શ્વનાથના તીર્થની શાસનદેવીનાં ૧૦૦૦ નામો રજૂ કરતી આ કૃતિની નોંધ ઉપર્યુક્ત જિ. ૨. કો. વિ. ૧, પૃ. ૨૩૫)માં લેવાઈ છે.

આ અજ્ઞાતકર્તૃક 'સ્તોત્ર'નો પ્રારંભ “પ્રણમ્ય પરયા”થી કરાયો છે. આ સ્તોત્ર નિમ્નલિખિત નામવાળા દસ અંશોમાં વિભક્ત કરાયું છે.

(૧) પદ્માવતીશત, (૨) મહાજયોતિર્મતી, (૩) જિનમાતાશત, (૪) વજ્રહસ્તાશત, (૫) કામદાશત, (૬) સરસ્વતીશત, (૭) ભવનેશ્વરીશત, (૮) લીલાવતીશત, (૯) ત્રિનેત્રાશત અને (૧૦) ચક્રેશ્વરીશત.^૧

આમાં અનુક્રમે ૧૪, ૧૨, ૧૨, ૧૨, ૧૩, ૧૧, ૧૧, ૧૧, ૧૧ અને ૧૩ પદ્યો છે. એની કુલ સંખ્યા ૧૨૦ છે. દસમા ‘શત’ પછી ૧૧ પદ્યો છે. એના આઠ પદ્યમાં પદ્માવતીનાં ૧૦૦૮ નામો હોવાનો ઉલ્લેખ છે અને અંતમાં ચાર મંત્રો વગેરે લખાણ ગદ્યમાં છે.

૧ પદ્માવતીસ્તોત્ર— આના પ્રારંભમાં ૩૭ પદ્યો પૈકી આઠ પદ્યની શરૂઆત “શ્રીમદ્ગીર્વાણચક્ર”થી કરાઈ છે. એનું ૧૫૬૨મું પદ્ય વિંશતિયન્ત્રવિધિમાં કંઈક પાઠભેદપૂર્વક જોવાય છે એ અને એ પદ્યનું વિવરણ મેઘવિજયગણિએ કર્યું છે.^૨ ઉપર્યુક્ત ૩૭મા પદ્ય પછી આહવાન, અષ્ટક, પ્રત્યેકપૂજા, જાપ, જયમાલા, પદ્માવતીદંડક અને નવ પદ્યમય અને મંત્રાક્ષરોથી મંડિત પદ્માવતી-પટલને સ્થાન અપાયું છે.

૨ પદ્માવતી-સ્તોત્ર— આ તેર પદ્યોની કૃતિનો પ્રારંભ “જય જય જગદાનન્દ” થી કરાયો છે.

૩ પદ્માવતી-સ્તુતિ— આ ૨૫ પદ્યની સ્તુતિના પ્રણેતા ‘મુનિચન્દ્રનાથ’ છે એમ એના ૨૨મા અને ૨૪મા પદ્યમાંના એ શબ્દો જોતાં અનુમાનાય છે. ૨૩મા અને ૨૫મા પદ્યમાં ‘મુનિચન્દ્ર’ એવો નિર્દેશ છે. આ સ્તુતિનાં પહેલાં ૨૧ પદ્યો પૈકી પ્રત્યેકનો પ્રારંભ કોઈક એક જ અક્ષર ત્રણ વાર આપી કરાયો છે. જેમ કે પ્રથમ પદ્યનો પ્રારંભ ‘ૐ ૐ ૐ’થી કરાયો છે. દ્વિતીયનો ‘સં સં સં’થી અને તૃતીયનો ‘ઈં ઈં ઈં’થી એકંદર બાવન અક્ષરો છે. એનો અમુક કમ શા માટે રખાયો છે તે જાણવું બાકી રહે છે.

૧. આ ભૈ. પ. ક.માં આઠમા પરિશિષ્ટ તરીકે પૃ. ૪૭-૫૬માં છપાયું છે.

૨. પ્રથમ ‘શત’ સિવાયના બાકીનાનો પ્રારંભ તે તે ‘શત’ ગત આઠ શબ્દથી કરાયો છે. પ્રથમ ‘શત’નું ત્રીજું પદ્ય ‘પદ્માવતી’થી શરૂ કરાયું છે.

૩. આ ભૈ. પ. ક. (પૃ. ૨૬-૩૮)માં પાંચમા પરિશિષ્ટ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૪. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૨, ઉપખંડ ૨-૪, પૃ. ૨૫૪). એમાં ચન્દ્ર પછી ચન્દ્ર શબ્દ છાપવો રહી ગયો છે.

[આ સંસ્કરણમાં ઉમેર્યો છે.]

૫. એજન, પૃ. ૨૫૫.

૬. આ ભૈ. પ. ક. (પૃ. ૫૭)માં નવમા પરિશિષ્ટ તરીકે છપાયું છે.

૭. આ ભૈ. પ. ક. (પૃ. ૩૯-૪૨)માં છઠ્ઠા પરિશિષ્ટ તરીકે છપાવાઈ છે.

^૧પદ્માવતીસ્તોત્ર— આ શ્રીધર નામના આચાર્યે દસ પદ્યોમાં રચ્યું છે. એની શરૂઆત “ૐ જયન્તીભ”થી કરાઈ છે.

^૨પદ્માવતીકવચ— આ ૧૫ પદ્યોની કૃતિ કોઈકે રચી છે. એનો પ્રારંભ ‘ભગવન્!’થી કરાયો છે.

^૩દેવીસ્તોત્ર— આ અજ્ઞાતકર્તૃક સ્તોત્રમાં ૭૪ પદ્યો છે. એનો પ્રારંભ “શ્રીશારદે નમસ્તુભ્યં”થી કરાયો છે. આ સ્તોત્રની શરૂઆત શારદા યાને સરસ્વતીની ૧૪ પદ્યો દ્વારા સ્તુતિથી કરાઈ છે. ત્યાર બાદ લક્ષ્મીનાં નામો, યોગિનીનાં રૂપો તેમજ ચંડિકા વગેરે નામો રજૂ કરાયાં છે.

^૪પઠિતસિદ્ધ-સારસ્વત-સ્તવ— આ સ્તવ સાધ્વી શિવાર્યાએ નવ પદ્યમાં રચ્યો છે. એનો પ્રારંભ “વ્યાપ્તાનન્ત”થી કરાયો છે. આઠમા પદ્યમાં ‘સાધ્વી શિવાર્યા’ એવો ઉલ્લેખ છે. નવમાં પદ્યમાં આ સ્તવને ‘સ્પષ્ટપાઠ-અષ્ટક’ કહ્યો છે. એમાં કેટલાક મંત્રાક્ષરો છે.

^૫સૂર્યસહસ્રનામસ્તોત્ર— આના કર્તા ભાનુચન્દ્રગણિ છે. એમણે જાતે આના ઉપર વૃત્તિ રચી છે પરંતુ એની એકે હાથપોથી જિ. ર. કો.માં આ નામે તો નોંધાયેલી નથી જો કે મૂળ કૃતિ છપાયેલી મળે છે અને તેમાં ગદ્યમાં સૂર્યનાં હજાર નામ છે. એના પ્રારંભમાં સૂર્યને નમસ્કારરૂપ એક પદ્ય છે. અંતમાં ચાર પદ્યો છે. [સ્વોપજટીકા સાથે સૂર્યસહસ્રનામનું સંપાદન આ. ધર્મધુરન્ધરસૂરિ કરી રહ્યા છે. એમાં અન્ય બે આવી કૃતિઓ પણ સાથે જોડવામાં આવી છે. આની પ્રસ્તાવના આ. મુનિયન્દ્રસૂરિએ લખી છે. સિદ્ધસહસ્રનામકોશ ઉપા. યશોવિજયગણી. પ્ર. “યશોભારતી પ્રકાશન”]

^૬સાધારણ-જિન-સ્તવન^૧ કિવા આત્મ-નિન્દા-દ્વાત્રિંશિકા (લ. વિ. સં. ૧૨૨૫)— આના કર્તા ‘પરમાર્હત’ કુમારપાલ ભૂપાલ છે. એમણે મુખ્યત્વે ઉપજાતિમાં રચાયેલાં ૩૩ પદ્યો દ્વારા જિનેશ્વરની-કોઈના પણ નામનિર્દેશ વિનાની એટલે સાધારણ તીર્થંકરની સ્તુતિ કરી પોતામાં રહેલા દોષો દર્શાવ્યા છે— ‘આત્મનિન્દા કરી છે, અને પોતાના ઉપર કૃપા કરવા એમને વિનવ્યા છે. આ દ્વાત્રિંશિકા ઉપરથી રત્નાકરપંચવિંશતિકા યોજાઈ હશે. ગમે તેમ પણ સંતુલનાર્થે આ કૃતિનો વિચાર થઈ શકે તેમ છે.

૧. એજન, ૨૦મું પરિશિષ્ટ (પૃ. ૧૦૮).
૨. એજન, ૨૮મું પરિશિષ્ટ (પૃ. ૧૧૦-૧૧૧).
૩. આ સ્તોત્ર ભૈ. પ. ક.માં પરિશિષ્ટ ૧૫ તરીકે પૃ. ૮૨-૮૭માં છપાયું છે.
૪. આ સ્તવ ભૈ. પ. ક.માં તેરમાં પરિશિષ્ટ તરીકે પૃ. ૭૯-૮૦માં છપાયો છે. આ સ્તવની એક હાથપોથી પરિચય મેં D C G C M (Vol. No. XIX, sec. pt. 1, pp. 313-313)માં આપ્યો છે. પૃ. ૩૧૩માં ‘સવાર્યા’ છે તે ‘શિવાર્યા’ જોઈએ એમ પ્રકાશિત કૃતિ જોતાં જણાય છે.
૫. આ “સૂર્યસહસ્રનામસ્તોત્ર”ના નામથી “વાપી જૈન યુવક મંડલ” તરફથી વિ. સં. ૧૯૯૮માં છપાવાઈ છે. એમાં સૂર્યનાં હજાર નામ પછી અંતમાં ચાર પદ્યો છે. અને એ આ સ્તોત્રની ફલશ્રુતિરૂપ છે.
૬. આ સ્તવન જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ (ભા. ૧, પૃ. ૧૯-૨૨)માં છપાયું છે. આનો ગુજરાતીમાં ‘હરિગીત’ છંદમાં શ્રીવિજયામૃતસૂરિએ જે અનુવાદ કર્યો છે તે ‘વૈરાગ્યશતક’ નામના પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે. એ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ “વૃદ્ધિ-નેમિ-અમૃત-ગ્રંથમાલા”માં વિ. સં. ૨૦૦૭માં છપાઈ છે.
૭. આ નામની સાત કૃતિઓ છે. જુઓ પૃ. ૨૭૧
૮. કેટલાંક આત્મનિન્દાષ્ટકો મળે છે. એમાંનું એક “કાવ્યમાલા” (ગુ. ૭)માં છપાયું છે. આત્મનિન્દાશતક “જૈ. ધ. પ્ર. સં.” તરફથી છપાવાયું છે.

પૃ. ૩૫૭. પં. ૨. 'અંબિકા-સ્તોત્ર (વિ. સં. ૧૨૮૦)– આ સ્તોત્ર સચિવ વસ્તુપાલે દસ પદોમાં રચ્યું છે. એનો પ્રારંભ “પુણ્યે ગિરીશ”થી કરાયો છે. આ જ કૃતિ તે પૃ. ૧૧૯માં નિર્દેશાયેલું અંબિકાસ્તવન હશે.

^૧અંબિકાષ્ટક અને અંબિકાસ્તુતિયુગલ– આ ત્રણે કૃતિઓમાં અનુક્રમે આઠ આઠ પદો છે. એના પ્રારંભિક અંશો અનુક્રમે “વ્યાલોલાલમ્બ” “ૐ મહાતીર્થ” અને “દેવગન્ધર્વ” છે. પહેલી કૃતિના અંતમાં ‘અંબાપ્રસાદ’ છે. એ ઉપરથી આના કર્તાનું નામ અંબિકાપ્રસાદ હોવાનું સૂચવાયું છે. બીજી કૃતિના અંતમાં આ કૃતિમાં ગુપ્ત રખાયેલો મંત્ર અપાયો છે. ત્રીજી કૃતિ જિનેશ્વરસૂરિએ રચી છે અને એમાં મંત્રાક્ષરો છે.

^૨અંબિકાતાટંક અને ^૩અંબિકાતાડંક– આ બે કૃતિઓના પ્રારંભમાં અનુક્રમે એક અને બે પદો છે. પહેલી કૃતિનો બાકીનો ભાગ ગદ્યમાં છે. એમાં અનેક સંબોધનો છે બીજીમાં દ્વિતીય પદ પછી ગદ્યાત્મક લખાણ છે અને વિવિધ મંત્રો છે અને અંતમાં પાંચ પદો છે.

^૪રત્નાકરપંચવિંશતિકા કિંવા વીતરાગસ્તોત્ર (વિ. સં. ૧૩૦૮)– આના કર્તા રત્નાકરસૂરિ છે. એઓ દેવચન્દ્રપ્રભસૂરિના શિષ્ય થાય છે અને એમણે આ સ્તોત્ર વિ. સં. ૧૩૦૮માં રચ્યું છે એમ અભિધાનરાજેન્દ્ર (ભા. ૬, પૃ. ૪૮૮)માં ઉલ્લેખ છે. આ ૨૫ પદના સ્તોત્ર દ્વારા કર્તાએ પોતાના આત્માની નિન્દા અસરકારક શબ્દોમાં વર્ણવી છે.

P. ૩૫૭

ટીકાઓ– આના ઉપર ચાર ટીકા છે : (૧) કનકકુશલની, (૨) ભોજસાગરે વિ. સં. ૧૭૮૫માં રચેલી, (૩) વાઘજીની ૧૩૦૮ શ્લોક જેવડી અને (૪) અજ્ઞાતકર્તૃક.

૧. આ ભૈ. પ. ક.માં પરિશિષ્ટ ૨૦ તરીકે પૃ. ૮૫માં છપાયું છે. અહીં આ કૃતિનો ‘અંબિકાસ્તવન’ તરીકે ઉલ્લેખ છે. અંતિમ પદમાં આનો ‘સ્તોત્ર’ તરીકે અને એ પદ પછીની પંક્તિમાં ‘અંબિકાસ્તુતિ’ તરીકે જે ઉલ્લેખ છે તે સંપાદકને કે એની હાથપોથીને આભારી હશે.

૨. આ ત્રણે કૃતિઓ ભૈ. પ. ક. માં અનુક્રમે ૧૬માં, ૧૭માં અને ૨૧માં પરિશિષ્ટરૂપે છપાએલી છે.

૩. એજન, પૃ. ૮૧.

૪. એજન, પૃ. ૮૨-૮૪

૫. આ સ્તોત્ર ભીમસી માણેકે “લઘુપ્રકરણસંગ્રહ”માં ઈ. સ. ૧૮૦૩માં છપાવ્યું છે. એ સજ્જનસન્મિત્રમાં ઈ. સ. ૧૮૧૩માં પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. એનો ભાવવાહી ‘હરિગીત’ છંદમાં “માસ્તર” શામજી હેમચંદ્ર દેસાઈએ કરેલો ગુજરાતી અનુવાદ સૌભાગ્યસિન્ધુ (પૃ. ૨૩૧-૨૩૪)માં ઈ. સ. ૧૮૩૮માં છપાયેલો છે જ્યારે એવો બીજો અનુવાદ સાંકલચંદ પિ. શાહે કર્યો છે અને એ એમણે જ છપાવ્યો છે (જુઓ પૃ. ૩૪૬ ટિ.૧) આ સ્તોત્રનો સ્વ. કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદીએ કરેલો અંગ્રેજી અનુવાદ “જૈન સાહિત્ય સંશોધક” (વ. ૧, અં. ૧) માં ઈ. સ. ૧૮૨૦માં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. મૂળ કૃતિ માસ્તર શામજીના ગુજરાતી અનુવાદ અને શ્રી. કૃષ્ણલાલ વર્માકૃત હિન્દી અનુવાદ તેમ જ પ્રત્યેક પદના ભાવવાહી ચિત્ર સહિત શ્રી લાલભાઈ એલ. પરીખે અમદાવાદથી વિ. સં. ૨૦૨૨માં પ્રસિદ્ધ કરી છે.

ટબ્બા— રત્નાકરપંચવિંશતિકા ઉપર બે 'ટબ્બા છે. તેમાંના એકની હાથપોથી વિ. સં. ૧૮૪૩માં લખાયેલી છે.

P. ૩૫૮ અનુવાદો— આ સ્તોત્રના ગુજરાતી, હિન્દી અને અંગ્રેજી એમ ત્રણ ભાષામાં અનુવાદો થયા છે અને એ બધા છપાવાયાં છે.^૧ ગુજરાતીમાં જે બે અનુવાદો થયા છે તેમાંનો એક શામજી હે. દેસાઈએ કર્યો છે અને બીજો સાંકલચંદ પી. શાહે કર્યો છે. હિન્દીમાં પણ બે અનુવાદો થયા છે. તેમાંના એકના કર્તા 'માસ્તર વિજયચંદ મોહનલાલ શાહ છે અને બીજાના શ્રી.કૃષ્ણ વર્મા છે. અંગ્રેજી અનુવાદ સ્વ. કેશવલાલ પ્રે. મોદીએ કર્યો છે.

પાદપૂર્તિ— પ્રસ્તુત સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કૃતિઓ ૩૧મા પ્રકરણમાં વિચારાઈ છે.

'વિરોધગર્ભિત ઋષભજિનસ્તુતિ ()— આ ૩૪ પદ્યની સ્તુતિ જિનપતિસૂરિએ રચી છે. એ વિરોધાલંકારનાં વિવિધ ઉદાહરણો પૂરાં પાડે છે.

'અવચૂર્ણિ— આ અજ્ઞાતકર્તૃક છે.

'ઉપમા-દ્વાત્રિંશિકા (? લ. વિ. સં. ૧૨૩૦)— આ બત્રીસ પદ્યોની જિનસ્તુતિમાં 'ઉપમા'ની રેલમછેલ જોવાય છે. એના કર્તા 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય રામચન્દ્ર છે. પં. કલ્યાણવિજયગણિ તો આ તેમ જ આ પછી અહીં નોંધેલી બીજી આઠે દ્વાત્રિંશિકાઓના કર્તા તરીકે પૂર્ણદેવસૂરિના શિષ્ય અને વિ. સં. ૧૨૬૮માં પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર રામચન્દ્રસૂરિ હોવાનું કહે છે.

P. ૩૫૯ 'દૃષ્ટાન્ત-દ્વાત્રિંશિકા— આ બત્રીસ પદ્યની સ્તુતી પુષ્કળ પ્રમાણમાં દૃષ્ટાન્તો પૂરાં પાડે છે.

'અર્થાન્તરન્યાસ-દ્વાત્રિંશિકા— પાર્શ્વનાથને અંગેની ૩૨ પદ્યની આ કૃતિ એક પછી એક અર્થાન્તરન્યાસ રજૂ કરે છે.

'વ્યતિરેક-દ્વાત્રિંશિકા— આ ૩૨ પદ્યોની કૃતિ 'વ્યતિરેક' અલંકારની રમઝટ જમાવે છે. એમાં પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ છે. પ્રથમ પદ્યમાં વ્યતિરેક અને ૩૨મામાં 'વ્યતિરેક' શબ્દ વપરાયા છે. અજિયસંતિથયની ૧૫મી અને ૧૯મી ગાથા 'વ્યતિરેક' અલંકારથી વિભૂષિત છે.

૧. આ બંને ટબ્બાની નોંધ D C G C M (Vol. XIX, sec. 1 pt. 2 pp. 73-75) માં મેં લીધી છે.

૨. જુઓ પૃ. ૨૨૧ ટિ. ૫

૩. એમણે કરેલો અનુવાદ "નિત્યસ્મરણપાઠમાલા"માં વિ. સં. ૧૯૮૨માં છપાવાયો છે. એમાં મૂળ કૃતિ અપાઈ નથી.

૪. આ સ્તુતિ અવચૂર્ણિ સહિત ભક્તા.સ્તોત્રત્રયની મારી આવૃત્તિ (પૃ. ૨૫૭-૨૬૩)માં પાંચમા પરિશિષ્ટરૂપે છપાવાઈ છે.

૫. આ છપાઈ છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

૬. આ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧, પૃ. ૧૪૦-૧૪૩)માં પ્રકાશિત થયેલી છે.

૭. એજન પૃ. ૧૪૪-૧૪૭

૮. એજન પૃ. ૧૨૭-૧૩૦

૯. એજન પૃ. ૧૩૦-૧૩૩

^૧અપહ્રુતિ-દ્વાત્રિંશિકા— આ ૩૨ પદ્યોની કૃતિમાં અપહ્રુતિની ઝડી વરસાઈ છે. એ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિરૂપ છે.

^૨યુગાદિદેવ-દ્વાત્રિંશિકા— આ ૩૩ પદ્યોની કૃતિ દ્વારા રામચન્દ્રે આદિનાથનાં ગુણગાન કર્યા છે.

^૩શાન્તિ-દ્વાત્રિંશિકા— આ ૩૨ પદ્યોની કૃતિ હશે કે ૩૩ની તે જાણવું બાકી રહે છે. મુદ્રિત કૃતિ તો ૨૯માના બીજા ચરણથી અપૂર્ણ જોવાય છે.

^૪ભક્ત્યતિશય-દ્વાત્રિંશિકા— આ ૩૨ પદ્યોની કૃતિ ‘જબલપુર’ની પાર્શ્વનાથની ભક્તિપૂર્ણ સ્તુતિરૂપ છે. P. ૩૬૦

^૫પ્રસાદ-દ્વાત્રિંશિકા— આ ૩૨ પદ્યોની કૃતિમાં પદ્યે પદ્યે પાર્શ્વનાથની કૃપા વિષે વિજ્ઞાપિત કરાઈ છે.

^૬ષોડશ-ષોડશિકા (ઉ. વિ. સં. ૧૨૩૦)— આના કર્તા ઉપર્યુક્ત રામચન્દ્ર છે. એમણે સોળ સોળ પદ્યોની સોળ ષોડશિકા રચી કોઈ પણ જિનેશ્વરને અંગે ઘટી શકે એવી આ સ્તુતિ રચી છે. આથી તો આ પ્રત્યેક ષોડશિકાને સાધારણજિનસ્તવ તરીકે ઓળખાવાય છે. આ પ્રત્યેક કૃતિના અંતિમ પદ્યમાં ^૭રામચન્દ્ર એવું નામ શ્લેષરૂપે રજૂ કરાયું છે.

જિનસ્તોત્રો (ઉ. વિ. સં. ૧૨૪૮)— આના કર્તા જૈન ગૃહસ્થ ‘કવિતા-શૃંગાર’ આસડ છે. ભિન્નમાલ (શ્રીમાલ) વંશના કટુકરાજ અને એની પત્ની આનલદેવીના એઓ પુત્ર થાય છે. કલિકાલ-ગૌતમ અભયદેવસૂરિ એમના ગુરુ થાય છે. આ ‘બાલસરસ્વતી’ રાજડ અને જૈત્રસિંહના પિતા થાય છે. એમણે મેઘદૂત ઉપર ટીકા રચી છે. એમણે પાઈયમાં ઉવએસકંદલી અને વિ. સં. ૧૨૪૮માં વિવેગમંજરી રચી છે. આ વિવેગમંજરીની પ્રશસ્તિ ઉપરથી જણાય છે કે આ આસડે પદ્ય-ગદ્ય-બન્ધોમાં અનેક જિનસ્તોત્રો-સ્તુતિઓ રચેલ છે. આ પૈકી થોડાંક સ્તોત્રો તો સંસ્કૃતમાં હશે જ, જો કે એકે હજી સુધી તો મળી આવ્યાનું જણાતું નથી. P. ૩૬૧

^૮પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર (લ. વિ. સં. ૧૨૯૦)— આ દસ પદ્યમાં મુખ્યત્વે વસન્તતિલકામાં રચાયેલા અને યમકથી અલંકૃત સ્તોત્રના કર્તા જૈન ગૃહસ્થ આહ્વાદ મંત્રી છે. એમણે દસમાં પદ્યમાં પોતાનો આહ્વાદ મંત્રી તરીકે નિર્દેશ કર્યો છે. “શ્રીપાર્શ્વનાથ”થી શરૂ થતા આ સ્તોત્રમાં ‘શંખેશ્વર’ અને ‘સેરીસક (સેરીસા)નો ઉલ્લેખ છે.

૧. એજન પૃ. ૧૨૪-૧૨૭	૨. એજન પૃ. ૧૪૭-૧૫૦	૩. એજન પૃ. ૧૫૦-૧૫૩
૪. એજન, પૃ. ૧૫૩-૧૫૬	૫. એજન પૃ. ૧૫૬-૧૬૨	૬. એજન પૃ. ૧૬૨-૧૯૦
૭. આ રીતનો પ્રયોગ ૨૪ પદ્યના મુનિસુવ્રત-સ્તવમાં પણ જોવાય છે. એથી એ પણ આ રામચન્દ્રની કૃતિ હશે એમ લાગે છે. આ સ્તવ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (પૃ. ૧૩૩-૧૩૮)માં છપાયું છે.
૮. વૃત્તરત્નાકર ઉપર ઉપાધ્યાયનિરપેક્ષા નામની વૃત્તિ રચનારા આસડ પ્રસ્તુત હોય તો આ વૃત્તિ એમની ગણાય. આ વૃત્તિની નોંધ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૮૨)માં મેં લીધી છે.
૯. આ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨, પૃ. ૧૯૨-૧૯૪)માં છપાવાયું છે.

આ આહ્વાદ તે જ આહ્વાદન દેડનાયક તરીકે ઓળખાવાતી વ્યક્તિ હોય એમ લાગે છે જો એમ જ હોય તો એઓ 'ગલ્લક' કુળના છે અને વિ. સં. ૧૨૯૬માં ભીમદેવના મહામાત્ય તરીકે કામ કરનારા અંબડના એઓ ભાઈ થાય છે. એમની અભ્યર્થનાથી 'નાગેન્દ્ર' ગચ્છના વર્ધમાનસૂરિએ 'આહ્વાદન' શબ્દથી અંકિત 'વાસુપૂજ્યચરિત્ર વિ. સં. ૧૨૯૯માં રચ્યું હતું.

પદ્મસ્તવાવલી (લ. વિ. સં. ૧૨૯૫)– આ પદ્માનન્દ-મહાકાવ્ય રચનારા અમરચન્દ્રસૂરિના અનુરાગી પદ્મ મંત્રીની રચના છે. એ મંત્રીના પૂર્વજોનો તેમ જ પરિવારનો સંક્ષિપ્ત પરિચય પદ્માનન્દ-મહાકાવ્ય (સર્ગ ૧૯, શ્લો. ૪૦-૫૯)માં અપાયો છે. એમાં કહ્યું છે કે 'વાયડ' વંશના અને અણહિલપુરના શ્રેષ્ઠ નાગરિક મંત્રી વાસુપૂજ્યને પદ્મિની નામે પત્ની હતી. એ સ્ત્રીએ રામદેવને જન્મ આપ્યો હતો. એના પુત્રનું નામ શાન્તડ હતું. એ શાન્તડની પત્ની સહજના પુત્ર આસલ તે ઉપર્યુક્ત પદ્મ મંત્રીના પિતા થાય અને અહિદેવી એમનાં માતા થાય. પદ્મ મંત્રીને પણ પત્ની હતી : ચંપલા, પદ્મલા અને પ્રહ્લાદનદેવી. પદ્મલાને વિક્રમાદિત્ય નામનો પુત્ર હતો. પદ્મ મંત્રીને સૌભાગ્યદેવી નામની બેન હતી. એનાં લગ્ન મોષાક સાથે કરાયાં હતાં. એ દંપતીને ચાર પુત્રો હતા : મહણ, મલ્લદેવ, દેવસિંહ અને ઊદાક.

પદ્માનન્દ-મહાકાવ્ય (સર્ગ ૧૯, શ્લો. ૫૧) પ્રમાણે પદ્મમંત્રી જિનેન્દ્રની નવીન સ્તવો વડે સ્તુતિ કરતા હતા. એ સ્તવો સંસ્કૃતમાં હશે. આજે એ કોઈ સ્થળેથી મળે છે ખરા ?

૩'જય વૃષભ' સ્તુતિ (લ. વિ. સં. ૧૩૫૦)– આ ધર્મઘોષસૂરિની ૨૮પદ્યોની આઠ યમકપૂર્વકની માલિની છંદમાં રચના છે. એ દ્વારા એમણે ઋષભનાથ વગેરે ૨૪ તીર્થંકરોની સ્તુતિ શ્લો. ૧-૨૪માં કરી છે. ૨૫માં પદ્યમાં જિનની અને સિદ્ધોની, ૨૬માં પદ્યમાં સમસ્ત જિનેશ્વરોની, ૨૭માંમાં આગમની અને ૨૮માંમાં શ્રુતદેવીની સ્તુતિ છે. છેલ્લાં ત્રણ પદ્યોનું પ્રત્યેક તીર્થંકરને અંગેના પદ્ય સાથે સંયોજન કરાતાં ચોવીસ સ્તુતિ-કદંબક બને તેમ છે.

ઉપર્યુક્ત ધર્મઘોષસૂરિ એ 'તપા' ગચ્છના ધુરંધર આચાર્ય જગચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય દેવેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમના વડીલ બંધુ તે વિદ્યાનન્દસૂરિ તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે ધર્મઘોષસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૦૨માં દીક્ષા લીધી ત્યારે એમનું નામ ધર્મકીર્તિ રખાયું હતું. વિ. સં. ૧૩૨૩માં એઓ ઉપાધ્યાય બન્યા. વિ. સં. ૧૩૨૮માં સૂરિ થતાં એમનું 'ધર્મઘોષ' નામ પડાયું.

૧. જુઓ પૃ. ૯-૧૧

૨. આ નામ મેં યોજ્યું છે.

૩. આ સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ એ નામથી એક વિસ્તૃત અવચૂરિ સહિત, મહેસાણાની "જૈન સંસ્કૃત પાઠશાલા" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૩માં પ્રકાશિત સ્તોત્રરત્નાકર (ભા. ૧, પત્ર ૧અ-૭અ)માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. વળી આ સ્તુતિ અન્ય અવચૂરિ સહિત જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૧૭૨-૧૮૦)માં છપાવાઈ છે.

૪. પ્રથમ પદ્યના પ્રત્યેક ચરણમાં બબે વાર 'નાભિ' શબ્દ છે. એવી રીતે બીજાનાં ચરણોમાં આઠ વાર 'રૂપ' શબ્દ છે. આઠ વાર વપરાયો છે. આવો એક સ્તવ તે 'નવખંડ' પાર્શ્વસ્તવ છે.

એઓ વિ. સં. ૧૩૫૭માં સ્વર્ગે સંચર્યા તે પૂર્વે એમણે સંસ્કૃત, પાઈય અને અપભ્રંશમાં નાનીમોટી કૃતિઓ રચી છે.' એ પૈકી સંસ્કૃત સ્તુતિઓમાંની એક તે આ 'જય વૃષભ'સ્તુતિ છે જ્યારે બાકીની નીચે મુજબની છે :-

- (૧) 'દેવેન્દ્રનિશં' સ્તુતિ— આ શ્લેષથી અલંકૃત કૃતિ કેટલાં પદ્યની છે તે જાણવું બાકી રહે છે.
- (૨) "યૂયં યુવાં ત્વં"સ્તુતિ— આ પણ શ્લેષાત્મક સ્તુતિ છે પણ એમાં કેટલાં પદ્યો છે તે જાણવામાં નથી.
- (૩) 'જિનસ્તવન— આ નવ પદ્યની કૃતિમાંનાં પહેલાં આઠ પદ્યોના પૂર્વાર્ધ સંસ્કૃતમાં અને ઉત્તરાર્ધ જ. મ.માં છે. આમ આ "અર્ધસંસ્કૃત" સ્તુતિ છે. નવમું પદ્ય સર્વાંશે સંસ્કૃતમાં છે તો શું એ અન્ય કોઈએ ઉમેર્યું હશે ? આ સૂરિએ 'અષ્ટાપદ-કલ્પ તેમ જ 'ગિરનાર-કલ્પ રચ્યા છે. વળી એમણે 'થેઈયવન્દણભાસ ઉપર 'સંઘાચારવિધિ નામની વૃત્તિ રચી છે. આ સૂરિએ અવંતીમાં એક મંત્રસિદ્ધ યોગીને હરાવ્યો હતો.

P. ૩૬૪

અવચૂરિઓ— પ્રસ્તુત સ્તુતિના ઉપર કોઈકની 'અવચૂરિ છે. એના પ્રારંભમાં વાગ્ભટાલંકાર અને અલંકારયૂગ્મણિનો ઉલ્લેખ છે. આ કરતાં વધારે વિસ્તૃત એવી પણ એક 'બીજી અવચૂરિ છે. અને તેમાં પણ આ બે ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ છે.

જિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તવાદિ

P. ૩૬૫

(૧) 'વીરસ્તવ (લ. વિ. સં. ૧૩૬૫)— આ પચ્ચીસ પદ્યનો સ્તવ જિનપ્રભસૂરિએ રચ્યો છે. એમાં એ ખૂબી છે કે જે પદ્ય જે છંદમાં રચાયું છે તે પદ્યમાં તે છંદનું નામ ગૂંથી લેવાયું છે. એ છંદોના નામ અકારાદિ ક્રમે છંદ અને પદ્યાંક એવાં બે શીર્ષકપૂર્વક હું નીચે મુજબ રજૂ કરું છું :-

૧. આની સૂચી માટે જુઓ D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 1. pp. 78-79)
૨. આ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧, પૃ. ૧૩-૧૪)માં છપાયું છે.
૩. શું આ સંસ્કૃતમાં છે ?
૪. આ ૩૨ પદ્યનો કલ્પ મારા ગુજરાતી અનુવાદ સહિત ભ. સ્તો. પા. કા. સં. (ભા. ૧)માં દ્વિતીય પરિશિષ્ટ તરીકે છપાવાયો છે.
૫. આ ભાસ દેવેન્દ્રસૂરિએ રચ્યું છે.
૬. આ કૃતિ "ઋ. કે. શ્વે. સં." તરફથી મૂળ સહિત ઈ. સ. ૧૯૩૮માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. એમાં સંસ્કૃતમાં સંક્ષિપ્ત અને વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમ, દૃષ્ટાન્તો—કથાઓની સૂચી, સ્તુતિસ્થાનો, સ્તુતિસંગ્રહ, દેશનાસ્થાનો, દેશનાસંગ્રહ, સૂક્તિનાં પ્રતીકો, સાક્ષીરૂપ ગ્રંથોની નામાવલી, સાક્ષીરૂપ પદ્યોનાં પ્રતીક અને આગમોદ્ધારકે લખેલો વિસ્તૃત ઉપક્રમ (પ્રસ્તાવના) છે.
- ૭-૮. આ 'સ્તોત્રરત્નાકર' અને જૈન સ્તોત્રસમુચ્ચયમાં પ્રકાશિત છે.
૯. આ સ્તવ "કાવ્યમાલા" (ગુ. ૭)ના ઈ. સ. ૧૯૦૭માં છપાવેલા ત્રીજા સંસ્કરણમાં પૃ. ૧૧૨-૧૧૫માં અપાયો છે.

નામ	પદ્યાંક	નામ	પદ્યાંક
૧. ઇન્દ્રવજ્રા	૨	૧૪. વંશસ્થ	૧૪
૨. ઉપજાતિ	૩	૧૫. વાણિની	૧૮
૩. તોટક	૯	૧૬. શાર્દૂલવિકીડિત	૨૩
૪. દોષક	૬	૧૭. શાલિની	૮
૫. દ્રુતવિલંબિત	૧૨	૧૮. શિખરિણી	૧૯
૬. પ્રભા	૨૨	૧૯. શુદ્ધવિરાટ	૧
૭. પ્રમિતાક્ષરા	૧૩	૨૦. સિંહોદ્ધતા	૧૬
૮. પ્રહર્ષિણી	૧૫	૨૧. સુવદના	૨૪
૯. ભુંજગપ્રયાત	૧૧	૨૨. સગ્ધરા	૨૫
૧૦. ભ્રમરવિલસિતા	૭	૨૩. સગ્વિણી	૧૦
૧૧. મન્દાકાન્તા	૨૧	૨૪. સ્વાગત	૪
૧૨. માલિની	૧૭	૨૫. હરિણી	૨૦
૧૩. રથોદ્ધતા	૫		

૨. ૩૬૬

સન્તુલન- “શ્રીસોપારક”થી શરૂ થતું અને ઋષભદેવની સ્તુતિરૂપ જે સોપારકસ્તવન ૩૨ પદોમાં કોઈકે રચ્યું છે તે પણ પ્રાયઃ ઉપર્યુક્ત જાતજાતના છંદોમાં છે પરંતુ એમાં એ છંદનાં નામ ઉપર મુજબ ગૂંથાયાં નથી. આ સ્તવનના પ્રથમ પદનો છંદ “શુદ્ધવિરાટ”, નવમાનો મુખમોટનક, ચૌદમાનો મૃદંગક, ચોવીસમાનો મણિગુણનિકર, પચ્ચીસમાનો વાણિની, અઠ્ઠાવીસમાનો શોભા, ઓગણત્રીસમાનો સુવદના અને ત્રીસમાનો ચન્દ્રલેખા છે.

(૨) “પાર્શ્વજિનસ્તવન (લ. વિ. સં. ૧૩૬૫)- આ નવ પદનું સ્તવન પાદાન્તયમકથી અલંકૃત છે અને એ પણ જિનપ્રભસૂરિએ રચ્યું છે. “શ્રીપાર્શ્વ”થી એની શરૂઆત કરાઈ છે.

(૩) “પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર (લ. વિ. સં. ૧૩૬૫)- આ પણ જિનપ્રભસૂરિની આઠ પદોની રચના છે. એના પ્રત્યેક પદનો આઠ અક્ષર એકસાથે વિચારતાં શ્રીજિનપ્રભસૂરયઃ એવો શબ્દગુચ્છ બને છે અને એ કર્તાના નામનું સૂચન કરે છે.

૧. આને ‘મહામાલિની’ પણ કહે છે.
૨. આનું બીજું નામ ‘વસન્તતિલકા’ છે.
૩. આ જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૭-૧૪)માં છપાયું છે. એના ટિપ્પણ તરીકે પ્રત્યેક છંદનું લક્ષણ અપાયું છે.
૪. આ નામ માટે જુઓ ઉપરનો કોઠો.
૫. આ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨. પૃ. ૧૭૫)માં છપાયું છે.
૬. આ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨. પૃ. ૧૮૭)માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

(૪) ^૧સિદ્ધાન્તાગમસ્તવ (લ. વિ. સં. ૧૩૬૫)– આના કર્તા પણ જિનપ્રભસૂરિ છે. એમાં ૪૬ પદો છે. એ દ્વારા એમણે આવશ્યક, વિશેષાવશ્યકભાષ્ય, દશવૈકલિક, ઓધનિર્ધુક્તિ, પિંડનિર્ધુક્તિ નન્દિ, અનુયોગદ્વાર, ઉત્તરાધ્યયનાની, ઋષિભાષિત, ૧૧ અંગ, ૧૨ ઉપાંગ, ૧૩ પ્રકીર્ણક, ૭ છેદસૂત્ર, દંષ્ટિવાદ, અંગવિદ્યા, વિશેષણવતી, સંમતિ, ^૨નયચક્રવાલ, ^૩તત્ત્વાર્થ, જ્યોતિષ્કરંડ, સિદ્ધપ્રાભુત, વસુદેવ-હિણ્ડી, કર્મપ્રકૃતિ, પંચનમસ્કૃતિ, અને આચાર્યમન્ત્ર એમ વિવિધ કૃતિઓ વિષે સંક્ષેપમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

P. ૩૬૭

અવચૂરિ– વિશાલરાજસૂરિના કોઈ શિષ્યે આ રચી છે.

(૫) ^૪ચિત્ર-સ્તવ યાને વીરજિનસ્તવ (લ. વિ. સં. ૧૩૬૫)– આ પણ જિનપ્રભસૂરિની કૃતિ છે અને એ દ્વારા એમણે મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિ કરી છે. એમાં ૨૭ પદો છે. પ્રત્યેક પદ ચિત્ર-કાવ્યરૂપ છે. આથી “ચિત્રૈઃ સ્તોષ્યે”થી પ્રારંભમાં કરાયેલી પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ થયો છે. પ્રતિલોમાનુલોમ, અનુલોમ-પ્રતિલોમ, અર્ધભ્રમ ઇત્યાદિ તેમ જ મુરજ, મુશલ, ત્રિશૂલ, અષ્ટદલ-કમલ, હાર, ચામર વગેરે બંધો વડે આ અલંકૃત છે.

^૫અવચૂરિ– આના ઉપર કોઈકની અવચૂરિ છે.

(૬) ^૬દશદિક્પાલસ્તુતિગર્ભિત ઋષભજિનસ્તવન (લ. વિ. સં. ૧૩૬૫)– આ પણ ઉપર્યુક્ત જિનપ્રભસૂરિની રચના છે. એમણે આ ૧૧ પદના સ્તોત્ર દ્વારા ઈન્દ્ર, અગ્નિ, યમ, નૈઋતિ, વરુણ, વાયુ, કુબેર, ઈશાન, નાગ અને બ્રહ્મ એ દસ દિક્પાલની શ્લેષપૂર્વકની ઋષભદેવની સ્તુતિની સાથે સાથે સ્તુતિ કરી છે. એનો પ્રારંભ “અસ્તુ શ્રીનાભિ”થી કરાયો છે.

P. ૩૬૮

^૭અવચૂરિ– આ કોઈકે રચી છે.

જિનપ્રભસૂરિકૃત અન્ય ૨૬ સંસ્કૃત સ્તોત્રો નીચે મુજબ છે :-

(૧૦) “કા મે વામેય”થી શરૂ થતું પાર્શ્વનાથ-સ્તવ (શ્લો. ^૮૧૭).

૧. આ સ્તવ વિશાલરાજસૂરિના કોઈ શિષ્યે રચેલી અવચૂરિ સહિત “કાવ્યમાલા” (ગુ. ૭)માં ઈ. સ.

૧૮૨૬ની ચોથી આવૃત્તિમાં છપાયો છે.

૨-૩. આ બે સંસ્કૃતમાં છે.

૪. આ સ્તવ “વીરજિનસ્તવ” એ નામથી જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૮૨-૮૭)માં અવચૂરિ સહિત છપાયો છે.

[જૈનસ્તોત્ર કા સમીક્ષાત્મક અધ્યયન (લે.સા.હેમપ્રભાશ્રી) માં પણ છપાયો છે.] આ સ્તોત્રગત બંધોનાં નામ અને

એને લગતાં પદો મેં I L D(2nd inst, PP.108-109) માં આપ્યાં છે.

૫. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

૬. આ જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૨૬-૨૮)માં કોઈકની અવચૂરિ સહિત છપાયું છે. આ અવચૂરિની શુદ્ધિ માટે અન્ય હાથપોથીની આવશ્યકતા રહે છે.

૭. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

૮. આ “કાવ્યમાલા” (ગુ. ૭)ની ત્રીજી આવૃત્તિમાં પૃ. ૧૦૭-૧૧૦ માં છપાયો છે.

૯. આ શ્લોકની સંખ્યા છે.

P. ૩૬૯

P. ૩૭૦

- (૨) ^૧“શ્રીમન્ત”થી શરૂ થતું ગૌતમ-સ્તોત્ર (શ્લો. ૨૧).
 (૩) ^૨“કનકકાન્તિ”થી શરૂ થતો યમકમય ચતુર્વિંશતિ-જિનસ્તવ (શ્લો. ૨૯)
 (૪) ^૩“અધિયદુપ”થી શરૂ થતો પાર્શ્વસ્તવ (વિ. સં. ૧૩૬૯) (શ્લો. ૧૨)
 (૫) ^૪“શ્રીસિદ્ધાર્થ” થી શરૂ થતો વીર-નિર્વાણ-કલ્યાણક-સ્તવ (શ્લો. ૧૯)
 (૬) ^૫“ઋષભ-નમ્ર”થી શરૂ થતું ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર (શ્લો. ૨૯)
 (૭) ^૬“વિશ્વેશ્વર”થી શરૂ થતું અજિતજિનસ્તવન (શ્લો. ૨૧)
 (૮) ^૭“ત્વાં વિનુત્ય”થી શરૂ થતું પાર્શ્વનાથ-પ્રાતિહાર્ય-સ્તવન (શ્લો. ૧૦)
 (૯) ^૮“સ્વઃશ્રેયસ”થી શરૂ થતું અને પંચવર્ગપરિહારપૂર્વકનું વીરસ્તવન (શ્લો. ૨૬)
 (૧૦) ^૯“શ્રીહરિકુલ”થી શરૂ થતું અને ક્રિયાગુપ્ત નેમિજિન-સ્તવન (શ્લો. ૨૦).
 (૧૧) ^{૧૦}“પરાક્રમેનવ”થી શરૂ થતું પંચકલ્યાણકમય મહાવીરસ્તવન (શ્લો. ૩૬)
 (૧૨) ^{૧૧}“સ્વઃશ્રિયં”થી શરૂ થતું મન્ત્રસ્તવન (શ્લો. ૫)
 (૧૩) ^{૧૨}“શ્રીવર્ધમાનઃ” થી શરૂ થતું વર્ધમાનસ્તવન (શ્લો. ૮)
 (૧૪) ^{૧૩}“પાર્શ્વ પ્રભુ”થી શરૂ થતું પાર્શ્વનાથસ્તવન (શ્લો. ૮)
 (૧૫) ^{૧૪}“શ્રીપાર્શ્વપાદાનત”થી શરૂ થતું પાર્શ્વનાથસ્તવન (શ્લો. ૮).
 (૧૬) ^{૧૫}“વાગ્દેવતે”થી શરૂ થતું અને સંપુટ-યમકથી અલંકૃત શારદા-સ્તવન (શ્લો. ૧૩)
 (૧૭) ^{૧૬}“પ્રભુઃપ્રદયાન્મુનિ”થી શરૂ થતું યમકમય જિનસિંહસૂરિ-સ્તવન (શ્લો. ૧૩)
 (૧૮) ^{૧૭}“પ્રતિષ્ઠિતં”થી શરૂ થતું પંચનમસ્કૃતિ-સ્તવન (શ્લો. ૩૩).

૧. આ કાવ્યમાલા (ગુ. ૭)નાં પૃ. ૧૧૦-૧૧૨માં છપાયું છે.

૨. એજન પૃ. ૧૧૫-૧૧૭.

૩. એજન પૃ. ૧૧૭-૧૧૯.

૪. એજન પૃ. ૧૧૯-૧૨૧.

૫. આ સ્તોત્ર જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૧૪૯-૧૫૧)માં છપાયું છે.

૬. એજન, પૃ. ૨૮-૩૨ આ પાદાન્ત યમકથી અલંકૃત સ્તવન છે.

૭. આ ‘રથોદ્ઘાતા’ છંદમાં યમકપૂર્વક રચાયેલું સ્તોત્ર મારા ગુજરાતી અનુવાદ સહિત ભ. સ્તો. પા. કા. સં. (ભા. ૨, પૃ. ૧૬૨-૧૬૪)માં છપાયું છે. આ પૂર્વે આ સ્તવન ઈ. સ. ૧૮૭૬માં પ્રસિદ્ધ કરાયેલા પ્રકરણરત્નાકર (ભા. ૨, પૃ. ૨૫૯-૨૬૦)માં છપાવાયું છે.

૮. જુઓ ઉપર્યુક્ત પ્રકરણરત્નાકર (ભા. ૨)નાં પૃ. ૨૪૨-૨૪૩

૯. એજન, પૃ. ૨૪૪-૨૪૫

૧૦. એજન. પૃ. ૨૪૯-૨૫૧

૧૧. એજન પૃ. ૨૫૧

૧૨. એજન પૃ. ૨૫૧.

૧૩. એજન પૃ. ૨૫૧-૨૫૨.

૧૪. એજન પૃ. ૨૫૨.

૧૫. એજન પૃ. ૨૫૪-૨૫૫.

૧૬. એજન પૃ. ૨૫૫-૨૫૬.

૧૭. એજન પૃ. ૨૫૬-૨૫૭.

- (૧૯) ^૧“શ્રીવર્ધમાન”થી શરૂ થતું યમકમય વીર-સ્તવન (શ્લો. ૧૩)
- (૨૦) ^૨“પ્રણમ્યાદિજિન”થી શરૂ થતું યમકથી યુક્ત આદિ જિનાદિસ્તવન (ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવન) (શ્લો. ૨૮)
- (૨૧) ^૩“નિલિમ્પલોકાયિત”થી શરૂ થતું કલ્યાણકપંચક-સ્તવન (શ્લો. ૮).
- (૨૨) ^૪“નિસ્તીર્ણ”થી શરૂ થતું લક્ષણપ્રયોગમય વીર-સ્તવન (શ્લો. ૧૭).
- (૨૩) ^૫“જયન્તિ પાદા”થી શરૂ થતું વીતરાગ-સ્તવન (શ્લો. ૧૬)
- (૨૪) ^૬“દેવૈર્યસ્તુષ્ટુવે”થી શરૂ થતું ચન્દ્રપ્રભ-સ્તવન (શ્લો. ૪)
- (૨૫) ^૭“જોરિકાપુર”થી શરૂ થતું છરાપલ્લી-પાર્શ્વ-સ્તવન (શ્લો. ૧૫)
- (૨૬) ^૮“જય શરદ”થી શરૂ થતું કેવલાક્ષરમય અરનાથ-સ્તવન (શ્લો. ૧૪).

[૨૭ ચં સતતથી શરૂ થતો ચતુર્વિંશતિસ્તવ જસવંતલાલ શાહે ૨૦૧૩માં છાપ્યો છે.]

આ ઉપરાંત જિનપ્રસૂરિએ અનેક ભાષાત્મક બે સ્તોત્ર રચ્યાં છે. એ બંને અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :-

^૯આઠ^{૧૦} ભાષામાં ગુંથાયેલું અને “નિરવધિ”થી શરૂ થતું ઋષભદેવ-સ્તવન (શ્લો. ૪૦) અંતમાં કવિના નામથી ગર્ભિત ચક્ર છે.

^{૧૧}છ^{૧૨} ભાષામાં રચાયેલું અને “નમો મહસેન”થી શરૂ થતું ચન્દ્રપ્રભ-સ્તવન (શ્લો. ૧૩) P. ૩૭૨

^{૧૩}ઋષિમંડલસ્તોત્ર (લ. વિ. સં. ૧૩૬૫)– ‘આદ્યન્તાક્ષર’થી શરૂ થતું ૮૬ પદનું

૧. એજન પૃ. ૨૫૭-૨૫૮.	૨. એજન પૃ. ૨૫૮-૨૫૯.	૩. એજન પૃ. ૨૬૦.
૪. એજન પૃ. ૨૬૦-૨૬૧	૫. એજન પૃ. ૨૬૧-૨૬૨	૬. એજન પૃ. ૨૬૨
૭. એજન પૃ. ૨૬૮-૨૬૯	૮. એજન પૃ. ૨૭૨	૯. એજન પૃ. ૨૬૩-૨૬૫
૧૦. આનાં નામ નીચે મુજબ છે :-		

સંસ્કૃત, પાર્શ્વ (મરહટ્ટી), માગહી (માગધી), પેસાઈ, (પેશાચી), ચૂલિયા-પેસાઈ (ચૂલિકા-પેશાચી), સોરસેણી (શૌરસેની), સમસંસ્કૃત અને અવબંસ (અપબ્રંશ).

૧૧. આ સ્તવન પ્ર. ૨. (ભા. ૨)નાં પૃ. ૨૬૯-૨૭૦માં છપાયું છે.

૧૨. આથી અનુક્રમે સંસ્કૃત, પાર્શ્વ, સોરસેણી, માગહી, પેસાઈ, અવબંસ અને સમસંસ્કૃત (બે પદો), ભાષાઓ અભિપ્રેત છે. આમ જો કે સમસંસ્કૃતને ભિન્ન ગણતાં સાત ભાષા થાય છે પણ સ્તોત્રકારે છ એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે એ ભિન્ન ન ગણવી જોઈએ.

૧૩. આ મૂળ સ્તોત્ર ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત મહા.નવ.માં પ્રથમ પરિશિષ્ટ તરીકે અપાયું છે. એ સ્તોત્રનું યંત્ર તેમ જ કપડા ઉપરનો એનો પટ એમાં ચિત્ર ૩૮૬ અને ૩૮૭ તરીકે રજૂ કરાયાં છે. આ પટ અમેરિકાના ‘બોસ્ટન સંગ્રહસ્થાનમાં છે.

૬૩ પદો તેમ જ ૮૮ પૂરતી મૂળ કૃતિ મંત્ર સંબંધી ગુજરાતી વિવેચન સહિત “મુ. ક. જૈ. મો. મા.”માં વિ. સં. ૨૦૧૨માં છપાવાઈ છે એમાં ઋષિમંડલસ્તુતિ અને સિંહકવિકૃત પંચષષ્ટિયન્ત્રગર્ભિત ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર પણ છપાવાયાં છે.

‘ઋષિમંડલસ્તોત્ર એના મંત્રાદિ માટે સુપ્રસિદ્ધ છે.

P. ૩૭૩ વાચના—^૧ઋષિમંડલસ્તોત્રની વિવિધ વાચનાઓ મળે છે. એ ઉપરથી આ સ્તોત્રમાં પદોની સંખ્યા બિન્ન જોવાય છે. જેમ કે ૬૩, ૮૦, ૮૬, ૯૩, ૯૮ અને ૧૦૨ અમુક પદોને પ્રક્ષિપ્ત ગણી ક્ષમાકલ્યાણે એનું જે સંસ્કરણ તૈયાર કર્યું હતું તેમાં ૬૩ પદો છે.

કર્તા— કેટલાકને મતે આ સ્તોત્રના કર્તા શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીના આદ્ય ગણધર ઈન્દ્રભૂતિ ઉર્ફે ગૌતમસ્વામી છે પણ એને માટે કોઈ પ્રાચીન અને વિશ્વસનીય પ્રમાણ મારા જોવા-જાણવામાં તો નથી.

P. ૩૭૪ ચિત્રપટ— ઋષિમંડલયંત્રામ્નાયનો વિ. સં. ૧૫૦૭માં ‘ઉપકેશ’ ગચ્છના જયરત્નસૂરિના શિષ્ય પં. હર્ષરત્નગણિએ કપડા ઉપર ચિતરવેલો ચિત્રપટ મળે છે. આના પરિચાર્યે એક ^૨લેખ નામે “મોગલ સમય પહેલાંના કપડાં પરનો એક ચિત્રપટ” ડૉ. હીરાનંદ શાસ્ત્રીએ તેમ જ શ્રી. સારાભાઈ નવાબે લખ્યો છે.

ભાષાંતર— આ ૮૬ પદના સ્તોત્રનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર થયેલું છે અને એ મુ. ક. જૈ. યો.માં છપાવાયું છે.

સમાનનામક કૃતિઓ— ઋષિમંડલસ્તોત્ર નામની એકેક કૃતિ પ્રભાચન્દ્રે અને મલ્લિષેણે રચી છે. “લીંબડીના જૈન જ્ઞાનભંડારની હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું સૂચીપત્ર” (પૃ. ૨૫)માં લીંબડીના ભંડારમાં ચાર અજ્ઞાતકર્તૃક ઋષિમંડલસ્તોત્રની ચાર હાથપોથી હોવાની નોંધ છે. તે પૈકી એકમાં ૭૬ પદો અને બીજામાં ૯૮ છે. ત્રીજી અને ચોથી હાથપોથીમાંના ઋષિમંડલસ્તોત્રનાં પદોની સંખ્યા દર્શાવાઈ નથી.

૧. મહા.નવ.ની ‘નિવેદન’ (પૃ. ૭)માં કહ્યું છે કે ભૈરવપદ્માવતીકલ્પના કર્તા મલ્લિષેણસૂરિએ રચેલા વિદ્યાનુશાસન ઉપરથી પ્રાચીન ઋષિમંડલસ્તવ રચાયો છે.

૨. ધર્મધોષસૂરિએ ૨૦૮ પદોમાં જ. મ. માં. ઇસિમંડલથોત્ર નામની જે કૃતિ રચી છે તેનું સંસ્કૃત નામ ઋષિમંડલસ્તોત્ર છે. એને મહર્ષિકુલ તેમ જ મહર્ષિકુલસંસ્તવ પણ કહે છે. એના ઉપર સંસ્કૃતમાં તેમ જ પાઈયમાં વૃત્તિઓ રચાઈ છે અને એની નોંધ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૬૦)માં લેવાઈ છે. તેમાં સંસ્કૃતમાં વૃત્તિઓ રચનારા તરીકે પદ્મમન્દિરગણિ (વિ. સં. ૧૫૫૩), જિનસાગરસૂરિ, હર્ષનન્દન (વિ. સં. ૧૭૦૪), શુભવર્ધનગણિ, ‘અંચલ’ ગચ્છના ભુવનતુંગસૂરિ, કીર્તિરત્ન અને શીલરત્નનો અહીં હું ઉલ્લેખ કરું છું જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૫૯) પ્રમાણે ૨૭ પદ માંનું પણ ઇસિમંડલથય છે અને એના ઉપર ૪૬૧૪ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ છે. સિંહતિલકસૂરિએ આ જાતનું સ્તોત્ર રચ્યું નથી પણ એને અંગેના યંત્રના આમ્નાય અંગે કૃતિ રચી છે. જુઓ પૃ. ૩૭૪

૩. આ લેખ ચિત્રપટની પ્રતિકૃતિ સહિત “જૈનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ જન્મ શતાબ્દિ સ્મારક ગ્રંથ” (પૃ. ૯ થી ૧૩)માં છપાયો છે.

^૧ઋષિમંડલસ્તવયન્ત્રાલેખન— ઋષિમંડલસ્તવને આધારે યંત્રનું આલેખન કેમ કરવું એ બાબત ગણિતજ્ઞ અને માન્યિક સિંહતિલકસૂરિએ આ કૃતિ દ્વારા ૩૬ પદોમાં રજૂ કરી છે. વિક્રમના ચૌદમા સૈકામાં વિદ્યમાન આ સૂરિ વિબુધયન્દ્રસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમની અન્ય કૃતિઓ વગેરે અંગેની માહિતી મેં જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૦૫, ૨૯૧, ૨૯૨ અને ૩૧૮)માં આપી છે. P. ૩૭૫

ઋષિમંડલયન્ત્રલેખનવિધિ— આ અજ્ઞાતકર્તૃક વિધિનો પ્રારંભ “તીર્થમણ્ડલં કૃત્વા કૂટાક્ષરાણિ”થી થાય છે. આ કૃતિ જૈ. સા. વિ. મં.માં છપાયેલી છે.^૨

ઋષિમંડલસ્તવ ()— આ ૭૦ કારિકામાં રચાયેલા સ્તોત્રના કર્તા મેરુતુંગસૂરિ છે. એની કોઈ હાથપોથી મળે છે ખરી ?

આ મેરુતુંગસૂરિ તે કદાચ ^૩પ્રબન્ધચિન્તામણિના કર્તા કે કાતન્ત્ર ઉપર સંસ્કૃતમાં ^૪બાલાવબોધ રચનારા હશે કે ^૫સંભવનાથચરિત્રના કર્તા હશે.

ઋષિમંડલસ્તવ ()— આના કર્તા ઋષિ પાલિ (?) છે.

ટીકા— આ કોઈકે રચી છે.

^૬વીરસ્તવ (લ. વિ. સં. ૧૪૫૦)— “વિશ્વશ્રીદ્ધ”થી શરૂ થતા આ સ્તવના કર્તા ^૭મુગ્ધાવબોધ ઔક્તિક વગેરેના પ્રણેતા કુલમંડનસૂરિ છે. આ ૨૧ પદનો સ્તવ નિમ્નલિખિત P. ૩૭૬ અંધોથી વિભૂષિત છે :-

ચક્ર, મૂસળ, શૂળ, શ્રીકરી, ચામર, હળ, ભાલો, ધનુષ્ય, તરવાર, શક્તિ, છત્ર, રથ, કુંભ (પૂર્ણ કળશ), કમળ, બાણ, ત્રિશૂળ અને વજ્ર.^૮

આ અંધોના નામો અંતિમ પદમાં ગણાવાયાં છે. એમાં જે ૧૫મું પદ ‘અર્ધ-ભ્રમ’માં છે તેનો પણ સાથે સાથે નિર્દેશ છે. વીસમા પદના પ્રારંભમાં આ સ્તવને અંગે “અષ્ટાદશચિત્રચક્રવિમલં” એવું વિશેષણ વપરાયું છે. ગુર્વાવલી (શ્લો. ૭૮)માં ‘અષ્ટાદશારચક્ર’ તરીકે જેને વિષે ઉલ્લેખ છે તે આ જ સ્તવ હોય એમ લાગે છે.

૧. આ કૃતિ પં. શ્રીધુરંધરવિજયગણિના ગુજરાતીમાં અનુવાદ અને ભાવાર્થ, શ્રીઅમૃતલાલ કાલિદાસ દોશીના સારાંશ દર્શન, દસ પરિશિષ્ટો, (દ્વિતીય પરિશિષ્ટ તરીકે ૪૮ લબ્ધિનાં અને દસમા તરીકે ૬૪ ઇન્દ્રોનાં નામ), ઋષિમંડલની યન્ત્રલેખનવિધિ (સંસ્કૃત)માં તેમ જ શબ્દસૂચિ સહિત “જૈન સાહિત્ય વિકાસ મંડલ” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૬૧ પ્રસિદ્ધ કરાયેલી છે. વિશેષમાં આ મંડલે સિંહતિલકસૂરિએ દર્શાવેલા આભ્યાસ અનુસાર ‘ઋષિમંડલ-યંત્ર’ ચાર રંગમાં આજ વર્ષમાં (ઈ. સ. ૧૯૬૧માં) છપાવ્યું છે.

૨. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

૩. જુઓ પૃ. ૧૪૦.

૪. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૪૧ અને ૨૭૧)

૫. જુઓ પૃ. ૬.

૬. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૪૮)

૭. આનો પરિચય મેં જૈ. સં. સા. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૪૭ અને ૪૮-૫૧)માં આપ્યો છે.

૮. જુઓ I L D (2nd instal, pp. 112-113) અહીં પ્રસ્તુત પદો પણ મેં આપ્યાં છે.

‘પંચજિનહારબંધ-સ્તવ (લ. વિ. સં. ૧૪૫૦)– આ પણ ઉપર્યુક્ત કુલમંડનસૂરિની કૃતિ છે. એનો પ્રારંભ “ગરીયોગુણ”થી કરાયો છે. એમાં ૨૩ પદો છે. સૌથી પ્રથમ ચાર પદનો આદિસ્ત છે. ત્યાર બાદ ચાર પદનો શાન્તિ-સ્તવ, પાંચ પદનો નેમિસ્તવ, ચારનો પાર્શ્વસ્તવ અને ચારનો મહાવીરસ્તવ છે. અંતમાં બે પદો છે.

P. ૩૭૭

‘યતુહારાવલી-ચિત્રસ્તવ (? વિક્રમની ૧૫મી સદી)– આ ‘આગમ’ ગચ્છના જયતિલકસૂરિ ઉર્ફે જયશેખરસૂરિની કૃતિ છે. એમણે ચારિત્રપ્રભ પાસે દીક્ષા લીધી હતી એમ આ કૃતિનું ૧૪મું પદ તેમ જ એની ટીકા જોતાં જણાય છે.

પ્રસ્તુત કૃતિ ચાર હારાવલીમાં વિભક્ત છે અને એ પ્રત્યેકમાં ચૌદ ચૌદ પદો છે, પ્રત્યેક હારાવલીનું ચૌદમું પદ લગભગ સરખું છે. પ્રથમ હારાવલીના ચૌદમાં પદની ટીકા જોતાં કર્તાનું નામ જયશેખર છે, જ્યારે બાકીની હારાવલી પ્રમાણે જયતિલક છે. આથી આ બંને નામાન્તર ગણી શકાય તેમ છે.

P. ૩૭૮

પ્રથમ હારાવલીમાં ઋષભદેવ વગેરે વર્તમાન ચોવીસીના ૨૪ તીર્થંકરોની, દ્વિતીયમાં અતીત ૨૪ તીર્થંકરોની, તૃતીયમાં અનાગત ૨૪ તીર્થંકરોની અને ચતુર્થમાં ૨૦ વિહરમાન અને ૪ શાશ્વત તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરાઈ છે. આ ચારેના પ્રત્યેક પદમાં એવી ખૂબી છે કે પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં એકેક તીર્થંકરના નામના અક્ષરરૂપ હારથી એ અલંકૃત છે. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું તો પ્રથમ પદનાં ચારે ચરણોના પહેલા પહેલા અક્ષર એકની નીચે એક ગોઠવીને વાંચતાં ‘શ્રીવૃષભ’ એમ વંચાય છે અને છેલ્લા છેલ્લા અક્ષર એ રીતે ગોઠવીને વાંચતા ‘મહાવીર એમ વંચાય છે.’ વિશેષમાં પ્રત્યેક હારાવલીનું ‘તેરમું પદ ચિત્રકાવ્યરૂપ છે. એ અનુક્રમે ચતુર્વિંશતિદલપદ્મ, સ્વસ્તિક, વજ્ર-બન્ધ અને બન્ધૂક-

૧. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧. પૃ. ૨૯) વિશેષમાં I L D (2nd instal, pp. 114-116)માં પણ આ સંપૂર્ણ કૃતિ છપાઈ છે. એ હારબંધથી વિભૂષિત છે પણ એનું ચિત્ર કેમ દોરવું તે સમજાતું નથી.

૨. આ સ્તોત્ર કોઈકની (? સ્વોપજ્ઞ) ટીકા સહિત જૈનસ્તોત્રરત્નાકર (ભા. ૨, પત્ર ૩૪૫-૫૪૫ માં છપાયું છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૧૬)પ્રમાણે આ જ ટીકા સ્વોપજ્ઞ છે. “અનેકાંત” (વર્ષ ૧, કિ. ૮-૧૦, પૃ. ૫૨૨-૫૨૮)માં પ્રથમ હારાવલી પૂરતાં ૧૪ પદો ઉપર્યુક્ત ટીકા તેમ જ હિંદી અનુવાદ સહિત છપાયાં છે પરંતુ આ હારાવલીના કર્તાનું નામ પ્રારંભમાં અપાયું નથી.

૩. આ નામો અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :-

સીમન્ધર, યુગન્ધર, યુગબાહુ, સુબાહુ, સુજાત, સ્વયંપ્રભ, વૃષભાનન, અનંતવીર્ય, રવિપ્રભ, વિસાલ, વજ્રધર, ચન્દ્રાનન, ચન્દ્રબાહુ, ભુજંગદેવ, ઈશ્વર, નેમિપ્રભ, વીરાસન, મહાભદ્ર, દેવયશસ્ અને અજિતવીર્ય.

૪. ઋષભ, વારિષેણ, ચન્દ્રાનન અને વર્ધમાન.

૫-૬. જુઓ I L D (2nd instal., p. 111)

સ્વસ્તિકનાં ઉદાહરણરૂપ છે.^૧ આ ચારેનાં ચિત્રો સટીક સંપૂર્ણ સ્તોત્ર સહિતની આવૃત્તિમાં અપાયાં છે. અહીં એ ઉમેરીશ કે બન્ધૂક-સ્વસ્તિક મારવાડમાં પ્રચલિત હોવાનું કોઈ કોઈ કહે છે.

ટીકા- આ છપાવાઈ છે.^૨

અનુવાદ- આ હિંદી અનુવાદ પહેલાં ચૌદ પદો પૂરતો જ છે અને એ પ્રકાશિત છે.^૩

‘‘પાર્શ્વદેવ-સ્તવન (લ. વિ. સં. ૧૪૭૦)- આ ૧૩ પદના સ્તવનના કર્તા ‘અંચલ’ ગચ્છના જયકીર્તિસૂરિ છે. એઓ વિ. સં. ૧૫૧૨માં ચિત્તોડમાં નલદવદન્તીરાસ રચનાર ઋષિવર્ધનના ગુરુ થાય છે. એમની આ કૃતિ ઉપલક દષ્ટિએ વિચારનારને તો ‘ભુજગી’ છંદમાં રચેલી ગુજરાતી કવિતા લાગે, પરંતુ એની ‘વ્યાખ્યામાં જે અન્ય રીતે પદ્યછેદ કરી પ્રત્યેક પદ રજૂ કરાયું છે તે વિચારતાં એ આશ્ચર્યકારક સંસ્કૃત રચના છે એ વાત સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાય છે. નમૂના તરીકે હું આ કૃતિનું આદ્ય પદ રજૂ કરું છું :-

P. ૩૭૮

‘‘સદા વાસના પાસના પાય પેષી,
નવાં કાજ સંસારનાં હો ઉવેષી,
ધરઈ નામ જે તાહરઉ દેવ ! હીયઈ
મહીના હિ તેના હવા મે મહીયઈ. ૧’’

ખરી રીતે આ નીચે મુજબનું સંસ્કૃત પદ છે :-

‘‘સદાવાસનાપાસનાપાયપેષી
નવાઙ્કાજસં સારનાહો ઉવેષી ।
ધરઈનામજેતાઽહર ઉદેવ હી ય ઇ
મહીનાહિતેના હવામે મહીય ઇમ્ ॥’’

વ્યાખ્યા- આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી. એ છપાયેલી છે.^૪

‘‘ભોજ્યાદિનામગર્ભિત સાધારણ-જિન-સ્તુતિ (લ. વિ. સં. ૧૪૭૦)- ‘‘આમ્બારાયણ’’થી શરૂ થતી આ બાર પદની સ્તુતિના કર્તા દેવસુન્દરસૂરિના શિષ્ય સાધુરાજગણિ છે. એમાં જાતજાતના ખાદ્યાદિ પદાર્થોનાં ગુજરાતી નામ ગૂંથી લેવાયાં છે અને એ રીતે આ આશ્ચર્યજનક (ચિત્રકૃત) સ્તોત્ર છે. આ કૌતુકભરી રચના વિબુધ શ્રુતસાગરને અંગે કરાઈ છે. એમાં જણાતાં ગુજરાતી નામો શ્લોકદીક હું નીચે મુજબ રજૂ કરું છું :-

P. ૩૮૦

૧. એજન પૃ. ૧૩૯-૧૪૦.

૨-૩. જૈનસ્તોત્રરત્નાકર ભા.૨ પ.૩૪ અનેકાન્ત વર્ષ ૧ અંક ૮-૧૦.

૪. આ સ્તવન અજ્ઞાતકર્તૃક વ્યાખ્યા સહિત જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨, પૃ. ૧૨૯-૧૩૯)માં પ્રકાશિત થયેલું છે.

૫. આ ઉપર્યુક્ત પુસ્તકમાં પ્રકાશિત છે.

૬. જુઓ પૃ.I.L.D (2nd Instal.PIIII)

૭. આ સ્તુતિ સ્વોપજ વૃત્તિ સહિત જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ (ભા. ૨, પૃ. ૧-૨૫)માં છપાઈ છે.

[૧]	[૨]	[૩]	[૪]	[૫]	[૬]
૧ આંબા	ખડબૂજાં	પૂડા	૪	૧આમલાં	રાબડી
રાયણ	કૂર	ચૂરિમા	કોઠી	૭	ઘારડી
સેલડી	દાલિ	૩	પાપડ	દીંડુરાં	ઢોકલાં
ખડહડી	સાકર	ખસખસ	સાલેવડાં	ડોડિકાં	બાકલા
કેલા	પાન	મુરુકી	સુખાવડી	કુઠવડી	૧૦
૧મતીરાં	ફોફળ	પોલી	૫	૮	કઈરી
દાડિમ	૨	માંડા	કંકોડા	પૂરણ	ટીડસાં
દ્રાખ	જંબીર	માંડી			ચીભડાં
ખારિક	નારંગ	સીંધોડા	કર્મદા (?)		બા(?વા)લ
સાકુચી	ગુંદ	સાકુલી	કાકડી	સૂરણ	
ખાજલા	સેવ	સુહાલી	કારેલા	ખાંડમી	૧૧
લાડૂ	દહી	ટોઠા	૬	ખંડ	ભાજી
૩પાંડ	ગોક્ષીર	ધાણી	સાંગરી	વડાં	ડોડી
ખજૂર	ચારોલી	ચણા	કઈર		બોરુ
	જાંબૂ		બાઉલિયા(?)	૯	પીલુ

૧. સ્વોપજવૃત્તિ— આ કર્તાએ જાતે રચી છે. શ્રુતસાગરે આ વૃત્તિ—ટીકા રચ્યાનો જે ઉલ્લેખ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૮૮)માં છે તે બ્રાન્ત જણાય છે.

૨. ભોજ્યાદિનામગર્ભિત મહાવીર-જિન-સ્તવ— “કલ્યાણધામકરણ”થી શરૂ થતા અને ૧૮ પદોમાં રચાયેલા આ મહાવીરસ્વામીના સ્તવનના કર્તા કોઈ ‘માનતુંગ’ નામના મુનિ છે.

‘માનતુંગ’ નામના ત્રણ મુનિઓ થયા છે : (૧) ભક્તામર-સ્તોત્રના કર્તા, (૨) વિ. સં. ૧૨૬૦ના અરસામાં જયન્તીપ્રશ્નોત્તરસંગ્રહના પ્રણેતા અને (૩) વિ. સં. ૧૩૨૪માં સમરાદિત્ય-સંક્ષેપ રચનારા પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ જેમની કૃતિનું સંશોધન કર્યું છે તે. આ પૈકી કોઈએ કે પછી કાલાંતરે

૧. આ તેમ જ ૨, ૩ એમ ૧૧ સુધીનાં અંકો શ્લોકોને અંગેના છે.

૨. મતીરું એટલે ચીભડું.

૩. અત્ર ‘પ’ થી ‘ખ’ સમજવાનો છે. આથી પાંડ એટલે ખાંડ.

૪. ઘઉંની એક વાનગી કે જે “આયંબિલ”માં વપરાય છે.

૫. આને બદલે આમ અને લાંગ હોય તો ના નહિ.

૬. “જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ” ભા. ૨ પૃ. ૧-૨૫માં આ પ્રકાશિત છે. જુઓ પૃ. ૩૭૯ ટિ. ૨.

૭. આ કૃતિ ભક્તાસ્તોત્રત્રયની મારી આવૃત્તિમાં પૃ. ૨૪૦-૨૪૧માં છપાઈ છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૭૪૨માં લખાયેલી છે.

થયેલા અન્ય જ કોઈ મુનિએ આ કૃતિ રચી છે. આ કૃતિમાં ખાદ્યાદિ પદાર્થોનાં ગુજરાતી નામ ગૂંથી લેવાયાં છે. આ નામો શ્લોકદીઠ નીચે મુજબ છે :-

[૧]	[૨]	[૩]	[૪]	[૫]	[૬]	[૭]
૨ ^૧	પિહુલા	૭	ધી	ચીભડાં	સાંગરી	કઉઠ
ચાઉલ	*પાજાં	ચૂરિમા	૮	૧૧	કલિંગડા	બાઉલીઆ
૩	તિમોટાં	ગુલ	શાલિ	કસુંભિયા(?)	કોહલાં	૧૬
*પુડહડી	માઠા	ધી	દાલિ	ખાટા	૧૪	દૂધ
*અખોડ	^૨ સિંહકેસર	મિશ્રી	ધૃત	તૂરિઆ	ગુન્દ	દહીં
*દ્રાષ	લાડૂ	દહીંથરા	કેવડાં	જંબીર	જાદરીયા	કરંબક
સીંધોડાં	*પોડ	સાકુમી?	ઘારડાં	આંબહુલી	પોલી	ઘોલ
ખારિક	ધી	ગુંદવડા	સાલેવડ	૧૨	વેઢમી	૧૭
ચારોલી	સાંકુલી	કંસાર	ખાંડમી	તીંડૂરાં	તિલવટી	જાયફલ
૪	માંડી	ગુલ	પાપડ	ડોડિકા	પૂડા	એલચી
દાડિમ	મુરુકી	લાપસી	વડી	ભાજી	૧૫	લવિંગ
*પજૂાર	સુંહાલી	૮	પૂરણ	ડોડી	માંડા	તજ
કેલાં	૬	રાયણ	કેલા	મતીરાં	ખીર	તમાલપત્ર
સાકર	સાકર	આંબા	^૩ લાંગ	કોઠીબડાં	ધી	*ખયરસાર
નીમજાં	આંબિલ	કેલા	૧૦	કરેલાં	શ્રીખંડ	૧૮
ફલહુલી	દલ	સુરા	કરમદાં	કંકોડા	ખાખરાં	કસ્તૂરી
વરસોલા	સાટો	કાતલિયાં	કચંબરિ	આમલી	ધાણા	કર્પૂર
૫	દહિવડી	ખડબૂજાં	કઈરી	૧૩	સદવડા	પાન
સાતપુડી	ધેવ(બ)ર	ખાંડ	પત્રવેલી	કાયરી	નારિંગ	બીડાં
			લીંબુ			સોપારી

P. ૩૮૩

૧. આ અંક શ્લોકના સમજવા.

* આ ચિહ્નથી અંકિત શબ્દગત 'ય' થી 'ખ' સમજવાનો છે.

૨. આ એક પ્રકારના લાડુનું નામ છે. વર્ણકસમુચ્ચય (ભા. ૧, પૃ. ૧૮૫ ટિ. ૧)માં આને અંગે નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખ છે :-

“ચડસદ્ધિકુસુમરસો અદ્ધારસરાજદવ્વસંજોગો ।
સોલસગન્ધદવ્વા ધબોયે સિદ્ધહકેસરાયે ॥”

૩. અન્ય રીતે વિચારતાં.

૪. આથી 'કાથો' અર્થવાળો 'ખેરસાર' અભિપ્રેત હશે.

અંતમાં એ નોંધીશ કે પ્રસ્તુત સ્તવનના દ્વિતીય પદના ઉત્તરાર્ધમાં નિમ્નલિખિત ગુજરાતી શબ્દો અને નવમામાં ‘પાપડ’નું સ્મરણ કરાવનાર ‘પાપડે’ છે :—

આડણી, પાટ, થાળ અને ભાણાં (‘ભાણું’નું બહુવચન)

P. ૩૮૫

‘ભોજયનામગર્ભિત જિનસ્તુતિ— આ એક પદની અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિનો પ્રારંભ “ઘાત્યાઘે વરલાપસીમ”થી થાય છે. એમાં ઘેવ(બ)ર, લાપસી, ઘેસ, કૂરુ, દાલિ, દલ, ધી, રાયિતું, વડાં, દોડા, સાકર અને દૂધુ (?) એમ વિવિધ ખાદ્ય પદાર્થનાં ગુજરાતી નામો છે. આને અંગેનું સંપૂર્ણ પદ નીચે મુજબ છે :—

૧. “ઘાત્યાઘે વરલાપસીમ ! રમતે શ્રીસ્તવદગુણૌધે સદા

સદ્ધનૈરધિકૂરુદાલિરુદલિઙ્ઘીયુઃ સુખં ત્વજ્જુષઃ ।

ચેતઃસૂરરાયિતું સદવડાંદોડા રુચિં ત્વદ્રુચા

ક્ષમાહિંસાકરદૂધુરીણ ! ભવતઃ શ્લોકે રસોઽયિ પ્રભો !” ॥૧ ॥

૨. અવચૂરિ— આ કોઈકે રચી છે.

૩. જિનપતિ-સ્તુતિ— “રચિતકરપુટ”થી શરૂ થતી આ અજ્ઞાતકર્તૃક સ્તુતિ જિનેશ્વરના ગુણગાનરૂપ હોવા ઉપરાંત વૈદ્યક-શાસ્ત્રને અંગે પણ કેટલીક માહિતી પૂરી પાડે છે.

P. ૩૮૬

૪. સ્તંભન-પાર્શ્વજિન-સ્તવન— આ પૂર્ણકલશગણિએ ઔષધો અને સાથે સાથે મંત્ર પર પ્રકાશ પાડનારું ૩૭ પદમાં રચ્યું છે. એમાં ૩૬ પદો અપભ્રંશમાં અને ૩૭મું સંસ્કૃતમાં છે.

૫. વૃત્તિ અને વાર્તિક— પ્રસ્તુત સ્તવન ઉપર સ્વોપજ વૃત્તિ અને ગુજરાતીમાં વાર્તિક છે. એ બંને પ્રકાશિત છે.^૧

૧. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની મારી સંસ્કૃત ભૂમિકા (પૃ. ૨૦-૨૧)માં આ અવચૂરિ સહિત છપાવાઈ છે.

૨. આનો પદચ્છેદાત્મક અન્વય હું નીચે પ્રમાણે સૂચવું છું :—

અયિ પ્રભો ! વર-લાપ-સીમ ! ક્ષમા-હિંસાકર-દૂ ધુરીણ ! ઘાત્ય-અઘે ત્વદ-ગુણૌધે સદા શ્રીઃ રમતે । સદ્-દાનૈઃ અધિ-કુ ડરુ-દ આલિઃ ડદલિઙ્ઘિ । ત્વજ્જુષઃ સુખં ઈયુઃ । સદ્-અબલા-દોલા અયિતું ચેતઃ-સૂઃ ત્વદ્-રુચા ભવતઃ શ્લોકે રસઃ (અભૂત) । રુચિં અરર ।

૩. આ સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકાની ઉપર્યુક્ત ભૂમિકામાં છપાવાઈ છે. જુઓ ઉપરનું ટિ. ૧.

૪. આ સ્તુતિના શ્લો. ૨ ને ૪ ઉપર્યુક્ત ભૂમિકા (પૃ. ૨૧)માં અપાયા છે. આ સ્તુતિમાં એકંદર કેટલા શ્લોક છે એ જાણવું બાકી રહે છે.

૫. આ કૃતિનો સ્તંભનક-પાર્શ્વ-સ્તુતિના નામથી પરિચય મેં D C G C M (Vol XIX, sec. 1, pt. 2, pp. 193-194) માં આપ્યો છે. સાથે સાથે એના સ્વોપજ ટિપ્પણ માટે પણ મેં તેમ કર્યું છે.

૬. આ સ્તવન સ્વોપજ વૃત્તિ અને ગુજરાતી વાર્તિક સહિત જૈનસ્તોત્ર સન્દોહ (ભા. ૨, પૃ. ૫૦-૬૯)માં છપાવાયું છે.

૭. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

‘દેલવાડા-મંડન’ આદિનાથ-સ્તવન ()— આ શુભસુન્દરસૂરિના શિષ્યે ઔષધ, યંત્ર, તંત્ર અને મંત્રની માહિતી પૂરી પાડનારું ૨૫ પદ્યમાં રચ્યું છે. આનાં પ્રથમ અને અંતિમ એ બે પદ્યો મેં સ્તુતિચતુર્વિંશતિકાની મારી ભૂમિકા (પૃ. ૧૧)માં આપ્યાં છે.

જિનસ્તોત્રરત્નકોશ, જિનસ્તોત્રમહાદ્વદ કિંવા રત્નકોશ (લ. વિ. સં. ૧૪૮૫)— આના કર્તા ‘સહસ્રાવધાની’ મુનિસુન્દરસૂરિ છે. આ કૃતિમાં એક કરતાં વધારે પ્રસ્તાવ હોવા જોઈએ. હજી સુધી તો એક જ ‘પ્રસ્તાવ મળી આવ્યો છે. એમાં ૨૩ સ્તોત્રો છે અને એમાં પદ્યોની કુલ સંખ્યા ૬૧૭ની છે. આ પૈકી બીજું અને ત્રીજું સ્તોત્ર વિ. સં. ૧૪૭૬માં રચાયાં છે. ૧૮મું સ્તોત્ર સીમંધરસ્વામીને અંગે છે.’

P. ૩૮૭

‘સૂરિ-મંત્ર-સ્તોત્ર’ (લ. વિ. સં. ૧૪૮૫)— આના કર્તા ઉપર્યુક્ત મુનિસુન્દરસૂરિ છે. એમણે આ સ્તોત્રો દ્વારા ‘સૂરિ’ મંત્રની પુષ્કળ પ્રશંસા કરી છે અને એનો તીર્થંકર, તીર્થ, ગૌતમ ઇત્યાદિ રૂપે નિર્દેશ કર્યો છે. આ સ્તોત્રમાં એમણે કહ્યું છે કે વર્ધમાનના અર્થાત્ મહાવીરસ્વામીના નિર્દેશથી— એમની સૂચના અનુસાર ગૌતમ ગણધરે આ સૂરિમંત્ર રચ્યો.

સિદ્ધાન્તાગમસ્તવ (શ્લો. ૪૫)માં ‘આચાર્ય’—મંત્રને એટલે કે ‘સૂરિ’ મંત્રને નમસ્કાર કરાયો છે. જુઓ પૃ. ૩૬૭.

‘સૂરિ-મંત્ર-સ્તોત્ર’— આ લઘુશાન્તિસ્તવના કર્તા માનદેવસૂરિએ રચ્યું છે પણ એ પાઈયમાં છે.

‘યુષ્મદસ્મદષ્ટાદશસ્તવી’ (લ. વિ. સં. ૧૪૮૦)— આના કર્તા દેવસુન્દરસૂરિના શિષ્ય સોમસુન્દરસૂરિ છે. એમણે કલ્યાન્તર્વાચ્ય, ‘કલ્યાણક-સ્તવ’, ‘યતિજીતકલ્પ અને ‘રત્નકોશ રચ્યાં છે. વળી એમણે નિમ્નલિખિત કૃતિઓ ઉપર સંસ્કૃતમાં અવયૂર્ણિ રચી છે :—

આઉરપચ્યક્રખાણ, ચઉસરણ, ચેઈયવન્દણભાસ, પચ્યક્રખાણભાસ અને વન્દણગભાસ.

P. ૩૮૮

આ ઉપરાંત એમણે ગુજરાતીમાં આરાધનારાસ, નેમિનાથ નવરસફાગ અને સ્થુલિભદ્રફાગ રચ્યાં છે. વિશેષમાં એમણે નીચે મુજબની કૃતિ ઉપર ગુજરાતીમાં એકેક બાલાવબોધ રચ્યો છે :—

આરાહણપડાયા, ઉવએસમાલા, નવતત્ત, ભક્તામર-સ્તોત્ર, યોગશાસ્ત્ર, સક્રિસયગ અને સડાવસ્સય.”

સોમસુન્દરસૂરિની પ્રસ્તુત કૃતિના યુષ્મદ્ચબ્દ-નવસ્તવી અને અસ્મદ્ચબ્દ-નવસ્તવી એમ બે વિભાગ પડે છે. એ બેનો અષ્ટાદશસ્તવી તરીકે ભેગો ઉલ્લેખ કરાય છે. પ્રથમ વિભાગમાં ‘યુષ્મદ્’

૧. આ પ્રસ્તાવ જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ (ભા.૨ પૃ. ૪૩-૧૨૭૭માં અને જિ. આ ટ્ર. તરફથી છપાયો છે.

૨. વિશેષ માટે જુઓ ઉપદેશરત્નાકરની મારી ગુજરાતી ભૂમિકા (પૃ. ૭૪-૭૬)

૩. આના શ્લો. ૨ અને ૭ શ્રીભૈરવ-પદ્યાવતીકલ્પના અંગ્રેજી ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૧૬૧)માં ઉદ્ધૃત કરાયા છે.

૪. આ ઉપર્યુક્ત ઉપોદ્ધાતમાં પ્રથમ પરિશિષ્ટ તરીકે અપાયું છે.

૫. આ કૃતિ જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ (ભા. ૧, પૃ. ૧-૧૬)માં છપાવાઈ છે.

૬-૮. શું આ ત્રણે સંસ્કૃત કૃતિ છે ?

૯. જુઓ D C G C M (Vol XIX, sec. 1, pt. 1.p. 32)

શબ્દનાં અને બીજા વિભાગમાં ‘અસ્મદ્’ શબ્દનાં ત્રેસઠ ત્રેસઠ રૂપો અપાયાં છે. પ્રથમ નવસ્તવીમાં છઠ્ઠો સ્તવ બે રીતે રજૂ કરાયો છે. તેમ છતાં એ બેને એક સ્તવ ગણી ‘નવસ્તવી’ એવો વ્યવહાર કરાય છે. એમાં પ્રથમ સ્તવમાં પાર્શ્વનાથની, બીજામાં અજિતનાથ અને શાન્તિનાથ એ બેની, ચોથામાં ઋષભદેવની, પાંચમામાં પાર્શ્વનાથ અને સુપાર્શ્વનાથ એ બેની, સાતમામાં નેમિનાથની અને આઠમામાં સીમન્થરસ્વામી અને યુગન્થરસ્વામીની સ્તુતિ કરાઈ છે, જ્યારે બાકીના સ્તવો ‘સાધારણજિનસ્તવ’ છે.

બીજી નવસ્તવીમાં પ્રથમ સ્તવ અમુક જ તીર્થંકરની સ્તુતિરૂપ નથી. ત્રીજો સ્તવ મહાવીરસ્વામીની, ચોથો ઋષભદેવની અને પાંચમો ઋષભદેવ અને મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિરૂપ છે. બીજો અને છઠ્ઠો સાધારણજિનસ્તવ છે. સાતમો સ્તવ તો ઋષભદેવ, મહાવીરસ્વામી, ચન્દ્રાનન અને વારિષેણ નામના ચાર શાશ્વત જિનોને અંગેનો છે.

અવચૂર્ણિ— ઉર્ધ્વયુક્ત અષ્ટાદશસ્તવીનું સંશોધન કરનાર સોમદેવગણિએ ‘વિ. સં. ૧૪૯૭માં આ સમગ્ર કૃતિની અવચૂર્ણિ રચી છે. એઓ સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય થાય છે.

[નન્દનવનકલ્પતરુ પ્ર. જૈન ગ્રન્થ પ્ર. સમિતિ ખંભાત. સં. ૨૦૫૫થી આના અંકો બહારપડતા રહે છે. આમાં સંસ્કૃતમાં વિવિધ લેખો-કાવ્યો વ. હોય છે.

અનુસંધાન— આના ૨૫ જેટલા અંકો પ્રગટ થયા છે. આમાં નાની અપ્રગટ કૃતિઓ અને પરિચય વ. હોય છે.

તાત્ત્વિકપ્રશ્નોત્તરાણિ— આ. સાગરાનંદસૂરિ પ્ર. પાનાચંદ્રમદ્રાસી સૂરત ૨૦૧૪

સ્તોત્રરાસસંહિતા— સિદ્ધરાજ જૈન કલકત્તા ઇ.સ. ૧૯૮૬. સંક. લલિતપ્રભસાગર.

ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તુતિસંગ્રહ— પ્ર. ગૂર્જરગ્રંથકાર્યા. અમદા. ૨૦૧૨

છાણીશતક— આ. વીરસેનસૂરિ. પ્ર.લ.જૈ.સા. છાણી ૨૦૬૬

જિનગુણ સ્તવના— કલ્પયશવિ. પ્ર.કલ્પેશ શાહ અમદા. ૨૦૩૮

જિનમૂર્તિપૂજાસાદશતકમ્— આ. સુશીલસૂરિ. સુશીલ સા. પ્ર. સ. જોધપુર ૨૦૫૦ હિંદી અનુવાદ સાથ.

જૈનસ્વાધ્યાયસુભાષિતમાલા પ્ર. સમ્યગ્જ્ઞાન પ્ર.મં. જયપુર સં. ૨૦૨૮

આગમોદ્ધારકકૃતિસંદોહ પ્ર. આગમોદ્ધારક જૈન ગ્રંથમાળા સં. ૨૦૨૦

જૈનરાજતરંગિણી— શ્રીવર હિંદીસાથે પ્ર. ચૌખંબા અમરભારતી પ્ર.વારાણસી ૨૦૩૦

જ્ઞાનચતુર્વિંશતિકા સ્વોપજ અવચૂરિ સાથે કર્તા નરચન્દ્રોપાધ્યાય સં. આર્યેન્દ્ર શર્મા. પ્ર. “ઉસ્માનિયા વિશ્વવિદ્યાલય” હૈદરાબાદ ઇ.સ. ૧૯૫૬

જ્ઞાનસાર પ્ર. ભદ્રંકરોદયાટીકા સાથે પ્ર. શ્રે.મૂ.પૂ.સંઘ મદ્રાસ સં. ૨૦૨૦]

[સોમસુન્દરસૂરિકૃત શાન્તિજિનસ્તવન (છ ભાષામાં) “જૈન સ્તોત્રકા સમીક્ષાત્મક અધ્યયન”માં છપાયો છે.]

૧. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૧૯)માં મૂળ કૃતિના રચનાસમય તરીકે આનો જે નિર્દેશ છે તે ભ્રાંત છે.

(ઋ) સ્તુતિ-સ્તોત્રો (ચાલુ)

^૧નવખંડપાર્શ્વસ્તવ (લ.વિ. સં. ૧૪૮૦)— આના કર્તા ત્રિસન્ધાન-સ્તોત્ર વગેરેના પ્રણેતા રત્નશેખરસૂરિ છે. એઓ સોમસુન્દરસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમણે આ આઠ પદ્યોના સ્તવમાં ઘોઘાના ‘નવખંડ’- પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરી છે. એમણે આનાં પહેલાં સાત પદ્યોના પ્રત્યેક ચરણમાં ‘નવખંડ’ શબ્દગુચ્છ વાપર્યો છે અને એના ભિન્ન ભિન્ન રીતે સંદર્ભ અનુસાર અર્થો કર્યા છે. આમ આ ^૨‘જય વૃષભ’ સ્તોત્રનું સ્મરણ કરાવે છે.

અવચૂરિ— આ કોઈકે રચી છે અને એ [‘જૈ. સ્તો. સ.’ પૃ. ૬૯-૭૦માં] પ્રકાશિત છે.^૩

^૪નવગ્રહસ્તવગર્ભ પાર્શ્વસ્તવ (લ. વિ. સં. ૧૪૮૦)— આના કર્તા ઉપર્યુક્ત રત્નશેખરસૂરિ છે. આમાં દસ પદ્યો છે અને એમાં સૂર્ય વગેરે નવ ગ્રહોનો શ્લેષાત્મક ઉલ્લેખ છે.

અવચૂરિ— આ કોઈકની રચના છે અને [જૈ. સ્તો. સ. પૃ. ૭૧-૭૨માં] એ છપાવાઈ છે.^૫

^૬મહિમ્નઃસ્તોત્ર યાને ઋષભ-મહિમ્નઃસ્તોત્ર (લ. વિ. સં. ૧૫૦૦)— આ ૩૮ પદ્યની કૃતિ રત્નશેખરસૂરિએ રચી છે. ૩૮મા પદ્યમાં વિશાલરાજનો ઉલ્લેખ છે. એ જોતાં આ રત્નશેખરસૂરિ ‘તપા’ ગચ્છના હશે. જો એમ જ હોય તો એઓ વિ. સં. ૧૪૮૬માં સૂરિ બન્યા હતા.

P. ૩૯૧

સમાનનામક કૃતિઓ— જયચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય સત્યશેખરગણિએ મહિમ્નઃસ્તોત્ર રચ્યું છે. એ સ્વોપજ અવચૂરિથી અલંકૃત છે.

‘લોકા’ ગચ્છના રઘુનાથે પણ ^૭મહિમ્નઃસ્તોત્ર ૪૦ પદ્યમાં વિ. સં. ૧૮૫૭માં રચ્યું છે. એમાં પાર્શ્વનાથનો મહિમા વર્ણવાયો હોવાથી એને પાર્શ્વ-મહિમ્નઃસ્તોત્ર પણ કહે છે.

^૮નમસ્કાર-માહાત્મ્ય (? વિક્રમની પંદરમી સદી)— આના કર્તા સિદ્ધસેનસૂરિ છે. પ્રસ્તુત કૃતિમાં આઠ પ્રકાશ છે અને કુલે ૨૧૬ પદ્યો છે. એના અંતમાં કહ્યું છે કે ‘સરસ્વતી’ નદિને કિનારે સિદ્ધપુર-પાટણમાં સિદ્ધસેનસૂરિએ સિદ્ધચક્રનું માહાત્મ્ય ગાયું છે.

૧. આ જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૬૯-૭૦)માં અવચૂરિ સહિત છપાયું છે

૨. જુઓ પૃ. ૩૬૨

૩. જુઓ ટિ. ૧

૪. આ જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય (પૃ. ૭૧-૭૨)માં અવચૂરિ સહિત પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૫. જુઓ ટિ. ૪.

૬. આ ઈ. સ. ૧૮૭૬માં પ્રકાશિત પ્ર. ૨. (ભા. ૨, પૃ. ૧-૩)માં છપાવાયું છે. વળી આ સ્તોત્ર અનુવાદ

સહિત જૈન સ્તોત્ર તથા સ્તવન-સંગ્રહમાં ઈ. સ. ૧૯૦૭માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

૭. આ બનારસથી રામચન્દ્રની વિ. સં. ૧૯૩૫માં રચાયેલી ટીકા સહિત ઈ. સ. ૧૯૮૦માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૮. આ કૃતિ “જૈ. ઘ. પ્ર. સ.” તરફથી કૂર્માપુત્રચરિત્ર સહિત વિ. સં. ૧૯૭૬માં છપાવાઈ છે. હીરાલાલ

હંસરાજ તરફથી પ્રસ્તુત કૃતિ ઈ. સ. ૧૯૧૧માં છપાવાઈ હતી.

P. ૩૯૨

પ્રથમ પ્રકાશના શ્લો. ૧૨-૧૬, ૧૮ અને ૨૦ ના પ્રારંભના પ્રથમ અક્ષરો મળીને “નમો અરિહંતાણ” થાય છે. એવી રીતે પ્ર. ૨-૫માં નવકારમંત્રના આ પછીનાં ચાર પદોને અનુક્રમે સ્થાન અપાયું છે. આ કૃતિ પાંચ પરમેષ્ઠીઓનો તેમ જ એમને કરાતા નમસ્કારનો મહિમા વર્ણવે છે.

ભાષાન્તર— આ કૃતિનું ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર થયેલું છે અને એ મહા. નવ. (પૃ. ૧-૧૮)માં છપાયું છે.^૧

માયાવી ચોરસોથી અલંકૃત સ્તોત્રો

કેટલાક જૈન ગ્રંથકારોએ ‘માયાવી ચોરસો’ (‘magic squares’) રૂપ યંત્રોથી વિભૂષિત સ્તોત્રો રચ્યાં છે. એ પૈકી સંસ્કૃત સ્તોત્રોની બાબત હું હાથ ધરું છું.

P. ૩૯૩

‘સપ્તતિ-શત-જિનપતિ-સંસ્તવન’ (? વિક્રમની પંદરમી સદી)— આનન્દોલ્લાસનથી શરૂ થતા આ સંસ્તવનના કર્તા હરિભદ્ર નામના કોઈ મુનિ છે. એમણે આ સ્તોત્ર ૧૫ પદોમાં રચ્યું છે અને એ દ્વારા ૧૭૦ જિનેશ્વરોની સ્તુતિ કરી છે. એનાં નવમા અને દસમા પદમાં યંત્રની વિધિ દર્શાવાઈ છે^૨ જ્યારે ૧૧મામાં નીચે મુજબના બીજાક્ષરોના જાપથી, ગુસ્સે થયેલો રાજા શાન્ત થાય છે એમ કહ્યું છે :—

૧. મુનિશ્રી કમ્પ્તિવિજયજીએ કરેલો સંક્ષિપ્ત ગુજરાતી ભાવાનુવાદ મૂળ કૃતિ સહિત “કેસરબાઈ જૈન જ્ઞાનમંદિર” તરફથી પાટણથી વિ. સં. ૨૦૦૪માં છપાવાયો છે.

૨. આ સંબંધી મારો લેખ નામે “માયાવી ચોરસો અને જૈન સ્તોત્રો” “જૈન”ના તા. ૧-૧-’૩૩ અને ૮-૧-’૩૩ના અંકોમાં છપાયો છે.

૩. આને અંગેનો મારો લેખ “A Note on Jaina Hymns and Magic Squares” “Indian Historical Quarterly” (Vol. X, No. 1)માં પ્રસિદ્ધ થયેલો છે.

૪. આ કૃતિ મહા. નવ. (પૃ. ૨૬૧-૨૬૨)માં ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. અહીં એનો તિજયપદ્ધતિયોત્તના ‘દ્વિતીય યંત્ર વિધિ’ તરીકે ઉલ્લેખ છે.

૫. એના ઉપરથી નીચે મુજબનો ૧૭૦નો ‘સર્વતોભદ્ર’ યંત્ર બને છે :—

૨	૭	૭૭	૮૪
૮૧	૮૦	૬	૩
૮	૧	૮૩	૭૮
૭૯	૮૨	૪	૫

“हरहुंहः सरसुंसः ॐ क्लीं ह्रीं हुं फट् स्वाहा”

ભાષાન્તર- આ સંસ્કૃત સંસ્તાવનનું ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર [મહા.નવ. પૃ. ૨૬૧-૨૬૨માં] છપાયેલું છે.

‘પંચષષ્ટિયન્ત્રગર્ભિત ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર ()- આ જયતિલક્ષ્મીના કોઈ શિષ્યે (? શિવનિધાને) આઠ પદ્યોમાં ‘અનુષ્ટુભ્’માં પાંસઠિયા યન્ત્રથી ગર્ભિત અને ઋષભદેવાદિ ચોવીસ તીર્થકરોની સ્તુતિરૂપ કૃતિ રચી છે. એનો પ્રારંભ “આદૌ નૈમિજિનં નૌમિ”થી કરાયો છે. પહેલાં પાંચે પદ્યો ચોવીસ તીર્થકરોનાં નામ રજૂ કરે છે. પછીનાં બે પદ્યો આ સ્તોત્રનો પ્રભાવ દર્શાવે છે. અંતિમ- આઠમું પદ્ય કર્તાના ગુરુનું નામ જણાવે છે.

P. ૩૯૪

‘મહાસર્વતોભદ્ર’ યન્ત્ર- આ સ્તોત્રગત આ યન્ત્ર નીચે મુજબ છે :-

૨૨	૩	૯	૧૫	૧૬
૧૪	૨૦	૨૧	૨	૮
૧	૭	૧૩	૧૮	૨૫
૧૮	૨૪	૫	૬	૧૨
૧૦	૧૧	૧૭	૨૩	૪

આ ૨૫ ખાનામાં ૧ થી ૨૫ સુધીના અંકો છે. આ અંકોનો ઊભી લીટીઓમાં, આડી લીટીઓમાં ઈત્યાદિ ૧૭૨ પ્રકારે સરવાળો કરતાં જવાબ ૬૫ આવે છે. આથી આને સંસ્કૃતમાં ‘પંચષષ્ટિયન્ત્ર’ અને ગુજરાતીમાં ‘પાંસઠિયો’ યન્ત્ર કહે છે.

૧. આ કૃતિ વિવિધ સ્થળેથી પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. દા. ત. “મુ. ક. જૈ. મો. મા”માં પ્રકાશિત ઋષિમંડલસ્તોત્રના અંતમાં-પૃ. ૬૭ માં આ અપાઈ છે. એ “લોગસ્સસૂત્ર સ્વાધ્યાય” નામના પુસ્તક (પૃ. ૯૨)માં “જૈન સાહિત્ય વિકાસ મંડળ” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૬૫માં છપાવાઈ છે.

૨. આ યન્ત્રમાં ૭૨ પ્રકારે (૬૫ એવો) એક જ સરવાળો આવે છે. એથી ઓછા ઓછા પ્રકારે આવનારાં યન્ત્રોનાં નામ સર્વતોભદ્ર, અતિભવ્ય, ભવ્ય ઈત્યાદિ છે.

૩. ૧ થી ૨૪ અંકો ઋષભદેવાદિ ૨૪ તીર્થકરોને અંગેના છે જ્યારે ૨૫નો અંક મલ્લિનાથના દેહના પચ્ચીસ ધનુષ્યના માપનો ઘોતક છે.

૪. આ બધા પ્રકારોનું આલેખન લો. સ્વા. (પૃ. ૧૦૪-૧૦૯)માં જોવાય છે.

P. ૩૯૫

અનુવાદ— ધર્મસિંહે સાત પદોમાં ગુજરાતીમાં રચેલું અને “શ્રીનેમીશ્વર સંભવ શામ”થી શરૂ થતું ‘સ્તોત્ર અનુવાદની ગરજ સારે છે.

“પંચષષ્ટિયન્ત્રગર્ભિત” ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર (૩. વિક્રમની ૧૫મી સદી)— આ અજ્ઞાતકર્તૃક સ્તોત્રનો ઉલ્લેખ વાચનાચાર્ય શીલસિંહે ‘કોટ્ટગચિન્તામણિની સ્વોપજ ટીકામાં કરી એના ‘અનુષ્ટુભ’માં રચાયેલાં ત્રણ પદો રજૂ કર્યા છે. એનો પ્રારંભ “શ્રિયેઽસ્તુ શીતલઃ શ્રેયાન્”થી કરાયો છે. એ ‘મહાસર્વતોભદ્ર’ યંત્રથી વિભૂષિત છે.

‘પંચષષ્ટિયન્ત્રગર્ભિત’ ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર (૩. વિક્રમની ૧૬મી સદી)— આ કોટ્ટગચિન્તામણિના કર્તા શીલસિંહની રચના હોવાનું મનાય છે.

P. ૩૯૬

એ એમના આ ગ્રંથમાં મળે છે. એમાં ‘અનુષ્ટુભ’માં ત્રણ પદો છે. એની શરૂઆત “સુવિધિં ધર્મશાન્તી ચ”થી કરાઈ છે. એના દ્વિતીય પદમાં ‘તીર્થેશ’ શબ્દ છે. એ રપના અંકો ઘોતક છે. આ સ્તોત્ર ‘સર્વતોભદ્ર’ યન્ત્રથી અલંકૃત છે, એ નીચે મુજબ છે :-

૮	૧૫	૧૬	૨૨	૩
૨૧	૨	૮	૧૪	૨૦
૧૩	૧૮	૨૫	૧	૭
૫	૬	૧૨	૧૮	૨૪
૧૭	૨૩	૪	૧૦	૧૧

૧. આ લો. સ્વા. (પૃ. ૮૪)માં તેમ જ એ પૂર્વે અન્યત્ર છપાયું છે.

૨. આ કૃતિ યંત્ર સહિત લો. સ્વા.માં પૃ. ૮૮માં અપાઈ છે.

૩. એઓ ‘આગમ’ ગચ્છના વૈક્રમીય પંદરમાં શતકના જયાનન્દસૂરિના શિષ્ય દેવરત્નસૂરિના શિષ્ય થાય છે. આ દેવરત્નસૂરિએ પાંચેક વર્ષની વયે પોતાના માતૃપિતા સાથે વિ. સં. ૧૪૬૭માં દીક્ષા લીધી હતી. એઓ વિ. સં. ૧૪૮૩માં સૂરિ બન્યા હતા. જુઓ જૈ. ગુ. ક. (ભા. ૩, ખંડ ૨, પૃ. ૨૨૩૧-૨૨૩૨)

૪. આ જ્યોતિષનો ગ્રંથ છે. એની તેમ જ એની સ્વોપજ ટીકાની એકેક હાથપોથી ભાં. પ્રા. સં. મં. માં છે.

૫. આ યન્ત્ર પૃ. ૨૪૧માં આપેલા યન્ત્રગત પંક્તિઓને નીચેથી ઉપર વાંચતા ઉદ્ભવે છે. આઘ પંક્તિમાં ૧૦, ૧૧, ૧૭, ૨૩ અને ૪ અંકો છે.

૬. આ જ ગ્રંથમાં “વન્દે સમ્ભવનેમિસન્તિભગવં” થી શરૂ થતું અને ‘સર્વતોભદ્ર’ યન્ત્રથી વિભૂષિત પદ પણ આ જ શીલસિંહની રચના હોય તો ના નહિ. આ પાઈય પદ યંત્ર સહિત લો. સ્વા. (પૃ. ૧૦૦)માં અપાયું છે. આમાં “તિત્થપ્પહું”થી રપનો અંક અભિપ્રેત છે.

૭. આ ત્રણે પદો યન્ત્ર સહિત લો. સ્વા. (પૃ. ૮૮)માં અપાયાં છે.

‘ચતુર્થયન્ત્રગર્ભિત પંચષષ્ટિસ્તોત્ર’ ()— આ વિજયલક્ષ્મીસૂરિએ ૧૧ પદોમાં ‘શાર્દૂલવિકીરિત’ છંદમાં રચેલું અને ચાર પાંસઠિયાં ‘યંત્રોથી વિભૂષિત છે. આના શ્લો. ૧-૨, ૩-૪, ૫-૬ અને ૭-૮ એકેક યંત્ર પૂરું પાડે છે જ્યારે અંતિમ ત્રણ પદો યન્ત્રનો મહિમા ઇત્યાદિ દર્શાવે છે. આઠ પદનો પ્રારંભ ‘શાન્તિં ધર્મજિનં’થી કરાયો છે.

P. ૩૯૭

‘પંચષષ્ટિયન્ત્રગર્ભિત’ ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર ()— આ મુનિ ને (? જૈ)ત્રસિંહે ચાર પદમાં શાર્દૂલવિકીરિત છંદમાં રચેલું સ્તોત્ર છે.. એ ‘‘વન્દે ધર્મજિનં સદા સુખકરં’’થી શરૂ થાય છે. આ પાંસઠિયાં ‘યન્ત્રથી અલંકૃત છે.

‘પાર્શ્વજિનસ્તવ (લ. વિ. સં. ૧૫૦૫)— આ ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનભદ્રસૂરિના શિષ્ય સિદ્ધાન્તરુચિની સત્તર પદોની રચના છે. એ દ્વારા ‘જયરાજ’ પુરના અર્થાત્ જીરાપુરીના પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરાઈ છે. એમાં આઠ અને અંતિમ બે પદોને બાદ કરતાં બાકીનાં પદો કોઈ ને કોઈ જાતના ‘ગૂઢ’ ચિત્રથી અલંકૃત છે. કર્તુ-ગૂઢથી માંડીને સંબોધન-ગૂઢ સુધીનાં આઠ પદોથી આ જાતની ચમત્કૃતિની શરૂઆત કરાઈ છે. ત્યાર બાદ ક્રિયા-ગૂઢ, પાદ-ગૂઢ, દ્વિપાદ-ગૂઢ અને શ્લોક-ગૂઢથી વિભૂષિત એકેક પદ છે.

P. ૩૯૮

આ સિદ્ધાન્તરુચિએ એમના શિષ્ય ‘સાધુસોમના કથન મુજબ ‘જીરાપલ્લી’ પાર્શ્વનાથ પાસેથી પ્રસાદ મેળવ્યો હતો અને એમણે માંડવગઢના ગ્યાસદીનસાહની સભામાં વાદીઓને પરાસ્ત કર્યા હતા. એમના બીજા બે શિષ્યોનાં નામ ‘વિજયસોમ અને અભયસોમ છે.

૧. આ કૃતિનાં અગિયારે પદો લો. સ્વા.માં ચાર કટકે છપાયાં છે. જેમકે પૃ. ૧૦૧માં શ્લો. ૧-૨, પૃ. ૯૭માં શ્લો ૩-૪, પૃ. ૧૦૨માં શ્લો. ૫-૬ અને પૃ. ૯૩માં શ્લો. ૭-૧૧. શ્લો. ૭ અને ૮ ખંડિત છે. તેમાં આ પદોને લગતાં યંત્રો અનુક્રમે પૃ. ૧૦૧, ૯૫, ૧૦૨ અને ૯૧માં અપાયાં છે. પૃ. ૧૦૧ ગત યંત્ર મહાસર્વતોભદ્ર વગેરે પ્રકારો પૈકી કયા પ્રકારનું છે તે જાણવું બાકી રહે છે. પૃ. ૧૦૧ ગત યંત્ર માટે પણ એમ જ છે. બાકીનાં બે યંત્રો તો ‘મહાસર્વતોભદ્ર’ છે.

૨. આ યંત્રો લો. સ્વા. માં છપાયેલાં છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

૩. આ સ્તોત્ર લો. સ્વા. (પૃ. ૯૬)માં અપાયું છે. જ્યારે એને અંગેનો ‘મહાસર્વતોભદ્ર’ યંત્ર પૃ. ૯૫ માં અપાયેલ છે. આ પૂર્વે આ સ્તોત્ર યંત્ર સહિત ‘‘મુ. ક. જૈ. મો.’’મા વિ. સં. ૨૦૧૨માં પ્રકાશિત ઋષિમંડલસ્તોત્રમાં પૃ. ૬૬માં છપાયું હતું. એમાં કર્તા તરીકે ‘‘સિંહકવિ’’નો ઉલ્લેખ છે તે ખોટો છે. વિશેષમાં એમાં ‘‘નેત્ર(ત?)સિંહ’’ એવો પાઠ અંતિમ પદમાં અપાયો છે તો શું કૌંસગત સૂચન સમુચિત છે ?

૪. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ ૩.

૫. આ સ્તવ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨, પૃ. ૧૪૦-૧૪૨)માં છપાયો છે.

૬ ‘‘ગૂઢ ચિત્ર’’ને અંગેનો મારો લેખ નામે ‘‘Gudha-citra etc. in Sanskrit and Prakrit Poerty’’ ઇ. સ. ૧૯૫૭માં ગુજરાત યુનિવર્સિટીના સામાયિક નામે ‘‘વિદ્યા’’ (humanity number)માં છપાયો છે.

૭. એમણે પુષ્પમાલા ઉપર વિ. સં. ૧૫૧૨માં અમદાવાદમાં વૃત્તિ રચી હતી.

૮. એમણે માંડવગઢના કવિ મંડન શ્રેષ્ઠીની સહાયતાથી ગ્રંથો લખાવ્યા હતા.

P. ૩૯૯

‘ચન્દ્રપ્રભસ્વામિસ્તવન (ઉ. વિ. ૧૫૧૨)– આ દસ પદ્યની કૃતિના કર્તા રત્નસિંહસૂરિના શિષ્ય ઉદયમાણિક્યગણિ છે. એ દ્વારા ચન્દ્રપ્રભસ્વામીની સ્તુતિ કરાઈ છે. આ કૃતિની વિશેષતા એ છે કે એ જે ચિત્ર-અલંકારથી અલંકૃત છે. એ આઠ મંગલરૂપ છે. પહેલાં સાત પદ્યો નિમ્નલિખિત મંગલ-બંધથી વિભૂષિત છે :-

દર્પણ, ભદ્રાસન, શરાવ-સંપુટ, મત્સ્ય-યુગલ, કલશ, (ગુરુનામ-ગર્ભિત) સ્વસ્તિક અને શ્રીવત્સ.

છેલ્લાં બે પદ્યો ‘નન્દાવર્ત’ નામના મંગલ-બંધથી વિભૂષિત છે. આ પ્રમાણેના બંધોનાં ઉદાહરણરૂપ અન્ય કોઈ પ્રાચીન કૃતિ મળતી હોય એમ જાણવામાં નથી. દસમા પદ્યના અંતિમ અંશ ઉપરથી કર્તાના વિદ્યાગુરુનું નામ ‘જ્ઞાનસાગર’ હશે એમ લાગે છે.

‘જિનસ્તવ (ઉ. વિ. સં. ૧૫૧૩)– આમાં ૩૩ પદ્યો છે. પ્રથમ પદ્ય ઉત્થાનિકારૂપ છે. ત્યારબાદ હાથી વગેરે ચૌદ સ્વપ્નો પૈકી પ્રત્યેકને અંગે બબ્બે પદ્યો છે. ૩૦માં પદ્યમાં ચૌદે સ્વપ્નનાં નામ છે. પદ્ય ૩૧-૩૨માં જિનેશ્વરનું ગુણોત્કીર્તન છે. અંતિમ પદ્યમાં કર્તાએ પોતાના નામના અંશ તરીકે ‘સાધુ’ શબ્દ વાપર્યો લાગે છે.

તીર્થંકર ગર્ભમાં આવતાં એમની માતા તેમ જ ચક્રવર્તી ગર્ભમાં આવતાં એમની માતા પણ નિમ્નલિખિત ચૌદ સ્વપ્નો જુએ છે એમ જૈનોનું માનવું છે :-

હાથી, બળદ, સિંહ, લક્ષ્મી, પુષ્પમાલા, ચન્દ્ર, સૂર્ય, ધ્વજ, કુંભ, પદ્મસરોવર, સમુદ્ર, વિમાન કે ભવન, રત્નોનો રાશિ અને નિધૂર્મ અગ્નિ.

P. ૪૦૦

આ નામો પજજોસવણાકપ્પમાં સુત્ત ૩૨ તરીકેના નિમ્નલિખિત પદ્યમાં અપાયાં છે :-

“ગય-વસહ-સીહ-અભિસેહ-દામ-સસિ-દિણયરં-જ્ઞયં કુમ્ભં ।

પટમસર-સાગર-વિમાણ-ભવણ-રયણુચ્ચય-સિહિં ચ ॥”

આ જ ચૌદ સ્વપ્નોને આ કૃતિમાં સ્થાન અપાયું છે. એ ચૌદે સ્વપ્નોનું સૌથી પ્રાચીન અને સાથે સાથે હૃદયંગમ વર્ણન પ. ક. (સુત્ત ૩૩-૪૬)માં દૃષ્ટિગોચર થાય છે.^૧

‘માતૃકાક્ષર-કાવ્ય (લ. વિ.સં. ૧૫૮૦)– આ ઉપાધ્યાય હર્ષકલ્લોલના શિષ્ય લક્ષ્મીકલ્લોલની નીચે મુજબની રચના છે :-

૧. આ લઘુ કૃતિનાં આદ્ય નવ પદ્યો । L D(2nd instal., pp. 121-122)માં પ્રસિદ્ધ કરાયાં છે. વલી એ સમગ્ર કૃતિ મારા ગુજરાતી અનુવાદ સહિત મારો લેખ જે “અષ્ટ-મંગલ-ચિત્ર-સ્તવ”ના નામની “જૈ. સ. પ્ર.” (વ. ૧, અંક ૮)માં છપાયો છે તેમાં પણ અપાઈ છે.

૨. આ સાલ પ્રસ્તુત કૃતિની સચિત્ર હાથપોથી જે વર્ષમાં સુરતમાં લખાઈ છે તેની છે.

૩. આની એક હાથપોથી રત્નશેખરસૂરિના પ્રશિષ્ય પં. વીરશેખરગણિએ આગમશ્રીને માટે વિ. સં. ૧૫૧૩માં લખી છે. આ હાથપોથી અત્યારે તો શ્રીવિજયામૃતસૂરિજીના સંતાનીય મુનિશ્રી પ્રદ્યુમ્નવિજયજી પાસે છે.

૪. વિશેષ માટે જુઓ મારો લેખ નમે “આગમો વગેરેમાં સ્વપ્નો” આ લેખ “જૈ. ધ. પ્ર.” (પુ. ૮૦, અં. ૨)માં છપાયો છે.

૫. આ નામ મેં યોજ્યું છે.

અને વિરલ છંદોમાં રચેલા અજિય-સન્તિ-થય (અજિત-શાન્તિ-સ્તવ)ના 'અનુકરણરૂપ છે. એ બે રીતે સંસ્કૃત પ્રતિકૃતિરૂપ છે. એક તો વિષયનું સામ્ય છે કેમકે આ સ્તવમાં પણ અજિતનાથ અને શાન્તિનાથ એ બે જિનેશ્વરોની ભેગી સ્તુતિ કરાઈ છે અને બીજું સામ્ય છંદોને અંગેનું છે. એ છંદોના અભ્યાસ માટે ઘણું મહત્વનું છે.

સમાનનામક કૃતિઓ— આ નામની બે કૃતિ છે. એકમાં ૪૨ પદ્યો છે અને એ વિરહાંકિત છે. બીજી વીરગણિની કૃતિ છે અને એ લઘુ-અજિત-શાન્તિ-સ્તવ તરીકે ઓળખાવાય છે.

ઋષભ-વીર-સ્તવ (ઉ. વિ. સં. ૧૬૫૧)— આ પણ ઉપર્યુક્ત શાન્તિચન્દ્રગણિની ૩૯ પદ્યની રચના છે અને એ છંદોની દૃષ્ટિએ અજિય-સંતિ-થયને અનુસરે છે. એનો પ્રારંભ “સકલાર્થસિદ્ધિ”થી કરાયો છે.

વૃત્તિ— આ કર્તાના શિષ્ય રત્નચન્દ્રે રચી છે એમ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૫૮૭) જોતાં જણાય છે.

સમયસુન્દરગણિનાં સ્તોત્રો (વિ. સં. ૧૬૫૧-૧૭૦૦)

આ ગણિએ નિમ્નલિખિત સ્તુતિ-સ્તોત્રો રચ્યાં છે :—

ક્રમાંક	સ્તોત્ર	પદ્યસંખ્યા	ક્રમાંક	સ્તોત્ર	પદ્યસંખ્યા
૧	ઋષભ-ભક્તામર	૪૫	૧૦	વદ્ધમાણજિણથવણ	૧૩
૨	વીતરાગસ્તવ	૨૨	૧૧	પાર્શ્વનાથશૃંગાટક	
૩	જિણચન્દ્રમુણિથવણ	૧૮		બન્ધસ્તવન	૧૦
૪	ગુરુદુઃખિતવચન	૧૮	૧૨	સમસ્યાસ્તવ	૧૬(?)
૫	તીર્થમાલાસ્તવન	૧૬	૧૩	૩પાર્શ્વનાથસ્તવન	૮
૬	આદિનાથસ્તોત્ર	૧૪	૧૪	પાર્શ્વનાથસ્તવન	૮
૭	નેમિનાથસ્તવન	૧૪	૧૫	જિનકુશલસૂર્યષ્ટક	૮
૮	મહાવીરસ્વામિસ્તવન	૧૪	૧૬	પાસનાહથય	૮
૯	પાર્શ્વનાથસમસ્યાસ્તવ	૧૩			

૧. આ જાતનાં કાવ્યોની નોંધ મેં મારા લેખ નામે “અજિયસંતિથય અને એનાં અનુકરણો”માં લીધી છે. આ લેખ “આ. પ્ર.” (વ. ૪૮, અં. ૪-૫)માં છપાયો છે.
૨. આ પ્ર. ૨. (ભા. ૩, પૃ. ૮૩૫-૮૩૭)માં છપાયો છે. આનું સંપાદન ડબલ્યુ શુભ્રિંગે નન્દિષેણકૃત અજિયસંતિથયની સાથે સાથે કર્યું છે. અને એ ZIL (પૃ. ૧૭૮)માં ઈ. સ. ૧૯૨૩માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.
૩. આ ગણિનાં જીવન અને કવન અંગે મારું જે લખાણ પ્રકાશિત થયું છે તેની નોંધ મેં “સમયસુન્દરગણિકૃત સાત હરિયાળીઓ” નામના મારા લેખના પ્રારંભમાં લીધી છે. આ લેખ “જૈ. ધ. પ્ર.” (પુ. ૮૨, અં. ૧૨)માં છપાયો છે. આ ગણિની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ વિ. સં. ૧૬૪૧થી વિ. સં. ૧૭૦૦ સુધી ચાલુ હતી.
૪. આના પ્રત્યેક પદ્યનું વિષમ ચરણ પાઈયમાં છે જ્યારે સમ ચરણ સંસ્કૃતમાં છે. આમ આ “અર્ધસંસ્કૃત” કાવ્ય છે.

ક્રમાંક	સ્તોત્ર	પદ્યસંખ્યા	ક્રમાંક	સ્તોત્ર	પદ્યસંખ્યા
૧૭	તૃણાષ્ટક	૮	૨૬	થંભણપાસનાહથોત્ત	૮
૧૮	રજોડષ્ટક	૮	૨૭	સ્તંભનપાર્શ્વનાથસ્તવન	૭
૧૯	ઉદ્ગચ્છત્સૂર્યભિમ્બાષ્ટક	૮	૨૮	અમીઝરાપાર્શ્વનાથસ્તુતિ	૭
૨૦	પાર્શ્વનાથસ્તવન	૮	૨૯	પાર્શ્વનાથસ્તવન	૬
૨૧	પાર્શ્વનાથહારબન્ધસ્તોત્ર	૮	૩૦	ચિન્તામણિપાર્શ્વનાથ સ્તવન	૫
૨૨	પાર્શ્વાષ્ટક	૮ :	૩૧	શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથસ્તવન	૫
૨૩	જિનચન્દ્રસૂરિકપાટલોહ- શૃંગલાષ્ટક	૮	૩૨	પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર	૫
૨૪	જિનસાગરસૂર્યષ્ટક	૮	૩૩	સીમન્ધરજિનસ્તવન	૫
૨૫	પાર્શ્વનાથસ્તવન	૮	૩૪	પાસનાહથવણ	૪
			૩૫	શાન્તિનાથગીત	૩

આ કૃતિઓ પૈકી ઋષભભક્તામરનો પરિચય ૩૧મા પ્રકરણમાં આપવાનો હોવાથી અને ૧૦, ૧૬, ૨૬ અને ૩૪ ક્રમાંકવાળી કૃતિઓ પાઈયમાં તથા ત્રીજી પાઈય અને ગુજરાતીમાં રચાયેલી હોવાથી એની રૂપરેખા અહીં આલેખવાની રહેતી નથી. ૨૨મી કૃતિ અર્ધસંસ્કૃતમાં છે. એ તો વિલક્ષણ હોઈ એનો પરિચય તો આગળ ઉપર હું આપીશ. ઉપર ગણાવેલી ૩૫ કૃતિઓ ઉપરાંત બીજી પણ કેટલીક કૃતિઓ છે પણ તે વધારે પડતી ત્રુટક છે એટલે એનો અહીં નિર્દેશ મેં કર્યો નથી.

(૨) વીતરાગસ્તવ— પ્રથમ પદ્યમાં છંદોની જાતિઓ વડે સર્વજ્ઞ જિનની સ્તુતિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે. આ તેમ જ અંતિમ પદ્ય સિવાયનાં વીસ પદ્યો ભિન્ન ભિન્ન છંદમાં તે તે છંદના નામની ગૂંથણીપૂર્વક યોજાયેલાં છે. આ છંદોમાંથી નિમ્નલિખિત છંદો વિરલ જણાય છે એટલે એનાં નામ હું અહીં રજૂ કરું છું. :-

ઉન્મત્તકીડા, ચમ્પકમાલા, ચૂડામણિ, ભદ્રિકા, મણિગણનિકર, મધુમતિ, વિદ્યુન્માલા, સોમરાજી અને હંસમાલા.

(૪) ગુરુદુઃખિતવચન (વિ. સં. ૧૬૮૮)— ગુરુએ જે શિષ્યોનું લાલનપાલન કર્યું હોય કે જેમને ભણાવ્યા હોય કે પદવી આપી હોય તે શિષ્યો અથવા જે શિષ્યો પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હોય કે ધુરંધર

૧. આ પાંત્રીસે કૃતિઓ સમયસુન્દરકૃતિકુસુમાંજલિમાં છપાયેલી છે. એના પૃષ્ઠાંક અનુક્રમે નીચે મુજબ છે:-
૬૦૪-૬૧૪, ૨૧૫-૨૧૮, ૩૫૭-૩૬૧, ૪૧૭-૪૧૯, ૫૪-૫૬, ૬૧૫-૬૧૬, ૬૧૬-૬૧૭, ૬૨૨-૬૨૩, ૬૧૯-૬૨૧, ૬૨૪-૬૨૫, ૧૮૩-૧૮૪, ૪૮૭-૪૮૮, ૧૮૨-૧૮૩, ૧૮૯-૧૯૦, ૩૪૯-૩૫૦, ૬૧૮-૬૧૯, ૪૮૪, ૪૮૫, ૪૮૬, ૧૮૭-૧૮૮, ૧૮૪-૧૮૬, ૧૮૬-૧૮૭, ૩૫૬-૩૫૭, ૪૦૬-૪૦૮, ૬૨૧-૬૨૨, ૧૫૪-૧૫૬, ૧૮૪-૧૮૫, ૧૮૧-૧૮૨, ૧૮૬-૧૮૭, ૧૮૮, ૧૯૦-૧૯૧, ૧૯૨-૧૯૩, ૪૫, ૧૮૫-૧૮૬ અને ૧૦૩-૧૦૪.

વિદ્વાન બન્યા હોય તેઓ ગુરુની ભક્તિ ન કરતા હોય તો એ શિષ્યો શા કામના એમ પહેલાં સોળ પદ્યોમાં કહ્યું છે. એ સોળે પદ્યનો ઉત્તરાર્થ નીચે મુજબ છે :-

“યદિ તે ન ગુરોર્ભક્તાઃ શિષ્યૈ કિં તૈર્નિર્રથિકૈઃ ? ”

અંતમાં શિષ્યનો દોષ ન કાઢતાં ગુરુએ પોતાના કર્મનો દોષ કાઢવો એ વાત રજૂ કરાઈ છે.

તેરમાં પદ્યમાં ‘હિન્દુ’ અને ‘મુસલમાન’ એ બે શબ્દો જાણે સંસ્કૃત ન હોય એમ એનો પ્રયોગ કરાયો છે.

આ સ્તોત્ર વિ. સં. ૧૬૮૮માં રાજધાનીમાં રચાયું હતું.

P. ૪૦૬

(૫) તીર્થમાલાસ્તવન— (ઉ. વિ. સં. ૧૬૭૨)— આમાં શત્રુંજય, ગિરનાર, આબુ, અષ્ટાપદ, સમ્મેતશિખર, જેસલમેર, રાણકપુર, સ્તમ્ભતીર્થ, શંખેશ્વર ગૌડી, મગસી, ફલોધિ, નંદીશ્વર વગેરેની જિનપ્રતિમાઓને તેમ જ શાશ્વત જિનપ્રતિમાઓને વંદન કરાયું છે.

(૬) આદિનાથસ્તોત્ર— આનાં પહેલાં તેર પદ્યો પાદાન્ત્યમકથી વિભૂષિત છે. અંતિમ પદ્યમાં કર્તાએ કહ્યું છે કે આ સ્તોત્ર ભંગશ્લેષથી યુક્ત છે.

(૭) નેમિનાથસ્તવન— આનાં પહેલાં છ પદ્યો ખૂટે છે. સાતમું પદ્ય જ. મ.માં છે. એના જ અક્ષરો લઈ આઠમું પદ્ય બનાવાયું છે અને એ પાઈયમાં છે. એવી રીતે નવમા સંસ્કૃત પદ્ય ઉપરથી દસમું પદ્ય સંસ્કૃતમાં યોજાયું છે. ૧૧મા પદ્યમાં બધા જ અક્ષર અકારાન્ત છે અને બારમા પદ્યમાં બધા જ અક્ષર ગુરુ છે (આ બંને પદ્યો સંસ્કૃતમાં છે). આથી તો કર્તાએ અંતિમ પદ્યમાં આ સ્તવન ‘વિવિધકાવ્યભેદ’થી યુક્ત હોવાનું કહ્યું છે.

(૮) મહાવીરસ્વામિસ્તવન— પૂર્વાર્ધનાં બંને ચરણોમાં જેમ ચાર ચાર અક્ષર સમાન છે તેમ ઉત્તરાર્ધમાં પણ છે. આમ આ યમકમય સ્તવન છે.

(૯) પાર્શ્વનાથસમસ્યાસ્તવ— આના અંતિમ પદ્ય સિવાયનું પ્રત્યેક પદ્ય કોઈ ને કોઈ સુપ્રસિદ્ધ પંક્તિરૂપ સમસ્યાની પાદપૂર્તિ તરીકે છે. દા. ત. બીજું પદ્ય નિમ્નલિખિત પંક્તિની પાદપૂર્તિરૂપ છે :

“અમ્મોધિર્જલધિઃ પયોધિરુદ્ધિવારાંનિધિર્વારિધિ :”

P. ૪૦૭

(૧૧) પાર્શ્વનાથ-શૃંગાટકબન્ધસ્તવન— આ કૃતિ ‘શૃંગાટક’બન્ધથી વિભૂષિત હોવાનો અંતિમ પદ્યમાં ઉલ્લેખ છે. આમ આ ચિત્ર-કાવ્ય છે. અત્યાર સુધી એક પણ અન્ય જૈન કૃતિ આ બન્ધવાળી મારા જોવામાં આવી નથી વિશેષમાં આને અંગેનું ચિત્ર કેમ દોરવું તે પણ જાણવામાં નથી.

(૧૨) સમસ્યાસ્તવ— આના દસમા પદ્યમાં કહ્યું છે કે વિદ્વાનોના પરસ્પર વાર્તાલાપમાં “શતચન્દ્રં નમસ્તલમ્”ને અંગે આ ‘સમસ્યામય કૃતિ રચાઈ છે. પૃ. ૪૮૮ માં આ કૃતિ પૂર્ણ કરાયા બાદ ત્રણ અધિક પદ્યો આ પાદસમસ્યાથી અલંકૃત અપાયાં છે અને એના ક્રમાંક ૧૪-૧૬ રખાયા

૧. બાણે પણ આ પાદસમસ્યાની પૂર્તિ કરી છે એમ સુભાષિતરત્ન-ભાંડાગાર જોતાં જણાય છે.

છે. આથી ૧૧, ૧૨ અને ૧૩ ક્રમાંકવાળાં પદ્યો ખૂટે છે એમ ફલિત થાય છે અને સાથે સાથે મૂળ કૃતિ દસ પદ્યની નહિ પણ સોળ પદ્યની છે એમ પણ ફલિત થાય છે.

(૧૪) પાર્શ્વનાથસ્તવન— આ કૃતિનાં પદ્યોની રચના એવી છે કે પ્રથમ ચરણના અંતિમ અક્ષરોથી દ્વિતીય ચરણ શરૂ થાય છે અને એના એવા અક્ષરોથી તૃતીય ચરણ અને એ તૃતીય ચરણના અંત્ય અક્ષરોથી ચતુર્થ ચરણની શરૂઆત કરાઈ છે. આ રીતે આઠ પદ્ય યોજાયાં છે પરંતુ પ્રત્યેક પદ્ય ભિન્ન ભિન્ન છે. એ કંઈ એવી શૃંખલાબદ્ધ નથી કે જેવી એકેક કૃતિ વૈયાકરણ વિનયવિજયગણિએ અને ન્યાયાચાર્યે રચી છે.

(૧૫) જિનકુશલસૂર્યષ્ટક (વિ. સં. ૧૬૫૧)— આ કૃતિ દ્વારા કર્તાએ પોતાના પૂજ્ય જિનકુશલસૂરિની સ્તુતિ કરી છે. આ વિ. સં. ૧૬૫૧ની રચના છે.

(૧૭) તૃણાષ્ટક— વિદ્વાનોની વિનોદગોષ્ઠીના પ્રસંગે આ અષ્ટક તેમ જ રજોડષ્ટક વિક્રમપુરમાં રચાયાં છે. તૃણાષ્ટકમાં તૃણાયાને ઘાસનો મહિમા વર્ણવાયો છે. આદ્ય પદ્યમાં અચ્છંદકથી તણખલું ભાંગશે કે નહિ એ બાબતની ગોશાલક અને મહાવીરસ્વામી વચ્ચે થયેલી ચર્ચાનો ઉલ્લેખ છે. ત્રીજા પદ્યમાં કરકંડુના રાજ્યત્યાગની હકીકત અપાઈ છે.

(૧૮) રજોડષ્ટક— આમાં ધૂળનું માહાત્મ્ય દર્શાવાયું છે. તેમ કરતી વેળા રજઃપર્વ યાને ધૂળીપડવાનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. મેં કોયડારૂપે ધૂળને અંગે એક કવિતા રચી છે અને ઈ. સ. ૧૯૪૮માં “સાર્વજનિક” (ક્રમાંક ૫૭)માં “નિવેદન”ના નામથી છપાઈ છે.^૧

(૧૯) ઉદ્ગચ્છત્સૂર્યભિમ્બાષ્ટક— આ કૃતિ કૌતુકના કારણે રચાઈ છે. એમાં ઊગતા સૂર્યના ભિમ્બનું કાવ્યદષ્ટિએ વર્ણન છે.

(૨૦) પાર્શ્વનાથસ્તવન— આ પાદાન્તઃ યમકથી અલંકૃત અષ્ટક છે. કર્તાએ અંતમાં પોતાનું નામ “સિદ્ધાન્તસુન્દર” પર્યાય દ્વારા રજૂ કર્યું છે.

(૨૧) પાર્શ્વનાથહારબન્ધસ્તોત્ર— આ હારબન્ધથી તેમ જ શૃંખલાયમકથી અલંકૃત છે. એ બે હાર પૂરા પાડે છે.

(૨૨) પાર્શ્વાષ્ટક— આનું અંતિમ પદ્ય સંસ્કૃતમાં છે જ્યારે બાકીનાં સાતે પદ્યોના પ્રત્યેક ચરણનો પ્રથમ પદ્ય પૂરતો વિભાગ એટલે કે પહેલા છ અક્ષર જેટલો ભાગ ગુજરાતીમાં છે તો બાકીનો સંસ્કૃતમાં છે. આમ આ ગુજરાતી-સંસ્કૃત કૃતિ છે. આમ આ એક પ્રકારની વિલક્ષણ

૧. જોન રસ્કિને “The Ethics of the Dust”નામની કૃતિ રચી છે.

૨. આ કૃતિ “જિનદત્તસૂરિ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૨માં પ્રકાશિત કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રની સમયસુન્દરગણિકૃત વૃત્તિના અંતમાં બે હારરૂપ બે ચિત્ર સહિત છપાયેલી છે. વિશેષમાં આ જ કૃતિ એક હારના ચિત્ર સહિત । L D(2nd instal, pp. 123-124)માં છપાઈ છે. જ્યારે હારનું ચિત્ર પૃ. ૧૪૬માં અપાયું છે.

અર્ધસંસ્કૃત કૃતિ હોઈ મેં એની નોંધ લીધી છે. નમૂના તરીકે એનું આદ્ય પદ્ય હું નીચે મુજબ કરું છું :-

“ભલું આજ ભેટયું, પ્રભો: પાદપદ્મં ફલી આસ મોરી, નિતાન્તં વિપદ્યમ્ ।

ગયું દુઃખ નાશી, પુનઃ સૌમ્યદૃષ્ટ્યા થયું રુખ ઝામું, યથા મેઘવૃષ્ટ્યા ॥૧॥”

(૨૩) જિનચન્દ્રસૂરિ-કપાટલોહશૃંખલાષ્ટક— આમાં જિનચન્દ્રસૂરિને ઉદ્દેશીને શૃંખલા યાને સાંકળને અંગે વિવિધ ઉત્પ્રેક્ષા કરાઈ છે.

(૨૪) જિનસાગરસૂર્યષ્ટક— આમાં જિનસાગરસૂરિની સ્તુતિ કરાઈ છે. એમની નિપુણતા અને કીર્તિ અનેક સ્થળે પ્રસરેલી છે એમ જેસલમેર વગેરે સ્થળોના નામપૂર્વક કહેવાયું છે. છઠ્ઠા પદ્યમાં સૌમ્ય, બુદ્ધિ, ક્ષમા વગેરે ગુણ અનુક્રમે ચન્દ્રમા, બૃહસ્પતિ, પૃથ્વી ઇત્યાદિમાં છે પરંતુ એ તમામ ગુણો એકસાથે તો તમારામાં જ છે એમ કર્તાએ જિનસાગરસૂરિને અંગે કહ્યું છે.

(૨૫) પાર્શ્વનાથસ્તવન— આ અન્તર્યમકથી અલંકૃત છે.

(૨૭) સ્તમ્ભનપાર્શ્વનાથસ્તવન (વિ. સં. ૧૬૫૧)— આ નાનકડી કૃતિમાં શ્લેષ દ્વારા ઋષભદેવાદિ ચોવીસ તીર્થંકરોના તેમ જ કર્તાના ગુરુ, પ્રગુરુ ઇત્યાદિનાં નામ રજૂ કરાયાં છે.

P. ૪૧૦

(૨૮) ‘અમીઝરા’ પાર્શ્વનાથસ્તુતિ— આ કૃતિમાં કર્તાએ પુરોગામી અજૈન કવિઓની છ કૃતિઓમાંથી પ્રત્યેકનું આદ્ય પદ્ય લઈ તેનો ભિન્ન રીતે પદ્યચ્છેદ કરી પાર્શ્વનાથને અંગે ઘટે તેવો અર્થ કર્યો છે. અહીં જે છ કૃતિઓનો આ રીતે અનુક્રમે ઉપયોગ કરાયો છે તેનાં નામ હું નીચે મુજબ દર્શાવું છું :-

કુમારસમ્ભવ, મેઘદૂત, શિશુપાલવધ, ‘મિતભાષિણી, સપ્તપદાર્થી, અને વૃત્તરત્નાકર.

સાતમા પદ્યમાં કર્તાએ આ કૃતિની યોજના ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો છે.

(૨૯) પાર્શ્વનાથસ્તવન (વિ. સં. ૧૬૮૦)— આ શ્લેષ, વિરોધાભાસ ઇત્યાદિથી અલંકૃત છે.

(૩૦) ‘ચિન્તામણિ’ પાર્શ્વનાથસ્તવન (વિ. સં. ૧૭૦૦)— આ શ્લેષમય કૃતિ કર્તાએ અમદાવાદમાં પોતના એક શિષ્ય માટે વિ. સં. ૧૭૦૦માં લખી.

(૩૧) ‘શંખેશ્વર’ પાર્શ્વનાથસ્તવન— પ્રત્યેક પદ્યના પ્રત્યેક ચરણના ત્રણ ત્રણ કટકા પ્રાસથી અલંકૃત છે. જેમકે હીરં, શરીરં, ગંભીરં, ઇત્યાદિ

(૩૨) પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર— આનાં પહેલાં ચાર પદ્યોના પ્રત્યેક ચરણનો પ્રત્યેક યતિ પૂરતો ભાગ ત્રણ ત્રણ અક્ષરની આવૃત્તિરૂપ છે. આમ આ યમકમય સ્તોત્ર છે.

(૩૩) સીમન્ધરસ્વામિસ્તવન— આ પ્રાસપૂર્વકનાં ચરણોવાળું કાવ્ય છે. એમાં સીમન્ધરસ્વામીની સ્તુતિ કરાઈ છે.

૧. આ તર્કભાષાની વૃત્તિ છે.

(૩૫) 'શાન્તિનાથગીત કિંવા શાન્તિનાથસ્તોત્ર- (વિક્રમની ૧૭મી સદી)- આ ત્રણ પદ્યોની કૃતિ 'કેદારો' રાગમાં ગવાય છે. એ શાન્તિનાથના ગુણગાનરૂપ છે.

P. ૪૧૧

પૃ. ૪૮૮માં કોઈ કૃતિમાંથી કેવળ ત્રીજું પદ્ય, પૃ. ૪૮૮-૪૮૯માં કોઈક કૃતિમાંથી ત્રણ પદ્યો તેમ જ કોઈકમાંથી ૩, ૫, ૬ અને ૭ એ ક્રમાંકવાળાં ચાર જ પદ્યો, પૃ. ૪૮૯-૫૦૦માં કોઈ કૃતિમાંથી પહેલાં ચાર જ પદ્યો અને પૃ. ૫૦૦માં બે કે પછી ત્રણ ગણવાં હોય તો ત્રણ પદ્યો અપાયાં છે કે જેમાંનાં છેલ્લાં બે પ્રહેલિકારૂપ છે પણ આમ આ કૃતિઓ ત્રુટક હોઈ એનો મેં અહીં વિચાર કરવાની વાત જતી કરી છે.

આમ જે મેં અહીં સંસ્કૃત અને અર્ધસ્કૃત કૃતિઓનો સંક્ષિપ્ત પરિચય આપ્યો છે તે પૈકી 'વીસ કૃતિઓ વિશિષ્ટ તીર્થકરને અંગેની છે. બીજી કૃતિ વીતરાગને લગતી છે. ૧૫મી કૃતિ જિનકુશલસૂરિના, ૨૩મી જિનચન્દ્રસૂરિના અને ૨૪મી જિનસાગરસૂરિના ગુણોત્કીર્તનરૂપ છે. પાંચમી કૃતિ તીર્થમાલા પરત્વે છે એટલે આ કૃતિઓ સ્તુતિસ્તોત્રરૂપ ગણાય. ૪, ૧૨ ૧૭ ૧૮ અને ૧૯ ક્રમાંકવાળી કૃતિઓ એ પ્રકારની નથી. એ તો અન્ય વિષયની લઘુ પદ્યાત્મક કૃતિઓ છે. નવમી અને બારમી કૃતિ સમસ્યારૂપ છે.^૩ ચિત્રકાવ્ય તરીકે ૧૧મી અને ૨૧મી કૃતિ નોંધપાત્ર છે.

P. ૪૧૨

*યતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ (લ. વિ. સં. ૧૬૬૦)- આના કર્તા 'પંડિત' 'મેરુવિજયગણિ છે. એઓ 'પંડિત' આનન્દ-વિજયગણિના ભક્ત (? શિષ્ય) થાય છે. એમણે વિજયસેનસૂરિના રાજ્ય દરમ્યાન ઋષભદેવથી માંડીને મહાવીરસ્વામી સુધીના ચોવીસ તીર્થકરોને અંગે ચચાર પદ્યોની 'યમકમય સ્તુતિ રચી છે. એમાં એમણે અનુક્રમે નિમ્નાલિખિત ૨૪ દેવીઓને સ્થાન આપ્યું છે :-

૧. આ સમગ્ર કૃતિ એના મારા ગુજરાતી અનુવાદ સહિત મારા લેખ નામે "ગીતકાર સમયસુન્દરકૃત શાન્તિનાથસ્તોત્ર"માં છપાઈ છે. આ લેખ "જૈ. ધ. પ્ર." (પુ. ૭૫ અં. ૮-૯ ભેગા)માં પ્રકાશિત થયેલો છે.
૨. એના ક્રમાંક તીર્થકરના નામ સહિત આ મુજબ છે :- ૬ (આદિનાથ), ૭ (નેમિનાથ), ૮, ૧૧, ૧૩, ૧૪, ૨૦-૨૩, ૨૫, ૨૭-૩૨ (પાર્શ્વનાથ), ૮ (મહાવીરસ્વામી), ૩૫ (શાન્તિનાથ), અને ૩૩ (સીમન્ધરસ્વામી).
૩. આમ હોઈ એનું સમુચિત સ્થાન એકત્રીસમું પ્રકરણ છે.
૪. આ સ્તુતિ અવચૂરિ સહિત "દે. લા. જૈ. પુ. સંસ્થા" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૫માં પ્રકાશિત કરાઈ હતી. ત્યાર બાદ આ સ્તુતિ સ્વોપજ વિવરણ, સોમતિલકસૂરિકૃત સાધારણજિનસ્તુતિ (સાવચૂરિ), રવિસાગરકૃત ગૌતમસ્તુતિ (સાવચૂરિ), જિનપદ્મકૃત પાર્શ્વનાથસ્તવ (સાવચૂરિ) અને જિનપ્રભસૂરિકૃત અજિતજિનસ્તોત્ર (સટિપ્પણક) એ ચાર પરિશિષ્ટો તેમ જ મેં મૂળ કૃતિ વગેરેનાં તૈયાર કરેલાં શબ્દાર્થ, ગુજરાતી શ્લોકાર્થ અને ગુજરાતી સ્પષ્ટીકરણ તથા મૂળ કૃતિને અંગેનો મારો સમાસવિગ્રહ અને મારી ભૂમિકા ઇત્યાદિ સહિત "આ. સમિતિ" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૭માં છપાવાઈ છે. આ મારી આવૃત્તિમાં સોળ શાસનદેવીઓ અને સોળ યક્ષોનાં ભેગાં ચિત્રો તેમ જ છ વિદ્યાદેવી અને સરસ્વતીનાં ચિત્રો, ગૌતમસ્વામી વગેરે ગણધરોનું ભેગું એક ચિત્ર એમ ૨૪ ચિત્રો અપાયાં છે.
૫. એમણે સંસ્કૃતમાં વિજ્ઞાપ્તિપત્રી રચી હોવાનું કહેવાય છે.
૬. એઓ આનન્દવિલમસૂરિના શિષ્ય વાનરગણિ (વિજયવિમલ)ના શિષ્ય અને બુદ્ધિવિમલના ગુરુ હોય એમ લાગે છે. જુઓ ઉપર મારી દ્વિતીય ટિપ્પણગત ભૂમિકા (પૃ. ૨૪-૨૫).
૭. પ્રત્યેક પદ્યમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણની સમાનતા છે. વિવિધ યમકોથી અલંકૃત જૈન કૃતિઓ વિષે મેં મારી દ્વિતીય ટિપ્પણગત ભૂમિકા (પૃ. ૧૮-૨૧)માં નોંધ લીધી છે.

P. ૪૧૩

ચક્રેશ્વરી, અજિતબલા, દુરિતારિ, રોહિણી, કાલી, શ્યામા, (અચ્યુતા), શાન્તા, વજ્રાંકુશી, સુતારકા, અશોકા, માનવી, ચંડા વિદિતા, અંકુશી, પ્રજાપ્તિ, નિર્વાણી, બલા (અચ્યુતા), ચક્રધરા, ધરણપ્રિયા (વૈરોટ્યા), ગૌરી, કાલી, અંબા, પદ્માવતી અને અંબિકા.

આ પૈકી સૌજ શાસનદેવીઓ અને છ'વિદ્યાદેવીઓ છે. કાલી અને અંબિકા એ બે દેવીઓની બબ્બે વાર સ્તુતિ કરાઈ છે.

સ્વોપજ વિવરણ અને અવચૂરિ— પ્રસ્તુત કૃતિ ઉપર સ્વોપજ વિવરણ તથા અવચૂરિ છે. એ બંને પ્રકાશિત છે. ['આ. સમિતિ' દ્વારા]

^૨અરનાથજિનસ્તવન (લ. વિ. સં. ૧૬૭૦)— આના કર્તા 'ખરતર' ગચ્છના જ્ઞાનવિમલગણિના શિષ્ય વાયક શ્રીવલ્લભગણિ છે. એમણે શિલોંછ, હેમ લિંગાનુશાસન અને અ. ચિ. ઉપર એકેક વૃત્તિ રચી છે.^૩ આ ઉપરાંત એમણે વિજયદેવમાહાત્મ્ય અને એની વૃત્તી રચી છે.^૪ એમણે આ પ્રસ્તુત સ્તવ દ્વારા જૈનોના ૧૮મા તીર્થંકર અરનાથની સ્તુતિ કરી છે. એમાં ૫૫ પદો છે. આ સ્તવની વિશેષતા એ છે કે એ એક હજાર પાંદડીવાળા કમળરૂપ બંધ વડે વિભૂષિત છે.

P. ૪૧૪

સ્વોપજ વૃત્તિ— પ્રસ્તુત સ્તવમાં 'એકાક્ષરી' શબ્દનો ઉપયોગ કરાયો છે તે વાત આ સ્વોપજ વૃત્તિ જોતાં જણાય છે.

^૫રાવણપાર્શ્વનાથસ્તોત્ર કિંવા રાવણપાર્શ્વનાથાષ્ટક— આ નવ પદ્યનું સ્તોત્ર છે. એનું અંતિમ પદ્ય વિચારતાં 'મેઘવિજય' નામના કોઈ મુનિએ આ રચ્યું જણાય છે. એ મુનિ ચન્દ્રપ્રભા વગેરેના

૧. રોહિણી, કાલી, વજ્રાંકુશી, પ્રજાપ્તિ, ચક્રધરા અને ગૌરી.

૨. આની સ્વોપજ વૃત્તિ સહિતની એક હાથપોથી ભાં પ્રા. સં. મં. માં છે. એનો પરિચય મેં D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 1, pp.12-13)માં આપ્યો છે. આદ્ય પદ્ય I L D(2nd instal. p.124)માં છે.

૩. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧)નાં અનુક્રમે પૃ. ૧૧૭ ૮૫, અને ૧૧૬.

૪. જુઓ પૃ. ૧૮૮

૫. આ સ્તોત્ર ગુજરાતી અનુવાદ સહિત "મહામહોપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજયજીગણિ વિરચિત અનુભૂત સિદ્ધભિશા યંત્ર આદિ છ કલ્પકા સંગ્રહ ભાષાંતર સહિત" નામના પુસ્તકના પ્રારંભમાં અપાયું છે. આ પુસ્તક "શ્રી મહાવીરગ્રન્થમાલા"ના પુષ્પ ૭ તરીકે વિ. સં. ૧૯૮૩ (ઈ. સ. ૧૯૩૭)માં છપાવાયું છે. એમાં અર્જુનપતાકા અને એને અંગેનાં ૪૫૩ યંત્રો, પાદલિપ્તસૂરિકૃત "જયઈ નવનલિન"થી શરૂ થતી છ પદ્યની કૃતિ અને એની પુણ્યસાગરકૃત ટીકા, પાદલિપ્તસૂરિકૃત "ગ્લાહજુઅલ" સ્તુતિ અને એનો સંસ્કૃત આમ્નાય, 'ઉગ્રવીરકલ્પ', જિનદત્તસૂરિકૃત આમ્નાય (બાવન તોલા પાવ રતી, હેમકલ્પ) અને ચન્દ્રકલ્પ અપાયાં છે. વળી આ જ સ્તોત્ર "મહાયમત્કારી વિશાયંત્રકલ્પ તથા દાદાસાહેબ શ્રીજિનદત્તસૂરીશ્વરજી વિરચિત શ્રીહેમકલ્પ ભાષાંતર સહિત" નામના પુસ્તકના પ્રારંભમાં ગુજરાતી અનુવાદ સહિત શ્રી. મણિલાલ સારાભાઈ નવાબે "શ્રી જૈન પ્રાચીન સાહિત્યોદ્ધાર ગ્રન્થાવલિ"ના ૧૩મા પુસ્તક તરીકે અમદાવાદથી ઈ. સ. ૧૯૪૦માં પ્રકાશિત કર્યું છે. આ દ્વિતીય પ્રકાશન ઉપર્યુક્ત પ્રકાશનના આધારે યોજાયું છે. એ એનું લગભગ પુનર્મુદ્રણ છે. પ્રસ્તુત સ્તોત્ર ઘણું અશુદ્ધ છપાયું છે જ્યારે એનો ગુજરાતી અનુવાદ એકંદરે શુદ્ધ છે.

પ્રણેતા મહોપાધ્યાય મેઘવિજયગણિ હોય તો ના નહિ. આ સ્તોત્રનો પ્રારંભ “શ્રીપાર્શ્વઃ પ્રકટઃ પ્રભાકર ઇવ”થી કરાયો છે. એમાં કહ્યું છે કે રાવણ કૈલાસ પર્વત ઉપરથી પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા પોતાના નગરમાં લઈ ગયો. એણે ‘રાવણ’ નામનું નગર વસાવ્યું અને ઈન્દ્રજિતે એની પાસે ‘ઈન્દ્રપ્રસ્થ’ નામનું નગર વસાવ્યું. ત્રીજા પદમાં કહ્યું છે કે જે પ્રભુનું નામ ‘શ્રાવણ’ના વિષયમાં વર્તતું છે (‘શ્રાવણ’માંથી શ કાઢી લેતાં ‘રાવણ’ રહે છે.)

^૧અનુવાદ— આ સ્તોત્રનો ગુજરાતીમાં કોઈએ અનુવાદ કર્યો છે.

^૨વિહરમાણવિંશતિજિનસ્તવ ()— આ અજ્ઞાતકર્તૃક સ્તવ પાદાન્ત યમકથી અલંકૃત છે. એનો પ્રારંભ “સીમન્ધરાધીશ”થી થાય છે. એનાં પહેલાં વીસ પદો અનુક્રમે ^૩વીસ વિહરમાણ તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ છે જ્યારે એ પછીનાં ચાર પદો શાશ્વત તીર્થંકરોને અંગેનાં છે. ૨૫મું પદ જૈન આગમની, ૨૬મું સમસ્ત જિનેશ્વરોની અને ૨૭મું (અંતિમ) ગીર્દેવતા (સરસ્વતી)ની સ્તુતિરૂપ છે.

વિહરમાણવિંશતિસ્તવન (વિ. સં. ૧૬૮૨)— આ વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય કમલવિજયગણિએ વિ. સં. ૧૬૮૨માં રચ્યું છે.

^૪વિહરમાણજિનસ્તોત્ર— આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિની એક હાથપોથી લીંબડીનાં ભંડારમાં છે.

^૫એકાક્ષર-વિચિત્ર-કાવ્ય— આ ચાર પદની કૃતિમાં કેવળ ‘૨’ વ્યંજન વપરાયો છે. પ્રથમ પદ અરનાથ નામના તીર્થંકરની સ્તુતિરૂપ છે, જ્યારે બીજું પદ બ્રહ્માની, ત્રીજું વિષ્ણુ અને લક્ષ્મીની અને ચોથું મહાદેવની સ્તુતિરૂપ છે.

અવચૂરિ— આ અજ્ઞાતકર્તૃક છે. એ જૈનસ્તોત્રરત્નાકરમાં પ્રકાશિત છે.

^૬નેમિનિજસ્તવ— આ નવ પદની લઘુ કૃતિમાંનાં પહેલાં આઠ પદોમાં ‘નેમિ’ શબ્દમાંના ‘ન’ અને ‘મ’ એ બે વ્યંજનો વપરાયાં છે. નવમામાં ‘વર્ધમાનોદય’ શબ્દગુચ્છ છે. એ કર્તાનું ગર્ભિતપણે નામ સૂચવતું હોય એમ લાગે છે.

અવચૂરિ— આ કોઈકે રચી છે. એ જૈ. સ્તો. ૨. ભા. ૨માં પ્રકાશિત છે.

૧. શ્રીમહાવીર ગ્રંથમાલામાં આ પ્રકાશિત છે.

૨. આ કૃતિ કોઈકની અવચૂરિ સહિત જૈનસ્તોત્રરત્નાકર (ભા. ૨, પત્ર ૮૯આ-૯૫અ)માં છપાઈ છે.

૩. અહીં અપાયેલાં નામો ચતુર્હારાવલી-ચિત્રસ્તવગત નામોથી કંઈક અંશે ભિન્ન છે. જેમકે યુગબાહુને બદલે શ્રીબાહુ, રવિપ્રભને બદલે સૂરપ્રભ, ચન્દ્રબાહુને બદલે વજ્રબાહુ અને વીરાસને બદલે વીરસેન.

૪. લક્ષ્મિસાગરે જ.મ.માં ૩૨૫શ્લોક જેવડું વિહરમાણજિણથોત્ત રચ્યું છે.

૫. આ “રોસોરા”થી શરૂ થતી કૃતિ અવચૂરિ સહિત જૈનસ્તોત્ર-રત્નાકર (ભા. ૨, પત્ર ૭૩ અ-૭૫આ)માં છપાઈ છે.

૬. આ કૃતિ અવચૂરિ સહિત જૈ. સ્તો. ૨. (ભા. ૨, પત્ર ૬૭ અ- ૬૮અ)માં છપાઈ છે.

‘દ્વિસ્વર-ત્રિવ્યંજન-યુક્ત-ષટ્શ્લોકી’— આ છ પદની સ્તુતિમાં ‘ત્’, ‘ર’ અને ‘સ્’ એ ત્રણ જ વ્યંજનો અને ‘અ’ અને ‘આ’ એ બે જ સ્વર વપરાયાં છે. અલબત્ત અનુસ્વારનો ઉપયોગ કરાયો છે.

P. ૪૧૭ અવચૂરિ— આ કોઈકની રચેલી લઘુ ટીકા છે. એ જૈ. સ્તો. ૨. ભા. ૨ માં છપાયેલી છે.

‘જિન-સ્તુતિ’— આ ચાર શ્લોકની સ્તુતિનો પ્રારંભ “સહસા મહસા”થી થાય છે. એ યમકોથી અલંકૃત સ્તુતિ ‘તોટક’ છંદમાં રચાઈ છે.

અવચૂરિ— આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ જૈ. સ્તો. ૨. ભા. ૨માં છપાયેલી છે.

‘ફલવર્ધિ’ પાર્શ્વનાથસ્તવ— આ વાચનાચાર્ય ચારિત્રોદયના સેવક (? શિષ્ય) સૂર્યચન્દ્ર ઋષિની સાત પદોની યમકબદ્ધ રચના છે. એ દ્વારા એમણે ‘ફલોધિ’ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરી છે. ફલવર્ધિ એટલે ફલોધી.

વ્યાખ્યા— આ જૈ. સ્તો. ૨. ભા. ૨માં પ્રકાશિત છે.

‘વર્ધમાનજિનસ્તવ ()’— આ ‘નિર્વર્ગ્ય સ્તવનો પ્રારંભ “શ્રેયઃશાલ”થી થાય છે. એમાં આઠ પદો છે અને એ સૂર્યચન્દ્રની પાંચ વર્ગના પરિહારપૂર્વકની રચના છે.

P. ૪૧૮ અવચૂરિ— આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ જૈ. સ્તો. ૨. ભા. ૨ માં પ્રકાશિત છે.

‘પાર્શ્વનાથ-સ્તવ ()’— આ સાત પદની કૃતિ યમકમય છે. એનું અંતિમ પદ જોતાં એ શિવસુન્દરની રચના લાગે છે. એનો પ્રારંભ “વરસંવર”થી થાય છે.

અવચૂરિ— આ નાનકડી વૃત્તિ જૈ. સ્તો. ૨ ભા. ૨માં છપાયેલી છે.

‘પાર્શ્વ-નાથ-લઘુ-સ્તવન ()’— આ પાંચ પદનું સ્તવન શિવસુન્દરે રચ્યું છે. એ ત્રણ પ્રકારના ગત-પ્રત્યાગતથી વિભૂષિત છે: (૧) વૃતગત. (૨) અર્ધગત. અને (૩) પાદગત. આ લઘુ સ્તોત્ર પાર્શ્વનાથની સ્તુતિરૂપ છે.

‘પાર્શ્વલઘુસ્તવ ()’— “લક્ષ્મીનિદાન”થી શરૂ થતી અને વિવિધ યમકોથી અલંકૃત આ કૃતિમાં સાત પદો છે. સાતમું પદ વિચારતાં એના કર્તા ક્ષમાકલ્યાણ હશે એમ લાગે છે.

અવચૂરિ— આ સંક્ષિપ્ત ટીકા કોઈકે રચી છે અને એ જૈ. સ્તો. ૨. ભા. ૨માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

૧. આ કૃતિ “સરસા”થી શરૂ થાય છે. એ અવચૂરિ સહિત જૈ. સ્તો. ૨. (ભા. ૨, પત્ર ૭૬ અ-૭૭આ)માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

૨. આ કૃતિ અવચૂરિ સહિત જૈ. સ્તો. ૨. (ભા. ૨, પત્ર ૭૭આ-૭૮આ)માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૩. આ સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા સહિત જૈ. સ્તો. ૨. (ભા. ૨, પત્ર ૮૦આ-૮૩આ)માં છપાયો છે.

૪. આ સ્તવ અવચૂરિ સહિત જૈ. સ્તો. ૨. (ભા. ૨, પત્ર ૭૮ અ-૮૦ અ)માં છપાયો છે.

૫. મારું નામ (હીરાલાલ) પણ નિર્વર્ગ્ય છે. એમાં ક્ષ થી મ્ પૈકી એકે અક્ષર નથી. અરે ચ્ અને વ્ તેમ જ શ્, ષ્ અને સ્ પણ નથી.

૬. આ અવચૂરિ સહિત જૈ. સ્તો. ૨. (ભા. ૨, પત્ર ૮૪અ-૮૫આ)માં છપાયો છે.

૭. આ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨, પૃ. ૨૦૪-૨૦૫)માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

૮. આ કૃતિ અવચૂરિ સહિત જૈ. સ્તો. ૨. (ભા. ૨, પત્ર ૮૬અ-૮૮અ)માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

‘સ્તંભન-પાર્શ્વજિનસ્તવન’— આ આઠ પદ્યોનું ‘સ્તંભન’ પાર્શ્વનાથને અંગેનું સ્તોત્ર છે. એનાં પહેલાં સાત પદ્યો ‘શૃંખલા’ યમકથી અલંકૃત છે એટલે કે પ્રથમ ચરણના અંતિમ બે અક્ષરોથી બીજા ચરણની અને એ બીજા ચરણના અંતિમ બે અક્ષરોથી ત્રીજાની અને ત્રીજાના અંતિમ બે અક્ષરોથી ચોથાની શરૂઆત કરાઈ છે અને એ રીતે સાત પદ્યો રચાયાં છે.

P. ૪૧૯

ન્યાયાચાર્યકૃત આઠ (૨+૬) સ્તુતિ-સ્તોત્રો

ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિએ એકંદર કેટલાં સ્તુતિ-સ્તોત્રો રચ્યાં છે તે જાણવા માટે હજી તો કોઈ સાધન મળી આવ્યું નથી. એ પરિસ્થિતિમાં જે સ્તુતિ-સ્તોત્રો ઉપલબ્ધ છે તેનો પરિચય મેં “ન્યાયાચાર્યકૃત સંસ્કૃત સ્તુતિ-સ્તોત્રો” નામના મારા ‘લેખમાં આપ્યો છે અને એનું વિસ્તૃત નિરૂપણ યશોદોહનમાં કર્યું છે એટલે અહીં તો ‘ઐન્દ્રસ્તુતિ’ કે જે વિષે પૃ. ૩૩૨-૩૩૪માં વિચાર કરાયો છે તે સિવાયની કૃતિઓની હું સામાન્ય રૂપરેખા આલેખું છું અને એનો પ્રારંભ બે દાર્શનિક કૃતિઓથી કરું છું :—

‘ન્યાયખંડખાદ્ય’ કિંવા મહાવીર-સ્તવ (લ. વિ. સં. ૧૭૩૦) આના કર્તા ન્યાયાચાર્ય

P. ૪૨૦

૧. આ અજ્ઞાતકર્તૃક કૃતિ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨, પૃ. ૮૪-૮૫)માં છપાઈ છે.
૨. આ લેખ “આ. પ્ર.” (પુ. ૫૫, અં. ૭)માં છપાયો છે.
૩. આને અંગે આગમોદ્ધારકે એક અવચૂરિ રચી છે. એ આ કૃતિ, હિંસાષ્ટક (સાવચૂરિ) અને સર્વજ્ઞસિદ્ધિ સહિત “ઋ. કે. શ્વે. સંસ્થા” તરફથી વિ. સં. ૧૮૮૦માં છપાવાઈ છે.
૪. આ કૃતિ સ્વોપજા વિવરણ (ટીકા) સહિત મનસુખભાઈ ભગુભાઈ તરફથી અમદાવાદથી “ન્યાયખંડખાદ્યપરનામ-મહાવીરપ્રકરણમ્”ના નામથી પ્રકાશિત કરાઈ છે પણ એમાં પ્રકાશનવર્ષનો ઉલ્લેખ નથી. ત્યાર બાદ આ જ નામથી આ કૃતિ શ્રીવિજયનેમિસૂચિત ન્યાયપ્રભા સહિત માણેકલાલ મનસુખભાઈએ ઈ. સ. ૧૯૨૮માં છપાવી છે. આ ઉપરાંત આ મૂળ કૃતિ કલ્પલતિકા નામની વિવૃત્તિ સહિત બે ખંડમાં વિ. સં. ૧૯૮૩માં (એક જ વર્ષમાં) જાવાલના રહીશ તારાચંદ મોતીજીએ પ્રકાશિત કરી છે. બંને ખંડમાં બબ્બે વિભાગ છે. આમ ચાર વિભાગો પૈકી પ્રથમ વિભાગ સૌત્રાંતિક મતના નિરૂપણરૂપ છે. એમાં ૨૨ શ્લોક પૂરતી વિવૃત્તિ છે અને એ ૨૫૪આ પત્ર ઉપર પૂરી થાય છે. પત્ર ૨૫૫અ-૨૭૪આ સુધી બીજો વિભાગ છે. એમાં શ્લો. ૨૩-૩૪ સુધીની વિવૃત્તિ છે. એ પ્રત્યભિજ્ઞા-પ્રત્યક્ષત્વના સ્વીકારરૂપ ન્યાયમતનું નિરસન પૂરું પાડે છે. પત્ર ૨૭૫અ-૪૧૧આ સુધીના ત્રીજા વિભાગમાં શ્લો. ૩૫-૫૧ની વિવૃત્તિ છે. એમાં વિજ્ઞાનવાદીના મતનું ખંડન કરાયું છે. ચોથા વિભાગમાં પત્ર ૪૧૨અ-૫૪૪આ માં શ્લો. ૫૨-૧૧૦ સુધીની વિવૃત્તિ છે. એ દ્વારા સ્પષ્ટાદના ઉપદેશનું હિંગ્દર્શન કરાવાયું છે. ત્યાર બાદ વિવૃત્તિકારની પ્રશસ્તિ છે. એના પછી એ વિવૃત્તિનો વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમ છે અને અંતમાં પત્ર ૫૪૫અ-૫૪૬અમાં મોટું શુદ્ધિપત્રક છે. ૫૪૬અમાં પત્ર ૫૪૬ની તમામ પત્રો નિરંક છે.
- પ્રસ્તુત કૃતિના શ્લો. ૧-૩૪ શ્રી. જીવરાજભાઈ ઓધવજી દોશીના શ્લોકાર્થ અને ભાવાર્થ સહિત “જે. ધ. પ્ર.” (પુ. ૬૧, ૧૦, ૧૩, પુ. ૬૨, અં. ૧, ૪-૭, અને પુ. ૬૩ અં. ૨-૩ તથા ૪)માં વિ. સં. ૨૦૦૧થી વિ. સં. ૨૦૦૩ સુધીમાં નવ કટકે પ્રસિદ્ધ કરાયા છે. [“જૈન ન્યાયખંડખાદ્ય” આ નામે આ કૃતિ બદરીનાથ શુક્લના હિંદી વિવેચન સાથે ચૌખંબા સં.સિરિજ વારાણસીથી છપાઈ છે.]
૫. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧૮)માં આ કૃતિનો ખંડખાદ્ય અને મહાવીર-સ્તવ નામથી પણ ઉલ્લેખ છે. અહીં એનું પ્રમાણ ૫૫૦૦ શ્લોકનું દર્શાવાયું છે તે વિચારણીય છે. એ સટીક મૂળનું સંભવી શકે.
૬. આના શ્લો. ૧ અને ૧૦૬ જોતાં અને વીરસ્તોત્ર પણ કહી શકાય.

યશોવિજયગણિ છે. એમણે આ ૧૧૦ પદ્યની કૃતિ 'મુખ્યતયા વસન્તતિલકા' છંદમાં વિજયદેવસૂરિના રાજ્યમાં રચી છે. આની વિ. સં. ૧૭૩૫માં લખાયેલી એક હાથપોથી મળે છે. આ કૃતિના પ્રારંભમાં કહ્યું છે કે કવિત્વ અને વિત્ત્વની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવામાં કલ્પવૃક્ષના સમાન ઐકાર જાપ ગંગાને કિનારે જપી (સરસ્વતી પાસે) વરદાન મેળવી હું વીરની પૂજા સુભાષિતરૂપ કુસુમો વડે કરું છું. આ ઉપરથી આનું મહાવીર-સ્તવ એ નામ તો યોજાય પરંતુ ન્યાયખંડખાદ્ય એ નામ કોણે યોજ્યું છે એ વિચારવું બાકી રહે છે.

P. ૪૨૧ 'સ્વોપજ ટીકા— આ મહાવીર-સ્તવ ઉપરની સ્વોપજ ટીકા છે. આ ટીકામાં અસ્પૃશદ્ગતિવાદ નામની પોતાની કૃતિ જોવા ન્યાયાચાર્યે ભલામણ કરી છે.

'ન્યાયપ્રભા— આ મહાવીર-સ્તવના ઉપરની તીર્થોદ્ધારક શ્રીવિજયનેમિસૂરિએ સંસ્કૃતમાં રચેલી ટીકા છે.

'કલ્પલતિકા— આ મહાવીર-સ્તવ ઉપર શ્રી વિજયનેમિસૂરિના શિષ્ય શ્રી વિજયદર્શનસૂરિએ રચેલી વિવૃત્તિનું નામ છે.

શ્લોકાર્થ અને ભાવાર્થ— આ બંનેના કર્તા શ્રી. જીવરાજભાઈ ઓધવજી દોશી છે અને એ બંને 'જૈ. ધ. પ્ર.' માં પ્રકાશિત છે.

P. ૪૨૨ 'વિજયપ્રભસૂરિ-સ્વાધ્યાય' (લ. વિ. સં. ૧૭૩૦)— આ સાત પદ્યની લઘુ કૃતિના રચનાર ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિ છે. એમાં એમણે છ અજૈન દર્શનોને માન્ય ગણાય એવા વિચારો દર્શાવી 'વિજયપ્રભસૂરિની સ્તુતિ કરી છે. એની બીજી વિશેષતા એ છે કે આ કૃતિ 'કડખાની દેશીમાં' રચાયેલી હોવાનું મનાય છે. ગમે તેમ પણ એ ગેય કાવ્યની ગરજ સારે છે.

૧. શ્લો. ૧-૮૯ વસન્તતિલકામાં, શ્લો. ૧૦૦-૧૦૫ શિખરિણીમાં, શ્લો. ૧૦૬ હરિણીમાં, શ્લો. ૧૦૭ શાલિનીમાં, શ્લો. ૧૦૮ શિખરિણીમાં અને શ્લો. ૧૦૯-૧૧૦ શાદૂલવિકીડિતમાં છે.

૨. મનસુખભાઈ ભગુભાઈ તરફથી આ પ્રકાશિત છે.

૩. આ માણેકલાલ મનસુખભાઈ તરફથી છપાયેલી છે.

૪. જાવાલના તારાયંદ દ્વારા આ પ્રકાશિત છે.

૫. જુઓ પૃ. ૨૫૪ ટિ. ૪

૬. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની મારી ભૂમિકા (પૃ. ૧૦૫)માં મેં આ સ્વાધ્યાય આપ્યો છે. મુનિ (હાલ સૂરિ) ધુરંધરવિજયે આ કૃતિના અનુકરણરૂપે વિજયનેમિસૂરિસ્વાધ્યાય નામની નવ પદ્યની પ્રભાતિયાના રાગે ગવાતી કૃતિ રચી છે. એ ઇ. સ. ૧૯૪૬માં પ્રકાશિત સટીક ઈન્દુદૂતના પ્રારંભમાં છપાયેલી છે.

૭. આ સંબંધમાં જુઓ યશોદોહન (પૃ. ૩૮, ૮૩, ૩૬, ૧૦૫, ૧૭૨-૧૭૩ અને ૧૮૧.)

૮. આ સૂરિએ દેવપત્તનના જિનાલયના એક તીર્થકરને ઉદ્દેશીને જિન-સ્તવન રચ્યું છે. એ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧, પૃ. ૩૬)માં છપાયું છે.

૯. આ દેશીમાં 'શ્રીપાલ રાજનો રાસ'ના ચોથા ખંડની ચોથી ઢાલ છે. આને લગતી કેટલીક બીના મેં 'કડખાની દેશી અને જૈન સાહિત્ય' નામના મારા લેખમાં આપી છે. આ લેખ 'સ્વાધ્યાય' (પૃ. ૪ અં. ૧ દીપોત્સવી અંક)માં છપાયો છે.

‘શંખેશ્વર-પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર’^૧ (લ. વિ. સં. ૧૭૩૦)– આના કર્તા ‘ન્યાયાચાર્ય’ યશોવિજયગણિ છે. આનો પ્રારંભ “ઐન્દ્ર” થી કરાયો નથી. અંતમાં “યશોવિજયશ્રિયમ્” એવો શબ્દગુચ્છ છે. આમાં ૧૧૩ પદો છે. મુખ્યત્વે ઉપજાતિ, વંશસ્થ અને ઉપેન્દ્રવજ્રામાં અને કવચિત્ ઇન્દ્રવજ્રા, દ્રુતવિલંબિત, વસન્તતિલકા, પૃથ્વી અને ‘હરિણી’ ‘છંદોમાં’ રચાયેલા અને વિવિધ અલંકારોથી વિભૂષિત આ સ્તોત્ર દ્વારા ‘શંખેશ્વર’ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરાઈ છે.

P. ૪૨૩

‘શંખેશ્વર-પાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર’– આ ન્યાયાચાર્યકૃત સ્તોત્રમાં ૮૮ પદો છે અને એ પૈકી છેલ્લાં બાર શ્લોકોમાં છે. એ પણ ‘શંખેશ્વર’ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિરૂપ છે. એમાં ‘જગત્કર્તૃત્વવાદનું’ નિરસન, પ્રભુનાં દેહનું માહાત્મ્ય, તીર્થંકરના જન્મથી સહોત્થ ચાર અતિશયો અને પ્રભુનાં ગુણોનું ગૌરવ એમ વિવિધ વિષયો આલેખાયા છે.^૨

‘શંખેશ્વર-પાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર’– આ ૩૩ પદના સ્તોત્રમાં પણ ન્યાયાચાર્યે ‘શંખેશ્વર’ પાર્શ્વનાથનું ગુણોત્કર્તન કર્યું છે.

‘ગોડી-પાર્શ્વ-સ્તવન’^૩ (લ. વિ. સં. ૧૭૩૦)– આ ૧૦૮ પદમાં ‘મુખ્યત્વે ‘શિખરિણી’ છંદમાં રચાયેલા સ્તવનના કર્તા પણ ‘ન્યાયાચાર્ય’ યશોવિજયગણિ છે. આ સ્તવન ‘ગોડી’ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિરૂપ છે.

P. ૪૨૪

વિવરણ તથા અનુવાદ– શ્રીધુરંધરવિજયગણિ (હાલ સૂરિ)એ ખૂટતાં પદોને સ્થાને નવીન પદો રચ્યાં છે. એ તેમ જ એમણે રચેલ સંસ્કૃત વિવરણ તથા મૂળના ગુજરાતી અનુવાદ સહિત મૂળ કૃતિ ‘શ્રીગોડીપાર્શ્વનાથસ્તોત્રમ્’ના નામથી “જૈન સાહિત્ય વર્ધક સભા”એ વિ. સં. ૨૦૧૮માં છપાવી છે.

૧. આ સ્તોત્ર જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧, પૃ. ૩૮૦-૩૮૨)માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

૨. વાચક મેઘવિજયે ૨૧ પદનું ‘શંખેશ્વર’ પાર્શ્વનાથ-સ્તવન રચ્યું છે અને એ “દે. લા. જૈ. પુ. સંસ્થા” તરફથી પ્રકાશિત ભક્તિ-સ્તોત્રત્રયમાં ઈ. સ. ૧૯૩૨માં છપાવાયું છે. એ વિ. સં. ૧૭૩૬ પહેલાં રચાયું છે. હંસરત્ને તેમ જ અન્ય કોઈએ પણ શંખેશ્વર-પાર્શ્વ-સ્તવ રચ્યો છે.

૩. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૬૯)માં ૧૧૨ પદનો ઉલ્લેખ છે.

૪. અંતિમ પદ આ છંદમાં છે અને એમાં એ નામ પણ ગુંથાયેલું છે. પ. વિશેષ માટે જુઓ યશોદોહન પૃ. ૪૫

૬. આ સ્તોત્ર “જૈન ગ્રંથ પ્રસારક સભા” તરફથી વિ. સં. ૧૯૯૮માં પ્રકાશિત “શ્રીયશોવિજયવાચક-ગ્રંથસંગ્રહ”માં પત્ર ૪૫અ-૪૯-અમાં છપાયું છે.

૭. વિશેષ માટે જુઓ યશોદોહન (પૃ. ૪૬)

૮. આ ય. વા. ગ્રંથસંગ્રહ (પત્ર ૪૪અ-૪૫અ)માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૯. આ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧, પૃ. ૩૮૩-૪૦૬)માં છપાયું છે ખરું પરંતુ એમાં શ્લો. ૧-૬, ૫૮-૬૨ અને ૬૮-૯૩ નથી. આમ આ ખંડિત કૃતિ છે. આ ત્રુટિઓ દૂર કરવાના ઈરાદે આને અંગે મેં એક લેખ લખ્યો છે.

૧૦. કોઈકે નવ પદની ગોડી-પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ રચી છે. કોઈકે ગોડી-જિન-સ્તવન પણ રચ્યું છે.

૧૧. જુઓ યશોદોહન (પૃ. ૪૪)

‘પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર’— આ પણ ન્યાયાચાર્યની કૃતિ છે. એમાં ૨૧ પદો છે અને એ બધાં ‘સ્વાગતા’ છંદમાં રચાયેલાં છે. આ સ્તોત્રનો જ કેટલાક વારાણસીપાર્શ્વનાથસ્તોત્ર તરીકે નિર્દેશ કરે છે.

P. ૪૨૫

‘શમીના-પાર્શ્વ-સ્તોત્ર’^૩ (લ. વિ. સં. ૧૭૩૦)— આ અનુષ્ટુભમાં રચાયેલાં નવ પદોરૂપ સ્તોત્રનાં કર્તા ‘ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિ’ છે. અંતમાં “યશોવિજયસમ્પદમ્” એવો શબ્દગુચ્છ છે. અંતિમ પદમાં સૂચવાયા મુજબ આ ‘શમીન’ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ છે.

‘આદિજિનસ્તવન’— આ ‘પુંડરીક ગિરિ’ ઉપરના આદિનાથના ગુણગાનરૂપે છ પદમાં ન્યાયાચાર્યે રચ્યું છે.^૪ એનાં પહેલાં પાંચ પદો ‘શૃંખલા’ યમકથી અલંકૃત છે.

અનુવાદ— આ મારો અનુવાદ છપાયેલો છે.^૫

P. ૪૨૬

‘ચતુર્વિંશતિ-જિન-સ્તુતિ’ (વિ. સં. ૧૮૫૯)— આ સ્તુતિના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના પુણ્યશીલ છે. એઓ ગૌતમીયમહાકાવ્ય વગેરે રચનારા રૂપચન્દ્રના શિષ્ય, સમયસુન્દરના ગુરુ અને ‘શિવચન્દ્રના પ્રગુરુ થાય છે. એમની આ કૃતિમાં ઋષભદેવાદિ ચોવીસ તીર્થંકરની એકેક સ્તુતિ અને અંતમાં એ ચોવીસેની ભેગી એક સ્તુતિ એમ ૨૫ સ્તુતિઓ છે. અંતમાં સાત પદની પ્રશસ્તિ છે. બધું મળીને લગભગ બસો પદો છે. આ સ્તુતિઓની વિશેષતા એ છે કે ચાલુ વૃત્તમાં રચાયેલી નથી પરંતુ મુખ્યત્વા પ્રચલિત ‘હિંદી’ દેશીઓમાં રચાયેલી છે. વળી એ વિભાસ, કાફી, સોરઠ, વેલાઉલ ઇત્યાદિ રાગમાં પણ ગવાય છે. આમ આ સ્તુતિ ‘ગેય’ કાવ્યરૂપ છે.

[સ્તુતિનન્દિની— ૪૦૦ જેટલા ગ્રંથોના મંગલાચરણગત દેવ-ગુરુ વ. ની વિભાગવાર સ્તુતિઓ આમાં આપી છે. આનું સંકલન મુનિહિતવર્ધનવિજયદ્વારા અને પ્રકાશન “કુસુમઅમૃતપ્રકાશન” દ્વારા થયું છે.

શ્રીરામચન્દ્રીયમહાકાવ્ય— મુનિમોક્ષરતિવિજયકૃત આ કાવ્ય ગુજ. અનુવાદ સાથે પરમપદપ્રકાશન મુંબઈ સં. ૨૦૫૮માં પ્રકાશિત થયું છે.]

૧. આ ય. વા. ગ્રંથસંગ્રહ (પત્ર ૪૩અ-૪૪અ)માં છપાયું છે.

૨. આ સ્તોત્ર જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૧, પૃ. ૩૯૨-૩૯૩)માં પ્રકાશિત થયેલું છે પરંતુ એનું આદ્ય પદ નથી.

૩. શું યશોવિજયગણિકૃત સમીકાપાર્શ્વ-સ્તોત્ર તરીકે ઓળખાવાતી કૃતિ તે આ જ છે ?

૪. રાધનપુરની પાસે તેમ જ ગુજરાતના બીજાપુરની પાસે પણ ‘સમી’ નામનું ગામ છે. કોઈ કોઈ મુનિવર આ બે સમી પૈકી શંખેશ્વરથી થોડેક દૂર અને રાધનપુરની પાસે આવેલા ‘સમી’ ગામના પાર્શ્વનાથને ઉદ્દેશીને ‘શમીન’ શબ્દનો વ્યવહાર કરાયો છે એમ કહે છે.

૫. આ મારા અનુવાદ સહિત “આ. સમિતિ” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૨૬માં પ્રકાશિત ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૮૨-૮૩)માં છપાયું છે.

૬. આને લઈને આ સ્તોત્રનું ‘પુંડરીકગિરિરાજસ્તોત્ર’ નામ સાન્વર્થક ગણાય. આને ‘શત્રુંજયમંડન શ્રીઋષભદેવસ્તવન’ પણ કહે છે.

૭. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ ટિ. ૫.

૮. આ કૃતિ “ચતુર્વિંશતિ-જિનેન્દ્ર-સ્તવનાનિ” એ નામથી “હિન્દી જૈનાગમ-પ્રકાશક સુમતિ-કાર્યાલય” તરફથી કોટાથી વિ. સં. ૨૦૦૪માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૯. એમણે વિ. સં. ૧૮૭૬માં ગદ્યમાં પ્રદ્યુમ્નલીલાપ્રકાશ નામનો કથાત્મક ગ્રંથ રચ્યો છે.

‘જિનચૈત્યવન્દનચતુર્વિંશતિકા કિવા ત્રૈલોક્યપ્રકાશ- આ ‘ખરતર’ ગચ્છના વાચક અમૃતધર્મ પાસે અગિયાર વર્ષની વયે વિ. સં. ૧૮૧૨માં દીક્ષા લેનારા ઉપાધ્યાય ક્ષમાકલ્યાણની વિવિધ છંદોબદ્ધ કૃતિ છે. એમાં ઋષભદેવાદિ ૨૪ તીર્થંકરો પૈકી પ્રત્યેકને અંગે ત્રણ ત્રણ પદો છે અંતમાં ત્રણ પદોની પ્રશસ્તિ છે.

અનુવાદ- સાધ્વી બુદ્ધિશ્રીજીએ આનો વિ. સં. ૧૮૮૩માં તેમ જ છન્દ:પરિચયનો હિન્દીમાં અનુવાદ કર્યો છે અને એ પ્રકાશિત છે.

સ્વોપજ વૃત્તિ- આ અપ્રકાશિત છે.

વિદ્વત્પ્રબોધ (લ. વિ. સં. ૧૬૬૦)- આ વિ. સં. ૧૬૫૪માં શિલોંછ નામમાલાની ટીકા રચનારા અને જ્ઞાનવિમલના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રીવલ્લભની રચના છે. એ ત્રણ પરિચ્છેદોમાં વિભક્ત છે. એમાં અનુક્રમે ૫૬, ૬૦, અને ૨૬ (૨૦ + ૬) પદો છે. આમ કુલે ૧૪૨ પદો છે. એ પૈકી આઘ ત્રણ પદો ઉપક્રમણિકારૂપ છે જ્યારે અંતિમ છ પદો પ્રસ્તુત કૃતિની પ્રશસ્તિરૂપ છે. વર્ણમાલાના અક્ષરો અનુસાર પદો રચાયાં છે. એમાં નિમ્નલિખિત પંચેન્દ્રિય તિર્થંચોનાં-પશુપક્ષીઓનાં વર્ણન બાદ તૃતીય પદચ્છેદમાં સાધુ પંડિત અને વીરપુરુષનાં વર્ણન છે :-

હાથી, અશ્વ, વૃષભ, સિંહ તથા ઊંટ તેમજ પોપટ, તેતર, હંસ, બગલો, ચક્રવાક, સારસ, ટીટોડી (ટિક્કિલ), મોર અને ચાષ.

આ પૈકી હાથી ઇત્યાદિ પાંચ પશુઓનાં પ્રથમ પરિચ્છેદમાં અને નવ પક્ષીનાં દ્વિતીય પરિચ્છેદમાં વર્ણન છે. નમૂના તરીકે હું આઘ પરિચ્છેદનું નીચે મુજબનું ચોથું પદ રજૂ કરું છું :-

“ક્લાતલે ગજઘટા પ્રકટેષ્ટે, ક્લાવલીકુદિવ સજ્જલદાલી ।

ક્લાપતીચન્દ્ર ! હૃદયસ્ય મોદદા, ક્લારિજ્જિરનિશં મદદીપ્તા ॥૪॥”

૩અવચૂર્ણિ- મૂળ કૃતિનાં ૧૫૦ પદો ભાગે દુર્ગમ છે. એ અવચૂરિની સહાયથી સુબોધ બને છે.

માતૃકાપ્રસાદ- ઉપા.મેઘવિજય. (અપ્રગટ) માતૃકાપ્રકરણ- રત્નચન્દ્ર, (આ. યશોદેવસૂરિસંગ્રહ).

માતૃકાપ્રકરણ- અક્ષયચન્દ્ર. (અનુસંધાન ૧૨) સિદ્ધમાતૃકા (અનુસંધાન ૨૫) સિદ્ધસેનસૂરિ.

૧. આ કૃતિ છન્દ:પરિચય, ક્ષમાકલ્યાણકૃત ઋષભદેવાદિને અંગે એકેક ગુજરાતી ચૈત્યવન્દન (કુલ્લે ૨૪), ઋષભદેવાદિને અંગે બબ્બે પદોની તથા એકેક પદની સ્તુતિ તેમ જ પ્રસ્તુત કૃતિ વગેરેના હિન્દી અનુવાદ સહિત અજમેરના “શ્રાવિકાસંઘ” તરફથી વિ. સં. ૧૮૮૩માં છપાવાઈ છે. એમાં ક્ષમાકલ્યાણની પ્રતિકૃતિ અપાઈ છે.

૨. આ કૃતિ એની અવચૂર્ણિ, જિનવલ્લભસૂરિકૃત મહાવીરસ્તોત્ર અને એની નરચન્દ્રગણિકૃત અવચૂરિ તેમ જ વિમલકીર્તિગણિએ વિ. સં. ૧૬૮૧માં ૧૬૮ પદોમાં રચેલા ચન્દ્રદૂત અને એની કોઈકે રચેલી વૃત્તિ સહિત “શ્રી જિનદત્તસૂરિજ્ઞાનભંડાર” તરફથી અહીંથી : (સુરતથી) વિ. સં. ૨૦૦૮માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. વિશેષમાં અહીં ચન્દ્રદૂતના શ્લોક. ૧-૩૦ ઉપર અજ્ઞાતકર્તૃક ટીકા પણ છે. એના શ્લોક. ૫૮ના અંતમાં “इत्येकेन पादेन समस्याष्टकं” એવો ઉલ્લેખ છે.

૩. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ટિ. ૨.

૪. આ પદોના અર્થ માટે અનેકાર્થી કોશ ઇત્યાદિ સાધન કામમાં લેવાં પડે તેમ છે.

પ્રકરણ ૩૧ : શ્રવ્ય કાવ્યો

(ઋ) પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો

પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યનું અનેકાર્થી કૃતિ સાથે સામ્ય— પ્રત્યેક પદને સામાન્ય રીતે ચાર પાદ યાને ચરણ હોય છે. એ પાદ જે પદનાં અંશરૂપ છે ત્યાં એનો જે અર્થ થાય છે તેને કાયમ રાખીને કે એનો અન્ય પદચ્છેદાદિ દ્વારા અભિનવ અર્થ કરીને એના અનુસંધાનરૂપે ત્રણ નવા પાદ યોજવા તે ‘પાદ-પૂર્તિ’ કહેવાય છે. આ ક્રિયા દ્વારા રચાયેલા પદને કે એના સમૂહને ‘પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય’ કહે છે. એની નિષ્પત્તિમાં અર્થ કે વિચારણારૂપ જે શક્તિ પ્રધાન પદ ભોગવે છે તે જ શક્તિ સામાન્ય રીતે અધિક પ્રમાણમાં હોય તો એને લઈને અમુક અમુક પદોના અનેક અર્થો સ્ફુરે અને તેમ થતાં અનેકાર્થી સાહિત્ય યોજાય. આ દૃષ્ટિએ વિચારતાં પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો અને અનેકાર્થી પદોમાં જે સામ્ય રહેલું છે તેને લક્ષ્યમાં લેતાં આ બન્ને પ્રકારના સાહિત્યનો ક્રમશઃ વિચાર કરવા હું હવે પ્રવૃત્ત થાઉં છું.

પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યોને બે વર્ગમાં વિભક્ત કરી શકાય તેમ છે કેમકે જૈન લેખકોએ જૈન કૃતિઓની જ પાદપૂર્તિરૂપે રચના ન કરતાં અજૈન કાવ્યો—સ્તોત્ર વગેરેને અંગે પણ એવી રચના કરી છે. આથી આપણને (અ) જૈન કૃતિઓની પાદપૂર્તિ અને (આ) અજૈન કૃતિઓની પાદપૂર્તિ એમ બે પ્રકારની કૃતિઓનો વિચાર કરવાનો રહે છે. તેમાં પ્રથમ પ્રકારથી હું શરૂઆત કરું છું. કેમકે એમ કરવાથી ગત પ્રકરણ સાથેનો સંબંધ ચાલુ રહે છે. અજૈન કૃતિઓની અંગેની કેટલીક પાદપૂર્તિરૂપ રચના આના કરતાં મોટી અને મહત્ત્વની છે પણ તેમાં એક ચતુર્થાંશ જેટલું લખાણ અજૈન છે. એથી પણ એને પ્રથમ સ્થાન આપવામાં હું સંકોચ અનુભવું છું.

(આ) જૈન કૃતિઓની પાદપૂર્તિ

$$[૧૨ + ૨૨ + ૫ + ૭ = ૪૬]$$

(૧) કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો [૧૨]

કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યની સંખ્યા ભક્ત્તામરસ્તોત્રની એ જાતની કૃતિઓને હિસાબે લગભગ અડધી છે. વળી એ કાવ્યો મોટે ભાગે ચતુર્થ જ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે.

(૧) કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિ (લ. વિ. સં. ૧૭૫૦) આના કર્તા ‘લક્ષ્મીવલ્લભભના શિષ્ય લક્ષ્મીસેન છે. (૨) વિજયક્ષમાસૂરિલેખ. (વિ. સં. ૧૭૭૮)— આમાં ૩૮ પદો છે એવો ઉલ્લેખ

૧. શું એઓ “ખરતર” ગચ્છના લક્ષ્મીકીર્તિના શિષ્ય થાય છે ? જો એમ જ હોય તો એમણે વિ. સં. ૧૭૨૭માં વિક્રમાદિત્ય પંચદંડ રાસ અને વિ. સં. ૧૭૪૫માં ધર્મોપદેશ ઉપર સ્વોપજ વૃત્તિ રચી છે. આ ઉપરાંત એમણે ઉત્તરજ્ઞપણ ઉપર તેમ જ પ. ક. ઉપર પણ એકેક વૃત્તિ રચી છે. પ. ક.ની વૃત્તિનું નામ કલ્પદ્રુમકલિકા છે.

શ્રી અગરચન્દ્ર નાહટાએ “ભાવારિવારણ-પાદપૂર્ત્યાદિસ્તોત્રસંગ્રહ”ની હિન્દી પ્રસ્તાવના (પૃ.૨)માં ક્યો છે તે વિચારણીય જણાય છે.

(૩) ‘જૈનધર્મવરસ્તોત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૭૮૧)– આના કર્તા “પૌર્ણમીય” ગચ્છના મહિમપ્રભસૂરિના શિષ્ય ભાવપ્રભસૂરિ છે. એમણે વિ. સં. ૧૭૮૪માં ‘નેમિ-ભક્તામર રચ્યું છે અને એને સ્વોપજ વૃત્તિથી વિભૂષિત કર્યું છે. વળી એમણે ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિકૃત ‘નયોપદેશ અને ‘પ્રતિમાશતક ઉપર અનુક્રમે પર્યાય અને લઘુવૃત્તિ સંસ્કૃતમાં રચ્યાં છે. એમણે આ સ્તોત્ર કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ ૪૫ પદોમાં રચ્યું છે અને વિ. સં. ૧૭૮૧માં એને સ્વોપજ વૃત્તિથી વિભૂષિત કર્યું છે.

મૂળ કૃતિ એના નામ અનુસાર ધર્મના નિરૂપણરૂપ છે. જૈન મંતવ્ય મુજબના ધર્મના ચાર પ્રકારો નામે દાન, શીલ, તપ અને ભાવ વિષે અને ખાસ કરીને દાનને લક્ષીને અત્ર પુષ્કળ માહિતી અપાઈ છે.

‘સ્વોપજ વૃત્તિ– આ અનેક રીતે મહત્વની છે. એમાં સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત જ નહિ પરંતુ ગુજરાતી અને હિન્દી અવતરણો પણ અપાયાં છે. જાતજાતની પ્રસંગોપાત્ત કથાઓ છે. એમાં વસુદેવહિણી (લંબક ૧૭)ને આધારે અપાયેલી અશ્વગ્રીવ પ્રતિવાસુદેવની કથા (પૃ. ૩૨), જગડૂશાહનો પ્રબન્ધ (પૃ. ૪૦-૪૩), શાલિભદ્રના પૂર્વ ભવનો પૂર્વ ભવ (પૃ. ૪૬), ‘સેચનક’ હાથીનો અને નન્દિષેણનો પૂર્વ ભવ (પૃ. ૪૮-૪૯), અશ્વનો પૂર્વ ભવ (પૃ. ૫૧), ભાનુ અને મનોરમાની કથા (પૃ. ૫૪-૫૮), સુગડ (શકટ) કથા (પૃ. ૬૭-૭૦) ગરટા અને મૈત્રની કથા (પૃ. ૮૮-૮૯), સુન્દરની કથા, (પૃ. ૯૬-૯૭) રોહક મંત્રીની કથા (પૃ. ૧૦૧) અને એકમનીયાની કથા (પૃ. ૧૦૩-૧૦૪) નોંધપાત્ર છે.’ આ બાબત પ્રત્યે તેમ જ પૃ. ૧૧૬માં ‘વિદેહ’ ક્ષેત્રમાં રાવણનો જીવ તીર્થંકર બનતાં સીતાનો જીવ એમના ગણધર બનશે એ હકીકત, પૃ. ૬૬ પાશચન્દ્રના મત તથા પૃ. ૧૧૬માં

૧. આ સ્તોત્ર સ્વોપજ વૃત્તિ સહિત “દે. લા. જૈ. પુ. સંસ્થા” તરફથી વિ. સં. ૧૯૮૮માં છપાવાયું છે. એનું સંપાદન મેં કર્યું છે.

૨. આ સ્વોપજ વૃત્તિનો તો રચનાસમય છે જ. શું એ જ વર્ષમાં મૂળ કૃતિ રચાઈ છે ?

૩. આ કૃતિ સ્વોપજ વૃત્તિ તેમ જ મદીય અન્વય, ગુજરાતી શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત ભ. સ્તો. પા. કા. સં. ના પ્રથમ વિભાગ (પૃ. ૮૩-૧૬૪)માં ઈ. સ. ૧૯૨૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૪. આ કૃતિ સ્વોપજ વૃત્તિ નામે નયામૃતતરંગિણી તેમ જ ભાવપ્રભસૂરિકૃત લઘુવૃત્તિ (પર્યાય) સહિત “જૈ. ધ. પ્ર. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૯૬૫માં છપાવાઈ છે. વિશેષ માટે જુઓ યશોદોહન (પૃ. ૧૪૬ ટિ. ૧)

૫. આ કૃતિ સ્વોપજ વૃત્તિ તેમ જ ભાવપ્રભસૂરિકૃત લઘુવૃત્તિ સહિત “જૈ. આ. સ.” દ્વારા વિ. સં. ૧૯૭૧માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે. “મુ. ક. જૈ. મો.”માં પણ મૂળ કૃતિ સ્વોપજ વૃત્તિ સહિત વિ. સં. ૧૯૭૬માં છપાવાઈ છે. વિશેષ માટે જુઓ યશોદોહન (પૃ. ૨૪૫ ટિ. ૨ પૃ. ૨૫૧)

૬. “દે. લા. જૈ. પુ. સં.” દ્વારા આ પ્રકાશિત છે.

૭. પૃ. ૮૫-૮૬માં ભાલણકૃત એક કડવું ઉદ્ધૃત કરાયું છે. મેં આની સંસ્કૃત છાયા આપી છે.

‘ભગિની’ અર્થમાં ભગ્નીનો અને પૃ. ૧૧૭માં ‘ગજ’ અર્થમાં ગર્જના પ્રયોગ અંગે મારું લક્ષ્ય શ્રીવિજયધુરંધરસૂરિજીએ થોડા વખત ઉપર ખેંચ્યું હતું.^૧

P. ૪૩૧

(૪) ^૨પાર્શ્વજિનસ્તવન— આ ૪૫ (૪૪ + ૧) પદના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી. એ “કલ્યાણકેલિનિલય”થી શરૂ થાય છે. એનું અંતિમ પદ પ્રશસ્તિરૂપ છે જ્યારે બાકીનાં પદો કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે. અંતિમ પદમાં ‘મહિમા’ શબ્દ બે વાર વપરાયો છે. એ દ્વારા કર્તાએ પોતાના નામનો અંશ સૂચવ્યો હોય તો ના નહિ.

(૫) પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર— લીંબડીના ભંડારના સૂચીપત્ર (પૃ. ૮૪)માં આ ૧૬૧૩ ક્રમાંકવાળું સ્તોત્ર કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિ તરીકે નોંધાયું છે.

(૬) કલ્યાણમન્દિર-પાદપૂર્તિ-સ્તવન— આના કર્તા કાન્તિવિજયગણિ છે. આ સ્તવનની હાથપોથી ભાવનગરના પ્રેમચંદ રતનજીના ભંડારમાં છે.

(૭) ^૩કલ્યાણમન્દિર-પાદપૂર્તિ-સ્તવન— આના કર્તા પ્રેમજી મુનિ છે. આ સ્તવનની એક હાથપોથી પ્રવર્તક કાન્તિવિજયજીના ભંડારમાં છે.

(૮) વીરસ્તુતિ— આ સ્તુતિમાં કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રના આઠ પદનાં ચારે ચરણોની પાદપૂર્તિરૂપ ચાર પદો છે. એના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

P. ૪૩૨

(૯) ^૪વીર-જિનસ્તુતિ— આ ચાર પદની અજ્ઞાતકર્તૃક સ્તુતિ ઉપર્યુક્ત વીરસ્તુતિની જેમ કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રના આઠ પદનાં ચારે ચરણોની પૂર્તિરૂપ છે આ સ્તુતિના આઠ પદનું દ્વિતીય ચરણ “દુષ્કર્મવારણ”થી શરૂ થાય છે.

(૧૦) ^૫વિજયાનન્દ-સૂરીશ્વર-સ્તવન (વિ. સં. ૧૮૮૨)— આના કર્તા ‘દક્ષિણવિહારી’ અમરવિજયજીના શિષ્ય સાહિત્યપ્રેમી ચતુરવિજયજી છે. એમણે કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ આ સ્તવન ૪૮ (૪૪ + ૫) પદોમાં વિ. સં. ૧૮૮૨માં રચ્યું છે. એનાં છેલ્લાં પાંચ પદો પ્રશસ્તિરૂપ છે. આ સ્તવનનો પ્રારંભ “શ્રેયઃત્રિયાં”થી કરાયો છે.

(૧૧) ^૬પૂજયગુણાદર્શ-કાવ્ય— આના કર્તા સ્થાનકવાસી મુનિશ્રી ઘાસીલાલજી છે.^૭

૧. આ બદલ હું આ સૂરિજીનો ઋણી છું.

૨. આ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨, પૃ. ૨૦૮-૨૧૬)માં છપાવાયું છે.

૩. જૈનધર્મવરસ્તોત્રની મારી સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩)માં એ છપાયાનો જે મેં ઉલ્લેખ કર્યો છે તે ભ્રાંત છે. તે છપાવવાની ‘હા’ પડાતાં પ્રસ્તાવના તૈયાર કરાઈ એથી આમ બનવા પામ્યું છે.

૪. આ સ્તુતિ જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ (ભા. ૨, પૃ. ૧૫-૧૬)માં છપાઈ છે.

૫. આ સ્તવન “જૈનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ જન્મ શતાબ્દિ સ્મારક ગ્રંથ” (પૃ. ૮૧-૮૦)માં છપાયું છે.

૬. આ અનુવાદ સહિત શ્રીલાલચરિત્રમાં છપાયું છે.

૭. કલ્યાણમન્દિર-પાદપૂર્ત્યાત્મક-સ્તોત્ર— આના કર્તા પં. ગિરધર-શર્મા છે. એઓ અજૈન છે.

(૧૨) ગ્રંથાંશરૂપ પાદપૂર્તિ— પં લાભવિજયે વિજયપ્રભસૂરિ ઉપર લખેલા 'વિજ્ઞપ્તિકામાં' પદ ૯૭- ૧૦૦માં અનુક્રમે નિમ્નલિખિત પંક્તિઓની પાદપૂર્તિ કરી છે :-

P. ૪૩૩

“સ્નાતસ્યાપ્રમિતસ્ય મેરુશિખરે શચ્યા વિભોઃ શૈશવે”.

“પુણ્યાબ્ધિઃ પ્રીતિદાયી સિતરુચિરિવ યઃ સ્વીયગોભિસ્તમાંસિ”.

“સંસારસાગરનિમજ્જદશેષજન્તુ”.

“મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્”.

આ પંક્તિઓને લગતાં સ્તુત્યાત્મક કાવ્યો અને તેના પદ્યાદિ નીચે મુજબ છે :-

‘સ્નાતસ્યા’ સ્તુતિ (મહાવીરસ્વામિસ્તુતિ) (શ્લો. ૧નું આદ્ય ચરણ), ‘જ્ઞાનપંચમીસ્તુતિ (શ્લો. ૨નું દ્વિતીય ચરણ), કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્ર (શ્લો. ૧નું તૃતીય ચરણ) અને ભક્તામરસ્તોત્ર (શ્લો. ૩નું ચતુર્થ ચરણ).

ઉપર્યુક્ત પદ ૯૭-૧૦૦ પૈકી અત્ર ૯૯મું પદ અભિપ્રેત છે.

P. ૪૩૪

(૨) ભક્તામર-સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો [૨૨]

આ કાવ્યો પૈકી ઘણાંખરાં ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે.

(૧) ઋષભ-ભક્તામર (લ. વિ. સં. ૧૬૮૦)— આ કાવ્ય ભક્તામર-સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે. એમાં ૪૫ પદો છે. ઋષભદેવની સ્તુતિરૂપ આ કાવ્ય સમયસુન્દરગણિએ રચ્યું છે. એમની વિવિધ સંસ્કૃત અને ગુજરાતી કૃતિઓની નોંધ મેં અનેકાર્થરત્નમંજૂષાની મારી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૨-૧૭)માં લીધી છે.^૧ વિશેષમાં અહીં પૃ.૧૭માં મેં

૧. આ કૃતિ “સિં. જૈ. ગ્રં.”ના ગ્રંથાંક ૫૧ તરીકે ઇ. સં. ૧૯૬૦માં પ્રકાશિત વિજ્ઞપ્તિલેખસંગ્રહ (ભા. ૧, પૃ. ૧૬૬-૧૭૧)માં છપાવાઈ છે. આની વિશેષ માહિતી મેં આગળ ઉપર આપી છે.

૨. એક હાથપોથીમાં “સ્નાતસ્યાપ્રથમસ્ય” પાઠ છે. જુઓ D C G C M (Vol. XVII, p. 3, pt. 273) પ્રચલિત પાઠ તો “સ્નાતસ્યાપ્રતિમસ્ય” છે.

૩. આનો પ્રારંભ “શ્રીનેમિઃ પંચરૂપ”થી થાય છે.

૪. આ જાતનાં નિમ્નલિખિત તેર કાવ્યોની નોંધ મેં ભક્તા.સ્તોત્રત્રયની મારી સંસ્કૃત ભૂમિક (પૃ.૧૩-૧૫)માં લીધી છે :-

વીર-ભક્તામર, નેમિ-ભ., સરસ્વતી-ભ., શાન્તિ-ભ., પાર્શ્વ-કાવ્ય., ઋષભ-ભ., પ્રાણપ્રિય-ભ., ‘દાદા’-પાર્શ્વ-ભ., જિન-ભ., ઋષભદેવજિનસ્તુતિ, વલ્લભ-ભ., સૂરીન્દ્ર-ભ. અને આત્મ-ભ.

૫. આ કાવ્ય કોઈકની અવચૂરિરૂપ ટીકા અને તે પણ નવ (૧-૩, પ. ૧૦, ૧૨, ૧૪, ૧૬ ને ૨૩) પદ પૂરતી સહિત સમયસુન્દરકૃતિકુસુમાંજલિ (પૃ. ૬૦૪-૬૧૪)માં છપાયું છે પણ એમાં અશુદ્ધિઓ રહેવા પામી છે.

૬. વિશેષ માટે જુઓ મારો લેખ નામે “સમયસુન્દરગણિકૃત સાત હરિયાળીઓ”. આ લેખ “જૈ. ધ. પ્ર.” (પૃ. ૮૨, અં. ૧૨)માં છપાયો છે.

ઉપર્યુક્ત ઋષભ-ભક્તામરના શ્લો. ૧ અને ૪૫ આપ્યા છે. આ સમગ્ર કાવ્ય ભ. સ્તો. પા. કા. સં. ના તૃતીય વિભાગ માટે મેં ગુજરાતી શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત ઇ. સ. ૧૯૨૬માં તૈયાર કર્યું હતું પણ એ સામગ્રીના પ્રકાશનાર્થે હજુ સુધી પ્રબંધ થઈ શક્યો નથી.

P. ૪૩૫ ટીકા— આ અવચૂરિરૂપ છે અને તે પણ નવ જ પદ પૂરતી સમયસુ. કુ.માં છપાઈ છે.^૧

(૨) દાદા-પાર્શ્વ-ભક્તામર (લ. વિ. સં. ૧૬૮૫)— આ ભક્તામર-સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના પ્રથમ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે. એ દ્વારા વડોદરાના 'દાદા' પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરાઈ છે. એમાં ૪૫ પદો છે. એના કર્તા પદ્મસાગરના શિષ્ય રાજસુન્દર છે.

(૩) પાર્શ્વ-ભક્તામર ()— આના કર્તા વિનયપ્રમોદના શિષ્ય પં. વિનયલાભગણિ છે.^૩ એમણે આ કાવ્યમાં ૪૪ પદો ભક્તામરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપે રચી ૪૫મું પદ પ્રશસ્તિરૂપે રચ્યું છે. એમાં પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરાઈ છે, જો કે કેટલાંયે પદો ગમે તે તીર્થંકરની સ્તુતિરૂપ ગણી શકાય તેવાં છે કેમકે આ કાવ્ય કંઈ પાર્શ્વનાથનું ચરિત્ર પૂરું પાડતું નથી.

P. ૪૩૬ (૪) નેમિ-ભક્તામર કિંવા 'પ્રાણપ્રિય-કાવ્ય (લ. વિ. સં. ૧૭૩૦)— આના કર્તા સંઘહર્ષના શિષ્ય ધર્મસિંહના શિષ્ય રત્નસિંહ છે. આ ૪૯ પદના કાવ્યમાં નેમિનાથ અને રાજમતી સંબંધી અધિકાર છે. આ કાવ્ય પણ ઉપર મુજબ ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે. આનો પ્રારંભ “પ્રાણપ્રિયં નૃપસુતઃ” થી થાય છે આથી એને કેટલાક 'પ્રાણપ્રિય-કાવ્ય' પણ કહે છે.

(૫) વીર-ભક્તામર (વિ. સં. ૧૭૩૬)— આના કર્તા 'ખરતર' ગચ્છના વિજયહર્ષના અનુગામી ઉપાધ્યાય ધર્મવર્ધનગણિ ઉર્ફે ધર્મસિંહ છે. એમણે ષડભાષામય પાર્શ્વનાથ-સ્તવન રચ્યું છે. આ ઉપરાંત એમણે ગુજરાતીમાં કેટલીક કૃતિઓ રચી છે. એમના શિષ્યનું નામ કીર્તિસુન્દરગણિ છે.

ભક્તામરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ આ કાવ્યમાં વીર જિનેશ્વરનું ચરિત્ર મનોમોહક રીતે રજૂ કરાયું છે. આ ૪૫ પદનું કાવ્ય બેનાટમાં વિ. સં. ૧૭૩૬માં રચાયું છે. એના ઉપરની સ્વોપજ ટીકા પ્રકાશિત છે.^૬

૧. સમયસુંદરકૃતિકુસુમાંજલી (પૃ. ૬૦૪-૬૧૪) જુઓ

૨. આ કાવ્ય મદીય અન્વય, ગુજરાતી શબ્દાર્થ, પદાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત ભ. સ્તો. પા. કા. સં.ના દ્વિતીય વિભાગમાં પૃ. ૧૨૩-૧૮૩માં ઇ. સ. ૧૯૨૬માં છપાવાયું છે.

૩. જુઓ યુગપ્રધાન જિનચન્દ્રસૂરિ (પૃ. ૧૮૬)

૪. આ નામથી આ કાવ્ય: હિંદી ભાષાંતર સહિત “જૈનગ્રંથરત્નકાર્યાલય” તરફથી શ્રીનાથૂરામ પ્રેમીએ છપાવ્યું છે. જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૭૯) પ્રમાણે આ કાવ્યમાં ૪૮ પદો છે અને એ રત્નસિંહસૂરિની કૃતિ ખુરઈથી વીરસંવત્ ૨૪૪૨માં પ્રકાશિત થયેલી છે.

૫. આ કાવ્ય સ્વોપજ ટીકા તેમ જ મદીય અન્વય, ગુજરાતી શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ ભ. સ્તો. પા. કા. સં.ના પ્રથમ વિભાગ (પૃ. ૧-૯૨)માં ઇ. સ. ૧૯૨૬માં છપાયું છે.

૬. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

(૬) 'ઋષભ-ચૈત્યવન્દન (લ. વિ. સં. ૧૭૫૦)— આ 'શત્રુંજય' ગિરિ ઉપરના ઋષભદેવને ઉદ્દેશીને જ્ઞાનવિમલસૂરિએ ભક્તામર-સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપે કરેલી રચના છે. એઓ ધીરવિમલના શિષ્ય થાય છે. એમનું દીક્ષાસમયનું નામ નયવિમલ હતું. એમણે વિ. સં. ૧૭૩૮ પછી શ્રીપાલચરિત્ર રચ્યું અને વિજયપ્રભસૂરિના રાજ્યમાં એટલે કે વિ. સં. ૧૭૧૦થી વિ. સં. ૧૭૪૭ના ગાળામાં એમણે પછડાવાગરણ ઉપર ટીકા રચી.

P. ૪૩૭

(૭) 'નેમિ-ભક્તામર (વિ. સં. ૧૭૮૪)— આ ૪૪ પદના કાવ્યના કર્તા 'પૌર્ણમીય' ગચ્છના ભાવપ્રભસૂરિ છે. એઓ મહિમપ્રભના શિષ્ય થાય છે એમણે વિ. સં. ૧૭૮૧માં જૈનધર્મવરસ્તોત્રની સ્વોપજ વૃત્તિ રચી છે તેમ જ બીજી પણ કેટલીક કૃતિઓ રચી છે. એમણે ભક્તામરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ આ કાવ્યમાં નેમિનાથ અને રાજમતીનો અધિકાર વર્ણવ્યો છે. વિશેષમાં એમણે એના ઉપર સ્વોપજ વૃત્તિ રચી છે અને એ છપાયેલી છે.^૧

(૮) 'સરસ્વતી-ભક્તામર— આના કર્તા 'ધર્મસિંહસૂરિ છે અને એમના ગુરુનું નામ ષેમકર્ણ છે. એમણે આ ૪૪ પદની રચના દ્વારા સરસ્વતી દેવીની સ્તુતિ કરી છે. વિશેષમાં ભક્તામરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ આ કાવ્ય સ્વોપજ વૃત્તિથી વિભૂષિત છે અને એ વૃત્તિ ભ. સ્તો. પા. કા. સાં. માં છપાયેલી છે.

પુષ્પદન્ત(સુવિધિ) ભક્તામર— આ પાદપૂર્તિ ગુણવિજયે દીવમાં રચી છે. એનો પ્રારંભ "સ્વસ્તિ શ્રિયાં"થી કરાયો છે. એમાં સુવિધિનાથ નામના નવમા તીર્થંકરની રૂપરેખા આલેખાઈ છે.

ભક્તામરપાદપૂર્તિ— આ મતિવર્ધનની રચના છે.

(૯) 'શાન્તિ—ભક્તામર (લ. વિ. સં. ૧૭૮૦)— આના કર્તા કીર્તિવિમલના શિષ્ય લક્ષ્મીવિમલ છે. એમણે સમ્યક્ત્વપરીક્ષા અને ઉપદેશશતક રચ્યાં છે. એઓ વિ. સં. ૧૭૮૮માં સૂરિ બન્યા ત્યારે એમનું નામ વિબુધવિમલ રખાયું હતું. એમણે આ પૂર્વે આ કાવ્ય રચ્યું છે અને એ દ્વારા શાન્તિનાથની સ્તુતિ કરી છે. ૪૫મું પદ પ્રશસ્તિરૂપ છે જ્યારે એ પહેલાંનાં ૪૪ પદો ભક્તામરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે.

P. ૪૩૮

૧. આનો ઉલ્લેખ કનકાવમલજીએ "જ્ઞાનવિમલ સૂરીશ્વરનું આદર્શ જીવન-ચરિત્ર"માં કર્યો છે.

૨-૩. ભ. સ્તો. પા. કા. સં.માં આ પ્રકાશિત છે.

૪. આ કાવ્ય સ્વોપજ વૃત્તિ (ટીકા), મદીય અન્વય, ગુજરાતી શબ્દાર્થ પદ્યાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત ભ. સ્તો. પા. કા. સાં.ના દ્વિતીય વિભાગ (પૃ. ૧-૭૮)માં છપાયું છે આ દ્વિતીય વિભાગના અંતમાં ભિન્ન ભિન્ન સાત શારદાસ્તોત્રો છપાયાં છે.

૫. શ્રી અગરચંદ નાહટાએ એઓ લોકા ગચ્છના છે એમ કહ્યું છે.

૬. આ કાવ્ય મદીય અન્વય, ગુજરાતી શબ્દાર્થ, પદ્યાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત ભ. સ્તો. પા. કા. સં.ના દ્વિતીય વિભાગમાં પૃ. ૭૯-૧૨૨માં છપાયું છે. [ઉપદેશશતક હપપુષ્પા. માં સં. ૨૦૩૯માં પ્રસિદ્ધ.]

(૧૦) જિન-ભક્તામર— આ અજ્ઞાતકર્તૃક કાવ્ય ભક્તામરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે. એનું આદ્ય પદ દાદા-પાર્શ્વભક્તામરના આદ્ય પદની જેમ ભક્તા-સ્તોત્રયની મારી ભૂમિકા (પૃ. ૧૪)માં મેં નોંધ્યું છે.

અહીં જિનભક્તામરને અજ્ઞાતકર્તૃક કહ્યું છે જ્યારે મતાંતર પ્રમાણે એ રત્નવિમલની રચના છે.

(૧૧) 'ઋષભ-જિન-સ્તુતિ— આ ભક્તામરસ્તોત્રના આદ્ય પદનાં ચારે ચરણોને અંગેની ચાર શ્લોકની કોઈકની રચના છે. એમાં પ્રથમ પાદને પ્રથમ શ્લોકના પ્રથમ ચરણ તરીકે, દ્વિતીયને દ્વિતીય શ્લોકમાં દ્વિતીય ચરણ તરીકે એમ અન્ય ચરણોને લક્ષીને યોજના કરાઈ છે.

(૧૨) 'નવકલ્લોલ'-પાર્શ્વ-ભક્તામર— આ ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કૃતિ હોવાનું કહેવાય છે.

(૧૩) ચન્દ્રામલક-ભક્તામર— આના કર્તા જયસાગરસૂરિ છે. શું આ સૂરિ વિક્રમની વીસમી સદીમાં થયા છે. ?

P. ૪૩૯

(૧૪) પાદપૂર્ત્યાત્મક સ્તોત્ર— આના કર્તા વિવેકચન્દ્ર છે. એઓ ક્યારે થયા એ જાણવું બાકી રહે છે.

(૧૫) આત્મ-ભક્તામર— પંજાબોદ્ધારક તરીકે ઓળખાવતા આત્મારામજી મહારાજ ઉર્ફે વિજયાનન્દસૂરિની સ્તુતિરૂપ આ કાવ્ય પં. હીરાલાલ હંસરાજે રચ્યું છે. આ પ્રકાશિત થયેલું છે.

(૧૬) 'સૂરીન્દ્ર-ભક્તામર— આના કર્તા 'દક્ષિણવિહારી' અમરવિજયજીના શિષ્ય ચતુરવિજયજી છે. એમાં ૪૫ પદો છે. ભક્તામરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થચરણની પાદપૂર્તિરૂપ આ કાવ્યનું આદ્ય પદ મેં ભક્તાસ્તોત્રત્રયની મારી ભૂમિકા (પૃ. ૧૫)માં નોંધ્યું છે.

(૧૭) 'વલ્લભ-ભક્તામર— આના કર્તા 'પંજાબકેસરી' વિજયવલ્લભસૂરિજીના શિષ્ય વિચક્ષણવિજયજી છે. એમણે ભક્તામરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ આ કાવ્ય દ્વારા પોતાના ગુરુની સ્તુતિ કરી છે. એમાં ૪૪ પદો છે. રચનાસમય વિષે ઉલ્લેખ નથી.

P. ૪૪૦

(૧૮) 'કાલુ-ભક્તામર-સ્તોત્ર (વિ. સં. ૧૯૮૫)— તેરાપંથીના ઉપાન્ય આચાર્ય કાલુરામજીના ગુણાનુવાદરૂપે આ કાવ્ય કાનમલ્લસ્વામીએ 'બિકાનેર' રાજ્યના 'છાપર' ગામમાં વિ. સં. ૧૯૮૫માં રચ્યું છે. અત્ર ભક્તામર-સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના દ્વિતીય ચરણનો ચતુર્થ પાદ તરીકે ઉપયોગ કરાયો છે. એમાં ૪૭ પદો છે.

૧. આ જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ (ભા. ૨, પૃ. ૧૫)માં પ્રકાશિત છે.

૨. આ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨)માં છપાયાનો ઉલ્લેખ મળે છે પણ એમાં તો એ નથી.

૩. આ કાવ્ય આદર્શ-જીવનના પરિશિષ્ટ (પૃ. ૨૦૧-૨૦૯)માં વીરસંવત્ ૨૪૫૨માં છપાયું છે.

૪. આ કાવ્ય અન્વય અને એના હિન્દી અર્થ તેમ જ ભાવાર્થ સહિત "જૈન શ્વેતાંબર તેરાપંથી સભા" તરફથી કલકત્તાથી વિ. સં. ૧૯૮૭માં છપાવાયું છે.

(૧૯) 'કાલુ-ભક્તામર-સ્તોત્ર'— આ તેરાપંથી સોહનલાલ-સ્વામીની કૃતિ છે. એ ભક્તામરસ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે. એ પણ કાલુરામજીની સ્તુતિરૂપે રચાઈ છે. એમાં ૪૬ પદો છે.

(૨૦) 'હરિ-ભક્તામર'— જિનહરિસાગરસૂરિજીના ગુણગાનરૂપ આ કૃતિના રચનાર એમના શિષ્ય કવીન્દ્રસાગરજી છે.

(૨૧) 'ભક્તામર-શતદ્વયી'— આ દિ. પં. લાલારામ શાસ્ત્રીની રચના છે. આનો આ વિલક્ષણ જણાતા નામથી શ્રી અગરચંદ નાહટાએ ઉલ્લેખ કર્યો છે.^૧

ભક્તામરશતદ્વયી એ ભક્તામરનાં ૪૮ પદોના પ્રત્યેકની પાદપૂર્તિરૂપ હોઈ એ જાતનાં એમાં ૧૯૨ પદો છે. એ પછી આઠ પદો છે. એથી એનું નામ 'ભક્તામરશતદ્વયી' યથાર્થ ઠરે છે. એ રૂપલાલ મોતીલાલ મીઝાએ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

(૨૨) વિજયલેખગત પાદપૂર્તિ— વિજયલેખ એ પં. લાલવિજયની કૃતિ છે. એનું ૧૦૦મું પદ તે ભક્તામરસ્તોત્રના તૃતીય પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે. જુઓ પૃ. ૪૪૩

P. ૪૪૧

[(૨૩) સચિત્ર સુશીલભક્તામર : કર્તા આ. સુશીલસૂરિ મ. પ્ર. "સુશીલસાહિત્ય પ્ર." જોધપુર.]

(૩) સંસારદાવાનલની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો [૫]

(૧) "પ્રમદ" પાર્શ્વ-જિન-સ્તવન (લ. વિ. સં. ૧૫૧૦)— આ મંડપાયલના મંડનરૂપ 'પ્રમદ' પાર્શ્વનાથની સ્તુતિરૂપ છે. એના કર્તા 'ખરતર' ગચ્છના જિનભદ્રસૂરિના ભક્ત ઉપાધ્યાય 'સિદ્ધાન્તરુચિ' છે.^૨ એમણે આ સ્તવનનો પ્રારંભ "શ્રેયો દધાનં કમલાનિધાનં"થી કર્યો છે. અંતિમ પદમાં એમણે પોતાના નામનો 'સિદ્ધાન્ત' એવો અંશ રજૂ કર્યો છે અને સાથે સાથે જિનભદ્રનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે. એમણે "સંસારદાવાનલ" સ્તુતિનાં ચારે પદોનું પ્રત્યેક ચરણ ચતુર્થ ચરણરૂપે સ્વીકારી એની

૧. આ કાવ્ય અન્વય અને એના હિન્દી અર્થ તેમ જ ભાવાર્થ સાથે "જૈ. શ્વે. તે. સ." તરફથી કલકત્તાથી વિ. સં. ૧૯૮૮માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૨. આ નામ મેં યોજ્યું છે.

૩. આ કૃતિ છપાયેલી છે.

૪. ભક્તામર-પાદપૂર્ત્યાત્મક સ્તોત્ર— આના કર્તા ગિરધર શર્મા નવરત્ન છે. એઓ અજૈન છે. એ હિસાબે તો આ કૃતિ અજૈન ગણાય છે.

૫. આ સ્તવન જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ ભા. ૧, પૃ. ૬૭-૬૮માં છપાવાયું છે. માંડવગઢકા મંત્રી અથવા પેથડકુમારકા પરિચય નામનું જે પુસ્તક વીરસંવત્ ૨૪૪૯ (વિ. સં. ૧૯૭૯)માં પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેના અંતમાં પૃ. ૬૪-૬૮માં પણ આ જ સ્તવન છપાયું છે. આથી શ્રી. અગરચંદ નાહટાએ એને ભિન્ન ગણ્યું છે. તે એમની ભૂલ છે એમ કલિત થાય છે.

૬. "જુઓ જૈ. સિ. ભા." (ભા. ૩, કિ. ૩, પૃ. ૧૧૦).

૭. એઓ પુષ્પમાલા ઉપર વિ. સં. ૧૫૧૨માં વૃત્તિ રચનારા સાધુ-સોમના ગુરુ થાય છે.

૮. આના ગુજરાતી બાલાવબોધને શ્રી. અગરચંદ નાહટાએ "જૈ. ધ. પ્ર." (પૃ. ૮૦, અં. ૮)માં છપાયેલા પોતાના નિમ્નલિખિત લેખમાં સ્થાન આપ્યું છે અને સાથે સાથે આ બાલાવબોધ વિક્રમની ૧૫મી-૧૬મી સદીની એક યથાપોથીમાંથી ઉદ્દ્યુત કરી અહીં આપ્યાનું કહ્યું છે :—

"સંસાર દાવાનલ સ્તુતિ કી એક પ્રાચીન ભાષા કી ટીકા"

P. ૪૪૨ પાદપૂર્તિરૂપે આ સ્તવન સોળ પદમાં રચી અંતમાં ઉપસંહારરૂપે એક પદ રચ્યું છે. આમ આમાં ૧૭ પદો છે.

(૨) 'પ્રથમજિનસ્તવન (વિ. સં. ૧૬૭૫)— આના કર્તા 'ખરતર' ગચ્છના જિનચન્દ્રસૂરિના ભક્ત (શિષ્ય) સુમતિકલ્લોલ છે. આ આખું સ્તવન ઉપર્યુક્ત પ્રમદ-પાર્શ્વ-જિન સ્તવન પ્રમાણેનું પાદપૂર્તિરૂપ સ્તવન છે અને એમાં ૧૭ પદો છે. અંતિમ પદમાં રચના-સમય તરીકે વિ. સં. ૧૬૭૫નો ઉલ્લેખ છે એમ એના રચના સમય તરીકે પ્રદ્યુમ્નેષુપયોધિકાયનો નિર્દેશ જોતાં જણાય છે. જો પયોધિથી ચારનો અંક સમજવાનો હોય તો તે વાત જુદી છે.

(૩) પાર્શ્વ-સ્તવન (લ. વિ. સં. ૧૭૪૫)— આ ૧૭ પદના કર્તા લક્ષ્મીવલ્લભ છે. શું એઓ 'ખરતર' ગચ્છના લક્ષ્મીકીર્તિના શિષ્ય થાય છે ? જો એમ જ હોય તો એઓ ૫૦૬ની કલ્પદ્રુમકલિકા નામની વૃત્તિ રચનારા ગણાય અને આ હિસાબે એમની આ કૃતિ વિ. સં. ૧૭૪૫ની આસપાસમાં રચાઈ હશે એમ મનાય.

(૪) સંસારદાવાપાદપૂર્તિ— આના કર્તા જ્ઞાનસાગર છે.

(૫) 'જિન-સ્તુતિ— સંસારદાવાનલ-સ્તુતિના પ્રત્યેક પદના આઠ ચરણની પૂર્તિરૂપ આ સ્તુતિ કોઈકે ચાર પદોમાં રચી છે. એનો પ્રારંભ "નમ્રેન્દ્રમૌલિ" થી કરાયો છે.

P. ૪૪૩

(૪) પાદપૂર્તિરૂપ પ્રકીર્ણક કૃતિઓ [૮]

(૧) 'ભાવારિવારણ'-પાદપૂર્તિ (વિ. સં. ૧૬૫૮)— 'ભાવારિવારણ'થી શરૂ થતું આ સમસંસ્કૃત સ્તોત્ર ૩૦ પદમાં જિનવલ્લભસૂરિએ રચ્યું છે. એને મહાવીર-સ્તવન તેમ જ વર્ધમાન-સ્તવન પણ કહે છે. એના પ્રત્યેક પદના અંતિમ ચરણની આ પાદપૂર્તિના કર્તા 'ખરતર' ગચ્છના 'જિનહંસસૂરિના પ્રશિષ્ય અને ઉપાધ્યાય 'પુણ્યસાગરના શિષ્ય ઉપાધ્યાય પદ્મરાજ છે. એઓ જ્ઞાનતિલક અને કલ્યાણકલશના ગુરુ થાય છે. એમણે ભુવનહિતસૂરિએ 'સંગ્રામ' દંડકમાં રચેલી જિન-સ્તુતિની વૃત્તિ વિ. સં. ૧૬૪૩માં અને જિનેશ્વરસૂરિકૃત 'રુચિત' દંડક-સ્તુતિની વૃત્તિ વિ. સં. '૧૬૪૪માં જેસલમેરમાં

૧. આ જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ (ભા. ૧, પૃ. ૬૫-૬૭)માં છપાવાયું છે.

૨. આ સ્તુતિ જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ (ભા. ૨, પૃ. ૨૦)માં પ્રકાશિત થયેલી છે.

૧. આ પાદપૂર્તિ સ્વોપજ વૃત્તિ સહિત "શ્રી હિન્દી જૈનાગમ પ્રકાશક સુમતિ કાર્યાલય" તરફથી કોટાથી વીરસંવત્ ૨૪૭૪ (હિન્દ સં. ૧)માં પ્રકાશિત કરાયેલી છે. એમાં પદ્મરાજકૃત છ પદનું યમકમય પાર્શ્વનાથ-લઘુ-સ્તોત્ર, એની સ્વોપજ વૃત્તિ, ભુવનહિતસૂરિએ 'સંગ્રામ' દંડકમાં રચેલી જિન-સ્તુતિ અને એની પદ્મરાજે કરેલી વૃત્તિ છપાયાં છે.

૨. એમણે આયાર ઉપર વિ. સં. ૧૫૮૨ (? ૧૫૭૨)માં દીપિકા રચી છે. વળી એમણે કલ્પલ્પાન્તર્વાચ્ય રચ્યું છે.

૩. એમની કૃતિની નોંધ ઉપર્યુક્ત પાદપૂર્તિની આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫-૬)માં અપાઈ છે.

૪. આને અદ્ભુત-દંડક-સ્તુતિ પણ કહે છે.

૫. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૩૨)માં ૧૬૨૪નો ઉલ્લેખ છે તે ભ્રાંત જણાય છે.

રચી છે. એમણે વિ. સં. ૧૬૬૭માં ૧૪૧ પદ્યનો ક્ષુદ્ધક-ઋષિ-પ્રબન્ધ રચ્યો છે. વળી એમણે કેટલાંક સ્તવન, ગીત વગેરે પણ રચ્યાં છે.^૧

P. ૪૪૪

^૧સ્વોપજા વૃત્તિ— પદ્યરાજે આ વૃત્તિ વિ. સં. ૧૬૫૯માં જેસલમેરમાં રચી છે.

(૨) રત્નાકરપંચવિંશતિકાની પાદપૂર્તિ— “શ્રેયઃ-શ્રિયાં”થી શરૂ થતી અને રત્નાકર મુનિએ રચેલી કૃતિ રત્નાકર-પંચવિંશતિકા તરીકે સુપ્રસિદ્ધ છે. આના આદ્ય પદ્યના પ્રથમ ચરણની અને સમગ્ર કૃતિના પ્રત્યેક પદ્યના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ ^૩આત્મબોધ-પંચવિંશતિકા (અનુશય-પંચવિંશતિકા) નામની કૃતિ શ્રીવિજયધુરંધરસૂરિજીએ ૨૬ પદ્યોમાં રચી છે.

^૨અનુવાદ— અને ^૩ભાવાર્થ— આ કૃતિનો ગુજરાતીમાં પદ્યાત્મક અનુવાદ ભાવાર્થ સહિત વ્યાકરણાચાર્ય મુનિશ્રી (હાલ ગણિ) હેમચન્દ્રવિજયજીએ કર્યો છે.

(૩) ^૪પાર્શ્વ-જિન-સ્તુતિ— આ ઉપર્યુક્ત રત્નાકર-પંચવિંશતિકાના આદ્ય પદ્યનાં ચારે ચરણોની પૂર્તિરૂપ સ્તુતિ છે. એ કોઈકે ચાર પદ્યોમાં રચી છે.

(૪) ^૫શાન્તિ-જિન-સ્તુતિ— “સકલકુશલવલ્લી”થી શરૂ થતી એક પદ્યની સ્તુતિનાં ચારે ચરણોની પૂર્તિરૂપ આ સ્તુતિ કોઈકે ચાર પદ્યોમાં રચી છે.

P. ૪૪૫

(૫) ^૬વીર-જિન-સ્તુતિ— આ સ્તુતિ “સ્નાતસ્યા”થી શરૂ થતી સ્તુતિના પ્રત્યેક પદ્યના આદ્ય ચરણની પૂર્તિરૂપ છે. એ કોઈકે ચાર. પદ્યોમાં રચી છે.

(૬) વિજ્ઞપ્તિલેખગતપાદપૂર્તિ— આ પં. લાભવિજયે રચેલા ^૭વિજ્ઞપ્તિલેખનું ૯૭મું પદ્ય છે. એ ‘સ્નાતસ્યા’ સ્તુતિના આદ્ય પદ્યની પાદપૂર્તિરૂપ છે. જુઓ પૃ. ૪૩૩

(૭) ^૮જ્ઞાનપંચમી-સ્તુતિ-પાદપૂર્તિ— “શ્રીનેમિઃપદ્મરૂપ”થી શરૂ થતી જે જ્ઞાનપંચમીસ્તુતિ કિંવા ઉદ્દ્યોતપંચમી-સ્તુતિ છે એના ચોથા ચરણની પૂર્તિરૂપે આ સ્તુતિ કોઈકે રચી છે.

(૮) વિજ્ઞપ્તિલેખગત પાદપૂર્તિ— પં. લાભવિજયે રચેલા વિજ્ઞપ્તિલેખનું ૯૮મું પદ્ય તે ઉપર્યુક્ત જ્ઞાનપંચમીસ્તુતિના દ્વિતીય પદ્યના દ્વિતીય ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છે. જુઓ પૃ. ૨૬૩.

૧. એની એક સૂચી ઉપર્યુક્ત પાદપૂર્તિની આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૭-૮)માં અપાઈ છે.

૨. આ “હિંદી જૈનાગમ પ્રકાશક સમિતિ” કોટાથી પ્રકાશિત છે.

૩. આ કૃતિ ગુજરાતી અનુવાદ અને ભાવાર્થ તેમ જ રત્નાકરપંચવિંશતિકા સહિત “જૈન સાહિત્યવર્ધક સભા” તરફથી વિ. સં. ૨૦૨૨માં છપાવાઈ છે.

૪-૫. આ બંને પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ

૬. આ જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ (ભા. ૨, પૃ. ૧૭)માં પ્રકાશિત થયેલી છે.

૭-૮. આ જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ (ભા. ૨, પૃ. ૧૬-૨૦)માં છપાવાઈ છે.

૯. આ વિજ્ઞપ્તિલેખ સંગ્રહમાં છપાયેલ છે.

૧૦. આ જૈનસ્તોત્રસંગ્રહમાં છપાવાઈ છે એમ શ્રી. નાહટાએ કહ્યું છે પરંતુ એમાં તો એ નથી તેનું કેમ ?

P. ૪૪૬

(આ) 'અજૈન કૃતિઓની પાદપૂર્તિ [૧૧ + ૨ + ૪ = ૧૭]

પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યના જે બે વર્ગ પૃ. ૪૨૭માં મેં સૂચવ્યા છે તેમાના પ્રથમ વર્ગને અંગેનાં ૪૭ જૈન કાવ્યો આપણે વિચારી ગયા એટલે હવે દ્વિતીય વર્ગનાં કાવ્યો વિચારીશું. આ કાવ્યો, રઘુવંશ, મેઘદૂત, કિરાતાર્જુનીય, શિશુપાલવધ અને નૈષધચરિત એ પાંચ મહાકાવ્યો સાથે, પુષ્પદન્તકૃત શિવમહિમ્નઃસ્તોત્ર સાથે તેમ જ પ્રકીર્ણ સમસ્યાઓ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. આમ આના ત્રણ ઉપવર્ગો પડે છે. એનો હવે ક્રમશઃ વિચાર કરાય છે.

(૧) મહાકાવ્યોની પાદપૂર્તિ [૧ + ૭ + ૧ + ૧ + ૧ = ૧૧]

(૧) જિનસિંહસૂરિ-પદોત્સવ-કાવ્ય— 'કવિકુલકિરીટ' કાલિદાસની જે વિવિધ કૃતિઓ છે તેમાંની એક તે રઘુવંશ છે. એના ત્રીજા સર્ગમાં ૭૦ પદો છે અને એમાં રઘુના રાજ્યાભિષેકનો અધિકાર છે. આ સર્ગની પૂર્તિરૂપે ઉપાધ્યાય સમયસુન્દરગણિએ જિનસિંહસૂરિ-પદોત્સવ નામનું કાવ્ય રચ્યું છે. એ કાવ્ય કોઈ સ્થળેથી પ્રસિદ્ધ થયું જણાતું નથી.^૧

P. ૪૪૭

(૨) પાર્શ્વભ્યુદય-કાવ્ય (ઉ. વિ. સં. ૮૪૦)— આના કર્તા આદિપુરાણના પ્રણેતા દિ. જિનસેન પહેલા છે. આ કાવ્યની પ્રશંસા જિનસેન બીજાએ શકસંવત્ ૭૦૫માં રચેલા હરિવંશપુરાણ (શ્લો. ૪૦)માં કરી છે. એ હિસાબે આ કાવ્ય એ પહેલાનું ગણાય.

દિ. વીરસેનના શિષ્ય વિનયસેનની પ્રેરણાથી આ કાવ્ય કાલિદાસકૃત મેઘદૂતની પાદપૂર્તિરૂપે ૩૬૪ પદોમાં 'મન્દાકાન્તા' છંદમાં રચાયું છે. અંતમાં અમોઘવર્ષ (પહેલા)નો નિર્દેશ છે. આ ખંડ-કાવ્યની વિશિષ્ટતા એ છે કે એમાં મેઘદૂતના પ્રત્યેક પદનું એકેક અને કેટલીક વાર એનાં બબ્બે ચરણો લઈ એની પૂર્તિરૂપે અન્ય ચરણો રચી આ કૌતુકાવલ કાવ્ય દ્વારા સંપૂર્ણ મેઘદૂત ગૂંથી લેવાયું છે.

મેઘદૂત અને આ પાર્શ્વભ્યુદયના વિષયમાં અંતર છે. આનું કરાણ એ છે કે મેઘદૂતમાં વિયોગ અને શૃંગાર અગ્ર ભાગ ભજવે છે જ્યારે આમાં પાર્શ્વનાથનું ચરિત્ર અને ભક્તિ પ્રધાન પદે

૧. અજૈન વ્યાકરણો અને કોશ સાથે સંબંધ ધરાવનારી પાદપૂર્તિરૂપ કૃતિઓ મેં જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧)નાં પૃ. ૨૭૩ અને ૨૮૦માં અનુક્રમે વિચારી છે.

૨. રઘુવંશ, કુમારસંભવ, કિરાતાર્જુનીય, શિશુપાલવધ અને નૈષધચરિત એમ પાંચ મહાકાવ્યો પંડિતો ગણાવે છે અને એમાં કેલાંક મેઘદૂત ઉમેરે છે એમ સ્વ. લક્ષ્મણ રામચન્દ્ર વૈદ્યે રચેલ The Standard Sanskrit English Dictionary (p. 561)માં ઉલ્લેખ છે.

૩. શ્રી અગરચંદ નાહટા પાસે આની મુદ્રણાલયપુસ્તિકા છે એમ એમની "ભાવારિવારણ-પાદપૂર્તિ-સ્તોત્રાદિસંગ્રહ"ની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧) ઉપરથી જણાય છે.

૪. આ કાવ્ય પ્રો. કે. બી. પાઠકના અનુવાદ સહિત પૂનાથી ઈ. સ. ૧૮૯૪માં (અને બીજી આવૃત્તિ ઈ. સ. ૧૯૧૬માં) છપાવાયું છે. યોગિરાજની ટીકા સહિત આ કાવ્ય "નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૦૮માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

છે. આ કાવ્યને પ્રો. કે. બી. પાઠકે મેઘદૂત કરતાં ચડિયાતું કહ્યું છે. સ્વ. કિલાભાઈએ તો એવો આક્ષેપ કર્યો છે કે જિનસેનને એવું મિથ્યાભિમાન હતું કે પોતાનું કાવ્ય મેઘદૂત કરતાં ચડે છે પરંતુ એમનું કાવ્ય કર્કશ અને રસ વિનાનું છે.

આ કાવ્ય ઉપર બે ટીકા છે :-

(અ) ટીકા— યોગિરાજ પંડિતાચાર્યે આ 'ટીકા વિક્રમની પંદરમી સદી પછી રચી છે. એમણે રત્નમાલા નામના કોશમાંથી અવતરણો આપ્યાં છે. P. ૪૪૮

(આ) વૃત્તિ— આના કર્તા દિ. ચારુકીર્તિ છે.

હવે આપણે મેઘદૂતના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ જૈન કાવ્યો વિષે વિચારીશું.

(૩) 'નેમિચરિત' (ઉ. વિ. સં. ૧૪૭૨)— આના કર્તા જૈન ગૃહસ્થ છે. એઓ ખંભાતના નિવાસી 'સાંગણના પુત્ર વિક્રમ છે એઓ શ્વેતાંબર છે કે દિગંબર એ આ ૧૨૬ પદના કાવ્ય ઉપરથી જણાતું નથી કેમકે એમાં સાંપ્રદાયિકતા સૂચવનારી કોઈ હકીકત નથી. P. ૪૪૮

આ કાવ્યની વિ. સં. '૧૬૦૨માં તો શું પણ ૧૪૭૨માં લખાયેલી હાથપોથી મળે છે એટલે એ શ્વેતામંબર કવિ ઋષભદાસના ભાઈ સંભવી શકે જ નહિ. કેટલાક એમને વિ. સં ૧૩૫૨ની આસપાસમાં થયેલા સાંગણના પુત્ર હોવાની સંભાવના કરે છે. એક મત પ્રમાણે આ કવિ વિક્રમ તે 'ખરતર' ગચ્છના જિનેશ્વરસૂરિના ભક્ત શ્રાવક છે.'

૧. આ "નિર્ણયસાગર મુ. દ્વારા" છપાવાયેલી છે.

૨. "જૈન" કહેવાનું કારણ એ છે કે આવાં અજૈન કાવ્યો પણ છે.

૩. આ કાવ્ય "કાવ્યમાલા" (ગુ. ૨)માં નેમિદૂતના નામથી પ્રકાશિત થયેલું છે. વળી એ ગુણવિનયકૃત સંસ્કૃત વ્યાખ્યા, શ્રી. હિંમતસિંહે રચેલા હિંદી પદ્યાનુવાદ તથા ગુણવિનયની ગુરુપરંપરા તેમ જ એમની કૃતિઓના નિર્દેશ સહિત "હિંદી જૈનાગમ પ્રકાશક સુમતિ કાર્યાલય" તરફથી વિ. સં. ૨૦૦૫માં છપાવાઈ છે. જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૪૮૫) પ્રમાણે દિ. પં. ઉદયલાલજી કાશલીવાલનો હિન્દી અનુવાદ છપાયેલો છે.

૪. આને કેટલાક નેમિદૂત કહે છે પરંતુ એમાં નેમિનાથ દૂતરૂપ નથી કે એ કોઈને દૂત તરીકે મોકલતા નથી. એથી આ નામ એક રીતે વિચારણીય ગણાય.

૫. વિ. સં. ૧૩૫૩ના એક શિલાલેખમાં 'હુંકાર' વંશના સાંગણનો ઉલ્લેખ છે. 'હુંકાર'નો અર્થ 'હુંબડ' કરી એ સાંગણ તે આ પ્રસ્તુત સાંગણ છે એવું અનુમાન પં. નાથૂસમ પ્રેમીએ દોર્યું છે (જુઓ જૈ. સા. ઈ.નું પૃ. ૪૮૩) પણ એ વિશેષ વિચાર માંગી લે છે.

૬. જુઓ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૪૮૧)

૭. આનો ઉપયોગ ગુણવિનયની ટીકાવાળી ઉપર્યુક્ત આવૃત્તિ માટે કરાયો છે.

૮. જુઓ ગુણવિનયની ટીકાવાળી આવૃત્તિ (પૃ. ૩)

વિષય— વિરહિણી રાજમતી ‘ગિરનાર’ ઉપર રહેતા નેમિનાથને સંસારાભિમુખ બનાવવા માટે સખી સાથે ત્યાં જઈ કાલાવાલા કરે છે. અને પોતાની ‘વિરહની વ્યથા વિસ્તારથી વર્ણવે છે. (શ્લો. ૬-૮૮) ત્યારબાદ એની સખી પણ પ્રયત્ન કરે છે (શ્લો. ૮૯-૧૨૩) પણ બેમાંથી એકેને સફળતા મળતી નથી. ઊલટું નેમિનાથ રાજમતીને સંસારનું દુઃખદ સ્વરૂપ સમજાવી અને વિષયવાસનાથી વિમુખ બનાવી દીક્ષા લેવા પ્રેરે છે અને એ સતી તેમ કરે છે. આ કાવ્યમાં છેલ્લાં બે પદ્યો ન હોત તો આ કાવ્યનું નામ ‘રાજમતીવિપ્રલંબ’ કે ‘રાજમતી-વિલાપ’ જેવું રખાયું હોત.^૨ આ કાવ્યમાં નિમ્નલિખિત ગિરિ, નદી વગેરેનાં વર્ણન છે :-

રામગિરિ (શ્લો. ૧) દ્વારિકા (શ્લો. ૧૬), વેત્રવતી (શ્લો. ૨૬), સ્વર્ણરેખા (શ્લો. ૩૨ ને ૪૫), કીડાપર્વત (શ્લો. ૨૭), વામન રાજાની નગરી (શ્લો. ૩૨), ભદ્રા (શ્લો. ૫૦), પૌર (શ્લો. ૫૧), ગંધમાદન અને વેણુન પર્વત (શ્લો. ૫૩ અને ૬૧).^૩

વિવરણો— આ કાવ્ય ઉપર એક અવયૂર્ણિ છે. વળી આ કાવ્ય ઉપર ગુણવિનયે ‘વ્યાખ્યા રચી છે. એના પૃ. ૧૦માં એમણે એક અવયૂર્ણિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

અભિપ્રાય— આ કાવ્યને અંગે સ્વ. કિલાભાઈ એમ કહ્યું છે કે “આની ભાષા, વિચાર અને પદરચના વગેરે સારાં છે અને કાવ્યના ગુણોમાં પાર્શ્વાભ્યુદય કરતાં એ કંઈક ચઢિયાતું છે.”

(૪) ‘શીલ-દૂત (વિ. સં. ૧૪૮૭)— આના કર્તા ચારિત્રસુન્દરગણિ છે. એ રત્નસિંહસૂરિના ૧. આ વિષય નિમ્નલિખિત પદ્યમાં કોઈકે આલેખ્યો છે :-

“વિરહાનલતપ્તા સીદતિ સુપ્તા
રચિતનલિનદલતલ્પતલે મરકતવિમલે ।
ન સઘીમભિનન્દતિ ગુરુમભિવન્દતિ
નિન્દતિ હિમકરનિકરં પરિતાપકરમ્ ।
કરકલિતકપોલં ગલિતનિચોલં
નયતિ સતતરુદિતેન નિશામનિમેષદૃશા ।
મનુતે હૃદિ ભારં મુક્તાંહારં
દિવસનિશાકરદીનમુખી જોવિતવિમુખી ॥૧ ॥”

૨. જુઓ જૈ. સા. ઈ. પૃ. ૪૮૧

૩. આ બધાના પરિચય જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૪૮૪-૪૮૫)માં અપાયો છે. એમાં રામગિરિ તે ગિરનાર, સ્વર્ણરેખા તે સુવર્ણા, વામન રાજાની નગરી તે વણથલી, ભદ્રા તે ભાદર અને પૌર તે પોરબંદર એમ કહ્યું છે.

૪. આ હિંદી જૈનાગમ પ્રકાશક સુમતિ કાર્યાલય તરફથી પ્રકાશિત છે.

૫. આ “પ. જૈ. ગ્રં.”માં ગ્રંથાક ૧૮ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૦૮માં છપાવાયું છે. [સા. પ્રમોદશ્રી સંશોધિત પં. વિશ્વનાથના હિન્દી સાથે પાર્શ્વનાથશોધપીઠ વારાણસી દ્વારા અને વિવિધસ્તોત્રસંગ્રહમાં અને આ. સુશીલસૂરિની સુશીલાવૃત્તિ સાથે સુશીલસૂરિ જ્ઞા. સિરોહીથી પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

શિષ્યે 'આચારોપદેશ', 'કુમારપાલચરિત્ર (વિ. સં. ૧૪૮૭),^૩ મહીપાલ-ચરિત ઇત્યાદિની રચના કરી છે. એમણે આ સંદેશ-કાવ્ય વિ. સં. ૧૪૮૭માં રચ્યું છે. એ દ્વારા વિષયવાસનાને એક વેળા વશ થયેલા પરંતુ આગળ જતાં એના ઉપર અખંડિત પ્રભુત્વ પ્રાપ્ત કરનારા મુનિરાજ સંયમમૂર્તિ સ્થૂલભદ્ર કોશા વેશ્યાને ત્યાં ચાતુર્માસ રહી એ વેશ્યાના જીવનને ઉન્નત બનાવે છે એ વાત એમણે આલેખી છે.

(૫) 'ચન્દ્રદૂત (વિ. સં. ૧૬૮૧)– આ મેઘદૂતના પ્રત્યેક પદ્યના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ ૧૬૮ પદ્યોની કૃતિ કર્તા 'ખરતર' ગચ્છના વિમલકીર્તિગણિ છે. એઓ ઉપાધ્યાય 'સાધુકીર્તિના શિષ્ય સાધુસુન્દરના પ્રશિષ્ય થાય છે. આ વિમલકીર્તિએ ૩૬૫૪માં એ સાધુસુન્દરગણિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી અને એમનો સ્વર્ગવાસ 'સિન્ધુ' દેશમાં 'કિરહોર' ગામમાં વિ. સં. ૧૬૮૨ માં થયો હતો. એમણે 'પદ-વ્યવસ્થા, કેટલાંક સ્તવનો તેમ જ કેટલીક કૃતિઓના 'ટબ્બા અને 'બાલાવબોધ રચ્યાં છે. એમણે આ ચન્દ્રદૂત નામનું કાવ્ય વિ. સં. ૧૬૮૧માં રચ્યું છે. અને એ દ્વારા 'શત્રુંજય' ગિરિ ઉપરના આદિનાથને ચન્દ્રની મારફતે પોતાનો સંદેશો કહાવ્યો છે. એનું પ્રારંભિક 'પદ્ય નીચે મુજબ છે :-

“પ્રણમ્ય શ્રીયુગાધીશં સમસ્યાપાદપૂરણાત્ ।

મેઘદૂતાન્તપાદેન ચન્દ્રદૂતં કરોમ્યહમ્ ॥૧૧॥”

આ કાવ્યના અંતમાં નીચે પ્રમાણેની પ્રશસ્તિરૂપ "ત્રણ પદ્યો છે:-

“શ્રી સાધુકીર્તિપાઠકશિષ્યાણાં સકલકવિધુરીણાનામ્ ।

શ્રીવિમલતિલકગણિવરવાચકવરસાધુસુન્દરગણીનામ્ ॥૩૧॥”

૧. આ કૃતિ ટી. પી. દોશીએ ઇ. સ. ૧૮૯૫માં, ભીમસી માણેકે લઘુ-પ્રકરણસંગ્રહમાં ઇ. સ. ૧૯૦૩માં અને "જૈ. આ. સ." વિ. સં. ૧૯૮૨માં પ્રસિદ્ધ કરી છે.

૨. આ "જૈ. આ. સા." દ્વારા છપાવાયું છે.

૩. આની હીરાલાલ હંસરાજે પ્રથમ આવૃત્તિ ઇ. સ. ૧૯૦૮માં અને દ્વિતીય આવૃત્તિ ઇ. સ. ૧૯૧૭માં પ્રકાશિત કરી છે.

૪. [આ ચન્દ્રદૂત કોઈકની ટીકા સાથે શ્રીજિનદત્તસૂરિજ્ઞાનમંદિર સૂરતથી વિ. સં. ૨૦૦૮માં પ્રકાશિત છે.]

આ નામનું ૧૨ પદ્યનું કાવ્ય વિનયપ્રભેએ રચ્યું છે પણ એ કોઈ કાવ્યની પાદપૂર્તિરૂપ નથી. આની એક હાથપોથીનો પરિચય D C G C M (Vol. XIX, sec. 2. pt, pp. 266-267)માં મેં આપ્યો છે

૫. એમના પરિચય માટે જુઓ ઐતિહાસિક જૈન કાવ્યસંગ્રહ (પૃ. ૪૮૬) અને યુગપ્રધાન શ્રીજિનચન્દ્રસૂરિ (પૃ. ૪૬, ૬૩, ૧૯૦, ૧૯૨, ૧૯૪ અને ૨૧૪)

૬. આના ઉપર કર્તાના ગુરુભાઈ ઉદયકીર્તિએ વિ. સં. ૧૬૮૧માં ટીકા રચી છે. એ બંનેની સંક્ષિપ્ત માહિતી મેં જૈ. સં. સા. ઇ. (ખંડ ૧, પૃ. ૩૧૩)માં આપી છે.

૭-૮. આની સૂચી માટે જુઓ શ્રી અગરચંદ નાહટાનો "જૈ. સિ. ભા." (ભા. ૩, કિ. ૧)માં છપાયેલો લેખ નામે "દૂતકાવ્ય સંબંધી કુછ જ્ઞાતવ્ય વાતે" (પૃ. ૩૫)

૧૦. જુઓ ઉપર્યુક્ત લેખ (પૃ. ૩૩)

૧૧. એજન (પૃ. ૩૩)

P. ૪૫૩

“શિષ્યાણુકો વિમલકીર્તિગણિઃ પ્રધાનો

નાભેયદેવચરણામ્બુજરાજહંસઃ ।

શ્રીમેઘદૂતવરકાવ્યગતાન્તપાદૈઃ

શ્રીચન્દ્રદૂતમકરોત્ સરસૈર્વચોભિઃ ॥૪૦ ॥

“ઇન્દુ-સિદ્ધિ-રસ-ક્ષોણિ (૧૬૮૧) મિતે સંવતિ શંવતિ ।

મહાકાવ્યમકારીદં વિદ્વદ્વિમલકીર્તિભિઃ ॥૪૧ ॥”

ટિપ્પણ— આ કોઈકે રચ્યું છે.

(૬-૭) મેઘદૂત-સમસ્યા-લેખ (ઉ. વિ. સં. ૧૭૨૭) અને ચેતોદૂત— આ બંને મેઘદૂતની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય છે પરંતુ એ વિજ્ઞપ્તિરૂપ હોવાથી એને હું વિજ્ઞપ્તિપત્રો વિચારતી વેળા ત્યાં સ્થાન આપવું ઉચિત ગણું છું એટલે એ આગળ ૩૩મા પ્રકરણમાં વિચારાશે.

(૮) હંસપાદાંક(?)દૂત— આનો ઉલ્લેખ પં. નાથૂરામ પ્રેમીએ વિદ્વદ્-રત્ન-માલા (પૃ. ૪૬)માં કર્યો છે પણ એ વાત સંદિગ્ધ હોવાનું શ્રી. અગરયંદ નાહટાએ કહ્યું છે. એમના મતે આવું કોઈ કાવ્ય સંભવતું નથી.^૧

(૯) કિરાત-સમસ્યા-પૂર્તિ— કેટલાકને મતે ચન્દ્રપ્રભા વગેરેના પ્રણેતા ઉપાધ્યાય મેઘવિજયની આ રચના છે અને એમાં ઓછામાં ઓછા બે સર્ગ છે. આની કોઈ હાથપોથી જિ. ૨. કો.માં તો નોંધાયેલી નથી. આથી આ કિરાતાર્જુનીય પાદપૂર્તિરૂપે ઓળખાવાતા કાવ્યનું વાસ્તવિક નામ શું છે ઇત્યાદિ બાબતો વિચારવી બાકી રહે છે.

P. ૪૫૪

(૧૦) દેવાનન્દ-મહાકાવ્ય યાને દિવ્યપ્રભા કિંવા દેવાનન્દાબ્યુદય (વિ. સં. ૧૭૨૭)— આના કર્તા ચન્દ્રપ્રભા વગેરે રચનારા મેઘવિજયગણિ છે. એમણે માઘ કવિકૃત શિશુપાલવધ (સ. ૧-૭)ના પ્રત્યેક પદ્યના અન્તિમ ચરણની પૂર્તિરૂપે એ કાવ્ય સાદહીમાં સાત સર્ગમાં ૭૧૯ પદ્યોમાં વિ. સં. ૧૭૨૭માં રચ્યું છે. આ મહાકાવ્યમાંના સાત સર્ગમાં અનુક્રમે પદ્યસંખ્યા નીચે મુજબ છે :-

૭૮, ૧૩૦, ૧૭૯, ૮૫, ૭૨, ૯૦ અને ૮૫ (૭૮ + ૭).

આ ઐકારથી અંકિત કાવ્ય દ્વારા એમણે મુખ્યત્વે ‘સવાઈ હીરજી’ વિજયસેનસૂરિના પટ્ટધર “જહાંગીરી મહાતપા” વિજયદેવસૂરિનું અને પ્રસંગવશાત્ એમના શિષ્ય વિજયપ્રભસૂરિનું જીવનવૃત્તાન્ત આલેખ્યું છે. કર્તાએ સાતમા સર્ગને અંતે અપાયેલી પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૨)મા આ કાવ્યનો ‘દેવાનન્દશ્રાવ્યકાવ્ય’

૧. જુઓ ‘જૈ. સિ. ભા.’ (ભા. ૩, કિ. ૨, પૃ. ૬૯)

૨. આ “પ. જૈ. ગ્રં”માં વિ. સં. ૧૯૬૯માં અને “સિ. જૈ. ગ્રં”માં ગ્રંથકારના તથા સંપાદક પં. બેચરદાસનાં ટિપ્પણો તેમ જ સંપાદકે આપેલાં હિંદી સારાંશ અને વિશેષ નામોની સૂચી સહિત ઇ. સ. ૧૯૩૭માં છપાયું છે. [“પ્રાચ્ય સાહિત્ય પ્ર. શ્રેણિ” પમાં પુનર્મુદ્રણ થયું છે.]

૩. કેટલીક વાર બાકીનાં ચરણોનો પણ ઉપયોગ કરાયો છે.

૪. પ્રત્યેક સર્ગની પુષ્પિકામાં આવો ઉલ્લેખ છે. સાથે સાથે આ સમસ્યાના અપર નામ તરીકે દિવ્યપ્રભાનો પણ ઉલ્લેખ છે.

૫. આ પદવી અકબરના પુત્ર જહાંગીરે આપી હતી.

તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેમ છતાં કેટલાક એને ‘દેવાનન્દાભ્યુદય’ કહે છે. આ એક પ્રકારનું ચિત્ર કાવ્ય હોવાથી એમાં અનુસ્વાર, વિસર્ગ વગેરેની લગતી છૂટ કોઈ કોઈ વાર લેવાઈ છે અને મૂળ કૃતિનાં ચરણોનો અર્થ નવીન રીતે ઘટાવાયો છે. આ કાવ્ય રચવામાં કવિતાનો મદ કે માધ કવિ સાથે સ્પર્ધા સમાનતા કારણરૂપ નથી, પરંતુ કર્તાની પોતાના ગુરુ પ્રત્યેની ભક્તિ જ કારણરૂપ છે એમ ગ્રંથકારે સ. ૭ના શ્લો. ૮૨માં કહ્યું છે. સ. ૫, શ્લો. ૬૩માં સુરતને ‘સૂરતિ’ અને શ્લો. ૬૬માં ‘સ્ફૂર્તિ-બન્દર’ કહ્યું છે. સ. ૭, શ્લો. ૧૨માં ચલણીનાણું એ અર્થમાં ‘મહમૂંદિકા’ શબ્દ એમણે વાપર્યો છે.

P. ૪૫૫

વિષય— પ્રથમ સર્ગમાં કથાના નાયક વાસુદેવકુમારની કે જેઓ પાછળથી વિજયદેવસૂરિ બનનારાની ઉત્પત્તિનું વર્ણન છે. બીજા સર્ગમાં નાયકનો અભ્યુદય આલેખાયો છે. યુવરાજની સ્થાપના, મારવાડ, મેવાડ, સૌરાષ્ટ્ર વગેરેમાં વિહાર તેમ જ જાતજાતનાં ચરણોની પાદપૂર્તિ એ બાબતોને ત્રીજા સર્ગમાં સ્થાન અપાયું છે. ચોથો સર્ગ યમકો વડે અલંકૃત છે. પાંચમાં સર્ગમાં દક્ષિણ દિશાનો વિજય વર્ણવાયો છે. છઠ્ઠા સર્ગમાં પટ્ટધરનું સ્થાપન અને છ ઋતુઓનું વર્ણન એ બાબતો હાથ ધરાઈ છે. સાતમા સર્ગમાં વિજયદેવસૂરિનું ‘નિર્વાણ-ગમન’ અને એમની પાટને શોભાવનારા વિજયપ્રભસૂરિનો અભ્યુદય આલેખાયો છે અને અંતમાં સાત પદ્યની પ્રશસ્તિ દ્વારા કર્તાએ પોતાના ગુરુ વગેરેનો નિર્દેશ કર્યો છે. આમ આ કાવ્ય ‘વિજયદેવસૂરિના ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ પાડે છે.

ટિપ્પણ— ગ્રંથકારે જાતે આ કાવ્ય ઉપર ટિપ્પણો રચ્યાં છે. એમણે પૃ. ૭૫માં સ્વસ્તિક જેવી રચનાને ‘ગૂંહલી’ કહી છે. પૃ. ૪૪માં ‘નારી-મંગલગીત’નો ઉલ્લેખ છે.

(૧૧) ‘શાન્તિનાથ-ચરિત્ર કિંવા નૈષધીયસમસ્યા (લ. વિ. સં. ૧૭૨૮)— આના કર્તા

P. ૪૫૬

૧. અહીં આનો અર્થ “સ્વર્ગ” કરવાનો છે.

૨. જેમ મોગલ સામ્રાજ્યમાં અકબર, જહાંગીર અને શાહજહાન એ ત્રિપુટી ગૌરવાંકિત ગણાય છે તેમ જૈન શાસનમાં હીરવિજયસૂરિ, વિજયસેનસૂરિ અને વિજયદેવસૂરિની ત્રિપુટી માનવંતુ સ્થાન ભોગવે છે.

૩. આ કાવ્ય ટિપ્પણો સહિત “જૈન વિવિધ સાહિત્ય શાસ્ત્રમાલા”માં વીરસંવત્ ૨૪૪૪માં છપાયું છે. એનું સંપાદન પં. હરગોવિન્દદાસે કર્યું છે. એમણે કોઈકે રચેલાં ટિપ્પણોમાં ક્વચિત્ પોતાના તરફથી ઉમેરો કર્યો છે. આ આવૃત્તિમાં નૈષધચરિત (સર્ગ ૧)ના ૨૮મા પદ્યના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ પદ્ય નથી. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૮૦)માં આ શાન્તિનાથચરિત્રની કોઈ હાથપોથીની નોંધ નથી. અહીં તો “બિકાનેરની અભયદેવસૂરિ-ગ્રંથમાલામાં આ કાવ્ય છપાયાનો ઉલ્લેખ છે પણ એ સંસ્કરણ મારા જોવામાં આવ્યું નથી.” મૂળ કૃતિ શ્રીવિજયામૃતસૂરિજીએ રચેલ અન્વય અને વિદ્વત્વિનોદિની નામની વૃત્તિ સહિત “જૈન સાહિત્ય વર્ષક સભા” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૬૫માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. વૃત્તિના પ્રારંભમાં આઠ પદ્યો છે. તે પૈકી પહેલાં ચાર નૈષધચરિતના આઠ પદ્યના ચરણદીઠની પાદપૂર્તિરૂપ છે. શ્રીવિજયધુરન્ધરસૂરિએ પરિચય દ્વારા કેટલાંક શાન્તિનાથચરિત્રો તથા પ્રસ્તુત કાવ્યની રૂપરેખા તેમ જ મૂળકાર અને વૃત્તિકારને અંગે સંક્ષિપ્ત માહિતી એમ વિવિધ બાબતો રજૂ કરી છે. અંતમાં બે પરિશિષ્ટો છે : (અ) નૈષધચરિત કાવ્યનો પ્રથમ સર્ગ અને (આ) અજિતપ્રભસૂરિકૃત શાન્તિનાથચરિત્રમાંથી ખપ પૂરતું ઉદ્ધરણ મેઘવિજયગણિએ પ્રસ્તુત શાન્તિનાથચરિત્રને અંતે જે પાંચ પદ્યો રચ્યાં છે તે પૈકી ત્રીજાનો જે અર્થ વૃત્તિમાં કરાયો છે તે બરાબર નથી કેમકે શીલવિજય એ કંઈ કમલવિજય અને ચારિત્રવિજયના ગુરુભાઈ નથી પણ એઓ તો એ બંનેના તેમ જ સિદ્ધિવિજયના ગુરુ છે. પરિચયમાં પણ ઉપર્યુક્ત ભૂલ કરાઈ છે. [આ. દર્શનસૂરિની પ્રબોધિનીવૃત્તિ સાથે નેમિદર્શનજ્ઞાનશાળા પાલીતાણાથી સં. ૨૦૨૭માં છપાઈ છે.]

ચન્દ્રપ્રભા વગેરેના પ્રણેતા મેઘદિજયગણિ છે. એમણે શ્રીહર્ષકૃત નૈષધચરિતના પ્રથમ સર્ગના ૧૪૫ પદો પૈકી અંતિમ સિવાયનાં 'તમામ પદોના પ્રત્યેક ચરણની પાદપૂર્તિરૂપે આ કાવ્ય છ સર્ગમાં ૧૨૬ + ૧૧૭ + ૭૮ + ૭૧ + ૬૪ = ૫૮૬

P. ૪૫૭ પદમાં 'વિજયપ્રભસૂરિના રાજ્યમાં એટલે કે વિ. સં. ૧૭૧૦ પછી રચ્યું છે. એમણે કોઈ કોઈ વાર પાદપૂર્તિ તરીકે પસંદ કરેલી પંક્તિ બે કે ત્રણ વાર આપી એનો બિન્ન બિન્ન રીતે અર્થ કર્યો છે. નૈષધચરિતના પ્રથમ સર્ગનું અંતિમ (૧૪૫મું) પદ એમણે આપ્યું છે ખરું પણ એનો અર્થ જુદી રીતે કર્યો છે. “સર્ગોડયમાદિતઃ” ને બદલે “સર્ગો યમાદિતઃ” એવો પાઠ લઈ 'યમ' એટલે 'પાંચ મહાવ્રતોની પાંચની સંખ્યા જેની આદિમાં છે એવો' એટલે કે છઠ્ઠો સર્ગ એવો અર્થ કર્યો છે. નૈષધચરિતમાં જે ચરણ જેટલામું છે તેટલામું જ આ પાદપૂર્તિરૂપ કૃતિમાં રખાયું છે જ્યારે પાર્શ્વભ્યુદય કાવ્યમાં તો મેઘદૂતનાં તમામ ચરણોનો ચતુર્થ જ ચરણ તરીકે ઉપયોગ કરાયો છે.

આ કાવ્ય દ્વારા એમણે ચક્રવર્તી શાન્તિનાથનું એમના જન્મથી માંડીને નિર્વાણ સુધીનું સમગ્ર જીવન આલેખ્યું છે. મુખ્યત્વે 'વંશસ્થ' છંદમાં રચાયેલું, વિશિષ્ટ વ્યુત્પત્તિઓનું પોષક તેમ જ શબ્દાલંકારોથી તથા ઉત્પ્રેક્ષાદિ અર્થાલંકારોથી વિભૂષિત એવા આ કાવ્યમાં સર્ગદીઠ 'વિષયો નીચે મુજબ છે :-

સર્ગ ૧- હસ્તિનાપુર નગર, વિશ્વસેન ભૂપતિ, અચિરા રાણી, શાન્તિનાથનો જન્મ અને એમનું અલૌકિક સૌન્દર્ય.

સર્ગ ૨-૩-શાન્તિનાથનાં લગ્ન, ચક્રાદિ ૧૪ રત્નો અને છ ખંડના વિજય માટેનું પ્રયાણ.

P. ૪૫૮ સર્ગ ૪- શાન્તિનાથનો ચક્રવર્તી તરીકેનો અભિષેક અને વૈરાગ્ય-વાસનાનો સક્રિય અમલ.

સર્ગ ૫- શાન્તિનાથની દીક્ષા અને તપશ્ચર્યા, એમને થયેલી કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, એમણે કરેલી તીર્થની સ્થાપના અને આપેલી દેશના તેમ જ એમનો પરિવાર.

સર્ગ ૬- શાન્તિનાથનું નિર્વાણ, ગણધરોનો વિષાદ અને તેનું શમન તથા શાસનનું સંચાલન.

આ પ્રમાણેની પાદપૂર્તિરૂપ વિવિધ કૃતિઓ જોતાં એમ ભાસે છે કે સુપ્રસિદ્ધ પાંચ મહાકાવ્યોમાંથી ફક્ત કુમારસંભવની જ પાદપૂર્તિરૂપ કોઈ જૈન રચના નથી.

(૨) સ્તોત્રોની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો (૨)

(૧) 'સમસ્યા-મહિમ્નઃ-સ્તોત્ર- પુષ્પદન્તે જે શિવમહિમ્નઃ-સ્તોત્ર રચ્યું છે એના પ્રત્યેક પદના આઠ ચરણની પૂર્તિરૂપે આ સ્તોત્ર ૩૩ પદોમાં 'અંચલ' ગચ્છના જયકીર્તિસૂરિના શિષ્ય

૧. ૨૮માં પદના ચતુર્થ ચરણની પાદપૂર્તિ જણાતી નથી.

૨. વીરવિજય મુનિ. વિ. સં. ૧૭૧૦માં આચાર્ય બનતાં એમનું નામ વિજયપ્રભસૂરિ રખાયું.

૩. જુઓ પરિચય (પૃ. ૨૭૫ ટિ. ૩).

૪. આ સ્તોત્ર અને એના સ્વોપજ વિવરણની નોંધ મેં D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 2, pp.

159-161)માં લીધી છે. આની એક જ હાથપોથી ઉપલબ્ધ હોય એમ લાગે છે કેમકે જિ. ૨. કો. (વિ.

૧, પૃ. ૪૨૧)માં બીજી કોઈ હાથપોથી વિષે ઉલ્લેખ નથી. અહીં આ કૃતિને સમસ્યામહિમ્નસ્તવ કહી છે.

ઋષિવર્ધનસૂરિએ રચ્યું છે. એ દ્વારા એમણે ઋષભદેવનો મહિમા વર્ણવ્યો છે. એમણે વિ. સં. ૧૫૧૨માં નલદવદન્તીરાસ રચ્યો છે. વળી એ અરસામાં એમણે જિનેન્દ્રાતિશયપંચાશિકા રચી છે.

સ્વોપજા વિવરણ— આ સંક્ષિપ્ત વિવરણ કર્તાએ જાતે રચ્યું છે.

(૨) ઋષભ-મહિમ્ન:-સ્તોત્ર— પુષ્પદન્તકૃત શિવ-મહિમ્ન:-સ્તોત્રનાં આઘ યોત્રીસ પદોનાં ચતુર્થ ચતુર્થ ચરણની પૂર્તિરૂપે વિશાલરાજે આ રચ્યાનો અને એનાં ૩૮ પદો પૈકી આઘ ૩૩ પદો શિખરિણીમાં, ૨ માલિનીમાં તેમ જ એકેક હરિણીમાં, શાર્દૂલ-વિકીરિતમાં અને સગ્ધરામાં હોવાનો એક સ્થળે ઉલ્લેખ છે.

P. ૪૫૮

(૩) પ્રકીર્ણક સમસ્યા પૂર્તિ (૪)

(૧) 'સમસ્યામય-પાર્શ્વજિન-સ્તવ— આ અજ્ઞાતકર્તૃક સ્તવમાં તેર પદો છે એમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની બાર સમસ્યાઓને ચતુર્થ ચરણરૂપે રાખી નવાં ત્રણ ચરણો રચી બાર પદો કોઈકે રચ્યાં છે. તેરમું પદ ઉપસંહારરૂપ છે. એમાં આ સ્તવને 'કુસુમ' કહ્યો છે. પ્રથમ પદમાં નિમ્નલિખિત સમસ્યા છે:—

“રામામુખં ચુમ્બતિ કાર્તિકેયઃ”

‘ટીકા— આ અજ્ઞાતકર્તૃક છે.

(૨-૩) પાર્શ્વનાથ-સમસ્યા-સ્તવ અને સમસ્યાસ્તવ— આ બંને સમસ્યાની પૂર્તિરૂપ કૃતિઓ સમયસુન્દરગણિએ રચી છે. એની નોંધ આ ગણિનાં વિવિધ-સ્તોત્રો વિચારતી વેળા અનુક્રમે પૃ. ૪૦૬ અને. ૪૦૭ માં મેં લીધી છે.

(૪) 'સમસ્યામય-નવખંડ-પાર્શ્વજિન-સ્તવન— આ “શ્રીપાર્શ્વ નવખણ્ડાલ્ક્યં”થી શરૂ થતા ‘નવખંડ’ પાર્શ્વનાથનાં ૧૬ પદના સ્તવનનાં પહેલાં પંદર પદો પ્રકીર્ણક સમસ્યાઓરૂપ ચોથા ચોથા ચરણની પાદપૂર્તિરૂપે વિવિધ છંદમાં કોઈકે રચ્યાં છે. આમાંની કેટલીક સમસ્યા નીચે મુજબ છે :—

P. ૪૬૦

“ગેહે દીપાવલિકા દિવા”

“સમુદ્રમધ્યે કિલ ધૂલિસમ્ભવઃ”

“પલાશવૃક્ષે સહકારમઙ્ગરી”

[અલ્પબહુત્વગર્ભિતસ્તવનો (અવચૂરિસહ) ગ. સમયસુન્દર “હર્ષપુષ્પા” સં. ૨૦૪૭.

પટ્ટાવલીસમુચ્ચય ત્રિપુટીય. જિનશાસન આ. ટ્રસ્ટ. ૨૦૫૨.

ગ્રન્થત્રયી (પ્રતિષ્ઠાતત્ત્વ)(આચેલકયત્ત્વ)(પર્યુષણાતિથિવિનિશ્ચય)આ.નંદનસૂરિ. જૈનગ્રંથ પ્ર.સ. ખંભાત. સં. ૨૦૫૫.

ગુરુતત્ત્વપ્રદીપ— આગમોદ્ધારકગ્રંથમાળા સં.૨૦૧૮ સંશો. મુનિ લાભસાગર.]

[ચિત્રમય જૈનજગત કા ઈતિહાસ ભા.૧-૨ સુશીલવિ. ત્રિશષ્ટિ ૧૦ પર્વના ચિત્ર સંક્ષિપ્ત હિંદી સાથે.]

૧. આ સ્તવ કોઈકની ટીકા સહિત જૈનસ્તોત્રરત્નાકર (ભા. ૨, પત્ર ૬૮અ-૭૨આ)માં છપાવાયો છે.

૨. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

૩. આ કૃતિ જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (ભા. ૨, પૃ. ૧૮૧-૧૮૩)માં છપાવાઈ છે.

પ્રકરણ ૩૨ : શ્રવ્ય કાવ્યો

(૬) અનેકાર્થી કૃતિઓ

‘તત્તી સીઅલી’ ગાથાની અષ્ટોત્તરશતાર્થી (ઉ. વિ. સં. ૮૯૫)– ‘તત્તી સીઅલી’થી શરૂ થતી નિમ્નલિખિત ગાથાના ૧૦૮ અર્થો બખ્ખભટ્ટિસૂરિએ કર્યા હતા એમ પ્ર. ચ. (શૃંગ ૧૧, શ્લો. ૨૪૯) જોતાં જણાય છે ખરું પણ આ અર્થો સંસ્કૃતમાં કરાયા હતા કે કેમ તે જાણવું બાકી રહે છે, બાકી પ્રભાચન્દ્રસૂરિએ તો એના ચાર અર્થ સંસ્કૃતમાં કર્યા છે અને એ પ્ર. ચ. (શૃંગ ૧૧, પૃ. ૮૯-૯૦)માં છપાયા છે :-

“તત્તી સીઅલી મેલાવા કેહા
ધળ ઉત્તાવલી પિઝ મંદસિળેહા ।
વિરહિહિં માણસુજંમરડતસુકવળનિહોરા ।
કંતિ પવિત્તડી જણું જાણઈ દોરા ॥”

P. ૪૬૨ (૨) ‘કુમારવિહાર-પ્રશસ્તિ (શ્લો. ૮૭) (લ. વિ. સં. ૧૧૯૯)– આ પ્રશસ્તિના કર્તા વર્ધમાનગણિ છે. એઓ ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમણે ‘કુમારવિહાર’ નામના જિનાલયની જે પ્રશસ્તિ રચી છે તે સંપૂર્ણ મળતી હોય તો એ પ્રસિદ્ધ થવી ઘટે. કુમારપાલ ભૂપાલે પાટણમાં તેમ જ જાલોરના કાંચનગઢ ઉપર જે એકેક જિનાલય બંધાવ્યું હતું તે બંનેને ‘કુમારવિહાર’ કહે છે. આથી આ પ્રશસ્તિ આ બેમાંનાં કયા જિનાલયને અંગેની છે તે જાણવું બાકી રહે છે. આ પ્રશસ્તિના નિમ્નલિખિત શ્લો. ૮૭ના એક વાર છ અર્થ કર્યા બાદ કૌતુકથી લોકોને આશ્ચર્ય ઉપજે તે માટે એના ૧૧૬ અર્થ કર્તાએ જાતે કર્યા એમ આની સ્વોપજ વૃત્તિનો પ્રારંભિક ભાગ જોતાં જણાય છે :-

“ગમ્भीરઃ શ્રુતિભિઃ સદાચરણતઃ પ્રાપ્તપ્રતિષ્ઠોદયઃ
સત્કાન્તારચિત્તપ્રિયો બહુગુણો યઃ સામ્યમાલમ્બતે ।
શ્રીચૌલુક્યનરેશ્વરેણ વિબુધશ્રીહેમચન્દ્રેણ ચ
શ્રીમદ્વાગ્ભટમન્ત્રિણા ચ પરિવાદિન્યા ચ મન્ત્રેણ ચ ॥૮૭॥”

૧. આ પ્રશસ્તિનું ૮૭મું પદ સ્વોપજ વૃત્તિ સહિત ચતુરવિજયજી દ્વારા સંપાદિત અને શ્રી સારાભાઈ મ. નવાબ તરફથી ઈ. સ. ૧૯૩૫માં પ્રકાશિત અનેકાર્થસાહિત્યસંગ્રહ (ભા. ૧, પૃ. ૧-૬૪)માં છપાવાયું છે. ત્યાર બાદ “યો ગજ્ઞાં દધદસ્તિ”થી શરૂ થતું અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, સૂર્ય, ચન્દ્ર તેમ જ પાર્શ્વનાથને અંગે ઘટે એવું છ (૫ + ૧) અર્થવાળું સવૃત્તિક ‘પંચાર્થ’ (? ૫૩ર્થ) કાવ્ય, સવૃત્તિક ‘અનુલોમ-પ્રતિલોમ-શ્લોક’ સોમપ્રભસૂરિકૃત ‘શતાર્થ’ કાવ્ય અને એની સ્વોપજ વૃત્તિ આપી ઉપર્યુક્ત કુમારવિહાર-પ્રશસ્તિની સ્વોપજ વૃત્તિનું અને ત્યાર બાદ બાકીની વૃત્તિઓનાં પણ ગુજરાતી ભાષાંતર અપાયાં છે. જો અર્થ અનુસાર અનેકાર્થી શ્લોકોના પદચ્છેદ રજૂ કરાયા હોત તો આ સંપાદન વધારે મૂલ્યશાળી અને ઉપયોગી બનતે.

ઉપર્યુક્ત છ અર્થ તે કયા તે વિષે માહિતી મળતી હોય એમ જણાતું નથી.

૧૧૬ અર્થ— આ પૈકી ૩૧મો અર્થ કુમારપાલના વર્ણનરૂપ છે. ૪૧મો અર્થ ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિને અંગેનો છે અને ૧૦૮મો અર્થ વાગ્ભટ (બાહડ) મંત્રીનું વર્ણન પૂરું પાડે છે. બાકીના અર્થ બ્રહ્મા વગેરે વૈદિક દેવો, ગૌરી, નવ ગ્રહ, ચાર પુરુષાર્થ, ત્રણ લોક, રત્નત્રયી, ચક્રોર, સુવર્ણ, સ્યાદાદવાદી, ઋષભદેવ, અરનાથ, પાર્શ્વનાથ, અને મહાવીરસ્વામી એ ચાર તીર્થંકરો, ભરત ચક્રવર્તી, વાત્સ્યાયન મહર્ષિ, ભૌતિક તાપસ, સામાન્ય સ્ત્રી તથા સ્વૈરિણી તેમ જ પંડિતાના વર્ણનરૂપ છે. સ્વોપજ વૃત્તિનાં અંતમાં ૧૧૬ અર્થ શેને શેને અંગે છે તેને સૂચી છે. ઉપર્યુક્ત અર્થ કરવામાં સિ. હે. નો તેમ જ હૈમ સંસ્કૃત દ્વાયાશ્રયનો છૂટથી ઉપયોગ કરાયો છે.’

P. ૪૬૩

(૩) ‘શતાર્થ-વૃત્ત’ (ઉ. વિ. સં. ૧૨૩૫)— આના કર્તા શતાર્થિક સોમપ્રભસૂરિ છે. એઓ સિન્દૂરપ્રકર વગેરેના પ્રણેતા છે. એમણે નીચે મુજબનું વૃત્તકાવ્ય એકસો એક અર્થવાળું રચી એના ઉપર વૃત્તિ પણ રચી છે :—

“કલ્યાણસારસવિતા ન હરેશ્ચ મોહ
કાન્તારવારણ સમાન જયાદ્ય દેવ ।
ધર્માર્થકામદ મહોદય વીર ધીર
સોમપ્રભાવ પરમાગમ સિદ્ધસૂરે ॥૧॥”

આની વૃત્તિમાં પ્રારંભમાં એમણે એક સો ને એક અર્થ શેને શેને અંગેના છે તેનો નિર્દેશ કર્યો છે. કર્તાએ પોતાને માટે ‘શતાર્થ-વૃત્ત-કવિ’ એવું વિશેષણ અહીં વાપર્યું છે. શરૂઆતમાં ઋષભદેવાદિ ચોવીસ તીર્થંકરોને અંગે ૨૪ અર્થો ઘટાવી, પુંડરીક નામના સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુને ઉદ્દેશીને અર્થ કરાયા છે. ત્યાર બાદ પુંડરક, ગૌતમસ્વામી અને સુધર્મસ્વામી એ ગણધરોને લક્ષીને અર્થ અપાયા છે. આગળ જતાં પાંચ મહાવ્રતો, ચાર પુરુષાર્થો, બ્રહ્મા વગેરે વૈદિક દેવો, નવ ગ્રહો, દસ દિક્પાલ તેમ જ સુવર્ણ, સમુદ્ર અને સિંહને લગતા અર્થ અપાયા છે. અંતમાં સિદ્ધસેન દિવાકર, હરિભદ્રસૂરિ, ‘વાદી’ દેવસૂરિ અને ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિ એ ચાર આચાર્યોને તથા (સિદ્ધરાજ) જયસિંહ, કુમારપાલ, અજયદેવ અને મૂલરાજ એ ચાર નૃપતિઓને તેમ જ સિદ્ધપાલને અજિતદેવસૂરિને અને વિજયસિંહસૂરિને અંગે ઘટે એવા અર્થ અપાયા છે. સ્વોપજ વૃત્તિમાં ૧૦૧મો અર્થ કર્તાએ આપ્યો નથી પરંતુ આ વૃત્તિનું અનુસંધાન કરનાર એમના શિષ્યે એ અર્થ પોતાના ગુરુ સોમપ્રભસૂરિ પરત્વે આપ્યો છે. વિશેષમાં એ શિષ્યે આ શતાર્થવૃત્તને ‘ધેનુસ્વરૂપ’ કાવ્ય કહી દરેક ચરણના થોડા થોડા અક્ષરો લઈ

P. ૪૬૪

૧. જુઓ સિ. હે. ની ચન્દ્રસાગરગણિકૃત પ્રસ્તાવના (પૃ. ગા).

૨. આ સ્વોપજ વૃત્તિ સહિત અનેકાર્થસાહિત્યસંગ્રહ (ભા. ૧, પૃ. ૬૮-૧૩૪)માં છપાયું છે. અંતમાં આ વૃત્તિનું ગુજરાતી ભાષાંતર પણ છપાયું છે. વિશેષમાં આ સંગ્રહની ગુજરાતી પ્રસ્તાવના પૃ. ૫૨ ની સામે સોમપ્રભસૂરિનું વંશવૃક્ષ આપી એમાં નિર્દેશાયેલા મુનિચન્દ્રસૂરિથી માંડીને તે સોમચન્દ્ર સુધીના ચોવીસ મુનિવરોનો સંક્ષિપ્ત પરિચય અપાયો છે. ત્યાર બાદ સોમપ્રભસૂરિની કૃતિઓ વિષે વિચાર કરાયો છે.

લઈ પાંચ લઘુ કૃતિઓ બનાવી એના અર્થ કર્યા છે. એ કૃતિઓ દુગ્ધ, શંખ, શુભ્ર, શુભ્ર અને સ્ત્રી એમ પાંચ છંદમાં હોવાનું કહી એના સમર્થનાર્થે હેમ છન્દોઅનુશાસનમાંથી અવતરણ આપ્યાં છે.

(૪-૫) ‘દોસસય’ ગાથાની શતાર્થી (લ. વિ. સં. ૧૨૪૧ અને વિ. સં. ૧૬૦૫)–
ધર્મદાસગણિએ જ. મ. માં ઉવએસમાલા રચી છે. એની ‘દોસસય’થી શરૂ થતી ૫૧મી ગાથા નીચે મુજબ છે :—

દોસસયમૂલજાલં પુવ્વરિસી વજ્જિઅં જઈવન્તં ।

અત્થં વહસિ અણત્થં કોસ અણત્થં તવં ચરસિ ॥૪૧॥

આ ગાથાને લક્ષીને એક શતાર્થી ઉપર્યુક્ત સોમપ્રભસૂરિએ રચી છે એમ ઉપદેશરત્નાકર (પ્રાચ્ય તટ, અંશ, ૨ તરંગ ૧૪, પત્ર ૯૧ અ)માંના નિમ્નલિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી ફલિત થાય છે :—

તથા કેચિત્ સમ્યગાગમાવગાહેન જ્ઞાનોપદેશાભ્યાં સમન્વિતાઃ, ન તુ ચારિત્રેણ, યથા વિજ્ઞાદ્ધપ્રશ્રિત
P. ૪૬૫ ‘દોસ૦’ ઇતિ ગાથાશતતમાર્થવ્યાખ્યાવસરપ્રતિબુદ્ધકરમુદ્રિકાદિત્યાગિશતાર્થીતિચ્છાતિભૂચ્છ્રીસોપ્રભસૂરયઃ
પ્રમાદાવસ્થાયામ્ ॥”

અનેકાર્થસાહિત્યસંગ્રહના પ્રથમ વિભાગની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫૯)માં એના લેખક ચતુરવિજયજી તો એમ કહે છે કે “આ હકીકત બિલકુલ વિશ્વસનીય નથી કારણ કે દોસસય ગાથા ઉપર તો ઉદયધર્મગણિએ સો અર્થો કરેલા છે.” [ઉદયધર્મકૃત શતાર્થીની નકલ પ્રા.ટે.સો.માં છે.]

લાવણ્યધર્મના શિષ્ય ઉદયધર્મગણિએ ઉપર્યુક્ત ગાથા ઉપર શતાર્થી વિ. સં. ૧૬૦૫માં રચી છે અને એ દ્વારા એમણે પાંચ પરમેષ્ઠી, પૃથ્વીકાયાદિ છની રક્ષા, આઠ પ્રવચનમાતા, દસ યતિધર્મ, ગણધરો વગેરેને આશ્રીને ૧૦૧ અર્થ કર્યા છે એ વાત તો સાચી છે. શું એક જ ગાથા ઉપર બે વ્યક્તિની શતાર્થી ન જ હોઈ શકે કે જેથી સોપ્રભસૂરિ વિષે ના પડાય છે કે પછી ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખ બ્રાન્ત જ છે ?

(૬) રત્નાકરાવતારિકાદ્વપદ્યશતાર્થી (ઉ. વિ. સં. ૧૫૩૯)– જૈ. ગ્રં. (પૃ. ૭૮)માં
‘રત્નાકરાવતારિકાના આદ્ય પદ્યને અંગે શતાર્થી હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ રહ્યું એ પદ્ય :—

“સિદ્ધયે વર્ધમાનઃ સ્તાત્ તામ્રા યન્નચ્ચમણ્ડલી ।

પ્રત્યૂહશલભપ્લોષે દીપ્રદીપાહ્નુરાયતે ॥૧॥”

અહીં કર્તાનું નામ જણાવાયું નથી.

P. ૪૬૬ જિનમાહિકયે વિ. સં. ૧૫૩૯માં શતાર્થી રચી છે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૭૧)માં ઉલ્લેખ છે. આ સૂરિએ શેની શતાર્થી રચી છે તે અહીં જણાવાયું નથી. [‘રત્નાકરાવતારિકાદ્વશ્લોકશતાર્થી’ કર્તા માહિકયગણિ આ કૃતિ લા. દ. વિદ્યામન્દિર દ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

૧. આ પ્રમાણનયતત્વાલોકની રત્નપ્રભસૂરિએ રચેલી ટીકા છે. એ મૂળ સહિત “પ. જૈ. ગ્રં.”માં વીરસંવત્ ૨૪૩૧-૨૪૩૭માં છપાવાઈ છે. રત્નાકરાવતારિકાની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૨૨૫માં લખાયેલી મળે છે.

આમ આ બંને ઉલ્લેખો અપૂર્ણ માહિતી પૂરી પાડે છે. તેમ છતાં એ બંને એકબીજાના પૂરક જણાય છે એટલે કે જિનમાણિક્યે રત્નાકરાવતારિકાના આઠ પદને અંગે એક ^૧શતાર્થી મોડામાં મોડી વિ. સં. ૧૫૩૯માં રચી છે.^૨ એમાં નિમ્નલિખિત ^૩૧૧૧અર્થો દર્શાવાયા છે :-

વિષય	અર્થસંખ્યા	વિષય	અર્થસંખ્યા
મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિ	૧૨	સામાન્ય વ્યવહારી	૨
સિદ્ધાર્થ (નૃપ)	૧	બ્રહ્મા	૩
ત્રિશલા	૧	વિષ્ણુ (નારાયણ)	૫
ગૌતમસ્વામી	૧	વિષ્ણુ (ભાવી તીર્થંકર)	૧
નન્દિવર્ધન	૧	શિવ	૨
ઋષભદેવાદિ ૨૪ તીર્થંકરો	^૪ ૨૪	પાર્વતી	૩
ચાર શાશ્વત તીર્થંકરો	^૫ ૪	સૂર્ય	૨
શત્રુંજય	૧	ચન્દ્ર	૧
રૈવતગિરિ	૧	રાજા	૧
સાધારણ જિન	૬	પ્રદીપ	૩
સિદ્ધ	૨	અગ્નિ	૧
આચાર્ય	૧	કામ	૧
ઉપાધ્યાય	૧	કોકિલ	૧
સર્વ સાધુ	૮	મેઘ	૧
વાચનાચાર્ય	૨	આમ્ર વૃક્ષ	૧
સ્વગુરુ	૨	લીમડો	૧
વાણી	૧	વાયુ	૧
જૈન ધર્મ	૨	રાત્રિ	૧
સિદ્ધાન્ત	૩	શલભ (તીડ)	૧
સિદ્ધિ	૧	શરાવ	૧
શ્રાવક	૨	સિદ્ધહેમચન્દ્ર	૧

P. ૪૬૭

૧-૨. આ શતાર્થીની પ્રશસ્તિ કર્તાના શિષ્ય વિજયે વિ. સં. ૧૫૩૯માં રચી છે. એથી મેં આમ નિર્દેશ કર્યો છે.
૩. જુઓ “લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામન્દિર” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૬૫માં પ્રકાશિત

રત્નાકરાવતારિકા (ભા. ૧, પૃ. ૨૨૧)

૪-૫. પ્રત્યેક તીર્થંકર અંગે એકેક.

(૭) હર્ષકુલીય શતાર્થી (લ. વિ. સં. ૧૫૭૦)– વિમલવિજયગણિએ બન્ધહેઉદયતિભંગીની ટીકામાં કહ્યું છે કે હર્ષકુલગણિને ‘શતાર્થી’નું બિરુદ હતું. આ ઉપરથી એ વાત ફલિત થાય છે કે એમણે કોઈક પદના સો અર્થ કર્યા હશે– એમની કોઈ શતાર્થી હશે. એઓ હેમવિમલસૂરિના શિષ્ય થાય છે. એમણે વિદ્યારત્ને વિ. સં. ૧૫૬૭માં રચેલા કૂર્માપુત્રચરિત્રનું સંશોધન કર્યું હતું અને એમણે વિ. સં. ૧૫૮૩માં સૂયગડ ઉપર દીપિકા રચી છે.

P. ૪૬૮ (૮) યોગશાસ્ત્ર (૨, ૧૦)– શતાર્થી (લ. વિ. સં. ૧૬૫૨)– યોગશાસ્ત્ર (પ્ર. ૨)ના ‘પરિગ્રહારંભ’થી શરૂ થતા નિમ્નલિખિત દસમા પદને અંગે બુદ્ધિસાગરના શિષ્ય માનસાગરે વિજયસેનસૂરિના રાજ્યમાં એટલે કે વિ. સં. ૧૬૫૨થી ૧૬૭૧ના ગાળામાં શતાર્થી રચી છે :-

परिग्रहारम्भमग्ना स्तारयेयुः कथं परान् ।

स्वयं दरिद्रो न परमीश्वरीकर्तुमीश्वरः ॥ ૧૦ ॥

આની વૃત્તિના પ્રારંભમાં માનસાગરે કહ્યું છે કે હીરવિજસૂરિએ શતાર્થીની પરીક્ષા માટે ‘ઉપર્યુક્ત પદ આપતાં એની શતાર્થી હું રચું છું. આ શતાર્થી ચોવીસ તીર્થકરો, પાંચ પરમેષ્ઠી, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, આઠ દિક્પાલો, ચૌદ સ્વપ્ન ઇત્યાદિને અંગેના ૧૦૬ અર્થ રજૂ કરે છે.

(૯) યોગશાસ્ત્ર (૨, ૮૫)– શતાર્થી (લ. વિ. સં. ૧૬૭૦)– જયસુન્દરસૂરિએ યોગશાસ્ત્ર (પ્ર. ૨)ના નિમ્નલિખિત પદને અંગે શતાર્થી રચ્યાનું કહેવાય છે :-

P. ૪૬૯ “પ્રાપ્તું પારમપારસ્ય પારાવારસ્ય પાર્યતે ।

સ્ત્રીणां प्रकृतिवक्राणां दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥૮૫ ॥”

(૧૦) અજાતકર્તૃક શતાર્થી– આ કૃતિની નોંધ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૭૧)માં છે એની હાથપોથી “મોહનલાલજી જ્ઞાનભંડાર”માં હોવાનું અહીં કહ્યું છે.

(૧૧) યોગશાસ્ત્રાદ્યપદ-પંચશતાર્થી (લ. વિ. સં. ૧૬૭૦)– ‘તપા’ ગચ્છની પટ્ટાવલી ઉપરથી એમ જણાય છે કે યોગશાસ્ત્રના નિમ્નલિખિત આદ્ય પદના પાંચ સો અર્થ લાભવિજયગણિએ કર્યા હતા. (એ સંસ્કૃતમાં હશે):-

“नमो दुर्वारिरागादिवैरिवारनिवारिणे ।

अर्हते योगिनाथाय महावीराय तायिने ॥૧ ॥”

(૧૨) યોગશાસ્ત્રાદ્યપદ-સપ્તશતાર્થી (ઉ. વિ. સં. ૧૬૭૨)– ‘તપા’ ગચ્છની પ્રાક્તન પટ્ટાવલીનાં ચાર પાઈય પદોની મહોપાધ્યાય મેઘવિજયગણિએ ‘વૃત્તિ રચી છે. તેના આદ્ય પદની વૃત્તિ (પૃ. ૧૩૪)માં વિજયસેનસૂરિએ યોગશાસ્ત્રના આદ્ય પદના સાત સો અર્થ કર્યાનો ઉલ્લેખ છે.

૧. દશમસ્ય ને બદલે દ્વાદશસ્ય એવો પાઠ જોવાય છે. એ હિસાબે તો આ પદ દસમું નહિ પણ બારમું ગણાય, જો કે મુદ્રિત આવૃત્તિમાં તો એ દસમું જ છે.

૨. આ વૃત્તિ “સિ. જૈ. ગ્રં.”માં પ્રકાશિત દિગ્વિજયમહાકાવ્યના અંતમાં પરિશિષ્ટ તરીકે પૃ. ૧૩૪-૧૪૧માં અપાઈ છે.

(૧૩) ષડ્દર્શનસમુચ્ચય (શ્લો. ૧)ના વિવિધ અર્થ (લ. વિ. સં. ૧૪૬૦)— સમભાવભાવી હરિભદ્રસૂરિએ જે ષડ્દર્શનસમુચ્ચય રચ્યો છે તેના ‘આદ્ય પદની’ ટીકા (પત્ર ૧આ-૩આ)માં ગુણરત્નસૂરિએ પાંચેક અર્થો કર્યા છે :-

(૧૪) જગન્નાથીય પદ્ય (વિ. સં. ૧૬૮૮)— આને પં. જુગલકિશોર મુખ્તારે ‘ચતુર્વિંશતિ-સન્ધાન-કાવ્ય’ કહ્યું છે પણ એ એક જ પદ્યરૂપ હોવાથી હું એની અહીં નોંધ લઉં છું. આ પદ્ય દિ. નરેન્દ્રકીર્તિના શિષ્ય પંડિત જગન્નાથે એવી રીતનું રચ્યું છે કે જેથી એના ૨૫ અર્થો થાય છે. એમાં ઋષભદેવ વગેરે જે ૨૪ તીર્થંકરોનાં નામ છે તે પ્રત્યેકની અલગ અલગ સ્તુતિરૂપ એકેક અર્થ છે અને ૨૫મો અર્થ સમુચ્ચય-સ્તુતિરૂપ છે.^૧ આ પદ્ય નીચે મુજબ છે :-

P. ૪૭૦

ટીકા— આ સ્વોપજ છે.

(૧૫) પંચવટી— આના આદ્ય પદ્યમાં ઋષભદેવ પ્રમુખ ૨૪ જિનવરોનાં નામ છે અને એની સંસ્કૃત વ્યાખ્યામાં આ પદ્યના ૨૪ અર્થો કરાયાં છે.^૨ આ પદ્ય નીચે મુજબ છે :-

“શ્રીધર્મો વૃષભોઽભિનન્દન અરઃ પદ્યપ્રભઃ શીતલઃ
શાન્તિઃ સમ્ભવ વાસુપૂજ્ય અજિતશ્ચન્દ્રપ્રભઃ સુવ્રતઃ ।
શ્રેયાન્ કુન્થુરનન્ત વીર વિમલઃ શ્રીપુષ્પદન્તો નમિઃ
શ્રીનેમિઃ સુમતિઃ સુપાર્શ્વજિનરાટ્ પાર્શ્વો મલિઃ પાતુ વઃ ॥૧ ॥”

વ્યાખ્યા— આ પદ્યની સંસ્કૃતમાં વ્યાખ્યા કરાઈ છે.

આ પ્રમાણે આપણે અનેકાર્થી એવાં બે પાઈય અને ‘તેર સંસ્કૃત પદ્યો વિચારી ગયા એટલે હવે અન્ય પ્રકારની અનેકાર્થી કૃતિઓ જોઈ લઈએ.

‘અર્થરત્નાવલી કિંવા અષ્ટલક્ષાર્થી (વિ. સં. ૧૬૪૮)— આના કર્તા ‘ખરતર’ ગચ્છના ઉપાધ્યાય સમયસુન્દરગણિ છે. અર્થરત્નાવલી એ મૂળ કૃતિનું નામ નથી પરંતુ એની સ્વોપજ (?)

P. ૪૭૧

૧. આ પદ્ય નીચે પ્રમાણે છે. :-

“સદ્દર્શનં જિનં નત્વા વીરં સ્યાદ્વાદેશકમ્ ।
સર્વદર્શનવાચ્યોઽર્થઃ સદ્દક્ષેપેણ નિગદ્યતે ॥૧ ॥”

૨. આનું નામ તર્કરહસ્યટીપકા છે.

૩. આ નામ મેં યોજ્યું છે. આ પદ્ય રવજી સખારામે સોલાપુરથી ઈ. સ. ૧૮૨૧ પ્રકાશિત કર્યું છે.

૪. આ સંબંધમાં જુઓ પૃ. ૨૧૦ અને એનું દ્વિતીય ટિપ્પણ.

૫. જુઓ “વીરસેવામંદિર” તરફથી ઈ. સ. ૧૮૪૮ (?)માં પ્રકાશિત જૈન-ગ્રંથ-પ્રશસ્તિસંગ્રહ (પૃ. ૭૮)

૬. જુઓ “વીરસેવામંદિર” તરફથી પ્રકાશિત સ્વયંભૂસ્તોત્રની હિંદી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૪)

૭. આથી મલ્લિનાથ અભિપ્રેત છે.

૮. આ પૈકી અંતિમ બે પદ્યોના કર્તા દિગંબર છે.

૯. આ કૃતિ “દે. લા. જૈ. પુ. સંસ્થા” તરફથી ઈ. સ. ૧૮૩૩માં પ્રકાશિત અનેકાર્થરત્નમંજૂષા (પૃ. ૧-૭૦)માં છપાવાઈ છે. એનું સંપાદન મેં કર્યું છે, આ સંગ્રહનું નામ પણ મેં યોજ્યું છે.

વૃત્તિનું નામ છે. આ મૂળ કૃતિ એક શ્લોકના એક ચરણ જેટલી આઠ અક્ષર પૂરતી છે. આ રહી એ કૃતિ :- “રાજા નો દદતે સૌખ્યમ”

‘સૌખ્યમ’ની પૂર્વે અવગ્રહ ઉમેરીને, આઠ અક્ષરોના ભિન્ન ભિન્ન રીતે પદચ્છેદ કરીને અને સંધિ છૂટી પાડીને, અમુક અક્ષરોનો એકાક્ષરી કોશ અનુસાર અર્થ કરીને, ‘રાજા’ને બદલે ‘રાજાવ’ અને ‘રાજાવ’ જેવાં રૂપો તથા રાજાને બદલે ‘લાજાવ’ અને ‘લાજાવ’ જેવા શબ્દો યોજીને “ર”ને બદલે લ્ સમજી લઈને અને “બ્” અને વ્ને એકાર્થક ગણીને તેમ જ ‘કાકુ’ને લક્ષ્યમાં લઈ એમ ભિન્ન દષ્ટિએ ઉપર્યુક્ત આઠ અક્ષરની પંક્તિનો વિચાર કરીને ૧૦૨૨૪૦૭ અર્થો સમયસુન્દરગણિએ આની ‘વૃત્તિમાં’ કર્યા છે. પૃ. ૬૭માં એમણે કહ્યું છે કે આઠ લાખ અર્થોમાં જે અર્થો અસંગત જણાય તેને બદલે આ બે લાખ ઉપરના અર્થમાંથી યોજના કરી લેવી. અંતમાં ૩૩ પદોની પ્રશસ્તિ છે. એ ઉપરથી પ્રસ્તુત વૃત્તિ લાહોરમાં “રસ-જલધિ-રાગ-સોમ”માં એટલે કે વિ. સં. ૧૬૪૮માં પૂર્ણ થયાની હકીકત જાણી શકાય છે. અહીં રસથી છનો અંક ન સમજતાં નવનો સમજવો સમુચિત જણાય છે, કેમકે આ અષ્ટલક્ષાર્થી ગ્રંથ ‘કાશ્મીર’ દેશ જીતવા ઉપડેલ મોગલ સમ્રાટ “અકબરને વિ. સં. ૧૬૪૮માં શ્રાવણ સુદ તેરસે સાંજે મેં બતાવ્યો-વાંચી સંભળાવ્યો ત્યારે એથી ખુશ થઈ એ બાદશાહે એ ગ્રંથ મારી પાસેથી લઈ શુભેચ્છાપૂર્વક પાછો આપ્યો એમ સમયસુન્દરગણિએ જાતે કહ્યું છે.^{૧૦} અર્થરત્નાવલીમાં જે અનેક ગ્રંથોની સાક્ષી અપાઈ છે તે પૈકી કેટલાકનાં નામ પૃષ્ઠાંક સહિત હું નોંધું છું :-

તિલકાનેકાર્થ (૧૬), રત્નકોશ (૩૫), વરચુકૃતિ એકાક્ષરી નિઘંટક (૫૪) અને વિષ્ણુવાર્તિક (૫૮).

સંસ્કૃત ભાષામાં કેટલાક શબ્દો અનેકાર્થી છે. એ પૈકી હું અહીં ‘હરિ’ અને ‘સારંગ’ એ બે શબ્દોથી ગર્ભિત કૃતિઓ સૌથી પ્રથમ વિચારું છું.

P. ૪૭૩ ^{૧૨}વીતરાગસ્તવ (વિક્રમની ૧૬મી સદી)— વિશાલરાજના ભક્ત વિવેકસાગરે ત્રીસ અર્થવાળા ^{૧૩}‘હરિ’ શબ્દથી અંકિત વીતરાગસ્તવ દસ પદોમાં રચ્યો છે. પ્રથમ પદમાં ‘હરિ’ શબ્દના ત્રીસ અર્થ દર્શાવાયા છે. દસમા પદમાં કર્તા વગેરેનાં નામ શ્લેષ દ્વારા સૂચવાયાં છે.

૧. જુઓ ૧૪મો અર્થ ૨. જુઓ ૧૫મો અર્થ ૩. જુઓ ૩૬મો અર્થ ૪. જુઓ ૩૮મો અર્થ

૫. જુઓ પૃ. ૪૦-૪૨ ૬. જુઓ પૃ. ૬૬ ૭. જુઓ પૃ. ૬૩.

૮. આના પ્રારંભમાં બે પદો છે. પ્રથમમાં સૂર્યની અને બીજામાં બ્રાહ્મીની સ્તુતિ કરાઈ છે.

૯. પૃ. ૬૬ માં આઠ પદ દ્વારા એમની સ્તુતિ કરાઈ છે.

૧૦. જુઓ પૃ. ૬૫ ૧૧. આ પૃષ્ઠાંક છે.

૧૨. આ સ્તવ અનેકાર્થરત્નમંજૂષા (પૃ. ૮૩)માં છપાયો છે.

૧૩. આ શબ્દ ચાર અર્થમાં નિમ્નલિખિત પદમાં વપરાયો છે :-

“હરિ આયો હરિ ઉપન્થો, હરિપૂઠે હરિ ધાય,

હરિ ગયો હરિના વિષે, હરિ બેઠો વા ખાય.”

આ પદમાં ‘હરિ’ના અર્થ અનુક્રમે મેઘ, દેડકો, દેડકો, સર્પ, દેડકો, કૃષ્ણ અને સર્પ છે.

‘ઋષભજિનસ્તુતિ’— આ ‘કામક્રીડા’ છંદમાં ‘સારંગ’ના બાર અર્થથી ગર્ભિત એવી ઋષભદેવની સ્તુતિ કોઈકે ચાર પદોમાં રચી છે.

અવચૂરિ— ઉપર્યુક્ત સ્તુતિ ઉપર કોઈકે અવચૂરિ રચી છે અને એ પ્રકાશિત છે.^૧

‘મહાવીરજિનસ્તવ’— આ ગુણવિજયની ૧૯ પદની કૃતિ છે. એનાં આઠ ત્રણ પદોમાં ‘સારંગ’ શબ્દના ૬૦ અર્થ દર્શાવી એ અર્થગર્ભિત એકેક પદ એવાં પંદર પદો કર્તાએ રચ્યાં છે. અંતિમ પદ ઉપસંહારરૂપ છે.

‘સાધારણજિનસ્તવ (લ. વિ. ૧૬૦૦)’— આ હર્ષકલ્લોલગણિના શિષ્ય પં. લક્ષ્મીકલ્લોલગણિની ૨૮ પદોની રચના છે. પ્રથમ પદમાં ‘પરાગ’ શબ્દ વિવિધ અર્થમાં યોજવાની પ્રતિજ્ઞા કરાઈ છે અને ત્યાર બાદ આ શબ્દ ૧૦૮ રીતે વપરાયો છે. અંતિમ પદમાં કર્તાએ પોતાના ગુરુનું અને પોતાનું નામ રજૂ કરેલ છે. એમણે આપ્યાર ઉપર તત્વાવગમના નામની અવચૂરિ વિ. સં. ૧૫૮૬માં રચી છે. વળી એમણે નાયધમ્મકહા ઉપર મુગ્ધાવબોધા નામે લઘુવૃત્તિ રચી છે.

P. ૪૭૪

[લબ્ધિસૌરભમ્ સંપા. મુનિ અજિતયશવિ. આમાં આ. લબ્ધિસૂરિ મ. સા. વિષે સ્તુતિ, સ્તોત્ર, શતક આદિ છે.

વિવિધસ્તોત્રસંગ્રહ— આમાં પ્રગટ-અપ્રગટ કેટલાંક પ્રાચીન સ્તોત્રો ઉપરાંત આ. શ્રી અરવિન્દસૂરિ મ. સા. એ રચેલા સ્તુતિસ્તોત્રો વગેરે આ પ્રમાણે છે. મંગલાષ્ટક, સિદ્ધચક્રસ્તોત્ર, સતીરત્નચક્રમ્, યશોવિ. સ્તુતિ, વિજયસિદ્ધિસૂરિસ્તુતિ, વિજયભદ્રસૂરિસ્તુતિ, ઐકારસૂરિગુરુગુણઅષ્ટક, આ. ભદ્રંકરસૂરિસ્તુતિ, પં. ભાનુવિજયસ્તુતિ, વિજયરાજતિલકસૂરિસ્તુતિ, શત્રુંજયતીર્થયાત્રા પ્રશસ્તિ, નાગેન્દ્રપાર્શ્વનાથસ્તુતિ, સિદ્ધષ્ટક વગેરે. આનું પ્રકાશન કે.પી.સંઘવી રીલીજીયસ ટ્રસ્ટ દ્વારા વિ. સં. ૨૦૫૭માં થયું છે.]

[જૈનસ્તોત્રસંચય— પ્ર.રમણલાલ જયચંદ કપડવંજ સં. ૨૦૧૬.

ભુવનકાવ્યકેલિ— આ. ભુવતિલકસૂરિ. પ્ર. લ. જૈ.સા. છાણી સં. ૨૦૨૯.

યુગાદિવન્દના— વર્ધમાન જૈન શ્વે.મૂ.પૂ.સંઘ અમદાવાદ સં. ૨૦૩૨.

ઉપદેશકલ્પવલ્લી— પ્ર. પદ્મવિજયજીગણિ જૈન ગ્રં. અમદા. ૨૦૫૧ સંશો. આ. મિત્રાનન્દસૂરિ.

જિનભક્તિ— પ્ર. પ્રાકૃતભારતી અકાદમી જયપુર. ઇ. ૧૦૮૯. સં. પં. ભદ્રંકર વિ.]

[મૃગાંકકુમારકથા : અજ્ઞાતકર્તૃક. મૃગાંકચરિત્ર : ઋદ્ધિચન્દ્ર સૂરત, ભાવનગર.

રત્નસારચરિત્ર : આ. યતીન્દ્રસૂરિ., મૂલદેવનૃપકથા (અજ્ઞાતકર્તૃક)

પ્રકા. વિનયભક્તિસુંદર ચરણગ્રંથમાલા જામનગર. સં. ૧૯૯૫

ચંપકશ્રેષ્ઠિકથા : પ્રીતિવિમલ, પ્ર. જમનભાઈ ભગુભાઈ. ચંપકશ્રેષ્ઠિકથા : જિનકીર્તિ, જયસોમ.]

૧. આ કૃતિને અનેકાર્થરત્નમંજૂષામાં અવચૂરિ સહિત પૃ. ૮૪-૮૫માં મેં સ્થાન આપ્યું છે.

૨. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ. ૩. આ સ્તવ અનેકાર્થરત્નમંજૂષા (પૃ. ૮૫-૮૬)માં અપાયો છે.

૪. આ સ્તવ અનેકાર્થરત્નમંજૂષા (પૃ. ૮૭-૮૮)માં છપાયો છે.

(એ) વિજ્ઞપ્તિપત્રો

(૧) 'પ્રભાચન્દ્રીય વિજ્ઞપ્તિપત્ર (લ. વિ. સં. ૧૨૫૦)— આ તાડપત્ર ઉપર લખાયેલું વિજ્ઞપ્તિપત્ર છે. એ આ પ્રકારની ઉપલબ્ધ કૃતિઓની અપેક્ષાએ પ્રાચીનતમ છે. એનો રચનાસમય વિક્રમની તેરમી સદીનો મધ્યકાળ હોવાનું વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણીની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૨)માં કહ્યું છે. આ વિજ્ઞપ્તિપત્રના રચનાર પ્રભાચન્દ્રગણિ છે. એમણે 'ચન્દ્ર' કુળના ભાનુપ્રભસૂરિ ઉપર વડોદરાથી વિજ્ઞપ્તિરૂપે આ લખાણ કર્યું છે. એ કૃતિનું કેવળ એક જ પત્ર અને તે પણ વચમાંનું મળી આવ્યું છે. એના ઉપરનું તમામ લખાણ હૃદયંગમ અને આલંકારિક ગદ્યમાં છે અને એ કાઠંબરી અને તિલકમંજરી જેવી કૃતિઓનું સ્મરણ કરાવે છે. એમાંથી અવતરણરૂપે કેટલીક પંક્તિ વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણીની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૨-૩૩)માં ઉદ્ધૃત કરાઈ છે.

ઉપલબ્ધ વિજ્ઞપ્તિપત્રો જોતાં એમ જણાય છે કે એ બધાંમાં પદ્યો તો છે જ. એ ઉપરથી હું આ પ્રભાચન્દ્રીય વિજ્ઞપ્તિપત્રમાં પણ પદ્યો હશે એમ માનવા લલચાઉં છું. સાથે સાથે ચિત્રો પણ હોય તો ના નહિ.

(૨) વિજ્ઞપ્તિલેખ (ઉ. વિ. સં. ૧૪૩૦)— આ અયોધ્યાથી 'ખરતર' ગચ્છના લોકહિતસૂરિએ 'જિનોદયસૂરિ ઉપર લખેલો વિજ્ઞપ્તિ લેખ છે. એમાં પોતે કરેલાં તીર્થયાત્રાદિ કાર્યોનો ઉલ્લેખ છે. એના ઉત્તરરૂપે જિનોદયસૂરિએ લોકહિતસૂરિ ઉપર વિસ્તૃત વિજ્ઞપ્તિપત્ર લખ્યું હતું' એમ એમના 'વિજ્ઞપ્તિમહાલેખ જોતાં જણાય છે ખરું પરંતુ લોકહિતસૂરિએ લખેલ વિજ્ઞપ્તિપત્ર અद्याપિ અનુપલબ્ધ છે.

(૩) 'વિજ્ઞપ્તિમહાલેખ (વિ. સં. ૧૪૩૧)— આ ૧૧૦૦ શ્લોક પ્રમાણક મહાવિજ્ઞપ્તિપત્ર 'ખરતર' ગચ્છના જિનોદયસૂરિએ પત્તાન (પાટણ)થી અયોધ્યામાં ચાતુર્માસાર્થે રહેલા પોતાના પૂજ્ય

૧. આ નામ મેં યોજ્યું છે.

૨. વિ. સં. ૧૪૧૫માં ત્રિવિક્રમરાસ રચનારા જિનોદયસૂરિ તે જ આ હશે. જો એમ જ હોય તો એમને વિષે થોડીક માહિતી જૈન ગૂર્જર કવિઓ (ભા. ૧, પૃ. ૧૭-૧૮ ટિ.)માં અપાઈ છે. એ મુજબ જિનોદયસૂરિ વિ. સં. ૧૪૩૨માં સ્વર્ગે સંચર્યા હતા.

૩. જુઓ વિજ્ઞપ્તિલેખસંગ્રહ (ભા. ૧નું કિચિત્ પ્રાસ્તાવિક (પૃ. ૨-૩),

૪. આ કૃતિ "સિં. જૈ. ગ્રં."ના ગ્રંથાક ૫૧ તરીકે ઈ. સ. ૧૮૬૦માં પ્રકાશિત વિજ્ઞપ્તિલેખસંગ્રહ (ભા. ૧)માં સૌથી પ્રથમ અપાઈ છે.

૫. આ પ્રકાશિત છે (જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ), આ વિજ્ઞપ્તિમહાલેખનાં પરિશિષ્ટરૂપ કાવ્યો એના અંતમાં અપાયાં છે.

લોકહિતસૂરિ ઉપર ગદ્યપદ્યરૂપે વિ. સં. ૧૪૩૧માં લખેલ છે. આનું ગદ્યાત્મક લખાણ કવિવરો નામે બ્રાણ, દેડી અને ધનપાલનું સ્મરણ કરાવે છે. આમાં ૮૮ (૮૬ + ૨) પદ્યો છે.

સંક્ષેપમાં કહું તો વિ. સં. ૧૪૩૦-૩૧ના અરસામાં જિનોદયસૂરિએ જે પ્રદેશોમાં વિહાર કર્યો હતો અને જે જે તીર્થોની યાત્રા કરી હતી તેનું સંક્ષેપમાં પરંતુ શબ્દચ્છટાપૂર્વકનું અત્ર વર્ણન છે.

પ્રસ્તુત વિજ્ઞપ્તિપત્ર એ લોકહિતસૂરિએ અયોધ્યાથી જિનોદયસૂરિ ઉપર લખેલા વિજ્ઞપ્તિપત્રના ઉત્તરરૂપ છે. આ વિજ્ઞપ્તિમહાલેખનો પ્રારંભ જિનેશ્વરોની પ્રાર્થનાથી-જિનાશીર્વાદોથી '૧૨ પદ્યો દ્વારા કરાયો છે. ત્યાર બાદ નિમ્નલિખિત બાબતોને સ્થાન અપાયું છે :-

અણહિલ્લપુર પત્તનનું વર્ણન, પત્રપ્રેષક સૂરિ અને એમના શિષ્ય-પરિવારની નામોલ્લેખપૂર્વકની પર્યુપાસ્તિ, અયોધ્યાપુરીનું અને ત્યાં રહેલા સૂરિ વગેરેનું વર્ણન, પત્રપ્રેષક સૂરિએ કરેલી વંદનાનું વર્ણન, કાર્યનું સૂચન, સમુદ્ર મુનિએ મોકલેલ વિજ્ઞપ્તિ અને એની પ્રાપ્તિથી થયેલો હર્ષોત્કર્ષ, તીર્થયાત્રાનું વર્ણન, જિનોદયસૂરિએ વિજ્ઞપ્તિપત્રનો લખેલો પ્રત્યુત્તર, જિનોદયસૂરિની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ, દીક્ષામહોત્સવ, પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ, તીર્થયાત્રા ઇત્યાદિ અને ઉપસંહાર.

P. ૪૭૭

આ લેખમાં તિલકમંજરી અને દમયન્તીયમ્પૂનો પૃ. ૮માં અને ઉપદેશમાલાનો પૃ. ૧૧માં ઉલ્લેખ છે.

(૪) 'ત્રિદશતરંગિણી (સ્તવપંચવિંશતિકા, ^૩ગુર્વાલી ઇત્યાદિ) (ઉ. વિ. સં. ૧૪૬૬): આના કર્તા 'સહસ્રાવધાની' મુનિસુન્દરસૂરિ છે. એમણે પોતાના દીક્ષાગુરુ અને ગચ્છનાયક દેવસુન્દરસૂરિની 'પર્યુષણ' પર્વ નિમિત્તે ક્ષમા યાચવા માટે આ વિજ્ઞપ્તિરૂપે લેખ લખ્યો છે. ઉપલબ્ધ વિજ્ઞપ્તિપત્રોમાં આ સૌથી મોટું છે. એ ૧૦૮ હાથ લાંબુ હોવાનું અને અનેક ચિત્ર કાવ્યોથી વિભૂષિત હોવાનું કથન આ મુનિસુન્દરસૂરિના શિષ્ય હર્ષભૂષણગણિએ શ્રાદ્ધવિધિવિનિશ્ચયમાં કર્યું છે.

"ત્રિદશતરંગિણી"નો અર્થ 'સુરનદી' યાને 'ગંગા' થાય છે. 'ગંગા' નદી હિમાલય પર આવેલા માન (? પદ્ય) સરોવરમાંથી નીકળી 'બંગાળી' ઉપસાગરને મળે છે. એવી રીતે (ગુર્વાવલીની પુષ્પિકામાં સૂચવાયા મુજબ) 'ત્રિદશતરંગિણી'રૂપ 'ગંગા' માટે મુનિસુન્દરસૂરિનું હૃદય એમના ગુરુનો પડેલો પ્રભાવ તે 'પદ્ય' દ્વંદ્વ છે અને એ દ્વંદ્વમાંથી 'ત્રિદશતરંગિણી' નીકળી કર્તાના ગુરુ દેવસુન્દરસૂરિના મહિમારૂપ સાગર તરફ જાય છે.

P. ૪૭૮

૧. આદ્ય ચાર પદ્યો ખંડિત છે.

૨. આ કૃતિ સંપૂર્ણપણે કોઈ સ્થળે મળતી હોય એમ જણાતું નથી. જૈનાનંદપુસ્તકાલયની ક્રમાંક ૨૩૭ની હાથપોથીમાં "સ્તવ-પંચવિંશતિકા" સુધીનો જ ભાગ છે. અહીંના 'આણસુર' ગચ્છના ભંડારની એક હાથપોથી (ક્રમાંક ૫૭૫)માં સંપૂર્ણ "વર્તમાન-ચતુર્વિંશતિશ્રીજિનસ્તવ-ચતુર્વિંશતિકા" નામનું દ્વંદ્વ છે. ફક્ત પહેલું પત્ર નથી અને એથી પ્રથમનાં નવ નવ પદ્યોવાળા ત્રણ તરંગ અને ચોથાનાં સાડાચાર પદ્યો (કુલ્લે ૩૧૧૧ પદ્યો ખૂટે છે.) પ્રથમશ્લોકના ૧૨ તરંગ "જૈનસ્તોત્રસંચય" વિ.૩માં છપાયા છે.

૩. આ "ય. જૈ. ગ્રં." માં વિ. સં. ૧૮૬૧માં પ્રકાશિત થયેલી છે.

મોટી નદી હોય તો એના ભિન્ન ભિન્ન ફાંટા પડી એ વિવિધ દિશામાં વહે-એના જાતજાતના પ્રવાહ જણાય. ત્રિદશતરંગિણી માટે પણ ભિન્ન ભિન્ન સ્રોતની કલ્પના મુનિસુન્દરસૂરિએ કરી છે.

ત્રિદશતરંગિણી સંપૂર્ણ હજી સુધી મળી નથી. એનાં ઓછામાં ઓછાં ત્રણ સ્રોત છે. તેમાંના પ્રથમ સ્રોતનું નામ 'જિનાદિસ્તોત્રરત્નકોશ' કિંવા 'નમસ્કારમંગલ' છે. બીજા સ્રોતનું નામ કે એને અંગેનું લખાણ જાણવામાં નથી. ત્રીજા સ્રોતનું નામ 'ગુરુપર્વવર્ણન' છે. પ્રત્યેક સ્રોતને મહાદ્વદ છે. તેમાં પ્રથમ સ્રોતને 'વર્તમાનચતુર્વિંશતિશ્રીજિનસ્તવચતુર્વિંશતિકા' નામનું મહાદ્વદ છે. બીજો સ્રોત મળતો નથી. એના મહાર્હદના નામની પણ ખબર નથી. ત્રીજા સ્રોતને 'ગુર્વાવલી' નામનો મહાદ્વદ છે. પ્રત્યેક મહાદ્વદને દ્વદ અને દ્વદને તરંગો છે.

'ગુર્વાવલીના અંતમાં '૬૧ તરંગો' એવો ઉલ્લેખ છે. એ એક રીતે વિચારતાં એના જ તરંગોની સંખ્યા સૂચવે છે પણ સાથે સાથે એમ પણ ભાસે છે કે એ ગુર્વાવલી સુધીના વિભાગના તરંગોની સંખ્યા હશે.

P. ૪૭૮

'ત્રિદશતરંગિણી'રૂપ આ વિજ્ઞાપ્તિ-લેખ ૧૦૮ હાથ જેટલો લાંબો હોવાનો ઉલ્લેખ જિનવર્ધનગણિએ પોતે વિ. સં. ૧૪૮૨માં રચેલી પટ્ટાવલીમાં કર્યો છે. એમાં ૧૦૮ ચિઢીઓ (ચોંટાડાયેલી) હોવાની વાત વિ. સં. ૧૪૮૦માં હર્ષભૂપણગણિએ રચેલા અંચલમતદલન-પ્રકરણમાં જોવાય છે. વિશેષમાં આ પ્રકરણમાં આ વિજ્ઞાપ્તિલેખનો પરિચય આપતાં કહ્યું છે કે એમાં અનેક પ્રાસાદ, પદ્ય, ચક્ર, પટકારક, ક્રિયાગુપ્તક, તર્ક-પ્રયોગ, અનેક ચિત્રાક્ષર, ક્વચક્ષર, પંચવર્ગ-પરિહાર અને અનેક સ્તવ છે.^૧ ધર્મસાગરગણિએ 'ગુરુપરિવાડી (તપાગચ્છપટ્ટાવલી)ની ગા. ૧૬ની સ્વોપજ ટીકા (પૃ. ૬૬)માં આ બાબતો ઉપરાંત અર્ધભ્રમ, સર્વતોભદ્ર, મુરજ, સિંહાસન, અશોક, ભેરી, સમવસરણ, સરોવર, આઠ મહાપ્રાતિહાર્યો ઇત્યાદિ નવા ત્રણસો બંધ એટલી વિશેષ હકીકત આપી છે.^૨

પ્રથમ સ્રોતના પ્રારંભમાં નીચે મુજબના છ તરંગ છે :-

- (૧) 'મંગલ-શબ્દ-શ્લોક-સર્વજ્ઞાષ્ટક (શ્લો. ૧૦) (૨) યુગાદિદેવસ્તવનાષ્ટક (શ્લો. ૧૦).
 (૩) શાન્તિજિનયમકસ્તવાષ્ટક (શ્લો. ૧૧). (૪) પંચમવર્ગપરિહાર-શ્રીનેમિજિનસ્તવનાષ્ટક
 ; (શ્લો. ૧૨).
 P. ૪૮૦ (૫) પાર્શ્વનિજસ્તવનાષ્ટક (શ્લો. ૧૧) (૬) વર્ધમાનસ્વામિસ્તવ (શ્લો. ૧૭).

આ પૈકી પ્રથમ તરંગ જોતાં એમ ભાસે છે કે અહીંથી ત્રિદશતરંગિણીનો પ્રારંભ થાય છે.

૧. આમાં એક સ્થળે 'શ્રી જિનની પૂજા કરી શકે' એ વાત છે.

૨. મૂળ ઉલ્લેખ માટે જુઓ D C G C M (Vol XVIII, pt. 1, p. 130)

૩. જુઓ પટ્ટાવલી-સમુચ્ચય (ભા. ૧, પૃ. ૬૬)

૪. જુઓ I L D (હમો ૨, પૃ. ૧૧૬-૧૧૭)

૫. આની પહેલાં ત્રિદશતરંગિણીના મંગલાચરણરૂપે એક પદ્ય છે.

૬. આ શ્લોકોની સંખ્યા છે.

પહેલા બે તરંગોમાં આઠ આઠ પદો પછીનાં બે પદોને 'ચૂલા' અને 'પ્રતિચૂલા' તરીકે ઓળખાવેલાં છે જ્યારે ત્રીજામાં નવમા પછી અને ચોથામાં દસમા પછી આમ છે. પાંચમાં તરંગમાં આઠમા પદ પછીનાં પદોને ચૂલા, પ્રતિચૂલા અને સમર્થના-પંક્તિ કહેલાં છે.

વર્ધમાનસ્વામિસ્તવ નામના છઠ્ઠા તરંગમાં મંગલાચરણરૂપે પહેલું પદ છે. ત્યાર પછી. '૨' એ અક્ષરવાળું 'એકાક્ષરી' પદ છે. ત્રીજા અને 'ચોથા પદમાં 'સ' અને '૨' એ બે જ અક્ષરોનો ઉપયોગ કરાયો છે. આમ આ 'દ્વ્યક્ષરી' પદો છે. એવી રીતે પાંચમાં પદમાં 'વ' અને '૨', છઠ્ઠામાં '૨' અને 'ય', સાતમામાં 'મ' અને '૨' તેમ જ આઠમા અને નવમામાં 'ય' અને 'મ', ૧૦મા, ૧૧મા અને ૧૨મામાં 'સ' અને '૨', તેરમામાં 'વ' અને '૨'ની ઉપયોગ કરાયો છે. આ 'દ્વ્યક્ષરી' પદો છે ચૌદમું પદ ઉપસંહારરૂપે છે. અને પછીનાં ત્રણ પદોને ચૂલા, પ્રતિચૂલા અને સમર્થના-પંક્તિ એ નામથી ઓળખાવાયાં છે. આ છઠ્ઠા તરંગના શ્લો. ૨ થી ૧૪ ઉપર સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ છે. એને આધારે શ્લો. ૨ થી ૧૩ ને અંગે પદચ્છેદ, અન્વય અને સ્પષ્ટીકરણ આગમોદ્ધારકે તૈયાર કર્યાં છે.

આ છઠ્ઠા તરંગ પછી 'ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવાશીર્વાદ' નામનો દ્વદ શરૂ થાય છે. એમાં પ્રથમ મંગલાચરણરૂપે એક શ્લોક આપી નીચે મુજબના ત્રણ તરંગો રજૂ કરાયા છે :- P. ૪૮૧

(૧) આદ્ય-જિનાષ્ટક (શ્લો. ૮ + ૧ ચૂલા). (૨) મધ્યમ-જિનાષ્ટક (શ્લો. ૮). (૩) ચરમ-જિનાષ્ટક (શ્લો. ૮).

આના પછી ઉપસંહારરૂપે બે પદો છે.

ઉપર્યુક્ત ત્રણ તરંગ પૈકી પહેલામાં ઋષભદેવથી માંડીને ચન્દ્રપ્રભસ્વામી સુધીના આઠ તીર્થંકરોની સ્તુતિ છે. એવી રીતે બીજામાં એમના પછીના આઠની અર્થાત્ સુવિધિનાથથી શાન્તિનાથ સુધીના આઠ મધ્યમ તીર્થંકરોની સ્તુતિ છે અને ત્રીજામાં છેલ્લા આઠની એટલે કે કુન્થુનાથથી તે મહાવીરસ્વામી સુધીના તીર્થંકરોની સ્તુતિ છે.

આ ત્રણ તરંગોનો ક્રમાંક નવેસરથી ન આપતાં ચાલુ અપાયો છે એટલે કે અને ૭મા, ૮મા અને ૯મા તરંગ ગણેલા છે. આ નવ તરંગ પૂર્ણ થતાં દ્વદ પૂરો થાય છે એવો ઉલ્લેખ છે. આ દ્વદ પછી નીચે મુજબના ત્રણ તરંગો છે :-

(૧) ક્રિયાદિગુપ્તકરૂપ વિશ્વકાલનીયવ્યાપિજિનસ્તાવાષ્ટક (શ્લો. ૮). (૨) 'જીરાપલ્લી' પાર્શ્વસ્તવનાષ્ટક (શ્લો. ૮). (૩) શારદાસ્તાવાષ્ટક (શ્લો. ૮).

આ ત્રણેના ક્રમાંક ચાલુ અપાયા છે એટલે આ હિસાબે આ દસમાથી બારમા તરંગ છે. એમાં પહેલામાં ક્રિયાદિ ગુપ્તરૂપે છે. બીજાનો 'દ્વિતીય-પુટભેદ' રૂપે નિર્દેશ છે. આ પૈકી દસમા P. ૪૮૨

૧. આ ચોથું પદ ત્રીજા પદના પાઠાન્તરરૂપે અપાયું છે.

૨. આ નવમું પદ આઠમાના પાઠાન્તરરૂપ છે.

૩. આની પહેલાં મંગલાચરણરૂપે બે પદો છે.

૪. "કલા કાચિત્" થી શરૂ થતું અને "નમસ્કાર-મંગલ" નામના પ્રથમ સ્રોતના બારમા તરંગ તરીકે નિર્દેશાતું નવ પદનું શારદાસ્તાવાષ્ટક ભ. સ્તો. પા. કા. સં. (ભા. ૨)ની મારી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૩૩-૩૪)માં મેં ઉદ્ધૃત કર્યું છે.

તરંગ ઉપર આગમોદ્ધારકે પદચ્છેદ કરવા પૂર્વક ક્રિયાપદ વગેરે જે અહીં ગુપ્ત છે તેનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો છે.

આના પછી ૨૫ સ્તોત્રોવાળી સ્તવપંચવિંશતિકા છે. ૧૬મા સ્તોત્ર તરીકે ‘ભુજંગ-દંડક’માં રચાયેલી ચાર પદની વીર-દંડક-સ્તુતિ છે.

ગુર્વાવલી— આ સંસ્કૃતમાં રચાયેલાં ૪૯૬ પદોની કૃતિ છે. એ વિ. સં. ૧૪૬૬માં રચાયેલી છે. એમાં મહાવીરસ્વામીથી માંડીને દેવસુન્દરસૂરિ અને એમના પટ્ટધર સોમસુન્દરસૂરિ (શ્લો. ૩૪૫, ૩૪૮-૩૬૩ અને ૩૮૧-૪૦૬) તેમ જ તેમના શિષ્યો સુધીનો ક્રમબદ્ધ વૃત્તાન્ત છે. આમ આમાં કર્તાના સમયની અનેક વિશ્વસનીય બાબતો રજૂ કરાયેલી છે. નવાઈની વાત તો એ છે કે કર્તાએ પોતાનાં જન્મ, દીક્ષા અને વાચકપદ ક્યાં અને ક્યારે થયાં એ જણાવ્યું નથી.

ગુર્વાવલીના ૨૬૩મા પદમાં કહ્યું છે કે ભીમપલ્લીનો (ભીલડીયાજીનાં) નાશ થનાર હતો તે જાણી ‘એઓ પ્રથમ કાર્તિકમાં ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ કરી અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. આમ અહીં અધિક માસ તરીકે કાર્તિકનો ઉલ્લેખ છે.

P. ૪૮૩ પ્રસ્તુત આચાર્ય ‘તપા’ગચ્છના છે અને આજે કેટલાંયે સમયથી આ ગચ્છના અનુયાયીઓ અધિક માસમાં સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ જેવી વિશિષ્ટ ધાર્મિક ક્રિયા કરતા નથી તો એ સોમપ્રભસૂરિએ કેમ ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ કર્યું ઇત્યાદિ પ્રશ્નો મેં મારા નિમ્નલિખિત ‘લેખમાં રજૂ કર્યા છે :-

“ ‘અધિક’ યાને પ્રથમ કાર્તિક માસમાં ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ.”

P. ૪૮૪ (પ) ‘વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણી (વિ. સં. ૧૪૮૪) — આ ઐતિહાસિક વિજ્ઞપ્તિપત્ર ‘ખરતર’ ગચ્છના ઉપાધ્યાય ‘જયસાગરે વિ. સં. ૧૪૮૪ના ભાદરવા સુદ આઠમે લખ્યું (રચ્યું) છે એની હાથપોથી એ જ વર્ષની અને એ જ માસની દસમે-બે દિવસ પછી લખાયેલી મળે છે.

૧. ધર્મઘોષસૂરિના શિષ્ય સોમપ્રભસૂરિ.

૨. આવો બીજો ઉલ્લેખ વિ. સં. ૧૬૫૪ને અંગે જોવાય છે. એની સવિસ્તાર નોંધ મેં “અધિક” માસ તરીકે કાર્તિકથી ફાગણ તેમ જ ‘શય માસ’ તરીકે કાર્તિકથી પોષ નામના મારા લેખમાં લીધી છે. આ લેખ “ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણ” (સાપ્તાહિક) તા. ૪-૮-’૫૮ના અંકમાં છપાવાયો છે.

૩. આ લેખ “જૈન” (પર્યુષણાંક, પુ. ૫૭, અં. ૩૬-૩૭)માં પ્રસિદ્ધ થયો છે.

૪. આ “જૈ. આ. સ.” તરફથી જિનવિજયજીની પ્રસ્તાવના સહિત ઇ. સ. ૧૯૧૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. જે હાથપોથી ઉપરથી આ કૃતિ સંપાદિત કરાઈ છે તેના અન્તિમ પત્રની અહીં પ્રતિકૃતિ અપાઈ છે. પ્રસ્તાવના (પૃ. ૮૧)માં વિ. સં. ૧૪૬૧માં સ્વર્ગ સંચરનારા જિનરાજસૂરિના શિષ્ય-પ્રશિષ્યાદિનું વંશવૃક્ષ અપાયું છે. એમાં શ્રીવલ્લભનો તેમ જ વિ. સં. ૧૬૯૯માં કાળધર્મ પામેલા જિનરાજસૂરિનો ઉલ્લેખ છે.

પ્રસ્તુત કૃતિ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૩૭-૬૮)માં પણ છપાવાઈ છે.

૫. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૫૫)માં આ વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણીના કર્તા તરીકે ભોજ કવિ કિંવા ભોજસાગરનો ઉલ્લેખ છે તે ભ્રાન્ત છે. એ વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણીના અંતમાંના (પૃ. ૬૫) નિમ્નલિખિત પદને આભારી જણાય છે :-

“શ્રેષ્ઠિનો નરસિંહસ્ય ત્તનયો વિનયાવનિઃ।

ભોજાચ્ચઃ સાક્ષરઃ ક્ષિપ્રં પ્રાજ્ઞલિઃ પ્રણમત્યસૌ ॥૪॥”

આ જયસાગર તે 'પૃથ્વીચન્દ્રચરિત્ર' વગેરેના પ્રણેતા છે. પ્રસ્તુત વિજ્ઞપ્તિપત્ર ત્રણ વેશિમાં વિભક્ત છે. એનાં નામ અનુક્રમે નીચે મુજબ છે :-

સરસ્વતી-કલ્લોલ, ગંગા-તરંગ અને યમુના-કલ્લોલ.

પહેલી બે વેશિનું પરિમાણ લગભગ સરખું છે જ્યારે ત્રીજીનું લગભગ એથી ત્રીજે ભાગે છે. સમસ્ત કૃતિ ૧૦૧૨ શ્લોક જેવડી છે.

આ ત્રણે વેશિમાં ગદ્યમાં તેમ જ પદ્યમાં લખાણ છે. પ્રથમ વેશિ પ્રસ્તુત અર્થના પ્રસ્તાવરૂપ છે, દ્વિતીય વેશિ તીર્થયાત્રાનું સમર્થન કરે છે અને તૃતીય (અન્તિમ) વેશિ જ્યેષ્ઠ-કલ્પવિધાન ઇત્યાદિના પ્રસ્તાવરૂપ છે.

'સિન્ધ' દેશના 'મલ્લિક(લ)કવાહણ(ન)' ગામથી ઉપાધ્યાય જય-સાગરે 'ખરતર' જિનભદ્રસૂરિ કે જેઓ અણહિલપુર પાટણમાં હતા તેમના ઉપર આ વિજ્ઞપ્તિપત્ર લખ્યું છે. એ આચાર્ય આ ઉપાધ્યાયે કરેલી મુસાફરી અને 'નગરકોટ્ટ' વગેરે તીર્થોની યાત્રાનું કેટલુંક વર્ણન કોઈને મોઢે સાંભળ્યું તે ઉપરથી એ પૂર્ણપણે જાણવાના ઇરાદે એ લખી મોકલવા એમણે જયસાગરને જે સૂચન કર્યું તે ઉપરથી એમણે આ વિજ્ઞપ્તિપત્ર તૈયાર કર્યું હતું આમાં એમણે નિમ્નલિખિત સ્થળોનાં નામ આપ્યાં છે :-

P. ૪૮૫

અણહિલપાટક (૧૮), ઐરાવતી (નદી) (૧૬), કાશ્મીર (દેશ) (૩૫), કોટિલ્લગ્રામ (૫૩), કોઠીપુર-નગર (૫૪), ગોપાચલપુર (૫૨), ચંદ્રભાગા (નદી) (૧૬), જંગલ (દેશ) (૩૫), જાલંધર (૨૩), જાલંધર (દેશ) (૩૫), તલપાટક (૩૨), ત્રિગર્ત (૨૩), દેવપાલપુર (૩૩), દ્રોહડોહ (૨૨), નગરકોટ્ટ (૨૧), નંદનવનપુર (૫૨), નિશ્ચિન્દીપુરી (૩૦), પાતાલગંગા (નદી), ફરીદપુર (૨૧), બાણગંગા (નદી) (૪૦), મધ્યદેશ (૩૩), મમ્મણપુર (૨૧) મમ્મણવાહણ (૨૧), મલ્લિકવાહણપુર (૧૭), મરુકોટ્ટ (૨૧) માબારણપુર (૨૪), વિપાશા (વ્યાસા) (નદી) (૧૬), સપાદલક્ષ (પર્વત)

P. ૪૮૬

૧. જુઓ પૃ. ૧૭૧

૨. આ જિનભદ્રસૂરિએ ૧૨૦ ગાથાનું જિણસત્તરિપચરણ રચ્યું છે અને એમાં ઋષભદેવાદિ ચોવીસે તીર્થંકરોને અંગે નામ, નગર, આયુષ્ય વગેરે સિત્તેર બાબતો રજૂ કરી છે. અષ્ટલક્ષાર્થી (શ્લો. ૨૧) ઉપરથી જાણી શકાય છે કે આ સૂરિએ જેસલમેર, જાવાલપુરી, દેવગિરિ (દોલતાબાદ), અહિપુર, શ્રીપત્તન અને અણહિલપુર પાટણમાં જૈન ભંડારો સ્થાપિત કરાવ્યા હતા. અન્ય ઉલ્લેખો વિચારતાં એમ કહી શકાય કે આ ઉપરાંત મંડપદુર્ગ (માંડવગઢ), આશાપલ્લી યાને કર્ણાવતી અને ખંભાતમાં પણ એમણે ભંડારો સ્થાપ્યા હતા.

વિશેષમાં આ સૂરિની મંડળીએ જેસલમેરના ભંડારની તાડપત્રીય પ્રતિઓને કાગળ ઉપર ઉતારાવી લીધી હતી. એ જ સમયે પાટણ અને ખંભાતના ભંડારો માટે એવો પ્રબંધ દેવસુન્દરસૂરિની અને મુનિસુન્દરસૂરિની મંડળીએ કર્યો હતો.

૩. આ પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રમાણેના પૃષ્ઠનો અંક છે.

૪. આ વિપાશાના તટ પર આવેલું છે.

(૩૭), સિન્ધુ (દેશ) (૧૬), સિન્ધુ (નદી) (૧૬), સુશર્મપુર (નગરકોટ્ટ) ૨૩ અને 'હરિયાણા (૩૫).

^૧નગરકોટ્ટ— પંજાબના 'જાલંધર' વિભાગમાંના ^૨'કાંગડા' જિલ્લામાં કાંગડા નામનો કસબો છે. એ પહેલાં કટૌચ રાજ્યની રાજધાની હતી. આ કસબાથી બાણગંગા નજરે પડે છે. નગરકોટ્ટને આજકાલ 'કાંગડા' કે 'કોટકાંગડા' કહે છે. એનું આ ઉપરાંતનું બીજું પ્રાચીન નામ ^૩સુશર્મપુર છે. એના કિલ્લાનું નામ કંગદકુદર્ગ હતું. (જુઓ પૃ. ૪૬).

P. ૪૮૭

એનું આજે કાંગડા તરીકે રૂપાંતર થયું છે.^૪

અત્યારના કાંગડાના બજારમાં ઈન્દ્રવર્માનું હિન્દુ મંદિર છે. એની કમાનમાં પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા છે. એને આજે લોકો ભૈરવની મૂર્તિ સમજી તેલ અને સિંદૂર દ્વારા એની પૂજા કરે છે, એ મૂર્તિની ગાદી ઉપર એક લેખ છે. એ તેલ અને સિંદૂરને લઈને દબાઈ ગયો છે.^૫

વિજ્ઞાપ્તિત્રિવેણીના પ્રારંભમાં ૪૨ પદો છે. એ પૈકી નિમ્ન-લિખિત ૨૨મું પદ કુન્થુનાથને અંગે વકોક્તિનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે :

“કુન્થું કાન્ત ! નમસ્કરુ પ્રિયતમે ! કઃ ક્ષુદ્રજન્તું નમેત્ ?
ભર્તઃ ! શ્રીતનયં વદામિ, મદનઃ કિં ? નૈવ, સુરાત્મજઃ ।
કિં મન્દોઽયમયિ પ્રભો ! નહિ, જગત્પ્રદ્યોતકસ્તીર્થકૃત્
દમ્પત્યોરિતિ વક્ત્રવાક્યવિષયઃ પુષ્પાત્ સુખાન્યેષ વઃ ॥૨૨॥”

આનું ૨૯મું પદ પ્રશ્નોત્તરરૂપ છે.

પૃ. ૮ ઉપરના છઠ્ઠા પદમાં ક્ અને લ્ એ બે જ વ્યંજનો વપરાયાં છે— એ પદ દ્વિવ્યંજન-ચિત્રરૂપ છે. એવી રીતનું 'ત્' અને 'નૃ' વાળું એક પદ પૃ. ૨૫માં 'સ્' અને 'ર'વાળું એક પદ પૃ.

૧. આ મધ્યદેશ, જાંગલ દેશ, જાલંધર દેશ અને કાશ્મીર દેશ એ ચારની સીમા જ્યાં મળે ત્યાં આવેલું છે. હરિયાણા આગળ કાનુક યક્ષનું મંદિર છે. જુઓ પ્રથમ આવૃત્તિનું પૃ. ૩૫

૨. આનો વિસ્તૃત પરિચય વિજ્ઞાપ્તિત્રિવેણીની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૮૫-૮૯)માં અપાયો છે. વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૭૦)માં મહામહોપાધ્યાય જયસાગરકૃત “નગરકોટ્ટ, મહાતીર્થ ચૈત્યપરિપાટી” છપાઈ છે. એમાં ૧૭ પદો છે.

૩. કાંગડા જિલ્લાને પહેલાંના સમયમાં જાલંધર કે 'ત્રિગર્ત દેશ' કહેતા હતા.

૪. મહાભારત (વિરાટપર્વ, અ. ૩૦)માં કહ્યું છે કે દુર્યોધન તરફથી 'વિરાટ' નગર ઉપર સુશર્મ રાજા ચઢાઈ લઈ ગયો હતો. એ રાજાના નામ ઉપરથી આ નગરનું નામ પડ્યું છે.

૫. વિજ્ઞાપ્તિત્રિવેણીની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૮૯)માં એવો ઉલ્લેખ છે કે આજે નગરકોટ્ટમાં ભાગ્યે કોઈ જૈન હશે. વિજ્ઞાપ્તિત્રિવેણીમાં નિર્દેશાયેલાં ચાર જિનમંદિરમાંથી આજે એકે અહીં નથી. આથી એ અસલ જૈન તીર્થ હોવાની શંકા પણ ઊઠે તેમ નથી, પહેલાં તો અહીં રૂપચન્દ્ર (વિ. સં. ૧૪૧૬) રાજાએ બંધાવેલું જિનમંદિર હતું અને નરેન્દ્રચન્દ્ર (વિ. સં. ૧૫૨૧) રાજા જૈન ધર્મ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવતો હતો.

૬. જુઓ વિજ્ઞાપ્તિત્રિવેણીની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૮૩).

૬૧માં તથા '૨' અને 'ગ'વાળું એક પદ્ય 'પૃ. ૬૨માં છે.

P. ૪૮૮

પૃ. ૧૨માંનાં પદ્યો મહાદ્ભુત, અદ્ભુત અને પ્રહેલિકાનાં, પૃ ૧૩માંના પદ્યો 'છત્ર-બંધ સોળ પાંખડીનું કામળ, ગોમૂત્રિકા-બંધ, અર્ધભ્રમ, બીજપૂરબંધ અને 'આસન-બંધ તેમ જ પૃ ૧૪માંના બે પદ્યો 'ચામર-બંધના ઉદાહરણ પૂરાં પાડે છે. પૃ. ૨૫ના અંતમાં ત્રણ પદ્યો છે. એને અંગે અષ્ટારચક, પરિધિશ્લોક અને ક્રિયાગૂઢ એવો ઉલ્લેખ કરાયો છે. પૃ ૪૩-૪૫માં આદિનાથનું ૨૪ પદ્યનું જે સ્તવન છે એમાં પાંચમાં પદ્યને અંગે 'નાયકમણિ' એવો ઉલ્લેખ છે. પૃ ૪૮ ઉપર પ્રશ્નોત્તરો, પ્રહેલિકા અને ભાવાલંકારના નમૂનારૂપે પદ્યો અપાયાં છે. પૃ. ૫૩-૫૪ 'ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથની સાત શ્લોકની સ્તુતિ છે. તેમાં 'છટ્ટો શ્લોક ચતુરર્થીના ઉદાહરણરૂપ છે જ્યારે શ્લો.૨-૬ પંચવર્ગપરિહાપૂર્વક રચાયા છે. પૃ. ૬૨ ઉપરના અંતિમ શ્લોકમાં પણ પ્રથમ પાંચ વર્ગના વ્યંજન નથી. વિશેષમાં એ તો 'છત્ર' બંધથી પણ વિભૂષિત છે. આ પૃ ૬૨ના આઠમા શ્લોક પરત્વે 'મહાદ્ભુત' અને પ્રથમાનાં એકવચન અને બહુવચન વડે વ્યાખ્યા કરવી એવો ઉલ્લેખ છે.

P. ૪૮૮

આના ચાર અર્થ કોઈએ પણ દર્શાવ્યા હોય એમ જણાતું નથી.

પૃ. ૬૩માં સ્વસ્તિક, ચામર-બંધ અને આસન-બંધથી અલંકૃત શ્લોકો છે.^૬

(૬) 'વિજ્ઞાપિત્રિકા (ઉ. વિ. સં. ૧૬૭૨)- આ મહોપાધ્યાય કીર્તિવિજયે વિદ્યાપુરથી ઈલાદુર્ગમાં રહેલા 'વિજયસેનસૂરિને ઉદ્દેશીને ૮૭ પદ્યોમાં રચેલી કૃતિ છે. આનો પ્રારંભ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિથી કરાયો છે. કર્તાએ પોતાનું નામ ૩૭મા પદ્યમાં દર્શાવ્યું છે. ૪૨મા પદ્યમાં પ્રજ્ઞાપ્તિ અને રાજપ્રશ્ની એમ બે આગમોનાં નામ છે. ૪૭મા પદ્યમાં લઙ્કુક અને શુકભક્ષિકા એ બે મીઠાઈનાં નામ છે. અંતમાં વિવિધ મુનિવરોની નતિ (પ્રણામ) અને અનુનતિનો ઉલ્લેખ છે.

P. ૪૮૦

૧. આની ઉપરના પદ્યને અંગે 'રસનોપમા' એવો ઉલ્લેખ છે.

૨. અન્ય ઉદાહરણ માટે જુઓ પૃ. ૬૨

૩. અન્ય ઉદાહરણ માટે જુઓ પૃ. ૬૩

૪. અન્ય ઉદાહરણ માટે જુઓ પૃ. ૬૩

૫. આ રહ્યું એ પદ્ય :-

"યઃ સ્વૈરિવૈરિવિલયાય સહઃ સહસ્વી

સ્વીયસ્વવશબહુલામ્બરશર્વરીશઃ ।

શશ્વલ્લલૌ વશવિહારરસીહ શીલં

શ્રેયોરહસ્યસરસીરુહસૂર ઇષઃ ॥૬॥"

૬. આમ અહીં જે વિવિધ બંધોનો ઉલ્લેખ છે તેનાં નામ અને તેને લગતાં પદ્યો તેમ જ આસન, બીજપૂર, અને હાર બંધ સિવાયના બંધથી વિભૂષિત પદ્યોને અંગેનાં ચિત્રોની સમજણ । L D (હમો ૨, પૃ. ૧૧૭-૧૨૦)માં આપ્યાં છે.

૭. આને વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૧૫-૧૫૮)માં સ્થાન અપાયું છે.

૮. એમનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૬૭૨માં થયો હતો.

(૭) 'આનન્દલેખ (વિ. સં. ૧૬૮૪)– આના કર્તા હેમલઘુપ્રક્રિયા વગેરે પ્રણેતા ઉપાધ્યાય વિનયવિજયગણિ છે. એમણે ૨૫૨ પદોમાં ભિન્ન ભિન્ન છંદમાં આ કૃતિ રચી છે અને એ દ્વારા કેટલાંક ચિત્રકાવ્યો પૂરાં પાડ્યાં છે. સમગ્ર લેખ પાંચ અધિકારમાં વિભક્ત છે. એમાં અનુક્રમે ૫૧, ૫૬, ૪૪, ૬૩ અને ૩૮ પદો છે.

અમદાવાદની પાસે આવેલા 'બારેજા' ગામથી વિનયવિજયગણિએ ખંભાતમાં બિરાજતા વિજયાનન્દસૂરિને ઉદ્દેશીને આ વિજયલેખ લખ્યો છે. આ વાત વિસ્તારથી વિચારીશું.

P. ૪૮૧ પ્રથમ અધિકાર "સ્વસ્તિશ્રીઅમુકજિનં પ્રણમ્ય" એ પ્રથમ અવયવના વ્યાવર્ણનરૂપ છે અને એનું નામ "ચિત્તચમત્કાર" છે.

બીજા અધિકારનું નામ 'અલંકાર-ચમત્કાર' છે અને એ "શ્રીમતિ તત્ર" એ અવયવના વ્યાવર્ણનરૂપ છે. એમાં શ્લો. ૫૨થી ૧૦૭માં ખંભાતનું વર્ણન છે.

ત્રીજો અધિકાર ઉત્તન્તવ્યાવર્ણનરૂપ છે. એનું નામ પહેલા બે અધિકારની જેમ અપાયેલું નથી. એમાં દ્વારપુર એટલે કે બારેજા ગામનું કે જ્યાંથી લેખ મોકલાવાયો છે તેનું વર્ણન છે.

ચોથા અધિકારનું નામ 'શેષચિત્રચમત્કાર' છે. એમાં "તૈસ્તાતપાદૈઃ" ને ઉદ્દેશીને ગુરુવર્ણન છે. એમાં એ સમયના ગચ્છાધિપતિ વિજયાનન્દસૂરિનું પ્રશંસાત્મક વર્ણન છે અને એને અંગે ચિત્રકાવ્યો યોજાયાં છે.

પાંચમાં અધિકારનું નામ 'દૃષ્ટાન્ત-ચમત્કાર' છે. એમાં લેખપ્રશંસા છે. એમાં લેખના સાત પ્રકારનો ઉલ્લેખ છે. વિશેષમાં અહીં સુજન-દુર્જનનું વ્યાવર્ણન છે.*

૧. આ નામથી આની કોઈ હાથપોથી જિ. ૨, કો. (વિ. ૧)માં નોંધાયેલી નથી. બાકી પૃ. ૩૦માં જે આનન્દપ્રબલ્લેખનો ઉલ્લેખ છે તે આ જ કૃતિ હોવી જોઈએ. આ લેખ "દેશવિરતિધર્મારાધકસમાજ" તરફથી અમદાવાદથી વિ. સં. ૧૯૮૩માં પ્રકાશિત "શ્રી જૈન સાહિત્ય પ્રદર્શન શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ (પૃ. ૯૬-૧૧૮)માં છપાવાયો છે. એમાં ૧૫૮મું પદ ખંડિત છે.

આ કૃતિનો સારાંશ 'જૈન યુગ' (પૃ. ૫, અં ૪-૫, પૃ. ૧૬૫-૧૬૬)માં અપાયો છે.

આ આનન્દલેખને "આનન્દલેખપ્રબન્ધ"ના નામથી વિક્ર. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૭૩-૮૮)માં સ્થાન અપાયું છે. એમાં કોઈ પદ ખંડિત નથી.

૨. જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૬૪૮)માં આ ૧૬૮૭ની સાલ છે. જ્યારે વિજયત્રિવેણીની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૬)માં તો ૧૬૮૪નો ઉલ્લેખ છે. મૂળ કૃતિમાં "વાર્ષિ-નિધાન-ચન્દ્રકલા" એવો પાઠ છે એટલે વાર્ષિકી સાત સમજવા કે ચાર એ પ્રશ્ન રહે છે. (વિ. લે. સં. ભા. ૧, પૃ. ૮૮)માં ૧૯૮૪નો કૌસમાં ઉલ્લેખ છે.

૩. આની નોંધ મેં I L D (હમ્મો ૨, પૃ. ૧૨૭-૧૨૮)માં તેમ જ વિનયસૌરભ (પૃ. ૧૨૦-૧૨૧)માં લીધી છે.

૪. વિશેષ માટે જુઓ વિનયસૌરભ (પૃ. ૧૭૧૯)

સન્નુલન— આ સમગ્ર લેખ વિ. સં. ૧૭૦૫માં વિનયવિજયગણિ દ્વારા ગુજરાતીમાં રચાયેલા વિજયદેવસૂરિલેખ સાથે ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ વિચારવા જેવો છે.

(૮) 'વિજયપ્રિયત્રો' (વિ. સં. ૧૬૯૯)— આ વિજયસિંહસૂરિએ પોતાના ગુરુ વિજયદેવસૂરિ ઉપર ૩૦૭ કે ૩૧૦ પદોમાં 'દીપોત્સવી' પર્વને દિવસે વિ. સં. ૧૬૯૯માં લખેલ વિજયપ્રિયલેખ છે. P. ૪૯૨ એનો પ્રારંભ મહાવીરસ્વામીને વન્દનથી કરાયો છે. ત્યાર બાદ તેમ જ આગળ ઉપર આ જ લેખમાં જાતજાતનાં આકારચિત્રોથી અલંકૃત પદો છે. એ બંધોનાં નામ અકારાદિકમે ગોઠવી પદાંક સહિત હું નોંધું છું :—

કંકણ (૧૭૪), કમલ (૨૬૩, ૨૧૪, ૨૨૯-૨૫૩), કલશ (૫૪, ૨૧૨), ખડ્ગ (૪૯-૫૦, ૨૦૭-૨૦૮), ચક્ર (૬૧-૬૨), ચમર (૪૫, ૨૭૧), ચામર (૨૦૪), છત્ર (૫૨, ૨૧૦), ત્રિશૂલ (૪૩, ૨૦૧), દર્પણ (૬૭, ૧૧૪), ધનુષ્ય (૪૯, ૨૦૭), ધ્વજ (૬૦), નન્દાવર્ત (૧૧૯-૧૨૨), નાગપાશ (૧૨૪, ૨૨૨), ભદ્રાસન (૧૨૩), ભલ્લ (૪૮, ૨૦૬), મત્સ્યયુગલ (૧૧૫), મુદ્ગર (૫૭, ૨૧૬), મુશલ (૪૨, ૨૦૦), રથ (૫૩, ૨૧૧), વજ્ર (૫૮, ૨૧૭), શક્તિ (૫૧, ૨૦૯), શંખ (૪૪, ૨૦૨), શર (૫૬, ૨૧૫), શરાવસંપુટ (૧૧૭-૧૧૮), શ્રીકરી (૪૬, ૨૦૩), શ્રીવત્સ (૬૮, ૧૧૬), સિંહાસન (૧૦૯-૧૧૩), સ્વસ્તિક (૫૯, ૨૧૮), હલ (૪૭, ૨૦૫) અને હાર (૧૭૬, ૧૮૭).

આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે આમાં સુપ્રસિદ્ધ આઠ મંગલોને સ્થાન અપાયું છે. વિશેષમાં ૫૫મું અને ૨૧૩મું પદ અર્ધભ્રમનું અને ૬૬મું ગોમૂત્રિકાનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. ૬૯મા પદનાં ચાર ચરણ સમાન છે. ૨૭૨માં પદમાં એક જ વ્યંજન ક્ છે જ્યારે ૨૭૩મા પદમાં નૂ અને મૂ અને ૨૭૪મામાં તૂને નૂ એમ બે જ વ્યંજન છે. P. ૪૯૩

મહાવીરજિનપ્રજ્ઞામકરણપદ્ધતિ બાદ ગચ્છાધિપતિના વર્ષાવાસ દરમ્યાનની અવરંગાબાદ નગરીનું વર્ણન તેમ જ લેખ મોકલનારના સ્થળનું અને એમનાં ધર્મકૃત્યોનું વર્ણન છે. ૧૫૧મા પદમાં છ ચરણ છે. એ ષટ્પદી છે. પહેલાં ચાર ચરણો પ્રહેલિકા રજૂ કરે છે જ્યારે અંતિમ બે ચરણો એના ઉત્તરનું સૂચન કરે છે. આ ઉત્તર નીચે મુજબ છે :—

“શ્રીમદ્વિજયદેવસૂરિગુરવે નમઃ”

૧. આ કૃતિ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૩૭-૧૫૦)માં છપાવાઈ છે. અંતમાં કે અન્યત્ર ત્રણ પદો લુપ્ત બન્યાં છે એમ એક હાથપોથીમાં અંતિમ પદનો ક્રમાંક ૩૧૦ જોતાં જણાય છે. ૩૦૬મું પદ ખંડિત છે.
૨. આ ૨૮ દલથી યુક્ત છે. એમાં ૨૮ વાર 'નૂ' છે.
૩. પહેલાં આ ૨૪ પદો ૯૬ પાંખડીના કમળની રચના પૂરી પાડે છે અને ૨૫મું પરિધિની.
૪. આ આઠ આરાનું ચક્ર છે.
૫. આ ચંપકથી વિભૂષિત છે.

આ કૃતિ (પૃ. ૧૪૩)માં પ્રજ્ઞાપના, પ્રથમાંગસૂત્ર (આચાર) અને કલ્પસૂત્રનો ઉલ્લેખ છે.

૧૫૪મા, ૨૨૮મા તથા ૨૫૩મા એ ત્રણ પદ્યના અંતમાં 'પરિધિ'નો ઉલ્લેખ છે. ૧૭૫મા પદ્યના અંતમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે :-

“કઙ્કળમધ્યસ્થસ્વસ્તિકશ્ચમરરબીજપુરશ્ચકમલધનુઃસ્થપનિકાદચિત્રમયશ્લોકઃ”।

૨૨૦મા પદ્યના અંતમાં પરિધિ તથા આ ચિત્રો વડે ૨૦ દલનો કમંલબન્ધ એવો ઉલ્લેખ છે.

૧૮૭મા પદ્યના અંતમાં “મધ્યમણિદ્વયમણિદત્તવૃત્તશ્પદકડીકલિતહારબન્ધચિત્રમ્” ઉલ્લેખ છે.

૧૮૦મા, ૧૮૭મા અને ૧૮૨મા એ ત્રણ પદ્યોના અંતમાં અનુક્રમે પ્રથમમધ્યમણિહારબન્ધ, પદકડી અને દ્વિતીયમધ્યમણિ ઉલ્લેખ છે.

P. ૪૮૪ પ્રસ્તુત વિજ્ઞપ્તિકાની હાથપોથી આકારચિત્રોથી અલંકૃત હશે. જો એમ જ હોય તો પહેલી તકે વિજ્ઞપ્તિકા સચિત્ર સ્વરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવી ઘટે.

(૯) 'વિજ્ઞપ્તિપત્ર (વિ. સં ૧૬૮૯)- આ વિજયસિંહના શિશુ (શિષ્ય) ઉદયવિજયની ૩૧૭ પદ્યની રચના છે. આ બે વિભાગમાં વિભક્ત ૬૭ બંધોથી અલંકૃત છે. એ પૈકી નિમ્નલિખિત બન્ધોને લગતાં ઉદાહરણરૂપ સંસ્કૃત પદ્યો ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે :-

નાગપાશ, પતાકા, મુદ્ગર, રથ, સિંહાસન અને સ્થપનિકા.

(૧૦) 'વિજ્ઞપ્તિકા (વિ. સં. ૧૭૦૩)- આ વિનયવર્ધનગણિએ વિજયસિંહસૂરિ ઉપર ૮૪ પદ્યોમાં વિ. સં. ૧૭૦૩માં લખેલ વિજ્ઞપ્તિપત્ર છે. પ્રારંભમાં શાન્તિનાથ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરસ્વામીને ઉદ્દેશીને પદ્યો છે. ત્યાર બાદ 'કૃષ્ણકોટ્ટ' પુરનું વર્ણન છે. ત્યાર પછી વિનયવર્ધનગણિએ પોતાને ત્યાંના સમાચાર રજૂ કર્યા છે અને પછી વિજયસિંહસૂરિનું એમના મુખ અને યશને લક્ષીને વર્ણન છે. ૭૪મા અને ૭૫મા પદ્ય પ્રહેલિકારૂપ છે.

P. ૪૮૫ (૧૧) 'વિજ્ઞપ્તિકા (વિ. સં. ૧૭૦૪)- આ ઉપર્યુક્ત વિનયવર્ધનગણિએ જ વિજયસિંહસૂરિ ઉપર વિંહદિથી વિ. સં. ૧૭૦૪માં વિજયદશમીએ લખેલ વિજ્ઞપ્તિપત્ર છે. એમાં ૧૦૪ પદ્યો છે. એમાં વિંહદિનું તથા ગુરુનું વર્ણન છે. પદ્ય ૬૩-૭૭ કમલબન્ધમાં છે. આ પ્રત્યેક પદ્યના એકે એક ચરણના અંતમાં 'સારંગ' શબ્દ છે. એના સૂર્ય, ચન્દ્ર ઇત્યાદિ ૬૦ અર્થ અપાયા છે. ૭૮મું અને ૭૯મું પદ્ય

૧. આની કાગળ ઉપર લખાયેલી પરંતુ કપડા ઉપર ચોંટાડાયેલા લખાણવાળી એક હાથપોથી મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી પાસે મેં જોઈ હતી. એ ૧૦૩^૩ ઈંચ પહોળી અને ૨૦ ફૂટ અને ૯^૧ ઈંચ લાંબી છે. એ જાતજાતના ચિત્રોથી અલંકૃત છે. એમાંનાં ત્રણ પદ્યો મેં I L D નામના મારા લેખના બીજા હપ્તા (પૃ. ૧૨૬)માં આપ્યાં છે.

૨. આનાં નામ મેં ઉપર્યુક્ત લેખ (પૃ. ૧૨૬) માં આપ્યાં છે.

૩. આ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૨૦૫-૨૦૮)માં છપાવાઈ છે.

૪. આ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૨૦૯-૨૧૩)માં છપાવાઈ છે.

૫. સરખાવો ગુણવિજયકૃત મહાવીરજિનસ્તવ. જુઓ. પૃ. ૪૭૩.

એક છે. પ્રહેલિકારૂપ છે. એ પૈકી પ્રથમ પદ્ય 'દ્વિવ્યસ્તસમસ્ત' જાતિના અને દ્વિતીય પદ્ય 'વ્યસ્તસમસ્ત' જાતિના દષ્ટાન્તરૂપ છે. બંને પ્રહેલિકાના ઉત્તર અનુક્રમે નાયકદે અને સાહનાથુ છે. ૮૦મું પદ્ય 'નિરોષ' કાવ્યરૂપ છે.

(૧૨) ^૧વિજ્ઞાપિકા (વિ. સં. ૧૭૦૪)- આ ઉપાધ્યાય ધનવિજયગણિએ સુરતમાં રહેલા વિજયદેવસૂરિને ઉદ્દેશીને રાજપુરથી ૮૬ પદ્યોમાં વિ. સં. ૧૭૦૪માં લખેલી કૃતિ છે. એમાં તીર્થકરના વર્ણન બાદ સૂર્યપુર (સુરત)નું અને રાજપુરનું વર્ણન છે. ૮૬મું પદ્ય જોતાં એમ લાગે છે કે આ પત્રના પ્રેષક સિદ્ધવિજયના શિષ્યાણુ છે.

(૧૩) ^૨વિજ્ઞાપિકા (ઉ. વિ. સં. ૧૭૦૮)- આ દેવકપત્તનથી અમરચન્દ્રગણિએ પત્તનનગરમાં રહેલા વિજયસિંહસૂરિ ઉપર ૬૩ પદ્યોમાં લખેલ વિજ્ઞાપિત્ર છે. પ્રારંભમાં તીર્થકરનું વર્ણન છે.

(૧૪) ^૩વિજ્ઞાપિકા (ઉ. વિ. સં. ૧૭૦૮)- આ સ્તંભતીર્થથી કમલવિજયગણિએ P. ૪૯૬ વિજયસિંહસૂરિને ૧૪૩ પદ્યોમાં કરેલી વિજ્ઞાપિત્ર છે. એ આ કમલવિજયગણિના શિષ્ય રવિવિજયે લખી હતી.

(૧૫) ^૪વિજ્ઞાપિકા (ઉ. વિ. સં. ૧૭૦૮)- આ યોધપુર (જોધપુર)થી પં. લાવણ્યવિજયગણિએ રાજનગરમાં રહેલા વિજયસિંહસૂરિ ઉપર ૮૧ પદ્યમાં લખેલી વિજ્ઞાપિત્ર છે. આનો પ્રારંભ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિથી કરાયો છે. ત્યાર બાદ પદ્ય ૧૪-૨૮માં રાજનગરનું વર્ણન છે. વિજયસિંહસૂરિનું વર્ણન પદ્ય ૪૫-૬૧માં કરાયું છે.

(૧૬) ^૫વિજ્ઞાપિકા (ઉ. વિ. સં. ૧૭૧૩)- આ રવિવર્ધનગણિએ રાજનગર યાને અહમ્મદાવાદ (અમદાવાદ)માં રહેલા વિજયદેવસૂરિ ઉપર ૬૩ (૪૬ + ૧ + ૮ + ૮) પદ્યોમાં લખેલી વિજ્ઞાપિત્ર છે. અંતમાંના સોળ પદ્યો વિજયદેવસૂરિના ગુણગાનરૂપ છે. એનો 'ગિરાષ્ટક' અને 'યશોઢષ્ટક' તરીકે ઉલ્લેખ કરાયો છે. આ કૃતિની છેલ્લી પંક્તિમાં શ્રીપૂજ્યલેખે ૧૦૦ જાતમસ્તિ એવો ઉલ્લેખ છે તો એનો અર્થ સમજાયો નથી.

(૧૭) ^૬વિજ્ઞાપિકા (ઉ. વિ. સં. ૧૭૧૩)- આ પં. વિનયવર્ધમાનગણિએ વિન્ધિપુરથી સૂરતિ (સુરત)માં રહેલા વિજયદેવસૂરિ ઉપર ૭૫ પદ્યમાં લખેલી કૃતિ છે. ૩૧મું પદ્ય પ્રહેલિકારૂપ તેમ જ વ્યસ્તસમસ્ત જાતિના ઉદાહરણરૂપ છે. આ પ્રહેલિકાનો ઉત્તર 'સૂરતિ' છે.

૧. આ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૫૮-૧૮૪)માં છપાવાઈ છે.

૨. આ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૫૮-૧૬૧)માં છપાવાઈ છે.

૩. આ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૭૮-૧૮૪)માં પ્રસિદ્ધ કરાઈ છે.

૪-૬. આ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૮૫-૨૦૪)માં પ્રકાશિત કરાઈ છે.

૭. એમની અન્ય બે વિજ્ઞાપિકા માટે જુઓ પૃ. ૪૯૪-૪૯૫

૮. સૂર, રતિ.

P. ૪૯૭

(૧૮) ^૧વિજ્ઞપ્તિકા (ઉ. વિ. સં. ૧૭૧૩)— આ મેઘવિજયગણિએ દ્વીપબંદરમાં રહેલા વિજયદેવસૂરિ ઉપર ૧૨૫ પદ્યમાં લખેલી વિજ્ઞપ્તિકા છે. આની શરૂઆત શાન્તિનાથના ગુણોત્કર્તનથી કરાઈ છે. આઠ પદ્યોનું ‘શ્રીપ્રભુસેવાપ્રયત્નરત્નવર્ણનાષ્ટક’ નામ રખાયું છે. ત્યાર બાદ ભાગ્યસૌભાગ્યવર્ણનાષ્ટક છે. પછી ભાગ્યવાદીના વિચારોના ખંડનરૂપે નવ પદ્યો છે.

પદ્ય ૬૯-૭૬માં ‘પ્રાવૃષ્’ ઋતુનું વર્ણન છે.

(૧૯) ^૨વિજ્ઞપ્તિકા (વિ. સં. ૧૭૧૭)— આ નયવિજયગણિએ ધનૌધ (ઘોઘા) નગરથી જીર્ણદુર્ગ (જુનાગઢ)માં રહેલ વિજયપ્રભસૂરિ ઉપર વિ. સં. ૧૭૧૭માં દીપોત્સવીએ ૧૦૨ પદ્યોમાં લખેલી કૃતિ છે. આમાં તીર્થકરને પ્રણામ, જીર્ણદુર્ગ અને ધનૌધ નગરનાં વર્ણન, સ્વકીય સમાચાર તેમ જ વિજયપ્રભસૂરિનું વર્ણન એમ વિવિધ બાબતોને સ્થાન અપાયું છે. અંતમાં જીર્ણદુર્ગમાં રહેલા મુનિવરોને વંદન કરી ઘોઘામાં રહેલા મુનિવરોનાં નામો રજૂ કરાયાં છે.

(૨૦) ^૩વિજ્ઞપ્તિપત્રિકા (વિ. સં. ૧૭૧૮)— આ પં. ^૪ઉદયવિજયે શ્રીપુરબંદિરમાં રહેલા વિજયપ્રભસૂરિ ઉપર વિ. સં. ૧૭૧૮માં સંભતીર્થથી ૫૬ પદ્યોમાં લખેલી પત્રિકા છે. એમાં નગરની શોભા વર્ણવાઈ છે.

P. ૪૯૮

(૨૧) ^૫વિજ્ઞપ્તિકા ()— આ ઉદયવિજયગણિએ દ્વીપબંદર (દીવ)માં રહેલા વિજયપ્રભસૂરિ ઉપર ૮૧ પદ્યમાં લખેલી કૃતિ છે. આનો પ્રારંભ શાન્તિનાથ વગેરે તીર્થકરોને વંદનપૂર્વક કરાયો છે. ત્યાર બાદ દ્વીપબંદરનું વર્ણન છે. રાજધન્યપુર (રાધનપુર) વિષે પણ કેટલુંક લખાણ છે.

(૨૨) ^૬વિજ્ઞપ્તિકા ()— આ કૃતિમાં ૫૨ પદ્યો છે. એ વિજ્ઞપ્તિકા ઉદયવિજયગણિએ સિદ્ધપુરથી જીર્ણદુર્ગ (જુનાગઢ)માં રહેલા વિજયપ્રભસૂરિ ઉપર લખી છે. એમાં આ ગણિએ પોતાને ત્યાંના કૃત્યોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

P. ૪૯૯

(૨૩) ^૭ઈન્દુદૂત^૮ કેવા વિજ્ઞપ્તિપત્ર (લ. વિ. સં. ૧૭૧૮)— આ મેઘદૂતના છાયાકાવ્યરૂપ

૧-૩. આ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૨૦-૧૬૫)માં છપાવાઈ છે.

૪. શું એઓ વિજયસહિના શિશુ છે કે જેમની એક વિજ્ઞપ્તિ વિ. સં. ૧૬૯૯ની છે ?

૫-૬. આ વિજ્ઞપ્તિકાને વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૨૬-૧૭૮)માં સ્થાન અપાયું છે.

૭. આ ખંડ-કાવ્ય “કાવ્યમાલા” (ગુ. ૧૪)માં અંતમાંના ગદ્યાત્મક લખાણ વિનાનું છપાવાયું છે. વળી એ મુનિ (હાલ સૂરિ) પુરન્ધરવિજયજીએ રચેલ ‘પ્રકાશ’ નામની સંસ્કૃત વિવૃત્તિ તેમ જ ગુજરાતી પરિચય સહિત શિરપુરની “જૈન સાહિત્યવર્ધક સભા” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૬માં છપાવાયું છે અને એના અંતમાં ઈન્દુદૂતગત ૨૩ અર્થાન્તરન્યાસની સૂચી અપાઈ છે.

આ ખંડકાવ્ય વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૮૯-૯૭)માં છપાયું છે. અંતમાં ગદ્યાત્મક લખાણ છે. અહીં પૃ. ૯૭માં આ કાવ્યને ‘મેઘદૂતચળાયા-કાવ્ય’ કહ્યું છે.

૮. આનો થોડોક પરિચય વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણીની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૬૧૮)માં અપાયો છે. મેં વિનયસૌરભ (પૃ. ૬૮-૭૨)માં આ કાવ્યની રૂપરેખા આલેખી છે.

૧૩૧ પદ્યની કૃતિના રચનારા હૈમલધુપ્રક્રિયા વગેરેના પ્રણેતા વિનયવિજયગણિ છે. મારવાડમાં યોધપુર (જોધપુર)માં ચાતુર્માસ માટે રહેલા આ ગણિ જોધપુરથી ચન્દ્ર દ્વારા વિજયપ્રભસૂરિને સુરત સંદેશો મોકલાવે છે. પ્રસંગવશાત્ એઓ ચન્દ્રને એના કુટુંબપરિવારની કુશળતા પૂછે છે અને સમુદ્ર વગેરે એના સ્નેહીઓ કેવા ઉપકારપરાયણ છે તે કહે છે. ચન્દ્રને દક્ષિણ દિશામાં જવાનો માર્ગ વર્ણવતાં એઓ સુવર્ણાયલ (શ્લો. ૩૪-૩૬), જાલંધરપુર, શ્રીરોહિણી (શિરોહી), અર્બુદાદ્રિ (આબુ), અચલદુર્ગ (અચળગઢ), સિદ્ધદ્રંગ (સિદ્ધપુર), રાજદ્રંગ (અમદાવાદ), સાભ્રમતી (સાબરમતી) (શ્લો. ૬૬-૬૭), વટપદ્ર (વડોદરા), ભૃગુપુર (ભરૂચ), નર્મદા (શ્લો. ૮૩), તાપી, 'સૂર્યપુર (સુરત) ઇત્યાદિ વિષે માહિતી આપે છે. શ્લો. ૧૦૮-૧૨૧માં વિજયપ્રભસૂરિનો પરિચય અપાયો છે. અહીં એ વાત ઉમેરીશ કે જોધપુરથી સુરત આગગાડીમાં આવવું હોય તો જે માર્ગે થઈને હાલ અવાય છે એ જ માર્ગ આ વિજ્ઞપ્તિપત્રમાં સૂચવાયો છે. આથી એમ કહેવાય છે કે લગભગ અઢી સો વર્ષ ઉપર વિનયવિજયગણિએ આગગાડીના પાટા નાંખી એ દિશામાં પહેલ કરી છે.

(૨૪) 'વિનયવિજ્ઞપ્તિ' (ઉ. વિ. સં. ૧૭૨૩)– આ વિજ્ઞપ્તિપત્રના રચનાર પણ ઉપર્યુક્ત વિનયવિજયગણિ છે. આ ૮૨ પદ્યોનો પત્ર એમણે દેવપત્તન યાને પ્રભાસપાટણથી 'અણહિલપુર' પાટણમાં બિરાજતા વિજયદેવસૂરિને આસો વદ તેરસે-ધનતેરસે લખ્યો છે. એ 'અર્ધ-સંસ્કૃત'માં છે એટલે કે એના પ્રત્યેક પદ્યનો પૂર્વાર્ધ જ. મ. માં છે તો ઉત્તરાર્ધ સંસ્કૃતમાં છે. એનો પ્રારંભ નેમિનાથની સ્તુતિ દ્વારા કરાયો છે. એમાં નગરનું અને 'પર્યુષણા' પર્વનું વર્ણન છે. વિજયદેવસૂરિને પોતાના ઉપર કૃપાપત્ર મોકલવાની વિનયવિજયગણિએ અહીં પ્રાર્થના કરી છે. વળી એમણે એ આચાર્યની સેવામાં રહેલા નિમ્નલિખિત વિબુધ સાધુઓનાં નામ ગણાવ્યાં છે અને એમને અનુવંદના કરી છે :–

ઋદ્ધિવિજય, વિનીતવિજય, શાન્તિવિજય, અમરવિજય, રામવિજય, કર્પૂરવિજય, મતિવિજય અને નયવિજય.

વળી વિનયવિજયે પોતાની પાસે રહેલા કનકવિજય, નેમિવિજય, રત્નવિજય, ઉદયવિજય, અને રૂપવિજય એ સાધુઓ તરફથી તથા સાધ્વીઓ તરફથી તેમ જ એમની આજ્ઞાથી ચાતુર્માસ માટે અન્યત્ર રહેલા જયવિજય, અમરવિજય, વૃદ્ધિવિજય, કાન્તિવિજય, ભારમલ્લ ઋષિ, જિનવિજયગણિ, કુંવરવિજય અને પ્રેમવિજય એ આઠ સાધુઓ તરફથી વિજયદેવસૂરિને પ્રણામ પાઠવ્યા છે. સાથે સાથે પોતાનો એમના શિશુ તરીકે નિર્દેશ કરી પોતે પણ એમને નમન કર્યું છે. અંતમાં આ પત્ર લખ્યાના દિવસનો નિર્દેશ છે.

૧. અહીંના કિલ્લા, ગોપીતળાવ, ટંકશાળ, ગોપીપુરા અને એમાં આવેલા ઉપાશ્રયનું અત્ર વર્ણન કરાયું છે.
૨. આ નામ મેં યોજ્યું છે.
૩. આનો પરિચય વિજ્ઞપ્તિત્રિવેણીની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨૬-૩૦)માં અપાયો છે અને તેમ કરતી વેળા શ્લો. ૧-૨, ૧૪, ૧૬, ૨૫-૨૭, ૩૩, ૩૪, ૩૬, ૪૦-૪૮, ૬૦-૬૩, ૬૫, ૭૮ અને ૮૨ ઉદ્ધૃત કરાયા છે એ ઉપરથી મેં અહીં આની આછી રૂપરેખા આલેખી છે.
૪. આ પૈકી પહેલા ત્રણ વેલાઉલ-બંદરમાં, બીજા બે વણથલિકમાં અને છેલ્લા ત્રણ ધુરાજીપુરમાં ચાતુર્માસાર્થે રહ્યા હતા.

P. ૫૦૧

(૨૫) ^૧વિજ્ઞપ્તિકા (વિ. સં. ૧૭૨૭)– રાજવિજયગણિએ ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનચન્દ્રસૂરિ ઉપર ૧૦૨ પદોમાં વિ. સં. ૧૭૨૭માં આ વિજ્ઞપ્તિ લખી છે. એમાં વીકાનેરપુરનું વર્ણન છે અને જિનચન્દ્રસૂરિનાં ગુણગાન છે. નવમા પદના અંતમાં “હલમુખીવૃત્તમ્”નો અને પાંત્રીસમા પદના અંતમાં “ઈતિ સિંહાસનચિત્રીયાણિ વૃત્તાનીમાનિ”નો ઉલ્લેખ છે.

P. ૫૦૨

(૨૬) ^૨મેઘદૂત-સમસ્યા-લેખ^૩ (લ. વિ. સં. ૧૭૩૦)– આના કર્તા ચન્દ્રપ્રભા ઇત્યાદિના પ્રણેતા મેઘવિજયગણિ છે. એઓ ‘તપા’ ગચ્છના કૃપાવિજયના શિષ્ય થાય છે. એમણે આ કાવ્ય ૧૩૧ પદોમાં રચ્યું છે. એ દ્વારા એમણે મેઘદૂતના પ્રત્યેક પદના ચતુર્થ ચરણની પૂર્તિ કરી છે એમણે આ કાવ્યના અંતમાં માઘકાવ્યની પાદપૂર્તિરૂપે પોતે વિ. સં. ૧૭૨૭માં રચેલા ^૪કાવ્યનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આથી પ્રસ્તુત કાવ્ય એનાથી પહેલાનું તો નથી જ તેમ ફલિત થાય છે. એમણે આ પ્રસ્તુત કાવ્ય રચી ભાદ્રપદ શુક્લ પંચમીએ ઔરંગાબાદથી કે એની નજીકના સ્થળેથી મેઘ દ્વારા સૌરાષ્ટ્રના દેવકપત્તનમાં ચાતુર્માસ માટે રહેલા ‘તપા’ ગચ્છના વિજયપ્રભસૂરિને સંદેશો મોકલ્યો છે. આમ અહીં વિજયપ્રભસૂરિનો ઉલ્લેખ છે એટલે આ લેખ વિ. સં. ૧૭૧૦ની પછીનો ગણાય, કેમકે એ વર્ષમાં વીરવિજય મુનિ વિજયપ્રભસૂરિ બન્યા હતા. પ્રસ્તુત કવિ શ્લો. ૧૦-૨૨માં શાન્તિનાથનું, શ્લો. ૨૩-૩૪માં ઔરંગાબાદનું અને એના પછીના પાંચેક શ્લોકમાં ^૫દેવગિરિનગરનું યાને દોલતાબાદનું વર્ણન કરે છે. ત્યાર બાદ કવિ ‘ઈલોરાના ગુફામંદિરમાંના પાર્શ્વનાથનાં દર્શન કરવાનું અને ત્યાંથી આગળ જતાં ^૬અણકિટણકી દુર્ગ આવતાં ત્યાં પાર્શ્વનાથ વિચર્યા હોવાથી એનાં પણ દર્શન કરવાનું મેઘને કહે છે. ‘તુંગિઆ’ શૈલ આવતાં શ્રમણ ભગવાનની પ્રતિમા ઉપર જળવૃષ્ટિ કરવાનું કહી કવિ શ્લો. ૫૨માં સૂરતના વૈભવ વિષે નિર્દેશ કરે છે. પછી એકેક પદમાં તાપી, ભૃગુપુર, રેવા, મહી નદી, ‘હરિગૃહપુર અને સાબરમતીનો ઉલ્લેખ કરી એઓ સિદ્ધાચળનું વર્ણન કરે છે. ત્યાંથી તો તેઓ સીધા દેવકપત્તનનો વિસ્તૃત પરિચય આપે છે. અંતમાં આચાર્યના ગુણગાન ગાઈ પોતે જ્યાં રહ્યા છે એ સ્થાનનો સંક્ષેપમાં વૃત્તાન્ત કહી આચાર્યના દર્શનની ઉત્કંઠા દર્શાવી આ કૃતિ પૂર્ણ કરે છે.

૧. આ કૃતિ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૧૪-૧૧૯)માં છપાવાઈ છે. એનાં આઠ ત્રણ પદો ખંડિત છે.
૨. આ કૃતિ “જૈ. આ. સં.” તરફથી ગ્રંથાંક ૨૪ તરીકે વિ. સં. ૧૯૭૦માં છપાવાઈ છે. ત્યાર બાદ આ કૃતિ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૯૮-૧૦૬)માં પ્રસિદ્ધ થઈ છે. એમાં પાદનોંધ તરીકે ટિપ્પણો છે.
૩. આના પરિચય વિજ્ઞપ્તિવિષેની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૯-૨૩)માં અપાયો છે.
૪. જુઓ પૃ. ૪૫૪
૫. આ ઔરંગાબાદની પૂર્વ દિશામાં દસેક માઈલને અંતરે આવેલું છે.
૬. દોલતાબાદથી આઠેક માઈલ દૂર ‘ઈલોરા’ પર્વત છે અને એમાં પાંત્રીસેક ગુફામંદિરો છે. તેમાં પાંચ જૈનોનાં છે. એકમાં પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા છે.
૭. આ સ્થાન નાસિક જિલ્લામાં આવેલું છે અને ઈલોરાની પેઠે એમાં પણ ગુફામંદિરો છે. એમાં શાન્તિનાથ અને પાર્શ્વનાથની મુખ્ય મૂર્તિવાળાં જિનાલયો પણ છે.
૮. ૫૮મા પદમાં આ નામ છે પણ આ સ્થાન તે ક્યું તે જાણવું બાકી રહે છે.

(૨૭) 'વિજ્ઞપ્તિ' (ઉ. વિ. સં. ૧૭૪૧)– આ 'દેવપત્તન' નગરથી મેરુવિજયે દ્વીપબન્દિરમાં રહેલા પોતાના ગુરુ ઉપર ૭૬ (૭૪ + ૨^૩) પદોમાં લખેલી કૃતિ છે. આના પ્રારંભમાં ઋષભદેવની જટારૂપ મુકુટનું વર્ણન છે. ત્યાર બાદ દ્વીપબન્દિર અને દેવપત્તનને અંગે કેટલાંક પદો છે. એના પછી વિજ્ઞપ્તિકારે પોતાને ત્યાંની પ્રવૃત્તિઓનો નિર્દેશ કર્યો છે. ત્યાર બાદ શ્રીપૂજ્યના અર્થાત્ એમના ગુરુના કે વડીલના વદનનું વર્ણન છે. અંતમાં વિજ્ઞપ્તિકારે પોતાની સાથે રહેલા શ્રમણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

(૨૮) વિજ્ઞપ્તિપત્રી ()– મેરુવિજયની ૧૪૨ શ્લોક જેવડી રચના છે. એ ગદ્યમાં છે કે પદ્યમાં અને એના કર્તા 'મેરુવિજય તે કોણ' ઈત્યાદિ બાબતો જાણવી બાકી રહે છે.

(૨૯) 'વિજ્ઞપ્તિકા' (ઉ. વિ. સં. ૧૭૪૩)–આ પં. લાભવિજયે પત્તનમાં બિરાજતા વિજયપ્રભસૂરિ ઉપર ૧૨૭ પદ્યમાં લખેલી વિજ્ઞપ્તિ છે. આનો પ્રારંભ પાર્શ્વનાથ અને શાન્તિનાથ વગેરે જિનેશ્વરોના ગુણોત્કર્તનથી કરાયો છે.

પદ્ય ૭૮-૮૧ સોળ પાંખડી વાળા કમલબન્ધથી વિભૂષિત છે. એના પરિધિમાં પત્રપ્રેષકના ગુરુનું – વિજયપ્રભસૂરિનું નામ છે.^૧ ૮૨મા પદ્યના અંતમાં 'ખડ્ગ' બંધનો ઉલ્લેખ છે. ૯૬મું પદ્ય પાંચમાં છે. પદ્ય ૯૭-૧૦૦ 'સ્નાતસ્યા' ઈત્યાદિની પાદપૂર્તિરૂપ છે.^૨

(૩૦) 'વિજ્ઞપ્તિકા' (ઉ. વિ. સં. ૧૭૪૭)– આ માલપુરથી આગમસુન્દરગણિએ જીર્ણદુર્ગમાં રહેલા 'વિજયપ્રભસૂરિ ઉપર ૮૧ પદ્યમાં લખેલી વિજ્ઞપ્તિ છે. જિનેશ્વરની સ્તુતિથી શરૂ કરાયેલી આ કૃતિમાં જીર્ણદુર્ગના સંક્ષિપ્ત વર્ણન બાદ પત્રપ્રેષકના સમાચાર અને વિજયપ્રભસૂરિનાં ગુણોત્કર્તન છે. પુષ્પિકામાં વિજયપ્રભસૂરિના નામની પૂર્વે "ભદ્રારકશ્રીશ્રી૧૦૫" છે.

(૩૧) 'વિજ્ઞપ્તિકા' (ઉ. વિ. સં. ૧૭૪૭)– આ લાવણ્યવિજયગણિએ પત્તનમાં વિરાજમાન વિજયપ્રભસૂરિ ઉપર ૯૭ પદ્યોમાં લખેલી વિનતિ છે. ઋષભદેવની સ્તુતિ બાદ 'પત્તન' નગરનું વર્ણન

૧. આ કૃતિને વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૫૧-૧૫૪)માં સ્થાન અપાયું છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૭૪૧માં લખાયેલી છે એમ અંતિમ પંક્તિ જોતાં જણાય છે.

૨. આ જ કૃતિ તે પૃ. ૫૦૩માં મેં જે વિજ્ઞપ્તિપત્રી વિષે માહિતી આપી છે તે છે કે નહિ તે જાણવું બાકી રહે છે.

૩. આદર્શને અંગેની ટિપ્પણી પ્રમાણે આદ્ય તેમ જ અન્તિમ એકેક પદ્ય લુપ્ત થયેલ છે. એ બે ઉમેરતાં ૭૬ થાય.

૪. એઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ રચનારા હશે ? જુઓ પૃ. ૪૧૨

૫. આને વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૬૬-૧૭૧)માં સ્થાન અપાયું છે.

૬. શ્રીવિજયપ્રભસૂરિશો જયતાદવન્યામ.

૭. જુઓ પૃ. ૪૪૫, ૪૪૫, ૪૩૪ અને ૪૪૧

૮. આ કૃતિ વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૯૦-૧૯૪)માં છપાવાઈ છે.

૯. એમનું રાજ્ય વિ. સ. ૧૭૧૦થી વિ. સં. ૧૭૪૭ સુધી હતું.

૧૦. આ વિજ્ઞપ્તિકા વિ. લે. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૯૫-૧૯૮)માં રજૂ કરાઈ છે.

પત્રના પ્રેષકને ત્યાંની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ અને વિજયપ્રભસૂરિનાં ગુણગાન એમ વિવિધ બાબતોને આ કૃતિમાં સ્થાન અપાયું છે.

(૩૨) 'વિજપ્તિકા (લ. વિ. સં. ૧૭૭૧)– આ રૂપાવાસમાં ચાતુર્માસાર્થે રહેલા દયાસિંહે જેસલમેરમાં રહેલા ખરતરગચ્છીય જિનસુખસૂરિ ઉપર ૫૭ પદોમાં લખેલી વિજપ્તિ છે. પદ ૪૯ અને ૫૦ ખંડિત છે અને ત્યાર બાદ એકાદ પદ હોય તો તે સર્વથા લુપ્ત છે. ૫૧મા પદ પછી ૪ પદો છે. તેમાં પદ ૨-૪ ખંડિત છે. ત્યાર બાદ ૩ પદો છે.

P. ૫૦૫

ભાષાનું વૈવિધ્ય– ૨૮મા પદથી ૪૩મા સુધીનાં ૧૬ પદો પાઈયમાં છે. પદ ૨૮-૩૮ મરહટ્ટીમાં અને ત્યાર પછીનું એકેક પદ સોરસેણી અને માગહીમાં, બે પેસાથીમાં અને એક અવબંસ (અપભ્રંશ) ભાષામાં છે. ૪૪મું પદ સમસંસ્કૃતમાં છે. ત્યાર પછીનાં તમામ પદો સંસ્કૃતમાં છે.

(૩૩) 'વિજપ્તિપત્ર (લ. વિ. સં. ૧૭૭૧)– આ વિજયવર્ધનગણિએ 'ખરતર' ગચ્છના જિનસુખસૂરિ ઉપર ૧૦૮ પદોમાં લખેલ પત્ર છે. આની શરૂઆતમાં તીર્થકરાદિને નમસ્કાર કરાયા છે.

જિનસુખસૂરિ જે નગરમાં રહેલા છે તેનું, એ સૂરિનું તેમ જ જે અર્ગલાપુરમાં સાહિ વસે છે તેનું વર્ણન. વિજપ્તિપત્રના લેખકના શિષ્યાદિનાં નામો અને એમના નિવાસ સ્થાનનું વર્ણન પર્યુષણાને અંગેની વિગતો અને અંતમાં પર્જન્યની જેમ શાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિ એમ વિવિધ વાનગી આ વિજપ્તિપત્રમાં પિરસાઈ છે.

(૩૪) 'ચેતોદૂત– આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી. આ કાવ્યમાં ૧૨૯ પદો છે. અહીં કોઈ અમુક ગુરુનું કે વિશિષ્ટ સ્થાનનું વર્ણન નથી. આથી તો હરકોઈ એનો ઉપયોગ કરી શકે એવું આ કાવ્ય છે. એમાં ચિત્તને દૂત બનાવી ગુરુની પાસે એ દ્વારા વિજપ્તિ મોકલાઈ છે. આકાવ્ય મેઘદૂતના પ્રત્યેક પદના અન્તિમ ચરણની પૂર્તિરૂપ છે. ૧૨૯મું પદ ઉપસંહારરૂપ છે.

P. ૫૦૬

જે અનેક વિજપ્તિપત્રો લ. વિ. સં. ૧૬૫૦થી લ. વિ. સં. ૧૭૪૭ સુધીમાં વિજયદેવ, વિજયસિંહ અને વિજયપ્રભ જેવા મુનિવરોને ઉદ્દેશીને લખાયાં છે તેમાંનાં કેટલાંકનાં તો રચનાર અમરચન્દ્ર, નયવિજય, રવિવર્ધન, લાભવિજય અને મહોપાધ્યાય વિનીતવિજય છે.^૧ એ બધાંના વિજપ્તિપત્રો મારા જોવામાં આવ્યા નથી. સાંભળવા પ્રમાણે ન્યાયાચાર્ય યશોવિજયગણિનું પણ એક વિજપ્તિપત્ર છે.

૧. આ લ. વિ. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૨૧૪-૨૧૬)માં છપાવાઈ છે.

૨. આ વર્ષમાં જિનસુખસૂરિએ જેસલમેર ચૈત્યપરિપાટી રચી છે.

૩. આ કૃતિ લ. વિ. સં. (ભા. ૧, પૃ. ૧૦૭-૧૨૩)માં રજૂ કરાયેલ છે.

૪. આ કાવ્ય ટિપ્પણો સહિત "જે. આ. સં." તરફથી ગ્રંથાંક ૨૫ તરીકે લ. વિ. સં. ૧૯૭૦માં છપાયું છે. એમાં કર્તાનું નામ નથી. તેમ છતાં જિ. ૨. કો. (લ. વિ. ૧, પૃ. ૧૨૪)માં 'મેઘવિજય'નો ઉલ્લેખ છે તો એ વિચારણીય છે.

૫. જુઓ વિજપ્તિત્રિવેણીની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫)

એમ જણાય છે કે પ્રાચીન સમયમાં કોઈ એક ગામ કે નગરના સંઘ તરફથી અન્ય ગામ કે નગરના સંઘ ઉપર પર્યુષણ-પર્વને નિમિત્તે ક્ષમાપનાવિષયક વિજ્ઞપ્તિપત્ર લખવામાં આવતું હતું.^૧ વળી કોઈ કોઈ શ્રાવકો પણ પોતાના ગુરુ ઉપર તેમ કરતા હતા. આથી આ પ્રકારના 'હરકોઈ ભાષામાં લખાયેલાં વિજ્ઞપ્તિપત્રો જે જે ભંડારમાં હોય ત્યાં ત્યાંથી મેળવી એ એક સંગ્રહરૂપે પ્રસિદ્ધ થવાં ઘટે. સાથે સાથે એના સુશોભનાર્થે કે પ્રસ્તુત વિષયને લક્ષીને અપાયેલાં 'દૃશ્યો-ચિત્રો પણ અપાવાં જોઈએ.

[વસ્તુપાલ-રત્નપાલચરિત્રે ત્રૈલોક્યસાગરજી પ્ર. જૈન પેઢી કપડવંજ સં. ૨૦૧૨.

ધુરન્ધરસૂરીશ્વરમહારાજ વિરચિતો ગ્રન્થયતુષ્ટય (પંચપરમેષ્ઠિ ગુણમાલા, ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ, વર્ણકમસૂક્તિપંચાશિકા, ગૌતમચરિત્ર)

પ્ર.સ્વાદ્વાદામૃત પ્ર.મંદિર પાલીતાણા સં.૨૦૫૦ સં.ધર્મધ્વજવિ. ગણી.

અર્હન્તમસ્કારાવલી સં. કીર્તિયશવિ. પ્ર. નરેશભાઈ મુંબઈ. ઈ.સ. ૧૯૮૩

વર્ધમાનમહાવીરાષ્ટક આ. ધર્મધુરંધરસૂરિ. જૈનસાહિત્યવ.સભા ઈ.સ. ૧૯૬૧.

લબ્ધિપ્રકાશ, લબ્ધિકિરણ આ. લબ્ધિસૂરિ. લબ્ધિસૂરિ સં.કેંદ્ર મુંબઈ ૨૦૨,

લલિતસ્તોત્રસંદોહ સં. હ્રીંકારવિ.ગણી. પ્ર. મણીલાલ શાહ બેંગ્લોર. સં. ૨૦૧૮

આનન્દરત્નાકર પ્ર. આગમોદ્ધારક ગ્રં. કપડવંજ સં. ૨૦૨૮

પ્રભુગુણપુષ્પાંજલી સં. આ. જયંતસેનસૂરિ. પ્ર. સૌ. બ્ર. સંઘ ભીનમાલ સં. ૨૦૨૦

સ્તોત્રરાસસંહિતા સં. લલિતપ્રભસાગર. પ્ર. સિદ્ધરાજ જૈન કલકત્તા ઈ.સ. ૧૯૮૬

જિનસ્તોત્રકોશ— ચન્દ્રોદયવિ. તપગચ્છ જૈન સંઘ મુંબઈ સં. ૨૦૧૪

ભુવનકાવ્યકેલી આ. ભુવનતિલકસૂરિ. પ્ર.લ.જૈ.સા. છાણી.

નાકોડાતીર્થસ્તોત્ર એવં મહિમા પ્ર. હિતસ્તક જૈનજ્ઞાન. ઘાણેરાવ. સં. ૨૦૨૮

ભૂગોલભ્રમભંજની સં. રુદ્ધેવત્રિપાઠી પ્ર.જંબૂદ્વીપનિ. યોજના કપડવંજ

ભદ્રંકરસાહિત્યસંદોહ આ. ભદ્રંકરસૂરિ પ્ર. ભુવનભદ્રંકર સા.પ્ર. મદ્રાસ સં. ૨૦૪૩]

[ઉત્તમકુમારચરિત્ર : ચારુચન્દ્ર. પ્ર.હી.હં. / ઉ.ચ. હર્ષસૂરિ. જૈનગ્રંથમાળા.

ભીમસેનચરિત્ર— અજ્ઞાતકર્તૃક. અજિતસાગરસૂરિગ્રંથમાળા. પ્રાંતીજ.]

૧. એજન પૃ. ૨

૨. અર્ધસંસ્કૃત પાઈય કે પ્રાદેશિક ભાષામાં પણ વિજ્ઞપ્તિપત્રો લખાયાં છે.

૩. દ્વિતીય ટિપ્પણમાં નોંધેલી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૨)માં નીચે મુજબનાનો નિર્દેશ છે :-

કુંભકળશ, આઠ મંગળ, ચૌદ સ્વપ્ન, રાજમહેલ, નગર, બજાર, ભિન્ન ભિન્ન ધર્મનાં દેવાલય (મસ્જિદ સુદ્ધાં), કૂવા, તળાવ, નદી વગેરે જળાશય, નટ અને બાજીગરના ખેલ અને ગણિકાનું નૃત્ય, ધર્મિક વરઘોડો અને વ્યાખ્યાનસભા.

પ્રકરણ ૩૪ : દશ્ય કાવ્યો કિંવા નાટકાદિ રૂપકો

કાવ્યના ‘શ્રવ્ય’ અને ‘દશ્ય’ એમ જે બે પ્રકારો પડે છે તે પૈકી પ્રથમ પ્રકારનાં કાવ્યો વિષે આપણે પ્ર. ૧૮-૩૩માં વિચાર કરી ગયા એટલે હવે આ પ્રકરણમાં એના અવશિષ્ટ પ્રકારરૂપ ‘દશ્ય’ કાવ્ય કિંવા નાટકનો-રૂપકનો અધિકાર હાથ ધરીશું. રૂપકો શ્વેતાંબરોએ તેમ જ દિગંબરોએ રચ્યાં છે. આથી આના બે વર્ગ પડે છે.

શ્વેતાંબરીય રૂપકો— સૂર્યાભ દેવે મહાવીરસ્વામીના અવનથી માંડીને એમના નિર્વાણ સુધીના પ્રસંગો રજૂ કરતું નાટક ભજવ્યું હતું એમ રાયપ્પસેણઈજજ (સુત ૨૪) જોતાં જણાય છે.^૧ આ જાતનું નાટક ચન્દ્ર નામના ઈન્દ્ર વગેરેએ ભજવ્યાનો ઉલ્લેખ પુષ્કિયામાં જોવાય છે.^૨ પણ આ નાટકો લિપિબદ્ધ કરાયાં હોય તો તે આજે તો અપ્રાપ્ય છે. આ હકીકત પિણ્ડનિજજુતિ (ગા. ૪૭૮-૪૮૦)માં નિર્દેશાયેલા રટ્ટવાલ નાટકને, ઉત્તરજઝયણની નેમિચન્દ્રસૂરિકૃત વૃત્તિ (પત્ર)માં નોંધાયેલા ‘મહુયરીગીય અને સોયામણી એ બે નાટકને તેમ જ ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધમાં (પૃ. ૭૮)માં વર્ણવાયેલા વૃષભધ્વજચરિત્ર નામના નાટકને અંગે પણ ઘટે છે.

‘વિભુધાનન્દ’— આ એકાંકી દુઃખાત ‘નાટકના કર્તા શીલાંક ઉર્ફે વિમલમતિ છે. એમણે વિ. સં. ૯૨૫માં કે એ અરસામાં રચેલા ‘ચઉપન્નમહાપુરિસચરિય (પૃ. ૧૭-૨૭)માં નજરે પડે છે.

આ નાટકમાં સંસ્કૃતમાં ૩૬ પદો છે. એમાં નીચે મુજબનાં દસ પાત્રો છે :-

૧. સૂત્રધાર	૬. લક્ષ્મીધર = ચન્દ્રાપીડ નૃપનો પુત્ર
૨. નટી = સૂત્રધારની પત્ની	૭. બન્ધુમતિ = રાજશેખરની પુત્રી
૩. માધવ = કંચુકી = રાજશેખર ભૂપતિનો સેવક	૮. ચન્દ્રલેખા = બન્ધુમતિની સખી
૪. વિદૂષક	૯. ચિત્રલેખા = રાજશેખરની પત્ની = રાજમહિષી
૫. ચતુરિકા = ચેડી, રાજ-મહિષની દાસી	૧૦. મદનિકા

૧-૨. આની વિશેષ માહતિ મેં “પ્રાચીન સમયમાં ભજવાયેલાં જૈન નાટકો” નામના મારા લેખમાં આપી છે.

આ લેખ “જૈ. સ. પ્ર. (વ. ૧૯, અં. ૧)માં છપાયો છે.

૩. આ એક જાતની નાટ્યવિધિનું પણ નામ છે.

૪. આનો સંક્ષિપ્ત પરિચય મેં “વિભુધાનન્દ એકાંકી દ્વિભાષિક દુઃખાન્ત પ્રાચીન નાટક” નામના મારા લેખમાં આપ્યો છે. આ લેખ “જૈન” (સામાહિક)ના તા. ૧૯-૫-૬૨ના અંકમાં છપાયો છે.

૫. આ નાટક સ્વતંત્ર સ્વરૂપે રોહતકથી ઈ. સ. ૧૯૫૫માં પ્રકાશિત કરાયું છે. એનું સંપાદન પ્રો. પુરુષોત્તમદાસ જૈને કર્યું છે.

૬. આ “પ્રકૃત ટેકસ્ટ સોસાયટી” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૬૧માં છપાવાયું છે. [આનો ગુજરાતી અનુવાદ આ. હેમસાગરસૂરિ મ. એ કર્યો છે. અને તે છપાયો છે.]

અંગ્રેજી સારાંશ— ડૉ. બ્રુહને (Bruhn) આ સારાંશ ચઉપનનમહાપુરિસચરિયના અંગ્રેજી ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૨૭-૨૮)માં આપ્યો છે.

‘બુદ્ધિસાગરીય નાટક (લ. વિ. સં. ૧૦૮૦)— બુદ્ધિસાગરસૂરિએ કોઈ નાટક રચ્યું હતું એમ વર્ધમાનસૂરિએ વિ. સં. ૧૧૪૦-માં રચેલી મનોરમાચરિયની પ્રશસ્તિ જોતાં જણાય છે. એ સંસ્કૃત અને પાઈય એમ ઉભય ભાષામાં હશે. ગમે તેમ પણ આ નાટક હજી સુધી તો મળી આવ્યું નથી.

P. ૫૦૮

મહાકવિ રામચન્દ્રકૃત અગિયાર રૂપકો— ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિના આ વિદ્વાન વિનેયે જાતજાતનાં રૂપકો રચ્યાં છે. જેમકે નાટક, નાટિક, પ્રકરણ અને વ્યાયોગ. આ પૈકી કેટલાંક રૂપકો એકાંકી, પંચાંકી, ષડાંકી, સપ્તાંકી અને દશાંકી છે. આ બાબતો હવે થોડાક વિસ્તારથી હું રજૂ કરું છું :—

(૧) **યાદવાભ્યુદય** (લ. વિ. સં. ૧૧૮૫)— આના કર્તા ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિના સુપ્રસિદ્ધ શિષ્ય—પટ્ટધર ‘કવિકટારમલ્લ’ રામચન્દ્ર છે. એમની આ કૃતિનો ઉલ્લેખ નલવિલાસ () નાટ્યદર્પણની વિવૃત્તિ (પૃ. ૪૨, ૬૩ ‘ઈ’) અને રઘુવિલાસ ()માં જોવાય છે. એ ઉપરથી આ અમુદ્રિત કૃતિ એ ત્રણે કરતાં પ્રાચીન ગણાય. એની કોઈ સ્થળે હાથપોથી હોય તો તે જાણવામાં નથી.

(૨) **રાઘવાભ્યુદય** (લ. વિ. સં. ૧૨૦૦)— આ નાટકના કર્તા પણ ઉપર્યુક્ત રામચન્દ્ર છે. એમણે પોતાના રઘુવિલાસ નાટકમાં આ કૃતિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આથી એ એના કરતાં પહેલાંની રચના ગણાય. એ નાટક મળે છે ખરું ? [બૃહટ્ટીપણિકા મુજબ આમાં ૧૦ અંક છે. જૈ. સા. બૃ. ભા. ૬/પૃ. ૫૮૧]

(૩) **‘નલવિલાસ** (લ. વિ. સં. ૧૨૦૦)— આના કર્તા પણ ઉપર્યુક્ત રામચન્દ્ર છે. એમણે આ નાટક દ્વારા પુણ્યશ્લોક નળ અને સતી દમયન્તીનો વૃત્તાન્ત રજૂ કર્યો છે એમ કરતી વેળા એમણે કેટલાંક કાલ્પનિક પાત્રો યોજ્યાં છે. વળી કેટલાંક પાત્રનાં નામમાં તેમ જ કેટલીક બાબતમાં ફેરફાર જોવાય છે. જેમકે અહીં નળના પિતાનું નામ નિષધ અપાયું છે જ્યારે મહાભારત વગેરેમાં વીરસેન છે. એમના ભાઈનું નામ મહાભારતની જેમ પુષ્કર ન આપતાં યુવરાજ કૂબર અપાયું છે. મહાભારતમાં દમયન્તીની માતાના નામનો નિર્દેશ નથી જ્યારે અહીં એ પુષ્કવદી (સં. પુષ્પવતી) અપાયું છે.

P. ૫૧૦

મહાભારત વગેરેમાં નળ અને દમયન્તી વચ્ચે અનુરાગ ઉત્પન્ન કરનાર તરીકે ‘હંસ’ પક્ષીનો ઉલ્લેખ છે જ્યારે અહીં નળનો મિત્ર કલહંસ એ કાર્ય કરે છે.

મહાભારતમાં ચાર લોકપાલો નળ પાસે દૂતનું કાર્ય કરાવે છે અને સ્વયંવરમાં એ ચાર નળનું રૂપ ધારણ કરતાં પાંચ નળ બને છે. એ વાત આ નલવિલાસમાં તેમ જ વસુદેવહિણી વગેરેમાં નથી.

૧. આ નામ મેં યોજ્યું છે.

૨. અન્ય પૃષ્ઠો માટે જુઓ મુદ્રિત વિવૃત્તિ (પૃ. ૨૨૭)

૩. આ નાટક “ગા. પૌ. ગ્રં.”માં ગ્રંથાંક ૨૯ તરીકે ઈ. સ. ૧૮૨૬માં વડોદરા રાજ્યના નરેશ સર સયાજીરાવ ગાયકવાડ (ઈ. સ. ૧૮૭૫-૧૮૨૫)ના “સુવર્ણમહોત્સવ”ના પ્રસંગે પ્રકાશિત કરાયું છે. આની પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૦)માં જૈન નૈષધચરિતનો ઉલ્લેખ છે પણ જિ. ૨. કો.માં તો આ નામથી કોઈ કૃતિ નોંધાયેલી નથી. [દર્શપુષ્પામૃત.માં સં. ૨૦૪૦માં પ્રસિદ્ધ થયું છે. ધીરેન્દ્ર મિશ્રનો અનુવાદ છપાયો છે.]

* મહાભારત વગેરેમાં જે કાર્ય કલિ કરે છે તે કાર્ય અહીં દમયન્તીનો અભિલાષી ચેદિરાજ (કલયુરિપતિ) ચિત્રસેનના ચર-કાપાલિકો કરે છે.

P. ૫૧૧

મહાભારતમાં નળને વિકૃત બનાવનાર તરીકે કર્કોટક નાગનો અને એમના દમયન્તીથી વિયોગની મુદત તરીકે ચાર વર્ષનો ઉલ્લેખ છે જ્યારે અહીં (તેમ જ વસુદેવહિણી વગેરેમાં) એ કાર્ય નળના દેવ થયેલા પિતા નિષધ સર્પનું રૂપ લઈ કરે છે અને નળને દમયન્તીથી બાર વર્ષનો વિયોગ રહેશે એ વાત સૂચવે છે.

નલવિલાસ એ સંસ્કૃત તેમ જ પાઈય ભાષાઓમાં ગુંથાયેલા અને ગર્ભાંકથી ગર્ભિત સાત અંકનું નાટક છે. અહીં વૈદર્ભ રીતિ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે અને નાટક તરીકે ધીર-લલિત રાજર્ષિ નળ છે. એમાં નાટ્યના પ્રાણરૂપ રસના સર્વ પ્રકારોને યથાયોગ્ય સ્થાન અપાયું છે. અંક ૫-૬ 'કરુણ' રસથી ઓતપ્રોત છે.

ઉપયોગ— નાટ્યદર્પણની વિવૃત્તિમાં હેતુ, બિન્દુ વગેરે કેટલીક 'બાબતો સમજાવતી વેળા આ નલવિલાસના અમુક અમુક અંશોનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. વળી આ નલવિલાસનાં કેટલાંક પદ્યો આ રામચન્દ્રનાં કેટલાંક અન્ય નાટકોમાં જોવાય છે. એકાદ બે પાત્રનાં નામ પણ એવી રીતે એમનાં અન્ય નાટકમાં નજરે પડે છે.

સંતુલન— ચોથા અંકમાં દમયન્તીના સ્વયંવરનું જે મનોમોહક વર્ણન છે એ સોમપ્રભસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૪૧માં રચેલા કુમારવાલપડિબોહ (પૃ. ૪૮-૫૦)માંના વર્ણન સાથે મોટે ભાગે મળતું આવે છે.^૩

અં. ૨નું ૨૨મું પદ્ય અનેકાન્તવાદનું ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે. વિદ્યાજીવીને અલ્પ વેતન મળે છે. એ વાત પૃ. ૮માં દર્શાવાઈ છે. પૃ. ૧૦માં દાક્ષિણાત્ય નારી કેવી હોય તે કહ્યું છે.

P. ૫૧૨

ઉલ્લેખ અને અવતરણ— ગણહરસદસયગ ઉપર વિ. સં. ૧૨૮૫માં સુમતિગણિએ જે બૃહદ્વૃત્તિ રચી છે એમાં (પત્ર ૩૦૮-૩૧૧માં) આ નાટકના ઉલ્લેખપૂર્વક પ્રથમ અંકગત વિદૂષકનાં હાસ્યકારક વચનો (પૃ. ૪-૭) તેમ જ કલહંસ, રાજા, લંબસ્તની વગેરેનાં વચનો ઇત્યાદિને લગતું લખાણ (પૃ. ૨૩-૨૬) પણ આ બૃહદ્વૃત્તિમાં કંઈક ફેરફારપૂર્વક જોવાય છે.

(૪) 'કૌમુદી-મિત્રાણન્દ-પ્રકરણ કિંવા : કૌમુદી-નાટક (લ. વિ. સં. ૧૨૦૦)– [કૌ.મિ.રૂપકમ્ આ નામે સિંધી જૈ.માં છપાયું છે.] આ પણ 'કવિકટારમલ્લ' રામચન્દ્રની કૃતિ છે. એમાં દસ અંક છે. પૃ. ૨માં કર્તાને વિષે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ છે :—

“શ્રીસિદ્ધહેમચન્દ્રાભિધાનશબ્દાનુશાસનવિધાનવેધસઃ શ્રીમદાચાર્યહેમચન્દ્રસ્ય શિષ્યેણ પ્રબન્ધશતવિધાન-નિષ્ણાતબુદ્ધિના નાટ્યલક્ષણનિર્માણપાતાવગાદસાહિત્યામ્બોધિના વિશીર્ણકાવ્યનિર્માણ (નિસ્)તન્દ્રેણ શ્રીમતા રામચન્દ્રેણ”

૧. જુઓ પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૮)

૨. જુઓ પ્રસ્તાવના (પૃ. ૧૫)

૩. આ પ્રકરણ “જૈ. આ. સ.” તરફથી વિ. સં. ૧૮૭૩માં છપાવાયું છે. [સિંધી જૈ. ગ્રં.માં છપાયું છે.]

કૌમુદી અને મિત્રાણન્દની કૌતુકભરી કથાને અવલંબીને આ નાટક રચાયું છે.

આ નાટકનાં નવ પદ્યો નલવિલાસમાં જોવાય છે. આ નાટકનો ઉલ્લેખ નાટ્યદર્પણની વિવૃત્તિ (પૃ. ૭૦)માં કરાયો છે. એ હિસાબે આની રચના એ વિવૃત્તિની પૂર્વ થયેલી ગણાય.

(૫) 'રઘુવિલાસ' (લ. વિ. સં. ૧૨૦૫)— આ નાટકના કર્તા પણ ઉપર્યુક્ત 'રામચન્દ્ર' છે. P. ૫૧૩
આ નાટકમાં કર્તાએ નિમ્નલિખિત કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે :—

(૧) દ્રવ્યાલંકાર (પ્રબન્ધ), (૨) નલવિલાસ, (૩) યાદવાભ્યુદય અને (૪) રાઘવાભ્યુદય.

આ નાટકનો નાટ્યદર્પણમાં અનેક વાર ઉલ્લેખ છે. આઠ અંકના નાટકમાં એના પ્રણેતાએ પોતાને 'સાહિત્યોપનિષદ્વિદ્' કહ્યા છે. આ નાટકની શરૂઆત સીતા અને લક્ષ્મણની સાથે રામે વનવાસ લીધાના પ્રસંગથી કરાઈ છે. ત્યાર બાદ રાવણે કરેલું સીતાનું હરણ, રામનો વિલાપ, સુગ્રીવનું રૂપ લેનાર વિદ્યાધરનો નાશ, વિભીષણે રાવણનો કરેલો ત્યાગ, રામ અને રાવણ વચ્ચે યુદ્ધ, રાવણનો નાશ અને રામનો સીતા સાથેનો મેળાપ એમ રામના જીવનને લગતી વિવિધ બાબતો આ નાટકમાં આલેખાઈ છે.

આ નાટકનું વસ્તુ વાલ્મીકિકૃત રામાયણને બદલે મુખ્યત્વે જૈન રામાયણો અનુસાર છે.

સારાંશ અને સમીક્ષા— આ બંને બાબત ડૉ. કે. એચ. ત્રિવેદીએ પોતાના નિમ્નલિખિત P. ૫૧૪
પુસ્તક (પૃ. ૨૨૮-૨૩૦)માં અંગ્રેજીમાં રજૂ કરી છે :—

"The Natyadrapana of Ramacandra and Gunacandra A Critical Study"

વિશેષમાં પ્રસ્તુત નાટક ઉપરથી કોઈકે 'રઘુવિલાસનાટકોદ્ધાર' રચ્યાનો અને એનું પરિમાણ મૂળ કરતાં લગભગ અડધું હોવાનો અહીં પૃ. ૨૩૦માં ઉલ્લેખ છે. [રઘુવિલાસનાટકોદ્ધાર. રામચન્દ્રસૂરિ પ્ર. સિંધી જૈન ગ્રં. ૭૬]

અવતરણો— પ્રો. પિટર્સને એમનાં પાંચમા હેવાલના પરિશિષ્ટમાં આ રઘુવિલાસમાંથી અવતરણો આપ્યાં છે.

(૬) 'સત્ય-હરિશ્ચન્દ્ર' (લ. વિ. સં. ૧૨૦૫)— આના કર્તા પણ ઉપર્યુક્ત રામચન્દ્ર છે. એમણે

૧. આને કેટલાકે રઘુવિલાપ કહ્યો છે પણ એ ભૂલ છે

૨. આ અમુદ્રિત છે. એની હાથપોથીઓ મળે છે. [આ. સિંધી જૈ. ગ્રં. ૭૫માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.]

૩. એમના જીવનવૃત્તાન્તને તથા એમની વિવિધ કૃતિઓના સંક્ષિપ્ત પરિચયને N D R G (સંપૂર્ણ નામ ઈત્યાદિ માટે જુઓ પૃ. ૫૧૪)માં પૃ. ૨૦૮-૨૪૪માં સ્થાન અપાયું છે :—

૪. વિક્રમોર્વશીયમાં એનો નાયક સચેતન તેમ જ અચેતન પદાર્થોને સંબોધે છે તેવું કથન આ નાટકમાં પણ જોવાય છે.

૫. આ પુસ્તક "લા. દ. વિદ્યામંદિર" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૬૬માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૬. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧)માં આની આ નામથી તો નોંધ નથી.

૭. આ નાટક "નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૨૩માં સંસ્કૃત છાયા સહિત પ્રકાશિત કરાયું છે.

[મુનિ માનવિજયસંપાદિત "સત્યવિજય ગ્રં." માં પ્રકાશિત.]

આ છ અંકના આદિમ રૂપક યાને નાટક દ્વારા સત્યવાદી તરીકે સુપ્રસિદ્ધ હરિશ્ચન્દ્રનો વૃત્તાન્ત આલેખ્યો છે. શિકાર કરતા હરિશ્ચન્દ્રને હાથે ગર્ભિણી હરિણીને બાણ વાગે છે. એને કુલપતિની પુત્રીએ પાળી હતી એથી એ દુઃખી થાય છે અને એ મરી જશે એમ જણાતાં એ અનશન કરવા ઇચ્છે છે. એની પાછળ એની માતા પણ તેમ કરવા તૈયાર થાય છે. એની જાણ થતાં કુલપતિ આ હરિશ્ચન્દ્ર પર ગુસ્સે થાય છે. એ ઉપરથી એ રાજા કુલપતિને કહે છે કે આ પાપમાંથી મુક્ત થવા કહો તો હું પૃથ્વીનું દાન દઉં. કુલપતિ એની હા પાડે છે. એવામાં હરિણી મરી ગયાના સમાચાર મળે છે અને કુલપતિની પુત્રી એના ભેગો પોતાનો અગ્નિસંસ્કાર કરવા કહે છે. એને શાન્ત પાડવા માટે હરિશ્ચન્દ્ર લાખ સુવર્ણ આપવાનું કહે છે. આગળ જતાં રાજા સુવર્ણ આપે છે ત્યારે કુલપતિ કહે છે કે આ તો મારાખજાનાનો માલ છે કેમકે પૃથ્વી મને અપાઈ ગઈ છે. એ સાંભળી હરિશ્ચન્દ્ર રાજ્યનો ત્યાગ કરે છે. 'કાશી' જઈ એ પોતાની પત્ની સુતારા અને પુત્ર રોહિતાશ્વને અનુક્રમે પાંચ હજાર સુવર્ણ અને એક હજાર સુવર્ણ લઈ વેચે છે અને પોતે સ્મશાનમાં દાસકર્મ કરે છે. રોહિતાશ્વનું સર્પના દંશથી મૃત્યુ થતાં સુતારા એને સ્મશાનમાં લાવે છે. ત્યાં હરિશ્ચન્દ્ર એનું આચ્છાદન-વસ્ત્ર આપવા કહે છે. એ કસોટીના પ્રસંગે બે દેવો આવે છે અને એના ધૈર્યની અને સત્ય વ્રતની પ્રશંસા કરે છે અને આ બધું તર્કટ હોવાનું કહે છે.

આ 'નાટકમાં નીચે મુજબની બે ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ છે :-

(૧) અંગારમુખને સુતારાનો — હરિશ્ચન્દ્રનો સેવક કુન્તલ મારવા ધસે છે ત્યાં તો અંગારમુખ એને શિયાળ બનાવી દે છે— પૃ. ૧૮

(૨) કુલપતિ સાથે હરિશ્ચન્દ્રના અમાત્ય વસુભૂતિને બોલાચાલી થતાં કુલપતિ એને પોપટ બનાવી દે છે.— પૃ. ૨૨

સન્તુલન— ચતુર્થ અંકમાં એક માંત્રિક સુતારાને રાક્ષસી તરીકે લાવે છે. એ અદ્ભુત પ્રસંગને સજ્જશેખરકૃત સદ્વ્ય નામે ^૧કપ્પૂરમંજરીમાં ભૈરવાનન્દે નાયિકાને સ્નાન કરતી રંગભૂમિ ઉપર રજૂ કર્યાની બાબત સાથે સરખાવી શકાય. હર્ષકૃત નાગાનન્દના ચતુર્થ અંકમાં જેમ જીમૂતવાહન શંખચૂડને બચાવવા ગરુડને પોતાનો ભોગ આપે છે તેમ આ નાટકના પાંચમાં અંકમાં હરિશ્ચન્દ્ર રાજકુંવરને બચાવવા એક વિદ્યાધરને પોતાનો ભોગ આપે છે.^૨

પૌર્વાપર્ય— નાટ્યદર્પણની વિવૃત્તિ (પૃ. ૩૦-૩૬ ઇ.^૩)માં આની નોંધ છે એટલે આ નાટક આ વિવૃત્તિ કરતાં પહેલાનું છે. આ નાટક નલવિલાસની પછી યોજાયું છે. નલવિલાસનાં બે પદ્યો આ નાટકમાં જોવાય છે.

૧. અંગ્રેજીમાં સારાંશ માટે જુઓ N D R G (PP. 224-225)

૨. આના પરિચય માટે જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૭૪-૭૫)

૩. જુઓ N D R G (p. 225)

૪. ઇત્યાદિથી સૂચિત પૃષ્ઠો માટે જુઓ આ વિવૃત્તિ (પૃ. ૨૨૮)

(૭) 'નિર્ભય-ભીમ (લ. વિ. સં.)- ઉપર્યુક્ત રામચન્દ્રે આ એક એકનો 'વ્યાયોગ રચ્યો છે.

વ્યાયોગો બહુ ઓછા રચાયા લાગે છે, જો કે ભાસે મધ્યમ-વ્યાયોગ રચી એના શ્રીગણેશ માંડ્યા હતા. પ્રહલાદનદેવનો પાર્થપરાક્રમ નામનો વ્યાયોગ ઈ. સ. ૧૧૬૩ થી ઈ. સ. ૧૨૧૩ના ગાળામાં રચાયો છે. 'કાલંજર'ના પરમર્દિદેવના મન્ત્રી તરીકે ઈ. સ. ૧૧૭૬થી ઈ. સ. ૧૨૦૩ સુધી કાર્ય કરનારા વત્સરાજે પારિભાષિક દૃષ્ટિએ આકર્ષક એવો કિરાતાર્જુનીય નામનો વ્યાયોગ રચ્યો છે. વળી વિશ્વનાથે ઈ. સ. ૧૩૧૬ના અરસામાં સૌગન્ધિકાહરણ નામનો વ્યાયોગ રચ્યો છે. આમ કેટલાક વ્યાયોગ છે.

P. ૫૧૭

પ્રસ્તુત વ્યાયોગમાં ભીમ બક રાક્ષસનો વધ કરે છે એ વાત છે આ વિષય મહાભારતના 'આરણ્યક' પર્વમાં આલેખાયો છે. અહીં આનો પ્રારંભ ભીમ વન્ય વેષમાં રહેલી દ્રૌપદીને વનની શોભા જોવા લઈ જાય છે એ હકીકતથી કરાયો છે. આગળ જતાં બકના મંદિરનો પરિચારક એ બંનેને મળે છે. એ કહે છે કે એ રાક્ષસથી બીધેલા લોકો દરરોજ વધ્ય જનને અનુકૂળ વસ્ત્રાદિ ધારણ કરેલા એવા એક માણસને એને સમર્પે છે એ ઉપહાર-પુરુષ આવીને આ વધ્યશિલા ઉપર બેસે છે એટલે બક આવી એને ખાઈ જાય છે. એ વાત થાય છે એવામાં એવો એક પુરુષ આવે છે. એની જગ્યાએ ભીમસેન બેસી જાય છે અને દ્રૌપદી સંતાઈ જાય છે. આગળ ઉપર બક બે રાક્ષસો સાથે આવે છે. એક દ્રૌપદીને શોધી કાઢે છે. બક ભીમસેનને ખસેડી શકતો નથી ત્યારે એ પાંચ છ બીજા રાક્ષસોને બોલાવી એને ઉપડાવે છે. બંને વચ્ચે યુદ્ધ થતાં બકનું મરણ થાય છે. એ દરમ્યાન બીકની મારી દ્રૌપદી ગળે ફાંસો નાંખી મરવાની તૈયારી કરે છે. ત્યાં તો યુધિષ્ઠિર વગેરે બીજાં પાંડવો આવી પહોંચે છે અને દ્રૌપદીને બચાવે છે. એવામાં ભીમ ક્ષેમકુશળ પાછો ફરે છે. પેલો ઉપહાર-પુરુષ બચી જવાથી એનો ઉપકાર માને છે અને એનું શ્રેય ઈચ્છે છે.

આ 'વ્યાયોગનો પ્રારંભિક ભાગ નાગાનન્દ (અં. ૫)નું સ્મરણ કરાવે છે.

ઉલ્લેખ- નાટ્યદર્પણની સ્વોપજ વિવૃત્તિ (પૃ. ૬૮)માં નિર્ભયભીમ-વ્યાયોગનો ઉલ્લેખ છે. એ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે આ વ્યાયોગ આ વિવૃત્તિ કરતાં પહેલો રચાયો છે. આ વ્યાયોગનો નવમો શ્લોક નલવિલાસ (અં. ૫)માં નવમા શ્લોક તરીકે જોવાય છે.

P. ૫૧૮

(૮) 'મલ્લિકા-મકરન્દ- આ પ્રકરણના કર્તા પણ ઉપર્યુક્ત રામચન્દ્ર છે. નાટ્યદર્પણ (વિવેક ૩, શ્લો. ૧૨૩)ની વિવૃત્તિ' (પૃ. ૧૭૧)માં આ પ્રકરણનો ઉલ્લેખ છે આની એકે હાથપોથી જિ. ૨.

૧. આ વ્યાયોગ "પ. જૈ. શ્રં."માં વીરસંવત્ ૨૪૩૭માં છપાયો છે.

૨. આનું લક્ષણ ભરતે નાટ્યશાસ્ત્ર (અ. ૧૮,)માં આપ્યું છે. એને અંગેનાં આ નાટ્યશાસ્ત્ર (અ. ૨૦) ગત ચાર પદો કાવ્યાનુશાસન (અ. ૮, સૂ. ૩)ની વૃત્તિ નામે અલંકારચૂડામણિ (પૃ. ૪૪૦-૪૪૧)માં ઉદ્ધૃત કરાયાં છે.

૩. આની સમીક્ષા માટે જુઓ N D R G (p. 228)

[૪. આ એલ.ડી.સિરિજ ૮૧માં છપાયો છે. સં. મુનિ પુણ્યવિજય Introduction વી. એમ. કુલકર્ણી.]

કો. (વિ. ૧)માં નોંધાયેલી નથી પણ આ રઘુવિલાસ તેમ જ ચાર પ્રકાશિત રૂપકો સહિત હવે છપાય છે એમ જાણવા મળે છે.

આ રૂપકમાંનાં બે મુખ્ય પાત્રો તે મલ્લિકા અને મકરન્દ છે. મલ્લિકા એ વૈનતેય નામના વિદ્યાધર અને એની પત્ની ચન્દ્રલેખાની પુત્રી થાય છે. આ છ અંકના પ્રકરણના પ્રારંભમાં કહ્યું છે કે રાજકુમારી મલ્લિકા રાત્રે મદનના મન્દિરમાં આવી આપઘાત કરવા તૈયાર થાય છે પરંતુ મકરન્દ એને બચાવી લે છે. એ બંને પરસ્પર અનુરાગી બને છે અને મલ્લિકા એને પોતાના કાનના અલંકાર આપે છે— અંક ૧

મકરન્દને જુગારીઓ પકડી જાય છે. ત્યાર બાદ મલ્લિકાનો કહેવાતો પિતા એને છોડવે છે. એ મકરન્દને કહે છે કે સોળ વર્ષ ઉપર મલ્લિકાઓની ઘટામાંથી મને મલ્લિકા મળી આવી હતી. એ વેળા એની મુદ્રિકા ઉપર વૈનતેયની મુદ્રા (seal) હતી અને એના કેશમાંના એક ભૂર્જપત્ર પર લખ્યું હતું કે સોળ વર્ષ પછી ચૈત્ર કૃષ્ણ ચતુર્દશીએ હું આ મલ્લિકાના પતિને અને પાલકને મારી ને માલિકાને લઈ જઈશ. મકરન્દ મલ્લિકાનો બચાવ કરવા જાય છે પરંતુ કાઈક મલ્લિકાને ઉપાડી જાય છે —અંક ૨

P. ૫૧૯

મલ્લિકાને વિદ્યાધરોના રાજ્યમાં લઈ જવાય છે. ત્યાં એ ચિત્રાંગદને પરણવા ના પાડે છે એવામાં મકરન્દ આવતાં ચન્દ્રલેખા ગુસ્સે થાય છે.— અંક ૩

મલ્લિકાના ઉપર ચન્દ્રલેખા પૂરતો જામો રાખે છે એટલે મકરન્દનું કશું વળતું નથી. ત્યાં એક પોપટને મકરન્દનો સ્પર્શ થતાં એ માનવ બની જાય છે. એ વૈશ્રવણ છે અને એને મનોરમા નામની પત્ની છે. એ વૈશ્રવણને એક વૃદ્ધા રતિકીડા માટે બોલાવે છે પણ એ ના પાડે છે એટલે એને એ સ્ત્રી કે જે ચન્દ્રલેખા છે—મલ્લિકાની મા જ છે તે પોપટ બનાવી દે છે અને એની પત્ની મનોરમાને પોતાની પુત્રીની દાસી તરીકે રાખે છે. આ ચન્દ્રલેખા કુલટા છે અને એ ગન્ધમૂષિકા નામની સાધ્વીના આશ્રમમાં રહે છે. મકરન્દ ચિત્રાંગદને મળવા જાય છે એટલે એ એને બંદીવાન બનાવે છે.— અંક ૪

વૈશ્રવણ અને મનોરમા મકરન્દને સહાય કરવાનું નક્કી કરે છે. મલ્લિકા મકરન્દ પ્રત્યેનો પ્રેમ પોતાની માતા આગળ જાહેર કરે છે પરંતુ પાછળથી ચિત્રાંગદ પ્રત્યે.— અંક ૫

છઠ્ઠા અંકના વિષ્કંભમાં કહ્યું છે કે મલ્લિકા ચિત્રાંગદને ચાહતી હોય એવો દેખાવ કરે છે. એ બેનાં લગ્ન થાય તે પહેલાં યક્ષાધિરાજ અને મલ્લિકાના લગ્ન થઈ જાય છે. આ જ યક્ષાધિરાજ તે મકરન્દ હોવાનું જણાય છે અને બધાં આ લગ્ન માટે સંમતિ દર્શાવે છે. મકરન્દ સાથે મલ્લિકાનું મિલન એ આ પ્રકરણની પૂર્ણાહૂતિરૂપ બને છે.— અંક ૬

અંગ્રેજીમાં સારાંશ— N D R G (પૃ. ૨૩૦-૨૩૨)માં અપાયો છે.

(૮) યદુવિલાસ— આ રૂપકનો રઘુવિલાસની પ્રસ્તાવનામાં ઉલ્લેખ છે. એ વિશે કશી માહિતી

P. ૫૨૦

N D R Gમાં જણાતી નથી. જિ. ૨. કો.માં આ નામથી કોઈ કૃતિ જ નોંધાયેલી નથી. આમાં કૃષ્ણને અંગે કોઈ બાબત હશે.

(૧૦) રોહિણી-મૃગાંક (લ. વિ. સં.)— આ પ્રકરણના પ્રણેતા પણ ઉપર્યુક્ત રામચન્દ્ર છે. એમણે આનો ઉલ્લેખ નાટ્યદર્પણની વિવૃત્તિ (પૃ. ૬૧ અને ૬૮)માં કર્યો છે પણ આ અમુદ્રિત પ્રકરણની કોઈ હાથપોથી જોવાજાણવામાં નથી. એમાં રોહિણી અને મૃગાંક એ બે મુખ્ય પાત્રો હશે.

(૧૧) 'વનમાલા (લ. વિ. સં.)— આ નાટિકાના કર્તા પણ ઉપર્યુક્ત રામચન્દ્ર છે. એમણે આની નોંધ નાટ્યદર્પણની વિવૃત્તિ (પૃ.....)માં લીધી છે. આ અમુદ્રિત કૃતિની કોઈ હાથપોથી હજી સુધી તો મળી આવી હોય એમ જાણવામાં નથી. આના વસ્તુ વિષે N D R G (p. 233)માં કલ્પના કરાઈ છે.

આ પ્રમાણે 'કવિકટારમલ્લ' રામચન્દ્રે જે ૧૧ રૂપકો રચ્યાં છે એ પૈકી 'યાદવાભ્યુદય અને 'રાઘવાભ્યુદય એ બેનાં નામના અંતમાં જેમ 'અભ્યુદય' શબ્દ છે તેમ નલવિલાસ, યદુવિલાસ, અને રઘુવિલાસ એ ત્રણનાં નામના અંતમાં 'વિલાસ' શબ્દ છે.

ચન્દ્રલેખા-વિજય (લ. વિ. સં. ૧૨૦૭)— આ નાટિકાના કર્તા 'કલિ.' હેમચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય, નહિ કે ગુરુ દેવચન્દ્રગણિ છે. 'કુમારવિહાર'માં મૂળ નાયક પાર્શ્વનાથની ડાબી બાજુએ રહેલા અજિતનાથના જિનાલયમાં વસન્તોત્સવના પ્રસંગે કુમારપાલની સભાના રંજનાર્થે આ પંચાંકી નાટિકા શેષ ભટ્ટારકની સહાયતાપૂર્વક રચાઈ હતી અને ત્યાં ભજવાઈ પણ હશે. અર્જોરાજને પરાસ્ત કરવામાં કુમારપાલે દર્શાવેલી વીરતાનો પ્રસંગ અહીં વર્ણવાયો છે. આમાં નાયિકા તરીકે ચન્દ્રલેખા વિદ્યાધરી છે. [ચ.વિ. પ્રકા. શારદાબેન ચી. એ. સેન્ટર. અમદાવાદ]

માન-મુદ્રા-ભંજન (લ. વિ. સં. ૧૨૧૦)— આ ૧૮૦૦ શ્લોક જેવડા નાટકના કર્તા પણ ઉપર્યુક્ત દેવચન્દ્રગણિ છે. સનત્કુમાર ચક્રવર્તી અને વિલાસવતીના સંબંધને અંગે આ રચાયેલું નાટક હજી સુધી તો મળી આવ્યું નથી.

"મુદ્રિત-કુમુદચન્દ્ર" (લ. વિ. સં. ૧૨૧૦)— આ પંચાંકી નાટક છે. એ દરેકમાં વિષ્ણુભક છે. આ નાટકના કર્તા જૈન ગૃહસ્થ યશશ્ચન્દ્ર છે. એઓ 'ધર્કટ' વંશના ધનદેવના પૌત્ર અને પદ્મચન્દ્રના

૧. અમરચન્દ્રે પણ આ નામની નાટિકા રચી છે.

૨. આ વાસુદેવ કૃષ્ણને લગતું નાટક છે. એમાં કંસ અને જરાસંધના વધ અને કૃષ્ણના રાજ્યાભિષેકનો ઉલ્લેખ છે. આ નાટક દર્શાંકી હશે. જુઓ N D R G (p. 233)

૩. આ બૃ. ટિ. પ્રમાણે દર્શાંકી નાટક છે. એનો પ્રારંભ સીતાના સ્વયંવરથી કરાયેલો લાગે છે અને બાકીની બાબતો રઘુવિલાસગત વસ્તુના જેવી હશે એમ N D R G (p. 232)માં કહ્યું છે.

૪. એમણે આ પ્રકરણમાં એમના ગુરુ વિષે નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ કર્યો છે :—

"વિદ્યામ્બોનિધિમન્થમન્દરગિરિ: શ્રીહેમચન્દ્રો ગુરુ:"

૫. આ "ય. જૈ. ગ્રં."માં વીરસંવત્ ૨૪૩૨માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

૬. આનો ગુજરાતી અનુવાદ મેં ઘણાં વર્ષો ઉપર તૈયાર કર્યો હતો પણ એ હજી સુધી તો અપ્રસિદ્ધ છે.

૭. H I L (Vol. II, p. 546)માં આને ખરેખરું જૈન નાટક (genuine Jinistic drama) કહ્યું છે.

એનું કારણ એમ લાગે છે કે એનું વસ્તુ કોઈ અજૈન કૃતિમાંથી લેવાયું નથી.

P. ૫૨૨

પુત્ર થાય છે. ‘વાદી’ દેવસૂરિએ સ્ત્રી પણ મુક્તિની અધિકારી છે અને એનો દેહ એમાં આડે આવતો નથી એ વાત સિદ્ધરાજ જયસિંહની સમક્ષ કર્ણાટકના દિ. કુમુદચન્દ્ર સાથેના વાદમાં સિદ્ધ કરી હતી એ વાત આ નાટકમાં રજૂ કરાઈ છે. આ વાદ વિ. સં. ૧૧૮૧માં વૈશાખ સુદ પૂર્ણિમાને દિવસે થયો હતો એમ પ્ર. ચ. (શૃંગ ૨૧, શ્લો. ૧૮૩)માં કહ્યું છે. વિશેષમાં આ વાદના સમયે પ્રજ્ઞાયક્ષુ કવિ શ્રીપાલે મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો હતો. વળી ૩૬ વર્ષના હેમચન્દ્રસૂરિ આ વાદ વખતે હાજર હતા.

‘મોહરાજ-પરાજય (લ. વિ. સં. ૧૨૩૦)— આના કર્તા જૈન ગૃહસ્થ યશપાલ છે. એઓ રાજા અજયપાલ (ઈ. સ. ૧૧૭૩- ઈ. સ. ૧૧૭૬)ના મંત્રી થાય છે. એ મંત્રી ‘મોહ’ વંશના મંત્રી ધનદેવ અને રુકિમણીના પુત્ર થાય છે. એમણે આ નાટક ધારાપદ્ર (થરાદ)માં ‘કુમાર-વિહાર-કોડાલંકાર’ મહાવીરસ્વામીના યાત્રામહોત્સવને પ્રસંગે અજયપાલના રાજ્યમાં પાંચ અંકમાં રચ્યું હતું. આ રૂપકાત્મક (allegorical) નાટક દ્વારા કુમારપાલનાં લગ્ન ‘ધર્મરાજ’ અને ‘વિરતિ’ની પુત્રી ‘કૃપાસુંદરી’ સાથે મહાવીરસ્વામી અને ‘કલિ.’ હેમચન્દ્રસૂરિની સમક્ષ વિ. સં. ૧૨૧૬ના માગસર સુદ બીજે^૧ થયાની હકીકત વર્ણવાઈ છે.

P. ૫૨૩

પ્રસ્તુત નાટકના પ્રથમ અંકના શ્લો. ૨૮ ઉપરથી એમ જણાય છે કે કુમારપાલને (પોતાના તરફની સિદ્ધરાજની કરડી નજરને લઈને) ભટકવું પડ્યું હતું. આ નાટક વિ. સં. ૧૨૨૯ થી વિ. સં. ૧૨૩૨)ના ગાળામાં રચાયેલું હોય એમ જણાય છે.^૨ આ નાટક સાહિત્યની જ દૃષ્ટિએ મહત્વનું છે એટલું જ નહિ પરંતુ ગુજરાતની બારમી સદીના ઐતિહાસિક અને સામાજિક સામગ્રીની દૃષ્ટિએ પણ મહત્વનું છે.

આ મોહરાજપરાજય (પૃ. ૮૩-૮૫) ઉપરથી એ વાત જણાય છે કે કુમારપાલ જૈન બન્યા તે પહેલાં એમને માંસાહાર પ્રત્યે ખૂબ આસક્તિ હતી. એથી એના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે એમણે (પોતાના પિતા ત્રિભુવનપાલના સ્મરણાર્થે બોત્તેર જિનાલયવાળું મોટું) ત્રિભુવન-વિહાર નામનું જૈન મંદિર અને બીજા બત્રીસ જિનાલયો બંધાવ્યાં હતાં.

‘પ્રબુદ્ધ-રૌદ્રિણેય (લ. વિ. સં. ૧૨૪૦)— આ છ અંકનું નાટક ‘વાદી’ દેવસૂરિનાં સંતાનીય (? શિષ્ય) જયપ્રભસૂરિના શિષ્ય રામભદ્રે રચ્યું છે. આ નાટક ચાહમાન સમરસિંહદેવ રાજાના

૧. આ નાટકને મોહપરાજય પણ કહે છે. એ સ્વ. ચીમનલાલ દલાલની પ્રસ્તાવના સહિત “ગા. પૌ. ગ્રં.” માં ગ્રંથાક ૮ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૧૮માં પ્રકાશિત કરાયું છે.
૨. આ દિવસે કુમારપાલે પ્રકટપણે “જૈન” ધર્મ સ્વીકાર્યો એમ કહેવાય છે.
૩. H I L (Vol. II, p. 547) માં રચનાસમય તરીકે ઈ. સ. ૧૨૨૯થી ઈ. સ. ૧૨૩૨નો ગાળો સૂચવાયો છે તે યોગ્ય જણાતો નથી, જો કે “ગા. પૌ. ગ્રં.”ના સૂચીપત્રમાં પણ આ જ રચનાસમય છપાયો છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૧૬)માં તો ઈ. સ. ૧૧૭૩ થી ઈ. સ. ૧૧૭૬નો ઉલ્લેખ છે અને એ વાસ્તવિક છે.
૪. આ નાટક “જૈ. આ. સ.” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૧૮માં છપાવાયું છે. એના નિવેદનમાં પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ (ભા. ૨)માંનો જાલોરદુર્ગને લગતો લેખ અપાયો છે. [આ. શીલચન્દ્રસૂરિના ગુજ.અનુવાદ સાથે જૈન સાહિત્ય અકાદમી ગાંધીનગરથી સં. ૨૦૫૮માં છપાયું છે.]

ભૂષણરૂપ “પાર્શ્વચન્દ્ર” કુળના ‘યશોવીરે અને એના ભાઈ અજયપાલે બંધાવેલા આદીશ્વરના ચૈત્યમાં વિ. સં. ૧૨૪૨ના અરસામાં યાત્રોત્સવને પ્રસંગે ભજવાયું હતું અને એનું વસ્તુ રૌહિણેય ચોરની કથાને લગતું છે. એ કથા હૈમ ત્રિષષ્ટિ. (પ. ૧૦, સ. ૧૧, શ્લો. ૧-૧૧)માં વર્ણવાઈ છે.

P. ૫૨૪

‘દ્રૌપદી-સ્વયંવર (લ. વિ. સં. ૧૨૬૦)—આ બે અંકના નાટકના કર્તા જૈન ગૃહસ્થ વિજયપાલ છે. એઓ સુપ્રસિદ્ધ પ્રજ્ઞાયક્ષુ કવિચક્રવર્તી શ્રીપાલના પુત્ર કવિ સિદ્ધપાલના પુત્ર થાય છે.^૩ એમનું આ નાટક ‘અભિનવ સિદ્ધરાજ’ તરીકે ઓળખાવાતા ભીમ બીજાના ભોળા ભીમ (વિ. સં. ૧૨૩૫- વિ. સં. ૧૨૮૮)ની આજ્ઞા અનુસાર અણહિલપુરમાં ત્રિપુરુષદેવની સામે વસન્તોત્સવના પ્રસંગે ભજવાયું હતું. આ નાટકનો વિષય મહાભારતમાં જોવાય છે.

‘કરુણા-વજ્રાયુધ (લ. વિ. સં. ૧૨૭૭)— આના કર્તા વસન્તવિલાસના રચનારા ‘બાલચન્દ્રસૂરિ છે. એઓ હરિભદ્રના શિષ્ય થાય છે. એમણે આ નાટક પાંચ અંકમાં રચ્યું છે. આનો વિષય એ છે કે ચક્રવર્તી ભૂપતિ વજ્રાયુધ પોતાનું માંસ આપી બાજ પક્ષીથી કબૂતરને બચાવે છે. આ બંને પક્ષીઓ તો તે દેવેધારણ કરેલાં સ્વરૂપ છે. આ નાટક વૈદિક હિંદુઓ પૈકી સિંહિ રાજાના વૃત્તાન્તનું સ્મરણ કરાવે છે. આ નાટક વિ. સં. ૧૨૭૭ની આસપાસમાં રચાયેલું હોય એમ લાગે છે. આ નાટક મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે કાઢેલા સંઘના મનોરંજનાર્થે ‘શત્રુંજય’ ઉપર ઋષભદેવના યાત્રા-મહોત્સવને પ્રસંગે ભજવાયું હતું.

P. ૫૨૫

‘કાકુત્સ્થકેલિ (લ. વિ. સં. ૧૨૮૦)— આ નાટકના કર્તા અલંકારમહોદયિ વગેરેના પ્રણેતા નરેન્દ્રપ્રભસૂરિ છે. એમણે ૧૫૦૦ શ્લોક જેવું આ નાટક રચ્યું છે પણ તે હજી સુધી તો મળી આવ્યું નથી. એનું નામ જોતાં એમાં ‘રઘુ’ વંશનો બલ્કે રામાયણમાંનો કોઈ પ્રસંગ આલેખાયો હશે એમ લાગે છે. આ નાટકનો ઉલ્લેખ ન્યાયકન્દલીની રાજશેખરસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૮૫માં રચેલી પંજિકાની પ્રશસ્તિમાં છે :

૧. આ યશોવીર તે ભાં. પાસુના પુત્ર થાય છે એમ વિ. સં. ૧૨૨૧નો લેખ જોતાં જણાય છે. એ યશોવીર જાલોરના જૈન સમાજનો અગ્રગણ્ય નાગરિક હોય એમ લાગે છે. એઓ તેમ જ એમના ભાઈ અજયપાલ ચાહમાન સમરસિંહદેવના માનીતા હતા.

૨. આ નાટક જિનવિજયજીની પ્રસ્તાવના સહિત “જૈ. આ. સ.” તરફથી ઈ. સ. ૧૮૧૮માં છપાવાયું છે.

૩. આમ કવિત્વ ત્રણ પેઢી સુધી ઊતરી આવ્યું હતું.

૪. આ નાટક એમાં આવતાં પદોની અકારાદિ સૂચિ સહિત “જૈ. આ. સ.” તરફથી ગ્રંથાંક ૫૬ તરીકે ઈ. સ. ૧૮૧૬માં પ્રકાશિત કરાયું છે જ્યારે એનો ગુજરાતી અનુવાદ અમદાવાદથી ઈ. સ. ૧૮૮૬માં છપાયો હતો.

૫. એમની ‘સૂરિ’ પદવીના મહોત્સવમાં વસ્તુપાલે એક હજાર દ્રમ્મ (ગુ. દામ) ખર્ચ્યા હતાં.

૬. વાદિરાજે કાકુત્સ્થ-ચરિત્ર રચ્યું છે. એનો ઉલ્લેખ એમણે પોતાના યશોધરચરિત્ર (૧, ૫)માં કર્યો છે.

૭. જુઓ “પુરાતત્ત્વ” (પુ. ૨, પૃ. ૧, ૫)માં છપાયેલી બૃહત્ ટિપ્પણિકા.

P. ૫૨૬

‘હમ્મીર’-મદ-મદન (લ. વિ. સં. ૧૨૮૨)- આ પંચાંકી નાટક વીરસૂરિના શિષ્ય અને ભરૂચના મુનિસુવ્રતસ્વામીના મંદિરના આચાર્ય ‘જયસિંહસૂરિ’એ વિ. સં. ૧૨૭૮થી વિ. સં. ૧૨૮૫ના ગાળામાં રચ્યું છે. એમણે આ નાટક-પ્રકરણ ‘ભયાનક’ રસથી ભરેલું નથી પરંતુ નવે રસોથી એ તરબોળ છે એમ કહ્યું છે. એમાં વીરધવલ અને વસ્તુપાલને હાથે, ગુજરાત ઉપર દક્ષિણેથી ચઢી આવેલા યાદવ રાજા સિંહણનો અને ઉત્તરેથી ચઢી આવેલા મીલચ્છીકાર (અલ્તમસ)નો પરાજય કેવી રીતે થયો એ વર્ણવાયું છે. આમ આમાં શુદ્ધ ઐતિહાસિક પ્રસંગ આલેખાયો છે. આ જાતનાં નાટકો સમગ્ર સંસ્કૃત સાહિત્યમાં વિરલ છે એ દૃષ્ટિએ આ નાટક મહત્ત્વનું છે.

આ નાટકના પ્રથમના બે અંકોમાં ઉપર્યુક્ત સિંહણ અને લાટરાજના ભત્રીજા સંગ્રામસિંહના સંગઠનને વસ્તુપાલના જાસુસોએ કેવી રીતે તોડી પાડ્યું એ બાબત રજૂ કરાઈ છે.

ત્રીજા અંકમાં કમલક નામનો દૂત મ્લેચ્છોના ઉપદ્રવથી ‘મેવાડ’ દેશની થયેલી ખાનાખરાબીનો ખ્યાલ કરાવે છે. વીરધવલ આવે છે એવી અફવા ફેલાવીને એ મેવાડવાસીઓને હિંમત આપે છે.

P. ૫૨૭

ચોથા અંકમાં એ વાત છે કે વસ્તુપાલે ફેલાવેલી અફવાને લઈને બગદાદાને ખલીફ ખર્ખરખાનને હુકમ કરે છે કે મીલચ્છીકારને બેડી પહેરાવી મારી આગળ રજૂ કરો. બીજા બાજુ તુરુષ્કોના પરાજય પછી તેમના પ્રદેશો પાછા આપવાનું વચન વસ્તુપાલ કેટલાક રાજાઓને આપે છે અને એ રીતે એઓ એમને પોતાના પક્ષકાર બનાવે છે.

મીલચ્છીકાર પોતાના વજીર ઘોરી ઈસક સાથે વાતમાં રોકાયો છે એવે પ્રસંગે વીરધવલની ગર્જના અને એના લશ્કરનો અવાજ સંભળાય છે. એથી ભયભીત બની એ બંને જણ નાસી જાય છે. આથી વીરધવલ નાસીપાસ થાય છે પણ શત્રુની પીઠ ન પકડવાની વસ્તુપાલ જે સલાહ આપે છે તે એ માન્ય રાખે છે.

પાંચમાં અંકમાં વીરધવલ વિજય સાધી પાછો ફરે છે એ હકીકત અપાઈ છે. મીલચ્છીકારના પીર રદી અને કદી બગદાદથી આવતાં વસ્તુપાલે એમને દરિયામાં કેદ કર્યા હતા. એમની સહીસલામતી માટે મીલચ્છીકારને વીરધવલ સાથે મૈત્રીભરી સંધિ કરવી પડે છે.

આ નાટકના અંતિમ ભાગમાં એવું વર્ણન છે કે વીરધવલ મહાદેવના મંદિરે જાય છે અને ત્યાં મહાદેવ પ્રત્યક્ષ થઈ એમને વરદાન આપે છે.

૧. આ નાટક “ગા. પૌ. ગ્રં.”માં ગ્રંથાંક ૧૦ તરીકે ઈ. સ. ૧૯૨૦માં છપાયું છે. આની વિ. સં. ૧૨૮૬માં લખાયેલી એક હાથપોથી જેસલમેરના ભંડારમાં છે. આ નાટકનો ગુજરાતીમાં પરિચય અ. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરાએ ઈ. સ. ૧૯૪૮માં છપાયેલા પોતાના લેખસંગ્રહ નામે “વસ્તુપાલનું વિદ્યામંડળ અને બીજા લેખો”માં પૃ. ૨૬-૨૭ આપ્યો છે.

૨. H I L (Vlo. II, p. 547)માં આ ‘હમ્મીર એટલે અમીર શિકાર યાને સુલતાન સમસુદ-દુનિયા’ એમ કહ્યું છે.

૩. એમણે વસ્તુપાલ-તેજપાલની ૭૭ પદ્યની પ્રશસ્તિ રચી છે. એ ગુજરાતની ઐતિહાસિક સામગ્રી પૂરી પાડે છે.

વિલક્ષણ ઉલ્લેખ— પૃ. ૪૭માં સિદ્ધપુરની પાસે તો ‘સરસ્વતી’ નદી (જે સામાન્ય રીતે પૂર્વથી પશ્ચિમ વહે છે તે) પૂર્વ તરફ વહે છે એવો ઉલ્લેખ સિદ્ધપુરના રુદ્રમહાલયના વર્ણન પ્રસંગે કરાયો છે.

ભજવણી— આ પ્રમાણેની વિવિધ હકીકતો રજૂ કરનારું આ ઐતિહાસિક ‘નાટક વસ્તુપાલના પુત્ર જયન્તસિંહની આજ્ઞાથી ખંભાતમાં ભીમેશ્વરદેવના યાત્રામહોત્સવમાં ભજવાયું હતું.

P. ૫૨૮

‘ધર્માભ્યુદય (‘છાયાનાટ્યપ્રબન્ધ’) (ઉ. વિક્રમની ૧૩મી) સદી— આના કર્તા મેઘપ્રભસૂરિ છે. આ નાટક દશાણભદ્રનું જીવનચરિત્ર રજૂ કરે છે. એ પાર્શ્વનાથના જિનાલયમાં યાત્રાપ્રસંગે ભજવાયું હતું. એમાં ૪૨ પદો છે. **પત્તન.સૂચી** (ભા. ૧, પૃ. ૩૮૭)માં આ નાટકની એક તાડપત્રીય હાથપોથીની નોંધ છે. એ ઉપરથી આ નાટકનો રચના-સમય વિક્રમની તેરમી સદી કરતાં અર્વાચીન નથી એમ અનુમાય છે.

‘જર્મન-અનુવાદ— આ કૃતિનો જર્મન અનુવાદ થયેલો છે.

પંચનાટક (ઉ. વિ. સં. ૧૪૬૦)— આના કર્તા માણિક્યદેવસૂરિ છે. એમણે વિ. સં. ૧૪૬૪ પહેલાં જે ‘નલાયન-મહાકાવ્ય’ રચ્યું છે તેની ‘પ્રશસ્તિમાં એમણે આ કૃતિની નોંધ લીધી છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૦૫)માં આ સૂરિને મેઘનાટકના કર્તા કહ્યા છે તો એ નાટક અત્ર પ્રસ્તુત છે કે કેમ તે જાણવું બાકી રહે છે.

P. ૫૨૮

‘રંભામંજરી (લ. વિ. સં. ૧૪૮૦)— આના કર્તા તે ‘હમ્મીરમદમદન નામના કાવ્યા રચનાર નયચન્દ્રસૂરિ છે. એઓ ‘કૃષ્ણાર્ષિ’ગચ્છના જયસિંહસૂરિના સંતાનીય થાય છે. આ નાટિકાનો નાયક જયચન્દ્ર (જૈનચન્દ્ર) છે. આ નાટિકા (પૃ. ૮-૯)માં એવો ઉલ્લેખ છે કે (વેણીકૃપાણ) અમર (ચન્દ્ર)નું કાવ્ય અંગે લાલિત્ય છે અને શ્રીહર્ષની વક્રિમા છે, જ્યારે (આ) નયચન્દ્ર કવિના કાવ્યમાં આ બંને લોકોત્તર (ગુણ) એકસાથે જોવાય છે.

ટિપ્પણ— આ કોઈકે રચ્યું છે.

પ્રબોધચન્દ્રોદય નાટક— આ નામની બે કૃતિ છે. એકના કર્તા ધર્મસેન છે તો બીજાના મુનિસુન્દરસૂરિના શિષ્ય રત્નશેખર છે.

૧. આ નાટકની એક હાથપોથીના અંતમાં એક પ્રશસ્તિકાવ્ય જોવાય છે. એ “શકુનિકા-વિહાર” નામના મંદિરની ભીતમાં પથરમાં કોતરાવાયું હતું. એમાં વસ્તુપાલ અને તેજપાલના અદ્ભુત દાનની પ્રશંસા કરાઈ છે. આજે તો આ મંદિરની મસ્જિદ બની ગઈ છે.

૨. આ નાટક પાઈય લખાણની છાયા સહિત “જૈ. આ. સ.” તરફથી ઈ. સ. ૧૮૧૮માં પ્રકાશિત કરાયું છે.

૩. આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ આ નાટકના અંતમાં છે.

૪. આ અનુવાદ Indische Shattentheater (પૃ. ૪૮૬)માં છપાયો છે.

૫. જુઓ પૃ. ૭૨-૭૪

૬. નલાયનની મુદ્રિત આવૃત્તિમાં પ્રશસ્તિ નથી.

૭. આ રામચન્દ્ર શાસ્ત્રી અને બી. કેવળદાસે મુંબઈથી ઈ. સ. ૧૮૮૮માં પ્રકાશિત કરી છે. [વિશેષ માટે જુઓ.

‘નયચન્દ્ર ઔર ઉનકા ગ્રંથ રંભામંજરી’ એ. એન. ઉપાધ્યે, પ્રેમીઅભિનન્દનગ્રન્થ પૃ. ૪૧૧]

૮. જુઓ પૃ. ૧૬૬-૧૬૭

સ્વોપજ વૃત્તિ— રત્નશેખરકૃત નાટક ઉપર સ્વોપજ વૃત્તિ છે.

શ્રીપાલનાટક (વિ. સં. ૧૫૩૧)— આ નાટક ધર્મસુન્દરસૂરિ ઉર્ફે સિદ્ધસૂરિએ વિ. સં. ૧૫૩૧માં રચ્યું છે. એમાં ‘રસવતી-વર્ણન’ છે.

P. ૫૩૦ ‘શમામૃત (ઉ. વિક્રમની ૧૭મી સદી)— આ ‘રત્નસિંહકૃત છાયાનાટક છે. એમાં ૨૮ પદ્યો છે. આ નાટકનો પ્રારંભ નેમિનાથ રાજમતીને પરણવા જાય છે એ બીનાથી કરાયો છે, જ્યારે પશુઓનો પોકાર થતાં એઓ પાછા ફરે છે ત્યારે લોકાન્તિક દેવો એમને તીર્થ પ્રવર્તાવવા વિજ્ઞપ્તિ કરે છે એ હકીકત દ્વારા નાટકની સમાપ્તિ કરાઈ છે. આ નાટકનાં પાત્રો નીચે મુજબ છે :—

નેમિનાથ, એમનાં માતાપિતા, રાજમતી અને એની બે સખીઓ, નેમિનાથનો સારથિ અને લોકાન્તિક દેવો.

સૂત્રધાર, નેમિનાથ, સારથિ, નેમિનાથના પિતા સમુદ્રવિજય અને દેવો સંસ્કૃતમાં બોલે છે, જ્યારે નટી, રાજમતી અને એની સખીઓ વગેરે પાઈયમાં બોલે છે.

વિનયવિજયગણિએ સુબોધિકામાં નેમિનાથનું જે ચરિત્ર આલેખ્યું છે તેનો ઘણોખરો ભાગ પ્રસ્તુત છાયાનાટક સાથે મળતો આવે છે.

P. ૫૩૧ રત્નસિંહકૃત શમામૃત તેમ જ અજ્ઞાતકર્તૃક છાયાનાટક નામની એકેક કૃતિની નોંધ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧)માં પૃ. ૩૭૮ અને ૧૨૮માં અનુક્રમે લેવાઈ છે. બીજી કૃતિ પ્રસ્તુત કૃતિથી ભિન્ન છે કે કેમ તે જાણી શકાય તે માટે એની હાથપોથી મેળવવા પ્રયાસ થવો ઘટે.

દિગંબરીય રૂપકો

ઉપલબ્ધ દિગંબરીય સાહિત્ય જોતાં એમ જણાય છે કે ‘શ્રવ્ય’ કાવ્યો રચાયાં બાદ ઘણે લાંબે સમયે ‘દૃશ્ય’ કાવ્યની રચના થઈ છે.

જીવન્ધર-ચરિત (? વિક્રમની ૧૩મી સદી)— આ નાટકના કર્તા ‘ધર્મશર્માભ્યુદયના પ્રણેતા દિ. હરિચન્દ્ર છે એવો ઉલ્લેખ કેટલાક કરે છે. જો એ સાચો જ હોય તો આ નાટક વિક્રમની ૧૩મી સદીમાં રચાયેલું ગણાય. આ સંદિગ્ધ બાબતને બાજુએ રાખતાં એમ કહેવાય કે રૂપકોના શ્રીગણેશ દિ.ગૃહસ્થ ‘હસ્તિમલ્લને’ હાથે મંડાયા. એઓ દેવાગમસ્તોત્ર સાંભળી સમ્યક્ત્વી બનેલા, ‘વત્સ’

૧. આ એકાંકી નાટક વિનયમંડનગણિના શિષ્ય જયવંતસૂરિકૃત નેમિનાથસ્તવન અને રત્નમંડનગણિકૃત રંગસાગરનેમિકાગ સહિત ભાવસાર વનમાળી ગોવિંદજીએ વિ. સં. ૧૮૭૮માં ભાવનગરના ‘શારદાવિજય’ મુદ્રણાલયમાં છપાવ્યું છે. આ નાટક જે હાથપોથી ઉપરથી છપાવાયું છે તે વિક્રમની પંદરમી સદી કરતાં પ્રાચીન નથી એમ આ નાટકના સંપાદક મુનિશ્રી ધર્મવિજય (સંપતવિજયજીના શિષ્ય)નું કહેવું છે.

૨. આ નામના છ મુનિવરો થયા છે એમ જૈ. સા. સં. ઈ. (પૃ. ૮૮૬) જોતાં જણાય છે તો આ કોણ એનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે.

૩. જુઓ પૃ. ૧૭-૧૮

૪. આ તો એમનું ઉપનામ છે. ‘સરણપુર’માં મદોન્મત્ત હાથીને વશ કરવાથી એમને આ ઉપનામ પાડ્યું રાજા તરફથી મળ્યું હતું. જુઓ સુભદ્રાહરણ ઇત્યાદિ.

૫. એમના જીવનવૃત્તાંત અને એમનાં નાટકો વગેરે માટે જુઓ જૈ. સા. ઈ. (પૃ. ૨૬૦-૨૬૬)માં છપાયેલો હિંદી લેખ નામે “નાટ્યકાર હસ્તિમલ્લ”.

ગોત્રના દાક્ષિણાત્ય બ્રાહ્મણ ગોવિન્દભટ્ટના પુત્ર થાય છે. એમની માતાનું નામ સ્વર્ણલક્ષ્મી હતું. એમને 'શ્રીકુમારકવિ', 'સત્ય-વાક્ય, દેવર-વલ્લભ, ઉદય-ભૂષણ અને વર્ધમાન એ નામના પાંચ ભાઈઓ હતા અને એ પાંચે કવિઓ હતા.

આ હસ્તિમલ્લના વંશજ ^૧બ્રહ્મસૂરિએ ત્રિવર્ણાચાર અને પ્રતિષ્ઠાતિલક રચ્યાં છે.

P. ૫૩૨

બિરુદો— હસ્તિમલ્લને સરસ્વતી-સ્વયંવર-વલ્લભ, મહાકવિ-તલ્લજ અને સૂક્તિ-રત્નાકર એમ વિવિધ બિરુદો હતાં. વળી પોતાને કન્નડ આદિપુરાણની પ્રશસ્તિમાં 'ઉભય-કવિચક્રવર્તી' કહ્યા છે.^૨

સમય— અપ્પય્યાર્યે શકસંવત્ ૧૨૪૧માં પૂર્ણ કરેલા 'જિનેન્દ્ર-કલ્યાણાભ્યુદય' નામના પ્રતિષ્ઠાપાઠમાં હસ્તિમલ્લનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. એ તેમ જ બ્રહ્મસૂરિના સમયનો વિચાર કરતાં હસ્તિમલ્લ વિ. સં. ૧૩૪૭ની આસપાસમાં થયાનું અનુમાનાય છે.

હસ્તિમલ્લનાં નાટકો (લ. વિ. સં. ૧૩૪૭)— હસ્તિમલ્લનાં નીચે મુજબનાં ચાર નાટકો મળે છે :-

(૧) 'અંજના-પવનંજય, (૨) 'મૌથિલી-કલ્યાણ, (૩) 'વિકાન્ત-કૌરવ કિંવા સુલોચના અને (૪) સુભદ્રાહરણ P. ૫૩૩

આ ઉપરાંત હસ્તિમલ્લે નિમ્નલિખિત ચાર નાટકો રચ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. :-

(૧) અર્જુનરાજ, (૨) ઉદયનરાજ (૩) ભરતરાજ અને (૪) મેઘેશ્વર.

આ પૈકી અર્જુનરાજ તે સુભદ્રા-હરણ તો નથી ?^૩

૧. "યુનીલાલ જૈન ગ્રંથમાલા"માં ઈ. સ. ૧૯૧૭માં કુમાર કવિની કૃતિ તરીકે છપાયેલા આત્મપ્રબોધના કર્તા તે આ છે ?

૨. એમણે શ્રીમતી-કલ્યાણજી નામની એક કૃતિ રચી છે. એ નાટક હશે.

૩. એમણે રચેલા પ્રતિષ્ઠાસારોદ્ધારમાં હસ્તિમલ્લના પુત્રાદિનાં નામ વગેરેનો નિર્દેશ છે. આ બ્રહ્મસૂરિના પિતામહના પિતામહ તે હસ્તિમલ્લ છે.

૪. આ હસ્તિમલ્લે 'કન્નડ' ભાષામાં આદિપુરાણ (પુરુષરિત) અને શ્રીપુરાણ રચ્યાં છે. એ જોતાં એઓ સંસ્કૃત તેમ જ કન્નડના પણ સારા જાણકાર જણાય છે, જો કે એમની માતૃભાષા કેટલાકને મતે 'તામિલ' હતી. ૫. આને આર્હત-પ્રતિષ્ઠા તેમ જ પ્રતિષ્ઠાસાર પણ કહે છે. એમાં એમણે આ વિષય ચર્ચનારા દિગંબરોનાં નામ ગણાવ્યાં છે. જેમકે આશાધર, ઈન્દ્રનન્દિ, એકસન્ધિ, ગુણભદ્ર, જિનસેન, પૂજ્યપાદ, વસુનન્દિ, વીરાચાર્ય અને હસ્તિમલ્લ.

૬. અર્હદ્દાસે પણ આ નામનું નાટક રચ્યું છે. એમાં હનુમાનના માતાપિતાને લગતી હકીકત છે. જુઓ પૃ. ૨૬૫

૭. આ પાંચ અંકનું નાટક "મા. દિ. ગ્રં."માં વિ. સં. ૧૯૭૩માં છપાયું છે.

૮. આ છ અંકનું નાટક "મા. દિ. ગ્રં."માં વિ. સં. ૧૯૭૧માં છપાયું છે.

૯. H I L (Vol. II, p. 546)માં હસ્તિમલ્લે સીતા-રામ નાટક તેમ જ કોઈ મહાભારત-નાટક રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

જ્ઞાનસૂર્યોદય— આ નાટક જે હસ્તિમલ્લ કવિની રચના હોવાનો જિ.૨.કો. (વિ.૧, પૃ.૧૪૮)માં ઉલ્લેખ છે તે ઉપર્યુક્ત જ હસ્તિમલ્લ હશે.

^૧જ્ઞાનચન્દ્રોદય (લ. વિ. સં. ૧૬૨૦)— આ વિ. સં. ૧૬૧૫માં ^૧રાયમલ્લાભ્યુદય રચનારા પદ્મસુન્દર છે. એઓ આનન્દમેરુના શિષ્ય પદ્મમેરુના શિષ્ય થાય છે.

P. ૫૩૪ **^૨જ્ઞાનસૂર્યોદય** (વિ. સં. ૧૬૪૮)— આના કર્તા દિ. વાદિયન્દ્રસૂરિ છે. એઓ ‘મૂલ’ સંઘના ભટ્ટારક જ્ઞાનભૂષણના પ્રશિષ્ય અને ભ. પ્રભાચન્દ્રના શિષ્ય થાય છે. આ નાટક વિ. સં. ૧૬૪૮માં રચાયું છે. એમ લાગે છે કે કૃષ્ણમિશ્રે પ્રબોધચન્દ્રોદયમાં જૈન મુનિઓનું જે કદંગું ચિત્ર આલેખ્યું છે તેના પ્રતિકારરૂપે અ કૃતિ રચાઈ છે. અને એમાં બૌદ્ધોની આ શ્વેતાંબરોની ઠેકડી ઉડાવાઈ છે. આ પ્રબોધચન્દ્રોદયની સાથે આ જ્ઞાનસૂર્યોદયનું ^૨સંતુલન કરતાં નિમ્નલિખિત સમીકરણો તારવી શકાય :-

પ્રબોધચન્દ્રોદય	જ્ઞાનસૂર્યોદય
ઉપનિષદ્	અષ્ટશતી
ઉપનિષદ્નો પતિ પુરુષ	અષ્ટશતીનો પતિ પ્રબોધ
શ્રદ્ધા	દયા

પ્રબોધચન્દ્રોદયને સામે રાખીને પ્રસ્તુત કૃતિ રચાઈ હોય કે પછી પદ્મસુન્દરકૃત જ્ઞાનચન્દ્રોદય ઉપરથી આ યોજાઈ હોય તેનો નિર્ણય કરવા માટે જ્ઞાનચન્દ્રોદય નાટક જોઈ જવું ઘટે.

ઋષભદેવનિર્વાણાનન્દ નાટક— આના કર્તા કેશવસેન છે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૫૭)માં ઉલ્લેખ છે. આની હાથપોથી દિગંબરોના ભંડારમાં હોવાનું અહીં કહ્યું છે. એથી એ દિ. કૃતિ હશે. આનું નામ વિચારતાં એમાં ઋષભદેવનો જીવનવૃત્તાન્ત અને ખાસ કરીને એમનો નિર્વાણપ્રસંગ આલેખાયો હશે.

[ચન્દ્રકેવલિચરિત્ર— સિદ્ધર્ષિ. પ્ર. કુંવરજી આ. ભાવનગર. ૨૦૩૪.

શ્રીચન્દ્રકેવલિચરિત્ર— ભૂપેન્દ્રસૂરિજૈન સા.સ. આહોર ૨૦૪૨.

યદુસુન્દરમહાકાવ્ય— પદ્મસુન્દરસૂરિ સંપા. ડી.પી.રાવલ. એલ.ડી.સિરિજ ૧૦૫.

રત્નશેખરનરેન્દ્રરત્નાવતીરાણી કથાનક— દયાવર્ધન. પ્ર.લ.જૈ.સા. છાણી સં. ૨૦૧૪

રત્નસારચરિત્ર— ત્રેલોક્યસાગરજી પ્ર. કેલાસકંચન ટ્રસ્ટ મુંબઈ ૨૦૪૭]

૧. જાગીન જે. શાહ સંપાદિત આ નાટક “સંબોધિ” વર્ષ ૬/અંક ૧-૨માં અને એલ.ડી.સીરીઝ ૮૧ પ્રસિદ્ધ થયું છે.]

૨. જુઓ પૃ. ૭૦

૩. જુઓ પૃ. ૨૬૭

૪. જુઓ મદનપરાજયની હિંદી પ્રસ્તાવના (પૃ. ૫૨)

પ્રકરણ ૩૫ : અજૈન લલિત સાહિત્યનાં જૈન સંસ્કૃત વિવરણો.

P. ૫૩૫

અત્ર જે અજૈન લલિત સાહિત્ય પ્રસ્તુત છે તેનો મોટો ભાગ સંસ્કૃતમાં છે અને બહુ થોડો ભાગ પાઈયમાં છે. સંસ્કૃત ભાગને હું નીચે મુજબના છ કામચલાઉ પેટાભાગોમાં વિભક્ત કરું છું :-

(૧) મહાકવિઓનાં કાવ્યો, (૨) ચંપૂ, (૩) બૃહત્ ગદ્યાત્મક કાવ્યો, (૪) ખંડ-કાવ્યો, (૫) શતકો અને (૬) સ્તોત્રો.

આ બધાંનો ક્રમશઃ વિચાર કર્યા બાદ પાઈય સાહિત્યનાં સુભાષિતો અને રૂપકો એમ બે પેટાવિભાગનું નિરૂપણ હું હાથ ધરીશ.

[અ] સંસ્કૃત શ્રવ્ય કાવ્યો []

(૧) મહાકવિઓનાં કાવ્યો [૮]

કાલિદાસ, ભારવિ, ભટ્ટિ, માઘ, શ્રીહર્ષ અને કવિરાજ ‘મહાકવિ’ ગણાય છે. એ સૌમાં સમયની દૃષ્ટિએ કાલિદાસ પ્રથમ હોઈ એમનાં કાવ્યોથી હું હવે શરૂઆત કરું છું.

(૧) ‘રઘુવંશ (ઉ. ઈ. સ.ની પાંચમી સદી)— આ મહાકાવ્ય સંસ્કૃત સાહિત્યના અભ્યાસીથી અજાણ્યું નથી. એનું નામ જ કહી આપે છે તેમ એમાં રઘુનો વંશ ૧૮ સર્ગમાં વર્ણવાયો છે. દિલીપ નામના ભલા રાજાથી માંડીને અગ્નિવર્ણ નામના દુષ્ટ રાજા સુધીના ૧૨૮ની હકીકત અહીં અપાઈ છે. સર્ગ ૧૦-૧૫માં રામચન્દ્રનું ચરિત્ર છે. આ મહાકાવ્યના કર્તા કાલિદાસ છે. કુમારિલે એમની પ્રશંસા કરી છે. કાલિદાસનો સમય વિવાદાસ્પદ છે. ઘણાખરા વિદ્વાનો એમના સમય તરીકે ઈ.સ.ના ચોથા સૈકાના અંત અને પાંચમાના પ્રારંભનો ગાળો સૂચવે છે. કેટલાક તો એમને ઈ.સ.ની પહેલી સદીમાં થઈ ગયેલા માને છે. ગમે તેમ એમની પૂર્વે કોઈ સંસ્કૃત કવિએ રાજાઓના વંશનું વર્ણન કર્યું હોય એમ જાણવામાં નથી.

P. ૫૩૬

સંસ્કૃત ભાષા ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવા માટે જે પાંચ મહાકાવ્યો ભણાવાય છે તેમાંનું આ ^૩એક હોવાથી એના ઉપર જૈન મુનિવરોએ પણ ટીકાઓ રચી છે. એનો હવે હું નિર્દેશ કરુ છું.

૧. આનાં વિવિધ પ્રકાશનોની નોંધ D C G C M (Vol. XIII, pt. 2, p. 196)માં લેવાઈ છે. એમાં આ કાવ્યના અંગ્રેજી પદ્યાત્મક અનુવાદનો પણ ઉલ્લેખ છે.

૨. દિલીપ, રઘુ, અજ, દશરથ, રામ, કુશ, અતિથિ, નિષધ, નલ, નાભ, પુંડરીક, ક્ષેમધન્ય, દેવાનીક, અહિમન્યુ, પારિયાત્ર, શીલ, ઉન્નાભ, વજ્રધોષ, શંખન, વ્યુતિતાશ્વ, વિશ્વસહ, હિરણ્યનાભ, કૌશલ્ય, બ્રહ્મમિત્ર, પુત્ર, પુણ્ય, ધ્રુવ-સન્ધિ, સુદર્શન અને અગ્નિવર્ણ.

૩. બીજા ચાર મહાકાવ્યો માટે જુઓ પૃ. ૪૪૬

રઘુવંશનાં સોળ વિવરણો

P. ૫૩૭

(૧) શિશુહૃતૈષિણી (વિક્રમની ૧૬મી સદી)— ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનપ્રભસૂરિનાં સંતાનીય કલ્યાણરાજના શિષ્ય ‘ચારિત્રવર્ધને વિક્રમની સોળમી સદીમાં આ વૃત્તિ ‘શ્રીમાલ’ સાલિગના પુત્ર અરડકમલ્લની અભ્યર્થનાથી રચી છે. આમાં અનેક ગ્રંથો અને ગ્રંથકારોનો ઉલ્લેખ છે. એની સૂચી એસ. પી. પંડિતની ઇ. સ. ૧૮૭૨ની આવૃત્તિમાં ત્રીજા પરિશિષ્ટરૂપે અપાઈ છે.

(૨) વિશેષાર્થબોધિકા (વિ. સં. ૧૬૪૬)— ‘ખરતર’ ગચ્છના ઉપાધ્યાય જયસોમના શિષ્ય ‘ગુણવિનયે આ વૃત્તિ વિ. સં. ૧૬૪૬માં વિક્રમનગરમાં રચી છે. એમણે ‘દિનકર’, ‘વલ્લભ’, ઉપર્યુક્ત ચારિત્રવર્ધન અને જનાર્દનની રઘુવંશ ઉપરની ટીકાઓનો લાભ લીધો છે. એમણે આ ટીકામાં જે ગ્રંથો અને ગ્રંથકારોનો નિર્દેશ કર્યો છે તેની એક કામચલાઉ સૂચી D C G C M (Vol. XIII, pt. 2, pp. 218-219)માં અપાઈ છે.

(૩) વૃત્તિ (લ. વિ. સં. ૧૬૫૦)— આના કર્તા અમરકીર્તિ છે. વિ. સં. ૧૬૫૦ની આસપાસની આ રચના છે.

(૪) સુબોધિની (વિ. સં. ૧૬૬૭)— આ લઘુ ટીકા ‘વાદી’ ગુણરત્નગણિએ વિ. સં. ૧૬૬૭માં જોધપુરમાં રચી છે.

(૫) વૃત્તિ (લ. વિ. સં. ૧૬૭૪)— ‘તપા’ ગચ્છના શાન્તિચન્દ્રગણિના શિષ્ય રત્નચન્દ્રગણિએ નૈષધચરિતની ટીકા રચ્યા બાદ વિ. સં. ૧૬૭૪ની લગભગમાં આ રચી છે.

P. ૫૩૮

(૬) સુબોધિકા (લ. વિ. સં. ૧૬૮૫)— ‘તપા’ ગચ્છના રામવિજય-ગણિના શિષ્ય શ્રીવિજયગણિએ વિ. સં. ૧૬૭૨થી વિ. સં. ૧૬૮૬ના ગાળામાં ૮૦૦૦ શ્લોક જેવડી આ રચી છે.

(૭) અર્થોલાપનિકા (વિ. સં. ૧૬૮૨)— ‘ખરતર’ ગચ્છના સકલચન્દ્રના શિષ્ય ઉપાધ્યાય સમયસુન્દરગણિએ આ વૃત્તિ વિ. સં. ૧૬૮૨માં રચી છે.

(૮) સુગમાન્વયપ્રબોધિકા કિવા સુગમપ્રબોધિકા— ‘ખરતર’ ગચ્છના વિનયમેરુના શિષ્ય સુમતિવિજયે ૧૩૦૦૦ શ્લોક જેવડી આ વૃત્તિ ઇ.સ.ની ૧૭મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં રચી

૧. જિ. ર. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૨૫)માં એમને જિનભદ્રસૂરિના શિષ્ય કહ્યા છે. A B O R I (Vol XV, pp. 109-111)માં ચારિત્રવર્ધનનાં સમય અને એમની ટીકાઓ વિષે નિર્દેશ છે. આ ચારિત્રવર્ધને સિન્દૂરપ્રકર ઉપર વિ. સં. ૧૫૦૫માં ટીકા રચી છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૪૮) વળી એમણે વિ. સં. ૧૫૧૧માં નૈષધચરિત ઉપર અને કોઈક સમયે મેઘદૂત, શિશુપાલવધ તથા કુમારસંભવ ઉપર તેમ જ રાઘવપાંડવીય ઉપર પણ એકેક ટીકા રચી છે.

૨. જૈ. ગ્રં. (પૃ. ૩૫)માં ગુણવિજય નામ છે તે ભૂલ છે.

૩. એમની માતાનું નામ કમલા અને પિતાનું નામ ધર્મમંગલ છે.

૪. રઘુપંજિકાના કર્તા આ વલ્લભ હેમાદ્રિ, મલ્લિનાથ અને ચારિત્રવર્ધન કરતાં પ્રાચીન જણાય છે. ડૉ. એસ. કે. ડે. એ વલ્લભનો સમય ઇ. સ. ની દસમી સદીનો પૂર્વાર્ધ સૂચવ્યો છે.

છે.^૧ આમાં એમણે જે ગ્રંથો અને ગ્રંથકારોનાં નામો આપ્યાં છે તેની સૂચી D C G C M (Vol. XIII pt. 2, p. 236)માં અપાઈ છે.

(૯) વૃત્તિ— મુનિપ્રભે આ વૃત્તિ રચી છે.

(૧૦) વૃત્તિ— (ઉ. વિ. સં. ૧૭૪૮)— મુનિપ્રભગણિના શિષ્ય ધર્મમેરુએ આ એક અવયૂરિ જેવીવૃત્તિ રચી છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૭૪૮માં લખાયેલી છે.

(૧૧) વૃત્તિ— આના કર્તા ક્ષેમહંસ છે. શું મેઘદૂતના ટીકાકાર ક્ષેમહંસગણિ તે જ આ છે ?

(૧૨) વૃત્તિ— આ ભાગ્યહંસ અને એમના શિષ્યના સંયુક્ત પરિશ્રમનું ફળ છે.

(૧૩) વૃત્તિ— આ સમુદ્રસૂરિની રચના છે.

(૧૪) વૃત્તિ— આ હેમસૂરિની કૃતિ છે.

(૧૫) ટીકા— આના કર્તા મલયસુન્દરસૂરિ છે. એ ૩૧૨૦ શ્લોક જેવડી છે.

P. ૫૩૯

(૧૬) પંજિકા— આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.^૨

આ પૈકી જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૨૫-૩૨૬)માં દસની જ નોંધ છે. જે છનો ઉલ્લેખ નથી તેના ક્રમાંક ૩, ૪, ૯, ૧૧, ૧૨ અને ૧૩ છે.

(૨) ^૩કુમારસંભવ^૪ (ઉ. ઈ. સ.ની પાંચમી સદી)— આ પણ ઉપમા માટે સુવિખ્યાત અને રઘુવંશના કર્તા કાલિદાસની કૃતિ છે. એ પણ એક ‘મહાકાવ્ય’ ગણાય છે. એમાં ૧૭ સર્ગ છે. પરંતુ કેટલાક સમીક્ષકોનું એમ કહેવું છે કે ઉમાના પરમેશ્વર સાથે—મહાદેવ સાથે સમાગમના વર્ણનની પૂર્ણાહૂતિ તો આઠમા સર્ગમાં થાય છે એટલે એટલો જ ભાગ કાલિદાસનો રચેલો છે. કુમારનો અર્થાત્ કાર્તિકેયનો જન્મ એ જ આ અર્થસૂચક મહાકાવ્યનું મુખ્ય ધ્યેય છે. એથી એ સફળ થયા બાદ કાર્તિકેયને—સેનાનીને હાથે તારકાસુરનો વધ થાય ત્યાં સુધી આ મહાકાવ્યને લંબાવવાની જરૂર રહેતી નથી. વળી આઠમા સર્ગના પછીના સર્ગોની શૈલી શિથિલ છે. એ કાલિદાસની જણાતી નથી.

રઘુવંશ કરતાં સુગમ ગણાતા અને પ્રસંગાનુસાર નાટ્યકળાનું અને સંગીતનું વાતાવરણ ખડું કરનારા આ મહાકાવ્યમાંનો “રતિ-વિલાપ” રઘુવંશગત “અજવિલાપ”નું સ્મરણ કરાવે છે. આ મહાકાવ્યને અંગે નિમ્નલિખિત તેર જૈન ટીકાઓ રચાઈ છે :—

P. ૫૪૦

૧. જુઓ ABORI (Vol. XIII, pp. 341-343)

૨. રઘુવંશની એક વૃત્તિ ઉદયાકરે રચી છે પણ એ ઉદયાકર તો મેવાડના કોઈ અજૈન પંડિત હોય એમ લાગે છે.

૩. આનાં વિવિધ પ્રકાશનોની નોંધ D C G C M (Vol. XIII, pt. 1, p. 148)માં અપાઈ છે.

૪. આ નામનું ૧૧ સર્ગનું કાવ્ય જયશેખરસૂરિએ રચ્યું છે. જુઓ પૃ. ૧૬૩-૧૬૫.

૫. “અજનું આકન્દ” એ નામથી આનો મારો પદ્યાત્મક અનુવાદ “ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણ”ના તા. ૨૨-

૧૧-૪૨ના અંકમાં છપાયો છે.

(૧) બાલાવબોધિની (વિક્રમની ૧૫મી સદી)— આ ટીકા જિનભદ્રસૂરિએ વિક્રમની પંદરમી સદીમાં રચી છે.

(૨) ટીકા— ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનપ્રભસૂરિએ આ રચી છે.

(૩) ટીકા (વિ. સં. ૧૭૨૧)— ‘ખરતર’ ગચ્છના લક્ષ્મીવલ્લભે સુરતમાં વિ. સં. ૧૭૨૧માં પોતાના શિષ્ય નામે લક્ષ્મીસમુદ્રની અભ્યર્થનાથી આ ટીકા રચી છે.

(૪) વૃત્તિ— આના કર્તા જિનચન્દ્રસૂરિ છે.

(૫) વૃત્તિ— આના કર્તા કલ્યાણસાગર છે. એ ૨૧૦૦ શ્લોક જેવડી છે.

(૬) ટીકા— આ કુમારસેનની રચના છે.

(૭) પયાર્ય— આ કલ્યાણહંસગણિની રચના છે.

(૮) વૃત્તિ— બૃ. ટિ. પ્રમાણે આના કર્તા ટિ. ધર્મકીર્તિ છે.

(૯) અવચૂરિ— આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

(૧૦) ટીકા— ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનભદ્રસૂરિના અનુગામી જિનચન્દ્રસૂરિના પટ્ટાલંકાર જિનસમુદ્રસૂરિએ સાત સર્ગ સુધીની અને ૨૭૨૮ શ્લોક જેવડી આ ટીકા રચી છે.

P. ૫૪૧ (૧૧) અવચૂરિ (વિ. સં. ૧૫૭૪)— ‘ઉપકેશ’ ગચ્છના કામામેરુના શિષ્ય ‘મતિરત્ને સાત સર્ગ સુધીની આ અવચૂરિ વિ. સં. ૧૫૭૪માં રચી છે.

(૧૨) સુબોધિકા (લ. વિ. સં. ૧૬૮૫)— ‘તપા’ ગચ્છના રામવિજયગણિના શિષ્ય અને રઘુવંશના ટીકાકાર ‘શ્રીવિજયગણિએ વિ. સં. ૧૬૭૬થી વિ. સં. ૧૬૮૬ના ગાળામાં ‘સાત સર્ગ પૂરતી અને ૧૨૦૦ શ્લોક જેવડી આ કૃતિ રચી છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૭૧૩માં લખાયેલી છે.

(૧૩) કુમારતાત્પર્ય, તાત્પર્ય-ટીપિકા કિંવા શિશુહિતૈષિણી (વિક્રમની ૧૬મી સદી)— આના કર્તા રઘુવંશના ટીકાકાર ‘ખરતર’ ગચ્છના ‘ચારિત્રવર્ધન છે. એમણે છ સર્ગો પૂરતી આ ટીકા રચી છે.

આ પૈકી જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૮૩-૮૪)માં ૧૧ની નોંધ છે. બીજી (ટીકા) અને સાતમી (પર્યાય)ની નોંધ નથી. વિશેષમાં જિનસમુદ્રસૂરિકૃત ટીકા તે જ જિનચન્દ્રસૂરિની તેમ જ જિનભદ્રસૂરિની ટીકા હોય એમ લાગે છે એમ અહીં કહ્યું છે.

૧. આ પછીના સર્ગોની અવચૂરિ નથી તે શું એ સર્ગોને પ્રક્ષિપ્ત ગણી જતી કરાઈ છે કે આઠમા સર્ગને અશ્લીલ માની તેમ કરાયું છે કે આ અવચૂરિ અપૂર્ણ છે ? મલ્લિનાથની પણ આઠ જ સર્ગ સુધીની ટીકા મળે છે.

૨. જુઓ પૃ. ૫૩૮-૫૪૫

૩. આ સંબંધમાં જુઓ ટિ. ૧.

૪. એમની અન્ય ગ્રંથોની ટીકાઓ માટે જુઓ પૃ. ૫૩૬ ટિ. ૩

આ ઉપરથી ચાર બાબત તારવી શકાય છે :-

- (૧) કુમારસંભવ ઉપર મુખ્યત્વે શ્વેતાંબરીની ટીકાઓ છે.
- (૨) વિક્રમની સોળમી સદીની પૂર્વે કોઈ જૈન ટીકા રચાઈ લાગતી નથી.
- (૩) એક ટીકા તો છ સર્ગ પૂરતી જ છે અને બે સાત પૂરતી છે.
- (૪) સામાન્ય રીતે દ્વિગંબર ગ્રન્થકારોએ શ્વેતાંબરીય ગ્રન્થો ઉપર પણ ભાગ્યે જ વિવરણ રચ્યું છે ત્યારે દિ. ધર્મકીર્તિએ તો અજૈન કાવ્ય ઉપર વૃત્તિ રચી એ આશ્ચર્યજનક ઘટના ગણાય.

P. ૫૪૨

(૩) 'મેઘદૂત' કિંવા મેઘસન્દેશ (ઉ. ઇ. સ.ની પાંચમી સદી)— આ પણ રઘુવંશાદિના પ્રણેતા કવિવર કાલિદાસની મન્દાકાન્તમાં રચાયેલી અને 'બે સર્ગ પૂરતી નાનકડી પરંતુ મનમોહક રચના છે. નિર્વાસિત યક્ષ પોતાની પત્નીને મેઘ દ્વારા સન્દેશ મોકલે છે એ આ કાવ્યનો વિષય છે.' આ કાવ્યમાં પ્રસંગવશાત્ 'રામગિરિ'થી 'અલકા' સુધીના માર્ગનું વર્ણન છે. રામચન્દ્રે સીતાને હનુમાન મારફતે સન્દેશો મોકલ્યો હતો. આમ રામાયણમાં આ પ્રસંગ યોજાયો છે ખરો પરંતુ એને એક ખંડ-કાવ્યનો વિષય બનાવનાર તરીકે તો કાલિદાસ અગ્ર સ્થાન ભોગવે છે. ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર તો એમ કહેવા લલયાયા છે કે ઉજ્જૈનના રાજદરબારમાં ગોંધાઈ રહેલા કાલિદાસ પોતાના વતનને અરણ્યવાસને ઝંખે છે.^૧

P. ૫૪૩

સમગ્ર સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ ઉત્તમ ઊર્મિકાવ્યરૂપ મેઘદૂતનાં જૈન તેમ જ અજૈન લેખકોને હાથે જેટલાં અનુકરણો થયાં છે એટલાં કોઈ અન્ય કાવ્યનાં થયેલાં જણાતાં નથી. વળી એની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો પણ જૈનોએ તેમ જ અજૈનોએ મોટા પ્રમાણમાં રચ્યાં છે.^૨ આવી પરિસ્થિતિમાં આ કાવ્ય ઉપર જૈન ટીકાઓ મળે એમાં શી નવાઈ ? એ સંસ્કૃત સોળ ટીકાઓ નીચે મુજબ છે :-

(૧) વૃત્તિ (વિક્રમની તેરમી સદી)— વિ.સં. ૧૨૪૮માં વિવેગમંજરી રચનારા અને 'મિલ્લમાલ' કુળના શ્રાવક આસડે આ વૃત્તિ રચી છે એમ વિવેગમંજરીની બાલચન્દ્રકૃત ટીકાની પ્રશસ્તિ ઉપરથી જાણી શકાય છે.

(૨) શિષ્યહિતૈષિણી (વિ. સં. ૧૪૫૮)— 'વૃદ્ધ' ગચ્છના રત્નપ્રભસૂરિના શિષ્ય લક્ષ્મીનિવાસે આ વૃત્તિ રચી છે. આ ઉકેલે Catalogus Catalogorum (Vol. I, p. 539)માં કહ્યું છે કે આ ટીકા રત્નપ્રભસૂરિના શિષ્ય શ્રીરંગના પુત્ર લક્ષ્મીનિવાસે વિ. સં. ૧૪૫૮માં રચી છે.^૩

૧. આ કાવ્ય ઘણે સ્થળેથી પ્રકાશિત થયું છે. કેટલાંક પ્રકાશનની નોંધ D C G C M (Vol. XIII, pt. 2, pp. 141-142)માં લેવાઈ છે. આનો ગુજરાતીમાં સમશ્લોકી અનુવાદ શ્રી હીરાચંદ કસ્તૂરચંદ ઝવેરીએ કર્યો છે અને એ "બુદ્ધિપ્રકાશ" (પુ. અં.)માં ઇ. સ. ૧૯૫૮માં છપાયો છે.

૨. મેરુતુંગસૂરિએ તેમ જ વિક્રમે આ નામનું એકેક કાવ્ય રચ્યું છે. જુઓ અનુક્રમે પૃ. ૨૪૯-૨૫૦ અને પૃ. ૪૪૮.

૩. આથી તો આને કેટલાક મેઘસન્દેશ કહે છે. જુઓ "Sanskrit Literature" (P. E. N., p. 139)

૪. જુઓ S L (પૃ. ૧૪૦)

૫. જૈન પાદપૂર્તિઓ માટે જુઓ પૃ. ૪૪૭-૪૫૩

૬. શ્રી અગરચંદ નાહટાએ વિ. સં. ૧૬૪૮ એવો ઉલ્લેખ પ્રશ્નાર્થક ચિહ્ન સાથે કર્યો છે. એમણે પૃ. ૨૮૨માં

લક્ષ્મીનિવાસનો સમય વિક્રમની પંદરમી સદીનો ઉત્તરાર્ધ અને એમણે રચેલી વૃંદાવનની ટીકાનો સમય "વિ. સં. ૧૪૯૬ (?)" એમ દર્શાવ્યો છે.

P. ૫૪૪

(૩) 'ટીકા (લ. વિ. ૧૫૦૫)– રઘુવંશાદિના ટીકાકાર 'ખરતર' ગચ્છના ચારિત્રવર્ધને વિ. સં. ૧૫૦૫ની આસપાસમાં આ ટીકા રચી છે. એમાં નિર્દેશાયેલા 'ગ્રંથો અને ગ્રંથકારોની નોંધ D C G C M (Vol. XIII, pt. 2, p. 164)માં લેવાઈ છે.

(૪) દીપિકા (વિક્રમની ૧૬મી સદી)– 'ખરતર' ગચ્છના જિનભદ્રસૂરિના શિષ્ય ક્ષેમહંસગણિએ વિક્રમની ૧૬મી સદીમાં ૧૧૫૦ શ્લોક જેવડી આ રચી છે.

(૫) અવચૂરિ (લ. વિ. સં. ૧૬૭૫)– 'ખરતર' ગચ્છના જિનચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય જયમન્દિરના શિષ્ય કનકકીર્તિએ વિક્રમની ૧૭મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં આ રચી છે.

(૬) ટીકા (વિ. સં. ૧૬૮૩)– 'ખરતર' ગચ્છના મહોપાધ્યાય શિવનિધાનના શિષ્ય મહિમસિંહગણિએ પોતાના શિષ્ય હર્ષવિજયને માટે આ ટીકા વિ. સં. ૧૬૮૩માં રચી છે. આમાં જે ગ્રંથો અને ગ્રંથકારો વિષે ઉલ્લેખ છે તેની સૂચી D C G C M (Vol. XIII, pt. 2, p. 148)માં અપાઈ છે.

(૭) અવચૂરિ (વિ. સં. ૧૬૮૪)– 'ખરતર' ગચ્છના જ્ઞાનપ્રમોદના શિષ્ય ગુણાનન્દના શિષ્ય વિનયચન્દ્રે રાડદ્રહમાં વિ. સં. ૧૬૮૪માં આ અવચૂરિ રચી છે.

P. ૫૪૫

(૮) સુગમાન્વયા (વિક્રમની ૧૭મી સદી)– આના કર્તા સુમતિવિજય છે. એઓ વિનયમેરુના શિષ્ય થાય છે. ૧૫૦૦ શ્લોક જેવડી એમની આ રચના વિક્રમની ૧૭મી સદીની હોય એમ લાગે છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૮૦૪માં લખાયેલી છે.

(૯) વૃત્તિ (ઉ. વિ. સં. ૧૭૦૨)– આ વિ. સં. ૧૭૦૨માં સ્વર્ગ સંચરેલા સમયસુન્દરગણિએ રચી છે પણ એ પૂરી મળી નથી.^૧

(૧૦) સુખબોધિકા (વિ. સં. ૧૭૦૮)– રામવિજયગણિના શિષ્ય અને રઘુવંશાદિના ટીકાકાર 'શ્રીવિજયગણિએ વિજયાનન્દસૂરિના રાજ્યમાં આ ટીકા વિ. સં. ૧૭૦૮માં રચી છે.

(૧૧) ટીકા (ઉ. વિ. સં. ૧૭૦૮)– આ વિજયસૂરિની રચના છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૭૦૮માં લખાયેલી છે.

(૧૨) સુખબોધિકા (વિ. સં. ૧૭૬૪)– મેઘરાંજિગણિએ આ નામની ટીકા વિ. સં. ૧૭૬૪માં રચી છે.

૧. આ "ચૌખંબા સંસ્કૃત સિરીઝ"માં છપાઈ છે.

૨. આ પૈકી એક ગ્રંથ તે ચાન્દ્ર શબ્દાનુશાસન છે.

૩. જુઓ સ. કૃ. કુ. (વક્તવ્ય, પૃ. ૨૮) આ કૃતિ (મહોપાધ્યાય સમયસુન્દર, પૃ. ૫૧)માં એવો ઉલ્લેખ છે કે મેઘદૂતના આઠ પદના ત્રણ અર્થ સમયસુન્દરગણિએ કર્યા છે. આ ઉલ્લેખ સાચો હોય તો એ અર્થો મેઘદૂતની ઉપર્યુક્ત વૃત્તિનો ભાગ છે કે નહિ તે જાણવું બાકી રહે છે.

૪. જુઓ પૃ. ૫૩૮ અને ૫૪૧

(૧૩) ટીકા— ધર્મસુન્દરગણિના શિષ્ય જિનહંસસૂરિએ આ રચી છે.

(૧૪) વૃત્તિ— આના કર્તા મહીમેરુ છે.

(૧૫) મેઘલતા— આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી. એમણે અભિધાનચિન્તામણિ, અમર અને હૈમકોશનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આનો પ્રારંભ “પ્રણમ્ય શ્રીજિનેશાનં”થી કરાયો છે.

(૧૬) સુખબોધિકા— આના કર્તા કવિ મોટજિત્ (મોટજી) છે. એમણે પ્રારંભમાં યુગાદીશને પ્રણામ કર્યા છે. એમણે આ ટીકામાં જે ગ્રંથો અને ગ્રંથકારનાં નામ આપ્યાં છે તેની સૂચી D C G C M (Vol. XIII, pt. 2 p. 154)માં અપાઈ છે.

P. ૫૪૬

આ ૧૬ ટીકાઓ પૈકી જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૧૩-૩૧૪)માં ૧૧ ટીકાઓની નોંધ છે. એમાં ક્રમાંક ૨, ૭, ૮, ૧૪ અને ૧૬વાળી ટીકાઓનો ઉલ્લેખ નથી.

(૪) ‘ઋતુસંહાર’ (? ઇ. સ. ની પાંચમી સદી)— આના કર્તા તરીકે રઘુવંશ વગેરેના પ્રણેતા કાલિદાસનું નામ કેટલાક ગણાવે છે. આ છ સર્ગમાં વિભક્ત અને વિન્ન વિન્ન છંદમાં રચાયેલા કાવ્યમાં વર્ષની નિમ્નલિખિત ક્રમે છ ઋતુઓનું વર્ણન છે :—

(૧) ગ્રીષ્મ, (૨) પ્રાવૃષ્ઠ, (૩) શરદ્, (૪) હેમન્ત, (૫) શિશિર અને (૬) વસન્ત.

ટીકા— આ ૧૫૩ પદ્યના પ્રકૃતિકાવ્ય ઉપજ્ઞર નાગપુરીય હર્ષકીર્તિસૂરિના સતીર્થ માનકીર્તિસૂરિના કે પછી એમના શિષ્ય ગુણાકરના શિષ્ય અમરકીર્તિસૂરિની રચના છે. એમનો સમય વિક્રમની ૧૭મી સદી છે.

(૫) ‘કિરાતાર્જુનીય’ કિંવા કિરાતકાવ્ય (ઇ. સ.ની છઠી સદી)— આ પણ એક મહાકાવ્ય ગણાય છે. એમાં ૧૮ સર્ગ છે. પાંડવોના વનવાસથી— દ્વૈત’ વનમાંના નિવાસથી માંડીને તે મહેશ્વર (મહાદેવ) પાસેથી અર્જુને ‘પાશુપત’ અસ્ત્ર મેળવ્યું ત્યાં સુધીની કથા આમાં આલેખાઈ છે. દુર્યોધનના દાવપેચનો સામનો કરવા માટે યોજાયેલી ગુપ્ત યુદ્ધસમિતિનું વર્ણન એ બીજા સર્ગનો વિષય છે. આ આલેખતી વેળા કૌટિલ્યના અર્થશાસ્ત્ર અને બાહ્યસ્પત્ય દંડનીતિનો ઉપયોગ કરાયો છે. અર્થગૌરવને માટે સુવિખ્યાત એવા આ મહાકાવ્યના પ્રત્યેક સર્ગના અંતમાં ‘લક્ષ્મી’ અંક છે. આ ઉપરથી આના પ્રણેતા ભારવિને ‘લક્ષ્મ્યંક’ કહે છે. એમનો સમય ઇ. સ. નો છઠો સૈકો મનાય છે. દંડીએ અવન્તીસુન્દરીમાં ભારવિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. કિરાતાર્જુનીય (સ. ૫)ના ^૩૩૮મા પદ્યમાં

P. ૫૪૭

૧. આનાં વિવિધ પ્રકાશનોની નોંધ D C G C M (Vol. XIII, pt. 1, pp. 46-47)માં લેવાઈ છે.

૨. આના વિવિધ પ્રકાશનોની નોંધ D C G C M (Vol. XIII, pt. 1, pp. 91-92)માં લેવાઈ છે. પૃ. ૮૨માં આ મહાકાવ્યનાં જર્મન અનુવાદ થયાનો ઉલ્લેખ છે.

૩. “ઉત્તુલ્લસ્થલનલિનીવનાદમુખ્યા—

દુદ્ધૂતઃ સરસિજસમ્ભવઃ પરાગઃ ।

વાત્યાભિર્વિયતિ વિવર્તિતઃ સમન્તા—

દાધત્તે કનકમયાતપત્રલક્ષ્મીમ્ ॥૩૧॥”

છત્રનું હૃદયંગમ આકર્ષક વર્ણન હોવાથી કેટલાક ભારવિને ‘છત્ર-ભારવિ’ કહે છે.

આ મહાકાવ્ય ઉપર નીચે મુજબની ત્રણ જૈન ટીકાઓ છે :-

(૧) ટીકા (વિ. સં. ૧૬૧૩)- ‘બૃહદ્’ ગચ્છના રત્નાકરસૂરિના શિષ્ય વિનયસુન્દરે ઉર્ફે વિનયરામે વિ. સં. ૧૬૧૩માં આ રચી છે.

(૨) પ્રદીપિકા- આના રચનાર ‘તપા’ ગચ્છના રાજવિમલના શિષ્ય મુનિવિજયના શિષ્ય દેવવિજયગણિના શિષ્ય ધર્મવિજય છે. એમનો સમય વિક્રમની ૧૭મી સદી હોવાનું અનુમાન છે.

P. ૫૪૮

(૩) ટીકા- મહેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય મેઘકુમારે આ રચી છે.^૧

(૬) ^૩ભટ્ટિકાવ્ય (ઇ. સ. ની સાતમી સદી)- આ કાવ્યને રાવણવધ પણ કહે છે. એનાં કર્તા ભટ્ટિએ પાણિનિકૃત અષ્ટાનાં સૂત્રોનાં ઉદાહરણો પૂરાં પાડવા માટે રામનું ચરિત્ર યોજ્યું છે. આ સમગ્ર ઉપલબ્ધ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સૌથી પહેલું દ્વયાશ્રય-કાવ્ય છે. એમાં ૨૨ સર્ગ છે. ભટ્ટિએ આમાં અલંકારશાસ્ત્રગત કાવ્યના ગુણો વિષે પણ નિરૂપણ કર્યું છે. વળી એમણે આ કાવ્યમાં પોતાની જન્મભૂમિ તરીકે ‘વલ્લભી’નો અને ત્યાંના રાજા તરીકે શ્રીધરસેનનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ભટ્ટિનો સમય ઇ. સ.ની સાતમી સદી ગણાય છે.

જયમંગલા- આ પ્રસ્તુત કાવ્ય ઉપરની ‘જયમંગલની ટીકા છે. એમણે આ ટીકાનું નામ જયમંગલા રાખ્યું છે અને એને ભટ્ટિકાવ્યરૂપ સાગરની નૌકા તરીકે ઓળખાવી છે. આ ટીકાના કર્તા ‘બૃહદ્’ ગચ્છના ‘જયમંગલસૂરિ છે અને એઓ વિ. સં. ૧૩૧૮ની આસપાસમાં થયા છે. એમ મુનિશ્રી ચતુરવિજયજીએ કહ્યું છે^૨ પરંતુ આ બાબત કોઈ પુરાવો મળે છે ખરો ?’

P. ૫૪૮

૧. આ નામ તેમ જ અન્ય કવિઓનાં એવાં નામો માટે જુઓ મારો નામે લેખ “કાવ્યોએ કવિઓને આપેલાં બિરુદો” આ લેખ “ફા. ગુ. સ. ત્રે.” (પૃ. ૨૬, અં. ૨)માં છપાયો છે.

૨. રાજસુન્દર અને વિજયસૂરિનાં નામ ઉપર એકેક ટીકા છે પણ એ ઉપર્યુક્ત વિનયસુન્દરકૃત ટીકાથી અભિન્ન હશે એમ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૮૧)માં કહ્યું છે.

૩. આ કાવ્ય “બોમ્બે સં. પ્રા. સિરીઝ”માં મલ્લિનાથકૃત ટીકા સાથે બે ભાગમાં ઇ. સ. ૧૮૮૮માં તેમ જ “નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય” તરફથી જયમંગલકૃત જયમંગલા સાથે ઇ. સ. ૧૯૨૦માં પ્રસિદ્ધ થયું છે.

૪. દસમા સર્ગમાં અલંકારનાં ઉદાહરણો છે.

૫. જટીશ્વર અને જયદેવ એવાં એમનાં બે નામાંતર છે.

૬. જૈ. સા. સં. ઇ. (પૃ. ૪૧૨)માં વાસુદેવસૂરિના શિષ્ય રામચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય જયમંગલસૂરિએ વિ. સં. ૧૩૧૮માં ચાચિગદેવના લેખની પ્રશસ્તિ રચ્યાનો, પૃ. ૪૧૪માં એમના શિષ્ય સોમચન્દ્ર વિ. સં. ૧૩૨૮માં વૃત્તરત્નાકર ઉપર ટીકા રચ્યાનો અને પૃ. ૬૦૮માં ૧૩મા શતકમાં જયમંગલસૂરિએ મહાવીરજન્માભિષેક રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે પરંતુ ભટ્ટિકાવ્યના ટીકાકાર તરીકે કે જયમંગલા નામની કોઈ કૃતિના પ્રણેતા તરીકે કોઈ જયમંગલસૂરિનો એમાં નિર્દેશ નથી.

૭. જુઓ એમનો લેખ “જૈનેતર સાહિત્ય અને જૈનો”

૮. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧)માં ભટ્ટિકાવ્ય કે એની કોઈ જૈન ટીકા કે જયમંગલા નામની કોઈ કૃતિની નોંધ નથી.

(૭) 'શિશુપાલવધ (ઈ. સ.ની સાતમી સદી)— આ પાંચ મહાકાવ્યમાંનું એક છે એમાં 'શ્રી'થી અંકિત વીસ સર્ગ છે. એમાં વાસુદેવ કૃષ્ણને હાથે શિશુપાલ ભૂપનો વધ થયો એ વૃત્તાન્ત વિસ્તારથી અપાયો છે. આના પ્રારંભમાં નારદના આગમનનું વર્ણન છે. કિરાતાર્જુનીયને સામે રાખી એના જેવું આ મહાકાવ્ય એના પ્રણેતા માથે રચ્યું હોય એમ બન્ને મહાકાવ્યને સરખાવતાં જણાય છે.^૧ એમનો સમય ઈ. સ.નો સાતમો સૈકો ગણાય છે. શિશુપાલવધ (સ ૪)ના ૨૦મા પદ્યમાં સૂર્ય અને ચન્દ્રને 'ઘંટા' કહ્યા છે. એથી કેટલાક એના પ્રણેતાને 'ઘંટા-માઘ' કહે છે.^૨

કાવ્યપ્રકાશ ઉપર કોઈ ભીમસેને ટીકા રચી છે. એમાં એમણે 'માઘને 'વૈશ્ય' કહ્યા છે. સાથે સાથે એમણે એવો આક્ષેપ કર્યો છે કે આ શિશુપાલવધ કાવ્ય તો એના પ્રણેતા પાસેથી ખરીદી લઈ માઘે પોતાના નામે ચડાવી દીધું છે.^૩ એ ગમે તે હો પણ શિશુપાલવધમાં ઉપમા, અર્થગૌરવ અને પદલાલિત્ય એમ ત્રણ ગુણો છે^૪ અને એના નવ સર્ગનો અભ્યાસ કરનારનો સંસ્કૃતનો બોધ ન્યૂન ન જ ગણાય એવી માન્યતા પ્રવર્તે છે.^૫

P. ૫૫૦

શિશુપાલવધની બે ટીકાઓ

(૧) ટીકા— આ મહાકાવ્ય ઉપર વિ. સં. ૧૫૧૦ની આસપાસમાં વિદ્યમાન અને રઘુવંશ આદિના ટીકાકાર 'ખરતર' ગચ્છના 'ચારિત્રવર્ધને 'ચેચટ' ગોત્રના ભૈરવના પુત્ર સહસ્રમલની અભ્યર્થનાથી ટીકા રચી છે. આમાં એમણે જે ગ્રંથ અને ગ્રંથકારોનાં નામ આપ્યાં છે એની સૂચી D C G CM (Vol XIII, pt. 2, p. 453)માં અપાઈ છે. એ પૈકી જિનેન્દ્રકૃત ન્યાસ અને કવિ તારણ એ બે નામ હું અહીં નોંધું છું.

(૨) ટીકા— આ સમયસુન્દરગણિએ રચી છે.

૧. આનાં વિવિધ પ્રકાશનોની નોંધ D C G C M (Vol. XIII, pt. 2, pp. 426 અને 439)માં લેવાઈ છે. વલ્લભે રચેલી ટીકાનું નામ સન્દેહવિષયક છે.

૨. જુઓ "Sanskrit Literature" (P. E. N., p. 113)

૩. જુઓ "કાવ્યોએ કવિઓને આપેલાં બિરુદો" નામતો પૃ. ૫૪૭ ટિ. માં નિર્દેશાયેલો મારો લેખ.

૪. H C S L (પૃ. ૧૫૪-૧૫૭)માં કૃષ્ણમાયારિઅરે કહ્યું છે કે માઘ એ ભિન્નમાલના વર્મતાલ રાજાના મંત્રી સુપ્રભદેવના પૌત્ર થાય છે. એ રાજા (?)નો ઉલ્લેખ વિ. સં. ૬૮૨ના શિલાલેખમાં છે.

૫. જુઓ "Sanskrit Literature" (P. E. N., p. 112)

૬. સરખાવો :-

"उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थगौरवम् । नैषधे पदलालित्यं माघे सन्ति त्रयो गुणाः ॥"

૭. સરખાવો :- "नवसर्गगते माघे नवशब्दो न विद्यते"

૮. એ ઓ કલ્યાણરાજગણિના શિષ્ય થાય છે એવો ઉલ્લેખ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૮૪)માં છે.

૯. આ અપૂર્ણ મળે છે એમ સ કૃ. કુ. (વક્તાવ્ય, પૃ. ૨૭)માં ઉલ્લેખ છે. આ ટીકાની નોંધ જિ. ૨. કો. (વિ.

૧)માં નથી.

P. ૫૫૧

(૮) 'નૈષધીયચરિત' (ઈ. સ.ની બારમી સદી)– આ પાંચ મહાકાવ્યમાંનું એક છે. એ બાવીસ સર્ગ પૂરતું મળે છે. કેટલાકને મતે એ ઓછામાં ઓછા સાઠ સર્ગનું મહાકાવ્ય છે. એમાં આવતી કેટલીક ઉત્ત્રેક્ષાઓ દુર્ગમ છે. આ મહાકાવ્યના કર્તા શ્રીહર્ષ છે. એઓ ઇ.સ.ના બારમા સૈકામાં થઈ ગયા છે. એઓ જાતે “બ્રાહ્મણ” હતા. પ્રથમ સર્ગના અંતમાંના ઉલ્લેખ અનુસાર એમના પિતાનું હીર અને માતાનું નામ મામલ્લદેવી છે. “ચિન્તામણિ” મંત્રનો જાપ કરી એમણે કાવ્યશક્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી એમ કેટલાકનું માનવું છે. આ શ્રીહર્ષે ખંડન-ખંડ-ખાદ્ય નામની દુર્બોધ કૃતિ રચી છે. વળી એઓ વિજયપ્રશસ્તિ, છન્દપ્રશસ્તિ, ગૌડોર્વીશ-કુલ-પ્રશસ્તિ એમ ત્રણ પ્રશસ્તિના તેમ જ અર્ણવવર્ણન અને શિવ-ભક્તિ-સિદ્ધિના પ્રણેતા છે. ગમે તેમ પણ આ કવિરત્નની વિદ્વત્તા પ્રશંસનીય છે. એમણે આ નૈષધીયચરિત દ્વારા વિદ્વાનોને ઔષધરૂપ ગણાતા મહાકાવ્યમાં નળ અને દમયંતીની કથા મનોરમ રીતે આલેખી છે, ઇન્દ્ર, અગ્નિ, યમ અને વરુણ એ ચાર દેવો નળનું રૂપ લઈ સ્વયંવરમાં આવતાં પાંચ નળ જણાય છે. આ પાંચેના ગુણાદિ સાથે બંધબેસતું થાય એવું એક પદ્ય આ પ્રસંગને અંગે આ મહાકાવ્યના તેરમા સર્ગમાં છે. આમ આ પંચાર્થી પદ્ય છે. આવી વિશિષ્ટતાવાળા આ મહાકાવ્ય ઉપર નીચે મુજબ ચાર જૈન ટીકાઓ છે :-

P. ૫૫૨

(૧) ટીકા (લ. વિ. સં. ૧૧૭૦)– આ ૧૨૦૦૦ શ્લોક જેવડી ટીકાના કર્તા મુનિચન્દ્રસૂરિ છે. એઓ વિ. સં. ૧૧૭૦ની આસપાસમાં વિદ્યમાન હતા.

(૨) ટીકા (વિ. સં. ૧૫૧૧)– આના કર્તા રઘુવંશ આદિના ટીકાકાર અને ‘ખરતર ગચ્છના કલ્યાણરાજના શિષ્ય ચારિત્રવર્ધન છે. આ ટીકા વિ. સં. ૧૫૧૧માં રચાઈ છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧૮)માં ઇ. સ. ૧૩૬૮નો ઉલ્લેખ છે તે બ્રાન્ત છે.

૧. આ નારાયણકૃત ટીકા સહિત “નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય” તરફથી ઇ. સ. ૧૮૮૪માં પ્રસિદ્ધ થયું હતું. આ મહાકાવ્યનો પ્રા. કે. કે. હંડિકુઈએ કરેલો અંગ્રેજી અનુવાદ એમણે રચેલાં ટિપ્પણો અને એમની પ્રસ્તાવના સહિત ઇ. સ. ૧૮૩૪માં છપાવાયો છે.

૨. આ મહાકાવ્ય ઉપર રામચન્દ્રે ટીકા રચી છે. બાર સર્ગ પૂરતી આ ટીકા વિનયવિજયગણિએ વિ. સં. ૧૬૮૬માં લખી હતી. એની હાથપોથી મળે છે.

આ મહાકાવ્યમાંથી અનેકાર્થસંગ્રહ (૨, ૧૮, ૨, ૫૬, ૨, ૨૭૪, ૨, ૨૮૮, ૨, ૩૦૩, ૨, ૫૨૭, ૪, ૧૫૫, અને ૪, ૩૩૮)ની ટીકા નામે અનેકાર્થકૌરવકૌમુદીમાં અવતરણો અપાયાં છે. વિશેષ માટે જુઓ ડૉ. અરુણોદય ન. જાનીનો “જૈન યુગ” (નવું વર્ષ ૨, અં ૬)માં છપાયેલો લેખ નામે “શ્રીમહેન્દ્રસૂરિ દ્વારા નૈષધીયચરિતનો સર્વ પ્રથમ ઉલ્લેખ”

૩. “નૈષધં વિદ્વદૌષધં” એવી લોકોક્તિ છે. જુઓ H C S L (p. 180)

૪. “દેવ: પતિર્વિદુષિ ! નૈષધરાજગત્યા નિર્ણયતે ન કિમુ ન ત્રિયતે ભક્ત્યા ।

નાયં નલ: ખલુ તવાતિમંહાનલાભો યયેન મુજ્જસિ વર: કતર: પરસ્તે ॥૩૪॥”

આ પદ્ય ઇન્દ્ર, અગ્નિ, યમ અને વરુણના પક્ષમાં ઘટે છે એમ આ પછીના (૩૫મા) પદ્યમાં શ્રીહર્ષે જાતે કહ્યું છે અને એ પ્રમાણેના પાંચ અર્થ નારાયણે રચેલી ટીકામાં જોવાય છે.

૫. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૨૧૮)માં તો ગ્રંથાગ્ર તરીકે ૧૨૦૦નો ઉલ્લેખ છે તો ખરું શું ?

૬. આ ટીકા છપાયેલી છે.

(૩) સુખાવબોધ-ખરતર-પટ્ટાવલી ઈત્યાદિ અનુસાર ૩૬૦૦૦ શ્લોક જેવડી આ બૃહદ્ વૃત્તિ છે. એના કર્તા 'ખરતર' ગચ્છના જિનરાજસૂરિ છે. એમનો સમય વિ. સં. ૧૬૭૬થી વિ. સં. ૧૬૮૮નો ગણાય છે. એમનો પરિચય પ્રા. હુંડિકુઈએ ઉપર્યુક્ત પ્રસ્તાવનામાં આપ્યો છે.

(૪) ટીકા (ઉ. વિ. સં. ૧૬૬૮)- આ શાન્તિચન્દ્રના શિષ્ય રત્નચન્દ્રે રચી છે. આની વિ. સં. ૧૬૬૮માં લખાયેલી એક હાથપોથી ભા. પ્રા. સં. મંમાં છે. એનું પરિમાણ ૧૩૩૬૪ શ્લોક જેવડું છે.

[પં. શ્રીચન્દ્રવિ. ગણી આનું સંશોધન-સંપાદન કરી રહ્યા છે.]

વિશેષતાઓ- આ નૈષધીયચરિતની અનેક વિશેષતાઓ છે. એ પૈકી નીચે મુજબની ત્રણ હું અત્ર નોંધું છું -

(૧) આ મહાકાવ્યના પ્રણેતાએ આઠ સર્ગના અંતમાં પોતાની અન્યાન્ય કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ કૃતિઓનાં નામ સર્ગાંક સહિત નીચે પ્રમાણે છે :-

અર્ણવવર્ણન (૮), ખંડનખંડપાઘ (૬), ગૌડોર્વાશિકુલપ્રશસ્તિ (૭), છિન્દ્રપ્રશસ્તિ (૧૭), વિજયપ્રશસ્તિ (૫), શિવભક્તિસિદ્ધિ (૧૮), 'સાહસાંકચરિત (૨૨) અને સ્થૈર્યવિચારણ (પ્રકરણ) (૪)'

(૨) વાગ્દેવીનો ચતુર્ભુજની પત્ની તરીકેનો ૧૧મા સર્ગના ૬૬મા પદમાં નિર્દેશ છે.

(૩) સોળમા સર્ગમાં શ્લો. ૬૬-૧૧૦માં દમયન્તીના સ્વયંવરને અંગેના ભોજનસમારંભનું વર્ણન છે.

(૮) રાઘવ-પાંડવીય- આ તેર સર્ગનું અને 'કામદેવ' અંકથી અંકિત દ્વિસંધાન-કાવ્ય છે. એ રામાયણ અને મહાભારત બંનેની ગરજ સારે છે. એના કર્તાનું નામ કવિરાજ છે. કેટલાકને મતે એમનો સમય ઈ. સ. ૮૦૦ની આસપાસનો છે તો કેટલાકને મતે એ ઈ. સ.ની બારમી સદી છે. એમની આ કૃતિ ઉપર નીચે મુજબની બે જૈન ટીકા છે :-

(૧) ટીકા- આ રઘુવંશ વગેરેના ટીકાકાર અને 'ખરતર' ગચ્છીય ચારિત્રવર્ધને રચી છે

(૨) ટીકા- આના કર્તા પદ્મનન્દિ છે.

(૨) ચમ્પૂ [૧]

(૧) 'નલચંપૂ કિવા દમયન્તી કથા (લ. વિ. સં. ૮૭૫)- આ 'હરસરોજચરણ' અંકથી અંકિત ચંપૂના કર્તા ત્રિવિક્રમભટ્ટ છે. એઓ રાષ્ટ્રકૂટના રાજા ઇન્દ્ર ત્રીજા (ઈ. સ. ૮૧૪-ઈ. સ.

૧. આ ચંપૂ છે. આને નવસાહસાંકચરિત કહે છે.

૨. અત્ર અપાયેલા સર્ગાંકોનો ક્રમ રચનાઓના ક્રમનો ધોતક હોય તો ના નહિ.

૩. આ ચંપૂનું ચંડપાલની ટીકા સહિતનું દ્વિતીય સંસ્કરણ "નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય" તરફથી ઈ. સ. ૧૯૦૩માં છપાવાયું છે.

૪. આ ચંપૂના છઠ્ઠા ઉચ્છ્વાસનું ૨૮મું પદ ભોજે સરસ્વતીકંઠાભરણમાં ઉદ્ઘૃત કર્યું છે.

P. ૫૫૫

૮૧૬)ના દરબારના કવિ થાય છે. એમણે આ ચંપૂમાં છઠ્ઠા ઉચ્છ્વાસના 'શ્લો. ૧માં 'યમુના' નદી માટે જે મનોરમ કલ્પના છે એ ઉપરથી એમને 'યમુના-ત્રિવિક્રમ' કહે છે. 'એમણે આ ચંપૂમાં સાત ઉચ્છ્વાસમાં નળ અને દમયન્તીની કથા આલેખી છે. આના ઉપર નીચે મુજબનાં ચાર જૈન વિવરણો છે :-

(૧) 'વિષમપદપ્રકાશ- આ વિવૃત્તિના કર્તા 'પ્રાગ્વાટ' કુળના ચંડપાલ છે. યશોરાજ, ચંડસિંહ અને લૂણિગ એ એમના અનુક્રમે પિતા, મોટા ભાઈ અને ગુરુ થાય છે. બૃ. ટિ. માં આ વિવૃત્તિનું પરિમાણ ૧૮૦૦ શ્લોકનું દર્શાવાયું છે. આમાં જૈન વ્યાકરણનાં સૂત્રો છે.

(૨) ટીકા- 'ખરતર' ગચ્છના ગુણવિનયના ગુરુ પ્રબોધમાણિક્યે ૧૦૦૦ શ્લોક જેવડી આ રચી છે.' [પ્રબોધમાણિક્યના શિષ્ય ગુણવિનયે આ ટીકા રચી છે.]

(૩) વૃત્તિ (વિ. સં. ૧૬૪૬)- 'ખરતર' ગચ્છના જયસોમગણિના શિષ્ય ગુણવિનયે ૮૮૦૦ શ્લોક જેવડી વિ. સં. ૧૬૪૬માં આ રચી છે.

(૪) ટિપ્પણ- આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

P. ૫૫૬

(૩) બૃહત્ ગદ્યાત્મક કાવ્યો [૨]

(૧) 'વાસવદત્તા (લ. વિ. સં. ૬૫૦)- આ કથાના કર્તા સુબન્ધુ છે. એમનો સમય ઇ. સ. ૬૦૦ની આસપાસનો ગણાય છે. બાણભટ્ટે 'હર્ષચરિત ()માં આ સુબન્ધુનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ સુબન્ધુએ વાસવદત્તામાં શ્લેષનો ઉપયોગ કર્યો છે. વળી એમણે મોટા સમાસો યોજ્યા છે. આ વાસવદત્તાની કથા નીચે મુજબ છે :-

ચિન્તામણિ રાજાનો પુત્ર કંદર્પકેતુ સ્વપ્નમાં એક સુંદર કન્યા જુએ છે અને એની શોધ માટે પોતાના મિત્ર મકરંદ સાથે નીકળી પડે છે. રાતે ઝાડ નીચે વિસામો કરતાં એક પોપટ અને પોપટીને એવી વાત કરતાં સાંભળે છે કે 'કુસુમપુર'ના શૃંગારશેખરની કન્યા વાસવદત્તાએ એક ખૂબસૂરત યુવકને સ્વપ્નમાં જોયો ત્યારથી એ એને જ પરણવાનો નિશ્ચય કરી બેઠી છે. એ પોતાની દાસી

૧. "હૃદયગિરિગતાયાં પ્રાક્ષ્મપ્રાપ્તતાયા- મનુસરતિ નિશીથે શૃંગમસ્તાચલસ્ય ।

જયતિ કિમપિ તેજઃ સામ્પ્રતં વ્યોમમધ્યે સલિલમિવ વિભિન્નં જાહનવં યામુનં ચ ॥૧ ॥"

૨. જુઓ પૃ. ૫૪૭ ટિ. ૨માં નિર્દેશાયેલો મારો લેખ.

૩. આ નિર્ણયસા. તરફથી પ્રકાશિત છે. આમાં જે જૈન વ્યાકરણનાં સૂત્રો હતાં તેને સ્થાને પાણિનિકૃત અષ્ટાનાં સૂત્રો આ પ્રકાશિત વિષમ-પદપ્રકાશમાં અપાયાં છે એમ એના સંપાદક ભટ્ટનારાયણ શર્માએ કહ્યું છે.

૪. [ગુણવિનયઉપાધ્યાયની આ ટીકાનું શ્રીવિનયસાગરે સંપાદન કર્યું છે. ટુંકમાં પ્રસિદ્ધ થનાર છે.]

૫. આ શ્રીકૃષ્ણસૂરિકૃત વિમર્શિન્યાય નામની વ્યાખ્યા સહિત ઇ. સ. ૧૮૦૬માં પ્રકાશિત કરાઈ છે. એ "વાણીવિલાસ" મુદ્રણાલયમાં છપાવાઈ છે.

૬. આના નાયક તરીકે કનોજના રાજા હર્ષવર્ધન (ઇ. સ. ૬૦૬-ઇ. સ. ૬૪૬) છે. એઓ બાણભટ્ટના આશ્રયદાતા અને મિત્ર થાય છે. હર્ષચરિતમાં બાણભટ્ટે પ્રારંભમાં આત્મવૃત્તાંત આપી ત્યાર બાદ આ રાજાનું જીવન આલેખ્યું છે.

તામલિકાને એની શોધ માટે મોકલે છે એ કંદર્પકેતુને મળી એને અંતઃપુરમાં લાવે છે. એક વિદ્યાધર નામે પુષ્પકેતુ સાથે વાસવદત્તાનાં લગ્ન થવાનાં હતાં એટલે એ પ્રેમીયુગલ નાસી જાય છે. આગળ જતાં કોઈ એક તાપસના ઉદ્યાનમાં એ બે જણ ઊંઘે છે. વાસવદત્તા જાગી ફળફૂલ લેવા જાય છે ત્યાં તો બે કિરાત નાયકો એની શોધમાં આવે છે. પરંતુ માંહોમાંહે લડી એ મરણ પામે છે. પોતાના ઉદ્યાનની દુર્દશા વાસવદત્તાને લઈને થઈ એમ માની પેલો તાપસ વાસવદત્તાને શાપ દે છે કે તું નિજીવ પૂતળું બની જશે. વાસવદત્તા કાલાવાલ કરે છે ત્યારે એ કહે છે કે કંદર્પકેતુનો અચાનક સમાગમ થતાં તું જેવી હતી તેવી પાછી થઈ જશે.

P. ૫૫૭

કંદર્પકેતુ જાગીને જુએ છે તો વાસવદત્તા મળે નહિ. એ આપઘાત કરવાની તૈયારી કરે છે ત્યાં દિવ્ય વાણી સંભળાય છે કે વાસવદત્તા જરૂર મલશે. જંગલોમાં રખડતાં એ એક પૂતળા પાસે આવે છે. એમાં વાસવદત્તાનું સામ્ય જોઈ એ એને આશ્લેષે છે ત્યાં તો એ વાસવદત્તા બની જાય છે.

ટીકા— આ વાસવદત્તા ઉપર ભાનુચન્દ્રગણિના શિષ્ય સિદ્ધિચન્દ્રગણિએ ટીકા રચી છે.

(૨) 'કાદંબરી (લ. વિ. સં. ૭૦૦)— આનો પ્રારંભ બાણભટ્ટે ઉર્ફે બાણે કર્યો છે. એમને કેટલાક 'પુલીન્દ્ર' કહે છે. એમણે હર્ષચરિતમાં એક અદ્વેલીને ઊભા રહેલા ઘોડાનું જે આબેહુબ વર્ણન કર્યું છે એ ઉપરથી કે પછી કાદંબરીમાં 'ઇન્દ્રાયુધ' નામના ઘોડાનું જે પરિપૂર્ણ અને મનોરંજકનો વર્ણન કર્યું છે એ ઉપરથી એમને 'તુરંગ-બાણ' પણ કહે છે.^૧ એમનો સમય સુબન્ધુ કરતાં પછીનો— ઈ. સ. ૬૫૦ની આસપાસનો છે. બાણભટ્ટે શરૂ કરેલી કાદંબરી એમના પુત્ર ભૂષણભટ્ટે પૂર્ણ કરી છે. કેટલાકને મતે કાદંબરીનો ચન્દ્રાપીડથી વિયોગ થતાં એને જે દુઃખ થયું તેનું વર્ણન કરતાં બાણ પરલોક સિધાવ્યા. આ બાણે જે કોઈ વિષય હાથમાં લીધો એનું એમણે સાદ્યન્ત અને સજીવ ચિત્ર આલેખ્યું છે.^૨ દા. ત. યુદ્ધનું વર્ણન કરતી વેળા શસ્ત્રાદિનો અને અરણ્યના વર્ણનના વખતે વૃક્ષોનો એમણે તાદ્રશ ચિતાર આપ્યો છે.

P. ૫૫૮

વિષય— વૈશંપાયન નામનો પોપટ વિદિશાનારાજા શૂદ્રક આગળ ઉજ્જૈનના ચન્દ્રાપીડ અને ગન્ધર્વ કન્યા કાદંબરી વચ્ચેના અનુરાગનું તેમ જ કાદંબરીની સખી મહાશ્વેતા અને પુંડરીક વચ્ચેના અનુરાગનું વર્ણન કરે છે. એકાએક ચન્દ્રાપીડ અને પુંડરીકના અવસાન થવાથી કાદંબરી અને મહાશ્વેતાનાં લગ્ન અટકી જાય છે પરંતુ દિવ્ય વાણી સાંભળી એઓ વખત વીતાવે છે.

ઉપર્યુક્ત પોપટ કથા કહી ઊડી જાય છે. ત્યાર બાદ જે સ્ત્રી શૂદ્રક પાસે પોપટ લાવી હતી તે કહે છે પોપટે કહેલી કથા તો એના પૂર્વ જન્મની હકીકત હતી. શૂદ્રક પોતે જ ચન્દ્રાપીડ હતો. પછી શાપને લઈને અટકી પડેલા લગ્નો થાય છે.

૧. આ ગુરુ-શિષ્યકૃતિ ટીકા સહિત “નિર્ણયસાગર મુદ્રણાલય” તરફથી ઈ. સ. ૧૯૪૮માં પ્રકાશિત થયેલી છે. આ એનું નવમું સંસ્કરણ છે. એમાં મથુરાનાથ શાસ્ત્રીકૃત ચષક નામનું ટિપ્પણ તથા ઉપોદ્ઘાત છે.

૨. જુઓ પૃ. ૫૪૭ ટિ. ૨માં નિર્દેશાયેલો મારો લેખ.

૩. સરખાવો “બાણોન્નિષ્ઠં જગત્ સર્વમ્”

ટીકા— આ કાદંબરી ઉપર ઉપર્યુક્ત ભાનુચન્દ્રગણિ અને એમના શિષ્ય 'સિદ્ધિચન્દ્રગણિના સંયુક્ત પરિશ્રમરૂપે એક ટીકા રચાઈ છે.

P. ૫૫૯

^૩કાદંબરીમંડન કિવા કાદમ્બરીસાર— માળવાના બાદશાહને કાદંબરી સાંભળવાની ઈચ્છા થવાથી એણે 'શ્રીમાલી' જ્ઞાતિના શ્રાવક મંત્રી મંડનને કહ્યું કે મને એ ટૂંકમાં સંભળાવો. આ ઉપરથી મંડને અનુષ્ટુભમાં ચાર પરિચ્છેદ પૂરતી કાદંબરી રચી અને એનું નામ કાદંબરીમંડન રાખ્યું. એ કાદંબરી કથાના સારરૂપ હોવાથી કેટલાક એને કાદંબરીસાર કહે છે. આની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૦૪માં લખાયેલી મલે છે.

(૪) ખંડ-કાવ્યો [૮]

(૧) ^૪ખંડ-પ્રશસ્તિ— આ ૧૬૦ પદના કાવ્યના કર્તા હનુમાન (હનુમત્) છે. એમણે પ્રથમ પદમાં હનુમાનની સ્તુતિ કરી છે. આ કાવ્યમાં વિષ્ણુના દસ અવતરોનું વર્ણન છે. આ કાવ્ય ઉપર નીચે મુજબની પાંચ જૈન ટીકાઓ રચાઈ છે :

(૧) વૃત્તિ (વિ. સં. ૧૫૦૧)— ધર્મશેખરસૂરિએ વિ. સં. ૧૫૦૧માં આ વૃત્તિ રચી છે.

(૨) સુબોધિકા (વિ. સં. ૧૬૪૧)— આ ટીકા 'ખરતર' ગચ્છના ઉપાધ્યાય જયસોમના શિષ્ય ગુણવિનયગણિએ વિ. સં. ૧૬૪૧માં રચી છે. એની વિ. સં. ૧૬૪૩માં લખાયેલી એક હાથપોથી "ભા. પ્રા. સં. મં."માં છે એનો ગ્રન્થાગ્ર ૨૨૩૬ શ્લોકનો છે.

(૩) ટીકા— આના કર્તા પ્રબોધમાણિક્ય છે.

P. ૫૬૦

(૪) ટીકા— આના કર્તા રામવિજયગણિના શિષ્ય અને રઘુવંશ વગેરેના ટીકાકાર 'શ્રીવિજય' છે.^૫

(૫) ટીકા— આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી.

આ પાંચ ટીકાઓ પૈકી ત્રીજી અને ચોથીનો જિ. ૨. કો. (વિ. ૧)માં ઉલ્લેખ નથી.

(૨) ^૬ઘટ-કર્પર (લ. વિ. સં ૫૫૦)— આના કર્તા તરીકે કેટલાક કાલિદાસનું નામ સૂચવે છે તો કેટલાક ઘટ-કર્પર એવું નામ સૂચવે છે અને એમનો સમય ઇ. સ. ૫૦૦ની લગભગનો દર્શાવે છે. વિયોગિની વનિતાની દુઃખદ સ્થિતિ અને એણીએ પોતાના વલ્લભને એ અવસ્થા જણાવવા

૧. એમણે કાદંબરીનો સાર ગુજરાતીમાં રચ્યો છે. એ "પુરાતત્ત્વ" (પુ. ૫, અં. ૪)માં છપાયો છે.

૨. નિર્ણયસાગર મુ. ધ્વારા આ છપાઈ છે.

૩. પાટણની "હેમચન્દ્રસભા" તરફથી આ કૃતિ ગ્રંથાંક ૮ તરીકે છપાઈ છે.

૪. આ કાવ્ય વામનાચાર્યે સંપાદિત કર્યું છે અને એ "પંડિત"માં ઇ. સ. ૧૮૭૦-૭૨માં છપાવાયું છે.

૫. જુઓ પૃ. ૫૩૮, ૫૪૧ અને ૫૪૫

૬. જુઓ ચતુરવિજયજીનો લેખ નામે "જૈનેતર સાહિત્ય અને જૈનો" અહીં કોઈકે રચેલી લઘુવૃત્તિનો પણ ઉલ્લેખ છે.

૭. આને 'ઘટ-ખર્પર' પણ કહે છે.

સવારના મેઘને મોકલ્યાની વાત અહીં વર્ણવાઈ છે. અંતિમ પદ્યમાં એવો ઉલ્લેખ છે કે યમકોમાં મને જીતશે-આ યમકમય કાવ્ય કરતાં વધારે ચડિયાતું કાવ્ય રચશે તેને ઘડાની ઠીબમાં હું પાણી આપીશ. આ ઉપરથી આ કાવ્યનું નામ ‘ઘટ-કર્પર’ પડ્યું છે.

આ યમકમય કાવ્ય ઉપર ત્રણ જૈન ટીકાઓ છે :-

- (૧) વૃત્તિ— ‘પૂર્ણતલ્લ’ ગચ્છના વર્ધમાનસૂરિના શિષ્ય શાન્તિસૂરિએ આ રચના કરી છે. એમનો સમય વિક્રમની ૧૧મી કે ૧૨મી સદી છે.
- (૨) ટીકા— “બૃહદ્” ગચ્છના રત્નપ્રભસૂરિના શિષ્ય અને મેઘદૂત વગેરેના વૃત્તિકાર ‘લક્ષ્મીનિવાસે’ આ રચી છે. P. ૫૬૧
- (૩) ટીકા— આના કર્તા પૂર્ણચન્દ્ર છે.^૧

આ ત્રણ ટીકાઓ પૈકી છેલ્લી બેની જિ. ૨. કો. (વિ. ૧) માં નોંધ નથી.

(૩) મેઘાભ્યુદય— આ ૩૮ (? ૩૬) પદ્યના લઘુ કાવ્યના કર્તાનું નામ કેલિ હોવાનું કેટલાક કહે છે. એની એક હાથપોથી પ્રમાણે એનું ‘ઘટ-કર્પર’ નામ છે.^૨ કૃષ્ણભાચારિઅરના મતે વૃન્દાવન-કાવ્ય જે માનાંકે રચ્યું છે તેઓ જ આના કર્તા છે. જુઓ H C S L (પૃ. ૩૭૩) જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૧૫)માં કર્તા તરીકે ‘માનાંકસૂરિ’ નામ છે અને આ કાવ્યનો પ્રારંભ જિતાલિમાલાથી હોવાનું અહીં કહ્યું છે.

માનાંક મહીપતિએ મેઘાભ્યુદય અને વૃન્દાવન એ બે કાવ્યો તેમ જ ‘ગીતગોવિન્દ’ ઉપર ટિપ્પણિકા અને માલતીમાધવ ઉપર ટીકા રચ્યાનું મનાય છે. એમનું જ અપર નામ સાયંકેલિ હોય તો ના નહિ. એઓ ઇ.સ.ની ૧૨મીથી ઇ.સ.ની ૧૪મી સદીમાં થઈ ગયાનું કહેવાય છે.^૩

આ મેઘાભ્યુદય ઉપર બે જૈન ટીકા છે :-

P. ૫૬૨

(૧) વૃત્તિ— ઘટકર્પર વગેરે કાવ્યના ટીકાકાર શાન્તિસૂરિએ આ વૃત્તિ રચી છે.

(૨) મુગ્ધાવબોધ— આના કર્તા ‘લક્ષ્મીનિવાસ’ છે. આનો જિ. ૨. કો. (વિ. ૧)માં ઉલ્લેખ નથી. [(૩) માનાંકસૂરિકૃત ટીકા (ગ્રં.૩૬ શ્લોક)ની પ્રત કોબા કેલા.જ્ઞાન. ક. ૩૧૧૧૮ માં છે.]

૧. જુઓ પૃ. ૫૪૩ અને ૫૬૨

૨. જુઓ પંજાબના ભંડારની સૂચી (ક્રમાંક ૭૪૨.)

૩. જુઓ D C G C M (Vol. XIII. pt. 2, p. 187)

૪. આ બાર સર્ગમાં વિભક્ત છે. એનું શ્રી. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવે ઇ. સ. ૧૯૧૮માં ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર કર્યું છે. તેમ જ ઉપોદ્ઘાત પણ લખ્યો છે.

૫. આ સંબંધમાં જુઓ ડૉ. વામનશર્મા મહાદેવ કુલકર્ણીનો નિમ્નલિખિત પુસ્તક ઉપરનો અંગ્રેજી ઉપોદ્ઘાત (પૃ. ૨૦-૨૧) "Jayadeva's Gitagovinda with King Mananka's commentary". આ પુસ્તક “લા. દ. વિદ્યામન્દિર” તરફથી ઇ. સ. ૧૯૬૫માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.

૬. જુઓ પૃ. ૫૪૩

(૪) 'રાક્ષસ-કાવ્ય'— આના કર્તા તરીકે કેટલાક કાલિદાસનું નામ સૂચવે છે તો કેટલાક રવિદેવનું સૂચવે છે. આ વીસ પદ્યના યમકમય લઘુ કાવ્યનો વિષય પ્રિયતમાની સાથે વનમાં વિહરતાં એના વલ્લભે વર્ણવેલી વનની શોભા છે. આ કાવ્ય ઉપર બે જૈન ટીકાઓ છે :—

(૧) ટીકા— વર્ધમાનસૂરિના શિષ્ય શાન્તિસૂરિએ આ ટીકા રચી છે. એમણે ઘટકર્પર ઇત્યાદિ બીજાં ચાર કાવ્યો ઉપર પણ ટીકા રચી છે.

(૨) વૃત્તિ— ઉપાધ્યાય જિનમતની આ રચના છે. આની નોંં જિ. ૨. કો. (વિ. ૧)માં નથી.

(૫) વૃન્દાવન-કાવ્ય— આના કર્તા ઉગ્રસેનના પુત્ર માનાંક છે.

આ યમકમય કાવ્ય ઉપર ત્રણ જૈન ટીકા છે :—

૫. ૫૬૩ (૧) વૃત્તિ— 'પૂર્ણતલ્લ' ગચ્છના વર્ધમાનસૂરિના શિષ્ય અને ઘટકર્પરના ટીકાકાર શાન્તિસૂરિએ આ રચી છે. પ્રારંભમાં એમણે કહ્યું છે કે યમકોને લઈને દુર્ગમ એવાં વૃન્દાવન વગેરે પાંચ કાવ્યોની હું ટીકા રચું છું. આ વૃત્તિની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૧૬માં લખાયેલી છે. [ગ્રંથાગ્ર પર શ્લોક]

(૨-૩) મુગ્ધાવબોધ (લ.વિ.સં. ૧૪૮૫)— આ લક્ષ્મીનિવાસની વિ. સં. ૧૪૮૬ની આસપાસની રચના છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૬૫)માં આનો ઉલ્લેખ નથી પણ રામર્ષિની વૃત્તિનો ઉલ્લેખ છે.

(૬-૭) શિવભદ્ર (ઉ. વિ. સ. ૧૧૫૦)— આ નામનાં બે લઘુ કાવ્યો છે : (૧) ૧૮ પદ્યનું અને (૨) ૨૮ પદ્યનું આ બંનેના કર્તાનું નામ શિવભદ્ર છે. કાવ્યાલંકાર (અ. ૪, શ્લો. ૪)ની ટીકામાં નમિસાધુએ આ કાવ્યમાંથી એક અવતરણ આપ્યું છે. રાયમુકુટે પણ આ કાવ્યનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ ઉપર વૃન્દાવન વગેરે કાવ્યના ટીકાકાર શાન્તિસૂરિની વૃત્તિ છે.

(૮) વિષમકાવ્ય— આ અજ્ઞાતકર્તૃક છે.

વૃત્તિ— 'ખરતર' ગચ્છના જિનપ્રભસૂરિની આ વૃત્તિ છે.

(૫) શતકો [૫]

(૧-૩) 'શતક-ત્રય' (ઉ. વિ. સં. ૮૦૦)— આથી નીતિ-શતક, શૃંગાર-શતક અને વૈરાગ્ય-શતક એ ત્રણ શતકો અભિપ્રેત છે. એના કર્તા તરીકે ભર્તૃહરિનું નામ સુચવાય છે.

૧. આ જીવાનન્દ વિદ્યાસાગરના કાવ્યસંગ્રહ (પૃ. ૫૭૨)માં છપાયું છે. હીફર (Hoefler)ના Sanskrit Lesebuchમાં પણ છપાયું છે.

૨. આ કાવ્યો તે (૧) મેઘાભ્યુદય, (૨) રાક્ષસકાવ્ય, (૩) વૃન્દાવન અને (૪) શિવભદ્ર છે.

૩. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ.

૪. જુઓ પૃ. ૩૨૩.

૫. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૮૮)

નીતિશતક વિષે જૈ. સં. સા. ઈ. (ખંડ ૧, પૃ. ૨૮૮-૨૮૯)માં મેં વિચાર કર્યો છે એટલે અહીં બાકીનાં બે શતકોનો જ વિચાર કરવાનો રહે છે શૃંગારશતકમાં પદોની સંખ્યા ભિન્ન ભિન્ન જોવાય છે અને વૈરાગ્યશતક માટે પણ એમ જ છે.

આ શતકત્રય ઉપર બે જૈન ટીકાઓ છે :-

(૧) ટીકા— આ ‘ઉપકેશ’ ગચ્છના સિદ્ધસૂરિના શિષ્ય ધનસારે વિ. સં. ૧૫૩૫માં જયપુરમાં રચી છે.^૧ ભર્તૃહરિનાં દત્તકત્રય ઉપરના સમસ્ત ટીકાકારોમાં આ સૌથી પ્રાચીન છે.^૨ આ ટીકા પ્રો. દામોદર ધર્માનન્દ કોસંબીના મતે વાતચીતની જૈન સંસ્કૃત ભાષામાં રચાઈ છે.^૩ [આ ટીકા દીલ્હીથી પ્રસિદ્ધ છે.]

(૨) ‘સર્વાર્થસિદ્ધિમણિમાલા’—આના રચનાર ‘ખરતર બેગડ’ જિનસમુદ્રસૂરિ છે. આ સંસ્કૃત ટીકા છે એમ માની મેં અહીં એનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. [વૈરાગ્યશતક— ઈન્દ્રનન્દીસૂરિ. પ્રા. ટે. સો. માં નકલ છે.]

(૪) ‘સૂર્યશતક કિંવા મયૂરશતક (લ. વિ. સં. ૬૭૫)— આના કર્તા તરીકે મયૂરનું નામ દર્શાવાય છે. એમનો સમય ઈ. સ. ૬૨૫ની આસપાસનો ગણાય છે. આ શતક દ્વારા એમણે સૂર્યની સ્તુતિ કરી છે. આમ આ સૂર્યને લગતું સ્તોત્ર છે. એમાં સો કરતાં કેટલીક વાર થોડાંક વધારે પદો જોવાય છે.

અવયૂર્ણિ— આ ‘સહસ્રાવધાની’ મુનિસુન્દરસૂરિના કોઈક શિષ્યે સૂર્યશતક ઉપર રચેલી અવયૂર્ણિ છે. આની નોંધ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧)માં નથી. P. ૫૬૫

(૫) ‘અમરુ-શતક (ઉ. વિ. સં. ૮૧૦)— આ નામમાં બે અંશ છે. પ્રથમ અંશ એના કર્તાના નામનો (અમરુનો)દ્યોતક છે જ્યારે દ્વિતીય અંશ આ કાવ્યમાં સોએક પદો છે એ વાતનો નિર્દેશ કરે છે. આના કર્તા તરીકે કેટલાક ‘શંકરાચાર્યનો ઉલ્લેખ કરે છે તે નવાઈ જેવું છે. અમરુનો સમય ઈ. સ. ૬૫૦ થી ઈ. સ. ૭૫૦નો ગણાય છે. આ કાવ્યમાં શૃંગાર રસને બહેલાવ્યો છે. એથી કે પછી અન્ય કોઈ કારણથી આને કેટલાક શૃંગારશતક કહે છે. એમાં નાયક અને નાયિકાની વિવિધ મનોદશા આલેખાઈ છે.

૧. જુઓ શતકત્રયાદિ.નો ઉપોદ્ધાત (પૃ. ૨૩)

૨-૩. એજન, પૃ. ૨૩

૪. આનો તેમ જ શતકત્રયને અંગે બે ભાષાટીકા, હિંદી પદ્યાનુવાદ, હિંદી ગદ્યપદ્યાનુવાદ અને બાલાવબોધ રચાયાનો ઉલ્લેખ શ્રી, અગરચંદ નાહટાના લેખમાં છે. એક ભાષાટીકા રૂપચંદે રચી છે.

૫. “કાવ્યસંગ્રહ”માં તેમ જ શતકાવલીમાં આ છપાયું છે. કવેકનેબોસે કરેલા અંગ્રેજી અનુવાદ સહિત આ કૃતિ ઈ. સ. ૧૯૧૭માં છપાવાઈ છે.

૬. આ કાવ્યમાલામાં છપાયું છે. આર. સાયમનનું સંપાદન ઈ. સ. ૧૮૯૩માં છપાયું છે.

૭. મંડનમિશ્રની પત્ની ભારતી સાથે કામશાસ્ત્રની ચર્ચા નીકળતાં અમરુ નામના રાજાના મૃત દેહમાં શંકરાચાર્ય પોતાના આત્માને દાખલ કરી રાણીઓ સાથે રહી કામશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ બને છે એ વાત અહીં રજૂ કરાઈ છે.

ટીકા (વિ. સં. ૧૭૮૧)– આ શૃંગારિક કાવ્ય ઉપર ‘ખરતર’ ગચ્છના રૂપચન્દે વિ. સં. ૧૭૮૧માં ટીકા રચી છે. આ રૂપચન્દે વિ. સં. ૧૭૮૭માં ભર્તૃહરિકૃત શતકત્રય ઉપર ભાષાટીકા રચી છે. [કોમટી ભૂપાલની શૃંગારદીપિકા ટીકાની પ્રત કોબા કેલા. જ્ઞાન. ક. ૫૭૮૦૭ માં છે.]

P. ૫૬૬

(૬) સ્તોત્રો (૪)

‘સૂર્યશતક એ સૂર્યની સ્તુતિરૂપ હોઈ એ સ્તોત્ર ગણાય પરંતુ’ એ ‘શતક’ હોવાથી મેં એ રીતે એની નોંધ આ પૂર્વે પૃ. ૫૬૪માં લીધી છે. આથી અહીં સ્તોત્રો તરીકે ગાયત્રીથી શરૂઆત કરું છું.

(૧) ગાયત્રી– આથી તૈત્તિરીય આરણ્યક (અનુ. ૨૭)માંનો નીચે મુજબનો પાઠ અભિપ્રેત છે :–

ॐ भूर्भुवःस्वस्तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् ॥^૧

યજુર્વેદ (અ. ૩૬)માં ॐ સિવાયનો પાઠ છે.

ઋગ્વેદ (૩, ૬૨, ૧૦)માં નિમ્નલિખિત પાઠ છે :–

“तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि
धियो यो नः प्रचोदयात् ॥”

આ ત્રણ પાદવાળા ‘ગાયત્રી’ છંદમાં રચાયેલું હોવાથી એને ‘ગાયત્રી’ કહે છે. એ સૂર્યની સ્તુતિરૂપ હોવાથી એને ‘સાવિત્રી’ પણ કહે છે. આ ગાયત્રીને વૈદિક હિંદુઓ મંત્રરૂપ ગણી એનો જાપ કરે છે.

વિવરણ– ઉપાધ્યાય ^૨શુભતિલકે કીડાર્થે તૈત્તિરીય આરણ્યકમાંના ઉપર્યુક્ત પાઠ અંગે આ વિવરણ રચ્યું છે. પ્રારંભમાં એમણે કહ્યું છે કે ગાનારનું ત્રણ (રક્ષણ) કરે તે ‘ગાયત્રી’ ત્યાર બાદ એમણે ગાયત્રીનાં પદોને ભિન્ન ભિન્ન રીતે જુદાં પાડી અને એકાક્ષરીનો આશ્રય લઈ એના જૈન, નૈયાયિક, વૈશેષિક, સાંખ્ય, વૈષ્ણવ, બૌદ્ધ, જૈમિનીય અને ભાટ્ટ એ આઠે દર્શનો અનુસાર એનું વિવરણ કર્યું છે. ત્યાર પછી એમણે મંત્રાક્ષરનાં બીજકો અને યંત્રો વિષે નિરૂપણ કર્યું છે.

^૩જૈન ગાયત્રી– આ કોઈક જૈનની ઉપર્યુક્ત ગાયત્રીના અનુકરણરૂપે રચાયેલી કૃતિ હશે.

વૃત્તિ– આ ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનપ્રભસૂરિની વૃત્તિ છે.

(૨) ‘મહિમ્નઃસ્તોત્ર કિંવા શિવમહિમ્નસ્તોત્ર (ઉ. વિ. સં. ૧૧૨૦)– આ સ્તોત્રના કર્તા

૧. સૂર્યસહસ્રનામસ્તોત્ર ઉપર ભાનુચન્દ્રગણિએ ટીકા રચી છે.

૨. આ પાઠ શાંકરભાષ્યમાં છે.

૩. એઓ વિક્રમની સત્તરમી સદીમાં થઈ ગયાનું અનુમાનાય છે.

૪. આ વિવરણ અનેકાર્થરત્નમંજૂષામાં પૃ. ૭૧-૮૨માં છપાયું છે.

૫. ક્ષત્રિયોને અંગે ક્ષત્રિય-ગાયત્રી રચાયાનો એક સ્થળે ઉલ્લેખ છે

૬. આ અનેક સ્થળેથી પ્રકાશિત છે.

‘પુષ્પદન્ત છે. એમનો સમય વિ. સં. ૧૧૨૦ની પૂર્વનો છે કેમકે ^૨૩૧ પદ્યો પૂરતું આ સ્તોત્ર ગન્ધધ્વજે ‘અમરેશ્વર’ મંદિરમાં આ વર્ષમાં એટલે કે વિ. સં. ૧૧૨૦માં કોતરાવ્યું છે. આ સ્તોત્રનો પ્રારંભ “મહિમ્નઃ પારં તે”થી થાય છે. એને લઈને એને મહિમ્નઃસ્તોત્ર કે મહિમ્નસ્તોત્ર કહે છે. આ પ્રાસાદિક અને ભાવવાહી સ્તોત્ર દ્વારા શિવનો મહિમા વર્ણવાયો છે.” આથી આનું શિવમહિમ્નસ્તોત્ર એવું નામ પણ પ્રચલિત બન્યું છે. આ સ્તોત્રનું “અસિતગિરિ”થી શરૂ થતું પદ્ય ખૂબ જ જાણીતું છે.

P. ૫૬૮

ટીકા— આ સ્તોત્ર ઉપર અનેક અજૈનોની ટીકા છે. જૈન ટીકા તરીકે ‘નાગપુરીય તપા’ ગચ્છના હર્ષકીર્તિસૂરિની ટીકા છે.

અનુકરણો— આ સ્તોત્રનાં અનુકરણરૂપે ઋષભદેવ અને પાર્શ્વનાથને અંગે નીચે મુજબનાં બે સ્તોત્રો રચાયાં છે :—

- (૧) રત્નશેખરસૂરિએ ૩૮ પદ્યોમાં રચેલું મહિમ્નસ્તોત્ર યાને ^૩ઋષભમહિમ્નસ્તોત્ર.
- (૨) જયચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય સત્યશેખરગણિએ સ્વોપજા અવચૂરિ સહિત રચેલું “મહિમ્ન-સ્તોત્ર.
- (૩) લઘુસ્તવ, લઘુસ્તોત્ર કિવા ^૪ત્રિપુરાસ્તોત્ર— આના કર્તા લઘુપંડિતરાજ છે અને એમાં ૨૪ પદ્યો છે. એ પૈકી પહેલાં બે તેમ જ છેલ્લાં બે D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 1, pp. 264-265)માં મેં નોંધ્યા છે.

P. ૫૬૯

ન્યાસ— લઘુસ્તવ ઉપર કોઈકનો ન્યાસ છે. એનો આદ્ય તેમ જ અંતિમ અંશ મે D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 2, p. 82)માં આપ્યા છે.

૧. શ્રી નાથૂરામ પ્રેમીએ આ પુષ્પદન્ત તે મહાપુરાણના કર્તા દિ. પુષ્પદન્ત હશે એવો ઉલ્લેખ પુષ્પદન્તકૃત મહાપુરાણ (ખંડ ૩)ને અંગેના “મહાકવિ પુષ્પદન્ત” નામના પોતાના વક્તવ્ય (પૃ. ૩)માં કર્યો છે. જો આ ઉલ્લેખ સાચો જ હોય તો આ પુષ્પદન્ત વિષે આ બાબત તેમ જ બીજી કેટલીક માહિતી “આકાશવાણી” ના મારા તા. ૩-૧૧-૬૬ના વાર્તાલાપમાં મેં આપી હતી. એ ઉપરથી “પુષ્પદન્તકૃત મહાપુરાણ” નામનો “જૈ. ધ. પ્ર.” (પૃ. ૮૩. અં. ૩)માં તેમ જ “દિગંબર જૈન” (વ. ૬૦, અં. ૩)માં એકેક લેખ અનુક્રમે છપાયો છે.

૨. મધુસૂદન સરસ્વતીને મતે મહિમ્નસ્તોત્રમાં ૩૬ પદ્યો છે અને કેટલીક હાથપોથી પ્રમાણે ૪૩ પદ્યો છે.

૩. મધુસૂદન સરસ્વતીએ તો આ સ્તોત્રના હરિ અને હર એ બંને પક્ષમાં ઘટે એવા અર્થ કર્યા છે.

૪. આ પ્રકરણરત્નાકર (ભા. ૨, પૃ. ૧-૩)માં છપાવાયું છે.

૫. ‘લોકા’ ગચ્છના રઘુનાથે (રઘુનાથે ?) ૪૦ પદ્યમાં વિ. સં. ૧૮૫૭માં રચેલું મહિમ્નસ્તોત્ર યાને પાર્શ્વમહિમ્નસ્તોત્ર રામચન્દ્રે વિ. સં. ૧૮૩૫માં રચેલી ટીકા સહિત ઇ. સ. ૧૮૮૦માં બનારસથી પ્રસિદ્ધ થયું છે. એ પાદપૂર્તિ રૂપ કાવ્ય નથી એમ શ્રી અગરચંદ નાહટાનું કહેવું છે. જુઓ “જૈ. સિ. ભા.” (ભા. ૩, કિ. ૩, પૃ. ૧૧૧)

૬. આ નામથી કોઈ કૃતિ જિ. ૨. કો. (વિ ૧)માં નોંધાયેલી નથી.

જ્ઞાનદીપિકા— ‘રુદ્રપલ્લીય’ ગચ્છના સંઘતિલકસૂરિના શિષ્યસોમતિલકસૂરિએ આ વૃત્તિ રચી છે.^૧

ટીકા— આ અજ્ઞાતકર્તૃક છે.^૨

(૪) ગંગાષ્ટક— આના કર્તા તરીકે કેટલાક શંકરાચાર્યનો ઉલ્લેખ કરે છે.

ટીકા— આ કોઈ જૈન મુનિએ રચી છે. આની જિ. ૨. કો. (વિ. ૧)માં નોંધ નથી.

(આ) પાઠ્ય કાવ્યો [૩]

(૧) ^૩ગાહાસત્તસર્ઈ કિંવા ગાહાકોસ (ઉ. વિક્રમની ત્રીજી સદી)— આના કર્તા-સંગ્રાહક-સંપાદક નૃપતિ હાલ છે. એઓ ‘સાતવાહન’ વંશના સત્તરમા નૃપતિ ગણાય છે. એઓ શ્રીપાલિતના આશ્રયદાતા છે. એમની આ કૃતિ સાત શતકમાં વિભક્ત છે. દરેક શતકમાં સોને બદલે ૧૦૧ પદો છે અને એ બધાં આર્યામાં છે. આમાં ભારોભાર શૃંગાર ભરેલો છે. પ્રાકૃતિક દશ્યોનું તેમ જ સામાજિક પરિસ્થિતિનું પણ આમાં નિરૂપણ છે.^૪ સુભાષિતોની દૃષ્ટિએ આ કેવળ પાઠ્ય સાહિત્યમાં જ અજોડ છે એમ નહિ પરંતુ એની બરોબરી કરી શકે એવી એકે સંસ્કૃત કૃતિ જાણવામાં નથી. બ્રાહ્મભટ્ટે હર્ષચરિત (પીઠિકા, શ્લો. ૧૭)માં એની પ્રશંસા કરી છે. મુક્તકકાવ્ય રચનારા તરીકે જે ‘ચાર સાહિત્યકારો ગણાવાય છે તેમાં આ ગાહાસત્તસર્ઈના કર્તા સૌથી મોખરે છે. ધ્વનિ-કાવ્ય તરીકે પણ આ ઉત્તમ ગણાય છે.

ટીકાઓ— આના ઉપર ઓછામાં ઓછી ૧૮ પ્રાચીન ટીકાઓ છે. બૃ. ટિ. પ્રમાણે આજડે, જલ્હણદેવે તેમ જ ભુવનપાલે એકેક ટીકા રચી છે. આ જલ્હણદેવ તે સ્વ. દલાલના કથન મુજબ મ્હાઈન્દદેવના પુત્ર થાય છે. એમણે રચેલી ટીકાની એક તાડપત્રીય પ્રતિ મળે છે અને એના ઉપર એક જૈન ટીકા છે.

અનુકરણો— ગાહાસત્તસર્ઈના અનુકરણ તરીકે અમરુશતક, ગોવર્ધનકૃત આર્યાસમશતી અને વિહારીએ (વિ. સં. ૧૬૬૦-વિ. સં. ૧૭૨૦)વ્રજ ભાષામાં રચેલી ‘સત્તસર્ઈ ગણાવાય છે.

(૨) ^૫સંનેહયરાસય કિંવા ‘સંદેશરાસક (લ. વિ. સં. ૧૪૦૦)— આના કર્તા અદ્દહમાણ ઉર્ફે ‘અબ્દુલ રહેમાન નામના મુસ્લિમ છે. એઓ મીરસેનના પુત્ર થાય છે. એમની આ કૃતિ વિ.

૧-૨. જુઓ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૩૬)

૩. આ વિવિધ સ્થળેથી છપાઈ છે. જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૧૪૨)

૪. વિશેષ માહિતી માટે જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૧૪૩)

૫. હાલ, અમરુ, ભર્તૃહરિ અને ગોવર્ધન.

૬. આના ઉપર ‘નાગોર લુંકા’ ગચ્છના વીરચંદના શિષ્યે વિ. સં. ૧૮૬૦માં વૃત્તિ રચી છે. એ પૂર્વેમોડામાં મોડા વિ.સં. ૧૭૩૪માં ‘વિજય’ગચ્છના માનસિંહે બાલાવબોધ રચ્યો છે.

૭. આ નામ તેમ જ ‘અદ્દહમાણ’ નામ કર્તાએ જાતે ચતુર્થ પદમાં આપ્યાં છે.

૮. આનો અર્થ આની વૃત્તિ (પૃ. ૩)માં સંદેશોનો રાસક એવો કરાયો છે.

૯. વૃત્તિકારે સૂચવેલા આ નામથી આ કૃતિ લક્ષ્મીચન્દ્રકૃત વૃત્તિ તથા કોઈની (? નયસમુદ્રની) અવચૂરિ સહિત ‘સિં. જૈ. ગ્રં.’માં ઇ. સ. ૧૮૪૫માં છપાઈ છે.

૧૦. આ નામ વૃત્તિકારે ચતુર્થ પદની વૃત્તિમાં આપ્યું છે.

સં. ૧૪૦૦ની આસપાસની છે એમ ઘણાખરા વિદ્વાનોનું માનવું છે. કોઈક તો એને વિ. સં. ૧૦૬૬ની કૃતિ માને છે. આ કૃતિ 'સંદેશકાવ્ય'ની પદ્ધતિએ ત્રણ પ્રક્રમોમાં વિવિધ છંદોમાં ૨૨૩ પદ્યમાં રચાયેલી છે. આના ૪૪મા પદ્યમાં સુદયવચ્છકથ (સદયવત્સકથા)નો ઉલ્લેખ છે તે આ કથાને અંગેનો પ્રાચીનતમ ઉલ્લેખ છે એમ મનાય છે. આ મુસ્લિમ પાઈય-અવહક્ટ 'કાવ્ય ઉપર નીચે મુજબનાં ત્રણ જૈન વિવરણો છે :-

P. ૫૭૧

(૧) 'વૃત્તિ (વિ. સં. ૧૪૬૫)–'રુદ્રપલ્લીય' ગચ્છના લક્ષ્મીચન્દ્રે વિ. સં. ૧૪૬૫માં આ વૃત્તિ ટિપ્પણરૂપે રચી છે. એમાં એમણે પોતાનાં વંશ પિતા અને માતાનાં નામ અનુક્રમે પ્રાગ્વાટ, હાલિગ અને તિલપુ(ખુ) આપ્યાં છે. આ પૂર્વે વિદ્યાવારિષ્ઠિએ ત. સૂ. ના ભાષ્યમાં અને ઉત્તરવર્તી મુનિઓ તરીકે દેવવિમલે હીરસૌભાગ્યમાં અને વૈયાકરણ વિનયવિજયગણિએ લોકપ્રકાશમાં પોતપોતાનાં માતાપિતાનાં નામો આપ્યાં છે.

આ લક્ષ્મીચન્દ્રે અત્ર કહ્યું છે કે ગાહડ નામના ક્ષત્રિયને મુખે આ કાવ્યની જે વૃત્તિ મેં સાંભળી તે ઉપરથી આ વાર્તા (વાર્તિક) યોજેલ છે.

(૨) ટીકા (ઉ. વિ. સં. ૧૬૮૬)– આના કર્તા લઘ્વિસુન્દર છે. એની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૬૮૬માં લખાયેલી છે.

P. ૫૭૨

(૩) અવચૂરિ– આ નયસમુદ્રે કે અન્ય કોઈએ રચી છે. એ પ્રકાશિત છે. જુઓ પૃ. ૫૭૦

(૩) 'પૃથ્વીરાજવેલી (વિ. સં. ૧૬૩૭)– આ કૃતિ પૃથ્વીરાજે વિ. સં. ૧૬૩૭માં રચી છે. એના ઉપરથી નીચે મુજબની ચાર જૈન ટીકાઓ છે :-

(૧) 'વૃત્તિ (વિ. સં. ૧૬૭૮)– પદ્યસુન્દરના શિષ્ય સારંગે આ વિ. સં. ૧૬૭૮માં રચી છે.

(૨) બાલાવબોધ (વિ. સં. ૧૬૮૬)– 'ખરતર' ગચ્છના સમયસુન્દરગણિના શિષ્ય હર્ષનન્દનના શિષ્ય જયકીર્તિએ આ વિ. સં. ૧૬૮૬માં રચ્યો છે. આ સંસ્કૃતમાં છે કે કેમ તેનો નિર્ણય કરવો બાકી રહે છે.

(૩) બાલાવબોધ (વિ. સં. ૧૬૮૬)– આ 'ખરતર' ગચ્છના જિનમાણિક્યસૂરિના સંતાનીય 'કુશલધીરની વિ. સં. ૧૬૮૬ની રચના છે.

૧. આ સંબંધમાં જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૨૫ અને ૨૦૭). ૨. આ સિં. જૈ. ગ્રં. માં પ્રકાશિત છે.

૩. પ્રથમ પ્રક્રમ (શ્લો. ૧-૨૦) સહિત એ પૂરતું આ ટિપ્પણ "ભારતીય વિદ્યા" (ભા. ૨, અં. ૧)માં છપાયું છે.

૪. આ સારંગકૃત વૃત્તિ સહિત "હિંદુસ્તાની એકેડેમી" તરફથી "વેલી કૃષ્ણ રુકમણીરી"ના પરિશિષ્ટ તરીકે છપાઈ છે. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૮૫)માં પૃથ્વીરાજની કૃતિ તરીકે કૃષ્ણ-રુકમણી-વેલની નોંધ છે તે આ જ કૃતિ હશે. જિનમાણિક્યે કૃષ્ણવેલી રચી છે.

૫. આ પ્રકાશિત છે. જુઓ ઉપરનું ટિપ્પણ ૪.

૬. આ કુશલધીરે કેશવહાસ (વિ. સં. ૧૬૧૨-વિ.સં. ૧૬૭૪) દ્વારા રચાયેલી રસિકપ્રિયા ઉપર વિ.સં. ૧૭૨૭માં જોધપુરમાં ટબ્બો રચ્યો છે. 'ખરતર' ગચ્છના મતિરત્નના શિષ્ય સમર્થ જાલિપુરમાં વિ. સં. ૧૭૫૧(?)માં આ રસિકપ્રિયા ઉપર વૃત્તિ રચી છે.

(૪) ટીકા (વિ. સં. ૧૭૦૩)– આ ‘ખરતર’ ગચ્છના શ્રીસારે વિ. સં. ૧૭૦૩માં રચી છે.^૧

[જમ્બૂસ્વામિચરિત્ર– જિનવિજયકૃત પ્રાકૃત જંબૂચરિયના આધારે સાધ્વી પ્રમોદશ્રીએ આ રચ્યું છે. પ્ર. પં. છબીલદાસ વિ. સં. ૨૦૧૧.]

ચારિત્રમનોરથમાલા– અજ્ઞાતકર્તૃક ૩૦ પ્રાકૃતગાથામય આ કૃતિ આ. મિત્રાનન્દસૂરિકૃત પ્રેમપ્રભાટીકા અને મુનિ ભવ્યદર્શનવિ. કૃત ભાવાનુવાદ સાથે “પદ્મવિજય ગ્રં.” માં પ્રસિદ્ધ. માર્ગપરિશુદ્ધિ– ઉપા. યશોવિ.ગણિ. ટીકા આ. કુલચન્દ્રસૂરિ પ્ર. દિવ્યદર્શન. સં. ૨૦૫૮]

P. ૫૭૩

(૬) રૂપકો [૨]

(૧) ‘અનર્ધરાઘવ’ (લ. વિ. સં. ૮૫૦)– આના કર્તા મુરારિ છે. એમને કેટલાક ‘બાલ-વાલ્મીકિ’ કહે છે. અને એમના આ નાટકમાંના એક પદ્યની આકર્ષકતા ઉપરથી એમને કેટલાક ‘૧૦૦-મુરારિ’ કહે છે. એમના પિતાનું નામ વર્ધમાન અને માતાનું નામ તન્તુમતી છે. એઓ ઇ.સ. ૮૦૦ની આસપાસમાં થયા છે. એમણે આ નાટકમાં વિશ્વામિત્રના આગમનથી માંડીને તે અયોધ્યામાં રામચન્દ્રનો રાજ્યાભિષેક થયો ત્યાં સુધીનું એમનું જીવનવૃત્તાન્ત આલેખ્યું છે. આ સાત અંકના નાટકના ત્રીજા અંકમાં રાવણનો દૂત શૌષ્લ મિથિલામાં આવી રાવણની તરફથી સ્ત્રીતાની માગણી કરે છે એ વાત આવે છે. મહાવીરચરિતની જેમ આ નાટકમાં પણ કેટલાંક પરિવર્તનો જોવાય છે. જેમકે શૂર્પણખાએ મંથરાના વેષમાં કૈકેયીના પત્રના બળથી રામના નિર્વસનની કરેલી માગણી (અં. ૪), પરશુરામનું મિથિલાથી જ આગમન (અં ૪) અને રામ અને વાલિનું ‘દ્વન્દ્વ’ યુદ્ધ (અં. ૫).

P. ૫૭૪

આ નાટક ઉપર નીચે મુજબનાં ત્રણ જૈન ટિપ્પણો છે :-

- (૧) રહસ્યાદર્શ– આ ૭૧૦૦ શ્લોક જેવડા ટિપ્પણના કર્તા ‘મલધારી’ દેવપ્રભસૂરિ છે.
- (૨) ટિપ્પણ– આ ૨૪૫૦ શ્લોક જેવડું ટિપ્પણ ‘હર્ષપુરીય’ ગચ્છના દેવપ્રભસૂરિના શિષ્ય નરચન્દ્રસૂરિએ રચ્યું છે. આની નોંધ રાજશેખરસૂરિએ ન્યાયકન્દલીની ટીકામાં લીધી છે.
- (૩) ટિપ્પણ– આ ૩૩૫૫ શ્લોક જેવડા ટિપ્પણના કર્તા મુનિચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય જયચન્દ્રસૂરિના શિષ્ય જિનહર્ષગણિ છે. આ ટિપ્પણની એક હાથપોથી વિ. સં. ૧૫૩૫માં લખાયેલી છે.

(૨) ‘કપ્પૂરમંજરી (કર્પૂરમંજરી) (લ. વિ. સં. ૮૫૦)– આ સર્વથા પાઈયમાં રચાયેલું ‘સક્રક છે. એના કર્તા રાજશેખર છે. એમનો સમય ઇ. સ. ૮૦૦ની આસપાસનો છે.

ટીકા– આ ‘ખરતર’ ગચ્છના જિનસાગરસૂરિના શિષ્ય ધર્મચન્દ્રે રચી છે.

[વૈયાકરણ ન્યાયાદર્શ– પં.ગિરજાશંકર શાસ્ત્રી. સંપા. આ. ચન્દ્રગુપ્તસૂરિ.]

૧. ‘ખરતર’ ગચ્છના શિવવિધાને તેમ જ ‘ખરતર’ ગચ્છના કમલરત્નના શિષ્ય દાનધર્મે એકેક ટબ્બો રચ્યો છે.
૨. આને કેટલાક અનર્ધરાઘવ પણ કહે છે.
૩. આનાં પ્રકાશનો માટે જુઓ D C G C M (Vol, XIV, p. 10)
૪. જુઓ H C S L (p. 638). પ. આના પરિચય માટે જુઓ પા. ભા. સા. (પૃ. ૭૪-૭૫)
૬. આના પ્રથમ અંકનો મેં ગુજરાતીમાં અનુવાદ કર્યો છે પણ એ અપ્રકાશિત છે.

પરિશિષ્ટ ૧ : ગ્રંથકારોની સૂચી

(અ) શ્વેતામ્બર અને ધોપનીય

અજિતપ્રભસૂરિ (પૌ.)	13,275	આરસિંહ ઠક્કુર (ગૃ.)	154 155
અજિતપશવિજય	193	આગમસુન્દરગણિ (ત.)	31,301
અજિતશેખરવિજય	210	આગમોદ્ધારક (ત.)	100,212,213,225,290
અપરાજિત	79	આજડ (ગૃ.)	328
અભયતિલક (ખ.)	79,80	આત્મારામજી (ત.) વિજયાન્દસૂરિજી જુઓ	8
અભયતિલકગણિ (ચંદ્ર.)	121,125	આમ (નૃપતિ)	85
અભયદેવ (ખ.)	72	આમ્રદેવ	160
અભયદેવસૂરિ	189	આર્યદત્ત	21
અભયદેવસૂરિ (ચન્દ્ર)	127	આસડ (ગૃ.)	78,223,223,323
અભયદેવસૂરિ (રુદ્ર.)	214	આઠાદ (મંત્રી)	223
અભયસાગરજી (ત.)	132,140,207	ઈન્દ્રભૂતિ ગૌતમ તથા ગૌતમસ્વામી જુઓ	230
‘અભિનવ’ લક્ષ્મીસેન	18	ઈન્દ્રરત્નગણિ	196
અભ્યુદયસાગરજી (ત.)	23	ઈન્દ્રહંસગણિ	11,108
અમર (વા.) અમરચન્દ્રસૂરિ (વા.)		ઉત્તમર્ષિ	149
જુઓ	156,261	ઉદયકીર્તિ (ખ.)	273
અમરકીર્તિ	320	ઉદયધર્મ (આ.)*	105
અમરકીર્તિસૂરિ (નાગ.)	325	ઉદયધર્મગણિ	280
અમરચન્દ્ર	302	ઉદયપ્રભ	82
અમરચન્દ્ર	311	ઉદયરત્નસાગર	32
અમરચન્દ્રગણિ	30,31,297	ઉદયસૂરિ (ના.)*	18,74,211
અમરચન્દ્રસૂરિ (વા.)	26,4,22,29	ઉદયમાણિક્યગણિ	244
જુઓ અમર	71,71,74,154,224	ઉદયવિજય	4,296
અમરપ્રભસૂરિ	195	ઉદયવિજય	31,33
અમરસુન્દર	66	ઉદયવિજય	298
અમિતપશવિજય	148	ઉદયવિજયગણિ	30
અમૃતલાલ અમરચંદ્ર (ગૃ.)	100	ઉદયવિજયગણિ (ત.)	298

૧. આથી ગ્રંથનાપ્રણેતા, સંશોધક, સહાયક, લેખ લખનાર, વક્તા તેમજ પ્રસ્તાવનાકાર અભિપ્રેત છે.

૨. આ દર્શાવવા મેં નામની આગળ ફૂદડીનું ચિહ્ન કર્યું છે.

૩. સમાનનામક વ્યક્તિઓની ભિન્નતા અને અભિન્નતા અંગેના ઉલ્લેખો કામચલાઉ છે.

૪. બોલ ટાઈપમાં આ પૃષ્ઠાંક ઉપોદ્ધાતનો છે.

૫. એમનો તા. ૬-૫-૫૦ને રોજ સ્વર્ગવાસ થયો હતો.

૬. શું એઓ ગ્રંથકાર છે?

ઉદયવીર	22	કાનમલસ્વામી (તેરાપંથી)	25,266
ઉદયસાગર (વિધિપક્ષ)	164,183,184	કાન્તિવિજયગણિ	24,262
ઉદ્ધોતનસૂરિ, દાક્ષિણચિહ્નસૂરિ		કાન્તિવિજયજી (ત.)	240
જુઓ	13,34-41,131	કાપડીઆ મોતીચંદ ગિરધર (ગૃ.)	133,134
ઉપેન્દ્ર	18	કામદાર (ગૃ.)	123
ઉમંગવિજયજી (ત.)	82	કીર્તિગણિ	196
ઉમાસ્વાતિ જુઓ વિદ્યાવારિષિ	32	કીર્તિયશવિજય	303
ઋષભદાસ (ગૃ.)	9,50,116	કીર્તિરત્ન	230
ઋષિપાલિ(?)	231	કીર્તિવિજય (ત.)	30,31,293
ઋષિવર્ધન (અં.)	233	કુન્દકુન્દસૂરિ	216
ઋષિવર્ધનસૂરિ	21,277	કુમારકવિ	80
કક્કસૂરિ	50,50	કુમારપાલ (નૃપ) (પરમાર્હત)	168 213
કનકકીર્તિ	324	કુમારસેન (દિ.?)	322
કનકકુશલ (ત.)	214,215,221	કુલમંડનસૂરિ (ત.)	321
કનકકુશલગણિ (ત.)	167,168,169,	કુશલધીર (ખ.)	339
	179,185,194	કેશરકુશલ	155
કનકચન્દ્ર	106	કોમટીભૂપાલ	336
કનકચન્દ્રસૂરિ	29,48,216	ક્ષામાકલ્યાણ	167
કનકવિમલજી	264	ક્ષામાકલ્યાણ (ખ.)	23, 82, 171, 172, 230, 254
કનકસુન્દર	168	ક્ષેમંકરગણિ (ત.)	77
કમલવિજય	185	ક્ષેમંકરસૂરિ	77
કમલવિજયગણિ	30,31	ક્ષેમદેવ	196
કમલવિજયગણિ (ત.)	253	ક્ષેમલક	164
કમલવિજયગણિ (ત.)	297	ક્ષેમલકગણિ	164
કર્પૂરવિજયજી (ત.)	213,216	ક્ષેમહંસ	321
કલાપૂર્ણસૂરિ	121	ક્ષેમહંસગણિ (ખ.)	321,324
કલ્પયશવિજય	99,238	ઝાંધી મફતલાલ ઝવેરચંદ (ગૃ.)	31,119
કલ્યાણવિજયગણિ (ત.)	222	ઝાંધી લાલચન્દ્ર ભગવાનદાસ (ગૃ.)	51,150
કલ્યાણવિજયજી (ત.)	66,86,193	ગુણચન્દ્રગણિ	22,
કલ્યાણસાગર	322	ગુણચન્દ્રસૂરિ	141
કલ્યાણસાગરગણિ (અં.)	218	ગુણપ્રભસૂરિ	215
કલ્યાણસાગર (અં.)	218	ગુણરત્નગણિ (વાદી)	320
કલ્યાણહંસગણિ	322	ગુણરત્નસૂરિ	185,283
કવીન્દ્રસાગર (ખ.)	26,266	ગુણવિજય	265,285,296

૧. શું ખરું નામ પાલિ છે ?

ગુણવિજય	177,320	ચન્દ્રોદયસૂરિ	216
ગુણવિજય (ત.)	116,116,	ચરણવિજયજી (ત.)	23
ગુણવિજયગણિ	19	ચારિત્રરત્નગણિ	153
ગુણવિનય	271,272	ચારિત્રવર્ધન (ખ.)	33,185,319,
ગુણવિનયગુણ (ખ.)	151,320,330		320,322,324,327,328,329
ગુણવિનયગણિ (ખ.)	332	ચારિત્રવિજય	116
ગુણસમુદ્રસૂરિ (પૌ.)	58	ચારિત્રસુન્દરગણિ (બૃ.ત.)	9,21,90,272
ગુણસમૃદ્ધિ (સાધ્વી)	18,165,	ચિત્રભાનુ (ત.)	23
ગુણસાગર	185	જગચ્ચન્દ્રસૂરિ	4
ગુણસાગર(રત્ન?)	185	જગમાલ (ત.)	18
ગુણસાગરસૂરિ	32	જમ્બૂ (ચ.)	58,20
ગુણાકર	200	જમ્બૂનાગ	20
ગુણાકર (ચૈત્ર.)	97,195	જમ્બૂવિજય	52
ગુણાકર (દેવા.)	204	જયકીર્તિ (ખ.)	339
ગુણાકરસૂરિ (રુદ્ર.) જુઓ ગુણસુન્દર	204	જયકીર્તિસૂરિ (અં.)	233
(પરિશિષ્ટ-૩)	194,195,197	જયકીર્તિસૂરિ (ખ.)	164
ગુણાર્ણવ	76	જયકેસરિસૂરિ	18
ગૌતમ જુઓ ઇન્દ્રભૂતિ	237	જયતિલકસૂરિ (આગમ) જુઓ	96,157
ગૌતમસ્વામી	230	જયશેખરસૂરિ (આગમ)	160,232
ઘાસીલાલજી (સ્થાનકવાસી)	25,262	જયન્તવિજયજી (ત.)	29
ચણ્ડપાલ (ગૃ.)	34,328,330	જયન્તસેનસૂરિ	303
ચતુરવિજયજી (અમરવિજયજીના		જયમંગલ જુઓ જટીશ્વર અને જયદેવ	236
શિષ્ય) (ત.)	18,25,26,28,128	જયમંગલસૂરિ	34
	263,266,278,280,326	જયમંગલસૂરિ	326
ચતુરવિજયજી (કાન્તવિજયજીના શિષ્ય) (ત.)	23,74	જયમંગલસૂરિ	326
ચન્દ્રકીર્તિ	186	જયમંગલસૂરિ(બૃહદ્)	326
ચન્દ્રકીર્તિસૂરિ	196	જયમેરુ	66
ચન્દ્રતિલક (ખ.)	79,80	જયવંતસૂરિ	316
ચન્દ્રપ્રભ	10	જયવિજય	71
ચન્દ્રપ્રભ	32	જયવિજય	202,204
ચન્દ્રપ્રભસાગરજી (ત.)	213,216	જયવિજયગણિ	204
ચન્દ્રમુનિ	32	જયશેખર	96
ચન્દ્રરત્નગણિ	100	જયશેખરસૂરિ (અં.)	64,94,101,321
ચન્દ્રસાગરગણિજી	279	જયશેખરસૂરિ (આગમ) જયતિલકસૂરિ	
ચન્દ્રોદયવિજય (જી.) (ત.)	207,303	જુઓ	232

જયસાગર (ખ.)	4,30,98,106,290,292	જિનવલ્લભસૂરિ (ખ.)	151,160,208,259, 268
જયસાગરગણિ (ખ.)	153,153,208,209	જિનવિજય	103,186
જયસાગરજી (ત.)	25,47	જિનવિજય (ત.)	152
જયસાગરસૂરિ	25,266	જિનવિજયજી (ત.)	50,51,89,92,93, 106,128,135,137,139,152,313,
જયસિંહસૂરિ (કૃષ્ણ)	9,89,103	જિનસમુદ્રસૂરિ (ખ.)	290,322,322,325
જયસિંહસૂરિ	313	જિનસાગરસૂરિ (ખ.)	230
જયસુન્દર	28	જિનસુખસૂરિ (ખ.)	301
જયસુન્દરસૂરિ	282	જિનસૂર (ત.)	27,147
જયાનન્દ	71	જિનહંસસૂરિ	325
જયાનન્દવિજય	50,216	જિનહર્ષ	73
જયાનન્દસૂરિ	185	જિનહર્ષસૂરિ	50
જયાનન્દસૂરિ (ત.)	168,168	જિનહર્ષગણિ	97,164,340
જિનકીર્તિ	88	જિનેશચન્દ્રવિજય	32
જિનચન્દ્રસૂરિ (ખ.)	322,322	જિનેશ્વર	8,63
જિનદત્તસૂરિ	252	જિનેશ્વરસૂરિ	221
જિનદાસ	34	જિનશ્વરસૂરિ (ખ.)	165,268
જિનદાસગણિ	156,178	જિનેશ્વરસૂરિ (ચન્દ્ર)	69,143
જિનદેવ	156	જિનોદયસૂરિ (ખ.)	29,286,287
જિનપતિસૂરિ	222	જીવદેવ	135
જિનપદ્મ	251	જીવરાજગણિ	164
જિનપ્રબોધસૂરિ (ખ.)	79	જૈનસિંહ	243
જિનપ્રભસૂરિ (ખ.)	10,12,13,14,18,28,33, 125,168,173,212,225, 227,229,251,318,322,333,334,336	જ્ઞાનકળશ	136
જિનભદ્રગણિ, ક્ષમાશ્રમણ	32	જ્ઞાનચન્દ્ર	87
જિનભદ્રસૂરિ	149,322,322	જ્ઞાનવિમલસૂરિ (ત.)	25,163,97,199,204,265
જિનભદ્રસૂરિ (ખ.)	9,291	જ્ઞાનવિમલસૂરિ	25,268
જિનમંડનગણિ (ત.)	9,23,91,93,94	જ્ઞાનસાગર (બૃ.ત.)	10,157
જિનમત	334	ઝવેરી ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી (ગૃ.)	162
જિનમાણિક્ય	339	ઝવેરી મોહનલાલ ભગવાનદાસ (ગૃ.)	44
જિનમાણિક્યસૂરિ	281	ઝવેરી હીરાચંદ કસ્તૂરચંદ (ગૃ.)	323
જિનરત્નસૂરિ	69,79	તિલકાચાર્ય	19
જિનરાજસૂરિ (ખ.)	34,329	તેજપાલ	6
જિનવર્ધનગણિ	288	તેજપાલ શાહ	132
જિનવર્ધનસૂરિ (ખ.)	8,79	તેજસિંહ (લુંકા)	171
		તેજસાગર	24

ત્રિપુટી મ.	277	દેવસૂરિ (ચન્દ્ર)	134
ત્રેલોક્યસાગર	318	દેવસૂરિ (જાલિહર)	6
દયાવર્ધનગણિ	160,318	દેવાન્દ્ર (ચંદ્ર)	131
દયાસિંહ (ખ.)	31,301	દેવાનન્દસૂરિ	6,82
દર્શનવિજયગણિ	167	દેવેન્દ્રગણિ જુઓ નેમિચંદ્રસૂરિ	160
દર્શનવિજયજી (ત.)	115	દેવેન્દ્રમુનિશાસ્ત્રી	6
દર્શનસૂરિ	275	દેવેન્દ્રસૂરિ	70,224
દલાલ ચીમનલાલ (ગૃ.)	312, 338	દેવેન્દ્રસૂરિ	156
દાક્ષિણચન્દ્રસૂરિ	85	દેવન્દ્રસૂરિ (ચન્દ્રપ્રભચરિતના કર્તા)	10
દાક્ષિણચિહ્નસૂરિ જુઓ		દેશાઈ મોહનલાલ દ. (ગૃ.)	169
ઉદ્ધોતનસૂરિ	13,34,53,131	દેસા(શા)ઈ રતિલાલ દીપચંદ (ગૃ.)	147
દાનધર્મ (ખ.)	340	દેસાઈ શામજી હે. (ગૃ.) જુઓ	
દાનવિજય	14	માસ્તર શામજી	222
દામોદર	8	દેસાઈ શામજી હેમચન્દ્ર (ગૃ.)	221
દિવ્યગુણાશ્રી	13,125	દોશી અમૃતલાલ કાલિદાસ (ગૃ.)	231
દીપરત્નસાગર	216	દોશી જીવરાજભાઈ ઓધવજી (ગૃ.)	255,255
દેવકલ્લોલ	156	દોશી બેચરદાસ જી. (ગૃ.) જુઓ બેચરદાસ,	13,149
દેવકુશલ (ત.)	49	ધનદ (ગૃ.)	162
દેવચન્દ્ર	202,204	ધનદેવ જુઓ યશોદેવ	8
દેવચન્દ્રગણિ	204	ધનપાલ	32
દેવચન્દ્રગણિ (પૂર્ણ)	311	ધનપાલ (ગૃ.)	135,135,138,140,
દેવચન્દ્રગણિ (પૂર્ણ)	13		202,203,204,287
દેવચન્દ્રસૂરિ (ઉપ.)	186	ધનપાલ, લઘુ	137
દેવપ્રભસૂરિ (મલ.)	69,153,340	ધનરત્ન	9,92
દેવભદ્ર	179	ધનરત્નગણિ	139
દેવભદ્રગણિ	33	ધનવિજયગણિ	30,31,297
દેવભદ્રસૂરિ	9	ધનવિજયગણિ	71,99,170
દેવભદ્રસૂરિ	32	ધનસાર (ઉપ.)	335
દેવમૂર્તિ (ઉપા.)	79	ધનેશ્વર	69
દેવમૂર્તિ (કાસ.)	74,75,161	ધનેશ્વરસૂરિ (રા.)	48,48,50,50
દેવવિજયગણિ	217	ધર્મકુમાર	82,88
દેવવિજયગણિ	70,116	ધર્મધોષસૂરિ	144,224,230
દેવવિમલ (ત.)	339	ધર્મતિલક (ખ.)	151
દેવવિમલગણિ(ત.)	109,111,112,115,116	ધર્મચન્દ્ર	315
દેવસૂરિ	8	ધર્મચન્દ્ર (ખ.)	340

ધર્મચન્દ્ર (પિ.)	96	નમિસાધુ	136,334
ધર્મતિલકવિજય	193	નયચન્દ્રસૂરિ (કૃ.)	103,315,316
ધર્મદાસગણિ	101,279,280	નયનન્દિસૂરિ	58
ધર્મદેવ (પૂ.)	105	નયવિજય	302,303
ધર્મદેવ (સહાયક)	141	નયવિજયગણિ (ત.)	30,31,298
ધર્મધીર (વૃદ્ધ તપા)	163	નયસમુદ્ર	338
ધર્મધુરન્ધરસૂરિ	220,303	નયસાગરગણિ	214
ધર્મપ્રભગણિ	177	નયસુન્દર	46,50
ધર્મપ્રમોદગણિ	177	નરચન્દ્રગણિ	259
ધર્મમેરુ	320	નરચન્દ્રસૂરિ	87
ધર્મરુચિ	94	નરચન્દ્રસૂરિ (મ.)	69,79
ધર્મવર્ધનગણિ (ખ.)	264	નરચન્દ્રસૂરિ (હર્ષ)	318
ધર્મવિજય	58	નરદેવ	164
ધર્મવિજય (ત.)	316	નરસિંહ	19
ધર્મવિજય (ત.)	325	નરેન્દ્રપ્રભસૂરિ (મલ.)	313
ધર્મવિમલસૂરિ	164	નરેન્દ્રસૂરિ	171
ધર્મશેખરગણિ (અં.)	102	નરચન્દ્રોપાધ્યાય	238
ધર્મશેખરગણિ	102	નવાબ સારાભાઈ (ગૃ.)	230
ધર્મશેખરગણિ	102	નાહટા અગરચંદ (ગૃ.)	20,18,19,
ધર્મશેખરસૂરિ	332	129,130,139,143,162,171,172,260,261,265,	
ધર્મસાગરગણિ (ત.)	114,288	266,267,269,273,274,323,335	
ધર્મસિંહસૂરિ	14,37,265	નાહટા ભંવરલાલજી (ગૃ.)	81,144
ધર્મસિંહ (સ્થાનકવાસી?)	242	નિપુણમુનિજી (ત.)	148
ધર્મસુન્દરસૂરિ સિદ્ધસૂરિ જુઓ	315	નેત્રસિંહ	243
ધર્મસૂરિ	215	નેમિચન્દ્ર (?શ્વે.)	12
ધર્મસેન	315	નેત્રસિંહ	243
ધુરન્ધરવિજયગણિ (ત.)	83,184,212,231,257	નેમિચન્દ્ર (?શ્વે.)	12
ધુરન્ધરવિજય(જી) (ત.)	256,294	નેમપ્રભ	160
ધુરન્ધરસૂરિ	303	નેમિચન્દ્ર	59
નથમલ	160	નેમિચન્દ્રસૂરિ (બૃ.) જુઓ	
નન્દનસૂરિ	193,277	દેવેન્દ્રગણિ	47,160,304
નન્દિતાદય	8	ન્યાયાચાર્ય (ત.) જુઓ	
નન્દિષેષ	170,245	યશોવિજયગણિ	205,205,248,255,
નન્દિસાગર	214		256,257,258

પદ્મ (પ્રધાન)	223,224	પૂર્ણચન્દ્ર	333
પદ્મપ્રભ	17	પૂર્ણચન્દ્રસૂરિ	107
પદ્મમન્દિરગણિ	230	પૂર્ણભદ્ર	139
પદ્મરાજ	164,165	પૂર્ણભદ્ર	88
પદ્મરાજ (ખ.)	268,269,209	પૂર્ણભદ્રસૂરિ	139
પદ્મરાજગણિ (ખ.)	37,38	પ્રતાપવિજયી (ત.)	169
પદ્મવિજય	82	પ્રતિષ્ઠાસોમ (ત.)	107
પદ્મવિજય	196	પ્રદ્યુમ્નસૂરિ	13,15,16,82,84,85,87,88
પદ્મવિજય (ત.)	100,100	(સહાયક),187,234,235	
પદ્મસાગર	116	પ્રદ્યુમ્નસૂરિ (ચં.) (સહાયક)	131
પદ્મસાગર (ત.)	218,221	પ્રદ્યુમ્નસૂરિ	30,107
પદ્મસાગરગણિ (ત.)	110,165,166	પ્રબોધમાણિક્ય (ખ.)	330,332
પદ્મસુન્દર	47,115	પ્રભાચન્દ્ર	82
પદ્મસુન્દર	318	પ્રભાચન્દ્ર	88
પદ્મસુન્દર (દિ?)	22	પ્રભાચન્દ્રગણિ	29,285
પદ્મનંદ (ગૃ.)	151	પ્રભાચન્દ્રસૂરિ (રાજ.)	10,84,85,278
પાદલિપ્તસૂરિ જુઓ પાલિત	32,135,252	પ્રભાનન્દસૂરિ	213,213
પાર્શ્વચન્દ્ર	15	પ્રશમરતિવિજય	193
પાર્શ્વચન્દ્ર	199	પ્રેમજી	24,262
પાર્શ્વદેવગણિ, દ્વિજ	201	બપ્પભટ્ટિસૂરિ જુઓ ભદ્રકીર્તિ	14,15,27,55,56,
પાલિત જુઓ પાદલિપ્તસૂરિ	32	72,135,199,201,202,204,278	
પાલ્યકીર્તિ (યાપનીય)	20	બાલચન્દ્ર	82
પુણ્ડરીક (ગણધર)	48	બાલચન્દ્ર	343
પુણ્યકલશગણિ	172	બાલચન્દ્રસૂરિ (ચં.)	313,78
પુણ્યકુશલ	88	બાલચન્દ્રસૂરિ	73
પુણ્યચન્દ્ર	77	બુદ્ધિશ્રીજી (સાધ્વી) (ખ.)	259
પુણ્યવિજયજી (ત.)	23,74,118,192,309	બુદ્ધિસાગરસૂરિ	58,365
પુણ્યશીલ (ખ.)	11,258	બેચરદાસ પં. જુઓ દોશી બેચરદાસ જી.	149,274
પુણ્યસાગર	252	ભક્તિમુનીજી (ત.)	148
પુણ્યસાગર (ખ.)	165	ભટ્ટ છોટાલાલ નરભેરામ (ગૃ.)	171
પુણ્યસાગરગણિ	185	ભદ્રકીર્તિ જુઓ બપ્પભટ્ટિસૂરિ	56,135
પૂર્ણકલશ	79	ભદ્રગુપ્તસૂરિ	56
પૂર્ણકલશગણિ	236	ભદ્રંકરસૂરિ	303
પૂર્ણચન્દ્ર	77	ભદ્રેશ્વર	177
		ભદ્રેશ્વરસૂરિ	25

ભાગ્યહંસ	321	મહેશ્વરસૂરિ (પલ્લી.)	156
ભાનુચન્દ્રગણિ (ત.)	12,218,336	માણિક્યગણિ	214,280
ભાવ (બ્ર.)	66	માણિક્યચન્દ્ર	179, 185
ભાવકુશલ	177	માણિક્યચન્દ્ર (રાજ)	68,69
ભાવચન્દ્ર	81	માણિક્યચન્દ્રસૂરિ (રાજ)	13,21
ભાવદેવસૂરિ (ખં.)	21	માણિક્યદેવસૂરિ	214
ભાવપ્રભસૂરિ (પૌ.)	24,25,155,261,265	માણિક્યદેવસૂરિ (વડ) જુઓ	45,315
ભાસ્કરવિજયજી (ત.)	9,16,52	માણિક્યચન્દ્ર (પરિશિષ્ટ : ૩)	
ભુવનચન્દ્ર	180,184	માણિક્યસુન્દર (અં.)	165
ભુવનતિલકસૂરિ	216,285,303	માણિક્યસુન્દરસૂરિ (અં.)	95,96,106,157
ભુવનતુંગસૂરિ (અં.)	230	માણિક્યસૂરિ	84,85
ભુવનહિતસૂરિ	216,268	માણિક્યસૂરિ	155
ભોજક અમૃતભાઈ	172	માણડન (ગૃ.)	163
ભોજકવિ	290	માનતુંગ	82
ભોજસાગર	290	માનતુંગ	140
ભોજસાગર	19	માનતુંગ જુઓ માનતુંગસૂરિ	234
ભોજસાગર	221	માનતુંગસૂરિ	234
મંગલમાણેક	66	માનતુંગસૂરિ જુઓ માનતુંગ	32,194
મણ્ડન (મંત્રી)	106,132,162	માનતુંગસૂરિ (રા.)	9
મતિરત્ન (ઉપ.)	332,322	માનવદેવસૂરિ	176,177,237
મતિવર્ધન	84,85,265	માનવિજય	307
મનરૂપવિજય (?)	245	માનવિજયગણિ	170
મલયકીર્તિ (દિ.?)	14	માનસાગર	282
મલયગિરિસૂરિ	51,54,85	માનસિંહ (વિજય.)	338
મલયસુન્દરસૂરિ	321	માનાંક (નૃપ)	333
મલ્લવાદી	14,51	માનાંકસૂરિ	333
મલ્લિષેણ	186,196	માવજી દામજી (ગૃ.)	186
મલ્લિષેણ	230	માસ્તર શામજી (ગૃ.)	221
મલ્લિષેણ(નાગેન્દ્ર)	212	જુઓ દેસાઈ શામજી હે.	
મલ્લિષેણસૂરિ	189	મિત્રાનન્દસૂરિ	285
મહિમસિંહ	324	મુક્તિપ્રભસૂરિ	83
મહીમેરુ	324	મુક્તિવિમલગણિ	163,172
મહીમેરુગણિ (અં.)	157	મુનિચન્દ્ર	219
મહીરાજ	45	મુનિચન્દ્રનાથ	219
મહેતા દુર્લભજી ગુલાબચંદ (ગૃ.)	186,197	મુનિચન્દ્રસૂરિ	79,88,86,121,149,220
મહેન્દ્રસૂરિ	135,144		

મુનિદેવ	82	યશઃકીર્તિ (દિ.?)	8
મુનિદેવસૂરિ	13	યશઃપાલ (મંત્રી)	10,213,312
મુનિપ્રભ	320	યશશ્ચન્દ્ર (ગૃ.)	312
મુનિભદ્રસૂરિ (બૃ.)	32,13	યશોદેવ જુઓ ધનદેવ	8
મુનિરત્નસૂરિ (પૌ.)	16,31,66	યશોદેવગણિ (ત.)	160
મુનિસુન્દરસૂરિ (ત.)	15,29,98,102,103, 236,237,287,335	યશોદેવસૂરિ	214
મુનીશ્વર	70	યશોધર	63
મૂલ	120	યશોભદ્રસૂરિ	69
મૃગેન્દ્રમુનિ	146	યશોવિજયગણિ (ન્યાયાચાર્ય)	11,16,22,23,24,64 68,69,118,133,134,149,191,220
મેઘકુમાર	326	જુઓ ન્યાયાચાર્ય,	199,204,205,212
મેઘપ્રભસૂરિ	74,315		214,255,256,258,261,302
મેઘરાજ	214	યશોવિજયજી (ત.)	206,214
મેઘરાજગણિ	219,324	રઘુનાથ (લો.)	21,239,337
મેઘવિજય (ત.)	118,139,219,256,274,302	રતનબાઈ (શ્રાવિકા)	18
મેઘવિજયગણિ (ત.)	20,21,29,30,31,29,30 117,118,119,194,196, 252,259,274,276,282,298,300	રત્નકીર્તિવિજય	115
મેરુતંગ	186	રત્નચન્દ્ર	60,61,71,196,246,329
મેરુતુંગસૂરિ	6	રત્નચન્દ્રગણિ	99,170,185,320
મેરુતુંગસૂરિ	63,64	રત્નજયોતવિજય	107
મેરુતુંગસૂરિ	231	રત્નપ્રભ	82
મેરુતુંગસૂરિ (અં.)	144,156,157,325	રત્નપ્રભસૂરિ	18
મેરુતુંગસૂરિ (ના.)	10,139,142	રત્નપ્રભસૂરિ	106
મેરુલક્ષ્મી (સાધ્વી)	30	રત્નપ્રભસૂરિ	280
મેરુવિજય	30,301	રત્નપ્રભસૂરિ (ચં.)	131
મેરુવિજય	30,301	રત્નમંડનગણિ (ત.)	107
મેરુસુન્દર	196	રત્નમંદિરગણિ (ત.)	142,145
મેરુસુન્દર (ખ.)	167	રત્નમુનિ	186,196
મેરુસુન્દરગણિ	209	રત્નમૂર્તિ (ખ.)	167
મોક્ષગુણાશ્રી	101	રત્નવિમલ	266
મોટજી	325	રત્નશેખર (ત.) જુઓ	21,316
મોટજિત્	325	રત્નશેખરસૂરિ	
મોતીલાલ ઓધવજી (ગૃ.)	222	રત્નશેખરસૂરિ	21,164,337
મોદી કેશવલાલ પ્રે.(ગૃ.)	221, 222	રત્નશેખરસૂરિ (ત.) જુઓ	
યતીન્દ્રવિજય	193	રત્નશેખર	128, 239, 239
		રત્નશેખરસૂરિ (ના. ત.)	163

રત્નસિંહ જુઓ રત્નસિંહસૂરિ	25,264	રામવિજયગણિ	26
રત્નસિંહ	316	રામવિજયગણિ	332
રત્નસિંહસૂરિ જુઓ રત્નસિંહ	264	રઘુનાથ (?) (લો.)	337
રત્નાકર	168,269	રૂપચન્દ્ર (ખ.)	335, 335
રત્નાકરસૂરિ	221	રૂપચન્દ્ર (ખ.) જુઓ રામવિજય	171, 258
રવિવર્ધન	302	લક્ષ્મણગણિ (હર્ષ.)	7
રવિવર્ધનગણિ	30,31,297	લક્ષ્મીકલ્લોલ	285
રવિસાગર	61	લક્ષ્મીકલ્લોલ	245
રાજમુનિ	203	લક્ષ્મીચન્દ્ર (રુદ્ર.)	338, 339
રાજમેરુ (ખ.)	122	લક્ષ્મીતિલક (ખ.)	79, 80
રાજવલ્લભ	146	લક્ષ્મીધર	138
રાજવિજયગણિ (ખ.)	30,300	લક્ષ્મીનિવાસ (બૃહદ્)	333, 334
રાજશેખરસૂરિ	213	લક્ષ્મીનિવાસ (વૃદ્ધ)	323
રાજશેખરસૂરિ (મલ.)	142,340	લક્ષ્મીભદ્ર (ત.)	103
રાજશેખરસૂરિ (હર્ષ.)	10,78,86,87,258,	લક્ષ્મીલાભગણિ	151
	161,166, 179,313	લક્ષ્મીવલ્લભ	24,268
રાજસાગર	214	લક્ષ્મીવલ્લભ (ખ.)	322
રાજસુન્દર	326	લક્ષ્મીવિજયસૂરિ	21
રાજસુન્દર (ત.)	25,264	લક્ષ્મીવિમલ	26,265
રાજયવર્ધન	159,160	લક્ષ્મીસેન	24,260
રામચન્દ્ર	239	લબ્ધિમુનિ (ખ.)	164
રામચન્દ્ર (પૂર્ણ.)	168,170,222,223	લબ્ધિસાગર	253
જુઓ રામચન્દ્રસૂરિ (પૂર્ણ.)	305,306,307,	લબ્ધિસાગર (વૃદ્ધતપા)	106,163
	309,309,311	લબ્ધિસુન્દર	339
રામચન્દ્રગણિ (પૂર્ણ.)	152	લબ્ધિસૂરિ	303
રામચન્દ્રસૂરિ	195	લલિતપ્રભસાગર	238,303
રામચન્દ્રસૂરિ (પૂર્ણ.)	32,305	લલિતવિજયજી (ત.)	94
જુઓ રામચન્દ્રસૂરિ (પૂર્ણ.)		લાભવિજય	25,27,31,263
રામચન્દ્રસૂરિ(પૂર્ણદેવસૂરિના શિષ્ય)	222		267,269,301,302
રામચન્દ્રસૂરિ (પૌ.)	77	લાભવિજયગણિ	282
રામભદ્ર	312	લાભવિજયગણિ (સંશોધક)	166
રામભદ્ર (જયપ્રભના શિષ્ય)	156	લાભસાગર	277
રામવિજય (ખ.) જુઓ રૂપચન્દ્ર	171	લાલન મનસુખલાલ	101
		લાવણ્યવિજયગણિ	30,31,297,301

૧. એમનો સ્વર્ગવાસ તા. ૪-૩-૬૪'ના રોજ થયો હતો.

લાવણ્યવિજયજી (ત.) જુઓ	135	વિજયનેમિસૂરિ, શ્રી (ત.)	256,256
લાવણ્યવિજયસૂરિજી	178	વિજયપાલ (ગૃ.)	152,313
લાવણ્યવિજય(સમય)ગણિ	108	વિજયલક્ષ્મીસૂરિ	242,243
લાવણ્યસમય	108	વિજયલબ્ધિસૂરિ	52
લોકહિતસૂરિ	29,286,287	વિજયલાવણ્યસૂરિજી (ત.)	135,137,174,184
વજ્રભૂતિસૂરિ	11,51	જુઓ લાવણ્યવિજયજી	
વજ્રસેન	30	વિજયવર્ધનગણિ (ખ.)	31,302
વજ્રસેનવિજય	216	વિજયસિંહસૂરિ (ત.)	30,31,164,294
વત્સરાજ	201	વિજયસૂરિ	15,324,326
વત્સરાજગણિ (વડ.)	138,139	વિજયસેનસૂરિ (ત.)	282
વર્ધમાન	160,161	વિજયાનન્દસૂરિ જુઓ આત્મારામજી	8
વર્ધમાનગણિ (પૂર્ણ.)	153-279	વિજયામૃતસૂરિજી (ત.)	129,130,220,246
વર્ધમાનસૂરિ	58, 305	વિજયેન્દ્રસૂરિજી (ત.)	13
વર્ધમાનસૂરિ	134	વિદ્યાતિલક (રુદ્ર.) જુઓ સોમતિલકસૂરિ	92
વર્ધમાનસૂરિ (અભયદેવસૂરિના શિષ્ય)	8,5	(વિદ્યાનન્દિ (?દિ.)	164
વર્ધમાનસૂરિ (ના.)	10,224	વિદ્યાપતિ	76
વર્ધમાનોદય (ઉદયવર્ધમાન ?)	253	વિદ્યારત્ન	281
વસન્તપાલ (ગૃ.)	73	વિદ્યાવારિષિ જુઓ ઉમાસ્વાતિ	339
વસ્તુપાલ	73,221	વિદ્યાવિલાસ	15
વાગ્ભટ (નેમિકુમારના પુત્ર) (ગૃ.)	5,114	વિનયચન્દ્ર	5
વાગ્ભટ (સોમનો પુત્ર) (ગૃ.)	11,12,17	વિનયચન્દ્ર	82
વાઘજી	215	વિનયચન્દ્ર	156
વાનરર્ષિ	212	વિનયચન્દ્ર (ખ.)	324
વાના (ગૃ.)	100	વિનયચન્દ્ર (ચં.)	15,16,21
વિક્રમ (સાંગણના પુત્ર) (ગૃ.)	21,271	વિનયચન્દ્રસૂરિ	72
વિક્રમવિજયજી (ત.)	9,16,52	વિનયપ્રભ	81
વિચક્ષણવિજયજી (ત.)	26,266	વિનયપ્રભુ (? ભ.)	273
વિજય	281	વિનયરામ (બૃહદ્)	
વિજયકસ્તૂરસૂરિ (ત.)	22	જુઓ વિનયસુન્દર	325
વિજયગણિ	71	વિનયલાભગણિ	25,264
વિજયદર્શનસૂરિ. શ્રી (ત.)	256	વિનયવર્ધનગણિ	30,31,296,297
વિજયદાનસૂરિજી (ત.)	199	વિનયવિજય (ત.)	163,164
વિજયધર્મધુરંધરસૂરિજી (ત.)	27	વિનયવિજયગણિ (ત.)	11,16,30,31,58,
વિજયધુરંધરસૂરિજી	261,269,276	170,199,218,248,294,194,299,299,316,339,	

૧. શું એઓ જૈન છે ?

વિનયસમુદ્ર	66	શાહ અંબાલાલ પ્રેમચન્દ (ગૃ.)	118,155
વિનયસાગરગણિ	88	શાહ નગીન જે.	172
વિનયસુન્દર (બૃહદ્) જુઓ		શાહ મણીલાલ ન્યાલચન્દ	77
વિનયરામ	325,326	શાહ વિજયચંદ મોહનલાલ, માસ્તર	222
વિનયહંસગણિ(?) ધર્મહંસ)	26,206,207	શાહ સાંકળચંદ પીતાંબરદાસ	213, 216, 221, 222,
વિનીતવિજય	302	શિવકોટિ (યાપનીય) જુઓ શિવાર્થ	40
વિબુધપ્રભસૂરિ	14	શિવનાગ (ગૃ.)	49,202
વિબુધરાજ	153	શિવનિધાન (ખ.)	340
વિમલકીર્તિગણિ (ખ.)	21,273,274	શિવસુન્દર	254
વિમલમતિ જુઓ શીલાંક	304	શિવાર્થ (યાપનીય) જુઓ શિવકોટિ	40,68
વિમલવિજયગણિ	282	શિવાર્થ	220
વિમલસૂરિ	13,32,33	શીલચન્દ્રસૂરિ	23,139,169,216,309
વિમલહંસગણિ	201	શીલરત્ન (અં.)	156,157,230
વિવેકચન્દ્ર	25,266	શીલરત્નસૂરિ	28
વિવેકધીરગણિ	50	શીલશેખર	202
વિવેકસમુદ્રગણિ (ખ.)	79,80,81	શીલસિંહ	242,242
વિવેકસાગર	285	શીલાંક જુઓ વિમલમતિ	304
વિશાલરાજ	21,277	શીલાંકસૂરિ	32
વીરગણિ	245,246	શુભંકરવિજયગણિ	22
વીરભદ્રસૂરિ	164	શુભંકરસૂરિ	30
વીરવિજયજી (ત.)	199	શુભચન્દ્ર	8
વીરસૂરિ	8	શુભતિલક	336
વીરસેનસૂરિ	238	શુભવર્ધન	15
વૈદ્યમગનલાલ ચુનીલાલ (ગૃ.)	94	શુભવર્ધનગણિ	71
*શાકટાયન (યાપનીય)	112	શુભવર્ધનગણિ	230
શાન્તિકુશલ	168	શુભશીલ (ત.)	75,76,136,164
શાન્તિચન્દ્ર (અવધાનકાર) (ત.)	169	શુભશીલગણિ (ત.)	50,146,164
શાન્તિચન્દ્રગણિ (ત.)	245,246	શેઠ હરગોવિન્દદાસ ત્રિકમચન્દ (ગૃ.)	
શાન્તિશેખર	193	જુઓ હરગોવિન્દદાસ પં.	13,63
શાન્તિસૂરિ (ખ.)	196	શેષ ભટ્ટારક	311
શાન્તિસૂરિ (પલ્લી.)	96	શોભન	202, 203, 207
શાન્તિસૂરિ (પૂર્ણ.)	34,56,125,136,332,333,334	શ્રીચન્દ્રવિજય	329
શાન્તિસૂરિ(બૃહદ્)	106	શ્રીચન્દ્રસૂરિ	16
શાન્તિસૂરિ (વાદિવેતાલ) (થારાપદ્ર)	47	શ્રીધર	220

૧. શું એઓ જૈન છે ?

શ્રીપાલ (મજ્ઞાયકુ) (ગૃ.)	128,151,151,209	સિદ્ધર્ષિ	156,318
શ્રી વલ્લભ (ખ.) (પાઠક),	14,117,259	સિદ્ધર્ષિ	179
શ્રી વલ્લભગણિ (ખ.)	252	સિદ્ધર્ષિ (નિવૃત્તિ),	32,85,133
શ્રીવિજય (ત.)	332	સિદ્ધસૂરિ જુઓ ધર્મસુન્દરસૂરિ	316
શ્રીવિજયગણિ (ત.)	19,321,322,324	સિદ્ધસેન	182,183
શ્રીસાર (ખ.)	340	સિદ્ધસેન જુઓ સિદ્ધસેન	
શ્રુતસાગર	233	દિવાકર	13,39,180,189
સંયમરત્નસૂરિ	99,103	સિદ્ધસેન ગણિ	133
સંઘવિજયગણિ	71	સિદ્ધસેન દિવાકર	13,23,32,55,178,180,183,
સંઘવી સુખલાલ	198	જુઓ સિદ્ધસેન	187,189,210,212
જુઓ સુખલાલ પં.		સિદ્ધસેનસૂરિ	7,25
સત્યરાજગણિ (પૌ.)	106,146,162	સિદ્ધસેનસૂરિ	239
સત્યશેખરગણિ	21,239,337	સિદ્ધાન્તરુચિ (ખ.)	26,243,243,267
સમયસુન્દર (ખ.)	143	સિદ્ધાન્તસાર (ત.)	22,148
સમયસુન્દરગણિ (ખ.)	20,25,60,77,79,	સિદ્ધિચન્દ્રગણિ	34,169,176,196,
143,441,156,186,196,246,249,263,			202, 204, 331, 331
270,277,283,284,320,325,327		સુખલાલ પં. જુઓ સંઘવી	
સમર્થ (ખ.)	339	સુખલાલ	179,180,181,182,183
સમુદ્રસૂરિ	321	સુધર્મન્	48,49
સર્વરાજગણિ	79	સુધર્મસ્વામી	48,48
સર્વવિજયગણિ	165	સુધાભૂષણ	152,153
સર્વાનન્દસૂરિ (જાલિ.)	6,7,21,155	સુમતિકલ્લોલ (ખ.)	26,268
સર્વાનન્દસૂરિ (શીલરત્નના શિષ્ય)	21	સુમતિગણિ	306
સહદેવ	200	સુમતિવર્ધન	82
સાગરાનન્દસૂરિ	238	સુમતિવિજય	320,324
સાધુરાજગણિ	233	સુમતિસાધુ	108,165
સાધુસોમ (ખ.)	243	સુમતિસૂરિ	58
સાધુસોમગણિ (ખ.)	8	સુશીલસૂરિ	5,137,193,238,272
સામ્બ	201	સુશીલવિજય	177,184
સારંગ	339	સુમતિવિજય	320,324
સિંહકવિ	229	સુમતિ સાધુ	108,165
સિંહતિલકસૂરિ	230,230	સુમતિસૂરિ	58
સિંહસૂર	183	સૂરચન્દ્ર	168
સિંહસૂરિગણિ (ક્ષમાશ્રમણ)	14,52	સૂરચન્દ્ર	253,254
સિદ્ધપાલ (ગૃ.)	152	સૂરપ્રભ (ખ.)	80,81

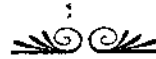
૧. એમને કોઈ કોઈ 'દિગંબર' માને છે.

ઈતિ. ભા.૨

સુલોચનાશ્રી	116,172,194,210	હંસવિજય	167
સૂરાચાર્ય	126,127,172	હંસાશ્રી	216
સૂર્યોદયવિજયજી (ત.)	22,207	હરગોવિન્દદાસ પં.	276
સોમકીર્તિદેવ	164	જુઓ શેઠ હરગોવિન્દદાસ ત્રિકમચંદ	
સોમકુંજર (ખ.)	153	હરિ જુઓ હરિષેણ	19
સોમગણિ	164	હરિતિલકગણિ	196
સોમચન્દ્ર	9	હરિપાલ (? અજૈન)	34
સોમચન્દ્ર	326	હરિભદ્ર	240
સોમચન્દ્રગણિ	92	હરિભદ્રસૂરિ	196
સોમચન્દ્રસૂરિ	32	હરિભદ્રસૂરિ (અ.જ.પ.ના કર્તા)	16,26,32,
સોમચારિત્રગણિ	164	41,82,135,179,197,198,210,216,282	
સોમતિલકસૂરિ	130,168,251	હરિભદ્રસૂરિ (બૃહદ્)	8,18,58
સોમતિલકસૂરિ (રુદ્ર.)	10,92,93,337	હરિશ્ચન્દ્ર	9
જુઓ વિદ્યાતિલક		હરિષેણ જુઓ હરિ	19,30
*સોમદેવગણિ	238	હર્ષકીર્તિસૂરિ (ના.ત.)	185,196,337
સોમદેવસૂરિ (આગમ)	97	હર્ષકુલગણિ (લધુ. ત.)	281
સોમપ્રભ	168	હર્ષનન્દન	230
સોમપ્રભસૂરિ (શતાર્થના કર્તા)	9,6,28,	હર્ષભૂષણગણિ	287,288
151,152,278,279,279,306		હર્ષવર્ધન	5
સોમમંડન	160	હર્ષવિનયસૂરિ	207
સોમવિમલ	9,92	હર્ષસમુદ્ર	66
સોમસુન્દરસૂરિ (ત.)	107,135,237,238	હર્ષસૂરિ	164
સોમસૂરિ	76	હિતવર્ધનવિજય	193
સોમોદયગણિ	213,213	હિમાંશુવિજયજી (ત.)	29,193,214
સોહનલાલસ્વામી (તેરા.)	25,267	હિંમતસિંહ (? દિ.)	271
સૌભાગ્યનન્દિ	108	હીરકુશલ	9
સૌભાગ્યવિજય	172	હીરવિજયસૂરિ (ત.)	154
સૌભાગ્યસૂરિ	172	હીરાલાલ દેવચંદ (ગૃ.)	48,61
સૌભાગ્યસૂરિ	164	હીરાલાલ હંસરાજ	25,101,261
સૌભાગ્યસૂરિ	202,204	હીરાલાલ વિ. હંસરાજ	101,102
હંસરત્ન	50,534	હેમગુણાશ્રી	13,125
હંસરત્ન	256	હેમચન્દ્ર (વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય)	127,128,151
		હેમચન્દ્રવિજયજી (ત.)	206,269

૧. આ શ્રી વિજયકસ્તૂરસૂરિજીના પ્રશિષ્યના શિષ્ય થાય છે.

હેમચન્દ્રસૂરિ (અજિતદેવસૂરિના શિષ્ય)	127,128	હેમવિજય (ત.)	22,149
હેમચન્દ્રસૂરિ (પૂર્ણ.)	9,10,23,30,	હેમવિજયગણિ (ત.)	116,166,245
31,45,46,63,66,82,113,120,129,144,182,183,		હેમશ્રી (સાધ્વી)	18
187,212,213,214,215,216,217		હેમસાગરસૂરિ	304
હેમચન્દ્રસૂરિ (મલ.)	101	હેમસૂરિ	320,321
હેમચન્દ્રસૂરિ	164	હેમહંસગણિ	17
હેમવિજય	185	દ્રૌકારવિજયગણિ	303

(આ) દિગંબર

અકલંક	20,40,188,191	કૃષ્ણજિષ્ણુ	11-47
અગ્ગલદેવ	8	કૃષ્ણદાસ	17
અગાસદેવ	8	કેશવ	22
અનન્તકીર્તિ	20	દેશવસેન કેશવરોન	17,47,318
અનન્ત બ્રહ્મચારી	42	ગિરિધરશર્મા	24,20
અનન્તવીર્ય	20	ગુણચન્દ્ર	189
અનુત્તરવાગ્મિન	33	ગુણનન્દિ	7
અન્ધસેન	7	ગુણભદ્ર	15
અપખ્યાય	317	ગુણભદ્ર (જિનદત્તચરિત્રના કર્તા)	58
અભયનન્દિ	192	ગુણભદ્ર (જિનસેનના શિષ્ય)	6,8,38,42
અમરકીર્તિ	125,126	ગુણસેન	43,58,133,139,317
અમરકીર્તિ	218	ચન્દ્રકીર્તિ	6,34,42,43,160
અરુણમણિ	6, 69	ચન્દ્રકીર્તિ	22
અર્હદાસ	8,17,132,165,317	ચન્દ્રમુનિ	32
અસગ	7,14,22,37,38	ચન્દ્રસાગર	34
આશાધર (ગૃ.)	15,24,41,67,68, 108,155,189,209	ચામુણ્ડરાય	52
જુઓ કલિકાલિદાસ	317,217	ચારુકીર્તિ	161
ઈન્દ્રદેવરસ	164	ચારુકીર્તિ	271
ઈન્દ્રનન્દિ	517	ચારુકીર્તિ (અભિનવ)	11,161
ઉદયભૂષણ	317	ચાવડા જયચન્દ્ર	190
ઉદયલાલજી કાશલીવાલ	271	જગન્નાથ	130,283
ઉપાધ્યે એ. એન.	52,56	જગન્નાથ પંડિત	164
ઉમરાવસિંહ	193	જટાસિંહનન્દિ	34,35,52,52,54,55
જુઓ જૈન ઉમરાવસિંહ		જુઓ જટાચાર્ય, જટિલ, જડિય અને સિંહનન્દિ	
એકસન્ધિ	317	જયસાગર	37
ઓડયદેવ જુઓ વાદીભસિંહ	63,138	જયસેન	40
કલિકાલિદાસ જુઓ આશાધર	319	જિનદાસ	34,37
કાણભિલુ	37,39,40	જુઓ બ્રહ્મજિનદાસ	
કુમાર	317	જિનમુનિ	150
		જિનરાજ (સહાયક)	47

૧. શું આ એક ગ્રંથકાર માટેનો છે ?

જિનસેન	317	ધનંજય (ગૃ.)	20,125,208,208
જિનસેન પહેલા (સેન, આદિપુરાણના કર્તા)	8,	ધનપાલ	137
13,21,34,35,37,38,40,43,133,270		ધરણિ	55
જુઓ જિનસેનાચાર્ય જિનસેન બીજા		ધર્મકીર્તિ	34,37
(પુત્રાટ, હરિવંશપુરાણના કર્તા)	8,17,36,	ધર્મકીર્તિ	97
38,43,55		ધર્મકીર્તિ	322,323
જિનસેનાચાર્ય જુઓ જિનસેન પહેલા	217-218	ધર્મચન્દ્ર	171
જિનેન્દ્ર	327	ધર્મભૂષણ	54,55
જુગલકિશોર	109,189,190	ધર્મધર	150
જુઓ મુખ્યાર જુગલકિશોર		ધર્મધીર	150
જીવદેવ	135	ધવલ	7,19,38,44
જૈન ઉમરાવસિંહ	192	નાગચન્દ્ર	208
જુઓ ઉમરાવસિંહ		નાગદેવ	149
જૈન ગુલાબચંદ્ર	42,43	નેમિચન્દ્ર	126
જૈન જગદીશચંદ્ર	210	પદ્મનન્દિ	22
જૈન પન્નાલાલ	12,188	પદ્મનન્દિ	160
જૈન પુરુષોત્તમદાસ	304	પદ્મનન્દિ	259,329
જૈન મહેન્દ્રકુમાર	192	પદ્મનાભ	34
જૈન વિરેન્દ્રકુમાર	186	પદ્મસુન્દર	22,44
જૈન હીરાલાલ	57	પદ્મસુન્દર	317,318
જોશી કૃષ્ણજી નારાયણ	12	પદ્મસેનસૂરિ	19
જ્ઞાનભૂષણ	15	પદ્મસેનસૂરિ	22,44
જ્ઞાનભૂષણ	7,55	પન્નાલાલ શાસ્ત્રી	11,20,132,139
તપાચાર્ય	186	પમ્પ	15
તિરુત્તકદેવ	63,138	પરમેશ્વર	34,36,39,40,42,130
દામનન્દિ	42,43,150	પરમેષ્ઠી	34,36
દુવિનીત (નૃપ)	133	પાત્રકેસરી	39,40,197
દેવનન્દિ જુઓ દેવ (પરિશિષ્ટ-૩)	40,194	પાર્શ્વનાથ ગોમટ	208
દેવર	126	પુષ્પદન્ત (મહાપુરાણના કર્તા)	24,42,151,
દેવર-વલ્લભ	317		208,336
દેવસેન	68	પુષ્પદન્ત (રાઘવપાંડવીયના) ટીકાકાર	259
દેવેન્દ્રકીર્તિ	187	પુષ્પસેન	130
દોડધ	8	પૂજ્યપાદ	68,112
ધનંજય	208	પૂજ્યપાદ	317

પ્રભાચન્દ્ર	109	ભૂપાલ	68,209
પ્રભાચન્દ્ર	189	ભોગકીર્તિ	62,37
પ્રભાચન્દ્ર	196	મંગલરાસ (? જ)	31
પ્રભાચન્દ્ર	230	મંગરાસ	97
પ્રભાચન્દ્ર (કથાકોશના કર્તા)	57,126	મંગલદાસ (? જ)	19
પ્રભાચન્દ્ર (કર્ણામૃતપુરાણના કર્તા)	47	મનોહર	129
પ્રભાચન્દ્ર (ચન્દ્રોદયના કર્તા)	38,39	મનોહરદાસ	186
પ્રભાચન્દ્ર (ભટ્ટારક)	15,16	મયૂર	195
પ્રભાચન્દ્ર	34	મરાલશ્રેણિ	259
પ્રભુરાજ	46,47	મલ્લિભૂષણ	63
પ્રેમી નાથુરામ	11,19,20,33,34,	મલ્લિભૂષણ	97
35,56,57,66,67,271,274,336,337		મલ્લિભૂષણ	164
બદ્રીનાથ	125,126	મલ્લિષેણ	23,44,44,150,230
બનારસીદાસ	41,42,186	મલ્લિષેણસૂરિ	189
બન્ધુષેણ	44	મહાસેન (? શ્લે.)	35
બાણ	195	મહાસેન, આચાર્ય	59
બાહુબલિ	46,47	માણિક્યવર્ણી	42,43
બાહુબલિ રાજહંસ	150,151	મુખ્તાર જુગલકિશોર	39,109
બ્રહ્મ-અજિત	109,165	જુઓ જુગલકિશોર	188,190,282
બ્રહ્મ-કામરાજ	46,47	મેધાવિન્	15
બ્રહ્મ-ચન્દ્રસાગર	150,151	મોક્ષરતિવિજય	193
બ્રહ્મ-જયસાગર	13,14,37	યતિવૃષભ	184
બ્રહ્મ-જિન	109	યશ:કીર્તિ	12
બ્રહ્મ-જિનદાસ જુઓ જિનદાસ	34,109,165	યશ:કીર્તિ	97
બ્રહ્મ-દયાલ	109,165	યશ:કીર્તિ (ભટ્ટારક)	171
બ્રહ્મ-દેવ	13,14,37	યશ:સેન	97
બ્રહ્મ-દેવસેન	46,47	યોગિરાજ	270,271
બ્રહ્મ-નેમિદત્ત	19,160,161,163	યોગીન્દ્ર	53
બ્રહ્મય્ય	63	રઘૂ	46,47,62
બ્રહ્મ-રાયમલ્લ	196,197	રત્નચન્દ્રસૂરિ	196
બ્રહ્મસૂરિ	317	રત્નનન્દિ	11
ભવ્યોત્તમ નરસિંહ	188,189	રત્નયોગીન્દ્ર જુઓ રત્નાકર	150
ભાસ્કર	63	રલ્હણ	62
ભૂપરદાસ	20	રવિષેણ	109,166

રવિષેષ (પદ્મપુરાણના કર્તા)	25,33,35,53	વિદ્યાભૂષણ	99
રવિષેષ (હરિવંશપુરાણના કર્તા)	37	વિનયચન્દ્ર	209
રામ ઋષિ	194,194	વિશ્વસેન	218
રામચન્દ્ર	37	વીરનન્દિ	7
લક્ષ્મીકીર્તિ	196	વીરનન્દિ	20
લલિતકીર્તિ	67-42	વીરસેન	39,40
લાલચન્દ્ર	55	વીરાચાર્ય	317
લાલારામજી પં.	188	વૈશાખિયા મહેન્દ્રકુમાર	26
લોકસેન	42,43	શાન્ત (? મે.) જુઓ શાન્તિષેષ	55
વત્સરાજ	97	શાન્તિકીર્તિ	14,37
વર્ધદેવ	63	શાન્તિદાસ	6
વર્ધમાન (ધર્મભૂષણના ગુરુ)	55,55	શાસ્ત્રી કમલકુમાર	197
વર્ધમાન (હસ્તિમલ્લના ભાઈ)	317	શાસ્ત્રી કૈલાશચન્દ્ર	52
વર્મા કૃષ્ણલાલ (? અજૈન)	221,222	શાસ્ત્રી ચન્દ્રશેખર	44
વસુનન્દિ	188,189,192,317	શાસ્ત્રી ટી. પી. કુખૂસ્વામી	63
વાણીવલ્લભ	22	શાસ્ત્રી કૃલચંદ	33
વાદિચન્દ્ર (પાંડવપુરાણના કર્તા)	22,43,47,166	શાસ્ત્રી મહેન્દ્રકુમાર	126
વાદિચન્દ્ર (પદ્યુમ્નચરિત્રના કર્તા)	62	શાસ્ત્રી લાલારામ	26,267
વાદિચન્દ્રસૂરિ જુઓ વાદિચન્દ્ર	318	શાસ્ત્રીલાલારામજી	171
વાદિભૂષણ	97	શુભચન્દ્ર	7,8,20,43,47,47
વાદિરાજ (એકીભાવસ્તોત્રના કર્તા)	7,20	શુભચન્દ્ર	63
જુઓ વાદિરાજસૂરિ	22,43,44,313	શુભચન્દ્ર	109
વાદિરાજ (નાગકુમારકાવ્યના કર્તા)	150	શુભચન્દ્ર	196
વાદિરાજસૂરિ જુઓ વાદિરાજ	19	શુભવર્ધન	34,196
વાદિસિંહ	39	શેભન	129
વાદીભસિંહ જુઓ ઓડયદેવ	40	શ્રીકુમાર	317
વાસવસેન	11	શ્રીચન્દ્ર	34,43,57
વિજયકીર્તિ	187	શ્રીચન્દ્રસૂરિ	34
વિજયમૂર્તિ પં.	179	શ્રીદત્ત	39
વિદ્યાનન્દ	20,39,188,190,192,192	શ્રીદેવ	131
વિદ્યાનન્દિ	188,191,193	શ્રીધરસેન	150
વિદ્યાભૂષણ	7,47	શ્રીપાલ	40

૧. શું એઓ જૈન છે ?

શ્રીપાલવર્ણી (સહાયક)	47	મુચન્દ્રાર્ય	63
શ્રીભૂષણ	14,23,37,47	મુરેન્દ્રકીર્તિ	10,17,187
શ્રીભૂષણ	37	સોમકીર્તિ	60
શ્રુતકીર્તિ	37	સોમદત્ત	7,47
શ્રુતસાગર	76	સોમદેવ	131
શ્રુતસાગર	130,131,160	સોમસેન	34,63
શ્રુતસાગર	192	સોમસેન	197
શ્રુતસાગર (જિનસહસ્રનામસ્તોત્રના ટીકાકાર)	68,217,218	સ્વયંભૂ	24
સકલકીર્તિ	6,7,12,14,15,22,37,38,42,43, 46,62,60,81,317,217,164	હરિદેવ	148
		હરિચન્દ્ર	63
સત્યવાક્ય	317	હરિશ્ચન્દ્ર	11,11,317
સમન્તભદ્ર	39,180,188,189,192,207	હરિશ્ચન્દ્ર	132
સમન્તભદ્ર (લઘુ)	191	હરિષેણ (ટિપ્પનકાર)	42,43
સિંહસૂરિ	160	હરિષેણ (પુત્રાટ, બૃહત્કથાકોશના કર્તા)	56,57
સિદ્ધસેન (સમ્મર્થપરણાનાકર્તા)	39	હરિષેણ (મુનિસુવ્રતપુરાણના કર્તા)	17
સિદ્ધકવિ	62	હસ્તિમલ્લ	6,33,165,317
		હિંમતસિંહ	271

(ઇ) અજૈન ગ્રન્થકારો

અદ્દહમાણ જુઓ અબ્દુલ રહેમાન	339	કૃષ્ણમાચારિઅર	103,325,333
અનન્તભટ્ટ	130	કૃષ્ણમિશ્ર	318
અનન્તાચાર્ય	129	કૃષ્ણસૂરિ, શ્રી	330
અપહામ (Upham) ઓલ્ફેડ એચ.	6	કેલિ	333
અબ્દુલ રહેમાન જુઓ અદ્દહમાણ	339	કેશવદાસ	339
અભિનવ કાલિદાસ	130	કોસંબી દામોદર ધર્માનન્દ	335
અમર	324	કૌટિલ્ય	325
અમરુ	34,335,338	કાઉઝે શાર્લટ (? શાર્લોટે)	66
અશ્વધોષ	54	કવેકનેબોસ	335
અશ્વધોષ (બૌદ્ધ)	181	ક્ષેમેન્દ્ર	121
આઉફ્રેક્ટ (Aufrecht)	323	ખબરદાર (પારસી)	5
ઉદયાકર	321	ગંધાધરમિશ્ર	206
ઉપાધ્યે એ. એન	315	ગંગેશ	112,114
ઓઝા ગૌરીશંકર	105	ગિરધર શર્મા	24,26,262,267
કંસારા નારાયણ	137	ગુણાદ્ય	40,133,135
કનિંગહામ	94	ગોવર્ધન	338
કપ્પૂસ્વામિ ટી. એસ.	132	ગ્લાસેનપ (Glasenapp)	38
કર્દમરાજ	135	ઘટકર્પર	333
કલાપી જુઓ સૂરિસિંહજી	141	ઘંટામાધ જુઓ માધ	327
કવિરાજ	34,379,329	ઘનશ્યામ	129
કાનીન જુઓ વ્યાસ	135	ચિદમ્બર	129
કામદાર	121,123	જનાર્દન	320
કાલિદાસ (કવિકુલકિરીટ)	32,33,34,78,102,135,166,181,270,270,319,319,321,323,325,332,334	જયદેવ	10,11,320
કિર્કલ ક્વેલ્યુ (Kierulff W.)	134	જયમંગલ	326
કિલાભાઈ	27,272	જલ્દણ	74,152
કીર્તન નીલકંઠ જનાર્દન	103,104	જલ્દણદેવ	338
કુલકર્ણી ઈ. ડી.	82	જાની અરુણોદય ન.	328
કુમારિલ	319	જીવાનન્દ વિદ્યાસાગર	333
કુમારિલભટ્ટ	192	જૈન શ્રેયાંસકુમાર	129
કુલકર્ણી વમનશર્મા મહાદેવ	10,333	જોન્સન એચ.	161
કુલકર્ણી વી. એમ.	25,303	જોન્સન હેલ(લે)ન એમ.	29,215

૧. એમનું અવસાન તા. ૨૯-૬-૬૭ (?)માં થયું છે. જુઓ “ગુ. મિત્ર તથા ગુ. દર્પણ” (તા. ૨૬-૭-૬૭).
 ૨. શું એઓ જૈન છે ?
 ૩. આ વિદ્વાનીનું અવસાન તા. ૨૬-૬-૬૭ને રોજ થયું હતું.

ટાગોર ડો.	183	પાઠક રામનારાયણ	4
ટાગોર રવીન્દ્રનાથ	323	પાંડેય પ્રકાશ	183
ટેસિટોરિ એલ. પી. (Tessitori L. P.)	186	પાણિનિ	121,326,330,337
ટોડ	103	પિટર્સન(Peterson)	126,134,149,153,307,243
ટોનિ સી. આર.	139	પિપ્પલાદ	32
ટોનિ સી. એમ.	63,160	પુષ્પદન્ત	270,276,277,337
ડે એસ. કે.	320	પુષ્પદન્ત	337
તગારે જી. વી.	109	પૃથ્વીરાજ	339
તારણ	327	પ્રવરસેન	135
ત્રિપાઠી રૂદ્રદેવ	303	પ્રહ્લાદનદેવ	309
ત્રિવિક્રમ જુઓ યમુનાત્રિવિક્રમ	130	બલ્લિની	146
ત્રિવિક્રમભટ્ટ	34,136,329	બાણ જુઓ તુરંગબાણ અને પુલીન્દ્ર	135,136,
ત્રિવેદી કે. એચ.	307	139,162,248,249,286,330,331	
દણ્ડી	5,129,286,325	બાણભટ્ટ	338
દવે ઇશ્વરલાલ	7	બાયરન લોર્ડ	41
દવે જનક	19	બીહ્લર (Buhler)	28,154
દિનકર	320	બુલ્કે કામેલ	33
દીક્ષિત નીલકંઠ	130	બેલિનિ એ (Balini A.)	134
દીક્ષિત શ્યામશંકર	4,73,125	બેલિનિ એમ્બ્રોજિયો, ડૉ.	10
દીક્ષિત હરિનારાયણ	135	બ્રાઉન નોર્મન ડબ્લ્યુ	155
દુર્ગસિંહ જુઓ શાસ્ત્રી દુર્ગાશંકર	140	બ્રુહન (Bruhn) ડૉ.	304
દુર્વિનીત (નૃપ)	133	બ્લૂમફીલ્ડ (Bloomfield)	21
દેશપાણ્ડે એન.	26	ભટ્ટનારાયણ શર્મા	330
દ્વિવેદી મણિલાલ નબુભાઈ	121,121	ભટ્ટિ	34,121,319,326
દ્વિવેદી હજારીપ્રસાદજી	139	ભરત	309
ધ્રુવ આનંદશંકર બાપુભાઈ	116,210	ભર્તૃહરિ	34,334,335,338
ધ્રુવ કેશવલાલ હર્ષદરાય	10,333	ભવભૂતિ	135,152,203,212
નારંગ એસ. પી.	121	ભાયાણી હરિવલ્લભ	56,146,149
નારાયણ	328,328	ભારદ્વાજ પ્રવેશ	87
નારયણભટ્ટ	75	ભારવિ	32,33,135,319,325,327
ન્હાનાલાલ	5	ભાલણ	261
પંડિત એસ. પી.	320	ભાસ	203,309
પવોલિની	146	ભીમ (કાશમીરી કવિ)	121
પાઠક કે. બી	270	ભીમસેન	327

૧. શું એઓ જૈન છે ?

ભુવનપાલ	338	રુદ્રટ	121,122,123
ભૂષણભટ્ટ	221	લઘુપંડિતરાજ	337
ભોજ	128	લોયમેન (Leumann)	63
ભોજ	130	વત્સરાજ	309
ભોજ	329	વરરુચિ	294
મજમુદાર મંજુલાલ ર.	7	વર્ધમાન	317
મણિલાલ નભુભાઈ	77	વલ્લભ	320
મણ્ડનમિશ્ર	192	વાક્પતિરાજ	34,135
મધુસૂદન સરસ્વતી	336,337	વામન	113
મયૂર	34,335	વામનાચાર્ય	332
મલ્લિનાથ	322,326	વાલ્મીકિ	32,42,57,135,307
મહમ્મદશાહ(?)	89	વિન્તર્નિસ (Winternitz)	57,71,144,146,195
માધ જુઓ ઘંટામાધ	32,33,135,275, 319,327,327	વિશ્વનાથ	272,309
માનાંક (ઉગ્રસેનના પુત્ર)	333	વિષ્ણુદેવ અંકલેશ્વર પંડિત	23
માનાંક (નૃપ)	333	વિહારી	338
માનાંકસૂરિ	333	વેબર (Weber)	50,77
મુરારિ જુઓ ઇન્દુમુરારિ અને		વેલણકર, પ્રો.	200
બાલવાલ્મીકિ	340	વૈદ્ય લક્ષ્મણ રામચન્દ્ર	270
મોદી રામલાલ ચુનીલાલ	122	વ્યાસ જુઓ કાનીન	71,135
મોરોપંત	5	વ્યાસ કાન્તિલાલ બળદેવરામ	7
યાકોબી હર્મણ ડો. (Jacobi Hermann)	13, 23,64,82,133,186,194,197,205	વ્યાસ મણિલાલ બકોરભાઈ	108
યાયાવર જુઓ રાજશેખર	135	શંકરાચાર્ય	335,337
રવિદેવ	333	શર્મા આર્યેન્દ્ર	238
રસ્કિન જોન (Ruskin John)	249	શર્મા ગિરધર	267
રાજશેખર જુઓ યાયાવર	308,135,340	શર્મા દશરથ	103
રાજશેખર (મલ.)	340	શામળભટ	75
રામચન્દ્ર	328	શાસ્ત્રી દુર્ગાશંકર કે જુઓ દુર્ગાશંકર	139
રામપ્રસાદ	72	શાસ્ત્રી મથુરાનાથ	331
રાયમુકુટ	334	શાસ્ત્રી હરિપ્રસાદ ગ.	2
રુદ્ર	135	શાસ્ત્રી હીરાનન્દ	23,230
		શિવપ્રસાદ	149
		શિવભદ્ર	334

૧. શું એઓ જૈન છે ?

શુક્લ બદરીનાથ	225,255	સુમન્તભદ્ર	193
શુબ્રિંગ ડબ્લ્યુ (Schubring W.)	246	સોમશર્મા	73,74
શ્રીધર	87	સોમેશ્વર	78
શ્રીવર	238	હરિહરકુઈ કે. કે.	131,328,329
શ્રીહર્ષ 32,33,41,114,276,315,319,328		હનુમત્	332
સતીશચંદ્ર વિદ્યાભૂષણ. ડો.	179	હનુમાન	332
સાંડેસરા ભોગીલાલ જ.	32,51,54,73,	હરિહર	73,78
	74,139,147	હરીન્દ્રભૂષણ	135
સાયમન આર.	335	હર્ટલ (Hertel)	63,96,144,149,157
સિત્સુંગસ્વેરિખ્તે	154	હર્ષ	309
સુબન્ધુ	34,136,330	હાલ (નૃપ)	337,338
		હીફર (Hoefel)	333

પરિશિષ્ટ-૨ : ગ્રંથો અને લેખોની સૂચી

(અ) શ્વેતામ્બર અને યાપનીય

અક્ષાણમણિકોસ જુઓ		અંજણાસુંદરીચરિય (મેરુ)	165
આખ્યાનમણિકોસ	160	અંજનાસુંદરીકથાનક	164
અક્ષવિદ્યા	227	અંજના સુંદરીચરિત્ર (મુક્તિ)	165,172
^૧ અજનું આકન્દ (કવિતા)	322	xઅઢાર નાતરાંનો અધિકાર યાને	
અજાપુત્રકથાનક	95,	કુબેરદત્ત અને કુબેરદત્તાની કથની	64
અજિતજિનસ્તવન	228	અણતરોવવાઈયદસા	47
અજિતજિનસ્તોત્ર	251	અદ્ભુતદણ્ડકસ્તુતિ જુઓ રુચિતદણ્ડકસ્તુતિ	268
-ટિપ્પણક	251	અધિક માસ તરીકે કાર્તિકથી	
અજિતનાથચરિત્ર (અજ્ઞાત)	6,69	ફાગણ અને શયમાસ તરીકે	
અજિતનાથચરિત્ર (હેમત્રિષષ્ટિ૦નું		કાર્તિકથી પોષ	290
દ્વિતીય પર્વ)	24	xઅધિક યાને પ્રથમ કાર્તિક માસમાં	
અજિતનાથસ્તોત્ર	17,18	ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ	290
અજિતશાન્તિસ્તવ (? અજ્ઞાત)	245	^૨ અધિરોહિણી (ધન.)	99
" (જય.)	101	અધ્યાત્મકકલ્પદ્રુમ	99
" (નન્દિ.) જુઓ અજિયસન્તિથય	207, 245, 246	-ટીકા (ધન.)	99
અજિતશાન્તિસ્તવ (વીર.)		જુઓ અધિરોહિણી	
જુઓ લઘુઅજિતશાન્તિસ્તવ	245	-વૃત્તિ(રત્ન.)	61,170,99
" (શાન્તિ.)	170, 245	"અધ્યાત્મકલ્પલતા (રત્ન.) અનન્તાનાથચરિત્ર	99
-વૃત્તિ	246	^૩ અનર્ધરાધવ જુઓ અનર્ધરાધવ	
અજિયસન્તિથય જુઓ		-ટિપ્પણ (જિન.)	11
અજિતશાન્તિસ્તવ (નન્દિ.)	222, 170, 207,	- " (દેવ.)	340
	245, 246	જુઓ રહસ્યાદર્શ	
-વૃત્તિ	125	-ટિપ્પણ (નર.)	340
xઅજિયસન્તિથય અને એનાં અનુકરણો	245	અનુભવસારવિધિ	45
અંચલગચ્છકા ઇતિહાસ	149	અનુભૂતસિદ્ધસારસ્વતસ્તવ	201
અંચલમતદલનપ્રકરણ	288	જુઓ શારદાસ્તોત્ર (બપ્પ.)	
અંજણાસુંદરીચરિય (ગુણ.)	18,165	અનુભૂતસિદ્ધસારસ્વતસ્તોત્ર	56

૧. આ ચિહ્ન મારો લેખ, ગુજરાતી અનુવાદ ઇત્યાદિ સૂચવે છે.
૨. આ ચિહ્ન આ કૃતિ મૌલિક નહિ પણ વિવરણરૂપ છે એમ સૂચવે છે.
૩. આ અજૈન કૃતિ હોઈ એનો પૃષ્ઠાંક આગળ ઉપર મેં આપ્યો છે.

અનુયોગદ્વાર	227	અભયકુમારચરિત્ર	80
અનુલોમ-પ્રતિલોમ-શ્લોક	278	-ભાષાન્તર	81,81
-વૃત્તિ	278	અભયચરિત્ર	81
અનુશયપંચવિંશતિકા જુઓ	269	અભયદાનમહિમા (કથા) (ગ્રન્થાંશ)	142,143
આત્મબોધપંચવિંશતિકા		અભિજ્ઞાન્દશસામિયચરિત્ર	6
અનુસન્ધાન	172,238	અભિધાનચિંતામણિ	11,9,124,145,146,324
*અનેકસન્ધાન કાવ્યો	127,128,129	-ટીકા (શ્રીવલ્લભ) જુઓ દુર્ગપદપ્રબોધ	14,117
અનેકાન્તજયપતાકા	81	-વૃત્તિ (શ્રીવલ્લભ)	252
-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	52	-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	11
*અનેકાર્થકૈરવકૌમુદી	328	અભિધાનરાજેન્દ્ર	221,222
અનેકાર્થરત્નમંજૂષા	283,285,336	અભિનન્દનસ્વામિચરિત્ર	6
-પ્રસ્તાવના	263	અમમચરિત્ર	66
અનેકાર્થસંગ્રહ		અમમસ્વામિચરિત્ર	16,31,31
-ટીકા જુઓ અનેકાર્થકૈરવકૌમુદી	328	અમરકોશ	
અનેકાર્થસાહિત્ય	129	-પાદપૂર્તિ	23
અનેકાર્થસાહિત્યસંગ્રહ	278,279	અમરચન્દ્રસૂરિપ્રબન્ધ (ગ્રન્થાંશ)	27
-પ્રસ્તાવના	280	અમરશતક	
અન્તગડસા	47	-ટીકા	335
અન્તરકથાસંગ્રહ જુઓ કૌતુકકથા તથા		-શૃંગારદીપિકા	336
ચતુરશીતિકથા	86	'અમીઝરા' પાર્શ્વનાથસ્તુતિ	247,250
અન્તરકથાસંગ્રહ (રાજ.) જુઓ		અમ્બડકથા (મુનિ.)	66,66
કથાકોશ અને વિનોદકથાસંગ્રહ	143	અમ્બડકથાનકયોપાઈ	66
અન્યયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા	188,210,212	અમ્બડચરિત્ર (અજાત)	66
-ટીકા (મલ્લિ.) જુઓ સ્યાદામંજરી	189,212	અમ્બડચરિત્ર (અમર.)	66
-ટીકા (વાનરર્ષિ)	212	-અનુવાદ	66
-વૃત્તિ	212	અમ્બડચરિત્ર (જય.)	66
-વ્યાખ્યા જુઓ કીર્તિકલા	210,212	અમ્બડચરિત્ર (મુનિ.)	16
[અન્યોક્તિમુક્તામહોદધિ	166	અમ્બડચરિત્ર (હર્ષ.)	66
[અન્યોક્તિમુક્તાવલી	167	અમ્બડયોપાઈ	66
અન્યોક્તિશતક	167	અમ્બડરાસ	66
અપભ્રંશકાવ્યત્રયી	208	અમ્બિકાતાટંક	221
અપહ્રુતિદ્વાત્રિંશિકા	223	અમ્બિકાષ્ટક	221

૧. આ ચિહ્ન અન્યકર્તૃક લેખનું ધોતન કરે છે.

૨. આને કેટલાક 'જૈન' કૃતિ ગણે છે.

અભિકાતાડક	221	અર્હત્રામસહસ્રસમુચ્ચય (દેવ.) જુઓ	
અભિકાસ્તવન	74,221	જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (દેવ.)	217
અભિકાસ્તુતિ યુગલ	221	અલંકારચૂડામણિ	309,136,194,225
અભિકાસ્તોત્ર	221	અલંકારમહોદધિ	313
અયોગવ્યવસ્થેદદ્વાત્રિંશિકા	183,210,212	અલ્પબહુત્વગર્ભિત સ્તવનો	277
-વ્યાખ્યા જુઓ કીર્તિકલા	210,212	અશ્વગ્રીવકથા (ગ્રન્થાંશ)	261
અરનાથચરિત્ર (અજ્ઞાત)	14	અષ્ટક	87
અરનાથચરિત્ર (શ્રીવલ્લભ)	14	અષ્ટકપ્રકરણ (હરિ.)	86
-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	14	અષ્ટકમવિવાક જુઓ કર્મવિપાક	146
અરનાથજિનસ્તવ	73,252	અષ્ટમંગલચિત્રસ્તવ	243
-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	166,167,252,252	અષ્ટવક્ષાર્થી જુઓ અર્થરત્નાવલી	283, 284, 291
અરનાથસ્તવન (જિન.)	229	અષ્ટસહસ્રી	
અરનાથસ્તુતિ	118	-વિવરણ (અજ્ઞાત)	191
-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	118	- વિવરણ (પશો.)	191
અરનાથચરિય	14	અષ્ટસહસ્રીતાત્પર્યવિવરણ	191
અરિષ્ટનેમિચરિત્ર (રત્ન.)	18	અષ્ટાદશસ્તવી જુઓ	
અરિષ્ટનેમિચરિત્ર (શ્રીવિજય)	19	યુષ્મદસ્મદષ્ટાદશસ્તવી	237, 238
અર્જુનપતાકા	253	'અષ્ટાદશાયક'સ્તવ જુઓ	
અર્થદીપિકા	128	વીરસ્તવ (કુલ.)	231
અર્થરત્નાવલી જુઓ અષ્ટલક્ષાર્થી	28,283	અષ્ટાપદકલ્પ	225
અર્થાન્તરન્યાસદ્વાત્રિંશિકા	222,223	અસ્પૃશદગતિવાદ	256
અર્થાલાપનિકા	222	અસ્મચ્છબ્દનવસ્તવી (ગ્રન્થાંશ)	237
અર્હદ્ભક્તિભાવના	216	આઉરપચ્ચક્રખાણ	-
અર્હત્સહસ્રનામ	321	-અવચૂર્ણિ	237
જુઓ અર્હત્રામ (સહસ્ર) સમુચ્ચય		આખ્યાનમણિકોશ. જુઓ	
(દેવ.) અને જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (દેવ.)	218	અક્રખાણમણિકોશ	
અર્હત્સ્તુતિ જુઓ ઐન્દ્રસ્તુતિ,		-ટીકા	160
ઐન્દ્રસ્તુતિયતુર્વિંશતિકા તથા જિનસ્તુતિ	205	આગમોદ્ધારકકૃતિસંદોહ	238
અર્હદ્ગીતા	31	આગમોનું દિગ્દર્શન	165
અર્હત્તમસ્કારસ્તોત્ર જુઓ		xઆગમો વગેરેમાં સ્વપ્નો	244
જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (વિનય.)	218	આચારદિનકર	202
અર્હન્નમસ્કારાવલી	303	આચારપ્રદીપ	128
અર્હત્રામ (સહસ્ર) સમુચ્ચય (દેવ.)	217,218	આચારોપદેશ	273
જુઓ અર્હત્સહસ્રનામ		આચેર્યમન્ત્ર	227
-ટીકા (સ્વોપજ્ઞ)	217,218	અશિલકપત્વ	277

xઆઠ સો વર્ષ પર છોડાયેલો		આદિસ્તવ (ગ્રન્થાંશ)	231,232
કૃત્રિમ ચન્દ્ર અને અમાસનું		આદીશ્વરચરિત્ર (હૈમ ત્રિષષ્ટિ૦નું	
પૂનમમાં થયેલું રૂપાન્તર		પ્રથમ પર્વ)	24
આત્મકાન્તિપ્રકાશ	24	આદીશ્વર-મનોરથમય-સ્તોત્ર	73, 73
આત્મનિન્દાદ્વાત્રિંશિકા જુઓ	221	આન્દાકાવ્યમહોદધિ (મૌક્તિક-૩)	100
આ. હેમચન્દ્ર: કાવ્યાનુશાસનમ્		આન્દાકાવ્યમહોદધિ (મૌક્તિક-૫)	116
સમીક્ષાત્મકમનુશીલનમ્	149	આનન્દપ્રબલ્લેખ	294
સાધારણજિનસ્તવન (કુમાર.)		આનન્દરત્નાકર	216,303
આત્મનિન્દાશતક	221	આનન્દલેખ	30,294
આત્મનિન્દાષ્ટક	221	આનન્દલેખપ્રબન્ધ	294
આત્મનિન્દાષ્ટાકો	221	આનન્દસુન્દરકાવ્ય જુઓ	165
આત્મબોધપંચવિંશતિકા જુઓ		દશશ્રાવકચરિત્ર	
અનુશયપંચવિંશતિકા	27,269	આમસ્તુતિવૃત્તિ	212
આત્મભક્તામર	25,263,266	આભાણશતક જુઓ	
આત્મરક્ષાકરનમસ્તારમન્ત્ર		ધર્મોપદેશલેશ	170
આત્મનન્દજન્મશતાબ્દી સ્મારક ગ્રન્થ	121	આમ્નાય (?)	252
આદર્શ જીવન	267	આધાર જુઓ પ્રમાંગસૂત્ર	296
આદિજિનમહિમ્ન:સ્તોત્ર જુઓ	22	-અવચૂર્ણિ જુઓ તત્ત્વાવગમા	245, 286
ઋષભમહિમ્ન: સ્તોત્ર (રત્ન.) અને		-દીપિકા	268
યુગાદિમહિમ્નસ્તોત્ર		-નિજજુતિ	100
-વિવૃત્તિ	22	આરમ્ભસિદ્ધિ	73,74,114
આદિજિનસ્તવન જુઓ		આરાધના	73,74
પુંડરીકગિરિરાજસ્તોત્ર, પુણ્ડકગિરિસ્થ. તથા		આરાધનામાર્ગ	213
શત્રુંજયમંડન શ્રીઋષભદેવસ્વતન	11,200,258	આરાધનારાસ	237
-અનુવાદ	11,258	આરાહણપડયા	
આદિજિનાદિસ્તવન જુઓ		-બાલાવબોધ	237
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવન	228	આર્ષભીયકાવ્ય	24,68
આદિનાથચરિત્ર (અજ્ઞાત)	6	આર્ષભીયચરિત	118
આદિનાથચરિત્ર (ગ્રન્થાંશ)	148	આવશ્ય જુઓ આવસસ્ય	226
આદિનાથચરિત્ર (વિનય.)	5,15	-નિર્યુક્તિ	148
આદિનાથપ્રભુચરિત	6	આવસસ્ય. જુઓ આવશ્યક	
આદિનાથસ્તોત્ર (મેરુ.)	18	-ચુણ્ણિ	27,54,85
આદિનાથ (સમય.)	246,248	-ટીકા	95
આદિનાથચરિય	5	-નિજજુતિ	27,54,55,64
આદિપર્વ (ગ્રન્થાંશ)	71,2	-નિજજુતિની ટીકા (હરિ.)	64

-નિજજુતિનું નિરૂપણ	28	જ્ઞાનપંચમીસ્તુતિ	269
-ભાસ	27	ઉપદેશકલ્પવલ્લી	285
-વૃત્તિ (મલય.)	54,85	ઉપદેશચિન્તામણિ	101
આહારગવેષણા	31	-અવચૂરિ (સ્વોપજ્ઞ)	101
ઈન્દુદૂત (જમ્બૂ.) જુઓ ચન્દ્રદૂત	58	-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	101
ઈન્દુદૂત (વિનય.) જુઓ		ઉપદેશતરંગિણી	10,73,142,145
મેઘદૂતચ્છાયાકાવ્ય, અને		ઉપદેશપ્રસાદ	10
વિજ્ઞાપિપત્ર	3,4,6,7,30,31,58,170,256,298	ઉપદેશમાલા	287
-ટીકા	256	ઉપદેશમાલાકથાનકછપ્પય	15
-વિવૃત્તિ જુઓ પ્રકાશ	298	ઉપદેશરત્નાકર જુઓ	
ઈષ્ટાર્થસાધક જુઓ શત્રુંજયોદ્ધાર	50	ઉવએસરયણાયર	99,270
ઈસિમંડલથય (અજ્ઞાત)-વૃત્તિ	230	-ભૂમિકા	65,98,99,237
ઈસિમંડલથોત્ત (ધર્મ.) જુઓ		-વિવરણ (સ્વોપજ્ઞ)	99
ઋષિમંડલસ્તોત્ર, મહર્ષિકુલ અને મહર્ષિકુલસ્તવ		ઉપદેશશતક	265
-વૃત્તિ (કીર્તિ.)	230	ઉપમાદ્વાત્રિશિકા	222
- " (જિન.)	230	ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથા	6,32,86,133
- " (પદ્મ.)	230	-અનુવાદ (ઈટાલિયન)	134
- " (ભુવન.)	230	ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથાસારોદ્ધાર (દેવે.)	134
- " (શીલ.)	230	" (હંસ.)	134
- " (શુભ)	230	ઉપમિતિભવપ્રપંચાનામસમુચ્ચય	134
- " (હર્ષ.)	230	ઉપમિતિભવપ્રપંચોદ્ધાર	134
ઉગ્રવીરકલ્પ	252	+ઉપાધ્યાયનિરપેક્ષા	223
ઉણાદિનામમાલા	146	+ઉપાધ્યાય વિવેકસુમદ્રવિરચિત નરવર્મચરિત્ર	81
ઉત્તરજ્ઞપણ. જુઓ ઉત્તરાધ્યયન અને		+ઉલુગખાન અને અલપખાન	50
ઉત્તરાધ્યયની-ચુલ્લિણ	47	ઉલ્લાસિકકમથોત્ત	151
-ટીકા (નેમિ.) જુઓ-વૃત્તિ	47	-ટીકા	151
-નિજજુતિ	100	ઉવએસકન્દલી	223
-વૃત્તિ (નેમિ.) જુઓ ટીકા	304	-વૃત્તિ	78,79
-વૃત્તિ (લક્ષ્મી.)	260	ઉવએસમાલા (ધર્મ.)	85,279
- " (શાન્તિ.)	47	-અવચૂરિ	101
ઉત્તરાધ્યયન જુઓ ઉત્તરજ્ઞપણ	158	-પર્યાય	101
ઉત્તરાધ્યયકથાસંગ્રહ	165	-બાલાવબોધ	237
ઉત્તરાધ્યયની જુઓ ઉત્તરજ્ઞપણ	227	-વૃત્તિ	18
ઉદયદીપિકા	31	-વૃત્તિ (સિદ્ધર્ષિ)	156
ઉદ્ગચ્છત્સૂર્યભિમ્બાષ્ટક	247,249	ઉવએસમાલા (હંમ.) જુઓ પુષ્પમાલા	
ઉદ્ધોતપંચમીસ્તુતિ જુઓ		-અવચૂરિ	101

ઉવએસરયણાયર જુઓ ઉપદેશરત્નાકર	99	ઋષભનેમિકાવ્ય જુઓ નેમિ-નાભેય-	
ઉવસગ્ગહરથોત	147,199	દ્વિસન્ધાનકાવ્ય	126
-પાદપૂર્તિ	24	-ટિપ્પણક	128
-વૃત્તિ (જય.)	97	ઋષભપંચાશિકા (ઉસભપંચાસિયા) અને	
- " (જિન.)	125	વીરસ્તુતિયુગલરૂપ કૃતિઓ	16
-વૃત્તિ (દ્વિજ.)	147	ઋષભભક્તામર	25,246,247,263
ઉવાસદસા	165	-ટીકા (અવચૂરિ)	263,264
ઉસભપંચાસિયા		ઋષભમહિમ્નસ્તોત્ર (રત્ન) જુઓ	
-અવચૂરિ (સં+ગુ.)	102	ઋષભમહિમ્ન:સ્તોત્ર તથા મહિમ્નસ્તોત્ર	
-વૃત્તિ જુઓ લલિતોક્તિ	214	(રત્ન.)	337
ઋતુસંહાર		ઋષભમહિમ્ન:સ્તોત્ર (ઋષિ.) જુઓ	
-ટીકા	325	સમસ્યામહિમ્ન:સ્તોત્ર	21,239,337
ઋષભચૈત્યવંદન	25,265	ઋષભમહિન:સ્તોત્ર (રત્ન.)	
ઋષભજિનસ્તવન (જિન.)		ઋષભમહિન:સ્તોત્ર (વિશાલ.)	21,277
(ફારસી)	12,173	ઋષભીરસ્તવ	170,246
-અવચૂરિ	173	-વૃત્તિ	61
ઋષભજિનસ્તવન, દશદિક્પાલસ્તુતિગર્ભિત	227	ઋષભશતક	166
-અવચૂરિ	227,228	ઋષિભાષિત	227
ઋષભજિનસ્તવન (વિનય.)	322	ઋષિમંડલની યન્ત્રલેખનવિધિ	231
ઋષભજિનસ્તુતિ	385	ઋષિમંડલયંત્ર	231
ઋષભજિનસ્તુતિ (અજ્ઞાત)	25,266	ઋષિમંડલયન્ત્રલેખનવિધિ (અજ્ઞાત)	231
-અવચૂરિ	285	ઋષિમંડલયંત્રાભ્યાયનો ચિત્રપટ	231
ઋષભજિનસ્તુતિ (અજ્ઞાત)	58,266	ઋષિમણ્ડલસ્તવ (ઋષિ.)	239
ઋષભજિનસ્તુતિ, વિરોધાલંકારગર્ભિત	222	-ટીકા	231
-અવચૂરિ	222	ઋષિભમણ્ડલસ્તવ (? ધર્મ)	231
ઋષભદેવચરિત્ર	5	ઋષિમંડલસ્તવ (મેરુ.)	231
ઋષભદેવજિનસ્તુતિ	263	ઋષિમંડલસ્તવયન્ત્રાલેખન	231
ઋષભદેવસ્તવન (અષ્ટભાષામય)	229	ઋષિમણ્ડલસ્તુતિ	229
ઋષભદેવસ્તુતિ	23	ઋષિમંડલસ્તોત્ર (અજ્ઞાત)	231
ઋષભદેવ (અન્યાંશ)	203	ઋષિમંડલસ્તોત્ર (અજ્ઞાત)	231
ઋષભદેવાદિચૈત્યવંદન	259	ઋષિમંડલસ્તોત્ર (અજ્ઞાત)	231
ઋષભદેવાદિસ્તુતિ (ક્ષમા.)	259	ઋષિમંડલસ્તોત્ર (અજ્ઞાત)	231
ઋષભદેવાદિસ્તુતિ (ક્ષમા.)	259	ઋષિમંડલસ્તોત્ર (ઇન્દ્ર.)	229,230
ઋષભનમ્રસ્તોત્ર જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર	168	ઋષિમણ્ડલસ્તોત્ર (ધર્મ.)	230
-વૃત્તિ	168	ઋષિમણ્ડલસ્તોત્ર (સિંહ.)	243

એક આધુનિક કવિતાનું મૂળ	77	દિગ્દર્શન	180
એકમનિયાની કથા (ગ્રન્થાંશ૦	261	કથારત્નાસાગર	79
એકાક્ષરવિચિત્રકાવ્ય	253	કથારત્નાકર	22
એકાક્ષરવિચિત્રકાવ્ય	253	કથારત્નાકર (અજ્ઞાત)	149
-અવચૂરિ	254	કથારત્નાકર (ઉત્તમ.) જુઓ	
એ ન્યૂ વર્સન ઓફ અગડેટ સ્ટોરી	47	કથારત્નાકરોદ્ધાર તેમજ ધર્મકથારત્નાકરોદ્ધાર	149
ઐતિહાસિક જૈનકાવ્યસંગ્રહ	273	કથારત્નાકર (હેમ.)	149
ઐન્દ્ર (વ્યાકરણ)	112	-અનુવાદ (જર્મન)	149
ઐન્દ્રસ્તુતિ (અજ્ઞાત)	205	કથારત્નાકરોદ્ધાર જુઓ કથારત્નાકર	
ઐન્દ્રસ્તુતિ (અજ્ઞાત)	205	(ઉત્તમ.)	149
ઐન્દ્રસ્તુતિ (યશો.) જુઓ	17,202	×કનકકુશલગણિ અને એમની	
અર્હત્સ્તુતિ	205,206,255	કૃતિઓ	167
-અવચૂરિ	188,202	કનકવતી-આખ્યાન	18
-અવચૂરિ	205	કપ્પૂરમંજરી	
-અવચૂરિ	205	-ટીકા	340
-અવચૂરિ (આગમો.)	255	કમલવિજયરાસ	185
-ટીકા (સ્વોપણ)	17	કરુણાવજ્રાયુધ	78,313
-વિવરણ (સ્વોપણ)	205,206	કપૂરપ્રકર	19,30
ઐન્દ્રસ્તુતિચતુર્વિંશતિકા જુઓ		કર્મપ્રકૃતિ	227
અર્હત્સ્તુતિ	205,206	કર્મવિપાક જુઓ અષ્ટકર્મવિપાક	146
ઓઘનિર્ધુક્તિ, ઓહનિજજુતિ	227	કર્મસિદ્ધાન્ત સંબંધી સાહિત્ય	40
-ટીકા	127	કલાપ	
×કડખાની દેશી અને જૈન સાહિત્ય	256	-પાદપૂર્તિ	23
કથાકોશ (અજ્ઞાત)	160	*કલ્પદ્રુમકલિકા	260,268
-અનુવાદ (અંગ્રેજી)	160	*કલ્પનિરુક્ત	15
કથાકોશ (જય.) જુઓ કલ્પમંજરી	160	કલ્પપ્રદીપ જુઓ વિવિધતીર્થકલ્પ	10
કથાકોશ (જિને.)	143	કલ્પમંજરી જુઓ કથાકોશ (જય.)	160
કથાકોશ (રાજ.) જુઓ અંતરકથાસંગ્રહ	142	*કલ્પલતા (સમય.)	156
કથાકોશ (વર્ધ.) જુઓ શકુનરત્નાવલી	160	કલ્પલતિકા	256
કથાકોશ (શુભ.) જુઓ ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-વૃત્તિ		કલ્પસૂત્ર જુઓ પજ્જોસવણાકપ્પ	155,296
કથાકોશ (સમય.)	143,144	કલ્પાન્તર્વાચ્ય (જિન.)	268
કથાકોશ (સમય.)	143,144	કલ્પાન્તર્વાચ્ય (સોમ.)	237
-(વૃત્તિ) સ્વોપણ	143	કલ્યાણકોપચસ્તવન	229
કથાચતુષ્ટય જુઓ મિત્રચતુષ્કથા	99,102	કલ્યાણકસ્તવ	237
કથાપદ્ધતિનું સ્વરૂપ અને તેના સાહિત્યનું		કલ્યાણમન્દિરચ્છાયાસ્તોત્ર (મલ્લિ.)	187

કલ્યાણમંદિરચંદ્રાયાસ્તોત્ર (રત્ન.) જુઓ		જુઓ વૃત્તિ (સમય.)	
કલ્યાણમંદિરચંદ્રાયાસ્તવન	187	—વ્યાખ્યાલેશ	185
કલ્યાણમંદિરપાદપૂર્તિસ્તવન (કાન્તિ.)	24,262	કલ્યાણમંદિરસ્તોત્રચંદ્રાયાસ્તવન (રત્ન.)	
કલ્યાણમંદિરપાદપૂર્તિસ્તવન (પ્રેમજી)	24,262	જુઓ કલ્યાણમંદિરસ્તોત્રચંદ્રાયાસ્તોત્ર	196
કલ્યાણમંદિરપાદપૂર્ત્યાત્મકસ્તોત્ર	24,262	કવિકલ્પલતા	74
કલ્યાણમંદિરસ્તોત્ર	179,184,186, 187,195,263	કવિ પદ્માનન્દ	150
—અનુવાદ (અંગ્રેજી)	186	કવિમદપરિહાર	169
—અનુવાદ (જર્મન)	186	—વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	170
—અનુવાદ (પ્રજ)	186	કવિશિક્ષા	15,21
—અવચૂરિ	185	કલાવલી	25,26,66,178
—ટીકા (કમલ.)	185	કાકુત્સ્થકેલિ	313
—ટીકા (ગુણરત્ન)	185	કાખાદિસ્તુતિ	245
—ટીકા (ગુણસાગર)	185	કાતન્ત્ર	
—ટીકા (ચારિત્ર.)	185	—બાલાવબોધ	156,231
—ટીકા (જિન.)	186	કાતન્ત્રદ્વયાશ્રયકાવ્ય	125
—ટીકા (દેવ.)	186	—અવચૂરિ	125
—ટીકા (પુણ્ય.)	186	કાદમ્બરી	
—ટીકા (હેમ.)	185	—ટીકા	331,331
—પાદપૂર્તિ	24,261,261,262,262	—સાર (ગુજરાતી)	331
—પૂર્તિ	262	કાદમ્બરીમણ્ડન	162,332
—બાલાવબોધ	186	કાદમ્બરીસાર	332
—વિવૃત્તિ	179,185	કામદેવચરિત્ર	144
—વૃત્તિ (અજ્ઞાત)	185	કાયસ્થિતિસ્તવ	174
જુઓ સૌભાગ્યમંજરી		કાલકાર્યાર્યકથા (અજ્ઞાત)	155
—વૃત્તિ (કનક.)	168,179,185	કાલકાર્યાર્યકથા (વિનય.)	15
—વૃત્તિ (રત્ન.)	61,185	કાલકાર્યાર્યકથા (સમય.)	156
—વૃત્તિ (સમય.)	249	કૌલિકાર્યાર્યકથાસંગ્રહ	155
—વ્યાખ્યા	186	કાલુભક્તામરસ્તોત્ર (કાન.)	25
—વ્યાખ્યા (સમય.)	186	કાલુભક્તામરસ્તોત્ર (સોહન.)	25,267

૧. કલ્યાણમંદિરસ્તોત્રની બીજી સાત પાદપૂર્તિઓ રચાઈ છે. એ પૈકી બે નથમલજીએ અને એકેક અનુક્રમે કામનલજી, ચન્દનજી, તુલસીરામજી (હાલ આચાર્ય તુલસી), ધનરાજજી અને સોહનલાલજી નામના મુનિઓએ રચી છે. સાતેનું નામ કાલુ-કલ્યાણમંદિર છે. વિશેષ માટે જુઓ આચાર્ય ત્રિશુ સ્મૃતિ ગ્રન્થ (પૃ.૨૦૬ અને ૨૦૮-૨૧૦).

૧. ખરી રીતે 'કાલકાર્યાર્ય' જોઈએ. ૨. "કાલુ-કલ્યાણમંદિર" નામની કૃતિઓ માટે જુઓ પૃ.૫૧

કાવ્યપ્રકાશ-ટીકા જુઓ સંકેત	13,69	અને શિશુહિતૈષિણી	322
કાવ્યમણ્ડન	106,106,132,162	કુમારપાલચરિત (જિનમંડન)	23
કાવ્યમાલા (ગુચ્છક-૭)	17	કુમારપાલચરિત (અજ્ઞાત)	9
કાવ્યશિક્ષા (? બપ્પ.)	56	કુમારપાલ (ચરિત.)	9,90,273
કાવ્યશિક્ષા (વિનય.)	72	કુમારપાલચરિત (જય.)	9,89,103
કાવ્યાનુશાસન (વાગ.)	5	-ટિપ્પણ	89
કાવ્યાનુશાસન (હેમ.)	4,28,114	કુમારપાલચરિત (ધન.)	9,92
-વૃત્તિ (સ્વોપજ) જુઓ		કુમારપાલચરિત (સોમચન્દ્ર)	9,92
અલંકારચૂડામણિ	136,195,309	કુમારપાલચરિત (સોમવિમલ)	9,92
કાવ્યાલંકાર		કુમારપાલ ચરિત (હિન્દી)	94,101
-ટીકા (નમિ.)	136,334	કુમારપાલચરિતસંગ્રહ	89,92,93
xકાવ્યોએ કવિઓને આપેલા બિરુદો	326	-કિચિત્પ્રાસ્તાવિક	89,92,93
*કિરણાવલી	178	-વક્તવ્ય	94
કિરાત. જુઓ કિરાતાજુર્નીય		કુમારપાલદેવચરિત (અજ્ઞાત) જુઓ	
-સમસ્યાપૂર્તિ	21,31,274	કુમારપાલદેવચરિત	89,92,93
કિરાતાજુર્નીય. જુઓ કિરાત		કુમારપાલદેવચરિત (ગ્રંથાશ) (સોમતિલક)	92
-ટીકા (ધર્મ.)	326	કુમારપાલદેવચરિત (અજ્ઞાત.) જુઓ	
-ટીકા (મેઘ.)	326	કુમારપાલદેવચરિત	9
-ટીકા (રાજ.)	326	કુમારપાલપ્રતિબોધ જુઓ કુમારપાલ-	
-ટીકા (વિજય.)	326	પરિબોહ અને જિણધમ્મપરિબોહ	9
-ટીકા (વિનય.)	326,326	કુમારપાલપ્રતિબોધ	92
-પાદપૂર્તિ	21,274	કુમારપાલપ્રતિબોધચરિત (સોમ.) જુઓ	
કીર્તિકલા (હિન્દી)	210	કુમારપાલપ્રબન્ધ (અજ્ઞાત) અને	
કીર્તિકલા (હિન્દી)	210	કુમારપાલપ્રબોધપ્રબન્ધ	9,93
*કીર્તિકલા (સંસ્કૃત)	210,212	કુમારપાલપ્રબન્ધ (અજ્ઞાત) અને કુમાર-	
*કીર્તિકલા ()	212	પાલપ્રતિબોધ	9,94
કીર્તિદાનપ્રબન્ધો	73	કુમારપાલપ્રબન્ધ (જિન.)	9,91,93,94
કુન્ધુનાથ ચરિત (અજ્ઞાત)	14	-ભાષાન્તર	94
કુન્ધુનાથ ચરિત (પદ્મ.)	17	કુમારપાલપ્રબન્ધ (સોમ.)	93
કુન્ધુનાથ ચરિત (વિબુધ.)	14	કુમારપાલપ્રબોધપ્રબન્ધ જુઓ કુમારપાલ-	
કુન્ધુનાથચરિય	14	પ્રબન્ધ (અજ્ઞાત કે સોમ ?) અને કુમાર-	
કુબેરપુરાણ જુઓ નલાયન અને શુકપાઠ	45	પાલપ્રબોધચરિત	9,92,93
કુમતિવિષાહિજાંગુલી	61	કુમારપાલપ્રબોધપ્રબન્ધ (અજ્ઞાત)	93
*કુમારતાત્પર્ય જુઓ તાત્પર્યદીપિકા		કુમારપાલરાસ (ઋષભ.)	9
		કુમારપાલરાસ (ઋષભ.)	9

કુમારપાલરાસ (જિન.)	9	કુવલયમાલા (રત્ન.)	131-132
કુમારપાલરાસ (હીર.)	9	કૂર્યાપુત્રચરિત્ર	239
×કુમારમાળના જીવનવૃત્તાન્ત સંબંધી		કૂર્યાપુત્રચરિત્ર (વિદ્યા.)	282
સાહિત્ય	9	કૃપારસકોશ	61,169,170
કુમારવાલચરિય જુઓ દ્વયાશ્રય		-વૃત્તિ	61
(હેમ.)	10,6,121	કૃપાવિજયનિર્વાહારાસ	31
કુમારવાલચરિય (હરિ.)	9	કૃષ્ણવેલી	339
કુમારવાલપડિબોહ જુઓ		કોટ્ટગચિન્તામણિ	242
કુમારપ્રતિબોધ	65,151,152,306	-ટીકા (સ્વોપજા)	242
કુમારવિહારપ્રશસ્તિ	153,278	કૌતુકકથા જુઓ અન્તરકથાસંગ્રહ	86,143
-વૃત્તિ (સ્વોપજા)	278,279	કૌમુદીનાટક	306
કુમારવિહારશતક	152	કૌમુદીમિત્રાણન્દપ્રકરણ	306
-અવચૂર્ણિ જુઓ વૃત્તિ	152,153	કૌમુદીમિત્રાણન્દ રૂપકમ્	306
-ટીકા	153	ક્રિયાગુપ્તસ્તોત્ર	101
-વૃત્તિ જુઓ અવચૂર્ણિ	153	ક્ષુલ્લકઋષિપ્રબન્ધ	269
કુમારસમ્ભવ (કાલિ.)		ખણ્ડનખાદ્ય જુઓ ન્યાય-	
-અવચૂરિ (અજ્ઞાત)	322	ખંડખાદ્ય, ન્યાયખંડખાદ્યાપરનામમહાવીર-	
-અવચૂરિ (મતિ.)	322	પ્રકરણમ્, મહાવીરસ્તવ, મહાવીરસ્તવન અને	
-ટીકા (કુમાર.)	322	વીરસ્તોત્ર	255
-ટીકા (ચારિત્ર.) જુઓ કુમારતાત્પર્ય	320,322	ખણ્ડપ્રશસ્તિ	
-ટીકા (જિનપ્રભ.) જુઓ વૃત્તિ	322	-ટીકા (અજ્ઞાત)	332
-ટીકા (જિનભદ્ર) જુઓ બાલાવ-		-ટીકા (ગુણ.) જુઓ સુબોધિકા	332
બોધિની	322,322	-ટીકા (શ્રીવિજય)	332
-ટીકા (જિનસમુદ્ર)	322	-લઘુવૃત્તિ (અજ્ઞાત)	332
-ટીકા (લક્ષ્મી.)	322	-વૃત્તિ (ધર્મ.)	332
-ટીકા (શ્રીવિજય) જુઓ સુબોધિકા	322	ખરતરગચ્છકા ઇતિહાસ	149
-ટીકાઓ	322	ખરતરપટ્ટાવલી	329
-પર્યાય (કલ્યાણ.)	322	ખેતસમાસ	
-વૃત્તિ (જિન.) જુઓ ટીકા		-વૃત્તિ	9
જિનપ્રભ.)	322	ગદ્ગાષ્ટક	
કુમારસમ્ભવ (જય.) જુઓ જૈનકુમારસંભવ	321	-ટીકા	338
કુલક		ગણરત્નમહોદધિ	126
-ટીકા	71	ગણહરસદસયગ	
-વ્યાખ્યા	204	-બૃહદ્વૃત્તિ	306
કુવલયમાલા (ઉદ્દયોત.)	13,34,41,53,85-131	ગરટામૈત્રકથા (અન્યાંશ)	261

ગાયત્રી		ગૌતમસ્તુતિ	251
-વિવરણ	34,336	ગૌતમસ્તોત્ર	228
‘ગાહાજુએલ’ સ્તુતિ	252	ગૌતમીયકાવ્ય જુઓ ગૌતમીયમહાકાવ્ય	171
-આખ્યાય	252	-ટીકા	171
ગાહાલક્ષણ	8	-વ્યાખ્યા	171
ગાહાસત્તસથી		ગૌતમીયપ્રકાશ	171,171
-ટીકા (આજડ)	338	ગૌતમીયમહાકાવ્ય જુઓ ગૌતમીયકાવ્ય	258
-ટીકા (જલ્લણ)		ગ્રન્થચતુષ્ટય	303
-ટીકા (જલ્લણ)ની ટીકા	338	ગ્રન્થત્રયી	277
ગિરનારકલ્પ	225	ઘટકર્પર	
ગિરનારદ્વાત્રિંશિકા	101,101	-ટીકા (પૂર્ણા.)	333
xગીતકાર સમયસુન્દરકૃત શાન્તિનાથસ્તોત્ર	251	-ટીકા (લક્ષ્મી.)	333
ગીતવીતરાગપ્રબન્ધ	161	-વૃત્તિ (શાન્તિ.)	332,333
ગુણવચનદ્વાત્રિંશિકા (ગ્રન્થાંશ)	180	ચંદ્રપદ્મમહાપુરિસચરિય	32,304
ગુણવર્મચરિત્ર	95	-ઉપોદ્ધાત (અંગ્રેજી)	304
ગુરુગુણરત્નાકરણકાવ્ય	164	ચંદ્રશરણ	
ગુરુગોપાલદાસ બરૈયા સ્મૃતિગ્રન્થ	135	-અવચૂર્ણિ	238
ગુરુતત્ત્વપ્રદીપ	277	ચતુરશીતિકથા જુઓ અન્તરકથાસંગ્રહ	86
ગુરુદુઃખિતવચન	246,247	ચતુરશીતિધર્મકથા	143
ગુરુપરિવાડી જુઓ તપાગચપટ્ટાવલી	114, 288	ચતુરશીતિપ્રબન્ધ	142
-ટીકા (સ્વોપજ્ઞ)	288	ચતુરવિંશતિકા ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ અને	
-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	115	નમ્રેન્દ્રમૌલિસ્તુતિ	16,17,56,199,200
ગુરુપર્વવર્ણન (ગ્રન્થાંશ)	288		203,204,258
ગુર્વાવલી (ગ્રન્થાંશ)	194,231,287,	-અવચૂરિ	200
	287,290	-ઉપોદ્ધાત	56
ગૂર્જરભૂમિની ભવ્યતાનું એક ઉલ્લેખ		-ટીકા	27,28
વર્ણન	51	-ટીકા (અજ્ઞાત)	56,199,200
ગોડીજિનસ્તવન	257	-ટીકા (સ્વોપજ્ઞ)	200
ગોડીપાર્શ્વનાથ છન્દ	168	-વૃત્તિ	200,204
ગોડીપાર્શ્વનાથ સાર્ધ શતાબ્દી સ્મારક		-વૃત્તિ (સહદેવ)	200
ગ્રન્થ, શ્રી	31	-સ્પષ્ટીકરણ	11
ગોડીપાર્શ્વનાથસ્તુતિ (અજ્ઞાત)	257	ચતુર્વિંશતિજિનચરિત્ર	23
ગોડીપાર્શ્વનાથસ્તોત્રમ્	257	ચતુર્વિંશતિજિનદેશના સંગ્રહ	26
-અનુવાદ	257	ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ(જિન)	368
-વિવરણ	257		

ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ(ધર્મ)	102	56,73,85-87,92,140,304
અવચૂરિ	102	ચતુર્હારાવલીચિત્રસ્તવ 232,253
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ(બપ્પ) જુઓ ચતુર્વિંશતિકા	199,200	-ટીકા 232
		-ટીકા (સ્વોપજ્ઞ) 232
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ(રત્ન)	128	ચતુષ્પર્વા 95
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવન (જિન.)		ચન્દ્રપ્પહચરિય (અજ્ઞાત) 8
જુઓ આદિજિનાદિસ્તવન	209	ચન્દ્રપ્પહચરિય (જિન.) 8
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવન	216	-વૃત્તિ 8
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ(જિન)	209	ચન્દ્રપ્પહચરિય (દેવ.) 8
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ(ધર્મ) જુઓ જયવૃષભ સ્તુતિ		ચન્દ્રપ્પહચરિય (ધન.=યશો.) 8
અને જયવૃષભ સ્તોત્ર	224	ચન્દ્રપ્પહચરિય (વીર.) 8
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ(પુણ્ય)	11,258	ચન્દ્રપ્પહચરિય (હરિ.) 8
" (શીલ.)	17	ચન્દ્રકલ્પ 252
" (શ્રીપાલ)	151,209	ચન્દ્રદૂત (જંબૂ) જુઓ ઇન્દ્રદૂત (જંબૂ.) 58,201
" (હેમ.) જુઓ જિનસ્તવનચતુર્વિંશતિકા	245	ચન્દ્રદૂત (વિમલ.) 21,259,273,274
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર (અજ્ઞાત)	242	-ટિપ્પણ 274
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર (જિન.) જુઓ		-ટીકા 259
ઋષભનમ્રસ્તોત્ર	228	-વૃત્તિ 259
-વૃત્તિ	168	ચન્દ્રદૂત જુઓ ઇન્દ્રદૂત (વિનય.)
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર (જૈત્ર.)	243	-અવચૂરિ 58
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર, પંચષષ્ટિયન્ત્રગર્ભિક		ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર (અજ્ઞાત) 8
(નેત્ર.)	243	ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર (અજ્ઞાત) 8
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર, પંચષષ્ટિયન્ત્રગર્ભિત		-વિષમયદવૃત્તિ 8
(સિંહ.)	230	ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર (દામો.) 8
ચતુર્વિંશતિજિનસ્તોત્ર (શીલ.)	242	ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર (દેવે.) 7,9,10
ચતુર્વિંશતિજિનાન્દસ્તુતિ	16,251,301	ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર (યશઃકીર્તિ) 7
-અવચૂરિ	251,252	ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર (સર્વા.) 6,21
-ટીકા	16	ચન્દ્રપ્રભસ્તવન (જિન.) 229
-વિવરણ (સ્વોપજ્ઞ)	251,252	ચન્દ્રપ્રભસ્તવન, ષડ્ભાષામય (જિન.) 229
ચતુર્વિંશતિજિનેન્દ્રસંક્ષિપ્તચરિત્ર	4,5,22	ચન્દ્રપ્રભસ્વામિસ્તવન 243
-ભાષાન્તર	23	-અનુવાદ 243
-ભાષાન્તર (દ્વિતીયસંસ્કરણ)	23	ચન્દ્રપ્રભા જુઓ 31,67,119,129,139
ચતુર્વિંશતિજિનેન્દ્રસ્તવનાનિ	258	હેમકૌમુદી 252,274,275,276,300
-ભૂમિકા	171	ચન્દ્રલેખાવિજય (પ્રકરણ) 311
ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધ જુઓ પ્રબન્ધકોશ	6,10,27	ચન્દ્રવિજય 162

ચન્દ્રામલકલ્પક્રતામર	25,265	--વૃત્તિ	9
ચન્દ્રામલસ્તોત્રમ્ જુઓ મહાવીરસ્તોત્રમ્	25	જબ્બચરિય	64
ચમત્કારિક-સાવચૂરિ-સ્તોત્રસંગ્રહ	17	જગદુકપ્રબન્ધ (ગ્રન્થાંશ)	155
ચમ્પૂમણ્ડન	106,132	જગદુચરિત	6,155
ચાચિગ દેવના લેખની પ્રશસ્તિ	326	જગદુપ્રબન્ધરાસ	155
ચાર તીર્થંકર	28,35	જગદુપ્રબન્ધ (ગ્રન્થાંશ)	155
ચારિત્રસંકેત	106	જગદુશાબ્દપ્રબન્ધ	155
ચિત્રકૂટમહાવીરવિહારપ્રશસ્તિ	153	જગદુશાબ્દપ્રબન્ધ (ગ્રન્થાંશ)	261
ચિત્રદુર્ગમહાવીરપ્રાસાદપ્રશસ્તિ	153	જગદ્ગુરુકાવ્ય	136,165,166
ચિત્રસ્તવ જુઓ વીરજિનસ્તવ (જિન.)	227	જમ્બૂદ્વીપપણ્ડિત	
--અવચૂરિ	227	--વૃત્તિ જુઓ પ્રમેય રત્નમંજૂષા	170
ચિન્તામણિ-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન	247,250	જમ્બૂસ્વામીનો રાસ (જિન.)	97
ચેઈયવન્દણભાસ	225	જમ્બૂસ્વામીનો રાસ (યશો.)	64
--અવચૂરિ	238	"જયદ્વ નવનલિન" થી શરૂ થતી કૃતિ	252
--વૃત્તિ જુઓ સંધાચારવિધિ	225	જયન્તાકાવ્ય	72
ચેતોદૂત	251,302	જયન્તવિજય	72,221
--ટિપ્પણો	302	જયન્તીપ્રશ્નોત્તરસંગ્રહ	234
ચૈત્યવંદનચતુર્વિંશતિકા	216	*જયમંગલા	326,327
ચૈત્યવંદનસંગ્રહ	218	જયમંગલા	326,327
ચોવીસી (મેઘ.)	31	'જય વૃષભ'સ્તુતિ જુઓ ચતુર્વિંશતિ-	
ચૌલુક્યવંસોત્કર્તન જુઓ દ્વયાશ્રયકાવ્ય		જિનસ્તુતિ (ધર્મ.)	224,224
(હેમ)	121	--અવચૂરિ	224,225
xછપ્પાંગમ અને કસાયપાહુડ તેમજ એ		--(અવચૂરિ)	224,225
પ્રત્યેકનું વિવરણાત્મક સાહિત્ય	40	'જય વૃષભ'સ્તોત્ર જુઓ ચતુર્વિંશતિ-	
છન્દ:પરિચય	259	જિનસ્તુતિ (ધર્મ.)	239
--અનુવાદ	259	જયાનન્દકેવલીરાસ	100
છન્દ:શેખર	101	જયાનન્દચરિત્ર (વાના)	100
છન્દોડનુશાસન (વાગ્ ૦ કે હેમ ૦)	114	જયાનન્દરાજર્ષિકેવલિચરિત્ર (પદ.)	100
--વૃત્તિ (સ્વોપજ)	136	--અનુવાદ	100
છાણીશતક	238	જયાનન્દરાજર્ષિકેવલિચરિત્ર (મુનિ.)	98,100
છાયાનાટક (અજ્ઞાત)	316	જલ્પકલ્પલતા	107
છાયાનાટક (રત્ન.) જુઓ શમામૃત	316	જિજ્ઞાસન્દમુણિયવણ	246
છાયાનાટકપ્રબન્ધ જુઓ ધર્માભ્યુદય		જિજ્ઞાસત્તરિયપયરણ	8,291
(મેઘ.)	74,315	જિનગુણસ્તવના	238
છાસીઈ		જિનકુશલસૂર્યાષ્ટક	246

જિનચન્દ્રસરિકપાટલોહશુંખલાષ્ટક	247,249,250	જિનસહસ્રનામ	187
જિનચૈત્યવન્દ્યતુર્વિંશતિકા જુઓ		જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (હેમ.) જુઓ	
ત્રૈલોક્યપ્રકાશ	259	અર્હત્ત્રામસહસ્રસમુચ્ચય (હેમ.)	217
-વૃત્તિ (સ્વોપજ)	259	x 'જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર' નામની કૃતિઓ	217
જિનદત્તકથા (અજ્ઞાત)	58	જિનસાગરસૂર્યષ્ટક	247,250
જિનદત્તકથા (ગુણ.)	58	જિનસિંહસૂરિપદોત્સવકાવ્ય	20,270
જિનદત્તકથા (સુમતિ.)	58	જિનસિંહસૂરિસ્તવન	228
જિનપતિસ્તુતિ	236	જિનસ્તવન (? સાધુ....)	244
જિનપ્રભસૂરિકૃત સાત-સો સ્તોત્રો	13	જિનસ્તવન (ધર્મ.)	225
જિનભક્તામર	25,263,265	જિનસ્તવન (વિજય.)	256
જિનભક્તિ	285	જિનસ્તવનચતુર્વિંશતિકા (હેમ.) જુઓ	
જિનમૂર્તિપૂજાસાદ્વિંશતક	238	ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ (હેમ.)	245
જિનરત્નકોશ	10,15,18,34,8,11,15,16,18,19,20,21,26,33,38,46,47,50,55,58,59,63,71,74,75,77,85,90,93,97,98,99,105,107,108,109,121,126,127,129,139,139,141,143,145,151,153,154,160,166,167,168,168,170,173,183,185,187,195,196,200,204,206,209,214,218,221,230,232,234,238,255,257,264,268,274,276,282,290,294,302,305,307,309,311,312,315,316,317,318,319,321,322,325,326,327,328,329,332,333,333,334,337,337,338,339	-ટિપ્પણ	245
જિનશતક	58,201	જિનસ્તવાષ્ટક, ક્રિયાદિગુપ્તકરૂપ વિશ્વ-કાલનીયવ્યાપિ	289
-અવચૂરિ (અજ્ઞાત)	201	-પદચ્છેદ	290
-અવચૂરિ (વિમલ)	201	જિનસ્તુતિ (અજ્ઞાત)	26,268
-પંજિકા (વત્સ.)	201	જિનસ્તુતિ (અજ્ઞાત)	254
-પંજિકા (વૃત્તિ) (સાંબ.)	321	-અવચૂરિ	254
જિનસમયસ્યાસ્તોત્ર (?)	26	જિનસ્તુતિ (કનક.)	167
જિનસહસ્રનામગદ્યસ્તોત્ર જુઓ		-વૃત્તિ (સ્વોપજ.)	168
વર્ધમાનજિનનામમન્ત્ર, શુકસ્તવ અને		જિનસ્તુતિ (ભુવન.)	268
સિદ્ધિશ્રેયઃસમુદાય	187	-વૃત્તિ	268
જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (દેવ.) જુઓ		જિનસ્તુતિ, ભોજ્યનામગર્ભિત (અજ્ઞાત)	236
અર્હત્સહસ્રનામ	13,17,217	-અવચૂરિ	236
-ટીકા (સ્વોપજ)	217	જિનસ્તુતિ, માતૃકાક્ષરપદરૂપ	245
જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (વિનય.) જુઓ		જિનસ્તુતિ (યશો.) જુઓ અર્હત્સ્તુતિ	205
અર્હત્ત્રમસ્કારસ્તોત્ર નામગદ્યસ્તોત્ર	217	જિનસ્તોત્રકોશ	99,100,206,207,216,303
જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (સિદ્ધ.) જુઓ		-ટિપ્પણ	206
		જિનસ્તોત્રમહાહ્લ જુઓ રત્નકોશ	237
		જિનસ્તોત્રરત્નકોશ	237
		જિનસ્તોત્રો	223
		જિનાદિસ્તોત્રરત્નકોશ (ગ્રન્થાંશ)	288
		જિનેન્દ્રચરિત જુઓ પદ્માનન્દમહાકાવ્ય	4
		જિનેન્દ્રનમસ્કારદિસંગ્રહ	17

જિનેન્દ્રાતિશયપંચાશિકા	276	જૈનપાદપૂર્તિ-સાહિત્ય	20
‘જીરાપલ્લી’ પાર્શ્વસ્તવન	229	જૈનમણ્ડનજુઓ નયપ્રકાશ અને	
જીવંધરચંપૂ	132	યુક્તિપ્રકાશ	166
જેસલમેરચૈત્યપરિપાટી	301	જૈનમહાકાવ્ય પરંપરા ઔર અભયદેવકૃત	
જેસલમેરઠસૂચી	58,153	જયન્તવિજય	72
જૈન આગમ સાહિત્યમાં ગુજરાત	51,54,85	જૈનમેઘદૂત જુઓ મેઘદૂત	156
-પ્રસ્તાવના	7	-ટિપ્પણ (અજ્ઞાત)	157
-પ્રાસ્તાવિક	32	-ટીકા (મહી.)	157
જૈનકથાસંગ્રહ	79	-ટીકા (શીલ.)	156,157
જૈનકુમારસંભવ જુઓ કુમારસંભવ	94,101	-પ્રસ્તાવના	19
-અવચૂરિ	102	-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	157
-વિવૃત્તિ	102	જૈનરાજતરંગિણી	238
જૈનગાયત્રી	336	જૈનરામાયણ (ત્રિષષ્ટિઠ પર્વ-૭) (હેમ.)	
-વૃત્તિ	336	જુઓ પદ્યચરિત્ર (હેમ.)	25
જૈનગાયત્રી	336	જૈનરામાયણ (દેવ.) જુઓ પદ્યચરિત્ર	
-વૃત્તિ	336	અને રામચરિત	25
જૈન ગૂર્જર કવિઓ	242,286	જૈનરામાયણ (દેવ.) જુઓ પદ્યચરિત્ર	
જૈન ગ્રન્થાવલી	23,87,99,	અને રામચરિત	116
110,111,126,174,185,192,200,214,280,320		જૈન શાસનદીપક	31
જૈનતર્કવાર્તિક		જૈનશ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરેલ્ડ જૈન	
-વૃત્તિ	136	ઇતિહાસ સાહિત્ય વિશેષાંક	135
જૈનદેશનાસંગ્રહ	26	જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ	18,23,36,
-ભાષાન્તર (ગુજ.)	26	6,20,22,23,2,29,31,35,46,48,49,39,40,56,58,	
-ભાષાન્તર (હિન્દી.)	26	67,69,71,74,80,82,89,99,101,105,106,108,	
જૈનધર્મદીપક	31	112,114,116,1125,130,131,132,135,152,156,	
જૈનધર્મવરસ્તોત્ર	16,17,20,24,261	161,169,202,223,231,231,252,270,320,334,335	
-પ્રસ્તાવના	262	જૈન સાહિત્ય કા બૃહદ્ ઇતિહાસ	
-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	16,154,155,262,265	21,32,37,71,81,101,108,109,305	
જૈનધર્મવરસ્તોત્રાદિકૃતિત્રિતય		જૈનસાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ	
-પ્રસ્તાવના	20	15,14,15,16,48,58,74	
જૈનનિત્યપાઠસંગ્રહ	209	75,77,80,86,87,93,105,107,108,115,116,118,	
જૈનન્યાયખંડખાધ	255	127,127,137,138,144,153,163,170,185,244,	
જૈનનૈષધચરિત	305	246,294,316,326	
		જૈનસાહિત્ય પ્રદર્શન શ્રીપ્રશસ્તિસંગ્રહ, શ્રી	294

૧. આ કૃતિ બે રીતે છપવાઈ હોવાથી પૃ.-૩૭૯, ટિ.-૨ના પૃષ્ઠાંકમાં ફેર છે.

જૈનસ્તોત્ર કી સમીક્ષાત્મક અધ્યન	238	-ચતુરર્થી	278
જૈનસ્તોત્ર તથા સ્તવનસંગ્રહ	239	*તત્ત્વજ્ઞાનવિકાશિની	25
જૈનસ્તોત્રરત્નાકર જુઓ સ્તોત્રરત્નાકર		*તત્ત્વપ્રકાશિની	25
232,253,254,277		તત્ત્વબોધતરંગિણી	172
જૈનસ્તોત્રસંયય	285	તત્ત્વાદર્શ	8
જૈનસ્તોત્રસંગ્રહ	99,168,220,233,237,	તત્ત્વ જુઓ તત્ત્વાર્થસૂત્ર	227
262,265,267,268,269,269		તત્ત્વાર્થપરિશિષ્ટ	86
જૈનસ્તોત્રસંયય (ભા.૧-૩)	17	તત્ત્વાર્થસૂત્ર જુઓ તત્ત્વાર્થ	86
જૈનસ્તોત્રસન્દોહ	17,151,201,209,	-ટીકા (સિદ્ધ.)	133,180
217,222,223,223,225,226,232,236,243,254,		-ભાષ્ય	339
255,256,257,262,265,266,269,277		તત્ત્વાવગમા	245,285
જૈનસ્તોત્રસન્દોહ (હેમ.)	18	તપગચ્છ કા ઇતિહાસ	149
જૈનસ્તોત્રસમુચ્ચય	12,17,102,128,130,	'તપા'ગચ્છની પટ્ટાવલી	118
168,173,,215,224,226,227,228,239,245		-વૃત્તિ	118
જૈનસ્વાધ્યાયસુબાધિતમાલા	238	'તપા'ગચ્છની પટ્ટાવલી	282
જૈનહરિવંશપુરાણ (ત્રિપિષ્ટ૦ પર્વ-૮)	26	'તપા'ગચ્છની પ્રાક્તન પટ્ટાવલી	
જૈનાચાર્ય શ્રીઆત્માનન્દ જન્મશતાબ્દિ-		-વૃત્તિ	282
સ્મારકગ્રન્થ	230,262	'તપા'ગચ્છપટ્ટાવલી જુઓ ગુરુપરિવાડી	117
જૈનેતર સાહિત્ય અને જૈનો	327,332	'તપા'ગચ્છીયપટ્ટાવલી	117
જોશિધય જુઓ યોનિસ્તવ	17	તપોટમતકુદ્દન	125
જ્ઞાનચતુર્વિંશતિકા	238	તરંગલોલા	
જ્ઞાનદીપિકા	338	-વક્તવ્યા	7
જ્ઞાનપંચમીકથા	167	તરંગવતી	135
-બાલાવબોધ	168	તર્કહસ્યદીપિકા	282
જ્ઞાનપંચમીસ્તુતિ જુઓ ઉદ્ધોતપંચમીસ્તુતિ	268	''તાતાં તાતી''થી શરૂ થતું પદ	245
-પાદપૂર્તિ (અજ્ઞાત)	27,275	તારાગણ (કાવ્ય)	135,199
-પાદપૂર્તિ (લાભ)	269	તારાપણો	56
જ્ઞાનવિમલસૂરિચરિત્ર	172	તાત્ત્વિકપ્રશ્નોત્તરાણિ	238
જ્ઞાનવિમલસૂરીશ્વરનું આદર્શ જીવનચરિત્ર	264	તિજયપદ્મુત્તથોત	240
જ્ઞાનસારાષ્ટક	86	તિલકમંજરી	135,138,203,286,287
-ભદ્રંકરોદયા ટીકા	238	-ટિપ્પણ	135,138
જ્યોતિષ્કરણ	227	-ટિપ્પન	56
ઝાંઝણપ્રબન્ધ	145	-વિવૃત્તિ (લાવ.) જુઓ પરાગ	
'તત્તી સીઅલી' ગાથા	278	અને વ્યાખ્યા (લાવ.)	135
-અષ્ટોત્તરશતાર્થ	278	-વૃત્તિ	136

-વ્યાખ્યા (પદ્ય.)	135,136	(ગદ્ય) (હેમ)	
-વ્યાખ્યા (લાવ.)	135	-ટીકા	26
તિલકમંજરી એક સમીક્ષાત્મક અધ્યયન	135	ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (પર્વ-૧૦)	
તિલકમંજરીકથાસાર	138	(ગદ્ય) (હેમ)	313
તિલકમંજરીકથોદ્ધાર	137	ત્રિષષ્ટિ શલાકાપુરુષચરિત્ર (ગુણ)	32
તિલકમંજરીકા સાર	137	ત્રિષષ્ટિ શલાકાપુરુષચરિત્ર વિચાર	32
તિલકમંજરીપ્રબન્ધ	138	ત્રિષષ્ટિસાર	30
તિલકમંજરીસારોદ્ધાર	138	ત્રિષષ્ટીયજિનેન્દ્ર સ્તવનસંગ્રહ	29
તિલકસુન્દરી-રત્નચૂડ-કથાનક જુઓ		ત્રિષષ્ટીય દેશના સંગ્રહ	29
રત્નચૂડકથા (દેવે.)	159	ત્રિસન્ધાનસ્તોત્ર જુઓ પાર્શ્વજિનસ્તવ	128,129,239
તીર્થંકરચરિત્ર, શ્રી	22	-અવચૂરિ	128
તીર્થંકર ચરિત્ર (સુશીલ.)	5	ત્રૈપુરાગમ (ઉદ્ધાર)	9
તીર્થમાલા	163	ત્રૈલોક્યપ્રકાશ જુઓ જિનચૈત્યવન્દન-	
તીર્થમાલાસ્તવન	246,248	ચતુર્વિંશતિકા	340
તૃણાષ્ટક	247,248	ત્રૈવિધગોષ્ઠી	99,113,113
તેરહવીં ચૌદહવીં શતાબ્દી કે જૈન સંસ્કૃત મહાકાવ્ય	149	થમ્બણપાસનાહથોત	247
ત્રિદશતરંગિણી	15,29,277,277,287,288	દમયન્તીપ્રબન્ધ (ગદ્ય)	46
ત્રિપુરાભારતીલઘુસ્તવ, જુઓ લઘુસ્તવ		દમયન્તીપ્રબન્ધ (પદ્ય)	46
-ટીકા	93	દર્શનરત્નરત્નાકર	22,148
ત્રિપુરાસ્તોત્ર		દર્શનશુદ્ધિ	32
-ટીકા	338	દવદન્તીચરિય	46
-વૃત્તિ જુઓ જ્ઞાનદીપિકા	338	દશવૈકાલિક જુઓ દસવૈયાલિય	227
ત્રિવિક્રમરાસ	286	દશશ્રાવકચરિત્ર જુઓ આનન્દસુન્દરકાવ્ય	164
ત્રિષષ્ટિશલાકાપંચાશિકા	32	દસવૈયાલિય જુઓ દશવૈકાલિક	65
ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (પર્વ-૭)		-ટીકા	26,209
(ગદ્ય) (હેમ)	30	દસાસુપયક્રમંધ	
ત્રિષષ્ટિ (પર્વ ૧-૧૦) (પદ્ય.) (હેમ)	6,10,5,	-ચુલ્લિણ	100
10,23,24,27,29,30,35,36,45,63,66,69,109,		દાદાપાર્શ્વભક્તામર	25,263,264,265,266
116,124,148,165,215		દાનધર્મ	88
-અગ્રવચન (અંગ્રેજી)	23	દાનધર્મકથા જુઓ દાનાવદાનકથા	
-અનુવાદ (અંગ્રેજી)	215	અને શાલિભદ્રચરિત્ર (ધર્મ.)	87
-અનુવાદાદિ (અંગ્રેજી)	29	દાનપ્રકાશ	167
-ભાષાંતર (ગુજ.)	29	દાનષટ્ત્રિંશિકા જુઓ સંઘમહોત્સવપ્રકરણ	86
ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (પર્વ-૮)		દાનાદિ ચાર કુલક	70

—ટીકા જુઓ ધર્મરત્નમંજૂષા	71	—ટિપ્પણ (બેચર.)	274
દાનાદિપ્રકરણ	172	—ટિપ્પણ (સ્વોપણ)	274,275
દાનાવદાનકથા જુઓ દાનધર્મકથા	87	‘દેવા: પ્રભો’સ્તવ-વૃત્તિ(રત્ન)	61
દિગંબર જૈન ગ્રન્થકર્તા ઓર ઉનકે ગ્રન્થ	130	દેવીસ્તોત્ર	220
દિગ્વિજયમહાકાવ્ય	118,282	દેવા:પ્રભોસ્તોત્ર	168
—ટિપ્પણ (શાહ.)	118	સાધારણજનસ્તવવૃત્તિ (કનક)	168
—ટિપ્પણ (સ્વોપણ)	118	—ટિપ્પણ (બેચર.)	274
દિઢિવાય	65	—વૃત્તિ (રત્ન.)	61
દિવ્યપ્રભા જુઓ દેવાનન્દમહાકાવ્ય,		‘દેવા: પ્રભો’સ્તોત્ર જુઓ સાધારણ-	
દેવાનન્દશ્રાવ્યકાવ્ય અને દેવા-		જિનસ્તવ.	168
નન્દાભ્યુદય	21,275	‘દેવા: પ્રભો’વૃત્તિ (કનક.)	168,168
દીપાલિકાકલ્પ	15	‘દેવેન્દ્રેરનિશ’સ્તુતિ	225
xદીપિકા (ક્ષેમ.)	324	દોસસયગાથા	
દીપિકા (સંધ.)	71	—શતાર્થી (ઉદય.)	280
દીવાલીકલ્પ	168	—શતાર્થી (સોમ.)	279,280
દુર્ગપદપ્રકાશ	213	દ્રવ્યાલંકાર (પ્રબન્ધ)	307
દુર્ગપદપ્રબોધ	14	દ્રૌપદીસ્વયંવર	32,152,313
દુર્ગપદપ્રબોધ	117	દ્વાત્રિંશદ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.)	
દુર્ગપદવ્યાખ્યાન	95	જુઓ બત્રીસીઓ દ્વાત્રિંશિકા	
દુર્ગવૃત્તિ-દ્વયાશ્રય-કાવ્ય જુઓ શ્રેણિક-		(કુમાર.)	178,179,184
દ્વયાશ્રય-કાવ્ય	125	—અનુવાદ	213
દૂતકાવ્ય સંબંધી કુછ જ્ઞાતવ્ય બાતે	273	દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.) ૧ (પ્રથમ) જુઓ	
દષ્ટાન્તદ્વાત્રિંશિકા	222	સ્વયંભૂસ્તુતિ	180,181,189,212
દષ્ટાન્તશતક (અજ્ઞાત)	171,172	—અનુવાદ	213
દષ્ટાન્તશતક (તેજ.)	171	દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.) ૨ (બીજી)	181
દષ્ટાન્તશતક (નરેન્દ્ર.)	171	દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.) ૩ (ત્રીજી)	180,181
—અવચૂરિ	171	દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.) ૪ (ચોથી)	181
દષ્ટિપ્રબોધદ્વાત્રિંશિકા (ગ્રન્થાંશ)	180	દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.) ૫ (પાંચમી)	181,212
દષ્ટિવાદ	227	દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.) ૬ (છઠ્ઠી)	180,181
‘દેલવાડામંડન’ આદિનાથસ્તવન	236	દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.) ૭ (સાતમી)	180
દેવાનન્દમહાકાવ્ય જુઓ દિવ્યપ્રભા	21,31,274	દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.) ૮ (આઠમી)	180,181
—સંક્ષિપ્ત સારાર્થ	19	દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.) ૯ (નવમી)	182
દેવાનન્દશ્રાવ્યકાવ્ય જુઓ દિવ્યપ્રભા	274	દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.) (અગિયારમી)	180,182
દેવાનન્દાભ્યુદય	274	દ્વાત્રિંશિકા (સિદ્ધ.) ૨૧ (એકવીસમી)	182,184

જુઓ મહાવીરદ્વાત્રિશિકા અને	વંશોત્કર્તન	121,122,124
વર્ધમાનદ્વાત્રિશિકા	દ્વાશ્રયકાવ્ય ઓફ આચાર્ય હેમચન્દ્ર	122
-અનુવાદ	184 ધનદકથા (ગ્રન્થાંશ)	160
-ટીકા	183 ધન્યશાલિચરિત્ર	88
-વૃત્તિ	184 ધમ્મનાહચરિય	12
-વૃત્તિનો અનુવાદ	184 ધમ્મિલચરિત્ર	101
દ્વાત્રિશિકા (સિદ્ધ.) (૧-૨૦)	183 ધરણોરગેન્દ્રસ્તવ જુઓ	201
દ્વાત્રિશિકા (સિદ્ધ.) (૧-૨૧)	178 પાર્શ્વનાથમહાસ્તવ અને મન્ત્રસ્તવ	
દ્વાત્રિશિકા (સિદ્ધ.) (૧-૨૨)	178 ધર્મકલ્પદ્રુમ (અજ્ઞાત.)	105
દ્વાત્રિશિકા (સિદ્ધ.) (૧-૩૨)	13,182,183,210 ધર્મકલ્પદ્રુમ (અજ્ઞાત.)	105
દ્વાત્રિશિકાઓ (સિદ્ધ.) (૧-૨૨)	13,182,182,210 ધર્મકલ્પદ્રુમ (ઉદય.)	105
દ્વાત્રિશિકાઓ (સિદ્ધ.) (૧-૨૧)	178,179 ધર્મકલ્પદ્રુમ (ધર્મ.)	105
દ્વાત્રિશિકાઓ (સિદ્ધ.) (૧-૨૦)	183 ધર્મચરિત્ર જુઓ ધર્મનાથચરિત્ર	12
દ્વાત્રિશિકાઓ (સિદ્ધ.) (૧-૫)	180,189 ધર્મદત્તકથા	95
દ્વાત્રિશિકાઓ (સિદ્ધ.) (૧-૪)	176 ધર્મનાથચરિત્ર જુઓ ધર્મચરિત્ર	12
-અનુવાદ	184 ધર્મપરીક્ષા	136
-વિવૃત્તિ જુઓ કિરણાવલી	176,184 ધર્મમંજૂષા	31
દ્વાત્રિશિકાત્રયી	17,101 ધર્મરત્નમંજૂષા	71
દ્વાત્રિશિકા, બે (હેમ.)	216 ધર્મવિયોગમાલા	193
દ્વાદશારનચરક જુઓ નયચક	52 ધર્મશિક્ષાપ્રકરણ	151,209
-ટીકા (સિદ્ધ)	14,52 ધર્મસર્વસ્વ	101
-પ્રાકૃત્યન	62 ધર્મસારશાસ્ત્ર જુઓ મૃગાવતીચરિત્ર	153
-વૃત્તિ	183 ધર્મધર્મકુલક	125
દ્વાસપ્તતિપ્રબન્ધ	142 ધર્માભ્યુદય (ઉદય.) જુઓ	
દ્વિસન્ધાનકાવ્ય (સૂરા.) જુઓ	સંઘપતિચરિત્ર	74,212
ઋષભનેમિકાવ્ય	126,127 ધર્મોભ્યુદય (મેઘ.) જુઓ	
દ્વિસ્વર-ત્રિવ્યંજનયુક્ત ષટ્શ્લોકી	253 છાયાનાટ્યપ્રબન્ધ	74,79
-અવચૂરિ (લઘુટીકા)	253,254 ધર્મોપદેશ	
દ્વાશ્રય (પ્રાકૃત) (હેમ.) જુઓ	-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	260
કુમારલાલચરિય	21 ધર્મોપદેશલેશ જુઓ આભાણશતક	170
દ્વાશ્રય (સંસ્કૃત) (હેમ.)	26,28,29,121,140,279 ધર્મોપદેશશતક જુઓ મહાપુરુષચરિત્ર	140
-ટીકા	121,125 ધાતુપારાયણ	156
દ્વાશ્રય (હેમ.) જુઓ ચૌલુક્ય-	નગરકોટ્ટમહાતીર્થચૈત્યપરિપાટી	291

૧. આ મેં રચેલી કવિતા છે.

નન્દનવનકલ્પતરુ	238	-ટીકા (પ્રબોધ.)	330
નન્દિ	227	-વિવૃત્તિ જુઓ ટીકા (ચણ્ડ.)	
નન્દી	80	-વૃત્તિ	330
નમસ્કારમાહાત્મ્ય	239	નલ-દમયન્તી-ચંપૂ (? જય.)	102
-અનુવાદ	240	નલદમયન્તીચરિત્ર	172
નમિઊણયોત્ત જુઓ ભયહસસ્તોત્ર	194	નલદવદન્તીચરિત્ર	46
નમિનાથચરિત્ર	17	નલદવદન્તીરાસ (ઋષિ.)	276,233
નમિનાથચરિય	17	નલદવદન્તીરાસ (મહી.)	46
નમુત્યુણં (અન્યાંશ)	173,187	નલવિલાસ	45,46,305,301,308,309,311
નેન્દ્રમૌલિકસ્તુતિ જુઓ ચતુર્વિંશતિકા	199	-પ્રસ્તાવના	45
-વૃત્તિ	200	નલાયનમહાકાવ્ય	315
'નમોઽવર્ધમાનય'સ્તુતિ	199	નલાયનોદ્ધાર	46
નયચક જુઓ દ્વાદશરત્નકચક	52	નવકલ્પોપાર્થભક્તામક	25,265
નયચકવાલ	227	'નવકાર'મન્ત્ર	240
નયચન્દ્ર ઔર ઉનકા ગ્રન્થ રમ્મામંજરી	315	નવખણ્ડ-પાર્થ-સ્તવ	128,224,239
નયપ્રકાશ જુઓ જૈનમંડન	166	-અવચૂરિ	239
નયપ્રકાશાષ્ટક	136,166	નવતત્ત	
-ટીકા (સ્વોપજ)	137	-બાલાવબોધ	238
-વ્યાખ્યા(સ્વોપજ)	166	નવતત્ત્વકુલ	102
*નયામૃતતરંગિણી	261	નવતત્ત્વથોપાઈ	204
નયાસ્તવથી શરૂ થતા પદ્યનુ કર્તૃત્વ	189	નવપદમાહાત્મ્ય	
નયોપદેશ		-પ્રવેશિકા	162,163
-પર્યાય	261	નવસ્તવી, પહેલી (અન્યાંશ)	237
-લઘુવૃત્તિ (ભાવ.)	261	નવસ્તવી, બીજી (અન્યાંશ)	237
-વૃત્તિ (સ્વોપજ) જુઓ નયામૃતતરંગિણી	261	નવસ્મરણ (સચિત્ર)	186,196
નરનારાયણાનન્દ	73,79	-અનુવાદ (પદ્યાત્મક)	186
નરવર્મચરિત્ર (વિનય.)	81	નવં સ્મરણો	194
નરવર્મચરિત્ર (વિવેક.)		નાટ્યદર્પણ	152,307
જુઓ સમ્યક્ત્વાલંકાર	81	-વિવૃત્તિ	305,306,306,309,309,310,311
નલચમ્પૂ		નાકોડાતીર્થસ્તોત્ર એવં મહિમા	303
-ટિપ્પણ	330	નાભાકનૃપકથા	144
-ટીકા (ચણ્ડ.) જુઓ વિવૃત્તિ તેમજ		નાભિવંશકાવ્ય	144
વિષમપદપ્રકાશ	329	નાભિનન્દનોદ્ધારપ્રબંધ	50,51

૧. શું આ દ્વિગંબરીય કૃતિ છે ?

—અનુવાદ	50	નેમિજિનસ્તવ	253
નાભેય-નેમિ	4	—અવચૂરિ	253
નાભેય-નેમિ-કાવ્ય	127	નેમિજિનસ્તવન	228
—ટીકા (સ્વોપજ્ઞ)	128	નેમિદૂત જુઓ નેમિચરિત	21,176,177
નાભેય-નેમિ-દ્વિસન્દાન	151	નેમિજિનસ્તુતિ —ટીકા (જય.)	98
નામસંગ્રહ (હેમ.)	28	નેમિનાથચરિત (ગુણ.)	19
નાયાધમ્મકહા	14,15,36,69	નેમિનાથચરિત (અજ્ઞાત.)	19
—લઘુવૃત્તિ જુઓ મુગ્ધાવબોધા	285	નેમિનાથચરિત (ઉદય.)	18
—વૃત્તિ	245	નેમિનાથચરિત (કીર્તિ.)	18
નારયન્દ્ર	114	નેમિનાથચરિત (તિલક.)	19
નારીનિરાસકાગ	107	નેમિનાથચરિત (નર.)	19
નિઘણ્ટુશેષ		નેમિનાથચરિત (ભોજ.)	19
—ટીકા	14,117	નેમિનાથચરિત (હરિ.)	19
નિત્યસ્મરણ જૈનસ્તોત્રાદિસંગ્રહ	17	નેમિનાથવરસકાગ	107,237
નિત્યસ્મરણપાઠમાલા	222	xનેમિનાથ મોટા કે રથનેમિ ?	27
નિયતિદ્વાત્રિંશિકા (ગ્રન્થાંશ)	180,184	નેમિનાભેયદ્વિસન્ધાનકાવ્ય જુઓ	
નિર્ભયભીમ (વ્યાયોગ)	309	ઋષભ-નેમિ-કાવ્ય	127
નિર્ભયભીમ-વ્યાયોગ)	309	નેમિનાહચરિય (ગ્રન્થાંશ)	18
*નિવેદન	249	નેમિનાહચરિય (હરિ.)	18
નિવ્યાણલીલાવર્ણ	69	નેમિનિર્વાણ	12,17
નિસીહ		—ટિપ્પણ	18
—વિસેસચુષ્ણિ	156,178	—ટીકા (અભિ. લક્ષ્મી.)	18
નીતિધનદ	161	—ટીકા (ઉપે.)	18
નૂતનવ્યાકરણ	89	નેમિનાથસ્તવન (જય.)	316
નેમ(મિ)નાથયતુષ્પદિકા	15	નેમિનાથસ્તવન (સમય.)	246,248
નેમિચરિત જુઓ નેમિદૂત, રાજી-		નેમિનાથસ્તોત્ર	74
મતીવિપ્રલંભ અને રાજીમતીવિલાપ	21,271	—વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	261,265
—ગદયચૂર્ણિ	272	નેમિભક્તામર (ભાવ.)	25,261,263,265
—અવચૂર્ણિ	272	—વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	261
—ટીકા	271	નેમિભક્તામર (રત્ન.) જુઓ	
—વ્યાખ્યા	271,272	પ્રાણપ્રિયકાવ્ય	25,264
નેમિચરિત્ર	127	નેમિશતક (અજ્ઞાત)	19

૧. શું આ અજૈન કૃતિ છે ?

નેમિસ્તવ (અન્યાંશ)	231	-અવયૂર્ણિ	237
નૈષધચરિત. જુઓ નૈષધચરિત તથા		પજ્જોસવણાકપ્પ જુઓ કલ્પસૂત્ર	156,245
નૈષધીયચરિત		-નિરુક્ત	156
-ટીકા (રત્ન.)	320	-વિવરણ જુઓ સુખાવબોધ	102
નૈષધચરિત જુઓ નૈષધચરિત		-વૃત્તિ (જિન.)	125
-વૃત્તિ	61	-વૃત્તિ (લક્ષ્મી.) જુઓ કલ્પદ્રુમકલિકા	260,268
નૈષધીયચરિત. જુઓ નૈષધચરિત		-વૃત્તિ (સંઘ.) જુઓ દીપિકા	71
-ટીકા (ચારિત)	319,328	પંચકલ્યાણસ્તોત્ર (અન્યાંશ)	207
-ટીકા (મુનિ.)	328	પંચજિનસ્તુતિ (શીલ.)	202
-ટીકા (રત્ન.)	331	-વિવૃત્તિ	202
-પાદપૂતિ	21,274	પંચજિનસહારબન્ધસ્તવ	232
-બૃહદ્વૃત્તિ જુઓ સુખાવબોધ	329	પંચતન્ત્ર કે ઉદ્ધારક પૂર્ણભદ્ર જિન-	
નૈષધીયસમસ્યા જુઓ શાન્તિનાથચરિત		પતિસૂરિશિષ્ય થે	139
(મેઘ.)	21,274	પંચતીર્થસ્તુતિ	31
-ટિપ્પન	87	-ટીકા (સ્વોપજ્ઞ)	31
-ટીકા (રાજ.)	340	પંચદણ્ડકથા	74
-પંજિકા	87,313	પંચદણ્ડચત્રપ્રબન્ધ જુઓ વિક્રમ-	
ન્યાયખંડખાદ્ય જુઓ ખંડનખાદ્ય	255,256	પંચદણ્ડપ્રબન્ધ અને વિક્રમાદિયપંચદણ્ડ-	
-વિવૃત્તિ જુઓ કલ્પલતિકા	256	છત્રપ્રબન્ધ	77
ન્યાયખંડખાદ્યપરનામ-મહાવીર પ્રકરણમ્		પંચદણ્ડપુરાણ	74
જુઓ ખંડનખાદ્ય	256	પંચદણ્ડાતપછત્રબન્ધ	75
ન્યાયદ્વાત્રિંશિકા	180,180	પંચદણ્ડાતપછત્રબન્ધ જુઓ	
*ન્યાયપ્રભા	255,256	વિક્રમાદિયપંચદણ્ડચરિત અને વિક્રમા-	
ન્યાયમંજરી	102	દિત્યચરિત	77
ન્યાયાચાર્યકૃત સંસ્કૃત સ્તુતિસ્તોત્રો	255	-ટિપ્પણ	77
ન્યાયાનુગમસારિણી	52	પંચદણ્ડાત્મકવિક્રમચરિત જુઓ	
ન્યાયાવતાર	86,176,177,179,189	શ્રીવિક્રમચરિત	74
-અનુવાદ (અંગ્રજી)	179	પંચનમસ્કૃતિ	227
-ટિપ્પણ	179	પંચનમસ્કૃતિસ્તવન	228
-વિવૃત્તિ	179	પંચનાટક	45,315
ન્યૂ ઇંગ્રીયન એટીકવરી	47	પંચરવ્વી જુઓ પર્વરત્નાવલી (જય.)	98
પઉમચરિય (વિમલ.)	6,11,13,33,42,52,195	પંચપ્રતિક્રમણસૂત્ર	186
પઉમચરિય (સિદ્ધ.)	25	પંચપ્રતિક્રમણસૂત્રો	196,197
પચ્ચક્ષુખાણભાસ		પંચમીપર્વસ્તુતિ	168

-વૃત્તિ	168	પદ્મમહાકાવ્ય	34
પંચવર્ગસંગ્રહનામમાલા	146	રામાયણ (હેમ.)	25
-વૃત્તિ	168	પદ્મપ્રભચરિત્ર (દેવ.)	6,7,21
પંચવિંશતિસન્યાનકાવ્ય	130	પદ્મસ્તવનાવલી	224
-અવચૂરિ	130,130	પદ્માનનન્દ જુઓ જિનેન્દ્રચરિત	113,114
પંચશતીપ્રબો(બં)ધસંબંધ જુઓ		પદ્માનન્દમહાકાવ્ય	6,8,4,5,22,29,224,224
પ્રબન્ધપંચશતી	146	-ટિપ્પણ	5
-અવચૂરિ	99	-ભાષાન્તર	5
પંચસુત		-વૃત્તિ	5
પંચાખ્યાન (અજ્ઞાત)	139	પદ્માનન્દશત વૈરાગ્ય જુઓ શતક (પદ્મા.)	151
પંચાખ્યાન (ધન.) જુઓ		પદ્માવતીસહજનામસ્તોત્ર	218
પંચાખ્યાનસારોદ્ધાર તથા બૃહત્પંચાખ્યાન	139	પદ્માવતીકવચ	220
પંચાખ્યાન (પૂર્ણ.)	138,139	પદ્માવતીપટલ	219
પંચાખ્યાન (મેધ.) જુઓ પંચાખ્યાનોદ્ધાર	31,139	પદ્માવતીસ્તુતિ	219
પંચાખ્યાન (વત્સ.)	138	પદ્માવતીસ્તોત્ર	219
પંચાખ્યાનસારોદ્ધાર જુઓ પંચાખ્યાન (ધન.)	139	પદ્માવતીસ્તોત્ર (શ્રીધર)	220
પંચાખ્યાનાનોદ્ધાર જુઓ પંચાખ્યાન (મેધ.)	139	પરમજ્યોતિઃપંચવિંશતિકા	23
પંચાર્થ (? પદ્ય) કાવ્ય	278	-ભાષાન્તર	23
પંજાબના ભંડારની સૂચી	333	પરમજ્યોતિઃસ્તોત્ર	186
પટ્ટકુલિકાનયન-ચાહડમત્રિસંબંધ (ગ્રન્થાંશ)	146	પરમસુખદ્વાત્રિંશિકા	125
પટ્ટાવલીસમુચ્ચય	31,109,277,288	પરમાત્મજ્યોતિઃપંચવિંશતિકા	23
પટ્ટાવલીસારોદ્ધાર	31	-ભાષાન્તર	23
પઠિતસિદ્ધસારસ્વતસ્તવ	220	પરાગ	135,137
પણ્ડાવાગરણ		પરિણામમાલા	134
-ટીકા (જ્ઞાન.)	163,265	પરિશિષ્ટપર્વ જુઓ	29,63,64,66
પત્તનસ્થપ્રાચ્યજૈનભાંડાગારીયગ્રન્થસૂચી	94,121, 128,153,165,173,200,204,310	સ્થવિરાવલી અને સ્થાવિરાવલી-	
પદવ્યવસ્થા	273	ચરિત	84,133,141,214
-ટીકા	273	-અનુવાદ (જર્મન)	63
પદ્મચરિત જુઓ જૈન રામાયણ (દેવ.)	116	-પ્રસ્તાવના (બેચર+શેઠ)	13,63
પદ્મચરિત્ર (મલ્લ.)	51,52	-(યાકોબી)	63
પદ્મચરિત્ર (હેમ.) જુઓ જૈન		પર્યુષણાતિથિ વિનિશ્ચય	277
		પર્વકથાસંગ્રહ	167

૧-૨. આ બંને ભિન્ન છે.

પર્વતિથિવિચાર જુઓ પર્વવિચાર, રત્ન-		પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર (જિનપ્રભ)	226
શેખર-રત્નવતીકથા અને વ્રતકથા	160,161	પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર (જિનવલ્લભ)	209
પર્વરત્નાવલી (જય.) જુઓ પંચપર્વો	98,106	પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર (યશો.) જુઓ	
પર્વવિચાર જુઓ પર્વતિથિવિચાર	160	વારાણસીપાર્શ્વનાથસ્તોત્ર	257
પવયણસારુદ્ધાર		પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર (સમય.)	186
-વૃત્તિ જુઓ તત્ત્વજ્ઞાનવિકાશની	25	પાર્શ્વદેવસ્તવન	232
પવ્યજજાવિહાર		-વ્યાખ્યા	232,233
-વૃત્તિ	82	પાર્શ્વજિન-અષ્ટોત્તર-શત-નામ	218
-વૃત્તિવૃત્તિ (જિન.)	125	પાર્શ્વનાથ	21
પાઈપટીકા		પાર્શ્વનાથચરિત્ર (અજ્ઞાત)	22
-સંસ્કૃતિકરણ	137	પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ઉદય.)	22
પાઈય (પ્રાકૃત) ભાષાઓ અને		પાર્શ્વનાથચરિત્ર (ભાવ.)	21
સાહિત્ય 3,34,6,8,82,99,163,179,300,332,340		-બાલાવબોધ	21
પાશિકાદિ અતિચાર	144	-સારાંશ (અગ્રંથ)	21
પાંચ સો વર્ષ ઉપરની સમસ્યા અને		પાર્શ્વનાથચરિત્ર (માહિક્ય.)	13,21,69
એનો ઉકેલ	49	પાર્શ્વનાથચરિત્ર (વિનય.)	15,21
પાણિનીયદ્વયાશ્રયકાવ્ય	125	પાર્શ્વનાથચરિત્ર (સર્વા.)	6,7,21
પાણડવચરિત્ર (દેવપ્રભ)	69,154	પાર્શ્વનાથચરિત્ર(સર્વા.)	21
-ટીકા	71	પાર્શ્વનાથ(હેમ.)	22,149
-ભાષાંતર	69	પાર્શ્વજિન	
પાણડવચરિત્ર (દેવવિજય)	70,116	પાર્શ્વજિનપ્રાતિહાર્યસ્તવન	228
પાણડવચરિત્ર (વિજય.)	71	પાર્શ્વજિનમહાસ્તવ જુઓ	
પાણડવચરિત્ર (શુભ.)	71	ધરણોરગેન્દ્રસ્તવ	201
પાણડવચરિત્રોદ્ધાર	71	-વૃત્તિ	201-201
પાદપૂર્ત્યાત્મક સ્તોત્ર	25,266	પાર્શ્વનાથમહિમ્ન:સ્તોત્ર	17
પાર્શ્વજિનમહિમ્ન:સ્તોત્ર	22	પાર્શ્વનાથલઘુસ્તવન	254
પાર્શ્વજિનસ્તવ (રત્ન.) જુઓ		પાર્શ્વનાથલઘુસ્તવન	268
ત્રિસન્ધાનસ્તોત્ર	128	-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	268
પાર્શ્વજિનસ્તવ (સિદ્ધાન્ત.)	243	પાર્શ્વનાથશૃંગાટકબન્ધસ્તવ	246,248
પાર્શ્વજિનસ્તવન (અજ્ઞાત)	24,262	પાર્શ્વનાથસમયાસ્તવ	246
પાર્શ્વજિનસ્તુતિ (જિન.)	226	પાર્શ્વનાથસમસ્યાસ્તવ	246,248,277
પાર્શ્વજિનસ્તુતિ (અજ્ઞાત)	27,269	પાર્શ્વનાથસમસ્યાસ્તોત્ર	23
પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર (આહ્વા)	223	પાર્શ્વનાથસહસ્રનામ	218
		પાર્શ્વનાથસ્તવ (જિનપદ્મ.)	251

૧. આ લેખ “આકાશવાણી”ના તા. ૩-૧૧-૬૬નો મારો વાર્તાલાપ છે.

—અવચૂરિ	251	પાસનાહથુઈ	24
પાર્શ્વનાથસ્તવ (જિનપ્રભ)	227	પિણ્ડનિજુતિ	304
પાર્શ્વનાથસ્તવ (શિવ.)	254	પિણ્ડનિર્બુક્તિ	148,226
—અવચૂરિ	254	પુણ્ડરીકગિરિરાજસ્તોત્ર જુઓ	
પાર્શ્વનાથસ્તવન (જિનપ્રભ)	228	આદિજિનસ્તવન	258
પાર્શ્વનાથસ્તવન (જિનપ્રભ)	228	પુણ્યધનનૃપકથા	146
પાર્શ્વનાથસ્તવન (ધર્મ.)	264	પુણ્યસારકથાનક (ભાવ.)	81
પાર્શ્વનાથસ્તવન (સમય.)	246	પુષ્કદન્તચરિય	8
પાર્શ્વનાથસ્તવન (સમય)	246,248	પુષ્કમાલા	
પાર્શ્વનાથસ્તવન (સમય)	247,249	—વૃત્તિ	156
પાર્શ્વનાથસ્તવન (સમય)	247,249	પુષ્કિયા	304
પાર્શ્વનાથસ્તવન (સમય)	247,250	પુરાતનપ્રબન્ધસંગ્રહ	87,139,142
પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર (અજ્ઞાત)	24,262	x પુષ્પદન્તકૃત મહાપુરાણ	336
પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર (મેધ.)	31	પુષ્પદન્ત (સુવિધિ.) ભક્તામર	265
પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર (શિવ.)	49	પુષ્પમાલા. જુઓ ઉવએસમાલા	
—વૃત્તિ	49	—વૃત્તિ	243,267
પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર (સમય.)	247,250	પુહવીચન્દ્રચરિય (શાન્તિ.)	106
પાર્શ્વનાથહારબન્ધોસ્તોત્ર	247,249	—ટિપ્પણ	106
પાર્શ્વભક્તામર	25,263,264	—વૃત્તિ	106
પાર્શ્વમહિમ્નઃસ્તોત્ર (લઘુ) જુનો		પૂજાપંચાશિકા	146
મહિમ્નઃસ્તોત્ર રઘુ	337	પૂજાવિધિ	125
પાર્શ્વલઘુસ્તવ	254	પૂજ્યગુણાદર્શકાવ્ય	25,262
—અવચૂરિ	254	પૂર્વ, ચૌદ	117
પાર્શ્વસ્તવ (ગ્રન્થાંશ)	231	પૂર્વર્ષિચરિત્ર જુઓ પ્રભાવકચરિત	184
પાર્શ્વસ્તવ (જિન.)	227	પૃથ્વીચન્દ્રચરિત્ર	47,184
પાર્શ્વસ્તવ (નવગ્રહસ્તવગર્ભિત)		પૃથ્વીચન્દ્ર-સૌભાગ્યપંચમીસ્તુતિ	204
પાર્શ્વસ્તવ (રત્ન.)	128,239	પૃથ્વીધરચરિત્ર (જય)	98,106,291
—અવચૂરિ	239	પૃથ્વીધરચરિત્ર (માણિક્ય.)	106
પાર્શ્વસ્તવન	26,268	પૃથ્વીધરચરિત્ર (લબ્ધિ.)	106
પાર્શ્વષ્ટક	247,249	પૃથ્વીધરચરિત્ર (સત્ય.)	106
પાસજિણથોત્ત	147	પૃથ્વીધરપ્રબન્ધ	107
પાસનાહચરિય (દેવ.)	21	પૃથ્વીરાજવેદિ	
પાસનાહથય	247	—ટબ્બો (દાન.)	340

-ટબ્બો (શિવ.)	340	પ્રબન્ધરાજ જુઓ ભોજપ્રબન્ધ (રત્ન.)	145
-ટીકા (શ્રીસાર.)	340	પ્રબન્ધ, વીસ	15
-બાલવબોધ (કુશલ.)	339	પ્રબન્ધામૃતદીર્ઘિકા જુઓ ચતુ-	
-બાલવબોધ (જય)	339	વિંશતિપ્રબન્ધ અને પ્રબન્ધકોશ	85
-વૃત્તિ (સારંગ)	339	પ્રબન્ધો, બાવન જુઓ બાવન પ્રબન્ધો	56
પ્રકરણરત્નાકર 17,170,228,229,239,245,337		પ્રબુદ્ધરૌહિણેય	313
પ્રકાશ	298	પ્રબોધચન્દ્રોદય નાટક (ધર્મ.)	315
પ્રજ્ઞાપિત્ર	293	પ્રબોધચન્દ્રોદય નાટક (રત્ન.)	315
પ્રજ્ઞાપના	295	-વૃત્તિ (સ્વોપજ)	315
પ્રતિક્રમણસૂત્ર પ્રબોધટીકા	176	પ્રબોધચિન્તામણિ	94,102
પ્રતિજ્ઞાગાંગેય	120	-ભાષાંતર	94
+પ્રતિભામૂતિ સિદ્ધસેન દિવાકર	181	પ્રભાચન્દ્રીય વિજ્ઞાપિત્ર	268
પ્રતિમાશતક	261	પ્રભાવકથા	146
-લઘુવૃત્તિ (ભાવ.)	261	પ્રભાવચરિત જુઓ પૂર્વર્ણચરિત	10,27,30,52,
-વૃત્તિ (સ્વોપજ)	261	56,70,73,83,85,87,126,136,151,152,156,178,180,	
પ્રતિષ્ઠાતત્ત્વ	277	194,201,278,312	
પ્રત્યાખ્યાનસ્વરૂપમ્ સારસ્વતવિદ્યમ્,		-પ્રબન્ધપર્યાલોચન	66,85,178,201
દાનષટ્ત્રિંશિકા, વિશેષણતી, વિંશતિકા ચ	86	-ભાષાંતર	85,86
પ્રત્યેકબુદ્ધચરિત્ર (જિન.)	79	પ્રભુગુણપુષ્પાંજલી	303
પ્રત્યેકબુદ્ધચરિત્ર (લક્ષ્મી.)	79	પ્રમદપાર્શ્વજિનસ્તવન	26,267,268
પ્રત્યેકબુદ્ધચરિત્ર (સમય.)	79	પ્રમાણદ્વાત્રિંશિકા	181
પ્રથમજિનસ્તવન	26,268	પ્રમાણનયતત્ત્વલોક	87,280
પ્રથમાંગસૂત્ર જુઓ આચાર	295	પ્રમાણનયતત્ત્વલોકાલંકાર	86
*પ્રદીપિકા	325	પ્રમાણપ્રકાશ	137,166
પ્રદ્યુમ્નચરિત (રત્ન.)	61,185,196	-ટીકા (સ્વોપજ)	137
પ્રદ્યુમ્નચરિત (રત્ન.)	170	-વ્યાખ્યા (સ્વોપજ)	166
પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર (રવિ.)	61	પ્રમેયરનમંરૂપા	245,170
પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર (સમય.)	61	પ્રવચનસારોદ્ધાર	7
પ્રદ્યુમ્નલીલાપ્રકાશ	258	પ્રશમરતિ	
પ્રબન્ધકોશ જુઓ ચતુર્વિંશતિ-		-વૃત્તિ	9
પ્રબન્ધ અને પ્રબન્ધામૃતદીર્ઘિકા 10,85,142,143		પ્રશ્નશત જુઓ પ્રશ્નોત્તરૈકષષ્ટિશત	208
-અનુવાદ	86	અવચૂરિ	208
-ભાષાંતરો	141	પ્રશ્નસુન્દરી	31
પ્રબન્ધકોશ કા પર્યાલોચન	87	પ્રશ્નોત્તરચિન્તામણિ	198
પ્રબન્ધપંચશતી જુઓ પંચશતીપ્રબો(બં)ધ-		પ્રશ્નોત્તરરત્નાકર	172
સંબંધ	146	પ્રશ્નોત્તરૈકષષ્ટિશતક જુઓ પ્રશ્નશત	208

પ્રસાદદ્વાત્રિશિકા	223	બાવન 'તોલા પાવ 'રતી'	252
પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ	313	બાવન પ્રબન્ધો જુઓ પ્રબન્ધો, બાવન	56
પ્રાચીન જૈન સ્તોત્રસંગ્રહ	17	બુદ્ધિસાગર	113,114
પ્રાચીન પદ્યાવલી	118	બુદ્ધિસાગરીય કાવ્ય	58
પ્રાચીનકાસંગ્રહ	107	બુદ્ધિસાગરીય નાટક	305
પ્રાચીન સમયમાં ભજવાયેલાં જૈન નાટકો	304	બૃહચ્યૈત્યવન્દન જુઓ સકલાર્હત્	214,215
પ્રાણપ્રિયકાવ્ય જુઓ નેમિભક્તામર	264,264	બૃહચ્છાન્તિસ્તવ	176,177
પ્રિયંકરનૃપકથા	147	બૃહદ્દિપ્તિનિકા 6,7,8,14,311,313,321,330,338	
પ્રેમી અભિનંદન ગ્રંથ	315	બૃહત્પંચાખ્યાન જુઓ પંચાખ્યાન	139
-પ્રસ્તાવના (સંસ્કૃત)	24,27,147	બે બાન્ધવો વચ્ચેનું દારુણ યુદ્ધ	49
ફલવર્ષિપાર્શ્વનાથસ્તવ	254	બૌદ્ધસન્તાનદ્વાત્રિશિકા (ગ્રન્થાંશ)	180,181
-વ્યાખ્યા	254	બ્રહ્મકલ્પ	80
બત્રીસી (૧-૫) (સિદ્ધ.)	181	બ્રહ્મબોધ	31
બત્રીસી (૧૧) (સિદ્ધ.)	181	ભક્તામર-કલ્યાણમન્દિર-નમિગિણ-	
બત્રીસી (૨૧) (સિદ્ધ.)	181	સ્તોત્રત્રય	16,17,168,179,185,
બત્રીસી (જૈમિનીય) (સિદ્ધ.)	181	186,194,197,222,234,257,265,266	
બત્રીસી (પ્રમાણવિષયક) (સિદ્ધ.)	181	-ટીકા	16
બત્રીસી (૧-૨૧) (સિદ્ધ.)	178,179,180,183	-પ્રસ્તાવના	15,185
-ટીકા	183	-ભૂમિકા	20,185,263,265,266
બત્રીસીઓ (૧-૨૦) (સિદ્ધ.)	183	ભક્તામરપાદપૂર્તિ	265
બન્ધસામિત		ભક્તામરપાદપૂર્ત્યાત્મકસ્તોત્ર	26,266
-વૃત્તિ	9	ભક્તામરમન્ત્રમાહાત્મ્ય, શ્રી	197,173
બન્ધહેઉદયતિભંગી		ભક્તામરસ્તોત્ર	20,173,185,194,234,260,263,265
-ટીકા	281	-અગ્રવચન (અંગ્રજી)	194
બન્ધુમતી	133	-અનુવાદ (અંગ્રજી)	197
બપ્પભટ્ટિસૂરિચિત (ગ્રન્થાંશ)	56	-અનુવાદ (જર્મન)	197
બેલિનની હસ્તિલિખિત પ્રતિઓનું		-અવચૂરિ (કેમ.)	196
વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર	50	-અવચૂરિ (સમય.)	196
બહાદુરસિંહજી સિંધી સ્મૃતિગ્રંથ સ્વ.		-ચૂર્ણિ (? અવચૂર્ણિ) (ઇન્દ્ર.)	196
બાબુ શ્રી	181	-ટીકા (કીર્તિ.)	196
બાલભારત	71	-ટીકા (ચન્દ્ર.)	196
બાલહિતૈષિણી	195	-ટીકા (પદ્ય.)	196
બાલાવબોધિની	320	-ટીકા (મેઘ.)	196

૧. શું આ અજૈન કૃતિ છે ?

-ટીકા (વૃત્તિ) (રત્ન.)	196	ભરકટદ્વાત્રિશિકા	145
-ટીકા (સિદ્ધિ.)	196	-ટિપ્પણો	145
-ટીકા (હરિ.)	196	-પ્રસ્તાવના (અંગ્રેજી)	145
-ટીકા (હર્ષ.)	196	ભરતેશ્વરબાહુબલી મહાકાવ્ય (પુણ્ય.)	172
-પર્યાય (રામ.)	195	ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-વૃત્તિ જુઓ	
-પાદપૂર્તિ	20,28,263,267	કથાકોશ (શુભ.)	146,156
-બાલાવબોધ	237	ભવભાવણ	
-ભૂમિકા (સંસ્કૃત)	194,195	-વૃત્તિ (સ્વોપજ)	18
-વાર્તાવબોધ	196	ભવિષ્યદત્તકથા	31
-વિવૃત્તિ ટીકા (ગુણાકર રુદ્ર.)	194,195,196,196	ભવિષ્યદત્તચરિત્ર	119
-વૃત્તિ (અમર.) જુઓ સુખબોધિકા	195,196	ભવ્યકુટુંબકથાનક	173
-વૃત્તિ (ટીકા) (કનક.) જુઓ		ભવ્યકુટુંબચરિત્ર	173
બાલહિતૈષિણી	167,168,194,195,196	ભાનુચન્દ્રગણિચરિત્ર	169
-વૃત્તિ (ગુણાકર, ચૈત્ર)	195,196	ભાન-મનોરમા-કથા (ગ્રન્થાંશ)	261
-વૃત્તિ (ટીકા) (મેઘ.)	194,196	ભારતીચન્દ્રસ્	14
-વૃત્તિ (ટીકા)(રત્ન)	61	ભારતીસ્તવ	15,155
-વૃત્તિ (શાન્તિ.)	196	ભારતીસ્તવન	15
ભક્તામરસ્તોત્રચ્છાયાસ્તવન (મલ્લિ.)	196	ભારતીસ્તોત્ર	14
ભક્તામરસ્તોત્રચ્છાયાસ્તવન (રત્ન.)	196	ભાવશતક (સમય.)	143
-ટિપ્પણ	196	ભાવશતક (નાગ.)	143
ભક્તામરસ્તોત્રન પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય-સંગ્રહ, શ્રી (સંટીક)	16,17,20, 225,228,261,263,265,266	ભાવશતક (હેમ.)	143
-પરિશિષ્ટ	14	ભાવશતક (અજ્ઞાત)	143
-પ્રસ્તાવના	15,14,20,78,209,290	ભાવરિવારણથોત	98
ભક્તામરસ્તોત્રમાહાત્મ્ય	146	-વૃત્તિ (જય.)	98
ભક્ત્યાતિશયદ્વાત્રિશિકા	223	ભાવારિવારણપાદપૂર્તિ	268
ભગવદ્દારાહણ	39	-વૃત્તિ (સ્વોપજ)	268,269
ભ. ઋષભદેવ એક અનુશીલન	3	ભાવારિવારણપાદપૂર્તિસ્તોત્રાદિસંગ્રહ	
ભટ્ટિકાવ્ય		-પ્રસ્તાવના	270
-ટીકા જુઓ જયમંગલા	326	ભાવારિવારણપાદપૂર્ત્યાદિસ્તોત્રસંગ્રહ પ્રસ્તાવના	20,260
-ટીકા	327	ભાવારિવારણસ્તોત્ર જુઓ મહાવીર-સ્તવન, મહાવીરસ્તોત્ર અને વર્ધમાન-સ્તવન	208,268
ભક્તિભરથોત જુઓ નમસ્કારસ્તોત્ર	194	-અવચૂરિ	208
ભદ્રંકર સાહિત્યસન્દોહ	216,303	-પાદપૂર્તિ	26
ભયહરસ્તોત્ર જુઓ નમિઉણથોત	194		

-વૃત્તિ (અજ્ઞાત)	208	મલયસુન્દરીચરિય (અજ્ઞાત)	96
-વૃત્તિ (જય.)	208,209	મલ્લિકામકરન્દ (પ્રકરણ)	309
-વૃત્તિ (મેરુ.)	209	મલ્લિનાથચરિત્ર (વિજય.)	15
ભુવનકાવ્યકેલી	216,285,303	મલ્લિનાથચરિત્ર (વિનય.)	15
ભૂગોલભ્રમભંજની	303	મલ્લિનાથચરિત્ર (શુભ.)	140
ભૈરવપદ્માવતીકલ્પ		મલ્લિનાથચરિય	15
-ઉપોદ્ધાત (અંગ્રેજી)	237	મલ્લિનાથચરિય	15
ભોજપ્રબન્ધ (અજ્ઞાત)	146	મલ્લિનાથચરિય	15 ૯૪
ભોજપ્રબન્ધ (ગ્રન્થાંશ)	146	મલ્લિનાથચરિય	15
ભોજપ્રબન્ધ (રત્ન.)	107	મલ્લિનાથચરિય	15
જુઓ પ્રબન્ધરાજ	142,145	મહર્ષિકુલ જુઓ ઇસિમણ્ડલથોત્ત	230
ભોજપ્રબન્ધ (રાજ.)	146	મહર્ષિકુલસંસ્તવ	230
ભોજપ્રબન્ધ (શુભ.)	146	મહાકવિ જયશેખરસૂરિ	101
ભોજપ્રબન્ધ (સત્ય.)	146	મહાકવિ ધનપાલ ઓર ઉનકી તિલકમંજરી	135
મઈસૂરસૂરિથોત્ત	24	+મહાકવિ વિજયપાલ અને તેના	
મણિપતિચરિત્ર જુઓ મુનિપતિચરિત		પિતામહ મહાકવિ શ્રીપાલ	128,152
(જંબૂ.)	58	મહાચમત્કારી વિશાયન્ત્રકલ્પ તથા	
મદનપરાજય (નાગ.)	134	દાદાસાહેબ શ્રીજિનદત્તસૂરીશ્વરજીવિરચિત	
મદનરેખા આખ્યાયિકા	149	શ્રીહેમકલ્પ ભાષાંતર સહિત	252
મધુભિન્દુના દષ્ટાન્તનું પર્યાલોચન	64	મહાદેવસ્તોત્ર	215
મને તારી યાદ સતાવે	56	મહાદેવાષ્ટક (ગ્રન્થાંશ)	216
મનોરમાચરિય	58,305	મહાપુરુષચરિત જુઓ ધર્મોપદેશશતક'	140
મનોહર (ચરિત)	45	મહાપ્રભાવિક નવસ્મરણ	147,187,
મન્ત્રકલ્પસંગ્રહ તથા ગણધર જયધોષ સ્તોત્રાદિ	195,195,196,230,240		
	193	-નિવેદન	230
મન્ત્રસ્તવ જુઓ ધરણોરગેન્દ્રસ્તવ	201	-પ્રસ્તાવના	197
મન્ત્રસ્તવન	228	મહાવીરચરિય	22
મયાપરાજય	134	મહાવીરજન્મભિષેક	336
મલયસુન્દરીકથા (ધર્મ.) જુઓ		મહાવીરજિનસ્તવન	285,297
મલયસુન્દરીકથોદ્ધાર	96	મહાવીરજિનસ્તવન, ભોજયાદિનામ-	
-અનુવાદ (જર્મન)	96	ગર્ભિત	234
મલયસુન્દરીકથા (માણિક્ય)	96	મહાવીરથુઈ (ગ્રન્થાંશ)	174
મલયસુન્દરીકથા (ધર્મ.)		મહાવીરદ્વાત્રિશિકા (જય.)	101,101
મલયસુન્દરીચરિત્ર (જય.)	96,157,157	મહાવીરદ્વાત્રિશિકા (સિદ્ધ.) જુઓ	
મલયસુન્દરીચરિત્ર (શાન્તિ.)	96	વર્ધમાનદ્વાત્રિશિકા	179,180,183

મહાવીરસ્તવ જુઓ ખંડખાદ્ય	255,256	—અવચૂરિ (સ્વોપજ્ઞ)	239
—ટીકા (નેમિ.) જુઓ ન્યાયપ્રભા	256	મહીપાલચરિત	273
—ટીકા (સ્વોપજ્ઞ)	256	મહુરીગીય	304
—વિવૃતિ જુઓ કલ્પલતિકા	256	+મહેન્દ્રસૂરિ દ્વારા નૈષધીચરિતનો	
મહાવીરસ્તવ (ગ્રન્થાંશ)	231	સર્વ પ્રથમ ઉલ્લેખ	328
મહાવીરસ્તવન (જિન.) જુઓ		માધકાવ્ય	
ભાવારિવારણસ્તોત્ર	268	—પાદપૂર્તિ	300
મહાવીરસ્તવન, પંચકલ્યાણકમય	228	માણિક્યકાવ્ય	69
મહાવીરસ્તવન (યશો.) જુઓ		માંડવઢકા મન્ત્રી અથવા પેથડકુમારકા	
ખંડનખાદ્ય	255	પરિચય	267
મહાવીરસ્તોત્ર જુઓ ભાવારિવારણસ્તોત્ર	208	માતૃકાક્ષરકાવ્ય	245
અવચૂરિ	208	—ટીકા	245
મહાવીરસ્તોત્રમ્ જુઓ ચન્દ્રામલસ્તોત્રમ્	25	માતૃકાપ્રકરણ	259
મહાવીરસ્વામિસ્તવન	246,248	માતૃકાપ્રસાદ	31,259
મહાવીરસ્વામિસ્તુતિ જુઓ સ્નાતસ્યા સ્તુતિ	263	માનુમુદ્રાભંજન	311
મહિમ્નસ્તોત્ર(પુષ્પ.)		*માયાવી ચોરસો અને જૈન સ્તોત્રો	240
પાદપૂર્તિ	21	*મા-સાહસ પક્ષી	65
મહિમ્નસ્તોત્ર (રઘુ.) જુઓ પાર્શ્વમહિમ્નસ્તોત્ર	337	મિત્રકથા	103
ટીકા	337	મિત્રચતુષ્કથા (મુનિ.) જુઓ	
મહિમ્નસ્તોત્ર (રત્ન.) જુઓ ઋષભ-		કથાચતુષ્ટય	99,102
મહિમ્નસ્તોત્ર		મિત્રચતુષ્કથા (સંયમ.)	99,103
મહિમ્નસ્તોત્ર (સત્ય)	337	મિત્રત્રયકથા	103
—અવચૂરિ (સ્વોપજ્ઞ)	337	મુગ્ધમેધાલંકાર	107
મહિમ્ન:સ્તોત્ર (પુષ્પ.)		*મુગ્ધાવબોધ (લક્ષ્મી.)	334
—ટીકા	337	*મુગ્ધાવબોધ (લક્ષ્મી.)	334
—પાદપૂર્તિ	22	મુગ્ધાવબોધ ઔક્તિક	231
મહિમ્ન:સ્તોત્ર (રઘુ.) જુઓ પાર્શ્વમહિમ્ન:-		*મુગ્ધાવબોધ	245
સ્તોત્ર	239	મુણિવર્ણચરિય	9,58
—ટીકા	239	મુણિસુવ્યયચરિય	16
મહિમ્ન:સ્તોત્ર (રત્ન.) જુઓ ઋષભ-		મુદ્રિતકુમુચન્દ્ર (પ્રકરણ)	32,311
મહિમ્ન:સ્તોત્ર	21,239	મુનિ (ચરિત)	45
—અનુવાદ	239	મુનિપતિચરિત (જંબૂ.) જુઓ	
મહિમ્ન:સ્તોત્ર (સત્ય.)	21,239	મણિતિચરિય	201

૧. આ છપાઈ છે. જુઓ ઉપોદ્ધાત (પૃ.૬૩).

મુનિચરિત્ર (જંબુ.)	58	-ટીકા (જિન.)	324
મુનિચરિત્ર (ધર્મ.)	58	-ટીકા (મહિમ.)	324
xમુનિરત્ન સ્થૂલભદ્રના જીવનનો		-ટીકા (મેધ.) જુઓ સુખબોધિકા	324
એક પ્રસંગ	65	-ટીકા (મોટ.) જુઓ સુખબોધિકા	325
મુનિસુવ્રતચરિત્ર (પદ્મ.)	17	-ટીકા (વિજય.)	324
મુનિસુવ્રતચરિત્ર (મુનિ.)	16	-ટીકા (શ્રીવિજય)	324
મુનિસુવ્રતચરિત્ર (વિનય.)	15,16	-પાદપૂર્તિ	19,21,273
મુનિસુવ્રતસ્તવ	223	-પૂર્તિ	300,302
મુનિસુવ્રતવસ્વામિચરિત્ર		-વૃત્તિ (મહી.)	324
-પ્રાસ્તાવિક	15	-વૃત્તિ (લક્ષ્મી) જુઓ મુગ્ધાવબોધ	323
મુનિસુવ્રતવસ્વામિચરિત્ર	16,31	-વૃત્તિ (સમય.)	324
મુષ્ટિવ્યાકરણ	113,114	-વૃત્તિ (સુમતિ.)	324
મુહૂર્તમણિમાલા	171	મેઘદૂત (મેરુ.) જુઓ	156
xમુરખાઓનું પ્રદર્શન (૪૭ વાર્તાઓ)	161	નેમિચરિત (પૃ. ૪૪૮)	
મૂર્ખશતક	167	મેઘદૂતચંપાકાવ્ય જુઓ ઇન્દુદૂત	298
xમૂર્ખશતકનો પરિચય	167	મેઘદૂતસમસ્યાલેખ	21,30,31,264,300
મૂર્ખશતકષટ્ટ્રિંશિખા	167	મેઘનાટક	45,315
xમૂર્ખ સંબંધી સાહિત્ય	167	મેઘમહોદય	31
xમૂર્ખાસનનો ચોથો પાયો	167	મેઘલતા	324
મૃગાવતીકથા	154	મેઘવિજયજીગણિ વિરચિત અનુભૂત	
મૃગાવતીચરિત્ર જુઓ ધર્મશાસ્ત્ર	153,154	સિદ્ધવિશા યંત્ર આદિ છે કલ્પકા સંગ્રહ	
મૃગાવત્યાખ્યાન	7,154	ભાષાંતર સહિત મહામહોપાધ્યાય શ્રી	252
મેઘદૂત (કાલિ.)		મેઘાભ્યુદય	
-અનુવાદ (સમશ્લોકી)	322	-વૃત્તિ (લક્ષ્મી) જુઓ મુગ્ધાવબોધ	333
-અવચૂરિ (વિનય.)	324	-વૃત્તિ (શાન્તિ.)	333
-અવચૂરિ ટીકા (અજ્ઞાત.)	324	મેરુત્રયોદશીમાહાત્મ્ય કથાનક	172
-અવચૂરિ (કનક.)	324	xમોગલ સમય પહેલાનાં કપડા પરનો	
-અવચૂરિ (વિનય.)	324	એક ચિત્રપટ	230,230
-અવચૂરિ (અજ્ઞાત)	324	મોદકીકથા (ગ્રન્થાંશ)	143
-ટીકા (વૃત્તિ) (આસડ)	223,321	મોહપરાજય	213,312
-ટીકા (લેખ.) જુઓ દીપિકા	321,324	મોહરાજપરાજય	10,312,313
-ટીકા (ચારિત્ર.)	319,324	પ્રસ્તાવના	312

૧. આના કર્તાનું નામ જાણવામાં નથી. એઓ જૈન હશે એમ માની મેં આ કૃતિ અહીં નોંધી છે.

૨. આ નામ મેં યોજ્યું છે.

મૌનૈકાદશીકથા	61	-વ્યાખ્યા (સ્વોપજ્ઞ)	187
યતિજીતકલ્પ	237	યોગશાસ્ત્ર (૧, ૧)	
યદુવિલાસ	310	-પંચશતાર્થી	282
યદુવંશસંભવકાવ્ય	144	-સપ્તશતાર્થી	282
યદુસુન્દરમહાકાવ્ય	318	યોગશાસ્ત્ર (૨, ૧૦)	282
યમાષ્ટક (ગ્રન્થાંશ)	180	-શૈતાર્થી (વૃત્તિ)	282
યશોદોહન	16,36,64,68,118,190,	યોગશાસ્ત્ર (૨, ૮૫)	282
191,206,206,212,214,255,256,257,261		-શતાર્થી	282
યશોધરચરિત (પદ્ય.)	137	યોનિસ્તવ જુઓ જોશિથય	17
યશોધરચરિત (માણી.)	45	રઘુવંશ	
યશોધરચરિત્ર (માણી.)	215	- ટીકામલય	321
યશોવિજયવાચકગ્રંથસંગ્રહ, શ્રી	257,257	-ટીકા (મલય.)	321
યશોવિજયવાચકગ્રંથ, ન્યાયવિશારદ		-પંજિકા (અજ્ઞાત)	321
ન્યાયચાર્ય, મહોપાધ્યાય શ્રી		-પાદપૂર્તિ	20
-આમુખ	192	-પૂર્તિ	270
યાદવાભ્યુદય	32,305,307,311	-લઘુટીકા (ગુણ.) જુઓ સુબોધિની	320
યુક્તિપ્રકાશ જુઓ જૈનમણ્ડન	87,137,166	-વૃત્તિ	61
-ટીકા	137	-વૃત્તિ (અમર.)	320
-વ્યાખ્યા (સ્વોપજ્ઞ)	166	-વૃત્તિ (ક્ષેમ.)	320
યુક્તિપ્રબોધનાટક	31	-વૃત્તિ (ગુણ.) જુઓ વિશેષાર્થબોધિકા	320
યુગપ્રધાન શ્રીજિનચન્દ્રસૂરિ	264,273	-વૃત્તિ (ટીકા) (ચારિત્ર.) જુઓ શિશુ-	
યુગપ્રધાનાચાર્યગુર્વાવલી	138	હિતૈષિણી	320
યુગાદિવન્દના	285	-વૃત્તિ (ધર્મ.)	320
યુગાદિદેવદ્વાત્રિંશકા	222	-વૃત્તિ (ભાગ્ય.)	320
યુગાદિમહિમ્નઃસ્તોત્ર જુઓ		-વૃત્તિ (મુનિ.)	320
ઋષભમહિમ્નઃસ્તોત્ર (રત્ન.)	22	-વૃત્તિ (રત્ન.)	320
-ટીકા (વ્યાખ્યા)	22	-વૃત્તિ (શ્રીવિજય) જુઓ સુબોધિકા	321
યુષ્મદ્ગ્રંથનસ્તવી (ગ્રન્થાંશ)	237	-વૃત્તિ (સમય.) જુઓ અર્થલાપનિકા	321
યુષ્મદ્સ્મદ્ધ્યાદશસ્તવી	237	-વૃત્તિ (સમુદ્ર.)	321
-અવચૂર્ણિ	238	-વૃત્તિ (સુમતિ.)	321
‘યૂયં યુવાં ત્વ’સ્તુતિ	225	-વૃત્તિ (હેમ.)	321
યોગશાસ્ત્ર	28,28,29,149,184	રઘુવંશ સર્ગાધિકાર	
-બાલાવબોધ	237	-ટીકા (જય.)	98
-વિવૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	17,66	રઘુવિલાપ	307

રઘુવિલાસ	305,307,308,309,311	*રત્નાકરાવતારિકા	87,280,280
-પ્રસ્તાવના	310	-ટિપ્પણ	87
રઘુવિલાસનાટકોદ્ધાર	308	-પંજિકા	87
રંગસાગરનોમિકાગ	316	શતાર્થી (આદ્ય પદ્યની)	280,280
રજોષ્ટક	247,248,249	રમલશાસ્ત્ર	31
રકવાલ	304	રમ્ભામંજરી	103,105,315
રતનબાઈનો રેટિયો	18	-ટિપ્પણ	315
રત્નકોશ (મુનિ.) જુઓ જિનસ્તોત્રમહાદ્વદ	308	રથણાયુડ	160
રત્નકોશ (સોમ.)	237	રસવતીવર્ણન (ગ્રન્થાંશ)	315
રત્નચૂડકથા (જિન.)	160	રસિકપ્રિયા	
-ટિપ્પણ	160	-ટબ્બો	339
રત્નચૂડકથા (જ્ઞાન.) જુઓ તિલક-		-વૃત્તિ	339
સુન્દરીરત્નચૂડકથાનક		*રહસ્યાદર્શ	340
રત્નચૂડચરિત્ર	160	રાક્ષસકાવ્ય	
રત્નશેખરરત્નવતીકથા જુઓ		-ટીકા (શાન્તિ.)	333
પર્વતિથિવિચાર	160	-વૃત્તિ (જિન.) રાઘવપાણડવીય	333
રત્નપાલકથા	160	-ટીકા (ચારિત્ર.)	319,329
રત્નપાલચરિત્ર	160	-ટીકા (પદ્ય.)	329
રત્નશેખરકથા	97	સાધવાત્મ્યુદય	32,305,307,311
રત્નશેખરનરેન્દ્રરત્નાવતી રાક્ષીકથાનક	318	'રાજાનો'થી શરૂ થતી પંક્તિ	283
રત્નસાર (ભા. ૧-૨)	29	-વૃત્તિ	283,283
રત્નસારચરિત્ર	318	રાજપ્રશ્નની જુઓ રાયપ્પસેણઈજજ	293
રત્નાકરપંચવિંશતિકા	220,221,269	રાજમતીવિપ્રલંબ જુઓ નેમિચરિત	6,272
(રત્ન.)		રાજમતીવિલાપ	272
-અનુવાદ	213	રણભૂમિવંશપ્રકાશ	31
-અનુવાદ (અંગ્રજી)	221,222	રામચરિત જુઓ જૈનરામાયણ	71,116
-ટબ્બો	222	રામાયણ (ગ્રન્થાંશ.)	23
-ટબ્બો	222	રામાયણો, જૈન	307
-ટીકા (અજ્ઞાત.)	221	રાયપ્પસેણઈજજ જુઓ રાજપ્રશ્ની	173,304
-ટીકા (કનક.)	221	રાવણપાર્શ્વનાથસ્તોત્ર જુઓ રાવણ-	
-ટીકા (ભોજ.)	221	પાર્શ્વનાથાષ્ટક	252
-ટીકા (વાઘજી)	221	-અનુવાદ	252,253
-પાદપૂર્તિ	27,269	રાવણપાર્શ્વનાથાષ્ટક જુઓ	
-પૂર્તિ અજ્ઞાત)	269	રાવણપાર્શ્વનાથસ્તોત્ર	252
-વૃત્તિ (કનક.)	168	રુચિતદણ્ડસ્તુતિ. જુઓ અદ્ભુત-	
		દણ્ડસ્તુતિ	

—વૃત્તિ	165,268	લીલંગીના જૈન જ્ઞાનભંડારાની હસ્ત-	
રૂપસેનચરિત્ર	61,147	લિખિત પ્રતિઓનું સૂચીપત્ર	230,262
રૅટિયાની સજ્જાય	18	લીલાવતીસાર	69
રોહકકથા (અન્યાંશ)	261	લેંગ્વેજ ઓફ સમરાદિત્ય સંક્ષેપ ઓફ પ્રધુમ્નસૂરિ	
રોહિણીકથા જુઓ રૉહિણીકથા			86
(કનક.)	167	લોકતત્ત્વનિર્ણય	210
રોહિણીપર્વકથા	172	લોકપ્રકાશ	339
રોહિણીમૃગાંક (પ્રકરણ)	311	લોગસ્સસૂત્રસ્વાધ્યાય	240,243
રૉહિણીકથા (કનક). જુઓ રોહિણીકથા	167	વજ્રભૂતીયકાવ્ય	51
રૉહિણીકથા (દેવ.)	160	વડનગરની પ્રશસ્તિ	209
—અનુવાદ (અગ્રજી)	161	વદ્ધમાણજિણાયવણ	246
લક્ષ્મણવિહારપ્રશસ્તિ	153	વનમાલા (અમર.)	311
લઘુ-અજિત-શાન્તિ-સ્તવ જુઓ		વનમાલા (અમર.)	311
અજિત-શાન્તિ-સ્તવ (વીર.)	245	વનમાલા (રામ.)	311
લઘુત્રિષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર	29,30	વન્દણગભાસ	
લઘુત્રિષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર (વિમલ.)	32	—અવચૂર્ણિ	237
લઘુપાણડવચરિત્ર	71	વન્દિસુત જુઓ સદ્ગુણિકમણિસુત	128
લઘુપ્રકરણસંગ્રહ	221,273	“વન્દે સમ્ભવ”થી શરૂ થતું સ્તોત્ર	242
લઘુશાન્તિ	303	વરકનક	
લઘુ શાન્તિ સ્તોત્ર	176	—પાદપૂર્તિ	27,147
લઘુસ્તવ જુઓ ત્રિપુરા-ભારતી-		વરદત્તગુણમંજરીકથા જુઓ જ્ઞાન-	
લઘુસ્તવ	93	પંચમીકથા તથા સૌભાગ્યપંચમીકથા	167
—ટીકા (અજ્ઞાત)	338	વરદત્તગુણમંજરીબાવની	168
—ટીકા (વૃત્તિ) જુઓ જ્ઞાનદીપિકા	93,338	વર્તમાનચતુર્વિંશતિશ્રીજિનસ્તવ-	
—ન્યાસ	338	ચતુર્વિંશતિકા (અન્યાંશ)	287,287
લબ્ધિપ્રકાશ	303	વર્ધમાનજિનનામમન્ત્ર જુઓ જિન-	
લબ્ધિસૌરભ	193,285	સહસ્રનામગદ્યસ્તોત્ર	187
લલિતવિસ્તરા	133	વર્ધમાનજિનસ્તવન	254
લલિતસ્તોત્રસંદોહ	303	—અવચૂરિ	254,254
*લલિતોક્તિ	213	વર્ધમાનદ્વાત્રિંશિકા	23,184
લિંગાનુશાસન (હૈમ)		વર્ધમાનમહાવીરાષ્ટક	303
—વૃત્તિ (સ્વોપજ)		વર્ધમાનસ્તવન (જિનપ્રભ)	228
—વૃત્તિની વૃત્તિ	117,252		

૧. જિ. ૨. કો. (વિ. ૧, પૃ. ૩૩૫)માં આ નામ છે જ્યારે એમાં પૃ.૪માં ‘લઘુ-અજિત-સ્તવ’ છે.

વર્ધમાનસ્તવન (જિનવલ્લભ) જુઓ	268	પૂજ્યચરિત	223
ભાવારિવારણસ્તોત્ર		વિંશતિદ્વાત્રિંશિકા	183
વર્ધમાનસ્વામિસ્તવ (ગ્રન્થાંશ)	289	વિંશતિપ્રકાશ જુઓ વીતરાગસ્તોત્ર (હેમ.)	213
-વૃત્તિ (સ્વોપજા)	289	વિંશતિપ્રબન્ધ	72
-સ્પષ્ટીકરણ	289	વિંશતિસ્થાનચરિત્ર	97
વલ્લભભક્તામર	26,263,266	વિક્રમચરિત્ર (દેવ) જુઓ	
વવહાર		સિંહાસનદ્વાત્રિંશિકા	75,160
-ભાસ	51	વિક્રમચરિત્ર (રામ.)	77
-ભાસની વૃત્તિ	51	વિક્રમચરિત્ર (સોમ.)	76
વસન્તપાલચરિત્ર	73	વિક્રમનૃપકથા (અજ્ઞાત)	76
વસન્તવિલાસ	78,313	વિક્રમપંચદશચરિત્ર જુઓ પંચ-	
-અનુવાદ	78	દંડાકપત્રછત્રપ્રબન્ધ	77
વસુદેવહિણી 35,45,47,64,85,227,261,305,306		વિક્રમપ્રબન્ધ (અજ્ઞાત)	76
વસ્તુપાલચરિત્ર	73	વિક્રમપ્રબન્ધ (અજ્ઞાત)	76
વસ્તુપાલ-તેજપાલ-પ્રશસ્તિ	314	વિક્રમાદિત્યચરિત્ર (રામ) જુઓ પંચ-	
વસ્તુપાલપ્રબન્ધ	78	દંડાકપત્રછત્રપ્રબન્ધ	77
વસ્તુપાલરત્નપાલ પ્રબન્ધ	303	વિક્રમાદિત્યચરિત્ર (શુભ.)	75,146
વાક્યપ્રકાશ	105	વિક્રમાદિત્યપંચદંડછત્રપ્રબન્ધ જુઓ	
વાગ્મટાલંકાર	17,18,113,225	પંચદંડછત્રપ્રબન્ધ	77
વાદદ્વાત્રિંશિકા (ગ્રન્થાંશ)	180	વિક્રમાદિત્યપંચદંડરાસ	260
વાદમહાર્ણવ	188	વિક્રમાદિત્યપ્રબન્ધ (વિદ્યા.)	76
વાદાષ્ટક (ગ્રન્થાંશ)	180	વિક્રમાર્કવિજય	76
વાદોપનિષદદ્વાત્રિંશિકા (ગ્રન્થાંશ)	180	-અનુવાદ	77
વારાણસીપાર્શ્વનાથસ્તોત્ર જુઓ પાર્શ્વ-		વિચારશ્રેણિ જુઓ સ્થવિરાવલી	63,64,140,141
જિનસ્તોત્ર (યશો.)	257	વિજયક્ષમાસૂરિલેખ	36,260
વાર્તાબોધ	196	વિજયદીપિકા	116
વાસદત્તા		વિજયદેવમાહાત્મ્ય	116,252
-ટીકા	331	-ટિપ્પણ	116
વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ અને જૈન સાહિત્ય	26	-ટીકા (સ્વોપજા) જુઓ વૃત્તિ	118
વાસુપૂજ્યચરિય	10	-વિવરણ	31,118
વાસુપૂજ્યચરિય	10	-વૃત્તિ (સ્વોપજા) જુઓ ટીકા	252
વાસુપૂજ્યચરિત્ર જુઓ વાસુપૂજ્ય-		વિજયદેવસૂરિનિર્વાણરાસ	31
ચરિત્ર (વર્ધ.)	10	વિજયદેવસૂરિનું રેખાચિત્ર, વિ. સં.	
વાસુપૂજ્યચરિત્ર (અજ્ઞાત)	10	૧૬૩૪માં જન્મેલા અને વિ. સં.	
વાસુપૂજ્યચરિત્ર (વર્ધ.) જુઓ વાસુ-		૧૭૧૩માં સ્વર્ગે સંચરેલા શ્રી	31

વિજયદેવસૂરિલેખ	294	વિજ્ઞાપિત્ર (ઉદય.)	4,30,296
વિજયનેમિસૂરિસ્વાધ્યાય	256	વિજ્ઞાપિત્ર (પ્રભા.)	30,286
વિજયપ્રભસૂરિસ્વાધ્યાય	526	વિજ્ઞાપિત્ર (વિજય)	31,302
વિજયપ્રશસ્તિકાવ્ય જુઓ વિજય- પ્રશસ્તિમહાકાવ્ય	116,166	વિજ્ઞાપિત્ર (વિનય.) જુઓ ઇન્દુદૂત	298,299
-ટીકા	116,116	વિજ્ઞાપિત્રિકા (ઉદય.)	31,298
વિજયપ્રશસ્તિમહાકાવ્ય જુઓ		વિજ્ઞાપિત્ર (કીર્તિ.)	30,298
વિજયપ્રશસ્તિકાવ્ય	245	વિજ્ઞાપિત્રી	31,251,301
વિજયાનન્દસૂરીશ્વરસ્તવન	25,262	વિજ્ઞાપિત્રમહાલેખ	30,270
વિજ્ઞાપિ	30,300	વિજ્ઞાપિત્ર (લાભ.)	263,267,269
વિજ્ઞાપિકા (અમર.)	30,297	વિજ્ઞાપિલોખ (લોક.)	286,286
વિજ્ઞાપિકા (ઉદય.)	30,302	વિજ્ઞાપિલેખસંગ્રહ	263,286,290,
વિજ્ઞાપિકા (ઉદય.)	30,298	291,292,294,296,298,302	
વિજ્ઞાપિકા (કમલ.)	30,297	-કિચિત્ પ્રાસ્તાવિક	286
વિજ્ઞાપિકા (દયા.)	31,301,302	વિદ્યાનન્દ	80
વિજ્ઞાપિકા (ધન.)	30,296	વિદ્યચંદ્રક	171
વિજ્ઞાપિકા (નય.)	30,298	વિદ્યપ્રબોધ	259
વિજ્ઞાપિકા (મેધ.)	30,298	-અવચૂર્ણિ	259
વિજ્ઞાપિકા (રવિ.)	30,297	વિદ્વદ્વિનોદિની	276
વિજ્ઞાપિકા (રાજ.)	30,299	વિધિકૌમુદી	128
વિજ્ઞાપિકા (લાભ.)	31,301	વિધિપ્રપા	125
વિજ્ઞાપિકા (લાવણ્ય.)	30,297	વિનયવિજ્ઞાપિ	30,299
વિજ્ઞાપિકા (લાવણ્ય.)	31,301	વિનયવિલાસ	218
વિજ્ઞાપિકા (વિજયસિંહ)	30,294	વિનયસૌરભ	11,16,293,294,298
વિજ્ઞાપિકા (વિનયવર્ધન)	30,296	વિનોદકથાસંગ્રહ જુઓ અન્તરકથા-	
વિજ્ઞાપિકા (વિનયવર્ધન)	30,296	સંગ્રહ (રાજ.)	142
વિજ્ઞાપિકા (વિનયવર્ધન)	30,296	વિબુધાનન્દ	32,304
વિજ્ઞાપિકા (વિનયવર્ધન)	30,296	વિબુધાનન્દ:એકાંકી દ્વિભાષિક	
વિજ્ઞાપિકાત્રિવેણી	4,30,106,108,290,290,292	દુઃખાન્ત પ્રાચીન નાટક	304
-પ્રસ્તાવના	286,290,291,	વિમલચરિત્ર (ઇન્દ્ર.)	108
292,294,298,299,300		વિમલચરિત્ર (સૌભાગ્ય.)	108
વિજ્ઞાપિકાગતપાદપૂર્તિ	25	વિમલનાથચરિત્ર	10
વિજ્ઞાપિકાગતપાદપૂર્તિ	26	વિમલપ્રબન્ધ	108
વિજ્ઞાપિકાગતપાદપૂર્તિ	26	વિમલમન્ત્રિચરિત્ર	108
વિજ્ઞાપિકાગતપાદપૂર્તિ	27	વિવાહવલ્લભમહાકાવ્ય	18
વિજ્ઞાપિકાદ્વાત્રિંશિકા	171,172	વિવિધતીર્થકલ્પ જુઓ કલ્પ-	

પ્રદીપ	10,85,87,125	વિંશતિપ્રકાશ	187,213,216
વિવિધપ્રશ્નોત્તર	199	-અવચૂરિ (અજ્ઞાત)	214
વિવિધસ્તોત્ર સંગ્રહ	272,285	-અવચૂરિ (અજ્ઞાત)	214
વિવેગમંજરી	223,323	-અવચૂરિ (નન્દિ.)	214
-ટીકા	323	-અવચૂરિ (નય.)	214
-વૃત્તિ	78	-અવચૂરિ (મેધ.)	214
વિવેકવિલાસ	4	-કઠિનબૃહદ્વૃત્તિ	214
'વિશાલલોચન'સ્તુતિ	199	-ટીકા (પ્રભા.) જુઓ દુર્ગપદપ્રકાશ	213,214
'વિશાલલોચન'સ્તોત્ર		-ટીકા (માણિક્ય.)	214
-વૃત્તિ (કનક.)	168	-ટીકા (રાજ.)	214
વિશેષણવતી	227	-ટીકા (સોમ.)	213,214
*વિશેષાર્થબોધિકા	320	-ભાષાન્તર	23
*વિશેષાવશ્યકભાષ્ય	226	-વૃત્તિ (કનક.)	168
'વિશ્રાન્તવિધાધર	113,114	વીરકલ્પ	93
વિષમકાવ્ય		વીરજિણધુઈ (ચતુર.)	23,24
-વૃત્તિ	334	વીરજિણધુઈ (? પાદ.)	
*વિષમપદપ્રકાશ (ચણ્ડ.)	330	-વૃત્તિ	125
*વિષમપદવૃત્તિ (જિને.)	8	વીરજિનસ્તવ (જિન.) જુઓ ચિત્રસ્તવ	227
વિહરમાણજિણધોત્ત (લબ્ધિ.)	253	વીરજિનસ્તવ જુઓ વીરસ્તોત્ર	227
વિહરમાણજિનસ્તોત્ર (અજ્ઞાત)	253	-અવચૂરિ	130
વિહરમાણવિંશતિજિનસ્તવ	253	વીરજિનસ્તુતિ (અજ્ઞાત)	25,262
-અવચૂરિ	253	વીરજિનસ્તુતિ (અજ્ઞાત)	26,269
વિહરમાણવિંશતિસ્તવન	253	વીરત્થય જુઓ વીરસ્તવ	99
વીણાવેલી	162	વીરદંડકસ્તુતિ (ગ્રન્થાંશ)	290
વીરતરાગને ચરણે	221	વીરનિર્વાણકલ્યાણકસ્તવ	227
વીતરાગભક્તિ	216	વીરભક્તામર	26,263,264
વીતરાગસ્તવ	17	-ટીકા (સ્વોપજ્ઞ)	264
વીતરાગસ્તવ (વિવેક.)	284,285	વીરસ્તવ જુઓ વીરત્થય	99
વીતરાગસ્તવ (સમય.)	246,247	વીરસ્તવ (કુલ.) જુઓ 'અષ્ટાદશાર-	
વીતરાગસ્તવન	229	ચક'સ્તવ	231
વીતરાગસ્તોત્ર (રત્ના.) જુઓ રત્ના-		વીરસ્તવ (જિન.)	225
પંચવિંશતિકા	222	વીરસ્તવન (જિન.)	228
વીતરાગસ્તોત્ર (હેમ.) જુઓ	13,23	વીરસ્તવન (જિન.)	228

૧. શું આ જૈન કૃતિ છે?

વીરસ્તવન લક્ષણપ્રયોગમય (જિન.)	229	વૈશેષિકદ્વાત્રિંશિકા (ગ્રન્થાંશ)	180
વીરસ્તવન (બખ્ખ.)	56	વ્યતિરેકદ્વાત્રિંશિકા	222
-અનુવાદ	56	વ્રતકથા જુઓ પર્વતિથિવિચાર	160
વીરસ્તુતિ (અજ્ઞાત)	25,262,262	શકુનરત્નાવલી જુઓ કથાકોશ (વર્ધ.)	160
વીરસ્તુતિ (રવિ.)	202	શકસ્તવ (શક)	173,176
-અવચૂરિ	202	શકસ્તવ (સિદ્ધ.) જુઓ જિન-	
વીરસ્તોત્ર (સિંહ.)	180	સહસ્રનામગદ્યસ્તોત્ર	13,176,187,218
વીરસ્તોત્ર જુઓ વીરજિનસ્તવન	130	-વૃત્તિ	187
વીરાયુ ૭૨ વર્ષ સ્પષ્ટીકરણ	171	શંખેશ્વર-પાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર (યશો.)	257
વીસાધ્યન્ત્રવિધિ	31	શંખેશ્વર-પાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર (યશો.)	257
વૃત્તરત્નાકર		શંખેશ્વર-પાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર (મેધ.)	257
-ટીકા	323	શંખેશ્વર-પાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર (સમય.)	247,250
-વૃત્તિ	223	શંખેશ્વર-પાર્શ્વજિન-સ્તવન	
વૃન્દાવન		શંખેશ્વર-પાર્શ્વજિન-સ્તુતિ	23
-ટીકા (લક્ષ્મી.) જુઓ મુગધાવબોધ	323,334	શંખેશ્વર-પાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર (યશો.)	257
-વૃત્તિ (રામ.)	334	શંખેશ્વર-પાર્શ્વસ્તવ (અજ્ઞાત)	257
-વૃત્તિ (ટીકા) (શાન્તિ.)	34,333	શંખેશ્વર-પાર્શ્વસ્તવ (હંસ.)	257
વૃન્દાવનાદિકાવ્યપંચક		શતકત્રય	
-વૃત્તિ	130	-ટીકા (જિન.) જુઓ સ્વાર્થસિદ્ધિ-	
વૃષભજિનસ્તવન	11	મણિમાલા	335
-અનુવાદ	11	-ટીકા (ધન.)	34,335
વૃષભધ્વજચરિત્ર	304	-ભાષાટીકા	335,336
વૈદવાદદ્વાત્રિંશિકા (ગ્રન્થાંશ)	180	શતપદીપ્રશ્નોત્તરપદ્ધતિ	144
વૈરગ્ગરસાયણપયરણ	151	શતપદીપ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિ સમુદ્ધાર	144
વૈરગ્ગસયગ	151	શતપદીસમુદ્ધાર	144
-વ્યાખ્યા	151	શતપદીસારોદ્ધાર	144
વૈરાગ્યકલ્પલતા	133	શતાર્થકાવ્ય (સોમ.) જુઓ શતાર્થવૃત્ત	278
વૈરાગ્યધનદ જુઓ વૈરાગ્યશતક (ધનદ)	161	-વૃત્તિ (સ્વોપજ)	28,278
વૈરાગ્યશતક (અજ્ઞાત)	151,220	શતાર્થવિવરણમ્ જુઓ શતાર્થી (માન.)	28
વૈરાગ્યશતક (ધનદ.) જુઓ વૈરાગ્યધનદ	162	-વૃત્તિ (સ્વોપજ)	279,279
વૈરાગ્યશતક (પદ્મા.) જુઓ પદ્માનંદશતક	151	શતાર્થી (? અજ્ઞાત)	279
વૈરાગ્યશતકસ્તુતિદ્વાત્રિંશિકાદિ	151	શતાર્થી ('અજ્ઞાત.)	282
વૈરાગ્યતકાદિગ્રન્થપંચક	209	શતાર્થી (જય.)	28
વૈરાગ્યશતકાદિગ્રન્થપંચકમ્, સટીક	150,151	શતાર્થી (જિન.)	280
વૈરોચનપરાજય	151	શતાર્થી (માન.) શતાર્થવિવરણમ્	28

શતાર્થી (હર્ષ.)	281	શાન્તિજિનમહિમાસ્તોત્ર	17,22
શત્રુંજયકલ્પ		-ટીકા	29
-વૃત્તિ	146	-વૃત્તિ	35
શત્રુંજયકલ્પલતા	50	શાન્તિજિનસ્તવન	238
-શત્રુંજયકથાકોષ	50	શાન્તિજિનસ્તુતિ	27,269
શત્રુંજય તીર્થનો ઉદ્ધારક સમરસિંહ (તિલંગ દેશનો સ્વામી), શ્રી	51	શાન્તિજિનાલયપ્રશસ્તિ જુઓ શાન્તિ- નાથજિનાલયપ્રશસ્તિ	106
શત્રુંજયતીર્થપરિપાટી	204	શાન્તિદ્વાત્રિંશિકા	222
શત્રુંજયદ્વાત્રિશિકા	101,101	શાન્તિનાથગીત જુઓ શાન્તિનાથસ્તોત્ર	247,251
શત્રુંજયમંડનશ્રીઋષભદેવસ્તવન જુઓ આદિજિનસ્તવન	258	શાન્તિનાથચરિત્ર (અજિત.)	6,13
શત્રુંજયમહાતીર્થપ્રબન્ધ	50	શાન્તિનાથચરિત્ર (માણિક્ય)	13,21,69
શત્રુંજયમહાતીર્થમાહાત્મ્ય જુઓ		શાન્તિનાથચરિત્ર (મુનિદેવ)	13
શત્રુંજયમાહાત્મ્ય (જિન.)	50	શાન્તિનાથચરિત્ર (મુનિભદ્ર)	32,13
શત્રુંજયમાહાત્મ્ય (અજ્ઞાત)	50	શાન્તિનાથચરિત્ર (નૈષધીયપાદપૂર્તિ) (મેઘ.)	21,31,275
શત્રુંજયમાહાત્મ્ય (અજ્ઞાત)	50	-ટિપ્પણો (અજ્ઞાત)	275
શત્રુંજયમાહાત્મ્ય (જિન.) જુઓ		-વૃત્તિ જુઓ વિદ્વદ્વનોદિની	275
શત્રુંજયમાહાતીર્થમાહાત્મ્ય	50	-પ્રબોધિનીવૃત્તિ	275
શત્રુંજયમાહાત્મ્ય (ધને.)	48,49,50,51	શાન્તિનાથચરિત્રો	275
-બાલાવબોધ	49	શાન્તિનાથજિનાલયપ્રશસ્તિ જુઓ	
-વ્યાખ્યા	49	શાન્તિજિનાલયપ્રશસ્તિ	153
શત્રુંજયમાહાત્મ્ય (પુણ્ડ.)	48	શાન્તિનાથસ્તોત્ર જુઓ શાન્તિનાથગીત	251
શત્રુંજયમાહાત્મ્ય (સુધર્મ.)	48,49	શાન્તિભક્તામર	26,263,265
શત્રુંજયમાહાત્મ્ય(હંસ.) જુઓ	50	શાન્તિસ્તવ	99,176
શત્રુંજયમાહાત્મ્યોલ્લેખ		શાન્તિસ્તવ (ગ્રન્થાંશ)	291
શત્રુંજયમાહાત્મ્યોલ્લેખ જુઓ શત્રુંજય- માહાત્મ્ય (હંસ.)	50	શાન્તિસ્તુતિ (બખ.)	56
શત્રુંજયસ્તોત્ર (ગ્રન્થાંશ)	207	શારદાષ્ટક (અજ્ઞાત)	26
શત્રુંજયોદ્ધાર (ઋષભ.)	50	શારદાષ્ટક (પાર્શ્વ.)	26
શત્રુંજયોદ્ધાર(નય)	50	શારદાસ્તવાષ્ટ	14,228
શત્રુંજયોદ્ધાર (વિવેક.) જુઓ ઇષ્ટાર્થસાધક	50	શારદાસ્તવાષ્ટક (ગ્રન્થાંશ)	15,289
શમામૃત	316	શારદાસ્તુતિ	26
શમીનપાર્શ્વસ્તોત્ર	257	શારદાસ્તોત્ર (અજ્ઞાત)	14
શકટાયન (યાપનીય)	112,114	શારદાસ્તોત્ર (અજ્ઞાત)	15
શાન્તસુધારસ	11	શારદાસ્તોત્ર (અજ્ઞાત)	15
		શારદાસ્તોત્ર (બખ.)	14,56

જુઓ અનુભૂતસિદ્ધસાસ્વસ્તોત્ર તથા	199,200	શૃંગારમણન	162
-અનુવાદ	56	શૃંગારશતક જુઓ શૃંગારધનદ	161
શારદાસ્તોત્ર (મલય.)	26	શેરડીનો રસ (કવિતા)	141
શારદાસ્તોત્રો, સાત	265	શેષનામમાલા	
શાલિભદ્રચરિત્ર (ધર્મ.)	87	-ટીકા	14
-અવચૂરિ	88	શોભનચતુર્વિંશતિકા જુઓ 'સ્તુતિચતુર્વિંશિકા	203
-સારાંશ (સંસ્કૃત)	87	શોભનસ્તુતિ	16,17,27,28,200,202,203,205
શાલિભદ્રચરિત્ર (પૂર્ણ.)	88	-અનુવાદ (અંગ્રજી)	204
શાલિભદ્રચરિત્ર (પ્રભા.)	88	-અનુવાદ (જર્મન)	204
શાલિભદ્રચરિત્ર (વિજય.)	88	-ટીકાઓ	16,17,27,28
શાલિવાહનચરિત	146	-વૃત્તિ (કનક.)	168
શાશ્વતજિનસ્તોત્ર (અન્યાંશ)	148	-વૃત્તિ (ગુણા.)	200
શિલોંછ (નામમાલા)		સોભનસ્તુત્યાદિ	17,28
-ટીકા	116,259	શ્રાદ્ધપંચમતિકમણસૂત્રો	214
-વૃત્તિ	252	શ્રાદ્ધવિધિવિનિશ્ચય	287
શિવભદ્ર		શ્રીધરચરિત્ર	94
-ટીકા	334	-સારાંશ (સંસ્કૃત)	94
શિવમહિન્ન:સ્તોત્ર		શ્રીપાલકથા (અજ્ઞાત)	163
-પૂર્તિ	276,277	શ્રીપાલકથા (ધર્મ.)	163
શિશુપાલવધ		શ્રીપાલકથા (લબ્ધિ.) જુઓ	
-ટીકા (ચારિત્ર.)	319,327	શ્રીપાલચરિત્ર (લબ્ધિ.)	106,163
-પાદપૂર્તિ	21,33	શ્રીપાલચરિત્ર (સેમ.) જુઓ સિદ્ધ-	
પૂર્તિ	274	ચક્રમાહાત્મ્ય	163
*શિશુહિતૈષિણી (ચારિત્ર.)	319	શ્રીપાલચરિત્ર (જગ.)	163
*શિશુહિતૈષિણી (ચારિત્ર.) જુઓ		શ્રીપાલચરિત્ર (જય.)	163
કુમારતાત્પર્ય	322	-ટીકા	163
શીતલનાથચરિત્ર	8	શ્રીપાલચરિત્ર (જીવ.)	163
*શીલતરંગિણી	92	શ્રીપાલચરિત્ર (જ્ઞાન.)	163,265
શીલદૂત	6,21,273	શ્રીપાલચરિત્ર (નર.)	163
-સુશીલાવૃત્તિ	272	શ્રીપાલચરિત્ર (લબ્ધિમુનિ)	163
શીલપ્રકાશ	136,165	શ્રીપાલચરિત્ર (લબ્ધિસાગર) જુઓ	
શીલવતીકથા (?)	146	શ્રીપાલકથા	163
શુકપાઠ જુઓ કુબેરપુરાણ	44	શ્રીપાલચરિત્ર (વિજય.)	163
શુકરજકથા	95	શ્રીપાલચરિત્ર (વિદ્યા.)	163
શૃંગારધનદ જુઓ શૃંગારશતક	161	શ્રીપાલચરિત્ર (વીર.)	163

શ્રીપાલચરિત્ર (સત્ય.)	162	પોડપોડશિકા	223
શ્રીપાલચરિત્ર (સોમકીર્તિ)	163	પોડશિકા જુઓ સાધારણજિનસ્તવ (રામ.)	
શ્રીપાલચરિત્ર (સોમચન્દ્ર)	163	તથા સાધારણજિનસ્તવન (રામ.)	168,223
શ્રીપાલચરિત્ર (સૌભા.)	163	સંભવનાથચરિત્ર	144
શ્રીપાલચરિત્ર (હર્ષ.)	163	સંવેગરંગસાલા	208
શ્રીપાલચરિત્રસાહિત્ય	162	સંસારદાવા, જુઓ સંસારદાવાનલ, સંસાર-	
શ્રીપાલચરિત્રો	162	દાવાનલસ્તુતિ અને સંસારદાવાની સ્તુતિ	208
શ્રીપાલનાટક	315	-પાદપૂર્તિ (જ્ઞાન)	26,37,268
શ્રીપાલરાજાનો રાસ	162,256	સંસારદાવાનલસ્તુતિ જુઓ	
(શ્રીપાલ રાજાનો)રાસ	163	સંસારદાવા	12,23,197,198,199,209
શ્રીપાલરાસ જુઓ સિદ્ધચક્રરાસ	163	-પૂર્તિ જુઓ જિનસ્તુતિ	268
શ્રીમદ્ધર્મસ્તવ		×સંસારદાવાનલસ્તુતિ અને એની	
-વૃત્તિ	61	પાદપૂર્તિ	199
શ્રીલાલચરિત્ર	262	-ટીકા (અજ્ઞાત)	198
શ્રીવિક્રમચરિત્ર જુઓ પંચદંડાત્મક-		-ટીકા (જ્ઞાન)	197,198
વિક્રમચરિત્ર	74	-ટીકા (પાર્શ્વ)	198
શ્રીવિક્રમચરિત્ર જુઓ શ્રીવિક્રમ-		+સંસારદાવાનલસ્તુતિ કી એક પ્રાચીન	
ચરિત્ર (શુભ.)	75	ભાષા કી ટીકા	267
શ્રીસિદ્ધર્ષિ	133	સંસારદાવાની પાદપૂર્તિ (પ)	26
શ્રીહરિભદ્રસૂરિ	16,27,82,199	સંસ્કૃત દ્વયાશ્રય કાવ્યમાં મધ્યકાલીન	
શ્રેણિકદ્વયાશ્રયકાવ્ય જુઓ દુર્ગુ-		ગુજરાતની સામાજિક સ્થિતિ	121
વૃત્તિદ્વયાશ્રયકાવ્ય	124	સંસ્કૃતપ્રાચીનપ્રકરણદિસમુચ્ચય	86
-અવચૂરિ	125	સકલકુશલલ્લી	
શ્રેયાંસચરિત્ર (અજ્ઞાત)	9	-પાદપૂર્તિ	27
શ્રેયાંસચરિત્ર (માન.)	9	-પૂર્તિ જુઓ શાન્તિજિનસ્તુતિ	
શ્રેયાંસચરિત્ર (હરિ.)	8	સર્કલાર્હત્ જુઓ બૃહચ્ચૈત્યવન્દન	
ષડ્દર્શનનિર્ણય	156	અને સકલાર્હત્સોત્ર	45,64,214
ષડ્દર્શનસમુચ્ચય (મેરુ.)	156	-ટીકા (અજ્ઞાત)	215
ષડ્દર્શનસમુચ્ચય (રાજ.)	8	-ટીકા (કનક.) જુઓ વૃત્તિ	214
ષડ્દર્શનસમુચ્ચય (હરિ.) જુઓ		-ટીકા (ગુણ.)	215
ષડ્દર્શનસૂત્ર	40,86,282	-વૃત્તિ (કનક.) જુઓ ટીકા	168,215
-ટીકા જુઓ તર્કરહસ્યદીપિકા	282	×સકલાર્હત્ની મહત્તા અને આલોચના	214
-લઘુવૃત્તિ	92	સકલાર્હત્સોત્ર જુઓ બૃહચ્ચૈત્યવન્દન	168
ષડ્દર્શનસૂત્ર જુઓ ષડ્દર્શનસમુચ્ચય		-અનુવાદ (સમશ્લોકી)	215
(હરિ.)	92	-વૃત્તિ	168

સંગડ(શકટ)કથા	261	સન્નેહપરાસ	
*સંકેત	13,21,68	-અવચૂરિ	338,339
સંગહણી	118	-ટિપ્પણ (લક્ષ્મી.) જુઓ વાર્તા,	
સંઘપટ્ટક	208	વાર્તિક અને વૃત્તિ (લક્ષ્મી.)	339
સંઘપતિચરિત્ર જુઓ ધર્માભ્યુદય (ઉદય.)	73	-ટીકા (લબ્ધિ)	339
સંઘમહોત્સવપ્રકરણ જુઓ દાનષટ્ટત્રિંશિકા	86	-વાર્તા (લક્ષ્મી.) જુઓ ટિપ્પણ	339
સંઘચારવિધિ	225	-વાર્તિક (લક્ષ્મી.)	339
-ઉપક્રમ	225	-વૃત્તિ (અજ્ઞાત.)	339
સચિત્ર સુશીલ ભક્તામર	267	-વૃત્તિ (લક્ષ્મી.) જુઓ ટિપ્પણ	338,339
સજજનસન્મિત્ર	221	સન્મતિ-પ્રકરણ. જુઓ સમ્મર્થપરણ,	
સટીક ઇન્દુદૂત	256	સમ્મતિ અને સમ્મતિપ્રકરણ	
સદ્વિસયગ		-પ્રસ્તાવના	178,181
-બાલાવબોધ	237	સમ્મતિશતજિનપતિસંસ્તવન	240
-વૃત્તિ (જિન.)	124	સમ્મસન્ધાન	3
-વૃત્તિ (રત્ન.)	128	સમ્મસન્ધાનકાવ્ય (મેઘ.) જુઓ	
સદ્વપરિક્રમણસુત. જુઓ વંદિતુસુત		સમ્મસન્ધાનમહાકાવ્ય	129,130
-વૃત્તિ જુઓ અર્થદીપિકા	128	-ટીકા (અમૃત.) જુઓ સરણી	129
-વૃત્તિ (સ્વોપજ) જુઓ વિધિકૌમુદી	128	-ટીકા (સ્વોપજ)	130
સતસર્થ		સમ્મસન્ધાનકાવ્ય (હેમ.)	129
-બાલાવબોધ	338	સમ્મસન્ધાનમહાકાવ્ય જુઓ સમ્મસન્ધાન-	
-વૃત્તિ	338	કાવ્ય (મેઘ.)	31
xસતી સીતાનો ત્યાગ	26	સમદર્શી આચાર્ય હરિભદ્ર	198
સત્તરિ		સમયસુન્દરકૃતિકુસુમાંજલિ	17,28,143,
-ભાસ		247,263,322,327	
-ભાસની ટીકા	156	-વક્તવ્ય	144
સત્તરિસપકાણ	9	સમયસુન્દરગણિકૃત સાત હરિયાળીઓ	246,263
-વૃત્તિ	70	સમરભાનુચરિત્ર	84
સત્યહરિશ્ચન્દ્ર	170,307	સમરાઈચ્છકહા જુઓ સમરાદિત્ય-	
-છાયા	307	ચરિત્ર (હરિ.)	82
સદ્ભાવશતક	166	-ટિપ્પણી	82
સન્તિરથોત	99	સમરાદિત્યચરિત્ર (પ્રદુમ્ન.) જુઓ	
સન્તિથય	98	સમરાદિત્યસંક્ષેપ	82
સન્તિનાહચરિય	13	-ટિપ્પણ (ઉમંગ)	82
સન્દેહદોલાવલી		સમરાદિત્યચરિત્ર (મતિ.)	84
-વૃત્તિ	97,106		

સમરાદિત્યચરિત્ર (હરિ.) જુઓ		-વૃત્તિ	96,97
સમરાઈચ્ચકહા	135	સમ્યક્ત્વકૌમુદી (સોમ.)	97
સમરાદિત્યરાસ	82	સમ્યક્ત્વકૌમુદી (ગુણા.)	195
સમરાદિત્યસંક્ષેપ જુઓ	82,234	સમ્યક્ત્વદીપિકા જુઓ સ્નાત્રપંચાશિકા	
સમરાદિત્યચરિત્ર (પ્રદ્યુમ્ન)		(ઉદય.)	164
સમવસરણસ્તવ જુઓ સમોસરણથય	17,	સમ્યક્ત્વપરીક્ષા	265
સમવાય		સમ્યક્ત્વસમતિકા જુઓ સમ્યક્ત્વસત્તરિયા	170
સમસ્યામયનવખંડપાર્શ્વજિનસ્તવન	277	-બાલાવબોધ	61
સમયસ્યામયપાર્શ્વજિનસ્તવન	277	-વૃત્તિ	92
-ટીકા	277	સમ્યક્ત્વાલંકાર જુઓ નરવર્મચરિત્ર	80
સમસ્યામહિમ્નસ્તવ	276	સરણી	129,130
સમસ્યામહિમ્નઃસ્તોત્ર	21,33,276	સરસ્વતીપૂજાસ્તુતિ	15
-વિવરણ (સ્વોપજ્ઞ)	276	સરસ્વતીભક્તામર	14,26,25,37,263,265
સમસ્યાસ્તવ (સમય.)	246,248,277	-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	265
સમીકાપાર્શ્વસ્તોત્ર	257	સરસ્વતીસ્તવ (અજ્ઞાત)	25
સમોસરણથય જુઓ સમવસરણસ્તવ	17	સરસ્વતીસ્તવ (જિન.)	209
સમ્બોધસમતિકા	101	સરસ્વતીસ્તવ (અજ્ઞાત)	15
-વૃત્તિ	101	સરસ્વતીસ્તોત્ર	14
સમ્ભવજિનાલયપ્રશસ્તિ	153	સરસ્વતીસ્તોત્ર	14
સમ્ભવનાથચરિત્ર (અજ્ઞાત.)	6	સરસ્વતીસ્તોત્ર	14
સ્મવનાથચરિત્ર (તેજ.)	6	સરસ્વતીસ્તોત્ર	15
સમ્ભવનાથચરિત્ર (મેરુ)	6,231	સરસ્વતીસ્તોત્ર	15
સમ્બંધપયરણ જુઓ સન્મતિપ્રકરણ	39,55,	સરસ્વતીસ્તોત્ર (દાન.)	14
176,179,182,188,189,190		સરસ્વતીસ્તોત્ર (બખ્ખ.) જુઓ અનુ-	
-ટીકા જુઓ વાદમહાર્ણવ	51,188	ભૂતિસિદ્ધસારસ્વતસ્તવ તેમજ શારદાસ્તોત્ર	199
સન્મતિ જુઓ સન્મતિપ્રકરણ સન્મતિ-		સરસ્વત્યષ્ટક	15,26
પ્રકરણ	107	સર્વજ્ઞસિદ્ધિ (હરિ.)	255
સમ્યક્ત્વસત્તરિયા જુઓ સમ્યક્ત્વસમતિકા	170	સર્વજ્ઞસ્તોત્ર (અનેકાર્થી)	203
-બાલાવબોધ	170	સાંખ્યપ્રબોધદ્વાત્રિંશિકા (ગ્રન્થાંશ)	180
સમ્યક્ત્વકૌમુદી (અજ્ઞાત)	97	સાગરાનન્દસૂરિ શતક	193
સમ્યક્ત્વકૌમુદી (અજ્ઞાત)	97	સાધારણજિનસ્તવ જુઓ 'દેવા: પ્રભો'સ્તોત્ર	168
સમ્યક્ત્વકૌમુદી (ગુણા.)	96	-અવચૂરિ	168
સમ્યક્ત્વકૌમુદી (જય.)	96	-વૃત્તિ (કનક.)	168
સમ્યક્ત્વકૌમુદી (જિન.)	97	સાધારણજિનસ્તવ (રામ.) જુઓ	
		પોડશિકા	223

સાધારણજિનસ્તવ (લક્ષ્મી)	285	વિક્રમચરિત્ર	75
સાધારણજિનસ્તવ (ગ્રન્થાંશ) (સોમ.)	237	સિંહાસનદ્વાત્રિશિકા (સમય.)	77
સાધારણજિનસ્તવ (ગ્રન્થાંશ) (સોમ.)	238	સિજજંસચરિત(ય)	9
સાધારણજિનસ્તવન (અજાત)	168	સિદ્ધચક્રમાહાત્મ્ય (ક્ષેમ.) જુઓ શ્રીપાલ-	
સાધારણજિનસ્તવન (કુમાર.) જુઓ		ચરિત્ર (ક્ષેમ.)	164
આત્મનિન્દાદ્વાત્રિશિકા	168,220	સિદ્ધચક્રરાસ જુઓ શ્રીપાલરાસ	163
સાધારણજિનસ્તવન (જયા.) જુઓ		સિદ્ધપ્રાભૃત	227
'દેવા: પ્રભો'સ્તોત્ર	168	સિદ્ધમાતૃકા	259
સાધારણજિનસ્તવન (રત્ના.) જુઓ		સિદ્ધસહસ્રનામકોશ	220
રત્નાકરપંચવિંશતિકા	168	સિદ્ધસારસ્વત	82,131
સાધારણજિનસ્તવન (રામ.) જુઓ ધોડશિકા	168	સિદ્ધર્ષિપ્રબન્ધ	85
સાધારણજિનસ્તવન (સોમ)	168	સિદ્ધસેન દિવાકરકૃત ગ્રન્થમાલા	174,179
સાધારણજિનસ્તુતિ (ભોજ્યાદિનામગર્ભિત)		×સિદ્ધસેન દિવાકરની કૃતિઓ અને એના	
(સાધુ.)	233	અભ્યાસ માટેનાં સાધનો	179
-વૃત્તિ (સ્વોપજ)	233,234	સિદ્ધસેન શતક	184
સાધારણજિનસ્તુતિ (સોમ.)	168,251	×સિદ્ધસેનસ્તુતિ જુઓ દ્વાત્રિશિકાઓ	
-અવચૂરિ	251	× સિદ્ધસેનીય દ્વાત્રિશિકાઓમાંથી	182
સાધારણજિનસ્તોત્ર (ગ્રન્થાંશ)	207	અવતરણો	182
સાધારણજિનસ્તોત્ર (ગ્રન્થાંશ)	207	સિદ્ધહેમ જુઓ સિદ્ધહેમચન્દ્ર અને	
સાધારણજિનસ્તોત્ર (ગ્રન્થાંશ)	207	સિદ્ધહેમ	28,120,121,124,157,279
સાધારણસ્તવન	168	-પ્રસ્તાવના	279
-ટીકા	168	-વૃત્તિ (સ્વોપજ)	179
×સાધ્વીઓ અને સાહિત્ય	18	સિદ્ધહેમચન્દ્ર જુઓ સિદ્ધહેમ	281,306
સારસ્વતદીપક	15	સિદ્ધહેમ જુઓ સિદ્ધહેમ	113,114
-વૃત્તિ	15	સિદ્ધાણં બુદ્ધાણં	218
સારસ્વતમણ્ડન	105,131	સિદ્ધાન્તાગમસ્તવ	226,237
સારસ્વતોદ્ધારસ્તોત્ર	15	-અવચૂરિ	124,226,227
સારસ્વતોલ્લાસ કાવ્ય	172	સિદ્ધિશ્રેય:સમુદય જુઓ જિનસહ-	
*સારોદ્ધાર	117	સ્ત્રનામગદ્યસ્તોત્ર	179,187
સાધુપડિક્કમણસુત્ર		સિન્દૂરપ્રકર	216,279
-વૃત્તિ	125	-ટીકા	184,319
સિંહાસણબત્તીસિયા	77	સિરિવાલકહા	163,164
સિંહાસનદ્વાત્રિશિકા (અજાત)	77	સીમન્ધરજિનસ્તવન	247,250
સિંહાસનદ્વાત્રિશિકા (ક્ષેમ.)	76,77	સીમન્ધરશોભાતરંગ	131,132
સિંહાસનદ્વાત્રિશિકા (દેવ.) જુઓ		સીયલનાહચરિય	8

સુકૃતસંકીર્તન	6,17,154	સૂક્તારત્નાવલી(હેમ.)	116,245
સુકૃતસાગર	106,107	સૂક્તિઓ	73
*સુખબોધા (જય.)	204	સૂક્તિ, બે	74
*સુખબોધિકા (અમર.)	195	સૂયગડ	174
*સુખબોધિકા (મેઘ)	324	-દીપિકા	281
*સુખબોધિકા (મોર.)	325	-નિજજુતિ	100
*સુખબોધિકા (શ્રીવિજય)	324	સૂરિમંતથોત	176
*સુખવબોધ (જય.)	101	સૂરિમન્તસ્તોત્ર (માન.)	176,243
*સુખવબોધ (જિન.)	329	સૂરિમન્તસ્તોત્ર (મુનિ.)	243
*સુખવબોધા	114,115	સૂરીન્દ્રભક્તામર	26,37,263,266
*સુગમપ્રબોધિકા	320	સૂર્યશતક	
*સુગમાન્વયપ્રબોધિકા	320	-અવયૂર્ણિ	335
*સુગમાન્વયા	324	સૂર્યસહસ્રનામ	220
સુગુરુપારતન્તથોત		સૂર્યસહસ્રનામસ્તોત્ર	12,24,218,220
-વૃત્તિ	97,98	-વૃત્તિ (સ્વોપજા)	218,336
સુન્દરકથા (ગ્રન્થાંશ)	261	સોપારકસ્તવન	226
સુપાર્શ્વજિનસ્તુતિ (પૈશાચી)	11,22	-ટિપ્પણ	226
સુપાર્શ્વનાથચરિત્ર	6	સોમસુન્દરસૌભાગ્યગુણવર્ણન	107
સુપાસનાહચરિય (લક્ષ્મણ.)	6	સોમસૌભાગ્ય (અજ્ઞાત)	107
*સુબોધિકા (ગુણ.)	332	સોમસૌભાગ્ય (પ્રતિષ્ઠા.)	107,109
*સુબોધિકા (વિજયકસ્તૂર.)	22,34	સોમસૌભાગ્ય (સુમતિ.) જુઓ	
*સુબોધિકા (વિનય.)	316	સૌભાગ્યકાવ્ય	107
*સુબોધિકા (શ્રીવિજય.)	320	સોમસૌભાગ્યાનું વિહંગાવલોકન	107
*સુબોધિકા (શ્રીવિજય.)	322	સોયામણી	304
*સુબોધિકાની	320	સૌભાગ્યકાવ્ય જુઓ સોમસૌભાગ્ય	
સુમર્ઠનાહચરિય (સોમ.)	6,151,152	(સુમતિ.)	107
સુમતિનાથચરિત્ર (અજ્ઞાત)	6,151	સૌભાગ્યપંચમીકથા જુઓ જ્ઞાન-	
સુરપ્રિયમુનિકથા	168,169	પંચમીકથા તથા વરદત્તગુણમંજરીકથા	167
સુરસુન્દરીચરિય (કલા)	69	*સૌભાગ્યમંજરી	185
સુલભકાવ્ય પ્રવેશિકા	216	સૌભાગ્યસિન્ધુ	221
સુલસાચરિત્ર	157	સ્તંભનક પાર્શ્વનાથપ્રબંધ	144
સુવર્ણપુરુષ અને જૈન સાહિત્ય	75	સ્તંભનકપાર્શ્વસ્તુતિ જુઓ સ્તંભન-	
સુવિધિનાથચરિત્ર	7	પાર્શ્વજિનસ્તવન (પૂર્ણ.)	236
સુવિહિનાહચરિય	7	સ્તંભનપાર્શ્વજિનસ્તવન (અજ્ઞાત)	255
સૂક્તારત્નાવલી	23	સ્તંભનપાર્શ્વજિનસ્તવન (પૂર્ણ.) સ્તંભ-	

નકપાર્શ્વસ્તુતિ	236	સ્તોત્રરાસ સંહિતા	216
સ્તમ્ભનપાર્શ્વજિનસ્તવન (પૂર્ણ.) સ્તમ્ભનક-		સ્તોત્રસંગ્રહ (ભા. ૧-૨)	17
પાર્શ્વસ્તુતિ	236	સ્તોત્રવલી	18
-ટિખ્ખણ (સ્વોપજા)	236	સ્તમ્ભનપાર્શ્વનાથકલ્પપ્રબન્ધ	100
-વાંતિક	236	સ્થવિરાવલી (મેરુ) જુઓ વિચારશ્રેણિ	63,141
-વૃત્તિ (સ્વોપજા)	236	સ્થવિરાવલી (હેમ.) જુઓ પરિશિષ્ટપર્વ	63,141
સ્તમ્ભનપાર્શ્વનાથસ્તવન	247,249	સ્થૂલભદ્રચરિત્ર	184
સ્તવ	99	સ્થૂલભદ્રકાગ	237
સ્તવપંચવિંશતિકા (ગ્રન્થાંશ)	287,289	સ્નાતસ્થા	
સ્તુતિચતુર્વિંશિકા જુઓ શોભનચતુ-		-પાદપૂર્તિ	26
વિંશતિકા અને શોભનસ્તુતિ	16,17,202,203,205-6	'સ્નાતસ્થા' ઇત્યાદિ	
-અવચૂરિ (રાજ.)	202	-પાદપૂર્તિ	301
-ટીકા (જય.) જુઓ વૃત્તિ (જય.) તથા		'સ્નાતસ્થા'સ્તુતિ	263
સુખબોધા	202	-પાદપૂર્તિ	269
-ભૂમિકા	32,202,204,236,237,256	-પૂર્તિ	269
-વૃત્તિ (ગુણા.)	204	-વૃત્તિ (કનક.)	168
-વૃત્તિ (જય.)	204	સ્નાતસ્થાસ્તુતિની પાદપૂર્તિ (ગ્રન્થાંશ)	207
-વૃત્તિ (દેવ.)	202,204	સ્નાત્રપંચાશિકા (અજ્ઞાત)	164
-વૃત્તિ (સિદ્ધિ.)	202,204	સ્નાત્રપંચાશિકા (ઉદય.) જુઓ	
-વૃત્તિ (સૌભાગ્ય.)	202,204	સમ્યક્ત્વદીપિકા	164
સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા (શબ્દાર્થાદિ સહિત)		-અવચૂરિ	164
(શોભન.)	202,206	-વૃત્તિ (સ્વોપજા)	164
-અવચૂરિ	202,204	સ્નાત્રપંચાશિકા (ધર્મ.)	164
-ટીકા (વૃત્તિ) (ધન.)	16,17,27,28,202,203	સ્નાત્રપંચાશિકા (શુભ.)	146,164
સ્તુતિતરંગિણી	11,17,334,22,28,206	સ્પાદાદકલિકા	87,166
સ્તુતિત્રયી	216	સ્પાદાદદીપિકા	87
સ્તુતિનંદિની	258	સ્પાદાદમંજરી	188,210,211
સ્તુતિસંગ્રહ	17,28	*સ્પાદાદમંજૂષા	211
સ્તોત્રકાર જિનપ્રભસૂરિનાં જીવન અને		*સ્પાદાદરહસ્ય, બૃહત્	214
કવન સંબંધી સાહિત્ય	13	*સ્પાદાદરહસ્ય મધ્યમ	214
સ્તોત્રકોશ	18	*સ્પાદાદરહસ્ય લઘુ	214
સ્તોત્રદશક	99	સ્વયંભૂસ્તુતિ (ગ્રન્થાંશ) જુઓ	
સ્તોત્ર, 'શ્રીનેમીશ્વર સંભવ શામ''થી		સ્વાધ્યાયદોહન	216
શરૂ થતું	242	દ્વાત્રિંશિકા-૧	180
સ્તોત્રરત્નાકર	17,208,224	સ્વાર્થસિદ્ધિમણિમાલા	335

xહનુમાનની જન્મકુણ્ડલી	25	હેમશબ્દચન્દ્રિકા	31
હમ્મીરમદમર્દન (કાવ્ય) જુઓ હમ્મીર-		હેમશબ્દપ્રક્રિયા	31
મહાકાવ્ય	6,17,103,315	Descriptive Catalogue of the	
હમ્મીરમદમર્દન (નાટક)	314	Coverment Collections of	
હમ્મીરમહાકાવ્ય જુઓ હમ્મીરમદ-		Manuscripts : Vol. XVII,	
મર્દન (કાવ્ય)	71,103	pts. 3-5; Vol. XIX sec. 1 pts	
-ટીકા	104	1-2 & sec. 2, pt. 1,11,16,165,263,	
હરિભક્તામર	26,266	124,214,49,87,142,191,288,116,174,224,252,	
હરિશ્ચન્દ્ર-તારાલોચની-ચરિત્ર	170	68,175,194,195,198,209, 221,236,276,337	
હરિશ્ચન્દ્ર-નૃપતિ-કથાનક	170	D C G C M (Vol. XIX, sec. 1, pt. 1)	
હરિશ્ચન્દ્ર રાજાનો રાસ	168	Descriptive Catalogue of	
હસ્તસંજીવન	31	The Manuscripts in the	
-વિવરણ (સ્વોપજ્ઞ)	31	Bombay Branch of the	
હિસાબક	255	Royal Asiatic Society	77
-અવયૂરિ	255	Gudha-citra etc. in	
હીરસાહિત્યવિહાર	16	Sanskrit & Prakrit Poetry	243
હીરવિજયસૂરિનો રાસ	115	Gujarati Illustrations of	
હીરવિલાસકાવ્ય	111	Letter-diagrams	130
હીરસુન્દરકાવ્ય	114	History of Indian Literature	
-ટિપ્પણ	114	(Vol. II, Jain Section)	82,194
હીરસૌભાગ્ય (દેવ.)	6,109,110,112,114,116,338	Horoscopic Data in the jaina	
-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	109,110,112,112,114	Literature Illustrations of Letter-	
હીરસૌભાગ્ય (પદ્ય.)	109	diagrams	4,11,14,46,147,189,194,227,
હીરસૌભાગ્ય (પદ્ય.)	109	231,232,243,245,249,252,288,293,294,296,	
હીરસૌભાગ્યનું રેખાદર્શન	109	Jaina Humns & Magic Squares,	
હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્યનો પૂર્વભવ	114	A Note on	188
હેમકલ્પ	252	Jaina Records about Birds	64
હેમચન્દ્રવચનામૃત	29	Krsna in the Jaina Canon	25
હેમચન્દ્રાર્યાવિરચિત દ્વાત્રિંશિકાદ્વયી, શ્રી	210	Krsna Legend in the Jaina	
હેમસમીક્ષા	66,122,213,214,216,	Canonical Literature	25
હેમકોશ	114,324	Liefr & Stories of the Jain	
હેમકૌમુદી જુઓ ચન્દ્રપ્રભા	31	Saviohr Pars'vanatha, the	21
હેમપ્રક્રિયા	170,299	Literary Circle of Mahamatya	
હેમલઘુપ્રક્રિયા	294	Vastupala & its Contribytion	
		to Sansjrit Literature	71,73,74,78,79,154
		Query about Krsna as	
		FlutePlayer, A	25
		Ramayana & the Jain Writers, the	25
		Kamayana of Bhadresvara as	
		found in his Kahavali, The	25
		Story of Kalaka, The	155

(આ) દિગંબર

અગડત્તપુરાણ. (અજ્ઞાત)	47	-વિવરણ (અજ્ઞાત)	191
અજિતનાથપુરાણ	6,69	આચાર્ય જિનસેન ઓર ઉનકા	
અંજનાચરિત્ર જુઓ શૈલરાજચરિત્ર,		હરિવંશ	34
સમીરણસુતચરિત્ર તેમજ હનૂમચરિત્ર	109	આત્મપ્રબોધ	34
અંજનાપવનંજયનાટક (અર્હદ્.)	165,317	આદિનાથચરિત્ર (અન્યાંશ)	42,43
અંજનાપવનંજયનાટક (હસ્તિ.)	165,317	આદિનાથપુરાણ (ચન્દ્ર.)	6
અધ્યાત્મરહસ્ય	67	આદિનાથપુરાણ (શાન્તિ.)	6
અધ્યાત્માષ્ટક	20	આદિનાથપુરાણ (સકલ.)	6
અનગારધર્મામૃત	67	આદિનાથપુરાણ (હસ્તિ.)	6
-ટીકા સ્વોપજ	66,68	આદિપુરાણ (ચન્દ્ર.)	42
-પંજિકા	67	આદિપુરાણ (સકલ.)	42
અનન્તનાથપુરાણ	11	આદિપુરાણ (હસ્તિ.) જુઓ પુરુચરિત	317
અનેકાર્યનામમાલા	125	આદિપુરાણ (અન્યાંશ) (જિન.)	34,35,37,39,
અમરકોશ-ટીકા	68	40,41,42,43,197,217,218,270,	
અમૃતાશીતિ	52	આમપરીક્ષા	191,192
અર્જુનરાજ	317	-ટીકા (સ્વોપજ.) જુઓ અલંકૃતિ	191,193
અર્હતપ્રતિષ્ઠા જુઓ જિનેનેદ્ર-		-ભાષાનુવાદ	193
કલ્યાણાભ્યુદય અને પ્રતિષ્ઠાસાર	317	આમમીમાંસા જુઓ	39,188,190
અલંકારચિન્તામણિ	46	દેવાગમસ્તોત્ર	191,192
અલંકૃતિ	193	-ટીકા (વસુ.)	191
અષ્ટશતી	188,191,193	-ભાષ્ય જુઓ અષ્ટશતી	191
-ભાષ્ય જુઓ અષ્ટશતીભાષ્ય અને		આમમીમાંસાલંકૃતિ જુઓ અષ્ટસહસ્રી	191
આમમીમાંસાલંકૃતિ	191	આમસ્વરૂપ	193
-વિવરણ		આરાધનાકથાકોશ જુઓ કથાકોશ	
અષ્ટશતીભાષ્ય	191	(નેમિ.)	160
અષ્ટસહસ્રી	188,191,193	આરાહણા	
-ટીકા જુઓ વિષમપદતાત્પર્ય	192	-ટીકા	
અષ્ટસહસ્રીટીકા	192	ઈષ્ટોપદેશ	68
અષ્ટસહસ્રી(ગ્રંથાંશ)	191	-ટીકા	68
-વિવરણ	191	ઉત્તરપુરાણ (સકલ.)	42
અષ્ટાંગહૃદય		ઉત્તરપુરાણ (અન્યાંશ) જુઓ	
-ટીકા	68	ત્રિષષ્ટિલક્ષણમહાપુરાણ-	

૧. આ ક્રમમાં છે.

સંગ્રહ	8,19,37,38,42,43,58,133,138	-વૃત્તિ	185
-ટિપ્પન (અનન્ત.)	42	કહાકોશ	56
-ટિપ્પન (પ્રભા.)	42	કાકુત્સ્થચરિત્ર	313
-ટિપ્પન (હરિ.)	42	કાણભિશુની કૃતિ	37
-ટિપ્પન (અજાત.)	42	કાણભિશુનો કથાગ્રન્થ	39
-ટિપ્પન (લલિત.)	42	કામચાણડીલિનીકલ્પ	44
-મંગલ-ટીકા (માણિક્ય.)	42	કામચાણડાલીકલ્પ	44
ઉદયનરાજ	317	કાવ્યમાલા (ગુચ્છક ૧૪)	17
ઉપદેશરક્ત્નાકર	99	કાવ્યરત્ન જુઓ મુનિસુવ્રતપુરાણ (અર્હદ્)	17
ઉપેન્દ્રસૂનુચરિત જુઓ પ્રદ્યુમ્નચરિત	58	-ટીકા	17
ઋષભદેવનિર્વાણાનન્દનાટક	317	કાવ્યાલંકાર	68
ઋષિમંડલસ્તવં (પ્રાચીન)	229	-ટીકા	68
ઋષિમંડલસ્તોત્ર (પ્રભા.)	230	કુમારસંભવ	
ઋષિમંડલસ્તોત્ર (મલ્લિ.)	230	ક્રિયાકલાપ	67
એકીભાવસ્તોત્ર	19	-વૃત્તિ	67,321,323
-અન્વયાર્થ	19	ક્ષત્રચૂડામણિ	63,138
-પદ્યાનુવાદ (ગિરિ.)	19	-પંજિકા	63
-પદ્યાનુવાદ (ભૂધર.)	19	ગદ્યચિન્તામણિ	63,138
-ભાવાર્થ	19	ગન્યહસ્તિમહાભાષ્ય	188,190
કથાકોશ (ચન્દ્ર.)	160	ગીતવીતરાગ જુઓ જિનાષ્ટપદી	11,161
કથાકોશ (નેમિ.) જુઓ આરાધનાકોશ	160	-ટીકા	161
કથાકોશ (પદ્મ.)	160	ગોતમચરિત્ર (ધર્મ.)	171
કથાકોશ (પ્રભા.)	57	ગોતમચરિત્ર (યશ.)	171
કથાકોશ (શ્રુત.) જુઓ વ્રતકથાકોશ	160	ગોમ્મટસાર	14
કથાકોશ (સકલ.)	160	ચતુર્વિંશતિજિનસ્તવ જુઓ જિનચતુ-	
કથાકોશ (સિંહ.)	160	વિંશતિકા, ભૂપાલચતુર્વિંશતિકા	
કર્ણામૃતપુરાણ (કેશવ.)	47	તથા ભૂપાલસ્તોત્ર	209
કર્ણામૃતપુરાણ (પ્રભા.)	47	ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ જુઓ સમન્ત-	
કલ્યાણમન્દિરપૂજા (દેવે.)	186	ભદ્રસ્તોત્ર તથા સ્વયં ભૂસ્તોત્ર	188
કલ્યાણમન્દિરપૂજા (વિજય.)	186	ચતુર્વિંશતિતીર્થકરપુરાણ (દામ.)	19,43
કલ્યાણમન્દિરવ્રતોદ્યાપન (દેવે.)	186	ચતુર્વિંશતિતીર્થકરપુરાણ (મલ્લિ.)	8,19,22
કલ્યાણમન્દિરવ્રતોદ્યાપન (સુરે.)	186	ચતુર્વિંશતિતીર્થકરપુરાણ (શ્રીભૂષણ.)	8,19,22
કલ્યાણમન્દિરસ્તોત્ર	186	ચતુર્વિંશતિસન્ધ્યાન	129
-અનુવાદ (પદ્યાત્મક)	186	ચતુર્વિંશતિસન્ધ્યાનકાવ્ય જુઓ	
-બાલાવબોધ	185	જગન્નાથીયપદ્ય	282

ચતુઃસન્ધાનકાવ્ય (મનોહર)	128	જિનયજ્ઞકલ્પ જુઓ પ્રતિષ્ઠાસારોદ્ધાર	67,68
ચતુઃસન્ધાનકાવ્ય (શોભન)	128	-ટીકા (સ્વોપજ)	67
ચન્દ્રનાથચરિત્ર જુઓ ચન્દ્ર- પ્રભચરિત્ર (શુભ.)	8	જિનશતક જુઓ સ્તુતિવિદ્યા	188,189
ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર (ગ્રન્થાંશ)	43	-ટીકા	188
ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર (અન્ધ.)	7	-વૃત્તિ	188,189
ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર (અસંગ)	7	જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (અજ્ઞાત)	218
ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર (શુભ.) જુઓ		-ટીકા (અજ્ઞાત)	218
ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર	8,47	-ટીકા (અમર.)	218
ચન્દ્રપ્રભસ્વામિચરિત્ર (અગ્ગલ)	8	-ટીકા (વિશ્વ.)	218
ચન્દ્રપ્રભસ્વામિચરિત્ર (દોડય.)	8	-ટીકા (શ્રુત.)	218
ચન્દ્રપ્રભસ્વામિચરિત્ર (વીર.)	7,20	જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (આશા)	41,67,217
-ટીકા જુઓ વિદ્વદ્મનોવલ્લભ	7	-ટીકા (અજ્ઞાત)	217
-પંજિકા	7	-ટીકા (શ્રુત)	67,217
*ચન્દ્રિકા	130,131	-ટીકા (સ્વોપજ)	67,217
ચન્દ્રોદય	39,40	-વૃત્તિ (સ્વોપજ)	217
ચામુણ્ડરાયપુરાણ જુઓ ત્રિષષ્ટિ-		જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (સકલ.)	217
શલાકાપુરુષ	42,52	જિનસહસ્રનામસ્તોત્ર (ગ્રન્થાંશ)	13,41,217
ચિત્રભન્ધસ્તોત્ર	15	જિનાષ્ટપદી જુઓ ગીતવીતરાગ	161
ચૂડામણિકાવ્ય	63	જિ(જે)નેન્દ્ર	114
છખણ્ડાગમ		જિનેન્દ્રકલ્યાણાભ્યુદય જુઓ	
-ટીકા જુઓ ધવલ અને ધવલા	14,40	અર્હતપ્રતિષ્ઠા	317
જગન્નાથીયપદ્ય જુઓ ચતુર્વિંશતિ-		જિનેન્દ્રગુણસ્તુતિ જુઓ પાત્રકેસરિસ્તુતિ	197
સન્ધાનકાવ્ય	282	-ટીકા	197
-ટીકા (સ્વોપજ)	283	જીવકચિન્તામણિ (તામિલ)	63,139
જયકુમારચરિત્ર (પ્રભ.)	46	જીવન્ધરચમ્પૂ	11,12,132
જયકુમારચરિત્ર (બ્રમદેવ.)	46	જીવન્ધરચરિત	11,316
જયકુમારચરિત્ર (રઘુધૃ)	46	જીવસિદ્ધિ	20,188
જયકુમારપુરાણ (બ્રહ્મકામ)	46	જૈનગ્રંથપ્રશસ્તિસંગ્રહ	283
*જયધવલા	38,39,40	જૈનનિત્યપાઠસંગ્રહ	33
જલ્પનિર્ણય	39	+જૈનપુરાણ સાહિત્ય	33
જિનચતુર્વિંશતિકા જુઓ ચતુર્વિંશતિ-		જૈન સાહિત્ય ઓર ઇતિહાસ	11,19,20,33,35,37,
જિનસ્તવ	209		38,39,42,47,63,66,68,138,189,209,271,272,316
જિનદત્તકથાસમુચ્ચય	58	જૈનેન્દ્ર (વ્યાકરણ)	39,40,80
જિનદત્તચરિત્ર	58	જ્ઞાનચન્દ્રોદય	317,318
		જ્ઞાનદીપિકા	67

જ્ઞાનસૂર્યોદય	166,318	ધર્મશર્માભ્યુદય (હરિ.) જુઓ	
જ્ઞાનાર્ણવ	149	ધર્મજિનપતિચરિત્ર	11,11,132,316
જવાલિનીકલ્પ	44	-અન્વયાર્થ (મરાઠી)	12
તત્વાનુશાસન	188	-ટિપ્પણ જુઓ સન્દેહધ્વાન્તદીપિકા	11
તત્વાર્થશ્લોકવાર્તિક	39,191	-ટીકા (હિન્દી) જુઓ ધર્મશુર્માભ્યુદય (જૈન)	12
-વિવરણ (સ્વોપણ)	191	-ભાવાર્થ (મરાઠી)	12
તત્વાર્થસૂત્ર	55,191	ધર્મામૃત	154
-વૃત્તિ (શ્રુત.)		ધવલ	39,40
-વૃત્તિની પ્રસ્તાવના	192	ધવલા	14,40
તિલકમંજરીકથાસાર	137	નન્દીશ્વરકથા જુઓ સિદ્ધચક્રકથા	108
તિલોયપણ્ણહતિ	7,17,184	નન્દીશ્વરાષ્ટાત્તિકાકથા	108
તિસદ્દિમહાપુરિસગુણાલંકાર	24	નાગકુમારકાવ્ય જુઓ શ્રુતપંચમીકથા	44,150
ત્રિલક્ષણકદંથન	24,40,197	નાગકુમારચરિત્ર	44
ત્રિવર્ણચાર	317	નાગકુમારચરિત્ર (અજ્ઞાત)	150
ત્રિષષ્ટિલક્ષણમહાપુરાણસંગ્રહ જુઓ		નાગકુમારચરિત્ર (દામ.)	150
ઉત્તરપુરાણ (ગ્રન્થાંશ) (ગુણ.)	37	નાગકુમારચરિત્ર (ધર્મ)	150
ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ જુઓ ચામુણ્ડ-		નાગકુમારચરિત્ર (રત્ન.)	150
રાયપુરાણ	52	નાગકુમારચરિત્ર (વાદિ.)	150
ત્રિષષ્ટિસ્મૃતિશાસ્ત્ર	68	નાગકુમારચરિત્ર (શિખા.)	150
-ટીકા (સ્વોપણ)	68	નાગકુમારચરિત્ર (શ્રીધર)	150
ત્રૈલોક્યદીપિકા	20	નાગકુમારષટ્પદી	150
દેવાગમસ્તોત્ર જુઓ આત્મમીમાંસા	188,190,316	નાટ્યકાર હસ્તિમલ્લ	316
દ્વાત્રિંશિકાઓ (સિદ્ધસેન), કેટલીક	39	નાયકુમારચરિય (પુષ્પ.)	150
દ્વિસન્ધાનકાવ્ય જુઓ રાધવ-		નાયકુમારચરિય (બાહુ.)	150
પાણ્ડવીયકાવ્ય (ધનંજય)	20,125,207	નિત્યમહોદ્ધોત	68
-ટીકા (નેમિ.)	126	નીતિવાક્યામૃત	131
-ટીકા (પુષ્પસનના શિષ્ય)	126	નેમિનાથચરિત્ર (ગ્રન્થાંશ)	43
-ટીકા (બદ્રી.)	125	નેમિનાથપુરાણ (બ્રહ્મનેમિ.)	19
-વૃત્તિ	126	નેમિનાથપુરાણ (મંગલ.)	19
ધર્મજિનપતિચરિત્ર જુઓ ધર્મશર્માભ્યુદય	11	ન્યાયદીપિકા	55
ધર્મજિનોદય	11	ન્યાયવિનિશ્ચય	20
ધર્મનાથપુરાણ	12	-વિવરણ	20
ધર્મશર્માભ્યુદય (જૈન)	12	ન્યાસ (જિનેન્દ્ર)	327

૧. અને ત્રિષષ્ટિપુરાણ પણ કહે છે.

પૌમપુરાણ (સ્વયંભુ)	24	(વાદિ,) અને પાર્શ્વનાથપુરાણ (વાદિરાજ)	19
પજ્જુણચરિય (રહસ્ય)	62	પાર્શ્વનાથચરિત (પદ્મ.)	19
પજ્જુણચરિય (સિદ્ધિ.)	62	પાર્શ્વનાથચરિત(ત્ર) (વાદિ.) જુઓ	
પંચવટી	283	પાર્શ્વનાથકાકુત્સ્થચરિત	7,19,20,22,43
-વ્યાખ્યા	283	પાર્શ્વનાથકાકુત્સ્થચરિત	
પત્રપરીક્ષા	191	-પંજિકા	20
*પદકૌમુદી	126	પાર્શ્વનાથપુરાણ (ચન્દ્ર.)	22,43
પદ્મચરિત્ર (રવિ.) જુઓ		પાર્શ્વનાથપુરાણ (પદ્મસુન્દર)	22,43
પદ્મપુરાણ (કવિ.)	33	પાર્શ્વનાથપુરાણ (પદ્મસેન)	22,43
પદ્મચરિત્ર (શ્રીચન્દ્ર)	34	પાર્શ્વનાથપુરાણ (વાદિચન્દ્ર)	20,22,43
પદ્મચરિત્ર (સોમ.)	31	પાર્શ્વનાથપુરાણ (વાદિરાજ) જુઓ.	
+પદ્મચરિત્ર ઔર પૌમચરિય	33	પાર્શ્વનાથકાકુત્સ્થચરિત	19,22,43
પદ્મનાભચરિત જુઓ		પાર્શ્વનાથપુરાણ (સકલ.)	22,43
પદ્મનાભપુરાણ (શુભ.)	46	-પંજિકા	43
પદ્મનાભપુરાણ (ભવિ.)	46	પાર્શ્વભ્યુદય	34
પદ્મનાભપુરાણ (વિદ્યા.)	46	પાર્શ્વભ્યુદયકાવ્ય	21,38,270,272,276
પદ્મનાભપુરાણ (શુભ.) જુઓ પદ્મનાભચરિત	46	-ટીકા (યોગિ.)	270,271
પદ્મનાભપુરાણ (સકલ.)	46	-વૃત્તિ (ચારુ.)	271
પદ્મનાભપુરાણ (સોમ.)	46	પુરાણસંગ્રહ જુઓ પુરાણસાર	
પદ્મપુરાણ (ચન્દ્રકીર્તિ)	34	(દામ.) અને પુરાણસારસંગ્રહ	
પદ્મપુરાણ (ચન્દ્રસાગર)	34	પુરાણસંગ્રહ	43
પદ્મપુરાણ (જિન.) જુઓ રામદેવપુરાણ	34	પુરાણસાર (અજાત)	43
પદ્મપુરાણ (ધર્મ.)	34	પુરાણસાર (દામ.)જુઓ પુરાણસંગ્રહ	43
પદ્મપુરાણ (રવિ.) જુઓ પદ્મ-		પુરાણસાર (શ્રીચન્દ્ર)	43
ચરિત્ર (રવિ.)	6,25,33,34,42,52	પુરાણસાર (સકલ.)	43
-અનુવાદ	33	પુરાણસંગ્રહ જુઓ પુરાણસંગ્રહ	43
-ટિપ્પન	34	-અનુવાદ	43
પરીક્ષામુખ		પુરાણો, ઋષભદેવાદિને અંગેનાં	19
-વૃત્તિ જુઓ પ્રમેયકમલમાર્તણ્ડ	126	પુરુચરિત (જિન.)	8,19,133
પવનદૂત	166	પુરુચરિત (હસ્તિ.) જુઓ	133
પાણ્ડવપુરાણ (વાદિ.)	47	આદિપુરાણ (હસ્તિ)	133,317
પાણ્ડવપુરાણ (શુભ.)	7,43,46,47,108	પુરુચમ્પૂ (અર્હદ્.)	19
પાણ્ડવપુરાણ (શ્રીભૂષણ)	47	પુરુદેવચમ્પૂ	132
પાત્રકેસરિસ્તુતિ જુઓ જિનેન્દ્રગુણસ્તુતિ	197	પુરુદેવપુરાણ જુઓ આદિનાથપુરાણ	
પાર્શ્વનાથકાકુત્સ્થચરિત જુઓ પાર્શ્વનાથચરિત(ત્ર)		(સકલ.)	6

પેરિયપુરાણ (તામિલ)	63	ભક્તામરપદધયી	26,37,226
*પ્રકાશ		ભગવદ્ઘારાહણા	39
પ્રતિષ્ઠિતિલક	317	ભદ્રબાહુકથાનક, શ્રી (ગ્રન્થાંશ)	57
પ્રતિષ્ઠાસાર જુઓ અર્હત્-પ્રતિષ્ઠા	317	ભરતરાજ	317
પ્રતિષ્ઠાસારોદ્ધાર (આશા.) જુઓ		ભરતેશ્વરાભ્યુદય	24,66,67
જિનયજ્ઞકલ્પ	317	-વૃત્તિ (સ્વોપજ્ઞ)	67
પ્રતિષ્ઠાસારોદ્ધાર (બ્રહ્મ)	317	ભવ્યકુમુદચન્દ્રિકા	67
પ્રધુમ્નચરિત (મહા.) જુઓ ઉપેન્દ્ર-		ભારતીકલ્પ જુઓ સરસ્વતી કલ્પ	44
સૂનુચરિત	58	ભાષાસહસ્રનામસ્તોત્ર	41
પ્રધુમ્નચરિત્ર (ભોગ.)	62	ભૂપાલચતુર્વિંશતિકા જુઓ ચતુ-	
પ્રધુમ્નચરિત્ર (વાદિ.)	62	વિંશતિજિનસ્તવ	68,209
પ્રધુમ્નચરિત્ર (સોમ.) (સકલ)	62	-ટીકા (અજ્ઞાત)	209
પ્રમાણનિર્ણય (વાદિ.)	20	-ટીકા (આશા.)	68,209
પ્રમાણનિર્ણય (વિદ્યા.)	198	-ટીકા (વિનય.)	209
પ્રમાણપરીક્ષા	191	ભૂપાલસ્તોત્ર જુઓ ચતુર્વિંશતિ-	
પ્રમાણમીમાંસા	192	જિનસ્તવ	209
પ્રમેયકમલમાર્તણ્ડ	126	ભૈરવપદ્માવતીકલ્પ જુઓ ભૈરવ-	
પ્રમેયરત્નમાલા	20	પદ્માવતીકલ્પ, શ્રી	44,229,250
પ્રમેયરત્નાકર	68	-ઉપોદ્ધાત (અંગ્રેજી)	44
પ્રશસ્તિ (મલ્લિ.)	63	-પરિશિષ્ટો	44
પ્રેમી અભિનંદનગ્રંથ	182	-ભાષાટીકા	44
બાલગૃહચિકિત્સા	44	-ભાષાન્તર	44
બૃહત્કથાકોશ	56,57	-યંત્રો	44
-ઉપોદ્ધાત (અંગ્રેજી)	56	-યંત્રો (ભિન્ન)	44
બૃહત્સર્વજ્ઞસિદ્ધિ જુઓ સર્વજ્ઞસિદ્ધિ,		-વિવરણ	44
બૃહત્	20	ભૈરવપદ્માવતીકલ્પ, શ્રી જુઓ	
ભક્તામરકથા	197	ભૈરવપદ્માવતીકલ્પ	44
ભક્તામરકથાસંગ્રહ	197	મંગલટીકા	42
ભક્તામરમન્ત્રમાહાત્મ્ય, શ્રી	197	મદનપરાજય જુઓ સ્મરપરાજય	148,149
ભક્તાસ્તોત્ર	197	મયણપરાજયચરિય	149
-ટીકા (પ્રભા.)	196	-પ્રસ્તાવના	318
-ટીકા (બ્રહ્મરાય.)	196	મલ્લિનાથચરિત્ર (પંપ)	15
-ટીકા (શુભ.)	196	મલ્લિનાથચરિત્ર (પ્રભા.) (પંપ)	15
-વૃત્તિ (રત્ન.)	196	મલ્લિનાથચરિત્ર (સકલ.)	15

૧-૩. આ ત્રણેને 'મહાવીરપુરાણ' પણ કહે છે.

મલ્લિનાથપુરાણ (નાગ.)	15	યશસ્તિલક (ચંપૂ)	52,130,131,149
મલ્લિનાથપુરાણ (પ્રભા.)	15	-ટીકા (અપૂર્ણ)	130
મલ્લિનાથપુરાણ (સકલ.)	15	-ટીકા (શ્રુત.) જુઓ ચન્દ્રિકા	130,131
મહાકવિ હરિચન્દ્ર	11	-પંજિકા	131
મહાપુરાણ (ભા.૧) (જિન.)	38	યશોધરચરિત (વાદિ.)	20,313
-પ્રસ્તાવના	6,7,34	મુક્ત્યુનુશાસન જુઓ વીર-	
મહાપુરાણ (જિન.+ગુણ.)	17,37,42	જિનસ્તોત્ર	188,189,190,207
-પ્રસ્તાવના	37,43	-ટીકા	189,190,191
-ભાષાનુવાદ	37	રત્નકરંડશ્રાવકાચાર	189
-વિષયસૂચી	37	રત્નત્રયવિધાન	68
મહાપુરાણ (પુષ્પ.)	17,207,336	રત્નમાલા	271
મહાપુરાણ (મલ્લિ.)	43,44,150	રાઘવપાણ્ડવીય (અજ્ઞાત)	127
મહાભારત-નાટક	317	-વૃત્તિ (મરાઠી) જુઓ પ્રકાશ	127
મહાવીરચરિત્ર જુઓ વર્ધમાનચરિત્ર		-વ્યાખ્યા (પદ્ય.)	127
(અસગ), વર્ધમાનપુરાણ (અસગ),		-વ્યાખ્યા (પુષ્પ.)	127
સન્મતિચરિત્ર અને સમ્મતિચરિત્ર	37	રાઘવપાણ્ડવીયકાવ્ય (ધનંજય) જુઓ	
મહાવીરપુરાણ (અસગ)	22,37	દ્વિસન્ધાનકાવ્ય	126
-અનુવાદ (મરાઠી)	37	રાજમતીવિપ્રલમ્બ	68,154
મહાવીરપુરાણ (કેશવ.)	22	-ટીકા (સ્વોપજ)	68
મહાવીરપુરાણ (વાણી.)	22	-વૃત્તિ (સ્વોપજ)	155
મહાવીરપુરાણ (સકલ.)	22,37	રામદેવપુરાણ જુઓ પદ્યપુરાણ (જિન.)	34
મહાવીરપુરાણ નામની કૃતિઓ	34	લઘીયસ્ત્રય	40
મુનિસુવ્રતપુરાણ (અર્હદ્.)	17	લઘુશાન્તિનાથપુરાણ જુઓ શાન્તિ-	
-ટીકા	17	નાથપુરાણ (અસગ)	39
મુનિસુવ્રતપુરાણ (કૃષ્ણ.)	17	લઘુસર્વસિદ્ધિ જુઓ સર્વજ્ઞ સિદ્ધિ, લઘુ	20
મુનિસુવ્રતપુરાણ (કેશવ.)	17	લઘુસ્વયંભૂસ્તોત્ર જુઓ ષડરચકસ્તોત્ર, સિદ્ધ-	
મુનિસુવ્રતપુરાણ (જિન.)	17	પ્રિયસ્તોત્ર (દેવ.) તથા સિદ્ધિપ્રિયસ્તોત્ર	194
મુનિસુવ્રતપુરાણ (સુરેન્દ્ર.)	17	વજ્રપંજવિધાન	44
મુનિસુવ્રતપુરાણ (હરિ.)	17	વરાંગચરિત (જટા.)	33,34,40,52,52,55
મેઘદૂત		-અનુવાદ	40
-પાદપૂર્તિ જુઓ પાર્શ્વભ્યુદય	270	-પ્રસ્તાવના	40
મેઘેશ્વર	317	વરાંગચરિત (ધરણિ.)	55
મૌથિલીકલ્યાણ	317	વરાંગચરિત (લાલ.)	55

૧. આ અજૈન કૃતિ છે કે નહિ તે જાણવું બાકી રહે છે એટલે આનો મેં અહીં નિર્દેશ કર્યો છે.

વરાંગચરિત (વર્ધ.)	55	શાન્તિનાથપુરાણ (ગુણ.)	13
-રૂપાંતર	55	શાન્તિનાથપુરાણ (બ્રહ્મગુણ.)	13,37,38
વરાંગનૃપચરિત	55	શાન્તિનાથપુરાણ (બ્રહ્મજય.)	13,37,38
વર્ધમાનચરિત્ર (અસગ) જુઓ		શાન્તિનાથપુરાણ (બ્રહ્મદેવ.)	13,37,38
મહાવીરચરિત્ર	37	શાન્તિનાથપુરાણ (શાન્તિ.)	13,37,38
વર્ધમાનચરિત્ર (પદ.)	22	શાન્તિનાથપુરાણ (શ્રીભૂષણ)	13,37,38
વર્ધમાનપુરાણ (અજ્ઞાત)	19,33,34	શાન્તિનાથપુરાણ (સકલ)	13,37,38
વર્ધમાનપુરાણ (અજ્ઞાત)	35	શૈલરાજચરિત્ર જુઓ અંજનાચરિત્ર	109
વર્ધમાનપુરાણ (અસગ) જુઓ		શ્રીપાલચરિત્ર (ઈન્દ્ર.)	163,164
મહાવીરચરિત્ર	37	શ્રીપાલચરિત્ર (નેમિ.)	163,164
વર્ધમાનપુરાણ (જિન.)	38	શ્રીપાલચરિત્ર (મલ્લિ.)	163,164
વાર્ધસંગ્રહપુરાણ	34,36,39,40,130	શ્રીપાલચરિત્ર (સકલ)	163,164
વાગ્બટાલંકાર (? દિ.)	149	શ્રીપુરાણ	317
વિક્રમપ્રબન્ધકથા	76	શ્રીમતીકલ્યાણ	317
વિક્રમકૌરવ જુઓ સુલોચન	317	શ્રુતપંચમીકથા જુઓ નાગ-	
વિદ્યાનન્દમહોદય	191	કુમારકાવ્ય	150
વિદ્યાનુશાસન	44,229	શ્રેણિકપુરાણ (બાહુ.)	46
વિદ્વદ્ગ્નભાષા	33,274	શ્રેણિકપુરાણ (શુભ.)	46
*વિદ્વન્મનોવલ્લભ	7	શ્રેયાંસપુરાણ	9
વિમલનાથપુરાણ (કૃષ્ણ.)	10	શ્લોકવાર્તિક	20
વિમલનાથપુરાણ (રત્ન.)	10	ષડયકસ્તોત્ર જુઓ લઘુ સ્વયંભૂસ્તોત્ર	194
વિમલનાથસ્તવ (ગ્રન્થાંશ)	189	સત્યશાસનપદ્ય	191
*વિષમપદાતત્પર્ય	191	સન્દેહધ્વાન્તદીપિકા	11
વિષાપહારસ્તોત્ર	207,208	સન્મતિચરિત્ર જુઓ મહાવીરચરિત્ર	37
-અવચૂરિ	207,208	સન્મતિસૂત્ર ઔર સિદ્ધસેન	39
-ટીકા (નાગ.)	207,208	સમસન્ધાનકાવ્ય	130
-ટીકા (પાર્શ્વ.)	207,208	-ટીકા	129
વીરજિનોસ્તોત્ર જુઓ યુક્ત્યનુ-		સમન્તાભદ્રસ્તોત્ર જુઓ સ્વયંભૂસ્તોત્ર	188
શાસન	188,189,190	સમીરણસુતચરિત્ર જુઓ અંજના-	
વ્રતકથાકોશ જુઓ કથાકોશ (શ્રુત.)	160	ચરિત્ર અને હનૂમચરિત્ર (બ્રહ્મઅજિત)	109
વૃદ્ધેશભવનવ્યાખ્યાન	191	સમ્મર્ષપયરણ	39
શાન્તકાવ્ય	55	સમ્મતિચરિત્ર જુઓ મહાવીરચરિત્ર	37,38
શાન્તિનાથચરિત્ર (ગ્રન્થાંશ)	43	સમ્યક્ત્વકૌમુદી (અજ્ઞાત)	97
શાન્તિનાથપુરાણ (અજ્ઞાત)	13	સમ્યક્ત્વકૌમુદી (ધર્મ.)	97
શાન્તિનાથપુરાણ (અસગ) જુઓ લઘુ-		સમ્યક્ત્વકૌમુદી (મંગ.)	97
શાન્તિનાથપુરાણ	13,37,38	સમ્યક્ત્વકૌમુદી (મલ્લિ.)	97

સમ્યક્ત્વકૌમુદી (યશ:કીર્તિ)	97	સુલોચના જુઓ વિકાન્તકૌરવ	317
સમ્યક્ત્વકૌમુદી (યશ:સેન)	97	સુલોચનાકથા	34
સમ્યક્ત્વકૌમુદી (વત્સ.)	97	સૂક્તમુક્તાવલી (? દિ.)	149
સમ્યક્ત્વકૌમુદી (વાદિ.)	98	સ્તુતિવિદ્યા જુઓ જિનશતક	188,189,190
સરસ્વતીકલ્પ જુઓ ભારતીકલ્પ	44	-ટીકા (વસુ.)	188
સરસ્વતીમંત્રકલ્પ	44	-વૃત્તિ	188
સરસ્વતીસ્તવન	15	સ્મરપરાજય જુઓ મદનપરાજય	149
સરસ્વતીસ્તોત્ર	15	સ્પાદાદસિદ્ધિ	40
સર્વજ્ઞસિદ્ધિ, બૃહત્ જુઓ		સ્વયમ્ભૂસ્તોત્ર જુઓ સમન્તભદ્રસ્તોત્ર	55,180,188,190
બૃહત્સર્વજ્ઞસિદ્ધિ	20	-ટીકા (આશા.)	189
સર્વજ્ઞસિદ્ધિ, લઘુ, જુઓ લઘુસર્વસિદ્ધિ	20	-ટીકા (પ્રભા.)	189
*સર્વાર્થસિદ્ધિ	192	-પર્યાય	189
સાગરધર્મામૃત	67,149	હારાવલી પ્રથમ,	87
-ટીકા (સ્વોપજ)	67,68	-પ્રસ્તાવના	283
-પંજિકા	67	હંસપાદાંક (?) દૂત	21,274
સિદ્ધચક્રકથા જુઓ નન્દીશ્વરકથા	108	હનૂમચ્ચરિત્ર (બ્રહ્મ અજિત)	109
સિદ્ધચક્રપૂજા (આશા.)	108	હનૂમચ્ચરિત્ર (બ્રહ્મ જિન)	109
સિદ્ધચક્રપૂજા (પ્રભા.)	108	હનૂમચ્ચરિત્ર (બ્રહ્મ દયાલ)	109
સિદ્ધચક્રપૂજા (શુભ.)	109	હનૂમચ્ચરિત્ર (રવિ.)	109
સિદ્ધચક્રપૂજા જયમાલા	109	હરિવંશપુરાણ (જય.)	37
સિદ્ધપ્રિયસ્તોત્ર (દેવ.) જુઓ		હરિવંશપુરાણ (જિનસેનબીજા)	8,27,28,33-36,
લઘુસ્વયંભૂસ્તોત્ર	194	39-41,43,55,56,190,270,271	
સિદ્ધાન્તસારાદિસંગ્રહ	15,17,22	હરિવંશપુરાણ (ધર્મ)	37
સિદ્ધપ્રિયસ્તોત્ર (રામ.)	194	હરિવંશપુરાણ (મંગ.)	37
-ટીકા	194	હરિવંશપુરાણ (રવિ.)	37
સિદ્ધિપ્રિયસ્તોત્ર (દેવ.) જુઓ		હરિવંશપુરાણ (રામ.)	37
લઘુસ્વયંભૂસ્તોત્ર	194	હરિવંશપુરાણ (શ્રીભૂષણ)	37
-ટિપ્પણ	194	હરિવંશપુરાણ (શ્રુત)	37
-ભાષાટીકા	194	હરિવંશપુરાણ (સકલ)	37
સીતારામનાટક	317	હરિવંશપુરાણ (ધવલ)	7,19,37,38,43,44
સુભદ્રાહરણ	311,317	-અનુવાદ (હિન્દી)	232,232,23

૧. આની નોંધ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧ પૃ. ૪૨૭)માં સરસ્વતીપૂજાસ્તુતિ તરીકે લેવાઈ છે.

૨-૩. આ બન્ને ઉલ્લેખ જિ. ૨. કો. (વિ. ૧ પૃ. ૪૩૮) પ્રમાણે છે. પરંતુ એ જ્ઞાન્ત જુઓ D C G C M (Vol. XIX, sec, 1, pt. 2, p. 290).

૪. આ જયતિલકસૂરિકૃત ચતુર્હારાવલી-ચિત્રસ્તવનો પ્રથમ અંશ છે એટલે ખરી રીતે આ શ્વેતાંબરીય કૃતિ છે.

Chief Political Divisions of India during the 8th century	57	A (Vol. II)	317
History of India Literature,		Mediaeval Jainism	133
		'Yas'astilaka & Indian Culture	131

(ઘ) અજૈન

અર્ધવેદ	31	ઋતુસંહાર	33,33,325
અનર્ધરાધવ	340	એકાક્ષરીનિઘણ્ટક	284
અનર્ધરાધવ	346	એન્દ્રી જુઓ ઇન્દ્ર	112,114
અભિજ્ઞાનશાકુન્તલ	33	કડવું (ગ્રન્થાંશ)	261
અમરકોશ	19	-છાયા	261
-ટીકા	19	કપ્પૂરમંજરી જુઓ કપ્પૂરમંજરી	11,308,340
અમરચન્દ્ર	112	કરણકુતૂહલ	114
અમરુશતક જુઓ શૃંગારશતક	34,335,338	કર્ણ (? રણ) કુતૂહલ	114
અર્ણવવર્ણન	41,328,329	કપ્પૂરમંજરી જુઓ કપ્પૂરમંજરી	340
અર્થશાસ્ત્ર	325	કલાપક	108,112,114
અવન્તીસુન્દરી	325	કાતન્ન	120,202
અર્વાચીન કવિતા સાહિત્યનાં વહેણો	5	-વૃત્તિ	125
અવિમારક	203	કાદમ્બરી	34,114,135,136,
અષ્ટાયાથી (પાણિનીય)	120,326,330	139,162,286,331,332,	
આપિશલ	112	-ટિપ્પણ જુઓ ચપક	331
આબોધાકર	128	કાવ્ય પ્રકાશ	21,108,143
આરણ્યક પર્વ (ગ્રન્થાંશ)	309	-ટીકા (ભીમ.)	326
આર્યાસપ્તશતી	338	કાવ્યસંગ્રહ	333
ઈન્દ્ર જુઓ એન્દ્ર	114	કાવ્યાલંકાર	157
ઈશાન	112	-ટીકા	336
ઉત્તરરામચરિત્ર	212	કાશકૃત્સ્ન	112
ઋગ્વેદ	336	કિરણાવલી	112,114

૧. "પદ્યસ્તિલક કા સંસ્કૃતિક અધ્યયન" એ ડૉ. ગોકુલચન્દ્ર જૈનના મહાનિબંધનું મુદ્રિત સ્વરૂપ છે. એમાં ૭૫ ચિત્રો તેમજ વિશિષ્ટ શબ્દોની સૂચી અપાયાં છે. આ હિન્દી પુસ્તક "સોહનલાલ જૈનધર્મપ્રચારક સમિતિ" તરફથી ઇ. સ. ૧૯૬૭માં પ્રસિદ્ધ કરાયું છે.
૨. આ વૈયાકરણના નામથી અંકિત કૃતિ છે.
૩. આને લગતી માહિતી મેં "સંસ્કૃત વ્યાકરણો : જૈન ગણનાઓ" નામના મારા લેખમાં આપી છે. આ લેખ "સ્વાધ્યાય" ()માં છપાવાનો છે.
૪. આથી એન્દ્ર વ્યાકરણ સમજવું.
૫. આસંબંધમાં જુઓ પૃ. ૧૪૨ના ટિ. ૧માં નિર્દેશાયેલો મારો લેખ.

કિરાત	114	ડચ અને કેન્ય)	10
કિરાતકાવ્ય	325	-ટિપ્પણિકા	333
કિરાતાર્જુનીય 33,33,73,74,270,325,326,327		-ભાષાન્તર	333
-અનુવાદ (જર્મન)	325	-વૃત્તિઓ	10
કિરાતાર્જુનીય (વ્યાયોગ)	309	ગીતગોવિન્દ (ધ્રુવ)	10
કીર્તિકૌમુદી	78	ગીતા જુઓ ભગવદ્ગીતા	182
કુકકુટદીક્ષા	5	ગુજરાતનું સંસ્કૃત સાહિત્ય	116
કુમારસમ્ભવ 33,33,73,102,113,		ગુજરાતી સાહિત્યનાં સ્વરૂપો	7
114,181,250,270,276,321		ગુજરાતી સાહિત્યની રૂપરેખા	5
-ટીકા (મલ્લિ.)	322	ગુજરાતી સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ	7
કુરાન	110	ગુજરાતીનો તપસ્વી	5
કુર-આન	110	ગૌડ (વ્યાકરણ)	113,114
કૃષ્ણરુકિમણીવેલિ જુઓ વેલી		ગૌડવધ જુઓ ગઉડવહ	135
કૃષ્ણરુકિમણીરી	339	ગૌડોર્વશિક્ષપ્રશસ્તિ	328,329
ક્રિયાકલાપ	115	ગ્રામ્યમાતા	141
ક્ષત્રિયગાયત્રી	336	ઘટકર્પર (કેલિ.) જુઓ મેઘાભ્યુદય	333
ખણ્ડનખણ્ડખાદ્ય	328,329	-ટીકા	34
ખણ્ડખાદ્ય	114	ઘટકર્પર (ઘટ.)	332,333
ખણ્ડપ્રશસ્તિ		ઘટખર્પર	332
ગઉડવહ જુઓ ગૌડવધ	34,11,135	ચન્દ્ર જુઓ ચાન્દ્ર	
ગંગાષ્ટક	44,337	ચન્દ્ર (વ્યાકરણ)	202
ગાયત્રી જુઓ સાવિત્રી	34,215,336,337	ચમ્પૂ	113,114
ગાહાકોશ	337	ચરદરાજી જુઓ વરદરાજી	114
ગાહાકોસ	337	*ચપક	331
ગાહાસત્તસર્થ	337,338	ચાન્દ્ર જુઓ ચન્દ્ર	112,114
-ટીકા (જલ્દણ)	338	ચાન્દ્ર (શાબ્દાનુશાસન)	324
-ટીકા (ભુવન.)	338	ચિન્તામણિ	112,114
-ટીકાઓ (૧૮)	338	ચૂડામણિ ક્ષત્રી અને લોભિયો હજમ	75
ગીતગોવિન્દ (જપ.)	21	છિન્દપ્રશસ્તિ	328,329
-અનુવાદ (દ્રુવ)	21	જયમંગલા	326
-અનુવાદો (ગુજરાતી, મરાઠી,		જયહેમ	113
બંગાળી અને (હિન્દી)	10	જયહેમ	114
-અનુવાદો (અંગ્રેજી, જર્મન,		જ્યોત્પલ	112,114

૧. આથી કઈ કૃતિ અભિપ્રેત છે તે જાણવું બાકી રહે છે.

૨. શું આ જૈન કૃતિ છે ?

તર્કપરિભાષા	112,114	નૈષધચરિત(ત્ર)	113,114,327,328
તર્કભાષા		-ટીકા	319
-વૃત્તિ જુઓ મિતભાષિણી	250	નૈષધીયચરિત જુઓ નૈષધ	33,33,328,329
તિલકાનેકાર્ય	284	-અનુવાદ (અંગ્રજી)	328
તૈત્તિરીય આરણ્યક	366	-ટીકા (નારા.)	328
ત્રિપુરાસુત્ય	9	-ટીકા (રામ.)	328
ત્રિપુરાસ્તોત્ર જુઓ લઘુસ્તવ અને		-પ્રસ્તાવના	328,329
લઘુસ્તોત્ર	34,337	ન્યાયકન્દલી	81
ત્રિશતી	113	ન્યાયામ્બુધિખંડન	81
ત્રીજી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો		પંચકલ્યાણચમ્પૂ	129
અહેવાલ અને નિબંધસંગ્રહ	116	પંચતન્ત્ર ઉપોદ્ધાત	139,148
ત્રૈલોક્યસુન્દરીકથા	135	+પટોળા વણનાર શાળવીઓના	
ત્વાર્થ (વ્યાકરણ)	112	ઈતિહાસ ઉપર કેટલોક પ્રકાશ	146
દણ્ડનીતિ (બાર્હસ્પત્ય)	325	પદ્મપુરાણ	34,36
દમયન્તીકથા જુઓ નલચંપૂ	34,329	પાણિનિ	112,114
દમયન્તીચમ્પૂ	287	પાણિનીય	112
દશકુમારચરિત	5	પાર્થપરાક્રમ	309
દૂતાંગદ	114	પિંગલ	114
દ્વિસન્ધાનકાવ્ય	128	“પુરી એક અંધેરીને ગંડુ રાજા”થી	
દ્વયાશ્રય-કાવ્ય જુઓ ભટ્ટિકાવ્ય અને		શરૂ થતી કવિતા	76
રાવણવધ	121	પૃથ્વીરાજરાસો	105
નન્દિ	112,114	પૃથ્વીરાજવેલિ	339
નલકથા	136	પ્રક્રિયાકૌમુદી	115
નલચમ્પૂ જુઓ દમયન્તીકથા	34,129,324	પ્રજાપત્ય	112
નલહરિશ્ચન્દ્રીય	128	પ્રબોધચન્દ્રોદય	148,318
નવસાહસાંક્યચરિત જુઓ સાહસાંક્યચરિત	329	પ્રભાતનો તપસ્વી	5
નાગાનન્દ	308,309	પ્રમાણમંજૂષા	114
નાટ્યશાસ્ત્ર	309	*પ્રશસ્તપ(પા)દભાષ્ય	112,114
નિબંધસંસેપ	146	પ્રાચીનલેખમાલા	152
નિરોષ્ઠ રામાયણ	5	બુદ્ધચરિત	54,181
નીતિશતક	334,335	બૃહત્કથા જુઓ વહુકહા	40,133,135
નીલકણ્ઠવિજયચમ્પૂ	130	બૃહદારણ્યક	
નૈષધ જુઓ નૈષધીયચરિત		-વાર્તિક	192

૧-૨. આથી અષ્ટાધ્યાયી અભિપ્રેત છે.

બૃહસ્પતિ	112	મેઘસન્દેશ	323
બ્રહ્મદીક્ષા	5	મેઘાભ્યુદય જુઓ ઘટકર્પર (કેલિ.)	34,333,333
બ્રહ્મવૈવર્ત (પુરાણ)	34	યજુર્વેદ	336
બ્રાહ્મ	112	યાદવ-રાધવ-પાણ્ડવીય	129
ભગવદ્ગીતા જુઓ ગીતા	70	રઘુપંજિકા	320
ભટ્ટિકાવ્ય	12,14	રઘુભીમ	114
જુઓ દ્વાયાશ્રય કાવ્ય	121,326,326	રઘુ (વંશ)	113
-ટીકા	326	રઘુવંશ	33,33,34,110,114,115,116, 270,319,321,322,324,325, 324,325,327,328,329,332
'ભરત	114	-અનુવાદ (અંગ્રેજી, પદ્યાત્મક)	319
ભાગવત	128	-ટીકા (જના.)	320
ભાગવતચમ્પૂ	130	-ટીકા (દિન.)	320
ભાષા, વૃત્ત અને કાવ્યાલંકાર	7	-ટીકા (વલ્લભ) જુઓ રઘુપંજિકા	320
ભીમસેન	112,114	-વૃત્તિ (ઉદયા.)	321
ભીષ્મપર્વ (અન્યાંશ)	70	રત્નકોશ	284
મણિકણ્ઠ	112,114	રાક્ષસકાવ્ય	34,333
મધ્યમવ્યાયોગ	307	રાધવપાણ્ડવીય	34,329
મયૂરશતક જુઓ સૂર્યશતક	335	રાધવ-યાદવ-પાણ્ડવીય	129
મહાઉમ્મગ્ગ (જાતક)	169	રામકથા (ઉત્પત્તિ ઓર વિકાસ)	33
મહાભારત	1,25,36,70,71,126, 128,291,305,306,309,313,329	રામાયણ	1,23,57,64,126,128, 129,307,313,323,329
મહાવગ્ગ (બૌદ્ધ)	6	રામાયણચમ્પૂ	130
મહાવીરચરિત	307	રાવણવધ જુઓ દ્વાયાશ્રયકાવ્ય	41
મહિમ્નસ્તોત્ર જુઓ શિવમહિમ્ન(મ્નઃ)		રાવણવહ જુઓ સેઉબન્ય અને સેતુબન્ય	41
સ્તોત્ર	34,336	લઘુસ્તવ જુઓ ત્રિપુરાસ્તોત્ર	337
મહિમ્નઃસ્તોત્ર	21,336,336	લઘુસ્તોત્ર	337
માધ	113,114,327	લીલાવતી	113
માલવિકાગ્નિમિત્ર	33,181	વરૂકલા જુઓ બૃહત્કથા વનપર્વ (અન્યાંશ)	45
માલતીમાધવ	209	વરદરાજ જુઓ ચદરરાજ	112,114
-ટીકા	333	વર્ણકસમુચ્ચય	237
મિતભાષિણી	112,114,250	વર્ધમાન	112,114
મૃચ્છકટિક	148	વર્ધમાનેન્દુ	112,114
મેઘદૂત	19,33,33,112,114,166,250,270, 270,273,274,276,298,323,323,333		

૧. આથી નાટ્યશાસ્ત્ર સમજવાનું છે.

૨. શું આ અજૈન કૃતિ છે ?

૩. આ સર્વાંશે જૈન કે અજૈન કૃતિ નથી.

વસ્તુચાલનું વિધામંડળ અને બીજા લેખો	314	-ટીકા (વલ્લભ) જુઓ સન્દેહવિષયોષધિ	326
વામન	112	શૃંગારપ્રકાશ	128
વાય(?)ન	114	શૃંગારશતક (અમરુ) જુઓ અમરુશતક	335
વારાહીસંહિતા	114	શૃંગારશતક (ભર્તૃ.)	334,335
વાસવદત્તા	34,136,330	શૈવ	112,114
-વ્યાખ્યા જુઓ વિમર્શિન્યાય	330	શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્	181,182
વિકમોર્વશીય	33,307	સતસર્થ	338
વિજયપ્રશસ્તિ	328,329	સદયવત્સકથા જુઓ સુદયવચ્છકથા	338
*વિમર્શિન્યાય	330	સન્દેશરાસક જુઓ સન્દેહયરાસય	338
વિરાટપર્વ (ગ્રન્થાંશ)	291	*સન્દેહવિષયોષધિ	326
વિશ્રાન્તવિદ્યાભરણ	112	સન્દેહયરાસય જુઓ સન્દેશરાસક	338
વિષમકાવ્ય	330	સમપદાર્થી	114,250
વિષ્ણુપુરાણ	34	+સમસ્યા	19
વિષ્ણુવાર્તિક	284	સરસ્વતીકણ્ઠાભરણ	112,114,329
વૃત્તરત્નાકર	114,250	સારસ્વત	112,114
વૃન્દાવન (કાવ્ય)	34,333,334	સાવિત્રી જુઓ ગાયત્રી	336
વેલિ કૃષ્ણારુકિમણીરી જુઓ		સાહસાંકચરિત જુઓ નવસાહસાંકચરિત	329
કૃષ્ણારુકિમણીવેલિ	339	સિંહાસનબત્રીસી	75,77
વેરાગ્યશતક	334,335	સુદયવચ્છકથા જુઓ સદયવત્સકથા	338
શતકત્રય	34,334,335	સુભાષિતત્રિશતી	148
શતકત્રયાદિ		સુભાષિતરત્નભાણગાર	23,167,248
-ઉપોદ્ધાત	335	સૂક્તમુક્તાવલી	3
શબ્દકલ્પદ્રુમ (કોશ)	19	સૂક્તમુક્તાવલી (જલ્દણ)	151
શશધર	112,114	સૂક્તિ	135
શાકટાયન	112,114	સૂર્યશતક જુઓ મયૂરશતક	34,335,336
શાંકરભાષ્ય	366	-અનુવાદ (અંગ્રજી)	335
શિવભક્તિસિદ્ધિ	328,329	સેઉબન્ય જુઓ રાવણવહ	41
શિવભદ્ર	34	સેતુબન્ય	135
શિવભદ્ર બૃહત્	333,334	સૌગન્ધિકહરણ	309
શિવભદ્ર લઘુ	334	સૌન્દરનન્દ	54
શિવમહિમ્નસ્તોત્ર જુઓ મહિમ્ન-		સૌન્દરનન્દ	54
સ્તોત્ર	336,337	સ્થૈર્યવિચારણપ્રકરણ	329
શિવમહિમ્ન:સ્તોત્ર	270,276,277	હડપ્પા અને મોહેંજો દડો	1
શિશુપાલવધ	32,33,11,73,		
73,111,250,270,274,326,327			

૧. શું આ અજૈન કૃતિ છે?

હનૂમત્	114	Geschichte der Indischen Literature	
હરિવંશપુરાણ	34	History of Indian Literature	71
હર્ષચરિત	135,330,331,338	(Vol. II)	82,144,195,311,312,314,332
હર્ષબ્યાયિકા	135	History of The Classical Sanskrit Literature	103,326,328,340
હિતોપદેશ	75	Jayadeva's Gitagovinda with King Mananka's	
હિતોપદેશ	148	Commentary	10,333
હેવાલ (સોથો)	150	Literary Circle of Mahamatya	
હેવાલ (ત્રીજો)	152	Vastupala & its Contribution to Sanskrit Literature	71,73,78
હેવાલ (પાંચમો)	307	Natyadarpana of Ramacandra & Gunacandra A Critical Study	The
હેવાલ (પ્રથમ)	125	Ocean, The (ગ્રંથાલ)	307,309,310
Ancient Geography of Indian		Sanskritlesebuch	134
The	94	Sanskrit Literature (P. E. N.)	
Catalogus Catalogorum	323	323,323,326,327	
Childe Harold's Pilgrimage	41	Sea-sonnets	41
D C G C M (Vol, XIII)	319,320,321,323, 324,324,326,327,333	Standard Sanskrit-English	
D C G C M (Vol, XVI)	340	Dictionaty, The	270
Descriptive Catalogue of The		Studies in honour of M.	
Manuscripts in the B. B. R. A. S., A	140	Bloomfield	161
Ethics of the Dust, The	249	Typical Forms	
Festgabe	37	of English Literature, The	6

• • •

પરિશિષ્ટ ૩ : પ્રકીર્ણક વિશેષનામો

અકબર (નૃપ)	15,29,111,111,116,	અજયપાલ (નૃપ)	140,213,312
	117,166,170,274,275,282	અજયપાલ (શ્રાવક)	313
અકબરશાહ	113	અજિત જુઓ અજિતનાથ	283
અકમ્પિત	177	અજિદેવસૂરિ	127,279
અકલંક, ભટ્ટ (દિ.)	39,192,197,	અજિતનાથ જુઓ અજિત	8,19,6,
અખંડ આનન્દ	25,25		24,68,207,237,245,311
અગટ (નૃપ)	16	અજિતબલા	252
અગડદત્ત	16,47	અજિતવીર્ય	232
અગ્નિ (દિક્પાલ)	227	અજિતસેન (દિ.)	44
અગ્નિ (દેવ)	29,328	અગ્નિ ગચ્છ	7,94,96,106,156,157,
અગ્નિવર્ણ (નૃપ)	319,319		182,218,230,232,276
અગ્નિશર્મા	82,83	અગ્નિના	33,107
અધ	27	અગ્નિનાસુન્દરી	165
અદ્વૃક્ષી	242	અણકિટણકી દુર્ગ	300
અદ્વ (અગિયાર)	227	અણહિલિપુર જુઓ પત્તન અને	
અદ્વારમુખ	308	પાટણ	9,121,123,201,224,313
અચલદુર્ગ જુઓ અચળગઢ	299	અણહિલવાડ	78
અચલભ્રાતા	177	અણહિલપાટક	291
અચિરા (રાણી)	276	અણહિલપુર પત્તન	287
અચળગઢ જુઓ અચલદુર્ગ	299	અતિથિ (નૃપ)	319
અચ્ચંકારિત-ભટ્ટિકા	17	અતિભવ્ય (યન્ત્ર)	241
અચ્ચન્દક	249	અદ્ભુતમાણ	338
અચ્ચુપા	200	અનન્ત (અજૈન દેવ)	183
અચ્યુત (અજૈનદેવ)	183	અનન્ત (તીર્થંકર)	283
અચ્યુત (સ્વર્ગ)	9	અનન્તકીર્તિત્રાન્થમાલા	170
અચ્યુતા	202	અનન્તજિત્	10
અચ્યુતા જુઓ બલા	252	અનન્તનાથ	8,10
અચ્યુતા જુઓ શ્યામા	252	અનન્તપાલ	136
અજમેર	259	અનન્તવીર્ય	232
અજયદેવ (નૃપ)	140,279	અનલ (નૃપ)	103

૧. છંદો, સંવતો અને કેટલીક ભાષાઓ વગેરેનાં નામોનો અત્ર ઉલ્લેખ કરાયો નથી.

અનીતિપુર	157,158	અમરવિજયજી	28,262,266
અનેકાન્ત34,39,162,179,180,191,193,195,232		અમરસેન (નૃપ)	83
અનેકાન્તપ્રકાશન	23,63	અમરુ (નૃપ)	335
અપ્રતિયકા જુઓ ચક્રધરા	200,202	અમરેશ્વર (મંદિર)	336
અભયકુમાર (મંત્રી)	80,161	અમિતસેન (દિ.)	34
અભયચન્દ્રસૂરિ	76	અમીર શિકાર જુઓ સુલતાન	
અભયતિલક	79	સમસુદ-દુનિયા	314
અભયતિલકગણિ	81	અમૃતધર્મ (ખ.)	259
અભયદેવસૂરિ	5	અમૃતધર્મગણિ	171
અભયદેવસૂરિ	208	અમેરિકા	229
અભયદેવસૂરિ (ક. ગો.)	223	અમોઘવર્ષ પહેલો (નૃપ)	270
અભયદેવસૂરિ (ચન્દ્ર ?)	85	અમ્બડ	16
અભયદેવસૂરિ (હર્ષ.)	86	અમ્બડ (ક્ષત્રિય)	66
અભયદેવસૂરિઅન્યામાલા	129,275	અમ્બડ (મંત્રી)	9,223
અભયનન્દિ (દિ.)	7	અમ્બા (દેવી) જુઓ અમ્બિકા	200,202,252
અભયસોમ	236	અમ્બાલા	82
અભિનન્દન	283	અમ્બિકા (દેવી) જુઓ અમ્બા	107,202,252
અભિનન્દનસ્વામી	6	અયોધ્યા	286,340
અભિનવશ્રુત પ્રકાશન	216	અયોધ્યાપુરી	83,287
અભિનવ સિદ્ધરાજ જુઓ ભીમ		અર જુઓ અરનાથ	283
બીજો અને ભોળો ભીમ	313	અરડક્કમલ	320
અમદાવાદ જુઓ અહમદાવાદ,		અરનાથ (ચક્રવર્તી)	24,25
અહમ્મદાવાદ, રાજદ્રંગ અને		અરનાથ (તીર્થંકર) જુઓ અર 24,188,252,91,278	
રાજનગર 26,49,58,66,71,95,100,106,108,		અરલુ (શ્રેષ્ઠી)	126
111,147,148,164,170,183,197,218,		અરિષ્ટનેમિ જુઓ નેમિ,	
221,243,250,252,255,297,299		નિમિનાથ અને નેમીશ્વર	17,49,53,189
અમમ	31	અઢિસિંહ	154
અમમસ્વામી	32	અરિહંતપ્રકાશન	213
અમર	325	અરુંગલ	19
અમરકંકા	61	અર્ગલાપુર	302
અમરકીર્તિ (દિ.)	126	અર્જુન જુઓ નર અને પરંતપ	36,47,70,
અમરચન્દ્રસૂરિ	87,154		71,73,325
અમરપ્રભ	185	અર્જુનવર્મા (નૃપ)	67
અમરવિજય	299	અર્ધિકાપુત્ર	64

૧. આ ગુજરાતી-સંસ્કૃત કૃતિનો પૃષ્ઠાંક છે.

અર્ણોરાજ (નૃપ)	154,311	આગમશ્રી (સાધ્વી)	244
અર્ધસંસ્કૃત	12,225,246,247,249,251,299	આગમોદય સમિતિ	56,168,
અર્બુદાદ્રિ જુઓ આબુ	299	170,199,202,251,258	
અર્હદાસ (દિ.)	17	આગમોદ્ધારક	25
અર્હદાસ (શ્રેષ્ઠિ)	96	આગમોદ્ધારક ગ્રન્થમાલા	17,28,216,238,277,303
અર્હન્મુનિ (દિ.)	33	આગ્રા	80,107,119
અલકા	323	આચાર્યમન્ત્ર જુઓ સૂરિમન્ત્ર	237
અલપખાન	50	આજીવક	6
અલાઉદ્દીન	104	અણસૂર ગચ્છ	287
અલાઉદ્દીન (નૃપ)	50	આત્મવલ્લભગ્રન્થમાલા	7
અલાવદીન	50	આત્મવલ્લભગ્રન્થસિરીજ	101
અલ્તમસ (? શ) જુઓ મીલિચ્છીકાર	314	આત્માનંદ જૈન પુસ્તકભંડાર	169
અલ્લા(?લા)ઉદ્દીન	104	આત્માનન્દ જૈન મહાસભા, પંજાબ	8
અલ્લણ	103	આત્માનન્દ જૈનસભા	82,86
અવદાન	87	આત્માનન્દ પ્રકાશ	13,18,26,64,135,162,
અવન્તી	36,135,225	179,182,199,245,255	
અવન્તીસુકુમાલ	65	આત્મારામજી જુઓ વિજયાનન્દસૂરિજી	266
અવન્તીશ્વર જુઓ યશોવર્મા	123	આદિદેવ	93
અવરંગાબાદ	295	આદિનાથ	43,132,213,222,251,273,293
અશનિવેગ (વિદ્યાધર)	166	આદીશ્વર	313
અશોક	10	આનત (દેવલોક)	83
અશોક (નૃપ)	65,252	આનન્દ	83,164
અશોકા	252	આનન્દપુર જુઓ વડનગર	151
અશ્વ	261	આનન્દપ્રભસૂરિ	105
અશ્વાબોધ તીર્થ	16,261	આનન્દમેરુ (દિ.)	21,43,317
અષ્ટમૂર્તિ	184	આનન્દરત્નસૂરિ	105
અષ્ટાપદ તીર્થ	248	આનન્દવિજયગણિ	251
અષ્ટાપદ (પર્વત)	95,214	આનન્દવિમલસૂરિ	62,204,251
અષ્ટોત્તરશતાવધાની	169	આર્નતપુર	53
અસ્તાચલ	330	આનલદેવી	223
અહમદાવાદ જુઓ અમદાવાદ	111	આન્ન (નૃપ)	124
અહમ્મદાવાદ	297	આબુ જુઓ અર્બુદાદ્રિ	73,111,124
અહિદેવી	224	આભડ	87
અહિપુર	291	આભડ	140
અહિમન્યુ (નૃપ)	319	આરણ (દેવલોક)	83
આગમ ગચ્છ	96,97,105,157,159,232,242,	આરા	17,179

આરમશોભા	16	ઇન્દ્રવર્મા	292
આર્યજયકલ્યાણ કેન્દ્ર	64,101	ઇન્દ્રશર્મા	83
આર્યરક્ષિત પુસ્તકોદ્ધાર સંસ્થા	94,95,101	ઇન્દ્રસેન	46
આર્દ્રદેવ	11	ઇન્દ્રસેના	46
આર્યખપ(પુ)ટસૂરિ જુઓ ખપ-		ઇન્દ્રાયુધ (અશ્વ)	331
(પુટસૂરિ), આર્ય	87	ઇન્દ્રાયુધ (નૃપ)	36
આર્યદત્ત (દેશનાકાર)	21	ઇલાદુર્ગ જુઓ ઇડર	116,293
આર્યનન્દિલ	85,87	ઇલાપુત્ર	16
આર્યમહાગિરિ	65	ઇલોરા	300
આર્યરક્ષિત	66	ઇલોરા (ગિરિ)	300
આર્યરક્ષિતસૂરિ	85	ઇશાન (દિક્પાલ)	29,227
આર્યાદેવી	9	ઇશ્વર (તીર્થંકર)	232
આશાધર (દિ.) જુઓ કલિકાલિ-		ઉગ્ર કુળ	189
દાસ	17,67,132	ઉગ્રસેન (માનાંકના પિતા)	333
આશાપ્ર (દિ.)	17	ઉજ્જયિની	57,83
આશાખલ્લી જુઓ કર્ણાવતી	291	ઉજ્જેન	331
આસડ	223	ઉજ્જેન	131,166,323
આસલ	224	ઉત્તમપુર	52
આઘ્લાદન (દંડનાયક)	9,223	ઉદયગિરિ	330
ઇક્ષ્વાકુ	189	ઉદયન	87
ઇટાલિયન	134	ઉદયન(મંત્રી)	140
ઇડર જુઓ ઇલાદુર્ગ	114,116	ઉદયનન્દિ	145
ઇડરગઢ	170	ઉદયપ્રભસૂરિ	211
ઇન્દુમુરારિ જુઓ બાલવાલ્મીકિ		ઉદયભૂષણ	317
અને મુરારિ	340	ઉદયવિજય	299
ઇન્દોર	37,131,188	ઉદયસાગર (વૃદ્ધ તપા)	106,163
ઇન્દ્ર (દિક્પાલ)	29,227	ઉદયસૂરિ	78
ઇન્દ્ર (દિગંબર)	33	ઉદાપી	64
ઇન્દ્ર (દેવ)	148,328	ઉત્તતનગર જુઓ ઊના	60
ઇન્દ્ર ત્રીજો (નૃપ)	329	ઉત્તાભ (નૃપ)	319
ઇન્દ્રજિત્	253	ઉપક	6
ઇન્દ્રનન્દિ	22,148	ઉપકેશ ગચ્છ	33,185,230,322
ઇન્દ્રપ્રસ્થ	253	ઉપનિષદ્	213,318,335
ઇન્દ્રભૂતિ જુઓ ગૌતમસ્વામી	33,135,171	ઉપનિષદો	182
ઇન્દ્રજા	90,91	ઉપંગ (1૨)	227

ઉપેન્દ્ર જુઓ કૃષ્ણ (વાસુદેવ) અને નારાયણ	59	‘ઐ’મન્ત્ર	129
ઉભયભાષાકવિચકવર્તી (ભિરુદ)	44,317	ઐરાવત	91
ઉભયભાષાકવિચકવર્તી (ભિરુદ)	44	ઐરાવતી (નદી)	291
ઉમા	321	ઐકારસૂરિ આરાધના ભવન	109
ઉમાદેવી	76	ઐકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલી	13,86,134,149
ઉમેદભાઈ ભૂરાલાલ	60	ઓલ ઈડિઆ ઓરિએન્ટલ	82
ઉષા	61	ઓરિએન્ટલ ટ્રાન્સલેશન ફંડ	160
ઉખાપુર	170	ઐરંગાબાદ	300
ઉસમાનપુર	170	કંસ	35,36,310
ઉસ્માનિયા વિશ્વવિદ્યાલય	238	કકુદ્રુમ (નૃપ)	148
ઊદાક	224	કજ્જક (દુર્ગ) જુઓ કાંગડા (દુર્ગ)	291
ઊના જુઓ ઉત્તતનગર	60	કચ્છ	122,154
ઊર્જયન્ત જુઓ ગિરનાર	60	કટપૂતના	27
ઋદ્ધિવિજય	299	કુકરાજ	223
ઋષભ જુઓ ઋષભદેવ, ઋષભનાથ	232	કટૌચ	291
અને પુરુ	377	કડવામતિ	131
ઋષભદાસ	271	કણ્ઠકોટ	154
ઋષભદેવ (કૌશલિક) જુઓ ઋષભ	7,8,28,	કથીપક	110
5,6,16,22,24,27,29,40,42,48,48,68,74,		કથીપો	110
87,90,95,101,102,103,107,123,127,128,129,129,		કદી (પીર)	314
133,135,140,148,194,195,198,202,207,209,		કનકચૂડ	123
214,226,232,237,238,240,241,245,249,251,258,		કનકપ્રભ	9,82,131,131
263,264,276,278,279,280,283,284,289,291,		કનકપ્રભસૂરિ	84
301,301,313,318		કનકમાલા	95
ઋષભદેવજી દેશરીમલજી		કનકરથ	169
ચેતાંબર સંસ્થા	29,86,142,225,255	કનકવિજય	19
ઋષભનાથ જુઓ ઋષભ	224	કનકવિજય	299
ઋષિદત્તા	16	કનકસેનગણિ (દિ.)	70
ઋષ્યશૃંગ	64	કનોજ	56,104,330
એ. એમ. એન્ડ કંપની, મેસર્સ	69,193,333	કર્દપકેતુ (નૃપ)	330,331
એન. એમ. ત્રિપાઠી લિમિટેડ	17	કન્નડ જુઓ કાનડી	532,7,52,55,150,173,317
એલ.ડી.સિરિજ	309,318	કપર્દિ(ન) (યક્ષ)	205
એશિયા	18	કપર્દી	202
એશિયાઈ પ્રજાઓ	19	કપિલ	210
ઐકાર	256	કપિલ (ઋષિ) જુઓ પરમર્ષિ	22

કમઠ	41	કલિકાલિદાસ જુઓ આશાપર	67,217
કમનજિત્ જુઓ બુદ્ધ	22	કલિ કાળ	94
કમલક	314	કલિ યુગ	213
કમલપ્રકાશન	133	કલ્પક	65
કમલરત્ન	340	કલ્યાણકલશ	268
કમલવિજય	275,167	કલ્યાણરાજ (ખ.)	184,319,328
કમલવિજય (હેમવિજયના ગુરુ)	22,116,185	કલ્યાણરાજગણિ	327
કમલવિજયગણિ	297	કલ્યાણવિજયગણિ	170
કમલસાગર (દિ.)	166	કલ્યાણસાગરસૂરિ ગ્રંથ પ્ર.કેંદ્ર	32
કમલા	320	કવિકટારમલ્લ	305,306,310
કમલામેલા	61	કવિચક્રમસ્તકમણિ	151
કમળા	70	કવિતાશૃંગાર	223
કમા	31	કશ્મિદ્ ભટ (નૃપ) જુઓ વરાંગ	53
કરકણ્ડુ (રાજર્ષિ)	79,249	કસેરુ (નદી)	51
કરિરાજ	169	કસેરુમતી	51
કર્કોટક (નાગ)	306	કાક	124
કર્ણ	70	કાકન્દી	83
કર્ણ (નૃપ)	123	કાકુત્સ્થ (વંશ)	19
કર્ણાટક જુઓ પુત્રાટ	33,52,312	કાંગડા જુઓ કોટકાંગડા, નગરકોટ્ટ	
કર્ણાવતી જુઓ આશાપલ્લી	291	અને સુશર્મપુર	291,292
કર્પૂરવિજય	299	કાંગડા કસ્બો	291
કર્મસાગર	155	કાંગડા જિલ્લો જુઓ જાલન્ધર દેશ	
કલકતા	15,63,143,179,266	અને ત્રિગર્તદેશ	291,292
કલચુરિપતિ જુઓ ચેદિરાજ	305	કાંગડા દુર્ગ જુઓ કજાદક (દુર્ગ)	292
કલચૂરિ	123	કાંચનગઢ	278
કલહંસ	305,306	કાઠિયાવાડ જુઓ સૌરાષ્ટ્ર	51
કલાપી જુઓ સુરસિંહજી	51	કાદમ્બરી	331
કલાવતી	46	કાનડી જુઓ કનડ	7,150
કલિ	46	કાનુક (યક્ષ)	291
કલિ	305	કાન્ત જુઓ ભટ્ટ મણિશંકર રત્નજી	51
કલિકાગૌતમ	223	કાન્તિવિજય	299
કલિકાસર્વજ્ઞ	32,13,23,28,30,32,45,63,64, 66,82,84,89,90,91,92,100,113,120, 129,136,152,168,170,182,194,210,213, 214,215,217,222,278,279,305,311,312,	કાન્તિવિજય ઇતિહાસમાલા	169
		કાન્તિવિજયજી, પ્રવર્તક	36,262
		કાપડિયા મૂ. કિ.	171
		કાપડીઆ મૂલચંદ કિસનદાસ	41,44

કાબુલ	170	કિરહોર	273
કામ	281	કિરાત	70
કામગજેન્દ્ર જુઓ મોહદત્ત	131,132	કીર્તિ	33
કામદેવ જુઓ મદન	148	કીર્તિચન્દ્રગણિ	11
કામદેવ શ્રાવક	164	કીર્તિધર	16
કામદેવ (શ્રાવક)	164	કીર્તિવિજય	218
કાપસ્થ કુલ	11	કીર્તિવિમલ	265
કાર્તિક	89	કીર્તિસાગર (દિ.)	166
કાર્તિક (શ્રેષ્ઠી)	16	કીર્તિસુન્દરગણિ	264
કાર્તિક જુઓ કુમાર, ગુહ, મહાતેજસ્		કીર્તિસેન (દિ.)	34
અને સેનાની	22,101,277,321	કુંરા	111
કાલક	155	કુંવરવિજય	299
કાલક	155	કુણાલ (નૃપ)	65
કાલક	155	કુણિક	64
કાલકસૂરિ	85,142,155,156	કુણકોલિક	164
કાલકાચાર્ય	21,21,155,156	કુણલાકર દેવચંદ દામજી	186
કાલંજર	309	કુણિડન (ઉદ્યાન)	61
કાલિદાસ	13,78,140,145,319,319,323,327	કુણિડન (નગર)	61
કાલી (દેવી)	35,35	કુન્તલ	308
કાલી (વિદ્યાદેવી)	200,202,252	કુન્થુ જુઓ કુન્થુનાથ (તીર્થંકર)	283
કાલી સરસ્વતી	98	કુન્થુનાથ (ચકવર્તી)	14,24,24,292
કાલીન્દ્રજૈનસંઘ	109	કુન્થુનાથ (તીર્થંકર) જુઓ	
કાલુરામજી	266	કુન્થુ	14,24,24,292
કાલેય (નાગ)	27	કુન્થુસાગર સ્વાધ્યાય સદન	186,186,197
કાવ્ય જુઓ શુક	34	કુપૂતના	27
કાવ્યમાલા	7,11,17,19,58, 69,72,130,150,151,161,166,179,194,201, 207,209,210,220,225,226,227,271,298,335	કુબર જુઓ કૂબર	46
કાશી	90,119,124,191	કુબેર	227
કાશ્મીર	284,291	કુબેરદત્ત	64
કાશ્મીર દેશ	291	કુબેરદત્તા	64
કાશ્મીરી કવિ	120	કુબેરાદ્રિ જુઓ કેલાસ	152
કાશ્યપ (ગોત્ર)	202	કુમાર જુઓ કાર્તિકેય	321
કાશ્યપ મંદુ	૯૯	કુમાર (મહામાંડલિક)	92
કાસદ્રહ ગચ્છ	6,21,75,160	કુમારપાલ (નૃપ)	19,7,24,28,48,88,90, ૯૧,૯૨,૯૩,૧૨૧,૧૨૩,૧૨૪,૧૪૦,

146,151,152,278,279,311,312

કુમારપાલેશ્વર (મહાદેવ)	124	કેશવ (ઋષિ)	171
કુમારવિહાર (ચૈત્ય) જુઓ કુમારવિહાર		કેશવ (દિ. કે શૈવ?)	150
(જિનાલય) (પાટણનું)	152,152,311	કેસબાઈ જૈન જ્ઞાનમંદિર	240
કુમારવિહાર (જિનપ્રાસાદ)	152	કેકેયી	340
કુમારવિહાર (જિનાલય) (કાંચનગઢનું)	278	કેલાસ જુઓ કુબેરાદ્રિ	41,91,152,253
કુમારવિહાર (જિનાલય) (પાટણનું)		કેલાસ-કંચન ટ્રસ્ટ	318
જુઓ કુમારવિહાર (ચૈત્ય)	278	કેલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાનમંદિર	143,164,333,336
કુમારવિહારકોડલંકાર	312	કોટકાંગડા જુઓ કાંગડા	291
કુમારસેન (દિ.)	39	કોટા	258,268
કુમુદચન્દ્ર (દિ.)	32,109,311	કોટિક ગણ	6,86
કુમુદચન્દ્ર (શ્વે.) જુઓ સિદ્ધસેન દિવાકર	184	કોટિધ્વજ	201
કુમુદિની	83,183	કોટિલ્લગ્રામ	291
કુરુચન્દ્ર	169	કોઠારી લક્ષ્મીચંદ હજારીમલજી	34
કુલોત્તુંગ (નૃપ)	63	કોઠીપુર	291
કુવલયાપીઠ-(હાથી)	28	કોડેમડે	31
કુશ(નૃપ)	319	કોરટા	98
કુસુમ અમૃત પ્રકાશન	193,255	કોશપુર	83
કુસુમપુર	319,330	કોશલ	46
કુસુમાવલી	83	કોશલા (? લ)	59
કૂબર જુઓ કુબર	305	કોશા	273
કૂણિ (નૃપ)		કૌતુક નયવીક્ષિ	75
કૃત્યા	70	કૌરવો	70,71,106
કૃપાવિજય	30,129,300	કૌશલિક	8,5
કૃપાસુન્દરી (કૃત્રિમ)	90	કૌસલ્ય (નૃપ)	319
કૃષ્ણ (નૃપ)	36	કીડાપર્વત	272
કૃષ્ણ (વાસુદેવ) જુઓ (વાસુદેવ) ઉપેન્દ્ર	3,4,17,	ક્ષમાકલ્યાણ	259
25,27,31,34,36,36,49,59,60,61,		ક્ષમામેરુ	322
62,70,73,128,129,130,161,186,310		ક્ષહરાટ વંશ	51
કૃષ્ણકોટપુર	296	ક્ષાન્તિસૂરિ જૈન ગ્રન્થમાલા	30
કૃષ્ણદાસ	17	ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત	83
કૃષ્ણદેવ ત્રીજો (નૃપ)	131	ક્ષીર (સમુદ્ર)	91
કૃષ્ણાર્ષિ ગચ્છ	89,103,315	ક્ષુલ્લશતક	164
કેદારનાથ (દેવ)	124	ક્ષેમધન્ય (નૃપ)	319
કે.પી.સંઘવી રીલીજીયસ ટ્રસ્ટ	285	ક્ષેમરાજ	123
કેવલવિજયજી જુઓ મોતીલાલ લાધાજી	210	ખખર મગનલાલ દલપતરામ	154

ખગેન્દ્ર	60	ગલ્લક કુળ	223
ખણિડલ્લ ગચ્છ જુઓ ખાણિડલ્લ ગચ્છ	200	ગાડ્ગેય જુઓ ભીખ્મ	120
ખપ(પુ)ટસૂરિ, આર્ય જુઓ		ગાડ્ગેય વંશ	161
આર્યખપ(પુ)ટસૂરિ	87	ગાજી	110
ખપુટાચાર્ય	136	ગાંઠિયા દીપચંદ	28
ખંભાત જુઓ સ્તંભતીર્થ	4,10,31,50,73,77, 80,81,111,146,150,166, 201,271,291,294,315	ગાન્ધારી	200,202
ખર (વર્ષ)	56	ગાંધી નાથરંગ	188
ખરતર	117	ગાંધી મફતલાલ ઝવેરચંદ	100
ખરતર ગચ્છ	8,33,7,14,18, 60,69,72,79,80,97,101,106,116,124,138,139, 143,151,152,153,159,163,164,165,171,184, 185,208,209,213,243,252,258,259,260,264,267, 268,271,273,283,286,290,299,302,319,320, 321,322,324,327,328,329,330,332,334,335, 336,339	ગાયકવાડ પૌર્વાત્ય ગ્રન્થમાલા	4,29,51,73,78, 208,305,312,314
ખરતરગચ્છીય	33,329	ગાયકવાડ પૌર્વાત્ય ગ્રન્થમાલાનું સૂચીપત્ર	312
ખરતર બેગડ (ગચ્છ)	335	ગાયકવાડ સરકાર	94,120
ખર્ખરખાન	314	‘ગારુડ’ મંત્ર	95
ખાણિડલ્લ ગચ્છ જુઓ ખણિડલ્લ ગચ્છ	196	ગારુડમંત્રવાદવેદી (બિરુદ)	44
ખુરઈ	264	ગાહડ (ક્ષત્રિય)	338
ખુરાસાન	170	ગિરનાર જુઓ ઊર્જયન્ત. રૈવતક	
ખેંગાર (નૃપ)	104	અને રૈવતગિરિ	60
ગંગદત્ત	31	ગિરનાર	74,123,248,271
ગંગાદેવ (નૃપ)	104	ગિરનાર જુઓ રામગિરિ	272
ગંગ વંશ	44,133	ગિરિસેન	83
ગંગા (નદી) જુઓ ત્રિદશતરંગિણી અને		ગીતહુંબડક	85
સુરનદી	89,117,119,256,278,287	ગીર્દેવતા જુઓ સરસ્વતી (દેવી)	253
ગંગા (સ્ત્રી)	184	ગુજરાત જુઓ ગુર્જરદેશ	9,51,51,90,94,115, 121,124,154,166,258,312,314
ગજબ્રમ (નૃપ)	95	ગુજરાતમિત્ર તથા ગુજરાદર્પણ	18,56,90,141, 167,199,290,321
ગજસુકુમાલ	61	ગુજરાત યુનિવર્સિટી	243
ગણા (સાધ્વી)	133	ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી	121
ગન્ધધ્વજ	332	ગુજરાત વિદ્યાસભા	1,121
ગન્ધમાદન	272	ગુજરાત (સ્પાતહિક)	167
ગન્ધર્વસેન	76	ગુજરાતી-સંસ્કૃત	249
ગર્દભિલ્લ	76	ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ્ સં.	146
		ગુણચન્દ્ર	83
		ગુણચન્દ્ર	140,141
		ગુણચન્દ્ર (દિ.)	170

ગુરુરામચન્દ્ર પ્ર. સ. ભીનમાલ	216	ઘાટકોપર જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક	
ગૂર્જરગ્રન્થ કાર્યાલય	238	તપા ગચ્છ સંઘ, શ્રી	23
ગુહ જુઓ કાર્તિકેય	244	ધોધા જુઓ ધનોધ	239,298
ગોડીજીનોજૈન ઉપાશ્રય	89	ધોરી ઇસક	314
'ગોડી'પાર્શ્વનાથ	257	ચક્રધરા જુઓ અપ્રતિચક	202,252
ગોધરા	206	ચક્રેશ્વરી	252
ગોનાદ	150	ચણકૌશિક (સર્પ)	27
ગોપાલચલપુર	291	ચણસિંહ	330
ગોભદ્ર	88	ચણા	252
ગોમતી	83	ચતુર્ભુજ જુઓ જિન અને વિષ્ણુ	329
ગોમૂત્રિકા	85	ચન્દ્ર (ઇન્દ્ર)	32,304
ગોલશૃંગાર (ગોત્ર)	109	ચન્દ્ર (કૃષ્ણનો એક ભવ)	31
ગોવર્ધન (ગિરિ)	27,36	ચન્દ્રકીર્તિ (દિ.)	34
ગોવિન્દ	107	ચન્દ્રકીર્તિસૂરિ	185
ગોવિન્દ	104	ચન્દ્ર કુળ	134,286
ગોવિન્દ ભટ્ટ	331	ચન્દ્ર ગચ્છ જુઓ 'રાજ' ગચ્છ	
ગોશાલક	169,249		9,14,21,58,78,82,131
ગોહેલ	82	ચન્દ્ર ગણ	207
ગૌડ સંઘ	130,131	ચન્દ્રગુપ્ત (નૃપ)	57,65
'ગૌડિક'પાર્શ્વનાથ	130,131	ચન્દ્રગુપ્તિ વિસધાચાર્ય (? વિશાખાચાર્ય)	57
ગૌડી	248	ચન્દ્રનખા	42
ગૌતમ (ગણધર) જુઓ ઇન્દ્રભૂતિ		ચન્દ્રપ્રભ (તીર્થંકર) જુઓ ચન્દ્રપ્રભસ્વામી	43,283
અને ગૌતમસ્વામી	237	ચન્દ્રપ્રભસૂરિ (નાગેન્દ્ર)	139
ગૌતમ (વાદી)	109	ચન્દ્રપ્રભસૂરિ (પૌર્ણમિક)	16
ગૌતમસ્વામી જુઓ ઇન્દ્રભૂતિ	109,171,	ચન્દ્રપ્રભસૂરિ (રાજ.)	84
171,207,251,279,280		ચન્દ્રપ્રભસ્વામી જુઓ ચન્દ્રપ્રભ	8,7,244,289
ગૌરી જુઓ પાર્વતી	184,278	ચન્દ્રબાહુ	232,253
ગૌરી (દેવી)	200,202,252	ચન્દ્રભાગા (નદી)	291
ગ્યાસદીનસાહ	243	ચન્દ્રભાણ	109
ગ્યાસુદીન (ખીલજી)	164	ચન્દ્રરાજ (નૃપ)	104
ગ્રન્થિક (નૃપ)	83	ચન્દ્રર્ષિ	134
ગ્રાહરિપુ (નૃપ)	122	ચન્દ્રવીર	104
ઘટશિલનગર	170	ચન્દ્રવીર શુભા	102

૧. આ સંબંધમાં મેં કેટલીક ભાબતો "ગોડીપાર્શ્વનાથ સંબંધી કેટલીક માહિતી" નામના મારા લેખમાં રજૂ કરી છે. આ લેખ "શ્રીગોડીપાર્શ્વનાથ સાર્થ શતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ"માં છપાયો છે.

ચન્દ્રસાગરસૂરિ(જી)	23	ચિત્રદુર્ગ જુઓ ચિતોડ	153
ચન્દ્રસિંહસૂરિ જૈન ગ્રન્થમાલા	171	ચિત્રસેન	305
ચન્દ્રસેનગણિ	98	'ચિન્તામણિ' પાર્શ્વનાથ	207,293
ચન્દ્રાનન (વિહરમાળા તીર્થંકર)	232	'ચિન્તામણિ' મન્ત્ર	328
ચન્દ્રાનન(શાશ્વતતીર્થંકર)	238	ચુનીલાલ જૈન ગ્રન્થમાલા	22,317
ચન્દ્રાપીડ	331	ચુલણીપિતૃ	164
ચમ્પકમાલા	16	ચૂડામણિ (ક્ષત્રિય)	75
ચમ્પલા	224	ચેચટ ગોત્ર	327
ચમ્પા (નગરી)	83	ચેટક	95
ચમ્પાબાઈ	166	ચેદિ દેશ	123
ચાચિગદેવ	326	ચેદિરાજ (નૃપ) જુઓ કલચુરિપતિ	123,305
ચાણક્ય	65	ચૈત્ર ગચ્છ	97,195
ચાન્દ્ર કુલ	16	ચોલ	63
ચાન્દ્ર ગચ્છ	124	ચોલી (બેગમ)	170
ચાપોતકટ વંશ જુઓ ચાવડા વંશ	93,140	ચૌખંબા અમરભારતી	238
ચામુણ્ડરાજ (નૃપ)	104,122,123,201	ચૌખંબા સંસ્કૃત સિરીઝ	255,324
ચામુણ્ડરાય	44	ચૌલુક્ય	9
ચારિત્રપ્રભ	232	ચૌલુક્યનરેશ્વર	278
ચારિત્રરત્ન	145	ચૌલુક્યવંશ જુઓ સોલંકીવંશ	78,121
ચારિત્રવર્ધન	319,320	ચૌહાણ રાજાઓ	103
ચારિત્રવિજય	275	છત્રભારવિ જુઓ ભારવિ અને લક્ષ્મંક	325
ચારિત્રસ્મારક ગ્રન્થમાલા	94	છાણી	99,183,217,218
ચારિત્રસંગણિ	164	છાપર	266
ચારિત્રોદય	253	છાહડ	67
ચાર્વાક દર્શન	211	છેદસૂત્ર (સાત)	227
ચાર્વાક મત	102,189	જઈણ સોરસેણી	173
ચારુકીર્તિ (દિ.)	58	જગચ્ચક્ષુ જુઓ સૂર્ય	22,34
ચાલુક્ય (વંશ)	43	જગચ્ચન્દ્રસૂરિ	155,224
ચાવડા જુઓ ચાપોતકટ	140	જગદુશાહ	154
ચાવડા વંશ જુઓ ચાપોતકટ વંશ	93,142	જગદેવ (નૃપ)	104
ચાહડ (મંત્રી)	146	જગદ્ગુરુ	111,117
ચાહમાન	312,313	જગદ્દેવ	31
ચાહમાન (નૃપ)	104	જગન્નાથ	166
ચિતોડ જુઓ ચિત્રદુર્ગ	153	જગન્નાથપુરી જુઓ પુરી	65
ચિત્રકૂટ (દ્વીપ)	157	જગર્ણિ	109

જટાચાર્ય જુઓ જડિય, જટ- સિંહનન્દિ અને	39,40,52	જયવરાહ, વીર (નૃપ)	37
જટિલ	52	જયવિજય	299
જટીશ્વર જુઓ જયદેવ અને જયમંગલ	326	જયશેખર (આગમ) જુઓ જયતિલક	232
જડિય જુઓ જટાચાર્ય જટાસિંહનન્દિ	54	જયશેખરસૂરિ (અંચલ)	94
જમ્બક (મંત્રી)	122	જયસાગર	106
જમ્બુદ્વીપ	11,118	જયસાગરસૂરિ	153
જમ્બુધ્વીપનિ.યો.	303	જયસિંહ	82
જમ્બુનાગ જુઓ જમ્બુ	58	જયસિંહદેવ, બીજો (નૃપ)	43
જમ્બુમાલી (નદી)	122	જયસિંહસૂરિ	103,315
જમ્બુવતી	60	જયસુન્દરી (રાણી)	83
જમ્બુસ્વામી	63,64,74	જયસેન (દિ.)	39,40,58
જપ (ચક્રવર્તી)	24,24	જયસોમ (ઉપાધ્યાય)	151,320,332
જયકીર્તિસૂરિ	157,276	જયસોમગણિ	330
જયકુમાર	53,83	જયા	83
જયચન્દ્ર	87	જયાનન્દ	100
જયચન્દ્ર	140	જયાનન્દસૂરિ (આગમ)	242
જયચન્દ્ર જુઓ જૈગચન્દ્ર	315	જયાનન્દસૂરિ (તપા)	148
જયચન્દ્ર (નૃપ)	104	જરાસંધ (નૃપ)	25,61,70,310
જયચન્દ્ર (મુનિ)	160	જર્મન	71,74
જયચન્દ્રસૂરિ	36,107	જલ્હાણા(ણ)દેવી	124
જયતિલક જુઓ જયશેખર	232	જહંગીર	117,274,275
જયતિલકસૂરિ	160	જહંગીરી મહાતપા (બિરુદ)	274
જયતિલકસૂરિ	240	જાંગલ (દેશ)	291,291
જયદેવ જુઓ જટીશ્વર	326	જાબાલ(લિ)પુર જુઓ જાલોર	223
જયન્ય (નૃપ)	72	જામનગર	48,100
જયન્તસિંહ	315	જાલન્યર	291,291
જયપાલ (નૃપ)	104	જાલન્યર દેશ જુઓ કાંગડા જિલ્લો	291,291
જયપાલ (નૃપ)	104	જાલન્યપુર	299
જયપુર	83,206,206	જાલિની	83
જયપ્રભસૂરિ	155,312	જાલિની	83
જયમન્દિર	324	જાલિપુર	339
જયરત્નસૂરિ	230	જાલિહર ગચ્છ	6,21
જયરાજ (નૃપ)	104	જાલે(લો ?) ર દુર્ગ	312
જયરાજપુર જુઓ જીરાપુરી	243	જાલોર જુઓ જાબાલ(લિ)પુર	278,313
		જાવડ	49,164

જાવાલપુરી	291	જિનવર્ધન	5
જાવાલા	255	જિનવર્ધનસૂરિ	97,106
જિતશત્રુ (નૃપ)	16,24	જિનવર્ધમાન	5
જિન જુઓ ચતુર્ભુજ	22	જિનવલ્લભસૂરિ	72,150
જિનકુશલસૂરિ	81,247,251	જિનવાણી પ્ર. કાર્યાલય	6,15,22
જિનચન્દ્રસૂરિ	80	જિનવિજયગણિ	299
જિનચન્દ્રસૂરિ	165	જિનશાસન આરાધના ટ્રસ્ટ	10,15,22,23,45,
જિનચન્દ્રસૂરિ	143,251,324		50,79,99,101,116,133,134,277
જિનચન્દ્રસૂરિ	14	જિનશેખર	72
જિનચન્દ્રસૂરિ	268	જિનસાગરસૂરિ જુઓ મહિમરાજ વાચક	124,143
જિનચન્દ્રસૂરિ	321	જિનસુખસૂરિ	31,301,302
જિનચન્દ્રસૂરિ	41,299,300	જિનસેન (કીર્તિસેનના ગુરુ)	34
જિનદત્ત (ચાન્દ્ર)	124	જિનસેન (કીર્તિસેનના શિષ્ય)	34
જિનદત્ત (શ્રેષ્ઠી)	148	જિનસેન (ગુણભદ્રના ગુરુ)	6,38,42,270
જિનદત્તસૂરિ (ખ.)	208	જિનસેન (મલ્લિષેણના ગુરુ)	44
જિનદત્તસૂરિ (વાયડ)	4	જિનસેનસૂરિ	44
જિનદત્તસૂરિ જ્ઞાનભંડાર, શ્રી	81,259	જિનહંસ	164
જિનદત્તસૂરિ પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ	156,185,249	જિનહંસસૂરિ	268
જિનદત્તસૂરિભંડાર	163	જિનહરિસાગરસૂરિજી	26,266
જિનદાસગણિ મહત્તર	178	જિનશ્વર (ચન્દ્ર)	124
જિનદેવ (ઉપા.)	8	જિનશ્વરસૂરિ (ખ.)	69,79,80,159,
જિનદેવસૂરિ	21		85,134,208,271
જિનપતિ	7	જિનેશ્વરસૂરિ (ચન્દ્ર)	85,134,208,271
જિનપતિસૂરિ	69,79,80,138	જિનેશ્વરસૂરિ (રાજ.)	9
જિનપાલ (ઉપા.)	80	જિનોદયસૂરિ	29,286,287
જિનપ્રભસૂરિ	15,155,266,319	જિષ્ણુ	183
જિનભદ્ર જુઓ જિનભદ્રસૂરિ (ખ.)	267	જીરાપલ્લી	128
જિનભદ્રગણિ	142	‘જીરાપલ્લી’ પાર્શ્વનાથ	207,243
જિનભદ્રસૂરિ	171,319,324	જીરાપુરી જુઓ જયરાજપુર	243
જિનભદ્રસૂરિ	321	જીરિકાપુર	229
જિનભદ્રસૂરિ(ખ.)	30,97,106,243,267,291	જીર્ણદુર્ગ જુઓ જુનાગઢ	298,298,301
જુઓ જિનભદ્ર		જીવદેવસૂરિ	85,87,154
જિનમણિકથસૂરિ	14,339	જીવન્ધર	42,63,138
જિનરત્નસરિ	79,81	જીવરાજ જૈન ગ્રન્થમાલા	7,131
જિનરાજસૂરિ	97,106,116,152	જુનાગઢ જુઓ જીર્ણદુર્ગ	298,298

જેસલમેર	6,6,80,81,101,135,159, 248,249,268,269,291,301,314	જૈન શ્વેતાંબર તેરાંપથી સભા	266
જેહુલ (મન્ત્રી)	122	જૈન શ્વેતાંબર સંઘની પેઢી	131
જૈત્રચન્દ્ર જુઓ જયચન્દ્ર	315	જૈન સંસ્કૃત (ભાષા)	335
જૈત્રસિંહ (આસડનો પુત્ર)	228	જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા, યશોવિજય	224
જૈત્રસિંહ (નૃપ)	104,104	જૈન સંસ્કૃતિ સંરક્ષક સંઘ	131
જૈત્રસિંહ (વસ્તુપાલનો પુત્ર)	78	જૈન સંસ્કૃતિ સંશોધન મંડળ	28
જૈન (સામાહિક)	150,240,290,304	જૈન સત્ય પ્રકાશ	18,49,64,75,81,82,107,109, 114,127,128,139,167,168,184,189,243,301,304
જૈન આત્માનંદ ગ્રન્થરત્નમાલા	19	જૈન સાહિત્ય અકાદમી	184,312
જૈન આત્માનંદ શતાબ્દિ ગ્રન્થમાલા	23	જૈન સાહિત્ય પ્રચારક કાર્યાલય	148,166
જૈન આત્માનંદ સભા 4,5,10,22,50,52,74,80,85, 90,94,96,97,99,101,106,128,131, 151,152,154,156,160,167,168,205, 214,261,272,290,300,306,312,313,315		જૈન સાહિત્ય વર્ધક સભા	129,148,303 257,269,275,298
જૈન ગ્રન્થ પ્રકાશક સભા	135,191	જૈન સાહિત્ય વિકાસ મંડલ (ળ)	230,240
જૈન ગ્રન્થ પ્રસારક સભા	115,193,257,277	જૈન સાહિત્ય સંશોધક	140,221
જૈન ગ્રન્થરત્ન કાર્યાલય	41,264	જૈન સાહિત્ય સંશોધક સમિતિ	116
જૈન ગ્રન્થસમિતિ	238	જૈન સિદ્ધાન્ત ભવન	17
જૈન જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ	82,107	જૈન સિદ્ધાન્ત ભાસ્કર	20,33,109, 129,245,267,274,337
જૈન ધર્મ પ્રકાશ	9,13,19,24,48,65,206, 212,244,246,251,255,263,267,336	જૈન હિતેષી	37
જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા	9,13,22,23,29,63, 94,100,101,104,105,133,142, 147,176,179,184,218,261,239,220	જૈનાનન્દ પુસ્તકાલય	157,205,287
જૈન ધર્મ વિદ્યા પ્રસારક વર્ગ	124	જૈમિનીય દર્શન	180,211,336
જૈન પુસ્તક પ્રચાર સંસ્થા	98,99	જોધપુર જુઓ યોધપુર અને યોધપુરદુર્ગ	109
જૈન પુસ્તકોદ્ધાર સંસ્થા	101	જ્ઞાનતિલક	116,297,320,339
જૈન પ્રકાશન મંદિર	29	જ્ઞાનતિલક	268
જૈન પ્રાચીન સાહિત્યોદ્ધાર ગ્રન્થાવલી, શ્રી	147,252	જ્ઞાનપ્રમોદ	324
જૈન યુગ	51,293,328	જ્ઞાનભૂષણ (દિ.)	46,166,318
જૈન વિદ્યાશાળા	164	જ્ઞાનવિમલ (ખ.)	14,259
જૈન વિવિધ સાહિત્ય શાસ્ત્રમાલા	129,275	જ્ઞાનવિમલગણિ	116,252
જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ	213	જ્ઞાનવિમલસૂરિ જુઓ નયવિમલ	204
જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ	179	જ્ઞાનસાગર	244
જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ	17,135	જ્ઞાનસાગરસૂરિ	98
		જ્વલનાયુધા જુઓ સર્વાસ્ત્રા મહાજવાલા	202
		ઝાંઝણ	107
		ઝૂંઝવાડા	111
		ઠક્કર વસનજી વ્યાખ્યાનમાલા	11

ડભોઈ	76	તુહિનગિરિ જુઓ હિમવત્ અને હિમાલય	152
ઢણ્ઢણકુમાર	62	તૃષ્ણાસુર	27
તંવર (વંશ) જુઓ તોમર	103	તેજપાલ	73,315
તક્ષશિલા	112,118	તેજપાલ	78
તન્તુમતી	340	તેરાપંથી	266
તપગચ્છ સમાજ	93	તોમર (વંશ) જુઓ તંવર	103
તપાગચ્છ 18,33,19,22,118,206,100,104,		ત્રિગર્ત	291
117,148,211,215,224,300,320,320,322,325		ત્રિગર્ત દેશ જુઓ કાંગડા જિલ્લો	291
તપાગચ્છ મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબર શ્રી		ત્રિદશતરંગિણી જુઓ ગંગા	287
જૈન સંઘ	206	ત્રિપુરુદેવ	313
તમઃપ્રભા (નરક)	83	ત્રિપૃષ્ઠ (વાસુદેવ)	24
તલતાલ	70	ત્રિભુવનપાલ	123,312
તલપાટક	291	ત્રિભુવનવિહાસ	312
તાંજોર	63	ત્રિમૂર્તિવાદ, પૌરાણિક	182
તાપી (નદી)	300	ત્રિવેણી	119
તામલિકા	330	ત્રિશલા	280
તામિલ	63,173,317	થરાદ જુઓ થારાપ્રદ્ર	312
તામિલકા	330	થાનસિંહ	166
તામ્રલિપિ	76	થારાપ્રદ્ર જુઓ થરાદ	312
તારકાસુર	321	થિરા	42
તારપ્રભા (રાણી)	83	દક્ષખણ	146
તારા	166	દક્ષિણવિહારી (બિરુદ)	152,266
તારાયંદ મોતીજી	255	દમયન્તી જુઓ દવદન્તી	15,45,46,305,
તારામતી	170		306,328,329,330
તારાલોચની	170	દયાપાલ ((દિ.))	19
તિલક (મંત્રી)	16	દયાવિમલ ગ્રન્થમાલા	197
તિલકમંજરી	46	દયાસિંહ	171
તિલકમંજરી	136	દવદન્તી જુઓ દમયન્તી	15
તિલપુ (પુ)	338	દશરથ (દિ.)	38
તીર્થોદ્ધારક (બિરુદ)	129,136,256	દશરથ (નૃપ)	319
તુંગિઆ (ગિરિ)	300	દશાર્ણભદ્ર	74,315
તુરંગબાણ જુઓ પુલીન્દ્ર, બાણ અને		દાક્ષિણાત્ય નારી	306
બાણભટ્ટ	331	દાક્ષિણ્યચિહ્ન	85
તુરુષ્ક	89	દાક્ષિણ્યચન્દ્ર	85
તુરુષ્કો	314	‘દાદા’ પાર્શ્વનાથ	264
૨૯			ઈતિ. ભા.૨

દાનસૂરિગ્રંથ માળાવરતેજ	96	દેવચન્દ્ર (કાસ.)	160
દામઝક	16	દેવચન્દ્રસૂરિ	75
દિક્પાલ, આઠ	252	દેવદમની	
દિક્પાલ, દસ	279	દેવદમની (ધાંચણ)	76
દિગમ્બર જૈન	40,199,215,217,336	દેવનન્દિ	126
દિગમ્બર જૈન ગ્રન્થભંડાર	188	દેવનન્દિ (દિ.) જુઓ દેવ	39,194,197,198
દિગંબર જૈન પુસ્તકાલય	9,63	દેવપત્તન	124
દિલીપ (નૃપ)	319,319	દેવપત્તન	256,257
દિલ્હી	87,186	દેવપત્તન જુઓ પ્રભાસપાટણ	299
દિવાકરમતિ	33	દેવપત્તન	300,300
દીવ જુઓ દ્વીપબન્દર અને દ્વીપબન્દિર	298,299	દેવપાલપુર	291
દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ	50,210,167	દેવપ્રભસૂરિ	221,222
દુરિતારિ	252	દેવપ્રભસૂરિ (મલ.)	79,340
દુર્ગ (નૃપ)	109,110	દેવપ્રસાદ	123,124
દુર્ગક	201	દેવબોધ	90,91
દુર્ગસ્વામી	133,134	દેવબોધિ	90,91
દુર્ગા	35,36	દેવભદ્રસૂરિ (ખ.)	213,214
દુર્યોધન (નૃપ)	325,326,70,291,292	દેવયશસ્	232
દુર્લભ (સરોવર)	151,152	દેવરત્નસૂરિ	242
દુર્લભદેવી	123	દેવપવલ્લભ	531
દુર્લભરાજ (નૃપ)	104,123	દેવરાજ (નૃપ)	201,202
દુશલ (નૃપ)	104	દેવરાજ (રાજપુત્ર)	161
દેલવાડા	151,152	દેવર્ષિ	202
દેલ્લ મહત્તર	126,127,133,134	દેવલદેવી	104
દેવ (દિ.) જુઓ દેવનન્દિ	39,40	દેવવિજય	204
દેવપત્તન	296,297,300	દેવવિજયગણિ	70,71
દેવકરાણ મૂલજી	90,100	દેવવિજયગણિ	185,186
દેવકી	27,35,36,61,62	દેવવિજયગણિ (ત.)	325,326
દેવકુમાર	76	દેવસિંહ	224
દેવકુલપાટક	103	દેવસુન્દર	195,196
દેવગિરિ જુઓ દોલતાબાદ	111,291	દેવસુન્દરસૂરિ	27,77,98,184,185,233,
દેવગિરિનગર	300		237,287,288,289,290,291
દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર સંસ્થા		દેવસૂરિ	127,128
88,89,96,99,104,105,128,133,134,150,151,155,		દેવસૂરિ (વાદી)	78,85,109,110,140,141,151,
163,171,179,209,213,251,256,257,261,283,284			155,185,186,279,280,311,312

દેવસૌભાગ્યશ્રાવિકાશાલા	150,151	ધન	169
દેવાનન્દ	15,131	ધનદેવ	150,151
દેવાનન્દસૂરિ	9,82	ધનદેવ (ધર્કટવંશીય)	312
દેવાનન્દિત ગચ્છ	204	ધનદેવ (મોઢવંશીય)	312
દેવાનીક (નૃપ)	319	ધનપતિ	169
દેવેન્દ્ર	6,7	ધનપાલ	16
દેવેન્દ્રકીર્તિ (દિ.)	109	ધનપાલ (કવિ)	85,126,127,135,136,140
દેવેન્દ્રસૂરિ	92,93,107,108,224,225	ધનપ્રભસૂરિ	154,155
દેવવિરતિધર્મારાધકસમાજ	490	ધનશ્રી	83
દેશી ગણ	7	ધનેશ્વરસૂરિ	84,85
દેસલ	50,51	ધનૌધ જુઓ ઘોઘા	298,88,89
દોલતાબાદ જુઓ દેવગિરિ અને		ધન્ય	88
દેવગિરિનગર	111,291,300,300	ધન્વન્તરિ	62,63
દોશી દી. પી.	451	ધરણ	83
દ્રમિલ (સંધ) જુઓ દ્રાવિડ (સંધ)	19	ધરણ (ઈન્દ્ર) જુઓ ધરણેન્દ્ર	201,202
દ્રવિડ	161	ધરણપ્રિયા જુઓ વૈરોટ્યા	252
દ્રાવિડ (ભાષા)	12,173,179	ધરણેન્દ્ર જુઓ ધરણ (ઈન્દ્ર)	200
દ્રાવિડ સંધ જુઓ દ્રમિલ	19,20	ધરસેન ચોથો (નૃપ)	120,121
દુણસ	122	ધરાદેવ	78
દુહિણતનયા (નદી) જુઓ સરસ્વતી	123	ધર્કટ વંશ	312
દ્રોણાચાર્ય	70,71,126,127	ધર્મ (તીર્થંકર) જુઓ ધર્મનાથ	242,243,283
દ્રૌહકોદૃ	291	ધર્મકીર્તિ જુઓ ધર્મધોષસૂરિ	224,225
દ્રૌપદી	36,37,61,62,70,115,	ધર્મધોષ ગચ્છ	145,146
દ્વારકા જુઓ દ્વારવતી અને દ્વારિકા	132,309,61,62,70	ધર્મધોષસૂરિ જુઓ ધર્મકીર્તિ	6,7,16,17,21, 224,225,289,290
દ્વારપુર જુઓ બારેજા	132,309,61,62,70	ધર્મચન્દ્ર	7,8
દ્વારવતી જુઓ દ્વારકા	294,295	ધર્મચન્દ્ર	203
દ્વારવતી જુઓ દ્વારિકા	60	ધર્મદેવ	16
દ્વારિકા	62,63,272,273	ધર્મદેવગણિ	96
દ્વિમુખ (રાજર્ષિ)	79	ધર્મધન	103
દ્વિસન્ધ્યાનકવિ જુઓ ધનજય (દિ.)	125,126	ધર્મનાથ જુઓ ધર્મ	30,11,12,24,25,131,132
દ્વીપબન્દર જુઓ દીવ	298	ધર્મભૂષણ (દિ.)	126,127
દ્વીપબન્દર	298,301	ધર્મમંગલ	320
દ્વીપાયન	60,61	ધર્મમૂર્તિ	218,221
દ્વેત (વન)	325,326	ધર્મરુચિ	94
ધન	83		

ધર્મસાગરગણિ	136,138	નન્દન (નૃપ)	104
ધર્મસારચૂડામણિ	153	નન્દનવનપુર	291
ધર્મસિંહ	264	નન્દા	80,81
ધર્મસુન્દરગણિ	324,325	નન્દિ, આર્ય (દિ.)	38,39
ધર્મસેન (નૃપ)	52,53	નન્દિપિતૃ	164,165
ધર્મહંસ	206,207	નન્દિરત્ન	26,27
ધાતા જુઓ પરમેષ્ઠી અને બ્રહ્મા	192	નન્દિરત્ન	106,107
ધારા	67,68,138,139	નન્દિરત્નગણિ	145
ધારા નગરી	127,128,135	નન્દિવર્ધન	280,281
ધારાશિવારલા(?બા)લચંદ કસ્તૂરચંદ	12	નન્દિષેષ	261,262
ધીરવિમલ	103,264,265	નન્દિ સંઘ	19,20
ધુરાજીપુર	299	નન્દીશ્વર	248
ધૂમપ્રભા (નરક)	83	નભોવાહન (નૃપ)	51
ધૂમરાજ (નૃપ)	201,202	નમસ્કારમન્ત્ર જુઓ નવકારમન્ત્ર	75
ધૂળી પડવો જુઓ રજ:પર્વ	408	નમિ (તીર્થંકર) જુઓ નમિનાથ	283
ધૃતરાષ્ટ્ર	70	નમિ (રાજર્ષિ)	79
ધોળકા	73	નમિનાથ જુઓ નમિ	17,24,25
ધ્રુવસન્ધિ (નૃપ)	319	નયવિજય	299
ધ્વજભુજંગ	169	નયવિમલ જુઓ જ્ઞાનવિમલસૂરિ	163,265
નકુલ (પાંડવ)	47	નયવિશ્વચક્ષુ	67,68
નગરકોટ્ટે જુઓ કાંગડા	291,292	નર જુઓ અર્જુન	73
નગીનભાઈ મંછુભાઈ જૈન		નરચન્દ્રસૂરિ	69
સાહિત્યોદ્ધાર ફંડ	80	નરદેવ (નૃપ)	104
નગ્ગતિ (રાજર્ષિ)	79	નરવર્મા (નૃપ)	181
નડિયાદનું જ્ઞાનખાતું	100	નરસિંહ (શ્રેષ્ઠી)	290,291
નથમલ્લ	32	નરેન્દ્ર (નૃપ)	72,73
નન્દ જુઓ નન્દ, નવમો	64,65,66	નરેન્દ્રકીર્તિ (દિ.)	129,130,283
નન્દ(ગોપાલ)	27	નરેન્દ્રચન્દ્ર (નૃપ)	292
નન્દ (નૃપ)	140,141	નર્મદા (નદી)	૪૯૯
નન્દ (બુદ્ધનો ઓરમાન ભાઈ)	54	નલ (નૃપ) જુઓ નળ અને નૈષધરાજ	128,328
નન્દ (વણિક)	54	નલ (નૃપ)	319
નન્દ નવમો જુઓ નન્દ	65,66	નલકચ્છપુર જુઓ નાલછા	67,68
નન્દ સાત	65,66	નવકારમન્ત્ર જુઓ નમસ્કારમન્ત્ર	72,73

૧. શું આથી આ નામની કૃતિ સમજવાની છે ?

૨. શું આ કૃતિનું નામ છે ?

‘નવખંડ’ પાર્શ્વ	277	નારાયણ બીજો (નૃપ)	170
‘નવખંડ’ પાર્શ્વનાથ	239,277,240	નાલછા જુઓ નલકચ્છપુર	67,68
નવપદ જુઓ સિદ્ધચક્ર	162	નાસિક	300
નવરંગપુર	138,139	નાસિકચનન્દ	54
નવાંગીવૃત્તિકાર	208	નાહટા અગરચંદ	270
નવાબ સારાભાઈ મણી(શિ)લાલ	44,147,	નાહટા બ્રધર્સ	143
	155,252,278	નિર્હાયસાગર મુદ્રાણલાલ	72,73,84,85,109,
નહપાન (નૃપ)	51		125,126,151,152,193,209,270,
નળ (પુણ્યશ્લોક) જુઓ નલ	32,6,15,31,		271,307,308,326,328,329,331
	32,44,45,46,48,69,70,305,306,328,327	નિર્વાણી	252
નાગ	227,228	નિર્વૃત્તિ કુળ	133,134
નાગકુમાર	123	નિશ્ચિન્દીપુરી	291
નાગદમની (ધાંચણ)	76	નિષધ (નળનો પિતા)	45,46,305,306
નાગદેવ(દિ.)	149	,નિષેધ (નૃપ)	319
નાગકુમાર	123,124	,નિષેધ (દેશ)	46
નાગપુર જુઓ નાગોર	92,150,151	નૃસિંહ	36
નાગપુરીય તપા ગચ્છ	49,50,185,337	નેત્ર(નૃ)સિંહ	243
નાગરાજ	123	નેમિ જુઓ અરિષ્ટનેમિ	168,241,
નાગાર્જુન	24,25,140,141		242,263,269,283
નાગેન્દ્ર ગચ્છ	7,9,17,139,201,	નેમિકુમાર	5
	211,212,223,224	નેમિચન્દ્ર (બૃહદ્)	106
નાગોર જુઓ નાગપુર	92,150,151	નેમિચન્દ્રગણિ (ખ.)	80
નાગોરી લુંકા ગચ્છ	338	નેમિદર્શન જ્ઞાનશાળા	275
નાથી	111	નેમિદેવ (દિ.)	130,131
નાભ (નૃપ)	319	નેમિનાથ જુઓ અરિષ્ટનેમિ	3,17,19,25,26,
નાભિ (નૃપ)	227,228		27,31,32,35,36,43,58,59,60,61,62,63,70,80,81,
નાભિભૂ જુઓ આદિદેવ અને ઋષભ	103,104		103,104,109,123,124,127,128,129,132,150,151,
નાભેય	274		154,155,157,237,257,264,271,272,299,316
નાયકદે	32,296,297	નેમિપ્રભ (તીર્થંકર)	232
‘નારંગ’ પાર્શ્વનાથ	207	નેમિવિજય	299
નારદ	31,32,42,43,58,59,60	નેમીશ્વર જુઓ અરિષ્ટનેમિ	242
નારદપુરી	61,62,326,327	નેયાધિક દર્શન	336,337
નારાયણ જુઓ વિષ્ણુ	281,282	નેયાધિક મત	102,103
નારાયણ (નૃપ)	109,110	નેયાધિક-વૈશેષિક સિદ્ધાન્તો	210,211
નારાયણ જુઓ કૃષ્ણ (વાસુદેવ)	73	નેઋત (દિક્પાલ)	29
		નેઋતિ	227,228

નૈષધરાજ જુઓ નલ	328	પદ્માકર	169
નોમક વંશ	11	પદ્મા (દેવી)	91
ન્યાયમત	255,256	પદ્માદિત્ય	78
ન્યાયરત્ન (નાગ. તપા)	49,50	પદ્માવતી (જયદેવની પત્ની)	10
ન્યાયવિશારદ	68,69	પદ્માવતી (દેવી)	44,228,221,252
ન્યાયાચાર્ય 16,64,68,69,118,133,191,192, 199,200,204,205,211,212,214, 255,256,257,258,261,302,303		પદ્માવતી (રાણી)	51,52,83
પઉમ જુઓ પદ્મ, રામ અને રામચન્દ્ર	25	પદ્મિની	224
પદ્મક્રમા (નરક)	83	પદ્મેન્દુ	72,73
પદ્મચન્દ	123	પદ્મોત્તર (નૃપ) જુઓ અર્જુન	9,16
પંચપષ્ટિયન્ત્ર પાંસઠિયો યન્ત્ર	241	પરન્તપ જુઓ અર્જુન	70,71
પંચપષ્ટિસ્તોત્ર, ચતુર્થયન્ત્રગર્ભિત	242	પરમપદ પ્રકાશન	193
પંચિકા	80,81	પરમદેવ (નૃપ)	309
પંજાબ	291,292	પરમર્ષિ જુઓ કપિલ	22
પંજાબકેસરી	8,266	પરમાનન્દ	131
પંજાબોદ્ધારક	266	પરમાનન્દસૂરિ	131
પટણા	199	પરમાર (નૃપ)	135,136
પણિત	332	પરમાર્હત	9,24,89,220
પત્તન જુઓ અણહિલપુર	31,32,286,301,302	પરમેશ્વર જુઓ મહાદેવ	34,321
પત્તનનગર	296,297	પરમેશ્વર (દિ.)	39
પદ્મ (મંત્રી)	5,224	પરમેશ્વરી (દિ.)	34
પદ્મ (સરોવર)	287,288	પરમેશ્વરી (દેવ.) જુઓ ધાતા	22
પદ્મ (સીતાપતિ) જુઓ પઉમ	25,33	પરવાદિદન્તિપંચાનન (બિરુદ)	55
પદ્મચન્દ્ર (દિ.)	126	પરશુરામ	340
પદ્મચન્દ્ર (શ્વે.)	312	પરીખ લાલભાઈ એલ.	221,222
પદ્મનાભ	94	પરપટ (મન્ત્રી)	58,59
પદ્મપ્રભ	283	‘પર્યુષણ’ પર્વ	287
પદ્મપ્રભનાથ	6,7	‘પર્યુષણ’ પર્વ	299
પદ્મમેરુ (? દિ.)	21,22,43,44,317	પલ્લી ગચ્છ	96
પદ્મલા	224	પલ્લીવાલ ગચ્છ	155,156
પદ્મસાગર	264	પવનંજય	33,109,165
પદ્મસુન્દર	15	પાંસઠિયાં યંત્રો	243
પદ્મસુન્દર	339,340	પાંસઠિયો યન્ત્ર જુઓ પંચપષ્ટિયન્ત્ર	241
પદ્મસુન્દર (દિ.)	43,44	પાટણ જુઓ પત્તન	11,90,91,105,108,111, 124,127,128,140,146,152,159,160, 162,166,201,202,204,240,278,279,286,291,332

પાટલિપુત્ર	64,65	પુણ્ડરીક (નૃપ)	319
પાણ્ડવ	70,71,135	પુણ્ડરીક (સિદ્ધ)	279
પાણ્ડવો	8,4,25,26,36,37,47,48,49,61,62, 69,71,106,126,132,309,325,326	પુણ્ય (નૃપ)	319
પાણ્ડવ (નૃપ)	531	પુણ્યક	169
પાતાલગંગા (નદી)	291,292	પુણ્યવિજયજી	296
પાત્રકેસરી (દિ.)	39,191,192	પુણ્યશ્લોક (ભિરુદ)	4,45,46,305
પાદલિપ્તસૂરિ	85,87	પુણ્યસાગર	185,186,268
પારંચિકપ્રાયશ્ચિત્ત	178	પુત્ર (નૃપ)	319
પારિયાત્ર (નૃપ)	319	પુત્રાટ દેશ	57
પાર્વતી જુઓ ગૌરી	29,34,281,282	પુન્નાટ સંઘ	34,35,56
પાર્શ્વ જુઓ પાર્શ્વનાથ	226,227,252,283	પુષ્કવદી જુઓ પુષ્પવતી	305
પાર્શ્વચન્દ્ર કુળ	313	પુરાણસંઘ	40
પાર્શ્વનાથ જુઓ પાર્શ્વ	8,23,34,4,19,20,21, 22,24,25,26,27,41,42,43,44,49,95, 96,103,104,111,118,124,128,129,152, 178,184,189,201,202,218,221,222,223, 224,237,338,243,251,253,254,264,270,271, 278,279,292,293,296,297,301,311,315,377	પુરાતત્ત્વ	50,51,127,128,151, 152,180,313,314,331,332
પાર્શ્વનાથ વિદ્યાપીઠ	183	પુરી જુઓ જગન્નાથપુરી	65,66
પાવક	62,63	પુરુ જુઓ આદિદેવ અને ઋષભ	133
પાલણપુર	51,106,124,125,185,186	પુરુદેવ	6
પાલીતાણા	124,125	પુરુદત્ત (નૃપ)	83
પાલ્યકીર્તિ	20	પુરુદત્તા	200,202,203
પાશચન્દ્ર (વાચક)	109,110,261,262	પુરુષસિંહ (નૃપ)	83
પાશુપત અસ્ત્ર	325,326	પુરુષાદાનીય	4,19
પાશુપત સંપ્રદાય	182	પુરુષોત્તમ જુઓ વિષ્ણુ	103,104,195
પાશુપતો	216	પુરુષોત્તમદાસ ગીગાભાઈ	49,50
પાષાણ (મન્ત્રી)	76,77	પુલીન્દ્ર જુઓ તુરંગબાણ	331
પાસુ	313	પુષ્કર	46,305
પિખ્પલ ગચ્છ	96	પુષ્પકેતુ (વિદ્યાધર)	330
પિખ્પલ ગચ્છ	185,186	પુષ્પદન્ત (તીર્થંકર) જુઓ સુવિધિનાથ	8,9,283
પીર	314,315	પુષ્પદન્ત (દિ.)	336,337
પુણ્ડરીક	331,332	પુષ્પદન્તી	40
પુણ્ડરીક (ગણધર)	207,279	પુષ્પવતી જુઓ પુષ્કવદી	305
પુણ્ડરીક (ગિરિ)	258	પુષ્પસેન (દિ.)	40,63
		પુષ્પસેન (દિ.)	126
		પૂજ્યપાદ	188
		પૂતના	27,28
		પૂના	270,271

પૂર્ણચન્દ્ર (નૃપ)	83	પ્રભવ	64
પૂર્ણતલ્લ ગચ્છ	14,135,136,332,333,334	પ્રભવસ્વામી	64,65
પૂર્ણદેવસૂરિ	222	પ્રભાચન્દ્ર (દિ.)	166,318
પૂર્ણભદ્ર	59	પ્રભાણિ	80
પૂર્ણભદ્ર	83	પ્રભાવતી	24,25
પૂર્ણભદ્ર (ખ.)	139	પ્રભાસ	171,172
પૂર્ણભદ્ર (રાજ.)	84,85	પ્રભાસ તીર્થ	122
પૂર્ણલતા	201,202	પ્રભાસપાટણ જુઓ દેવપત્તન	299
પૂર્ણિમા ગચ્છ જુઓ પૌર્ણિમિક ગચ્છ	76,77,105	‘પ્રમદ’પાર્શ્વનાથ	267
પૃથ્વીધર જુઓ પેથડકુમાર	106,107	પ્રલભ	27,28
પૃથ્વીરાજ (સંપુક્તાનો પતિ)	104,105	પ્રવચન પ્રકાશન	73,82
પૃથ્વીરાજ પહેલો (નૃપ)	104	પ્રમ્નવાહન (કુળ)	86
પૃથ્વીરાજ બીજો (નૃપ)	104	પ્રસન્નચન્દ્ર (કૃષ્ણાર્ષિ)	103,104
પેટલાદવાળા ભાઈલાલ અંબાલાલ	210	પ્રસન્નચન્દ્ર (રાજર્ષિ)	64
પેથડકુમાર જુઓ પૃથ્વીધર	106,107	પ્રહ્લાદ (નૃપ)	104
પેરોજ (નૃપ)	13	પ્રહ્લાદનદેવી	224
પેશાવર	112	પ્રાકૃત ગ્રંથ પરિષદ્	56
પેસાચી	35	પ્રાકૃત ટેક્સ્ટ સોસાયટી	6,8,14,17,
પૈશાચી	35		19,280,304,335
પોપટલાલ પ્રભુદાસ	48,49	પ્રાકૃતભારતી અકાદમી	87,330
પોરબંદર જુઓ પૌર	272,273	પ્રાગ્વાટ કુળ	330
પોરવાડ (વૈશ્ય)	151	પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિ	143
પૌર જુઓ પોરબંદર	272,273	પ્રાગ્વાટ વંશ	338,39
પૌર્ણિમિક ગચ્છ જુઓ પૂર્ણિમાં ગચ્છ	13,16,	પ્રાચીન ગુર્જર ગ્રન્થમાલા	45,46
	31,32,58	પ્રાચીન સાહિત્યોદ્ધાર ગ્રન્થાવલી	28
પૌર્ણિમીય ગચ્છ	162,261,265	પ્રાચ્યસાહિત્યપુનઃ પ્રકાશન	74,83,86,
પ્રકીર્ણક (તેર)	227		118,131,140,274
પ્રજાપ્તિ (દેવી)	200,202,203,252	પ્રિયંકર (નૃપ)	147
પ્રજાકુંજ	67,68	પ્રેમચંદ રતનજી	262
પ્રજાપારમિતાપ્રકાશન	193	પ્રેમવિજય	299
પ્રતિષ્ઠાસોમ	107,108	પ્રેમી નાથૂરામ (દિ.)	264
પ્રધુમ્ન	59,91,92	ફતાસાની પોળ	26,27
પ્રધુમ્નવિજયજી	244	ફરીદપુર	291,292
પ્રધુમ્નસૂરિ	15,16	‘ફલોદિ’પાર્શ્વનાથ	254
પ્રધુમ્નસૂરિ	159,160	ફલોધી	248,254

ફારસી	12,173	બાલ્હણ (નૃપ)	104
ફાર્બસ ગુજરાતી સભા	56,85,86,139	બાહડ	80,81
ફાર્બસ ગુજરાતી સભા ત્રૈમાસિક	19,325,326	બાહડ (મંત્રી) જુઓ વાગ્ભટ	48,49,278,279
બક	70,309	બાહડમેરુ જુઓ વાગ્ભમેરુ	80
બકુલેશ્વર (નૃપ)	53	બાહુબલિ (નૃપ)	48,49,118
બગદાદ	314,315	બિકાનેર	129,206,267,275,276
બંગાળ	94	બિન્દુમતી	131,132
બંગાળી ઉપસાગર	287,288	બિબ્લિઓથેકા ઇન્ડિકા (Bibliotheca	
બધેરવાલ જુઓ વ્યાધેલવાલ	66,67	Indica) (સિરીઝ)	139,13,63,64,133,134
બનારસ	28,129,337	બી. કેવળદાસ	315,316
બનાવટી સંસ્કૃત	145	બીજાપુર	258
બન્ધુદત્ત	83	બી. બી. એન્ડ કંપની	60,61
બખ્ખલદિસૂરિ	27,55,56,85,87	બુદ્ધેલખંડ	217,218
બખ્ખેરાપુર	146	બુદ્ધ (મહર્ષિ) (દેવ). જુઓ	
‘બખ્ખણવાટક’ મહાવીરસ્વામી	207	કમનજત્	22,6,54,148,149,195
બર્બરક	123,124	બુદ્ધિપ્રકાશ	76,77,323
બલદેવ	27,36,62,63,70	બુદ્ધિચિમલ	251
બલભદ્ર	25,26,27,28,35,36	બુદ્ધિસાગર	29,282
બલા જુઓ અચ્યુતા	252	બુદ્ધિસાગરસૂરિ	134
બલાત્કાર ગણ	89	બૂરઈ	197
બર્લિન	77	બૃહત્ તપા ગચ્છ	10,11
બલ્લા (નૃપ)	124	બૃહદ્ ગચ્છ	8,9,13,14,106,325,326,333
બાણ (અસુર)	13,62	બૃહસ્પતિ જુઓ ગુરુ	22,249
બાણ (કવિ) જુઓ તુરંગબાણ	195,331,332	બેગંલોર	34
બાણગંગા (નદી)	291,292	બેનાટ	264,265
બાણભટ્ટ જુઓ તુરંગબાણ	330	બોટાદ	135,176,177
બાબર	170	બૌદ્ધ	189,190
બારેજા જુઓ દ્વારપુર	294,295	બૌદ્ધ દર્શન	40,41,54,192,336,337
બાલકવિ (બિરુદ)	31,32	બૌદ્ધ દષ્ટિ	148
બાલચન્દ્ર	82	બૌદ્ધ મત	102,103
બાલચન્દ્રસૂરિ	78,79	બૌદ્ધ મંતવ્યો	54
બાલમૂલરાજ	140	બૌદ્ધ સાધુ	89
બાલવાલ્મીકિ જુઓ ઈન્દુમુરારિ	573	બૌદ્ધો	6,87,211,318
બાલસરસ્વતી	67,68,223	બૌદ્ધ સંસ્કૃત એન્ડ પ્રાકૃત સિરીઝ	120,121,210,326
બાલ્ટિમોર	21	બોસ્ટન સંગ્રહસ્થાન	229,230

બોહિત્ય	80,81	ભવ્ય (યન્ત્ર)	241
બ્રહ્મ (દેવલોક)	34	ભાટ્ટદર્શન	336,337
બ્રહ્મ (?) હા)	227,228	ભાણભાઈ	29
બ્રહ્મદત્ત (ચકવર્તી)	24,26,27	ભાણડારકર પ્રાચ્યવિદ્યાસંશોધન-	
બ્રહ્મદત્ત (વિપ્ર)	83	મન્દિર	16,22,6,7,87,
બ્રહ્મમિઠ (નૃપ)	319	98,142,153,185,252,329,332	
બ્રહ્મશાન્તિ (યક્ષ)	202,203	ભાદર (નદી) જુઓ ભદ્રા (નદી)	122,272,273
બ્રહ્મસૂરિ (દિ.)	317	ભાદ્રપદ	57
બ્રહ્મા જુઓ ધાતા	22,29,54,90,278,279,281,	ભાનુકીર્તિ (દિ.)	171
282,107,108,148,149,253,254,		ભાનુચન્દ્રગણિ	331,204,169
બ્રહ્માણ ગચ્છ	66	ભાનુપ્રભગણિ	29
બ્રાહ્મી (દેવી)	283,284	ભાનુપ્રભસૂરિ	286
ભગવાનદાસ હરખચન્દ્ર	75	ભાનુવિજય	21
ભગવાનદાસ હર્ષચન્દ્ર	145	ભારત	104,105
ભટ મણિશંકર શામજી જુઓ કાન્ત	51	ભારત (ઉત્તર)	12,2
ભટ્ટારક	98,99	ભારત (દક્ષિણ)	12,191,192
ભટ્ટારકમુનિ	126	ભારત (પશ્ચિમ)	51
ભટ્ટિ	326	ભારતવર્ષ	23,24,6,69,121
ભદ્રંકરપ્રકાશન	146,216	ભારતી (દેવી) જુઓ વાગ્દેવી,	
ભદ્રબાહુ	57,87,99,100	શારદા, શ્રુતદેવતા, શ્રુતદેવી, સરસ્વતી	
ભદ્રબાહુસ્વામી	64,65,66	અને સારદા (Goddess of	
ભદ્રા	141	Learning)	14,58,59,93,94,135
ભદ્રા (નદી) જુઓ ભાદર	272,273	ભારતી (મંડનમિશ્રની પત્ની)	335,336
ભદ્રાચાર્ય	57	ભારતી (સામયિક)	64,65
ભદ્રેશ્વર	154,155	ભારતીય ગચ્છ	89
ભરત ક્ષેત્ર	11,118,188,189,190	ભારતીય જ્ઞાનપીઠ, કાશી	11,12,33,37,38,63,67,
ભરત (ચકવર્તી)	13,24,43,48,49,69,	126,132,134,138,148	
101,102,118,278,279		ભારતીય પ્રાચ્ય તત્ત્વ. પિંડવાડા	133
ભરતસેન	56,57	ભારતીય વિદ્યા	181,338,339
ભરુકચ્છ જુઓ ભરૂચ, ભૃગકચ્છ અને		ભારતીય વિદ્યાભવન	56,57,182
ભૃગુપુર	551	ભારમલ્લ ઋષિ	299
ભર્તૃહરિ (નૃપ)	140,141	ભારવિ જુઓ લક્ષ્મયંક	13,14,325,326,327
ભરૂચ જુઓ ભરુકચ્છ	11,21,22,51,78,79,109	ભાલિજ	9-10
ભવભૂતિ	145	ભાલેજ	9-10
ભવિષ્યદત્ત (નૃપ)	119,120	ભાવનગર	22,23,169,262,316

ભાસ્કરવિજયજી	21	ભૌતિક તાપસ	278,279
ભિન્નમાલ જુઓ શ્રીમાલ	201,326,327	મકનજી જૂઠા	179
ભિન્નમાલ (વંશ) જુઓ શ્રીમાલ (વંશ)	223	મકરન્દ	330
ભિલ્લમાલ (કુળ)	323	મક્કા	112
ભીમ (ચોર)	49	મગધ	46,47
ભીમ (નૃપ)	27,140	મગસી	248
ભીમ (નૃપ)	104	મધવા (ચકવર્તી)	13,24,25
ભીમ (નૃપ)	123	મદ્ગલ	17
ભીમ (પાંડવ) જુઓ ભીમસેન		મદ્ગલપુર જુઓ મદ્ગલરોલ	166
(પાંડવ)	32,46,70,309	મણિવિજય(જી) ગણિવર ગ્રન્થમાલા	31,159,160
ભીમભીજો જુઓ અભિનવ સિદ્ધરાજ	140,313	મણ્ડન (મન્ત્રી)	162,332
ભીમદેવ (નૃપ)	78,79,126,127,154	મણ્ડન (શ્રેષ્ઠી)	243,244
ભીમપલ્લી	289,290	મણ્ડનમિશ્ર	335,336
ભીમસિંહ માણેક	69,101	મણ્ડપદ્મુર્ગ જુઓ માંડવગઢ	291
ભીમસી માણે(ણ)ક	221,222	મણ્ડપાયલ	67
ભીમસેન (દિ.)	60,61	મણ્ડપાયલમંડન	
ભીમસેન (પાંડવ) જુઓ ભીમ (પાંડવ)	309	સુપાર્શ્વનાથ	207
ભીમેશ્વરેવ	315	મણિડત	171
ભીષ્મ જુઓ ગાંગેય	70,71,120	મતિરત્ન	339,340
ભુંજગદેવ	232	મતિવિજય	299
ભૂતસ્વામી જુઓએ મહાદેવ, મહેશ,		મતિસાગર (દિ.)	19
મહેશ્વર અને શિવ	55	મતિસાર	76
ભૂપેન્દ્રસૂરિ જૈન સા. સં.	318	મથુરા	53
ભુવનભદ્રંકર સાહિત્ય પ્ર. મદ્રાસ	216	મદન	67,68
ભૃગુકચ્છ જુઓ ભરુકચ્છ	51	મદન જુઓ કામદેવ	148,149,292,309
ભૃગુપુર	300	મદનકીર્તિ	87
ભૈરવ	327	મદનચન્દ્રસૂરિ	13
ભૈરવ (દેવ)	292	મદનવર્મા	87,94
ભોજ (નરસિંહનો પુત્ર)	290,291	મધ્યપ્રદેશ	202,291,292
ભોજ (નૃપ)	27,126,127,135,	મધ્યપ્રદેશ	146
	135,138,139,140	મનક	64,65
ભોજદેવ	104	મનકરા જૈન સંઘ	89
ભોજદેવ (નૃપ)	58,59	મનસુખભાઈ ભગુભાઈ	255,256
ભોજરાજ જુઓ ભોજ	138,139	મન્થરા	573
ભોળો ભીમ જુઓ અભિનવ સિદ્ધરાજ	313	મન્દર (ગિરિ)	311

મન્મથ (નૃપ)	147	મહાત્મા (નરક)	83
મમ્મણપુર	291,292	મહાતેજસ્ જુઓ કાર્તિકેય	22
મમ્મણવાહણ	291,92	મહાત્મા	89,90
મયણલ્લા (રાણી)	123,124	મહાદેવ જુઓ ભૂતસ્વામી	90,253,254,
મયણાસુન્દરી	162	314,315,321,325,326	
મયૂર	159,160,195	મહાપદ્મ (ચક્રી)	24
મરુ જુઓ મારવાડ	99,100	મહાભદ્ર	232
મરુકોટ્ટ	291,292	મહામાનસી	200,202,203
મરુસ્થલી	116	મહાવિદેહ	206,207
મલધારી	340	મહાવીર જુઓ મહાવીરસ્વામી,	
મલધારી ગચ્છ	69,79,142,153	વર્ધમાન અને વર્ધમાનસ્વામી	232,233,282,283
મલધારી હર્ષપુરીય ગચ્છ	16	મહાવીરગ્રન્થમાલા, શ્રી	252
મલયસુન્દરી	96	મહાવીર જૈન ગ્રંથમાલા	130
મલિ જુઓ મલ્લિનાથ અને મલ્લિસ્વામી	283	મહાવીરસ્વામી જુઓ મહાવીર	8,32,3,4,9,10,
મલ્લદેવ	224	16,22,23,24,26,36,37,43,45,46,48,58,59,80,	
મલ્લવાદી	52,85,47,140	81,103,104,111,118,125,126,129,131,132,	
મલ્લિ(લ)કવાહણ(ન)	291	135,142,153,161,164,169,171,172,180,181,184,	
મલ્લિકવાહણપુર	291,292	188,189,190,191,194,198,199,200,209,210,	
મલ્લિકવાહણપુર	291,292	211,214,215,230,234,236,237,238,245,251,	
મલ્લિનાથ (ટીકાકાર)	320	251,278,279,280,281,289,290,295,296,304,312	
મલ્લિનાથ (તીર્થંકર) જુઓ મલિ	8,14,16,241,283	મહાશતક	164,165
મલ્લિભૂષણ (દિ.)	19,163	મહાશુક જુઓ શુક	9
મલ્લિસ્વામી જુઓ મલિ	16	મહાશ્વેતા	331,332
મલ્લુગિત્ (દિ.)	148	મહાસર્વતોભદ્ર યન્ત્ર	241,243
મલ્લણ	201	મહિમપ્રભ	265
મહણ	224	મહિમપ્રભસૂરિ	261,265
મહત્તર	31,32,197,198	મહમિરાજ વાચક જુઓ જિનસિંહસૂરિ	143
મહમૂદિકા	275	મહી (નદી)	300
મહમ્મદ ગઢની (નૃપ)	121,122	મહી(હિ)ચન્દ્રસૂરિ	145,146
મહસેન	171,172	મહીપાલ (નૃપ)	48,49
મહાકવિતલ્લજ (બિરુદ)	317	મહીપાલ (મુનિ) જુઓ સૂરાચાર્ય	126,127
મહાકાલ	65,66	મહીરાજ	50,51
મહાકાલ	135,136	મહુરીગીય	304
મહાકાલી	200,202,203	મહેન્દ્ર (નૃપ)	123
મહતપા	117	મહેન્દ્ર (મુનિ)	214
		મહેન્દ્ર (સ્વર્ગ)	89,90

મહેનપ્રિભસૂરિ	101	માનદેવસૂરિ	85
મહેન્દ્રસૂરિ	202,203	માનદેવસૂરિ (બૃહદ્)	8,9
મહેન્દ્રસૂરિ	326	માનભટ્ટ (કાલ્પનિક)	131,132
મહેન્દ્રસૂરિ (અં.)	156	માનવી (દેવી)	200,202,203,252
મહેન્દ્રસૂરિ	85,89,90	માનસી	200,202,203
મહેશ જુઓ ભૂતસ્વામી	183,184	માબારષપુર	291,292
મહેશ્વર	29,325,326	મામલ્લદેવી	328
મહેશ્વરદત્ત	64	માયાદિત્ય (કાલ્પનિક)	131,132
મહેસાણા	208,224	માયાવાદ	211
મહોબકપુર	94	માર	148,149
મહોત્સવપુર	94	મારવાડ જુઓ મરુ	123,146,274
મહોસધ	158,159	માલદેવ (નૃપ)	109,110
માંડવલા જૈન સંઘ	193	માલપુર	301,302
માકન્દી	83	માસાહસ (પક્ષી)	64,65
માધ	13,14,140,141,274,326,327	માળવા	67,68,123,124,162,164
માર્ગરોલ જુઓ મંગલપુર	166	મિથિલા	332
માર્ગરોલ જૈન સભા, શ્રી	215,216	મિનર્વા (Minerva)	14
માણિક્યન્દ દિગમ્બર જૈન ગ્રન્થમાલા	19,20,33, 43,44,52,58,59,67,68,132, 188,189,193,197,198,317	મીમાંસક મત	102,103
માણિક્યચન્દ્ર જુઓ માણિક્યદેવસૂરિ		મીમાંસકો	211
(વડ., પૃ. ૧૩)	44,45	મીયાંખાન	110
માણિક્યદેવ	45,46	મીરસેન (મુસ્લિમ)	338,339
માણિક્યસૂરિ	45,46	મીલચ્છ્રીકાર જુઓ અલ્તમસ(શ)	314,315
માણિભદ્ર	59	મુકુન્દ	183,184
માણેકલાલ મનસુખભાઈ	135,255,256	મુક્તિમલ જૈન મોહનમાલા	169,229,230 240,241,243,261
માણડલ	60,61	મુંજ (નૃપ)	58,59
માણડલગઢ	67,68	મુંજરાજ (નૃપ)	140
માણડલગઢ જુઓ માણડપદ્મર્ગ	243,244,291	મુંજાલ બાલચન્દ્રસૂરિ	78
માથુરી વાચના	178	મુદ્ગલ જુઓ મોગલ	110
માન (સરોવર)	287,288	મુનિચન્દ્રસૂરિ	279
માનકીર્તિસૂરિ	325	મુનિચન્દ્રસૂરિ (તપા)	340
માનચંદ વેલચંદ	19	મુનિચન્દ્રસૂરિ (બૃહદ્)	127,128
માનતુંગ	140	મુનિચન્દ્રસૂરિ (મલ.)	69
માનતુંગસૂરિ	85	મુનિપ્રભગણિ	320,321
		મુનિભદ્રસૂરિ	13,14

મુનિવિજય	325,326	મોહનલાલજી જ્ઞાનભંડાર	169
મુનિસાગર ઉપાધ્યાય.	105	મૌનિ ભટ્ટારક	56,57
મુનિસુન્દરસૂરિ જુઓ મોહનનન્દન	29,76,98,99,	મૌર્યપુત્ર	171,172
100,145,146,164,287,288,291,315,316,335,336		મ્લેચ્છો	526
મુનિસુવ્રત જુઓ સુવ્રત	16	મ્હાઈન્દદેવ	338
મુનિસુવ્રતસ્વામી	8,16,16,24,25,31,32	યક્ષદેવા	83
	188,189	યક્ષરાજ	200
મુખ્ય 82,86,89,90,99,100,103,107,139,		યજ્ઞદત્ત	83
142,143,154,155,163,164,197,205,206,207		યમ	328
મુંબઈ વિદ્યાપીઠનું સામયિક	4	યમ (દિક્પાલ)	29,227,228
મુંબઈ સરકાર	16,153	યમધણ્ટા (ગણિકા)	158,159
મુસલમાન	247,248	યમદણ્ડ (દિ.)	૮૦,૮૧
મુસ્લિમ	338,339	યમિતસેન (દિ.)	40,41
મુસ્લિમો	154,155	યમુના (નદી)	119,330
મૂલરાજ (નૃપ) જુઓ મૂળરાજ	56,57,78,79,	યમુનાત્રિવિક્રમ જુઓ ત્રિવિક્રમભટ્ટ	330
90,121,122,140,154,279,250		યવન	110
મૂલ સંઘ	318	યવનવીર	104
મૂળરાજ જુઓ મૂલરાજ	140	યશોદા	35
મૃગસેના	53	યશોદેવ (દિ.)	130,131
મેતાર્ય	171,172	યશોદેવ (નૃપ)	131
મેરુ જુઓ હેમાલય	27,46,152,153,263	યશોધવલ	31,32
મેરુતુંગસૂરિ	94,106,107	યશોભદ્ર	38,39,40
મેરુવિજય	301	યશોમતી જુઓ વૈજયન્તી	24,25
મેવાડ	275,321	યશોભદ્રવિજયગણિ	22
મૈત્રીબલ (નૃપ)	83	યશોભદ્રશ્રેણિ, શ્રી	22
મોગલ જુઓ મુદ્ગલ	110,116,117	યશોભારતી જૈન પ્રકાશન સમિતિ,	
	166,170,275,284	;	68,118,205,206,214,220
મોગલ કલમ	186,187	શ્રી	205,206
મોઢવંશ	312	યશોરાજ	330
મોઢેરા	76	યશોવર્મા (નૃપ) જુઓ અવન્તીશ્વર	123,124
મોતીલાલ લાધાજી જુઓ કેવલવિજયજી	210	યશોવિજય	256,257,258
મોષાક	224	યશોવિજય	48
મોહદત્ત (કાલ્પનિક)	131,132	યશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા	13,15,16,18,19,
મોહનનન્દન જુઓ મુનિસુન્દરસૂરિ	98	21,44,45,70,71,86,87,87,99,106,107,157,158,	
મોહનલાલજી જ્ઞાનભંડાર	282	164,165,167,274,280,287,309,311	

યશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાલા,		રત્નચૂડ	157,159,160
શ્રી જુઓ જૈન સંસ્કૃત પાઠશાલા	208,224	રત્નપ્રભ (ચન્દ્ર)	15
યશોવીર	313	રત્નપ્રભ (તપા)	107,108
યાકિની	31,32,197,198	રત્નપ્રભસૂરિ (ચન્દ્ર)	9,131
યાકોબી (Jacobi)	37,38	રત્નપ્રભસૂરિ (બૃહદ્)	323,333
યાદવ (નૃપ)	526	રત્નપ્રભા (નરક)	83
યાદવકુળ	32	રત્નમણ્ડનગણિ	145,316
યાપનીય	15,112	રત્નમન્દિરગણિ	145,146
યુગન્ધર	43,332	રત્નવિજય	299
યુગન્ધરસ્વામી	237,238	રત્નશેખર	145,146
યુગબાહ	16,232,253	રત્નશેખરસૂરિ	17,106,107,145,164,165,244
યુગાદિજિન જુઓ આદિદેવ અને ઋષભ	48	રત્નશ્રી (ગણિની)	78
યુગાદીશ	325	રત્નસિંહ (છ મુનિઓ)	316
યુગાધીશ	273	રત્નસિંહસૂરિ	23
યુષિષ્ઠિર	47,70,309	રત્નસિંહસૂરિ	15
યુરોપ	18,19	રત્નસિંહસૂરિ (તપા)	104,105
યોગ	182	રત્નસિંહસૂરિ (બૃહત્ તપા)	10,11
યોગમાયા	27,35,36	રત્નસિંહસૂરિ	155,156
યોગિનીપુર	18	રત્નસિંહસૂરિ	157
યોગે(?ગી)ન્દ્ર	72	રત્નસિંહસૂરિ	243,244
યોધપુર જુઓ જોધપુર	297	રત્નાકર જુઓ રત્ન યોગીન્દ્ર	150,151
યોધપુરદુર્ગ	116,117	રત્નાકર (શ્રેષ્ઠી)	157,158
રઘુ (નૃપ)	270,319,319	રત્નાકરસૂરિ	11
રઘુ વંશ	313,314	રત્નાકરસૂરિ (બૃહદ્)	325,326
રંજનવિજય લાયબ્રેરી માલવાડા	22,107,108	રત્નાવલી	95,96
રજપૂતાના	66,67	રથનેમિ	26,27,62,63
રજપર્વ જુઓ ધૂળી પડવો	408	રથ્યા	11,12
રણધણ્ટા (ગણિકા)	158,159	રદી (પીર)	314,315
રણથમ્બોર	104,105	રમેશ્વર	34
રતલામ	142,143	રવજી સખારમ	282,283
રતિપાલ	104	રવિકુશલ	80
રત્ન	87	રવિપ્રભ (ચન્દ્ર) જુઓ રવિપ્રભસૂરિ	15,16
રત્નચન્દ્ર	185	રવિપ્રભ (તીર્થંકર)	232,253
રત્નચન્દ્ર (વડ)	138,139	રવિપ્રભસૂરિ જુઓ રવિપ્રભ (ચન્દ્ર)	21,22
રત્નચન્દ્રગણિ (તપા)	169	રવિવિજય	297

રવિચેણ (દિ.)	33	રામ (નૃપ, ચૌહાણ)	104
રાકા પક્ષ જુઓ પૂર્ણિમા ગચ્છ	92	રામગિરિ	323
રાજકોટ	116	રામગિરિ જુઓ ગિરનાર (પૃ. ૧૬૮)	272,273
રાજગચ્છ જુઓ ચન્દ્રગચ્છ	9,10,13,21,48, 49,68,69,84,85	રામચન્દ્ર (દિ.) જુઓ રામભટ્ટ	126
રાજગૃહ	6,65,88	રામચન્દ્ર (પૂર્ણ.)	223,306,307
રાજચન્દ્રગણિ	169	રામચન્દ્ર (સીતાપતિ) જુઓ પઉમ	8,3,4,25,33, 42,43,48,49,52,120,121,126,129,319,323
રાજચન્દ્રજૈન શાસ્ત્રમાલા	67	રામચન્દ્ર દીનાનાથ શાસ્ત્રી	139
રાજડ	223	રામચન્દ્ર શાસ્ત્રી	103,104,315
રાજદ્રંગ જુઓ અમદાવાદ	49,50,299	રામચન્દ્રસૂરિ	222
રાજધન્યપુર જુઓ રાધનપુર	298,299	રામચન્દ્રસૂરિ	326
રાજવાની	247,248	રામદેવ	224
રાજનગર જુઓ અમદાવાદ	49,50,111,297	રામભટ્ટ જુઓ રામચન્દ્ર (દિ.)	126
રાજપુર	296,297	રામવિજય	299
રાજમુનિ	163	રામવિજયગણિ	320,321,322,324
રાજલલિત	31,32	રામાદેવી	10
રાજવિજયસૂરિ જુઓ વિજયરાજસૂરિ	70,71	રામિલ્લ	57
રાજવિમલ	325,326	રાયચન્દ્ર જૈન શાસ્ત્રમાલા	179,210
રાજસાગર	60,61	રાયમલ્લ (નૃપ)	44
રાજસૂય (યજ્ઞ)	104,105	રાવણ	25,42,43,52,57,253
રાજસ્થાન	104,105	રાવણ (નગર)	261,262,306,307,253
રાજસ્થાન પુરાતન ગ્રન્થમાલા	92,93	રાષ્ટ્રકૂટ વંશ	131,329
રાજસ્થાન પ્રાચ્યવિદ્યા પ્રતિષ્ઠાન	103	રાહુ	29
રાજસ્થાની	171,172	રુકિમણી (કૃષ્ણની પત્ની)	59,60,61,62
રાજમતી	17,18,19,26,27,62,63,154, 155,157,264,265,271,272,273,316	રુકિમણી (ધનદેવની પત્ની)	312
રાજેન્દ્રપ્રવચન કાર્યાલય	193	રુદ્ર	54
રાડદ્રહ	324	રુદ્રમલ્લીય ગચ્છ	92,195,196,213, 214,337,338,339
રાણપુર	248	રુદ્રમહાલય	314,315
રાધનપુર જુઓ રાજધન્યપુર	258,298,299	રુદ્રમાલ	151,152
રાધા	161	રુદ્રાલય	123,124
રાધાવેધ	9	રૂપચન્દ્ર (નૃપ)	292
રામ	25	રૂપવિજય	299
રામ જુઓ બલભદ્ર	31,32	રૂપસિંહ	143
રામ (સીતાપતિ) જુઓ પઉમ	29,32,25,128, 129,307,319,326	રૂપા	31
		રૂપાવાસ	301,302

રેવતી	169	લઘુભોજરાજ	73,74
રેવા જુઓ નર્મદા (નદી)	300	લંડન	160
રૈવતક જુઓ ગિરનાર	73	લબ્ધિ (૪૮)નાં નામો	230,231
રૈવતગિરિ	281	લબ્ધિસૂરીશ્વર જૈન ગ્રન્થમાલા	9,16,51,52,
રોમનો	14		216,238,285,303,318
રોયલ એશિયાટિક જર્નલ	153	લબ્ધિસૂરિ સં. કેન્દ્ર	303
રોહક	158,159	લલિતકીર્તિ (દિ.)	11
રોહતક	304	લલિતચન્દ્ર	209
રોહિણી	10	લલિતપુર	53
રોહિણી	252	લવણ	57
રોહિણી (દેવી)	200,202,203	લવણપ્રસાદ	140
રોહિણી (વસુદેવની પત્ની)	27	લવણસિંહ	154
રોહિતાશ્વ	308,309	લાઈપ્સિંગ	66,67,134,157
રોહિણેય (ચોર)	160,161,313	લાટ	51,52,122
લક્ષણસેન	87	લાટરાજ (નૃપ)	526
લક્ષરાજ (નૃપ)	122	લાઠી	51
લક્ષ્મણ (રામના ભાઈ)	25,42,43,307	લાલન વીઠલજી હીરાલાલ	101
લક્ષ્મણ (શ્રીપાલના પિતા)	151,152	લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય	
લક્ષ્મણ (હરિચન્દ્રના ભાઈ)	11,12	સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર	72,136,172,280,
લક્ષ્મણવિહાર	152,153		281,307,308,333
લક્ષ્મણસેન (દિ.)	33	લાવણ્યધર્મ	280
લક્ષ્મણસેન (નૃપ)	10	લાવણ્યસમય	108
લક્ષ્મી (દેવી)	123,124	લાવણ્યસૂરિ જ્ઞાનમંદિર	178
લક્ષ્મી (ધરણીની પત્ની)	83	લાહોર	284
લક્ષ્મી (નાગરાજની પત્ની)	123	લીંબડી	50,51,103,155,253
લક્ષ્મી (વિષ્ણુની પત્ની)	29,253,254	લીવાદેવી	143
લક્ષ્મીકીર્તિ	260,261,268	લીલાવતી (રાણી)	83
લક્ષ્મીતિલક	78,81	લુંકા ગચ્છ લોંકા ગચ્છ	171
લક્ષ્મીનિવાસ	323	લુમ્પાકો	109,110
લક્ષ્મીવલ્લભ	260,261	લૂણિંગ	330
લક્ષ્મીસમુદ્ર	321,322	લોકપાલો, ચાર	305
લક્ષ્મીસાગર	98,145,146	લોકહિતસૂરિ	29,286
લક્ષ્મીસાગરસૂરિ	107,108,145,146,164,165	લોકાન્તિક દેવો	316
લક્ષ્મ્યંક જુઓ ભારવિ	325,326	લોંકા ગચ્છ જુઓ લુંકા ગચ્છ	265,337
લઘુ ખરતર ગચ્છ	124,125	લોભદેવ (કાલ્પનિક)	131,132

લ્યારિકા	110	વર્ધમાન (તીર્થંકર) જુઓ મહાવીર-	
લ્યારી	110	સ્વામી	48,156,232,237,280
વંકચૂલ	87,87	વર્ધમાન (દિ.)	317
વંકચૂલા	16,17	વર્ધમાનપુર જુઓ વઢવાણ	34,56
વજ્રધોષ (નૃપ)	319	વર્ધમાનસૂરિ (પૂર્ણ.)	136,332,333
વજ્રજંઘ (પ્રતિવાસુદેવ)	32	વર્ધમાન (સ્વામી) જુઓ મહાવીરસ્વામી	87
વજ્રધર	332	વર્ધમાનસ્વામી	8,22
વજ્રનાભ	43	વર્મતાલ (નૃપ)	326
વજ્રબાહુ	253	વલભી જુઓ વળા	48,326
વજ્રભૂતિસૂરિ	51,52	વલભીપુર	120
વજ્રશૃંખલા	200,202,203	વલ્કલચીરિ	64
વજ્રસેન	19,66	વલ્લભ	320
વજ્રસ્વામી	64,65,66,84,85	વલ્લભરાજ (નૃપ)	104,123
વજ્રકુશી (વિદ્યાદેવી)	200,202,203,252	વસન્તપાલ (મંત્રી) જુઓ વસ્તુપાલ	
વજ્રયુધ (ચક્રવર્તી)	313,314	અને વસ્તુપાલક	78
વટપદ્ર જુઓ વડોદરા	499	વસુદેવ (નૃપ)	31,32
વડ ગચ્છ	44,45,46,138,139	વસુમતિ	308
વડનગર જુઓ આનન્દપુર	151,152	વસ્તુપાલ જુઓ વસન્તપાલ	6,48,73,74,75,78,
વડોદરા જુઓ વટપદ્ર	45,46,171,264,286		79,87,140,141,142,154,155,313,315
વડોદરા દેશી કેળવણી ખાતું	76,77	વળા જુઓ વલભી	48
વઢવાણ જુઓ વર્ધમાનપુર	35,56,57,140	વાકુપતિરાજ (નૃપ)	135
વણથલિક	299	વાગડ દેશ	170
વણથલી	272,273	વાગ્દેવતા જુઓ ભારતી	14,206,228
વત્સ (ગોત્ર)	531	વાગ્દેવી	111,329
વત્સરાજ (નૃપ)	36,37,87	વાગ્દેવીપ્રતિપત્નસૂરિ	78
વનમાળી ગોવિન્દજી, ભાવસાર	316	વાગ્ભટ (નૃપ)	104
વનરાજ (નૃપ)	140,142,154	વાગ્ભટ (મંત્રી) જુઓ બાહડ	90,278
વપ્રરાજ (નૃપ)	104	વાગ્ભટ (વૈદ્ય)	140
‘વરકાણા’ પાર્શ્વનાથ	207	વાગ્ભટમેરુ જુઓ બાહડમેરુ	80
વરદત્ત	52,53,167	વાણીવિલાસ	330
વરાંગ જુઓ કશ્મિર	52,53	વાત્સ્યાયન (મહર્ષિ)	278
વરાહમિહિર	87,140	વાદિગોકુલસંક	98
વરુણ	328	વાદિભૂષણ (દિ.)	176
વરુણ (દિક્પાલ)	29,227	વાદિવેતાલ	47,85,136
વર્ધમાન (અજૈન)	340	વાદિસિંહ (દિ.)	39,40

વાદી	151	વિક્રમપુર	248
વાદીભસિંહ (દિ.)	40,63,138	વિક્રમાદિત્ય (નૃપ) જુઓ વિક્રમાદિત્ય	
વનરગણિ જુઓ વિજયવિમલ	251	(નૃપ)	74,75,76,87,140
વાપી જૈન યુવકમંડલ	220	વિક્રમાદિત્ય (પદ્મનો પુત્ર	224
વામન (નૃપ)	272	વિક્રમાર્ક વિક્રમાદિત્ય (નૃપ)	75,140
વામેય જુઓ પાર્શ્વનાથ	227	વિગ્રહરાજ (નૃપ)	103
વાયડ ગચ્છ	4,154	વિજય	83
વાયડ વંશ	224	વિજય (નૃપ)	166
વાયુ (દિક્પાલ)	29,227	વિજયકસ્તૂરસૂરિજી	22,206
વારાણસી	15	વિજયકીર્તિ (દિ.)	43
વારિષેશ	232,238	વિજયકીર્તિ (મલયકીર્તિના ગુરુ)	14
વાલિ (નૃપ)	340	વિજય ગચ્છ	338
વાલુકામલા (નરક)	83	વિજયચન્દ્ર (નૃપ)	95
વાસવદત્તા	330,331	વિજયદાનસૂરિ	18,111,204
વાસુદેવ (નૃપ)	104	વિજયદાનસૂરીશ્વરગ્રન્થમાલા	162
વાસુદેવકુમાર જુઓ વિજયદેવ અને		વિજયદેવ	302
લવિજયદેવસૂરિ	275	વિજયદેવસૂરિ જુઓ વાસુદેવકુમાર	30,31,80,
વાસુદેવ કૃષ્ણ જુઓ ઉપેન્દ્ર	326	115,116,117,119,170,256,274,275,294,295,	
વાસુદેવસૂરિ	326	296,297,298,299	
વાસુદેવપૂજ્ય (તીર્થંકર) જુઓ		વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રન્થમાલા, શ્રી	28,27
વાસુદેવપૂજ્યસ્વામી	9,10,283	વિજયનેમિસૂરિ(જી)	129,136,256
વાસુપૂજ્ય (મન્ત્રી	5,224	વિજયનેમિસૂરિજીતાવિદ્યાન્દસત્રાટ્	76
વાસુપૂજ્યસ્વામી જુઓ વાસુપૂજ્ય	9,24	વિજયપાલ	151,152
વિંહદિ	296	વિજયપ્રભ	302
વિક્રમ (કવિ)	271,272	વિજયપ્રભસૂરિ જુઓ વીરવિજય	30,32,118,119,
વિક્રમ (નૃપ) જુઓ વિક્રમાદિત્ય અને		163,196,256,263,265,274,	
વિક્રમાર્ક	19,27,32,11,18,34,51,55,	275,298,299,300,301,302	
63,78,84,109,125,132,133,138,161,178,192,194,		વિજયભદ્રસૂરિ	13
201,217,230,232,239,240,242,265,267,284,286,		વિજયરત્ન	125
315,316,320,321,323,325,332,336,337		વિજયરત્નસૂરિ (વૃદ્ધ તપા)	163
વિક્રમચરિત્ર જુઓ દેવકુમાર	76	વિજયરાજસૂરિ જુઓ રાજવિજયસૂરિ	70,204
વિક્રમનગર	320	વિજયલાવણ્યસૂરીશ્વરજ્ઞાનમન્દિર, શ્રી	135,176

વિજયવલ્લભસૂરિજી	266	વિદ્યાપુર	293
વિજયવિમલ જુઓ વાનરગણિ	251	વિદ્યાસાગરસૂરિ	164
વિજયસિંહ	302,298	વિદ્યુત્ જુઓ વીજળી	78
વિજયસિંહસૂરિ	127	વિદ્યુન્માલી	64
વિજયસિંહસૂરિ 30,32,7,9,85,117,151,279,296-7		વધિ પક્ષ	164
વિજયસિંહસૂરિ (તપા) 29,31,116,117,167,		વિનયચન્દ્ર (ચન્દ્ર)	14
185,215,251,253,274,275,282,293		વિનયચન્દ્ર (દિ.)	67
વિજયસેનસૂરિ (નાગેન્દ્ર)	17,74	વિનયનન્દિસૂરિ (દિ.)	43
વિજયસોમ	243	વિનયમ્રમોદ	264
વિજયહર્ષ	264	વિનયમહાન	50
વિજયા (રાણી)	24	વિનયમહાનગણિ	316
વિજયાનન્દસૂરિ 30,100,167,294,324		વિનયમેરુ	320,324
વિજયાનન્દસૂરિ(જી) જુઓ આત્મારામજી	266	વિનયવિજયગણિ	299,328
વિજયામૃતસૂરિજી	244	વિનયસેન (દિ.)	270
વિજયોમંગસૂરિ	23	વિનયહંસગણિ	207
વિજ્ઞાનવાદી	255	વિનયાદિકપાલ (નૃપ)	56
વિદિતા	252	વિનાયકપાલ	56
વિદિશા	331	વિનીતવિજય	299
વિદેહ	261	વિનીતા	135
વિદ્યા (દિ.)	109	વિન્દિપુર	297
વિદ્યા (Humanity number) (સામયિક)	243	વિન્ધ્યાચલ	36,89
વિદ્યાપરશાખા	6	વિપાશા (નદી) જુઓ વ્યાસા	291,292
વિદ્યાનન્દ (દિ.)	109	વિબુધચન્દ્રસૂરિ	231
વિદ્યાનન્દ (દિ.) જુઓ વિદ્યાનન્દ અને		વિબુધતિલક (?)	156
વિદ્યાનન્દસ્વામી	192	વિબુધપ્રભ	16,87
વિદ્યાનન્દસૂરિ	224	વિબુધવિમલ(સૂરિ) જુઓ	
વિદ્યાનન્દિ (દિ.) જુઓ વિદ્યાનન્દ	191	લક્ષ્મીવિમલ (પૃ.૧૭)	265
વિદ્યાનન્દિસ્વામી (દિ.)	191	વિભીષણ	307

૧. એમનું જીવનચરિત્ર ન્યાયચાર્ય સંસ્કૃતમાં 'વિજય' અંકથી અંકિત વિજયોલ્લાસ નામના મહાકાવ્યમાં આલેખ્યું છે. એના પ્રથમ સર્ગમાં ૧૦૨ પદો છે. દ્વિતીય સર્ગના દૃષ્ટાન્ત પદ પછીનો ભાગ અઘાપિ અપ્રાપ્ય છે. આ મહાકાવ્યનો ઉચલભ્ય અંશ જુનાગઢના જૈન સંઘના જ્ઞાનભંડારની એક હાથપોથીમાં સચવાયો છે. એની 'ફોટોસ્ટેટ' નકલ તૈયાર કરાવાઈ છે. આ સંબંધમાં કેટલીક વિશેષ માહિતી મુનિશ્રી યશોવિજયજીનો નિમ્નલિખિત લેખ પૂરી પાડે છે :-

“સ્વ. મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ગણિ વિરચિત વિજયોલ્લાસમહાકાવ્ય.”

આ લેખ “શ્રીમહાવીર જૈન વિદ્યાલય સુવર્ણ મહોત્સવ ગ્રંથ” (ભા. ૨, પૃ. ૨૩૩-૨૩૫)માં છપાયો છે.

વિમલ જુઓ વિમલનાથ .	283	વીર (શિવનાગના પુત્ર) જુઓ વીરસૂરિ	201,202
વિમલકીર્તિ	273	વીરગણિ	85
વિમલગણિ (શતવર્ષી)	201	વીરચન્દ્ર (દિ.)	56,57
વિમલચન્દ્રગણિ	134	વીરચન્દ્ર (નાગોરી લુંકા)	338
વિમલતિલકગણિ	273	વીરધવલ (નૃપ)	73,78,79,140,141,154
વિમલનાથ જુઓ વિમલ	8,10,188	(રાણા),	314,315
વિમલશાહ (મન્ત્રી)	151	વીરનારાયણ (નૃપ)	104
વિમલસાગરગણિ	165,166	વીરપ્રભસૂરિ	13
વિરાટ	70	વીરમ(નૃપ)	103
વિરાટનગર	291	વીરવિજય જુઓ વિજયપ્રભસૂરિ	129,276,300
વિલાસવતી	311	વીરવિજયગણિ, ઉપાધ્યાય	198
વિવેકસાગરગણિ	152	વીરશેકરગણિ	244
વિશાલ	232	વીરસમાજ	218
વિશાલકીર્તિ (દિ.)	67	વીરસિંહ (દિ.)	109,165
વિશાલરાજ 124,145,147,152,213,239,284		વીરસૂરિ જુઓ વીર (શિવનાગના	
વિશાલરાજસૂરિ	226,227	પુત્ર)	201,202
વિશ્વમંગલ પ્રકાશન	29,216	વીરસેન (તીર્થકર)	253
વિશ્વલ (નૃપ)	104	વીરસેન (દિ.) (જિનસેન પહેલાના ગુરુ)	38,39,
વિશ્વલદેવ (નૃપ) જુઓ વીસલદેવ	5	40,184,185,270,271	
વિશ્વસહ (નૃપ)	319	વીરસેન (દિ.) (શ્રીધરસેનના ગુરુ)	150,151
વિશ્વસેન (દિ.)	99	વીરસેન (નળનો પિતા)	46,305
વિશ્વસેન (નૃપ)	276	વીરસેવામંદિર	188,189,283
વિશ્વામિત્ર	340	વીરાચાર્ય	85
વિષેણ	83	વીરાસન	232,253
વિષ્ણુ જુઓ ચતુર્ભુજ, પુરુષોત્તમ		વીસલદેવ (નૃપ) જુઓ વિશ્વલદેવ	5,80,154,155
અને શ્રીપતિ 22,29,27,36,54,90,103,		વૃદ્ધ ગચ્છ	323
128,154,183,253,278,281,282,332,		વૃદ્ધ તપા ગચ્છ	163
વિષ્ણુ (ભાવિતીર્થકર)	281	વૃદ્ધવાદી	85,87,178
વિષ્ણુકુમાર (મહર્ષિ)	16	વૃદ્ધિ-નેમિ-અમૃત-અન્ધમાલા	220
વિસલ (નૃપ)	104	વૃદ્ધિવિજય	299
વીકાનેરપુર	300	વૃષભ	41,42
વીજળી જુઓ વિદ્યુત્	78	વૃષભ (તીર્થકર) જુઓ આદિદેવ	
વીર (તીર્થકર) જુઓ		અને ઋષભ	109,110,283
મહાવીરસ્વામી 155,181,190,210,		વૃષભદેવ	15,189
214,256,264,282,283		વૃષભાનન	232

વૃષલોચન (ઉદર)	131,132	શંવ	60
વેણીકૃપાણ	4,71,315,316	શક	51
વેણીકૃપાણ અમર	71,72	શકટાલ	65,66
વેણુન(ગિરિ)	272,273	શકુનિકાવિહાર	315
વેત્રવતી	272,273	શકુન્તલા	47
વેદસંસ્કૃતિ	1	શક્તિ	123,124
વેદાન્ત દર્શન	211	શકાવવતાર	135,136
વેલણકર, પ્રો.	185,186	શંકર જુઓ ભૂતસ્વામી	103,104,122,195
વેલાઉલ બંદર	299	શંકરાચાર્ય	325,336
વૈજયન્તી (સુમિત્રની પત્ની) જુઓ યશોમતી	24,25	શંખ	78,79
વૈતરણિ (વેદ)	62,63	શંખન (નૃપ)	319
વૈદર્ભી	61,62	શંખેશ્વર	223,224,248,258
વૈદિક અનુષ્ઠાનો	54	‘શંખેશ્વર’ પાર્શ્વનાથ	118,129,256,257
વૈદિક દૃષ્ટિ	148	શતાર્થ (બિરુદ)	281,282
વૈદિક હિન્દુઓ	8,33,42,43,49,313	શતાર્થવૃત્તકવિ	279
વૈરાટ	195,196	શતાર્થિક	279
વૈરિસિંહ (નૃપ)	135,136	શતાર્થી	280
વૈરોટ્યા (વિદ્યાદેવી)	200,202,203	શત્રાવધાની	169
વૈરોટ્યા જુઓ ધરણપ્રિયા	252	શત્રુંજય	74,75,123,124,248,264,313
વૈશંપાયન (પોપટ)	231,232	શત્રુંજય (ગિરિ)	273,280,281
વૈશેષિકૌ	189,190	શત્રુંજય (ગિરિરાજ)	111
વૈશેષિક દર્શન	192,336,337	શત્રુંજય તીર્થ	12,48,49,50,51,140
વૈશ્ય જાતિ	66,67	શમીન	258
વૈશ્રમણ (દિક્પાલ)	29	‘શમીન’ પાર્શ્વનાથ	258
વૈશ્રવણ (શ્રેષ્ઠી)	83	શમ્બર	41,42
વૈષ્ણવદર્શન	336,337	શમ્બૂક	42
વોશિંગ્ટન (Washington)	155	શમ્બલી	140
વ્યક્ત	171,172	શય્યંભવસ્વામી	64,65
વ્યાઘ્રલવાલ જુઓ બધેરવાલ	66,67	શર્કરાપ્રભા (નરક)	83
વ્યાસ (મહાભારતકાર)	71,72	શાન્તક	224
વ્યાસ ભગવાનદાસ કેવલદાસ)	103,104	શાન્તા (દેવી)	252,256,257
વ્યાસ મણિલાલ બકોરભાઈ	108	શાન્તિ (તીર્થંકર) જુઓ શાન્તિ-	
વ્યાસા (નદી) જુઓ વિપાશા	291,292	નાથ અને સન્તિ	242,243,283
વ્યુષિતાશ્વ (નૃપ)	319	શાન્તિ (દેવતા)	56
વ્રજ ભાષા	186,338	શાન્તિ (દેવી)	202,203

શાન્તિચન્દ્ર (તપા)	61,62,63,	શિલાજીત	64,65
70,71,167,185,196,297,329		શિલાદિત્ય (નૃપ)	48,49,140
શાન્તિચન્દ્રગણિ	320	શિવ જુઓ ભૂતસ્વામી	22,123,124,128,129, 154,155,278,281,282,337
શાન્તિનાથ (ચકવર્તી)	24,25	શિવકોટિ	39
શાન્તિનાથ (તીર્થંકર) જુઓ શાન્તિ	8,22,5,	શિવગણ	68
20,21,38,39,69,167,209,244,		શિવચન્દ્ર	258,259
336,388,402,411,438,457,458,		શિવનાગ	201,202
481,494,497,498,500,502,503		શિવનિધાન	324
શાન્તિવિજય	299	શિવપુરી જુઓ સિરોહી	118
શાન્તિપેશ	55,56	શિવાશાહ	109,110
શાન્તિસૂરિ (થારા.)	85	શિવાસાધુ	109,110
શામ્ભ	61,62,63	શિશુપાલ (નૃપ)	326,327
શારદા	46	શીતલ	7,8,21
શારદા (દેવી) જુઓ ભારતી	14,78,103,	શીતલનાથ	8,9,24,25
104,200,201		શીલ (નૃપ)	319
શારદાવિજય (મુદ્રણાલય)	316	શીલભદ્ર	7,8,21
શાલિભદ્ર	87,88,89,261	શીલભદ્રસૂરિ	9
શાલિવાહન (નૃપ)	140	શીલવિજય	275,276
શાસનદેવતા	111	શુક (ઋષિ) જુઓ કાવ્ય	22
શાસનદેવી	200	શુક (દેવલોક) જુઓ મહાશુક	9,83
શાસ્ત્રી રમચન્દ્ર	315,316	શુક્લતીર્થ	123
શાસનસમ્રાટ વિજયનેમિસૂરિજીત-		શુભદ્રકરા	83
વિદ્યાનન્દ	76,77	શુભશીલગણિ	98,145,146,164
શાહ યુનીલાલ વર્ધમાન	197	શુભસુન્દરસૂરિ	236,237
શાહ છોટાલાલ મોહનલાલ	31	શૂદ્રક (નૃપ)	331,332
શાહ જયંતીલાલ સી.	7	શૂર	31,32
શાહ મોહનલાલ મનસુખરામ	171	શૂર્પનખા	42,43
શાહ સાકલચંદ પિ.	221,222	શૂલપાણિ (યક્ષ)	330
શાહ સાકલચંદ પિતાંબરદાસ	213	શૃંગારશેખર	330
શાહ હીરાચંદ કકલભાઈ	26,27	શેખસલ્લી	158,159
શાહજહાંન	275	શેષ (નાગ)	13
શિખિ (નૃપ)	313,314	શેવ	144
શિખિકુમાર	83	શોભન (મુનિ)	31,32,203,205,206
શિરપુર	298,299	શૌષ્કલ	573
શિરોહી જુઓ શ્રીરોહિણી	116,117		

શ્યામા જુઓ અચ્યુતા	252	શ્રીવર્ધદેવ (દિ.)	126,127
શ્રમણ (સામયિક)	33	શ્રીવલ્લભ (ખ.)	117,290
શ્રાવિકાસંઘ	575	શ્રીવલ્લભ (નૃપ)	589
શ્રીકાન્તા (રાણી)	83	શ્રીવૃષભ જુઓ આદિદેવ	232,233
શ્રીકુમાર કવિ	531	શ્રીહરિષેણ	56,57
શ્રીતનય	292	શ્રીહર્ષ	13
શ્રીતિલકસૂરિ	86	શ્રુતકીર્તિ (દિ.)	7,8
શ્રીદત્ત	38,39,40	શ્રુતકેવલી	57,185
શ્રીદેવી	83	શ્રુતજ્ઞાન પ્રસારકસભા	30,146
શ્રીધર (નૃપ)	153	શ્રુતદેવતા જુઓ ભારતી	251,199,200,202,203
શ્રીધરસેન (નૃપ)	326	શ્રુતદેવી	14,198,200,224,225
શ્રીનન્દિ (દિ.)	43	શ્રુતસાગર	97,98,233
શ્રીપત્ન	291	શ્રેણિક (નૃપ)	46,47,80,81,125,126,161
શ્રીપતિ (તપા)	109,110	શ્રેયન્	8,9
શ્રીપતિ (દેવ) જુઓ વિષ્ણુ	183,184	શ્રેયસ્	283
શ્રીપાલ (દિ.)	40	શ્રેયાંસ	8,9
શ્રીપાલ (નૃપ)	27,100,162	શ્રેયાંસનાથ	8,9,10,24,25
શ્રીપાલ (પ્રજાચક્ષુ)	151,152,312,313	શ્રૌત ધર્મ	90
શ્રીપાલદેવ (દિ.)	19	ધેમકર્ણ	265
શ્રીપાલિત	337	સંયુક્તા	104,105
શ્રીપુરબન્દિર	298	સંયોગના	104,105
શ્રીબાહુ	253	સકલકીર્તિ (દિ.)	34
શ્રીભૂષણ (દિ.)	31	સકલચન્દ્ર (ખ.)	143,185,320
શ્રીભૂષણ (દિ.)	43,44	સકલચન્દ્ર (તપા.)	169,151
શ્રીભૂષણ (દિ.)	271	સકલચન્દ્ર (દિ.)	62,63
શ્રીમાલ	320	સકલાગમલક્ષણતર્કવેદી (બિરુદ)	44,45
શ્રીમાલ (નગર) જુઓ ભિન્નમાલ	116,201,202	સગર (ચકવર્તી)	13,24,24,25
શ્રીમાલ (વંશ)	223	સદ્ગ્રામ્ય (નગર)	202
શ્રીમાલપુર	116	સંગમ	27,28
શ્રીમાલી જૈન	16	સંગમ (સાલિભદ્રનો પૂર્વ ભવ)	141
શ્રીમાલી જ્ઞાતિ	332	સંગ્રામસિંહ	126,127
શ્રીયક	135,136	સંગ્રામસિંહ (નૃપ)	526
શ્રીરંગ	323	સંઘતિલકસૂરિ (રુદ્ર.)	92,92,93,124,125,337
શ્રીરત્ની	67,68	સંઘવીઅમૃતલાલ મોહનલાલ	25
શ્રીરોહિણી જુઓ શિરોહી	116,117	સંઘવીર	25,22

સંઘહર્ષ	264	સમ્ભવ	242
સચેનક (હાથી)	261,262	સમ્ભવ	242
સંજય	70	સમ્ભવનાથ	283
સતીશયન્દ્ર વિદ્યાભૂષણ ડૉ.	171	સમ્ભવનાથ	6,24,25,253
સત્યભામા	59	સમ્મેતશિખર	248
સત્યરુચિ	106	સમ્મેદતીર્થગિરિ	119
સત્યવાક્ય	531	સમ્યગ્જ્ઞાન પ્ર.મંડલ	238
સત્યવિજયગણિ	100	સયાજીવરાવ ગાયકવા, સર	305
સત્યવિજયગ્રન્થમાલા	71	સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય, મહારાજા	45,46
સત્યવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા	170,307	સરણ્યાપુર	531
સદાલપુત્ર	164,165	સરસ્વતી	67,68
સનતકુમાર (ચકવર્તી)	8,13,24,25,311	સરસ્વતી (ગૃ.)	151
સનતકુમાર (દેવલોક)	83	સરસ્વતી (દેવી) જુઓ ભારતી	12,14,15,30,
સનાતનગ્રન્થમાલા	188,191,192	78,102,103,108,133,134,138,139,200,201,	
સન્તિ જુઓ શાન્તિ	242	205,206,251,253,265	
સન્મતિકુટીરપ્રકાશન	19	સરસ્વતી (નદી) જુઓ	
સપાદલક્ષ	124	દ્રુહિણતનયા	119,123,314,315
સપાદલક્ષ (ગિરિ)	291,292	સરસ્વતી ગચ્છ (દિ.)	163
સમન્તભદ્ર	38,39,40,188	સરસ્વતીલબ્ધવરપ્રસાદ (ભિરુદ)	44,45
સમયરાજ ઉપાધ્યાય	143	સરસ્વતીવિલાસગ્રન્થમાલા (ભિરુદ)	20
સમયસુન્દર જુઓ સિદ્ધાન્તસુન્દર	143,258,259	સરસ્વતીસ્વયંવરવલ્લભ(ભિરુદ)	317
સમયસુન્દરગણિ	144,339,340	સર્વતોભદ્ર યન્ત્ર	241,242
સમ્મેતવિજયજી	316	સર્વદેવ (ગૃ.)	202
સમર જુઓ સમરસિંહ	48,49	સર્વદેવ (મુનિ)	9,10
સમરકેતુ	136	સર્વદેવસૂરિ	106
સમરસિંહ જુઓ સમર	48,49,50,51	સર્વનન્દિ (દિ.)	184
સમરસિંહદેવ (નૃપ)	312,313	સર્વસુન્દરસૂરિ	196,197
સમરાદિત્ય	82,83,84,85	સર્વાનન્દસૂરિ	6,21
સમસંસ્કૃત	12,198,209,229,230,268,302	સર્વાર્થસિદ્ધ (દેવલોક)	83
સમી	258	સર્વાર્થસિદ્ધ	43
સમુદ્ર (મુનિ)	287	સર્વાસ્ત્રા મહાજવાલા	200,202,203
સમુદ્રધોષસૂરિ	16,31,32	સર્વોદય (તીર્થ)	190
સમુદ્રવિજય	316	સલ્લક્ષણ (દિ.)	67,68,217,218
સમ્પ્રતિ	65,66	સવાઈ હીરજી	117,274
સમ્બર	59	સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય	35,36

સહજકુશલગણિ	62,63	સાર્વજનિક	408
સહજ	224	સાલિંગ	320
સહદેવ	47	સાલિહિપિતૃ	164
સહસ્રમલ્લ (નૃપ)	98	સાહ નાથુ	296,297
સહસ્રમલ્લ (નૃપ)	170	સાહિત્યનિકેતન	72
સહસ્રમલ્લ (ભૈરવનો પુત્ર)	327	સાહિત્યોપનિષદ્વિદ	307
સહસ્રલિંગ (સરોવર)	123,124,151,152,76,98, 102,103,164,236,237,287,335,336	સિંધીજૈનગ્રંથમાળા	74,83,131,154,306,307
સહસ્રાવધાની	76,98,102,103,164, 236,237,287,335,336	સિંહ	83
સાગરચન્દ્ર	21,61,62,68,69,185	સિંહ (મુનિ)	169
સાંખ્યદર્શન	192,211,336,337	સિંહણ (નૃપ)	526
સાંખ્ય પરિભાષા	181	સિંહદત્તસૂરિ	97
સાંખ્ય મત	102	સિંહનદિ (દિ.) જુઓ જટાસિંહનન્દિ	52
સાંખ્ય-યોગ	182	સિંહનન્દિ (દિ.)	126,127
સાંગણ	271	સિંહનન્દિ (દિ, સરસ્વતી ગચ્છ)	163
સાંગણ	271,272	સિંહપુર જુઓ સિહોર	123,124
સાતવાહન (નૃપ)	87,87	સિંહપુર (દ્રાવડિ દેશનું)	161
સાતવાહન (વંશ)	337	સિંહરાજ (નૃપ)	104
સાદડી	274	સિંહવિમલગણિ	109,110
સાધુકીર્તિ	273	સિંધવિજય	296,297
સાધુરત્ન	72	સિંધી જૈન ગ્રન્થમાળા	19,71,72,84,85,86, 88,89,118,139,142,169,216, 263,274,282,283,286,338,
સાધુરાજ	145	સિદ્ધચક્ર જુઓ નવપદ	91,92,121,122,162
સાધુવિજયગણિ	71	સિદ્ધચક્રયન્ત્રોદ્ધાર	161
સાધુસુન્દર	273	સિદ્ધચક્ર સાહિત્ય પ્રચારક સમિતિ, શ્રી	23
સાધુસોમ	267	સિદ્ધદત્ત કપિલ	103
સાન્તુ (મંત્રી)	140	સિદ્ધદ્રંગ જુઓ સિદ્ધપુર	499
સાબરમતી	111,300	સિદ્ધપાલ	151,152,279,280,313,
સાબ્રમતી	111	સિદ્ધપુર	123,124,314,315
સામન્તસિંહ (નૃપ)	104,154	સિદ્ધપુર જુઓ સિદ્ધદ્રંગ	298,299
સામાયિક શ્રુતાદિ	80	સિદ્ધપુર પાટણ	391
સાપંકેલિ	333	સિદ્ધરાજ (નૃપ)	28
સારદા જુઓ ભારતી	25	(સિદ્ધરાજ) જયસિંહ	279,280
સારસ્વત મન્ત્ર	78	સિદ્ધરાજ જયસિંહ (નૃપ)	17,94,121,122, 123,124,124,140,151,312,312
સારસ્વત મન્ત્રો (સાત)	26,27		

સિદ્ધર્ષિ	85	સુજાત	232
સિદ્ધસૂરિ	335	સુતારકર	252
સિદ્ધસેન (ઉપ.)	50,57	સુતારા	308,309
સિદ્ધસેન (ખ.)	80	સુદંષ્ટ્ર	27,28
સિદ્ધસેન (દિવાકર) જુઓ		સુદર્શન (નૃપ)	319
સિદ્ધસેનસૂરિ	38,39,51,52,140,178	સુધર્મસ્વામી	63,64,65,171,279
સિદ્ધસેન દિવાકર	178,179,181,	સુધાનન્દસૂરિ	196
	183,184,185,279	સુધાભૂષણ	147
સિદ્ધસેનસૂરિ જુઓ સિદ્ધસેન		સુનન્દ	16
(દિવાકર)	87,181	સુનન્દરબાહુ (વાસુદેવ)	32
સિદ્ધસેનસૂરિ	48,49	સુનન્દા	27,101
સિદ્ધાયળ	300	સુન્દરી (નન્દની પત્ની)	54
સિદ્ધાન્તસુન્દર જુઓ સમયસુન્દર	408	સુન્દરી (રાણી)	83
સિદ્ધાર્થ (નૃપ)	129,130,227,228,280	સુન્દરી (સર્વદેવની પુત્રી)	202
સિદ્ધિચન્દ્રગણિ	204,205	સુપાર્થ	283
સિદ્ધિવિજય	129,275,276	સુપાર્થનાથ	6,237,238
સિન્ધ (દેશ)	154,155,290,291	સુપ્રભદેવ (મન્ત્રી)	326,327
સિન્ધુ (દેશ)	123,273,291,292	સુબન્ધુ	330,331
સિન્ધુ (નદી)	291,292	સુબાહુ	232
સિન્ધુ (પ્રદેશ)	57	સુબુદ્ધિ	158,159
સિન્ધુરાજ (નૃપ)	122	સુબુદ્ધિ (મન્ત્રી)	53
સિન્ધુરાજ (નૃપ)	135,136	સુબોધન (નૃપ)	96,97
સિન્ધુલ (નૃપ)	58,59	સુબ્રહ્મણ્ય	128,129
સિરોહી જુઓ શ્રીરોહિણી	499	સુભદ્રા	16,73
સિરોહી જુઓ શિવપુરી	118	સુભૂમ (ચક્રી)	24
સિહોર જુઓ સિંહપુર	123,124	સુમંગલા	27,101,102
સીતા	25,42,43,52,57,261,	સુમતિ (ઉપાધ્યાય)	21
	262,307,310,311,323	સુમતિ (તીર્થંકર)	283
સીતાપતિ જુઓ પઉમ	8,129	સુમતિનાથ	6
સીમન્ધર	206,207,232,253	સુમતિસાધુ	164
સીમન્ધરસ્વામી	12,59,61,62,206,207,	સુમતિસૂરિ	92
	236,237,238,250,251	સુમિત્ર	24,25
સુકોશલ	16	સુમુખ (નૃપ)	103
સુગાત્ર	53	સુમેરુ (પર્વત) જુઓ મેરુ	11
સુગ્રીવ	307	સુર	72,73

સુરત જુઓ સૂરતિ, સૂર્યપુર અને	સૂરાચાર્ય (દિલ્લના ગુરુ)	126,127,133,134
સ્ફૂર્તિબન્દિર 31,19,25,26,41,42,61,81,99,	સૂરિચક્રક	99,100
129,146,187,243,244,296,297,300,321,322	સૂરિમન્ત્ર જુઓ આચાર્યમંત્ર	111,237
સુરનદી જુઓ ગંગા 91,287,288	સૂર્ય જુઓ જગચ્ચક્ષુ	22,29
સુરપ્રિય (મુનિ) 169	સૂર્યદેવ	111
સુરસિંહજી ત. દોહલ જુઓ કલાપી 51	સૂર્યપુર જુઓ સુરત	296,297
સુરસુન્દરી 162	સૂર્યાબદેવ	32,304
સુરાદેવ 164,165	સેનકુમાર	83
સુરાષ્ટ્ર 48,49,59	સેન ગણ	43,44
સુરેન્દ્રસૂરિ તપગચ્છ પાઠશાળા 4	સેન સંઘ	38,39
સુલતાન સમુસુદ-દુનિયા જુઓ	સેનાની જુઓ કાર્તિકેય	321
અમીર શિકાર 314	સેરીસક	223,224
સુલસા 157	સેરીસા	223,224
સુલોચના 95	સોઢી	159
સુવરણા જુઓ સ્વર્ણરેખા . 272,273	સોપારક	76,207
સુવર્ણ યુગ 124,125	સોપારક (મન્ત્રી)	138,139
સુવર્ણાયલ 499	સોમકુશલ	215,216
સુવાસિત સાહિત્ય 146	સોમકુશલગણિ	167
સુવિધિ 242	સોમચન્દ્ર	279
સુવિવિનાથ 8,9,214,215,289	સોમજયસૂરિ	148
સુવ્રત જુઓ મુનિ સુવ્રતસ્વામી 16,283	સોમતિલકસૂરિ	125
સુશર્મનગર 83	સોમદેવ	145
સુશર્મપુર જુઓ કાંગડા 291,292	સોમદેવસૂરિ	163
સુશર્મા (નૃપ) 291,292	સોમદેવા	83
સુષેણ 53	સોમનાથ 121,122,123,124,216	
સૂક્તિરત્નાકર(બિરુદ) 317	સોમનાથ (મહાદેવ)	122,123,124
સૂર 31,32	સોમપ્રભસૂરિ	289,290
સૂર 292	સોમપ્રભસૂરિ (શતાર્થી)	279,280
સૂરતિ જુઓ સુરત 275,297	સોમવિજય	22
સૂરતેજ (નૃપ) 83	સોમવિમલસૂરિ	244,245
સુશીલસૂરિજ્ઞાનમંદિર 193,272	સોમશર્મા	76
સુશીલસાહિત્ય પ્રકાશન 238,267	સોમશર્મા	158,159
સૂરપ્રભ 80,81	સોમસુન્દરસૂરિ 88,89,94,106,107,108,128,	
સૂરપ્રભ (તીર્થંકર) 253		144,153,164,238,240,289,290
સૂરાચાર્ય જુઓ મહીપાલ 85,126,127		

સોમેશ્વર (નૃપ)	104	સ્વર્ણલક્ષ્મી	531
સોરઠ	122	સ્વાધ્યાય (ત્રૈમાસિક)	256,257
સોલંકી	139	હંસવિજયજી ફી લાયબ્રેરી	95
સોલંકી (વંશ) જુઓ ચૌલુક્ય વંશ	121,122	હંસાવલી	75
સોલંકી (સેના)	122	હડપ્પા સંસ્કૃતિ	1
સોલંકીઓ	122	હનુમાન	8,109,4,25,33,34,317,323,332
સોલાપુર	37,38,131,282	હમ્મીર	103,104,105
સૌત્રાન્તિક મત	255,256	હમ્મુક (નૃપ)	123
સૌધર્મ કલ્પ	54,83	હર	337
સૌધર્મ દેવલોક	169	હરિ જુઓ વિષ્ણુ	337
સૌભાગ્યદેવી (દેવવિમલગણિની માતા)	109,110	હરિકુલ	228
સૌભાગ્યદેવી (પદ્મ મંત્રીની બેન)	224	હરિગૃહપુર	300
સૌભાગ્યમંજરી (વેશ્યા)	157	હરિચન્દ્ર	11,128,129
સૌભાગ્યસાગરસૂરિ	204,205	હરિપ્રભા	83
સૌભાગ્યહર્ષ	244,245	હરિભદ્ર (બાલચન્દ્રના ગુરુ)	313
સૌર	37	હરિભદ્રસૂરિ (ચન્દ્ર)	78
સૌરાષ્ટ્ર 37,56,57,59,109,110,121,166,275,300		હરિભદ્રસૂરિ	83,17,196,197
સ્કન્દાચાર્ય	16	હરિભદ્રસૂરિ (જાલિહર)	6
સ્કન્દિલ, આર્ય	178	હરિભદ્રસૂરિ પહેલા	51,52,85,87,133,134,142,198,279,280
સ્તમ્ભતીર્થ જુઓ ખંભાત	80,81,111,248,296,297,298	હરિયાણા	291,292
સ્તમ્ભનક	94	હરિરાજ	72,73
‘સ્તમ્ભન’ પાર્શ્વનાથ	207,254	હરિરાજ (નૃપ)	104
સ્થાનસિંહ	109,110	હરિ (નૃપ)	104
સ્થૂલભદ્ર	57,65,66	હરિવંશ	31,32,36,37,189
સ્થૂલવૃદ્ધ	57	હરિચન્દ્ર	8,128,129,170,307,309
સ્ફૂર્તિબંદર જુઓ સુરત	275	હરિષેણ જુઓ હરિ (પૃ. ૨૩)	18
સ્મિથસોગિયન ઇન્સ્ટિટ્યુટ	155	હરિષેણ	83
સ્મૃતિમંદિર પ્રકાશન	193	હરિ (ચકવર્તી)	24,25
સ્થાદાદગ્રન્થમાલા	37,38,188	હરિહર	87
સ્વયમ્ભ	232	હર્ષ	10,11,17
સ્વયમ્ભૂ	41,42	હર્ષ (વિદ્યાધર)	87
સ્વયમ્ભૂરમણ (સમુદ્ર)	54	હર્ષકલ્લોલ	244,245
સ્વર્ણરેખા જુઓ સુવરણા	272,273	હર્ષકલ્લોલગણિ	285
		હર્ષકીર્તિસૂરિ	325

હર્ષકુલગણિ	281,282	હુંકાર વંશ જુઓ હુબડ	271
હર્ષનન્દન	339,340	હુંચ	89
હર્ષપુરીય ગચ્છ	6,7,86,340	હુણ્ડા	8,12,3
હર્ષપુષ્પામૃતગ્રંથમાળા	7,16,22,46,58,71,80,86 88,94,102,133,136,142,145, 146,155,167,171,201,215,277	હુમાયુ	111,170
હર્ષરત્નગણિ	230	હુમ્મડ જુઓ હુંકાર વંશ	271
હર્ષવર્ષન (નૃપ)	330	હુષીકેશ જુઓ ઉપેન્દ્ર	183,184
હર્ષવિજય	324	હેમચન્દ્ર જુઓ હેમચન્દ્રસૂરિ (પૂર્ણ)	278,279,311
હર્ષવિનયસૂરિ	206,207	હેમચન્દ્ર ગ્રન્થમાલા	50,51,58,75
હસ્તિનાપુર	70,276	હેમચન્દ્રસભા જુઓ હેમચન્દ્રા-	
હસ્તિમલ્લ	531	ચાર્યસભા	132,136,161,166,332,
હાલિગ	338,339	હેમચન્દ્રસૂરિ (પૂર્ણ.) જુઓ હેમચન્દ્ર	32,13,30,
હાલિવાટક	169	70,84,85,86,87,89,90,92,100,120,121,257,168,	
હિડમ્બ	70	170,195,222,278,279,280,305,311,312	
હિડમ્બા	71	હેમચન્દ્રસૂરિ (મલ.)	16
હિન્દી જૈન સાહિત્ય પ્રસારક કાર્યાલય	197	હેમચન્દ્રાચાર્યગ્રન્થાવલી	179
હિન્દી જૈનાગમ પ્રકાશક સુમતિ કાર્યાલય		હેમચન્દ્રાચાર્યસભા જુઓ	
શ્રી	258,268,271	હેમચન્દ્રસભા	105
હિન્દી પરિષદ વિશ્વવિદ્યાલય	33	હેમવિજયગણિ	116,117
હિન્દુ મિલન મંદિર	25,26	હેમવિમલસૂરિ	281,282
હિન્દુસ્તાની એકેડેમિ	339,340	હેમસેન (દિ.)	148,149
હિન્દુ	247,248	હેમસોમ	--
હિમવત્ (ગિરિ) જુઓ તુહિનિગિરિ	287,288	હેમાદ્રિ	22
હિમાલય	152,152,287,288	હેમાલય જુઓ મેરુ	320
હિરણ્યનાભ (નૃપ)	319	A llahabad University Studies	152,153
હીફર(Hoefer)	333,334	Annals of the Bhandarkar Oriental	7,37,138
હીર	328	Research Institute	64,65,319,320,321
હીરવિજયસૂરિ	29,111,112,113,116, 117,166,167,169,275,282	Bharātiya Vidya	25,26
હીરહર્ષ	112	Bulletin of the Chunilal	
હીરાલાલ હંસરાજ	10,11,15,44, 45,48,49,60,61,66,67,74,75,75,77,80,81,84, 85,87,89,90,96,98,100,101,106,107,108,149, 153,163,165,166,167,168,169,198,208,210	Gandhi Vidyabhavan	130,131
		Croesus	141
		Gaekwad's Oriental Swries	182,183,214,215
		Giornale della Societa Aseatica	
		Italiana	134
		Indian Antiquary	103,186
		Indian Culture	56,57
		Indian Historical Quarterly	240

Indische Erzaler	134	Society	87
Indische Marchen	96	Journal of the Bombay Branch	
Indische Marchenromane	157	of the Royal Asiatic Society	142
Indische Novellen	66,67	Journal of the Oriental Institute	25,26
Indische Shattentheater	74,75,315	Meisterswerke Orientalischer Literatur	149
Indische Studien	186,197	Munchen	149
Jain Antiquary, The	25,26	Zeitschrift der Deutschen Morenlanfischen	
Journal of the American Oriental		Gesellschaft	204,205
		ZII	245,246

સંકેત-સૂચી

અં. = અંચલ	અ. ચૂ. = અલંકારચૂડામણિ
અન્ય. દ્વા. = અન્યયોગવ્યવચ્છેદદ્વાનિશિકા	અ. મા. = અદ્ધમાગહી
અભિ. ચિ. = અભિધાનચિન્તામણિ	અ. ર. = અનેકાર્થરત્નમંજૂષા
અયોગ. દ્વા. = અયોગવ્યવચ્છેદદ્વાનિશિકા	આ. કા. પ્ર = આત્મકાન્તિપ્રકાશ
અષ્ટા. = અષ્ટાધ્યાયી	આ. પ્ર. = આત્માનન્દ પ્રકાશ
આ. દિ. આગમોનું દિગ્દર્શન	આ. સમિતિ = આગમોદય સમિતિ
આ. સભા = આત્માનન્દ સભા	ઉ. = ઉપકેશ યાને ઉકેશ
ઉ. = ઉત્તર સીમા	ઉવ. થોત્ત = ઉવસગહરથોત
ઉપા. = ઉપાધ્યાય	
ઋ. કે. શ્વે. સં. = ઋષભદેવજી કેશરીમલજી શ્વેતાંબર સંસ્થા	કલિ. = કલિકાલસર્વજ્ઞ
ઋ. છ. = ઋષભદેવજી છગનીમલજી	ખ. = ખરતર
કા. = કાસદ્રહ	ખં. = ખંડિલ
ગા. પૌ. ગ્રં. = ગાયકવાડ પૌર્વાત્ય ગ્રન્થમાલા	
ગુ. મિ. તથા ગુ. દર્પણ = ગુજરાતમિત્ર તથા ગુજરાતદર્પણ	ચ. પ્ર. = ચતુર્વિંશતિપ્રબન્ધ
ગૃ. = ગૃહસ્થ	ચં. = ચન્દ્ર
જેસલ. સૂચી = જેસલમેરીયભાંડાગારીયગ્રન્થસૂચી	જૈ. ગ્રં. = જૈન ગ્રન્થાવલી
જૈ. આ. સ. = જૈન આત્માનન્દ સભા	
જૈ. ગ્રં. પ્ર. સ. = જૈન ગ્રન્થ પ્રકાશક સભા	
જૈ. ધ. પ્ર. = જૈન ધર્મ પ્રકાશ	જૈ. ધ. પ્ર. સ. = જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
જૈ. પુ. પ્ર. સં. = જૈન પુસ્તક પ્રચારક સંસ્થા	
જૈ. સ. પ્ર = જૈન સત્ય પ્રકાશ	જૈ. સા. ઈ. = જૈન સાહિત્ય ઔર ઈતિહાસ
જૈ. સા. સં. = જૈન સાહિત્ય સંશોધક, જૈ. સા. સં. ઈ. = જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઈતિહાસ	
જૈ. સિ. ભા. = જૈન સિદ્ધાન્ત ભાસ્કર ત. = તપ, તપા	
ત. સૂ. = તત્ત્વાર્થસૂત્ર, ત્રિષષ્ટિ. = ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર, ત્રૈ. = ત્રૈમાસિક	
દિ. = દિગંબર, દિ. જૈ. = દિગંબર જૈન દિ. જૈ. ગ્રં. = દિગંબર જૈન ગ્રન્થમાલા	
દે. લા. જૈ. પુ. સં. = દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર સંસ્થા	
ના. = નાગેન્દ્ર ના. ત. = નાગપુરીય(નાગોરી) તપા	પ. ક. = પજ્જોસવણાકપ્પ

પત્તન. સૂચી = પત્તનસ્થપ્રાચ્યજૈનભાંડાગારીયગ્રન્થસૂચી

પા. ભા. સા. = પાઈય (પ્રાકૃત) ભાષાઓ અને સાહિત્ય

પૂ. = પૂર્વ સીમા

પૂર્ણ = પૂર્ણતલ્લ

પૌ. = પૌર્ણમિક યાને પૂર્ણિમા

પ્ર. ચ. = પ્રભાકચરિત

પ્ર. ચિ. = પ્રબન્ધચિન્તામણિ

પ્ર. ર. = પ્રકરણરત્નાકર

ફા. ગુ. સ. = ફાર્બસ ગુજરાતી સભા

બૃ. ટિ. = બૃહટ્ટિપ્પણિકા

ભ. = ભટ્ટારક

ભક્તાસ્તોત્રત્રય = ભક્તામર-કલ્યાણમંદિર-નમિગિણ-સ્તોત્રત્રય

ભ. સ્તો. પા. સં. = ભક્તામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહ, મ. = મલધારી

ભા. પ્રા. સં. મં. = ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધન મંદિર

મા. દિ. જૈ. ગ્રં. = માણિક(કચ)ચન્દ્ર દિગંબર જૈન ગ્રન્થમાલા,

મુ. ક. જૈ. મો. = મુક્તિ-કમલ-જૈન-મોહન-માલા,

ય. જૈ. ગ્રં. = યશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા

ય. જૈ. સં. = યશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા

ય. વા. ગ્રન્થસંગ્રહ = યશોવિજયવાચકગ્રન્થસંગ્રહ, શ્રી

યા. = યાપનીય

રા. = રાજ (ગચ્છ)

રુ. = રુદ્રપલ્લીય (ગચ્છ)

લ. = લગભગ

લ. જૈ. ગ્રં. = લબ્ધિસૂરીશ્વર જૈન ગ્રન્થમાલા, શ્રી

લા. દ. વિદ્યામંદિર = લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર

લું. = લુંકા (ગચ્છ), લો. સ્વા. લોગસસૂત્ર સ્વાધ્યાય, વ. = વટ(ગચ્છ) વ. = વાયડ,

વિ. લે. સં. = વિજ્ઞાપિલેખસંગ્રહ, વિ. સં. = વિક્રમસંવત્ વિસેસા. = વિસેસાવસ્સયભાસ, શ્વે. = શ્વેતાંબર

સ. કૃ. કુ. = સમયસુન્દરકૃતિકુસુમાંજલિ,

સ. જૈ. ગ્રં. = સનાતન જૈન ગ્રન્થમાલા

સ. પ. = સમ્મર્ધપરણ

સા. પિ. = સાંકળચંદ પિતાંબરદાસ

સિંધી. = સિંધી જૈન ગ્રન્થમાલા

સિં. જૈ. ગ્રં. = સિંધી જૈન ગ્રન્થમાલા

હ. = હર્ષપુરીય (ગચ્છ)

હારિ. = હારિભદ્રીય

હી. હં. = હીરાલાલ હંસરાજ

હે. સ. = હેમચન્દ્રાચાર્ય સભા

A. B. O. R. I. = Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute

B. S. S. = Bombay Sanskrit and Prakrit Series

D. C. G. C. M. = Descriptive Catalogue of the Government Collections of Manuscripts

G. S. A. I. = Giornale Della Societa Asiatica Italiana

H. C. S. L. = History of Classical Sanskrit Literature

H. I. L. = History of Indian Literature, A

I. L. D. = Illustrations of Letter-diagrams

J. B. B. R. A. S. = Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society

J. U. B. = Journal of the University of Bombay

L. C. V. = Literary Circle of Mahamatya VastuPala and its Contribution to Sanskrit Literature

N. D. R. G. = Natyadarpana of Ramacandra and Gunacandra, A critical Study, The

S. G. = Sanskrit Literature

Z. D. M. G. = Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft

Z. I. I. G. = Zeitschrift fur Indologie und Iranistik

• • •

। ભવન સમીક્ષા :

જુદા પાઠો, પાંચમીના, પીપ્પીયા પીઠ, અમદાવાદ-૧

દીપ્ત : ૧૯૭૫-૭૬, ૧૯૭૬-૭૭